

**EMPERYALİST REKABET ORTAMINDA BİR İNGİLİZ
BANKASI: THE NATIONAL BANK OF TURKEY**

Işıl SAĞLAM

**Nisan 2020
DENİZLİ**

**EMPERYALİST REKABET ORTAMINDA BİR İNGİLİZ
BANKASI: THE NATIONAL BANK OF TURKEY**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Doktora Programı**

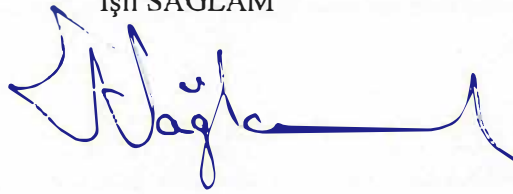
Işıl SAĞLAM

Danışman: Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK

**Nisan 2020
DENİZLİ**

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Işıl SAĞLAM

ÖN SÖZ

Mayıs 2015’te tez danışmanım Prof. Dr. Ayfer Özçelik sayesinde II. Meşrutiyet yıllarında kurulmuş olan “The National Bank of Turkey” adlı İngiliz bankasından ilk kez haberdar olduğumda başka bir doktora tezi üzerinde çalışmaktaydım. Söz konusu çalışma için o zamanlar neredeyse bir yıldan fazla bir zaman harcamış, literatür araştırmalarını büyük ölçüde tamamlamıştım. Diğer taraftan The National Bank of Turkey konusu ilgimi çekmiş, tez çalışmamı yürütürken bir taraftan da bu bankayı araştırıp, bir fikir sahibi olmaya çalışmıştım. Zira günümüzde Osmanlı İmparatorluğu’nun son evresinde kurulan yabancı şirketlerin birçoğu artık bilinmekle birlikte, The National Bank of Turkey bilinmeyen birçok yönü ile tahlile muhtaç bir kurum olarak durmaktaydı. Üstelik banka tam da imparatorluğun son nefesinde, dev çıkar çatışmalarının yaşandığı Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirildiği günlerde kurulmuştu ve hakkında elle tutulur doyurucu bilgiler yoktu. Yaptığım ön araştırmalarda banka hakkında yabancı literatürde yayınlanmış birkaç makale dışında pek bir şeye rastlamamıştım. Yurtiçinde ise bankayı doğrudan konu alan bir çalışma bulunmamaktaydı. Ancak arama motorlarında bir iki subjektif olduğu bariz Türkçe yoruma denk gelmiştim. Alandaki bu boşluğun yanı sıra, eski bir bankacı olarak NBT’nin derinlemesine incelenmesi gerektiğini sezdim. Danışmanım Prof. Dr. Ayfer Özçelik’in de yüreklendirmesiyle devam eden tez çalışmamı bir kenara bırakarak, doktora tez konumu “Emperyalist Rekabet Ortamında Bir İngiliz Bankası: The National Bank of Turkey” olarak değiştirdim. Nitekim bankacılık bilgi birikimimin ve bakış açımın bu çalışmada oldukça yararını gördüm.

Bu çalışmada esas olarak; The National Bank of Turkey’nin çok kritik bir dönem olarak değerlendirdiğimiz Osmanlı İmparatorluğu’nun son evresinde ne amaçlarla kurulduğu, ana aktörlerinin; yani bankanın sermayedarlarının, Jön Türklerin ve İngiliz Hükümeti’nin bankadan beklentilerinin neler olduğu ve bu beklentilerin ne ölçüde karşılandığı araştırılmıştır. Zira NBT, İngiltere’nin 20. yy başlarında büyük bir tehdit olarak algıladığı ve özellikle de Bağdat Demiryolu imtiyazı ile Orta Doğu’da büyük bir ilerleme kaydeden Almanya’nın siyasi ve iktisadi ilerlemesine karşı önlemler aldığı, bölgede yeniden etkili olmak amacıyla fırsatlar kolladığı bir sırada kurulmuştur. Bu bağlamda bankanın klâsik anlamda bir bankanın ötesinde başka amaçlar mı taşıdığı, İngiliz sermayesinin politik ve maddi amaçlarla Osmanlı İmparatorluğu’na girebileceği bir kanal olarak mı tasarlandığı, yani NBT’nin İngiliz dış politikasının o dönemde önemli

bir diplomasi aracı olarak kullandığı “finans” ın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki uygulamalarından biri olup olmadığı sorularının cevapları aranmıştır.

Bunun yanı sıra iş arkadaşları tarafından “hayattaki en büyük tutkusunun para kazanmak” olduğu belirtilen ve gerçekten de çok paralar kazanarak buna ulaşan Sir Ernest Cassel gibi büyük bir finansçının İstanbul’da böyle bir banka kurma teklifini neden ve nasıl kabul ettiği, bu bankadan neler beklediği, Cassel gibi banka girişimcilerinin temel motivasyon kaynaklarının neler olduğunu anlamak da hedefler arasındadır.

Jön Türkler de iş başına gelir gelmez özellikle finansal açıdan bir nebze olsun rahatlamak, dış borçlanmayı, o dönemdeki ifadesiyle istikrazları daha özgürce yapmak, Düyunu Umumiye, Osmanlı Bankası gibi emperyalist ülkelerin kurumlarına bağımlılıktan kurtulmak istemişlerdi. Bu nedenle aynı günlerde kendilerinin söz sahibi olacağı ve yurtdışı piyasalardan rahatlıkla borçlanabilecekleri “milli” bir banka kurma arayışı içine girmişlerdi. NBT ise Jön Türklerin bu hayallerini gerçekleştirebilecekleri bir umut olmuştu. Dolayısıyla bu çalışmada NBT’nin Jön Türklerin beklentilerine ne ölçüde hitap edebildiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

NBT’nin faaliyette bulunduğu yıllar, Osmanlı topraklarında Büyük Güçler arasındaki rekabetin en yüksek seviyeye ulaştığı, imtiyaz mücadelelerinin doruğa çıktığı ve tüm bu çekişmelerin sonunda imparatorluğun dağıldığı çok karmaşık bir zaman dilimidir. Dolayısıyla NBT’nin Nisan 1909’da başlayan resmî kuruluş süreci öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmelerin izlenmesiyle son dönem Osmanlı tarihi açısından kayda değer bilgilere ulaşılabileceği düşünülmüştür. Nitekim Cumhuriyet’in kuruluşuna giden süreçte Orta Doğu tarihini anlamak ve bu coğrafyada Büyük Güçlerin, özellikle de İngiliz emperyalizminin hedeflerini görebilmek açısından NBT iyi bir örnek oluşturmaktadır.

The National Bank of Turkey’i tez konusu olarak seçmemizin başka amaçları daha bulunmaktadır. NBT; kurucuları, yönetim kurulları, siyasi bağlantıları ve giriştiği birbirinden çok farklı faaliyetler ve karmaşık ilişkileriyle de dikkatimizi çekmiştir. Bankanın bünyesinde gerek İngiliz, gerekse de Osmanlı tebaasından dönemin dikkat çeken birçok siması yer almıştır. Bankanın kurucusu ve en büyük hissedarı Sir Ernest Cassel, 19. yy’ın sonlarında Mısır’a hayat veren büyük projelerin sahibi, The National Bank of Egypt’in (Mısır Milli Bankası) kurucusu ve para kazanma becerileri üst düzeyde gelişmiş devrin Avrupası’nın büyük finans baronlarından biridir. Cassel ayrıca İngiltere Hükümeti’nin Yakın Doğu’daki çıkarları açısından da önemli bir isimdir. Bankanın diğer

büyük hissedarları; Sir Alexander Henderson, Lord Revelstoke (John Baring) ve Genel Müdürü Sir Henry Babington Smith de yaşadıkları dönemin çok tanınmış bankacıları ve ülkelerinde saygı gören şahsiyetleriydiler.

Ayrıca bankanın Yönetim Kurulu üyeleri arasında Düyunu Umumiye'nin İngiliz temsilcisi Sir Adam Block, ünlü İngiliz iş adamı Edwin Whithall ve hepsinden öte dünya petrol endüstrisi kurucuları arasında sayılan ve aynı zamanda hem Osmanlı, hem de İran İmparatorluğu'nun hizmetinde bir diplomat olan Kalust Gülbenkyan da (Calouste Gulbenkian) vardır. Zaten bankanın ticari bankacılık faaliyetleri dışında giriştiği en dikkat çeken işi de Gülbenkyan'ın kışkırtmalarıyla girişilen Mezopotamya petroleri imtiyaz işidir. NBT, Osmanlı ülkesindeki tüm petrol yataklarının işletilmesi için Ekim 1912'de kurulan Turkish Petroleum Company'deki (TPC) hisselerini İngiliz Hükümeti'nin talebiyle bugünkü BP'nin temellerini atan ve arkasında İngiliz Hükümeti'nin olduğu Anglo-Persian Oil Company'e (APOC) devretmiş, bir anlamda İngiltere'ye Mezopotamya petrolünün de yolu açılmıştır. Turkish Petroleum Company adlı uluslararası kuruluş daha sonra dünya petrol endüstrisi ve Orta Doğu tarihinin bir simgesi olan 1928 Kırmızı Hat Anlaşması ile onaylanarak, eski Osmanlı topraklarındaki petrol, dünya devi petrol şirketlerince bir kez daha paylaşılmıştır. Bu şekilde NBT'nin Mezopotamya petrolünün merkezinde yer alması ve bu süreçte önemli bir rol üstlenmesi de bizde ayrıca bir merak uyandırmıştır.

Bunların yanı sıra; banka yönetim kurulunda; Maliye Nazırı Cavid Bey, eski Londra Sefareti Başkâtibi Reşid Sadi Bey, eski Stockholm Büyükelçisi Şerif Paşa, Manyasızade Refik Bey, Said Halim Paşa, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Nail Bey (1909'da Maarif, 1912'de Maliye Nazırı), Şura-yı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşa, Osman Nizami Paşa, Ahmed Cemal Bey, Kâmil Paşa, Hüseyin Cahit Yalçın gibi dönemin önde gelen İttihat ve Terakki üyeleri ile devlet adamları yer almış veya bankanın hissedarı olmuşlardır. Bu tablo bankanın İttihatçılarla yoğun ilişkiler içinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla çalışmanın bir diğer hedefi de bu ilişkilerin boyutlarını ve bilinmeyen yönlerini açığa çıkarmaktır.

Bu çalışma kapsamında dikkati çeken hususlardan biri de; özellikle uyguladığı politikalarla büyük devletlerin düşmanlık derecesinde tepkisini çeken II. Abdülhamid'i darbe ile devirme teşebbüslerinden birine bankanın kurucusu Sir Ernest Cassel'in parasal destek sağladığı yönündeki iddialardır. Banka da ilginç bir tesadüf olarak II. Abdülhamid'in 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmesiyle sonuçlanan 31 Mart

Vak'ası'ndan (13 Nisan 1909) hemen önce 11 Nisan 1909'da kurulmuştur. Bu tarih çakışması ve Cassel'in, Jön Türklerin 1902'deki darbe girişimine parasal destekte bulunduğu iddiası NBT'nin araştırılması yönünde ayrıca merak uyandırmıştır.

Dolayısıyla bu çalışmada, klâsik bankacılık tarihi boyutunun ötesinde, 20. yy'ın başlarında büyük devletlerin çıkar çatışmaları, Avrupa'daki Jön Türklerin 1902'de Sultan II. Abdülhamid'e yönelik başarısız darbe girişimleri, Jön Türklerin siyasi ve iktisadî yaklaşımları ve Siyonizm tartışmaları gibi birçok yönü de içermek durumu ile karşı karşıya kalınmıştır.

NBT'nin, oldukça kritik ve önemli olduğunu düşündüğümüz son dönem Osmanlı iktisat tarihi açısından politik yönü ağır basan ve ekonomik olayların siyasi olaylardan soyutlanamayacağını vurgulamaya çalışan "ekonomi politik" bir kaynak olmasını dilemekteyiz. NBT tam anlamıyla politik bir kurum olmasına karşın, banka hakkında bugüne kadar yapılan çalışmalarda bu husus layıkıyla ele alınmamıştır. Oysaki NBT, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ekonomi ve politikanın iç içe geçtiği bir süreçte doğmuş, çok karmaşık ilişkilere konu olmuştur. Özellikle de Bağdat Demiryolu ve onunla ilintili birçok konu, NBT'nin de içinde yer aldığı Turkish Petroleum Şirketi'nin elde etmeyi amaçladığı Mezopotamya petrol imtiyazı ve İngiltere'nin bu süreçte petrol üzerine oynadığı oyunlar Osmanlı'nın mukadderatını doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle çalışma, tarihsel derinliği ön planda tutan ekonomi politik boyutlu bir analiz ortaya koymayı amaçlamıştır. Temennimiz bu çalışmanın dönemin iç içe geçmiş ekonomik ve politik hadiselerinin anlaşılmasına yardımcı olması ve bu vesileyle bu türden yeni araştırmalara ışık tutmasıdır.

Bugün geldiğim noktada The National Bank of Turkey'i çok severek, benimseyerek çalıştığımı, her gün aynı heyecanla bir yığın belgeyi okumak, anlamak için uğraştığımı gönül rahatlığıyla söyleyebilirim. Bu çalışmanın tamamlanma süreci, bankaya ait belgelerin birçoğunun İngiliz arşivlerinde bulunması ve bütçesinin de çok büyük ölçüde kişisel olarak tarafımca karşılanması nedeniyle uzun, yorucu ve hayli külfetli olmuştur. Ama ulaştığım belgeler ve bilgilerin bu fedakârlıkları yapmama değdiğini düşünüyorum.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok kişi ve kurumun yardım ve destekleri olmuştur. Bu kişilerin en başında The National Bank of Turkey'i çalışmam için beni teşvik edip, cesaretlendiren, tavsiyeleri ve yönlendirmeleriyle her zaman yolumu açan,

gelişimime büyük katkı sağlayan saygıdeğer hocam, Yüksek Lisans ve Doktora Tez danışmanım, tezin “fikir babası” Sayın Prof. Dr. Ayfer Özçelik burada teşekkürün en büyüğünü hak eden kişidir. Şayet hocamın yol göstericiliği ve değerli katkıları olmasaydı bu tezin ortaya çıkması söz konusu olamayacaktı.

Ayrıca, Osmanlı basımını ve Osmanlıca literatürü tarayarak, bu belgelerin temininde ve transkribe edilmesinde çok büyük emeği geçen, belgeleri bir kuyumcu titizliğiyle araştırıp, bana ulaştıran, uykuları kaçacak ölçüde bu çalışmayı ciddiye alan Sn. Özgür İzzet Pektaş’a ne kadar teşekkür etsem azdır. Kendisinin hakkı bende ödenemeyecek ölçüde fazladır. Bu çalışma onun çok kıymetli katkıları olmasaydı muhakkak ki eksik kalacaktı. Bu yüzden kendisine hep minnettar kalacağım.

Yine Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelerin temininde büyük yardımları dokunan Sn. Sinan Satar ve isimlerini bilmediğim çalışma arkadaşlarına katkılarından dolayı burada şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca Ankara Milli Kütüphane’deki belgeler konusunda yardımlarını esirgemeyen Sn. Sibel Erozan’a da en içten teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum.

Ayrıca İstanbul’daki arşiv ve kütüphanelerden bulduğu belgeleri bana göndererek yükümü hafifleten, bu bağlamda çalışmaya ciddi katkılarda bulunan, ayrıca verdiği moral ve desteklerle hep yanımda olan Öğretim Görevlisi Sn. Ertuğrul Dalmış’a her zaman minnettar kalacağım. Tecrübelerini ve bilgi birikimini hiç tereddüt etmeden bana aktaran, tavsiye ettiği kitap ve kaynakların yanı sıra kendi kitabını göndermek zarafetinde bulunan, çalışmaya gösterdiği ilgisiyle beni onure eden, bu tez vesilesiyle tanıştığım akademisyen Sayın Dr. Ali Okumuş’a gösterdiği içten yardımseverliğinden ötürü sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca Southampton Üniversitesi’nden Dr. Jonathan Conlin’e bu çalışmadan haberdar olduğu andan itibaren gösterdiği ilgiden ve “*Debt, diplomacy and dreadnoughts: the National Bank of Turkey*” adlı makalesini bana hemen göndererek, çalışmaya kolayca erişimimi sağlamasından dolayı çok teşekkür ediyorum. Yine tezin yazımı sırasında karşılaştığım teknik sorunlarda bıkmadan her zaman yardımına koşan Sn. Uğur Sarı’ya da sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İngiltere Oxford’daki St. Antony’s College bünyesindeki Middle East Archive’daki (MEC) on binlerce belgenin içeriği hakkında eposta yoluyla beni bilgilendiren ve Oxford’a gittiğimde çok hızlı ve eksiksiz bir şekilde tüm belgeleri sunan arşiv görevlisi Miss Debbie Usher’e; Londra’daki The Baring Archive’daki arşiv

görevlileri Mrs. Clara Harrow'a ve Mr. Lamin Koroma'ya; Cambridge Üniversitesi Trinity College'daki çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyen ve Sir Henry Babington Smith'e ait koleksiyondaki belgeleri eposta ile eksiksiz tarafıma gönderen Mr. Sandy Paul ve yine aynı yerdeki Mr. James Kirwan'a; Southampton Üniversitesi Hartley Library'deki arşiv görevlisi Ms. Karen Robson'a; Londra'daki The British Library, Social Sciences Reading Room çalışanlarına gösterdikleri anlayış ve her türlü yardımları için çok teşekkür ediyorum.

Bu vesileyle şunu da belirtmek isterim ki, İngiliz arşivlerinde çalışmak benim için her şeyden öte büyük bir zevk ve deneyim olmuştur. Bu kurumlarda İngiliz arşivcilerden her zaman ilgi, saygı ve anlayış gördüm. İngiliz arşivcilerin bilgi düzeyleri, yaklaşımları ve beceriklilikleri bende çok iyi bir eğitimden geçtikleri ve çok iyi yetiştirildikleri izlenimini oluşturdu. Bu arşivlerde gördüğüm hiç aksamadan, saat gibi işleyen düzen ise İngiliz kurumlarının yapısı ve işleyişi hakkında bir fikir sahibi olmama yaradı. Bu deneyimler bana büyük devlet olmanın ne anlama geldiğini göstermenin yanı sıra, belgeler konusunda sergilenen özen ve ihtimam, İngiliz toplumunun bilimsel araştırmalara verdiği önemi ve geçmişlerine nasıl sahip çıktıklarını görmeme imkân tanıdı.

Son olarak, akademik çalışmalarında beni teşvik edip, cesaretlendiren, bu uzun yolda maddi, manevi her konuda yardımcı olan, entelektüel birikimi, eleştirel bakış açısı ve teknik detaylardaki katkılarıyla eşim Ahmet Sağlam ayrı bir teşekkürü hak etmiştir. Kendisine her zaman minnet duyacağım. Tez süreci boyunca hep ihmal ettiğim, kendilerine evlat olarak arzuladığım ilgiyi gösteremediğim canım annem ve babamın da beni affetmelerini diliyorum.

Akademik çalışmalara başladığım ilk günden, bugünlere kadar çalışmalarımın belki de en çok etkilenen, arşiv araştırmaları sırasında yatılı yaz okullarına göndermek zorunda kaldığım, çok ihmal ettiğim oğlum Ege Sağlam'a gösterdiği sabır ve anlayıştan dolayı çok teşekkür ediyorum. Küçük bir çocuktan beklenmeyecek büyük bir olgunlukla bu çalışmayı bitirmemi belki de en çok arzu eden kişi o olmuştur.

Bu çalışmada elden geldiğince titiz ve sağduyulu davranmaya çalıştım. Özellikle de artık hayatta olmayan insanlara karşı hiçbir haksızlık yapılmaması benim için çok önemliydi. Buna rağmen şüphesiz eksik kalan yönler, noksanlıklar, hatalar vardır. Tüm eksiklik ve yanlışlıkların sorumluluğu elbette ki şahsıma aittir.

KAYNAKLAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırmamız ağırlıklı olarak bankaya ait özel koleksiyonların bulunduğu İngiltere’deki arşiv kaynaklarına dayandırılmış olup, birçok arşiv ve kütüphanede çalışmalar yapılmıştır. Çalışmanın daha ilk başlarında Türkiye’deki kaynaklarla belirttiğimiz hedeflere varamayacağımızı öngörmüştük. Çünkü banka temelinde bir İngiliz bankasıydı ve bu durumda İngiliz arşivlerine gidilmesi şarttı. Nitekim belli izler sürerek yaptığımız tetkikler ve İngiliz arşivcilerle yazışmalar sonucunda bankaya ve önemli aktörlerine ait binlerce belgenin İngiltere’deki değişik arşivlerde korunduğunu öğrendik. Üç yaz (2015-2016-2017) üst üste gittiğim İngiliz arşivlerinde The National Bank of Turkey ile alakalı koleksiyonlara ve binlerce belgeye ulaşma fırsatım olurken, bir miktar belge ise üzerindeki “resmi tarihsel sürenin dolmadığı” gerekçesiyle tarafıma ibraz edilemedi.

İngiltere’de araştırma yaptığımız en önemli arşiv; bankanın ikinci büyük ortağı Sir Alexander Henderson’a¹ ait “Henderson Collection (papers relating to the formation and commercial activities of the National Bank of Turkey-Henderson, Alexander, 1st Baron Faringdon, (1850-1934)” adlı çok geniş bir koleksiyonu bünyesinde barındıran (28.800 adet belge) Oxford Üniversitesi’ndeki St. Antony’s College’a bağlı Middle East Center (MEC) Archive’dır. Bu arşiv NBT’nin belgeleri açısından en zengin arşiv olup, bugüne kadar bankaya dair hiçbir çalışmada kullanılmamıştır. Hatta bu arşivdeki bazı belgeler mühürlü zarflardan ilk kez tarafımızca açılmıştır. Yine bankanın üçüncü büyük ortağı Lord Revelstoke’a² ait belgelerin saklandığı ve kayıtlarına pek dokunulmamış olan

¹ Londra İl Meclisi üyeleri arasında da yer alan Sir Alexander Henderson (1st Baron Faringdon) (1850-1934), İngiltere’deki ve Güney Amerika’daki birçok demiryolu projesine yoğun bir şekilde katılmıştır. Sir Alexander Henderson 1916’da, Birleşik Krallık’ta çeşitli soylu rütbelere ulaşan hem kalıtsal hem de ömür boyu unvanların yasal bir sistemi olan “Peerage” kapsamında 1st Baron Faringdon ünvanını almıştır. Sir Alexander Henderson ayrıca, 1890’larda Algeciras’dan (Cádiz) Bobadilla’ya uzanarak, buradan Madrid’e erişimi kolaylaştıran demiryolunu yapan mühendis John Morrison’un arkasındaki beyin ve zengin finansör olarak bilinmektedir. Günümüzde “Henderson Railway Tour” olarak bilinen Algeciras ya da San Roque’dan hareket eden bu İngiliz Victorian tren hattı, muhteşem manzara ve tarihi mekanlardan oluşan güzel gününbirlik geziler ve yol boyunca gastronomi sürprizleri sunmaktadır. Bkz. WEB_3. <http://www.andalucia.com/ronda/hendersons-railway.htm>, (06.08.2018); Ek:2.

² Baring Brothers & Co., Ltd.’den Lord Revelstoke da (John Baring), Cassel gibi İngiliz monarşisine yakın bir isimdir. Baring Brothers’lar dünyanın en eski ikinci ticari bankasının sahibiydiler. Baring’ler İstanbul Belediyesi’ne 1909’da Galata Köprüsü’nün onarılması için verilen ve tarihi Baring’lerin verdiği “ender restorasyon kredilerinden biri” olarak geçen 1 milyon sterlin değerindeki, %5 faizli ünlü kredide yer alacak ölçüde bankaya önem vermişlerdi. Bkz. WEB_84. https://www.ing.com.tr/F/Documents/pdf/Basin_Odasi/2011/ING_Bank_Ve_Buyuksehir_Belediyesi_Tekrar_El_Sikisti_22032011.pdf, (12.02.2020); Ek:3.

Londra'daki ING Bank N.V. bünyesine devredilen The Baring Archive³ da önemli bir belge yığını muhafaza etmektedir. Cambridge Üniversitesi'ndeki Trinity College'ın bünyesindeki Trinity College Library'de de, kendisi de bu okulun mezunlarından olan bankanın ilk Genel Müdürü Sir Henry Babington Smith'in⁴ kişisel mektuplarının ağırlıkta olduğu "Henry Babington-Smith's papers"⁵ adlı koleksiyon saklanmaktadır⁶. Ayrıca University of Southampton'daki Hartley's Library'de bulunan "Ernest Cassel's papers"⁷ adlı koleksiyonda da Sir Ernest Cassel'in⁸ kişisel mektupları ve kendisine verilen nişanlar yer almaktadır. Londra'daki Public Record Office (The National Archive) bankanın Foreign Office ve İngiliz Hükümeti ile olan resmi yazışmalarını muhafaza etmektedir.

Özellikle de İngiliz arşivleri, bankanın orijinal kayıtlarının bu arşivlerde saklanmış olmasından dolayı ve bankanın sahipleri, üst düzey yöneticileri ve İngiliz devlet adamlarının yazışmalarını içermesi nedeniyle çok değerli bilgi kaynaklarını teşkil etmişlerdir. Bu noktada şunu da belirtmek gerekirse; tez içerisinde geçen bazı ifadeler (Kemalistler, Türk Hükümet kredisi/ Türk kredisi, Türkiye finansı, Türk parlamentosu, yeni Türk rejimi, Büyük Britanya, Yakın Doğu⁹ vb.) kendi tercihlerimiz olmayıp, bu ifadeler, gerek çalışmanın yoğun bir şekilde NBT'nin kendi özel koleksiyonlarına ve Foreign Office kayıtlarına dayandırılmış olması, gerekse de o dönemde İngilizlerin bakış açılarını yansıtmaları açısından hiç değiştirilmeden belgelere yansıdığı şekliyle verilmeye çalışılmıştır.

³ Londra'daki ING Bank'ın, 60 London Wall London EC2M 5TQ adresinde bulunan The Baring Archive Limited'de NBT'ye ait 1000'den fazla belgeyi içeren zengin bir koleksiyon vardır.

⁴ Ek:4.

⁵ Bundan sonra HBS olarak kısaltılacaktır.

⁶ Cambridge'deki Trinity College Library'de konuya ilişkin yaklaşık 2000 adet belgenin fotoğraflarının çekilmesine izin verilmediğinden, bu belgeler tarafımızca listelenerek arşiv görevlilerine teslim edilmiştir. Listelenen tüm belgeler eksiksiz bir şekilde arşiv görevlilerince scan edilmiş ve hiçbir ücret talep edilmeden e-posta ile tarafımıza gönderilmiştir.

⁷ Southampton Üniversitesi'ndeki Hartley Library'de Sir Ernest Cassel'a ait özel bir koleksiyon bulunmaktadır. Bu koleksiyon daha çok Cassel'in mektuplarını, aldığı nişan ve ödülleri içermektedir. Bunlar arasında; Kral VII. Edward, Kral V. ve VI. George, İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, İngiliz Donanma Bakanı Winston Churchill gibi ünlü isimlerle yapılan yazışmalar ve İngiliz Kraliyet ailesi, Alman İmparatoru, Japon İmparatoru ve Mısır Hıdivi tarafından verilmiş birçok nişan ve ödüller yer almaktadır. Hartley Library arşivinde fotoğraf çekilmesine izin verilmediğinden, tarafımızca belgeler tarandıktan sonra bir listesi çıkartılmış ve söz konusu liste küçük bir ücret karşılığında scan edilmek üzere arşiv görevlilerine bırakılmıştır. Bu belgeler kısa bir süre sonra Drop-off Servisi yoluyla tarafımıza gönderilmiştir.

⁸ Ek:1.

⁹ Yakın Doğu kavramı Osmanlı İmparatorluğu döneminde Osmanlı egemenliği altındaki Balkanlar ve Orta Doğu toprakları için kullanılmıştır. Daha sonra Balkanlar'da bağımsız devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bu kavram terk edilmiş ve Hindistan'a kadar olan bölge için Orta Doğu tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. WEB_1. https://tr.wikipedia.org/wiki/Orta_Do%C4%9Fu, (16.05.2020).

Yurtiçindeki araştırma merkezleri ise sırasıyla, İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Osmanlı Bankası Arşivi, Milli Kütüphane, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, ODTÜ Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediye Kütüphanesi ve Pamukkale Üniversitesi Kütüphanesi'dir.

Çalışmanın diğer önemli birincil kaynakları arasında yer alan İngiliz ve ABD gazeteleri, British Library'deki gazete koleksiyonları, Tasvir-i Efkâr, İkdâm ve The Levant Herald gazetesi¹⁰ ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yarı resmi yayın organı Tanin gazetesi ise farklı bakış açılarının görülmesi ve mukayese imkânı sağlaması açısından değerli katkılar sağlamıştır.

İkincil kaynak seçiminde ise konu hakkında Türkçe yazınında yeterli kaynak bulunmadığından, çalışma ağırlıklı olarak yabancı makalelere, bankaya dolaylı olarak değinen yabancı telif eserlere, döneme tanıklık etmiş ya da banka ile teması olan yerli, yabancı şahsiyetlerin hatıralarına ve biyografilerine dayandırılmıştır. Marian Kent'in, John Burman'ın, Jonathan Conlin'in, David Mclean'in makalelerinin yanı sıra, yine Marian Kent'in editörü olduğu "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler" adlı eseri, Hasan Babacan ve Servet Avşar'ın "Cavid Bey Meşrutiyet Ruznâmesi", Şerif Paşa'nın hatıratını konu alan "Bir Muhalifin Hatıraları, İttihat ve Terakkiye Muhalefet" adlı eser, Ralph Hewins'in "Mr Five Per Cent The Story of Calouste Gulbenkian" adlı biyografisi, G. R. Berridge'nin "İngiliz Gizli Belgelerinde Yahudi Dönmesi İttihatçılar, Gerald H. Fitzmaurice Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği Baştercümanı'nın Anıları" yararlanılan birçok telif eser arasında öne çıkanlardır. Ayrıca British Library'de ulaştığımız Eber Harold Rice adlı Kanadalı bir araştırmacının "British Policy in Turkey 1908-1914" adlı doktora tezi de bankaya değinen temel kaynaklar arasındadır.

NBT hakkında yapılmış en eski ve ilk çalışma ise Marian Kent'in "Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British Policy" adlı makalesidir. Söz konusu makale ağırlıklı olarak Foreign Office kayıtlarına dayandırılmıştır. Marian Kent'in makalesinde Türk arşiv belgeleri ve Türkçe literatüre yer verilmediği gibi meselenin Jön

¹⁰ The Levant Herald and Eastern Express adlı gazetenin kuruluş tarihi 1856 yılı olup, merkez adresi Messrs. George Street & Co. , 30 Cornhill, London, E. C. olarak geçmektedir. Gazetenin yayın dili İngilizce ve Fransızca olurken, hem günlük, hem de haftalık olarak çıkarılmıştır. Gazete yaptığı haberlerde bir taraftan Türkiye'deki siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeleri esas almış, diğer taraftan da Türk basımında ve yabancı basında Türkiye ile ilgili çıkan önemli haberleri sütunlarına taşımıştır. Gazete verdiği çok seçkin ve güvenilir finansal haberler ve mali raporlarla ticari hayata, bankacılara ve editörlere büyük katkılarda bulunurken, okuyucu kitlesi olarak daha çok Doğu insanını seçmiştir. Bkz. The Levant Herald, 15 Ocak 1910, s. 1.

Türkler boyutu da fazla değerlendirilmemiştir. Marian Kent'in makalesinde; NBT'nin misyonu, İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren bir ajanı/acentası, bir başka deyişle İngiliz dış politikasının bir uzantısı olup olmadığı tartışılmıştır. Marian Kent'in iddiası; NBT'nin İngiliz Dışişleri'nce, Osmanlı İmparatorluğu'nda finans emperyalizmini kullanmak amacıyla oluşturulduğu, ancak bu girişime verilen resmî desteğin Fransa'ya yönelik Dostluk Anlaşması'nı tehdit ettiğinin görülmesiyle terk edildiği şeklindedir. Bu konuda başka bir makale ise John Burman'ın "Politics and Profit: The National Bank of Turkey Revisited" adlı çalışmasıdır. Burman'a göre NBT, İngiliz Dışişleri'nin bir aracı değil, aksine kendi ticari çıkarlarını savunan bir kurumdur. Burman da makalesinde Kent de olduğu gibi NBT'nin kuruluşundaki Jön Türk boyutunu ihmal ederken, İngiliz arşiv kayıtlarının bir kısmını kullanmış, Türkçe kaynaklara ise yer vermemiştir. Ayrıca David Mclean adlı tarihçinin "Source Finance and 'Informal Empire' before the First World War" adlı makalesinde de banka hakkında bazı değerlendirmeler yapılmaktadır¹¹.

Bu konuda dikkat çeken en kapsamlı çalışmalardan biri de Jonathan Conlin'in "Debt, diplomacy and dreadnoughts: the National Bank of Turkey, 1909-1919" adlı makalesidir¹². Bu makale yazarın, Lizbon'daki Calouste Gulbenkian Vakfı tarafından finanse edilen Gulbenkian biyografisi projesinin bir parçasını oluşturmuştur. Conlin'in makalesinde tarihçilerin hâlâ çözmeye çalıştığı ünlü 1910 istikrazı, İngiltere'ye sipariş edilen zırhlılar ve Turkish Petroleum Company gibi çok spesifik konular ele alınmış, söz konusu çalışma NBT'nin British Trade Corporation'a satıldığı 1919 yılı ile sınırlandırılmıştır.

Conlin bugüne kadar araştırmacılarca pek kullanılmamış olan Trinity College, The Baring Archive gibi arşivlerden yararlanırken, bankaya ait en zengin koleksiyonun bulunduğu (yaklaşık 28.800 adet belge) Oxford'daki MEC arşiv kayıtlarını adı geçen çalışmasında kullanmamıştır. Conlin'in çalışmasında Osmanlı arşiv kayıtlarından, Osmanlı basınından ve Türkçe yazınından ise belli ölçülerde yararlanılmıştır.

¹¹ Bu konuda daha fazla bilgi için Bkz. Marian Kent, "Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British Policy", *The Historical Journal*, Vol. 18, No. 2, 1975, <http://www.jstor.org/stable/2638493>, (22.08.2014); David Mclean, "Source Finance and 'Informal Empire' before the First World War", *The Economic History Review, New Series*, Vol. 29, No. 2, May 1976, <http://www.jstor.org/stable/2594316>; John Burman, "Politics and Profits: The National Bank of Turkey Revisited", *Oriens*, Vol. 37, 2009, <http://www.jstor.org/discover/10.2307>, (26.02.2015).

¹² Jonathan Conlin, "Debt, diplomacy and dreadnoughts: The National Bank of Turkey, 1909-1919", *Middle Eastern Studies*, Routledge, Taylor & Francis, London, 2016.

Diğer taraftan bugüne kadar banka hakkında yapılmış olan az sayıdaki çalışmada genellikle bankanın kuruluşundaki Jön Türk faktöründen hiç bahsedilmezken, bu olgu ilk kez İngiliz tarihçi Jonathan Conlin tarafından gündeme getirilmiştir. J. Conlin, bankanın kuruluşuna dair talebin Jön Türklerden geldiğini ortaya koyarken, NBT'nin oluşumunda etkili bir isim olarak özellikle Osmanlı devlet adamı Cavid Bey'e dikkat çekmektedir. Conlin ayrıca Aykut Kansu ve Zafer Toprak gibi Türk tarihçilerin, Cavid Bey'in Jön Türk ekonomi politikasını şekillendirmedeki önemini vurguladıklarını, buna karşın Cavid Bey'in NBT ile olan ilişkisini göz ardı ettiklerini kaydetmektedir. Conlin'e göre Türk tarihçiler de, Jacques Thobie, Hamilton, Kent ve Burman'ın yaptığı gibi NBT'yi, Cassel veya Foreign Office tarafından hayal edilen bir proje olarak sunmayı yinelemişlerdir.

Bizim çalışmamızda ise Cavid Bey, Sir Adam Block, Kalust Gülbenkyan gibi bankanın kuruluşuna önemli katkılarda bulunan şahsiyetlerin yanı sıra bugüne kadar üzerinde hiç durulmamış bir isim olan; Osmanlı Devleti'nin eski Stockholm Sefiri Şerif Paşa'ya da dikkat çekilmiştir. Şerif Paşa özellikle de banka fikrinin oluşturulduğu ilk toplantılarda yer alan, bu konuda İngilizlerle ilk görüşmeleri yapan ve Cassel ile yakın temaslar içinde olan kilit bir isimdir.

Conlin'in çalışmasında esas olarak; NBT'nin özünde ne olduğu, İngiliz finans emperyalizmine ya da Jön Türklerin ekonomik milliyetçiliğine dair bir simge, yoksa daha ilginç bir şey mi olduğu sorularının cevabı aranmıştır. Conlin, John Burman'ın da iddia ettiği gibi; İngiliz Dışişleri'nin 1908'de verdiği bir miktar cesaretin NBT'nin bir "imparatorluk ajanı" olduğu anlamına gelmeyeceğini öne sürmektedir. Jonathan Conlin'in tanımıyla NBT; "*Anglo-Osmanlı ekonomik liberalizminin bir egzersizi*" olacaktır. Ancak yine Conlin'in ifadesiyle bu egzersiz; "*Fransız şovenizmi tarafından ezilen*", daha açık bir ifadeyle; Fransız çıkarları sebebiyle, Fransızlar tarafından işlevsizleştirilen bir kurum olmuştur.

Kanaatimizce ise NBT, yöneticilerinin kendi yazışmalarında da çok kereler teyit edildiği üzere var olduğu sürece Osmanlı çıkarları için değil, öncelikle İngiliz çıkarları için çalışmıştır¹³. NBT, büyük finansal açmazlarla karşı karşıya olan İttihatçı hükümetlere

¹³ "*The capital was provided to the extent of about 98% by British subjects, more than 96% of the shares being subscribed by Sir Ernest Cassel, Lord Revelstoke and Sir Alexander Henderson (Lord Faringdon). The direction and management have throughout been British, and the operations have been directed towards the advancement of British interests. Since the war almost all the share capital of the Bank - over 96% - has been acquired by the British Trade Corporation*". Bkz. Oxford University, St Antony's College, Middle East Centre Archive (bundan sonra MEC Archive), Alexander Henderson/Faringdon Collection

yardımcı olmak isterken, kendi çıkarlarına ters düşecek her türlü işten uzak durmuştur. NBT riskli bulunduğu hiçbir kamu projesini üstlenmemiş, tatminkâr bir kâr elde etmeden ve sağlam teminatlar almadan hiçbir işlemde yer almamıştır¹⁴. Banka yine 1910 kredisi ya da Turkish Petroleum Company'deki ortaklığında olduğu gibi İngiliz Hükümeti'nin dış politikası ile çelişen ya da kendi hükümetinin karşı çıktığı tüm işlerden de, gönülsüzce de olsa geri çekilmiştir.

Tüm bunlarla birlikte NBT, şekilsel de olsa iki nedenden ötürü “Anglo-Osmanlı” görüntüsü vermek zorundaydı. Her şeyden önce Jön Türkler kendi kontrollerinde kurulacak olan milli bankayı bir Osmanlı anonim şirketi olarak tasarlamışlar, ilk tüzüğü buna göre hazırlamışlardı. Osmanlı kanunları gereğince ise yabancı sermaye içeren Osmanlı anonim şirketleri bünyelerinde bir miktar Osmanlı uyruklu bulundurmaları zorundaydı. Bunun yanında banka rekabetin ve banka sayısının hat safhada olduğu İstanbul'da başarı şansının sadece Jön Türk Hükümeti ve kendi hükümetinin desteğine bağlı olduğunun farkındaydı. Jön Türklerin ileri gelenlerinin yönetimde yer alması ise gerek bankanın oturacağı ayrıcalıklı konumun, gerekse de imtiyazların garantisiydi. Aksi takdirde banka Jön Türklerin desteğinden ve iyi niyetinden yoksun kalacaktı. Bu sebeplerle Yönetim Kurulunda Osmanlı devlet adamlarına ve İttihatçıların ileri gelenlerine yer verilmiş, ancak bu kişilerin varlığı görüntüden öte bir anlam taşımamıştır. NBT'nin İngiliz sahipleri; Cavid Bey, Nail Bey, Ahmed Cemal Bey, Reşid Sadi Bey gibi güvendikleri Türk devlet adamlarını bankada özellikle görevlendirmiş ve bu sayede rakiplerine kıyasla avantaj elde etmek istemişlerdi. Banka şüphesiz çıkarları icabı Türklerle iyi ilişkiler kurup, onlarla iyi geçinmeye çalışmıştır. Bu gerekçelerle NBT'nin bir “Anglo-Osmanlı” bankası, Jön Türklerin iş birlikçisi ya da Türk Hükümeti'nin koşulsuz destekçisi olduğunu söylemek güçtür.

Banka konusunda başlıca iki makaleyi yazmış olan Marian Kent ve Jonathan Conlin, NBT'nin başarısızlığını Foreign Office'in gönderdiği karışık mesajlara ve tutarsız politikalara bağlamaktadırlar. Kent ve Conlin'in ileri sürdüğü bu tez kanaatimizce de

(Baron Faringdon's papers), Box 39 A, File 'Turkey National Bank of. 1920 London', NBT London'dan The Secretary Clearing Office (Enemy Debts)'e 11.03.1920'de gönderilen mektup.

¹⁴ Mart 1911 itibariyle bankanın açık kredilerinin, yani teminatsız kredilerinin toplamı sadece £26.000'di. Bkz. Cambridge University, Trinity College Archive, HBS 28 121 (5), Sir Babington Smith'den Cassel'e 07.03.1911'de gönderilen mektup; Yine Mart 1913'te Osmanlı Devleti adına çalışan İngiliz görevli Crawford bile Cavid Bey'e, NBT'nin Türk Hükümeti'ne hiç hizmet etmediğinden, bir yardımını görmediklerinden şikâyet etmişti. O sıralarda Cavid Bey “emanet istikrazı” adında bir avans almak için Cassel'e başvurmuş, ancak yeterince güvenli görmediklerinden bu isteği geri çevirmişlerdi. Bkz. Hasan Babacan ve Servet Avşar, *Cavid Bey Meşrutiyet Ruznâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, c. 1, s. 596, 603, 629.

doğrudur. Ancak, NBT'nin başarısızlığının altında daha birçok sebep yatmaktadır. Bunlar arasında; Osmanlı Bankası'nın Türkiye işlerindeki kemikleşmiş güçlü konumu, bu bankanın NBT'ye karşı engelleme politikaları, Londra para piyasasının Türkiye işlerine ve kredilerine karşı aşırı ihtiyatlı tutumu ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik zayıflığı ile kredilerin ve imtiyazların dağıtılmasında Fransızların ve Almanların Osmanlı Hükümetleri'ne yaptığı baskılar sıralanabilir. Hiç kuşkusuz bankanın başarısızlığındaki en önemli nedenlerden biri de bankanın birçok girişiminde I. Dünya Savaşı'nın etkilerine maruz kalmasıdır. Banka savaştan önce Türk Hükümeti ile çok önemli imtiyazlar konusunda anlaşmış, tam kâr'lı bir sürece girip, işlerini yoluna koymuşken savaş başlamıştır. Banka, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na dahil olmasıyla birlikte başladığı tüm işleri yarıda bırakmak zorunda kalmış, zorlu savaş koşullarında ayakta kalmaya çalışmıştır. Kaldı ki NBT, dost bir ülkenin bankası olsaydı bile savaşın iktisadi koşullarında iş yapması oldukça güçlü.

Banka hakkında yukarıda bahsettiğimiz yabancı makalelerin yanı sıra yurtdinde yapılmış birkaç çalışma daha mevcuttur. İrmak Karabulut ve Bayram Bayrakdar'ın "Türkiye Milli Bankası ile Türk Hükümeti Arasında Osmanlı Borçlarına İlişkin Bir Anlaşmazlık: Reşadiye Gemisi Meselesi"¹⁵ ve yine İrmak Karabulut'un "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Bankaların Çalışmaları: Türkiye Milli Bankası Örneği"¹⁶ adlı makalesi bazı yerli ve yabancı telif eserler ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, gazeteler ve bir kısım Foreign Office belgesine dayandırılarak yazılmıştır. Söz konusu makalelerde ağırlıklı olarak yurtiçi kaynaklar kullanılmış olup, bankaya ait asıl belgelerin bulunduğu İngiliz arşivlerindeki koleksiyonlara yer verilmemiştir. Yine aynı tarihçilerin "İkinci Meşrutiyet Döneminde İstikraz Politikası Üzerine Bir Basın Tartışması: Londra İstemez Berlin Yapamaz" adlı makale de 1910 istikrazını dönemin basın tartışmaları çerçevesinde ele almıştır¹⁷.

Yine tez'i bitirmek üzere olduğumuz günlerde aynı tarihçinin The National Bank of Turkey hakkında "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye Milli Bankası: Bir Toplum

¹⁵ İrmak Karabulut ve Bayram Bayrakdar, "Türkiye Milli Bankası ile Türk Hükümeti Arasında Osmanlı Borçlarına İlişkin Bir Anlaşmazlık: Reşadiye Gemisi Meselesi", *İzmir Democracy University Social Sciences*, S. 2, c. 1, 2018.

¹⁶ İrmak Karabulut, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Bankaların Çalışmaları: Türkiye Milli Bankası Örneği", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, Yıl: 6, S. 85, 2018.

¹⁷ İrmak Karabulut ve Bayram Bayrakdar, "İkinci Meşrutiyet Döneminde İstikraz Politikası Üzerine Bir Basın Tartışması: Londra İstemez Berlin Yapamaz", *Journal Of Modern Turkish History Studies*, XVII/35, İzmir, (2017-Güz/Autumn), ss. 39-84, 2017.

Dönüştürme Aygıtı”¹⁸ adlı bir tez çalışması yaptığını ve kısa bir süre önce tez’in tamamladığını öğrendik. Söz konusu tez çalışmasında özetle; NBT’nin kuruluş gayesi, Türkiye’deki siyasi gelişmelerden ve Türk-İngiliz ilişkilerinden ne ölçüde etkilendiği, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren diğer yabancı bankalar içindeki konumu ve bankanın faaliyetleri incelenmiştir. Çalışmada bankanın faaliyetlerinin her dönemde Türk-İngiliz ilişkilerinin seyri ile yakından ilgili olduğu, başarısızlığında bu ilişkilerin etkili olduğu ileri sürülmektedir. Yine bankanın kuruluşunda İngiliz Hükümeti’nce özellikle Osmanlı ile ticaret yapan ve iş ilişkisi olan İngiliz tüccarların taleplerinin dikkate alındığı kaydedilmektedir. Ayrıca söz konusu çalışmada NBT’nin sıradan yabancı sermayeli bir banka olduğu, kendi ticari menfaatlerini ve Osmanlı ülkesinde iş yapan İngiliz uyrukluların ticari menfaatlerini gözettiği, *“ticari bir girişim olarak Türkiye’deki işlerden menfaat sağlamayı beklerken, İngiliz Hükümeti’nin süreci İngiliz-Fransız ilişkileri, İngiliz-Alman ilişkileri ekseninde siyasi olarak değerlendirip, diğer İngiliz şirketlerinin menfaatlerini dikkate alma zorunluluğunun”* bankanın bazı girişimlerinden çekilmesine neden olduğu ve bu anlamda önceki çalışmalarda yer alan *“bankanın İngiliz Hükümeti’nin temsilcisi olduğu yönündeki kanaatin”* desteklenmediği belirtilmektedir.

Kanaatimizce ise NBT ticari gayelerden çok, politik amaçların ağır bastığı bir kurum idi. NBT, salt kâr etmek amacıyla İstanbul’a gelen, üzerinde sadece kâr-zarar hesaplarının yapıldığı sıradan bir banka değil, birçok farklı misyonu ve beklentiyi üzerinde taşıyan bir oluşumdur. İngiltere bu aşamada bölgedeki maddi ve politik çıkarları icabı Sir Ernest Cassel’in başını çektiği bir İngiliz bankacılık girişimini onaylayıp, teşvik etmişti. Bu olgu bankanın sahipleri ve yöneticilerince birçok kez yazışmalarda vurgulanırken, bankanın genel müdürlüğüne Hindistan Posta Ofisi başkanlığı gibi çok önemli bir devlet görevinde bulunan Sir Henry Babington Smith’in bizzat İngiliz Hükümeti’nin ricasıyla atanması bunun en açık göstergesiydi. Yine 1908 sonbaharında Jön Türklerin banka kurmak yönündeki talepleri üzerine Sir Ernest Cassel ile temasa geçen ve bu bankayı kurması yönünde telkinlerde bulunan kişi bizzat Sir Edward Grey’in kendisiydi. O dönemde hiçbir İngiliz grubunun İngiliz Hükümeti’nin onayı olmadan Türkiye’de bir girişimde bulunması mümkün değilken, bankanın kuruluşu bizzat İngiliz Hükümeti’nce tam olarak onaylanmış ve teşvik edilmişti. Bankanın bazı politik hesaplardan dolayı (I. Dünya Savaşı’na kadar Fransızları ürkütmemek için) İngiliz

¹⁸ Irmak Karabulut, *“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye Milli Bankası: Bir Toplum Dönüştürme Aygıtı”*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2019.

Hükümeti'nce çok açık ve net bir şekilde desteklenmediği görülmüşse de, İngiliz Dışişleri'nin kendi iç yazışmalarında NBT'nin; “finansörlerden uzak durmak, onların işine karışmamak” şeklindeki geleneksel İngiliz politikasının dışında tutulduğu, diğer finans kurumlarına kıyasla farklı bir pozisyonda bulunduğu, bu nedenle bir ölçüde desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bankanın bazı imtiyaz girişimleri ise bizzat İngiliz Dışişleri'nce desteklenmiştir. Bunlardan biri; NBT'nin 1909'da Selânik Bankası ile ortaklaşa verdiği İstanbul Belediye kredisidir. Zira ihaleye başka bir İngiliz firması girmek isteyince NBT durumu İngiliz Dışişleri'ne bildirmiş ve muhtemelen Dışişleri'nin müdahalesiyle rakip firma geri çekilmiştir. Foreign Office o günlerde muhtemelen Türk Hükümeti ile de irtibata geçmiş ve kredinin NBT'ye verilmesi yönünde telkinlerde bulunmuştur. Yine İngiliz Dışişleri Ağustos 1911'de Samsun-Trabzon liman ihalesinin NBT'ye verilmesinden memnuniyet duyacaklarını Türk Hükümeti'ne bildirmiştir. Yine Bağdat Demiryolu'nun Bağdat-Basra hattının yapımının İngilizlerce üstlenilmesi durumunda bankaya önemli işler verileceği, NBT'nin önemli roller üstleneceği bizzat İngiliz Dışişleri'nce bildirilmiştir.

Ayrıca bankanın değişik zamanlarda birkaç kez kapanması gündeme geldiğinde İngiliz Dışişleri, yakında İngiliz kontrolüne geçmesi beklenen Mezopotamya'daki maddi çıkarları icabı Türkiye'deki bu tek İngiliz bankasının kapanmasını göze alamamış ve NBT'ye “faaliyetlerine devam et” mesajı vermiştir. Banka da her zorlandığı aşamada İngiliz Dışişleri'ne başvurmuş, oradan gelecek mesajlara göre hareket etmiştir. Banka her ne kadar İngiliz Dışişleri'nden yeterli desteği alamaması, Fransızların ve Osmanlı Bankası'nın kârlarını ve nüfuz alanlarını paylaşmak konusundaki kıskançlıkları, I. Dünya Savaşı ve Osmanlı ekonomisinin güçsüzlüğü gibi nedenlerle arzuladığı kârları elde edememiş, üstlendiği misyonu yerine getirememişse de, ayakta kalmak için bir yandan kâr etmeye çalışırken, diğer yandan da kendisini İngiliz Hükümeti'nin bölgedeki tek temsilcisi olarak görüp, İngiliz çıkarları için çabalamıştır. Bu durumu Almanlarla yürütülen Bağdat Demiryolu görüşmelerinde, bankanın tasfiyesi sırasında haysiyetli bir şekilde kapanması gibi noktalara gösterdikleri hassasiyetlerde açıkça görmek mümkündür. Hatta banka kimi zaman kendi zararına bile olsa İngiliz Hükümeti'nin isteklerine karşı koyamamış ve kazanımlarından vazgeçmiştir. Bu açılardan bankanın kâr-zarar hesabı yapılan olağan bir ticari işletme olmaktan çok, politik amaçların ön planda tutulduğu, “politik bir kurum” olduğunu söylemek mümkündür. Yine banka her ne kadar İngiliz Dışişleri'nden net, açık ve beklediği desteği alamadığına dair zaman

zaman şikayetlerde bulunsa da, hiçbir zaman İngiliz Dışişleri'nin talimatlarının dışına çıkmadan faaliyetlerine devam etmiştir. Bu bakımdan bankanın 22 yıllık faaliyet süresi boyunca “İngiliz dış politikasının bir uzantısı ya da İngiliz Hükümeti'nin bir temsilcisi” olduğunu söylemek mümkündür.

Yine bankanın başarısızlığında Türk-İngiliz ilişkilerinin başat rol oynadığı görüşüne katılmamaktayız. Kanaatimize göre bankanın kaderinde Türk-İngiliz ilişkilerinden ziyade, o dönemde dünya siyaseti izleyen İngiltere'nin Orta Doğu'daki vizyon ve hedefleri ile I. Dünya Savaşı belirleyici olmuştur. O dönemde İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinden ya da bir İngiliz bankasının kâr ya da zarar etmesinden ziyade çok daha önem verdiği büyük meseleleri bulunmaktaydı. Bu süreçte İngiltere, Türklerle ilişkileri yolunda gitsin ya da gitmesin, NBT'nin projeleri kendi Orta Doğu vizyonuna uymadığı anda bankanın çıkarlarını tereddütsüzce hiçe sayabilmiştir. Zira İngiltere için savaş sonrasına ait paylaşım planları ve Orta Doğu'daki çıkarları bir yanda dururken, bankanın kârlılığı önemsenecek bir husus değildi. İngiltere özellikle de Mezopotamya'da hayati önem atfettiği daha büyük çıkarları uğruna bankanın çıkarlarını feda etmiştir. Şöyle ki İngiltere, Mezopotamya petrolü, Basra Körfezi'ndeki vapur işletmeciliği gibi sadece İngiliz kontrolünde olmasını istediği alanlarda kendi belirlediği İngiliz şirketlerin devreye girmesini istemiş, bu alanlarda banka hatırı sayılır bir ortak bile olsa Almanlarla ya da başka devletlere mensub unsurlarla giriştiği tüm atılımlarından vazgeçmesini ve kazanımlarını terk etmesini istemiştir. Yine İngiltere, NBT ile bir taraftan Orta Doğu'daki İngiliz çıkarlarını maksimize etmeye çalışıp, bölgedeki çıkarları icabı her koşulda bankaya faaliyetlerine devam etmesi yönünde mesajlar yollarken, diğer yandan da Almanlara karşı İngiliz-Fransız dostluğunu devam ettirip, güçlendirmek şeklinde iki farklı politikayı bir arada yürütmeye çalışmıştır. Çünkü İngiltere, Almanya ile çıkabilecek muhtemel bir savaşa yönelik müttefikleri Fransa'yı ve Rusya'yı yanında tutmak istediğinden ve savaş öncesinde özellikle de Fransızlarla gereksiz bir paylaşım mücadelesine girmek istemediğinden bankaya yeterli desteği verememiş, hatta onların çıkar alanlarını ilgilendiren her meselede bankanın girişimlerini engellemiştir. Tüm bunlar bankanın başarısını olumsuz etkilerken, 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı da bankanın başladığı tüm kârlı projeleri bir tarafa bırakmasına, geleceğe dair tüm planlarını alt üst etmesine yol açmıştır.

Yine Irmak Karabulut'un tezinde bankanın kuruluşu yönünde İttihatçılardan teklif gelmekle birlikte Osmanlı ile iş ilişkileri olan İngiliz sermayedarlar ve ticaret erbabının

taleplerinin İngiliz Hükümeti üzerinde etkili olduğu ileri sürülmektedir. Elbette ki Osmanlı ülkesi ile iş yapan İngiliz tüccarlar ve sermayedarlar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin iyileşmesini menfaatleri icabı istemişler ve bu konudaki taleplerini değişik zamanlarda İngiliz yetkililere iletmişlerdir. Ancak bu konuda ne kadar etkili oldukları bilinmemektedir. Kanaatimizce bankanın kuruluşunda esas belirleyici taraflar; İttihatçılar, İngiliz Dışişleri ve Cassel'dir. Zira İngiltere, Sultan II. Abdülhamid döneminde Fransızlar ve Almanlar karşısında kaybettiği prestiji onarmak ve Osmanlı ülkesinde yeniden etkili olabilmek amacıyla 1907'den beri bir kanal arayışı içindeyken, milli bir banka kurma hayali içindeki Jön Türklerden gelen bankacılık teklifi bir şans olarak değerlendirilmiştir. O dönemde Mısır'daki yatırımlarından büyük paralar kazanan ve kârlı The National Bank of Egypt'i kuran İngiliz banker Sir Ernest Cassel de, Mısır'daki gibi kârlı işler yapabileceği düşüncesiyle NBT projesine sıcak bakmıştır. Cassel özellikle de bu girişiminde kendi hükümetinden ve Jön Türklerden gelecek desteğe güvenmiş ve bu sayede İstanbul'daki bankacılık serüveninde başarılı olacağını hesap etmiştir. İşte bu şekilde üç tarafın (İttihatçılar, Sir Ernest Cassel ve İngiliz Dışişleri) farklı beklentileri ve ihtiyaçları aynı zaman diliminde bu bankacılık projesinde çakışmıştır.

Şunu da belirtmek gerekirse, İrmak Karabulut adlı tarihinin tez çalışmasında, daha önce yayımlanmış makalelerinde olduğu gibi, daha çok yurtiçi kaynaklardan yararlanılmış olup, bankanın binlerce belgesinin ve bizzat kurucu ortaklarına ait koleksiyonların bulunduğu, kısaca bankaya ait asıl kaynakların muhafaza edildiği Oxford ve Cambridge Üniversiteleri ile Baring Archive'daki birincil kaynaklara başvurulmamıştır. Ayrıca yine bankaya ait oldukça fazla sayıda belgenin bulunduğu Londra'daki National Archive'daki az sayıdaki belge tezde kullanılmıştır. Oysaki bir İngiliz bankası olarak NBT hakkındaki birinci elden kaynaklar (bankanın sahiplerinin ve yöneticilerinin kendi aralarındaki yazışmalar ve özellikle de Foreign Office ile olan yazışmaları) ve en zengin koleksiyonlar söz konusu arşivlerde olup, bu belgeler bankanın içinde yer aldığı olayların takibi, hükümetlerle olan ilişkileri, hedefleri, çekinceleri ve İngiltere'nin o dönemdeki Orta Doğu politikasının anlaşılmasında büyük önem taşımaktadır. Bu belgeler olmadan, ağırlıklı olarak yurtiçindeki kaynaklarla yapılan çalışmalarda bankanın faaliyetlerinin ve içinde bulunduğu girişimlerin bir kısmına ulaşılabilirken, olaylar kronolojik olarak takip edilememekte ve neden-sonuç ilişkileri kurulamamaktadır. Dolayısıyla bu belgeler olmaksızın birçok faaliyete ilişkin olaylar silsilesi yarım ya da eksik kalmakta, kaçınılmaz bir şekilde ciddi kopukluklar

oluşmaktadır. Nitekim söz konusu tez çalışmasında da bankaya ait orijinal belgelere ulaşılmadığından bankanın bazı imtiyaz girişimlerine ve faaliyetlerine değinilmemiş, giriştiği imtiyazların bir kısmının da başından sonuna kadar takibi, ne amaçla girişimde bulunulduğu, nasıl başlayıp, ne şekilde sonuçlandığı tam olarak ortaya çıkarılamamıştır. Ayrıca bankanın 1919'da British Trade Corporation'a satıldıktan sonraki döneme ait bilançoları da söz konusu tezde yer almamıştır. Bu durum ise bankanın kendine ait arşivi bulunmadığından *“bankanın bilançosu, toplantı tutanakları gibi kayıtlara ancak resmi makamlara verdikleri bilgiler ya da gazetelere yansıdığı kadarıyla erişilebildiği”* şeklinde açıklanmıştır. Oysaki İngiliz arşivlerinde bankaya ait özel koleksiyonlarda bankanın tüm bilançoları (1914-1918 savaş yılları hariç) ve toplantı tutanaklarına ait bilgiler mevcut olup, çalışmamızda bu bilgiler yer almıştır.

ÖZET

EMPERYALİST REKABET ORTAMINDA BİR İNGİLİZ BANKASI:

THE NATIONAL BANK OF TURKEY

Sağlam, Işıl

Doktora Tezi

Tarih ABD

Doktora Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ayfer Özçelik

Nisan 2020, XXVII+713 sayfa

Osmanlı İmparatorluğu 19. yy'ın ortalarından itibaren Büyük Güçler tarafından emperyal sürtüşmenin odak noktası haline getirilirken, bu çekişmenin bir yansıması olarak birçok yabancı girişim boy göstermiştir. Bunlar arasında özellikle Düyunu Umumiye, Reji İdaresi, Bağdat Demiryolu, Osmanlı Bankası, Batı emperyalizminin en bilinen simgeleri olurken, adları pek duyulmamakla birlikte kayda değer başka girişimler de mevcuttur. Bunlardan biri Türk finans tarihinde üzerinde pek durulmamış “The National Bank of Turkey”dir. Bu banka emperyalist rekabetin son kertesinde ortaya çıkan ve politik yönü ağır basan çarpıcı bir örnektir.

O dönemde dünyanın süper gücü İngiltere'nin ana siyaseti, bu gücünü tehdit edecek herhangi bir emperyalist yayılma olasılığını engellemekten geçmekteydi. Ancak gelişmiş endüstrisi ile Almanya'nın ortaya çıkışı, İngilizlerin ince stratejiler üzerinde kurduğu sömürü gücüne ve politik nüfuzuna en büyük tehditi oluşturmuştur. Bu tehdit ise özellikle Bağdat Demiryolu'nun Basra Körfezi'ndeki İngiliz çıkarlarını ve Mezopotamya petrolerini hedef almasıyla birlikte dünyanın hiçbir yerinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kadar hissedilir olmamıştır. Jön Türklerin daveti ve Foreign Office'in güçlü teşvikleriyle Nisan 1909'da Sir Ernest Cassel tarafından kurulan NBT, Britanya'nın siyasi-ekonomik nüfuz kaybettiği bu topraklarda Fransızlar ve Almanlar kadar var olmak ve daha çok da Mezopotamya'daki Alman iktisadi ve politik yayılmasına karşı İngiliz çıkarlarının savunucusu olarak doğmuştur.

Banka 22 yıllık kariyeri boyunca Osmanlı ülkesindeki büyük fırsatlara ve tüm çabalarına rağmen bir İngiliz girişimi açısından büyük bir başarısızlık örneği olmuştur. Banka başta Orta Doğu'daki Büyük Güçler arasındaki üstünlük mücadelesi, İngiliz Dışişleri'nden yeterli desteğin gelmemesi, İstanbul'daki çetin rekabet koşulları ve Birinci Dünya Savaşı yüzünden neredeyse giriştiği tüm işlerde türlü engellerle karşılaşmıştır. Bu nedenle arzuladığı kârları elde edememiş, yüklenmek istediği misyonu yerine getirememiş, ne Foreign Office'in ne de İttihatçıların beklentilerini karşılayabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: The National Bank of Turkey, Sir Ernest Cassel, Emperyalist Rekabet, Bağdat Demiryolu, Mezopotamya petroleri, Türk Finans Tarihi.

ABSTRACT

A BRITISH BANK IN THE IMPERIALIST COMPETITIVE ENVIRONMENT: THE NATIONAL BANK OF TURKEY

Sağlam, Işıl

Doctoral Thesis

History Department

Doctoral Programme

Adviser of Thesis: Prof. Dr. Ayfer Özçelik

April 2020, XXVII+713 pages

While the Ottoman Empire had become the focal point of imperial rivalry by the Great Powers since the middle of the 19th century, several foreign initiatives emerged as a reflection of this conflict. Among these, especially the Ottoman Public Debt Administration (Düyun-u Umumiye), the Administration of the Tobacco Monopoly (Reji İdaresi), the Baghdad Railway, the Ottoman Bank, were the most well-known symbols of Western imperialism, there were also other considerable initiatives, albeit their name hardly heard of. One of them was “The National Bank of Turkey” which has not been emphasized enough in the history of Turkish finance. This bank, which appeared in the last instance of the imperialist competition, was a striking example with its predominant political aspects.

The main policy of Britain, the superpower of the world in that period, was to prevent any possibility of an imperialist expansion that would threaten its power. However, the emergence of Germany with its advanced industry had created the greatest threat to the power of exploitation and political influence that the British had built on fine strategies. This threat, especially with the Baghdad Railway targeting British interests in Persian Gulf and Mesopotamian oil was not felt in any part of the world as much as it did in the Ottoman Empire. Founded by Sir Ernest Cassel in April 1909 with the invitation of the Young Turks and incentives of the Foreign Office, the NBT was born in order to exist as much as French and Germans in these lands where Britain lost its political-economic influence and all the more so as a defender of the British interest against the economical and political expansion of Germany in Mesopotamia.

In spite of the great opportunities and all of its efforts in the Ottoman lands during its 22-year career, the Bank was a great failure for a British enterprise. The bank experienced various obstacles in almost all of the operations it undertook, particularly due to the struggle for supremacy among the Great Powers in the Middle East, the lack of adequate support from the British Foreign Office, the severe competition conditions in Istanbul and outbreak of the First World War. Therefore, the bank failed to make the profits it desired, fulfill the mission it wanted to assume and meet neither the Foreign Office’s nor the Unionists’ expectations.

Keywords: The National Bank of Turkey, Sir Ernest Cassel, Imperialist Competition, Baghdad Railway, Mesopotamian Oil, History of Turkish Finance.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
KAYNAKLAR VE DEĞERLENDİRME.....	vii
ÖZET.....	xix
ABSTRACT.....	xx
İÇİNDEKİLER.....	xxi
TABLolar DİZİNİ.....	xxv
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xxvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BANKERLER ÇAĞI - SIR ERNEST CASSEL'İN YÜKSELİŞİ VE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA TÜRK - İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1.1. 19. yy'da İngiltere'nin Gayriresmi İmparatorluğu.....	69
1.2. Britanya'nın Finans Aristokrasisi	78
1.3. Cologne'den (Köln) Londra'ya - Yoksulluktan Aristokratlığa Gizemli Bir Kişilik: Sir Ernest Joseph Cassel (1852-1921)	87
1.4. Sir Ernest Cassel'in Belli Başlı İş Girişimleri	95
1.5. Sir Ernest Cassel'in Mısır Milli Bankası (The National Bank of Egypt)	100
1.6. Ernest Cassel'in Jön Türklerle İlişkileri ve Sultan II. Abdülhamid'e Yönelik Başarısız Bir Darbe Planı	108
1.7. İttihatçıların İktisadi Yaklaşımları ve Meşrutiyet'in İlk Günlerinde Türk-İngiliz İlişkileri	121
1.7.1. Meşrutiyet'in İlk Günlerinde İttihatçıların İngilizlerden Destek Bulma Çalışmaları.....	124
1.7.2. Meşrutiyet'in İlk Günlerinde İngiltere'nin Türkiye Politikası	130
1.8. İngiliz Sermayesinin Osmanlı Ülkesine Dönüşü	136
1.8.1. İngiliz Dışişleri'nin Ekonomik Alanda Türkiye'ye Girme Çabaları	144
1.8.2. Anglo-Fransız Ortaklığında Bir Finansal Arayış: Ottoman Society	147
1.8.3. İngiliz Hükümeti'nin Türkiye Finansına Girişi: Sir Ernest Cassel'in 1908 Kredisine Katkısı	153

İKİNCİ BÖLÜM

THE NATIONAL BANK OF TURKEY'NİN KURULUŞU

2.1. The National Bank of Turkey Fikrinin Doğuşu	159
2.1.1. İngiliz Diplomatların Banka Kuruluşuna Dair Çabaları.....	165
2.2. The National Bank of Turkey'nin Kuruluş Hazırlıkları.....	177
2.3. Bankanın Kurulduğu Günlerde Politik Bir Gerginlik: Karşı Devrim (31 Mart Hadisesi) ve Sonrasındaki Taht Değişikliğinde İngiliz Rolü.....	184

2.4. The National Bank of Turkey'nin Resmen Kuruluşu	192
2.5. Banka'nın Kuruluşunun Yarattığı Akisler	209
2.6. The National Bank of Turkey'de Saygın Bir Devlet Adamı: Sir Henry Babington Smith	212
2.7. The National Bank of Turkey'nin Misyonu ve İngiliz Dışişleri'nin İkircikli Politikası	216
2.8. The National Bank of Turkey'in İngiliz Hükümeti Nezdindeki Özel Konumu	222

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞDAT DEMİRYOLU MESELESİNDE SIR ERNEST CASSEL MİSYONU VE NBT'NİN ÖNEMLİ İSTİKRAZ GİRİŞİMLERİ

3.1. Bağdat Demiryolu Meselesinde Sir Ernest Cassel Misyonu	225
3.2. The National Bank of Turkey'nin 1909 Yılı İstikraz Girişimi	256
3.3. 1909 Senesi %5 Faizli Dersaadet Şehremâneti İstikrazı ve Cumhuriyet'e Uzanan Süreç	266
3.4. The National Bank of Turkey ve Meşhur 1910 İstikrazı (%4 Faizli Gümrük İstikrazı)	283
3.4.1. 1910 Türk Kredisinde İngiliz-Fransız İttifakının Arka Planı	301
3.4.2. Cassel'in Krediden Geri Çekilmesinden Sonraki Gelişmeler	305
3.4.3. Sir H. Babington Smith'in İngiliz Dışişleri'ne Gönderdiği Şikâyet Mektubu.....	308
3.4.4. 1910 Kredisinde Almanya'nın Diplomatik Zaferi.....	312
3.4.5. İstikraz Konusunda Meclis'te Çıkan Tartışmalar	316
3.4.6. Meclis-i Mebusan'da Banka Hakkındaki Tartışmalar ve Siyonizm Suçlamaları	320
3.5. 1912 Senesi %6 Faizli Bağdat Şehri Belediye İstikrazı ve Diğer Belediye Kredileri	332
3.6. NBT'nin Ekonomi-Politik Görünümlü Bir Başka İstikraz Girişimi: 1912 Kredisi	343
3.7. The National Bank of Turkey'nin Diğer Önemli İstikraz Girişimleri	349
3.8. Damat Ferid Paşa Hükümeti'nin Kredi Talebi ve NBT'deki Osmanlı Padişah Hesabı	351

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

THE NATIONAL BANK OF TURKEY'NİN BAŞKA BANKALARLA BİRLEŞME (FUSION) ÇABALARI

4.1. Bankanın Osmanlı Bankası İle Birleşme Çabaları.....	359
4.2. Bankanın Selânik Bankası ile Ortaklık Kurma ve Kartel Oluşturma Girişimleri..	372
4.3. Bankanın Faaliyetlerine Devam Etme Kararı	381

BEŞİNCİ BÖLÜM

THE NATIONAL BANK OF TURKEY'NİN İMTİYAZ GİRİŞİMLERİ

5.1. Mezopotamya Sulama Projeleri (Mesopotamia Irrigation Works): Suriye (Beyrut Eyaleti) – Cebele Sulama Projesi (Djebleh Irrigation), Bağdat-Hindiye Barajı (Seddi/Hindié Barrage) ve Habbaniye Savakının (Habbanie Escape) Yapımı.....	388
5.1.1. Hindiye Seddi (Barajı) ve Habbaniye Savakının (Habbania) Yapımı.....	388
5.1.2. Cebele Sulama Projesi (Djebleh Irrigation)	400
5.2. Menderes Vadisinin Sulanması ve İyileştirme Projesi	401
5.3. İngiltere'ye Sipariş Edilen “Reşadiye” Gemisi (Dretnot) Meselesinde Bankanın Rolü	408
5.3.1. Türk Hükümeti'nin Reşadiye Gemisindeki Hak İddiası	429
5.4. Mezopotamya Petrolleri İmtiyazı ve Turkish Petroleum Company	444
5.5. Kuzeydoğu Anadolu Demiryolu İnşaatı İmtiyazı	481
5.6. Samsun-Trabzon Limanlarının Genişletilmesi/İyileştirilmesi Projesi.....	485
5.7. John I. Thorneycroft & Company Limited'den Alınan Gunboat'lar	497
5.8. İstanbul Rıhtımları Projesi (Imperial Ottoman Docks).....	501
5.9. Cebel-i Lübnan'da Kesrevan Sulama Projesi (Kesrewan Irrigation) ve Lübnan İçme Suyu (Lebanon Water Scheme) Projeleri	513
5.10. NBT'nin The Turkish Tobacco Export Co. Ltd'e Ortaklığı	522
5.11. Kastamonu-Bolu Ormanları İmtiyazı.....	529
5.12. Bankanın İlgilendiği Diğer İmtiyaz Girişimleri.....	544
5.12.1. İstanbul Elektrik İmtiyazı Girişimi	544
5.12.2. Bağdat Elektrik İmtiyazı (Bagdad Electricity Concession)	547
5.12.3. Osmanlı Dersaadet Telefon Anonim Şirketi'nin Finansmanı (Osmanlı Telefon Şirketi/The Ottoman Telephone Company).....	548
5.12.4. Diğer Maden İmtiyazları	550
5.12.5. Tigris (Dicle) Nehri Gemi İşletmeciliği	558
5.12.6. İdare-i Mahsusa İmtiyazı (Mahsousseh Concession) ve Şirketi Hayriye (Chirket-i-Hairié Company)	561

ALTINCI BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI - MÜTAREKE YILLARI VE

THE NATIONAL BANK OF TURKEY'NİN SONU

6.1. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında NBT	572
6.2. İngiliz Hükümeti'nin Kamuflajında Bir Şirket: British Trade Corporation (İngiliz Ticaret Korporasyonu) ve NBT'nin B.T.C.'a Satılması	576
6.2.1. İşgal Yıllarında İtilaf Devletleri Arasında Artan Rekabet ve NBT	578
6.2.2. İngiliz Ticaret Propaganda Kampanyası (English Trade Propaganda Campaign)	582
6.2.3. General Milne'nin Türkiye'nin Paylaşımı Hakkında Bilinski'ye Aktardığı Görüşler	584

6.3. Türklerin “Milli Bankası”ndan - Cassel’in “NBT”sinden “British Bank of Orient”e.....	587
6.4. Yeni Dönemde NBT’nin Artan Önemi ve Başlıca Ekonomik Girişimleri	589
6.5. TCMB’nin Kuruluşu ve Bankanın Tasfiyesi	600
6.6. Bankanın Bilançolarına Genel Bir Bakış	610
6.7. Bankanın Yönetim Kurulları.....	616
SONUÇ	622
KAYNAKLAR	636
EKLER.....	687
ÖZ GEÇMİŞ	713

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: The National Bank of Turkey kurucu hissedarları ve hisse dağılımı (Kuruluş aşamasında)	194
Tablo 2: Bankanın 100.000 adet hissesine müracaat edenlerin isimleri (16.08.1909)	194
Tablo 3: The National Bank Of Turkey'deki sermayedarlar ve miktarları (08.10.1910)	195
Tablo 4: Osmanlı Devleti'nin 1888'den itibaren yaptığı borçlanmalarla ilgili fiyatlandırma.....	264
Tablo 5: Gemilere el konulduğunda Osmanlı Hükümeti tarafından ödenen tutarlar (faiz hariç).....	423
Tablo 6: Gemilere el konulduğunda banka tarafından yapımcı firmalara ödenen tutar (7 Taksidin tamamı)	424
Tablo 7: Reşadiye zırlısına ilişkin tahvil sahiplerinin listesi (14 Eylül 1914 itibariyle)	424
Tablo 8: Reşadiye zırlısına ait ödenmemiş tahviller (ana para+faiz)	426
Tablo 9: Kastamonu-Bolu Orman İmtiyazına ilişkin harcamalar (£) (1924 yılı itibariyle)	541
Tablo 10: Bankanın Bilançolarına Genel Bir Bakış.....	614

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
age.	Adı Geçen Eser
agm.	Adı Geçen Makale
agt.	Adı Geçen Tez
\$	Amerikan Doları
A. DVN. MKL	Sadâret Divan Mukavelenameler
APOC	Anglo-Persian Oil Company
BL	British Library (İngiliz Kütüphanesi)
Bkz.	Bakınız
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO	Babıâli Evrak Odası Evrakı
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BP	British Petroleum
BTC	British Trade Corporation
C.	Cilt
CPU	Committee of Union of Progress
Çev.	Çeviren
DEM	Deutsche Mark ya da Alman Markı
Der.	Derleyen
DH.EUM	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
DH.İD.	Dahiliye Nezareti İdare Evrakı
DH.MKT	Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi Evrak
DH.MTV	Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı
DH.MUI	Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı
DH.UMVM	Dahiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdüriyeti Evrakı
DH.ŞFR	Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
Ed.	Editör
FO	Foreign Office
FRF	Fransız Frangı
Haz.	Hazırlayan
HBS	Henry Babington Smith
HM	His/Her Majesty's
HMS	His/Her Majesty's Ship (Majestelerinin Gemisi)
H.M.S.O	Her Majesty's Stationery Office
HR.İM	Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
HR.SFR	Hariciye Nezareti Sefaretler Evrakı (Londra)
HR.SYS	Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı
HR.HMŞ.İSO	Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
I.O.B	Imperial Ottoman Bank
£	İngiliz Sterlini ya da İngiliz Poundu
STG	İngiliz Sterlini ya da İngiliz Poundu
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İ.DH	İrade Dahiliye
İ.DUİT	Dosya Usulü İradeler
İ.MMS	İrade Meclis-i Mahsus
İ.TNF	İrade Ticaret ve Nafia
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
KSÜ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

E£	Mısır Poundu veya Mısır Lirası
MMZC	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MV	Meclis-i Vükela Zabıtları (Mazbataları)
MEC	Middle East Centre
NBT	The National Bank of Turkey
No.	Numara
OBA	Osmanlı Bankası Arşivi
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OL	Osmanlı Lirası
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
L.T.	Türk Lirası
TL	Türk Lirası
UK	United Kingdom
PRO	Public Records Office (Kamu Kayıtları Dairesi)
s.	Sayfa
S.	Sayı
ŞD	Şura-yı Devlet
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TPC	Turkish Petroleum Company
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
Y.A.HUS	Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Evrak Bölümü
Y.PRK.TŞF	Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi
yy	Yüzyıl

GİRİŞ

Osmanlı Devleti en geniş topraklara sahip olduğu dönemde sınırları içinde bir yandan insanlığın hafızasının büyük bir bölümünü oluşturan kadim medeniyet coğrafyalarını, büyük dinlerin kutsal mekânlarını, öte yandan açık denizlere çıkışı sağlayan kritik öneme sahip boğaz, kanal ve körfezleri barındırmaktaydı. 19. yy'ın sonlarına doğru ise sınırları içinde gelecek asırlara damgasını vuracak ve sömürgecilikten sonra günümüzde Batı'nın en önemli zenginlik kaynaklarından biri olacak petrol bulunmuştu. Bütün bu sebeplerle Osmanlı toprakları büyük bir emperyal kapışmanın odağı haline getirilmişti. Bu itibarla 19. yy sonuna gelindiğinde artık köhnemiş, hasta adam sıfatı ile anılan bu koca devin yaşaması da, nasıl paylaşılacağı da henüz muamma olduğundan ölümü de emperyalist devletler için büyük bir problem olmuştu.

Aslında köhnemiş imparatorluk çoktan son bulacak iken, bu durum Büyük Güçlerin ince hesapları yüzünden bilinçli olarak geciktirilmişti¹⁹. Zira Büyük Güçlerin hepsinin ayrı çıkarlarının olduğu Osmanlı ülkesinde kimin ne koparacağı ve kime ne düşeceği büyük bir problemdi. Bu nedenle 19. yy boyunca Osmanlı ülkesine göz dikenler anlaşmazlık içine düşmüş, bazıları Osmanlı topraklarını ele geçirmek isterken, diğerleri bu ülkeyi sömürerek sanayilerini ve ticaretlerini geliştirmek istemişlerdi. Âli Paşa'nın vurguladığı gibi, *“birinciler gizli niyetlerini şairane sözlerle maskeleymişlerdi: acı çeken insanlığı rahata kavuşturacak, din kardeşlerini kurtaracak, ezilen kavimlerin zincirlerini kıracaklardı. Bu kutsal emeller uğrunda ülkemize gireceklerdi. İkinciler, olmaz! diyorlardı, olmaz ve olmamalıdır! Osmanlı ülkesinin bütünlüğü Avrupa'nın dengesi için şarttır”*²⁰ denilmekteydi.

Avrupa bu anlaşmazlıklar içinde iken Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı (1876-1909) felâketli bir savaş ile başlamış, bir devrimin karışıklığı içinde sona ermişti. Sultan Abdülhamid Han, her türlü iç karışıklığa ve dış müdahaleye rağmen otuz yılı aşkın süren yönetimi süresince devleti ayakta tutmayı

¹⁹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, Çev. Yasemin Saner, İstanbul, 2012, s. 66.

²⁰ WEB_2. Cemil Meriç, Âli Paşa'nın Vasiyetnamesi, Fildişi Kule'den, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/27856/001515201006.pdf?sequence=1>, (14.11.2018).

başarsa da, çöküşün ertelenmesi mümkün gözükmemekteydi²¹. Zira imparatorluk çok geniş bir coğrafyada pek çok kavmi ve milleti bünyesinde barındırdığından için için kaynıyor; bir yandan da doğal kaynaklarıyla Büyük Güçlerin iştahını kabartıyordu²². Kaldı ki 19. yy boyunca Rusya'nın güneye inmesini engellemek için Osmanlı topraklarını bir tampon olarak gören ve muhafazasını savunan İngiltere de çürümekte olan imparatorluğun dağılmasında artık bir mahzur görmemekteydi²³.

Ne yazık ki Temmuz 1908'de liberal bir ortama ve parlamentarizme duyulan özlemin ateşlediği II. Meşrutiyet'in ilanı da ne dış sorunlara, ne de içerideki kaynamalara bir çare olamazken, imparatorluğun kurtuluşu yönündeki çabalar ve son umutlar da çok geçmeden yitirilmiştir. Osmanlılığı oluşturan Müslüman ve Gayrimüslim unsurların tümü, başlangıçta bir kardeşlik havası içinde birbirleriyle kucaklaşmışken, kısa sürede

²¹ Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, Ed. Ö. Andaç Uğurlu, Çev. K. Yargıcı, N. Uğurlu, Haz. Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 17.

²² 1878'de Rusya; Batum, Kars, Ardahan'ı ele geçirirken, aynı yıl Avusturya Bosna-Hersek'i, Fransa 1881'de Tunus'u, İngiltere de 1882'de Mısır'ı işgal etmişti. Bkz. Ö. Kürşad Karacagil, "II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Ziyareti ve Mihmandarı Mehmed Şakir Paşa'nın Günlüğü (1898)", *Türkiyat Mecmuası*, c. 24, İstanbul, Güz 2014, s. 75.

²³ Britanya, 18. yy'ın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti'ne çok az ilgi gösterirken, 1791'den itibaren bu durum değişmiş, Rusya'nın Avrupa'nın en büyük devleti olma hırsını engellemek amacıyla Yakın Doğu siyasetinin içine nüfuz etmişti. Çünkü Britanya'nın doğudaki imparatorluğuna giden güzergâhta, kara ve deniz yollarına yayılmış topraklarıyla karşısına çıkan bu zayıf ama kötü niyetli olmayan devlet, Britanya'nın ticari çıkarları icabı, ama her şeyden önemlisi politik mülahazalardan dolayı ayakta kalmalı, başka herhangi bir iktidarın onu tehdit etmesini önlemek için desteklenerek, mümkün olduğunca yaşatılmalıydı. İstanbul'da güçlü ve bağımsız bir rejim, Rusya'nın Akdeniz ve Doğu Avrupa'ya yayılmasında en büyük engel, en etkili bariyerdi. Bu yüzden onu, Rusya'nın herhangi bir hamlesine karşı hem idari anlamda, hem de finansal reformlarla güçlendirmek şarttı. Etkin hükümet ve dürüst hazine, politik istikrarın öncüleriydi. Kısaca, Sultan'ın otoritesini korumak ve her ne pahasına olursa olsun Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı güçler arasında paylaşımını önlemek o zamanlar İngiliz dış politikasının en önemli amaçlarından biri haline gelmişti. Bu aşamadan sonra ise İngiltere yaşamsal çıkarları açısından yalnızca Rusya'nın davranışını kısıtlamakla kalmayıp, aynı zamanda Osmanlı topraklarında çok uzun yıllar devam edecek hâkim bir pozisyon elde etmişti. Bkz. Vernon John Puryear, *International Economics and Diplomacy in the Near East: A study of British commercial policy in the Levant, 1834-1853*, Stanford University Press, USA, 1935, s. 227; Eber Harold Rice, *British Policy in Turkey 1908-1914*, University of Toronto, Doctorate Thesis, Canada, 1974, s. i; D. Mclean, agm., 1976, s. 293; Marian Kent, *Moguls and Mandarins: Oil, Imperialism and the Middle East in British Foreign Policy, 1900-1940*, Routledge, USA, 2011, s. 1; Ancak İngiltere için 1877-1878 savaşında ağır bir yenilgiye uğrayan Osmanlı İmparatorluğu'nu kollamak artık zor gözükmüş, beliren Alman tehdidi ile birlikte İngiliz dış politikası büsbütün değişmiştir. Hatta İngiltere 1876'daki mali iflastan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak şeklindeki elli yıllık geleneksel politikasını sürdürmekten ziyade, hayati çıkarlarının olduğu yerleri ele geçirmeye başlamıştı. 1878'de Kıbrıs'ı ele geçirmiş, 1880'de Gladstone'nun tekrar başbakan olmasıyla da İngiliz Hükümeti'nin düşmanca tavırları daha da belirginleşmiştir. İngiltere her fırsatta Balkanlardaki Slavlara ve Yunanistan'a arka çıkarak, Osmanlı Devleti'ni taciz etmeye başlamıştır. 1882'de, yani Kıbrıs'tan dört yıl sonra da Hindistan'a giden yolu güvence altına almak için Mısır'ı işgal edince de Osmanlı yönetimi ile ilişkileri onarılmaz bir biçimde büsbütün bozulmuştur. Bkz. V. Necla Geyikdağı, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, Hil Yayın, İstanbul, 2008, s. 88; Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 414; Bayram Soy, "Lord Salisbury'nin 1895'te Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S. 5, Ankara, Güz 2016, s. 147; James Barr, *Kırmızı Çizgi Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi, Özgün Adı: A Line in the Sand*, Çev. Ekin Can Göksoy, Ed. Dilek Yücel-Ömer Çiftci, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016, s. 19.

büyük bir milliyet sevdası içinde “birbirlerinin gırtlığına sarılarak” imparatorluğu parçalamaya koyulmuşlardı²⁴. II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra birçok toprak hızla kaybedilirken; Bulgaristan bağımsız olmuş, Bosna Hersek, Girit yitirilmişti. İtalya’nın Trablusgarb’ı işgali, faciayla biten Balkan Savaşları ve Rumeli’deki toprak kayıpları imparatorluğun geri dönülmez bir çöküşe sürüklendiğini göstermekteydi²⁵. Osmanlı İmparatorluğu’nun ağırlık merkezi artık büyük ölçüde doğuya kaymış, Osmanlılar Anadolu dışında sadece Suriye, Irak, Filistin ve Arap yarımadasının sahil bölgesini kontrol eder hale gelmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşüne rağmen, Osmanlı Sultanı, Sünni Müslüman dünyasının halifesi, yani Hazreti Muhammed’in vekili ve İslam’ın üç kutsal kenti; Mekke, Medine ve Kudüs’ün koruyucusu olarak etkisini sürdürmekteydi. Ancak bu bölgelerde bile Osmanlılar, “400 yıldır yönetildikleri hanedandan daha ciddi bir özerklik, hatta bağımsızlık isteyen, kendilerine güvenleri iyiden iyiye artan Arapların hoşnutsuzlukları ile karşı karşıydılar”²⁶.

Bu sıralarda Büyük Güçler de kendi aralarındaki tüm çekişme ve sürtüşmelere rağmen yükselen Alman tehdidi karşısında ittifaklar kurma yoluna gitmişlerdi. Zira yüzyılın sonlarında Almanya’nın Osmanlı coğrafyasına girişiyle tüm dengeler alt üst olmuş, “*emperyalist rekabet yön ve şekil*” değiştirmişti²⁷. Zira “Dünya Politikası” (Weltpolitik) izleyen Almanya, Osmanlı İmparatorluğu üzerinden Orta Doğu’ya uzanmak istiyordu²⁸. Almanya’nın Yakın Doğu’da giriştiği ekonomik/diplomatik hareketler, Kayzer ve Sultan’ın hükümetleri arasındaki askeri iş birliği Avrupa devletlerinin görmezden geleceği gelişmeler değildi. Öteden beri bu topraklarda gözü olan Rusya, Osmanlı İmparatorluğu’nun güç kazanmasına karşı çıkmaktaydı. Fransa ise Türkiye’nin mali işlerine başka bir devletin karışmasından endişe duymuş; ayrıca müttefiki Rusya’nın siyasi emellerini desteklemek istemişti. Ancak Almanya’nın, asıl olarak Britanya’ya ait küresel konumu ele geçirmek istemesi o sırada en çok, bir numaralı Büyük Güç olan Britanya’yı endişelendirmiştir²⁹. Gerçekten hızla bir dünya devleti haline gelen Alman İmparatorluğu’nun iktisadi ilerlemesi bilhassa İngiltere’nin Orta Doğu’daki

²⁴ Hilmi Uran, Meşrutiyet, *Tek parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 57.

²⁵ D. Mclean, agm., 1976, s. 293.

²⁶ J. Barr, *age.*, 2016, s. 20.

²⁷ V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 88; Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2009, s. 131.

²⁸ Weltpolitik; Almanya’nın dünya politikasında söz sahibi olması anlamına gelmekteydi. Bkz. T. Ateş, *age.*, 2012, s. 374.

²⁹ J. Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Çev. Yavuz Alogan, Everest, İstanbul, 2012, s. 37.

çıkarlarına meydan okuyunca Almanya'nın oluşturduğu bu tehlike İngiltere'yi stratejik çıkarlarını korumak yönünde alarma geçirmiştir³⁰.

Bu bağlamda Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı siyaset ve ekonomisi üzerindeki eski prestij ve gücünü kaybetmiş olan İngiltere, II. Meşrutiyet'le başlayan yeni dönemde özellikle de bu topraklarda yükselen Alman tehlikesine karşı tekrar etkin olmak ve kaybettiği siyasî ve iktisadî nüfuzu yeniden kazanmak için birtakım önlemler almaya çalışmıştır. İngiliz diplomasisi finansal enstrümanları kullanarak öncelikle bu bölgeden uzaklaşan İngiliz yatırımcıların dikkatini yeniden bu coğrafyaya çekmek, yatırımlar konusunda onları cesaretlendirmek istemiştir. Başlıca amaç ise; çeşitli ekonomik yatırımlar ve finansal araçlarla Osmanlı maliyesi ve siyaseti üzerinde en azından Alman ve Fransız yatırımcılar kadar söz sahibi olmak, Bağdat Demiryolu'nun Basra hattını ele geçirerek bölgedeki çıkarlarını korumak ve özellikle de potansiyel petrol zenginliği iyice anlaşılan Mezopotamya'yı hiç kimse ile paylaşmadan, kendi nüfuz alanı haline getirmektir.

İngiltere, Sultan II. Abdülhamid döneminde kaybettiği politik nüfuzunu bir banka sayesinde onarmak ve en azından Fransızlar ve Almanlarla eşit ağırlıkta olacağı bir finansal araç arayışı içinde olduğu bir sırada teklif Jön Türklerden gelmişti. Bu şekilde Foreign Office'in Türkiye beklentileri o sıralar Jön Türklerin davetiyle kesişince bir finansal aygıt olarak The National Bank of Turkey³¹, Jön Türk Devrimi'nin hemen arkasından projelendirilmiştir. Çok geçmeden de banka, İngiliz Hükümeti'nin teşvik ve onayıyla³², Sir Ernest Cassel adlı İngiliz bankerin liderliğinde bir grup İngiliz iş adamı

³⁰ V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 88; F. Ahmad, *age.*, Mayıs 2009, s. 131.

³¹ Bankanın İngiliz kaynaklarındaki adı "The National Bank of Turkey", Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kayıtlarda geçen resmi adı "Türkiye Milli Bankası", Cavid Bey'in Meşrutiyet Ruznâmesinde "Bank Nasyonal", "Banque Nationale", "Milli Banka", Fransızca yazışmalarda geçen adı ise "Banque Nationale De Turquie"dir. İngiliz kaynaklarında banka N.B.T. olarak kısaltılmıştır. Burada da bundan böyle NBT olarak anılacaktır.

³² Bu husus çok kereler bankanın yöneticileri tarafından çok net bir şekilde ortaya konmuştur. İfadelerin orijinaleri şu şekildedir: "The National Bank of Turkey had then just been founded, with full approval and encouragement from the British Government to have the assistance of British capital for the finances of the State and for the development country...". Bkz. HBS 30 3(2), Sir Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a 07.10.1910'da ve Cassel'e 10.10.1910'da gönderilen mektuplar; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, s. 1-2; "It was created in conformity with the wishes of the British government, and with their strong encouragement, with the object of securing an organ for the representation of British financial and commercial interests in Turkey, and on the ground that the prospects of the regeneration of Turkey and the progress of British interests there depended upon the establishment in Constantinople of British finance of the first rank. The correspondence relating to the formation of the bank which is on record at the Foreign Office will give full confirmation of the above state". Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 39 A, File 'Turkey National Bank of. 1920 London', NBT London'dan The Secretary Clearing Office (Enemy Debts)'e 11.03.1920'de gönderilen mektup.

tarafından, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirildiği 27 Nisan 1909'dan çok kısa bir süre önce, 11 Nisan 1909'da İstanbul'da kurulmuştur³³.

NBT, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyaseten en çalkantılı olduğu bir dönemde kurulmuş, hiç de azımsanmayacak karmaşık ilişkilere ve çeşitli girişimlere konu olmuş emperyalist bir kurumdur. NBT'nin ne amaçlarla kurulduğunu anlamak ve Türkiye'deki işlevini daha iyi ortaya koyabilmek için tarihsel boyutta bir analize ihtiyaç vardır. Bu nedenle çalışmamız; Osmanlı İmparatorluğu'nun belli bir döneminin iktisadî tarihinin araştırılmasını hedeflememekle birlikte, NBT ile ilgili tartışmaya bir temel oluşturması amacıyla Türkiye'nin, hatta Orta Doğu'nun mukadderatının belirlenmesinde çok önemli bir süreç olarak düşündüğümüz, 19. yy ve 20. yy'ın ilk devresinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisi içindeki yerini ve Osmanlı ekonomisindeki önemli gelişmeleri ele alan bir giriş ve altı ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün içerdiği zaman diliminde yaşanan bazı olaylara değinilmeden NBT'ye giden süreç ve bu mevzunun anlaşılması pek mümkün değildir. Ayrıca çalışmada ilgili zaman dilimindeki İngiliz dış politikasına çok genel hatlarıyla yer verilmesi gerekmiştir. Zira devrin en büyük devleti İngiltere'nin dünya üzerinde geliştirdiği genel politikalar dikkate alınmadan NBT olayının doğru değerlendirilmesi olanaksızdır.

1- Kapitalizm ve Osmanlı Devleti

19. yy Avrupa'sını dünyanın diğer bölümlerinden üstün ve avantajlı kılan şey hiç şüphesiz 18. yy sonlarında İngiltere'de yaşanan Sanayi Devrimi'ydi. Ekonomi tarihçilerinin köklerinin 1760'lara kadar uzandığını söyledikleri Sanayi Devrimi ya da modern iktisadî büyüme 18. yy'ın son çeyreğinde önce İngiltere'yi, 19. yy'ın başından itibaren de Batı Avrupa ekonomilerini mamul mallarda ucuz ve kitlesel üreticiler haline getirmişti. Bunun bir sonucu olarak bu ülkeler, ürettikleri mamul malları, özellikle de pamuklu tekstil ürünlerini satacakları yeni pazarlara, ekonomileri için gıda maddelerine, üretimlerini devam ettirebilecek bol ve ucuz hammadde kaynaklarına ihtiyaç duymuşlar, bu gereksinimler ise sanayileşmiş ülkeleri başka coğrafyalara açılmaya, yeni hakimiyet alanları bulmaya, yeni sömürgeler edinmeye yöneltmişti. Bu şekilde sanayileşmiş ülkeler

³³ Bankanın kurucularından Lord Revelstoke, 26 Ocak 1909'da Baron Hottinguer'e yazdığı bir mektupta; Osmanlı Bankası'nın menfaatlerine aykırı bir işlem yapılmayacağını, aksine her iki kurumun güven ve uyum içinde dostça iş birliğinden memnun olacaklarını vurgularken, bankanın kuruluşuna dair teklifin İngiliz ve Türk Hükümetlerince onaylandığını yazmıştı. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol 1, "Banque Nationale De Turquie Status, H. V. Clements & Co., Star Alley, Mark Lane, E. C., London, 1909", London, s. 13-14; The Levant Herald and Eastern Express Weekly Edition, 27 Ağustos 1910, s. 1.

19. yy'dan başlayarak yeni bir sömürgecilik sürecine girmiş ve dünya yeni bir düzene doğru, “*sistemli bir sömürgeciliğe*” doğru evrilmişti³⁴.

Bu yenedünya düzenini şekillendiren devlet ise, 18. ve 19. yüzyıla damgasını vuran ve hemen her alanda kaydettiği olağanüstü ilerlemelerle bir dünya devi haline gelen İngiltere idi. 1820'lerin başında kapitalist gelişimini hızla tamamlayarak emperyalist aşamaya gelen İngiltere, Napolyon savaşları ile Fransa'yı da yenince her alanda rakipsiz en Büyük Güç olarak ortaya çıkmıştı. O zamanlar İngiliz sanayisi, gelişen teknolojiyle birlikte büyük artış gösteren üretim fazlalarını eritecek pazarlar bulmak ve sanayisini besleyecek ucuz hammaddelere ulaşmak için yayılmak zorundaydı. Ancak aynı dönemde kıta Avrupası ülkeleri yerli sanayilerini dış rekabete karşı korumayı amaçlayan politikalarıyla İngiltere'nin kendi pazarlarına girmesine izin vermeyince İngiliz ticaret ve sanayi sermayesi başka çareler aramaya başlamıştı³⁵.

İngiltere bu aşamada düşen kârlar ve satılamayan mallar karşısında bir çare olarak ülke dışında pazar arayışlarına yönelerek, ülke içinde istihdamın önünü açacak tedbirler araştırırken, savunduğu liberal ilkeler ile çelişecek bir platforma kaymıştır. Zira Smith-Ricardo otoritesiyle klâsik düşüncede varlığını sürdüren ‘norm’ yani soyut gerçek, Napolyon harpleri sonrasında şekillenen somut iktisadî gerçek karşısında çözümsüz kalınca, kolonileştirme uzmanı E. G. Wakefield'in işaretleri doğrultusunda, tekelci kolonileşmeye şiddetle karşı çıkan klâsik iktisadî anlayışın temel doktrini “*laissez-faire*”in saf hali bozulmaya başlamıştır. Nihayet kârların düşmeye devam etmesi post-Ricardocu iktisatçıları, laissez-faire ideolojisinin savunduğu anti-emperyal düşünceden giderek uzaklaştırmıştır. İşte bu şekilde serbest ticarete gölge düşürecek her türlü politik müdahaleye karşı çıkan Smith – Ricardo çizgisi terk edilmiş ve serbest ticaretle koloni siyaseti arasında bir bağlantı kurulmaya başlanmıştır³⁶. Her ne kadar Merkantilistlerin pozitif ödemeler dengesi (iktisadi refah) sağlamak için dış pazarlara yönelmesi kolonileşmenin önünü asırlar öncesinden açmışsa da asıl atak 19. yy'da yaşanan yeni

³⁴ Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., Ankara, 2010, s. 303.

³⁵ Zafer Toprak, “Tanzimat’tan Sonra Dış İktisadi Politika”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 669-670; Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 207.

³⁶ Ahmet Güner Sayar, “İktisadi Düşüncesinin Gelişimi İçerisinde Küreselleşmenin 19. Yüzyıl Versiyonuna Dair Bir Deneme”, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, S. 2, İstanbul, 2008 Güz, s. 1-33.

ekonomik gelişmelerle birlikte ivmelenmiş; başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın diğer sömürgeci devletleri yeni bir kolonizasyon siyasetine yönelmiştir³⁷.

Batı Avrupa ülkeleriyle sonradan “Üçüncü Dünya” olarak adlandırılan dünyanın geri kalan bölgeleri arasında mamul mallar ve tarımsal ürünler arasındaki ticaretin çok büyük bir hızla gelişmesi işte bu sürecin sonucunda gerçekleşmiştir³⁸. Bu yeni devletlerarası sistemin mantığı gereği; dünyanın diğer geri kalan ülkeleri birer hammadde ve gıda üreticisi olarak sisteme katılacak, sahip oldukları madenler, yatırım imkânları ve paraya tahvil edilebilecek tüm varlıklarıyla Batı Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinin ihtiyaçlarına hizmet edeceklerdi. Artık dünyanın bu farklı bölgeleri, merkezin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin üretimlerinin hızlandırıldığı, ama daha yoğun olarak da mamul mallarının tüketildiği bir alana dönüştürülmüştü. Bu şekilde İngiltere, 19. yy'da geliştirdiği “serbest pazar ekonomisi” anlayışını kendi ihtiyaçları doğrultusunda tüm dünyada hâkim iktisadî paradigma olarak yaymayı başarırken, bu sayede açık pazarlara erişimin önündeki engelleri kaldırmış ve serbest ticaretten azami ölçüde faydalanmıştır³⁹.

Kısaca bu yeni dönemde İngiliz emperyalizminin önde gelen hedefinin; Avrupa dışındaki ülkelerin pazarlarını ve hammaddelerini ticarete açmak, bu hammaddeleri ise düzenli, sürekli ve en ucuz şekilde temin etmek için çevre ülkeleri ekonomik ve politik açıdan denetim altında tutmak olduğunu belirtebiliriz. Nitekim İngiltere 1820'lerden 1840'lara kadar Latin Amerika'dan Çin'e kadar birçok ülkeyle, mümkünse yerel iktidarlarla anlaşarak, gerektiğinde de silah kullanmaktan çekinmeyerek, ayrıcalıklar elde ettiği pek çok ticaret antlaşması imzalamıştır⁴⁰. Bir başka deyişle İngiliz hegemonyası 1840-1873 arasında dünya ekonomisinde doruğa çıkarken⁴¹, aynı dönemde serbest ticaret koşullarını askeri ve siyasi müdahalelere başvurarak, kabul ettirmiştir⁴². Nitekim Çin ile

³⁷Adam Smith öncesi iktisat düşüncesinin önemli isimlerinden Turgot, ‘koloniler (müstemlekeler) emperyal ülkeler için ağaçtaki elmalara benzer’ ifadesini kullanmış, bu da, merkezin çevredeki elmaları ele geçirme çabalarının mutlaka siyasî bir süreci, sonuç itibarıyla de diplomatik bir atağı harekete geçirmesi anlamına gelmişti. Bkz. A. G. Sayar, agm., 2008, s. 1-33.

³⁸Ş. Pamuk, age., 2005, s. 193.

³⁹A. G. Sayar, agm, 2008, s. 1-33; Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması Klasik Dönemden II. Abdülhamid'e*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 200.

⁴⁰Ş. Pamuk, age., 2005, s. 207.

⁴¹Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 29-30.

⁴²Ekonomik bağımsızlığının yanı sıra politik bağımsızlığını da İngiltere'ye kaptıran Hindistan tam sömürge ülkesi haline getirilmişti. Buna karşılık Arjantin, Portekiz, Osmanlı İmparatorluğu gibi politik bağımsızlığını biçimsel olsa da koruyabilen, fakat ekonomik olarak büyük emperyalist ülkelere bağlanan ülkeler de bulunmaktaydı. İngiltere; Arjantin'e, Mısır'a, Portekiz'e, İran'a, Osmanlı İmparatorluğu'na ve Balkan ülkelerine serbest ticaret ilkeleri ile önce ticaret, daha sonra finans sermayesi ve son olarak da fabrika kurmak, demiryolu yapmak, maden işletmek gibi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla girmişti. Bkz. Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul 2012, s. 58-62.

Afyon Savaşları'nın (1840-1842) arkasından imzalanan Nanking Antlaşması (1842), Tientsin (Tianjin) (1858) Antlaşması ve Pekin Sözleşmesi (1860) İngiltere'nin adı geçen politikalarını açıklamaya yetecek nitelikteydi⁴³.

İngiltere serbest ticaret bağlamındaki en katı sömürgecilik politikalarını ise Hindistan'da uygulamıştır⁴⁴. İngiltere, 1750'lerde küresel imalatın neredeyse dörtte birini gerçekleştiren Hindistan'ın yerli tekstil üretimini çökertme politikasına maruz bırakmış⁴⁵ ve bu ülkeyi İngiliz tekstil mamullerinin en önemli pazarlarından biri haline getirmiştir⁴⁶. Bu yıkım politikalarının baş uygulayıcısı ise İngiliz sömürgeciliğinin Hindistan'daki temsilcisi “Doğu Hindistan Kumpanyası” (East India Company)⁴⁷ olmuştur. Şirket açısından “Avrupa'daki tekstil çılgınlığı” hem bunun ticaretini yapanlar, hem de hisse sahipleri için muazzam bir zenginlik yaratsa da şirket bu kazanımlarla yetinmemiştir. Nitekim şirket, yerel tacirlere göre çok daha fazla ayrıcalığa sahip olur olmaz kendisine verilen izinleri kötüye kullanarak, Bengal ekonomisi için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Bundan sonra hem Bengal hazinesinin gelir kaynaklarını kurutacak, hem de Bengal ekonomisine hâkim olan yerel tüccarı çökertecek eylemlerde bulunmuştur⁴⁸. Bu eylemlerden en çok etkilenen Bengalli dokumacılar ise Doğu Hindistan Kumpanyası'nın pençesine düşmezden önce İngiltere'deki dokumacılara kıyasla çok daha iyi yaşam standartlarına sahipken, bu “altın çağ” Kumpanya'nın Bengal'i ele geçirmek için

⁴³ Harry Magdoff, *Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm*, Kalkedon, Çev. Erdoğan Usta, İstanbul, 2006, s. 64-65; WEB_4. http://history.farmersboys.com/Battle_Honours/pekin_1860.htm, (07.08.2018); A. Richard Easterlin, “Niye Bütün Dünya Kalkınmış Değil?”, *Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 75; Çağlar Keyder, “Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 645; Şevket Pamuk, 19. yy'da Osmanlı Dış Ticareti, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 653.

⁴⁴ H. Magdoff, *age.*, 2006, s. 35.

⁴⁵ O yıllarda Britanya'nın payı ise sadece %1,9 kadardı.

⁴⁶ H. Magdoff, *age.*, 2006, s. 29; Abdülkadir Erçin, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858), *Bartın Üniversitesi, Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, c. 4, S. 2, Bartın, 2017, s. 126.

⁴⁷ İngiltere'nin Doğu Hindistan Kumpanyası 1600 yılında bir kraliyet imtiyazı ile kurulmuş ve iki buçuk yüzyıldan fazla bir süre (1 Temmuz 1874'e kadar) varlık göstermiştir. Kumpanya, Avrupa yayılmacılığı ve keşifler çağıının sunduğu fırsatlardan yararlanmak üzere Britanya'nın kraliyet ayrıcalığı tanınan birkaç şirketten biriydi. Britanya ve Asya arasında gerçekleşen ticaret üzerinde kurduğu tekel ve bulunduğu topraklar üzerinde yönetim ve ordu beslemek suretiyle kurduğu yarı-egemen şeklindeki pozisyon onu başka zamanlardaki şirketlerden çok farklı bir konuma oturtmuştu. Gücünün zirvesindeyken Britanya'dan Atlantik'e, Cape'den Körfez'e ve oradan da Hindistan'a uzanan bir “ticaret imparatorluğu” kurmuştu. Kumpanya, Atlantik'in ortasında yer alan Saint Helena adasında bir ticaret merkezine, Orta Doğu'da da Basra ve Gombroon'da fabrikalara sahipti. Ama Kumpanya'nın etkisi en çok Hindistan'da hissedilmişti. Bkz. Nick Robins, *Dünyayı Değiştiren Şirket Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Modern Çokulusluluğu Şekillendirmesi*, çev. M. İnanç Özekmekçi, H2o Kitap, İstanbul, 2017, s. 22, 46.

⁴⁸ N. Robins, *age.*, 2017, s. 106-110.

düzenlediği Palaşı Darbesi⁴⁹ ile sonra sona ermiştir. Bu hadiseden sonra Bengalli dokumacılar görece bir özerklikten, neredeyse köleliğe varan bir duruma sürüklenmiştir. Şirket, Bengalli dokumacılara kendi pazar koşullarını dayatmak ve fiyatları daha da alt seviyelere çekebilmek için her türlü baskıyı uygulamış, mükemmel olarak nitelendirilebilecek malları bile karalamıştır. Fiyatlar düşünce dokumacılar üretim maliyetlerini karşılayamamış, şirketten aldıkları borçları ödeyemez hale gelmişlerdir. Şüphesiz bunu daha fazla yoksulluk ve borçlanmalar takip etmiştir. Bu fiyat kesintileri ise o zamanlar herkesçe bilinen birçok zulümün eşliğinde gerçekleştirilmiştir.

Doğu Hindistan Şirketi'nin yönetim kurulu üyelerinden William Bolts, Hintli dokumacılara yapılan bu eziyetlere dayanamayıp şirketten ayrıldıktan sonra, İngilizlerin Hindistan'da yerli dokumacılara yaptıkları her şeyi 1772'de Londra'da yayınlanan "*Considerations on India Affairs*" adlı kitabında belgeleriyle açıklamıştır. William Bolts'un anlattığına göre, "*fakir dokumacılara baskı yapmak için para cezası kesme, hapsetme, kamçılama, bir yere bağlama*" gibi çok acımasızca birçok yöntem uygulanmıştır. Kumpanya'nın bu eziyetleri, "*nagaad*" adı verilen ham ipek eğiricilerinin kendi kendilerini sakatlamasına kadar varan tüyler ürpertici bir duruma yol açmıştır. Hatta Hintli dokumacılar arasında zorla ipek eğirmemek için kendi başparmaklarını koparan örnekler bulunmaktaydı.

Her ne kadar William Bolts'tan başka bu dehşet verici örneklere değinen başka bir kaynağa rastlanmadıysa da, Britanyalıların o dönemde kendi piyasa koşullarını kabul ettirmek için Hintli dokumacılara en azından ekonomik zor kullandıkları bilinen bir gerçektir. Kaldı ki Kumpanya'nın Bengal'i ele geçirdikten sonra Hint Yarımadası'nda "*fiziksel ve psikolojik acının simgesi*" haline gelmesi ve Hint halkının hafızasında bu simgenin hâlâ canlı tutulması bir tesadüf olmasa gerekir⁵⁰.

⁴⁹ Palaşı Darbesi bir savaştan daha çok, bir çarpışma olsa da, 23 Haziran 1757'de Bengal- Plassey'deki Robert Clive yönetimindeki İngiliz zaferi, sömürgeci fethin iyi bir örneği, Hindistan tarihinde önemli bir olaydır. Lord Clive, Kumpanya'nın menfaatlerini Bengal'de güvence altına almanın en iyi yolunun Siracud Devle'yi daha uysal bir Nevvab ile değiştirmek olduğunu düşünerek, harekete geçmiş ve bu iş için Mir Cafer, Jagat Seth ve Amir Chand'ın başını çektiği komplocuların hükümdarlarına ihanet ettiği yasadışı isyanı teşvik etmiştir. Sadece üçte biri Britanyalılardan oluşan 3.000 kişilik Kumpanya'nın kendisine ait özel ordusu 23 Haziran 1757'de, 50.000 kişilik Nevvab'ın ordusunu yenilgiye uğratarak, Nevvab'ı öldürmüşlerdir. Kumpanya sadece bir Nevvab'ın yerine başka bir Nevvab geçirtmekle kalmamış, aynı zamanda Bengal Devleti'nin dinamiklerini çökerten bir devrimi ateşlemiştir. Bkz. N. Robins, *age.*, 2017, s. 105, 116.

⁵⁰ William Bolts, *Consideration on Indian Affairs; Particularly Respecting The Present State of Bengal and Its Dependencis*, publisher not identified (yayıncı adı belirtilmemiş), London, 1772, s. 194; N. Robins, *age.*, 2017, s. 67, 105, 127-129.

İronik bir biçimde Batı'da Sanayi Devrimi başlarken, Osmanlı İmparatorluğu ise bu yılları uzun süren, yorucu ve yıkıcı savaşlarla geçirmekteydi. Rusya ile 1768'de başlayan savaş, altı yıl sürmüş ve tam bir hezimetle sonuçlanmıştı. İmparatorluk 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile çöküşe sürüklenirken, bir yandan da devleti ayakta tutmayı amaçlayan modernleşme çabaları başlatılmıştı. Ancak bu çabalar istenilen sonucu vermemişti⁵¹. Âli Paşa'nın vasiyetnamesinde değindiği üzere, Waterloo'da sona eren kanlı devreyi uzun barış yılları izlerken; bu yıllarda “*milletler teşkilatlanmış, kuvvetlenmiş, ihtirasları gelişmişti. Nüfuzlarını arttırmak, sanayilerine pazar bulmak için ya silaha sarılacak, yahut da diplomatik konferanslara baş vuracaklardı*”⁵².

Bu süreçte eski gücünü yitirmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun göz kamaştırıcı işlenmemiş kaynakları ve geniş pazar potansiyeli ile İngiliz politikasının önemli hedeflerinden biri olması ise kaçınılmazdı. İngiltere'nin yeni hammadde ve pazar arayışlarıyla Osmanlı topraklarına yönelen ilgisi ise David Urquhart⁵³ isimli bir İngilizin Türkiye'ye gönderilmesi ve Osmanlı kaynakları üzerinde bir araştırma yapmasıyla yeni bir ivme kazanmıştı. Urquhart'ın 1833'te yayımladığı “*Turkey and Its Resources*” adlı araştırması, o güne kadar Osmanlı Devleti'nin kaynakları hakkında yapılmış ilk araştırma niteliğini taşıırken, diğer yandan İngiltere bu girişimlerle bir anlamda Osmanlı topraklarındaki bir çeşit kolonizasyon hareketini de başlatmış bulunmaktaydı. Bu tarihlerden itibaren Osmanlı ekonomisi önce ticaret, daha sonra dış borçlar ve doğrudan yabancı yatırımlar şeklinde üç koldan dünya kapitalist sistemi ile hızla bütünleşmeye başladı⁵⁴.

İngilizler uzun süreden beri serbest ticaret düzenini yerleştirecekleri bir antlaşmayı hedeflemekle birlikte uygun koşulları beklemekteydiler⁵⁵. Bu sırada Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa olayı ile meşguldü. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa

⁵¹ Volkan Ş. Ediger, *Enerji Ekonomi-Politik Perspektifinden Osmanlı'da Neft ve Petrol*, Odtü Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A. Ş. Yayınları ODTÜ Yayıncılık, Aralık 2005, s. 47.

⁵² WEB_2. Cemil Meriç, Âli Paşa'nın Vasiyetnamesi, Fildişi Kule'den, s. 21, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/27856/001515201006.pdf?sequence=1>, (14.11.2018).

⁵³ David Urquhart 1830'ların başından 1837'ye kadar İngiliz büyükelçiliğinde başkâtip olarak görev yapmış, Baltalimanı Antlaşması'nın hazırlanması ve oluşumunda büyük rol oynamıştır. Onun Türkiye'ye duyduğu yakınlık, bu ülkede dolaylı vergilerin olmadığı şeklindeki inancından kaynaklanmıştır. Özellikle incelediği Rumeli'de vergilerin ayanlar tarafından toplanması ve belirlenmesi onu çok etkilemiştir. Urquhart'ın kanaatine göre; Adam Smith'in kaldırılmasını istediği devlet müdahalelerinden hiçbiri Türkiye'de bulunmamaktaydı. Bu yüzden de Türkiye serbest ticaret için biçilmiş kaftandı. Bkz. Şerif Mardin, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişimi (1838-1918)”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 621.

⁵⁴ Ç. Keyder, agm., 1985, s. 652; Ş. Mardin, agm., 1985, s. 621.

⁵⁵ Ş. Pamuk, agm., 1985, s. 654.

özellikle yed-i vâhid sisteminden elde ettiği “göz kamaştırıcı” gelirler sayesinde oluşturduğu askeri gücünü Osmanlı İmparatorluğu’na yöneltmişti⁵⁶. Mehmed Ali Paşa 1830-1839 yılları arasında bağımsızlık isteğiyle Osmanlı ordularına meydan okuyup, bunu sağlamak için uluslararası diplomatik girişimlerde bulununca Osmanlı yönetimi kurtuluşu İngiltere’ye sığınmakta bulmuştu. Nitekim Mehmed Ali Paşa’nın isyanını bastıramayan Osmanlı Devleti, İngiltere’den yardım isteyince, İngiltere de bunun karşılığında ekonomik tavizleri gündeme getirmişti⁵⁷.

Zira İngiltere o dönemde dünyanın öteki yerlerinde kendisinden bağımsız siyasi ve ekonomi politikaları izlenmemesi için tedbirler almaktaydı. Bu politikanın ilk hedefi, muhtemelen ilk modernleşme hareketlerinin görüldüğü Mısır’da, Batılı olmayan bir liderin, bir Osmanlı Paşası, Mehmed Ali Paşa’nın başlattığı sanayileşme hareketleriydi. Mehmed Ali Paşa yüzyılın başlarında çağdaş bir ordu ve sanayileşen bir Mısır yaratmıştı. İngiltere, Hindistan ve Doğu yolunda stratejik öneme sahip Mısır’ın güçlenmesini ve kalkınmasını, kendisine bir tehdit oluşturacağından, kabullenemezdi. Üstelik dış ticaretteki devlet tekelleri İngiltere’nin Mısır’daki çıkarlarına darbe vurmaktaydı⁵⁸. Bu ilk hamle bu nedenle, 1838 Balta Limanı Antlaşması olarak bilinen, İngiliz-Osmanlı Ticaret antlaşmasıyla baltalandı. Nitekim İngiltere istenilen yardım karşılığında Osmanlı tarafına şartlarını kabul ettirebilmek için bir dizi tez ve şart öne sürerken, Mısır’ı merkeze almıştı. Özellikle de yed-i vâhid usulünün kalkmasını sağlayacak bir antlaşmanın Mısır’daki Mehmed Ali Paşa’nın gelir kaynaklarına büyük darbe indireceği özellikle vurgulanmıştı. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston 1833’te İstanbul’daki elçisi Lord Ponsonby’e “*Türk (Osmanlı) sanayii bilhassa engellenmelidir*” diye yazmıştı⁵⁹.

⁵⁶ Mehmed Ali Paşa, orduyu modernleştirip, şeker ve kumaş sanayiini kurmuş, tarımda sulama sistemini düzene sokarak, tarımı geliştirmişti. Vakıf arazilerini ve miri araziye devlet kontrolüne alarak II. Mahmud’un yapamadığını da başarmıştı. Babiâli 17. yy’dan beri beylerbeyi rütbesiyle Mısır’a gönderdiği valilerden Mısır vilayetinin vergisini doğru düzgün alamazken, Mehmed Ali Paşa’dan ilk yıl 3000 kese, daha sonra 12.000 kese altın gelmişti. Paşanın eline geçen altın ise 400.000 kese olmuştu (17. ve 18. yy’larda bir kese altın ortalama 10.000 altındı). Bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 54.

⁵⁷ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s. 63; Ş. Pamuk, agm., 1985, s. 654; İ. Ortaylı, *age.*, 2005, s. 55.

⁵⁸ Ş. Pamuk, *age.*, 2005, s. 207; Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul, 2006, <https://gaziakademi.files.wordpress.com/2016/04/feroz-ahmad-bir-kimlik-pec59finde-tc3bcrckiye.pdf>, (10.10.2018); V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 9, 34.

⁵⁹ V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 34.

Ayrıca o dönemde İngilizlerin Türkiye politikasını değiştiren başka gelişmeler de söz konusuydu. Tarihçi Vernon John Puryear'ın⁶⁰ ifadesiyle 19. yy'da Yakın Doğu, İngiltere açısından Mısır rotasından dolayı Hindistan'la iletişimde yeni bir bağlantıydı ve İngiliz deniz aşırı ekonomik genişlemesinin başlıca bölgelerinden biri haline gelmişti. Bu bölge aynı zamanda Büyük Britanya için tahıl tedarikinin kaynağı olmuştu. Ancak İngiltere'nin, Yakın Doğu'ya ekonomik ve siyasi ilgisi arttıkça Asya'daki diğer emperyal güç olan Rusya'nın meydan okuması ile karşılaşacaktı⁶¹. Zira 19. yy'a girerken Rusya güçlenmiş, İngiltere'nin Asya ve Akdeniz'deki çıkarlarına zarar verme olasılığı ortaya çıkmıştı. Hatta Rusya 1833'te Osmanlı Devleti ile imzaladığı Hünkâr İskelesi Antlaşmasıyla önemli avantajlar elde etmişti. Bu aşamada İngiltere, Rus tehditlerine karşı hazırlıklı olmak ve bu coğrafyada Rusya'nın egemen güç olmasının önüne geçmek için Osmanlı İmparatorluğu ile daha sıkı bağlar kurmak gereğini hissetmiştir. Bunun da yolu; Osmanlı Devleti ile olan siyasî ve ticarî ilişkilerini daha düzenli ve daha geniş bir çerçeveye oturtarak, adına 'reform' denilen birtakım düzenlemelerle Osmanlı'nın parçalanmasını önlemek ya da bu zayıf devletin mümkün olduğunca yaşatılmasını sağlamaktı⁶².

İşte böyle bir atmosfer içinde İngiltere açısından antlaşmayı imzalatmak için siyasi ve ekonomik bütün koşullar olgunlaştırılmıştır. Her ne kadar serbest ticaretin önündeki engelleri kaldırmayı hedefleyen bir ticaret anlaşmasını Osmanlı devlet adamlarına kabul ettirmek kolay olmasa da, bir taraftan Mehmed Ali Paşa tehlikesi ve Rusya'nın artan nüfuzu, yani siyasi kaygılar, diğer taraftan da dönemin mali koşulları İngiltere ile dengesiz bir ticaret antlaşması yapmayı mecbur kılmıştır⁶³. Nihayet iki yıldan fazla süren görüşmeler neticesinde 16 Ağustos 1838'de Osmanlı pazarları ile hammaddelerini İngiliz sermayesinin çıkarları doğrultusunda dış ticarete açan ve Osmanlı ülkesini Avrupa kapitalizminin ekonomi-politik hedefleriyle buluşturan Baltalimanı Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. Böylece İngiltere ekonomik çıkarlar elde etmek için

⁶⁰ Kırım Savaşı'nın büyük ölçüde ekonomik olduğunu iddia eden ilk Batılı tarihçinin muhtemelen Vernon John Puryear olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Candan Badem, *The Ottoman Crimean War: 1853-1856*, Brill, Leiden, Boston, 2010, s. 40.

⁶¹ Harry N. Howard (Review by), "International Economics and Diplomacy in the Near East: A study of British commercial policy in the Levant, 1834-1853 by Vernon John Puryear, Robert J. Kerner", *Oxford Journals Oxford University Press on behalf of the American Historical Association*, Vol. 42, UK, October 1936, s. 123-124.

⁶² Ş. Mardin, agm., 1985, s. 621-622; O. Kurmuş, *age.*, 2012, s. 57, 203, 227.

⁶³ Ş. Pamuk, agm., 1985, s. 653-655; Seyfettin Gürsel, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 688; Ş. Pamuk, *age.*, 2005, s. 207; İ. Ortaylı, *age.*, 2005, s. 106; A. G. Sayar, *age.*, 2009, s. 201, 205.

başka ülkelerde de hayata geçirdiği siyasî politika aracını Osmanlı İmparatorluğu'nda da uygulamıştır. Lord Palmerston bu anlaşmayı “*Şaheser-Capo d’Opera*” olarak nitelendirirken⁶⁴, “*İngilizler serbest ticaret ilkesini Britanya’dan önce Osmanlı Devleti’ne kabul ettirmişlerdi*”⁶⁵. 1840’tan sonra Fransa, Sardunya, İsveç, Norveç, Hollanda, Belçika, Prusya, Portekiz ve Danimarka gibi diğer Avrupa devletleriyle de benzer anlaşmalar yapılarak süreç tamamlanmıştır⁶⁶.

Anlaşmaların özeti; ihracat üzerindeki tekellerin ve geçici kısıtlamaların kaldırılarak, Osmanlı hammaddelerinin dış ticarete açılması, iç gümrüklerin kaldırılarak Osmanlı pazarlarının Avrupa malları için genişletilmesidir. Bu bağlamda 1838 Ticaret Antlaşması’nda İngilizlerin başlıca hedefinin; Osmanlı pazarının İngiliz mallarına açılması değil, esas olarak bol ve ucuz hammadde peşinde oldukları kaydedilmektedir. Nitekim İngiliz malları birkaç yüzyıldır %3 gibi çok düşük bir vergi ile imparatorluğun limanlarına girebilmekteydi. Bu antlaşma ile ihracata uygulanan vergi %12’ye çıkartılmış, ithalattan alınan vergi ise %5 olarak saptanmıştır. Görüleceği üzere söz konusu antlaşma gümrük vergilerini önceki seviyelerinden daha aşağıya çekmemiştir; ancak, Osmanlı Devleti bu antlaşma ile gümrük vergileri ile ilgili düzenlemeleri Avrupa devletleriyle birlikte yapmayı kabul etmiş, yani bağımsız bir dış ticaret politikası izleme hakkından vazgeçmiştir. Üstelik yerli tüccarlar iç gümrükleri vermeye devam ederken, yabancı tüccarlar malların ülke içinde bir bölgeden diğer bir bölgeye taşınması sırasında alınan %8’lik vergiden de muaf tutularak, önemli bir ayrıcalık elde etmişlerdir. Osmanlı Devleti ayrıca yed-i vâhid⁶⁷ olarak adlandırılan dış ticarete uyguladığı tekel düzenini kaldırmayı kabul ederken, savaş gibi olağanüstü zamanlarda dış ticaretten ek vergi alma ya da dış ticarete sınırlamalar koyma hakkından da vazgeçmiştir⁶⁸. Bu anlaşmalar

⁶⁴ S. Gürsel, agm., “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması”, 1985, s. 688; Alparslan Kotan, “Osmanlı Sanayisinin Çöküşü”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, S. 208, İstanbul, Şubat 2014, s. 11, http://uvf.ulakbim.gov.tr/uvf/index.php?cwid=9&vtadi=TSOS&c=ebsco&ano=185743_ef8c72240934ffd1f6db933a24954965&?, (07.08.2018).

⁶⁵ Melda Yaman Öztürk, Nuray Ertürk, “Osmanlı’da Yabancı Yatırımlar, Duyunu Umumiye ve Tütün Rejisi”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Ankara, S.16, c. 6, 2011, s.177; Robert Kagan, *Dangerous Nation, America’s Place in the World from Its Earliest Days to the Dawn of the Twentieth Century*, A Knopf Doubleday Publishing Group, USA, 2006, s. 10; http://www.ozetkitap.com/kitaplar/amerikanin_kurdugu_dunya.pdf, (17.02.2019).

⁶⁶ M. Y. Öztürk, N. Ertürk, agm., 2011, s.177.

⁶⁷ Tanzimat’tan önce ticareti kısıtlayıcı bir yöntem olan yed-i vâhid usulü (ürünün alım-satımı üzerinde devlet tekelini) afyon, ipek, tahıl, zeytinyağı, pamuk, tiftik, yapağı gibi malları kapsamıştır. Bu usul fiyatın devlet tarafından asgari düzeyde tutulması nedeniyle üretimi olumsuz etkilemiştir. Bkz. Z. Toprak, agm., “Tanzimat’tan Sonra Dış İktisadi Politika”, 1985, s. 668.

⁶⁸ Ç. Keyder, agm., 1985, s. 643, 645; S. Gürsel, agm., “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması”, 1985, s. 688; Z. Toprak, agm., “Tanzimat’tan Sonra Dış İktisadi Politika”, 1985, s. 668; Ş. Pamuk, age., 2005,

Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğü nedeniyle bir daha değiştirilemediğinden, diğer Batılı devletlerin kendi ülkelerinde sahip olduğu “*kendi ticaret anlaşmalarını yapma, kendi inhisarlarını kurma ve kendi vergilerini uygulama*” özgürlüğünü Osmanlı ülkesinde tamamen ortadan kaldırmıştır⁶⁹.

Daha da kötüsü Avrupa ülkeleri bu anlaşmalardan sonra 19. yy boyunca Osmanlı'nın yaşadığı her ekonomik ve siyasi zorluk sırasında isteklerini yaptırabilmek için bu türden uygun ortamlar kollamışlardır. Her bunalımdan sonra gümrük vergilerinin azaltılması gündeme gelmiş ve Avrupa ülkeleri gümrük vergilerini daha da düşük düzeylere indirmek için 1838'de olduğu gibi Osmanlı yönetiminin yaşadığı sıkıntılardan yararlanmışlardır. Nitekim 1860-61 mali bunalımında ve Lübnan siyasi bunalımı sırasında ihracattan alınan gümrük vergilerini %12'den %1'e indiren değişiklik maddesini Osmanlı devlet adamlarına imzalatmışlardır⁷⁰. Bunun yanında Osmanlı Devleti hazineye ek gelir sağlamak amacıyla ithal gümrük vergilerini artırmak için emperyalist devletlerle her masaya oturduğunda birçok taviz vermeye zorlanmıştır. Mesela 1907 yılında gümrük vergilerinin %8'den %11'e çıkarılmasında (%3 sorunu) direten Türklere bunun karşılığında Aydın Demiryolu'nun uzatılması⁷¹, Paterson'ın maden (krom) imtiyazı⁷², İngiliz Ticaret Ataşesi Ernest Weakley'in kömür ambarları⁷³ gibi dayatmalarda bulunmuş ve %3'ün karşılığında Babıâli'den İngiliz çıkarları için her defasında

s. 205-206; Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserleri II*, çev. Gökhan Aksay, ed. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 80.
⁶⁹ Z. Toprak, agm., “Tanzimat'tan Sonra Dış İktisadi Politika”, 1985, s. 670; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, s. 225; Ş. Pamuk, agm., 1985, s. 654- 655.

⁷⁰ Ş. Pamuk, agm., 1985, s. 655- 656.

⁷¹ J. T. Walton Newbold, “Egypt & the Entente”, *The Communist Review*, *Communist Party of Great Britain*, Vol. III, No. 1, UK, August 1922, <https://www.marxists.org/archive/newbold/1922/08/egypt.htm>, (01.03.2016).

⁷² John D. Paterson ve ortaklarının 1876'da Dağardı maden imtiyazı ile başlayan madencilik serüvenleri, 1907'de ülkenin toplam krom üretiminin %57'sini üretir hale gelmeleri ile sonuçlanmıştı. Bkz. V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 178-179.

⁷³ Süveyş-Kızıldeniz kıyıları, İngiltere'nin 19. yy'da oluşturmaya çalıştığı “*Doğu Güvenlik Yolu*”nun (Cebelitarık-Malta-Kıbrıs-Aden-Basra Körfezi) üzerinde olduğundan stratejik açıdan değerliydi. Bu kıyıları, Süveyş Kanalı'nın açılışından ve Mısır'ın işgalinden sonra daha da önem kazanmıştı. Çünkü uzun Hindistan güzergahına sefer yapan İngiliz ticaret gemilerinin kömür, su gibi temel ihtiyaçlarının ikmalinin bu kıyılardan yapılması gerekmiş ve bu kıyılarda iaşe depoları inşası gündeme gelmişti. Ancak Hudeyde limanı örneğinde olduğu gibi Bâbiâli'nin iznine tabi bu inşaatlar geçmişte yaşanan kötü tecrübelerden dolayı (Aden örneği) Osmanlı makamlarınca kimi zaman hoş karşılanmamıştır. 20. yy'ın başlarında Almanların da hakimiyet kurmak istediği bu kıyılarda (Fersan Adaları petrol yatakları açısından da fark edilmişti) “*bir kömür deposu inşası şeklinde başlayan küçük izinler*” ileride işgal, istimlak gibi tehlikeli sonuçlar doğurabileceğinden Osmanlı yönetimine verilme istenmemiş, ancak Almanların ısrarlı talepleri karşısında, Almanya ile gelişen ilişkilerin bozulmaması adına belli şartlar altında gerekli izinler verilmişti. Bkz. İlhan Ekinci, Kızıldeniz'in Güneyinde Rekabet-Şeyh Said ve Fersan Adaları Mesesi, *Belleten*, LXIX, 255 (Ağustos 2005), s. 567-598.

imtiyazlar kopartılmıştır⁷⁴. Yine 1909'da Osmanlı Devleti'nin %4'lük gümrük vergisi artırımını arzusu Mezopotamya'daki imtiyazların elde edilmesi için İngiltere'nin kullandığı bir silaha dönüştürülmüştür. Öyle ki İngiltere Bağdat Demiryolu'nun son halkasının yapımında ve kontrolünde söz sahibi olmadıkça, Türklerin bu isteklerini kesinlikle karşılamama kararı almıştır.

Nedenleri her ne olursa olsun o çağın en gelişmiş sanayi ülkesi İngiltere ile geri kalmış bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti'nin imzaladığı bu anlaşma Osmanlı ülkesinin tüm sosyo-ekonomik dengelerini alt üst etmiştir. Sadece hukuksal düzenlemeler ve zorlamalarla geleneksellikten bir anda pazar ekonomisine geçilip, Batı ile çok eşitsiz koşullarda bir dış ticaret ilişkisine girilince klasik Osmanlı sosyo-ekonomik düzenindeki tüm dengeler bozulmuş, asırlardan beri süregelen kadim iktisat politikası ortadan kalkmıştır. Balta Limanı Antlaşmayla birlikte imalatçı geleneksel kesim Batı ürünleri karşısında iktisadi hayattan büyük ölçüde silinirken, zenaatlerin üretim ve istihdam düzeyleri önemli miktarlarda gerilemiştir⁷⁵.

Frank Edgar Bailey, Osmanlı sanayisinin geri kalmışlığına başlıca üç neden gösterirken, bu durumu sermaye yetersizliği, sınırlı kömür ve demir kaynakları ve sanayiye teşvik edici koruyucu gümrük tarifelerinin olmayışına bağlamaktadır. Bu öylesine açıklanamayan bir durumdu ki⁷⁶, o devirde sanayileşmeye İngiltere'den sonra katılan diğer Avrupa devletleri gümrük duvarları vasıtasıyla yerli sanayilerini koruyabilirken, Osmanlı devleti gümrük tarifelerini indirerek, sanayisine en büyük darbeyi indirmişti.

Tarihçi Vernon John Puryear da, Kırım Savaşı'na kadar geçen sürede İngiltere'nin, Yakın Doğu'daki siyasi ve askeri gelişmelerin sonucunda ekonomik açıdan belirleyici konuma nasıl geçtiğini anlatan eserinde bu antlaşma için; *“Türklerin kendi sanayilerini geliştirmeleri için her ne şansları varsa kısıtlamış ve Türk üst sınıflarını askeri ve idari mesleklere zorlarken, alt sınıflarını ve çok sayıdaki taşralıyı da neredeyse tamamen tarıma bağımlı olmak zorunda bırakmıştır”* tezini ileri sürmektedir. F. S. Rodkey ise bu eser üzerindeki inceleme yazısında; *“Ne yazık ki, Türk resmi kayıtlarının*

⁷⁴ G. R. Berridge, *İngiliz Gizli Belgelerinde “Yahudi Dönmesi İttihatçılar”*, Gerald H. Fitzmaurice *Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği Baştercümanı'nın Anıları*, çev. Utku Umut Bulsun, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 254-255.

⁷⁵ A. G. Sayar, *age.*, 2009, s. 205.

⁷⁶ Frank Edgar Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movement, A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853*, Harvard University Press, Cambridge, 1942, s. 78.

yetersizliği tarih öğrencisi tarafından bu türden bir tezin göz önüne alınmasını ciddi bir şekilde engellemektedir” yorumunu yapmıştır⁷⁷.

1838 Ticaret Antlaşması Osmanlı geleneksel sanayisini yerle bir etmekle kalmamış, bu antlaşmadan sonra Türkiye'nin, İngiltere ile giriştiği dengesiz dış ticaret ülkeyi çok geçmeden her bakımdan dışa bağımlı hale getirmiştir. Zira İngiltere ile çok eşitsiz koşullarda yürütülen ticaret sırasında ne ithalatın ne de ihracatın bileşimi ülke lehine olmamıştır. İhracat, başta pamuk olmak üzere ülkenin hammadde ve doğal kaynaklarını İngiltere'ye akıtırken, ithalatın bileşeni ise başta pamuklu dokuma olmak üzere mamul tüketim malları ağırlıklı olmuştur⁷⁸. Öyle ki, 1827-1850 yılları arasında, yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede zamanın en gelişmiş sanayisine sahip İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na olan ihracatı £743.000'den, 1850'ye gelindiğinde £3.769.000'e çıkmış, yani 5 kat artmıştır⁷⁹. Osmanlı ekonomisi bu süreçte dışa açılıp, yabancı sermayeyi içine almış olmakla birlikte, iktisadi yapısı giderek dışa bağımlı ve tarıma dayalı hale gelmiştir⁸⁰.

Kısaca o dönemde kapitalist ülkeler, fethettikleri ya da egemenlik altına aldıkları dünyanın geri kalan bölgelerindeki ekonomileri ve toplulukları, kendi ülkelerindeki sermaye birikiminin ihtiyaçlarına en iyi hizmet edecek şekilde “*dönüştürmüş ve başkalaştırmışlardır*”⁸¹. Bu politikalar o devirde emperyalizmin⁸² girdiği ülkelerin

⁷⁷ F. S. Rodkey (Review by), “International Economics and Diplomacy in the Near East: A Study of British commercial policy in the Levant, 1834-1853 by Vernon John Puryear”, *The Journal of Modern History*, The University of Chicago Press, No. 1, Vol. 8, USA, March 1936, s. 112.

⁷⁸ Tarımsal ürünlerin ihracattaki payı %90'ı aşarken, neredeyse tüm sınaî tüketim maddeleri ithalat yoluyla karşılanmıştır. Bkz. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 24; Ş. Pamuk, *age.*, 2005, s. 241.

⁷⁹ O. Kurmuş, *age.*, 2012, s. 95.

⁸⁰ İngilizler, Batı Anadolu'ya yaptıkları yatırımlardan elde ettikleri kârların çoğunu ise yine İngiltere'ye transfer etmişlerdir. Mesela; Batı Anadolu'daki en büyük yatırımları olan Aydın Demiryolu Şirketi'nin kâr ve faiz transferleri yaklaşık £11 milyon olurken, bu tutar 1913 yılına kadar Türkiye'de toplam tutarı £25 milyon olan tüm İngiliz yatırımlarının neredeyse yarısına eşit olmuştur. Yani İngiltere Türkiye'de yaptığı bütün yatırımların (borçlar dahil) %44'ünü 1864-1913 yılları arasında Aydın Demiryolu Şirketi aracılığıyla geri almıştır. Kaldı ki şirketin Osmanlı Hükümeti'nce garanti edilen miktarın altında kâr elde etmesi durumunda aradaki farkın Osmanlı Devleti'nce söz konusu şirkete ödenmesi de taahhüt edilmiştir ki, bu da; şirketin hiçbir durumda zarar etmemesi anlamına gelmekteydi. Bkz. O. Kurmuş, *age.*, 2012, s. 121-122, 267-269.

⁸¹ H. Magdoff, *age.*, 2006, s. 12.

⁸² Emperyalizm, kaynağını “*imparatorluk*” (empire) kelimesinden almış ve yaygın olarak “*kapitalizmin en üst aşaması*” olarak yorumlanmıştır. Bilmez Bülent Can ise emperyalizmi; siyasi, teritoryal, kültürel “*yayılmacılık*” (expansionism) olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda Batı'nın 19. yy'ın ikinci yarısında hâkim dış politikası emperyalizm idi. Bkz. Bilmez Bülent Can, Suya Düşen Bir “*Tatlı Hayal*” Şarkı Anadolu Demiryolları (Chester) projesi (1922-23), *Kebikeç*, S. 11, 2001, s. 168; Emperyalizm kavramı kimilerince de ekonomik büyümedeki dalgalanmalar teorisinin zorunlu bir devamı olarak nitelendirilmektedir. Bkz. Abdülkadir İlgen, “*Parvus Efendi: Kozmopolit Bir Yahudi Enternasyonalisti*”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 172, İstanbul 2008, s. 230.

tümünde, emperyalist ülkenin çıkarları neyi gerektiriyorsa o yönde uygulanmıştır. Türkiye örneğinde, Batı Anadolu'ya odaklanan İngiliz emperyalizminin tek yönlü bir gelişim çizgisi izlemesi ve sadece tarım ürünleri ithalatında yoğunlaşması bu yüzdendir. Zira 1864-1901 yılları arasında İzmir limanından yapılan ihracatın %42 ila %63 arasında değişen kısmı kuru üzüm, incir, palamut ve afyondan ibaret olmuştur. İngiltere'nin kendi hammadde gereksinimlerini karşılamak için teşvik ettiği üretim kalemleri arasında en stratejik ürün ise pamuktur. Aynı durum madencilik için de geçerli olmuş, Batı Anadolu'da krom, manganez, antimuan ve zımpara taşı üretiminin geliştirilmesi yine emperyalizmin bu maddelere olan gereksinimi nedeniyle olmuştur⁸³.

İngiltere'nin aynı dönemde dünyadaki kolonileştirme sürecine dahil ettiği başka ülkelere olan ticareti de Türkiye'ninkine benzer bir seyir izlemiştir⁸⁴. Tarihsel olarak bakıldığında, bugün bir veya birkaç ürün ihracatında uzmanlaşmış ülkelerin hemen hepsinin, önceleri serbest rekabet ortamında, daha sonra da tekelci kapitalizmin doğrudan etkisi altında böyle bir uzmanlaşmaya itildiği görülmektedir. Benzer şekilde Güney Amerika ülkelerinin kalay, bakır, nitrat, kahve, buğday; Malaya'nın ham kauçuk, Mısır ve Sudan'ın pamuk, birçok Afrika ülkesinin değerli metaller ihracatında uzmanlaşmaları emperyalizmin etkisiyle olmuştur⁸⁵.

Kanaatimizce 1838 tarihli Türk-İngiliz Ticaret Sözleşmesi'nin uygulamada bıraktığı en büyük tahribat ise bu antlaşmanın Osmanlı Devleti'ni "yarı sömürge" olmaya götüren sürecin başlangıcı olmasıdır. Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri ile olan dengesiz ticaretin sonucunda "yarı sömürge"nin en belirleyici özelliklerinden olan, dünya ekonomisi içerisinde bir hammadde ihracatçısı ve sınai ürün ithalatçısı ülke olarak yerini almıştır. Bunun yanında yarı sömürge niteliğinin en bariz belirtisi olan "dış borçlanmaların" yolu açılmıştır⁸⁶. Nitekim Osmanlı Devleti 1838 Antlaşması ile mali bunalım dönemlerinde başvurduğu önemli gelir kaynaklarından biri olan; dış ticarete olağanüstü vergiler uygulama hakkını kaybetmiştir. Bu da bir sonraki savaş döneminde, yani Kırım Savaşı'nda dış ticaretten ek vergi alınamamasına neden olacak ve bunun da bir etkisiyle Osmanlı Devleti Avrupa para piyasalarından borçlanmaya başlayacaktır⁸⁷.

⁸³ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 21; O. Kurmuş, *age.*, 2012, s. 124-127, 257-258.

⁸⁴ J. E. Hobsbawm, *age.*, 2012, s. 64.

⁸⁵ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 21; O. Kurmuş, *age.*, 2012, s. 124-127, 257-258.

⁸⁶ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1909*, İmge Kitabevi, Ankara, 2012, s. 20-21.

⁸⁷ Ş. Pamuk, *age.*, 2005, s. 205-206.

2- 19. yy'ın Başlarında Osmanlı Finans Sistemi

Osmanlı Devleti'nin klâsik düzeninde hükümetler, ekonomik sıkıntıya düştüğünde para bulabilmek için tedavüldeki paraları toplar, ayarını düşürerek yeniden fazlaca basar ve bu şekilde ihtiyacını karşılarlardı. Ancak 16. yy'ın sonlarından itibaren ekonomik düzeyde adem-i merkezî bir nitelik gösteren tımar sisteminin çözülmesi ve merkezi devlet aygıtlarının gelişmesi bütçe üzerindeki baskıları artırmış, buna 18. yy'da çoğunlukla yenilgiyle biten savaşlar da eklenince mali bunalımlar daha da dramatik bir boyut kazanmıştır⁸⁸. Bu şekilde mali sorunları giderek ağırlaşan devlet ise her defasında bütçe açıklarını kapatabilmek için geleneksel yöntemlerinden tedavüldeki sikkelerin ayarıyla oynama (tağşiş) işlemine devam etmiştir. Yunanistan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanan Mora isyanı ve bunu takip eden Mısır'daki Mehmed Ali Paşa isyanı gibi sorunlar ise Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunu büsbütün bozunca hükümet zorunlu masraflarını karşılamak için 1839'da ilk defa senyoraj hakkını⁸⁹ kullanarak, bu sefer hazine altın karşılığı bulunmayan kağıt para (Kavâim-i Nakdiyye-i Mu'tebere) çıkarmıştır⁹⁰. Bunlar madeni para yerine geçen bir nevi hazine bonoları idi. Tedavüle çıkan ilk kaimeler %8 faizli olup, bu haliyle bir paradan çok, faiz getiren borç senetleri niteliğindediler. Ancak bu paralar “gelişigüzel” basıldığından kısa sürede değer yitirmişti⁹¹.

Tabii ki dışarıya karşı ekonomik itibarı zedeleyen bu durum, kambiyo işlemlerinde Osmanlı parasının aleyhine birtakım değişimlere sebep olmuştur. Mesela 1843'te İngiliz lirası normal şartlarda beşlik akçe ile 110 kuruş olması gerekirken, 120 kuruş değerinde kabul edilir hale gelmiştir. Piyasada Osmanlı akçesi ile yabancı akçesi arasındaki bu farklar ticaret âleminde de tesirini göstermiş, güven ortamını ve dış ticareti

⁸⁸ Seyfettin Gürsel, Osmanlı Dış Borçları, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 673.

⁸⁹ Senyoraj hakkı; “Paranın üretim maliyetiyle üzerinde yazılı değer arasındaki farktır. Devletler bu farkı kasalarına gelir olarak yazarak, herhangi bir borçlanmaya veya vergi toplamaya ihtiyaç duymadan harcamalarının bir kısmını finanse edebilirler”; WEB_5. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İdare Merkezi, *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kitapçığı*, TCMB, Ankara, 2008, [http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/3fac8ff1-5cbe-4c05-89b1-4f0a4cfbaa90-dundenbugune_TCMB.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-3fac8ff1-5cbe-4c05-89b1-4f0a4cfbaa90-m3fB7Js](http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/3fac8ff1-5cbe-4c05-89b1-4f0a4cfbaa90/dundenbugune_TCMB.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-3fac8ff1-5cbe-4c05-89b1-4f0a4cfbaa90-m3fB7Js), (07.08.2018); Başka bir kaynakta da “Seignorage veya Türkçe karşılığı ‘hükümlanlık hakkı’; devletin para basarak harcamalarını finanse etmesi sonucu fiyat endekslerindeki yükselmenin devamlılık kazanarak bir enflasyon vergisi haline dönüşmesi olarak tanımlanmaktadır”, WEB_6. <http://www.ekodialog.com/Konular/senyoraj.html>, (07.08.2018).

⁹⁰ M. İnegöllüoğlu, Ulûm-ı Siyasiye ve İktisadiye Mecmuası, I. Sene, I. Sayı, Nisan 1334/1918, s. 57-71.

⁹¹ Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 760-761; WEB_81. Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi, Mustafa Öztürk, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=382323>, (28.09.2019).

sarsmaya başlamıştır⁹². Bunun üzerine Babıâli 1844'te “tashih-i ayar” ya da “tashih-i sikke” adıyla bilinen bir para reformu yapmıştır. Reformda Osmanlı Lirası; Mecidiye ve kuruşu temel para birimi olarak esas alırken, buna göre madeni para fiyatları yeniden düzenlenmiştir⁹³. Bu şekilde 1840'larda tedavülde hem madeni para, hem de hazinede karşılığı olmayan nakit kaime dolaşmaya başlamıştır.

Diğer taraftan Avrupa ile iktisadi ve mali bütünleşme sürecinin hızlanması imparatorluk tebaasının tüketim alışkanlıklarını da hızlı bir değişime uğratmıştır. Başta Saray ve üst kademedeki memurlar olmak üzere, Avrupa'nın bol, ucuz ve cezbedici malları halk kitlelerinin tüketim isteklerini artırmış, şekilsel bir Avrupalılık her yerde hüküm sürmeye başlamıştır⁹⁴. Bu tüketim artışına o zamanlar Mısır zenginlerinin başkent İstanbul'da başlattığı tüketim furyası da etkili olmuştur. Zira Amerikan İç Savaşı'ndan dolayı Avrupa, ihtiyacı olan pamuğu Mısır'dan ithal etmeye başlayınca, Mısır'daki toprak sahipleri çok zenginleşmiş, bunlar da ellerine geçen paralarla İstanbul'da lüks ve şatafatlı bir hayata başlamışlardır⁹⁵. Bu taklit kökenli tüketim öylesine artmıştır ki, bu yüzden Avrupa'ya külliyyatlı miktarda para akmış, ithalat ve ihracat dengesi bozulmuş, işin sonu ise hiç hesap edilmemiştir⁹⁶.

Bu şekilde büyük bir hızla artan tüketimi karşılayacak parasal kaynakların giderek yetersiz kalmasıyla daha 1850'lere gelmeden ithalat zorlaşmış, İstanbul başta olmak üzere başlıca liman şehirlerinde ödeme zorlukları başlamıştır. Açık veren dış ticaretin ise, ya dış ülkelerde geçerli parasal kaynaklar yaratılarak kapatılması, ya da kredilerle finanse edilmesi şart olmuştur. Söz konusu ticareti yürüten yerli azınlık tüccarları ise açık veren dış ticaret yüzünden sürekli yükselen döviz kurundan duydukları sıkıntıları hükümete anlatmışlar ve kredi ihtiyaçlarının karşılanmasını istemişlerdir. Ayrıca artan döviz fiyatları daha çok Saray ve vükelası ile yüksek memurlar tarafından tüketilen malların fiyatlarını pahalılaştırdığından bu durum içeride de şikâyet ve yakınmalara sebep olmuştur⁹⁷.

⁹² M. İnegöllüoğlu, agm., 1918, s. 57-71.

⁹³ Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları*, c. 3, İstanbul, 1985, s. 765; WEB_81. Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi, Mustafa Öztürk, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=382323>, (28.09.2019).

⁹⁴ Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 29.

⁹⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı'ya Bakmak Osmanlı Çağdaşlaşması*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2016, s. 75.

⁹⁶ Ş. Mardin, agm., 1985, s. 625.

⁹⁷ H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 29.

O devirde gidişattan hoşnut olmayan bazı basiretli devlet adamları mevcut ise de, devletin en üst kademelerindeki sorumluların bu durumu değerlendirebilecek ekonomi bilgisinden uzak olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, 5 milyon altın liraya çıkan Dolmabahçe Sarayı'nın inşasında (1853) Sultan Abdülmecit bu büyük harcamadan rahatsız olup durumu sorgulayınca, Hazine-i Hassa Amiri az bir masraf karşılığında para basmak önerisini getirmek şeklinde çok vahim bir açıklama yapmıştır. Hazine'nin başındaki bu devlet adamının sözü edilen 5 milyonluk kaimenin karşılıksız olarak basılmasının yol açacağı fiyat artışlarını ve piyasada yaratacağı olumsuz etkileri ise hesap etmediği ortadadır⁹⁸. Bu şekilde daha yüzyılın ortalarında Batı Avrupa'nın ticaret ve finans sisteminin müdahaleleri ile Osmanlı ekonomisi bozulmaya başlarken, devam eden savaşlar ve büyük toprak kayıpları da devletin mali bünyesini sarsmıştır. Yine bu süreçte girişilen modernleşme çabaları ve merkezi devlet aygıtının gelişmesi de bütçe üzerindeki baskıları artırmıştır⁹⁹.

Bu koşullarda endişeli ve kararsız olan ticaret dünyasını sakinleştirerek ve cesaretlendirerek ticari hayatı normal rotasına döndürmek şart olmuştur. Osmanlı Devleti bu düşüncelerin tesiriyle İtalyan Teodor Baltacı (Baltazzi) ve Fransız Jak Aleon (Jacques Alleon) adlı Galatalı iki ünlü sarrafa başvurmuş ve bu kişilerle 1840'ta bir sözleşme imzalamıştır. Bu sözleşme gereği adı geçen bankerler 2 milyon kuruşluk kesinti ücreti karşılığında bir yıl süreyle İngiliz lirasının kurunu sabitleyerek, yani 110 kuruş kabul ederek Fransa ve İngiltere piyasasındaki taliplilere poliçe vermeyi üstlenmişlerdir. Bu sözleşme bir sene sonra yenilenmiş ve süresi bir yıl daha uzatılmıştır. Bu tedbirler devletin malî itibarı üzerinde olumlu etki yapmış, piyasada güven sağlanmıştır.

Bu tecrübeden hareketle devletin himayesi altında bir bankanın memlekete faydalı olacağı ispatlandığından hükümet; Mösyö Aleon ve Mösyö Baltacı'nın "*Bank de Konstantinapol*" adında bir banka kurmasını teşvik etmiş ve kolaylaştırmıştır¹⁰⁰. Böylece 1847'de¹⁰¹ Osmanlı ülkesindeki ilk banka¹⁰² olan "*Bank de Konstantinapol*" ya da

⁹⁸ Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi Düyunumumiye*, çev. Ali İhsan Dalkılıç, İstanbul Matbaası, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1979, s. 34.

⁹⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 21.

¹⁰⁰ M. İnegöllüoğlu, agm., 1918, s. 57-71.

¹⁰¹ Başka eserlerde bankanın kuruluş tarihi olarak 1848 ve 1849 yılları verilmiştir. Bkz. M. İnegöllüoğlu, agm., 1918, s. 57-71; Sevengül Sönmez, *İstanbul'un 100 Ailesi*, İstanbul'un Yüzleri Serisi 26, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2010, s. 206-207.

¹⁰² Aslında Osmanlı topraklarında ilk kurulan banka "*Bank of Smyrna*"dır. Bu banka, aralarında İngiliz tüccarların da olduğu bazı yabancı tüccarların ortak girişimiyle 1842'de İzmir'de kurulmuştur. Fakat banka, Osmanlı mercilerinden izin alınmaksızın kurulduğundan ve yerel itirazlar sebebiyle aynı yıl kapatılmıştır.

“*Dersaadet Bankası (Bank-ı Dersaadet/Banque de Constantinople/ İstanbul Bankası)*” kurulmuştur¹⁰³. Bu banka herhangi bir sermaye koymadan, kurucularının Batı piyasalarındaki itibarı sayesinde Paris ve Londra piyasalarından sağlayacakları borçlar sayesinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Yine banka döviz kurunu sabit tutarak (1 Sterlin=110 Kuruş) Paris ve Londra başta olmak üzere Avrupa’nın diğer merkezlerine çektikleri poliçelerle birkaç yıl daha ithalatın devamını sağlamıştır. Bankanın başlıca görevi ithalatın finansmanı ve kambiyo kurunu sabit tutmak olurken, bankanın bu tüccarlar adına ihraç ettiği senetler Mösyö Aleon ve Mösyö Baltacı’nın ünü sebebiyle her yerde kabul görmüştür. Bu sayede kambiyo kuru düzelmiş, hatta lehe dönmüştür. Banka ayrıca hükümetin altın ve gümüş para eksikliğini gidermek için adına “*kaime*” denilen %6 faizli kâğıt paralar da ihraç etmiştir¹⁰⁴.

Osmanlı tarihinin bu ilk bankasını kuran Galata bankerleri veya Galata sarrafları diye anılan kişiler¹⁰⁵ ve bunların 19. yy’ın ikinci yarısından sonra kurdukları bankerlik işletmeleri Osmanlı mali tarihinde ve Türk-İslam tebaanın gündelik ekonomik hayatında çok önemli rol oynamıştır¹⁰⁶. Tanzimat’la birlikte artan ithal talebini karşılayacak para da o dönemde Galata Bankerlerinden çok yüksek faiz ve komisyonlar karşılığında sağlanmıştır. Ayrıca, imparatorluk sınırları içinde ithal mala duyulan büyük talep, gümrük vergilerinde de kısa zamanda ciddi artışlara yol açınca, özellikle gümrük

İki yıl sonra Londra ve Liverpool tüccarları tarafından “*The Commerca Bank of Smyrna*” kurulmak istenmişse de, bu girişim de sonuçlandırılmamıştır. Bkz. Z. Toprak, agm., “Osmanlı Devleti’nde Para ve Bankacılık”, 1985, s. 762; WEB_7. Osmanlı’da İlk Banka: İzmir Bankası, <https://www.tarihvebilim.com/701-osmanlida-ilk-banka-izmir-bankasi/>, (14.02.2019); Başka bir kaynakta ise bu bankanın 1844’te £200.000 sterlin sermaye ile Londralı bir grup tüccar tarafından kurulduğu, İzmir bölgesindeki Avrupalı ve diğer tüccarların kredi ihtiyaçlarını karşılamayı amaçladığı ve 1847’de baş gösteren mali bunalım sırasında kapandığı kaydedilmektedir. Bkz. Ş. Pamuk, *age.*, 2007, s. 229.

¹⁰³ Dersaadet Bankası’nın kurucuları arasında 19. yy’ın ikinci yarısında Osmanlı maliyesi ve finansının birinci adamı olacak olan, II. Abdülhamid’in de danışmanlığını yapmış Yorgo (Jorj) Zarifi de yer almıştır. Yorgo Zarifi hemen birkaç yıl sonra Union Franciere adında bir birlik kurmuş, fakat bu girişim pek başarılı olamamıştır. Bkz. S. Sönmez, *age.*, 2010, s. 206-207; Hasan Ferid (Meskûkât-ı Şahane İdaresi Müdürü ve Bank-ı Osmani Nazırı ve Maliye Mektebi “Nakit ve İtibar-ı Mali” Muallimi), “*Nakit ve İtibar-ı Mâlî, -3.Cilt, Bankacılık*”, İstanbul, 1918 [1334], s. 26.

¹⁰⁴ H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 19, 29-30, 401; Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları, 1854-1914 Borçlanmaları Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası Düyun-u Umumiye İdaresi Türkiye Cumhuriyeti’nin Kabul Ettiği Osmanlı Devlet Borçları*, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara 2010, s. 23.

¹⁰⁵ Osmanlı İmparatorluğu’nda parasal işlemler Osmanlı tebaası Rum, Ermeni, Musevi ve Levantenler ilgilenmişlerdir. Osmanlı mali tarihinde ve bilhassa Bank-ı Osmani’nin teşekkülünden önce mühim bir etki yaratmış olan Galata Bankerleri arasında; Lorando Tubini, Korpi, Baltacı (Baltazzi), Stefanoviç İskilici (Schilizzi), Nağroponte, Koroniyo, Alberti gibi Levanten isimler yer almıştır. Bunlardan başka Ebhak Kamondo, Fernandez gibi bir iki Musevi; Oyenidi Mavro, Kordato, Zarifi, Zafiropolo, Velasto gibi birkaç Rum; Köçeoğlu, Mısırlıoğlu gibi bir iki Ermeni ve Aleon ve Barker gibi bir iki ecebi banker de vardır. Bkz. H. Ferid, *age.*, 1918, 28-29; Tschoeogl, E. Adrian, “Financial Integration, Disintegration and Emerging Re-Integration in the Eastern Mediterranean”, c.1850 to the Present, *The Wharton Financial Institutions Center*, August 2002, USA, fic.wharton.upenn.edu/fic/papers/02/0238.pdf, s. 7, (07.01.2016).

¹⁰⁶ H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 238.

rüsumunun iltizamını elinde tutan bu finansörler bu yoldan da büyük paralar kazanmışlardır. Bunun yanı sıra, gerek kaimenin, gerekse de gümüş paraların ithal malları karşısında her gün farklı bir kur arz etmesi, Galata Bankerlerine mallar üzerinden spekülâtif kazançlar da sağlamıştır¹⁰⁷. Bu şahıslar, devletin memuruna verdiği maaş senetlerini, müteahhitlere verdiği senetleri, ordunun, donanmanın ihtiyaçlarını karşılamak için verilen senetleri, toplayıp, değerinin altında bir tutar ödeyerek, kırmışlardır¹⁰⁸. Öyle ki bir süre sonra İmparatorluğun neredeyse tüm millî gelirleri ve sonraki yıllarda dışarıdan alınan borçların hatırı sayılır bir yüzdesi borsa oyunları, tefecilik, murabahacılık işlemleri ile bu bankerlerin eline geçmiştir. Bu şekilde Galata Bankerleri Osmanlı Bankası'nın kuruluş tarihi olan 4 Şubat 1863'e kadar Osmanlı iktisadî sisteminin en etkili aktörleri olmuşlardır¹⁰⁹.

Bu arada Galata Bankerlerinin önderliğinde kurulan Dersaadet Bankası Osmanlı mali sisteminde gözle görülür bir iyileşme süreci başlatmakla birlikte, bu olumlu gidişat fazla uzun sürmemiştir. Kısa bir süre sonra, 1848'de Fransa'da başlayan ve Avrupa'ya yayılan devrim ile kesintiye uğramıştır. Zira devrim, dış ticaretinin çok büyük bir kısmını Marsilya limanı üzerinden yapan Osmanlı ticaretini daraltırken, kambiyo kurunu da tekrar istikrarsızlaştırmıştır. Bir süre sonra Kırım Savaşı da çıktığından artık içerideki sarrafların gücü hükümetin ve ekonominin ihtiyacını karşılayamaz hale gelmiştir. Dersaadet Bankası geçirdiği bu sarsıntı nedeniyle zarar edip, toparlanmak için hükümetten yardım isteyince hükümet bu zararları karşılayamadığından banka 1852'de faaliyetlerine son vermiştir¹¹⁰.

3- Avrupa Finans Sermayesinin Osmanlı Ülkesine Sızması

1850'li yıllarda Batı âleminde kapitalizm belli bir aşamaya gelmiş, sonraki yüzyıllardaki olayların akışını belirleyecek, emperyalist bir sürece doğru bir evrilme

¹⁰⁷ H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 41-42.

¹⁰⁸ H. Ferid, *age.*, 1918, s. 31.

¹⁰⁹ Galata Bankerlerinin kendi aralarında örgütlenerek, 1860'lerde Galata Borsası adında bir teşkilat da kurmuşlardır. Bu borsa 1929'ların sonuna kadar bütün dünyanın en önemli borsaları arasında yer almış, hatta işlem çeşitliliği açısından en ön sırada olmuştur. Galata Borsası Osmanlı İmparatorluğu'nun çok önemli bir müessesesi olarak birçok kambiyo ve finans işine aracılık ederken, "hava oyunları" adı verilen spekülâtif amaçla alınıp satılan ve bir çeşit kumar olan borsa oyunlarına da halkı alıştırmıştır. O dönemde borçlular arasına Sultan Abdülaziz de katılmış, iddia edildiğine göre işin boyutları Sultan'a verdiği paradan ümidini kesen meşhur banker Zarifi'nin, Mithat Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sultan Abdülaziz'i devirme hareketine katılmaya karar vermesine kadar gitmiştir. Zarifi ve Hristaki gibi devrin önde gelen bankerleri Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için Veliht Murat Efendi'ye önemli miktarlarda borç vererek, onun Genç Osmanlıları finanse etmesini sağlamışlardır. Bkz. H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 31-32, 41-42, 93-94.

¹¹⁰ H. Ferid, *age.*, 1918, s. 35; Ş. Pamuk, *age.*, 2007, s. 229; H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 19, 30-35.

başlamıştır. Harry Magdoff tarafından “Yeni Emperyalizm” diye adlandırılan (1875-1914) bu yeni dönemde; sömürgecilik faaliyetleri artmış, dünyadaki henüz bağımsız olan alanların paylaşımında büyük bir patlama yaşanmıştır. Bu süreçte Afrika’nın hemen hemen tümü, Asya’nın büyükçe bir bölümü ve Pasifik adalarının çoğu ele geçirilmiştir. Öyle ki bu yeni yayılcılık dalgasının bir sonucu olarak, 1914 yılına gelindiğinde, sömürgeci güçler, onların sömürgeleri ve eski sömürgeleri, yeryüzünün yaklaşık %85’ini kaplar hale gelmiştir. Bu süreçte önde gelen güçlerin ekonomik ve politik kontrol yetenekleri ise yeryüzünün neredeyse her yanına yayılmıştır.

Avrupalı büyük devletler bu kontrolü ise, doğrudan sömürge yöntemlerinin yanı sıra; özel ticaret anlaşmaları, borçlu ulusların, borç verenlere tabi kılınması gibi etki alanlarını genişletecek bir dizi yöntemi/aracı kullanarak gerçekleştirmiştir¹¹¹. Daha açık bir deyişle, sömürgeciliğin hız kazandığı bu dönemde Avrupa’nın kullandığı diplomasi araçlarında da büyük değişimler yaşanmıştır. Yeni dönemde Sanayi öncesine ait askeri güç, ticari imtiyazlar (kapitülasyonlar) gibi araçlar daha da önemli hale gelirken, siyasi evlilikler ve rehin usulü gibi araçlar geçerliliğini yitirmiş ya da değişime uğramıştır. Sanayi İnkılabından sonra o zamana kadar hiç kullanılmamış olan “*kültürel kolonizasyon*”, “*etnik ve dini unsurların tahriki (milliyetçilik)*” gibi yeni diplomasi araçları ortaya çıkarken, bunlardan belki de en etkili ve en güçlü olanı “*sermaye ve teknoloji*” ihracı olmuştur. Sanayileşme yolunda önemli mesafeler kat eden İngiltere ve Fransa gibi devletler bu yeni diplomasi aracıyla (önce borçlandırma yöntemi, arkasından da bankacılık, demiryolu projeleri, madencilik vb yatırımlar yoluyla) dünyanın geri kalan bölgelerine kolayca akın edebilmiş, etki alanlarını daha da genişletebilmiş, nüfuz ettikleri ülkelerde hem ekonomik hem de politik anlamda kontrol kurabilmişlerdir¹¹². Yani dünyanın az gelişmiş ülkeleri 1830’lardan itibaren Avrupa kapitalizminin ticari boyutuyla tanışıp, Avrupa’nın iktisadî nüfuzuna maruz kalırken, emperyalist büyümenin bu yeni aşamasında dünya, özellikle de kapitalizmin daha sert yüzü olan “finans kapital” (finanzkapitalismus) evresi ile yüz yüze gelmiş ve bunun etkileri ticari kapitalizmden çok daha yıkıcı olmuştur¹¹³.

Bu yeni diplomasi aracının devreye girmesiyle ilgili süreç ise; kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak, önce Avrupa’nın kuzeybatısında, daha sonra da Almanya,

¹¹¹ H. Magdoff, *age.*, 2006, s. 48-49.

¹¹² M. Öztürk, *age.*, 2010, s. 303-324.

¹¹³ Ş. Mardin, *agm.*, 1985, s. 621.

İtalya gibi ülkelerde oluşan büyük sermaye birikimlerinin (fonlar) kârlı yatırım arayışları içinde, geri kalmış bölgelere akmasıyla başlamıştır. Britanya o dönemde sanayi kökenli fazla fonlarını bir ölçüde kendi sömürgelerinde yatırıma dönüştürebilirken, özellikle Fransa'nın fazla fonları için dışarıda kârlı yatırım alanları bulması gerekmiştir. Aynı dönemlerde Güney ve Orta Avrupa ülkeleri, Latin Amerika'nın bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkeleri ile emperyalist emelleri olan Avusturya, Rusya gibi ülkeler de özellikle savaşlar nedeniyle dışarıdan borçlanma ihtiyacı içine girmişlerdir¹¹⁴. Nitekim tam da bu ülkeler borçlanmaya hazır konumdayken, sermaye fazlaları olan Fransız ve İngiliz bankacılar da adı geçen hükümetleri borçlanmaya teşvik etmişlerdir. Teşvik edilen sistem ise; borç alacak hükümete tahvil çıkarttırılması ve bu tahvillerin Avrupa borsalarında itibari değerinin altında, belli bir faiz haddiyle piyasaya sürülmesiydi. Böylece 1815'lerden itibaren önce İspanya, Sicilya Krallıkları, Avusturya, Portekiz, Prusya, Hollanda, Belçika, Yunanistan ve diğer İtalya devletleri borç alırken, 1850'lerde bu borçlular kervanına Osmanlı İmparatorluğu, Mısır, Fas ve Tunus da katılmıştır¹¹⁵.

Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlanma ve finansal bağımlık serüveni kapitalizmin tam da belli bir aşamaya geldiği 1850'li yıllara rastlamaktadır¹¹⁶. Osmanlı İmparatorluğu örneğinde de benzer şekilde borçlanma sürecini başlatan ana etkenler; Kırım Savaşı ve iç karışıklıklar nedeniyle artan finansman ihtiyacıdır. Ama bu dönemde Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ni borçlanmaya özellikle teşvik etmeleri dikkat çekicidir. Daha da ileri giderek 1840'lardan itibaren Avrupalı sermayedarlar ve yabancı ülkelerin temsilcileri Osmanlı bürokratlarına, mali sorunlara çözüm için dış borçlanmaya gidilmesi konusunda baskı uygulamışlardır¹¹⁷.

Londra ve Paris'in büyük bankalarının kendilerine yeni iş alanları aradıkları bu tarihlerde, Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz Büyükelçisi Sir Stratford Canning, 22 Ağustos 1850'de bizzat Sultan Abdülmecid'e sunduğu kapsamlı bir reform planının ana hatlarının

¹¹⁴ Avusturya'daki iktidar savaşları, Yedi Yıl Savaşları, ihtilaller ve Napolyon Savaşları sırasında artan bütçe açıkları uluslararası borçlanmaları artıran başlıca nedenlerdir. İngiltere 18. yüzyılda daha çok borç alan bir ülke iken, 19. yüzyıla birlikte Amsterdam'ın finans merkezi olma konumunu sarsmış ve borç ihtiyacı olan ülkelere finansman sağlayarak onun yerini almıştır. Bkz. Hüseyin Al, *Uluslararası Sermaye ve Osmanlı Maliyesi (1820-1875)*, *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, İstanbul, 2007, s. 11-15.

¹¹⁵ 1851'e gelindiğinde Fransa'nın bu ülkelere verdiği borçlar 2 milyar frank mertebesine ulaşırken, bu miktar Fransa'nın 1854-1914 arasında Osmanlı Devleti'ne verdiği borç miktarına hemen hemen eşit olmuştur. Bkz. S. Gürsel, agm., "Osmanlı Dış Borçları", 1985, s. 672-673; Jacques Thobie, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 1985, c. 3, s. 724; H. Al, *age.*, 2007, s. 11, 44.

¹¹⁶ H. Al, *age.*, 2007, s. 11, 44.

¹¹⁷ Ş. Pamuk, *age.*, 2005, s. 230.

çizildiği raporda, bu reformların yapılabilmesi için Babiâli'nin yabancı bir krediye başvurma fikrini kuvvetle desteklemiştir. Canning'e göre bazı madenlerin işletilmesi, gümrüklerin bir kısmının ya da imparatorluğun bazı büyük eyaletlerinden gelen haraçların her biri, güvenlik konusunda herhangi bir sermayedarın tatmin edilmesi ve nispeten avantajlı şartların elde edilmesi için yeterli olacaktır¹¹⁸. Sir Canning 1850'de kendi hükümetine de şöyle yazmıştı:

*“Türkiye’ye verilecek üç ya da dört milyon sterlinlik bir borç Türkiye’nin satın alma gücünü artıracak ve bu nedenle ticareti geliştirecektir”*¹¹⁹.

Böylece Batılı ülkeler istikraz şeklinde verdikleri paralar karşılığında kendi sanayi ürünlerinin satışını da garanti altına almak istemiş, verilen borçlarla Avrupa sanayiine ek talep yaratmayı da ummuşlardır¹²⁰. Özetle ifade edersek, Osmanlı Devleti'nin Avrupa para piyasalarında tahvil satarak borçlanmaya başlaması, gerek Avrupa sermayesinin çeşitli kesimlerine çıkar sağlayacağından, gerekse de tahvillerin belli başlı büyük finans merkezlerinde satışını düzenleyecek bankalara büyük komisyonlar kazandıracığından özellikle istenmiştir.

İngilizler başta olmak üzere Avrupa hükümet ve finans çevreleri reform hareketinin devamı ve mali durumun düzeltilmesi için borçlanma olgusunu teşvik etse de, bu konuda iki farklı cepheye bölünmüş olan Osmanlı bürokrasisi içindeki muhafazakâr grup borçlanmanın sakıncalarını Sultan Abdülmecid'e anlatınca bu borç konusu bir süreliğine kapanmış ve tek çarenin tasarruf etmek olduğu açıklanmıştır¹²¹. Fransız bankalarıyla 1850 ve 1853 arasında yapılan anlaşmalar Osmanlı bürokrasisi içinde, yabancı sermayenin girişinden doğacak sonuçlara dikkat çeken karşıt görüşlüler tarafından reddedilmiştir¹²². Özellikle de Sultan Abdülmecit ve Sadrazam Mehmed Ali Paşa Avrupa'dan borç alınmasına sıcak bakmamıştır¹²³.

Ancak 1839'lardaki yerel para reformu çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması ve Galata bankerlerinin alışlagelmiş mali desteklerini devam ettirememesi parasal kaynak

¹¹⁸ F. S. Rodkey, “Ottoman Concern About Western Economic Penetration in the Levant”, 1849-1856, *The Journal of Modern History*, Vol. 30, No. 4, The University of Chicago Press Journals, Dec. 1958, s. 348.

¹¹⁹ Y. S. Tezel, *age.*, 1986, s. 76.

¹²⁰ Ş. Pamuk, *age.*, 2005, s. 230.

¹²¹ S. Gürsel, agm., “Osmanlı Dış Borçları”, 1985, s. 674.

¹²² Philip L. Cottrell, “A survey of European Investment in Turkey 1854-1914: Banks and the Finance of the State and Railway Construction”, *East Meets West- Banking, Commerce and Investment in the Ottoman Empire*, Ashgate, 2008, s. 75.

¹²³ Y. S. Tezel, *age.*, 1986, s. 76; S. Gürsel, agm., “Osmanlı Dış Borçları”, 1985, s. 674.

arayışında yeni yönelişlerin önünü açmıştır. Mali yönelimde tümüyle değişikliğe gitmeyi hızlandıran olay ise 28 Ocak 1854'te başlayan Kırım Savaşı¹²⁴ esnasında piyasaya sürülen kaimenin hızla yayılması ile parasal sistemin tümüyle bozulmasıdır. Osmanlı maliyesini iflasa götüren¹²⁵ bu savaşın harcamaları İstanbul'daki sarrafların verdiği kısa vadeli avanslarla karşılanamayacak düzeye çıkınca devletin uzun vadeli borç bulmaktan başka çaresi kalmamıştır. Daha vahim olanı ise içinde bulunulan mali durum ve savaş koşulları artık Bâbîâli'nin borç şartlarında pazarlık gücünü de ortadan kaldırmıştır¹²⁶.

Böylece Türkiye'nin talihsiz ilk dış borç deneyimi Londra ve Paris'te görüşmeleri yapılan ve Mısır'ın vergisi ile garanti edilen 1854'teki Kırım Savaşı sürecinde yaşanmıştır. Şüphesiz Avrupa çevrelerinin gerek önceki borç telkinleri, gerekse Kırım Savaşı sırasında verilen borçların amacı siyasi idi¹²⁷. İngiliz Hükümeti öncelikle bu krediyi, Osmanlı-Rus savaşında Türkleri güçlendirmek için desteklemiştir. Zira İngiltere Kırım Savaşı patlak verdiğinde Yakın Doğu'da iyi tanımlanmış bir ticari ve ekonomik politikaya sahipti. Bu politika Avrupa'daki dengeyi korumayı isteyen ve Yakın Doğu ve Basra Körfezi'ndeki İngiliz nüfuzunu, sonuçta Hindistan'ı savunmak için Osmanlı Devleti'ni tampon olarak kullanmaya çalışan başka bir politika ile birleştirilmişti ki bu politika; Osmanlı Devleti'nin korunmasına bağlıydı¹²⁸. Bu nedenle yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını önlemek İngiliz dış politikasının başlıca meselelerinden biri haline gelmişti¹²⁹.

İkincisi; İngiltere bu krediyi Mısır'ın Fransa tarafından tek başına garanti konusu olması korkusu (Mısır'ın vergilerinin krediye teminat olarak verilmesi söz konusu olduğundan) ile desteklemiştir¹³⁰. Bu sırada Fransa da İngiltere gibi, Rusya tehdidinde

¹²⁴ Kırım Savaşı konusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in 16–18.07.1931 tarihinde Meclis'te yaptığı bir konuşma Türkiye iktisat tarihinin önemli vesikalarındandır. Bkz. Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, Ankara, 1988, s. 187–189.

¹²⁵ İ. Ortaylı, *age.*, 2016, s. 82.

¹²⁶ S. Gürsel, *agm.*, “Osmanlı Dış Borçları”, 1985, s. 674, 676.

¹²⁷ Türk Devlet adamları ise söz konusu krediyi politik sebeplerden çok ekonomik sebeplerle gördüklerini, başlıca amaçlarının ise müttefik güçlerle olan bağları güçlendirmek ve Türkiye'nin geleceği üzerinde onlara ekonomik çıkarlar sağlamak olduğunu öne sürmüşlerdir. Bkz. Jacob Viner, *The International Economics: Studies*, Princeton University, The Free Press, USA, 1951, s. 66.

¹²⁸ H. N. Howard, *agm.*, October 1936, s. 123-124.

¹²⁹ Palmerston daha 1839'da Fransız büyükelçisine şöyle demiştir: “Şunu hareket noktası olarak kabul ediyorum ki ortak siyasetimizin hedefi Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazasıdır. Avrupa'da dengeyi elde tutmanın en az zararlı teminatı budur. (...) Ve Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazası amaç olarak alınca, onu düşmanları kadar dostlarına karşı da savunmak zorunda oluruz”. Bkz. Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2-Tanzimattan 1. Dünya Savaşına*, çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, s. 631.

¹³⁰ D.C.M. Platt, *Finance Trade & Politics in British Foreign Policy 1815-1914*, Clarendon Press, Oxford, 1968, s. 201.

karşı boğazların saldırgan olmayan zayıf bir devletin elinde bulunmasını daha az mahsurlu bulmuş ve Osmanlı Devleti'nin dağılmasını istememişti. Kaldı ki eğer Osmanlı İmparatorluğu çökerse imparatorluğun toprakları büyük devletler tarafından bölüşülecek, Rusya da boğazlara, oradan da Akdeniz'e inebilecekti¹³¹. Bu manzara içinde 24 Ağustos 1854'te 3 milyon sterlin nominal değerindeki bu ilk dış borç Londra'daki Palmer, Mackillop, Dent & Co. ve Paris'teki ortağı Bischoffsheim, Goldschmidt et Cie'den sağlanmıştı. Bu dış borcun faizi %6, emisyon oranı ise %80'di. İngiliz ve Fransız hükümetlerinin güvence verdiği bu kredi; Batılı yatırımcılara %7,5 gibi oldukça yüksek bir getiri sağlamıştı¹³².

Yani askeri anlamda zaferle sonuçlanan Kırım Harbi ekonomi-politik anlamda çok ağır bir yenilgiye sebep olmuş; çok sürmeden de imparatorluğun durumu Avrupalı devletler karşısında finansal bir bağımlılığa dönüşmüştür¹³³. Nitekim bu ilk borcun hemen arkasından ertesi yıl yine savaş giderlerinin finansmanında kullanılmak üzere ve yine İngiliz ve Fransız hükümetlerinin kefaletiyle, Londra'daki Rothschild'lerden %4 faizli, 5 milyon sterlin tutarında yeni bir borç daha alınmıştır. Bu yeni kredinin özelliği, diğer koşulların yanında Osmanlı Devleti'ne, savaş harcamalarının yerinde yapılıp, yapılmadığının kontrolü ve hazine hesaplarının incelenmesi amacıyla biri İngiliz, diğeri de Fransız olan iki denetleme komiserinin atanmasının kabul ettirilmesidir. Böylece yabancı mali kontrolün adımları da atılmış oluyordu. Önceki kredi gibi bir nevi yasal kredi niteliğindeki bu borçlanma için de, yine Mısır vergisinden artan para ile İzmir ve Suriye gümrüklerinin hasılatı teminat olarak verilmişti¹³⁴.

1854 ve 1855 borçlanmaları ve 1856 Islahat Fermanı sonrasında Batılı finans çevrelerinin Osmanlı topraklarına ilgisi artmıştır. Islahat fermanı, Kırım Savaşı'na son veren 4 Şubat 1856'daki Paris Barış Konferansı'ndan bir gün önce, müttefik güçlerin baskısı ve ricasıyla ilan edilmiştir. Hazinenin yaşadığı mali krizleri önlemek ve Avrupa piyasaları ile bir bağ kurmak amacıyla neşr olunan Islahat Fermanı'nda, Osmanlı İmparatorluğu'nda banka ve benzeri finansal kuruluşların kurulması suretiyle para ve

¹³¹ J. Viner, *age.*, 1951, s. 66.

¹³² D. Blaisdell, *age.*, 1979, s. 10, 49, 70; Y. S. Tezel, *age.*, 1986, s. 76; Ş. Pamuk, *age.*, 2005, s. 230; Ş. Pamuk, *age.*, 2007, s. 230; Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, ed. Marian Kent, Alfa Basım, İstanbul 2013, s. 15.

¹³³ Murat Şeker, "Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S. 2, Sivas, 2007, c. 8, s.123-124.

¹³⁴ B. Özdemir, *age.*, 2010, s. 50.

finans sisteminde reforma gidileceği ifadeleri de yer almaktaydı¹³⁵. Fermanın 24. ve 25. maddelerinde ise ülkenin ürünlerinin nakli için gerekli yollar ve kanalların açılması, ziraat ve ticaretin gelişmesine engel olan sebeplerin önlenmesi, bunların gelişmesine kolaylık sağlanması ve bunun için Avrupa'nın bilgi ve sermayesinden faydalanma yöntemlerinin etraflıca araştırılıp, uygulamaya konulması zikrolunarak, Avrupalıların sermayesiyle Osmanlı Devleti'nde bir banka tesisinin lüzumuna işaret edilmişti¹³⁶.

4- Mirés Borçlanması ve Osmanlı Bankası'nın (Bank-ı Osmanî-i Şahane) Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nde Avrupa sermayesi ile banka kurulacağına açıklandığı fermanın sonra, imtiyazlar peşinde koşan Batı sermayedarlarından oluşan rakip on dört bankacılık grubu ortaya çıkmıştır. Osmanlı yetkilileri de bu finansçılarla birlikte, Dersaadet Bankası'nın yerine geçecek yerel ve uluslararası mali reformların gerçekleştirilmesini sağlayacak bir kurumun oluşturulması üzerine kafa yormaya başlamıştır¹³⁷. Yazar Autheman'ın ifadesiyle daha yakın bir zamana kadar “*Osmanlı hükümetiyle iş ilişkisine girmekten tiksinen*” Avrupalı sermayedarlar şimdi kendi hükümetlerinin desteği ve Osmanlı Hükümeti'nin yapacağı reformlarla mali açıdan düzelmeye sağlanacağı umuduyla yatırım yapmaya istekli görünüyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun az gelişmişliği ve kötü durumdaki mali yapısı bilinmekle birlikte, bu durum kötü idareye bağlanmış, Osmanlı ülkesinin “*gizli zenginlikleri*” ise iyice abartılmıştır. Her şeyden önemlisi, yapılan ittifak ile mali durumun düzeltilmesi için ticari ilişkilerin genişletileceği, verimli demiryolu ve kamu yatırımları yapılacağı öngörülmüştü¹³⁸.

Kaldı ki o dönemde Batılı finans çevrelerinde, özellikle de belli başlı finans merkezleri olan Londra ve Paris'teki sermayedarlar açısından koşullar çok elverişliydi. Zaten 19. yy ortalarında Avrupa dışında banka kurmak da kolay bir işti. Bunun için gözü pek bir grup girişimci, az bir sermaye, finans çevreleriyle bir miktar ilişki ve politik destek yeterliydi¹³⁹. Bunun yanı sıra Amerikan İç Savaşının neden olduğu “*pamuk kıtlığı*” da Orta Doğu'daki fırsatlara olan ilgiyi artırmıştı. 1850'lerin ortalarında Osmanlı ülkesine

¹³⁵ Andre Autheman, *Bank-ı Osmanî-i Şahane Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2002, s. 19; B. Özdemir, *age.*, 2010, s. 26.

¹³⁶ H. Ferid, *age.*, 1918, s. 37.

¹³⁷ P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 66-67.

¹³⁸ A. Autheman, *age.*, 2002, s. 19-20.

¹³⁹ Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 11.

gelen bankacılar arasında ünlü Stern Brothers (Paris bağlantıları Osmanlı Bankasına dayanıyordu) ve Bischoffsheim & Goldschmidt de bulunmaktaydı¹⁴⁰.

Osmanlı Devleti açısından ise bir bankaya sahip olmanın başlıca iki önemli gerekçesi bulunmaktaydı. Bunlardan ilki; devlet gelirleri ile giderleri arasında doğan dengesizliği giderecek avans ve kısa vadeli hazine bonolarının düzenlenmesinin sağlanması, diğeri de; giderek artan borçlanma eğilimleri nedeniyle dış borçların alınmasında ve bunlara ait anapara ve faizlerin ödenmesinde Batılı alacaklıların güvendiği bir sistemin kurulmasıydı. Ayrıca, 1820’lerden sonra gelişen dış ticaret, ticareti sürdürmek için kambiyo işlemlerini ya da bankacılık işlemlerini yürütecek kuruluşların düzenlenmesini de gerekli kılmıştı. O güne kadar Galata Bankerleri bu işleri sadece spekülatif maksatlarla yürütmüşler, kambiyo kurlarını bazen asılsız haberlerle suni bir şekilde yükselterek, büyük kazançlar sağlamışlardı. İşte tüm bu yaşananlar Osmanlı Devleti’nde bir bankanın kurulmasını zaruri kılmış, hükümet banka kurma tekliflerini kabul etmeye başlamıştı¹⁴¹.

O zamanlar İngilizler de Osmanlı Devleti ile serbest ticareti kolaylaştırmak amacıyla bir bankanın kurulmasını arzu etmekteydiler¹⁴². Nitekim 1850’lerin ortasında rekabet halinde olan pek çok grup arasında dikkat çeken isimlerden bazıları İngilizdi. Bu amaçla Londra’da oluşturulan bir konsorsiyum 1855’ten itibaren İstanbul’da aktif bir temsilci bulundurmaktaydı¹⁴³. Bu grup, Avrupa finans kapitalinin baş aktörleri olan Rothschild’ler ve benzerleri gibi tanınmış kişilerden değildi. Daha çok alt yapı yatırımları ile uğraşan sermayedarlar olup, bankacılık planı ile Osmanlı demiryolu inşası projelerine ilgi göstermekteydiler. Bu projenin en önemli yanı; Osmanlı Hükümeti’nin ısrarla üzerinde durduğu bazı noktalarda tavizler vermesine dayanmaktaydı. Söz konusu grubun “*The National Bank of Turkey*” (Banque de Turquie) adında kurmayı planladığı banka izni ise 1857 Mart ayında onaylanmıştı¹⁴⁴. Banque Generale Suisse ve Chain

¹⁴⁰ Bischoffsheim & Goldschmidt ortaklığı, bir anlamda Osmanlı Bankası’nın destekçisi konumundaki “Societe Generale de L’Empire Ottoman”ı (Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi) 1864’te kuran finansal oluşumdur. Bkz. P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 69.

¹⁴¹ H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 66-67, 70.

¹⁴² V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 72.

¹⁴³ İngiliz yatırımcılar Osmanlı tahvilleri üzerindeki esas konumlarına 19. yüzyılın ortalarında kavuşmuşlardır. 19 yy’ın ortalarında Paris borsası %40’lık bir pay ile Türk devletinin tahvil ihracında en önemli finans kaynağı haline gelirken, Londra %30’luk bir orana sahiptir. Osmanlı tahvillerinin İngiliz yatırımcılar açısından cazibesi Osmanlı Devleti’nin 1875-76’daki iflasından sonra ise azalmıştır. Bkz. P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 61-62, 67.

¹⁴⁴ Banka hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bkz. H. Ferid, *age.*, 1918, s. 40-41, Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, “*Ottoman Securities*”, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı 2001, s. 98; P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 67; Edhem Eldem, *Bağımlılık ve Gelişme Arasında Bir Kurum:*

tüccarlarından Londra’da ikamet eden Rodochanaci ailesini de içine alarak pek çok değişime uğrayan bu bankanın, Fransa ve Almanya’dan sağlanan yatırımlarla da desteklenmesi öngörülmüştü. Ancak bu bankacılık projesi Mirés skandalında rol aldığından hayata geçirilemeden son bulmuş, daha güçlü rakiplerine sıkıntı yaratmaktan öteye gidememişti¹⁴⁵. O sıralarda Amerikan vatandaşı Duir, Trouvé-Chauvel namındaki bir Fransız banker ve bir kısım İngiliz sermayedarı ile bazı Galata Bankerleri de¹⁴⁶ Dersaadet’te bir banka teşkilini teklif ederek, kendilerine imtiyaz verilmesi için Hükümet-i Seniyyeye müracaat etmişlerse de¹⁴⁷, geniş ayrıcalık talepleriyle gelen tüm bu teklifler Hükümet tarafından reddedilmişti¹⁴⁸.

1850’lerin sonlarında ise en az dört önemli rakip grup Osmanlı’da bir banka kurmak için çetin bir rekabet içine girmiş ve bu hususta proje teklifleri gelmeye başlamıştır. Öneriler içinde üç proje dikkate değer bulunmuştur. Bunlardan ilki Rothschild’lerin projesi olup, Osmanlı Devleti tarafından Rothschild’lerin¹⁴⁹ gücü göz önünde bulundurularak reddedilmiştir. İkinci önemli proje ise Paris merkezli yine çok büyük bir finans grubunca önerilmiştir. Pereire Kardeşler ve bankaları Crédit Mobilier grubunun tekliflerine dayanan söz konusu projeye göre, kurulacak olan “Banque Ottomane” (Osmanlı Bankası), hem emisyon müessesesi olacak, hem de ticaret ve diğer bankacılık işlevlerini üstlenecekti¹⁵⁰. İngiliz Henry Layard, Bruce, Clark, Cummuins,

Osmanlı Bankası,
[https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=351726&/Ba%C4%9F%C4%B1ml%C4%B1l%C4%B1k-ve-Geli%C5%9Fme-Aras%C4%B1nda-Bir-Kurum:-Osmanl%C4%B1-Bankas%C4%B1-Prof.-Dr.-Edhem-Eldem-, \(06.02.2019\).](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=351726&/Ba%C4%9F%C4%B1ml%C4%B1l%C4%B1k-ve-Geli%C5%9Fme-Aras%C4%B1nda-Bir-Kurum:-Osmanl%C4%B1-Bankas%C4%B1-Prof.-Dr.-Edhem-Eldem-, (06.02.2019).)

¹⁴⁵ P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 67.

¹⁴⁶ Galata bankerlerinin asıl niyeti ise kendilerini Londra’daki bir bankacılık konsorsiyumu ile bütünleştirmekti. Bkz. P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 67.

¹⁴⁷ H. Ferid, *age.*, 1918, s. 37.

¹⁴⁸ Z. Toprak, agm., “Osmanlı Devleti’nde Para ve Bankacılık”, 1985, s. 762; B. Özdemir, *age.*, 2010, s. 26.

¹⁴⁹ Ek:12.

¹⁵⁰ 19. yy’da Fransa’nın en önde gelen iki finans ailesi olan Pereire kardeşler (Isaac ve Emile) ve Rothschild’ler ilk uluslararası finans ağlarını kuran gruplardır. Pereire kardeşlerin finans ağını 1852’de 60 milyon frank sermaye ile kurdukları Credit Mobilier oluşturmaktaydı. Pereire kardeşler ile Rothschild’ler arasında sanayi alanında yaşanan büyük rekabet onları henüz kapitalistleşmemiş ülkelere yatırım yapmaya ve borç vermeye yöneltmişti. Bu durumun Osmanlı ülkesindeki boyutunu ise Pereire’nin Credit Mobilier, Rothschild’lerin de Societe Generale öncülüğünde kimi zaman Galata bankerleri ile iş birliği yaparak finansal girişimlerde bulunması oluşturmuştu. Credit Mobilier, hem Osmanlı Bankası’nda, hem de bazı Galata bankerleri ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi’nde (1864) (Şirket-i Umumiye-i Osmaniye) yer alırken; Rothschild’in bankası Societe Generale de ünlü banker Tubini ile İtibar-ı Umumî-i Osmanî Şirketi’ni (1868) (Osmanlı İtibar-ı Umumi Bankası-Crédit Général Ottoman) kurmuştur. Bkz. Youssef Cassis, *Capitals of Capital: The Rise and Fall of International Financial Centres, 1780-2009*, Cambridge University Press, 2006, s. 48-49; Başak Ergüder, *Kapitalizme Entegrasyonda Galata Bankerleri ve Bankaların Borçlanma Mekanizmasındaki Rolü (1868-1923)*, http://www.academia.edu/2445242/Kapitalizme_Entegrasyonda_Galata_Bankerleri_ve_Bankalar%C4%B1n_Bor%C3%A7lanma_Mekanizmas%C4%B1ndaki_Rol%C3%BC_1868-1923, 07.02.2019.

Glyn, Hankey ve Kingscote Layard ile Glyn Mills & Co. Bankası'nın oluşturduğu Londra merkezli üçüncü proje ise, kurulacak "Ottoman Bank" (Osmanlı Bankası) isimli kuruluşu sadece bir ticari banka olarak düşünmekteydi¹⁵¹. Bu arada Rothschild'ler de hâlâ banka kurma fırsatının peşindeydiler ve Londra'nın projesine karşı mücadele etmekteydiler.

Netice olarak Osmanlı yöneticileri üçüncü projeyi kabul etmişlerdir. Meskûkât-ı Şahane İdaresi Müdürü ve Bank-ı Osmani Nazırı ve Maliye Mektebi "*Nakit ve İtibar-ı Mali*" Muallimi Hasan Ferid'in aktardıklarına göre; Kırım Savaşı esnasında (1854-1856) Devlet-i Aliyyenin akdetmiş olduğu ilk borçların tamamını İngilizler verdiğiinden o vakit Sadarete bulunan Reşid Paşa'nın onayıyla banka teşkili hususunda İngiliz sermayedarının teklifi tercih edilmiştir. Netice olarak Bâbiâli İngiliz Hükümeti'ne onayını bildirince 24 Mayıs 1856 tarihli Kraliçe Victoria'nın verdiği Kraliyet İmtiyazı ile (Royal Charter) Galata'da 500.000 sterlin sermayeli "Osmanlı Bankası" (Bank-ı Osmani/Ottoman Bank) kurulmuştur. İdare merkezi Londra'da, işlem merkezi İstanbul'da olan banka İngiliz hukukuna bağlı olacak ve İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki kapitülasyonlardan yararlanacaktı. Bankanın yönetmeliği ise neredeyse "Bank of Egypt" ile birebir aynıydı. Bu haliyle "*bir imtiyaz ve ayrıcalık*" fermanından yoksun olarak kurulan banka, mütevazı bir ticaret bankası olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mali boşluğu dolduramayacak ve gereksinimlerini karşılayamayacaktı¹⁵².

Anlaşılan Kırım Savaşı'ndan sonra alınan ilk borçların tamamının İngilizlerce karşılanması ve teklifin sadece ticari bankacılık faaliyetlerini içermesi Osmanlı devlet adamlarını etkilemişti. Başlangıçta kurulması planlanan bankaya daha geniş yetkilerin verilmesi amacıyla tasarı Tanzimat Meclisi'ne sunulmuşsa da, bir sonuç alınamamıştır. Bu görüşmeler sırasında, özellikle de Sadrazam Âli Paşa'nın, "*proje üzerinde Osmanlı kontrolünün olmayışı*" yönünde kuşkularının olduğunu dile getirmesi dikkat çekmektedir¹⁵³. Böylece Osmanlı yöneticileri bu türden bir ticari girişime kuruluş izni vermiş olmakla birlikte, İngiliz temsilcilerinin tüm ısrar ve çabalarına rağmen bankaya "*devlet bankası statüsü*" imtiyazı vermekten özenle kaçınmışlardır. Bu tercih Osmanlı yöneticilerinin tehlikenin farkında olduklarını göstermektedir.

¹⁵¹ A. Autheman, *age.*, 2002, s. 22; Ali Murat Aktemur, *Osmanlı Bankası'nın Tarihçe-i Mimarisi*, e-dergi.atauni.edu.tr/ataunigsed/article/viewFile/.../1025002458, s.3, (12.02.2016).

¹⁵² H. Ferid, *age.*, 1918, s. 37; J. Thobie, *agm.*, 1985, s. 724-725; E. Eldem, *age.*, 2000, s. 38, 40, 53; A. Autheman, *age.*, 2002, s. 20-23; Ş. Pamuk, *age.*, 2007, s. 230; P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 67.

¹⁵³ J. Thobie, *agm.*, 1985, s. 724-725; E. Eldem, *age.*, 2000, s. 38, 40, 53.

Eski Osmanlı Bankası Genel Müdürlerinden A. Autheman'ın da işaret ettiği üzere, Osmanlı devlet adamları geleneksel Osmanlı kurumlarını dönüştürecek reformlar için kaynak olarak Batı gerçeğini kabullenmekle birlikte, muhtemelen Avrupa finans kapitalinin gücünün ve vereceği zararların da farkındaydılar. Bu nedenle hiçbir finans kurumunun tahakkümü altına girmek istememişlerdir¹⁵⁴. F. S. Rodkey de bu olguyu teyit etmektedir. Bu görüşe göre de, Türk makamlarının 1849-56 yılları arasında reformlar konusunda çok az şey başarmış olmalarının nedeni; onların sorunları anlayamamasından veya bunları çözmek konusunda isteksiz olmalarından değil, Batı'nın iktisadi nüfuzunun Osmanlı İmparatorluğu'nun mali ve siyasi iktidarını yok edeceğini sezmiş olmalarıydı¹⁵⁵. Kanaatimizce bu refleksle Rothschild'lerin tekliflerine yüz çevrilmiş, bu endişeyle Osmanlı Bankası'na devlet bankası imtiyazı verilmemişti¹⁵⁶.

Osmanlı Bankası faaliyetlerine esas itibariyle; mevduat bankacılığı, ödeme ve senet/poliçe iskontosu gibi çok sınırlı işlemlerle, mütevazı ölçülerde başlamıştır. Bankanın ilk yıllarda genel olarak aldığı sonuçlar olumlu olmakla birlikte, bankanın işlem hacmi beklenenin altında gerçekleşmiştir¹⁵⁷. Öte yandan imparatorlukta parasal istikrarsızlık ve dışarıdan gelen yeni şoklar bankanın ticari işlemlerini etkilemekteydi. Mali sıkıntıları 1859-1860'ın ortalarında Suriye ve Lübnan'daki karışıklıklar, 1861'de Galata'da yaşanan su baskını ve aynı zamana denk gelen Doğu Akdeniz'deki ticari kriz daha da derinleştirmişti. Avrupa piyasalarına göre döviz fiyatları da aynı gün içinde birkaç defa değiştiğinden ticari muameleler zora girmiş, doğal olarak bu durum yeniden güven kaybına sebep olarak, piyasada her gün önemli değişimler başlamıştı¹⁵⁸.

¹⁵⁴ A. Autheman, *age.*, 2002, s. 20.

¹⁵⁵ F. S. Rodkey, *agm.*, 1958, s. 352-353.

¹⁵⁶ Osmanlı devlet adamlarının benzer kaygıları 1888'de Selânik Bankası'nın kuruluşu sırasında da yaşadığı görülmektedir. 7 Mayıs 1888'de yabancı ortaklı bir banka olarak kuruluşuna izin verilen Selânik Bankası'nın resmî kuruluş süreci de uzun bürokratik yazışmalar zincirinin sonucunda neticelenmiştir. Bankanın kurucuları adına İzak Fernandez'in Sadaret makamına verdiği dilekçenin tarihi 13 Ağustos 1887 (1 Ağustos 1303) olurken, izin yazısı yaklaşık dokuz ay sonra, Mayıs 1888'de çıkmıştır. Umur-ı Nafia Komisyonu'nun mazbatasına bakılırsa, yabancıların kuracağı bir bankanın memleketteki ticaret ve sanayiinin ilerlemesine faydalı olacağı kabul edilmekle birlikte, bazı sakıncaları da bulunmaktaydı. Bkz. Metin Berke, *110 Yıllık Mazi Selânik Bankası'ndan İnterbank'a*, İnterbank Yayınları, İstanbul 2000, s. 24-27.

¹⁵⁷ Banka açılışından bir ay sonra, Ekim 1856'da bir liman kenti olan İzmir'de ve Doğu Akdeniz havzasının en hareketli limanlarından Beyrut'ta bir şube açmıştır. Sadece bölgenin en gözde ticaret merkezi olan İskenderiye, Bank of Egypt'e verilen imtiyaz nedeniyle şube ağının dışında kalmıştır. Bkz. E. Eldem, *age.*, 2000, s. 55-57.

¹⁵⁸ H. Ferid, *age.*, 1918, s. 39; M. İnegöllüoğlu, *agm.*, 1918, s. 57-71; P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 68.

Üstelik Kırım Savaşı ile birlikte artan iç ve dış borçlar nedeniyle Osmanlı Devleti'nin mali durumu dehşet verici boyutlara dayanmıştı¹⁵⁹. 1854'te başlayan dış borçlanmadan sonraki hemen her yılda ve her seferinde daha ağır şartlarla yapılan borçlanmalar sonucunda 1860'a gelindiğinde (ilk borcun alınmasından yaklaşık beş yıl sonra) Osmanlı Devleti'nin borç yükü toplam bütçe gelirlerinin beş katına çıkmıştı. İç ve dış borç toplamı 774 milyon frank (31 milyon sterlin) gibi devasa bir rakama ulaşırken, bunun %40'ı dış borçlardan oluşmaktaydı. Büyük bir kısmı Galata bankerlerinden alınmış kısa vadeli, dalgalı iç borçlar ise toplam borçların %30'unu oluşturmaktaydı ki, kabaca 250 milyon frank (10 milyon sterlin)¹⁶⁰ mertebesine yükselmiş bu iç borç en tehlikeli kısmı oluşturmaktaydı. Çünkü Galata Bankerlerinin hükümete verdiği bu borçların karşılığı; hiçbir ticari dayanağı olmayan, bankerlerce Avrupa üzerine çekilmiş poliçelerden ibaretti¹⁶¹. Osmanlı hükümeti, İstanbul bankerlerinin uluslararası kredisinin zayıfladığı bir anda krize yol açabilecek son derece riskli bir yöntemle finanse edilen bu büyük dalgalı borcu konsolide etmek ve Aralık 1860'ta vadesi dolan 3 milyon sterlin tutarındaki hazine bonolarını ödeyebilmek amacıyla hemen bir dış borç arayışına başladı. Osmanlı Devleti'nin niyeti; dış piyasalardan sağlanacak borçla özellikle Galata Bankerlerine borç geri ödemesi yaparak, onları iflastan kurtarmaktı.

Bu ezici buhranı hafifletmek için Bâbiâli konuyu ilk olarak zamanın İngiliz büyükelçisi Lord Henry Lytton Bulwer'e açtığında büyükelçinin cevabı çok olumsuz olmuştur¹⁶². İngiltere Başbakanı Lord Palmerston da Dışişleri Bakanı Lord Russel'e gönderdiği bir yazıda; Sultan'a açılacak krediye garanti vermelerinin imkânsız olduğundan bahsetmiş, hatta daha da ileri giderek "*kendileri garanti için parlamentoya kanun teklifi yapacak kadar saf olsalar bile parlamentonun bu kanun teklifini geçirecek kadar saf olmadığını*" belirtmiştir¹⁶³.

¹⁵⁹ Ayfer Özçelik, *Osmanlı Devleti'nin Çöküşünde Ekonomi-Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme*, Ecdad Yayınları, Ankara 1993, s. 64; H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 60-61, 66.

¹⁶⁰ 1 Sterlin = 1,10 Osmanlı lirası.

1 F.Frangı = 0,044 Osmanlı lirası.

1 Osmanlı lirası = 0,9091 Sterlin (STG ya da £)

1 Osmanlı lirası = 22,7272 Fransız Frangı (FRF). Bkz. B.Özdemir, *age.*, 2010, s. 51, 67.

¹⁶¹ Bu bankerlerin o sıralar yürüttükleri ithalat işlemlerini; dış ticarete hâlâ kullanılan "*Kabul Kredili Ödeme*" kapsamında yaptıklarını düşünmekteyiz. Bu ödeme şekli ithalatçıya yurt dışından vadeli mal satın alma imkanı ve ithalatçıya mal bedelini ileriki bir vadede, yani poliçe vadesinde ödeme kolaylığı sağlamaktadır. Bkz. WEB_9. <https://www.icbc.com.tr/tr/firmanız-icin/detay/Ithalat-Ihracat-Islem-Turleri/474/2417/0>, (05.02.2019).

¹⁶² E. Eldem, *age.*, 2000, s. 74-75.

¹⁶³ Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, "Uluslararası Finans Politik Açısından 1860-61 Suriye Bunalımı ve Mires Borçlanması", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 45, İstanbul 2007, s. 81-84.

Bunun arkasından da İngilizler yeni bir istikrazı desteklemek için Osmanlı maliyesi üzerine bir finansal kontrol kurmayı hedefleyen çok ağır şartlar ileri sürerek, birçok taviz koparmaya çalışmışlardır¹⁶⁴. Bu kadar ağır koşulların kabul edilmesi “bağımsızlık ve özerkliğin” bir kısmından vazgeçilmesi anlamına geleceğinden Osmanlı Hükümeti tarafından bu tekliflerin hepsi reddedilmiştir¹⁶⁵.

İngiltere’den borç bulamayacağını anlayan Osmanlı yöneticileri bu defa, siyasi iktidarın kendilerine karşı daha ılımlı görüldüğü Fransa’ya yönelmiş, Rothschild, Péreire, Lafitte, Bischoffsheim, Goldschmidt ve Crédit Mobilier gibi dönemin önde gelen banker ve bankalarına müracaat etmişlerdir. Ancak Fransa ile yapılan zorlu görüşmeler sonunda Rothschild, Péreire kardeşler ve Lafitte de böyle bir istikraz işine katılmayı reddetmiştir. Osmanlı Hükümeti’nin Bischoffsheim ve Parisli Goldschmidt bankerleriyle %8 faiz, %85 ihraç fiyatı üzerinden 10 milyon sterlin tutarında yaptığı anlaşma ise Fransız Hükümeti’nin bu borçlanma için çıkarılacak tahvillerin Paris Borsası’na kota edilmesi konusunda bilinçli olarak net bir tavır koymaması nedeniyle sonuçsuz kalmıştır¹⁶⁶. Nitekim o devirde Fransız Hükümeti’nin siyasi amaçlarla bazı esham (hisse senedi) ve tahvilleri Paris Borsası’na kabul ettirmemesi modern emperyalizmin yöntemlerinden biriydi. Fransız Hükümeti istediği takdirde; yüksek kârlar vaat etse de, Türk tahvillerinin Paris Borsası’nda kota edilmesine izin vermeyebiliyor, bu yetkisini de çoğu kez finansal kârları hiç gözetmeden tamamen politik bir silah olarak kullanabiliyordu.

Kredinin verilmemesinde Suriye’nin Fransa ekonomisi için artan önemi¹⁶⁷ ile Mayıs 1860’ta Lübnan’da patlak verip, Suriye’ye sığınan Dürzi- Marunî ayaklanması etkili olmuştu¹⁶⁸. O sıralarda Katolik Marunîlerin hamiliğini üstlenen Fransa (buna karşılık İngiltere de denge unsuru olarak Dürzilerin hamiliğine soyunmuştu) askerlerini Lübnan’a sokmuş, bu durum güç yarışındaki İngiltere ve Rusya’yı harekete geçirmişti. Bunun üzerine Fransa da askerlerini geri çekmek zorunda kalmıştı. Fransa’nın asıl gayesi ise; Osmanlı Devleti’nin mali sıkışıklığından yararlanarak, Bâbîâli’den bu bölge üzerinde

¹⁶⁴ S. Yerasimos, *age.*, 1975 s. 755.

¹⁶⁵ E. Eldem, *age.*, 2000, s. 74-75.

¹⁶⁶ E. Eldem, *age.*, 2000, s. 75; A. Autheman, *age.*, 2002, s. 30.

¹⁶⁷ Özellikle Lübnan ipeğinin Lyon fabrikalarında dokunması, Marsilya’daki sabun fabrikaları için gerekli zeytinyağının sağlanması vb hususlar Fransa ile bu bölgenin ekonomik bağlarını çok artırmıştı. Fransa basınında da Suriye’nin büyük gelecek vadettiğine dair yazılar çıkmaktaydı. Bkz. H. Al ve Ş. K. Akar, *agm.*, 2007, s. 106-108.

¹⁶⁸ H. Al ve Ş. K. Akar, *agm.*, 2007, s. 106-108; Olcay Özkaya Duman, “Bir Orta-Doğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-61)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 5, c. 3, 2006, <http://sbed.mku.edu.tr/article/view/1038000566/1038000360>, 14.05.2019.

taviz koparmaktı. Bu sebeple Fransa Hükümeti kendisiyle uyumlu çalışan çoğunluğu Yahudi olan büyük bankerlerin de kredi işine girmesini engellemiştir¹⁶⁹.

Bâbîâli'nin temsilcileri bu gelişmeler üzerine, çaresizlikten olsa gerek, bu kez ikinci sınıf bir banker, bir spekülâtör olan Jules Mirés'le irtibata geçmiştir. Mirés, "*Caisse Générale des Chemins de Fer*"in yöneticisi olup, "*Le Constitutionnel*" ve "*La Presse*"in de aralarında bulunduğu bazı günlük gazetelerin de sahibi idi. Böylece basın gücünden de yararlanarak mali işlerini yürütmekteydi. Nitekim adı geçen kişi mali gücü ve kendisine bağlı basın sayesinde bu istikraz işine kamuoyunda büyük bir ilgi yaratabileceğini hesap etmişti¹⁷⁰. Nihayet Mirés'le, Bâbîâli temsilcileri arasında 19 Kasım 1860'ta koşulları çok ağır bir borçlanma sözleşmesi imzalanmıştı¹⁷¹.

Mirés'le yapılan istikraz anlaşması, tedavülde bulunan kaimelerin imhası ve Hazine'nin Galata bankerlerine birikmiş 6 milyon lira seviyesindeki acil borçlarının ödenmesi karşılığında senevi %6 faiz, %1,5 komisyon ve %53,75¹⁷² gibi düşük bir ihraç fiyatı ile 400 milyon frank (16 milyon sterlin) tutarındaydı. Adı geçen oran o güne kadar Osmanlı Devleti'ne dayatılmış en düşük emisyon oranıydı ve %6'lık faizde eklenince borcun gerçek faizi %11 olmaktadır. Sonuç olarak Mirés'in kârlılığı %13'ün üstüne çıkarken, Osmanlı hazinesinin eline ise sadece 165 milyon frank (6,6 milyon sterlin) geçecekti. Anlaşılan Osmanlı Devleti içinde bulunduğu mali çaresizlikten dolayı kendisini iyice uçurumun kenarına götürecek "*pahalı ve küçük düşürücü*" bir bedel ödemeye zorlanmıştı¹⁷³.

Mirés'in sahip olduğu basın organlarının da yardımıyla, söz konusu istikraz "*haksız bir şekilde küçümşenen Osmanlı potansiyeli üzerinden büyük kârlar elde etmek için altın bir fırsat olarak lanse edilmişti*". Ancak Mirés'in satın almış olduğu tahviller 11 Aralık 1860'ta %62,5 ihraç fiyatıyla piyasaya sürüldüğünde söz konusu halka arz, Londra ve Amsterdam piyasalarında tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Söz konusu tahviller Paris piyasasında da kısmen satılabilmisti. Öyle ki 27 Aralık 1860'a kadar satılan

¹⁶⁹ Nitekim Osmanlı Devleti'nin çeşitli bankalar ve bankerlerle yaptığı görüşmeler sırasında Fransa hükümeti, Cezayir'den göç etmiş şeyh Abdülkadir yöneticiliğinde otonom bir Suriye kurma, Lübnan'da ise Marunilerin liderliği altında burayı Osmanlı Devleti'nden koparma planları yapmaktaydı. Bkz. H. Al ve Ş. K. Akar, agm., 2007, s. 106-108; O. Ö. Duman, agm., 2006.

¹⁷⁰ E. Eldem, age., 2000, s. 75; A. Autheman, age., 2002, s. 30.

¹⁷¹ H. Al ve Ş. K. Akar, agm., 2007, s. 88.

¹⁷² Oysaki Mirés itibari değeri 500 frank olan tahvilleri 312,50 franktan, yani 62,5 oranında itibari bir değerle piyasaya sürmüştü. Buradan da %8,75'lik bir kâr elde ediyordu. Bkz. V. N. Geyikdağı, age., 2008, s. 71.

¹⁷³ E. Eldem, age., 2000, s. 75; A. Autheman, age., 2002, s. 30.

kısım 60.310.000 frank olurken, bunun da sadece 26 milyon franklık kısmı tahsil edilebilmişti¹⁷⁴.

Mirés o sıralarda tesis edilmekte olan Banque de Turquie'nin (The National Bank of Turkey ya da Türkiye Bankası) kurucularını da yukarıda bahsedilen borçlanmaya dahil etmek amacıyla bankanın çıkaracağı hisse senedinin %20'sini almayı kabul ederek, ortaklar ve kurucular arasına da dâhil olmuştu. Bu istikraza mahsuben Osmanlı Hükümeti'ne her ay verilecek paralar için Banque de Turquie'nin Mirés üzerine üç ay vadeli toplam 22 milyon franklık poliçe çekmesi kararlaştırılırken, istikrazın Londra piyasasında çıkarılacak kısmı ile istikraz kuponlarının Londra ve İstanbul'da gerçekleşecek tediye muamelesi de bankaya havale edilmişti. Nitekim Banque de Turquie bir sene kadar muameleyi yürüterek Osmanlı Hükümeti'ne istikrazın 10 taksitini ödemiştir. Fakat Mirés dolandırıcılık ile itham edilip¹⁷⁵, istikraz başarısız olunca Osmanlı Hükümeti sadece Banque de Turquie'den almış olduğu avanslarla yetinmek zorunda kalmış, adı geçen banka da ödemeleri iptal ederek, 1861'de kapanmıştır¹⁷⁶.

Anlaşılabileceği üzere Osmanlı Hükümeti'nin bu borçlanma girişimi de garip bir biçimde diğerleri gibi aynı akıbete uğramış, önceki borç girişimlerinde olduğu gibi akim kalmıştır. Gariplik ise şuradaydı; Fransa'da Mirés hakkında uzun zamandır spekülasyon ve yolsuzluklara bulaştığına dair iddialar ve suçlamalar bulunmasına rağmen takibata uğramamış, buna karşın tam da borçlanmanın gerçekleştiği sırada hakkında yasal takip başlatılmış ve neticesinde hapse atılmıştı. Mirés kredisi de tıpkı, Mayıs-Ağustos 1860'ta Bischofsheim ve Goldschmidth firmaları ile kredi görüşmelerini kesintiye uğratan Lübnan'daki siyasi krizin devam ettiği günlere denk gelmişti¹⁷⁷.

Osmanlı finans tarihinde önemli izler bırakan Mirés skandalının geri planında başka bir neden daha vardı; piyasanın Rothschild gibi diğer büyük oyuncularını, Fransız Hükümeti'nin muhalefetine rağmen Osmanlı Devleti'ne kredi açılmayacağını bildiklerinden, bu krediye yanaşmazken, fakir bir Musevi aileden gelen Mirés'in işlerini büyütmesi ve piyasanın en büyük aktörleri ile rekabete girişmesi sonunu hazırlamıştı.

¹⁷⁴ E. Eldem, *age.*, 2000, s. 31; A. Akyıldız, *age.*, 2001, s. 304; H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 17, 64-66.

¹⁷⁵ Osmanlı borçlanma tahvillerine talep toplandığı sırada Mirés'in ortaklarından Baron Pontolba'nın Mirés'i dolandırıcılıkla suçlaması ve Mirés hakkında dava açması her şeyin sonu olmuştur. Bkz. H. Al ve Ş. K. Akar, *agm.*, 2007, s. 96-97, 103.

¹⁷⁶ H. Ferid, *age.*, 1918, s. 40-41.

¹⁷⁷ Mirés hapse atıldığı sırada Fransa diğer Büyük Güçler ve Osmanlı Devleti'nin itirazları üzerine Lübnan'dan askerlerini çekmek zorunda kalmıştı. Haziran 1861 tarihli Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nin oluşturulması ile Fransa'nın daha fazla çıkar elde etmeden çözülmesi krizi bir süreliğine dondurmuştu. Bkz. H. Al ve Ş. K. Akar, *agm.*, 2007, s. 106-108; O. Ö. Duman, *agm.*, 2006.

Rothschild'ların elinden İspanya kredisini alması ve Pampelona - Zaragoza demiryolu imtiyazını kazanması, yükselmesinde kendisine yardımcı olan Péreire grubu ile Pirene demiryolu işinde rekabet etmesi ve Marsilya'daki alt yapı yatırımlarında Péreire ile Talabot'u diskalifiye etmesi düşmanlarının sayısını hızla artırmıştı. Osmanlı borçlanmasının gerçekleşmesine az bir süre kala takibata uğrayarak, hapse atılması ise rakiplerinin komplosuna kurban gittiğine de işaret etmekteydi¹⁷⁸.

Doğal olarak Mirés'in hapse atılması bir anda bütün piyasaları ve planları alt üst etmiştir. İstanbul, Londra ve Paris'te mali krizler baş göstermiş, birçok şirket iflas etmiştir. Bu olay üzerine tüm umutlarını Fransa'dan gelecek krediye bağlayan Osmanlı Devleti'nden alacaklı Galata Bankerleri de çok tedirgin olmuştur. Çünkü bu kişiler Avrupa'dan gelecek parayla hükümetten alacaklarını tahsil edeceklerini hesap etmekteydiler. Avrupalı tüccarlar da aynı beklentiyle Osmanlı Hükümeti'ne ve piyasasına mal karşılığı büyük krediler açtıklarından telaşa düşmüşlerdir. Hükümetten külliyetli miktarlarda alacaklı olan bankerler bu alacaklarını alamayınca ellerindeki tüm mal varlıklarını altına tahvil ederek, Avrupalı bankerlerden almış oldukları şahsi kredileri ödemeye çalışmışlardır.

Bunalım döviz kurlarına da yansımış, Şubat 1861'de 129 kuruş olan sterlin, 9 Mayıs'ta 200 kuruşa kadar yükselince Londra ve Paris'teki alacaklılar daha da endişelenmiştir. İngilizler tehlikeye giren alacaklarını kurtarmak telaşıyla Osmanlı Hükümeti'ni ve İstanbul Borsası'nı iflastan kurtarmak, Londra ve İstanbul arasındaki ödeme meselelerini hal yoluna koymak amacıyla hemen Londra'dan Lord Hobart ve Mr. Foster isimli iki memuru İstanbul'a göndermiştir. Fransa'dan da Mayıs 1861'de Fransa Merkez Bankası ikinci müdürü Baron Doyen İstanbul'a gelmiş, Fransa Merkez Bankası'nın Mirés işinden doğan 10 milyon franklık zararını indirmeye çalışmıştır¹⁷⁹. Sonunda ortalık yatışmış ve bu istikrazın tahvilleri Paris Borsasına kabul edilerek, Mirés ile olan sözleşme feshedilmiştir. Osmanlı Hükümeti de bu tedbirlerle alacaklarını tahsil etmiş ve hazineye 31.831.562 frank para girmiştir. Ancak bu küçük meblağ ne dalgalı borçları kapatmaya, ne de tedavülde kalmış kaimeleri toplamaya yetmiştir¹⁸⁰.

Yaşananlardan sonra Osmanlı Hükümeti, Osmanlı Bankası kurucuları ve bunların diğer bazı sermayedarlarıyla oluşturdukları bir sendika (konsorsiyum) ile yeni bir istikraz

¹⁷⁸ H. Al ve Ş. K. Akar, *agm.*, 2007, s. 77-122.

¹⁷⁹ B. Özdemir, *age.*, 2010, s. 53.

¹⁸⁰ E. Eldem, *age.*, 2000, s. 31; A. Akyıldız, *age.*, 2001, s. 304; H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 17, 64-66.

görüşmesine başlamıştır. Osmanlı Bankası yıllar önce emisyon imtiyazına sahip bir devlet bankası kurma hakkını elde eden Banque de Turquie'nin (The National Bank of Turkey ya da Türkiye Bankası) Mirés skandalının karmaşası içinde yok olup gitmesiyle birlikte ciddi rakiplerinin olmadığı bir ortamda, önemli bir adım atarak Londra'dan Charles Devaux & Co. ve Glyn, Mill ortaklığı ile birlikte emisyon kuru %68, faizi %6 olan 8.000.000 sterlinlik bir istikraza imza atmıştır. Bu işlem sırasında Osmanlı tahvillerinin emisyon oranının %50'lerden %60'ların üstüne çıkarılması başarılırken, bu sayede 1858'de teşebbüs edilip, ancak kısmen gerçekleştirilebilmiş karşılıksız basılmış kaimelerin tedavülden çekilmesi işi de hallolmuştur¹⁸¹.

Bununla birlikte Osmanlı Bankası mali yönetimi ve kurucularının mali kudreti ile göz doldursa da, memleketteki para ayarının bozulmasının önünü alamamış, Osmanlı Devleti'nin büyük ticari işlemlerinde ve Hazine'nin mali ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmıştı¹⁸². Bir başka deyişle Osmanlı Devleti'nin bu bankadan beklentileri, bankanın kuruluş amacının çok ötesine geçmekteydi¹⁸³. Üstelik 1860'ta Mirés kredisi sonrasında yaşanan kötü tecrübeler (piyasa buhranı ve patlayan iflaslar) Batılı alacaklıların güvendiği bir sistemin oluşturulmasını, yani güçlü bir devlet bankası ihtiyacını iyice açığa çıkarmıştı. Bu gerekçelerle İstanbul'da, Fransa ve İngiltere'deki bankalar gibi, imtiyazlı büyük bir devlet bankasının tesisi düşünülmeye başlanmıştır¹⁸⁴. Osmanlı devlet adamları artık bu aşamada 1847'den beri kurmayı planladıkları devlet bankası projesini kararlılıkla ele alacaklardı¹⁸⁵.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı Hükümeti daha 1856'da bir devlet bankası kurma isteğini duyurmuştu. Bu nedenle eski Ottoman Bank'ın (Bank-ı Osmani) Bank-ı Osmani-i Şahane'ye dönüşümüne kadar (1856-1863) geçen yedi sene zarfında Osmanlı Devleti'nde bir devlet bankasının kurulması için birçok yabancı sermayedar girişimde bulunmuştu. Yine 1860'ta Galata Bankerlerinden birkaç kişi de Osmanlı Hükümeti'ne müracaat ederek, vilayetlerin âşar varidatını ve ağnâm hasılatından senevi 150 bin lira ikramiye verilmek şartlarıyla eski İstanbul Bankası'na benzer bir banka tesis edip, on sene müddetle döviz fiyatlarında istikrarı muhafaza etmeyi teklif etmişlerdi¹⁸⁶. Ancak hatırlanacağı üzere bu tekliflerde geniş ayrıcalık talebinde bulunulması, Osmanlı

¹⁸¹ E. Eldem, *age.*, 2000, s. 82; P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 67.

¹⁸² H. Ferid, *age.*, 1918, s. 38; P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 68.

¹⁸³ V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 152.

¹⁸⁴ H. Ferid, *age.*, 1918, s. 38; P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 68.

¹⁸⁵ P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 68-69.

¹⁸⁶ H. Ferid, *age.*, 1918, s. 39.

Hükümeti'nin ise kurulacak bankada söz sahibi olmak istemesi nedeniyle bu girişimler sonuçsuz kalmıştı. Osmanlı devlet adamları ayrıca, Avrupa'nın güçlü finans gruplarının nüfuzlarından çekindiğinden dolayı bu projelerin hiçbirine yanaşmamıştı¹⁸⁷.

Osmanlı Bankası ise bankacılık alanında elde edilecek kârın çoğunun hükümete açılan kısa vadeli avanslardan elde edildiğinin farkındaydı ve bankanın geleceğinin Osmanlı Devleti'nin finansmanı ile ilişkili işlerde yattığını düşünmekteydi. Ancak bir "ticaret bankası" sıfatıyla kurulan bankanın bu tür işlemleri yapacak bir statüsü bulunmamaktaydı. Daha 1856'da, banka henüz kurulmadan, bankanın idare heyeti istikrazlara aracılık etmek için bankaya 'milli' banka statüsü verilmesi üzerinde durmuş, ama bunu gerçekleştirememişti. Bu defa ise Fransızların kendilerinden önce davranmasından çekinen Ottoman Bank grubu, daha önceki ihtiyatlı tutumlarından vazgeçerek, Layard aracılığıyla İstanbul'da emisyon imtiyazı elde etmek için daha kararlı bir şekilde harekete geçmiştir. Bu girişimlerde Paris bankası Donon, Aubry Gaultier et Cie.'nin de desteğini alarak, firmalarına uluslararası bir görünüm de vermek istemişlerdir. Ancak Osmanlı devlet adamları bu grup içindeki İngiliz ezici üstünlüğünden habersiz değildi ve gerek İngilizlere, gerekse de Fransızlara tek başlarına böyle bir yetkiyi vermekte gönülsüzdüler. Osmanlı Hükümeti "muhtemelen iki tarafın da nüfuzunu sınırlamak amacıyla" bu imtiyazı bir İngiliz-Fransız ortaklığına vermeyi arzu etmekteydi¹⁸⁸.

Nitekim Osmanlı Hükümeti, Osmanlı Bankası'nın ciddi, işbirlikçi tavrı ile güven verici faaliyetlerini de göz önüne alarak bankanın altı yıl önce talep ettiği imtiyazlı devlet bankası statüsünü bu defa tanımak adına bir söz vermiştir. Ancak Fuad Paşa iki tarafın da yer alacağı bir girişimi daha avantajlı bulduğundan bankayı, Fransız yatırımcıları da içine alan bir yol bulmaları konusunda uyarmıştır¹⁸⁹. Fuad Paşa bu kararı Fransa sefirine izah ederken, Bâbiâli'nin "Kırım Savaşı sırasında Türkiye'yi kurtaran ittifak ruhunu olabildiğince sürdürmek, yani Fransız ve İngiliz çıkarlarına eşit imkân tanımak" ifadesini kullanmıştır. Fuad Paşa yedi yıl sonra Bank-ı Osmanî Şahane'nin kuruluşuna yol açacak bu politikada ısrarcı olacak, banka Fransız-İngiliz ortaklığı ile kurulacaktır¹⁹⁰.

Bu aşamada Osmanlı Bankası'nın Fransızlarla ortaklık yönündeki tercihi ise 1856'daki rakibi, Péreire Kardeşler liderliğindeki Crédit Mobilier olmuştur. Böylece

¹⁸⁷ B. Özdemir, *age.*, 2010, s. 32.

¹⁸⁸ E. Eldem, *age.*, 2000, s. 60.

¹⁸⁹ E. Eldem, *age.*, 2000, s. 82.

¹⁹⁰ A. Autheman, *age.*, 2002, s. 24.

Fransızların projeye iştiraki, Osmanlı ülkesinde bir finans ağı kuracak olan Péreire Kardeşler'in Crédit Mobilier'i ile gerçekleşirken, 16 Kasım 1862'de Osmanlı Hükümeti ile kurucular arasında "Bank-ı Osmanî İmtiyaznamesi" imzalanmıştır. Arkasından da İngilizce ünvanı "Imperial Ottoman Bank", Fransızca adı "Banque Impériale Ottomane" yani "Bank-ı Osmanî-i Şahane" (Osmanlı Bankası) kurulmuş ve bankaya 4 Şubat 1863 tarihli İrade-i Seniye ile Osmanlı Devleti'nde banknot ihracı hak ve imtiyazı verilmiştir. Resmi devlet bankası sıfatıyla kurulmuş bankanın sermayesi 2.700.000 sterlin (67.500.000 frank) olup, 20 sterlinlik (500 Franklık) 135.000 hisseye bölünecekti. Fakat imtiyazname gereği banka sermayesini artırabilecek, ayrıcalık süresi ise otuz yıl olacaktı¹⁹¹. Bankanın her biri 500 frank değerindeki 135.000 hisselerin 80.000'i İngiliz sermayedarlara, 50.000'i Fransız sermaye grubuna, 5.000 hisse de Osmanlı tebaasına ayrılmıştı. Bankanın merkezi İstanbul'da olup, Paris ve Londra'da bulunan komiteler yönetimi ellerinde bulunduracaktı. İstanbul'daki yönetim kadrosu ise Londra ve Paris'te ikamet eden 10'ar kişilik, toplam 20 kişiden oluşan bir komite tarafından belirlenecekti¹⁹².

Her ne kadar Osmanlı devlet adamları bankanın başkanlığına üst düzey bir Osmanlı bürokratinin atanması ve merkez bürosunun da İstanbul'da bulunmasında ısrar etmişlerse de, müzakereler Fuad Paşa'nın azledilmesi üzerine kesilmiştir. Yusuf Kamil Paşa'nın sadrazamlığında tekrar başlayan görüşmeler sonunda Osmanlı Hükümeti bankanın başına Osmanlı tebaasından birinin olması ısrarından vazgeçmiş, bankanın İngiliz ve Fransız imtiyaz sahipleri de asıl kontrolün Londra ve Paris'te olacağını "*çok iyi bilerek*", bankanın merkezinin İstanbul'da olmasını kabul etmişlerdir¹⁹³.

İddia edildiğine göre bankaya verilen yetkiler İngiltere ve Fransa Merkez Bankası'nın yetkilerinden çok daha fazla olmuş, banka kısa sürede ülkedeki en güçlü ve en imtiyazlı kurumlardan biri haline gelmiştir. Osmanlı Devleti piyasaya yeni para çıkarmama taahhüdünde bulunurken, altın karşılığı banknotların piyasaya sürülmesinde bankaya tekel hakkı tanınmıştır. Bu imtiyazla para basma yetkisine sahip tek kurum olma özelliğini taşıyan bankanın her türlü hazine muamelesini yürütmek gibi başka yetkileri de olmuştur. Osmanlı Devleti kendi koruması altındaki bankaya merkez binası için bedelsiz arsa verirken, 18. Madde ile de "*banka şubeleriyle birlikte yapacağı hisse değişimi*,

¹⁹¹ J. Thobie, agm., 1985, s. 725; H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 66-67,70; M. İnegöllüoğlu, agm., 1918, s. 57-71.

¹⁹² J. Thobie, agm., 1985, s.725; H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 66-67, 70.

¹⁹³ E. Eldem, *age.*, 2000, s. 82.

havale işlemi, havale mektubu, çek, tahviller gibi işlemlerin her türlü vergi harçlardan muaf olduğunu” kabul etmiştir¹⁹⁴. Kısaca banka her türlü mali-iktisadi girişimde ön planda olurken, eskiden bankerlerin yaptığı tüm işlemleri üstleniyor, Avrupalı yatırımcılara da güvence veriyor ve bu işlemlerden en yüksek komisyonu almayı garantiliyordu¹⁹⁵.

Osmanlı Bankası daha kuruluşundan itibaren, memleketin mali ve iktisadi işlerinde çok etkin bir rol oynamıştır. Doğrudan devlet tarafından yapılan, Osmanlı Bankası'nın kısmen veya tamamen katılmadığı veya tamamen üstlenmediği borçlanmalar çok azdır. Dayandığı Avrupa sermaye gruplarının ekonomik gücü sayesinde Osmanlı Bankası, Türkiye'deki önemli mali, iktisadi, sınaî bütün teşebbüslere de bilfiil katılmıştır¹⁹⁶. Banka ilk kurulduğu 1863'te mütevazı ölçülerdeyken, 19. yy'ın sonlarına gelindiğinde sadece imparatorluk sınırları içerisinde değil, cesametiyle dünyadaki belli başlı finans kurumları ile yarışır hale gelmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'nin başlıca bankası konumundaki Bank-ı Osmanî Şahane merkezi İstanbul'da olmak üzere İzmir, Kudüs, Yafa, Halep, İskenderun, Beyrut, Şam, Basra, Bağdat ve Musul dâhil Türkiye'nin birçok yerinde şubeler açmıştır. Kuruluş sermayesi 2.700.000 sterlin (67.500.000 frank) olan banka, 15 Kasım 1865'te aldığı bir kararla sermayesini 4.050.000 sterlin'e (101.250.000 frank) çıkarmıştır¹⁹⁷.

Banka, 17 Şubat 1875'te imtiyazının uzatıldığı, faaliyet alanı ve yetkilerinin genişletildiği sözleşme ile daha da güçlenmiştir¹⁹⁸. 1875 sözleşmesiyle Osmanlı Bankasının sermayesi 250 milyon frank'a (10.000.000 sterlin) yükseltilmiş, imtiyaz süresi de otuz seneden elli seneye uzatılmıştır. Bu sözleşme ile banka; Osmanlı Devleti'nin hazinedarı makamına geçmiş, bankaya devlet hazinesinin tüm gelirlerini toplama, devlet bütçesini; yani devletin gelir ve giderlerini kontrol etme hakkı verilmiştir. Bununla da yetinilmeyerek gelecekte yapılacak borçlanmalarda bankanın öncelik hakkının bulunması dahi kabul edilmiştir. Bu haliyle Osmanlı maliyesi yabancı sermayenin kontrolündeki Osmanlı Bankası'nın vesayeti altına girmiştir. Bankanın kurucuları elde ettikleri bu ayrıcalıklardan dolayı son derece memnun olduklarını

¹⁹⁴ M. İnegöllüoğlu, agm., 1918, s. 57-71.

¹⁹⁵ J. Thobie, agm., 1985, s. 725; Ş. Pamuk, *age.*, 2007, s. 230; H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 66-67, 69-70.

¹⁹⁶ M. İnegöllüoğlu, agm., 1918, s. 57-71.

¹⁹⁷ A. Akyıldız, *age.*, 2001, s. 100; E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 95; WEB_34. Osmanlı Bankası (2015), http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı_Bankası, (12.03.2015); WEB_35. Osmanlı Bankası Tarihçesi (2002), <http://www.obarsiv.com/ob-tarih.html>, (12.03.2015).

¹⁹⁸ M. İnegöllüoğlu, agm., 1918, s. 57-71.

açıklamışlardır. Mösyö Thomas Bruce, sözleşmeyi hissedarlar genel kurulunun onayına sunarken, bankanın elde ettiği ayrıcalıkların “örneğin dünyadaki hiçbir özel şirket ve mali kurumların tarihçelerinde bulunmadığını” gururla açıklamıştır¹⁹⁹.

Bu eşsiz mali ve iktisadi imtiyazlarıyla yabancıların Osmanlı finansı ve ekonomisi üzerinde kurdukları hegemonyadan en çok yararlanan kurum da hiç şüphesiz birçok yerde şubesi olan Osmanlı Bankası olmuştur. Osmanlı Bankası'nın varlığının ilk yetmiş yılı boyunca yaptığı işlerin çok büyük kısmını Osmanlı Hükümeti'nin işlemleri oluştururken²⁰⁰, kârının çok büyük kısmını da Osmanlı Hükümeti'nden elde etmiştir²⁰¹. Banka Osmanlı Devleti'nin en buhranlı günlerinde bile müthiş kârlar elde etmiştir. Öyle ki banka yetkilileri 1886'da Osmanlı tarımı kriz içindeyken ve Bulgaristan ile savaş hazırlığı yaptığı en zor anlarda bile Osmanlı Hükümetlerinin fevkalade taleplerinin, yani çok kârlı istikrazların, bankaya olağanüstü gelirler sağladığını açıklamışlardır. Üstelik banka yaptığı istikraz işlemlerinde teminat olarak; İzmir, Bursa, Beyrut, Edirne, Selânik gibi imparatorluğun en kıymetli eyaletlerinin gelirlerini, en istikrarlı gelir kalemleri olan gümrük hasılatlarını, Tütün Rejisi Şirketi gelirlerinden Osmanlı Devleti'nin kendi hissesine düşen payları almıştır²⁰².

Banka özellikle Trabusgarp Savaşı sırasında rezervdeki fonlarını İtalya'da değerlendirmiş²⁰³, Trabusgarp Savaşı'nda üzerine düşen görevi yapmamıştır. Çünkü Fransız Hükümeti, İtalyanların ricası üzerine Fransız bankalarına Türklere mali yardımda bulunmalarını önlemek için baskı uygulamıştır. Osmanlı Bankası da bu en sıkıntılı

¹⁹⁹ Bu sözleşme 1886, 1893, 1899, 1906 ve 1911 tarihlerinde yeniden düzenlenmiş diğer sözleşmelerle bazı konularda değiştirilmekle birlikte ana hatlarıyla çok uzun yıllar yürürlükte kalmıştır. Bkz. M. İnegöllüoğlu, agm., 1918, s. 57-71; H. Kazgan, agm., 1985, s. 765; A. Akyıldız, age., 2001, s. 100.

²⁰⁰ Osmanlı Bankası 1881 ve 1914 yılları arasında 19 tahvil ihracı, 9 yeni kredi, 6 borç tahvili ve 8 devlet tahvili yatırımı gerçekleştirerek Osmanlı tahvil işlemlerinde başı çeken kurum olmuştur. Bkz. P. L. Cottrell, age., 2008, s. 62.

²⁰¹ T. E. Adrian, agm., 2002, s. 8.

²⁰² II. Meşrutiyet'ten sonra Maliye Nezareti bankaya, sahip olduğu ayrıcalıklara dayanarak kendi menfaatini gözetmede fazla ileri gitmesini onaylamayacağını açıkça belirtmiştir. Kaldı ki kapitülasyonlar belasından kendini kurtarmayı başaran Osmanlı milletinin yabancı sermaye ile kurulmuş bir bankanın “hükümet bankası” sıfatıyla hükümetin resmî işlemlerine karışarak, her istediğini koparmaya devam etmesini hoş görmesi beklenemezdi. Bkz. M. İnegöllüoğlu, agm., 1918, s. 57-71; Bank-ı Osmanî-i Şahane, büyük savaştan sonra 10 Mart 1924'te imzalanan bir sözleşmeyle para basma imtiyazını Türkiye Cumhuriyeti'ne devrettiyse de, Merkez Bankası'nın kuruluşuna kadar hazine işlemlerini sürdürmeye ve Devlet Bankası statüsünü korumaya devam etmiştir. Bu dönemde, yeni siyasi rejime uygun olarak “Osmanlı Bankası” adı kullanmış, 1933'te Haziran ayında imzalanan sözleşmeyle özel bir ticaret bankası olarak yapılanmıştır. Osmanlı Bankası 1952'de imzalanan bir başka sözleşmeyle 1990'lara dek süren yeni statüsüne kavuşurken, 2001'de Garanti Bankası'na katılımıyla varlığını sona erdirmiştir. Bkz. A. Akyıldız, age., 2001, s. 100; E. M. Earle, age., 2003, s. 95; WEB_34. Osmanlı Bankası (2015), <http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı%20Bankası>, (12.03.2015); WEB_35. Osmanlı Bankası Tarihçesi (2002), <http://www.obarsiv.com/ob-tarih.html>, (12.03.2015).

²⁰³ Nazmi Eroğlu, *İttihatçuların Ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 303.

günlerde Maliye Nazırı Nail Bey ile kredi görüşmeleri kesmiş, Osmanlı Hükümeti'nin savaşı yürütmek için büyük ihtiyaç duyduğu 1-1,5 milyon Osmanlı Lirası tutarındaki parayı vermemiştir²⁰⁴. Yine I. Dünya Savaşı başlarında bankanın İstanbul'daki idarecileri Paris ve Londra komitelerinden emir alamadıklarını ileri sürerek hükümete karşı garip bir tavır takınmışlardır. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti de bu direktörlerin görevine son vermiş yerlerine üç Osmanlı idareciyi tayin etmiştir²⁰⁵.

Bankanın yıllar boyunca Osmanlı hazinesini nasıl sömürdüğünü, ne büyük zararlara sebep olduğunu Tanin muhabiri Babanzade İsmail Hakkı olaylarla anlatmaktadır. Banka Osmanlı Hükümeti'ne %8 faizle verdiği kredilerin karşılığında bu meblağların kat be kat üstünde teminatlar alarak, üstelik verdiği krediler karşılığında rehin aldığı tahvillere kendi uyguladığı kredi faizinin çok altında faizler işleterek çok büyük kazançlar sağlamıştır. Onun ifadesiyle banka bir verip, üç almıştır²⁰⁶.

Sonraki yıllarda Hüseyin Cahit de banka politikalarından şöyle yakınmıştır; *“Osmanlı Bankası'nın memleket ekonomisi, yalnızca dış siyaseti değil iç siyaseti üzerinde bile büyük bir rolü vardır... etkisini büyük küçük memurları azlettirmeye kadar vardırması. Bu memlekette Abdülhamit derecesinde etkin olmuş ve ona rehberlik ederek fazlaca menfaat sağlama emelini takip etmiştir. Devlet bankası kimliğindeki banka Osmanlı ülkesinde özellikle Fransız sermayesinin çıkarlarına hizmet eden bir tutum içinde olmuştur. Düyunu Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra Banka'nın etkinliği artmıştır. Bu dönemde Banka, Osmanlı maliyesinin Avrupa sermayesi tarafından denetlenmesine ve yönlendirilmesine yardımcı olmuş ve bu konuda önemli bir rol oynamıştır”*²⁰⁷.

Yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Bankası o kadar güçlenmiştir ki, 1875'teki moratoryumdan sonra kurulan Düyunu Umumiye'nin önceki şekli olan *“Rüsumu Sitte İdaresi”* (1879-1880) Osmanlı Bankası'nın öncülüğünde ve himayesinde oluşmuştur. Hatta denilebilir ki Osmanlı maliyesi üzerindeki uluslararası kontrolü sağlayacak olan Düyunu Umumiye, varlığını Osmanlı Bankası'na borçludur²⁰⁸. Aynı şekilde Osmanlı memleketindeki demiryolları yapımı için oluşturulan “kilometre

²⁰⁴ Cambridge University, Trinity College Library, “Henry Babington-Smith's papers”, HBS 30 239 (2), Sir Babington Smith'den Cassel'e 02.01.1912'de gönderilen mektup.

²⁰⁵ Cavid Bey'in Meclis-i Ayan'da 19 Şubat 1917 (6 Şubat 1332) tarihindeki beyanati, aktaran M. İnegöllüoğlu, agm., 1918, s. 57-71.

²⁰⁶ Tanin, Babanzade İsmail Hakkı, 25 Haziran 1910, S. 652, s. 1.

²⁰⁷ Tanin, Hüseyin Cahit, Siyaset, Türkiye Milli Bankası ve Bank-ı Osmani, 12.05.1913.

²⁰⁸ P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 81.

garantisi” (garentie klometrique) teminat usulünü Osmanlı Bankası icad etmiştir²⁰⁹. Yine 1883’te kurulan Tütün Reji Şirketi’nin kurucularından biri de Osmanlı Bankası’dır. Ayrıca Osmanlı Bankası, Tömbeki Şirketi’nin, Ereğli Kömür Madeni işletmesinin de ortakları arasındaydı. Bunların yanı sıra 1913 yılı itibariyle, İstanbul Sular İdaresi (Terkos), Beyrut Limanı, İstanbul Limanı, Selânik-İstanbul Hattı, İzmir-Kasaba Hattı, Şam-Hama Hattı, Bağdat Demiryolu, Bağdat İnşaat Şirketi, Ticari, Sınai ve Tarım İçin Şirket, İstanbul Elektrik ve Tramvay Şirketi vb. birçok şirkette hissedardı²¹⁰.

Böylece Osmanlı Devleti 19. yy’da, Osmanlı Bankası’nın kuruluşunu takiben, Batı’nın önemli finans merkezlerine iyice bağımlı hale gelmiş, sürekli, büyük miktarlarda ve yüksek faizlerle borçlanmıştı²¹¹. Bu dönemde Avrupa’da faiz oranları %5’i geçmezken, Batılı banker ve bankalar, o günlere kadar herhangi bir risk ile karşılaşmalarına rağmen Osmanlı borçlarına uyguladıkları faizi “risk payı” bahanesiyle %15’lere kadar yükseltmişlerdir²¹². Buna karşın Osmanlı hazinesine giren rakamlar giderek azalmıştır. Zira Osmanlı Devleti’nin son tahvil ihracından sonra eline %45 civarında bir para geçmiştir. Yani aldığı 45 birim paraya karşılık 100 birim para ödemiştir²¹³.

Bu borçlanmaların en dramatik yönü ise Avrupalı güçlerin bu istikrazları siyasi bir baskı aracına dönüştürmeleridir. Doğan Avcıoğlu’nun da vurguladığı gibi; “*daima para sıkıntısı içinde tutmak ve bu sıkıntıyı biraz giderme karşılığında istedikleri politik, ekonomik ve askeri tavizleri elde etmek*” şeklindeki emperyalizmin klasik politikası Osmanlı Devleti üzerinde sürekli uygulanmıştır²¹⁴. Nitekim Avrupa diplomasisi kurduğu bu “*borç emperyalizmi*”²¹⁵ ile her borçlanma öncesinde veya sonrasında Bâbîâli’yi tavizler vermeye zorlamıştır. Borçlanmaların en yoğun yaşandığı 1854’ten 1875’e kadar geçen süreçte Osmanlı Devleti’nin yaşadığı siyasi çalkantıların arka planında hep

²⁰⁹ M. İnegöllüoğlu, agm., 1918, s. 57-71; B. Özdemir, age., 2010, s. 35.

²¹⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 65; M. İnegöllüoğlu, agm., 1918, s. 57-71.

²¹¹ Philip Cottrell bu süreçte Avrupa finans sisteminin Osmanlı tahvilleri üzerindeki değişken kimliğini iki dalga halinde incelemektedir. Bu tahlilde uzun vadeli yabancı kredilerin ağırlıklı olarak Londra, Paris ve diğer Avrupa kıtası finans merkezlerinde alınıp-satıldığı, kurum olarak da Deutsche Bank, Osmanlı Bankası, Morgan, Grenfell & Parr’s Bank, Rothschilds ve Sterns Brothers’ın öne çıktığını kaydetmektedir. Bu bankalar ve bankacılar 19. yy’ın sonunda Avrupa’nın burjuva kesiminin tasarruflarını kullanarak, 1894’te Batı’dan Güney Doğu’ya kadar fon hareketinin devamını sağlamışlardır. Bkz. P. L. Cottrell, age., 2008, s. 59-62.

²¹² P. L. Cottrell, age., 2008, s. 75-76.

²¹³ A. Özçelik, age., 1993, s. 73.

²¹⁴ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Birinci Kitap, Tekin Yayın Dağıtım, İstanbul, 2001, s. 137.

²¹⁵ Ç. Keyder, agm., 1985, s. 647.

Avrupalı devletlerin kendi çıkar ve istekleri yer almıştır. 1857’de Eflak-Boğdan’ın birleştirilerek bağımsızlığını kazanması, Sırbistan’dan Osmanlı’nın çıkartılmasına kadar varan imtiyazlar, Karadağ isyanları, Girit ve Lübnan olayları, Mısır ve Yunanistan ile ilişkilerin bozulması hep bu döneme rastlayan hadiselerdir. Bütün bu olumsuz koşullar içinde Avrupa piyasalarından alınan borçların şartları da her seferinde biraz daha ağırlaştırılmıştır. Yine Berlin Kongresi’nde Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durum alacaklıların isteklerini kolayca dikte ettirebilecekleri çok uygun bir ortam oluşturmuştur²¹⁶.

5- 19. yy Ortalarında Kurulan Diğer Finans Kurumları

Batı ülkelerinde, Sanayi Devrimi ile birlikte dış ticaret ve sömürgecilikten elde edilen servetin sanayi kesimine kredi olarak aktarılması bankacılığın gelişmesine yol açarken, Osmanlı Devleti’nde hazinenin borç para ihtiyacı bankaların kurulmasına neden olmuştur. Kırım Savaşı’ndan sonra 1856-1873 yılları arasında, Osmanlı Devleti’ne borç vermek ve faiz geliri elde etmek amacıyla yabancı sermayeli 9 banka kurulmuştur²¹⁷. Bunlardan biri; 1865’te kurulan ve bir İngiliz finansal girişimi olarak daha az bir üne sahip olan “*Ottoman Financial Association*” (Şirket-i Maliye-i Osmaniye Bankası) şirkettir. J. Lewis Fairley ve İngiliz finans şirketi “*Mercantile Credit Association*” tarafından desteklenen bu banka bazı kurumların birleşmesi sonucunda varlığını sürdürebilmiştir. Bu birleşmeler İskenderiye’den E. Landall & Co. ile başlamış, ardından Continental Bank Corporation of London, London & Mediterranean Bank ile devam etmiş, daha sonra London & Bombay Bank’a dönüşmüş ve nihayet 1866’da Charles Lafitte & Co. Ltd. ile son bulmuştur. Savaş sebebiyle bir anda yükselen pamuk fiyatlarından etkilenerek ortaya çıkan bu kurumlar, hangi kisveye bürünmüş olurlarsa olsunlar, kısa ömürlü olmuşlar ve Osmanlı Bankası’nın pozisyonunu hiçbir zaman ciddi şekilde tehdit edememişlerdir²¹⁸.

1869’dan sonra ise İngiltere ve Fransa’nın adeta sömürü alanı haline getirdiği Osmanlı bankacılık sistemine Avusturya, Yunan, İtalyan ve Rus bankaları da katılmış, bunların her biri İstanbul’da şubeler açarak, bu zorlu rekabet ortamında karşı karşıya gelmişlerdir. Bu kurumların o zamanki motivasyon kaynakları ise ne ticari bankacılık

²¹⁶ A. Özçelik, *age.*, 1993, s. 65-66, 89-90.

²¹⁷ Öztin Akgüç, *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*, YKB Yayınları, İstanbul, 1981, s. 149-150.

²¹⁸ P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 70.

işlemleri, ne de alternatif sanayi ham maddelerine dayanan sömürü düzeni olmuştur²¹⁹. Bu kurumlar o zamanlar Osmanlı Devleti'nin Batı finans piyasalarından yaptığı borçlanmalardaki yüksek kârları hedeflemişlerdir.

Bu bankacılık furyasında Anglo-Fransız ortaklığındaki Osmanlı Bankası ise çok uluslu ve uluslar ötesi bir kurum işleviyle, kesintisiz finansman akışını idare eden merkez olmaya devam etmiştir. Ancak bu iş birliği Fransa-Prusya Savaşı'nın (1870-1) Fransız ekonomisini, özellikle de Paris Borsası'nı olumsuz etkilemesi ve Almanya'nın ekonomik açıdan yükselişte olduğu “*Gründerjahre*” döneminde Habsburg İmparatorluğu'nun demiryolu ağını Balkanlara doğru ilerletmesi ile yara almıştır²²⁰. Bu vesileyle 1869'da Avusturyalı Musevi Baron Hirsch, Rumeli demiryolunun inşaat ruhsatını alırken²²¹, Avusturyalı bankalar da İstanbul'a akın etmişlerdir²²². Bu kapsamda 1871'de 2,5 milyon sterlin sermayeli Avusturya-Osmanlı Bankası (Banque Austro-Ottomane), Mart 1872'de ise 2 milyon sterlin sermayeli Avusturya-Türk Bankası (Banque Austro-Turque) kurulmuştur²²³.

Ancak 1870'lerin başında ortaya çıkan bu mali kurumların hemen hemen hepsi 1873'teki mali kriz sonrasında ve 1870'lerin ortalarında Osmanlı'nın ödenmemiş borçları yüzünden bir bir kapanmıştır. Kapanmayan birkaç istisna ise; Osmanlı Devleti'nin dış borçları ile ilgilenen Fransız bankası Sociéte Generale'nin 1869'da kurduğu ve 1899'a kadar ayakta kalan “*Credit Generale Ottoman*”, “*Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo*” (The Societe Ottomane de Change et de Valeurs) (1872) ve “*Austro-Ottoman Bankası*”dır. Bu kurum varlığını 1874'te Osmanlı Bankası ile birleşerek sağlayabilmiştir. “*Credit Generale Ottoman*” ise bu süreçteki en uzun ömürlü kurum olmuş ve daha sonra “*Franco-Turkish Sociéte Ottomane de Change et de Valeurs*” ile birleşmiştir. Yine bir Fransız girişimi olarak Bischoffsheim & Goldschmidt, Mayıs 1872'de Osmanlı Bankası ile birlikte, finansmanı Londra'dan sağlanan fonlarla “*Banque de Constantinople*”u (İstanbul Bankası) kurmuştur. Fransız unsurunun Türk dış finansmanında hızla eski konumuna gelmesi ise Osmanlı Bankası'nın 1874'te adı geçen Avusturya bankasını satın alması ve Credit Lyonnais'in 1875'te İstanbul'da bir şube açması ile başlamıştır²²⁴.

²¹⁹ P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 70.

²²⁰ P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 61-62.

²²¹ A. Autheman, *age.*, 2002, s. 111-113.

²²² M. Berke, *age.*, 2000, s. 21.

²²³ B. Özdemir, *age.*, 2010, s. 43-44.

²²⁴ P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 61-62, 70.

Bu arada Bank-ı Osmani-i Şahane'nin teşekkülünden sonra bu kârlı piyasadan pay almak amacıyla Galata'nın ünlü bankerleri de yeni bankalar açma yarışına katılmışlardır. Daha Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk yıllarında eski Galata Bankerleri ikişer üçer birleşip Hazine'ye avanslar vermek ve istikraz muamalatına iştirak etmek üzere birtakım bankalar tesis etmişlerdi. Mesela Temmuz 1864'te Galata'nın ünlü bankerleri Aristidi Baltacı, Hristaki Zografos, Boğos Mısırlıoğlu, A. Ralli, J. Kamondo, Zafirooulos, Zarifi ve Osmanlı Bankası, Mustafa Reşit Paşa ve Âli Paşa'nın da taraftar olduğu "*Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumisi*" (Société Générale de l'Empire Ottoman) adında 2 milyon sterlin sermayeli bir banka kurmuşlardır²²⁵. Yine 5 Ocak 1868'de Galata Bankerlerinden Fransız uyruklu Tubini, Mihran Düz gibi ünlü bankerler ve Paris'teki Société Générale, Fuad Paşa'nın desteğiyle Osmanlı Bankası'na rakip olarak İstanbul'da "*Osmanlı İtibar-ı Umumi Bankası*" (İtibar-ı Umumî-i Osmanî Şirketi-Crédit Général Ottoman) adındaki bankayı kurmuşlardır²²⁶.

6- Ekonomik Emperyalizmin Modern Çağı'nda Osmanlı Maliyesinin İflası ve Düyunu Umumiye'nin Kurulması

Yüzyılın son çeyreğinde dış ticaret ve bütçe açıklarını kapatmak için Osmanlı Devleti'nin uluslararası mali piyasalardan yaptığı borçlanmalar kısa süre içinde kontrolden çıkmış, yeni alınan borçların yarısından fazlası daha önce alınmış olan borçların anapara ve faiz ödemelerine gitmeye başlamıştır²²⁷. 1875'te, yani ilk dış borçtan 21 yıl sonra, dış borçlar 200 milyon sterline yükselirken²²⁸, borçların yıllık ödemeleri 12 milyon sterlin (14 milyon altın lira) mertebesine yaklaşmıştır. Bu ise 1875 itibariyle, imparatorluğun toplam 17-18 milyon liralık gelirinden, 14 milyon liralık kısmını dış borcun yıllık geri ödemesine ayırması anlamına gelmekteydi. Kısaca devlet, gelirlerinin çoğunu artık dış borç ödemelerine ayırmak zorundaydı²²⁹. Aynı yıl mahsulün çok düşük

²²⁵ H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 259, 261-263, 314.

²²⁶ Her iki banka da (Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumisi ve Osmanlı İtibar-ı Umumi Bankası) Hükümet'in bir nevi kasası olmuş, Saray'a çok önemli miktarlarda krediler vermiş, hatta alacaklarını tahsil etmek için Abdülaziz'in devrilmesinde rol oynamışlardır. Ayrıca bu bankalar 1875'e kadar alınan dış borçlarda çok aktif rol oynamıştır. Bkz. H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 85-86, 121, 231-233, 259, 261-263, 314.

²²⁷ D. Blaisdell, *age.*, 1979, s. 75; Ş. Pamuk, *age.*, 2007, s. 23; Feroz Ahmad, 'Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu', *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, Ed. Marian Kent, Alfa Basım, İstanbul 2013, s. 52.

²²⁸ Tanin, Sefer Bey, *Açık Sütunlar*, 30 Eylül 1324, S. 74, s. 5-7.

²²⁹ P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 75- 76; 1914'te savaş patlak verdiğinde ise Osmanlı Devleti'nin dış borç toplamı kısa vadeli borçlar hariç 156,4 milyon Osmanlı lirası (£142.2 milyon sterlin) dolaylarındaydı. Bkz. WEB_10. Türkiye'nin Borçlanma Tarihi ve Dünya Ülkelerinin Durumu, https://www.ankaratb.org.tr/lib_upload/157_T%C3%9CRK%C4%B0YE%E2%80%99N%C4%B0N%20BOR%C3%87LANMA%20TAR%C4%B0H%C4%B0%20VE%20D%C3%9CNYA%20C3%9CLKELER%C4%B0N%C4%B0N%20DURUMU_13_03_2015.pdf, (17.08.2018).

olması nedeniyle kıtlık baş göstermiş, hükümet açlığı engellemek için halka yiyecek dağıtmak zorunda kalmıştı. Buna karşılık hükümet âşar ve diğer vergileri zorluklarla tahsil edebiliyor, planladığı gelirleri toplayamıyordu²³⁰.

31 Ağustos 1876'da II. Abdülhamid tahta çıktığında Osmanlı Devleti işte bu devasa sorunlarla karşı karşıya idi. Diğer taraftan Balkanlarda Doğu sorununun²³¹ bir parçası olarak çoğu İngiliz istihbarat elemanları tarafından kışkırtılan kaynaşma önlenemez bir şekilde devleti 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına sürüklemekteydi²³². Bu savaş Osmanlı toplumu için yarattığı birçok sosyo-ekonomik sorunun yanında, İngiltere'nin Kıbrıs Adasını işgalini ve Balkanlar'dan sonra Anadolu'nun parçalanması planlarının fiilen başlatılmasını da beraberinde getirecekti.

Osmanlı Devleti'nin mali iflasını hızlandıran olay ise Nisan 1875'te başlayıp, Temmuz 1875'te iyice alevlenen Bosna-Hersek'teki bir kısım Hıristiyan ahalinin ayaklanmasıdır. Bu olay üzerine, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa 7 Ekim 1875'te, yaygın kanaate göre Rusya'nın baskısı ile, gelecek 5 yıl süresince dış tahvillerin faiz ve gelirlerinin sadece yarısının nakit ödeneceğini, kalan miktarın %5 tahvile karşılanacağını ilan etmiştir²³³. 1875'te borç ödemelerini bu şekilde yarıya indiren Osmanlı Devleti, 1876'da ise borç ödemelerini tamamen durdurmak zorunda kalmıştır. Moratoryum Avrupalı tahvil sahiplerini telaşa düşürürken, kamuoylarında Osmanlı Devleti aleyhine çok olumsuz bir hava oluşmuştur. Nihayet Osmanlı maliyesinin ve önemli gelirlerinin "*büyük finans çevrelerini gayri resmi bir biçimde temsil eden*" uluslararası bir komisyon tarafından kontrolüne yol açan bir dizi olay hızla gelişmiştir²³⁴.

Osmanlı Devleti aleyhine olan bu durumdan yararlanacak ülke ise Kırım Harbinin acısını çıkarmak isteyen Rusya idi. Öteden beri Osmanlı İmparatorluğu'nun yok edilmesi

²³⁰ Tanin, Sefer Bey, *Açık Sütunlar*, 30 Eylül 1324, S: 74, s. 5-7.

²³¹ Doğu Sorunu; Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki güç dengesini alt üst etmeden ve genel bir savaşa mahal vermeden nasıl parçalanacağı sorunu. Bkz. E. J. Zürcher, *age.*, s. 66.

²³² Aynı yıllarda imparatorluk içinde İngiliz destekli ayrılıkçı hareketler de hız kazanmıştır. Lawrence'ın öncülük yaptığı Arap milliyetçiliği; başka bir İngiliz ajanı Seton-Watson tarafından kışkırtılan Sırp milliyetçiliği; Lady Dunham tarafından başlatılan Arnavut milliyetçiliği ve nihayet Noel Buxton'un liderliğinde yürütülen Bulgar milliyetçiliği, bunların hepsi Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yol açan gelişmelerdir. Bazı iddialara göre, "*bütün bunların aynı anda bir araya gelmesi rastlantı değil, İngilizlerin tezgâhladığı büyük komplonun parçalarıydı*". Bkz. A. İlgen, *agm.*, 2008, s. 215.

²³³ Dış borçların faizlerinin yarısının ödeneceğinin Avrupalı devletlere bildirilmesi konusunda dış borçlarda payı olmayan Rusya'nın İstanbul'daki sefiri Ignatieff'in Sadrazam Mahmut Nedim Paşa üzerinde etkili olduğu ileri sürülmektedir. Bkz. D. Blaisdell, 1979, *age.*, s. 29; İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 953; P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 80.

²³⁴ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 50.

ve İstanbul'u ele geçirme amaçlarını güden Rusya, Avrupa devletleri büyük bir kızgınlık içindeyken iyice zayıflamış olan Osmanlı Devleti'ne savaş açmayı en uygun zaman olarak değerlendirmiştir²³⁵. Nitekim Osmanlı Devleti Avrupalı alacaklılara ödemeleri durdurduktan kısa bir süre sonra büyük bir felaketle sonuçlanan 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı- Rus Savaşı patlak vermiştir. Osmanlı Devleti Ruslarla savaşırken içinde bulunduğu kötü koşullar nedeniyle para bulmak umuduyla yine Paris ve Londra piyasalarına başvurmuştur²³⁶. Ancak Mahmut Nedim Paşa'nın Osmanlı tahvilleri sahiplerini mağdur eden kararından sonra Avrupa mali çevreleri nezdinde tüm itibar yitirildiğinden, bu çevrelerden hiçbir şekilde borç temin edilememiştir. Batılıların bu tutumuna karşın, Galata Bankerleri Ruslara teslim olmuş bir İstanbul'da istikballerinin yok olacağını bilerek, savaş sırasında sermayelerini o zamana kadar görülmemiş bir biçimde riske atarak, Hükümet'e borç vermeye devam etmişlerdir²³⁷.

Osmanlı Devleti de 93 Harbi sırasındaki zor zamanlarında verdikleri kredilerle kendisine yardım eden Galata Bankerlerine bir jest yapmak amacıyla borçlarına karşılık çok önemli altı gelir kaynağını 2 Kasım 1879'da Galata Bankerlerinin kurduğu "*Rüsum-u Sitte İdaresi*"ne bırakmıştır. Ancak Galata Bankerlerine sağlanan bu avantaj Osmanlı Devleti'ne borç veren İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya ve Almanya'yı derhal harekete geçirmiştir. Bu arada Osmanlı Hükümeti'nin Avrupalı tahvil sahiplerine borçlarını ödeyebilmesi amacıyla bir dizi ödeme projesi de hazırlanmıştır. Ancak bunlar ne Galata Bankerleri, ne de Avrupalı sermaye çevreleri için çıkarlarına uygun görülmediğinden, kabul edilmemiştir²³⁸.

Neticede uzun süren görüşmeler sonunda (1875-1881) Avrupalı alacaklıların temsilcileri ile Osmanlı Hükümeti bir anlaşmaya varmış ve 20 Aralık 1881'de (29 Muharrem 1299) Muharrem Kararnamesi imzalanmıştır. Bu kararname ile İngiliz, Fransız gibi yabancı delegelerden oluşan, Avrupalı alacaklıların Türkiye'deki resmî garantörü niteliğindeki "*Düyunu Umumiye İdaresi*" (Conseil de La Dette Publique

²³⁵ D. Blaisdell, *age.*, 1979, s. 29.

²³⁶ J. Thobie, agm., 1985, s. 724.

²³⁷ Osmanlı Bankası da savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin askeri altyapısına finansal destek vermiş, 1877'de savunma kredisi sağlamıştır. Londra'daki Rothschild'lar 1855'ten sonra tedbir amaçlı olarak Osmanlı mali işlerine dâhil olmaktan kaçınmışsa da, 1875 yılının bahar aylarında Disraeli'nin Türkiye yanlısı politikaları ile Rusya'ya olan mali taahhütleri (1870 yılından itibaren Paris'li ortakları ile birlikte 62 milyon sterlinlik bir tahvil ihracı söz konusuydu) arasında ikiye bölünmüşlerdir. Bkz. S. Gürsel, agm., "Osmanlı Dış Borçları", 1985, s. 681; P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 81; H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 197-199.

²³⁸ H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 215, 217, 223, 226, 321.

Ottomane) kurulmuştur²³⁹. 1900’de İstanbul’daki Düyunu Umumiye’ye İngiliz temsilcisi olarak seçilmiş olan Sir Henry Babington Smith’in Londra’ya yazdığı mektuptaki ifadesiyle; Osmanlı Devleti “*borcun tamamının ödenmesine kadar... kesin ve geriye dönüşsüz olarak*” gelirlerinin bir bölümünden vazgeçmiştir. Yani, Osmanlı Devleti’nin en değerli ve gelişmeye en uygun vergi gelirlerinin tahsilat hakkı, dış borçlara karşılık, yabancı bir kuruluşa devredilmiştir²⁴⁰. Bu kurum yabancı hâkimiyetini göstermesi açısından önemlidir; zira açıkça devletin mali egemenlik hakkının kaybedilerek yabancı hâkimiyeti altına alınmasının en bariz örneklerinden biri olmuştur²⁴¹.

Osmanlı finans tarihi açısından anılmaya değer bir başka emperyalist girişim de “*Tütün Rejisi*”dir (Turkish Regie Export Co. ya da Müşterek’ül-Menfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliyye-i Osmaniye). 27 Mayıs 1883’te bir İngiliz-Fransız ortaklığı olarak kurulan bu şirket Osmanlı tarımında %20’yi aşan önemli bir gelir kalemi olan tütünün tek idarecisi ve belirleyicisi olmuştur. Reji İdaresi de aynen Düyunu Umumiye gibi Osmanlı Devleti’nin en değerli kaynaklarına yıllarca el koymuş, buna karşılık Osmanlı Maliyesinin en zor zamanlarında ihtiyaç duyduğu borç parayı vermekte çok ağır şartlar ileri sürmüştür²⁴².

Tütün Rejisi’nin elde ettiği kârlar o kadar büyük olmuştur ki, bunlar emperyalizmin simgesi bu tür şirketlerin kâr transferleri hakkında fikir verecek mahiyettedir. 1883’te Londra’da 110.000 sterlin sermaye ile kurulan bu şirket, bu tarihten 1901’e kadar geçen süre içinde 226.098 sterlin kâr elde ederek, sermayesinin iki katından fazlasını dışarıya transfer etmiştir²⁴³. Öyle ki Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı’na kadar kendi gelirlerine hiçbir şekilde el süremezken²⁴⁴, Düyunu Umumiye ve Tütün Rejisi ile yine Düyunu Umumiye’de temsilcileri ve söz hakkı olan Osmanlı Bankası ve Avrupa

²³⁹ Osmanlı Devleti 1854’ü izleyen 20 yıl içinde toplam 15 borçlanma yapmış, bu sayı 1914’e kadar 41’i bulmuştur. 1854-1874 yılları arasındaki yirmi yılda alınan borçların toplamı 5.297.676.500 frank olup, 3.012.884.714 frank tutarındaki kısmı devlet hazinesine girmiştir. Yani tahvillerin ihraç değeri %57 civarında gerçekleşmiştir. Düyunu Umumiye’den sonra ise 1882-1908 arasında toplam 17 borçlanma yapılmış, toplam 120.314.473 lira tutarındaki borçlanmadan 107.858.796 lirası Osmanlı Devleti’ne kalmıştır. 1914’e gelindiğinde ise toplam 347.372.040 Osmanlı liralık borçlanmaya karşılık, ele geçen safi tutar 222.754.219 Osmanlı lirası olmuştur. Borçların itfa oranı ise ortalama olarak %66 olup, yani borçlanılan miktarın %66’sı hasılat olarak hazinenin eline geçmiştir. Bkz. V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 80, 82; B. Özdemir, *age.*, 2010, s. 51, 67.

²⁴⁰ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 29 47 (29), Sir H. Babington Smith’dan Londra’daki “Economist” editörüne 19.11.1901’de gönderilen mektup.

²⁴¹ D. Blaisdell, *age.*, 1979, s. 27-30, 87-88; Abdüllatif Şener, *Sona Doğru Osmanlı Ekonomisi ve Maliyesi Üzerine Yazılar*, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007, s. 15.

²⁴² D. Avcioğlu, 2001, *age.*, s. 137.

²⁴³ O. Kurmuş, *age.*, 2012, s. 121-122, 267-269.

²⁴⁴ Ç. Keyder, agm., 1985, s. 648.

finans kapitalinin iş birlikçileri konumundaki Galata'nın dört ünlü bankası kazançlar açısından adeta altın yıllarını yaşamıştır²⁴⁵.

Yine 1881'den sonra Dünyu Umumiye'nin kurulmasıyla birlikte Osmanlı finans sektörüne yabancı banka ve finans kurumlarının ilgisi yeniden artmıştır. Bankacılık furyasına yeni katılanlardan olan; 7 Mayıs 1888'de kurulan 2 milyon frank sermayeli Selânik Bankası²⁴⁶ ile 1891'de kurulan Midilli Bankası önemli finans kurumları arasına girmiştir²⁴⁷. Böylece Osmanlı topraklarında bir taraftan yabancı sermayeli bankaların sayısı hızla artarken, diğer taraftan da Fransız sermayesinin baskın olduğu Osmanlı Bankası, I. Dünya Savaşı'na kadar faaliyetlerini sürdüren Credit Lyonnais, Deutsche Bank, Wiener Bank-Verein, Rus Ticaret Bankası, Atina Bankası, Deutsche Palastina Bank, Societâ Commerciale d'Oriente, Banque d'Athenes, Anglo-Palestine Company Limited²⁴⁸, The Anglo Levantine Banking, Banque de Mételin gibi bankalarla adeta anlaşmalı bir kartel piyasası oluşturmuştur. Osmanlı finans sisteminin bir anlamda "piyasa yapımıcısı" (market maker) haline gelen bu banka, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine bile müdahale edecek kadar güçlenmiştir. Banka bunu Osmanlı Devleti'nin menfaatleri gereği değil, hiç şüphesiz İngiliz ve Fransız hissedarlarının çıkarları için yapmıştır²⁴⁹.

Robinson tarafından "*Sömürüye dayalı çağ*" (1850-1914) olarak nitelendirilen bu dönemde, Avrupa sermayesi sadece finans alanında değil, başta demiryolları, limanlar, madencilik ve işletme tesisleriyle Avrupa kıtası dışındaki ülkelere yönelerek, büyük ölçekli kalıcı yatırımlar tesis etmişlerdir. Bu süreçte (1850-1914) Avrupalı kapitalistlerin en büyük hareket alanını ise yine Osmanlı İmparatorluğu oluşturmuştur. Avrupalı yatırımcılar özellikle 1880'li yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda başta

²⁴⁵ H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 228-229, 322.

²⁴⁶ İstanbul merkezli Selânik Bankası'nın kurucuları; Viyana merkezli Österreichischer Laenderbank, Budapeşte merkezli Hungars Hendes ve Paris merkezli Comptoir National d'Escompte de Paris'di. Bankanın yerli "*saçayağım*" ise Selânik'in önde gelen büyük tüccarlarından ve bankerlerinden Allatini Biraderler temsil etmiştir. Selânik Bankası, Doğu Akdeniz "*iktisat bölgesinin*" Avrupa merkezli dünya ekonomisi ile bütünleştirme sürecinin bir parçası olarak doğmuştu. Banka 1908'den sonra Societê Generale, Cumhuriyet döneminde de Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası adıyla Çukurova Holding bünyesinde ve son olarak da Interbank adıyla Nergis Holding'in bir iştiraki olarak faaliyetlerine devam etmiş ve nihayet 7 Ocak 1999'da TMSF'ye devredilerek, tasfiye edilmiştir. Bkz. M. Berke, *age.*, 2000, s. 21, 125.

²⁴⁷ Midilli Bankası o devrin en önemli bankeri ve aynı zamanda Sultan Abdülhamid'in mali danışmanı olan Zarifi ile Midilli'deki Türk ve Rum iş adamlarınca kurulmuştur. Bankanın faaliyet konuları arasında genel bankacılık işlemlerinin yanı sıra, mültezimlik de bulunmaktaydı. Bankanın Midilli, İzmir, İskenderiye, Selânik, Atina'da birer şubesi, Dikili, Nazilli, Söke, Ayvalık, Atosdağı, Sakız Adası, Plumari'de büroları bulunmaktaydı. Bkz. B. Özdemir, *age.*, 2010, s. 43-44.

²⁴⁸ Siyonist teşkilatının bir uzantısı olduğu öne sürülen "*Anglo-Palestin Kumpanyası*" namı altındaki bu bankanın sermayesi bazı aracilar vasıtasıyla Müslüman Arapların arazilerini bir şekilde satın almaya ayrılmıştı. Bkz. Tasvir-i Efkâr, Ebuzziya Tefvik, 6 Nisan 1911, S. 553, s. 1.

²⁴⁹ The Levant Herald, 15 Ocak 1910, s. 24; H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 262, 346-347, 386.

demiryolu olmak üzere²⁵⁰ ulaştırma sektörü ve madencilik olmak üzere doğrudan sermaye yatırımlarına büyük ağırlık vermişlerdir²⁵¹.

Anlaşılabacağı üzere 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşmasıyla başlayan ve dış borçlarla devam eden Avrupa'nın iktisadi sömürge düzeni, 7 Ekim 1875'teki moratoryumdan sonra kurulan Düyunu Umumiye ile birlikte devlet maliyesini de ele geçirerek, tam bir ekonomik emperyalizme dönüşmüştür. Osmanlı Devleti 1880'lerden sonra artık "*Avrupa mali denetiminin fiili sömürgecilik dışında emperyalizmin en çarpıcı örneklerinden*" birini teşkil etmiştir²⁵². Bu süreç yüzyılın sonunda imparatorluğun ticaretinden sanayisine, madenlerinden, demiryollarına, limanlarına, rıhtımlarına, ulaşımına, aydınlatmasına kısacası hemen her alandaki yatırımlarına el atılarak tamamlanmıştır. Öyle ki koca imparatorluk her alanda Avrupa'ya bağımlı, Avrupalı'nın verdiği borçlarla ayakta durabilen bir yarı sömürge haline gelmiştir. Arnold Toynbee'nin deyişiyle; "*doğa Türkiye'ye zenginlik bahşetmişti ve emperyalizm açgözlüydü*"²⁵³.

²⁵⁰ O dönemde yabancı sermaye ve imtiyaz denildiğinde demiryolları akla gelmekteydi. Emperyalist ülkeler o zamanlar demiryolları ile dışa açılma kanallarını denetim altında tutmaktaydılar. Bunun en can alıcı örneği ise İngilizlerin inşa ettiği İzmir-Aydın demiryolu ile Fransız şirketine ait İzmir-Kasaba Hattı ve temdidi gelmekteydi. Bu iki demiryolu ticari kapitalizmin girişini ve gelişimini sağlamıştı. Ağustos 1910'a gelindiğinde, Alman sermayesinin etkin olduğu Bağdat demiryolu ve Avusturya sermayesinin yaptığı Rumeli demiryolu hariç, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplam 6,222 km uzunluğundaki demiryolu ağı ağırlıklı olarak Fransız ve İngiliz sermayesi tarafından yapılmıştı. Bkz. The Levant Herald, 6 Ağustos 1910; O. Kurmuş, *age.*, 2012, s. 100; T. Çavdar, *age.*, 2003, s. 67.

²⁵¹ T. E. Adrian, *agm.*, 2002, s. 6, (07.01.2016); V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 14, 152.

²⁵² Ş. Pamuk, *age.*, 2017, s. 56.

²⁵³ Arnold Toynbee ve Kenneth Kirkwood, *Turkey*, Charles Scribner's Sons, New York, 1927, s. 68.

7- Almanya'nın Tehdit Edici Güç Olarak Ortaya Çıkması

Bu sömürü düzeni devam ederken, diğer yandan gittikçe gerilen uluslararası ortamda Avrupalı devletler de kendi aralarında büyük bir rekabet içine girmişlerdir. Michel Beaud'un ifadesiyle; *“hasımlık, rekabet, sürtüşme, çatışma; elbette bunlar endüstriyel çıkarlar içindi ama, elbette vatanseverlik coşkusu da işin içine giriyordu. Tek neden olmasa da 1914-1918'deki Büyük Savaş'ın gerisinde XIX. yy sonu ve XX. yy başındaki ulusal kapitalistlerin emperyalist yayılması yatıyordu. Öylesine müthiş bir mezbaha ki, bunu sadece 'der dest der'²⁵⁴ düşüncesi katlanılır kılabilirdi.”²⁵⁵*

19. yy son çeyreğine girildiğinde Londra hâlâ dünyanın tartışmasız finansörü rolünü sürdürmesine rağmen, 1873'teki Büyük Bunalımın etkileri Britanya'da çok yoğun hissedilmiş, güneş Britanya İmparatorluğu'nun üzerinde batmaya başlamıştı. İngiltere'de özellikle de yüzyılın sonlarına doğru sanayi üretiminde ciddi düşüşler baş göstermişti. 1880'de İngiltere dünya imalat sanayi üretiminin hâlâ % 22,9'nu elinde tutarken, bu oran 1913'te % 13,6'lara kadar düşmüştü. Bu, İngiltere'nin deniz, kara ve imparatorluk gücünün nihai dayanağı olan sanayi ve ticaret üstünlüğünün aşınmaya başladığını göstermekteydi.

İngiliz gücünü aşındıran iki ana neden ise; sanayileşmenin yayılması ve ülkelerin ordu donanma ağırlıklarında meydana gelen değişikliklerdi. Aslında İngiltere kendisi büyümediği için değil, başkaları daha hızlı büyüdüğü için dünya sanayi üretimi sıralamasında Almanya ve ABD'nin gerisinde kalmış, üçüncü sıraya düşmüştü. İngiltere, Sanayi Devriminin 19. yy'da ona kazandırdığı zenginliklerden ve gücün doruklarından sürekli ve hemen hemen kesintisiz bir şekilde gerileme sürecine girerken, 1890'larda, Avrupa'da yeni bir sanayi gücü, Almanya ise hızla yükselmekteydi. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki birkaç on yılda sanayi açısından hem Birleşik Devletlerin, hem de Almanya'nın gerisine düşerken, ticaret, sömürgeler ve denizcilik alanlarında da yoğun bir rekabetle karşı karşıya kalmıştı. Ancak ABD'nin iç savaştan sonra büyük ölçüde içsel genişlemesine odaklanmasıyla birlikte Almanya'nın endüstriyel olarak ortaya çıkışı, yüzyılın son yıllarında Britanya'nın küresel hegemonyası için en büyük tehdit olarak görüldü²⁵⁶.

²⁵⁴ “Dünyanın en son büyük savaşı olacağı umulan Birinci Dünya Savaşı” olarak çevrilmiştir. Bkz. Michel Beaud, *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*, çev. Fikret Başkaya, Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 226.

²⁵⁵ M. Beaud, *age.*, 2016, s. 226.

²⁵⁶ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, T. İş Bankası, Kültür Yayınları, 2015, s. 271, 279-280, 284.

1871’de Prusya liderliğinde birliğini tamamlayarak tarih sahnesine çıkan Bismarck Almanya’ında uzun süren himayeci politika sonucunda Alman sanayisi İngiliz ve Fransız sanayileri ile rekabet edecek düzeye erişmiş, hatta fiyat, kalite ve çeşit açısından rakiplerine karşı üstünlük bile kazanmıştı²⁵⁷. Alman İmparatorluğu söz konusu birleşmeden sadece otuz yıl sonra ekonomik, teknolojik ve askeri açıdan dünyanın en güçlü devletleri arasına girmiş, üretilen çelik hacmi, makine araçlarının kalitesi, kimyasallar ve elektrik mamulleri konusunda İngiltere’yi gerisinde bırakmıştı. Değişim hızı Almanlar için “*sersemletici, yabancı gözlemciler için (ise) ürkütücüydü*”²⁵⁸.

Almanya artık her çeşit hammaddeyi yutan, dış pazarlara çok büyük miktarlarda mamul mal satan bir sanayi devi idi. Bu sınai genişlemenin bir sonucu olarak Almanya imparatorluğunu genişletmek için yeniden harekete geçmişti. Amaçlar ise çok çeşitliydi; emperyalist genişleme, dünyanın bir numaralı gücü olma, sanayisine yeni hammadde kaynakları ve yeni pazarlar bulmak idi. Bu amaçla Almanya borç batağına saplanmış Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırlarındaki yerlerde, Asya ve Afrika ile özel bir ekonomik bölge oluşturma çabasına girişti²⁵⁹. 1898’de Çin’den, Kiaochau ve Şantung Yarımadası’nda yüz yıllık ayrıcalıklar kopardı. Alman diplomasisi artık Avrupa politikasını bir tarafa bırakmış, Doğu Asya, Batı Asya ve dünya denizlerine yönelmişti²⁶⁰. Bu noktadan itibaren İngiliz-Alman farklılıkları giderek artmış ve yaşanacak herhangi bir sorunda anlaşmaya varılamayacak bir noktaya gelinmiştir. Deutsche Bank’tan Karl Helfferich, Bismarck’ın 1897’deki açıklamasında bu hususa şöyle dikkat çekmişti: “*Alman-İngiliz ilişkileri ancak bizim ekonomik gelişimimizi dizginlememiz koşuluyla gelişecektir ve bu mümkün değildir*”²⁶¹.

Bu arada Alman donanması da 1897’den sonra “İmparatorluk Donanma Bakanlığı Müsteşarlığı”na atanan Amiral Alfred von Tirpitz ile birlikte çok radikal bir değişime

²⁵⁷ The Levant Herald, 21 Temmuz 1886, s. 244; H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 357-358, 424.

²⁵⁸ WEB_11. F. William Engdahl, http://www.engdahl.oilgeopolitics.net/History/Oil_and_the_Origins_of_World_W/oil_and_the_origins_of_world_w.HTM, Oil and the origins of the ‘War to make the world safe for Democracy’, 2007, (24.12.2015); Ulrich Trumpener, “*Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu*”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, ed. Marian Kent, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayıncılık, 2013, s. 175.

²⁵⁹ F. W. Engdahl, *agm.*, 2007.

²⁶⁰ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 44-45.

²⁶¹ Sir Charles Hardinge’den Sir Edward Grey’e “gizli” başlıklı, 16 Ağustos 1908 tarihli memorandum, No.117, Harold William Vazeille Temperley and G. P. Gooch, *British documents on the origins of the war, 1898-1914, Anglo-German Tension Armaments and Negotiation 1907-12*, Vol. 6, Printed and Published by Her Majesty’s Stationery Office (H. M. S. O.), London, 1955, s. 184-186; F. W. Engdahl, *agm.*, 2007.

uğramıştı²⁶². 20 Haziran 1900'de Alman Meclisi'nden geçen genişlemeci donanma programı çerçevesinde Alman donanmasının hızlı bir şekilde güçlendirilmesi ve büyütülmesi kararı ise konunun ne kadar ciddiye alındığını göstermekteydi²⁶³. İngiltere bu program tamamlandığında dış politikasının başlıca unsuru olan denizlerdeki üstünlük ve hâkimiyetin sona ereceğini fark ederek, bu yeni gelişmelerle Kuzey Denizi'nde bile deniz gücü üstünlüğünü kaybedeceği korkusuna kapılmıştı²⁶⁴.

Ancak 16. yy'dan beri dünyanın en güçlü devleti olma özelliğini elinde tutan İngiltere'nin Almanya'nın bu politikalarına tepkisi gecikmeyecektir. Bir zamanlar (19. yy'ın ortalarında) dünyanın diğer bütün deniz kuvvetlerinin toplamı, Britanya'nın donanması kadar²⁶⁵ ve Britanya dünya ölçeğindeki donanmasıyla yerkürenin bütün okyanuslarını ve deniz yollarını kontrol ederken, artık “denizlere de egemen güç”²⁶⁶ değildi²⁶⁷. Oysaki İngiltere için denizlerdeki üstünlüğünü sürdürmek her şeyden önemliydi. Nitekim İngiltere, Almanya'dan daha fazla para harcayarak daha çok gemi inşa etmiştir. 1905-1906 arasında Amiral Sir John Fischer, İngiliz donanmasını yenilemekle kalmayıp, denizcilik tarihinde büyük bir devrim olan dretnot (dreadnought) adı verilen zırhlı savaş gemisinin yapımını da sağladı. İngiliz askeri teknolojisi çağın savaş makinesi dretnotu ürettikten sonra, daha hızlı hareket eden ağır silahlarla donatılmış ilk ağır savaş kruvazörünün yapımını da gerçekleştirdi. Almanlar da İngilizlerin savaş teknolojisi alanındaki bu olağanüstü yeniliklerine karşılık vermek istemişti. Zaten çok geçmeden de 1908-1909 yılları arasında İngiliz-Alman donanma yarışı resmen

²⁶² P. Kennedy, *age.*, 2015, s. 308-309.

²⁶³ Sir Charles Hardinge'den Sir Edward Grey'e “gizli” başlıklı, 16 Ağustos 1908 tarihli memorandum, No.117, H. W. V. Temperley and G. P. Gooch, *age.*, 1955, s. 184-186.

²⁶⁴ Sir Charles Hardinge'den Sir Edward Grey'e “gizli” başlıklı, 16 Ağustos 1908 tarihli memorandum, No.117, H. W. V. Temperley and G. P. Gooch, *age.*, 1955, s. 184-186; P. Kennedy, *age.*, 2015, s. 308-309.

²⁶⁵ Öyle ki Britanya 1815'te kendisinden sonra gelen üç-dört devletin toplamından daha güçlü bir donanmaya sahipti. Bu özelliğini 80 yıl boyunca korudu, bu süreçte hiçbir devlet ya da devletler ittifakı Britanya'yı denizlerde yenecek güce sahip olamadı. Bkz. Bayram Soy, “Satılık İmparatorluk: Britanya İmparatorluğu'nun Tasviyesi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 2, 2014, s. 15.

²⁶⁶ P. Kennedy, *age.*, 2015, s. 279-280.

²⁶⁷ Alman donanmasındaki gelişmeler Alman taşımacılık sisteminde de bir sinerji yaratmış, 1900'de 1 milyondan fazla tonajlı 1300 gemiye sahip ticaret filosuyla Alman taşımacılık sektörü de artık yükselişe geçmişti. Bkz. U. Trumpener, *age.*, 2013, s. 176.

başlamıştı²⁶⁸. Amiral Tirpitz, 1906 ve 1907’de iki donanma kanunu daha çıkarttırarak 1917’ye kadar altı dretnot yapımını planlamıştı²⁶⁹.

Giderek bozulan İngiliz-Alman ilişkileri en sonunda Alman denizcilik programını destekleyen bazı Almanları da endişelendirmişti. Bunlar arasında; Alman ticaret filosu kodamanlarından, güçlü Alman Yahudisi Albert Ballin de bulunmaktaydı. Ballin, 1908 yazında Max Warburg tarafından çalışma konumuz olan NBT’nin kurucularından Ernest Cassel ile tanıştırmıştı. Güdülen hedef ise; donanma yarışının sebep olduğu İngiliz-Alman gerginliğine yönelik problemi Britanya Hükümeti’nin güvenini ve Kral’ın dostluğunu kazanmış olan Cassel ile birlikte çözmek isteği idi. Her ikisi de (Ballin ve Cassel) uluslararası bağlantıları vasıtasıyla son derece bilgili, her ikisi de hükümdarlarına çok yakın ve bu yakınlıklarını sonuna kadar kullanan iş adamlarıydı. Churchill’in ifadesiyle Sir Ernest bu görev için nitelikli bir kişiydi; hem kendini Britanya çıkarlarına adanmıştı, hem de Alman İmparatoru Kaizer’i yakından tanımaktaydı. Cassel-Ballin arasındaki görüşmeler Ağustos 1909’a kadar sürmüş, Cassel anlaşma sağlamak amacıyla her fırsatı kullanmıştır. Ancak Cassel ve Ballin bu görevi başarıyla yürütmelerine karşın, iki ülke arasındaki temel politik farklılıklar ve güven bunalımı nedeniyle bu girişim akim kalmıştı²⁷⁰. Arkasından 8 Şubat 1912’de, Britanya Hükümeti’nden İngiliz Savaş Bakanı Richard B. Haldane’nin “*Haldane Misyonu*” adıyla yürüttüğü diplomatik görüşmeler de tam anlamıyla başarısızlıkla sonuçlanınca tüm umutlar yitirilmişti. Çünkü Almanya denizcilik programı konusunda ödün vermeye hazır değildi ve Britanya’dan tarafsız olduğunu ilan etmesi konusunda ısrarcı davranmıştı. Bunun arkasından ise Alman filoları daha da genişletilmişti.

İngiltere bu aşamada üstünlük iddiasını sarsacak her türlü tehditi ortadan kaldırmak için çok incelikli, etkili başka politikalar da üretmiştir. Nitekim Napolyon savaşlarının ardından Avrupa kıtasal ilişkilerinden uzak durmayı amaçlayan “*Şahane Yalnızlık*” (splendid isolation) görüşünü terk etmiştir. Kuzey Denizi’nde tehlike artarken düşmanlıklar yeniden değerlendirilmiş, sürtüşmeler giderilmiş, eski dostluklar yeniden canlandırılmıştır. Ancak İngiltere’nin uğruna savaşı göze aldığı bazı temel konular vardı

²⁶⁸ Kurt Grunwald, “Windsor-Cassel” The Last Court Jew. Prolegomena to a Biography of Sir Ernest Cassel, Year Book XIV, *Leo Baeck Institute*, East and West Library Published for the Institute London, 1969, s. 150-153; Sleightholme Elisabeth Albanis, Sir Ernest Cassel and Anglo-German relations before the outbreak of the First World War, Cambridge Review of International, <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09557579008400047>, 1990, s. 37-42.

²⁶⁹ P. Kennedy, *age.*, 2015, s. 262, 309; WEB_12. Birinci Dünya Savaşı Dönemi (1908-1914), s. 167, <http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/68213/44206/7.pdf>, (28.09.2018).

²⁷⁰ S. E. Albanis, agm., 1990, s. 37-42.

ki bunlar arasında; Hindistan'ın savunulması, Nil Vadisi'ndeki egemenliği, deniz gücü üstünlüğünün sürdürülmesi ve muhtemelen Avrupa'daki güç dengesinin korunması bulunmaktaydı²⁷¹.

Bu bağlamda Britanya, eski düşmanları Fransa ve Rusya ile eski anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak, bir uzlaşma arayışına girmiştir. Kaldı ki Almanya'nın donanmasını güçlendirmesi²⁷² ve Mezopotamya'daki emelleri İngiltere'yi endişelendirirken, aynı ülkenin Avusturya-Macaristan'a yönelik amaçları da Fransızları huzursuz etmiştir. Nitekim Almanya'nın emelleri karşısında duyulan endişeler Fransa ve İngiltere'yi birlikte hareket etmeye itmiş ve sömürgeler konusundaki çekişmelere bir son verip, Nisan 1904'te "Entente"i (İtilaf) imzalamışlardır. Bu şekilde İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgal etmesiyle başlayan İngiliz-Fransız rekabeti dönemi de artık kapanmış oluyordu. Anlaşma görünürde yüzyıllardır süren Anglo-Fransız düşmanlığının ardından sömürgeci anlaşmazlıkların çözülmesini amaçlasa da, aslında Almanya'nın artan gücünü kısıtlamak için Avrupa kıtasında yeniden bir siyasi uyum sürecini başlatmaktan başka bir şey değildi²⁷³. Kaldı ki yıllar sonra bazı İngiliz diplomatların da itiraf ettiği üzere söz konusu Dostluk Antlaşması iki rakip ülke arasındaki kuşkuların ve gizli çekişmenin sonunu getirmemişti; söz konusu anlaşma yalnızca "*ezeli rekabete verilen münasip bir ara*" idi²⁷⁴.

Britanya, 1907'de Rusya ile de bir anlaşma yaparak, İran konusundaki anlaşmazlıkları çözmüştür. 1905'te Japonya karşısında ağır bir yenilgiye uğrayan Rusya da, İngiltere ile uzlaşmak zorunda kalmıştır. Rusya; İran, Tibet ve Afganistan'ın nüfuz bölgeleri halinde paylaşılmasına rıza göstermiş, geçici olarak Güney İran'daki emperyalist çıkarlarından vazgeçmiştir. 1907'de imzalanan bu "Entente" de, bölgesel bir sorunun hallolmasından çok daha öte büyük anlamlar taşımıştır. Anlaşma 19. yy boyunca

²⁷¹ P. Kennedy, *age.*, 2015, 279, 284.

²⁷² Winston Churchill, "*Von Tirpitz'in savaş gemilerine vurdurduğu her çivinin Britanya'da kamuoyunu birleşme yönünde perçinlediğini, Almanya'ya karşı çıkan ve sonunda onu deviren ülkeler koalisyonunun dayanışmasını daha da sağlamlaştırdığını*" söylemişti. Bkz. Robert K. Massie, *Dretnot İngiltere, Almanya ve Yaklaşan Savaşın Ayak Sesleri*, (çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul, 1995, s. 8.

²⁷³ Anlaşma, Newfoundland'daki balıkçılıktan Siam'ın bağımsızlığına (şimdi Tayland) kadar eski sömürge farklılıklarını çözerken; Faşoda Buhranı'yla savaşın eşiğine gelen iki ülke karşılıklı tavizlerle 1904'teki "Dostluk Antlaşması"ni imzalamışlardı. Bu bağlamda İngiltere, Mısır ve Sudan'daki İngiliz hakimiyetinin tanınması karşılığında, Fransızların Fas'taki hak iddiası taleplerini desteklemeyi kabul etmişti. Bkz. WEB_28. <https://www.gov.uk/government/history/past-foreign-secretaries/henry-petty-fitzmaurice>, (07.03.2019.); E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 192; WEB_13. The Telegraph, 03 Nisan 2004, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/1458403/How-cordiale-is-the-entente-100-years-on.html>, (27.09.2018); J. Barr, *age.*, 2016, s. 23.

²⁷⁴ Nitekim Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya mağlup olunca I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Fransa, Londra'dan yine bir rakip olarak görülmüştür. Bkz. J. Barr, *age.*, 2016, s. 49, 78.

Asya'ya ilişkin konularda Büyük Güçler tarafından kaçınılmaz sayılan tüm kavgaları bir anda ortadan kaldırırken, İngiltere'nin Hindistan savunmasındaki yükünü de önemli ölçüde hafifletmiştir²⁷⁵. İngiltere bu anlaşma ile Rusya'yı kendi tarafına çekebilmek için onun Osmanlı toprakları üzerinde istediği ödünleri de vermeye başlamıştır²⁷⁶. Bu şaşırtıcı dönüşüm o zamana kadar dünya çapında siyaset yürüten tek Büyük Güç konumundaki Britanya'nın, Almanya'dan ne kadar çekindiğinin de göstergesidir²⁷⁷.

Görünen o ki, bu yıllarda beliren karşılıklı korkular ve rekabetlerin yaratacağı savaş ihtimali Avrupalı Büyük Güçleri birbirine yaklaştırmış, ilişkileri derinden etkilemiştir. Özellikle Alman yayılcılığı İngiltere'yi yeni stratejiler üretmeye, bu bağlamda Fransa ve Rusya ile eski anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak, bu iki ülke ile anlaşmaya yöneltmiştir. Adı geçen anlaşmalar ise İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilgili politikalarını ve ileride göreceğimiz üzere NBT'nin kaderini doğrudan belirleyecektir. Zira o dönemde ekonomik ve askeri açıdan güçlenen Almanya ile İngiltere arasında gittikçe artan rekabet, en çok da İngiltere'nin Orta Doğu'daki çıkarlarını tehdit etmiştir. İngiliz Dışişleri'nin Ticaret Departmanı'ndaki Gerald Hyde Villiers adlı bir görevli 8 Kasım 1906 tarihli bir muhtıradan Almanya'nın Weltpolitik'ini, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik çöküşüyle ilişkilendirerek şöyle açıklamıştı:

“Son otuz yılın göze çarpan özelliklerinden biri, dünyanın her bölgesinde Alman politik etkisinin muazzam artışıdır. Bu artış, büyük ölçüde Britanya'nın çıkarlarının gerilemesi pahasına, Alman ticari genişlemesinin doğrudan sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu etki hiçbir yerde Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha belirgin değildir. Kaiser'in tahta çıkmasından bu yana, Alman politikacılar ve tüccarlar dikkatlerinin önemli bir kısmını Osmanlı İmparatorluğu'na yöneltti. Şimdi Almanya (Osmanlı ülkesinde) diğerlerinin hepsinden daha iyi bir rol oynuyor. Ön Asya'da ticari genişleme için kalan pek az alandan, Aydın- İzmir hattı dışındakiler hep Alman'dır”²⁷⁸.

Anlaşılabacağı üzere iki ülke arasındaki büyük çekişme, II. Wilhelm'in 1888'de imparatorluk tahtına oturması ile başlamış, I. Dünya Savaşı son bulana kadar devam

²⁷⁵ Yine bir İngiliz-Amerikan savaşı ekonomik yıkım getireceğinden, Venezuela anlaşmazlığı, Panama kıstağı üzerindeki kanal, Alaska sınırı gibi konularda Amerika Birleşik Devletleri'ne bir dizi ödün vererek, batı yarımküresindeki açmazlarına çözüm bulmuştu. Bkz. R. K. Massie, *age.*, 1995, s. 8; E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 192-193; P. Kennedy, *age.*, 2015, s. 279, 284, 306-308.

²⁷⁶ T. Ateş, *age.*, 2012, s. 76-244.

²⁷⁷ J. Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı (1875-1914)*, (çev. Vedat Aslan), Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2010, s. 339-342.

²⁷⁸ Keith Hamilton, “Diplomatists, Not Men of Business: the Constantinople Quays Company in Edwardian Economic Diplomacy”, *Diplomacy and Statecraft*, Vol.25, London, 2014, s. 47.

etmiştir²⁷⁹. Kayzer ilk tahta geçtiği andan itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile yakın temaslar kurarken, Rusya'ya karşı açıkça cephe almış ve Orta Doğu'da İngiltere'nin tersine Osmanlı yanlısı görünen, daha doğrusu konferans masalarında Osmanlı topraklarını yutmayı değil, şimdilik barışçıl yollarla bu topraklardan azami ölçüde ekonomik menfaatler elde etmeyi hedefleyen bir politika gütmüştür²⁸⁰. Kişisel etkisinin, Alman ekonomisinin genişlemesine ve Alman prestijine yardım edeceğini hesaplayan II. Wilhelm, Kasım 1889'da ise İstanbul'a dostane bir ziyarette bulunmuştur²⁸¹.

Bu ziyaretin İstanbul'daki etkisi tahmin edilenden çok daha büyük olmuş, birçok ekonomik girişimin kapısını aralamıştır²⁸². Nitekim Deutsche Bank 1889'da²⁸³, Anadolu Demiryolu Şirketi adına, İzmit'ten Ankara'ya doğru uzanan kısa bir demiryolu yapmak amacıyla Osmanlı Devleti ile bir anlaşma imzalamış, bu anlaşma aynı zamanda bölgedeki petrol haklarının da "dolaylı" olarak Almanlara söz verilmesi anlamına gelmiştir. Zira anlaşmanın temel amacı bir demiryolu inşası olmakla birlikte, bu durum aynı zamanda sözleşme hükümlerine göre demiryolunun iki yanındaki 20'şer km'lik alanda petrol dâhil tüm madenlerin aranması hakkını da sağlamaktaydı²⁸⁴.

1890'da Prens Bismarck'ın görevden çekilmesinden sonra İmparatorun Türkiye politikası karşısına dikilen en büyük engel de ortadan kalkmıştır²⁸⁵. Bismarck'ın görevden alınmasını izleyen on yıl içinde, Alman diplomatik misyonları, konsoloslukları Yakın Doğu'daki Alman ticaretinin ve yatırımlarının gelişmesi için ne gerekiyorsa yapmışlardır. Öyle ki Alman diplomatların, iş adamlarına gösterdikleri kolaylıklar ve nezaket diğer ülke diplomatları tarafından bile örnek alınmıştır²⁸⁶. Sürekli gelişen Alman

²⁷⁹ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 44-45.

²⁸⁰ İber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 52.

²⁸¹ Ö. K. Karacagil, *agm.*, 2014, s.76.

²⁸² P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 61-62.

²⁸³ Aslında söz konusu demiryolu imtiyazı (Haydarpaşa-İzmit hattının Ankara'ya uzatılması) Deutsche Bank başkanlığındaki bir grup finansöre Ekim 1888'de verilmişti. 1889 yılında Anadolu Demiryolu Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte bu hattın yapımına başlanmış oldu. Bkz. Temperley, Vazeille William Harold and Gooch, P. G., *British documents on the origins of the war, 1898-1914, The Anglo-Japanese Alliance and the Franco-British Entente*, Vol. 2, Printed and Published by her Majesty's Stationery Office (H. M. S. O.), London, 1927, s. 174.

²⁸⁴ Bu imtiyaz ile ayrıca yabancılara Osmanlı topraklarında petrol arama konusunda ilk kez bir ayrıcalık tanınmış oluyordu. Bkz. Ş. Pamuk, *agm.*, 1985, s. 664; Hikmet Uluğbay, *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Petropolitik*, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti, Ankara, 2008, s. 39-40.

²⁸⁵ Bismarck çok karışık olan Yakın Doğu sorunundan uzak durmak istemiş, Rusya'nın İstanbul üzerindeki tutkularından dolayı bir çatışmadan korktuğundan dünyanın bu bölgesiyle ilgilenmek istememişti. Bismarck ayrıca Alman kapitalistlerin Türkiye'deki Alman yatırımları için baskı yaparak, Alman Hükümeti'nin Anadolu'da emperyalist bir politikaya sürüklenmesinden de çekinmekteydi. Bkz. E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 45-47.

²⁸⁶ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 47.

sanayisinin yeni hammadde kaynaklarına ve pazarlara duyduğu ihtiyaç²⁸⁷ ve güçlenen Alman finans kapitalinin farklı mahreçlerde kâr'lı fırsatlar araması bu ilgiyi iyice tetiklemiştir. İngiliz ve Fransızların elde ettiği yüksek finans rantları Alman finans kapitalinin dikkatinden kaçmazken, onlar da diğer Avrupalı devletlerin yaptığı gibi, kronik bir biçimde dış krediye ihtiyaç duyan Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyaçlarına ilgi göstermeye başlamışlardı²⁸⁸.

Yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman ekonomik nüfuzunun genişlemesinde özellikle Almanya'nın en büyük bankası Deutsche Bank'ın da büyük katkıları olmuştur. Alman finansmanı, özellikle de Deutsche Bank'ın 1889 sonrasında Anadolu Demiryolu ve arkasından bu hattın uzatılması ile ortaya çıkan Bağdat Demiryolu inşaatlarının yapımını üstlenmesiyle büyük önem kazanmıştır. Deutsche Bank 1909'a kadar Osmanlı ülkesinde hiçbir şubesi olmayan, göze çarpmayan bir banka olmasına karşın, başta Bağdat Demiryolu olmak üzere çeşitli demiryollarının kefilliğini üstlenmiş, Babıâli'ye borç bulma işleriyle ilgilenmiştir²⁸⁹. Osmanlı yöneticileri de özellikle 1880'den sonra piyasadaki İngiliz ve Fransız tekeline karşı yeni bir rakibin ortaya çıkmasından yararlanmak istemiştir²⁹⁰. Böylece Osmanlı topraklarındaki doğal kaynakların kontrolü yanında, Deutsche Bank gibi büyük bankaların da desteği ile hem Almanya'dan borçlanmalar (istikrazlar), hem de Alman tekelleri hızla gelişmiştir²⁹¹.

Alman yatırımcılar bu tarihlerden sonra, İngiliz yatırımcılar tarafından terk edilmiş bazı Osmanlı devlet tahvillerinde de “*istatistiksel olarak*” artan oranda pay sahibi olmuşlardır²⁹². Almanlar, Osmanlı istikrazlarından hatırı sayılır paylar alabilmek için ne

²⁸⁷ H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 440- 441.

²⁸⁸ H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 357.

²⁸⁹ U. Trumpener, *age.*, 2013, s. 187.

²⁹⁰ 1888'de Türk Hükümeti'nin 30 milyon marklık bir kredi sözleşmesini Deutsche Bank ile gerçekleştirmesi Türk-Alman ilişkilerinde yine önemli bir adım olmuştur. Bu kredinin bir diğer özelliği ise, Osmanlı Bankası'ndan bağımsız olarak gerçekleştirilen ilk büyük işlem olmasıydı. Osmanlı Bankası daha önce bu kredinin sorumluluğunu almayı reddetmiş, Sultan II. Abdülhamid de Fransa'nın politik bir ajanı olan Osmanlı Bankası'nı fahiş oranlar talep etmekle itham etmişti. Bu nedenle Osmanlı Bankası'na duyulan bağımlılığın kendisini kurtardığı için Deutsche Bank'a teşekkürlerini sunmuştu. Bkz. J. Viner, *age.*, 1951, s. 67.

²⁹¹ 1914'e gelindiğinde Osmanlı'nın dış kamu borçlarında Fransız yatırımcıların payı %60, Alman yatırımcıların %18, İngilizlerin payı ise %13 idi. Bkz. S. Gürsel, agm., “Osmanlı Dış Borçları”, 1985, s. 687; İ. Ortaylı, *age.*, 2008, s. 204–205; P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 61-62; Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914- 2009)*, İmaj Yayınevi, Ankara 2009, s. 19; H. Kazgan, *age.*, 2014, s. 424.

²⁹² 19. yy sonlarından itibaren Almanya ve Fransa dünya genelinde yabancı sermaye yatırımlarını geliştirdiyse de yıllık sermaye akımında İngiltere tartışmasız üstünlüğünü korumuştur. 20. yy başladığında İngiltere hâlâ dünyanın en büyük yabancı sermaye ihracatçısı konumundaydı. Bir kıyaslama yapmak gerekirse, 1914'te İngiltere'nin dünyadaki toplam yabancı sermaye yatırımları içindeki payı %43 olurken, Fransa'nın payı %20, Almanya'nın %13 idi. Geri kalanın %7'si Birleşik Devletlerin, %12'si Belçika'nın,

gerekiyorsa, hatta gerektiğinde Fransız finansı ile iş birliği yapmaktan çekinmemiştir. Alman finansı, Deutsche Bank'ın 1890'larda Osmanlı Bankası ile yaptığı gizli bir anlaşmayla birlikte, Türkiye kredileri ve demiryolları imtiyazlarına karşılıklı katılım konusunda bir uzlaşmaya varmış, hatta bu durumu tamamen kendi lehlerine çevirmeyi bile başarmıştır. Alman bankerlerin iştirak etmesi, Türk kredilerindeki Fransız sermayesinin süregelen aktif katılımını olumsuz etkilemiştir. Tüm bu gelişmeler Türkiye üzerinde savaş çıkana kadar devam edecek olan Alman etkisi ile demiryolları imtiyazları üzerinde yoğunlaşacak uzun rekabet ve mücadelenin başlangıcını teşkil etmiştir²⁹³.

Osmanlı Devleti'nin o dönemde Almanya ile çok olumlu bir süreç içine girmesi ve başta Bağdat Demiryolu olmak üzere ekonomik imtiyazlarda Almanya'ya bu kadar cömertçe davranılması ise boşuna değildi. Sultan II. Abdülhamid, İngiliz baskısına karşı uluslararası sahnede yeni bir güç olarak ortaya çıkan Almanya'dan yararlanmak yolunu tercih etmişti. Ralph Hewins'in ifadesiyle; Sultan II. Abdülhamid, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politik tavrı yüzünden ve Rusya'nın emellerine direnebilmek için yıkılmakta olan İmparatorluğu'nu kurtarabilmek amacıyla Almanya'yı bir "*eskirim kılıcı*" gibi Büyük Güçler'e özellikle de İngiltere'ye karşı ustaca kullanmak istemişti. Bu taktik o tarihlerde Mısır ve Kıbrıs'a hükmeden, Sudan ve İran'ı da etkisi altına almaya çalışan İngiltere'ye karşı elinin güçlenmesini sağlamıştı²⁹⁴. Edward Grey'e göre de Abdülhamid'in politikası "*İngiliz yayılcılığına duyulan gerçek bir korkuya karşı önleyici*" bir politikaydı²⁹⁵. Britanya hakikaten o devirde sanayisi, ekonomisi ve "*güneş batmayan coğrafyasıyla büyük devletler arasında her istediğini yaptıran değilse de, istemediğini kesinlikle yaptırmayan bir siyasi güçtü*". Nitekim o sırada en büyük devlet

Hollanda'nın ve İsviçre'nindi. Son %5'te tüm diğer ülkelere aitti. Bkz. Tasvir-i Efkâr, Reybu'l-Menun Köşesi, 22 Haziran 1909, S. 23, s. 8; P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 61-62; M. Beaud, *age.*, 2016, s. 218.

²⁹³ Osmanlı Bankası'nın Paris borsasındaki konumu 1880'lerden itibaren Deutsche Bank'ın da içinde bulunduğu bir rekabet ortamında sarsılmaya başlamıştır. Bu nedenle Alman rakibinin sağladığı Osmanlı kredilerinde %20'lik bir pay almayı ve gelecekteki işlerde de belli bir kâr elde etmeyi olanaklı kılan Stuttgart ve Paris (1894) anlaşmalarını imzalamıştır. Karşılıklı faydaya dayanan bu anlaşma gayri resmi ve gizli yapılmıştı. Osmanlı Bankası açısından Türk kredilerinde artırmayı kısıtlı hale getiriyor ve böylece Osmanlı menkul kıymetlerinin piyasa fiyatının altında kalmasını güvence altına alıyordu. Deutsche Bank ise Paris borsasına erişim imkânına kavuşmuş oluyordu. Bu aynı zamanda Berlin'deki rakiplerinin baskılarının azalmasına da yaramıştı. Osmanlı Bankası ayrıca, Alman sponsorluğundaki Bağdat Demiryolu Şirketi'nde % 30 hisseye sahip olmuş, 1905 Nisan ayında da Deutsche Bank'la Türkiye'deki her türlü işe ait kontratlarda %25 hisseye sahip olacak bir anlaşma imzalamıştı. Bkz. J. Viner, *age.*, 1951, s. 67; A. Autheman, *age.*, 2002, s. 114; P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 61-62; K. Hamilton, *age.*, 2014, s. 43.

²⁹⁴ Ralph Hewins, *Mr Five Per Cent The Story of Calouste Gulbenkian*, New York: Rinehart & Company, Inc., 1958, s. 70.

²⁹⁵ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 89.

hakkında Sultan II. Abdülhamid, “*Büyük Devletler içinde en çok çekinilmesi gereken İngiltere’dir*” değerlendirmesinde bulunmaktaydı²⁹⁶.

Yine bu yıllarda II. Abdülhamid askerî, stratejik ve ekonomik sebeplerden dolayı Türk demiryollarının inşasının başlaması konusunda çok istekliydi. Demiryolları sayesinde imparatorlukta çok önemli bazı siyasi sorunları çözebileceğini düşünüyordu. Bunlardan biri; İmparatorluğun Suriye, Mezopotamya, Arabistan gibi uzak bölgelerindeki başkaldırış uyukları üzerinde gerçek bir egemenlik kurmak, gerektiğinde bu bölgeleri asker zoruyla İmparatorluğun savunması için üzerlerine düşen vergileri vermeye zorlamaktı. Diğeri ise, yeterli demiryolu sistemi olmadıkça İmparatorluğun uzak topraklarının kontrolü ve bu bölgelerin yabancı saldırısına karşı korunması çok zordu. Basra Körfezi ve Kızıldeniz’e uzanan demiryolları tamamlanırsa bu durum bütünüyle değişecekti. Demiryollarının yapımıyla birlikte Sultan’ın İmparatorluk içindeki otoritesi güçlenirken, Türklerin de Yakın Doğu’daki varlığı kuvvetlenecekti²⁹⁷.

Bununla birlikte II. Abdülhamid, İngiltere ve Fransa’nın bilinen toprak hedefleri yüzünden bu ülkelerin sermayelerine bel bağlamaktan korkmaktaydı. 1881’de Tunus’u işgal eden, Suriye’yi etkisi altına almaya çalışan ve Katoliklerin koruyuculuğuna soyunarak kutsal topraklarda özel ayrıcalıklar koparmak isteyen Fransa’yı sevmemekle birlikte, özellikle İngilizlerin 1878’de Kıbrıs’ı, 1882’de de Mısır’ı işgal etmeleri bu ülkeye karşı soğukluğu büsbütün artırmıştı. Üstelik İngiltere Basra Körfezi çevresindeki halkları sürekli bir şekilde Sultan’a karşı kışkırtmıştı²⁹⁸. Rusya’ya ise hiç güvenilmezdi; zira Rus politikalarının başlıca hedefi öteden beri İstanbul ve Boğazları ele geçirmektir. Bu nedenle Türkiye’nin ekonomik ve stratejik açıdan zayıf kalması işine gelmekteydi. Bu tavrını, İstanbul’daki Alman projelerinin önüne çıkardığı diplomatik engeller ve Alman ekonomik yayılımı karşısında körüklediği İngiliz-Fransız rekabeti ile sürdürmüştü. Sultan II. Abdülhamid bu şartlar altında Almanya’yı bol sermayeli büyük bir güç olarak görmüş ve ülkesinin toprakları üzerinde gözü olmadığını düşünerek, Almanlara dayanmak istemişti²⁹⁹.

²⁹⁶ İ. Ortaylı, *age.*, 2016, s. 52, 122.

²⁹⁷ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 28, 32.

²⁹⁸ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 70; V. Ş. Ediger, *age.*, 2005, s. 186; F. Ahmad, *age.*, Mayıs 2009, s. 13; Ö. K. Karacagil, *agm.*, 2014, s. 75.

²⁹⁹ J. Viner, 1951, *age.*, s. 67-68.

Sultan Abdülhamid ayrıca, nasıl Rus Çarları Ortodoks Kilisesi'ni siyasi amaçları için kullanıyorlarsa, o da Halifelik sıfatını devletinin itibarı ve istikbali için kullanmak istemişti. Bu nedenle Panislamize sempati duyan bir ülkeyi seçmek önemliydi. Çünkü Rus Çarları Afganistan'ı karıştırmış, İran'ın bağımsızlığını yok etmeye çalışmış, Orta Doğu'yu tehdit etmişlerdi. Fransız askerleri de Tunus ve Cezayir'de milyonlarca Müslümanın kaderiyle oynamaktaydılar. İngilizler ise “*profesyonel emperyalistlerdi*”, sadece Hindistan'da 60 milyon Müslümanı boyunduruk altında tutmaktaydılar. Bu ulusların hepsi Panislamizme Müslüman sömürgelerinden dolayı kin ve nefretle bakmaktaydılar. Oysaki Almanya'nın sömürgeleri arasında hemen hemen hiç Müslüman olanı yoktu³⁰⁰.

Öte yandan Almanya'nın Doğu'ya yönelme politikasının³⁰¹ Osmanlı topraklarındaki kısmına dikkat çeken ve II. Wilhelm'e sunulan kritik bir rapor, Almanya'nın Bağdat Demiryolu imtiyazı için hareketlenmesine neden olmuştur. 5 Mart 1898'de Alman büyükelçisi Baron Marschall von Bieberstein'in Başbakan von Hohen-Lohe'ye gönderdiği raporda Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya için sunduğu fırsatlar tek tek sıralanırken özellikle de bir projenin mutlaka Alman denetiminde olması önerilmiş, Kaiser Wilhelm de bunu onaylamıştı. Bu proje ise Almanların Anadolu demiryollarındaki mevcut ayrıcalıklarının Dicle ve Fırat nehirleri üzerinden Basra Körfezi'ne kadar uzanmasıydı³⁰². Nitekim bu raporun üzerinden çok geçmeden Kayzer Wilhelm 1898'de İstanbul'a yeniden gelmiştir. Bu dokuz yılda yapılan ikinci ziyareti. Kayzer'in İstanbul'a yönelik bu ikinci ziyareti modern emperyalizmin siyasi, iktisadi ve dini yönleri arasındaki sıkı ilişkinin en iyi örneklerinden olup, çok şey ifade etmekteydi. Doğu Anadolu'da başlayan Ermeni olaylarından ve Abdülhamid'e yönelik suikasttan iki yıl sonra gerçekleştirilen bu ziyaret padişahın uluslararası itibarı için büyük önem

³⁰⁰ Oysaki Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne saygı duyması insanlık icabı değil, bir hesabın sonucuydu. İktisadi açıdan kalkınmış bir Türkiye; daha fazla Alman malı tüketerek, daha bol hammadde sağlayabilecekti. Askeri olarak güçlenmiş bir Türkiye; Alman silahları ile iş birliği yaparak bir savaş durumunda Rusya'nın güney kanadını, İngiltere'nin Hindistan yollarını tehdit edecekti. Siyasi bakımdan güçlü bir Türkiye; Rusya'nın Orta Doğu'ya inme isteklerini durdurabilecek, İngiltere'nin Müslüman ülkelerdeki etkinliğini azaltabilecekti. Kısaca Almanya'nın politikası; sadece Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstermek değil, Türkiye'yi başka devletlerin saldırılarına karşı korumaktı. Öyle ki Alman yazar Rohrbach, “*Zayıf bir Türkiye'ye tek kuruş yok. Fakat kuvvetli bir Türkiye'ye her şeyi verebiliriz!*” demişti. Almanya ayrıca dünyanın en büyük Müslüman ülkesini desteklemekle Avrupalı rakiplerinin Müslüman sömürgelerinin halklarını da etkileyecekti. Büyük bir Avrupa savaşında İngiltere'nin 85 milyon, Rusya'nın 17 milyon, Fransa'nın 15 milyon Müslüman uyuğu Almanya'nın yanında olacaktı. Bkz. J. Viner, 1951, *age.*, s. 67-68; E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 57-69, 78, 117-118.

³⁰¹ Orijinali “*Drang nach dem Osten*”dir. Bkz. Ziya Nur Aksun, *II. Abdülhamid Han*, Yay. Haz. Erol Kılınç, Ötügen Neşriyat A. Ş., İstanbul, 2017, s. 302, 353, 428.

³⁰² H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 47.

taşımişti. Bu seyahat Hayfa, Kudüs ve Şam'a kadar uzanan ihtişamlı bir gösteriye dönüştürülmüş, Kayzer kendini, dünyadaki üç yüz milyon Müslümanın “*en iyi dostu*” ilan etmişti³⁰³.

Aslında Kayzer'in İstanbul'a gelişi amacı muazzam önemdeki Bağdat Demiryolu (Bagdadbahm) imtiyazını almayı başarmak ve Mezopotamya'nın efsanevi zenginliklerini ele geçirmek içindi. Kayzer, Kudüs'e resmi olarak yeni bir Luteryan Kilisesi açmak için geliyorsa da, S. S. Hohenzollern gemisinden Dışişleri Bakanı Prens von Bulow ve Deutsche Bank'ın Başkanı Dr. Siemens ile inince gezinin amacının sadece bu olduğuna kimse inanmamıştır. İstanbul, Paris, Londra ve Saint-Petersbourg'da herkes, “*Alman İmparatoru yalnızca bir amaç için gelmiştir: Abdülhamid'i yumuşatmak, ikna etmek ya da gerekirse zorlamak*” demişti. O dönemde İstanbul'da görevli Fransız büyükelçisi Paul Cambon'a göre de; Alman Kayzer'i Osmanlı İmparatorluğu'nu pay alınabilecek kaynaklarla dolu bir ülke olarak görüyor, tam bir gezgin satıcı ve iş adamı gibi konuşuyordu³⁰⁴.

Gerçekten de Kayzer'in İstanbul'a yaptığı bu ikinci ziyaretinin pek çok sonucu olmuştur. II. Abdülhamid için güçlü bir hükümdarla eşit koşullarda bir araya gelmek anlamını taşıyan bu ziyaret aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni ayakta tutma çabalarına bir destek mahiyeti kazanıyordu³⁰⁵. Ve nihayet Almanya'nın ekonomik imtiyazlardaki önceliği daha da artmıştı. Bu son ziyaretin sonucunda, 26 Kasım 1899'da Almanya'ya nihai hedefe götürecek Berlin-Bağdat Demiryolu imtiyazı Deutsche Bank'a ihale edilmiştir. Bağdat Demiryolu Almanlara verilince hem Basra Körfezi yolu Almanlara açılmış oluyor, hem de 1888'de yapılan anlaşma uyarınca bu hat üzerindeki petrol de Almanların kontrolüne geçmiş bulunuyordu. Zira söz konusu anlaşmanın metni çok açıktı; demiryolu imtiyazına sahip olan şirket, demiryolunun geçtiği yerlerde yolun her

³⁰³ Cartley V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi*, çev. Güneş Ayas, Timaş, İstanbul, 2012, s. 157.

³⁰⁴ Sultan II. Abdülhamid'in çocukları da dahil olmak üzere o dönemde imparatorluk prenslerinin eğiticisi olan Bertrand Bareilles'e göre Kaiser'in tek düşüncesi; İran Körfezi'ndeki son durağa kadar Bağdat Demiryolu'nun yapımını gerçekleştirmek ve Mezopotamya'nın zenginliklerini ele geçirmektir. Bu hatla birlikte “Irak Petroleum Company”nin de temelleri atılmış, yoğun bir İngiliz-Alman rekabeti başlamıştır. Bu rekabetin sonucunda ise Büyük Güçler I. Dünya Savaşı'na sürüklenmiş, hatta bu hat Orta Doğu'nun sonraki tarihini de şekillendirmiştir. Kalust Gülbenkian'a göre de, bölgede Büyük Güçler arasındaki mücadelenin ilk tohumları Kaiser Wilhelm'in stratejik olarak ve petrol açısından çok önemseydiği Berlin-Bağdat arasındaki Bağdat Demiryolu projesi ile atılmıştır. Bkz. R. Hewins, *age.*, 1958, s. 29; Roland Bareilles, *Osmanlı'nın Alacakaranlığı Son Büyük Sultanlıkta Bir Fransız 1875-1933*, çev. Yeşim Türkmenoğlu, Güncel Yayıncılık, 2003, s. 152, 162-167.

³⁰⁵ C. V. Findley, *age.*, 2012, s. 157.

iki yanındaki 20 km'lik alanda petrol ve maden aramak için tercihli hakka sahip olacaktı³⁰⁶.

Bağdat Demiryolu imtiyazı bir bakıma Abdülhamid'in İngilizlere karşı yine Alman kartını oynayarak, yükselen bir güce topraklarını açmasıydı. Alman sermayeli Anadolu Demiryolu Şirketi'ne Konya-Bağdat demiryolu inşaatının verilmesi Osmanlı topraklarında Alman etkinliğini artırırken, bu durum İngilizlerin İskenderun-Basra hattına ilişkin taleplerinin de karşılanmaması anlamına gelmişti. Nihayetinde Osmanlı-Alman ilişkilerinin gelişmesi Saray'ın diplomatik bir becerisi olarak görülmekle birlikte, bütün bunlar İngilizlerin tepkisine neden olmuştu³⁰⁷. Çünkü İngiliz-Alman rekabetinin Osmanlı topraklarındaki en önemli simgesi haline gelen Bağdat Demiryolu projesi siyasi yönleri bakımından bir demiryolu olmaktan çok daha fazlasını ifade etmekteydi. Bağdat Demiryolu'nun geçeceği bölge dünyanın en önemli stratejik yerlerinden biriydi ve Alman uzmanların 1902'de Mezopotamya'da zengin petrol yataklarını bulmaları bölgenin önemini daha da arttırmıştı³⁰⁸. Almanlar elde ettikleri bu çok kıymetli demiryolu imtiyazıyla; Fransızların Doğu'daki saygınlıklarına bir darbe indirme şansı; Türkiye'yi güçlendirerek Rusya'yı huzursuz etme fırsatı³⁰⁹, İngiliz İmparatorluğu'nun sömürgelerine (özellikle Hindistan) ulaşım yollarını tehdit etme olanağı, Basra

³⁰⁶ Oxford University, St Antony's College, Middle East Centre Archive (bundan sonra MEC Archive), Alexander Henderson/Faringdon Collection (Baron Faringdon's papers), Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No.1 Oct 1911 – August 1912', (NBT) R. Kay'den 14.01.1925 tarihinde Gulbenkian'a gönderilen mektup; R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 165, 167.

³⁰⁷ Hakan Cemil Korkmaz, *İttihat ve Terakki*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 34.; R. Bareilles'e göre Sultan'ın danışmanlarının çoğu bu imtiyazın Almanlara verilmesine karşıydı. Sadece Alman Büyükelçisi Baron Marshall von Bieberstein'dan büyük bahşişler almasıyla ünlü Sultan II. Abdülhamid'in gözdelelerinden Arap İzzet Paşa Deutsche Bank lehine davranmaktaydı. Diğer devlet adamları ise İngiltere lehine tavsiyeler yapmaktaydı. Bunun öncüleri de Vambéry ile eski Sadrazam Mehmed Said Paşa ve Bertrand'ın eski öğrencilerinden Prens Sabahaddin ve Lütfullah'ın yardımıyla Alman projesine karşı açık kampanya yürüten eniştesi Damat Mahmud Paşa idi. Bkz. R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 164.

³⁰⁸ Alman uzmanların düzenlediği raporda; Mezopotamya için "gerçek bir petrol gölü" olduğu, "Musul dolaylarındaki petrolün Kafkasya'daki petrol yataklarından çok daha zengin olduğu" şeklinde ifadeler yer almıştır. Raporda ayrıca bu kaynaklardan hiçbir kâr elde edilmese de, Ruslarla anlaşarak, dünya tekeli ele geçirme yolunda bulunan Amerikan Standard Şirketi'nin (bugünkü Mobil) "belini kırmak" için işletilmeye değer olduğu belirtilmiştir. Bu raporun bir örneği gizlice ele geçirilerek, Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuştur. Bkz. S. Yerasimos, *age.*, 1975, s. 1054; E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 23; H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 48.

³⁰⁹ Bu üç devletin hepsinde demiryolunun geçtiği yörelerde ayrı ayrı çıkarları söz konusuydu. İngiltere, Almanların bu demiryolu sayesinde Orta Doğu ve Basra Körfezi'ne doğru genişlemesinden, dolayısıyla Hindistan- Mısır çıkarları açısından rahatsız olmuştu. Fransa, nüfuz bölgesi olarak seçtiği Suriye ve civarındaki siyasi ve iktisadi çıkarları açısından muzdarıptı. Rusya ise bu sayede Osmanlı Devleti'nin, özellikle Doğu Anadolu'da savunma gücünün artmasından ve Anadolu-Mezopotamya ürünlerinin Avrupa pazarlarında Rus malları ile rekabet etmesinden çekinmişti. Bkz. A. Akyıldız, *age.*, 2001, s. 44-45.

Körfezi’nde Alman buharlı gemileri ve tüccarlarının üstünlüğünü³¹⁰, askeri, siyasi ve iktisadi olarak da Türkiye’yi Alman davasının yanına çekme şansı yakalayabilecekti.

Bağdat Demiryolu’nun bu çok yönlü etkileri, başta İstanbul’daki Alman büyükelçiliği, Deutsche Bank, Dresdner Bank, dev mühendislik şirketi Siemens de dâhil olmak üzere Almanya’nın en güçlü ticari kurumları ve Alman medyası tarafından çok büyük ölçüde desteklenmiştir. Öyle ki, Bağdat Demiryolu’nun ilerleyişine dair haberler devlet yazışmalarında yer edinirken, gündemin en ağırlıklı tartışma konusunu oluşturmuştur. Alman yazar Dr. Paul Rohrbach, “*Bagdadbahn*” adlı kitabında; şayet Anadolu Demiryolu, Bağdat’a kadar uzatılırsa Türkiye’nin bu durumda Mezopotamya’ya yöneltilecek bir İngiliz saldırısına karşı koyabileceği, güçlenen Türkiye’nin, İngiltere için o denli tehlikeli olacağı vurgulanmıştı. Ayrıca İngiltere’yi karadan vurmanın tek yolu; Mısır’ın kaybı ile mümkündü; Mısır’ın kaybı ise İngiltere’nin yalnızca Süveyş Kanalı ve Hindistan yolları üzerindeki egemenliğini değil, aynı zamanda Doğu ve Orta Afrika’daki sömürgelerini de yok edecekti³¹¹.

Ancak asıl 1904’te Almanların Bağdat Demiryolu’nun birinci kısmını ihtişamlı bir törenle açmaları İngilizler açısından bardağı taşıran son damla olmuştur. O günlerde Munich’deki İngiliz büyükelçi Mr. Cartwright, Alman yayılması ile ilgili kaygılarını Sir Edward Grey’e şöyle ifade etmişti:

“...Berlin’in dünya siyasetinde gittikçe daha da artan arzuları milletler arasında sadece kötü bir şöhrat kazandıracak gözüküyor. Kaiser imparatorluğunu Güney Afrika ve Çin’de hayal ediyor ve şimdi de gözlerini Güney Amerika’ya çeviriyor ve muhtemelen Kudüs’ün tacını ele geçirmeye ve Anadolu üzerinde egemenliği arzuluyor”³¹².

İngiliz diplomat Mr. Cartwright, Alman yayılmasına ilişkin öngörülerinde haklıydı; zira Almanlar Bağdat Demiryolu açılış töreninin üzerinden henüz iki yıl geçmeden, Nisan 1906’da, Alman “*Hamburg Amerika Line*” adlı gemi işletmeciliği ile Basra Körfezi’ne seferler düzenlemeye başlamışlardır. Ağustos ayında ise Alman malları ile yüklü ilk Alman gemisi Şattülarab’a girmiştir. Çok geçmeden aynı kumpanya, İngiliz limanları ile Basra arasında düzenli bir hat kurmuş, Alman Hükümetinin yardımıyla

³¹⁰ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 29 58 (2), C. Dawkins’dan (J. S. Morgan & Co.) 26.03.1902’de Sir H. Babington Smith’e gönderilen mektup.

³¹¹ Edwin Black, *Banking on Baghdad*, John Wiley & Sons, Inc., USA, 2004, s. 119; E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 112, 118-119; Richard Bassett, *Hitler’s Spy Chief=THE WILHELM CANARIS*, The Orion Publishing Group Ltd, London 2005, s. 6.

³¹² Mr. Cartwright’tan (Munich’deki İngiliz büyükelçisi) Edward Grey’e 12 Ocak 1907’de gönderilen telgraf, (FO 371/257, No: 2), aktaran H. W. V. Temperley and G. P. Gooch, *age.*, 1955, s. 4-5.

navlun bedellerini yarıya indirmiştir. Böyle bir girişim bölgedeki İngiliz tekeli kırarak, Basra Körfezi'ndeki İngiliz egemenliğine meydan okumak, İngiliz ticaretinin belini kırmak demektir. Hatta 1913'te İngiliz gemicilik şirketlerini temsil eden Lord Inchcape ile Alman kumpanyaları arasında bir anlaşmaya bile varılmıştır. Alman Hükümeti de 1908'de Alman tüccarlarının Mezopotamya ticaretinden pay alabilmesi için Bağdat'ta bir konsolosluk açmıştır. Hamburg-Amerika Line'ın öncülüğünü tamamlayan bu konsoloslukun hizmetleri, bölgedeki Alman ticaretinin patlamasına neden olmuştur. 1906'da Basra'dan Almanya'ya yapılan ihracat 1913 yılında ikiye katlanarak bir milyon doları aşarken, aynı süre zarfında Basra'nın Almanya'dan yaptığı ithalat da yarım milyon dolardan 9 milyon dolara çıkmıştır³¹³.

Bu şekilde Bağdat Demiryolu'nun Basra'daki İngiliz çıkarlarını tehdit edecek noktaya gelmesi, Mezopotamya'daki petrol ve Hindistan için doğurduğu tehlike bölge üzerindeki İngiliz endişelerini doruğa çıkarmıştır³¹⁴. İngiliz Hükümeti bu aşamada bölgedeki siyasi üstünlük iddialarının ticari çıkarlarına dayandığını, dolayısıyla "*cüretkâr*" bir Alman politikası sonucu ticaretlerinin zarar görmesinin siyasi nüfuzlarını da azaltacağını kesin bir şekilde ifade etmeye başlamıştır³¹⁵. Lord Curzon 1911'de Lordlar Kamarası'nda; "*...Körfez sularında herhangi bir rakip ya da üstün siyasal çıkarların gelişmesine izin vermemek Britanya politikasının temel ilkesidir*"³¹⁶ sözleriyle bu durumu açığa vururken, İngiliz Dışişleri Bakanlığı da bu konuda şunları söylemiştir:

*"...Basra Körfezi'nin bütün tarihi göstermiştir ki, ticari zenginlik kaçınılmaz olarak siyasal hegemonyaya yol açar ve bu koşullarda, siyasal gerekçelerle Basra Körfezi'nde İngiliz girişimini kolaylaştırmak ve mevcut konumumuzu zayıflatmak için sürdürülen çabaları boşa çıkarmak için olağanüstü önlemler almanın gerekip gerekmediğini ciddi biçimde düşünmek gerekir... Ticaret ile siyaset her yerde birbiriyle yakından bağlantılıdır: Türkiye'de de birbirinden ayrılmaz"*³¹⁷.

İngiltere bu süreçte Mezopotamya ve Körfez ticaretinde aşınan ekonomik nüfuzunu yeniden oluşturmak ve kendisi için önem arz eden Osmanlı Devleti, İran gibi ülkelerde politik gücünü onarmak amacıyla başka çareler aramaya başlamıştır. Bu amaçla

³¹³ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 99, 104-105.

³¹⁴ İngiliz Dışişleri Müsteşarı Charles Hardinge 21.09.1908'de İstanbul'daki Lowther'e gönderdiği bir mektupta Bağdat Demiryolu sorunun her zaman İngiliz Dışişleri'nin gündeminde olduğunu yazmıştır. Bkz. FO 800/193A, 21.09.1908, C. Hardinge'den Lowther'e "Private" başlıklı mektup.

³¹⁵ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 99, 113, 188-190; M. Kent, *age.*, 2013, s. 263; D. Mclean, *agm.*, s. 294.

³¹⁶ M. Kent, *age.*, 2013, s. 264-265-280.

³¹⁷ M. Kent, *age.*, 2013, s. 280-284.

adı geçen bölgelerde ticari ilişkilere girmeyen İngiliz sermayedarları devreye sokmaya, İngiliz bankacıları teşvik etmeye, iş yapanları ise güçlendirmeye çalışmıştır³¹⁸. İngiltere özellikle de Osmanlı Devleti'nde, İstanbul'daki diplomatik temsilcileri (büyükelçilik, konsolos ve dragomanlar) vasıtasıyla çıkarlarını geliştirmeye çalışmıştır. Bu kadrolar rutin işlerinin yanı sıra, politika oluşturmak, Dışişleri Bakanlığı'na tavsiyelerde bulunmak, İngiliz maden ve sanayi imtiyazlarına “*göz kulak olmak*”, gümrük hareketlerini gözetlemek, İngiliz çıkar gruplarına Mezopotamya'da petrol imtiyazı almak ve bütün bunlar için Osmanlı Hükümetiyle görüşmeler yapmak, zaman zaman baskı kurmak gibi çok kilit görevlerde bulunmuşlardır³¹⁹.

³¹⁸ İngiltere'nin devreye soktuğu bu araçlarla ilgili ayrıntılara Birinci Bölüm'de değinilecektir.

³¹⁹ M. Kent, *age.*, 2013, s. 268-276, 283-285.

BİRİNCİ BÖLÜM

BANKERLER ÇAĞI - SIR ERNEST CASSEL'İN YÜKSELİŞİ VE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA TÜRK - İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1.1. 19. yy'da İngiltere'nin Gayriresmi İmparatorluğu

Batı Avrupa'nın 1760'lar ve 1870'ler arasındaki küresel genişlemesi, geçmiş yüzyıllarda yaşanan yayılcılık ve sömürgecilikten birçok açıdan farklılık göstermiştir. 1760'lardan itibaren Sanayi Devriminin İngiltere'de yükselişi ve diğer Avrupa devletlerinde yayılması, sömürge dünyası ile yapılan ticarete yeni bir strateji değişikliğini de beraberinde getirmişti. Sanayileşmekte olan uluslar geçmişte olduğu gibi sömürge ürünlerinin alıcıları olmak yerine, makineler sayesinde giderek artan ürünlerine pazarlar arayan satıcılar haline gelmişlerdi. 1760'ların başında yaşanan bu gelişmelerin bütünü, Avrupa yayılcılığı açısından, özellikle de en başarılı “*imparatorluk inşacısı*” Büyük Britanya açısından yeni bir evreye işaret etmişti.

Britanya'nın emperyalist genişlemesinin kökleri sadece Sanayi Devrimi'nin ilk olarak İngiltere'de yaşanmış olmasından kaynaklanmamıştı. Aynı zamanda Fransa ile yapılan Yedi Yıl Savaşları'ndan (1756-1763) zaferle çıkması da ikinci İngiliz İmparatorluğu'na dönüşecek gelişmelerin önünü açmıştı. Paris Antlaşması sonucunda Fransa neredeyse bütün sömürgelerini kaybederken, Britanya, İspanya dışında dünyanın en büyük sömürgeci gücü olarak ortaya çıkmıştı. Böylece en büyük rakibini devre dışı bırakan İngiltere, Hindistan'ın fethinde ve Kuzey Amerika kıtasının batı bölgeleriyle, Kanada'daki Britanya yerleşimlerini genişletmek için bu kıtanın yerlilerine karşı yürüttüğü operasyonlarla yeni bir döneme girdi. Buna ek olarak, Britanya'nın denizlerdeki hâkim konumu Asya'da ve Afrika'da yeni pazarlar bulmak için girdiği arayışta ve Güney Amerika'daki ticaret üzerinde İspanya'nın sahip olduğu tekeli kırma çabasında bu ülkeye yeni imkânlar yarattı.

İngiltere bu süreçte eski sömürgeci ve merkantilist ticaret sistemini dönüştürerek, köleliği ve köle ticaretini yasakladı (1807). Tahıl Yasası ve Denizcilik Kanunu'nun 1840'larda yürürlükten kaldırılmasıyla da bu girişimler tamamlandı. Bütün bunlar Sanayi Devrimi'nin de artık olgunlaştığına işaret etmekteydi. Britanya, üretim alanındaki büyük üstünlüğü sayesinde ayrıcalıklı ve tekeli ticari düzenlemelerden ziyade, artık yeni ticaret stratejileri ile birlikte, daha serbest bir ticaret ve teknolojik gelişme güdüsüyle

imparatorluk kavramının çerçevesini de genişletti. İmparatorluğun eskilerden beri sahip olduğu ticari ve finansal avantajların, güçlü ve hareketli donanmasının koruması altında, doğrudan el koymalar (sömürgecilik) yerine gayriresmi kanallardan daha avantajlı olarak devam ettirilebileceği kanaati gelişti. Bu şekilde ticaret ağını dünya çapında kurarak³²⁰, deniz aşırı bankacılığını geliştirerek, Londra para piyasasını bu ağların karar merkezi konumuna yükselterek, ekonomik üstünlüğünü ve etki gücünü dünyanın hemen bütün bölgelerinde kabul ettirdi. Öyle ki Britanya'nın dünya genelindeki çıkar alanı dramatik bir biçimde genişlerken; Güney Pasifik'i, Uzak Doğu'yu, Atlantik'in güneyini ve Afrika kıyılarını da kapsar hale gelmişti³²¹.

Böylece İngiltere, 1760'lardan başlayarak, uzun yıllar sürecek ve eğer okyanuslarda dâhil edilecek olursa neredeyse yeryüzünün %70'inde etkin kontrolünün olduğu "gayriresmi bir imparatorluk" kurmayı başarmıştı. Avrupa'nın bu küçük ada devleti, Çin'den Afrika'ya, Yeni Zelanda ve Avusturalya'dan Kuzey ve Güney Amerika'ya; sömürge, yarı sömürge, yani doğrudan veya dolaylı egemenlik stratejileri vasıtasıyla tarihin gördüğü bütün devletlerden daha fazla toprağı ve nüfusu yönetti. İngiltere çağının en büyük emperyal gücü olmayı başarırken, özellikle imparatorluk tacının incisi Hindistan sayesinde diğer Büyük Güçler arasında belirgin bir ağırlığa, farklı bir konuma sahip olmuştu³²². Bu şekilde dünyanın o güne kadar gördüğü en büyük imparatorluğu kuran Britanya'nın sınırları muazzam ölçüde genişlerken, bu arada başka ulusların benzer genişleme arzularına müsamaha gösterilmemişti. Nitekim İngiliz tarihçi Paul Kennedy bunu şöyle açıklamaktadır:

"Savaştan (1914) önceki yaklaşık yarım yüzyıl içinde, İngiltere'nin gücü muazzam ölçüde genişlemiş ve bu arada başka uluslardaki benzer genişleme emellerine karşı, açıkça, hiçbir anlayış gösterilmemiştir... Eğer dünya gücü için gerçekten girişimde bulunan bir ülke olmuşsa, bu Büyük Britanya'dır. Aslında bu işe girişmekten fazlasını da yapmıştır. Elde etmiştir bu gücü. Almanlar sadece Bağdat'a bir demiryolu yapmaktan söz

³²⁰ İngiltere'nin yüzyıllardır izlemiş olduğu sömürgeci siyaset ise İngiliz mamul mallarına rahatlıkla pazar bulabilmesine ve ihtiyacı olan hammaddeleri ucuza satın alabilmesine olanak tanımıştı. Bkz. D. Mclean, agm., 1976, s. 291.

³²¹ Boylamların başlangıcı sayılan Greenwich'den batıya gidildiğinde Cebelitarık, Halifax, Ottawa, Vancouver, Wellington, Canberra, Hong Kong, Singapur, Rangun, Kalküta, Bombay, Aden, Nairobi, İskenderiye ve Malta birer İngiliz toprağıydı. Bkz.H. Magdoff, age., 2006, s. 27, 32-33, 39, 49.

³²² H. Magdoff, age., 2006, s. 35, 42; B. Soy, agm., 2014, s.15.

ediyorlardı. İngiltere Kraliçesi ise Hindistan İmparatoriçesiydi. Eğer dünyanın güç dengesini altüst eden bir ülke olmuştusa, bu Büyük Britanya'dır"³²³.

Hâkimiyetine aldığı birbirine benzemeyen topluluklardan oluşan, birbirinden çok kopuk geniş alanlarda, "Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk" kuran Britanya, bu büyük gücünü çok çeşitli faktörlerden almaktaydı. O devirde Britanya'nın büyüklüğü özellikle imparatorluk tacının incisi Hindistan'ı da kapsayan çok yaygın sömürge ağına, denizler üzerindeki hâkimiyetine, dışişlerinin mesaisinin çok önemli bir kısmını korunması için harcadığı geniş ticaret ilişkilerine, uluslararası finans alanındaki üstünlüğüne³²⁴, diplomatik manevra kabiliyetine ve de çok iyi işleyen etkin istihbarat sistemine dayanmaktaydı.

Britanya İmparatorluğu tarihin "en büyük devleti" olma konumuna her şeyden önce deniz gücü sayesinde kavuşmuştu³²⁵. İngiliz denizcilerinin Amerika kıtasında Newfoundland'ı ele geçirerek ilk koloniyi kurdukları 16. yy'dan bu yana imparatorluk çok genişlemiş, bu genişleme 1776-1781 arasında Kuzey Amerika kolonilerinin ayaklanarak bağımsızlıklarını kazandıkları istisna dışında kesintisiz devam etmişti. Bu süreçte kırılma noktalarından biri de 1805 Ekim'inde Fransa ile yapılan Trafalgar Deniz Savaşı'dır. İngiltere bu savaşta birleşik Fransız ve İspanyol donanmalarını yenilgiye uğratarak, denizlerde yüz yıl sürecek bir üstünlüğün temelini atmıştır. Böylece bazı tarihçiler tarafından büyük devletlerin çoğunun göreceli sükûnet içinde yaşadığı 'Pax Britannica' (Britanya Barışı) diye bilinen dönem başlamıştır. Trafalgar Savaşı, Napoleon Bonaparte tarafından yönetilen güçlü bir kıta devletinin İngiltere'nin güvenliğini ve çıkarlarını tehdit etmesi üzerine gerçekleşmişti. Bu tarihten itibaren Britanya donanmasının tarihsel görevi; Britanya Adaları'nı düşman çıkarmasına karşı savunmak, ticaret yollarının güvenliğini sağlamak ve imparatorluğun sömürgelerini korumak olarak şekillendi³²⁶.

³²³ P. Kennedy, *age.*, 2015, s. 277; Yine 1918'de Deutsche Bank yöneticisi Karl Helfferich İngiltere'nin politikasının her zaman politik ve ekonomik olarak en güçlü kıtasal güce karşı yapılandırıldığını vurgulamıştı: "İngiltere'nin Ağustos 1914'te savaş ilan etmesinin altında yatan başlıca sebep, temelinde İngiltere'nin eski geleneğine dayanıyordu. Bu gelenek sayesinde İngiltere Büyük Güç statüsüne yükselmiş ve yine bu gelenek ile Büyük Güç olarak kalabilmişti". Bkz. F. W. Engdahl, *agm.*, 2007.

³²⁴ H. Magdoff, *age.*, 2006, s. 49.

³²⁵ 19. yy'da iyice belirginleşen İngiliz hâkimiyetinin temeli donanmasının gücüne dayanıyor, deniz taşımacılığındaki üstünlüğü ise ulaşım maliyetlerini düşürüp, dünya ticaretinde rakipsiz bir duruma gelmesine katkıda bulunuyordu. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde okyanuslarda dolaşan buharlı gemilerin yarısından fazlası Britanya ticaret filosunun kırmızı bayrağını taşımaktaydı. Bkz. R. K. Massie, *age.*, 1995, s. 4-5; Ş. Pamuk, *agm.*, 1985, s. 654.

³²⁶ R. K. Massie, *age.*, 1995, s. vii.

Yüzyılın sonlarına değin sömürgeci güçler arasındaki rekabetin çatışmaya dönüşmesini önleyen en büyük etken şüphesiz Britanya donanmasının sahip olduğu tartışmasız üstünlük olmuştur. “Geniş alanlar kaplayan imparatorluk toprakları deniz gücü sayesinde kazanılmış ve yine onun sayesinde korunabilmişti. Bu topraklar üzerinde; parlamentolar tarafından yönetilen özerk koloniler, taç sömürgeleri, himaye altındaki topraklar, imparatorluk içinde bir imparatorluk olan Hindistan bulunmaktaydı. 1897 yılına gelindiğinde pek çok kral, mihrace, nizam, hidiv, emir, paşa ve bey makamlarında İngiltere’nin izniyle oturabilmekteydi. İngiltere bunların iktidarlarını adilane sürdürebilmelerine dikkat etmişti. Köle ticaretini kaldırmış, ticareti serbest bırakmış, okyanuslarda güvenliği sağlamış, haritaları çıkarmıştı”³²⁷. Basra Körfezi’nde yüz yıldır tek başına devriye gezen ve güvenliği sağlayan, başlıca limanları muhafaza edip, aydınlatan İngilizlerdi. Onların tüm dünya ile posta ve telgraf yoluyla haberleşmesini sağlayan, sularını korsanlığın en kötü biçimlerinden temizleyen, aralarındaki husumetlerden adım adım vazgeçirerek barış içinde yaşamalarını sağlayan yine İngilizlerdi. Tüm dünyada gemi seferleri ve ticaret barış içinde yapıyorsa, bu sulara ve kıyılarda güvenlik varsa, bu hiç de küçük maliyeti olmayan ve yüz yıldan fazla süredir süregelen İngiltere’nin çabaları ve kararlı bir şekilde kurduğu üstünlükle ilgiliydi”³²⁸.

Şüphesiz İngiltere tüm bu sayılanları dünyanın geri kalmış bu bölgesinde insanlık icabı yapmamıştı. İngiltere dış politikasını, sürekli olarak imparatorluğunun dayandığı geniş hinterlandı, prestijini ve çıkarlarını göz önünde bulundurarak düzenlemek durumundaydı. İngiltere için o zamanlar imparatorluğun can damarı Hindistan’ı savunmak hayati derecede önemliydi. Dolayısıyla İngiltere, Hindistan’a giden her önemli yolu kontrol altında tutmak azminde olmuş, Hindistan yolu üzerindeki bölgeleri, dolayısıyla Orta Doğu’yu ticari ve siyasi hâkimiyeti altında tutmak istemişti³²⁹.

³²⁷ R. K. Massie, *age.*, 1995, s. 4-5.

³²⁸ The Times gazetesi bu görüşlerini, 1903 yılında Lord Lansdowne’un Basra Körfezi’ndeki İngiliz çıkarlarını açıklayan deklarasyonunu temel alarak yazmıştır. Bu beyan ayrıca 1907’de İngiliz-Rus anlaşması yapıldığında yinelenmiştir. Bkz. The Levant Herald, 28 Ocak 1911, s. 26.

³²⁹ İngiltere bu amaç uğruna, İngiliz adalarından Hint Okyanusu’na giden yollar üzerinde stratejik üsler ele geçirmeye çalışmıştır. Napolyon savaşlarından sonra Güney Afrika’nın Hollandalılardan alınması İngiliz donanmasına, Ümit Burnu’nu dolaşarak Hindistan’a giden eski deniz yolunun egemenliğini olanaklı kılmıştır. Yine Cebelitarık, Malta ve Kıbrıs’a yerleştirilmiş deniz üsleri, İngiltere’nin Akdeniz üzerinden doğuya giden ticaret yollarının güvenliğini sağlamıştır. Hindistan’a giden kestirme yol olan Süveyş Kanalı’nı Fransızların elinden satın almış, bu su kanalını savunmak için Mısır ve Sudan’ı işgal etmiştir. Somali ve Aden’in kontrolü, Arabistan ile kurulan dostluk hep bu amaca yönelikti. Kızıl Deniz de bir İngiliz gölü haline getirilmişti. Yine Rusya’nın Hindistan’a doğru uzanmasını önlemek için Yakın Doğu’yu kendi kontrolü altına almaya çalışmış, Afganistan’ın dış politikasında etkili olmuş, Belucistan’ı İngiliz ajanları ile kontrol etmiş, İran’ın bazı bölgelerinde etki alanları kurmuştu. Bkz. M. Kent, *age.*, 2013, s. 277-285.

İngiltere'nin hiçbir şekilde riske edemeyeceği bir başka konu da, daha önce de değindiğimiz gibi, imparatorluğun Mezopotamya ve Basra Körfezi'ndeki ticari çıkarlarıydı. Bu yüzden İngiliz yetkililer Basra Körfezi'ndeki üstünlüklerini korumak için Orta Doğu'da İngiliz ticari ve politik üstünlüğünü tehdit edecek olan Bağdat Demiryolu'nun Basra Körfezi'ne ulaşmasına karşı çıkmışlardı. İngiliz Dışişleri'ne göre mevcut imtiyaz, Mezopotamya'daki İngiliz ticaretinin üç yüz yıllık “meşru konumuna” büyük bir tehdit içermektedir³³⁰. Bu durum ayrıca Hindistan'ın güvenliği açısından da tehlikeliydi. İngilizler bu nedenle Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Hint Yarımadası kıyılarında ticaret merkezleri kurduğu 17. yy'dan beri Basra Körfezi'nin kontrolünü hep elinde tutmaya çalışmıştı. İngiltere yine bu nedenle çoktandır gözünü Arap Yarımadası'na dikmiş, içerideki kabile şeyhleriyle anlaşmalar yaparak, uzun süredir bu mıntikalarda Osmanlı hâkimiyetini sarsmaya çalışmıştı³³¹.

Ama daha da önemlisi bir Osmanlı toprağı olan Mezopotamya'nın zengin petrol yatakları Batılılarca artık bilinmekteydi. Bu defa değişen dünya konjonktürüne göre öncelikli hedefler; Basra Körfezi'ndeki hâkimiyeti korumak, bir yandan da gücün simgesi, Britanya İmparatorluğu'nun petrol ihtiyacını karşılayacak petrol kaynaklarının ele geçirilmesi idi. Bu hedef de İngiltere'yi dünyanın en zengin petrol kaynaklarının bulunduğu Mezopotamya'ya yönelmişti³³². Bu aşamadan sonra İngiltere, Bağdat Demiryolu'na katılsın ya da yapımına izin versin Basra Körfezi'ndeki ayrıcalıklı durumundan ve bu bölgedeki petrolden hiçbir fedakârlıkta bulunmamakta kararlı davrandı.

İngiltere'nin en büyük üstünlüklerinden biri de hiç şüphesiz yaşamsal sınırlarını oluşturan dünyanın değişik bölgelerindeki ekonomik ve politik gücünü korumak ve imtiyazları ele geçirmek için geliştirdiği, çok iyi işleyen istihbarat sistemiydi. Ticari ve

³³⁰ Bu ifade Foreign Office'in 29 Temmuz 1910'da Cavid Bey'e sunduğu bir memorandumda geçmektedir. Bkz. HBS 28 226 (1), Memorandum communicated to the Ottoman Minister of Finance, 29.07.1910.

³³¹ İngiltere bu amaçla 19. yy'ın sonlarında Muskat Emiri ile bir antlaşma yaparak, körfezin girişinin savunulmasına yarayacak bir üs ele geçirdi. Güney Mezopotamya'daki Arap şeyhleri ile antlaşmalar imzalayarak, İngiliz nüfuzu Şattularab, Fırat ve Dicle yöreleri ile Bağdat'a kadar genişletildi. Bkz. E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 182; Bir Osmanlı toprağı olan Kuveyt'te çıkan sorunlar ile Muhammerah Şeyhi'nin (bugünkü Hürremşehir) “göstermelik bile olsa Osmanlı Sultanına bir bağlılık duymaması”, İngiltere'nin Basra Körfezi'ne hâkim olmak için yıllardır bilinçli bir şekilde uyguladığı politikaların bir ürünüydü. İngiltere bu sulara hamilik görevini üstlenerek, bölge ile ilgili iddialarını meşrulaştırmak istemişti. Nitekim 1911'de Osmanlı İmparatorluğu, Kuveyt'teki kendi egemenlik haklarının etkili biçimde tanınmasının güvence altına alınmasını istediğinde, bir kıyı gücü olarak Basra Körfezi'nde üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmediği karşılığı verilmesinin temelleri de böyle atılmıştı. Bkz. The Levant Herald, 28 Ocak 1911, 26.

³³² E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 15, 182; E. J. Zürcher, *age.*, 2012, s. 66.

finansal yayılımı için de kullanılan bu geniş istihbarat ağında değişik unvanlar altında çeşitli görevliler bulunduru³³³. Zanzibar’da, İran Körfezi’nde, Batı Afrika kıyılarında, Pasifik adalarında, Burma’da, daha sonra Malay States bölgesinde İngiliz konsolosları ve resmi görevlileri rutin işlerinin yanı sıra, buralardaki yerel rejimleri etkilemekte ve kontrol etmekle görevliy³³⁴. İngiltere ayrıca 19. yy’ın sonlarında Avrupa kıtasında da faaliyet gösteren geniş bir casus ağına sahipti. Savaş Dairesi (War Office) 1873’te kendi istihbarat bölümü “*Intelligence Branch*”ı kurarken, bunu 1887’de Amiralliğin “*Naval Intelligent Department*”ı kurması takip etmişti³³⁵. 1909’da kurulan “*Majestelerinin Gizli İstihbarat Servisi*” ise özellikle Britanya’ya sızmış Alman casuslarına karşı kurulmuş dünyada ilk gizli servis olma özelliğini taşıymaktaydı³³⁶.

Britanya’nın istihbarat sistemi doğal olarak Yakın Doğu’da da etkin bir şekilde kendini göstermiştir. Kaldı ki İngiliz Dışişleri Bakanlığı Türkiye’deki istihbarata her zaman ilgi duymuştu³³⁷. Bu anlamda özellikle Majestelerinin İstanbul’daki İngiliz elçiliği çok etkili bir güçtü. Başta baştercüman, “*baştilki*” olarak da anılan Fitzmaurice olmak üzere, onun “*Bizans gübreliği*” dediği İstanbul’daki elçilik çalışanları bu görevi layıkıyla

³³³ Savaş öncesi yılların bu tür alt diplomatik personeli arasında; Maurice de Bunsen, Percy Loren, Dolobran’lı George Lloyd, Mark Sykes, Harold Nicolson, Alexander Cadogan, George Clerk, George Kidston, Lancelot Oliphant, George Young, Ernest Weakley, Andrew Ryan, Adam Block gibi sonraki mesleki yaşamlarında epeyce öne çıkacak diplomatlar, konsoloslar, dragomanlar vardı. George Lloyd daha sonra Mısır’da Yüksek Komiser, ardından Sömürge Bakanı olmuştur. 1908’de Britanya’nın Mezopotamya’nın ticari politikası için kilit önemde bir rapor hazırlamış ve savaş sırasında diğer faaliyetlerin yanı sıra Arap Bürosu’nda çalışmıştır. De Bunsen 1906-1914 arasında Madrid ve Viyana’da “Sir Maurice de Bunsen” olarak Büyükelçilik yapmış, 1915’te Osmanlı’nın Asya topraklarında İngiltere için arzu edilen şeyleri araştırmak için kurulan komiteye başkanlık etmiştir. Bunsen, sonradan ateşli bir Siyonist olarak Şubat 1919’da ölümüne kadar Paris Barış Konferansı Dışişleri Bakanlığı heyetinde görev yapmıştır. 1916’da Sir Mark Sykes, Sykes Picot Antlaşması’nı hazırlayanlar arasında yer almıştır. Yarbay Sir Mark Sykes, daha sonra milletvekili ve Arap meselelerinde Savaş Bakanlığı danışmanı olmuştur. Harold Nicolson ise, 1922-1923 Lozan Konferansı’na ve Paris Barış Konferansı’na katılan İngiliz heyetinin üyelerindendi. 1927’de Müsteşarken istifa edip, tarih ve diplomasi üzerine yazılar yazmıştır. Adam Block Beyrut, Şam, İstanbul Konsoloslugu görevlerinden sonra Dünyu Umumiye İdare Heyeti’nde İngiliz tahvil sahiplerinin temsilcisi, İdare Heyeti’nin yedek başkanı, İstanbul’daki İngiliz Ticaret Odası’nın başkanı, İstanbul Telefon Şirketi’nde başkan yardımcısı, İstanbul Liman ve Rıhtım Ortaklığı’nda yöneticiydi. Ayrıca Sir Ernest Cassel’in National Bank of Turkey adlı bankasında yönetim kurulu üyesi olarak “*Türkiye’deki İngiliz çıkarlarının sürekli elçisi*” konumundaydı. Bkz. D. Blaisdell, *age.*, 1979, s. 204-206; M. Kent, *age.*, 2013, s. 268-276.

³³⁴ D. Mclean, *agm.*, 1976, s. 291.

³³⁵ Jeffery T. Richelson, *A Century of Spies: Intelligence in the Twentieth Century*, Oxford University Press, Oxford 1995, s. 4.

³³⁶ Phillip Knightley, *The Second Oldest Profession: Spies and Spying in the Twentieth Century*, Random House, London 2013, s. 15.

³³⁷ Daha 1840’larda Dışişleri’nin istihbarat görevlileri Mezopotamya’ya dikkat çekmiş, 1842-1845 arasında İstanbul’da Stratford Canning’in gizli danışmanlığını yapan Henry Layard, Dicle ve Fırat’ın geleceğini, “*büyük askeri ve ticaret yolları*” olarak vurgulayarak belirtmişti. Layard’a göre ticaret, hem İngiltere’ye hem de Türkiye’ye avantaj sağlayacaktı. Ona göre bu vahşi ve kanunsuz alanlara yerleşmek üretimlerine yeni pazarlar sağlayacaktı. Bu da ancak yabancı girişim ve sermayeyi bu topraklara sokarak gerçekleşebilirdi. Bkz. D. C. M. Platt, *age.*, 1968, s. 208.

yerine getirmişlerdir. Söz konusu elçilik çalışanları ya da Fitzmaurice'in deyimiyle onun "çırakları"; Patrick Ramsay, Percy Loraine, güçlü muhafazakâr siyasetçi, ateşli emperyalist George Lloyd, Fitzmaurice'in en değerli müttetiklerinden William Tyrrell, arkeolog-dağcı-seyyah, arkeolojik araştırma kisvesi altındaki istihbarat görevlisi Gertrude Bell, Thomas Edward Lawrance, arkeolog Leonard Woolley, Mark Sykes, gazeteci Philip Perceval Graves bunlardan sadece birkaçıydı. Ayrıca Macar asıllı bir oryantalist, türkolog, seyyah olan Vambéry³³⁸ Büyük Britanya Krallığı emrinde çalışan bir casustu. Bu kişiler tam bir görev adamıydı ve özellikle Fitzmaurice³³⁹ ve George Lloyd "İngiliz İmparatorluğu'nun medeniyet götürme misyonuna sıkı sıkıya bağlı", ikisi de kariyerlerini Yakın Doğu'da oluşturmuş ve bu yolda sağlıklarını bile kaybetmiş görevlilerdi. George Lloyd Mezopotamya'da İngiliz ticaretini geliştirmek amacıyla yaptığı araştırmalar sırasında 1900 mil at sırtında seyahat etmeyi göze almış, çok kötü yaşamsal koşulların ardından çok ağır ateş ve çok uzun süre geçmeyen ağır bir dizanteriye yakalanmıştı. Bu çabalarının sonucunda ise "beyaz adamın sorumluluklarını"³⁴⁰ yerine getirmesi için hazırladığı proje kabul görmüş ve Dışişleri Bakanlığı ile Ticaret Birliği'nden resmi destek almayı başarmıştı. Yine 1907'de Paterson madenleriyle ilgili

³³⁸ Macar asıllı Vambéry, Benjamin Disraeli sayesinde İngiliz ajanı olmuş, Türkiye'de önceleri kahvehanelerde şarkıcılık yapmış, aradan geçen 1,5 yıl içinde Sadrazamla ahabap olmayı başarmıştı. Vambéry suikast kurbanı olmaktan korkmasa Yıldız Sarayı'nda konaklayabilecek kadar Abdülhamid'e yakın olmayı başarmıştı. Vambéry Siyonizm'e destek vermiş, Haziran 1900'da Herzl'i Sultan Abdülhamid'in huzuruna çıkarabilmek için elinden geleni yapmıştı. Bkz. WEB 15. https://tr.wikipedia.org/wiki/Arminius_Vambery, (14.10.2016); Vambéry, II. Meşrutiyet yıllarında da hâlâ İngiltere hesabına Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışan casus idi. Hardinge, Lowther'e yazdığı bir mektupta; eğer İngiltere hakkındaki mevcut tutumuna devam ederse tahsisatını keseceğine dair Vambéry'e çok sert iki mektup yazdığından bahsetmişti. Bkz. PRO, FO 800 193A, C. Hardinge'den Lowther'a gönderilen "Private" başlıklı mektup, 06.02.1909.

³³⁹ 15 Temmuz 1865'te İrlanda'nın Howth kasabasında Katolik bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Gerald Henry Fitzmaurice, İstanbul'daki Britanya Büyükelçiliği'nde Baştercüman olarak görev yapmış, kurnazlığı ve sahip olduğu Türkçe dil bilgisi sayesinde elçilikte çok etkili olmuştur. 1888'de İngiliz Dışişleri'nin Doğu Akdeniz Konsolosluk Servisi'nin İstanbul Ortaköy'deki tercüman yetiştiren okulunda eğitim alan bu İngiliz devlet görevlisi, çalışkanlığı, zekâsı, olağanüstü dil yeteneği ve mükemmel Türkçe bilgisiyle dikkat çekmiştir. Mayıs 1890'da konsolos yardımcısı olan Fitzmaurice, resmi bir konsolosluk görevlisi ünvanıyla, hem bir tercüman, hem bir gözlemci, hem de siyasi bir görevli olarak çok az diplomatta rastlanabilecek çok yönlü özelliklere sahipti. İngiliz elçiliğindeki "esas güç", İngiliz Dışişlerini'nin istihbarat kaynağı ve büyük bir entrika ustası olan Fitzmaurice'in bizzat kendisinin George Lloyd'a yazdığı mektuplardan 31 Mart Olayı'na karıştığı anlaşılmaktadır. Fitzmaurice'in Meşrutiyet'in ilanından sonraki başlıca uğraşısı ise yeni hükümet ve Jön Türkler hakkında sürekli bilgi toplayıp, bunları Londra'ya göndermekti. Fitzmaurice'in içinde yer aldığı diğer konular arasında ise özellikle İTC'ne yönelik Siyonizm suçlamaları ve Mahmut Şevket Paşa suikasti dikkat çekmektedir. Bkz. Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasisi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara, 1970, s. 69; Neville J. Mandel, *The Arabs and Zionism Before World War I*, University of California Press Ltd., USA., 1976, s. 95; G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 21, 26, 29-30.

³⁴⁰ Bu söz Fitzmaurice'e aittir. Bkz. G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 237.

80.000 sterlinlik bir iradenin çıkmasını muhtemelen Sadrazam üzerinde kurduğu etki ile başarmıştı³⁴¹.

Bu görevlilerin yerel yöneticilerle kurdukları özel diyaloglar ve onlar arasında da köstebekleri vardı. Fitzmaurice'e göre tercüme bürosunun gücü; Jön Türkleri, Yıldız sistemini ve onun gizemlerini bilmekte yatmaktaydı. Fitzmaurice, Jön Türkler hakkında diğer yabancı meslektaşlarından daha fazla şey bilmekle kalmamış, ayrıca onları Büyükelçi ile sessizce temasa sokmak için elinden geleni yapmıştı. Fitzmaurice, İngiliz çıkarları ve imtiyazlar için Bâbîâli, Nafia Nezareti ve Nazırlar ile devamlı irtibat halindeydi. Willcocks³⁴² bu sayede Mezopotamya'daki çalışmalarını rahatlıkla sürdürmüştü. Mart 1907'de casus Gertrude Bell, onun sayesinde gecikmelere maruz kalmadan gerekli araştırma izinlerini alabilmişti. Fitzmaurice'in bu izinler için referansı olmasa aylarca, hatta yıllarca beklemek zorunda kalacaktı. 1909'da Hindiyeye Barajı işinden para kazanacak olan Willcocks'a yardım eden, Pearson'un bölgedeki sulama işlerinin peşine düşen, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Cawnpore'daki (Kanpur) Cooper Allen Co.'dan 1200 askeri eyer sipariş etmesini sağlayan, Lynch Şirketi adına Fao'dan Musul'a ve Halep'e yetmiş beş yıllık ayrıcalıklı deniz seferleri yapma hakkını almak için uğraşan yine baş tercümanın ta kendisiydi. İstanbul'da bir İngiliz bankası kurmaya hazırlanan Sir Ernest Cassel'i 1909 yılı başlarında eski Sadrazam'a götüren ve uzunca bir süre sonunda eski Sadrazamı, Cassel'e ihtiyacı olduğu konusunda ikna eden yine oydu³⁴³.

O dönemde İngiltere'yi diğerlerinden üstün kılan bir başka özellik ise Britanya'nın çok güçlü bir bankacılık ve sigortacılık sistemine sahip olmasıydı. Britanya bankacılık sektörü 1815'i takiben uluslararası bankacılığın öncülüğünü yapacak düzeyde

³⁴¹ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 86, 254-255, 372, 385; R. Barellies, *age.*, 2003, s. 295; Paterson'un 1907'de imtiyazını aldığı bu maden Mekri-Köyceğiz'deydi. Paterson ve ortakları 1902'de Anadolu'da işletilen 24 krom madenin 19'unun sahibi olurken, Alman Krupp ve Rochling şirketleri de Anadolu'nun kromu ile ilgilenen şirketlerdi. Bunlar da 1911'de birçok ocağı ele geçirmeyi başarmışlardı. Bkz. V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 177-178; Arzu Baykara Taşkaya, "XIX-XX. Yüzyılda Köyceğiz'de Krom Madenleri ve Madenlerin İşletme İmtiyazları", *T. C. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Sociel Sciences), S. 31, Aralık 2011, s. 80, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/55725>, 06.04.2019.

³⁴² 27 Eylül 1852'de Hindistan'da doğan Willcocks, Mısır'daki Aswan barajı düşüncesini ilk kez ortaya atan ve tasarlayan İngiliz inşaat mühendisidir. 1911'de günümüz Irak sınırları içinde bulunan eski Kalde bölgesine su getirilmesi için bir plan geliştirmiş, bu plan kapsamında eski Babil kenti yakınlarında Fırat nehri üzerinde kurulan Hindiyeye barajı, 1 milyon 4 yüz bin hektarlık bir alanın sulanmasına olanak sağlamıştır. Onun Irak'ın sulanmasıyla ilgili hazırlamış olduğu haritalar, I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz askerlerinin bölgedeki ilerlemesini kolaylaştırmıştır. Bkz. AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 22, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2005, s. 202, aktaran Ercan Karakoç, "Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriyel Noradunkyan Efendi", *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, c. 7, S. 25, Bahar 2010, s. 162.

³⁴³ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 251, 327, 332, 350.

gelişmiş, daha yüzyılın başlarında ülke dışına şubeler açacak hale gelmişti³⁴⁴. Dünyanın en güçlü parası İngiliz Sterlini olurken, en eski merkez bankası Bank of England da faiz oranlarının, dolayısıyla sermaye hareketlerinin belirleyicisi idi. 1870’lerden 1914’e kadar dünyada egemen olan para sistemi “*altın standardı*” da İngiltere’nin öncülüğünde kurulmuş, bu sistem dünyanın istikrarlı şekilde büyümesinde ve ticaretin gelişmesinde belirleyici olmuştu³⁴⁵. Londra kentinin sunduğu mali hizmetler, İngiltere’yi küresel ekonomi içinde en büyük yatırımcı, banker, sigortacı ve mal alım-satımcısı, daha da önemlisi uluslararası finansın karar merkezi haline getirmişti. Britanya’nın uluslararası bankacılık alanındaki tartışmasız üstünlüğü hiç kuşkusuz İngiliz emperyal gücünün en önemli ayağını oluşturmuştu. Zira bu ayrıcalıklı konum Kıta Avrupası’nı ve dünyanın geri kalanını Londra’da oluşturulan ticaret koşullarına uyum sağlamaya zorlamış³⁴⁶, özetle Londra; finans dünyasının kalbi, evrenin bankacısı haline gelmişti³⁴⁷.

Yukarıda bahsedildiği gibi NBT’nin kurulduğu yıllarda İngiltere, hemen hemen dünyanın her yerinde olduğu gibi Osmanlı topraklarında da, istihbaratla iç içe geçmiş elçilik çalışanları, İngiliz istihbaratının yardımlarıyla yeni imtiyazlar arayan şirketleri, dünya çapındaki ünlü finansörleri ile faaliyette idi. İngiltere gerek ekonomik, gerek diplomatik, gerek geniş istihbarat ağı ve çok iyi yetişmiş İngiliz devlet görevlileriyle yavaşça, ancak emin adımlarla Osmanlı İmparatorluğu’na ve Orta Doğu’ya nüfuz etmekteydi. İngiltere bu yıllarda en değerli devlet adamlarını bu bölgede görevlendirmiş, onları uzun yıllar bu coğrafyada tutarak, deneyimlerinden sonuna kadar yararlanmıştı. Mesela o devirde Lord Cromer gibi birçok İngiliz devlet görevlisi Mısır’ın yönetiminde finans danışmanı, kamu görevlisi ve yarı resmi görevliler şeklinde söz sahibi olurken, bu isimler daha sonra ilginç bir şekilde Türkiye’de ve tekrar Hindistan’da görev yapmıştı.

³⁴⁴ Britanya’nın uluslararası bankacılık üzerindeki tartışmasız hâkimiyeti yüzyıllar boyunca devam etmiş, öyle ki bu üstünlük 1960’lara kadar İngiltere lehine hiç değişmemiştir. Bkz. Geoffrey G. Jones, *British Multinational Banking, 1830-1990*, Oxford University Press, Oxford, 1993, s. 103.

³⁴⁵ Altın para sisteminin temel özelliği; “*her ülkenin parasının birim değerini belirli ağırlıkta ‘saf altın’ cinsinden tanımlamasıdır. Bu sistemin işleyişindeki temel ilke ise; altın ithalatının ve ihracatının serbest olması, yani devletin piyasaya müdahalesinin olmamasıdır*”. Bkz. Erdiç Tokgöz, *Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisinde Değişen Dengeler*, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:7, S:13, 2018, s. 10

³⁴⁶ Dünyanın çoğu gemi ticaretinin finansmanı için Londra bankalarının kambiyo senetleri gerekli hale gelirken, Kıta Avrupası üreticileri de dâhil olmak üzere dünyadaki tüm üreticiler Londra’nın büyük sigorta kurumu “Lloyd’s Insurance Syndicate” vasıtasıyla korsanlık, felaket ve savaş sebebiyle yaşanan hasarlara karşı kendi gemilerini sigortalamak zorunda bırakılmıştı. Barings, Hambros ve hepsinin ötesinde Rothschild’ler gibi Londra’nın önde gelen finans şirketlerinin yaratıcısı olan Bank of England dünyanın en büyük parasal altın tedarikini sağlamış, bunu kendi çıkarları için kullanmıştı. İleride siyasi güç eksenli Atlantik’in batı yakasına kaydığında aynı çevreler, faaliyetlerinin ana merkezini Amerika Birleşik Devletleri’ne taşımışlardır. Bkz. F. W. Engdahl, agm., 2007.

³⁴⁷ P. Kennedy, *age.*, 2015, s. 277.

Mısır'ın yönetiminde yer alan Lord Cromer 1880'de Hindistan Valiliği Meclisi'nde Ekonomi Üyesi olurken, 1883-1907'de Mısır Başkonsolosu ve Majesteleri'nin Hükümeti'nin (HM Government) temsilcisi olmuştur. Yine Lord Abernon 1883-1889'da Mısır Hükümeti'ne Ekonomi Danışmanlığı görevinden sonra 1889-1897'de Osmanlı Bankası yöneticiliğine getirilmişti. Sir Vincent Caillard 1883-1898'de Osmanlı Düyunu Umumiye'sinde Britanya'yı temsil etmiş ve 1898'de "*National Bank of Egypt*" (Mısır Milli Bankası) müdürlüğüne atanmıştı. Sir Henry Babington Smith 1897-1899'da Hindistan Valilik sekreteri, 1900'de Osmanlı Düyunu Umumiye'sinde Britanya temsilcisi, 1909'da "*The National Bank of Turkey*" başkanı, Mısır'daki "*The Agricultural Bank of Egypt*"de yönetim kurulu üyesi, "*Mortgage Company of Egypt, Ltd.*"in (İpotekle Borç Verme Şirketi) başkanı olarak görevlendirilmişti³⁴⁸.

1.2. Britanya'nın Finans Aristokrasisi

Emperyalist politikaların doruğa ulaştığı 19. yy aynı zamanda uluslararası bankacılar çevresinin oluşturduğu büyük finans çevrelerinin serpiştiği "*bankerler yüzyılı*" şeklinde de tanımlanabilmektedir. Karl Polanyi; İngiltere'de ve Avrupa'nın çoğu ülkesinde Merkez Bankalarını da elinde tutan ve en önde gelenlerinin Rothschild ailesi olduğu bu kâr amaçlı bu özel bankacılık çevrelerini "*Haute Finance*" (Yüksek Finans) olarak tanımlamaktadır³⁴⁹. Haute Finance çevreleri hükümetlerin savaş ve barış finansmanlarından³⁵⁰, sanayiden bankacılık sektörüne değin birçok yabancı sermaye yatırımına, dış ülkelerdeki kamu kuruluşlarına ve özel şirketlere verilen uzun vadeli borçlara, borçlar vasıtasıyla mali kontrolü ele almaya kadar uzanan pek çok alanda

³⁴⁸ J. T. W. Newbold, agm., 1922, <https://www.marxists.org/archive/newbold/1922/08/egypt.htm>; (01.03.2016).

³⁴⁹ Türkçe'ye "*Büyük Finans Çevreleri*" olarak çevrilmiştir. Bu ifadenin kökeni, "*Haute Banque*" çevrelerine dayanmaktadır. "*Haute Banque*" deyimi; 19. yy'ın ilk yarısında Paris'te prestijli bankacılığı temsil eden, küçük, oldukça kişisel ve birbirini tanyan ve iş birliği yapan bir grup bireysel bankacılık işletmesine verilen addır. 19. yy boyunca Parisli özel ticari bankaların seçkin olanlarını nitelemek için kullanılmıştır. Aile işletmesi temelinde bir ortaklık şirketi (société en nom collectif), hatta basit sınırlı bir ortaklık (topluluklar komitesi) şeklinde düzenlenmişlerdi. Bu aile ve şirket arasında gerçek bir geçişkenlik (osmoz) sağlamıştı. Haute Banque evleri, saygınlığı, sağlamlığı ve istikrarı ile ödemelerin çok riskli olduğu bir dönemde en büyük güven kaynağını oluşturmuştu. Bu bankalar grubu, o zamanlar banka kuruluşlarının yüzde 10'u kadardı. Uluslararası boyutta büyük işlerle uğraşıyorlardı. Bu bağlamda, müzakerelere ve uluslararası para piyasasına müdahale etmişlerdi. Yönetimi Fransız etkisinde olan Osmanlı Bankası'nda da yönetim kurulunun tamamı daha önce diğer kuruluşlara tabi olan Haute Banque temsilcilerinden oluşmaktaydı. Bkz. Youssef Cassis, *City Bankers, 1890-1914*, Cambridge University Press, UK, 1994, s.75; WEB_17. Nicolas Stoskopf, What is the Parisian "haute banque" in the nineteenth century?, (15.12.2009), s. 2-3, <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00441164/document>, 13.02.2013.

³⁵⁰ "*Her kredi sadece finansal bir başarı değildir, bazen bir ulus kurar ya da bir tahtı düşürür*". Byron; aktaran Paul Emden, *Money Powers of Europe In The Nineteenth and Twentieth Centuries*, Purnell and Sons Ltd., Paulton (Somerset) and London, 1937, s. 40.

faaliyet göstermekteydi. Polanyi 1944'te yayınladığı kitabında bu çevreler hakkında henüz kapsamlı bir araştırma yapılmadığına dikkat çekmiştir ki, aslında günümüzde de durum pek fazla değişmemiştir. Bu çevrenin İngiltere'nin siyasi alandaki gücünden yararlanarak gösterdiği faaliyetler neticesinde yukarıda da belirtildiği gibi Londra, borsa ve bankacılık alanında dünyanın merkezi, dünyanın sermaye piyasası konumuna yükselmiştir. Yine Polanyi'nin ifadesiyle servetlerinin önemli bir bölümünü savaş finansmanından elde eden bu çevreler kendilerini hiçbir hükümete bağımlı hissetmiyorlardı. Ancak hepsiyle temas halindeydiler. *“Büyük finans çevrelerinin amacı maddi çıkar sağlamaktı; bu amaç da, ancak hedefleri güç ve fetih olan hükümetlere yanaşarak sağlanabilirdi. Avrupa başkentlerine yerleşmiş Yahudi banker hanedanlarının metafizik mekânsızlıklarını neredeyse kusursuz bir biçimde karşıladıkları, işte bu hayati ihtiyaçtı. Barışseverlikten başka her şey atfedilebilirdi onlara; servetlerini savaş finansmanından elde etmişlerdi; ahlâk kuralları onlara işlemezdi; önemsiz, kısa, yerel savaflara hiçbir itirazları yoktu. Ama büyük devletler arasındaki yaygın bir savaşın, sistemin parasal temellerini etkilemesi durumunda işlerinin bozulacağı açıktı”*³⁵¹.

Philip Cottrell 19. yy'ın ortalarında *“Yüksek finans”* (Haute Finance) diye adlandırılan Avrupa finans çevrelerinin özellikle Osmanlı Devleti gibi bazı geri kalmış ülkelerde kredi ve ticaretin gelişmesi konularından daha ziyade, emperyalist politikalarla meşgul olduklarını ifade etmektedir³⁵². J. A. Hobson ise küçük finansör grupları şeklinde nitelediği büyük bankerleri, emperyalist politikaların baş yapımcıları olarak tanımlamış, bu küçük grupların hükümet ve kamuoyu üzerinde çok etkili olduklarından söz etmiştir. Hobson'a göre; aşırı finansal refaha sahip bu küçük insan grupları kendi çıkarları uğruna Britanya dış politikasını gasp etmeyi başaran *“askeri-endüstriyel”* bir kompleksi temsil etmekteydi. J. A. Hobson 1902'deki bir analizinde, finans çevreleri ve emperyalizm ilişkisinin yeni bir şey olmadığını, bütün bunların köklerinin 19. yy'a dayanan eğilimlerin doruk noktasını teşkil ettiğini ifade etmişti. Hobson 1882'de İngiltere'nin Mısır'ın işgalini finansal emperyalizme başlıca örnek gösterirken; gerek Boer Savaşı'nı, gerekse de Mısır'ın işgalini, özel girişimcilerin ulusal güçleri (silahlı kuvvetlerin) kendi amaçları için kullanmasının ders verici bir örneği olabileceğine işaret etmişti³⁵³.

³⁵¹ K. Polanyi, *age.*, 2010, s. 45.

³⁵² P. L. Cottrell, *age.*, 2008, s. 75-76.

³⁵³ Peter Cain, “J. A. Hobson, Financial Capitalism and Imperialism in Late Victorian and Edwardian England”, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Volume XIII, Number 3, May 1985; A. N. Porter and R. F. Holland (ed.), *Money, Finance and Empire 1790-1960*, Published by Frank Cass&Co. Ltd., London, 1985, s. 1-2.

Belirtildiği gibi bu finans çevreleri çoğunlukla Yahudilerden ve Katolik Fransa'nın kendi içinde barındırmak istemediği Huguenotlar'dan oluşmaktaydı. İngiltere daha önceleri ülkesinden attığı Yahudileri iç savaşın sonunda, Hollanda'dan getirilen Orange'lı William'ın ya da III. William'ın (1689-1702) İngiltere tahtına çıkarılmasından sonra ülkeye tekrar kabul etmeye başlamıştır. Özellikle de Alman Yahudileri ile Amsterdamlı zengin Yahudilerin ülkeye girişi İngiltere'nin ekonomik ve finans anlamındaki gücünde büyük rol oynadı³⁵⁴. Diğer yandan İngiliz Kralı William, Katolik Fransa'ya karşı açtığı savaşta Augsburg birliğine parasal destek sağlarken, Hollanda'dan çok sayıda finans danışmanı ile askeri müteahhiti de ülkesine getirtmişti. Yahudiler ve Huguenotlar'dan oluşan bu gruplar o zaman finansın merkezi olan Amsterdam piyasasına göre daha geri bir konumda olan Londra piyasasına tecrübelerini aktarmışlardır. Bu sayede Londra finans piyasası uluslararası borçlanmalara Amsterdam'dan daha geç tarihlerde başlamış olmasına rağmen, bu piyasanın teknik bilgilerini daha erken zamanlarda uygulamaya geçirmiştir. İki piyasanın bütünleşmesine yol açan bu gelişmelerle birlikte Bank of England (1694), New East India Company (1698), The United East India Company (1702) ve South Sea Company'nin hisse senetleri hem Londra'da hem de Amsterdam piyasasında işlem gören ilk şirketler oldular³⁵⁵.

1694'te Bank of England'ın kuruluşuna da katkıda bulunan bu Museviler, aynı zamanda Londra Borsası'nı da kurdular³⁵⁶. Yine "18. yüzyıl boyunca Fransa'ya karşı sürdürülen savaşta da finanse ederek, Londra'ya taşınan sermaye sonucunda 1815'ten itibaren dünyanın finansal merkezi"nin Londra olmasına ve Amsterdam'ın ikinci sıraya düşmesine çok önemli katkılarda bulundular³⁵⁷.

Werner Sombart da, Yahudilerin modern kapitalizmin dışsal şeklini etkilediklerinden ve ruhunu oluşturduklarından bahseder. Sombart'a göre onlar, Batı Avrupa'da modern kapitalizmin yerleşmesindeki kilit rolü üstlenen kişilerdi. Zira Sombart, dünyanın ekonomik merkezinin Güney'den Kuzey'e kaymasıyla, Musevilerin yer değiştirmesi arasında bir ilişki kurmaktadır. Sombart'a göre 15. ve 16. yy'da dünya ticaretinin hegemonyasının Güney Avrupa ülkelerinden (İtalya şehir devletleri, İspanya ve Portekiz), Kuzey Avrupa'ya (Hollanda, Fransa, İngiltere ve Kuzey Almanya)

³⁵⁴ B. Soy, agm., 2014, s.13.

³⁵⁵ H. Al, *age.*, 2007, s. 15.

³⁵⁶ Pat Thane, "Private Bankers and Philanthropy: the City of London, 1880s-1920s", *The World of Private Banking*, Youssef Cassis and Philip L. Cottrell, Co-Edited by Monika Pohle Fraser and Iain L. Fraser, Ashgate, UK, 2009, s. 222.

³⁵⁷ B. Soy, agm., 2014, s.13.

aktarılması bu grubun göçleriyle bağlantılıdır. Bu argümana göre; Yahudiler 15. yy ile birlikte yaşadıkları yerlerden kovulduktan sonra terk ettikleri bu topraklarda ekonomik çöküşler yaşanırken, buna karşın yerleştikleri Hollanda ve daha sonra da İngiltere’de refah düzeyinde ani yükselişler olmuş, kapitalist gelişim hız kazanmıştı³⁵⁸.

Yine Werner Sombart’a göre; Yahudilerin bu göçler sonrasında geniş bir coğrafyaya yayılması, kapitalist sermayeyi oluşturmalarına ve bu sermayeyi neredeyse tüm dünyaya yaymalarına olanak sağlamıştı³⁵⁹. Özellikle de Alman Yahudi aileleri bu tür bir organizasyonda uzmanlaşmışlardı. Bu bağlamda çoğu konumuzla ilgili olan Sterns, Bischoffsheims, Koenigswarters, Cahen d’Anvers, Heine veya d’Erlanger’in Fould, Rothschild ve d’Eichthal bu türden ağları kuran en eski Yahudi bankacıları³⁶⁰. Yine Lopez, Mendes, Gradis, Carceres aileleri dünyanın farklı yerlerinde iş bağlantıları kurmayı başarmış önemli Yahudi aileleriydi. Dünya çapında şubeleri olan diğer ünlü aileler; Costas (Acostas, D’Acostas), Alhadibs, Sassoons, Pereires’di³⁶¹. Bu şekilde aynı ailenin dünyanın çok farklı yerlerinde kurduğu sayısız şubeler ve dünyaca ünlü büyük şirketler, “büyük ilişkilerinin” ortaya çıkmasına zemin hazırlamış, bu sayede farklı yerlerde birçok imkâna da kolayca ulaşabilir hale gelmişlerdi³⁶². 1909’da NBT’yi kuran ve kendisi de Yahudi kökenli ünlü bir banker olan Sir Ernest Cassel de Yahudi iş adamları arasındaki yukarıda bahsedilen dayanışma ağını ve kararlılığı şöyle açıklamıştı:

“Rekabet ve çıkar bağları söz konusu kişileri bir araya getirmiştir. İletişim ağı en ufak bir temasta harekete geçmektedir. Kendi aralarında ekonomik, politik ve finans alanlarında en yüksek derecede tam bir ağ kurmuşlardır. Bir noktada desteklerini çekebilirler, ek kredi sağlayarak yıldırım hızıyla yüklü miktarlarda parayı finans imparatorluklarının bir köşesinden diğer köşesine yetiştirebilirler ve ülkelerin politik kararlarını etkileyebilirler”³⁶³.

³⁵⁸ İngiltere’ye akın eden Yahudilerin birçoğu İspanyol ve Portekiz orijinliydi. Bkz. Werner Sombart, *The Jews and Modern Capitalism*, Transaction Publishers, USA, 2009, s. 11, 15-16, 170; Satılmış Öz, “Kapitalizmin Ruhu Problemi: Werner Sombart”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 18, S. 29, Ocak-Haziran 2013, s. 153, 157-159, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/257720>, 11.02.2019.

³⁵⁹ W. Sombart, *age.*, 2009, s. 170.

³⁶⁰ P. Thane, *age.*, 2009, s. 222.

³⁶¹ Bordeaux’da oturan Lopez ailesinin İspanya, İngiltere, Anvers ve Toulouse’da şubeleri vardı. Tanınmış bankacılardan Mendes ailesi de Bordeaux’dan, Portekiz, Fransa ve Flanders’e kadar uzanan geniş bir network kurmuştu. Mendes’in akrabaları olan Gradis ailesi de her yöne yerleşmişti. Hamburg’daki Carceres, İngiltere’de, Avusturya’da, Batı Hint Adaları’nda, Barbados’da, Surinam’da, hemen her yerdedi. Bkz. W. Sombart, *age.*, 2009, s. 170.

³⁶² S. Öz, agm., 2013, s. 153, 157-159.

³⁶³ Armand du Plessis, *CIVILIZATION*, AuthorHouse UK Ltd, USA, 2014, s. 313.

Yahudi bankacılar etkinliklerini 19. yy'ın sonlarında daha da artırırken, oluşturdukları iletişim ağları ile dış ticaretten, merkez bankalarının kuruculuğuna kadar birçok farklı alanda etkinlik sağlamışlardır. Ocak 1870'te aralarında gelecekteki Reichsbank kurucusu olacak olan Ludwig Bamberger ve Herman Wallisch'in de bulunduğu çok sayıda Yahudi bankacı ve politikacı uluslararası ticareti finanse etmek amacıyla Deutsche Bank'ın kuruluşunda yer almıştır³⁶⁴. Bu bağlamda Rothschild, Goldsmith, Warburg, Lehman, Cassel, Speyer (bu kişinin adı bir Jön Türk darbe girişimini finanse eden bankerler arasında geçmektedir) Avrupa ekonomisini büyük çapta ele geçiren Yahudi bankerleriydi.

Sömürgeciliğin yayılması ise Yahudi bankacıların karşısına yeni fırsatlar çıkarmıştır. Örneğin Yahudi bankerler, Afrika'da kolonizasyon kurması için Kral II. Leopold'a yardımcı olmuşlardır. Bu şekilde Gerson von Bleichröder³⁶⁵ adlı ünlü Alman Yahudi banker, 1885'teki Berlin Konferansı'nda Kongo'nun ele geçirilmesinde Kral adına önemli rol oynamıştır. Yine kral Afrika sömürge girişimi konusunda kararsızlık yaşarken, Sociéte Generale ve Rothschild'ler, Franz Philippson ve Leon Lambert gibi özel bankacılar "*Etat Independant du Congo*"nun (Kongo Bağımsız Devleti) kurulması ile yakından ilgilenmişlerdir. Yine Hamburg MM. Warburg Bankası, Alman deniz nakliyesinin üst kademelerindeki çok az Yahudi'den biri olan Albert Ballin ile bağlantısı sayesinde yer aldığı sömürge faaliyetleriyle dünya bankacılığının ilk sırasına atlamıştır. Yukarıdaki örneklere benzer bir şekilde NBT'nin kurucusu Sir Ernest Cassel de servetinin önemli bir kısmını Britanya'nın yarı sömürgesi haline gelen Mısır'da yürüttüğü büyük faaliyetlerden sağlamıştır³⁶⁶.

Kısaca İngiliz sömürgecilik faaliyetleri yayılırken yavaş yavaş gelişen İngiliz bankacılığı, 19. yy'da giderek merkezi konuma yükselmiş ve faaliyetlerini dünyanın çok geniş kesimine yaymıştır. G. Jones, İngiltere dışında açılan bu bankaları; "*deniz aşırı*

³⁶⁴ P. Thane, *age.*, 2009, s. 222.

³⁶⁵ İmparatorluk Almanya'sındaki tüm Yahudilerin en yükseğine çıkmıştır. Berlin'in Rothschild'i, Alfred Krupp'tan sonraki ikinci büyük servete sahip kişiydi. Hıristiyanlığa dönüşmeden "von" olan ilk Prusyalı Yahudi idi. Onu büyüklüğe taşıyan şey, Bismarck'la olan birlikteliğiydi. Bleichröder, Bismarck'ın mali menajeri ve danışmanıydı; otuz yıldan uzun süre Bismarck'ın özel hesaplarını tuttu ve Bismarck'ın yatırımlarını kârlı bir şekilde yönlendirdi. Bu otuz yıl boyunca Bismarck, herhangi bir bakan veya diplomattan daha çok, belki de İmparator William I'den bile fazla Bleichröder'i gördü. Kariyeri boyunca Bleichröder'in binlerce mektup alışverişi olmuş; William I ve Leopold II'den, Alman bakanlardan, yetkililerden, Rothschild'den, Disraeli'den ve sayısız siyasi bilgi kaynağından mektuplar almıştır. Bkz. A. J. P. Taylor, "Imperial Germany's Jewish Banker", *The New York Review of Books*, 17 Şubat 1977, <https://www.nybooks.com/articles/1977/02/17/imperial-germanys-jewish-banker/>, (14.02.2019).

³⁶⁶ P. Thane, *age.*, 2009, s. 222; A. J. P. Taylor, *agm.*, 1977.

bankalar” ya da “*çok uluslu bankalar*” olarak adlandırmaktadır. Bunlar İngiliz bankacılık sisteminin çeşitli uzmanlık alanlarında geldiği noktayı göstermektedir ki, burada Musevi bankacıların o güne kadar sahip oldukları birikim ve tecrübenin çok önemli katkısı bulunmaktadır. İngiliz mevduat bankalarının çalışma prensiplerini benimseyen bu bankalar, faaliyet gösterdikleri bölge Britanya İmparatorluğu’nun bir parçası olup olmadığına göre adlar almakta (mesela Bank of Egypt şeklinde bir isim tercih etmekteydiler), ya da yabancı bankaların adlarını taşımaktaydılar. Söz konusu bankaların ilk dalgası ise Kuzey Amerika, Kanada, İngiliz Karayipleri, İngiliz Guyanası, Yeni Zelanda, Güney Afrika, Akdeniz, Antiller ve Cape Kolonisi’nde faaliyet gösteren bir dizi denizaşırı bankanın kurulmasıyla birlikte 1830’lu yıllarda ortaya çıkmıştır.

Denizaşırı ülkelerdeki şubelerin teşvik edilmesi ile ilgili zamanlama tam da ücra bölgelerin dünya ekonomisine katılması, hammaddelerin ve kıymetli madenlerin keşfi ya da sömürülmesi şeklinde cereyan eden İngiliz emperyal yayılcılığı ile yakından bağlantılı olmuştur. Hatta İngiliz Hazine Bakanlığı “*denizaşırı*” adı verilen (diğer bir ifadeyle Sömürge Bankaları) bu yeni banka türü için uygun düzenlemeler yapmış, adı geçen bankalar bu düzenlemelere tabi olarak faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Başlıca hedefleri dış ticaretin finansmanı olan bu şubelerin hepsi Londra’daki ana merkezden idare ve kontrol edilmiştir. Bunlardan bazıları ise daha başlangıçtan itibaren “*politik olarak*” çok daha önemli amaçlara hizmet etmiştir³⁶⁷.

Özellikle İngiliz bankacılığının geliştiği 1890-1914 yılları arasında gerek hedef bölgelerde, gerekse de dünya ölçeğinde önemli bir düzenleme ve kontrol mekanizmasının bulunmaması, tasarrufların yetersiz, buna karşın kredi talebinin çok olması ise ekonomik-finansal yayılımı, bir başka deyişle sömürüyü kolaylaştırmıştır. 19. yy’da özellikle de bankacılık ile ilgili yasalardan ve merkez bankalarından yoksun doğu ülkelerinin bizzat kendileri de çoğu zaman farkında olmayarak, Britanya’nın çokuluslu bankaları için Avrupa’da bile bulamayacakları cazip faaliyet imkânları sunmuşlardır. Kısaca bu bankalar dünyanın az gelişmiş bölgelerindeki bankacılık alt yapısının eksik olmasından faydalanırken, bu ülkelerin bankacılık alanındaki geri kalmışlıkları Britanya bankalarına serbestçe hareket etme imkânı tanımıştır. Dolayısıyla adı geçen dönemde denizaşırı bankaları faaliyette buldukları ülkelerin korumasızlığından yararlanarak merkez

³⁶⁷ G. Jones, *age.*, 1993, s. 1, 12, 14, 19, 103; Y. Cassis, *age.*, 1994, s. 75.

bankaları gibi hareket etmiş, merkez bankalarının sahip olabileceği yetkileri kendi lehlerine kullanmışlardır³⁶⁸.

Diğer yandan İngiliz İmparatorluğu'nun dünyanın önemli bir kısmı ile giderek büyüyen bağları, denizaşırı bankaların da büyüüp, serpilmesine imkân tanımıştır. 1914'ten önceki yirmi yıl içerisinde ise imparatorluk; Güney, Batı ve Doğu Afrika'ya doğru genişleyip, Latin Amerika tamamen Britanya “*gayriresmi imparatorluğu*”nun bir parçası haline gelirken, denizaşırı banka kolları da bu genişlemeyi takip etmiştir. Avustralya, Kanada, İngiliz Karayipleri, İngiliz Guyanası, Yeni Zelanda, Güney Afrika, Akdeniz ve Asya'da birçok ofis ve şubeye sahip olan otuz kadar İngiliz bankasının I. Dünya Savaşı arifesinde dünyanın hemen her yerinde 1000'den fazla şubesi olmuştur. Güneydoğu Asya Adaları ve Güney Afrika'da bu bağlar Britanya yerleşimcilerine hizmet ederken, Doğu'daki Britanya gücü; Hindistan, Singapur ve Hong Kong merkezlerinden yapılan ve bu merkezlere yönelen Britanya ticaret hareketlerini finanse etmiştir³⁶⁹.

Bu bağlamda Britanya'nın deniz aşırı bankaları 19. yy'ın başlarında Doğu Akdeniz'de de varlığını göstermiştir. Yüzyılın başlarında İngiltere'nin bu bölgeye ticaretinin artmasıyla Doğu Akdeniz'de modern bankacılık kurumlarına ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen akabinde, 1839'da Londra'lı tüccarların ve bankerlerin ortaklığı ile kurulan “*Ionian Bank*” bölgedeki İngiliz çıkarlarını temsil etmiştir. Bankanın kuruluşu için ilk çabalar, bölgedeki yerel tacirlerin tarım ve kredi üzerindeki tekeli yok etmek üzere adalardaki “İngiliz Koloni Yönetimi” (British Colonial Administration) tarafından başlatılmıştır. Bu bankacılar, 1825'te Anglo-Irish (İngiliz-İrlanda) şube bankacılığı olarak kurulmuş “*Provincial Bank of Ireland*” ile ilişkisi olan yatırımcılardı. Nitekim bu bankacılık modelini sadece Doğu Akdeniz'deki Ionian Bank için değil, Avustralya ve Kanada'daki oluşumlar için de kullanmışlardır³⁷⁰.

İngiliz bankacıları 1850'lerden sonra Doğu'nun sunduğu kârlı fırsatları da gözden kaçırmamışlardır³⁷¹. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin adı geçen İngiliz denizaşırı

³⁶⁸ G. Jones, *age.*, 1993, s. 23, 103, 109; P. Thane, *age.*, 2009, s. 222.

³⁶⁹ G. Jones, *age.*, 1993, s. 75.

³⁷⁰ P. Cottrell, 2008, *age.*, s. 64.

³⁷¹ Bu yönüde 1870'ten sonra İngiliz ekonomisinin sürekli olarak gerileyen bir büyüme oranı sergilemesi de etkili oldu. 1875'teki kriz sırasında Avrupa'daki faiz hadleri düşmüş, Avrupa finans kapitali de 1880'lerde büyük bir mali ve ekonomik krizin içine sürüklenmişti. Zira ekonomideki daralma büyük bankalar, sigorta şirketleri ve yatırımcıları zora sokmuş, bu zorluklar özellikle I. Dünya Savaşı'nda önceki yirmi yıl boyunca bu yatırımcıları yurtdışına kanalize etmiştir. Bkz. Ç. Keyder, *agm.*, 1985, s. 647-648; P. Cain, *agm.*, 1985, s. 10, 13.

bankaları ile temasları 19. yy başlarında olmuştur. İlk olarak 1855'te İzmirli bir Rum tüccar, Londra'daki iş bağlantıları sayesinde East India Company (Doğu Hindistan Şirketi), London & Westminster Bank ve Oriental Banking Corporation'ın yöneticileri de olan Londra'daki etkili bir kapitalist grubunun desteğini alarak The Bank of Egypt'i (Mısır Bankası) kurmuştur. Bu banka o zaman Uzak Doğu'daki en güçlü banka ve aynı zamanda Osmanlı topraklarında kurulan ilk İngiliz bankası olmuştur. Ayrıca yabancı bir ülkede İngiliz ve yabancı ortaklığıyla kurulan ilk anonim şirket olduğundan şirket sözleşmesi çok dikkatle incelenmiş ve İngiliz Hazinesi'nden onay alınmıştı. Hatta daha sonra kurulan Osmanlı Bankası'nın şirket tüzüğünde de The Bank of Egypt'inkine tamamen benzeyen tüm temel hükümler yer almıştı. The Bank of Egypt'in başlıca işleri o dönemde Mısır'daki diğer bankalarinkine göre oldukça tipikti ve çoğunlukla Hıdiv ve ailesinin üyelerine çok yüksek faizle borç vermekten ve arazi kredilerinden oluşmuştu. Banka ayrıca, 1854'teki ilk Türk kredisi için ipotek edilen Mısır vergisinin İngiltere'ye transfer edilmesinden de sorumluydu ve bu faaliyetlerle ilgili olarak daha ilk yılda ortaklarına %7'lik bir kâr payı dağıtmayı başarmıştı. Amerikan İç Savaşı sırasında Mısır'daki pamuk üretiminin gelişmesi, Süveyş Kanalı projesi ve Hıdiv Said Paşa'nın aşırı harcamaları Mısır'da bankacılığı cazip hale getirince 1864'te Anglo-Egyptian Bank³⁷² ve birkaç benzer kuruluş daha bankacılık girişiminde bulunmuştur³⁷³.

Bu bankalar çeşitli rekabet ortamlarında ise İngiliz İmparatorluğu'nun gücünü büyük bir avantaj olarak kullanmışlardır. Söz konusu bankalar rekabet avantajları, uyguladıkları stratejiler, değişen çevre koşullarına verdikleri cevaplar, yönetsel becerileri ve üstün performansları ile az gelişmiş ülkelerde mali piyasaların kontrolünü ele geçirmişlerdir. Bu bankalar baskın konumlarını 20. yy'ın ortalarına kadar devam ettirirlerken, aslında neredeyse bütün dünya, Britanya'nın iyi yönetilen çokuluslu bankalarının rekabetçi avantajları sonuna kadar sömürdüğü bir yer haline gelmiştir³⁷⁴. Öyle ki Hobson'ın da belirttiği üzere, bu yıllarda İngiliz sermayesinin deniz aşırı finansal yatırımlardan elde ettiği getiri, dış ticaretten elde edilen getirinin çok çok üstünde kalmıştır³⁷⁵.

³⁷² Bugün Barclays Bank'ın bir üyesidir.

³⁷³ Albert S. J. Baster, "The Origins of British Banking Expansion in the Near East", *The Economic History Review*, c. 5, S. 1, Ekim 1934, s. 78, 80, 82.

³⁷⁴ G. Jones, *age.*, 1993, s. 23, 103, 109; P. Thane, *age.*, 2009, s. 222.

³⁷⁵ Serdal Bahçe, JOHN ATKINSON HOBSON: SAPKIN, HABERCİ ve UNUTULMUŞ, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, c. 69, No. 1, Ankara 2014, s. 24.

Kısmen bu tür fırsatları yakalamak, kısmen de Britanya etkisini teşvik etmeye yönelik daha geniş hedeflere hizmet etmek amacıyla I. Dünya Savaşı öncesindeki yirmi yıl içerisinde yeni bir Britanya denizaşırı bankacılık tipi daha ortaya çıkmıştır. Geoffrey Jones tarafından *'state banks'* (devlet bankaları) ya da *'banking for governments'*, hükümetlere yönelik bankalar olarak adlandırılan bu tip bankalardan en önemlileri ise The National Bank of Egypt (Mısır Milli Bankası) ile The National Bank of Turkey'dir (Türkiye Milli Bankası). İngiliz Hükümeti ile diyalog halinde olan bu bankaların isimlerinin önüne *'National'* (milli) şeklinde bir de genel başlık (*generic title*) konulmuştur. Bankacılık tarihinde çok da izi sürülmemiş, ama kapsamlı araştırmayı hak eden bu dikkat çekici iki bankadan ilk kurulanı The National Bank of Egypt'dir. The National Bank of Turkey ise Mısır'daki benzerinden 20 yıl sonra İstanbul'da kurulmuştur. Her iki bankacılık girişimi de aynı kişi tarafından organize edilmiştir. Bu kişi ise çok genç yaşta Almanya'dan Britanya'ya göç eden ve sonrasında uluslararası bir finansçı olarak servet yapan Sir Ernest Cassel'den başkası değildir³⁷⁶. Alman-Yahudi köklere sahip bu finans devi yüzyılın sonlarına kadar para gücünün merkezi olan Londra'nın en güçlü kişilerinden biri haline gelmiş ve İngiliz Kraliyeti'ne yakın adamlar (St. James Court) içinde en etkili isimlerden biri olmuştur. Sir Ernest Cassel ismi Avrupa ve denizaşırı ülkelerin ekonomik gelişiminde önemli paya sahip Yahudi girişimleri için de çok etkileyici bir örnek teşkil etmiştir³⁷⁷.

Sir Ernest Cassel ve onunla birlikte hareket eden bazı ünlü İngiliz iş adamlarının "milli" görüntülü bu bankaları ilk olarak Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu'nda açması ise tesadüf değildir. Orta Doğu'daki cazip yatırım imkânlarının iyice ortaya çıktığı bu yıllar (1870-1913), İngiliz finans sermayesinin en güçlü olduğu, İngiliz bankacılığının kâr açısından tarihinin en parlak dönemini yaşadığı bir zaman dilimiydi³⁷⁸. Bu dönem gözü açık, hırslı ve fırsatçı iş adamları için tarihi fırsatlar sunmaktaydı. Sir Ernest Cassel gibi girişimciler finans sisteminin gelişip kurumsallaşmadığı, yerel yöneticileri etkileyip, kolayca kendi şartlarını dayatabilecekleri, Avrupa'ya kıyasla çok daha güçlü teminatlarla, çok daha yüksek kâr marjlarıyla çalışabilecekleri ülkelere yönelmişlerdi³⁷⁹.

³⁷⁶ G. Jones, *age.*, 1993, s. 109,

³⁷⁷ K. Grunwald, *agm.*, 1969, s. 109, 119.

³⁷⁸ J. E. Hobsbawm, *age.*, 2010, s. 224-225.

³⁷⁹ Pat Thane, "Financiers and the British State: The Case of Sir Ernest Cassel", *Business History*, Vol. XXVIII, No 1, London, January 1986, s. 80.

1.3. Cologne'den (Köln) Londra'ya - Yoksulluktan Aristokralığa Gizemli Bir Kişilik: Sir Ernest Joseph Cassel (1852-1921)

Britanya'nın 19. yy'da kurduğu finans kapitalizmin en önemli isimlerinden ve dönemin en güçlü finans baronlarından biri de hiç şüphesiz Sir Ernest Cassel'dir³⁸⁰. Bu gizemli kişilik³⁸¹ 3 Mart 1852'de Almanya'nın Cologne (Köln) şehrinde küçük bir Yahudi bankerin (Jacob Cassel) oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Ernest Cassel'in ailesi Alman asıllı Ashkenazi (Aşkenaz) Yahudilerindendi³⁸². Bir rivayete göre, Ernest Cassel iyi bir öğrenci olmasına rağmen, on dört yaşında okulu bırakmış, J.W Eltzbacher & Co. Bankası'nda çalışmış ve daha büyük hedefler uğruna Köln'ü terk etmiştir. Başka bir rivayete göre ise Cassel 1869'da, daha on altı yaşındayken sadece bir bavul ve kemanla İngiltere'ye gitmiş³⁸³ ve burada yaklaşık bir yıl Alman Yahudisi kökenli Blessing, Braun & Co.'da kâtip olarak çalışmıştır. Nisan 1870'te de Paris'e geçerek, bir başka Musevi aile olan Bischoffsheim'ların iştiraki Anglo-Egyptian (İngiliz-Mısır) Bankası'nda kâtiplik yapmıştır. Cassel, Paris'te bir bankada 'çalışan' olarak başladığı bankacılık hayatına, Almanya-Fransa savaşının patlak vermesi üzerine İngiltere'de devam etmiştir.

Ernest Cassel'in saygın bir finansçı olarak gerçek kariyeri 1870'lerin ortasında, Baron Hirsch'in yardımıyla Londra'da girdiği Bischoffsheim & Goldsmid'in ticaret bankasındaki göreviyle başlamıştır. Cassel, 1871'den 1884'e kadar bu kurumda önce katip, sonrasında da yönetici olarak çalışmıştır. Cassel ilk olarak kendisini, Bischoffsheim

³⁸⁰ Sir Ernest Cassel'in etkileyici detaylı geçmişi ve aktiviteleri için bkz. K. Grunwald, agm., 1969, s. 119-161; P. Thane, agm., 1986, s. 80-99; WEB_18. Sir Ernest Joseph (2008), http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/judaica/ejud_0002_0004_0_04032.html; WEB_19. Sir Ernest Cassel (2014), http://en.wikipedia.org/wiki/Ernest_Cassel; Gordon Brook ve Shepherd, "Uncle of Europe: The Social and Diplomatic life of Edward VII", Editör: A. Gilam, *Jewish Social Studies*, Vol. 40, No. ¾ (Summer-Autumn, 1978), Indiana University, s. 321-322. <http://www.jstor.org/discover/10.2307/4467011?uid=389393281&uid=2134&uid=3739192&uid=389393291&uid=389393281&uid=2&uid=70&uid=3&uid=60&sid=21106825088403>, (14.05.2015); Panayi, Panikos, *The Enemy in our Midst: Germans in Britain during the First World War*, Publishing Inc. NY, USA, 1991, s. 190.

³⁸¹ Cassel'in çok gizemli bir kişi olduğu birçoklarınca ileri sürülmektedir. Bir ABD gazetesi 1914'te, "Wonderful rise of Sir Ernest Cassel from obscurity to companion of monarchs" başlığı altında onun bu özelliğine dikkat çekmiştir. Bkz. WEB_20. American Falls press., July 23, 1910, <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn86063041/1910-07-23/ed-1/seq-11/#date1=1908&index=19&rows=20&words=Cassel+Ernest+Sir&searchType=basic&sequence=0&state=&date2=1915&proxtext=Sir+Ernest+Cassel&y=14&x=19&dateFilterType=yearRange&page=1>, (13.08.2018).

³⁸² Cassel, karısı Annette Mary Maud Maxwell'in isteği ile sonradan Katolik olsa da, çoğunluk tarafından bir Yahudi olarak bilinmiştir. Ancak Cassel 1921'de öldüğünde bir Roma Katoligi olarak gömülmüştür. Bkz. P. Panayi, *age.*, 1991, s. 190; Sir Ernest Joseph Cassel, <http://www.encyclopedia.com/article-1G2-2587504032/cassel-sir-ernest-joseph.html>, (17.01.2015); Sir Ernest Cassel, <http://www.pronatura-aletsch.ch/sir-ernest-cassel>, (07.01.2016).

³⁸³ Dan Cohn-Sherbok, *Dictionary of Jewish Biography*, Continuum, London, 2005, s. 49; Cassel'in bazı kaynaklarda ise Londra'ya 1870'de geldiği kaydedilmektedir. Bkz. Y. Cassis, *age.*, 1994, s. 38.

and Goldsmid'in İsveç, Türkiye ve Latin Amerika'daki sorunlu işlerinin çözümü sırasındaki müzakere yeteneği ve büyük kredilerdeki ihtiyatı sayesinde göstermiştir. Cassel çalıştığı bu bankada uzun zaman önce batık olarak düşünülen bazı riskli yatırımları güvence altına alınca, bir yıl içinde maaşı 200 sterlinden 5.000 sterline çıkmıştır³⁸⁴. Bu başarıları daha sonra ona kendi işinin sahibi ve uluslararası bir bankacılık figürü olmasını sağlayacaktır³⁸⁵.

Çok büyük bir çalışma kapasitesine ve iş yapma nosyonuna sahip olan Cassel'in yaptığı her şeyi dahiyane bulan Baron de Hirsch³⁸⁶, hem iş yaşamında hem de sosyal hayatta Cassel'i finanse etmiş ve ne zaman kendi çıkarına büyük bir şey yapmak istese ona tamamıyla destek olacağı sözünü vermiştir. Cassel'in bundan sonraki yükselişi ise çok hızlı olmuştur. Cassel 1878'de İngiliz Annette Maxwell ile evlendiğinde 150.000 sterlin sermayesi olan bir iş adamı iken³⁸⁷, tam yirmi yıl içinde, yani 1896'da dünyanın en zengin ve en önemli finansçıları arasına girmeyi başarmıştır. Cassel 1914'e geldiğinde ise artık birçok sahayı kapsayan faaliyetleriyle uluslararası bir iş adamı ve çok büyük bir finansördür. 1921'de hayatını kaybettiğinde ise yaklaşık 7.000.000 sterlin değerinde bir servet bırakmıştır³⁸⁸.

³⁸⁴ Times'da yer alan bir yazıda ise 1870'lerin ortasında Cassel'in bazı önemli ve karmaşık işler için Louis Bischoffsheim'a Baron Hirsch tarafından tavsiye edildiği bilgisi verilmiştir. Cassel tavsiye edilen bu işi büyük başarıyla gerçekleştirmiş ve bu nedenle Londra finans ve ticaret merkezini önde gelen bazı adamları tarafından tanınan bir kişi olmuştur. Yine Financial Times'da yer alan kısa bir biyografide; Cassel'in yükselişinin genel olarak sanıldığından çok daha hızlı gerçekleştiği, onun ekonomi zekâsının 1897'de Vickers şirketinin Barrow Naval Construction Şirketi ile birleşmesi sırasında fark edildiği yazılmıştır. Bunun sonucunda da Baron Hirsch ile ortak olmuştur. Her iki gazetenin de Cassel ve Baron Hirsch arasında özel bir ilişki bulunduğu işaret etmesi dikkat çekicidir. Bkz. K. Grunwald, agm., 1969, s. 123- 124, 133.

³⁸⁵ Cassel'in, Bischoffsheimler ile 1884'e kadar olan ortaklığı maaş bazından ziyade kâr paylaşımına dayanmış, asla bir partner olmamıştır. Bu tarihten sonra da bağımsız olarak çalışmaya devam etmiştir. Cassel 1910'larda işlerini "Sir E. Cassel's Administration" (51, Green Street, Grosvenor Square, London, W.) gibi özerkliğin ön planda olduğu izlenimi veren bir adresten yönetmiştir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No.12 File 'Dreadnought No. 3', E. Cassel's Administration'dan N.B.T London'a 09.07.1915'te gönderilen mektup; P. Thane, agm., 1986, s. 81; K. Grunwald, agm., 1969, s. 123- 124, 133; D. Cohn-Sherbok, *age.*, 2005, s. 49; Sir Ernest Cassel, <http://www.pronatura-aletsch.ch/sir-ernest-cassel>, (07.01.2016).

³⁸⁶ Baron de Hirsch; Paris, Londra ve Brüksel Bischoffsheim, Goldschmidt and Co. adlı, menşei Frankfurt olan Yahudi bir finans kurumunun büyük ortağı Senator Bischoffsheim'in damadıydı. Bischoffsheim, Goldschmidt and Co. 1863'te Société Générale de Paris, 1871'de ise Banque de Paris et des Pays Bas'ın kuruluşu ile ilgilenmişti. Kökleri California altın yataklarına ve San Francisco ticaretinin derinliklerine dayanan bu firmanın Amsterdam, Anvers, Frankfurt ve Liverpool'da kuvvetli bağlantıları vardı. Ayrıca Almanya, Fransa ve Belçika'daki pamuk ticaretini finanse etmişler, Türkiye'de de kendilerini bankacı ya da kredi acentesi olarak konumlandırmışlardı. Bu grup Rothschild'ların ise ciddi rakibiydi. Bkz. J. T. W. Newbold, agm., 1922, <https://www.marxists.org/archive/newbold/1922/08/egypt.htm>, (01.03.2016).

³⁸⁷ 1878'de evlendiğinde 26 yaşındaydı ve üç yıl sonra karısı tüberkülozdan hayatını kaybetti. Maud isimli bir kızları vardı. Cassel sadık bir babaydı ve üç yıl sonra karısı tüberkülozdan hayatını kaybetti. Maud isimli bir kızları vardı. Cassel sadık bir babaydı ve asla yeniden evlenmedi. Bu arada serveti ve uluslararası faaliyetleri de hızla büyüdü. Bkz. P. Thane, *age.*, 2009, s. 257.

³⁸⁸ P. Thane, agm., 1986, s. 80; D. Cohn-Sherbok, *age.*, 2005, s. 49.

Youssef Cassis tarafından Viktorya dönemi sonu ve Kral Edward Çağı'nın en ünlü bankeri olarak adlandırılan Ernest Cassel, özellikle 1885-1914 dönemi Londrası'nın finans ve ticaret merkezinde alışılmadık bir kişiliktir. Onun ilgi çekmesi çoğunlukla sıra dışı kişiliğinden kaynaklanmıştır. Zira Cassel sadece ticari faaliyetleri ile değil, uluslararası çapta, özellikle iktidar sahipleri ve nüfuzlu kişilerle kurduğu ilişkiler açısından da dikkate değer bir kişiliktir³⁸⁹. Onun kariyerine yönelik üstün körü bir inceleme bile dünya ekonomisinin 19. yy'ın son çeyreği ve 1914'e kadar uzanan olağanüstü genişleme döneminde uluslararası yatırımcıların rollerini ilgilendiren bir dizi merak uyandırıcı iddiayı ortaya koymaktadır³⁹⁰.

Sir Ernest Cassel hakkında muhtelif kaynaklarda azımsanmayacak miktarda bilgi olsa da, bu bilgiler Cassel gibi karmaşık ilişkilere konu, yaşadığı dönemin en önemli şahsiyetlerinden biri için kesinlikle kapsamlı ve tatmin edici değildir. 19. yy ve 20. yy başlarındaki finans politığının önemli pek çok siması gibi, Ernest Cassel hakkında da doyurucu araştırmalar bulunmamaktadır. Cassel bugün bile bazı ilişkileri hâlâ aydınlatılmamış sıra dışı bir şahsiyettir. Bu çalışmada ise Cassel hakkında şu ana kadar toplanabilen bilgilere yer verilmiştir.

Türkçe herhangi bir kaynağın bulunmadığı Cassel'in hayatı hakkında esas olarak iki çalışmadan yararlanılmıştır ki bunlar; Kurt Grunwald'ın "*Windsor-Cassel The Last Court Jew*" ile Pat Thane'nin "*Financiers and the British State: The Case of Sir Ernest Cassel*" adlı biyografilerdir. Kendisi ile ilgili yazılanlarda önemle vurgulanan husus, Cassel'in ardında belge bırakmak istemediğidir. Kurt Grunwald, 1969'da kaleme aldığı makalesine kadar Cassel hakkında tam bir biyografi yazılmadığını, bunun ise öncelikle kayıtların bulunamamasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Nitekim Kral VII. Edward ile yazışmalarını bizzat Cassel'in kendisi yok etmiştir³⁹¹. Cassel 1910'da Viyanalı gazeteci Sigmund Münz'e verdiği röportajında tarih yazımına karşı oldukça negatif bir tutum içerisinde olduğunu bizzat kendisi dile getirmiştir. Bu bağlamda Kral VII. Edward'la ilgili ancak Cassel tarafından doldurulabilecek bir tarihi kayıt boşluğu

³⁸⁹ Y. Cassis, *age.*, 1994, s. 38-39.

³⁹⁰ P. Thane, *agm.*, 1986, s. 80.

³⁹¹ Bununla birlikte Kral VII. Edward ve Ernest Cassel arasında geçen bir kısım mektuba ve Cassel'in nişanlarına ait koleksiyona İngiltere'deki Southampton Üniversitesi'ndeki arşivde tarafımızca ulaşılmıştır. Ancak bu mektupların hiçbirinde dikkate değer, önem arz eden bir bilgiye rastlanmamıştır.

bulduğu Kurt Grunwald tarafından ileri sürülmektedir³⁹². Pat Thane de, Grunwald gibi, Cassel'in faaliyetlerinin tam olarak takibinin geriye hiçbir belge bırakmaması sebebiyle zor olduğunu teyit etmektedir. Söz konusu kayıtlara ulaşılsa bile onları yorumlamanın anormal derecede zor olduğu, bu nedenle onun karmaşık ve etkileyici kariyeri hakkında yalnızca bir taslak sunmanın mümkün olduğunu belirtmiştir.

Ernest Cassel dünya ekonomisinde en yüksek etki çemberlerine erişebilmede sosyal ağların ne kadar önemli olduğunun da en güzel örneğidir³⁹³. Orta sınıftan gelen mütevazı bir Alman-Yahudisi olmasına rağmen daha kariyerinin ilk basamaklarında uluslararası ekonomi dünyasında en üst basamaklara yükselen Cassel, İngiltere'de çok az Alman'ın ulaşabildiği çok yüksek bir sosyal statüye sahip olmuştur. Cassel'in mal varlığı ona İngiliz aristokrat cemiyetinin kapılarını açmış, bu sayede av çiftliklerinde, avlanma partilerinde, yarış pistleri ve oyun masalarında yüksek mertebelerden dostlar edinmiştir. Newmarket bölgesindeki Moulton Paddocks'ta yarış atlarına sahip olan Cassel, orada Başbakan Asquith, Randolph Churchill ve oğlu Winston ile arkadaşlık kurmuştur. Ama her şeyden önemlisi Kral VII. Edward ile olan samimi ilişkisi Cassel'e Londra sosyetesinde eşsiz bir konum ve "*Windsor Cassel*" lakabını kazandırmıştır. Onu, Galler Prensi ve geleceğin İngiltere Kralı VII. Edward ile tanıştıran ise yine Baron de Hirsch olmuştur. Prens Edward'ın özel bankacısı ve ekonomi danışmanı olan Baron de Hirsch 1896 yılında vefat edince, Cassel, Prens'in özel yatırım portfolyosunu devralmıştır³⁹⁴. Cassel 1900'lere kadar Chatsworth Devonshires³⁹⁵ misafirliğine kabul edilmiş ve daha da önemlisi Hazine Müsteşarı olan Sir Edward Hamilton tarafından 1903'te "*örnek adamlardan*" biri olarak gösterilmiştir. Sir Edward Hamilton; Natty Rothschild, John Baring (Lord Revelstoke ve Barings başkanı) ve Cassel'i ilk danışmanları olarak görmüştür³⁹⁶.

³⁹² Kurt Grunwald yaptığı yazışmalar sonucunda bu kayıtların, ne Cassel'in yeğeni Sir Francis Cassel, ne de torunu Edwina Mountbatten'in kocası, Burma Vikontu Louis Mountbatten tarafından muhafaza edilmediğinin teyit edildiğini kaydetmektedir. Bkz. K. Grunwald, agm., 1969, s. 119.

³⁹³ James Sherwood, Sir Ernest Cassel, https://henrypoole.com/hall_of_fame/sir-ernest-cassel/, (24.12.2015).

³⁹⁴ K. Grunwald, agm., 1969, s. 120; James Sherwood, https://henrypoole.com/hall_of_fame/sir-ernest-cassel/, Sir Ernest Cassel, (24.12.2015).

³⁹⁵ Elizabeth döneminin en büyük malikanelerinden biridir. Halen müze olarak işlev gören bu ev, 16. ve 17. yy'dan kalan nakışlar, halılar ve mobilyalarla eşsiz bir koleksiyona sahiptir. Mülkiyeti 1957 yılına kadar Cavendish ailesine ait olan bu ev, şu anda bir National Trust mülküdür. WEB_21. Chatsworth Devonshires, <https://www.chatsworth.org/about-chatsworth/history-of-chatsworth/16th-century/>, (14.02.2019).

³⁹⁶ P. Thane, agm., 1986, s. 80.

Kendisine bahşedilen sayısız şeref payesi ve nişanlar Sir Cassel'in İngiltere'de elde ettiği yüksek sosyal statüsünün en büyük kanıtlarıdır. Galler Prensi'nin özel gelirine katkıda bulunduğu için prensin 1901'de Kral (VII. Edward) olmasıyla birlikte üzerine yağın onurlarla ödüllendirilmiştir³⁹⁷. Aynı yıl kraliyete ait “*Royal Victorian Order*” derecesiyle onure edilmiş ve 1902'de “*Özel Meclis Üyesi*” (Privy Council) ilan edilmiştir. Kral'ın bu iltiması Cassel'in Jockey Club üyeliğini garanti altına almasını sağlamıştır³⁹⁸. Yine yüzyılın başında “*The Right Honorable*” ünvanı verildikten sonra 1902'de İngiliz Kralı VII. Edward'ın özel mali danışmanı ve mali işler sorumlusu, hem de İngiliz Kraliyet ailesinin finans danışmanı olmuştur³⁹⁹. Kral VII. Edward, Cassel'e yalnızca ekonomi tavsiyeleri açısından değil, her alanda güvenip, değer vermiştir. Bu durum Cassel'e yazdığı birçok mektupta açıkça görülmektedir⁴⁰⁰. Öyle ki Kral VII. Edward, 1901'de Cassel'in kızı Maud ile milletvekili Wilfred Ashley'nin düğününde şahitlik etmiş ve daha sonra Mountbatten kontesi olacak olan Cassel'in torunu Edwina'nın vaftiz babalığını yapmıştır⁴⁰¹.

Sir Ernest Cassel'in İngiliz Kralı ile olan ilişkisi büyük ölçüde karşılıklı ihtiyaçların ve ilgi alanlarının bir sonucuydu. Cassel, Kral VII. Edward'ın hem finansal danışmanı olarak hizmet verirken, hem de onun en özel sırlarını paylaşmıştır. Mesela Kral VII. Edward'ın metresi Alice Keppel'in Biarritz'deki oturduğu evi bizzat Cassel kiralamıştır. Yine Keppel'ı Park Lane bölgesinde bulunan Brook House köşkünde ve İsveç'teki Villa Cassel'da, Paris'teki No 2 Rue de Cirque'te bulunan dairesinde ve Biarritz'de bulunan Villa Eugenie'de misafir etmiştir. Edward ise bu hizmetlerinin karşılığını; ünvanlar, prestij sağlama, madalyalar ve dış ilişkilerde doğrudan devreye girmek suretiyle Cassel'in iş hayatındaki çıkarlarına yardım ederek ödemiştir. Mesela Kral VII. Edward 1909'da bir Alman-İngiliz savaş gemisi anlaşmasında Cassel'e arka çıkmış ve bir Alman Yahudisi olan gemicilik işletmeleri kodamanı, Kaiser'in sırdaşı Albert Ballin ile özel olarak görüşerek, Cassel'in bu işi almasını sağlamıştır. Ancak bu

³⁹⁷ P. Panayi, *age.*, 1991, s. 190; Sir Ernest Cassel, <http://www.pronatura-aletsch.ch/sir-ernest-cassel/>, (07.01.2016).

³⁹⁸ James Sherwood, Sir Ernest Cassel, https://henrypoole.com/hall_of_fame/sir-ernest-cassel/, (24.12.2015).

³⁹⁹ P. Panayi, *age.*, 1991, s. 190; Sir Ernest Cassel, <http://www.pronatura-aletsch.ch/sir-ernest-cassel/>, (07.01.2016).

⁴⁰⁰ Kral VII. Edward ve Ernest Cassel arasında geçen bir kısım mektuplar ve Cassel'in nişanlarına ait bir koleksiyon İngiltere'deki Southampton Üniversitesi'ndeki arşivde bulunmaktadır.

⁴⁰¹ James Sherwood, Sir Ernest Cassel, https://henrypoole.com/hall_of_fame/sir-ernest-cassel/, (24.12.2015).

tür ilişkileri Gordon Brook ve Shepherd tarafından, “*skandallar içinde, utanmaz ve can sıkıcı bir şekilde hedeflerine yaklaştığı*” şeklinde yorumlanmıştır⁴⁰².

Cassel’in Kral VII. Edward ile olan çok karmaşık bağlantılarının bir ucunda da hayırseverlik faaliyetleri yatmıştır. Proschaska’nın detaylandığı gibi, 18. yy’da Kraliyet iltiması ve yardım kuruluşlarına yapılan bağışlar iyice kurumlaşmış durumdaydı. Kral Edward daha Galler Prensi olduğu günlerden itibaren bu tür faaliyetlerle ilgilenmiş, hükümdarlığı döneminde yakınındakileri de yardımseverlik faaliyetlerine yöneltmişti. Kral’ın çok geniş çapta üne sahip iş adamları ile olan yakın temasları çok iyi detaylandırılmamakla birlikte, onlarla yalnızca yarış pistlerinde, kumar masalarında ve yemek masasında değil, aynı zamanda hastane ve diğer yardım kuruluşlarının toplantılarında da bir araya geldiği bilinmektedir. Bunlar arasında Cassel de bulunmaktaydı. Bu şekilde seçkin sınıf bir taraftan Kral’la ilişkilerini geliştirirken, diğer taraftan da Kral’ın hediyelerine ve gösterdiği itibara mazhar oluyorlardı⁴⁰³.

Yardım kuruluşlarının aktif bağışçısı Cassel yalnızca Kral Edward tarafından himaye edilenlere değil, başka pek çok kuruma bağışta bulunmuştur. Zulümden kaçan Rus Yahudilerinin yeniden yerleştirilmesi için oluşturulan programlara parasal yardımda bulunmuş, London School of Economics’de bir ticaret okulu kurmuştur⁴⁰⁴. 1919’da Güneybatı Londra’nın kırsal bölümü olan Richmond’da Ham Common No. 1 adresindeki orijinal bir Victoria binasında Cassel Hastanesi’ni kurmuştur⁴⁰⁵.

Cassel 1890’larda Mısır’daki faaliyetleri sırasında bu ülkedeki bazı hayır işlerinde de yer almıştır. 1903’te Mısır’daki gezici göz hastanelerinin donanımı ve işletmesi için 341.000 sterlin bağışta bulunmuş, bu bağışı muhtemelen iş girişimlerine yapılan itirazları yumuşatmak için yapmıştır. Sebep ne olursa olsun bu yardımlar neticede Mısır’ın çok yoksul kırsal kesimlerinde trahoma gibi göz hastalıkları ile savaşmada başlıca katkı sağlamıştır⁴⁰⁶.

⁴⁰² G. Brook ve Shepherd, 1978, agm., s. 321-322; James Sherwood, Sir Ernest Cassel, https://henrypoole.com/hall_of_fame/sir-ernest-cassel/, (24.12.2015).

⁴⁰³ The Illustrated London News, 11 January 1902; The Ekalaka eagle, December 05, 1913, World’s Eyes on Precious Radium; P. Thane, *age.*, 2009, s. 247-249.

⁴⁰⁴ WEB_22. Haaretz, “This Day in Jewish History 1852: From Rags to the King’s Privy March 3, 1852, is the birthdate of Sir Ernest Joseph Cassel, a German-born Jew who reached the pinnacle of English society”, 03.03.2014, <https://www.haaretz.com/jewish/.premium-1852-from-rags-to-king-s-privy-1.5328043>, (14.08.2018).

⁴⁰⁵ Sir Ernest Joseph Cassel, <https://www.geni.com/people/Sir-Ernest-Joseph-Cassel/373865020800011442>, (14.08.2018).

⁴⁰⁶ P. Thane, *age.*, 2009, s. 257.

Cassel bu türden insani yardımları NBT'nin kuruluşundan sonra Osmanlı vatandaşları için de yapmıştır. Bunlardan biri 1911'de yangınzedeler için yaptığı bağıştır⁴⁰⁷. Sir Ernest Cassel, Balkan Savaşları sırasında da İngiliz Salîb-i Ahmer Cemiyeti (Kızılhaç) tarafından Osmanlı ordusuna gönderilen üç seyyar hastanenin teşkil ve teçhizi için 3.000 lira bağışta bulunmuştur. Cassel daha sonra da, Osmanlı Londra sefirinin yanına giderek, özellikle kolera hastalığının tedavi edilmesi için koruyucu malzemelerin tamamının masraflarını kendisinin üstlendiği bir sıhhiye heyeti yollamak istediğini bildirmiştir⁴⁰⁸. Yine Balkan Savaşları sırasında İngiltere'deki Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından gönderilen 1497.15 sterlinlik savaş yardım parası da Cassel'in İstanbul'daki bankası NBT'deki bir hesaba alacak kaydedilmiş, buradan da Maliye Nezareti'nin nezdindeki İ'âne-i Harbiye (harbiye yardımları) hesabına aktarılmıştı⁴⁰⁹.

Ernest Cassel, yalnızca Galler Prensi ve sonrasında Kral olan VII. Edward'ın çevresindeki en seçkin toplum karakterlerinden biri değil, aynı zamanda Hazine tarafından söyledikleri dikkate alınan bir danışman ve gerektiğinde İngiliz Dışişleri'nin güvenilir iş birlikçilerinden biriydi. NBT'de, Bağdat Demiryolu projesinde, 1906 yılındaki bir Çin kredisinde Foreign Office ile yakın temaslar içinde olmuştu⁴¹⁰. Bu bağlamda Cassel'in kariyerinin en çarpıcı anlarından biri Boer Savaşı (1899-1902) olmuştur. İngiliz Hükümeti kısa sürede büyük bir meblağa ihtiyaç duyuyordu. Cassel tarafından üç saat içinde bu para elde edilmişti. Söylendiğine göre Cassel, İngiltere Hükümeti'nin gizemli arka planında hareket eden altı kişiden biriydi⁴¹¹.

⁴⁰⁷ The National Bank of Turkey direktörü Mösyö Kingham Temmuz 1911'de Sadarete gelerek, yangınzedelere yardım amacıyla Cassel tarafından 4 bin lira ve banka adına da 2 bin lira vereceklerini belirtmiştir. Bkz. BOA. BEO.Dosya No:3921 Gömlek No:294045, Sadaret'ten Harik Komisyonu Riyâseti'ne, 27 Temmuz 1911 [14 Temmuz 1327].

⁴⁰⁸ BOA. BEO.Dosya No: 4116 Gömlek No: 308649 Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e tezkire, 13 Kasım 1912 [9 Teşrinisani 1328], BOA. BEO.Dosya No:4103 Gömlek No:307678 (Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden Sadaret'e arz, 20 Ekim 1912 [7 Teşrinievvel 1328]; BOA. BEO.Dosya No: 4101 Gömlek No: 307539, Londra Sefareti'nden 01 Kasım 1912 [19 Teşrinievvel 1912]; BOA. MV.Dosya No:170 Gömlek No:40 (Meclis- Mahsus Mazbatası, 19 Ekim 1912 [6 Teşrinievvel 1328]).

⁴⁰⁹ BOA. BEO.Dosya No:4142 Gömlek No:310604 (Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne tezkire, 08 Şubat 1913 [26 Kânunusani 1328]).

⁴¹⁰ Çin Hükümeti'nin ihtiyaç duyduğu bir kredide İngiliz Dışişleri'nin teklifiyle Cassel bu krediyi üstlenmeyi kabul etmiş ve Pekin'e bir aracı göndermiştir. Bkz. PRO, FO 371 /27 /57, Dosya No: 28793, 23.08.1906 tarihli Sir Edward Grey'in "gizli" başlıklı notu; Y. Cassis, *age.*, 1994, s. 39; New-York tribune, September 23, 1921, s. 13.

⁴¹¹ WEB_20. American Falls press., July 23, 1910, <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn86063041/1910-07-23/ed-1/seq-11/#date1=1908&index=19&rows=20&words=Cassel+Ernest+Sir&searchType=basic&sequence=0&state=&date2=1915&proxtext=Sir+Ernest+Cassel&y=14&x=19&dateFilterType=yearRange&page=1>, (13.08.2018).

Cassel'i birçoklarından farklı kılan bir başka özelliği de ilginç bir şekilde iş yaptığı ülkelerdeki şirketlerinde doğrudan yönetim kurullarında yer almamasıdır. Bir anlamda emeklilik konumunu tercih etmiş ve işlerini işbirlikçi kurum ve kişiler vasıtasıyla yönetmiştir. Söz konusu işbirlikçiler; Vickers'dan, Meksika demiryollarına ve Daira Sanieh (Mısır'ın Nil nehri etrafındaki en verimli kamu arazileri ile ilgili şirket) mülküne kadar çeşitli alanlarda Cassel'in birçok çıkarını temsil etmişlerdir. 1902'de etki alanı geniş Viscount Esher Reginald Brett'i üç yıl boyunca 5000 sterlinlik bir başlangıç maaşı ile kendisine asistanlık etmesi üzere ikna etmiştir. Bunun yanında Sidney Peel⁴¹², Vincent Caillard⁴¹³ ve Carl Meyer⁴¹⁴ gibi Londra şehrinin çok başarılı adamlarını etrafında toplamıştır⁴¹⁵. Her ikisi de deneyimli bankacı ve finansör olan Sidney Peel ve Carl Meyer, Cassel'in Mısır'daki çıkarlarını temsil etmişlerdir. Bu profesyoneller herhangi bir İngiliz finans kurumu ya da bankaya tâbi olmaksızın doğrudan Ernest Cassel'e bağlı çalışmışlardır⁴¹⁶. Bunların dışında 1909'larda Cassel'in Mısır'daki çıkarlarını yerli isimler de temsil etmiştir; Harari Paşa bu isimlerden biridir⁴¹⁷.

Genel olarak Cassel adam seçimi konusunda kurnaz davranmıştır. Genellikle eski kamu çalışanlarını atamış ya da terfi ettirmiştir. Örneğin İstanbul'da İngiliz tahvil sahiplerinin Düyunu Umumiye İdare Heyeti'ndeki eski temsilcisi, daha sonra da Hindistan'daki Britanya Postanesi müdürü olan Sir Henry Babington Smith'i 1909'da NBT'nin başına getirmiştir. Başka bir örnek vermek gerekirse; aktif ve nüfuzlu bir kişi olan Sir Vincent Caillard'ı 1898 itibarıyla az ya da çok nüfuzunun olduğu şirketlerde çeşitli idareci pozisyonlarına getirmiştir. Diğer birçok bağlantısında olduğu gibi, Cassel ile Caillard arasındaki ilişkinin detayları hâlâ keşfedilmeyi beklemektedir⁴¹⁸.

⁴¹² Avukat olan Sidney Cornwallis Peel (1870-1938) Boer Savaşı boyunca Güney Afrika'da hizmet vermiş ve dönüşünde tüm Mısır sermaye girişimlerinde Ernest Cassel'in sağ kolu olarak çalışmaya başlamıştır. The National Bank of Egypt'in müdürü ve The Agricultural Bank of Egypt ile The National Bank of Turkey'nin genel başkanlığı görevlerini yürütmüştür.

⁴¹³ Sir Vincent Caillard (1856-1930) Cassel'in hissedar olduğu birçok şirketi yönetiyordu. O zamanın en ünlü silah şirketi Vickers ve The National Bank of Egypt'in Londra komitesi dâhil olmak üzere on civarındaki şirketi yönetmişti.

⁴¹⁴ Hamburg doğumlu olan Carl Meyer (1851-1922) Alfred de Rothschild'ın özel sekreteriydi. Daha sonra genel müdür yardımcılığını yaptığı De Beers Consolidated ve Burma Ruby Madenleri gibi Güney Afrika maden şirketlerinde Rothschild'in temsilciliğini yapmıştır. Meyer, Cassel ile Sidney Peel kadar iş birliği yapamamıştır. Yalnızca The National Bank of Egypt'in Londra Komitesi'nin genel başkanlığını yapmıştır.

⁴¹⁵ P. Thane, agm., 1986, s. 81-82; Y. Cassis, *age.*, 1994, s. 38.

⁴¹⁶ P. Thane, agm., 1986, s. 81-82.

⁴¹⁷ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 28, 44 (3), Cassel'den Babington Smith'e 16.11.1909'da gönderilen mektup.

⁴¹⁸ P. Thane, agm., 1986, s. 81-82; Y. Cassis, *age.*, 1994, s. 38-39.

Sir Ernest Cassel 21 Eylül 1921’de 69 yaşındayken, muhteşem mutfakları ve Türk hamamı ile ünlü Park Lane, Brook House’daki çalışma odasında ölmüş ve Kensal Green Mezarlığı’na defnedilmiştir. Ernest Cassel, 1921’de hayatını kaybettiğinde geriye yaklaşık 7.000.000 sterlin (günümüz itibariyle £225 milyon) değerindeki servet ile muhtemelen o güne kadar bir İngiliz Yahudisinden kalan en büyük mirası bırakmıştır⁴¹⁹. Cassel’in mirasının büyük bir kısmı; Kraliçe II. Elizabeth’in amcası Louis Mountbatten ile evli olan, torunu Edwina’ya (1901-1960) kalmıştır⁴²⁰.

1.4. Sir Ernest Cassel’in Belli Başlı İş Girişimleri

Cassel’in kaderinin tam olarak ne zaman ya da nasıl değiştiği tam olarak bilinmemekle birlikte, 1888/89 yılları onun iş hayatının dönüm noktası olarak görünmektedir. Cassel’in aktif iş hayatı dönemi olarak bilinen 1870-1910 yılları sanayi kapitalizminin etkisi altında dünya ekonomisinin hızla genişlediği bir dönemdi. Bazılarının “*Emperyalizm Çağı*” olarak adlandırdığı bu dönemde Cassel küresel çapta çok büyük işlere imza atmıştır. Bischoffsheim ve İsveç Merkez Demiryolları ile başlayan kariyeri, onu gerçekten piyasaya tanıtmış olan Baron Maurice de Hirsch ile bağlantıları sayesinde gelişmiş ve hepsinin ötesinde Mısır’daki geniş çaplı faaliyetleri onu kariyerinin zirvesine taşımıştır⁴²¹.

1896’lara kadar gerçekleştirdiği faaliyetler sayesinde Londra ticaret ve finans merkezinin en varlıklı ve en güçlü finansörlerinden biri haline gelen Cassel’in ilgisi daha sonra büyük ölçüde Rusya, ABD, Güney Amerika, Güney Afrika, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu’na kaymıştır. Cassel, Sibiryaya altın madenlerinde, İsveç’te madencilik ve demir çelik sanayiinde, Norveç’te⁴²², New York’ta Pensilvanya & Ohio Demiryolu işlerinde, Çin, Fas ve Latin Amerika gibi ülkelerin finansmanında, Arjantin ulusal

⁴¹⁹ P. Panayi, *age.*, 1991, s. 190; Y. Cassis, *age.*, 1994, s. 38; P. Thane, *age.*, 2009, s. 221; James Sherwood, Sir Ernest Cassel, https://henrypoole.com/hall_of_fame/sir-ernest-cassel/, Sir Ernest Cassel, (24.12.2015); WEB_20. American Falls press., July 23, 1910, <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn86063041/1910-07-23/ed-1/seq-11/#date1=1908&index=19&rows=20&words=Cassel+Ernest+Sir&searchType=basic&sequence=0&state=&date2=1915&proxtext=Sir+Ernest+Cassel&y=14&x=19&dateFilterType=yearRange&page=1>, (13.08.2018); WEB_22. Haaretz, “This Day in Jewish History 1852: From Rags to the King’s Privy March 3, 1852, is the birthdate of Sir Ernest Joseph Cassel, a German-born Jew who reached the pinnacle of English society”, 03.03.2014, <https://www.haaretz.com/jewish/.premium-1852-from-rags-to-king-s-privy-1.5328043>, (14.08.2018).

⁴²⁰ Sir Ernest Joseph Cassel, <http://www.encyclopedia.com/article-1G2-2587504032/cassel-sir-ernest-joseph.html>, (17.01.2015).

⁴²¹ K. Grunwald, agm., 1969, s. 121.

⁴²² The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 2, s. 291.

finansının yeniden düzenlenmesinde, Londra’da “Central London Railways”i kuran Electric Traction Co. Ltd. şirketinin finansmanında, Meksika’da başta demiryolları olmak üzere birçok işin finansmanında yer almıştır. 1904’teki Japon-Rus Savaşı’nda Japonya’nın Londra’dan talep ettiği 10 milyon sterlin tutarındaki kredide, Mısır’da Nil Nehri üzerine inşa edilecek barajların yapımında, 1897’de İngiltere’nin en büyük silah üreticisi Armstrong’un, Vickers Sons & Co. Şirketi ile birleşmesinde etkili olmuştur. Cassel, Mısır’ın can damarı olarak bilinen I. Aswan Barajı’nın yapımını üstlenirken, söz konusu baraja yaptığı yatırımdan, şeker üretiminden, tarım ve demiryollarından çok büyük kârlar elde etmiştir⁴²³.

Bütün bu çok karmaşık ve çok kapsamlı işlerin yanı sıra Cassel’in birçok bankacılık girişimi de olmuştur. 1863’te kurulan “Anglo-Austrian Bankası”, Avrupa bankacılık sistemindeki “*en zengin iki yalnız kurt*” olarak adlandırılan Baron Hirsch ve Sir Ernest Cassel’in birlikte faaliyet gösterdiği bir kurumdur. Cassel 1910 yılında da 200.000 sterlin sermaye ile pasif ortak olarak Londra’daki “S. Japhet & Co.” özel bankacılık şirketine katılmıştır. S. Japhet & Co. 1921’de bir limited şirket haline geldiğinde ise Cassel hisselerin önemli bir bölümünü ele geçirmiş ve (Sir) Sidney Peel’i yönetim kuruluna getirmiştir⁴²⁴. Ancak Cassel bankacılık alanındaki en büyük başarıları ve servetinin büyük çoğunluğunu 1898’de National Bank of Egypt’i kurduğu Mısır’da elde etmiştir. Söz konusu bankanın sermayesinin yarısını elinde bulunduran Cassel bu bankanın ardından daha çok fellahlara (Mısırlı çiftçiler) küçük miktarlarda kredi vermeyi amaçlayan Mısır Ziraat Bankası’nda da sermayenin yarısına sahip olmuştur⁴²⁵.

1914’e gelindiğinde Ernest Cassel birçok sahayı kapsayan faaliyetleriyle uluslararası üne sahip bir bankacı ve iş adamı olmuştur⁴²⁶. J. T. Walton Newbold’a göre

⁴²³ New-York Tribune, September 23, 1921, s. 13; K. Grunwald, agm., 1969, s. 129, 132-133; P. Panayi, *age.*, 1991, s. 190; P. Thane, *age.*, 2009, s. 257; James Sherwood, Sir Ernest Cassel, https://henrypoole.com/hall_of_fame/sir-ernest-cassel/, 2014, (24.12.2015).

⁴²⁴ K. Grunwald, agm., 1969, s. 139.

⁴²⁵ Y. Cassis, *age.*, 1994, s. 38.

⁴²⁶ Ancak bu yıllar (1910-1914) Cassel’in hayatındaki belki de en zor yıllar olmuştur. Kral VII. Edward’ın ölümünden duyduğu derin üzüntünün yanında, Kral’ın ölümünden sonra toplumun üst sınıflarındaki bazı kişilerin sergilediği Yahudi aleyhtarlığına karşı durabilecek sosyal-politik gücünü yitirmiştir. Daha da trajik olanı ise Cassel, 1911’de tek çocuğu Maud’u uzunca süren bir tüberküloz savaşının ardından kaybetmiştir. Arkasından da 1914’te İngiltere ve Almanya arasında savaş ilan edilmesiyle Cassel’in Alman kökeni onun Privy Council’deki üyeliğini de engellemiştir. Nitekim Kral George, Privy Council toplantılarına katılmasını yasaklamıştır. Bkz. P. Thane, *age.*, 2009, s. 257; WEB_23. The daily telegram, November 30, 1914, <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn85059715/1914-11-30/ed-1/seq-10/#date1=1908&index=9&rows=20&words=Cassel+Ernest+Sir&searchType=basic&sequence=0&state=&date2=1915&proxtext=Sir+Ernest+Cassel&y=14&x=19&dateFilterType=yearRange&page=1>, (13.08.2018); WEB_24. The day book., December 08, 1914,

Cassel, Baron de Hirsch ve Sir Basil Zacharoff'un⁴²⁷ yanında Doğu efsanelerinde adı geçen üç maceraperestten biriydi. Büyük demiryolu girişimcisi ve kamu müteahhidi Baron de Hirsch İstanbul'da uğraştığı işlerde, Sir Ernest Cassel'in çalıştığı aynı finans kurumuyla iş yürütmekteydi. Sir Ernest Cassel de İstanbul'daki manipülasyonlarında Sir Basil Zacharoff gibi silah tüccarları ve finansçılarla bağlantılı çalışmaktaydı. Newbold'a göre bu üç "gizemli" adamın arasında görünürde kesin bir bağlantı vardı ve her birinin arkasında aynı gizli varlık bulunmaktaydı. Bu varlık ise tam bir beceri ile gizlenmekteydi⁴²⁸.

Pat Thane daha önce bahsettiğimiz makalesinde, Cassel'in en azından İngiltere'de dürüst bir adam olarak tanındığını, ancak iş yaptığı bazı yakın dostlarının şöhret ve faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda bu dürüstlüğe ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini belirtmektedir. Ona göre Cassel İngiltere'de yanlış bir iş yönetiminin suçlusunu gibi görünmemekle birlikte, yaptıklarına bakıldığında bunların yasal görünmesine rağmen tartışmasız bir şekilde etik olarak tarif edilemeyeceğini belirtmektedir⁴²⁹.

Cassel uluslararası çapta başka Yahudi iş adamlarıyla da sürekli bağlantılar halindeydi. Bu konuda Connell'ın ifadesine göre; belki de Sir Ernest Cassel'in en önemli üyesi olduğu "*küçük uluslararası topluluk*" kendisiyle benzer geçmişe sahip ve dünyanın pek çok yerine yaptığı seyahatler sırasında yakınlaştığı kişilerden oluşuyordu. Bunlardan hepsi Musevi olan; Hamburg büyük özel bankacılık kurum yöneticisi Max Warburg, Japhet & Sons, Paris Banque de Paris et des Pays Bas onursal başkanı Edouard Noetzlin, Brüksel'de Franz Philippson, Amsterdam'da Wertheim and Gompertz ve hepsinin ötesinde New York Kuhn, Loeb & Co. şirketinden Jacob Schiff ile temas halindeydi. Bu

<https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045487/1914-12-08/ed-1/seq-8/#date1=1908&index=0&rows=20&words=Cassel+Ernest+Sir&searchType=basic&sequence=0&state=&date2=1915&proxtext=Sir+Ernest+Cassel&y=14&x=19&dateFilterType=yearRange&page=1>, (13.08.2018); Ek:6.

⁴²⁷ Basil Zaharoff aslen 1849 Muğla doğumlu Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı bir Rum'dur. 1908'de Fransız vatandaşı olmuş ve Paris'te görkemli bir şekilde yaşamıştır. 1891 yılının başlarında Paris'teki de l'Opera'da bir döviz bürosu olan Express Bank'ı kurmuş, Banque de France'a da hissedar olmuştur. 1918'de Mezopotamya petrol diplomasisi ile ilgilenen Banque de la Seine'yi ve 1920'de de Banque Commerciale'yi kurmuştur. 1915'te İngiliz Hükümeti tarafından Müttefik devletlere katılması için tarafsız Yunanistan'ı teşvik etmek için kullanılmıştır. Zaharoff 1917'de ise David Lloyd George'un bilgisi dâhilinde, Enver Paşa'ya ve diğer Türk liderlerine 10 milyon altın karşılığında bir ateşkes ilan etmek için İsviçre'ye gönderilmiştir. 1936'da Monte Carlo'da uluslararası silah ticareti ve finans yoluyla elde ettiği dev bir servetin sahibi olarak ölmüştür. Bkz. Oxford Dictionary of National Biography Volume 60, ed. H. C. G. Matthew and Brian Harrison, Oxford University Press, 2004, s. 981-982; WEB_25. https://tr.wikipedia.org/wiki/Basil_Zaharoff, (14.02.2019).

⁴²⁸ J. T. W. Newbold, agm., 1922, <https://www.marxists.org/archive/newbold/1922/08/egypt.htm>, (01.03.2016).

⁴²⁹ P. Thane, agm., 1986, s. 80-81.

uluslararası Yahudi topluluğu, Dr. Herzl'e de yardımda bulunuyordu ve özellikle Baron de Hirsch, Herzl'in ekonomik anlamda başlıca destekçisi ve yardımcısıydı⁴³⁰.

Bunların yanı sıra Cassel özellikle 1890'ların sonlarına kadar Rothschild'lerin Londra koluyla, zaman zaman Glynn, Mills Currie, Khun, Loeb & Co. New York, Viyana'daki Moritz de Hirsch's ve Anglo-Austrian Bank, Baring Brothers'dan⁴³¹ Lord Revelstoke (John Baring) ve Baron Faringdon (Alexander Henderson) gibi devrin en güçlü iş adamları ve ticari bankacılarıyla da yakın temas içinde çalışmıştır. Her ikisi de NBT'de Cassel'in ortakları olurken, John Baring'in kardeşi Hugo Baring, Anglo Egyptian Oilfields ve Turkish Petroleum Company'de de hissedar olmuştur⁴³². Youssif Cassis, hâlâ gizliliğini koruyan Cassel, Caillard ve Rothschild'ler arasındaki ilişkiler gibi onların ortaklıklarının da hiç şüphesiz detaylı bir araştırmayı hak ettiğini belirtmektedir⁴³³. Youssef Cassis'in ifadeleri, Cassel'in Mısır'daki mal varlığının aslında Rothschild'lere mi ait olduğu sorusunu akıllara getirmektedir. Rothschild'ler bir ihtimal Mısır'daki ekonomik konumlarını Cassel vasıtasıyla yönetip, böylece kendilerini gizlemişlerdi. Çünkü Osmanlı devlet adamları onlardan kuşku duymaktaydı.

Hiç şüphesiz Sir Ernest Cassel her girişimci gibi yaptığı işlerde kendi kişisel çıkarlarını ön planda tutan, tam anlamıyla para kazanmaya odaklanmış bir iş adamıydı ve hayattaki en büyük tutkusu "*para kazanmak*"tı. Kendisinin bir Yahudi olması ve o dönemin dünya çapında faaliyet gösteren iş adamları ve bankerlerinin çoğunun Yahudi olması işini kolaylaştırırken, yaşadığı dönemin küresel koşullarını çok iyi

⁴³⁰ Reed Douglas, *The Controversy of Zion*, Bridger House Publishers, Inc.R. Douglas, USA, 2012, s. 149.

⁴³¹ Baring ailesi bankacılık faaliyetleriyle İngiliz denizasıra kredilerinde iki asır boyunca önemli bir rol oynamıştır. John Baring, Bremen'den İngiltere'ye göç ederek, 1717'de Exeter yakınlarında küçük bir yün işine başlamıştır. Arkasından oğul Sir Francis Baring 1763'te Londra'da John & Francis Baring & Company adlı bankacılık işini kurmuştur. Burayı büyük ve başarılı bir iş haline getirmiş, 1792'den itibaren Fransa'ya karşı olan İngiliz savaşını finanse etmeye yardımcı olmuştur. 1806 yılında firma Baring Brothers ve Company olarak yeniden adlandırılmıştır. Francis Baring, Doğu Hindistan Şirketi'nin müdürü olmuş ve 1793'te onu Baronet yapan Başbakan William Pitt the Younger'ın hem güçlü bir destekçisi, hem de mali danışmanı olmuştur. Sir Francis 1810'da öldüğünde şirket Avrupa'nın önde gelen bankacılık şirketlerinden biri haline gelmiştir. Barings'ler, İngiliz kraliyet ailesine de yatırımları konusunda danışmanlık yapmıştır. Banka 1986 yılında Baring Vakfı olarak adlandırılan bir hayır kurumuna transfer edilmiş, ancak bankanın kontrolü Baring aile üyelerinde kalmıştır. Banka olarak adlandırılan Barings PLC, bir çalışanın izinsiz olarak yaptığı vadeli işlemler ve opsiyon işlemleri yüzünden yaklaşık olarak 1.5 milyar \$ kaybettikten sonra 1995 yılında iflas etmiştir. Barings'ler daha sonra Hollandalı bankacılık ve sigorta şirketi Internationale Nederlanden Groep NV (veya ING) tarafından satın alınmış ve böylece Londra'daki en eski ticaret bankacılığının varlığı sona ermiştir. Bkz. WEB_16. Encyclopaedia Britannica, Baring family British Merchants, <https://www.britannica.com/topic/Baring-family>, (23.09.2018).

⁴³² MEC Archieve, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr. Kay in January also blank transfer forms'; Bkz. P. Thane, agm., 1986, s. 81.

⁴³³ Y. Cassis, *age.*, 1994, s. 38-39.

değerlendirebilmiş ve asıl büyük kazançların dünyanın gelişmemiş bölgelerinde yattığını çok iyi sezmişti. Bu onun büyük bir spekülâtör ruha sahip olmasından da kaynaklanmıştı. NBT'nin faaliyette olduğu yıllarda yakın temas içinde çalıştığı Sir H. Babington Smith'e göre Cassel, finansal bir dehaya sahipti ve onun bu gücü dokunduğu her şeyi '*altına*' çevirmekteydi. Daha önce de belirttiğimiz gibi Cassel 1869'da Londra'ya geldiğinde bir valiz giysiden başka bir şeyi yokken, bu çalışmanın konusu NBT'nin kurulduğu tarihlerde 125 milyon sterlinlik bir servetin sahibiydi⁴³⁴.

Ancak Cassel aynı zamanda özellikle de Yakın Doğu'daki girişimlerinde İngiliz ekonomik çıkarlarına da hizmet eden bir şahsiyetti. Cassel Aralık 1910'da profesyonel iş hayatından emekliye ayrılma kararı aldığı anda, Sir H. Babington Smith, onun çok güçlü bir şekilde İngiliz menfaatleri için gösterdiği çabalardan artık mahrum kalınacağından dolayı üzüntüsünü bildirmişti⁴³⁵. Sir Adam Block da 27 Eylül 1921 tarihli NBT'nin yönetim kurulu toplantısında Cassel'in ölümü üzerine yaptığı bir konuşmada bunu açıkça belirtmişti. Adam Block'un ifadesiyle; onun ölümü "*İngiltere'nin Yakın Doğu'daki çıkarları açısından belirgin bir kayıptı*". Çünkü Cassel her zaman Yakın Doğu'da İngiliz ticaretini geliştirmeye çok önem vermişti. NBT'nin kurulması için gerekli sermayeyi tamamen bu amaçla bulmuş, banka da savaş çıkana kadar İngiliz ticaretine en büyük desteği vermişti⁴³⁶.

Ayrıca Cassel'in Baron de Hirsch ilişkisinden anlaşılacağı üzere dindaşlarının emellerini de hizmet ettiği söylenebilir. Zira zor durumdaki Yahudilere yardım etmek amacıyla 1891'de Baron de Hirsch tarafından kurulan ve aralarında Rothschild'lerin de bulunduğu "*The Jewish Colonization Association*" [Yahudi Kolonizasyon Birliği (ICA)] adlı hayır kurumunun yedi hissedarından biri de Cassel'di⁴³⁷. Bazı iddialara göre bu isimler o zamanlar Siyon idealinin gerçekleşmesi yolunda ekonomik desteklerini hiç esirgememişlerdi⁴³⁸.

⁴³⁴ J. Burman, agm., 2009, s. 227-228.

⁴³⁵ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 127 (1), Babington Smith'den Cassel'e 31.12.1910'da gönderilen mektup.

⁴³⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 36, File 'Turkey National Bank of. Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921'.

⁴³⁷ Bu konuya daha sonra ayrıntılı bir şekilde değinilecektir. Bkz. The Bolivar Bulletin, Baron Hirsch's Scheme, September 18, 1891, Vol. XXVII, No. 5.

⁴³⁸ BOA. BEO.Dosya No: 2153 Gömlek No: 161449, 12 Ağustos 1903, Kudüs Mutasarrıfı Osman bin Kazım; Mim Kemal Öke, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, İhanetler Komplolar Aldanmalar*, Çay Yayınları, 1991, s. 40.

1.5. Sir Ernest Cassel'in Mısır Milli Bankası (The National Bank of Egypt)

Hukuki olarak bir Osmanlı toprağı olan Mısır 1875'ten sonra, Avrupa ve bilhassa da Britanya emperyalizmine boyun eğmesine, ekonomisinin yabancıların kontrolüne girmesine yol açan bir dizi anlaşmaya imza atmıştır. Boyun eğmeye giden sürecin ana aşamalarını Mısır yönetiminin yaptığı hataların yanında, David Landes'in "*Avrupalı leş kargaları*" olarak isimlendirdiğı kişilerin fahiş kazançlar elde ederek Mısırlı yöneticileri borçlanmaya teşvik etmeleri etkili olmuştur⁴³⁹. Nitekim 1875'e gelindiğinde o zamana kadar Mısır'a borç veren Anglo-Egyptian Bank (İngiliz-Mısır Bankası) gibi kurumların, artık kredi veremeyeceklerini beyan etmelerinin yarattığı sıkışıklık nedeniyle Hıdiv İsmail Paşa, Süveyş Kanalı hisselerinin önemli bir bölümünü Majestelerinin Hükümeti'ne devretmek zorunda kalmıştır⁴⁴⁰. İngiliz Hükümeti hisseleri, N M Rothschild & Sons London'ın sahibi Baron Lionel Nathan de Rothschild'in finansal desteğı ile satın almıştır. Söylentiye göre Lionel Nathan de Rothschild söz konusu hisseler için bugünkü değeri 550 milyon sterlinden fazla tutardaki bir krediyi hiçbir belge olmadan ve hiçbir teminat almadan İngiliz Hükümeti'ne vermişti. Bir yıl sonra da Mısır, 1876'da iflasını ilan etmek zorunda kalmıştı⁴⁴¹.

1882'de tam anlamıyla İngiltere'nin himayesine giren Mısır⁴⁴², o zamanlar dünyadaki ilk pamuk işlemleri piyasasının kurulduğu küresel kapitalizmin çok önemli bir bölgesiydi. Napolyon'un bakış açısıyla Doğu Akdeniz ve dolayısıyla Mısır, İngiltere'nin sömürgelerine giden yolda "*İngiltere'nin yumuşak karnı*" olurken, bu önemi 1869'da açılan Süveyş Kanalı sebebiyle daha da artmıştı. Çünkü bu kanal Hindistan'ın hammaddelerini Manchester fabrikalarına taşıyıp, mamul mal olarak Hintlilere satan İngiliz sömürgeciliğı için hayati bir öneme sahipti. Bu nedenle Mısır, "*Mısırlılara*

⁴³⁹ Jakob van Klaveren, "Mısır'da Rüşvetin Gelişimi: Muhammed Ali Paşa'dan Hıdiv İsmail'e Kadar (Die Entwicklung der Korruption in Aegypten: Von Mohammed Al Pasha bis zum Khediven Ismael)", çev. Ahmet Asker, *OTAM*, 28 /Güz 2010, s.229-230.

⁴⁴⁰ Toplam £ 4 milyon'a satılan bu paylar 1979 yılında £ 27,5 milyon değerindeydi. Bkz. Samir Raafat, The National Bank of Egypt (NBE) 1898-1998, *Egyptian Mail*, Saturday, May 11 and 25, 1996, <http://www.egy.com/historica/96-05-11.php>, (28.12.2015).

⁴⁴¹ J. Klaveren, agm. 2010, s. 235; WEB_83. https://www.rothschildarchive.org/collections/treasure_of_the_month/march_2015_suez_canal_loan_receipts_1876, (09.02.2020).

⁴⁴² Mısır 1882 yazında Arâbi Paşa ayaklanmasının İngiliz askerlerince bastırılmasından sonra "sözde" hukuk ve düzeni yeniden tesis etmek amacıyla işgal edilmiştir. Mısır Eylül 1882 ve Aralık 1914 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun hâlâ bir eyaleti olmasına rağmen, aslında bir İngiliz kolonisi olmuş ve Babiâli ile olan ilişkileri uluslararası anlaşmalara tabi tutulmuştur. Alfred Milner'in deyişimiyle 1892'de "örtülü himaye" haline gelen Mısır işgal boyunca Avrupa'nın, Osmanlı Devleti'nin, İngiliz Sömürge görevlilerinin ve uluslararası avukatların hukuki statüsünü tartıştığı "politik bir anomaliye" dönüşmüştür. Bkz. Aime M. Genell, *Empire by Law: Ottoman Sovereignty and British Occupation of Egypt, 1882-1923*, Columbia University, 2013, s. 1.

birakılmayacak kadar önemli” bir yerd. Bu sebeple başına Lord Cromer, Yüksek Komiser (Vali) olarak atanmıştı⁴⁴³.

Bundan sonraki yıllarda Mısır’da hükümetin ismen var olduğu ve bütün yetkilerin İngiliz Mısır Yüksek Komiserinin elinde bulunduğu bir döneme geçilmiş ve Mısır’ın kaderini, birbirine bağlı Avrupalı bankacılar ağı belirlemeye başlamıştır ki bunlardan biri de ünlü Avusturyalı Yahudi finansör Baron Maurice de Hirsch’dir⁴⁴⁴. Güçlü Anglo-Austrian Bankası’nı yöneten Hirsch, daha çok 1888’de ilk Orient Express seferinin yapıldığı Viyana-İstanbul Demiryolu’nu finanse etmiş olması ile hatırlanmaktadır. Hirsch, şirket birleşmeleri ve şirket alımları yoluyla Avrupa’nın en özel Yahudi bankaları ile bağlantısı da olan bir banker ve iş adamı idi. Onlardan biri olan Sir Ernest Cassel daha sonrasında Mısır ekonomisi üzerinde güçlü bir etki bırakacaktır. Büyük finans dehası olarak adlandırılan Cassel kısa sürede Britanya koruması altındaki Mısır’da başta alt yapı yatırımlarının finanse edilmesi olmak üzere, İngiltere yönetimi tarafından talep edilen tüm işlere dâhil olmuş ve servetinin önemli bir kısmını Mısır’daki bu büyük faaliyetlerden elde etmiştir⁴⁴⁵.

1898 yılı Britanya’nın Mısır’ı işgal hikâyesinde önemli bir dönemeç olurken, o sene Mısır’ın temel taşı olacak ve ülkenin yüzünü değiştirecek büyük Aswan (Assuan) barajı ve Assiout savakının yapımı için İngiliz Messrs John Aird and Co. Garston Mühendislik şirketi ile sözleşmeler imzalanmıştır⁴⁴⁶. Sir Ernest Cassel de 1898’de Mısır’ın çehresini değiştirecek bu büyük projelerin yapımında hiçbir Avrupalı finansçının ödemeyi göze alamadığı sermayeyi sağlamıştır⁴⁴⁷. Cassel aynı yıl Mısır’ın en büyük tarım sınai şirketi ‘Daira Sanieh Estates’ (şeker tarlaları) şirketini ödenmemiş borçları karşılığında satın alarak, yaklaşık dört ay sonra da National Bank of Egypt’i kurmuştur.

⁴⁴³ Koray Çalışkan, “Ortadoğu Siyaseti ve Toplumlarını Anlama Yolları”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 39, Ekim 2008, s. 4.

⁴⁴⁴ J. T. W. Newbold, agm., 1922, <https://www.marxists.org/archive/newbold/1922/08/egypt.htm>, (01.03.2016).

⁴⁴⁵ P. Thane, *age.*, 2009, s. 222.

⁴⁴⁶ Aswan Barajı ve onunla bağlantılı Assiut savağının inşaatı 20. yüzyılın başlarında yapılan en iddialı mühendislik çalışmalarındandı. 1902 yılında tamamlanan bu baraj Mısır’ın eski sulamasını ilkel bir havzadan, uzun ömürlü bir sisteme dönüştürmüştür. Bu harika proje Sir William Willcocks tarafından tasarlanmış ve aralarında Sir Benjamin Baker ve Sir John Aird ile birlikte günün önde gelen İngiliz mühendisleri yer almıştır. Bkz. WEB_26. <https://scripophily.net/egyptbond.html>, (04.04.2019).

⁴⁴⁷ Londra’nın önde gelen finansçıları koşulsuz bir şekilde desteklenmeyen bir halka arza sıcak bakmamıştı. Barings’lere yaklaşmak söz konusu olamazken, Rothshild’ler de hükümet garantisi istemiş, fakat böyle bir şey çeşitli anlaşmalara göre yasal olmayacağından Mısır’ı yöneten hükümet tarafından kabul görmemişti. Bu aşamada Cromer de bağımsız bir finansçı olan Cassel’e başvurmuştu. Bkz. Roger Owen, *Lord Cromer Victorian Imperialist*, Edwardian Proconsul, Oxford University Press, Oxford, 2014, s. 292-293.

Böylece Cassel, Mısır'da bu üç büyük ve hayati önem taşıyan girişimi gerçekleştirecek tek adam olarak Mısır tarihine geçmiştir⁴⁴⁸.

Cassel'in Mısır'daki faaliyetlerini Aralık 1910'da The Near East gazetesi şöyle özetlemiştir: “Cassel ismi daimi olarak Mısır modern tarihi ile ilişkilendirilmiştir... Cassel'in Lord Cromer rejiminin son yıllarında oradaki etkisinin neredeyse en yüksek seviyede olduğu ve muazzam Aswan Barajı'nı finanse edecek krediyi sağlama hakkını elde ettiği söylenmiştir... Sir Ernest, National Bank'ın ve onun filizi olan Agricultural Bank'ın oluşmasında da etkili olmuştur. Ayrıca Daira Sanieh Estates'in Hükümet'ten satın alınmasıyla ilgilenmiştir”⁴⁴⁹.

Aslında Cassel Mısır'a çok öteden beri ilgi duymaktaydı. Bischoffsheim Bank'ın bir iştiraki olan Paris'teki Anglo-Egyptian Bank'ta (İngiliz-Mısır Bankası) 1870'te çok kısa bir süreliğine de olsa çalışmış ve o yıllarda Mısır'a gelmişti⁴⁵⁰. Lord Cromer, Cassel'i, Bischoffsheim Bank adına yaptığı bu Mısır ziyaretinden tanımaktaydı ve onun finansal sezgilerini takdir etmişti⁴⁵¹. Cassel hiçbir büyük İngiliz bankerin yaşanmadığı adı geçen projelerde Mısır Hükümeti'yle yakın iş birliğine sıcak bakmış, özellikle de baraj projesine ilgi duymuştu⁴⁵². Cassel sözleşmeyi imzalayan Airds & Co. adına finansal sorumluluğu almayı kabul etmiş ve kendi geliştirdiği bir finansman modeliyle bu projeyi başarılı bir şekilde sonuçlandırmıştır⁴⁵³. Cassel ise toplamda 3,6 milyon sterlin tutarındaki iki sözleşme ile finansörlüğünü yaptığı tüm bu girişimlerden büyük kârlar elde etmiştir. Bu barajlar Yukarı Mısır'da şeker kamışı üretiminin artırılması ve iyileştirilmesinin yanı sıra, Cassel'in şirketine Kom-Ombo'nun güneyinde binlerce dönüm arazi kazandırmıştır⁴⁵⁴.

⁴⁴⁸ S. Raafat, agm., 1996, <http://www.egy.com/historica/96-05-11.php>, (28.12.2015); K. Grunwald, agm., 1969, s.134-135.

⁴⁴⁹ J. T. W. Newbold, agm., 1922, <https://www.marxists.org/archive/newbold/1922/08/egypt.htm>, 01.03.2016.

⁴⁵⁰ K. Grunwald, agm., 1969, s. 134.

⁴⁵¹ R. Owen, *age.*, 2014, s. 293.

⁴⁵² Cassel'in Mısır'daki bankacılık ve iş hayatında görünmesine kadar Britanya yatırımları Fransa'nın çok gerisinde kalmıştır. Cassel'in 1898'de ortaya çıkmasıyla birlikte, onun iş kabiliyeti sayesinde Lord Cromer'in uzun süredir çabaladığı İngiliz yatırımları için bir yol açılmıştır. Bkz. K. Grunwald, agm., 1969, s. 135.

⁴⁵³ Kurt Grunwald, On Cario's Lombard Street, Tradition: Zeitschrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie 17. Jahrg., H. 1. (Januar/Februar 1972), Published by: Verlag C. H. Beck, s. 11, https://www.jstor.org/stable/40697294?read-now=1&seq=4#page_scan_tab_contents, (04.04.2019).

⁴⁵⁴ Cassel Mısır'daki projelerinde o kadar başarılı olmuştur ki Aswan barajı için verilen kredi miktarı 1914 yılına kadar tamamen geri ödenmiştir. Bkz. S. Raafat, agm., 1996, <http://www.egy.com/historica/96-05-11.php>, (28.12.2015).

Cassel'in o yıl içerisindeki ikinci işlemi olan 'Daira Sanieh Estates' ise muhtemelen baraj girişimlerinin bir sonucu olarak doğmuştur. Şüphesiz sulama projelerinin hayata geçirilmesi toprak fiyatlarının çok yükselmesine neden olacaktı. O sıralarda eski bir ticari bankacılık kurumu olan Kahire Suarés Bros'tan bankacı Raphael Suarés çok cazip bazı yatırımlar için kendisine bir ortak aramaktaydı. Zira bu şirket hâlihazırda 6 milyon sterline Daira Sanieh Estates şirketini satın almak ve Mısır'da bir Merkez Bankası kurmak için bir imtiyaz elde etmişti. Bu girişim için gerekli olan tüm sermayeyi sağlamak istemeyen ya da sağlayamayan Suarés, Daira projesinde Cassel'e %50'lik hisse teklif etmiş, Cassel de bu işten anlamadığını belirtmiş, ancak işten beklenen kazancın yaklaşık 1 milyon sterlin olduğunu öğrenince anlaşma yapmıştır⁴⁵⁵. Söz konusu mülklerin satışı için bir konsorsiyum oluşturulmuş, Cassel'in Londra'da, Suarés'in de Mısır'da birlikte kurduğu Deferred Shares adlı şirket bu satışı gerçekleştirmiştir. Mülkler toplam 13 milyon sterlinin üzerinde bir rakama satılmış ve 6 milyon sterlinden fazla bir kâr bırakmıştır. Bu rakamın yarısını hükümet alırken, diğer yarısı ise Suarés-Cassel grubuna kalmıştı⁴⁵⁶.

Roger Owen'a göre, Mısır'da Cassel'in oluşturduğu küçük çemberin dışında ne kadar para kazandığını çözmek herkes için son derece zordur. O zamanlar Mısır'daki Yüksek Komiser Lord Cromer, İngiliz Hükümeti'nin elindeki bazı "*ganimet varlıkları*" Cassel'e çok ucuza sattığını sonradan pişmanlıkla itiraf etmiştir. Lord Cromer yıllar sonra Cassel'le ilgili yaşadığı hayal kırıklıklarını yakın çevresine anlatırken, Cassel'in Aswan kredisinden dolayı attığı "*iyi kazık*"tan başka, ipotekli Daira Sanieh mülklerinde yaptığı kurnazlıklarla kendisini nasıl atlattığını ifade etmiştir. 1903'te yeğeni Revelstoke'a, Cassel'in bu skandal kârı elde etmesine izin verdiğinden dolayı canının çok sıkıldığını ifade etmiştir⁴⁵⁷.

Cassel'in, Suarés gibi Fransız sermayesi ile birlikte anılan yerel bankerle iş yapmaya başlamasının bir meyvesi de Lord Cromer ve bankanın ilk müdürü Sir Elwin Palmer tarafından tasarlanan The National Bank of Egypt projesiydi. Cassel bu bankanın kuruluşunda yadsınamayacak bir öneme sahip oldu⁴⁵⁸. Banka kurma teklifi Britanya

⁴⁵⁵ K. Grunwald, agm., 1969, s. 135.

⁴⁵⁶ K. Grunwald, agm., 1969, s.136; R. Owen, *age.*, 2004, s. 306.

⁴⁵⁷ Cromer ilginç bir şekilde tahvil satışı için Barings'leri kullanmamıştı. Cromer, Barings'leri neden kullanamayacağını ise yeğeni Revelstoke şöyle açıklamıştı: "*Baring'ler cam fanusta yaşamaktaydı ve ufak bir uygunsuzluk hissettiklerinde buna hemen karşı çıkarlardı ve bu kokuşmuş rezil toplumun yozlaşmış memurlarına rüşvet vermeyi reddederlerdi*". Bkz. R. Owen, *age.*, 2004, s. 304, 307.

⁴⁵⁸ R. Owen, *age.*, 2004, s. 304.

yetkililerine de çekici gelmişti. Bankanın Mısır'da ekonomik gelişimi teşvik edebileceği, başlıca girişimlerin finansmanına yardımcı olabileceği ve böylece Mısır'ın Britanya'ya ekonomik olarak bağlanacağı hesap edilmişti⁴⁵⁹. Ayrıca banka kurma fikri Mısır'ın ekonomisini kontrol eden Caisse de la Dette⁴⁶⁰ ve Mısır'daki finansal ilişkilerde etkin Fransız sermayesinin baskın olduğu Osmanlı Bankası'na karşı İngiliz sermayesinin bir simgesi olarak desteklenmişti⁴⁶¹. Bu nitelikleriyle bir sömürge bankası görünümündeki The National Bank of Egypt, Mısır'daki geliştirme projelerinin finansmanını sağlamak ve bu ülkeye Britanya sermayesini ve teşebbüslerini çekmek gibi Britanya yönetimi tarafından belirlenen bir dizi önlemden biri olarak ortaya çıkmıştır⁴⁶². Bankanın kurucusu Sir Ernest Cassel de, özellikle Britanya yönetimi tarafından talep edilen alt yapı yatırımlarının finansmanı başta olmak üzere, bu bankada da yer alarak, Mısır'ı ilgilendiren tüm işlere dâhil olmuştu.

25 Haziran 1898'de kurulan The National Bank of Egypt'e Mısır Hükümeti'nin yetkisi ve himayesi altında bir hükümet bankası ve bir Mısır şirketi görüntüsü verilmiştir. Aslında banka para basmaya yönelik imtiyazlar elde ederek modern anlamda bir devlet merkez bankası hüviyetine kavuşturulmuştu⁴⁶³. Bankanın konumu, gelişmiş ülkelerde kısmen Merkez Bankası'na, kısmen de sıradan ticari bankalara ait olan fonksiyonlar ile daha sonra statüsünde görülen değişikliklerle melez bir görünüm arz etmekteydi. Faaliyetleri de pratikte Büyük Güçlerin kapsayıcılığını ve belki de karşılıklı uyumsuzluğunu yansıtmaktaydı⁴⁶⁴.

The National Bank of Egypt'de Cassel, Britanya menfaatlerini, Kahire'deki Suarés Brothers ve İskenderiye'deki Constantine Salvagos da⁴⁶⁵ Mısır'ı temsil etmekteydi. Bankanın 1 milyon sterlin tutarındaki sermayesinin yarısı Cassel tarafından, kalan yarısı ise Mısır'da ikamet eden bu iki tüccar tarafından yatırılmıştır⁴⁶⁶. Sir Ernest Cassel bankanın 10 sterlinlik hisselerinin 50.000'nini, diğer iki şirket de her biri 25.000

⁴⁵⁹ K. Grunwald, agm., 1969, s. 136, 140.

⁴⁶⁰ Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya temsilcilerinden oluşuyordu ve bir nevi Mısır'ın Dünyu Umumiye'si idi.

⁴⁶¹ K. Grunwald, agm., 1969, s. 134-135; R. Owen, *age.*, 2004, s. 304.

⁴⁶² G. Jones, *age.*, 1993, s. 109.

⁴⁶³ Albert S. J. Baster, *The International Banks*, P.S. KING & Son, Ltd, London, 1935, s. 73.

⁴⁶⁴ G. Jones, *age.*, 1993, s. 109-110.

⁴⁶⁵ Salvagos ailesi Choremis, Rodocanakis, Casullis, Sinadinos, Rallis ve Benakis ile birlikte Mısır'daki büyük Yunan topluluğunun en üst kademesini oluşturmaktaydı. Salvagos'lar çoğu pamuk olmak üzere (55.000 hektarın üzerinde) çok büyük tarım arazilerinin kontrolünü sağlamıştır. Bkz. S. Raafat, agm., 1996, <http://www.egy.com/historica/96-05-11.php>, (28.12.2015).

⁴⁶⁶ G. Jones, *age.*, 1993, s. 110.

olacak şekilde geri kalan hisselerini almışlardır. Cassel'in bankada %50'lik hissesi olmasına rağmen, banka faaliyetlerine fiili olarak hiç katılmamıştır. Yirmi yıl boyunca yönetim kurulunda üç önemli bankacı onu temsil etmiştir. Bunlar Sir Vincent Caillard, Sir Sydney Cornwalis Peel ve Carl Meyer'dir⁴⁶⁷.

Bankanın yönetim kurulu başkanı Britanyalı olurken, yönetim kurulu Kahire'de bulunmaktaydı. Bununla birlikte bankanın önemli bir Londra Komitesi de mevcuttu. Crouchly tarafından belirtildiği üzere bankanın yönetim kurulunda yerel ticaret ve sanayi ile yakından bağlantısı olan özel bankacılar Moise Cattau, Rolo, Suarés ve Beyerli'nin bulunması sebebiyle hemen başarıya ulaşmıştı⁴⁶⁸. Bankanın ortaklarının hepsinin İngiliz koruması altındaki Mısır'da İngilizlerle ortak çıkarları varken, Cassel'in Majestelerinin bizzat kendisi ile olan yakın bağları zaten herkes tarafından bilinmekteydi. Constantine Salvagos işbirlikçiliği sebebiyle Lord Cromer tarafından ödüllendirilecek kişiler arasında en ön sıralarda yer almış, Suarés de bir Avrupalı gücün koruması altında iş yapmanın muhakkak ki avantajlarını fark etmişti⁴⁶⁹.

1914'e kadar Mısır'da yaklaşık yirmi şube açan bankanın ayrıca bir de Londra Ofisi bulunmuştur. Britanya ve Mısır tarafından ortak olarak yönetilen komşu ülke Sudan'da da beş şubesi bulunmaktaydı. Para basma ile yükümlü olan banka hükümetin ana bankacısı olarak hizmet verirken, hükümet için yurtdışından kredi bulmuş, ayrıca ticari bankacılık işlerini de geliştirmiştir. Bunun yanında 1911'de Bank of Egypt'in (Mısır Bankası) tasfiyesi gibi başka sorumluluklar da üstlenmiştir. Ancak bunların hiçbiri bankanın yabancı emellere hizmet etmediği konusunda Mısırlı milliyetçileri iknaya yetmemiştir. Bu yüzden de I. Dünya Savaşı arifesinde milliyetçi yazarlar Mısırlılar tarafından sahip olunan bir Merkez Bankası'nın kurulmasını talep etmişler, bu talepler 1920'de Banque Misr'in kurulmasıyla sonuçlanmıştır⁴⁷⁰.

The National Bank of Egypt ve Cassel daha sonra başka iki iştirakin kuruluşunda da yer almıştır. Her iki iştirak de The National Bank of Egypt'de önemli hisse payına ve birbirine bağlı yönetimlere sahipti. 1902'de Cassel'in öncülüğünde küçük çiftçilere kredi vermesi amacıyla *The Agricultural Bank of Egypt* (Mısır Ziraat Bankası) kurulmuştur. Banka kuruluşunun arkasından on yıl içinde büyük bir hızla yükselmiş, Five Feddan Laws (yirmi dönüm kanunu) altında satılamaz olan arsaların ödünç verilememesi sebebiyle

⁴⁶⁷ S. Raafat, agm., 1996, <http://www.egy.com/historica/96-05-11.php>, (28.12.2015).

⁴⁶⁸ K. Grunwald, agm., 1969, s. 136, 140.

⁴⁶⁹ S. Raafat, agm., 1996, <http://www.egy.com/historica/96-05-11.php>, (28.12.2015).

⁴⁷⁰ G. Jones, *age.*, 1993, s. 109-110.

daha küçük çiftçilere çok fazla yardım edilememesine rağmen Mısır gibi bir ülkede öncü bir girişim olmuştur⁴⁷¹.

The National Bank of Egypt ayrıca 1906'da kurulan '*Bank of Abyssinia*' ile de yakından bağlantılı olmuştur. Mısırlı bir şirket olarak kurulmuş olan bu banka, Afrika'nın son bağımsız ülkesi Etiyopya İmparatoru'ndan alınan 50 yıllık imtiyazla bir "*devlet bankası*" olarak faaliyet göstermiştir. Bu girişim hiçbir zaman başarılı olamamıştır. Söz konusu imtiyaza göre bankanın merkez ofisinin Addis Ababa'da olması gerekirken, Kahire'de açılması halk arasında infiale neden olmuştur. Ayrıca ticari bankacılık, bankacılığın daha önce bilinmediği bir ülkede yavaş gitmiştir. Abyssinia Bankası ancak 1909'da kâr edebilmiş ve sonrasında 1914'e kadar büyük bir krize girmiştir⁴⁷². Bu devlet bankalarının çoğunun kuruluşuna dâhil olan Sir Ernest Cassel, gerek Abyssinia Bankası ve gerekse de The Agricultural Bank of Egypt'te karşılaştığı güçlüklerle rağmen ileriki zamanlarda başka ülkelerde de çeşitli "*devlet*" bankaları kurma girişimlerinden çekinmemiştir⁴⁷³.

Cassel'in Mısır'daki girişimlerinden bir diğeri ise 1908'de kurulan '*Mısır Mortgage Ltd.*' Şirketi'dir. İlk başkanı; etkili bir devlet adamı ve sömürge yöneticisi Viscount (Alfred) Milner olan bu şirket en şerefli himayeler gözetiminde başlatılmıştır. Sir Ernest Cassel'in yanı sıra, Baring Brothers'ın başkanı ve Lord Cromer'in kuzeni Lord Revelstoke, Banque de Paris et des Pays Bas ve Société Generale de Paris bu şirketin en büyük hissedarları olmuşlardır. Cassel'in bu girişiminin Mısır'a ekonomik anlamda nüfuz etmenin ve Mısır'ın boyun eğmesinin son safhası olduğu söylenmektedir. Üçlü Antant'ın kurulmasından dört yıl sonra da Britanya ve Fransız bankaları bu girişim için iş birliği içerisine girmişlerdir⁴⁷⁴.

Daha önce de ifade edildiği gibi Cassel hedeflerine ulaşırken sosyal ve politik bağlantılara çok önem vermiş, özellikle Kral VII. Edward ve İngiliz emperyalistleri ile yakın temasları olmuştur. Cassel iş yaptığı memleketlerde de gerek İngiliz resmi görevliler ve gerekse de yerel mevki sahibi şahsiyetlerle bağlantılarını hep güçlü tutmuştur. Mısır'da da bu hassasiyetlere önem veren Cassel, başta Mısır Hıdivi olmak üzere yerel mevki sahipleri ile iyi ilişkiler kurmuştur. Örneğin Haziran 1903'te Mısır

⁴⁷¹ K. Grunwald, agm., 1969, s. 137.

⁴⁷² G. Jones, *age.*, 1993, s. 110.

⁴⁷³ G. Jones, *age.*, 1993, s. 111.

⁴⁷⁴ J. T. W. Newbold, agm., 1922, <https://www.marxists.org/archive/newbold/1922/08/egypt.htm>, (01.03.2016).

Hıdivi ile Kral VII. Edward arasında, İngiltere’de bir görüşme ayarlanmasına aracılık etmiştir. Hıdiv Londra’dayken Cassel’in Grovesnor Square, No. 48 malikânesinde misafir edilmiştir⁴⁷⁵. Aynı zamanda Mısır Hıdivine danışmanlık da yapan Cassel’in bu çabaları, 1902’de Kral VII. Edward’ın Danışma Meclisi’ne üye yapılmak suretiyle ödüllendirilmiştir. Aylar sonra da kadirşinas Hıdivden ‘*Osmanlı Fermanı*’ ile ‘*Grand Cordon*’ ünvanını almıştır⁴⁷⁶. Cassel 1904’te de Hıdiv Abbas Hilmi’ye, Yukarı Mısır’dan yeni arazi ve ticari anlaşmalar karşılığında, %2,5’luk çok düşük bir faiz oranıyla 500.000 sterlinlik bir kredi vermiştir⁴⁷⁷.

The National Bank of Egypt, Cassel’in Foreign Office ile bağlantılı olarak kurduğu ilk ve son banka değildir. Cassel başka ülkelerdeki bankacılık girişimlerinde yine Britanya Hükümeti’ne yardım etmiştir. Mesela İngiliz-Fransız karışımı olan ve politik gerekçeler göz önüne alınarak kurulan ‘*Bank of Morocco*’daki İngiliz etkisinin bozulmadan muhafaza edilmesi için yine Cassel’e başvurulmuştur⁴⁷⁸. İngiliz Dışişleri, İngiltere’nin Fas üzerindeki çıkarlarının desteklenmesinin bir gereği olarak bu Fas bankasının güçlendirilmesi için gerekli olan meblağı elde etmeye zorlanmış ve gerekli parayı Cassel’den bulmuştur. Cassel ise teklifi hemen kabul ederken, karşılığında da İngiliz Yüksek Şövalye Nişanı’nı (G.C.B) talep etmiştir⁴⁷⁹.

Cassel, Mısır’daki başarılarının ardından, aynı kâr beklentileri ve Mısır’daki benzer bankacılık modeliyle, Britanya Hükümeti’nin yine gayriresmi desteğini arkasına alarak, Yakın Doğu’daki İngiliz çıkar alanlarının merkezindeki Osmanlı İmparatorluğu’nda da bir bankacılık girişiminde bulunmuştur. Bu banka 1909’da İstanbul’da kurulan ‘*The National Bank of Turkey*’dir. Cassel’in Mısır’daki banka örneğindeki deneyimlerini Türkiye’de kurduğu bu bankada da kullandığı bellidir. Zira Sir Babington Smith’in NBT’de yararlanmak üzere bilgiler toplamak için Mısır’a gittiği, burada üst düzey bankacılarla görüştüğü ve The National Bank of Egypt’in o dönemdeki

⁴⁷⁵ K. Grunwald, agm., 1969, s. 137; S. Raafat, agm., 1996, <http://www.egy.com/historica/96-05-11.php>, erişim tarihi: 28.12.2015.

⁴⁷⁶ Cassel’in “The Right Honble, G.C.B., G.C.M.G., G.C.V.O.” nişanları bulunmaktaydı. Bu nişanların hepsi İngiltere’deki Southampton Üniversitesi’ndeki Hartley Library’nin bünyesindeki arşivde saklanmakta olup, Mısır Hıdivi’nin böyle bir nişan verdiği tarafımızca da görülmüştür. Ayrıca Bkz. New-York Tribune, “Sir Ernest Cassel King’s Friend and Financier Is Died”, 21.09.1921, s. 13.

⁴⁷⁷ K. Grunwald, agm., 1969, s. 137; S. Raafat, agm., 1996, <http://www.egy.com/historica/96-05-11.php>, (28.12.2015).

⁴⁷⁸ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 102 (1), Cassel’den Babington Smith’e 19.10.1910’da gönderilen mektup.

⁴⁷⁹ K. Grunwald, agm., 1969, s. 136, 140.

genel müdürü Mr. Rowlatt ile çalışma yöntemlerini yakından incelemek için defalarca görüştüğü bilinmektedir⁴⁸⁰.

Cassel İstanbul'da da, aynen Mısır'daki örnekte olduğu gibi yönetim kurulunda doğrudan yer almamış, Sir Babington Smith gibi çok güvendiği dönemin saygın şahsiyetlerine bankayı emanet etmiştir. Bununla birlikte Cassel bankanın her girişiminden haberdar olmuş, bankanın faaliyetlerini çok yakından takip etmiş, burada da Foreign Office ile bağlantılı çalışmış, kimi zaman bankanın menfaatlerine ters düşse bile kendi hükümetinin direktiflerinin dışına çıkmamaya özen göstermiştir. Yine NBT de aynen Mısır'daki bankada olduğu gibi 'milli' görünümlü bir Osmanlı şirketi olarak şekillenmiş, Osmanlı makamlarının tam desteğini alabilmek için kağıt üstünde bir Osmanlı kurumu olması yeğlenmiştir. Mısır'daki örnekte olduğu gibi yönetim kurulu başkanı İngiliz olurken, İstanbul ve Londra'da iki ayrı yönetim kurulu oluşturulmuş, ancak Londra'nın konumu çok daha güçlü tutulmuştur. Yine Mısır'daki bankanın başarısında önemli katkıları olduğu bilinen yerel mevki sahibi şahsiyetlere İstanbul'daki yönetim kurulunda da özellikle yer verilmiştir. Bu kişiler bankadaki görevlerinden ayrıldığında ise yerlerine yine resmi makamlarda etkili isimlerin getirilmesine özen gösterilmiştir. Dolayısıyla İstanbul'daki yönetim kurulunda; Maliye Nazırı Cavid Bey, Said Halim Paşa, Manyasizade Refik Bey, Hasan Fehmi Paşa, General Mahmud Muhtar Paşa, Bogos Nubar Paşa, Said Paşa, Cemil Paşa, Nail Bey, Hüseyin Cahit gibi devrin önemli devlet adamları ve politik isimlerinin bulunması kesinlikle bir rastlantı değildir.

1.6. Ernest Cassel'in Jön Türklerle İlişkileri ve Sultan II. Abdülhamid'e Yönelik Başarısız Bir Darbe Planı

II. Meşrutiyet öncesi faaliyetleri çerçevesinde Avrupa'daki bazı Jön Türklerin İngilizlerle sıkı diyaloglara girdiği artık bilinmektedir⁴⁸¹. Çünkü o tarihlerde denge politikası izleyerek büyük devletlerin baskılarını hafifletmeye çalışan, bu bağlamda

⁴⁸⁰ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 28, 49 (1), Sir Babington Smith'den Cassel'e 23.11.1909'da gönderilen mektup.

⁴⁸¹ Nitekim 1899'da Tunali Hilmi öncülüğündeki Kahire Merkezi'nin yeniden kurulması, fiilen İngilizlerin yönettiği Mısırlı idarecilerin Jön Türklere destek vermesi İngiliz-Jön Türk iş birliğinin göstergelerinden biridir. Yine o sıralarda Askeri Tıbbiye öğrencileri bir isyan sırasında okula İngiliz bayrağı çekebilecek cüreti gösterebilmiştir. Yine Kasım 1899'da tam da demiryolu imtiyazının gündemde olduğu dönemde, İngiliz askerlerinin Güney Afrika'daki Hollandalı çiftçiler olan Boer'lere yönelik başarısı, İstanbul'da bazı kişileri sevince boğmuş, İngiliz yanlıları elçiliğe giderek kutlama telgrafi çekmek istemişlerdi. Aslında bu çok hazin bir durumdu; İstanbul'daki "özgürlükçüler" sırf Abdülhamid karşıtlığı yüzünden, sömürgeci bir İmparatorluğun bağımsızlık yanlıları üzerindeki şiddetini kutlamışlardı. Bkz. H. C. Korkmaz, *age.*, 2013, s. 35.

Bağdat Demiryolu gibi en önemli yatırımları Almanlara ihale eden, Fransız ve Alman finansını İngiliz finansına tercih eden, Mezopotamya'daki İngiliz niyetlerinden şüphelenerek, Mezopotamya petrolünü kendi kişisel hazinesi Hazine-i Hassa'ya devreden, kısaca bölge ile ilgili İngiliz menfaatlerine sürekli darbe vuran II. Abdülhamid hakkında İngiltere'de ve birçok Avrupa ülkesinde oldukça olumsuz bir hava bulunmaktaydı. Hatta durum öyle vahimdi ki, bazılarının göre Abdülhamid ölmeden Yakın Doğu'daki İngiliz siyaseti rahat nefes alamayacaktı⁴⁸².

Bu şekilde Jön Türklerle, Abdülhamid nefretinde birleşen İngilizler, onu devirmek konusunda Jön Türk muhalefetini çeşitli yollarla desteklemişlerdir. O dönemde olayların ortasında yer almış Ali Haydar Midhat, Ahmet Bedevî Kuran, İsmail Kemal, Cami Baykurt, Ali Fahri gibi bazı önemli Jön Türk ileri gelenleri anılarında, İngilizlerin Abdülhamid'i devirmeleri için Jön Türk- İttihatçı grubuna parasal destek de dâhil olmak üzere çeşitli yardımlarda bulduklarından söz etmektedirler. Kaldı ki Jön Türklerin 1902'de Abdülhamid'i devirmek için planladıkları başarısız darbe girişiminde İngilizlerden destek aldıkları başka belgelerden de açıkça görülmektedir. Zira Şükrü Hanioglu tarafından Jön Türklere ait ilk kez açığa çıkarılan bazı mektuplar, hatta İngiliz devlet adamları tarafından Jön Türklere verilen destek vaad edici mektuplar bu konuda artık bir tereddüt olmadığını ortaya koymaktadır.

Ş. Hanioglu, her ne kadar alınan destek seviyesi çok tartışmalı olsa da, Jön Türk liderlerinin, Jön Türk hareketi tarihinde ilk kez yüksek kademede İngiliz devlet adamlarından destek aldıklarını, bunun da 1902'deki Sultan II. Abdülhamid'e karşı planlanan darbe girişimi sırasında verildiğini ifade etmektedir. Ş. Hanioglu bu yorumu; İsmail Kemal Bey'in anıları ve Reşid Sadi'nin 1944'te Cami Baykurt'a yazdığı bir mektuba istinaden yapmaktadır. Yine Hanioglu'nun İngiliz belgelerini esas alarak verdiği bilgilere göre, İngiliz devlet görevlileri, Jön Türk liderlerinden İsmail Kemal Bey ve arkadaşlarının 1902'deki darbe girişimlerinden başından beri haberdarlardı. Hanioglu "*bildiğim kadarıyla bu girişimle ilgili resmi İngiliz belgeleri yok, bununla birlikte, Sir Nicholas R. O'Connor'un özel yazışmalarındaki iki belge bu konuda dolaylı bilgi vermektedir*" demektedir. Belgelerden biri; İngiliz Dışişleri Müsteşarı Sanderson'ın

⁴⁸² E. H. Rice, agt., 1974, s. 268; Ali Haydar Midhat, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatıralarım 1872-1946*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 179.

O'Connor'a gönderdiği özel bir mektup, diğeri de İngiliz Valisi Cromer'in Sanderson'a gönderdiği bir mesajdır⁴⁸³.

Yine Hanioglu'nun ifadesiyle, Sultan Abdülhamid'den imtiyazlar koparmak için Jön Türkleri piyon olarak kullanmak o sırada politik baskının en yaygın formuydu. Zira İngiliz devlet adamları, Jön Türklerin faaliyetlerini Osmanlı hükümeti ve Sultan ile pazarlık etmek için kullanmaktaydılar. Yine Hanioglu'na göre Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileriyle ilgili olarak, İngilizlerin bir darbe girişimini onaylamak için birçok nedeninin olduğunu iddia etmek makul olabilirdi⁴⁸⁴. Zira tam da darbe hazırlıklarının yapıldığı o günlerde, İngiltere, Almanya ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerde gerginlikler yaşanmaktaydı. İngilizler 1902'nin sonlarında ve özellikle de 05 Mart 1903'ten sonra başlayan Bağdat Demiryolu'nun yapılmasını engellemek için hareketlenmeye başlamıştı.

İngiliz arşiv belgelerinde rastladığımız bir mektup o dönemde İngiliz devlet adamlarının Bağdat Demiryolu projesinden nasıl rahatsızlık duyduğunu ve nasıl karşı çıktıklarını açıkça göstermektedir. J. S. Morgan & Co.'dan C. E. Dawkins'in Mart 1903'te o sırada Düyunu Umumiye'de İngiliz delegesi olarak görev yapan Sir Babington Smith'e verdiği bilgilere göre bazı İngiliz devlet adamları hiçbir zaman bu demiryolunun yapılmasını istemezken, özellikle de Dışişleri Bakanı (Foreign Secretary) Lord Lansdowne'un⁴⁸⁵ bizzat kendisi İngiliz katılımının olmamasından dolayı bu plana düşmanca bir tavır takınmıştı⁴⁸⁶. Belki de Sultan Abdülhamid'in Almanlara verdiği Bağdat Demiryolu ödülü, İsmail Kemal Bey'in o sıralardaki İngiliz Dışişleri nezdindeki girişimlerini kolaylaştırmıştı.

Osmanlı Devleti'nin resmen değil ama fiilen ortadan kalkması anlamına gelen Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi konusuna bu çalışmada değinilmesinin nedeni ise NBT'nin kurucusu Sir Ernest Cassel'in Sultan Abdülhamid'e karşı düzenlenen

⁴⁸³ Kaldı ki Sultan Abdülhamid de o sıralarda Jön Türklerin İngiliz devlet adamları ile temas içinde olduklarından şüphelenmekteydi ve Abdülhamid'in ifadesiyle; "*Jön Türkler olarak adlandırılan alçaklar*" İngilizlere gece-gündüz hizmet vermekteydi ve yüksek rütbeli devlet görevlilerinden bazıları İngilizlerden para almaktaydılar. Bkz. M. Şükrü Hanioglu, *Preparation for a Revolution The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, 2001, s. 23-25, 332.

⁴⁸⁴ M. Ş. Hanioglu, *age.*, 2001, s. 24-25.

⁴⁸⁵ Lord Lansdowne'un (Kasım 1900- Aralık 1905) İngiltere'nin emperyalist pozisyonunu desteklemeyi amaçlayan bir dizi ittifak girişiminde bulunmuştur. Bu adımlar ilk kez 1901 yılında, Batı sularındaki üstünlüklerini tanıyarak, ABD ile dostluğu geliştiren Hay-Pauncefote anlaşmasıyla başlamıştır. Aynı yıl Almanya ile bir anlaşmaya varmaya çalıştıysa da taraflar şartlar üzerinde hemfikir olamamıştır. Lansdowne'nun ana başarısı; Nisan 1904'te Fransa ile imzalanan "Entente Cordiale"dır. Bkz. WEB_28. <https://www.gov.uk/government/history/past-foreign-secretaries/henry-petty-fitzmaurice>, (07.03.2019.)

⁴⁸⁶ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 29 58 (1), (J. S. Morgan & Co.) C. E. Dawkins'den 26.03.1902'de Babington Smith'e gönderilen mektup.

başarısız bir darbe girişiminde adının geçmiş olmasıdır. Yine konumuzla doğrudan ilgisi olmamakla birlikte, bankanın kuruluş aşamasında bankanın sahiplerinde bazı tereddütlere yol açmış olmasından dolayı ve dönemin İngiliz politikalarını daha iyi anlamaya yardımcı olması açılarından ilerleyen bölümlerde “Karşı Devrim” olarak da bilinen 31 Mart Hadisesi’ne de çalışmamız kapsamında yer verilmiştir.

Bilindiği üzere Sultan Abdülhamid’in 31 Ağustos 1876’da tahta geçtiği tarih, Balkanlarda karışıklıklar, ayaklanmalar, ekonomik iflas gibi bir yığın sorunun bir arada yaşandığı günlere denk gelmişti. Sırbistan ve Karadağ ile savaş hali devam etmekteydi, Girit karıştı, üstelik Ruslar da Osmanlı Devleti’ne karşı savaş açmaya hazırlanmaktaydı⁴⁸⁷. İmparatorluğun bu en çalkantılı dönemine tanıklık eden, İstanbul’da kırk yıldan fazla yaşayan İngiliz avukat, yazar ve tarihçi Sir Edwin Pears⁴⁸⁸ (1835-1919) o günleri şöyle betimlemişti:

“Bir handa bir koyun karkası, köy köpeklerinin ulaşamayacağı kadar yüksek bir askıya alındı. Yine de köpekler ondan bir parça koparmaya çalışıyorlardı. Bazen başarılı da oldular, ama hiçbiri karkası parçalamayı başaramadı. Hep birlikte yapılan saldırılar da genellikle köyün köpek sürüsünün birbiriyle dalaşmasıyla sona erdi. Askıya alınmış karkas Türkiye’yi, kurt misali köyün köpek sürüsü de Avrupalı güçleri temsil ediyor”⁴⁸⁹.

Anlaşılabileceği üzere, Sultan II. Abdülhamid insanlık tarihinin en hızlı geçiş dönemlerinden birinde, Osmanlı gibi belki de tarihin en karmaşık imparatorluğunu çok zor koşullarda 33 yıl yönetmek zorunda kalmış çileli bir hükümdardı. Abdülhamid her şeyden öte, 93 Harbi’nden II. Meşrutiyet’e uzanan süreçte bir yandan siyasi ve ekonomik iş birliği kurduğu Almanya’nın, diğer yandan da İngiltere, Fransa ve Rusya’nın

⁴⁸⁷ V. Ş. Ediger, *age.*, 2005, s. 114-115.

⁴⁸⁸ İngiltere’nin York şehrinde doğan (1835) Sir Edwin Pears, 1873’te Konsolosluk Mahkemelerinde pratik yapmak için İstanbul’a gelmiş ve 1915’e kadar 42 yıl burada kalmıştır. Edwin Pears, İngiltere’nin İstanbul’da bulunan hukuk bürosunda avukat olarak başladığı bu görevi sırasında görevinin de etkisi ile kısa sürede Türkiye’deki İngiliz kolonisinin en meşhur üyesi olmuştur. 1881 yılında ise meslek hayatının zirvesi denilebilecek bir göreve; Avrupa-Konsolosluk Barosu Başkanlığı’na getirilmiştir. Edwin Pears’ın, Türkiye’de bulunduğu süre içerisinde amansız bir Abdülhamid düşmanı olduğu ileri sürülürken, Sultan hakkındaki düşüncelerini de “Abdülhamit’in Hayatı” (Life of Abdul Hamid) adlı eserinde açıklamıştır. Edwin Pears, hukukçu, gazeteci ve tarihçi olarak İngiltere’nin menfaatleri için yaptığı çalışmalardan ötürü şövalye ilan edilmiştir. Bkz. Taha Niyazi Karaca, “Ermeni Sorunu İle İlgili Bir İngiliz Kaynağı Üzerine Eleştirel Değerlendirme”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, Ağustos 2003, C. LXVII S. 249, http://docs.neu.edu.tr/library/nadir_eserler_el_yazmalari/Dergiler/1_Belletenler/1957.pdf, 27.03.2019; WEB_31. <https://www.istanbulmuzayede.com/en/product/530220/edwin-pears-life-of>, (27.03.2019); Sir H. Babington Smith’in kayıtlarında ise Edwin Pears’ın Avusturyalı olduğu, İstanbul’da meşhur bir avukat olup, aynı zamanda başka işlerle de uğraştığı kaydedilmektedir. Pears ayrıca, İzmir-Adana demiryolunda yönetici, arkeolog ve “Daily News” gazetesinde muhabirdi. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, HBS 29 100 (2), Babington Smith’dan Dawkins’e 24.04.1903’te gönderilen mektup.

⁴⁸⁹ Edwin Pears, *Life of Abdul Hamid*, Henry Holt & Company, New York, 1917, s. 115.

emperyalist baskılarına göğüs germek ve imparatorluğun dağılmasını önlemek için tüm bu ülkeleri idare etmek zorundaydı. Zekâsını dönemin devlet adamlarının da takdir ettiği II. Abdülhamid, her ne kadar 23 Aralık 1876'da Meşrutiyet'i ilan ettiyse de, Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya olduğu devasa sorunlar karşısında otoriter ve şüpheci bir yönetim sergilemiştir. Önce, 5 Şubat 1877'de Kanûn-ı Esasi'ye kendisinin koydurduğu bir maddeyi kullanarak Mithat Paşa'yı görevden uzaklaştırmış, 27 Nisan 1877'de ise Rusya'nın savaş açmasıyla (93 Harbi) birlikte savaşın yarattığı muhalefete dayanamayarak, 1878'de Kanûn-ı Esasi yürürlükte kalsa da uygulamamıştır. Meclis-i Mebusan'ı ise Anayasa'nın kendisine verdiği yetkiyi kullanarak neredeyse 30 sene toplantıya çağırılmamıştır⁴⁹⁰.

Ancak uyguladığı bu yöntemler, kendisine karşı Avrupalı güçlerin de desteklediği bir muhalefet doğurmuştur. Aynı zamanda emperyalist politikaların önündeki en büyük engel haline gelerek, müttefiki Almanya dahil, zamanının bütün Büyük Güçlerinin en nefret ettiği kişilerden biri olmuştur. Özellikle de İngilizler, Abdülhamid'in; kendi çıkarlarına ters düşen politikaları nedeniyle ondan hep kurtulmayı dilemişlerdir. Abdülhamid ise özellikle de Ermeni Olayları nedeniyle İngilizlere şüpheyle yaklaşmaktaydı. Zira Ermenilerin 1894'te şiddet eylemlerini artırdığı sırada İngiltere'nin Van'daki konsolosu Doğu illerinde Ermenilerin yaşadığı yerleri ziyaret etmiş, Ermeniler de bu ziyaretlerden güç almışlardı. Nitekim bu ziyaretlerden sonra Bitlis'in Sason ilçesinde isyanlar çıkmış ve bu isyanlar sert bir şekilde bastırılmıştı. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya, bazı reform taleplerinde bulunmuşlar, hatta vali atamalarında büyükelçilerin görüşlerinin alınmasını bile istemişlerdi. Sultan Abdülhamid ise bu talepleri reddetmiştir. Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yönelik hamlelerin hız kazandığı bu dönemde Avrupa'nın yükselen gücü Almanya'nın ortaya çıkışı, Osmanlı Devleti'ne karşı ılımlı görünen politikaları ve Büyük Güçler arasındaki rekabet Sultan'ı ister istemez bu ülkenin yanına itmiştir⁴⁹¹.

İngilizlerin Abdülhamid düşmanlığına dair önemli bir iddia Şerif Paşa'nın 03 Eylül 1895'te Sultan Abdülhamid'e yazdığı bir jurnalde görülmektedir. Bu jurnal daha çok Ermeniler üzerinden yapılmış olmakla birlikte, İngilizlerin genel itibariyle Abdülhamid aleyhinde oldukları da ima edilmektedir. İngilizlerin Abdülhamid'e karşı bir hareket içine girebileceklerine dair bu iddia yıllar sonra Tanin gazetesinde çıkmıştır.

⁴⁹⁰ V. Ş. Ediger, *age.*, 2005, s. 114-118.

⁴⁹¹ H. C. Korkmaz, *age.*, 2013, s. 24-25, 33.

Tanin, eski Stockholm Sefiri Şerif Paşa'nın Servet-i Fünun'da yayınlanan bu jurnalini "Abdülhamid Devrinin Adamları" başlığıyla aynen vermişti. Şerif Paşa'nın Sultan Abdülhamid'e yazdığı mektupta iddia ettiğine göre; İngilizler, Abdülaziz'in katlinde rol oynamışlardı. Şerif Paşa jurnalinde benzer şekilde Sultan Abdülhamid'e de bir saldırıda bulunmalarından çekindiğinden bahsetmekteydi⁴⁹².

Yine İngiliz Dışişleri kayıtlarında rastladığımız "gizli" başlıklı bir telgraf da, İngiliz Hükümeti'nin Sultan Abdülhamid yönetiminden duyduğu büyük rahatsızlığı ve bir rejim değişikliği olmadan ne Bağdat meselesinde ve ne de Türkiye'nin finansal durumunda bir iyileşme ihtimalinin olamayacağını ima etmektedir. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi N. O'Connor'un Sir Edward Grey'e bildirdiğine göre, şayet bir rejim değişikliği olup (Abdülhamid'in tahttan indirilip, idareyi tamamen İTC'nin alması kastediliyor), Türkiye'deki yeni yönetimin iyi niyeti ve desteği sağlanabilirse mali durumda bir iyileşme olabilecekti⁴⁹³.

Anlaşılacağı üzere zaten Sultan II. Abdülhamid'den hoşlanmayan İngilizler, özellikle Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi üzerine tepkilerini artırırken, bu tepkiler "vatanın kurtuluşu için" Abdülhamid'i tahttan indirmek isteyen Jön Türklerin elini güçlendirmişti⁴⁹⁴. 4 Aralık 1899'da Damad Mahmut Paşa ve oğulları Prens Sabahaddin ve Lütfullah Bey'lerin Avrupa'ya kaçışı ise siyasi tabloyu dramatik şekilde değiştirmişti. Paşa ve oğulları Avrupa basınında hemen manşetlere çıkararak, "liberal fikirlerinin onları kaçmaya zorladığını" ileri sürmüşlerdi. Gelişmeleri yakından takip eden Alman diplomatları ise bunu İngiliz taraftarlığına gidecek yeni bir girişim olarak değerlendirmişlerdi⁴⁹⁵.

Şubat 1902'de Paris'te toplanan Birinci Jön Türk Kongresi'nde Prens Sabahaddin Bey; yabancı müdahalesinin memlekete daima zarar verdiğini, ancak yabancı müdahalesine de ihtiyaç olduğunu, bunu memleketin yararına çevirmek gerektiğini ifade etmiştir. Kongrede çoğunluğu elinde bulunduran Prens Sabahattin Bey ve İsmail Kemal

⁴⁹² Tanin, 25 Şubat 1910, S. 532, s. 1.

⁴⁹³ PRO, FO 371/346, No. 113, 19 Şubat 1907; G. P. Gooch and H. W. V. Temperley, *age.*, 1955, s. 351-352.

⁴⁹⁴ H. C. Korkmaz, *age.*, 2013, s. 35.

⁴⁹⁵ Daha önce İngiltere'ye kaçan Ahmet Mithad Bey ise zaten İngiliz yanlısı grubun lideri olmuştu. Bkz. M. Şükrü Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, Oxford University Press, 1995, s. 126-127, 143.

Bey'in⁴⁹⁶ etrafında örgütlenen grup⁴⁹⁷ merkez yayın organı olan Osmanlı gazetesini de ele geçirerek, Türk ve Yunanlılardan müteşekkil yeni bir örgütün kurulduğunu ve amacının kısa dönemde darbe yaparak yönetimi ele geçirmek olduğunu açıklamıştır. Bir tesadüf olarak, örgütün adı da masonların cemiyetiyle bir karışıklığa yol açacak benzerlikte “*Osmanlı Hürriyetperverân Cemiyeti*” idi⁴⁹⁸. Bu örgüt yapılacak darbe için İngiliz desteğinin yanı sıra, Yunan ileri gelenleri ile de görüşmeler yapmıştı⁴⁹⁹.

Böylece 1902 Kongresinden sonra kurulan yeni merkez komitesi ilk etapta başlıca amaç olarak Büyük Güçlerin desteği ile Sultan Abdülmahid'e karşı bir darbe yapılmasını planlanmıştır. Bu amaçla önce İngiliz, Fransız, İtalyan ve Alman Dışişleri Bakanlarına 1902 Kongresi'nin hareket tarzını ve amaçlarını içeren bildirimler gönderilmiştir. Bu dokümanlar ayrıca etkilemek için İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Sir Nicholas R. O'Connor'a da yollanmıştır. Zira O'Connor muhtemel bir İngiliz desteği için önemli idi⁵⁰⁰.

Bu arada Prens Sabahaddin Bey, Sultan Abdülhamid'i devirmek için merkez komiteye bir de öneride bulunmuştu. Bu öneri ise kendisine eski Trablusgarp İttihat ve Terakki Cemiyeti lideri Albay Şevket tarafından getirilmişti ve Trablusgarp ordusunun kumandanı müşir Receb Paşa'nın desteği alınarak yapılacak bir askeri darbe planını içermekteydi. Bunun üzerine merkez komite de Sabahaddin Bey ve Ahmed Fazlı Bey'i planın uygulanabilirliğine yönelik bir rapor hazırlaması için görevlendirmişti⁵⁰¹. O sırada Trablusgarb'a vali tayin edilmiş olmasına rağmen yurtdışına kaçarak mültecilere karışan İsmail Kemal Bey ise, Abdülhamid'e karşı askeri bir isyan tertip edecek unsurların kendi elinde olduğunu iddia ederek, böyle bir isyan halinde padişah lehine vaki olacak yabancı müdahalesine karşı (Rusya), isyancılara yardımcı dost bir devletin yardımını temin etmenin icap ettiğini gizli bir surette Prens Sabahaddin'e söylemişti⁵⁰². Böyle bir

⁴⁹⁶ Arnavutların önemli ailelerinden Avlonya ailesine mensub İsmail Kemal Bey hem bir Osmanlı bürokratı ve aydını, aynı zamanda bir Arnavut milliyetçisi ve lideri olarak iki kimlikli bir görünüm sergiler. İngiliz hayranlığı ile meşhur olan İsmail Kemal Bey, hem Prens Sabahattin taraftarı bir Jön Türk, hem de koyu bir Arnavut milliyetçisiydi. O Arnavutluk Devleti'nin de kurucusu olup, Arnavutların ulusal kahramanı olarak kabul edilmektedir. Bkz. Sommerville Story (editör), *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, çev. Adnan İslamoğulları ve Rubin Hoxha, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. xviii-xxii; İhsan Burak Birecikli, “Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)”, *Gazi Akademik Bakış*, c. 3, S. 5, Ankara, 2009.

⁴⁹⁷ Z. N. Aksun, *age.*, 2017, s. 474.

⁴⁹⁸ M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, 1985, s. 83, 87.

⁴⁹⁹ M. Ş. Hanioğlu, *age.*, 1985, s. 88; M. Ş. Hanioğlu, *age.*, 1995, s. 87-100.

⁵⁰⁰ M. Ş. Hanioğlu, *age.*, 2001, s. 12.

⁵⁰¹ M. Ş. Hanioğlu, *age.*, 2001, s. 16-17.

⁵⁰² Arı İnan, *Cami Baykut'un Anılarıyla Son Osmanlı Afrikası'nda Hayat-Çöl İnsanları, Sürgünler ve Jön Türkler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.147-148.

müdahalede özellikle İngiltere ve Fransa'nın desteği çok önem arz etmekteydi. Fransa Dışişleri Bakanı Théophile Delcassé'nin İsmail Kemal Bey ile görüşmeyi reddetmesi üzerine muhtemelen diplomatik destek verecek tek güç olarak geriye Büyük Britanya kalmıştı⁵⁰³.

İsmail Kemal Bey'in ifadesine göre, Jön Türklerin kimi şiddet içeren önlemler alınmasından yana olurken, kimisi de meseleye ihtiyatlı yaklaşmıştı. Kendisi ise Avrupa'da telaş uyandıracak ve Avrupa'nın dikkatini çekecek bir hareket tarzını benimsemekteydi. Böylece ülkeye zarar vermeden, Sultan II. Abdülhamid taviz vermeye mecbur edilecekti. Bu amaçla mesela Selânik ya da Çanakkale Boğazı'nın kilidi konumundaki Bolayır gibi önemli bir nokta ele geçirilecek, oradan da Sultan'a şartlar dayatılacaktı. İsmail Kemal Bey'in sözünü ettiği askeri kuvvetin iç yüzünü tetkik etmek amacıyla Prens Sabahaddin ile Fazlı Bey, Receb Paşa'nın yaveri Şevket Bey ile Malta'da buluşmuşlar⁵⁰⁴ ve sonunda doğrudan doğruya İstanbul üzerinden bir harekât konusunda hem fikir kalmışlardı⁵⁰⁵.

Trablusgarp'daki İngiliz konsolosu Alvarez, bu planı işittiğinde bu maceranın başarı şansının az, güçlüklerin ise çok olduğunu söylemiştir. Aslında durum Alvarez'in düşündüğünden de kötüydü. Çünkü düzenli gemi geçişleri için ve hatta yabancı elçiliklere ait yatların geçişlerinde bile padişah fermanı gerekmektedir. Başka bir problem de; böyle bir askeri operasyonu yerine getirecek olan Trablusgarp'da konuşlu Osmanlı ordusuna ait teçhizatın çok kötü olmasıydı. Ancak Receb Paşa'nın, emrindeki orduyu gönüllü bir şekilde Jön Türklerin hizmetine verebilecek tek komutan olması, merkez komitesini bu plan doğrultusunda hareket mecburiyetinde bırakıyordu. İngilizlerin de Receb Paşa hakkında olumlu görüşe sahip olmaları özellikle önemliydi, çünkü yeni merkez komitesi bu girişim için İngilizlerden destek almayı planlamıştı. Bu nedenle, askeri açıdan önerilen planın zayıflığına rağmen Albay Şevket ve Sabahaddin Bey arasında bir anlaşmaya

⁵⁰³ M. Ş. Hanioglu, *age.*, 2001, s. 13, 16.

⁵⁰⁴ A. İnan, *age.*, 2009, s. 149; Ali Fahri, *Emel Yolunda Kandil ve Muhtar Paşa Jön Türklerin Sürgün Hatıraları*, Yay. Haz. Yücel Yiğit-Mehmet Narlı, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2015, s. 254.

⁵⁰⁵ Kararlaştırılan darbe planında, Receb Paşa bir alay piyade ve iki batarya topçu askerini askeri manevra bahanesiyle Trablus'tan üç gün uzaklıkta, sahile yakın bir yere götürecekti. Asker bu mevkide Avrupa'dan satın alınacak vapurlara bindirilecek ve başlarında Receb Paşa olmak üzere İstanbul'a hücum edilecekti. Vapurlar Ahırkapı önünde demirleyecekler ve daha önce gönderilmiş olan adamlar vasıtasıyla da denizin derinliği de tespit edilmiş olacağından, vapurların sahile ne kadar yaklaştırılabileceği tayin edildikten sonra, manevra başlayacaktı. İsmail Kemal Bey askerler İstanbul'a çıkar çıkmaz okuyacağı beyannameyi bile hazırlamıştı. Asker şöyle bir nutukla galeyana getirilecekti:

"Bugün, Yıldız tepesinde oturan Abdülhamid'i yerinden yıkmazsanız, şu diğer tepede bulunan Ayasofya ve Sultanahmed camilerinin kubbelerine haç dikilecektir...". Bkz. A. H. Midhat, *age.*, 2008, s.176; A. İnan, *age.*, 2009, s. 149.

varılmıştı. Anlaşmaya göre işin askeri yönü Receb Paşa'ya bırakılmış, İsmail Kemal Bey ve Sabahaddin Bey de teşebbüsün diplomatik ve mali yönünü halletmek ve ayaklanma için gerekli olan iki adet gemiyi temin etmek üzere görevlendirilmişti⁵⁰⁶.

Bu teşebbüsteki en zor görevlerden biri ise İsmail Kemal Bey'e verilmişti. O Paris'e ayak basar basmaz sürgündeki üst düzey bir devlet görevlisi olarak politik aktivitelere başlamış, Paris'teki The Times muhabiri Adolph Opper de Blowitz ve yardımcısı W. Morton Fullerton'dan yardım vaadi almıştı⁵⁰⁷. İsmail Kemal Bey bu başlangıçtan sonra Blowitz sayesinde Paris'teki İngiliz büyükelçisi Sir Edmund Monson ile görüşmüş, bu teşebbüsün başarısı şansının İngiliz hükümetinin ona vereceği desteğe bağlı olduğunu ifade etmiştir. Monson ise biri İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, diğeri de o zaman Hindistan'dan sorumlu müsteşar Lord Onslow'a olmak üzere iki mektup yazmıştır. İsmail Kemal Bey'in Lord Onslow'dan istediği şey; temasa geçmesinin zor olabileceği Mr. Joseph Chamberlein ile kendisini görüştürmesiydi. İsmail Kemal Bey aynı gün darbe girişimine İngiliz desteğini aramak üzere Londra'ya geçmiş, Londra'ya varır varmaz da mektupları İngiliz Dışişleri'ne ve Lord Onslow'a vermiştir. İsmail Kemal Bey, İngiliz büyükelçi Sir Edmund Manson'dan gördüğü aynı yakınlığı orada da görmüştü⁵⁰⁸.

O sırada İngiliz Dışişleri Daimi Müsteşarı Sir Thomas Sanderson da, İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi O'Conor'a bir mektup yazarak, İsmail Kemal Bey'in Londra'da olduğunu ve onun Lord Lansdowne ile görüşmek istediğini bildirmiştir. Cromer onu bu fikirden vazgeçirmişti fakat Sanderson, İsmail Kemal Bey ile kendisinin görüşebileceğini söylemişti. Buna karşın Sanderson, İsmail Kemal Bey'in muhtemelen izlendiğini ve Sultan'ın onun Foreign Office'e geldiğini öğreneceğinden de tedirgindi. Yine de bu görüşmenin (İsmail Kemal Bey ile) bir avantaj sağlayabileceği düşüncesiyle onu evine davet etmeyi düşünmüştü. Ve bu konuda O'Conor'un görüşlerini sormuştu⁵⁰⁹.

O'Conor'un mektubun üzerine düştüğü not ise “onu gör” şeklindeydi⁵¹⁰. İsmail Kemal, Sir Thomas Sanderson ile görüşmesi sırasında ona faaliyet planlarından ve İngiliz Hükümeti'nden nasıl bir yardım talep edildiğinden bahsetmişti. İngiltere'den istenen tek şey, vatansever eylemlerine karşı Rusya'nın girişebileceği herhangi bir hareketten

⁵⁰⁶ M. Ş. Hanioğlu, *age.*, 2001, s. 1, 327.

⁵⁰⁷ M. Ş. Hanioğlu, *age.*, 2001, s.18.

⁵⁰⁸ S. Story, *age.*, 2009, s. 220-221.

⁵⁰⁹ M. Ş. Hanioğlu, *age.*, 2001, s. 18.

⁵¹⁰ M. Ş. Hanioğlu, *age.*, 2001, s. 18.

kendilerinin korunmasıydı. Sir Sanderson ise bu konuyu amiri Lord Lansdowne ile görüşeceğini ve onun kararını bildireceğini söylemişti. Nitekim daha iki gün geçmeden İngiliz müsteşar, İsmail Kemal Bey’i ikinci kez evine davet etmiş ve Lord Lansdowne’nun mektubunu okumuştur. Lord’un yazdığı mektupta; Büyük Britanya’nın geleneksel politikasına yaraşır bir destek sözü veriliyordu. İsmail Kemal Bey bu arada müsteşara, Mısır’a gideceğini bildirmiş ve Şark meselelerini önemli ölçüde etkileyecek bu teşebbüslerinden Lord Cromer’i⁵¹¹ de haberdar edip, tavsiyelerini alacağını beyan etmiştir⁵¹².

İsmail Kemal Bey bu noktada meseleyi Londra’daki Osmanlı Sefaretinde Başkâtip olan Reşid Sadi⁵¹³ ile de istişare etmiştir. Reşid Sadi, Jön Türk hareketinin Avrupa’da başladığı tarihten beri gizlice onlara yardım etmekteydi. Jön Türklerin yeni merkez komitesince kendisinden darbe girişimi için yardım istenmişti. Reşid Sadi ve babası İngiliz himayesi altındaydı ve İngiliz Dışişleri bu genç diplomat hakkında olumlu bir görüşe sahipti. Başlangıçta gizlice Ahmed Rıza ile birlikte çalışmasına rağmen, onun 1902 Kongresi’nden sonraki yabancı müdahalesi karşılığını eleştirmişti. Her ne kadar

⁵¹¹ Evelyn Baring daha sonra Lord Cromer ünvanını almıştır.

⁵¹² S. Story, *age.*, 2009, s. 220-221.

⁵¹³ Reşid Sadi Bey aslen İstanbul ahâlisinden “Koca Namık Paşa” olarak bilinen Nâmık Paşa’nın torunlarından olup, eski Nafia muhasebecisi, donanmacıbaşı merhum Sadi Bey’in oğludur. Namık Paşa’nın damadı olan Bostancılı Sadi Bey, aynı zamanda meşhur bir “yüksek” hâfızdı [bazı kaynaklarda Suadiye, Koru Park Sokak’taki Koru Apartmanı’nın bir zamanlar Sadi Bey’e ait olduğu ileri sürülmektedir. Sadi Bey’in köşkü tekke misali; misafir bölümlerinin kapılarının ardına kadar açık olduğu, her gelenin yediği içtiği, sazandelerin, hazendelerin dökülüp saçıldığı bir evdi. “*Ev sahibi (Sadi Bey) inadına besmelesiz kapı eşiği atlamaz, abdestsiz yere basmaz, ağzına da içkinin katrasını koymazlardan...*”]. Reşid Sadi Bey, on altı yaşında tahsil için Londra’ya gitmiş, tahsilini tamamladıktan sonra ilk önce Roma Sefareti’nde ikinci kâtiplik yapmış, daha sonra da Londra Sefareti’ne ikinci kâtip olarak atanmıştır. Daha sonra da Belgrad’a başkâtip olarak tayin edildiyse de bu görevi kabul etmeyerek, istifa etmiş ve Londra’da kalmıştır. Bundan sonra ise Londra’da tütün ticareti ile uğraşmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte Paris’teki Ahmed Rıza Bey ve arkadaşları ile birlikte İstanbul’a gelmiştir. Birkaç ay sonra tekrar Londra’ya dönmüş ve Balkan Harbi sırasında tekrar İstanbul’a gelerek, akrabası eski Mabeyn-i Hümayûn Başkâtibi Ali Fuad Bey’in evinde bir yıl kaldıktan sonra tekrar Londra’ya dönmüştür. Reşid Sadi Bey çocukluk ve gençlik yıllarını İngiltere’de geçirdiğinden ve tahsilini de İngiltere’de yaptığından Londra siyasi çevreleri ve City’nin finans âlemi ile kuvvetli münasebetleri vardı. Londra Sefareti Başkâtipliğinden istifa ederek işin mali boyutunu halletmeyi üstlenmiş ve işin bu son aşamasında en mühim rolü oynamıştı. Reşid Sadi Bey’in Cassel ile irtibatı ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Reşid Sadi Bey NBT’de yönetim kurulu üyesi ve 1911’de girilen bir tütün işinde Cassel ve NBT ile ortaklık yapmıştı. Bkz. BOA. DH.EUM.5.Şb.Dosya No: 71/13/011, (Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi’nden Dahiliye Nezareti’ne, 25 Eylül 1918); BOA. DH.EUM.5.Şb.Dosya No: 71/13/011; Hasan Ferid, *age.*, 1918, s. 42; Uğur Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması*, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı (um:ag), Ankara, 2018, s. 67; Sermed Muhtar Alus, Akşam Gazetesi, “Kırk Yıl Evvelkiler, Hafızlar”, 14.05.1939, s. 8, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/42833/001522618006.pdf?sequence=1>, 16.04.2019; A. İnan, *age.*, 2009, s. 149.

kendisi de büyük devletlerin doğrudan müdahalesine karşysa da, onların manevi yardımlarını sağlamanın büyük avantaj olacağına dair bir şüphesi bulunmamaktaydı⁵¹⁴.

Bundan sonraki aşamada Prens Sabahaddin ve arkadaşları 1902'nin yaz ve sonbahar ayları boyunca işin mali yönünü halletmek ve Rus müdahalesi tehlikesine karşı İngilizlerin yardımını temin etmek için Paris ve Londra arasında mekik dokumuşlar⁵¹⁵ ve İngiliz Dışişleri'nden aradıkları yardım sözünü almışlardır. Reşid Sadi'nin yıllar sonra, 23 Mayıs 1944'te Cami Baykurt'a yazdığı mektupta bu yardıma ilişkin açık ifadeler vardır. Hanioglu, Reşid Sadi'nin, 1944'te Cami Baykurt'a yazdığı bu mektupta yalan söylemek için hiçbir nedeninin olmadığını ileri sürerken, mektuptaki bilgilerin doğruluğuna işaret etmektedir:

“İngiliz Dışişleri Müsteşarı, İsmail Kemal Bey'e kendi hükümetinin (İngiliz Hükümeti) meseleye kulak vereceğine ve muhtemel bir Rusya tehdidine karşı Türkiye'yi korumak için Beshika'ya bir gemi gönderileceğine dair söz verdi. Sekreterden alınan bu cevap üzerine projede çalışmak için görevimden istifa etmek zorunda kaldım. İsmail Kemal Bey'e güvenmeme rağmen (akıllı biridir) ihtiyatlı hareket etmek için müsteşarın evine gidip, ondan söz alınmasını istedim, bu söz daha önce yazılı bir şekilde verilmişti (Lansdowne'nun mektubu kastediliyor olmalı). Ertesi gün müsteşarın evine gittik ve bizim görüşmeden önce hazırladığımız metnin bazı kısımlarını kendi el yazısı ile değiştirerek daha sağlam bir yazı verdi⁵¹⁶. Bunun arkasından Sabahaddin, İsmail Kemal ve ben, benim kaldığım dairede toplanarak, plana son halini verdik. Girişimin askeri ve politik yönleri belirlendi. Şimdi, geriye hayati mesele olan paranın temini kalmıştı”⁵¹⁷.

Para bulma işi Jön Türk liderlerinin yüz yüze geldiği en zor meseleydi. Prens Sabahaddin ve Lütfullah Bey'ler daha 1902 kongresini toplamadan önce bir delege

⁵¹⁴ M. Ş. Hanioglu, *age.*, 2001, s. 19.

⁵¹⁵ A. İnan, *age.*, 2009, s. 149.

⁵¹⁶ İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne, Müsteşar Sir Thomas Sanderson aracılığıyla İsmail Kemal Bey ve arkadaşlarına söz konusu girişimleri için “*belirsiz ifadeler içeren bir moral destek mektubu*” yollamıştı. Fakat daha sonra Reşid Sadi mektupta vaad edilen yardımın net ifadeler içermediğinden rahatsız olmuş olmalı ki kendilerinin hazırladığı bir metni Sanderson'a sunarak, daha sağlam bir söz almak istemişlerdi. Sanderson da söz konusu metnin bazı kısımlarını kendi el yazısı ile değiştirerek Jön Türklerle daha sağlam bir yazı vermişti. Reşid Sadi'ye göre bu ikinci mektup; Rusya'nın padişaha yardım bahanesiyle fiili müdahaleye kalkışması tehlikesine karşın kesinlikle İngiltere'den Beshika'ya bir gemi göndermesi beklendiğine dair bir referans içermekteydi. Dolayısıyla İngiliz Müsteşar bu mektupta Jön Türklerce talep edilen “deniz korumasını” onaylamış olmaktadır. Hanioglu da bu konuda “*içeriği ne olursa olsun, (bir) İngiliz devlet adamı böyle bir mektubu vermenin ciddiyetinin farkında olmalıydı*” şeklinde bir yorum yaparak, İngiliz devlet adamlarının yardım konusunda ciddi olduklarını vurgulamaktadır. Bkz. M. Ş. Hanioglu, *age.*, 2001, s. 23-24.

⁵¹⁷ M. Ş. Hanioglu, *age.*, 2001, s. 19.

aracılığıyla “Osmanlı halkı adına” %4 faizle iki yıl vadeli bir borç için bir bankacıya başvurmuşlar, ancak bir netice alamamışlardı. Bu noktada para hayati önem arz edip, girişimi tehlikeye sokunca çaresiz durumdaki prensler başarısız bir para temini girişiminde daha bulunmuşlardı. Zira bu girişimin detayları Hıdiv’in casusu tarafından Hıdiv’e iletilmiş ve plan suya düşmüştü. Prensler daha sonra ise Reşid Sadi’ye para bulmaları konusunda yalvarmışlardı. Reşid Sadi de finans âleminde ünlü bir figür olan Sir Edgar Speyer’e⁵¹⁸ müracaat etmişti. Edgar Speyer meseleye büyük ilgi gösterip, teklifi prensipte kabul ettiyse de kredinin teminatı konusunda bazı endişeler taşıyordu. İngiliz banker, Sabahaddin Bey’in gayrimenkule sahip olduğunu öğrenip, paranın geri ödenebileceğine kanaat getirdiğinde parayı yıllık %5 faiz ile vermeyi kabul etmişti⁵¹⁹.

Şükrü Hanioglu’na göre Prens Sabahaddin’e yakın bir kaynak bu paranın Osmanlı işlerine büyük ilgi gösteren Sir Ernest Cassel’den bizzat Prens Sabahaddin’in şahsi olarak borçlanmasıyla temin edildiği ileri sürülse de Reşid Sadi’nin mektuplarının bu iddiayı çürüttüğünü belirtmektedir. Hanioglu ayrıca, Sina Akşin ve Cemal Kutay’ın Ahmet Bedevî Kuran’a dayanarak bu iddiayı tekrarladığını kaydetmektedir⁵²⁰. Bununla birlikte Şükrü Hanioglu şu noktaya da dikkat çekmektedir; Yahudi finans baronu Speyer ünlü bir banka şirketinin sahibiydi ve Liberal Parti (Whig) ile güçlü bağları vardı. Jön Türklerin ise Muhafazakâr Parti (Tories) ile bağlantıları vardı. Alman diplomatlar ve devlet adamlarıyla da sıkı diyaloglara sahiptiler. Sultan bu kişilerden (Almanlar) darbe teşebbüsü hakkında bazı şeyler öğrenebilirdi. Bu nedenlerle Sir Edgar bu işte çalışmak için en doğru kişi değildi⁵²¹.

⁵¹⁸ Sir Edgar Speyer, 1. Baronet (7 Eylül 1862 - 16 Şubat 1932) Amerikan doğumlu Yahudi bir finansör ve hayırseverdir. 1892’de İngiliz vatandaşı olmuştur. Ailesinin uluslararası finans kurumu Speyer Brothers’ın İngiltere’deki şubesinin başkanlığını üstlenmiş, aynı zamanda bankanın Alman ve ABD şubelerindeki ortaklığını sürdürmüştür. 1906-1915 yılları arasında Underground Electric Railways Company of London’ın (Londra Metrosu’nun öncüsü olan UERL’nin) başkanlığını yapmıştır. Hayırseverliği nedeniyle 1906’da baronet ve 1909’da Kraliyet Danışma Meclisi’ne (Privy Council) danışman olmuştur. I. Dünya Savaşı başladıktan sonra, basında Alman karşıtı saldırıların konusu olan Speyer, 1915’te Kraliyet Danışma Meclisi’nden istifa etmeyi ve baronet payesini bırakmayı teklif etmiş, ancak Başbakan bu teklifi reddetmiştir. Arkasından UERL’nin başkanlığından istifa ederek, Amerika Birleşik Devletleri’ne gitmiştir. 1921’de İngiliz hükümeti, Speyer’i savaş sırasında düşmanla ticaret yapmak ve İngiliz vatandaşlığı ile bağdaşmayan bazı eylemlerde bulunmakla suçlamıştır. Speyer tüm bu suçlamaları reddetmişse de, vatandaşlığına son verilmiş ve Privy Council üyeleri listesinden çıkarılmıştır. WEB_27. [http://www.jewage.org/wiki/ru/Article:Edgar Speyer - Biography](http://www.jewage.org/wiki/ru/Article:Edgar_Speyer_-_Biography), (03.03.2019).

⁵¹⁹ M. Ş. Hanioglu, *age.*, 2001, s. 20-21.

⁵²⁰ Cemal Kutay, *Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihad ve Terakki*, Tarih Yayınları Müessesesi, İstanbul, 1964, s. 146, 157-162; Ahmet Bedevî Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 159, 176, 190-197, 272; A. İnan, *age.*, 2009, s. 149; İ. B. Birecikli, *agm.*, 2009, s. 95-122.

⁵²¹ Sir Edgar Speyer ilginç bir şekilde Bağdat Demiryolu projesine katılmak isteyen ünlü sermaye gruplarından birini temsil etmekteydi. Bkz. M. Ş. Hanioglu, *age.*, 2001, s. 20, 25.

Bu noktada, yani Jön Türklerin söz konusu darbe teşebbüsünde hangi İngiliz bankerden borç aldıkları hususunda bir belirsizlik vardır. Anlaşılacağı üzere Hanioglu tamamen belgelere dayanarak yaptığı çalışmasında çok kuvvetli bir delille Edgar Speyer ismi üzerinde durmaktadır. Diğer taraftan Ahmet Bedevî Kuran dışında, o sırada Prens Sabahaddin ve İsmail Kemal Bey'in çok yakınında olan, olayın tanıklarından Jön Türk Ali Haydar Midhat da bu parayı Londra Sefareti Başkâtibi Reşid Sadi Bey'in Cassel'den temin ettiğini anlatmaktadır. Ahmet Bedevî Kuran ve Ali Haydar Bey'in ileri sürdüğü üzere bu iş için gerekli olan para Londra sefareti Başkâtibi Reşid Sadi Bey tarafından, o zamanlar Mısır Mili Bankasının kurucusu ve Mısır'da önemli yatırımları olan Sir Ernest Cassel'den sağlanmıştı. Cassel'den alınan 10.000 İngiliz Lirasını Prens Sabahaddin Bey ile Reşid Sadi Bey şahsen borçlanmışlardı⁵²². Para temin edildikten sonra Prens Sabahaddin bir nutuk vermiş ve Sir Ernest Cassel'e hitaben şu güzel sözleri sarf etmişti:

“Verdiğiniz şu para insaniyete en büyük hizmeti ifa edecektir. Abdülhamid gibi bir zalimin elinden milleti kurtaracak ve sizi Osmanlılar, ilâ-nihâye minnet ve şükran ile yad ederek, namınıza heykel dikecektir.”

Ali Haydar Midhat'ın yorumuna göre, Ernest Cassel bu parayı tamamen ticari nedenlerle vermişti: *“Banker, bu sözlerden vakıa çok bir şey anlamamış ve aaleb-i ihtimal daha çok, bu yüzden doğacak olan spekülasyondan edeceği kârı hesaplamıştı. Asker dolu vapurlar, selamete Çanakkale'ye gelince, Banker Cassel, herkesten evvel telgrafla kendisinin haberdar edilmesini şart koşmuştu”*⁵²³. Tarihçi Ziya Nur Aksun'a göre de Sir Ernest Cassel, insâniyet namına ve Osmanlılar'ın bir zalimden kurtulması için

⁵²² A. B. Kuran, *age.*, 2000, s. 159, 176, 190-197, 272; A. Midhat, *age.*, 2008, s. 176.

⁵²³ Bundan sonraki gelişmeler planın son aşaması ile ilgilidir. Reşid Sadi Bey son görüşmeleri yapmak üzere Trablusgarb'a gitmiştir. Ancak Receb Paşa, henüz nihai kararını vermediğini, dolayısıyla bu konuda bir teminata bulunmadığını ifade etmiştir. Reşid Sadi Bey ise girişim için hazır olduklarını, İsmail Kemal Bey'in gemileri satın almak için Yunanistan'a gittiğini ve ayrıca İngiliz Hükümeti'ne de bilgi verdiklerini söylemiştir. Cami Bey ve Ali Haydar Midhat da, Receb Paşa'nın Malta'da görüşmeleri yapılmış olan İstanbul baskını için yeterli düzeyde hazırlık olmadığı gerekçesiyle bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ifade ettiğini belirtmektedir. Ali Haydar Midhat Bey'in aktardıklarına göre, İsmail Kemal Bey, Prens Sabahaddin'i Yunanistan'a kadar sürüklemiş ve meseleyi oradaki Yunan hükümetine duyurmuştu. Yunan Başvekili ise telaşa düşerek, kendilerinden Atina'yı terk eylemelerini rica etmişti. Bu sefer de vapurları Napoli'de bulacağını temin ile Prens Sabahaddin'i alıp Napoli'ye götürmüştü. Nihayet, işin hakiki çehresi Napoli'de meydana çıkmış, İsmail Kemal Bey'in iki taraflı oyunları ortaya çıkmıştı. Albay Şevket Bey'in yakın arkadaşlarından Ali Fahri'nin hatıralarında anlattığına göre ise İsmail Kemal Bey'in; *“İstanbul'a girin de, beni o vakit çağırın”* demesi ve *“vaad edilen İngiliz desteğinin; bu girişime karşı çıkmamaktan daha öteye bir şey olmadığı”* anlaşılması Receb Paşa'yı teenniye (ihtiyatlı davranmaya) düşürmüştü, hatta harekattan vazgeçmeye zorlamıştı. Sir E. Cassel'den borç alınan 10.000 altından 7.000'i iade edildikten sonra, geri kalan 3.000 altın ise Prens Sabahaddin Bey'in kendi bütçesinden ödenmişti. Bkz. M. Ş. Hanioglu, *age.*, 2001, s. 21; Rukiye Akkaya, *Prens Sabahaddin, Liberte*, Ankara, 2005, s. 32; A. Midhat, *age.*, 2008, s. 177-178; A. İnan, *age.*, 2009, s. 150-151; A. Fahri, *age.*, 2015, s. 255.

ya da heykelinin dikilmesi maksadıyla bu parayı vermemişti, bunun arkasında İngiliz gizli servisinin parmağı bulunmaktaydı⁵²⁴.

Bunların yanı sıra incelediğimiz İngiliz arşiv belgeleri de Reşid Sadi Bey'in Cassel ile irtibatının bir geçmişi olduğunu düşündürmektedir. Zira Reşid Sadi Bey'in, Cassel'in Nisan 1909'da İstanbul'da kurduğu NBT'de hissedar olması ve ilk yönetim kurulunda yer alması bir tesadüf olmasa gerekir. Yine Reşid Sadi, 1911'de girilen bir bütün işinde Cassel ve NBT ile önemli bir ortaklık yapmıştır. Bütün bunlar Cassel'in Reşid Sadi'yi daha önceden tanıdığı ihtimalini güçlendirmektedir.

1.7. İttihatçıların İktisadi Yaklaşımları ve Meşrutiyet'in İlk Günlerinde Türk-İngiliz İlişkileri

NBT'nin kurulduğu ve en aktif faaliyette olduğu dönem II. Meşrutiyet yıllarıdır. Dolayısıyla bankanın yirmi iki yıllık geçmişini incelerken üzerinde durulması gereken konulardan biri de hiç şüphesiz; bankanın faaliyetlerini doğrudan etkilemiş olduğunu varsaydığımız Jön Türklerin iktisadi yaklaşımlarıdır.

1908 devrimini yapan Jön Türklerin temel hedefi Osmanlı Devleti'ni Batılılaştırarak, bir başka deyişle modernleştirerek kurtarmak idi⁵²⁵. Pek çoğu Batı'ya görmüş, uzun süre Avrupa'da kalmış aydınlar olmakla birlikte, Batı toplumlarının kökeni yüzyıllara dayanan gelişiminin temel dinamiklerini analiz edebilecek durumda değillerdi. 1789 Fransız İhtilâli'nin etkisindeydiler. Ama bu ihtilâli yaratan koşulları görmedikleri gibi, mesela ne 1871 tarihli Paris Komün hareketi, ne de diğer ülkelerdeki devrimci hareketlerin sebepleri hakkında yeterli bilgiye sahip değillerdi. Kısaca Batı'nın ilerlemesinin temel dinamiklerini, özellikle de iktisadi dinamiklerini anlayamamışlar, Batılı siyasi kurumların şeklen Osmanlı'ya aktarılmasıyla güçlü, modern bir devletin

⁵²⁴ Z. N. Aksun, *age.*, 2017, s. 474-475.

⁵²⁵ Alman İmparatoru'na göre İstanbul'daki hükümet darbesi sanıldığı gibi Jön Türklerce değil, Makedonya reform planı kapsamında Büyük Güçlerce Sultan'dan zorla koparılmaya çalışılan imtiyazları onur kırıcı bulan ordu tarafından yapılmıştı. Alman İmparatoru geçmişte Anayasayı halkına bağışlamasını, bunun Türkiye'deki barışa hizmet edeceğini II. Abdülhamid'e güçlü bir şekilde anlatmıştı. Hatta Von der Goltz da İstanbul'u ziyareti sırasında Sultan'a, eski sistemin uzun süremeyeceği, İzzet Paşa ile Saray'daki gizli danışmanlar ve kokuşmuş, kötü şöhretli zümreden kurtulması gerektiği konusunda Sultan'ı ciddi bir şekilde uyarıyordu. Bkz. Sir Charles Hardinge'den Sir Edward Grey'e "gizli" başlıklı, 16 Ağustos 1908 tarihli memorandum, No.117, s. 188-189, aktaran G. P. Gooch ve H. W. V. Temperley, *age.*, 1955, s. 188-189.

doğacağını sanmışlardı. İTC, Batı'daki kapitalist gelişmeyi de yorumlamaktan uzaktı ve bu nedenle elle tutulur bir iktisadi program da ortaya koyamamıştı⁵²⁶.

Bazılarının ifadesiyle İttihatçılar, II. Meşrutiyet'in ilk zamanlarında ekonomik duruma klasik liberal bakış açısıyla yaklaşmışlardı. İTC'nin önderleri, Yeni Osmanlılar da olduğu gibi siyasi özgürlük kavramı ile serbest ticaret anlayışı arasında “*tam bir özdeşlik kurmuşlar*”, yabancı sermayenin acımasız egemenliğine öfke duysalar da serbest ticareti savunmuşlardı⁵²⁷. Ne var ki Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkeleriyle neredeyse yüzyıldır süregelen eşitliksiz serbest ticaretin ülkeyi ne hale getirdiğini görememişlerdi⁵²⁸.

Jön Türkler arasında ekonomik liberalizmin etkili savunucuları arasında ise başta Prens Sabahaddin olmak üzere, onun takipçileri bulunmaktaydı⁵²⁹. II. Meşrutiyet yıllarının iktisat politikalarına yön veren ve on yıllık İttihat ve Terakki döneminin altı yılında bizzat Maliye Nazırlığı yapan Cavid Bey⁵³⁰ de (arkadaşları Rıza Tevfik ve Ahmet Şuayb) liberal iktisat anlayışına sahip, iktisadi kalkınmayı dünya ile bütünleşmede gören bir devlet adamıydı. Ülkedeki sermaye birikiminin dünya ile bütünleşmeyi sağlayacak güçte olmaması nedeniyle bir yandan özel teşebbüs geliştirilmeye çalışılırken, diğer yandan da yabancı sermayeyi çekmeye yönelik düşüncelerin uygulamadaki bir yansıması olarak yabancı sermayeli şirket ve bankalar korunarak, desteklenmeye çalışıldı⁵³¹. Cavid Bey ayrıca ekonominin gelişmesi için tarım ve ticarete yoğunlaşılması gerektiği görüşünü savunmuş, bazı İttihatçılar ve İstanbul Ticaret Odası ile birlikte serbest ticaretten yana bir tavır takınarak, bu amaçla iş hayatının önündeki geleneksel engelleri kaldırmak istemişti. Nitekim ticari işlemlere ve mülkiyete ilişkin mevzuatı modernleştirmek suretiyle, tarım ve ticaretin büyümesi teşvik edilmiştir. Mesela 1911 tarihli arazi yasası ve 1913 tarihli miras yasası yeniden düzenlenmiş, toprak sahiplerinin mülkiyet hakları korunmuştur. Sulama projeleri, altyapı çalışmaları ve kredi kolaylıklarıyla tarımda yenileşmeye ve

⁵²⁶ A. Şener, *age.*, 2007, s. 28; İdris Küçükömer, *Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 22.

⁵²⁷ T. Çavdar, *age.*, 2003, s. 10, 83.

⁵²⁸ E. J. Zürcher, *age.*, 2012, s.187.

⁵²⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2011, s. 313.

⁵³⁰ Maliye Nazırı olmadığı dönemlerde de yine maliye ve iktisat tekniğine sahip tek uzman kişi olarak kabul edilen Cavid Bey, devletin sıkıntıya girdiği her zaman kendisine danışılan bir şahsiyetti. İktisat alanındaki bilgi birikimi ve olayları kavrayışıyla yabancıların da takdir ettiği bir şahsiyetti. Öyle ki Terakkiperver Cumhuriyet Furkası'nın siyasi ve iktisadi programının yazarı olduğuna dair görüşler ileri süren Zürcher, böyle bir programı o dönemde ancak büyük bir bilgi birikimine sahip birisinin yazabileceğini kaydetmiştir. Bkz. N. Eroğlu, *age.*, 2008, s. 170, 332.

⁵³¹ WEB_85. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cavid-bey-mehmed>, (15.02.2020).

modernleşmeye önem verilmiştir⁵³². Yine iş hayatını kolaylaştırmak için başkent elektrikle aydınlatılmış, elektrikli tramvay sistemi ve telefon tesisatları kurularak İstanbul'a modern bir kent görüntüsü verilmeye çalışılmıştır⁵³³.

Jön Türkler liberal açılımlarının ve ciddi para politikalarının yabancı devletlerce de takdir edileceğini ve bu sayede onların güvenini kazanarak, yardım görebileceklerini ummuşlardır. Hatta kurulacak iyi ilişkiler sayesinde büyük devletlerin kapitülasyonların getirdiği imtiyazlardan vazgeçeceklerini ve onlarla eşit koşullara sahip olabileceklerini ümit etmişlerdir. Nitekim Temmuz 1908'den Balkan Savaşları'na kadar geçen dönemde reformlar ve müzakereler yoluyla bu amaca ulaşmak için çalışmışlardır⁵³⁴.

O devirde Fitzmaurice'in "çocuklar" adını verdiği İttihatçılar arasında çok daha milliyetçi bir ekonomi politikasının savunuculuğunu yapan az sayıda kişiler de bulunmaktaydı. Bunların başında Parvus takma adıyla bilinen eski bir Rus devrimcisi ve Türkiye'de faal bir spekülâtör olan Israel Alexander Helphand gelmekteydi. Türk Yurdu dergisindeki makalelerinde milliyetçi ekonomi politikalarını ve sanayileşmeyi savunuyor, yerli ticaret ve sanayi burjuvazisi yaratılması gerekliliğinden bahsediyordu⁵³⁵. Bu nedenle Cavid Bey liberal fikirlerinden ötürü eleştirilerin odak noktası yapılmıştı. Cavid Bey, 1908-1910 yılları arasında çıkardığı Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası'nda liberalizmi, yabancı yatırımı ve mukayeseli üstünlüğü savunuyor, "biz bugün de yarın da tarım toplumuyuz" diyordu⁵³⁶. Cavid Bey'e göre, Türkiye, geniş ve verimli topraklarıyla iktisadi yapısını tarım ve ticaret üzerine kurmalıydı. Avrupa devletlerinin sanayide geldikleri seviyeye imrenmek ise akıllıca bir iş değildi. Zira bu yönde bir kalkınma hamlesine girişmek ulaşılabilecek bir hedef değildi⁵³⁷. Ancak bu tip görüşler sanayileşmemiş ülkelerde yaygın olsa da, Cavid Bey bunları Meclis'te ifade ettiğinde, azınlık mensubu mebuslar bile, imparatorluğun eşitsiz ticaret anlaşmalarının yeniden müzakere edilmesini talep ediyor; Almanlarla, İsviçrelilerin korumacı politikalarına işaret ederek, onun bu düşüncelerine karşı çıkıyorlardı⁵³⁸.

⁵³² E. J. Zürcher, *age.*, 2012, s. 187-188, 191.

⁵³³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 2009, s. 60.

⁵³⁴ E. J. Zürcher, *age.*, 2012, s. 187-188, 191.

⁵³⁵ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 638; E. J. Zürcher, *age.*, 2012, 189-190.

⁵³⁶ B. Lewis, *age.*, 2011, s. 313; C. V. Findley, *age.*, 2012, s. 226-227; E. J. Zürcher, *age.*, 2012, 189-190.

⁵³⁷ N. Eroğlu, *age.*, 2008, s. 170, 332.

⁵³⁸ B. Lewis, *age.*, 2011, s. 313; C. V. Findley, *age.*, 2012, s. 226-227; E. J. Zürcher, *age.*, 2012, 189-190.

Zaten çok geçmeden İttihatçıların liberal açılımlarının Avrupalı devletlerce takdir edilerek, yardım görüleceği beklentilerinin sadece bir hayalden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Avrupalı devletler kapitülasyonlarda değişiklik yapılmasına izin vermemiş, hatta bir süre sonra Türk Hükümeti'nin gümrük tarifelerini %4 oranında yükseltme taleplerini kabul etmemiştir. Oysa gümrük tarifelerindeki bu ufak yükselme memurlara maaş ödemelerinde kullanılacak, Osmanlı Devleti'nin mali yükü bir nebze hafifletilebilecekti. En büyük darbe ise Temmuz 1910'da gelmiş, Fransa ve İngiltere aralarında anlaşarak, Osmanlı İmparatorluğu'na borç vermeyi reddetmiş, Paris ve Londra'da krediyi vermeye meyilli olanları da engellemiştir. Arkasından çıkan Balkan Savaşları ve İttihatçıların 1913'te yaptığı Bâbiâli baskını ise Jön Türk siyasetinde liberal politikaların sonunu getirmiştir. İttihatçılar bundan sonra hızla liberal ekonomik fikirleri terk ederek, ekonomiye daha etkin bir şekilde müdahale etmişlerdir. Bu da 19. yy'da Alman sanayileşmesinin örnek alındığı, kökleri Friedrich List'e ve daha ötesine uzanan neomerkantilist "Milli İktisat" politikaları olmuştur⁵³⁹.

1.7.1. Meşrutiyet'in İlk Günlerinde İttihatçıların İngilizlerden Destek Bulma Çalışmaları

Jön Türkler, Avrupa'daki kuvvet dengesinden ve onun baskısından hoşlanmamakla birlikte, ülkenin çökmekte olan idari yapısını yeniden örgütlemek ve modern bir alt yapı kurmak için Avrupa'nın bilgisine ve sermayesine ihtiyaç olduğunu da farkındaydılar. Bu nedenle siyasi ve ekonomik özgürlüklerini kaybetmemek koşuluyla Avrupa'dan gelecek bilgi ve sermayeye olumlu bakmışlar ve büyük bir saflık ve iyimserlik içinde bunun mümkün olabileceğine inanmışlardı. Nitekim Jön Türkler iktidara geldikten kısa bir süre sonra, finans, gümrükler, çeşitli kamu işleri, donanma ve polis teşkilatının modernizasyonu gibi birçok alanda gayet iyi niyetli bir şekilde Avrupa'nın yardımına başvurmuşlardır⁵⁴⁰.

Bu bağlamda Jön Türkler her ne kadar Batı ile ilişkileri geliştirmek isteseler de ülkelerinde herhangi bir ülkenin, herhangi bir alanda monopol oluşturmasından, bir başka deyişle tek güç olmasından da rahatsızdılar. Nitekim Alman-Fransız uzmanları ülkelere davet etmekle birlikte her iki ülkeye de pek güvenmedikleri aşikardır. Bu güvensizlikte

⁵³⁹ T. Çavdar, *age.*, 2003, s. 89-90; E. J. Zürcher, *age.*, 2012, s. 187-188, 191; C. V. Findley, *age.*, 2012, s. 226-227.

⁵⁴⁰ Cavid Bey, Japon Hükümeti'ne de başvurmuş, uzman gönderilmesini istemişti. Bkz. E. J. Zürcher, *age.*, 2012, s. 188; PRO, FO 371/762, No. 2419, Sir Adam Block 13.01.1909'da Sir C. Hardinge'e yazdığı mektupta bundan bahsetmekteydi.

muhtemelen Fransız-Alman finansörlerle yaşadıkları kötü tecrübeler ve iktidara el koydukları andan itibaren karşılaştıkları olaylar etkili olmuştu. Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nda en geniş mali çıkarlara sahip devletti ve özellikle de etkin konumda olduğu Osmanlı Bankası sayesinde siyasi ve ekonomik nüfuzunu en üst mertebede tutabilmekteydi.

Alman finansı ise 1890'larda Deutsche Bank kanalıyla Osmanlı Bankası ile bir uzlaşma içine girmiş, Fransız-Alman ortak hâkimiyeti Türkiye'nin çıkarlarına çok zarar vermişti⁵⁴¹. Kaldı ki Almanya'nın müttefiklerinin yeni Türk rejimine karşı gösterdikleri tutum, Almanya'nın İstanbul'daki itibarını büsbütün sarsmıştı. 1908 Devrimi'nin hemen arkasından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i kendi topraklarına katmış, Bulgar Prensi Ferdinand belki de Avusturya'nın kışkırtmasıyla Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmiş, kendisi de çar ünvanını almıştı. O sırada İtalya da Trablusgarp'ı ele geçirmek için entrikalara başlamıştı. Bütün bunlar Baron Marschall'ı Türkler karşısında çok zor durumda bırakırken, Türk Hükümeti'ne Almanya'nın müttefiklerinin bu hareketlerini açıklayamamış, Avusturya ve İtalya'yı durdurmak için Berlin'e mesaj üstüne mesaj gönderse de, bir cevap alamamıştı⁵⁴².

Ancak daha da önemlisi, Sultan II. Abdülhamid'in Alman yanlısı siyaseti nedeniyle Almanlara kuşkuyla bakılmaktaydı⁵⁴³. Jön Türkler, Bağdat Demiryolu ayrıcalığının da siyasi bağımsızlığı kısıtlayan bazı hükümler içerdiği kanısındaydılar. Cavid Bey'e göre, 1903 anlaşmasında stratejik yöne önem verilmiş, ülkenin ekonomik ve siyasi bağımsızlığı göz ardı edilmişti. Almanlara verilen kilometre garantisi ise "*hazineyi kurutacak*", çok zora sokacak iktisadi bir tavizdi. Kaldı ki 1903 ayrıcalık anlaşmasının içeriği Türkiye'de hiçbir zaman açıklanmamıştı⁵⁴⁴. Cemal Paşa'nın "*Avrupa'da umumi*

⁵⁴¹ Bu durumu İngiliz tahvil sahiplerinin Düyunu Umumiye'deki temsilcisi Sir Adam Block şöyle dile getirmişti: "*Her iki banka da Osmanlı Devleti'nde yüksek faiz hadleriyle ilerleme kaydetmektedir. Osmanlı Hükümeti kredi şartlarını kabul etmeye zorlanmak istendiğinde, hem Alman hem de Fransız kuruluşlarının kapıları kapatılmaktadır. Bu yüzden Osmanlı Hükümeti şu andaki yoksul durumunda kendisine teklif edilen haksız şartları kabul etmeye mecburdur. Her iki tarafın da benimsemiş olduğu, Osmanlı Devleti'ni yeni bir borç almaya teşvik eden sistem iç karartıcıdır. Bu, verimsiz sermayenin yükselmesi, kamu hizmetleri için harcanması gereken gelirlerin ise azalması anlamına gelmektedir. Alınan krediler birkaç hafta ya da ay içinde yok olurken, gelirler 50-60 yıllığına ipotek veriliyor. Harcamalar azaltılıp, kontrol edilmezse bu finansal yük bir iflas gerçekleşene kadar daha da büyüyecektir. Bu da her iki güce (Fransa-Almanya) bekledikleri fırsatı verecektir*". Bkz. H. Rice, agt., 1974, s. 21.

⁵⁴² E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 198-200.

⁵⁴³ PRO, FO 371/762, No. 8682, File No: 659, 05.03.1909, Sir Adam Block'tan Charles Hardinge'e gönderilen 02.03.1909 tarihli mektup.

⁵⁴⁴ Anlaşma metninden elli kopya basılmış, bunlar da Saray'a, Bâbüâli'ye, Nafia ve Harbiye Nezaretlerine dağıtılmıştı. İttihatçıların kanısına göre, Avrupa basınında yayınlanmış olan bilgiler de sadece Sultan'ın açıklanmasına izin verdiği kısımlardı. Bu da anlaşmanın ağır ekonomik ve mali şartlar içermesinin yanı

harbin çıkacağı ve özellikle Almanya'nın, bizim hatırım için Rusya'ya harp ilan edeceğini, rüyada görsek, hayra yormayacaktık"⁵⁴⁵ sözleri o günlerde İttihatçı liderlerin Almanlara yönelik hâleti ruhiyelerini yansıtmaktadır. Bu nedenlerle Jön Türkler, Fransa'nın Osmanlı Bankası eliyle yürüttüğü Türk ekonomisindeki etkin konumlarına benzer bir durumu Deutsche Bank eliyle Almanya'nın yaratmasını arzu etmiyorlardı. Dolayısıyla yeni imtiyazlar konusunda Fransa ve Almanya karşısında İngiltere'yi desteklemeyi tercih edip, böylece bu iki devletin tekeline ortadan kaldırmayı hesap etmişlerdir⁵⁴⁶. Kaldı ki İngiltere eski Sultan döneminde ülkedeki en az imtiyaza sahip devletti, şimdi ise Almanya ve Fransa gibi Avrupa'nın diğer büyük devletleri yanında rakip bir güç olarak Osmanlı Devleti'nde daha faal olması ülke menfaatine idi. Ayrıca o sırada Jön Türklerin liberal görüşlere sahip olmaları onları İngiltere'ye yakınlaştırmaktaydı⁵⁴⁷. Bu düşüncelerle İTC, 1908-1909 yıllarında, hatta 1912-1913 Balkan Savaşı'na kadar başka herhangi bir devletten çok İngiltere'ye öncelik veren bir siyaset izlemişti⁵⁴⁸.

Nitekim 1908 Devrimi'nin yarattığı coşku selinde nutuklar, şölenler, gösterilerin birbirini takip ettiği günlerde İstanbul'a tayin edilen yeni İngiliz Sefiri Sir Gerard Lowther'in (1908-1913) kabul merasiminde gösterilen aşırı ilgi, hatta coşku Jön Türklerin İngiltere'den umutlarını açıkça göstermekteydi⁵⁴⁹. Cemal Paşa'nın hatıralarında aktardığına göre; İngilizlerle "*iyi geçinmek*", memlekette yeni ıslahatlar yapılmak istenildiği konusunda İngilizleri ikna etmek, İngilizlerin Türkler hakkındaki kötü yargılarını ortadan kaldırmak ve bu sayede Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın tehditlerinden korumalarını sağlamak o dönemde İttihatçıların en temel stratejilerinden biri olmuştu⁵⁵⁰. İttihatçılar bu amaçla Sultan II. Abdülhamid zamanında ilişkilerin iyice

sıra, Türkiye'nin siyasi bağımsızlığını kısıtlayan bazı hükümler içerdiği şüphesini uyandırmaktaydı. Jön Türkler ise ülkelerinin bağımsızlığını kısıtlayacak hiçbir şey hoşgörüle bakmamaktaydılar. Bkz. E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 200-201.

⁵⁴⁵ Alpay Kabacalı, *Hatıralar Cemal Paşa İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 118-119.

⁵⁴⁶ F. Ahmad, *age.*, Mayıs 2009, s. 13, 136.

⁵⁴⁷ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 124.

⁵⁴⁸ F. Ahmad, *age.*, Mayıs 2009, s. 13, 136.

⁵⁴⁹ PRO, FO 800/193A, s. 5, 31.07.1908; FO 800/79 Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers, GREY, Sir Edward (Viscount), Sir E. Grey'den Sir Gerard Lowther'e Private başlıklı mektup, s. 188; F. Ahmad, *age.*, Mayıs 2009, s. 137-138.

⁵⁵⁰ Buna karşın eski dost İngiltere'nin Osmanlı siyaseti çok uzun süredir değişmiş, Osmanlı Devleti'ni 30-40 sene evvel Ruslara karşı müdafaa eden İngiliz siyaseti artık bambaşka bir çehreye bürünmüştü. Üstelik Reval ve Muriztag mülakatlarına iştirak eden ve 1907'de yapılan ittifak ile Asya'daki menfaatlerini taksim eden bir İngiliz siyaseti ortaya çıkmıştı. Bkz. H. Rice, *agt.*, 1974, s. i; A. H. Midhat, *age.*, 2008, s. 179; A. Kabacalı, *age.*, 2015, s. 120; Cemal Paşa hakkında ayrıca bkz. Fahri Parin (haz.), *Cemal Paşa, Anıları 1913-1922*, Paraf Yayınları, 2010.

zayıfladığı İngiltere ile daha güçlü bir ekonomik bağ arayışına yönelmişler, yine bu saiklerle; başta sefir, sefaret görevlileri, İngiliz-Rus anlaşmasının en şiddetli aleyhtarlarından, İngiliz-Türk dostluğu yanlısı Sir Thomas Barkley ve başka önemli İngiliz ileri gelenleriyle samimi dostluklar kurmaya çalışmışlardı.

Bu süreçte Jön Türklerin Alman aleyhtarlığı, özellikle de İngiltere'ye yönelik eğilimleri değişik biçimlerde kendini göstermiştir. Bu bağlamda İngilizlere birçok siyasi ve iktisadi taviz verilmiş, makul olmayan birçok istekleri kabul edilmek zorunda kalmıştır. Bağdat şimendiferinin Basra'ya doğru uzatılmasında, Dicle ve Fırat nehirlerinde gemi çalıştırma meselelerinde İngilizlerin taleplerinin kabul edilmesinde, Basra Körfezi'nde ve Arabistan Yarımadası'nın güney kıyılarında Türk-İngiliz nüfuz muntikalarının tespitinde, Aden civarındaki "Yedi Nahiye" meselesinin İngilizlerin memnuniyetine yol açacak şekilde halledilmesinde yukarıda ifade edilen şartlar dikkate alınarak karar verilmişti. Elcezire'de petrol araştırmasında, Aydın şimendiferinin uzatılmasında, Trabzon ve Samsun limanlarının inşası imtiyazlarının İngilizlere (NBT'ye) verilmesinde yine İngiliz emellerinin tatmini söz konusu olmuştu⁵⁵¹. Öyle ki Jön Türkler İngiltere'nin üzerinde hassasiyetle durduğu Mısır ve Kıbrıs konusunda bile uzlaştırıcı bir yol izlemekteydiler⁵⁵².

Yine İttihatçılar bu süreçte her ne kadar önemli mevkilerdeki görevlerle ve imtiyazlardaki tutumlarıyla Fransızları küstürmemeye çalışsalar da ⁵⁵³ en çok İngilizlerden yana bir tavır içine girmişlerdir. Bu dönemde birçok yabancı uzman, mühendis ve memur devlet kademelerinde önemli pozisyonlar üstlenmiştir⁵⁵⁴. Mesela

⁵⁵¹ A. Kabacalı, *age.*, 2015, s. 120.

⁵⁵² F. Ahmad, *age.*, Mayıs 2009, s. 137-138.

⁵⁵³ Maliye Nezareti'nde Charles Laurent, Mösyö Joly; Türk Jandarma teşkilatında General Baumann görev verilen Fransızlardandı. Ayrıca birçok Fransız mühendisi de Nafia Nezareti'ne alınmış, kara yollarının yapım işi de yine bir Fransız şirketine verilmişti. Türkler, değişik tipte harp gemilerine sahip olmanın en büyük teknik sakınca olduğunu bildikleri halde sırf Fransızları memnun etmek için Havre tezgâhlarına altı destroyer ve Creuzot fabrikasına da iki denizaltı siparişi vermişlerdi. Bundan başka Fransız dağ toplarının Krupp dağ toplarına üstünlüğü Hasan Rıza Paşa'nın tetkikleriyle ortaya çıkınca Fransa'ya birçok dağ topu siparişi de verilmişti. Deniz Havacılık (Bahriye Tayyare) Mektebi kurulması işi Fransız müttehassıslara havale edilmiş, Fransız şirketlerine on iki deniz uçağı sipariş edilmişti. Bkz. S. Yerasimos, *age.*, 1975, s. 1059; F. Ahmad, *age.*, Mayıs 2009, s. 13, 136; Paul Dumont, *Osmanlıcılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk*, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 117; E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 202; V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 14; Jacques Thobie, I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Gücü, <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=290117>, (25.12.2015); A. Kabacalı, *age.*, 2015, s. 121-124.

⁵⁵⁴ Yabancı uzmanların çağırılması ilk bakışta bir sorun gibi gözükme de, aslında bunların hepsi İmparatorluğu büsbütün dışa bağımlı hale getiren gelişmelerdi. Bkz. E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 202; V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 14; Jacques Thobie, I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Gücü, <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=290117>, (25.12.2015).

yeni Türk hükümeti, daha Ağustos 1908’de, Bahriye’de yapılacak reformlar için İngiltere’den resmi olarak yardım isteme kararı almıştır. O zamana kadar Lord Hobart veya Henry Woods gibi İngilizler, Buncnam ve Ledbetter gibi Amerikalılar ve donanmada hizmet veren diğer yabancılar hep şahsi girişimleri üzerine istihdam edilmiş iken bu çok radikal bir yöneliş olmuştur.

İngiliz Hükümeti de o günlerde Türklerle siyasi bir ittifaka yanaşmasa da, sadece içişleri ile sınırlı bu türden yardım taleplerini geri çevirmemiştir. Nitekim Şubat 1909-Eylül 1914 tarihleri arasında üç İngiliz tuğamiralini, kendilerine eşlik eden değişik sayılardaki seyir, inşaat, topçuluk ve torpil uzmanlarıyla birlikte İstanbul’a göndermiştir. Osmanlı donanmasının yeniden örgütlenmesini sağlamak amacıyla gelenler sırasıyla; büyük üne ve kabiliyete sahip İngiliz Amiral Sir Douglas Austin Gamble (Şubat 1909-Şubat 1910), Hugh Williams (Mart 1910-Nisan 1912) ve Arthur Limpus’du (Mayıs 1912-Eylül 1914). Bu İngiliz amirallerin başlıca görevi hiç şüphesiz Osmanlı Bahriyesini modernleştirmek olurken, işlevleri çok daha geniş tutulmuştu; kendilerinden makam ve mevkilerini kullanarak Almanlar karşısında Britanya’nın nüfuzunu artırması, bunun için de bahriyenin ihtiyacı olan yeni siparişlerin İngiliz tersanelerine kaydırılması beklenmişti⁵⁵⁵.

Türk Hükümeti, Gümrük İdaresi’nin yeniden örgütlenmesi işini yine bir İngiliz olan Sir Richard Crawford’a emanet ederken, Dâhiliye Nezareti’nin düzenlenmesinde bir İngiliz müfettişi istihdam etmiş, Adliye Nezareti Genel Müfettişliği’ne de yine bir İngiliz yargıçı getirtmiştir. İlerleyen zamanlarda Anadolu’da siyasi ve idari reformları hazırlayacak komisyonun başına Lord Milner’in getirilmesi düşünülmüştür. Daha da ötesinde sadece İngiliz çıkarları için uğraşan Sir W. Willcocks adlı bir mühendis Nafia Nezareti’ne danışman yapılmış ve Sulama Dairesi’nin (Irrigation Department) başına getirilerek, büyük bir sulama projesini hayata geçirmek üzere Mezopotamya’ya gönderilmişti⁵⁵⁶. Mısır’daki sulama projelerinde büyük başarılarla imza atan Willcocks, iyi bir sulama sistemi ile Mezopotamya’da da baş döndürücü gelişmeler olacağına, refahın artacağına inanmaktaydı. Ancak Willcocks, Amerikalı yazar E. M. Earle’nin ifadesiyle; “*bir barışçı ya da bir hayalperest değildi*”. İngiltere’nin dünya çapında emperyalist politikaları sonucunda oluşturduğu gayriresmi “*imparatorluğunu*

⁵⁵⁵ İngiliz deniz subayları 1914’te savaş patlak verene kadar Türk savaş gemilerini ve tersanelerini yönetmişlerdir. Bkz. Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, çev. Ahmet Maden ve Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 436.

⁵⁵⁶ PRO, FO 800 193/A, 21.09.1908, Gerard Lowther’s papers.

kuranlardan biriydi". Mezopotamya'nın kalkınması en çok İngiltere'nin işine yarayacağından ve dağılması çok muhtemel Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgedeki varisi, yaptığı yatırımlarla İngiltere olacağından bu konu önemliydi⁵⁵⁷.

Abdülhamid sonrası Türkiye'sinde İngiliz etkisi çok belirginleşmişti. Her ne kadar Deutsche Bank ve Osmanlı Bankası'nın karşısına ciddi bir rakip olması ve kendilerine yardım edeceği umuduyla "milli görünümlü" NBT'nin kurulmasını İttihatçılar talep ettiyse de, İngiliz Dışişleri de İngiliz finansal boşluğunu doldurup, İngiliz ticari girişimlerinin önünü açacak, bu sayede politik nüfuzunu onaracak bu bankanın kuruluşunu teşvik edip, cesaretlendirmişti. Amiral Gamble, Sir Richard Crawford, Sir W. Willcocks adındaki ünlü İngiliz görevlilerinden sonra Sir Henry Babington Smith gibi çok saygın bir devlet görevlisinin de yeni kurulan NBT'ye başkan olarak atanması bu sürecin devamıydı⁵⁵⁸.

Görüldüğü gibi İttihatçılar, Fransız-Alman nüfuzu karşısında İngiliz sermayesini hem dengeleyici-rakip bir unsur, hem de siyasi hedefler için kullanılmaksızın sadece ülkenin kalkınmasından kâr edecek ekonomik bir enstrüman olarak görmek istiyorlardı ki, bu oldukça ayakları yere basmayan bir bakış açısı idi. Çünkü İngiltere de o günlerde tıpkı diğerleri gibi, Orta Doğu'ya askeri ve iktisadi alanda sızma gayretleri içindeydi ve bu yüzden özellikle de Almanya'nın bu coğrafyada herhangi bir varlık göstermesini istememekteydi. Nitekim Osmanlı kara ordusunun reorganizasyonunda Alman Von der Goltz Paşa'nın görevlendirilmesi başlangıçta İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey'in keyfini kaçırmıştır. Grey bu atamadan hoşnut olmasa da, karşı da çıkamamıştır. Kaldı ki Goltz'un 1883-1895 yılları arasında Türkiye'deki Alman Askeri Misyonunun başı olması sebebiyle bu atama mantıklı görünmüştür. İTC de en azından bu atamalarda Grey'in fikrini almayı ihmal etmemiştir. Grey ayrıca Fransa'nın Türkiye finansı üzerinde kurduğu monopole karşı Bâbiâli'nin bir İngiliz finans danışmanını çağırmasını da beklemişti. Grey'e göre, böyle bir görev Londra City merkezinin kârlı bir pazara yeniden girişi için bir açılım sağlayabilecekti. Ancak yeni yönetimin Maliye Vekâleti'ne bir Fransız çağırması İngilizler tarafında yeni bir hayal kırıklığı yaratmıştı⁵⁵⁹.

İttihatçıların o günlerde İngilizlere karşı son derece olumlu bir anlayış içinde olduklarını, coşkulu törenlerle, davetlerle, İngiltere'ye düzenlenen resmî ziyaretler ve her

⁵⁵⁷ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 194.

⁵⁵⁸ Illustrated London News, 14.08.1909, HBS 27-17, Trinity College Archive, Cambridge University.

⁵⁵⁹ E. H. Rice, *agt.*, 1974, s. 17-18.

şeyden önce verilen imtiyazlarla anlamak mümkündür. İngiliz büyükelçiliğinin Temmuz 1908 - Şubat 1909 arasında halledilmeyi bekleyen 120 dosyasından üçte biri çözüme kavuşturulmuştu. Yine 17 Temmuz 1909'da içinde tanınmış İTC üyelerinin de bulunduğu Osmanlı mebusları İngiliz Hükümeti'nin resmi davetlisi olarak Londra'ya gitmişti⁵⁶⁰. Söz konusu heyet İstanbul'daki İngiliz elçiliği baş tercümanı Fitzmaurice'in tavsiyesi üzerine George Lloyd tarafından misafirperverce karşılanmıştı⁵⁶¹. Fitzmaurice bir mektubunda şöyle yazmıştı:

“Çocukların temsilcilerine nazik davranman burada mükemmel bir etki yaratıyor. İşler çok iyi gidiyor ve çocuklar oldukça İngiliz yanlısı olmaya başladılar. Zavallı cahil şeyler, İngiltere'nin onlara 20 milyon lira vereceğini bekliyorlar. Vermezsek yaramazlık yapacaklarını ve Almanya'ya gideceklerini söylüyorlar. Onlarla olan dostluğumuz geçen yıla göre çok daha akılcı temele dayanıyor” ⁵⁶².

1.7.2. Meşrutiyet'in İlk Günlerinde İngiltere'nin Türkiye Politikası

Jön Türkler İngilizlere karşı böylesine coşkulu duygular taşıırken, İngilizler de Meclisi Mebusan'ın açılmasıyla Meşrutiyet sürecinin yoluna girdiğini ve bir siyasal güç olarak Saray'ın, dolayısıyla da Abdülhamid'in etkisinin azaldığını düşünmekteydiler⁵⁶³. Çünkü İngiltere, Sultan II. Abdülhamid zamanında Osmanlı ülkesinde büyük itibar kaybetmiş, yeni dönemde siyasi ve iktisadi nüfuzunu onarmak, hatta diğer güçlere kıyasla daha önemli bir konuma yükselmek istemişti. İngiltere, eski rejim zamanında özellikle de rakibi Almanya'ya bahşedilen imtiyazları ve Almanya'nın bu topraklardaki yükselişini hazmedememişti.

Yeni dönem ise her açıdan büyük umutları beraberinde getirmekteydi. İngiliz Dışişleri'ne göre İstanbul'daki koşullar artık değişmiş, bu son gelişmeler Almanların

⁵⁶⁰ Tanin, 27 Temmuz 1909 (Salı), Sayı 323, s. 1; Hüseyin Cahit Yalçın bu haberden bir gün sonra Tanin'de “Avrupa'da Osmanlı Heyet-i Mebusesi” adlı bir yazı yazmış ve İngiltere parlamentosu tarafından vuku bulan davete ilişkin görüşlerini aktarmıştır. Bkz. Tanin, Hüseyin Cahit, 28 Temmuz 1909, S. 324, s. 1.

⁵⁶¹ Osmanlı Mebus Heyetinin Londra seyahati sırasında Londra Ticaret Odası erkânı da 23 Temmuz 1909'da kendilerine bir ziyafet vermiştir. Söz konusu davette Sir Ernest Cassel ve Türk gazeteci Ebuzziya Tefik de yer almıştır. Ebuzziya'nın ifadelerinden o sıralarda İstanbul'da milli bir banka teşebbüsünde bulunan Cassel'den pek hoşlanmadığı ve ondan şüphe duyduğu anlaşılmaktadır. Ebuzziya Tefik, gezi arkadaşlarından Nesim Mazliyah ve Bağdat Mebusu Sasun Efendi gibi iki örnek vatanperverin dahi bu adamları “Yahudi” diye andıklarından ve onların da kendisi kadar, hatta ondan daha fazla bu adamlardan nefret ettiklerinden bahsetmiştir. Bkz. Tasvir-i Efkâr, Ebuzziya Tefik, “Mebuslarımızın Seyahati”, 10 Ağustos 1909, S. 71, s. 1; BOA. DH.MKT.Dosya No: 2885 Gömlek No: 44, 27 Temmuz 1909 [14 Temmuz 1325].

⁵⁶² G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 128, 144, 338.

⁵⁶³ PRO, FO 800/79, 11.08.1908, Sir Edward Grey'den Sir Gerard Lowther'e, Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. GREY, Sir Edward (Viscount), s. 196.

Türkiye'deki beklentilerini ciddi bir şekilde etkileyecek, eskiden olduğu gibi Almanlara hareket özgürlüğü verilmeyecekti. Almanların ölümcül yaralar alması ve şaşkına dönmesi artık an meselesiydi. Jön Türkler de Abdülhamid'in dostu Almanlara şüpheyle bakıyor, İngilizlere ise diğer Büyük Güçlerden daha fazla güveniyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman yatırımları, özellikle de demiryolları ve beraberinde gelen Alman siyasi nüfuzundan büyük endişe duyan İngilizler açısından yeni rejim, İngiliz yatırımları ve ticari çıkarları için yeni fırsatlar doğurmuştu⁵⁶⁴.

Öyle ki İstanbul'daki Fitzmaurice'in daha devrimden kısa bir süre önce Mr. Tyrrell'a yazdığı kişisel mektuplarında, İngiliz büyükelçilerinin Bâbüâli'deki konumlarının güçlükler içinde olduğundan yakınırken, durum bir anda değişmişti. Çok kısa bir süre öncesine kadar İngiliz Büyükelçiliği'ndeki diplomatlar reform önerisi imalarıyla Sultan'ı uyarmaya zorlandıklarından, Sultan'ın insafına bağlı olan imtiyazlardan bir başarı elde edemezlerken, her şey bir anda tersine dönmüştü. Nitekim Fitzmaurice, 1908 devriminden hemen sonra yazdığı mektuplarda Almanların hüznü içinde olduklarını ve *“top'un artık İngilizlerin ayağında”* olduğunu belirtmişti. Büyükelçi Lowther de mevcut ortamın bir şeyler elde etmek için çok iyi fırsat sunduğunu bildirmekteydi. İngiliz Büyükelçiliği şimdi İngiliz müteahhit Willcocks'un hırslı Mezopotamya sulama projeleri için Nafia Nezareti'ne baskı yapmaktaydı ve bir şeyler elde etmenin tam zamanıydı. Fitzmaurice o günlerdeki duygularını şu sözlerle ifade etmişti; *“Halkımızın soğuk günlerde dışarıda kaldıktan sonra bugünkü altın fırsatı kaybetmeyeceği umuluyor. Demir sıcaktır ve bir kısmını koparmamız gerekir. Çok geçmeden serinleyebilir”*⁵⁶⁵.

Üstelik Sadrazam Kamil Paşa da İngiltere'nin istediği doğrultuda hareket eden İngiliz yanlısı bir devlet adamıydı ve İngiltere bu sayede yeni hükümeti istediği şekilde etkileyebilmekteydi. Dolayısıyla İngiltere de ilk günlerde yeni rejimin sempatisini kazanmak için bazı adımlar atmış, Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhakında; Ekim başında Bulgaristan'ın bağımsızlığında; Giritliler, Yunanistan'a bağlandıklarında herhangi bir yararı olmasa da Türkleri destekler görünen açıklamalar yapmıştı⁵⁶⁶.

⁵⁶⁴ PRO, FO 800 193A, C. Hardinge'den Lowther'e gönderilen “private” başlıklı mektup, 21.09.1908; G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 129.

⁵⁶⁵ D. C. M. Platt, *age.*, 1968, s. 192-193.

⁵⁶⁶ PRO, FO 800 193A, C. Hardinge'den Lowther'e gönderilen “private” başlıklı mektup, 21.09.1908.; G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 129.

Bununla birlikte İngiliz Dışişleri yeni dönemde Türkiye politikası hakkında çok ihtiyatlı bir tavır içindeydi ve dolayısıyla Türklere abartılı bir siyasi destek vermek istememişti. Çünkü İngiltere, Avrupa'nın diğer büyük devletleri ile zamansız bir savaşa girmektense, soğukkanlılıkla ve temkinli bir şekilde kendi planlarının uygulanacağı zamanı kollamayı tercih etmişti. Sir Edward Grey ilk göreve geldiği 1905'ten itibaren hem muhafazakâr hem de liberal hükümetlerin tercih ettiği geleneksel yolu, Lord Lansdowne'un politikasını takip etmek arzusundaydı. Grey'in izlemek istediği Türkiye politikasında; diğer güçlerle birlikte yol almak ve elden geldiğince onların da İngiliz dış politikası doğrultusunda kararlar almasını sağlamak fikri yatmaktaydı. O sırada İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi O'Connor daha bağımsız bir hattı savunurken, Petersburg'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Arthur Nicolson ise Rusya ile daha fazla koordinasyon içinde olunmasını istemekteydi. Grey, Avrupa birliğini Avrupa savaşına karşı bir garanti olarak görmüş, bu inancını da hem diplomatik yazışmalarında, hem de parlamentoya yaptığı açıklamalarda ortaya koymuştu. Nitekim bir süre sonra bu uyumun 'Triple Entente' (Üçlü Anlaşma) olarak bilinen hale gelmesi için aralarında bir uzlaşmaya da varılmıştı⁵⁶⁷. Nitekim Grey, devrimin hemen arkasından Temmuz 1908'de İstanbul'a atanan İngiliz elçisi Lowther'ı yeni yönetime destek mesajı verirken dikkatli davranılması, Rusya'ya yanlış bir izlenim verilmemesi konusunda uyarmıştır. Aksi davranış eski politikalara dönüldüğü ve Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti üzerinden İngilizlerin bir bariyer oluşturdukları kanaati hasıl olabilirdi. Aksine Rusya ile iş birliği yapmaya devam etmekte istekli olduklarını göstermeye devam etmeliydiler⁵⁶⁸.

Nitekim İttihatçıların ileri gelenlerinden Ahmet Rıza Bey ve Nazım Bey'in, bir ittifak umuduyla Londra'da Sir Edward Grey ve Sir Charles Hardinge'ı⁵⁶⁹ ziyaret ettikleri

⁵⁶⁷ Bilindiği üzere İngiltere, Temmuz devriminden bir yıl önce Avrupa'daki güç dengeleri açısından yeni bir politika izlemeye başlamış ve 31 Ağustos 1907'de Türklerin ezeli düşmanı Rusya ile bir Antant imzalamıştı. İki ülkenin monarklarının Haziran 1908'deki Reval buluşması ise Anglo-Rus dostluğunu perçinlemişti. Bu sebeptendir ki İngiltere, Bosna krizi sırasında Türkiye'yi haklarını aramak için mücadele etmeye teşvik etmekten çekinmişti. Bkz. Joseph Heller, *British Policy Towards The Ottoman Empire (1908-1914)*, Routledge, UK, 2012, s. 3; G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 125, 129.

⁵⁶⁸ PRO, FO 800/79, Sir Edward Grey'den 11.08.1908'de Sir Gerard Lowther'e, Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. GREY, Sir Edward (Viscount), s. 196.

⁵⁶⁹ Charles Hardinge, Hindistan Genel Valisi Lord Hardinge'in (1844-48) torunudur. Charles Hardinge, 1880'de diplomatik servise girmiştir. 1882'de İstanbul'a ateşe olarak atanmış ve 3 yıl bu görevde kalmıştır. 1904'te Rusya büyükelçiliğine atanan Hardinge, 1906'da Dışişleri Bakanlığı'nda Daimi Sekreter olarak görev yapmıştır. 1910'da Hindistan Genel Valisi olan Hardinge, aynı yıl soyluluk ünvanını da almıştır. Hindistan'daki İngiliz ilişkilerini geliştirmiş ve Hindistan'ın I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'yi desteklemesinde etkili olmuştur. Bkz. PRO, FO 371/350, No. 33703, s. 212-215; WEB_36. <https://www.britannica.com/biography/Charles-Hardinge-1st-Baron-Hardinge>, (21.03.2019); Keith Neilson and T.G. Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854-1946*, Routledge, Taylor & Francis Group, UK, 2009, s. 123.

sırada yaşananlar bu bilgileri doğrular nitelikteydi. Zira Bosna-Hersek ve Bulgaristan hadiselerinin yarattığı moral bozukluğu ve yalnızlık duygusuyla hareket eden İttihatçı liderler, bu ziyaret sırasında İngiltere'nin Türkiye ile ittifak yapmasını teklif etmişler, İngiltere'nin onlara yardım edeceğini düşünmüşlerdi. Oysaki dönemin konjonktürü içinde bunlar oldukça hayali düşüncelerdi. Zira İngiliz Dışişleri'nin 1908-1914 yılları arasında izleyeceği Türkiye politikası; diğer devletlerin kuşku ve kıskançlıklarını çekmeyecek ölçüde bir Türk taraftarlığı şeklinde olup, bu nedenle hiçbir zaman bir Türk-İngiliz ittifakına sıcak bakılmayacaktı⁵⁷⁰.

Sir Edward Grey ayrıca Türkiye'de kurulacak ekonomik bağımsızlık peşinde hür fikirli ve özgür bir düzenin Mısır'da ve Hindistan'daki İngiliz politikası üzerinde büyük etkileri olacağından da çekinmiştir⁵⁷¹. İngiliz Dışişleri'nin bu görüşleri daha Meşrutiyet'in ilk günlerinde İstanbul'daki Lowther'a bildirilmiştir. Sir Edward Grey, büyükelçiye yeni dönemde izleyecekleri Türkiye politikası hakkında şöyle bir taslak çizmiştir:

“İstanbul'a çok olumlu ve ilginç bir zamanda varmış bulunuyorsunuz. Tayin edildiğiniz günlerde size böylesine bir karşılama yapılacağını ikimiz de tahmin etmiyorduk. Türklerin şüphesini çekecek bir teşebbüsten kaçınmamız gerekir; fakat onların şunu da anlamasını sağlamalıyız; eğer onlar bizimle olan ilişkilerinde hakikaten iyi şeyler yaparlarsa, onlara desteğimiz ve teşvikimiz çok samimi olacaktır. Dışarıdan gelecek herhangi bir müdahaleye karşıyız. Bu bizim onlara karışacağımız anlamına gelmez. Fakat bizim diplomatik tavrımız koruyucu olacaktır ve bizim etkimiz onlar için güvenlik sağlamakta kullanılan açık bir şans olacaktır. Sana gönderdiğim telgraflar ve Avam Kamarası'ndaki konuşmam, bu konudaki davranışımı, düşüncelerimi açıklayacaktır... Türkiye eğer hakikaten bir anayasa yapıp, onu yaşatır ve kuvvetli olursa bunun sonuçları henüz hiçbirimizin tahmin edemeyeceğinden ileri bir noktaya ulaşır. Mısır'da muazzam etkisi olur ve kendisini Hindistan'da hissettirir. Şimdiye kadar, nerede olursa olsun tüm Müslüman uyruklarımıza müşfik bir despotizm ile yönetildiklerini, kendi dinlerinin başı tarafından yönetilen başka Müslümanların müşfik olmayan bir despotizmine maruz kaldıklarını anlatabildik. Onlar Sultan'ın yönetimindeki Müslümanların durumlarıyla, bizim idaremiz altındaki koşulları karşılaştırma imkânına

⁵⁷⁰ F. Ahmad, *age.*, Mayıs 2009, s. 126-127-139.

⁵⁷¹ PRO, FO 800/79, Sir Edward Grey'den 11.08.1908'de Sir Gerard Lowther'e, Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. GREY, Sir Edward (Viscount), s. 196.

sahip oldular ve genellikle farkları bizim lehimize kabul etmeye hazırdırlar. Fakat Türkiye şimdi bir parlamento kurar ve yönetimini geliştirirse, Mısır'da bir anayasa için talep büyük bir güç kazanır ve buna direnme gücümüz çok azaltılmış olur. Eğer Türkiye'de iyi işleyen bir anayasa olur ve işler iyi giderse o zaman Mısır'da filizlenecek olan bir anayasa talebini güç kullanarak bastırmaya başlarız. Durum çok ters olur. Bu bizi Mısır konusunda ve Türk hükümetiyle çatışmaya asla sokmaz, ama Türk halkının duygularıyla çatışmaya sokar. Bunu sadece er ya da geç dikkatle idare edilmesi gereken meselelerden biri olarak veriyorum. Bu arada bizim Türkiye'ye karşı izleyeceğimiz yol açıktır: biz iyi unsurlara yardım etmeye hazır olmalıyız ve gerektiğinde reform hareketine sempati ile yaklaşır, onları cesaretlendirmeliyiz”⁵⁷².

Buradaki diplomatik ifadelerden de anlaşılacağı gibi Sir Edward Grey'in, dolayısıyla İngiliz dış politikasının Türkiye'deki yeni rejime bakışı hiç de Jön Türklerin düşündüğü kadar iyi niyetli değildi. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu süreçte İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşımının ılımlı olmasını gerektiren büyük menfaatleri vardı. Zira Paul Dumont da, Jön Türklerin Batı'dan o günlerde bir sempati gördüklerini, ancak Batı'nın kendilerine herhangi bir çıkar gütmenden yaklaşacağı üzerine hesap yapmalarının saflık olduğunu ifade etmektedir⁵⁷³. Yerasimos'a göre de o günlerde İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sadece Abdülhamid'in yarattığı Alman hayranlığını ortadan kaldıracak bir “alet” olarak görürken, Türkiye'de Mısır'daki gibi İngiliz hakimiyetinde bir devlet yaratma hayalini canlandırmaktaydı⁵⁷⁴.

İlginç olan, önde gelen İttihatçı liderlerin de Mısır konusunda İngiliz Dışişleri'ne bazı güvenceler vermeleridir. Ahmet Rıza'nın Ağustos 1908'de Paris'teki İngiliz büyükelçisi Francis Bertie ile yaptığı bir görüşme ve Sir Edward Grey'e gönderilen bir memorandum bu duruma ışık tutmaktadır. Şerif Paşa'nın Mısır'daki İzzet Paşa'dan⁵⁷⁵

⁵⁷² PRO, FO 800/193A, s. 5, 31.07.1908; FO 800/79 Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers, GREY, Sir Edward (Viscount), Sir E. Grey'den Sir Gerard Lowther'e Private başlıklı mektup, s. 188.

⁵⁷³ P. Dumont, *age.*, 2014, s. 110.

⁵⁷⁴ S. Yerasimos, *age.*, 1975, s. 1064.

⁵⁷⁵ İngiliz arşiv kayıtlarında İzzet Paşa ile ilgili ilginç bir belgeye rastlanmıştır. İzzet Paşa, uzun yıllar Sultan II. Abdülhamid'in maiyetinde çalışmış ve II. Meşrutiyet'ten sonra bir İngiliz vapuru ile Londra'ya kaçmıştı. O sıralar Fransa'nın Nice şehrinde yaşamaktaydı ve yılda iki kez de Londra'ya gelmekteydi. Şam'da büyük arazilere sahip olan bu kişi tüm mali birikimini de Bank of England'a yatırmıştı. Lord Revelstoke'u iyi tanıdığı anlaşılın Paşa 1913 yılında Sir Edward Grey ile bir görüşme sağlaması için ondan bir ricada bulunmuştu. İzzet Paşa, Edward Grey ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arap çıkarları, özellikle de Suriye ve Mısır için görüşmek istemişti. Lord Revelstoke ise o günkü koşullarda Grey ile direkt olarak görüşmesinin bazı sakıncaları olabileceğini söylemiş, fakat Arap ilişkileri konusunda yetkili bir kişi ile bir görüşme sağlanabileceğini belirtmişti. Bu kişi ise Lord Cromer'di. Revelstoke konuyu Cromer'e aktarmış, konuya ilgi duyup duymayacağını sormuştu. Revelstoke mektubunda ayrıca İzzet Paşa'nın Hicaz

duyduğuna göre; Mısır'da İstanbul'daki devrim hareketi ile ilintili bir darbe ihtimali ortaya çıkmıştı ve Paşa da böyle bir ihtimalin İstanbul'daki yeni rejim tarafından desteklenmeyeceğini temin etmek üzere Ahmet Rıza'yı büyükelçi ile görüştürmüştü. Bir "Anglophil" (İngiliz yanlısı) olarak bilinen Ahmet Rıza da görüşme sırasında Sir F. Bertie'ye; kendilerinin karışıklık yaratacak herhangi bir olaya girişmeyeceklerini, Mısırlıların girişebileceği bir harekette de sorumluluk üstlenmeyi kesinlikle reddedeceklerinin teminatını vermişti. Ahmet Rıza benzer şekilde liberal fikirleri desteklemekle birlikte İranlıların iç meselelerinin hallinde İranlıların ısrarlarına rağmen onlara da yardımcı olamayacaklarını ifade etmişti. Ona göre bu meseleler İran'ın kendi içsel sorunlarıydı ve dışarıdan bir müdahale söz konusu olamazdı. Yine "The Temps"ın hoş olmayan bir şekilde iddia ettiği üzere, kapitülasyonlara müdahale etmek gibi bir niyetleri asla yoktu. Ahmet Rıza ayrıca ilk fırsatta Sir Edward Grey ile de görüşmek istediğini ve özellikle partisinin eylem ve programının, Büyük Güçlerce, ama herkesten çok İngiltere tarafından kabul görmesini çok önemsediklerini belirtmişti⁵⁷⁶.

O günlerde Büyükelçilikteki Fitzmaurice, George Lloyd gibi görevliler de İngiliz siyasetinin, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim kademelerinde reform yapma, bir yandan da Osmanlı Sarayı'nda İngiliz etkisini artırma ve kalıcı bir şekilde çıkarlarını kontrol etme arzusunun bilincindeydiler. Bu nedenle bu kişiler de en başından itibaren İngiltere'nin diğer güçlerin arasında üstün konuma gelmesi için çok çalışmaları gerektiğinin farkındalığı ile hareket etmişlerdir. Nitekim Fitzmaurice Kasım 1908'de mevcut durumdan duyduğu memnuniyeti George Lloyd'a şöyle rapor etmişti:

"Çocuklar şimdi sanırım, son üç aydır iç ve dış tehditlere karşı bizim rehberliğimizde tavır takınarak tilkidaşlığa⁵⁷⁷ ne kadar bağlı olduğunu her fırsatta gösteren İngiliz Kâmil'in kalmasını istiyor gibi görünüyorlar... Bu arada İngiliz çıkarları

demiryollarını organizatör kurucusu olduğunu ve kendi bölgesinde çok önemli ve etkili olduğunu da vurgulamıştı. Mektupta Paşa'nın çok akıcı bir şekilde Fransızca konuştuğu da belirtilmişti. Bkz. The Baring Archive, Turkey Affairs, Vol. 3, Revelstoke'dan Lord Cromer'e 25.07.1913'te gönderilen mektup, s. 414-415.

⁵⁷⁶ PRO, FO 371/545, No. 29019, Sir F. Bertie'den Sir Edward Grey'e 21.08.1908'de gönderilen "gizli" başlıklı memorandum, s. 400; G. Jones, *age.*, 1993, s. 111.

⁵⁷⁷ Politik zekâsı ve kurnazlığı ile ün salmış bu tecrübeli diplomat, mektuplarında kendisine ve Sultan Abdülhamid'e "baştilki" (Türkiye'nin) derken, elçilikteki bazı görevlilere de "tilki", "yavrular" demektedir. Patrick Ramsay, Percy Loraine ve George Lloyd, Fitzmaurice'in rehberliğine ihtiyaç duyan genç "tilkiler" di. Tilkinin kurnazlığı ve sinsiliği bu metaforun kabul edilmesinde etkili olmuştu. Fitzmaurice, George Lloyd'a yazdığı mektuplarda ona; "Yavru", "Tilki Paşa" şeklinde hitap ederken, elçilikte Türklerle en yakın ilişkiler kuran kişiydi ve mektuplarındaki bazı ifadelerden anlaşılacağı üzere Fitzmaurice'in istihbarat ağı içinde ona çalışan bazı Türkler de bulunmaktaydı. Bkz. G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 123.

vs. oldukça iyi durumda. Willcocks, beş İngiliz mühendisiyle birlikte Mezopotamya Ülkesinde. Bağdat'taki Frères Okulu, Fransızca eğitimi bıraktı ve İngilizce eğitime geçti. Almanların kalesi olan Ordu bile baskılara teslim oldu ve Türk Tommylerine hâki dikme işini de bir İngiliz aldı. Denizcilik Bakanı bundan böyle İngiltere dışında bir ülkeden çivi bile gelmeyeceğine yemin ediyor. 80 civarında (deniz) subay toplandı ve İngilizce dersleri alıyorlar. Whittalls ve diğerleri madenleri vs. silip süpürüyorlar. Krupps Ajansı Tarabya'da Alman elçiliğinin altındaki o güzel evi satıyor, Avusturya boykotu⁵⁷⁸ gittikçe güçlenip şiddetleniyor. Baker, İngilizlere bayram elbiseleri sattığı için stoklarını tüketti; İngiliz şekeri vs. getirtmek için bize yalvarıyorlar. Her şey çok güzel ama çok da yorucu, bu ülkede çok büyük hayal kırıklıkları yaşadık ve dikkatli olmaktan bir zarar gelmez"⁵⁷⁹.

Belirttiğimiz üzere İngiltere, Meşrutiyet'in ilk günlerinde, yeni rejime karşı Mısır'daki olası bir hareketlenmeden dolayı ve Rusya'yı tedirgin etmemek adına "ihtiyatlı ve mesafeli" yaklaşarak çıkarları icabı ölçülü bir destek verirken, parolası da "sempati ve yüreklendirme" olmuştur. Sir Edward Grey Ağustos 1908'de Lowther'a; "İngiltere'nin Jön Türkler içindeki daha iyi unsurların desteklenmesi için hazır olması gerektiğini" bildirdiğinde, o da, Jön Türklerin içindeki "iyi unsurlara" karşı ılımlı bir tavır takınmayı çıkarları icabı uygun bulmuştu⁵⁸⁰. Daha açık bir ifadeyle Edward Grey o dönemde, İngiliz politikaları ve çıkarları ile çatışmayacak, İngilizlerle uyumlu çalışacak Jön Türklerin, yani "İngiliz yanlısı" İttihatçıların destekleneceği mesajını vermişti.

1.8. İngiliz Sermayesinin Osmanlı Ülkesine Dönüşü

Daha önce de belirttiğimiz gibi Jön Türkler, her ne kadar milliyetçi güdülerle hareket edip, ülkenin yeniden yapılandırılma sürecinde işlerin kontrolünü kaçırmak istemeseler de, mali ve beşeri kaynakların imkânsızlığı, buna karşın bir dizi projeyi hayata geçirme arzuları onları Avrupa'ya başvurmaya mecbur bırakmıştı⁵⁸¹. Bu bağlamda Jön Türklerin 1909'un başlarından itibaren özellikle maden imtiyazları, demiryolu yatırımları⁵⁸², sulama projeleri, liman inşaatları, vapur işletmeciliği, aydınlatma sistemi,

⁵⁷⁸ Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgali üzerine Avusturya mallarına yapılan boykot kastediliyor.

⁵⁷⁹ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 86, 125-128, 313-314.

⁵⁸⁰ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 125.

⁵⁸¹ İngiliz Hükümetinin Türkiye'ye daha aktif bir şekilde yatırım yapmasını teşvik eden Düyunu Umumiye'deki İngiliz temsilcisi 1907'de bu durum için şöyle demişti: "Harekete geçirilmiş bir Türk milliyetçiliği, kendi işlerinin kontrolünü ellerinde tutmak için çok çaba sarf etti, ama en büyük tehlike kaynağı olan kendi kusurlarıyla savaşmadı". Bkz. Herbert Feis, *Europe the World's Banker 1870-1914*, Yale University Press, New Haven, 1930, s. 318.

⁵⁸² O günlerde demiryolu imtiyazlarına başvuranlar sadece demiryolu inşaatına talip olmayıp, hattın her iki tarafındaki maden imtiyazlarını ele geçirmeye çalışmışlardır. Mesela başlıca güzergahı Sivas-Harput-

köprü inşaatları, içme suyu gibi belediyeçilik hizmetleri başta olmak üzere açtıkları çok çeşitli ihaleye birçok İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan ve Amerikalı yatırımcı talip olmuş ve birçok imtiyaz başvurusu Osmanlı makamlarına iletilmiştir⁵⁸³.

Şüphesiz bu süreçte yabancı sermaye Osmanlı topraklarına sadece Türk Hükümeti'nin taleplerine karşılık vermek için gelmemiştir. Zira Osmanlı ülkesinin “*ehil olmayan hükümeti ve üretime örgütlenmemiş halkıyla*” siyasi kaderinin, ekonomiye hangi devlet hâkim olursa onun elinde kalacağı kaçınılmaz gözükmekteydi. Bu durumu gözlemleyen yabancı temsilciler de kendi hükümetlerini Osmanlı topraklarında yatırım yapmaya özendirilmekteydi⁵⁸⁴. Türkiye bu sebeplerle, özellikle de 1908'den sonra diplomatların sermayenin itici gücüyle siyasi bir pozisyon elde etmek için yarışılan, sermaye ve diplomasinin el ele vererek büyük bir manipülasyon alanı haline getirildiği ülkelere en iyi örneği teşkil etmişti⁵⁸⁵. Öyle ki 20. yy başlarında neredeyse artık yabancı sermayenin ülkede nüfuz etmediği bir alan kalmamıştı. Çünkü tüm sulama sistemleri, demiryolu yatırımları, liman ve köprü inşaatları, madenler, kent hizmetleri, posta kuruluşları, sigortacılık ve bankacılık sektörü neredeyse tamamen dışarıdan finanse edilir hale gelmişti. “*Bu öylesine bir durumdu ki, yüzyılın başlarında yabancı bir gözlemci*

Ardahan-Diyarbakır-Bitlis-Van olan ve Yumurtalık ile Musul-Kerkük-Süleymaniye'de birer durağı olması planlanan bir demiryolu imtiyazına başvuranlar kilometre garantisi yerine hattın her iki tarafındaki 12,5 millik alanın maden imtiyazlarını talep etmiştir. Bkz. The Levant Herald, 02 Temmuz 1910, s. 234-235.

⁵⁸³ Evening Star Newspaper, Washington, USA, December 18, 1909, s. 8, Ek:8, “*Advance of Turkey, Opportunities waiting for American shippers, New conditions prevail, modern methods favored by the government, Opening of the railways, vast natural resources which may be utilized by improved means of transportation*”.

⁵⁸⁴ Mesela İzmir'deki Amerikan konsolosu Ernest S. Harris, o günlerde Amerikan elektrikli makine ve malzemelerin satışı için 400.000 nüfuslu şehirde tek bir kurum olmadığını iddia etmişti. Hatta o günlerde bu türden çağrılar bizzat devlet başkanları tarafından bile yapılmıştı. ABD'nin 27. Başkanı William Howard Taft Kasım 1909'da Amerikan Kongresi'nde verdiği nutukta; Türkiye'deki patlamaya dikkat çekmiş ve Türkiye'de hükümetin değişmesi ile kabul edilen modern reform ve kamu iyileştirme politikalarının ticari işletmeler için olağandışı ve benzeri görülmemiş fırsatlar yarattığını söylemişti. ABD'nin prestiji, Amerikan okullarının, üniversitelerinin ve misyonerlerinin barışçıl etkileriyle geniş şekilde yayılmasına bağlıydı ve şimdi Yakın Doğu'nun ticaretinden daha fazla pay almak için çok fazla sebep vardı, çünkü şartlar o güne kadar hiç olmadığından daha elverişliydi. Amerikan Başkanı Taft'ın bu sözleri şüphesiz ki, İstanbul, İzmir, Beyrut, Selânik ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer ticari merkezlerindeki Amerikan Konsolosluklarının raporlarına dayanmaktaydı. Artık dünyadaki tüm gözler sadece Küçük Asya'ya dönmüştü. Bkz. Evening Star Newspaper, December 18, 1909, Washington, USA, “*Advance of Turkey, Opportunities waiting for american shippers, New conditions prevail, modern methods favored by the government, Opening of the railways, vast natural resources which may be utilized by improved means of transportation*”, s. 8, Ek:8; Bu çağrılara kulak veren Amerikalı bir grup ilgisini Türkiye'ye çevirmiş, başta demiryolları olmak üzere birçok kamu işi için Türklere borç teklifinde bulunmuştu. New York Times'in iddiasına göre; Amerikan hükümeti kendi vatandaşlarının Osmanlı ülkesindeki demiryolu inşaatlarından pay alması için uğraşmaktaydı. Bkz. The Levant Herald, 4 Haziran 1910, 200-201; H. Feis, *age.*, 1930, s. 316-317; V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 14; Jacques Thobie, I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Gücü, <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=290117>, (25.12.2015).

⁵⁸⁵ D. C. M. Platt, *age.*, 1968, s. 193.

muhtemelen yabancı sermaye nüfuzunun Osmanlı İmparatorluğu'ndakinden daha büyük olduğu başka bağımsız bir devletin bulunmayacağını” ifade etmişti⁵⁸⁶.

Nitekim 20. yy. başlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı sermaye dağılımı şu şekildeydi; Fransız sermayesi £ 100 milyon, Alman sermayesi £ 36 milyon ve İngiliz sermayesi ise £ 30 milyon civarındaydı. Fransızların yatırımlarının çoğu Osmanlı devlet tahvilleri ve demiryolu hisselerinde (£18 milyon civarında) yoğunlaşırken, Osmanlı bankacılık sektöründen de ciddi paylar almışlardı. Fransızlar, birleşmelerden sonra hisse değerleri çok büyük bir hızla artan Osmanlı Bankası'nın büyük bir kısmını (4/5 hissesini), Selânik Bankası'nın⁵⁸⁷ ise tamamını elinde tutmaktaydı⁵⁸⁸. Fransız sermayesi özellikle de Osmanlı Bankası aracılığıyla çok sayıda önemli yabancı teşebbüsün kuruluş ve yürütülmesinde rol oynamıştı. Selânik limanında, Tütün Rejisinde, Balya-Karadin (Heraclea) maden işletmeciliğinde, Beyrut'ta liman, rıhtım, depo, su işleri ve gaz işletmeciliğinde Fransız sermayesi varlık gösterirken, Selânik Endüstri ve Ticaret Derneği gibi başka önemli iş ve organizasyonlardan da pay almıştı⁵⁸⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman sermayesinin başarısı da sanayi-banka iş birliğinin ne denli etkili olduğunun güzel bir kanıtıydı. 1888'de Alman piyasasında üstlenilen ilk istikrazdan itibaren Alman finans-sanayi ilişkisi başlatılmıştı. 1901-1905 arasındaki %4 faizli Osmanlı istikrazının sonuçlanması kapsamında Schneider firması Bâbîâli'den savaş gemileri siparişi almıştı. Alman Deutsche Bank, Bağdat Demiryolu projesinin içindeydi ve bu imtiyazla çok ayrıcalıklı bir konuma gelmişti. 1908'de Deutsche Bank'ın gerisindeki 14 bankayı ve 2 elektrik şirketini bir araya getiren

⁵⁸⁶ V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 10, 14; Jacques Thobie, I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Gücü, <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=290117>, (25.12.2015).

⁵⁸⁷ Selânik Bankası 7 Mayıs 1888'de, 2 milyon frank sermaye ile Le Comptoir d'Escompte de Paris, La Banque Impériale et Royale Privilégiée des Pays Autrichiens, La Banque des Pays Hongrois ve Selânik'teki Fratelli Allatini Biraderler tarafından kurulmuştur. 1909'da yaşanan “Mısır hezimetinden” sonra Allatıniler ve Österreichischer Laenderbank bankadan çekilmiş ve Mayıs 1909'da Société Générale'e de Paris ve Banque de Paris et des Pays Bas ve Viyana'dan Anglo-Austrian Bank'tan oluşan bir mali gruba satılmıştır. Bkz. A. Akyıldız, *age.*, 2001, s. 116; M. Berke, *age.*, 2000, s. 24, 44-45.

⁵⁸⁸ O tarihlerde Osmanlı Bankası'nın sermayesi yarısı ödenmiş olmak üzere £10 milyon olurken, Selânik Bankası'nın tamamı ödenmiş sermayesi £1,6 milyon tutarındaydı.

⁵⁸⁹ The Levant Herald, “*French Capital in Turkey*”, “*English Interests in Turkey*”, 2 Temmuz 1910, s. 234-235; 1903 yılında yapılan tahminlere göre, Osmanlı hazinesinin borç senetlerinin 3/5'ine Fransız bankerleri sahipti. Bunların toplamı ise 1,5 milyar Franktı. Fransızlar ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki demiryollarında 366 milyon frank, Anadolu'daki sınai ve ticari kuruluşlarda da 162 milyon frank tutarında hisseye sahiptiler. Fransız bankaları Yakın Doğu'daki şubelerine 176 milyon Frank yatırmışlardı. Türkiye'deki toplam Fransız yatırımları 2,5 milyar frankı aşmıştı. Bkz. E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 142.

konsorsiyumun başlıca işgal konusu ise; İstanbul'dan Mezopotamya'ya uzanan petrol ve elektrik işleriydi⁵⁹⁰.

İngilizler ise Jön Türklerin iktidara gelmesiyle birlikte, geçmiş yıllardaki ihtiyatlı tutumlarını bir tarafa bırakarak, uzun zamandır uzak durdukları Osmanlı ülkesinde, ticaretten, nakliyeye; küçük vapur imalatındaki tekeli konumlarıyla gemicilikten, madencilğe; posta ve telgraf işlerine kadar birçok alana ilgi duymuş, özellikle pamuklu kumaş, iplik, yünlü eşyalar ve kömür ihracatında kayda değer artışlar sağlanmışır⁵⁹¹. Yine birçok İngiliz firması, demiryolu, kent hizmetleri, madencilik, denizcilik, bankacılık, nakliyat ve hayat sigortası alanında Türkiye'de uzun yıllar varlığını sürdürmüş, hissedarları arasında oldukları Osmanlı Bankası'nın iştirakleriyle de ilgilenmişlerdir. 20. yy'ın başlarında Osmanlı ülkesinde yer alan başlıca İngiliz yatırımları ve sermayeleri şöyleydi; İzmir-Aydın Demiryolu (sermayesi £1.784.000), The Metropolitan Railway of Constantinople (£250.000), Beyrut Su İşleri (£500.000), Ottoman Gaz Company Ltd (İzmir) (£100.000), Borax Company (£1.000.000), Yedikule İplikhaneleri (£50.000), The Annuaire Oriental and Printing Co. (£5.000), Selânik Ticaret Şirketi (£2.000.000), The Anglo Eastern Co-operative Co. (İzmir) (£20.000), The National Bank of Turkey (£1.000.000)⁵⁹².

20. yy başlarında yabancı sermayeli yatırımlar içinde şüphesiz en dikkat çekici ve siyasi sonuçları en etkili olanı bankacılık sektörü idi. Osmanlı ülkesinin gelecekte zenginleşmesi, ticaret ile sanayinin genişlemesi umudu ve beklentisi, başta İstanbul olmak üzere İmparatorluğun değişik yerlerinde diğer yabancı bankaların sayısını giderek artırmıştı. Nitekim 1905'te İstanbul ve İzmir'de İngiliz-Fransız-Rum Atina Bankası, Sociéte Generale tarafından idare edilen Selânik Bankası, Doğu Bankası⁵⁹³ şubeler açarken, bir yıl içinde bu girişimleri Wiener Bank-Verein ve Deutsche Orientbank'ın İstanbul'da açtığı ofis ve 1907'de Deutsche Palastina Bank'ın Beyrut'ta açtığı şube takip etmişti. Bu süreçte Batılı finans kurumlarını Osmanlı ülkesinde doğrudan veya dolaylı olarak (ortaklık yöntemi ile) şube açmaya iten en önemli sebep yine Büyük Güçler

⁵⁹⁰ J. Thobie, agm., 1985, s. 738.

⁵⁹¹ İngiltere'nin 1907-1909 yılları arasında Türkiye'ye ticareti ciddi boyutlarda artmış, hatta İngiltere sıralamada en üst seviyelere kadar yükselmiştir. 1909'da İngiltere'nin bu ülkeye toplam ihracatı £7.814.000 olarak ciddi bir artış gösterirken, ithalatı ise £5.466.000 olarak gerçekleşmiştir.

⁵⁹² The Levant Herald, 02 Temmuz 1910, s. 234-235; The Levant Herald, 30 Temmuz 1910, s. 270-271.

⁵⁹³ Banque D'Orient, önce Yunan-Alman kurumuydu, 1906'dan sonra ise Comptoir National d'Escompte de Paris'in yönetimine geçmişti.

arasındaki rekabetti⁵⁹⁴. O devirde Türkiye'ye gelen yabancı bankaların hemen hepsi ekonomik çıkarları yanında siyasi hedefler gütmüşlerdi. Zira yabancı hükümetlere kullandırılan krediler siyasi kontrol amacı taşıırken, demiryolu, karayolları, madencilik ve diğer imtiyazlar da finansörler aracılığıyla Avrupalı güçlere bölgesel hakimiyet sağlamaktaydı⁵⁹⁵. Bir başka deyişle “finans” ona ihtiyacı olan ülkelerde politik müdahale aracı ya da bir diplomasi aracı haline getirilmişti⁵⁹⁶. Bu olgu ABD'nin 1910-17 ve 1919-24 yılları arasında yaklaşık on üç yıl İstanbul Başkonsolosu olarak görev yapan Gabriel Bie Ravndal'ın⁵⁹⁷ 1926'da hazırladığı *“Turkey: A Commercial and Industrial Handbook”* adlı eserinde açıkça şöyle ifade edilmiştir:

“Bu yabancı bankaların neredeyse tamamının geçmişlerinde, bazen gizli fakat çoğu zaman açıkça, eski ‘Avrupa’nın hasta adamının’ mülkünü bölüşmek üzere siyasi bir entrikanın içinde oldukları bilinir. Her biri, temsil ettiği ülkenin ticaretini geliştirirken büyük kazançlar elde etmişlerdir. Hiçbiri samimiyetle Türkiye’nin refahını amaç edinerek çalışmamıştır, o refah her zaman tesadüfi bir konu olarak kalmıştır. Sermayenin bu şekilde yabancıların elinde toplanması kuşkusuz Türkiye için ciddi bir engel teşkil etmiştir. Ancak bu yabancı sermaye birikimi olmasaydı, ülkenin bugünkünden çok daha kötü şartlar içinde bulunacağını rahatlıkla söyleyebiliriz”⁵⁹⁸.

Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı ülkesine adeta hücum eden yabancı finans kapitalin arasında Fransız, Alman, Yunan, Rus, İtalyan, Macar, Avusturyalı yer alırken, Türkiye ekonomi politiginde daha etkili olmak için yeterli finansal kurumlarının olmadığını fark eden İngilizler de Türkiye piyasasına yeniden girmek için çareler aramaktaydı⁵⁹⁹. İngiltere'nin, Türkiye finansına yeniden yönelmesini

⁵⁹⁴ A. Autheman, *age.*, 2002, s. 200; P. Cottrell, *age.*, 2008, s. 71-72.

⁵⁹⁵ D. Mclean, *agm.*, 1976, s. 292.

⁵⁹⁶ H. Al, *age.*, 2007, s. 51.

⁵⁹⁷ Gabriel Bie Ravndal, İstanbul Başkonsolosluğu dışında (1910-17 ve 1919-24) Beyrut'ta (1906-10), Saint Nazaire'de (1917-18), Nantes'da (1918-19), Zürih'te (1926-27), Hamburg (1929) ve Berlin'de (1930) Başkonsolosluk yapmıştır. Bkz. WEB_77. Gabriel Bie Ravndal (1865-1949)- Genealogy, <https://www.geni.com/people/Gabriel-Bie-Ravndal/600000008459997690>, (14.10.2018).

⁵⁹⁸ Gabriel Bie Ravndal, *Turkey, a Commercial and Industrial Handbook*, United States Department of Commerce, Bureau of Foreign and Domestic Commerce, Trade Promotion Series No 28. Washington [D.C.], USA, 1926, s. 226; G. Bie Ravndal bu eserde, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki durumu, akla gelebilecek hemen her konuya yer vererek ve Osmanlı dönemine tarihsel göndermeler yaparak vermekte, bu özelliği ile de eser kapsamlı bir salname niteliği taşımaktadır. Zaten eser, yorumcular tarafından Amerika'nın 1926 yılı için resmi Türkiye salnamesi olarak adlandırılmıştır. Bkz. WEB_76. <http://lebrizimages.net/img/glrs/0369/web/muz0663/html/files/assets/seo/page77.html>, (14.10.2018).

⁵⁹⁹ Temmuz 1910'da Fransız sermayesinin ağır basacağı £3 milyon sermayeli, “Credit Foncier Ottoman” adında bir emlak bankası kurma girişimi ile Ocak 1911'de İtalya'nın ünlü bankası Banco di Roma'nın İstanbul'da ve Kudüs'te birer şube açması gündeme gelmiştir. Yine National Bank of Italy, Commercial Bank of Budapest, The Weiner Bank of Austria, the Deutsch Oriental Bank of Vienna, the Deutscher Bank

başlatan süreç ise Sir Edward Grey'in 1905'te Dışişleri Bakanı olarak göreve geldiğinde karşılaştığı manzara ile ilgiliydi. Zira Grey, 1905'te göreve geldiği ilk günlerde Türkiye'deki önemsiz seviyedeki İngiliz finansmanının miktarını öğrendiğinde dehşete düşmüştü. Çünkü Osmanlı dış borçlarının sadece %5'i İngiliz yatırımcıların elindeydi⁶⁰⁰. Mali ve sanayi imtiyazları Babıâli'nin, sonuç itibarıyla Sultan'ın armağanı olarak verilmekteydi. Kaldı ki II. Abdülhamid'in İngiliz finansını görmezlikten gelmesinin çeşitli sebepleri vardı. Bunlar daha önce de belirttiğimiz gibi; Mısır'ın devam eden işgali, Kıbrıs'a el konulmasına ilaveten, Türkiye'deki gayrimüslim unsurlar hakkında İngiltere'nin tutumu⁶⁰¹ ve İngiliz kamuoyunun görüşleriydi. İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğundaki Baştercüman Fitzmaurice ise bu konuda daha ilginç bir yorum yapmıştı; İngiltere, hem Rusya ile ilişkilerini bozmamak için Türkiye'nin mali sorunlarına karşı kayıtsız kalmış, hem de Araplarla çevirdikleri dolaplar ve halifelik planlarından dolayı imtiyazların dışında kalmıştı⁶⁰². Edward Grey yıllar sonra Türkiye'deki imtiyazlarla ilgili olarak biyografisinde şöyle demişti:

*“Türkiye’deki imtiyazların bedeli Abdülhamid’le kurulan dostluktu; Abdülhamid’in Türk imtiyazları için öngördüğü fiyata, Ermeni katliamı karşısındaki sessizlik, Makedonya’ya müdahale etmemek, o (Abdülhamid) Türkiye’de her ne yaparsa yapsın, Avrupa devletleri korosuna karşı onu korumak. Hiçbir İngiliz Hükümeti bu bedeli ödeyemezdi”*⁶⁰³.

İngiliz finans kapitalinin yetersizliğinin diğer bir nedeni ise; Osmanlı Devleti'nin 1875-1876 yıllarında Avrupalı tahvil sahiplerine borçlarını resmen ödeyemeyeceğini

of Berlin, the Credit Lyonnaise of France, the Bank of Athens ve St. Petersburg destekli bir Rus bankası da bu furyaya katılan diğer bankalardı. Bkz. Evening Star Newspaper, “*Advance of Turkey, Opportunities waiting for american shippers, New conditions prevail, modern methods favored by the government, Opening of the railways, vast natural resources which may be utilized by improved means of transportation*”, December 18, 1909, Washington, USA, s. 8; The Levant Herald, 28 Ocak 1911, s. 26.

⁶⁰⁰ İngiliz sermayesi çeyrek asırdır Osmanlı devlet finansmanında gerilere düşerken, buna karşın Fransa 1860'lardan itibaren Osmanlı tahvillerinde en büyük alıcı olmuştur. Şevket Pamuk'un verdiği bilgilere göre İngiliz sermayesinin 1881-1914 döneminde elinde tuttuğu istikraz miktarı %43,5'tan %19,9'a hızla düşerken, aynı dönemde Fransa'nın Osmanlı borçları içindeki toplam payı %45'ten %75,3'e çıkmış, Almanya'nın payı %8,3'ten %29,9'a sıçramıştır. 1914 tarihi itibarıyla İngiltere %19,9'luk pay ile Fransa ve Almanya'dan sonra üçüncü sıraya gerilemiştir. Bkz. A. Autheman, *age.*, 2002, s. 210; P. Cottrell, 2008, *age.*, s. 61-62; K. Hamilton, *agm.*, 2014, s. 42; Ş. Pamuk, *age.*, 2017, s. 77.

⁶⁰¹ Buna karşın Kayzer Wilhelm bilinçli bir şekilde yıllarca Avrupa'da Osmanlı haklarını tek başına desteklemiş, Ermeni meselesinde Büyük Güçlerin birleşik hareketine uzun süre engel olmuştur. Yine Girit sorununda Fransa, Rusya, İngiltere ve İtalya'nın tek başına oluşturduğu filoya katılmayı reddetmişti. Bütün bu hizmetlerinin karşılığında ise Bağdat Demiryolu imtiyazını almayı beklemişti. Bkz. R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 163-164.

⁶⁰² G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 354-355.

⁶⁰³ D. C. M. Platt, *age.*, 1968, s. 187; E. H. Rice, *agt.*, 1974, s. 92.

açıkladığı mali iflastı. Bu mali başarısızlığın ardından paralarının geri dönüşünde güvenliğe büyük önem veren İngiliz sermayesi Osmanlı ülkesinden çekilmiş ve bir daha da geri dönmemişti⁶⁰⁴. Diğer taraftan Majestelerinin Hükümeti de Osmanlı Devleti'ne verilecek kredi konusunda bir başarısızlık görmek istememekteydi⁶⁰⁵. İngiliz Hükümeti kredi mevzusunda bir başarısızlığı prestijleri açısından sakıncalı gördüğünden her zaman ihtiyatlı davranmayı tercih etmişti. Bu nedenlerle geçmiş dönemlerde Türkiye'deki ekonomik ortamı sık sık İngiliz finansörlere bildirerek onları, gerekli koşullar sağlanmadıkça Türklere kredi verilmemesi konusunda uyardı⁶⁰⁶.

Ancak koşullar değişmiş, İngiltere için Osmanlıların başka Avrupalı finansörlerden para sağlaması, dolayısıyla onların kontrolüne girmesi gibi bir tehlike ortaya çıkmıştı. Zira 19. yy'ın sonlarından itibaren Fransa, Almanya ve Rusya'nın üstünlük kurma amacıyla dış borç verme ve imtiyazlar elde etme girişimleri Britanya'nın uzun zamandır dünya meselelerinde sahip olduğu siyasi ve ticari üstünlüğe bir meydan okuma olarak ortaya çıkmış, bu da İngiltere'nin "*yatırımcıların işlerine karışmama, finansörlerden uzak durma*" şeklindeki geleneksel politikasını yavaş yavaş terk etmesine yol açmıştı⁶⁰⁷.

⁶⁰⁴ 1881'de kurulan Dünyu Umumiye'deki (Conseil de La Dette Publique Ottomane) İngiliz delegasyonuna ve bunu takiben Türkiye'nin dışarıdaki kredi itibarının artmasına rağmen, İngiliz yatırımcılarının Osmanlı hisselerine ilgileri artmamıştı. Bunun yanında Osmanlı Bankası Londra yönetim kurulunun çoğunlukla Mısır'daki işlerle ilgilenmesi sebebiyle İngilizlerin, bir Anglo-Fransız oluşumu olan Osmanlı Bankası'ndaki etkinlikleri de azalmıştı. Bkz. J. Thobie, agm., 1985, s. 732; A. Autheman, *age.*, 2002, s. 210; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 103; P. Cottrell, 2008, *age.*, s. 61-62.

⁶⁰⁵ PRO, FO 371/549, No. 34124, 03.10.1908, Hardinge'den Lowther'e "gizli" başlıklı, No. 416, s. 112; PRO, FO 371/545, Dosya No. 27894.

⁶⁰⁶ Türkiye'deki İngiliz resmi görevliler de Londra'daki yetkililere, finans sistemlerinde reform için gerekli çabayı göstermedikleri sürece ve kontrolü kendi ellerinde olan sağlam bir güvence verilmediği sürece Türk kredilerinde İngiliz katılımına karşı olduklarını iletmışlerdi. Sir Adam Block 1909'larda bile Sir Charles Hardinge'e, Türk kredilerinden hâlâ çekindiğini bildirmişti. Zira Türkler ister despotik, isterse de anayasal rejim olsun hiç fark etmez, ellerine para geçtiği sürece yarını düşünmeden bunu dikkatsizce harcar ve hiçbir nasihati dinlemezlerdi. Ne zaman muhtaç duruma düşerler ve başka çare kalmadığını görürlerse o zaman söz dinlerlerdi. Bkz. PRO, FO 371/762, No. 2419, 13 Ocak 1909; M. Kent, agm., 1975, s. 373; D. Mclean, agm., 1976, s. 293.

⁶⁰⁷ İngiliz Dışişleri finans dünyasıyla resmi temastan kaçınma eğilimindeydi. Bu politika 1848'de Lord Palmerston'un yazılı sirkülerle açıkça ortaya koyduğu gibi piyasalara müdahale etmeme, yatırımcıların işlerine karışmama durumuydu. İngiliz Hükümeti kredi açılırken nasıl piyasalara müdahale etmiyorsa, verilen kredinin geri alınmasında da bu ülkelere müdahale etme çağrılarını kulak asmamıştı. Ancak hükümetin dış politikasında bariz bir tehlikenin doğması veya İngiltere'nin küresel konumuna ve dünya ticarindeki payına yönelik saldırılar söz konusu olursa geleneksel politika terk edilmekteydi. Bkz. H. Al, *age.*, 2007, s. 47; Ayrıca İngiliz yatırımcıların gitmek istemedikleri yere girmeye teşvik etmek Dışişleri geleneğinde bulunmamaktaydı. Bunu yapmak hükümetin sorumluluğa dahil olmasını gerektirirdi. Finansa karşı bu resmi tutum 1908'lerde Edward Grey'in Türkiye'deki anayasal rejime destek politikasına da ciddi bir engel teşkil etmişti. Bkz. E. H. Rice, agt., 1974, s. 96.

Nitekim o zamana kadar İngiliz sermayesi muhafazakâr tutumlarıyla Osmanlı piyasalarından uzak dururken⁶⁰⁸, özellikle 1860'lardan sonra Fransız sermayesi ile kendisine kapı aralamak için kararlı bir biçimde çabalayan Alman sermayesi, Osmanlı ülkesine akmişti⁶⁰⁹. Alman İmparatorluğu, özellikle de Deutsche Bank ve Bağdat Demiryolu vasıtasıyla Osmanlı ülkesindeki nüfuzunu artırırken⁶¹⁰, Fransız sermayesi de, Osmanlı maliyesinin devam edegelen kronik açıklarından dolayı uluslararası borçlanmalarda başrolü oynayarak, özellikle Osmanlı Bankası aracılığıyla uzun yıllardır Osmanlı ekonomisi üzerinde güçlü bir hegemonya kurmuştu. Son yirmi beş yıldır (en çok da 1908'lerde) bir Fransız bankası haline gelen banka, Osmanlı borçlarının büyük bir kısmını kontrolünde tutan ve çok uzun yıllardır Osmanlı ülkesinden en çok nemalanan kurumdu⁶¹¹. Bu kurumlar berbat para darlıklarına sıkça düşen Osmanlı Hükümetleri'ne gerekli nakiti en külfetli ve dahası Bâbıâli'yi kendi insaflarına terk eden koşullarla vermişlerdi. Sonuçta her iki ülke de her türlü imtiyazı elde etmenin yanı sıra, padişaha sıklıkla uyguladıkları baskıyı siyaseten Büyük Britanya aleyhinde kullanmışlardı⁶¹².

Daha da fazlası, Fransız sermayesinin baskın olduğu ve ortakları arasında Rothschild ailesinin de bulunduğu Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmani-i Şahane), Osmanlı ülkesindeki büyük çıkarları icabı herhangi bir rakibin yaşamasına da izin vermemiş, adeta bir tekel oluşturmuştu. Mesela o dönemde bir İngiliz bankası olan İran Bankası'nın (The Imperial Bank of Persia) Bağdat ve Basra'da varlık göstermesini engellemişti⁶¹³. Yine daha önce de belirttiğimiz gibi, Fransız finansı 1894'ten beri Alman finansı ile (Osmanlı Bankası-Deutsche Bank) bir iş birliği içine girmiş, Fransız-Alman hakimiyetinin hüküm sürdüğü Türk kredilerine İngiliz finansçılarının ya da sendikalarının girmesine izin verilmemişti.

⁶⁰⁸ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 29 77 (1), Babington Smith'den Dawkins'e 19.02.1903'te gönderilen mektup.

⁶⁰⁹ A. Autheman, *age.*, 2002, s. 210; P. Cottrell, 2008, *age.*, s. 61-62.

⁶¹⁰ Bu bankayı Deutsche Palestina Bank, Banque d'Orient, Dresdner Bank, Deutsche Orient Bank gibi büyük sanayi devleriyle bağlantıları olan diğer Alman bankaları izlemiş, Yakın Doğu'daki iş hacimlerinden olağanüstü paylar almışlardır. Büyük bir iş için sermaye gerektiği zaman Alman bankaları hemen girişim sahiplerinin tahvillerini satın almışlar, bu şekilde hem alacaklı hem de işin ortağı olmuşlardı. Bu bankalar Türkiye'ye yerleştikten sonra düşük faiz ve bol miktarda krediler dağıtarak, hatta karşılıksız krediler vererek rekabette avantaj yaratmışlardı. Bkz. D. Mclean, *agm.*, 1976, s. 293; E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 94-96.

⁶¹¹ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 95; WEB_34. Osmanlı Bankası (2015), http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı_Bankası (12.03.2015); WEB_35. Osmanlı Bankası Tarihçesi (2002), <http://www.obarsiv.com/ob-tarih.html>, (12.03.2015).

⁶¹² The Times, 29 Ağustos 1909, s. 4.

⁶¹³ M. Kent, *age.*, 2013, s. 279-285.

1.8.1. İngiliz Dışışleri'nin Ekonomik Alanda Türkiye'ye Girme Çabaları

Osmanlı Bankası'nın uzun süredir İngiliz girişimlerinin önündeki en büyük engel olduğu konusu, yıllardır İngiliz resmi çevrelerinde ve Londralı finansçılar arasında bilinmekteydi. Daha 1903'lerde Londra'nın büyük bankerlerinden Sir Clinton E. Dawkins (J. P. Morgan'ın yöneticisi) ve Sir Ernest Cassel, bu anormal durumu Lord Lansdowne'a bildirmiş ve Londra'daki tüm finans çevreleri olarak bu durumu Osmanlı Bankası nezdinde protesto etmeyi düşündüklerini dile getirmişlerdi. Hatta Dawkins, Osmanlı Bankası'nın tüm kredi operasyonlarını Paris'ten yönettiğini, Londra Komitesi'nin bu tür kredilerden uzak tutulduğunu, Düyunu Umumiye'de İngiliz delegesi Babington Smith'e şikâyet etmiş ve yardım istemişti. Dawkins'e göre, İngiliz finans çevreleri "*Fisheries Loan*"dan ya da başka işlemlerden bir pay alma şansına sahipken, hatta bazıları (Fransız-Alman sendikaları tarafından desteklenen) Deutsche Bank ve Osmanlı Bankası tarafından ortaklaşa yürütülürken, Türk finansına ilişkin hiçbir işlem Londra'ya teklif edilmemekteydi. Ancak bu noktada Babington Smith'in de yapabileceği pek bir şey yoktu; Deutsche Bank ve Osmanlı Bankası hiçbir kredi işleminde Düyunu Umumiye İdaresi'ne danışmadan hareket etmekteydi. Osmanlı Bankası'nın Londra Komitesi günlük rutin bankacılık işlemleri dışında hiçbir şey yapamamakta, hatta o kadar ki, Paris'in yaptığı bazı işlemlerden bile habersiz kalmaktaydı⁶¹⁴.

Öte yandan İngiliz Dışışleri Bakanı Sir Edward Grey de 1905 Aralık ayında göreve geldiğinde, Türkiye'deki ticari faaliyetlerden ne kadar soyutlandıklarını gördüğünde büyük bir üzüntü ve hayal kırıklığı duyduğunu itiraf etmişti⁶¹⁵. Bu alandaki eksikler ise Britanya'nın ekonomik, politik ve stratejik olarak yakın ilgi alanı olan bir bölgede prestijini sarsmıştı. Ancak Sir Edward Grey 1905'te iş başına geldiğinde; Türkiye'deki durum tek başına diplomasinin düzeltebileceği bir sorun değildi; bunun için İstanbul'da İngiliz finansını yeniden canlandıracak, bu piyasalarda İngiliz finansal boşluğunu dolduracak birtakım girişimlere ihtiyaç duyulmaktaydı. Tam da o sıralarda İstanbul'daki İngiliz ekonomik ve finansal boşluğunun önemli bir sorun olduğuna dikkat çeken Adam Block'un 19 Haziran 1906 tarihli muhtırası, İngiliz Dışışleri'nin düşüncelerini etkileyecek önemli bir dönüm noktasıydı.

⁶¹⁴ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 29 74, C. E. Dawkins'den Babington Smith'e 09.02.1903'te gönderilen mektup; aynı yerde HBS 29 77 (2-3), Babington Smith'den Dawkins'e 19.02.1903'te gönderilen mektup.

⁶¹⁵ K. Grunwald, agm., 1969, s. 145.

Kısa bir süre sonra “Sir” ünvanı ve “K.C.M.G” (Knight Comander)⁶¹⁶ nişanı alacak olan Adam Block, İstanbul’daki İngiliz Büyükelçiliği’ndeki eski Baş Dragoman, aynı zamanda Düyunu Umumiye’de (Osmanlı Kamu Borçları İdaresi) İngiliz Delegesi ve kısa bir süre sonra da İstanbul’daki İngiliz Ticaret Odası Başkanı olacak saygın bir İngiliz devlet görevlisiydi. Adam Block’un bu memorandumu haklı bir endişeyi taşımaktaydı; bu da Türkiye’deki Fransız-Alman ekonomik yoğunluğuydu. İngilizlerin tam tersine, Fransız finansörleri, Bâbıâli’nin baş kredi kuruluşları olarak pozisyonlarını güçlendirmişler ve Alman sermayesi ve sanayisi ile de ilişkilerini geliştirmişlerdi. Her iki ülkede finans ve demiryolu işletmeciliğinde nüfuzlarını artırmışlardı. Fransız-Alman sanayi işletmelerinin hızla ve başarılı bir şekilde genişlemesi ise doğrudan diplomatik müdahaleler ile kendi devletlerinin resmi görevlilerinin destekleriyle gerçekleşmişti. Bu şekilde Almanya ve Fransa, Osmanlı ülkesindeki çıkarlarını sürekli geliştirirken, İngiltere gerilemekteydi. İngiliz şirketleri bu operasyonların ve teşebbüslerin kârlarından pay alamamışlardı. Bu durum gün geldiğinde kötü bir mali yönetime sahip Osmanlı Devleti’nin maliyesi tam anlamıyla uluslararası kontrole geçtiğinde, İngiliz finansörlerin demiryolu işletmeleri ve finansal operasyonlarda yer almaması anlamına gelecek, bu da İngiltere’yi bölgede politik açıdan zayıf düşürecekti.

Açıkçası Adam Block’un korkusu şuydu; karşılayabileceğinden daha fazla borç almaya teşvik edilen Osmanlı Devleti sonunda borçlarını ödeyemez hale geldiğinde (ki bu durum beklenmekteydi) Fransa ve Almanya’nın aksine İngiltere’nin, Türkiye’de yeterli ekonomik varlığı/yatırımı bulunmadığından bu ülkeye politik müdahalesini haklı gösterecek bir bahanesi olamayacaktı. Adam Block, Osmanlı Devleti’nde ekonomi temelinde başlayıp, politik kontrol kurulması ile devam edecek bir yapı oluşturulduğunda İngilizlerin elinin zayıf kalacağını düşünüyor, Fransızlar ve Almanlarla kıyaslandığında, savunacakları çıkarları olamayacağından büyük endişe duyuyordu⁶¹⁷. Daha önceleri, yani 1906’nın ortalarına kadar İngiltere’nin İstanbul’da zayıflayan politik konumuyla ilgilenmeyip, doğrudan bir şey yapmayan İngiliz Dışişleri, Adam Block’un bu muhtırası ile böyle bir sorunu ciddiye almaya ve çözüm için alternatif aramaya zorlanmıştı⁶¹⁸.

⁶¹⁶ Bu şeref nişanı, 1818’de Kral George III tarafından oluşturulmuş ve yurtdışında ya da İngiliz Milletler Topluluğu’nda (Commonwealth) olağanüstü ve önemli hizmetler sunan İngilizlere verilmiştir.

⁶¹⁷ PRO, FO 371/152, No. 22545, s. 590-609, Adam Block’tan İngiliz Dışişleri’nden C. Hardinge’e “gizli” başlığıyla gönderilen “Franco-German Economic Penetration into Turkey” başlıklı, 8735 No’lu bilgi notu. Foreign Office kayıtlarına bu mektup 03.07.1906 tarihinde girmiştir.

⁶¹⁸ E. H. Rice, agt. 1974, s. 98-99; M. Kent, agm., 1975, s. 369.

O sıralarda İngiliz Dışişleri'ndeki kimi diplomatlarca Fransa ile 1904'te imzalanan askeri ittifakın Yakın Doğu'ya taşınarak, Almanya'ya karşı oluşturulacak bir ekonomik iş birliğinde kullanılması fikri ortaya atılmıştı⁶¹⁹. Bu doğrultuda Foreign Office, İngiltere'nin Yakın Doğu'daki ticaretini ve stratejik çıkarlarını, Fransa ile ittifaklarından yararlanabilecekleri daha aktif bir ekonomik diplomasi ile korumak istemiş; bu ise kendini, İstanbul'da Anglo-Fransız finansal iş birliğini geliştirecek bir girişimde bulunulması şeklinde göstermişti. Nitekim çok geçmeden de bu fırsat 1906'da, Marius Michel Paşa⁶²⁰ve Michel Duparchy'nin, "*Docks ve Entrepôts de Constantinople*" (Constantinople Quays Company ya da Dersaadet Rıhtım Şirketi) şirketindeki hisselerini satmak istediklerinde ortaya çıkmıştı. Bu Fransız kontrollü şirket, 1890'da Sirkeci ve Galata sahillerinde liman tesisleri kurma ve işletme imtiyazı almış, ancak bir süre sonra, Bâbiâli ile şirket arasında çıkan anlaşmazlıklar ve 1900'de Almanların Haydarpaşa'da bir rıhtım inşa etmek için elde ettikleri imtiyaz Dersaadet Rıhtım Şirketi'nin satışını gündeme getirmişti⁶²¹.

Bu aşamada İngiliz Dışişleri'nin, Almanya'nın yurtdışına barışçıl bir şekilde nüfuz etmediği iddiası ve Alman hedeflerine yönelik artan korkuları rıhtım işini ele geçirmek için İngiliz yetkilileri motive etmiştir. İngiliz yetkililer bir fırsat doğduğunda Almanların Quays Company'yi satın almasından veya Fransız iş birliği ile önemli bir

⁶¹⁹ Bilindiği gibi bu ittifak, Afrika, Asya ve Kuzey Amerika'daki Anglo-Fransız farklılıklarını yönetmekle ilgiliydi. Bkz. K. Hamilton, agm., 2014, s. 43; Bu bağlamda 1905-1906'daki Fas krizi sırasında Fransa-Almanya arasında yaşanan gerginlik bir çekişmeye dönüşünce, İngiltere de Algericas toplantısı sırasında Fransa'nın Fas üzerindeki iddialarını desteklemişti. Bkz. P. Kennedy, *age.*, 2015, s. 308.

⁶²⁰ Marius Michel, Kırım Savaşı yıllarında Osmanlı denizlerine seferler yapmış, gözlem gücü yüksek, iyi yetişmiş bir denizciydi. 1854 Aralık ayında İmparator III. Napoleon tarafından, Kırım Savaşı'na katılan ve içinde bulunduğu Henri IV adlı savaş gemisi Eupataria kıyılarında karaya oturan General Kont Olivier Lannes de Montebello'yu ülkeye geri getirmek üzere vazifelendirilmişti. Marius Michel, "Amsterdam" adlı gemiyle Kırım'a giderek Montebello'yu kurtarmış ve mürettebatıyla birlikte İstanbul'a getirmişti. Fransız kaptanlar Montebello ve Marius Michel, İstanbul'dan da Marsilya'ya dönüş yolculuğu sırasında Osmanlı sahillerindeki deniz fenerlerin eksikliği üzerine sohbetler yapmışlardı. Paris'e geldiklerinde yaverinin anlattıklarından etkilenen III. Napolyon, hem verdiği görevi başarıyla tamamlayan Marius Michel'in isteklerini karşılamak, hem de hemen girişimde bulunmazsa işi İngilizlere kaptırmaktan çekinerek, konuya sahip çıkmıştır. III. Napolyon, İstanbul'daki Fransız Büyükelçi Thouvenel'e bu konuda gerekli direktifler vermiş ve Babiâli ile görüşmelerde bulunmak üzere temsilciler göndermiştir. Bu girişimlerin sonucunda Marius Michel, Osmanlı Devleti'nin hizmetinde deniz fenerleri inşa etmek üzere Temmuz 1855'te İstanbul'a gelmiştir. Ağustos 1855'te imzalanan bir anlaşma ile Osmanlı Devleti, Deniz Fenerleri Genel Müdürlüğü'nü (Direction Generale des Phares) kurmuş ve başına da Marius Michel'i getirmişti. Marius Michel bu işin oldukça kâr'lı olduğunu görünce de bir sermayedar ile birlikte Ağustos 1860'ta ilk fener imtiyazını Osmanlı Hükümeti'nden almayı başarmıştı. Bkz. V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 103-104; V. Necla Geyikdağı, *Foreign Investment in the Ottoman Empire: International Trade and Relations 1854-1914*, 2011, s. 110; Sacit Kutlu, "Boğaziçi Aşığı Bir Fransız Osmanlı Paşası ve Galata Rıhtımı, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Tarih Vakfı Yayınları, S. 281, Mayıs 2017, s. 50.

⁶²¹ Zaten o sıralarda Padişah II. Abdülhamid de bu limanı devletçe satın alarak, Hazine-i Hassa'ya geçirmek istemekteydi. Ancak Sultan Abdülhamid'in şirket için istenen parayı verememesinden dolayı anlaşma tamamlanamamıştı. Bkz. V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 163; K. Hamilton, agm., 2014, s. 43.

hisseyi kontrol altına almasından korkmaktaydı. İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası da bu görüşü teyit etmekteydi. Zira İngiltere'nin bölgedeki deniz ticareti genişlemekle birlikte, ağırlıklı olarak demiryolu ile taşınan Alman ticareti daha hızlı büyümekteydi. Şayet İstanbul rıhtımları, Almanlar tarafından elde edilirse bunun hemen ardından Alman ticareti hızla artacak, İngiliz payı ise azalacaktı. Nitekim bu kaygılar, liberal Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in, Osmanlı Devleti'nde doğrudan bir girişime teşebbüs etmek yönünde bir kararlılık ortaya koymasına yol açmıştır. Grey'e göre, Almanlar zaten Haydarpaşa'yı kontrol etmekteydi ve bir monopol oluşturmalarına izin vermemek için Dersaadet Rıhtım Şirketi'nin satın alınması gerekmekteydi. Bu nedenle proje 19 Mayıs 1906 tarihinde İngiliz Dışişleri'ne teklif edildiğinde, Grey ve Hardinge tarafından ilgiyle karşılanmış ve Foreign Office'in "Gizli Hizmet" (Örtülü Ödenek/Secret Fund) parasının Dersaadet Rıhtım Şirketi'nin Anglo-Fransız satın alımına sunulması fikri gündeme gelmişti. Anlaşılacağı gibi İngiliz Dışişleri'nin bu noktadaki temel meselesi; rıhtımın iş potansiyeli, kârlılığı vs ile ilgili değildi; daha ziyade Almanya'nın Türkiye'deki ekonomi-politik genişlemesini sınırlamak ve İngiliz ticaretini korumaktı.

Bu şekilde bir taraftan İstanbul'da İngiliz ticareti korunacak, diğer yandan da bu işi Fransızlarla birlikte yapmak Foreign Office'in o günlerde hedeflediği Türkiye ekonomi politikasına da uygun olacaktı. Dışişleri Müsteşarı Charles Hardinge'e göre, Quays Company'deki bu ortaklık Osmanlı ülkesinde İngiltere ve Fransa arasında daha sistematik bir ticari iş birliğine ivme kazandıracaktı. Nitekim 21 Aralık 1907'de Bank of England'ın temsilcisi sıfatıyla Edouard de Rothschild, Londra'daki amcasına 37.500 adet hisseden, değeri yaklaşık 375.000 sterlin olan 18.750 adet hissenin Bank of England adına alındığını bildirdiğinde bu ortaklık kurulmuş oluyordu. Kalan 18.750 adet hisse ise Osmanlı Bankası, Duparchy ve Michel Paşa'dan oluşan bir Fransız grubuna ait olacaktı⁶²².

1.8.2. Anglo-Fransız Ortaklığında Bir Finansal Arayış: Ottoman Society

Öte yandan İngiliz Dışişleri bir süredir Deutsche Bank ve Osmanlı Bankası'nın İstanbul'daki en etkili iki banka olduğunun farkındaydı ve Alman-Fransız müşterek hâkimiyetinden rahatsızlık duymaktaydı. Zira bu ortak hâkimiyet Londra'yı İstanbul'dan uzak tutma eğilimindeydi. Bu nedenle Sir Edward Grey daha Meşrutiyet ilan edilmeden, yine Fransızlarla 1904'te imzalanan "Entente"i dikkate alarak, Fransız finansçılarıyla

⁶²² K. Hamilton, agm., 2014, s. 41-57.

ortaklaşa oluşturacakları bir finansal yapının çatısı altında Türkiye'deki imtiyazları müttefiki ile paylaşmak istemişti⁶²³. Ancak Foreign Office bu yeni oluşturulacak Anglo-Fransız finansal kombinasyonunun kesinlikle Osmanlı Bankası'ndan bağımsız olmasını tercih etmişti⁶²⁴. Zira banka 1863 yılında bir Anglo-Fransız konsorsiyumu olarak kurulup, Londra ve Paris'te ayrı yönetim komiteleri tarafından temsil edilse de, Fransız nüfuzu son yıllarda çok belirgin hale gelmişti. Osmanlı Bankası artık tam anlamıyla Fransız çıkarlarını savunan, Fransızların hâkim olduğu bir Fransız bankasına dönüşmüştü⁶²⁵. Banka, Fransız diplomatik desteğiyle reforme edilip, yeniden düzenlenebilirdi. Ancak Fransız finansörler ve Fransız diplomatlar banka üzerindeki kontrolü ellerinden bırakmak istemediğinden bu arzunun gerçekleşmesi mümkün gözükmemekteydi⁶²⁶.

Sir Edward Grey'in arzuladığı gibi bir proje ise ilk kez 1907 yılının ocak ayında, Armstrong, Whitworth şirketinin İstanbul'daki temsilcisi Sir Arthur Vere tarafından ortaya atılmıştı. Şöyle ki; o sıralarda Osmanlı Bankası'nın başını çektiği bir finans grubu Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi imtiyazları almak ve işletmek için "*Participation d'études industrielles dans l'Empire Ottoman*" adında bir ortaklık kurmuştu. Kısa bir süre sonra ise Arthur Vere söz konusu oluşumun İngiliz-Fransız sendikalarından oluşan bir konsorsiyuma dönüştürülmesi, bu vasıtayla Türkiye'deki imtiyazların araştırılması ve paylaşılmasını teklif etmişti. Şayet böyle bir girişim başarılı olursa, Anglo-Fransız rekabetinin yerini iş birliği alabilir, Yakın Doğu'daki İngiliz yatırımlarındaki göreceli düşüş durdurularak, bölgede sistematik bir şekilde büyüyen Alman etkisi kontrol altına alınabilirdi⁶²⁷.

⁶²³ E. H. Rice, agt., 1974, s. 95.

⁶²⁴ PRO, FO 800/1826, No. Tu/08/5, L. Mallet'den Bertie'ye 24.04.1908'de gönderilen mektup.

⁶²⁵ HBS 30 (3) 2, Sir Babington Smith'den 07.10.1910'da Sir Arthur Nicolson'a gönderilen mektup, Trinity College Library, Cambridge University; M. Kent, agm., 1975, s. 372.

⁶²⁶ O günlerde Paris Borsası'nın resmi kotasına yabancı tahvillerin kaydı için Fransız Hükümeti'nden izin alınması zorunluluğu, Fransa'da finans-diplomasi ittifakını geliştirmişti. Fransız bankerlerin sanayicilerle iş birliği yaptığı birçok da şirket vardı. Bu bağlamda 1908'de, Osmanlı Bankası'nın liderliğinde altı büyük Paris bankası, Régie Générale des Chemin de fer ve Société des Batignoles ile bağlantılı bir şirket demiryolları imtiyazları için kurulmuştu. Yine 1909'da, Société Generale, Osmanlı Bankası, Paribas ve Spitzer ve Thalmann işletmeleri, "Association en Participation pour l'Etude d'Affaires Financières, Industrielles et Commerciales en Turquie" etrafında bir araya gelmişti. Bunlara 1911'de, Société Centrale pour l'industrie Electrique ve Société Thomson-Houston/France de katılmıştı. 1912'de Société Nanceenne de Credit, Banque Renault (Nancy) ve Banque Périer, "Omnium d'Entreprises"ı kurmuştu. Çok çeşitli imtiyazlar peşindeki bu kuruluşun yönetim kurulu; banker, sanayici ve işletmecilerden oluşmuştu. Bu, diplomasi-finans-sanayi üçlüsü Fransız emperyalizminin bölgedeki en güvenli kozlarından birini oluşturmaktaydı. Özellikle de Fransız finansörler ve diplomatlar yakın ittifak içinde çalışmaktaydı. Bkz. K. Hamilton, agm., 2014, s. 41-57.

⁶²⁷ A. Autheman, age., 2002, s. 211; K. Hamilton, agm., 2014, s. 41-57.

O günlerde Sir Edward Grey de, çoğunlukla İngiliz-Fransız görüşmelerini yürütmekle görevli Daimi Müsteşar Sir Charles Hardinge'e, İngiliz Dışişleri'nin resmi politikasını; *"politik nedenlerden ötürü İstanbul'daki ticari çıkarlar konusunda Fransa ile iş birliği halinde olmak, bu ülke ile bir rekabetten ve çatışmadan kaçınmak"* şeklinde açıklarken, Osmanlı Bankası'nın Londra Şubesi de bu iş birliğine davet edilmiştir. Bu iş birliğinin ne şekilde olacağı ise; *"Türkiye'deki tüm ticari operasyonlarda Fransız-İngiliz politikasına paralel bir şekilde uyum içinde çalışacak ve ortak çıkarları birleştirecek bir Fransız-İngiliz finansçılar grubunun ortak güçle oluşturulması"* şeklinde dile getirilmişti. İngiliz Dışişleri'nin bu resmi açıklamasında kurulacak finansal oluşumun Foreign Office ve elçilik tarafından sürekli destekleneceği de vurgulanmıştı⁶²⁸.

Ancak bir İngiliz-Fransız ortak finans girişimi konusundaki görüşmeler beklenenin aksine yavaş ilerlemiştir⁶²⁹. İlk olarak Osmanlı Bankası ve Fransız Dışişleri⁶³⁰, İstanbul'da hâlihazırda sahip oldukları hâkim pozisyondan dolayı böyle bir oluşumu kendileri açısından çok da avantajlı görmediklerinden görüşmelere gönülsüz katılmışlar, adeta ayak sürümüşlerdir. Daha sonra da bu projeye ait görüşmeler Londra'ya taşınmış, ancak orada da Osmanlı Bankası'nın Londra Komitesi kendi monopolünü ve kârlarını paylaşmak konusundaki rekabet endişesiyle işleri iyice çıkmaza sokmuştur⁶³¹. Daha da kötüsü Şubat 1908'de Londra Komitesi'nden E. W. H. Barry, Ottoman Society adlı şirketin kurulduğunu bildirmişken, Mart 1908'de Somerset House'dan böyle bir şirketin var olmadığı bilgisi verilmesi Dışişleri'nde şok etkisi yaratmıştır⁶³². Dışişleri Bakanlığı'nın kayıtlarında geçtiği kadarıyla, Osmanlı Bankası'nın Londra Şubesi

⁶²⁸ PRO, FO 371/350, No. 33703, E. Grey'den Hardinge, 15 Ekim 1907, s. 216-217; İngiliz Ticaret Kurulu'nun konu hakkındaki resmi görüşü ise; İngiliz iş adamının böyle bir işte kaybetme ihtimalinin çok az olduğu, buna karşın muhtemelen oldukça iyi kazanma şansının olacağı yönündeydi. Bkz. PRO, FO 371/350, No. 37427, A. Wilson Fox, Ticaret Kurulu, Hardinge'nin 11 Kasım 1907 tarihli bilgi notu; The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 2, Babington Smith'den E. Cassel'e 30.11.1910'da yazılan mektup, s. 136.

⁶²⁹ M. Verneuil'a göre (Syndic of the Agents de Change) Anglo-Fransız oluşumunu Osmanlı Bankası'nın Londra Şubesi engellemekteydi. Bankanın Paris Şubesi de Fransız finansçıların bankaya katılmasını engellemekteydi. Bkz. PRO, FO 800/180 BERTIE, Sir Francis (1898-1913), Nos. Tu/07/9, Bertie'den Mallet'e 18.04.1907'de gönderilen mektup; Ayrıca 1906-1907 ve 1908 yılı için bkz. Bertie'nin yazışmaları (Public Record Office, Londra), PRO, FO 800/180 BERTIE, Nos. Tu/06/2, 4-5; Nos. Tu/07/7, 9-12, 14-28; Nos. Tu/08/1-9, 25, 28; PRO, FO 371/350, No. 15180, No. 33703; PRO, FO 371/538, No. 5777; PRO, FO 371/548, No. 28640.

⁶³⁰ Orijinal metinde "Quai d'Orsay" (Paris'teki Dışişleri Konutu).

⁶³¹ PRO FO 800/180 BERTIE, Nos. Tu/06/2; PRO, FO 800/180, No. Tu/08/1, Francis Bertie'den C. Hardinge'e 08.02.1908'de gönderilen mektup; PRO, FO 800/180, No. Tu/08/28, Francis Bertie'den C. Hardinge'e 16.12.1908'de gönderilen mektup; M. Kent, agm., 1975, s. 369.

⁶³² PRO, FO 371/538, No. 5777, C. Hardinge'den Mr. Barry'e 27.03.1908'de gönderilen mektup, s. 427.

Müdürü Mr. Barry, zaman geçtikçe “*sahtekâr*” ve “*kaypak*” bir tavırla birbiri ardına bahaneler öne sürmüştür⁶³³.

Bu arada Mr. Barry, 1908’in baharında zaman zaman Cassel’i de ziyaret etmiş ve bu görüşmeler sırasında onun Fransız-İngiliz finansal iş birliğine yönelik oluşuma katılım eğiliminde olup, olmadığını sormuştur. Cassel de kurulması planlanan İngiliz-Fransız ortak girişimine birkaç bin sterlinlik bir katılıma hazır olabileceğini söylemiştir⁶³⁴. Ancak Barry, Cassel’in söz konusu girişime meyilli olduğunu öğrenince meseleyi bir daha hiç açmamayı yeğlemiş olmalı ki, Cassel’in yanına bir daha hiç uğramamıştır⁶³⁵.

Ancak bir süre sonra İngiliz Dışişleri’nin yoğun ikna çabaları sonucunda Londra Komitesi tarafından Londra’da 30.000 sterlin sermayeli ‘*Ottoman Society*’ adlı bir ortaklık kurulmuştur⁶³⁶. Bu İngiliz grup, Sir Ernest Cassel ile Sir Albert Stern’in hisselerini içermiş, hatta bu gelişmenin ardından İngiliz Dışişleri, İstanbul’daki Büyükelçisi Sir Gerard Lowther’a bir İngiliz-Fransız oluşumu olan Ottoman Society şirketine yeni müdür olarak Mr. Arthur Vere’i göstermiştir⁶³⁷. Ottoman Society adlı iştirak 20 Temmuz 1908’de Osmanlı Bankası’nın bu amaçla kurduğu şirketle de bir anlaşma yapmıştır. Buna göre her iki tarafta aldığı işlerin %50’sini ortağına verecekti. Ancak Osmanlı Bankası kendine ait gördüğü ve kendisine ayırmayı planladığı alanları bu anlaşmanın dışında bırakmak istemiştir ki, bunlar; Tütün Rejisi, İzmir-Kasaba, Selânik-İstanbul, Şam-Hama, Bağdat, Tuna-Adriyatik demiryolları, Beyrut limanı, İstanbul rıhtımları, Ereğli kömür ocaklarıydı⁶³⁸.

⁶³³ PRO, FO 800/180, No. Tu/08/9, Bertie’den C. Hardinge’e gönderilen telgraf; PRO, FO 371/538, No. 5777, Francis Bertie’den C. Hardinge’e 08.02.1908’de gönderilen “özel” mektup, s. 412; aynı yerde Reginald Lister’in 07.02.1908 tarihli memorandumunu, s. 413; PRO, FO 371/350, No. 15180, Arthur Vere’den C. Hardinge’e 03.05.1907, s. 163-165; M. Kent, agm., 1975, s. 369.

⁶³⁴ Plana göre; bu iş birliği için biri İngiliz, diğeri Fransız iki şirket oluşturulacaktı. Temel düşünce, her şirketin diğeri yaptığı işlerde bilgilendirmesi ve bu işlerde diğeri şirketin %50 oranında katılımının sağlanmasıydı.

⁶³⁵ Söz konusu girişimin başından beri karşısında olan Barry, 1909’un başına kadar Cassel’i görmeye bir daha hiç gelmemiştir. Ne zamanki NBT’nin kurulacağı anlaşılınca bundan tedirginlik duymuş olmalı ki Cassel’i tekrar ziyaret etmiş ve daha önceki görüşmelerde değinildiği şekilde, düzenlemenin tamamlanması gerektiğini söylemiştir. Cassel ise NBT ile olan bağlantısından dolayı önerilen ortaklığa katılmasının doğru olmadığını belirtmiştir. Zaten böyle bir girişim Cassel açısından “*tavşana kaç, taziya tut*” gibi garip bir durum oluşturabilirdi. Bkz. The Baring Archive, Vol 2, Cassel’den Babington Smith’e 14.10.1910 tarihli mektup, s. 82-83; Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 82 (1-2), Cassel’den Babington Smith’e 14.10.1910’da gönderilen mektup.

⁶³⁶ PRO, FO 800/180, No. Tu/08/2, C. Hardinge’den F. Bertie’ye 13.02.1908’de gönderilen mektup; PRO, FO 371/538, No. 5777, Sir Charles Hardinge’in 14.02.1908 tarihli zabtı, s. 409; A. Autheman, *age.*, 212.

⁶³⁷ PRO, FO 371/547, No. 26752, Louis Mallet’den Lowther’e 05.08.1908’de gönderilen “gizli” mektup, s. 202-204; PRO, FO 800/180, No. Tu/08/2, C. Hardinge’den F. Bertie’ye 13.02.1908’de gönderilen mektup.

⁶³⁸ A. Autheman, *age.*, 2002, s. 212.

Nitekim bir süre sonra Fransız ve İngiliz Dışişleri arasında hangi işlerin bu girişimin kapsamı dışında kalması gerektiği konusunda büyük bir çekişme baş göstermiştir⁶³⁹. Bu arada haddinden fazla Fransız kontrolüne girmiş Osmanlı Bankası'na verilecek rol konusunda İngiliz Hükümeti'nde de farklı görüşler hâkim olmuştur. Ancak yine de İngiliz Dışişleri başlangıçta İstanbul'daki ticari çıkarlar konusunda Fransa ile rekabete girmeyip, iş birliği halinde olmak ve çatışmaktan kaçınmak, ortak çıkarları birleştirecek bir Fransız-İngiliz finansçılar grubunu oluşturmak şeklindeki hedefinden sapmamıştır. Buna rağmen Fransızların Osmanlı Bankası sayesinde İstanbul'da sahip oldukları hâkim pozisyondan vazgeçmek istememeleri, konuyla ilgili görüşmelerin sonuçsuz kalmasına yol açmıştır⁶⁴⁰.

Öte yandan Temmuz 1908'de İstanbul'a büyükelçi atanan G. Lowther da göreve gelir gelmez Osmanlı Bankası içindeki oynadıkları yetersiz rolü hemen fark etmiş ve daha ilk yazışmalardan itibaren bu pozisyondan şikâyet etmiştir. Lowther, bu durumdan üzüntü duyduğunu belirtirken, bunun bir zorunluluk ya da keyfiyetten mi kaynaklandığını öğrenmek istemiştir. Osmanlı Bankası'nın içinde yer aldıkları konumu ise; *“elbette, Londra Komitesi uyandırılabilir! ülkenin 'sömürülmesinde' Fransızlara 'ikinci keman' oluyoruz. Aslında 'ikinci keman' konumumuzu anlatmak için oldukça nazik bir terimdir”* sözleriyle çok keskin bir dille eleştirmiştir⁶⁴¹.

Lowther, Ağustos 1908'in sonlarında ise İstanbul'da sağlam İngiliz ticari girişimlerinin başlamasının çok önemli olduğunu vurgulamaya başlamıştır⁶⁴². Osmanlı Bankası ile arası iyi olmayan İngiliz diplomat Sir Adam Block da muhtemelen, Lowther İstanbul'a geldiğinde onun dikkatini bu konuya çekmişti. Foreign Office'in Doğu İşleri Masası da (The Eastern Department) 1908 devriminden sonra bu konuda daha duyarlı hale gelmişti. Doğu Masası'ndaki Harry Norman'a göre; talimatları Paris'ten alan (Osmanlı Bankası'nın) Londra Komitesi İngiliz çıkarları için hiçbir şey yapmamakta, tamamen Fransız çıkarları için çalışmaktaydı. Daha önce de belirttiğimiz üzere Osmanlı

⁶³⁹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol 2, Cassel'den Babington Smith'e 14.10.1910 tarihli mektup, s. 82-83.

⁶⁴⁰ M. Kent, agm., 1975, s. 370-371; J. Thobie, agm., 1985, s. 634-637; A. Autheman, *age.*, 2002, s. 212.

⁶⁴¹ PRO, FO 371/548, No. 28640, Sir G. Lowther'dan Mallet'a, 13.08.1908 tarihli “özel” başlıklı mektup, s. 123-124; E. H. Rice, agt., 1974, s. 21.

⁶⁴² PRO, FO 800/193B, Lowther'dan Sir Edward Grey'e “Private” başlıklı mektup, 31.08.1908, s. 15; Lowther ilerleyen tarihlerde de yine; Osmanlı Bankası'nın yıllardır İngiliz ekonomik çıkarlarına karşı dikkatli davranmadığından, hatta Osmanlı Bankası'nın Alman çıkarlarına daha yakın hareket ettiğinden yakınmıştır. Bkz. PRO, FO 800/79, Lowther'dan Grey'e 21.09.1910'da gönderilen mektup, Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. GREY, Sir Edward (Viscount), s. 431.

Bankası; Fransız Borsası, Fransız yatırımcıları ve Fransız diplomatlarının bakış açısıyla hareket etmekteydi⁶⁴³.

Görünen o ki, 1908'den sonra İngiliz Hükümeti her şeyden önce yeni konjonktürün değişen şartlarına göre dış politikasını yeniden ayarlamak zorundaydı. Grey'in danışmanları İngiliz yatırımlarının desteklediği bir Türkiye politikası için en doğru zamanın geldiğinde hem fikirken, Hardinge de Türkiye'deki iyi bir yönetimin İngiliz çıkarları için en büyük avantaj olacağı konusunda ikna edilmişti. Mısır Valiliği görevinden henüz emekli olan Lord Cromer da Grey'e; bu tür durumlarda finansmanın her şeyin esası olduğu yönünde tavsiyelerde bulunmuştu. Sir Louis Mallet⁶⁴⁴ de Grey'e, Türklere karşı sempati göstermesini tavsiye ederken, Britanya'nın eski pozisyonuna kavuşması ve Bâbîâli nezdinde Almanya'nın yerine geçmesi için yeni dönemin mükemmel bir fırsat olduğunu belirtmişti. Mallet, İngiltere'nin her koşulda Türkiye'deki konumunu sürdürmesi gerektiğini savunan bir diplomattı. Çünkü İngiltere çıkarları icabı, Osmanlı Devleti ayakta kalsın ya da parçalansın her türlü ortamda bu ülkede söz sahibi olmalı ya da büyük bir iddiası olmalıydı⁶⁴⁵. Sir Edward Grey de Eylül 1908'de, İngiliz sermayesinin Türkiye'deki imtiyazlara ve ticari girişimlere karşı tereddüdünden çok endişe duyduğunu, bu girişimlerin artık geciktirilmemesi gerektiğini belirtmiş, kredi konularına daha ılımlı bakacaklarının işaretini vermişti. Belli ki Foreign Office de bu dönemde Türkiye'deki İngiliz sermayesinin ağırlığını görmek istemekteydi⁶⁴⁶.

Fakat bu şartlar altında Fransız Hükümeti'nin etkisindeki Osmanlı Bankası ile Alman Hükümeti'nin desteklediği, Alman çıkarları için çalışan Deutsche Bank karşısında İngilizlerin İstanbul'da eşit şartlarda fırsatlar yakalaması imkânsızdı. Zira benzer İngiliz

⁶⁴³ Bankanın Londra Komitesi'ndeki İngiliz sekreterin, Norman ve Lowther'in şikâyetlerine karşılık Ağustos 1908'de Foreign Office'deki Müsteşar yardımcısı Mr. Mallet'a verdiği cevap ise düşündürücüydü. Londra Komitesi, Osmanlı Bankası'nın operasyonlarında kendilerinin daha büyük bir rol oynamasına izin verecek hiçbir maddi desteğin olmadığını söylemişti. Zira Londra'da hiç kimse özellikle de 1875'teki moratoryumdan sonra Türkiye'ye yatırım yapmaya gönüllü değildi ve bankanın Fransız yöneticileri de bu durumun farkındaydı. Bkz. E. H. Rice, agt., s. 93-94; Hatta kaanimizce bankanın Paris kanadı, İngiliz yatırımcıların Türkiye'ye karşı bu temkinli tutumlarından yararlanmakta, boşluğu kendi lehlerine doldurmaktaydılar.

⁶⁴⁴ O günlerde Dışişleri'nde Doğu Masası Şefi olan Mallet (1909-1913), daha sonra Türkiye büyükelçisi olmuştur (1913-1914). Bkz. E. H. Rice, agt., 1974, s.15; Ş. Pamuk, *age.*, 2017, s. 74.

⁶⁴⁵ Mallet 1914'te bu defa İstanbul'da İngiliz Büyükelçisi olduğunda İngiltere'nin finans ve ekonomik imtiyazlar konusundaki politikasını özetlerken aynı şeyleri vurgulamıştı; "*bence biz bu ülkedeki konumumuzu mümkün olan her türlü yolla sürdürmeliyiz. Çünkü eğer Türkiye bağımsız kalırsa meclislerinde söz sahibi olmalyız, yok eğer Osmanlı Devleti parçalanacaksa, o noktada büyük bir iddiaya sahip olmalyız*". Bkz. H. Rice, agt., 1974, s.15, 293.

⁶⁴⁶ PRO FO 371/549, No. 33186, Grey'den Lowther'a, No. 406 "gizli", 19 Eylül 1908; PRO, FO 800 193A, 21.09.1908, C. Hardinge'den Lowther'a gönderilen Private başlıklı mektup.

finans kurumları oluşturulmadığı takdirde İstanbul'da İngiliz sermayesi için fırsat eşitliğinin sağlanması hiçbir zaman mümkün gözükmemekteydi⁶⁴⁷. Kaldı ki bu bölgede İngiliz girişimlerinin canlanıp, güçlenmesi ve İngiltere'nin büyük bir iddiaya sahip olması her şeyden önce İttihatçı yönetimin nakit ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlıydı. Bu ise Britanya'nın politikaları doğrultusunda çalışacak güçlü bir bankanın varlığıyla sağlanabilirdi. Fakat İngiltere'nin bölgede en zayıf olduğu alan bankacılıktı ve o zamana kadar İngiliz ticaretine hizmet edecek güçlü bir İngiliz bankası kurulamamıştı⁶⁴⁸. Nitekim Sir Edward Grey, o güne kadar Osmanlı ülkesinde İngiliz sermayesinin büyük bir varlık gösteremediğini, bir İngiliz bankası olmadan Türkiye'ye finansal destek sağlayamayacaklarını, bunu yapan ülkenin de Türkiye'de politik açıdan daha güçlü olacağını ifade etmeye başlamıştı⁶⁴⁹.

1.8.3. İngiliz Hükümeti'nin Türkiye Finansına Girişi: Sir Ernest Cassel'in 1908 Kredisine Katkısı

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Kâmil Paşa hükümeti de iktidara geldiğinde çok sıkıntılı bir mali durum ile karşılaşmış, hemen borç aramaya başlamıştı. Çünkü son yapılan mali operasyonların fonları Makedonya bütçe açıklarını kapatmakta kullanılmış, Eylül 1908'de acil bir şekilde tamamı 3,6 milyon liralık büyük bir kredi kontratı için Paris piyasasına çıkmışlardı⁶⁵⁰. Osmanlı Devleti için çok önemli sonuçları olacak bu kredi konusunda Osmanlı Bankası %4 faiz, %85 emisyon oranı teklif etmiş ve karşılığında gümrük vergileri ile Düyunu Umumiye'den arta kalan gelirleri teminat olarak istemişti. Oysaki İttihatçılar artık yeni dönemle birlikte Avrupa piyasalarından daha iyi koşullarda ve onurlarını kırmayacak borçlanmalar yapmak arzusundaydılar⁶⁵¹.

Diğer yandan uzun yıllardır ekonomisi Fransa'ya bağlı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçi eğilimleri olan İttihatçıların yönetimi devralması Fransızları endişeye düşürmüştü⁶⁵². Osmanlı Bankası'ndan duyulan rahatsızlıkların giderek daha

⁶⁴⁷ D. C. M. Platt, *age.*, 1968, s. 193.

⁶⁴⁸ PRO, FO 371/549, No. 406, Grey'den Lowther'a "gizli", 19 Eylül 1908.

⁶⁴⁹ K. Grunwald, *agm.*, 1969, s. 145.

⁶⁵⁰ Meşrutiyet'in ilanından sonra iş başına gelen hükümetler, en büyük masraf kalemi askeri harcamaların yanı sıra, memleketin imarı için binlerce kilometre yol, birçok farklı yerde şimendifer, sulama, barajlar ve kanal işleri yapmak istemiş ve bu yüzden de ciddi bütçe açıkları vermişlerdir. Söz konusu bütçe açıklarının kapatılması için istikrazlara başvuran yönetim, Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra 1908 ve 1909 yıllarında biri 4.711.000 lira, diğeri de 7.000.000 lira olmak üzere toplam 11.711.000 liralık iki istikraz yapmıştır. Maliye Bakanı Cavid Bey bu yatırımların semeresinin ileriki yıllarda toplanacağına inanmaktaydı. Bkz. Tanin, Maliye Nazırı Mehmet Cavid, 14 Teşrinisani (Kasım) 1910, S. 791, s.1.

⁶⁵¹ E. H. Rice, *agt.*, s. 22; A. Autheman, *age.*, 2002, s. 200-201.

⁶⁵² F. Ahmad, *age.*, 2007, s. 103.

fazla dışa vurulması kaygıları artırmış, bu nedenle banka, Osmanlı Hazinesi ile görüştüğü yeni borçlanma girişimleri hakkında Fransız ve İngiliz Hükümetlerini bilgilendirmeyi kararlaştırmıştı. Çünkü Osmanlı Bankası eğer işler aksi gider de, Türk parlamentosu bu krediyi onaylamazsa hem Fransız, hem de İngiliz Hükümeti'nin diplomatik desteğini alabileceğini düşünmüştü. Bu nedenle banka 1890'larda olduğu gibi bu defa da ihtiyatı elden bırakmadan, siyasi ortamı dikkate alarak istikrazı tek başına üstlenmekten kaçınmıştı. Bu sırada Almanya'da fırsatı kaçırmamış, Deutsche Bank da “*ortak çıkarların savunulması konusunda*” Osmanlı Bankası'na ittifak yapmayı teklif etmişti. Daha da ötesi Deutsche Bank'ın sözcüsü Gwinner bir “*dostluk anlaşması*”ndan bile bahsetmişti⁶⁵³.

Osmanlı Bankası tarafında bunlar yaşanırken, Osmanlı Hükümeti de kredi arayışlarını başka bir platformda sürdürmeye devam etmiştir. Osmanlı Hükümeti, bu defa İngiliz Hükümeti'ne başvurmuş⁶⁵⁴, İngiliz finans çevrelerinden daha küçük miktarlarda bir borç alınıp alınamayacağını soruşturmaya başlamıştır. İngiliz Dışişleri bu aşamada Osmanlı Hükümeti'nin kredi teklifini çok ciddiye almıştır. Özellikle bu konuda Sir Edward Grey'in çabaları dikkat çekicidir⁶⁵⁵. Nitekim Grey 07.09.1908'de Paris'teki Sir Bertie'ye yazdığı “gizli” başlıklı mektupta; Fransız Dışişleri ile konunun hemen görüşülmesini ve kredi mevzusunun bir an önce sonuçlandırılmasını istemiştir. Zira Grey, Abdülhamid'in henüz tahtta olduğu bir ortamda Türklerin para ihtiyacı karşılanamazsa anayasal rejimin tehlikeye düşmesinden endişelenmiştir⁶⁵⁶.

İngiliz Dışişleri bir taraftan da Türklere yardım edecek bir finansçı bulmak için hiç vakit kaybetmeden İngiliz finans çevreleri ile de irtibata geçmiştir. Bu konuda ilk başvuru ismi Rothschild'lerdir. Sir Louis Mallet Türklerin istediği 1.000.000 sterlinlik kredi için 11.09.1908'de Lord Rothschild'e bir mektup yazarak, bunun Sir Edward Grey'in arzusuyla kaleme alındığını belirtmiştir. Söz konusu mektupta, kredinin teminatının gayet iyi olduğunu ve teminat için önerilen gümrük vergileri varidatının bir

⁶⁵³ PRO, FO 371/545, No. 27894, Grey'den Bertie'ye 11 Ağustos 1908'de gönderilen “gizli” başlıklı mektup; A. Autheman, *age.*, 2002, s. 200-201.

⁶⁵⁴ 11 Eylül 1908'de Londra'daki Türk büyükelçisi Sir Edward Grey'e başvurarak, 1 milyon OL'lık bir kredi için İngiliz yatırımcıların teklif vermesi konusunda ikna edilmesini rica etmiştir. Bkz. D. C. M. Platt, *age.*, 1968, s. 193.

⁶⁵⁵ PRO, FO 371/549 no'lu dosyadaki yazışmalar, No: 30912, 31640, 31654, 32243, 32249, 33186, 33879, 34124, 38155, 38314, 39464, 40311, 41344 ve 42597.

⁶⁵⁶ PRO FO 371/549, No. 30912, Sir Edward Grey'den Sir F. Bertie'ye 07.09.1908'de gönderilen “gizli” başlıklı mektup, No: 138, s. 4.

İngiliz yetkili tarafından düzenleneceği de eklemiştir⁶⁵⁷. Ancak Rothschild'ler Londra'da Türk finansal sistemi hakkında hâlâ birçok şüphenin devam ettiğini ve Türk kredilerine riskli bakıldığını ileri sürerek teklifi geri çevirmiştir⁶⁵⁸.

Sir Edward Grey daha sonra Baring'lere yönelmiştir. Fakat Lord Revelstoke da Osmanlı Bankası tarafından verilecek krediye katılmanın birtakım zorlukları olacağından bahsederek, o da teklifi geri çevirmiştir. Ona göre Fransız finansörler büyük bir olasılıkla İngiliz finans çevrelerinin katıldığı kısmın Londra piyasasında işlem görmesini talep edecek, bu da girişimin başarısızlığa mahkûm olması anlamına gelecekti. Zira Türkiye'deki mevcut şartlar içinde Türk tahvillerinin Londra borsasında işlem görmesi neredeyse imkânsızdı. Baring'ler böyle bir ortamda Fransız bankacılarla rekabet etmeyi göze alamamış, Türkiye'deki şartlar uygun hale gelinceye kadar beklemeyi tercih etmiştir⁶⁵⁹. Dolayısıyla ne Rothschild'ler, ne de Baring'ler böyle bir krediye sıcak bakmamışlar, krediye ait tahvillerin Londra piyasasında işlem görmesini son derece riskli bulmuşlardır.

Sir Edward Grey ise Türkiye'deki iyi niyetli yatırımlar ve ticari girişimlere yardım etmeye çok istekli olmalarına ve bu ülkeye yatırım yapma konusunda gecikilmemesinin lüzumuna rağmen⁶⁶⁰, böyle bir krediyi Londra'da bulma ihtimalinin olmadığını bildirmek zorunda kalmıştır. Grey, bir başarısızlık riski yerine hiç kredi vermemenin daha iyi olacağını da öne sürerek, İngiliz bankacılar tarafından verilen kararın Türk kredisi lehine gerçekten çok daha faydalı olacağına dair boş bir tesellide de bulunmuştur⁶⁶¹.

Ancak Adam Block İstanbul'daki son gelişmeler hakkında Foreign Office'e uyarılarda bulunmaktaydı. Zira Türklerin bu borçlanma meselesi Fransız Hükümeti ile birlikte ele alınmalı, Türklere yardım edilmeliydi. Aksi halde Türkler para için başka

⁶⁵⁷ PRO, FO 371/549, Dosya No: 30912 ve 31640; E. H. Rice, agt., 1974, s. 22.

⁶⁵⁸ PRO FO 371/549, No. 32243, L. de Rothschild'den Mr. Mallet'e 16.09.1908'de gönderilen mektup, s. 72; Öte yandan bu sırada Osmanlı topraklarındaki Siyonizm çalışmaları had safhadaydı. Bilindiği gibi Rothschild'ler Siyonizmi destekleyen en önemli finans gruplarından biriydi ve belki de Osmanlı Devleti'nin mali sıkışıklığının sürmesi, mali rahatlamının sağlanmaması ve bu durumda Filistin'le ilgili isteklerinin kabule zorlanması için bu krediye yanaşmamıştı.

⁶⁵⁹ O dönemde Londra'ya kıyasla Paris Borsası'nda, Türk tahvillerine ilgi çok daha fazlaydı. Bkz. PRO, FO 371/549, No. 33186, No. 406, Sir Edward Grey'den Sir G. Lowther'a 19.09.1908'de gönderilen "gizli" mektup, s. 82-83-84.

⁶⁶⁰ O sıralarda Foreign Office böyle düşünmekteydi.

⁶⁶¹ PRO, FO 371/549, No. 32243, L. de Rothschild'dan Louis Mallet'a gönderilen 16.09.1908 tarihli mektup; FO 371/549, No. 33186, C. Hardinge'den Lowther'a 19.09.1908 tarihli "gizli" başlıklı mektup; PRO, FO 800/193A, 21.09.1908, C. Hardinge'den Lowther'a 21.09.1908'de gönderilen "Private" başlıklı mektup; D. C. M. Platt, *age.*, 1968, s. 193; E. H. Rice, agt., 1974, s. 22.

kanallara, daha açıkçası Almanlara başvurabilirlerdi⁶⁶². Üstelik Türklerin talep ettiği yeni krediyle ilgili olarak Türk basınında Osmanlı Bankası'na yönelik tepkiler başlamıştı ve hiç şüphesiz Fransız prestiji bu durumdan nasibini alacaktı. Türkler perde arkasında neler olup bittiğini bilmediğinden, bu tepkilerden İngiltere de etkilenebilirdi. Zira Osmanlı Bankası'nın bir Anglo-Fransız bankası olduğu varsayılmaktaydı⁶⁶³.

İngiltere'den de olumlu yanıt alamayan Kâmil Paşa bu defa da, Osmanlı Bankası, Deutsche Bank ve İngiliz finansının bir araya gelerek, 1.365.000 sterlinlik bir kredi için iş birliği yapmaları konusunda yeni bir teklifte bulunmuştur. O sıralarda Osmanlı Bankası'nın Paris Komitesi'nin başkanı M. Auboyneau da Paris'teki İngiliz büyükelçisi Bertie'ye (1905-1918), Türkiye'de şubesi olmayan Alman bankası için psikolojik bir zafer teşkil edecek bu kredinin Fransız ve Almanlarla sınırlı kalmaması için bir İngiliz ortak bulmalarını önermişti. Bunun üzerine İngiliz Dışişleri bir kez daha Rothschild'lerle görüşmüştür. Fakat Rothschild'ler, Sir Edward Grey bir garanti vermediği sürece böyle bir krediye girmeyeceklerini bir kez daha kesin bir dille belirtmişlerdir. Oysa böyle bir garantinin verilmesi İngiliz Dışişleri'nin geleneklerine aykırıydı.

Bunun üzerine Sir Edward Grey başka bir finansör arayışına girişmiştir. İngiliz Dışişleri'nin başvurduğu yeni isim ise Kral Edward'ın yakın arkadaşı ve Londra'nın (City) ünlü bankeri; Sir Ernest Cassel'di. Cassel bu kredi işine girmeye gönüllü olmakla birlikte, riski paylaşabileceği başka bir isim daha bulmayı önermişti⁶⁶⁴. O sırada başka bir İngiliz bankası J. P. Morgan da, Alman Dresdner Bank'ı yanına alarak, söz konusu kredideki 1/3'lük İngiliz payını üstlenmek İngiliz Dışişleri'ne başvurmuş, "onay" almak istemiştir. İngiliz Dışişleri bu aşamada J. P. Morgan'a, Cassel ile rekabete girişmemesi konusunda açıkça bir şey söylemese de, hâlihazırda Cassel'in grubuna verilen sözden dolayı kendilerine (Morgan'a) bir destek verilmeyeceğini bildirerek, dolaylı bir şekilde krediden çekilmesine işaret etmiştir⁶⁶⁵. İngiliz Dışişleri belli ki bu kredide Alman

⁶⁶² PRO, FO 371/549, No. 30912, Sir G. Lowther'dan Sir Edward Grey'e 06.09.1908'de gönderilen "gizli" başlıklı mektup, s. 3.

⁶⁶³ PRO, FO 371/549, Dosya No: 33879, Adam Block'dan C. Hardinge'e 30.09.1908 tarihli "gizli" başlıklı mektup. Hardinge'e de Türklere yardım edilmesi gerektiği görüşündeydi; çünkü verilecek para Türkiye'nin gelişimi ve iyi niyetli girişimleri için kullanılacaktı. Türkiye'de parlamento toplanıp, yeni rejim güçlendiğinde durum bir yıla kadar kayda değer bir şekilde değişecekti. Bkz. PRO, FO 371/549, No. 33186, C. Hardinge'den Lowther'a 19.09.1908 tarihli "gizli" başlıklı mektup; PRO, FO 800/193A, 21.09.1908, C. Hardinge'den Lowther'a 21.09.1908'de gönderilen "Private" başlıklı mektup.

⁶⁶⁴ PRO, FO 371/549, No. 38314, Lowther'den Sir Edward Grey'e 03.11.1908 tarihli "gizli" başlıklı mektup, s. 197-198; The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 1, Foreign Office'den Sir Ernest Cassel'e 04.11.1908 tarihinde gönderilen mektup, s. 11; E. H. Rice, agt., 1974, s. 22-23.

⁶⁶⁵ PRO FO 371/549, No. 45717, Hardinge'den Grey'e Messrs. Vivian Smith ile yapılan görüşme hakkında 31.12.1908, s. 411-412.

katılımını görmek istemediğinden Cassel ile rekabete girişen Morgan'ı ince bir strateji ile engellemişti. Sonunda İngiliz katılımı Ernest Cassel ve Albert Stern isimleri üzerinde netleşirken, İngiliz Dışişleri Müsteşarı Sir Charles Hardinge de 03.11.1908'de İstanbul'daki büyükelçiye, Türklere yardım konusunda her şeyi yaptıklarını, İngilizlerin bu yüklü krediden bir pay almaları için Cassel ve Stern'i bulduklarını bildirmiştir⁶⁶⁶. İlginç bir şekilde Hardinge o günlerde Bertie'ye yazdığı mektupta da, Cassel'in bu krediye katılımı karşılığında bütün Yahudilerin yaptığı gibi bir "taviz" istediğine dair bir de not düşmüştür⁶⁶⁷.

Neticede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1.365.000 sterlinlik (1.500.000 Osmanlı Lirası) ilk istikraz talepleri, 25 Kasım 1908'de imzalanan bir kontratla Fransız-İngiliz-Alman ortak operasyonu şeklinde, Osmanlı Bankası, Deutsche Bank'ın yanında söz konusu İngiliz grubun eşit katılımıyla gerçekleştirilmiştir⁶⁶⁸. Foreign Office'den Müsteşar Yardımcısı Louis Mallet, Ernest Cassel'in Osmanlı Hükümeti'ne para aktarmak üzere Sterns Bros. ile yaptığı iş birliğinden büyük memnuniyet duyduğunu resmi olarak bildirirken, Majestelerinin Hükümeti'nin bu kredide herhangi bir finansal sorumluluk almasının imkânsız olduğunu da belirtmişti. Buna karşın, Osmanlı Devleti'nin kredinin geri ödenmesi sırasında, verdiği taahhütlerde bir aksama olması halinde Majesteleri'nin Hükümeti'nin İstanbul'daki Büyükelçiliği aracılığıyla Cassel'e güçlü bir diplomatik

⁶⁶⁶ Söz konusu kredideki İngiliz payı toplam £500.000 olurken, Cassel'in ve Stern Brothers'ların bu krediye katkısı £250.000'şer olmuştu. Bkz. PRO, FO 371/549, No. 39464, No. 41344; PRO, FO 800 193A, C. Hardinge'den Lowther'a "Private" başlıklı mektup, 03.11.1908.

⁶⁶⁷ Bu ifade "quid pro quo" olarak geçmektedir. Bkz. PRO, FO 800/180, No. Tus/08/24, C. Hardinge'den 05.11.1908'de Bertie'ye gönderilen mektup.

⁶⁶⁸ O sırada Sir Edward Grey de, Kont Metternich'le yaptığı bir görüşme sırasında; Almanlarla aralarındaki bariyerlerin artık ortadan kalktığını, Türkiye'deki rejim değişikliği ile birlikte bundan böyle Almanlarla iş birliği yapabileceklerini belirtmişti: "...Almanya hükümeti her zaman Türkiye'deki eski rejimi ve Sultan'ı destekledi. İngiliz kamuoyu ve İngiliz hükümeti ise onlara (Sultan ve eski rejimi kastediyor) karşıydı. Bu yüzden İngilizler ve Almanlar geçmişte farklı kamplardaydılar. Fakat eğer Almanya şimdi yeni rejimi desteklemeye hazırlanıyorsa, bizim orada birbirimize karşı çalışmamız için artık hiçbir neden yok. Nitekim bana göre Türklerin ihtiyaç duyduğu 1,5 milyonluk kredi; Almanlar, Fransızlar ve İngilizlerce ortaklaşa verilebilir. Bunun 1/3'ü Deutsche Bank, 1/3'ü Osmanlı Bankası'nın Fransız tarafı, geri kalan 1/3'ü ise İngiliz finansörlerce karşılanabilir gözüküyor. Böyle bir iş birliği Fransız ve İngiliz dostluğunun doğrudan Almanya'ya karşı olmadığını da gösterecektir". Kont Metternich de İngiltere'nin Türkiye'deki yeni rejimi desteklemesiyle birlikte artık iki ülkenin paralel çalışmasının mümkün olabileceğini bildirmişti. Kont'un konuyu açtığı Prens Bülow, Grey'in finansal iş birliği teklifini memnuniyetle karşılarken, Alman basını da Türkiye'de İngilizler ve Almanların birlikte çalışması için birçok neden olduğunu coşkuyla duyurmuştu. Bkz. PRO FO 371/463, 39366/39366/08/18 No. 34; PRO FO 371/463, 39367/39367/08/18, No. 312, Sir Edward Grey'den Sir E. Goschen'a 07 ve 10 Kasım 1908'de gönderilen memorandumlar, No.130-131, s. 206-208.

Buna karşın o sırada ülkesinde öncelikle İngiliz sermayesini görmeyi arzu eden bazı İttihatçılar, İngilizlerin, Alman ve Fransızlarla yaptığı bu finansal iş birliğini yadırgamıştı. Zira Tanin'den Hüseyin Cahit bu konuda şu yorumu yapmıştı: "Sir Ernest Cassel'in son istikraza iştiraki nazar-ı memnuniyet ile görünüyorsa da Bank-ı Osmani ve Doyçe Bank ile birlikte hareket etmesi her halde iyi tesir oluşturmuyor". Bkz. Hüseyin Cahit, Tanin, "İngiliz Sermayesi", 27 Teşrinisani 1908, S. 117, s. 3.

destek vereceğini ise garanti etmişti⁶⁶⁹. Sir Ernest Cassel de, %4 faizli 1.365.000 sterlinlik kredi kontratını işlem sonuçlanır sonuçlanmaz Sir Edward Grey'e göndermişti. Bu yazışmalardan da anlaşılacağı üzere Foreign Office, uzun zamandır süregelen “finansörlerin işlerine karışmama ve onlardan uzak durma” şeklindeki geleneksel yaklaşımından uzaklaşarak yıllar sonra bir Türk kredisinde, İngiliz katılımını sağlamak amacıyla Sir Ernest Cassel'in arkasında olduğunu hissettirmişti⁶⁷⁰.

Bu şekilde İngiliz Hükümeti, Sir Ernest Cassel'in öncülüğündeki bir İngiliz grubun iştirakiyle, Fransız ve Almanların yanında yeni iş başına gelen Jön Türk Hükümeti'ne verdiği destekle iyi niyetini ve izleyeceği yeni Türkiye politikasını ortaya koymuştu⁶⁷¹. Fakat İngiliz Dışişleri'nin bu sürecin devamını sağlaması hiç de kolay değildi. Çünkü 19. yy'ın son çeyreğinden beri Osmanlı piyasalarından uzak kalmış İngiliz yatırımlarını bir anda yeniden canlandırmak kolay bir iş değildi. Üstelik mali açıdan zorda olan yeni Osmanlı Hükümeti, İngilizlerin hiç de hoşlanmadığı bir konuda, gümrük vergilerinde artış talep etmekteydi⁶⁷². Nitekim Meşrutiyet'in ilk iki yılı boyunca Edward Grey'in Türkiye'de ticaret ve finansla ilgili karşılaştığı başlıca iki sorundan biri; Türklerin, mali açıdan rahatlamlarına yardımcı olacak gümrük vergilerinin artış talebiydi, ki bu mesele Mezopotamya'da çakışan çıkarların tam da orta yerine çökmüş, aylarca sürüp giden sinir bozucu görüşmelerin neticesinde sonuçsuz kalmıştı. Diğer de; Türkiye'deki İngiliz finansal ve sermaye yatırımlarının yetersizliği idi.

⁶⁶⁹ PRO, FO 371/549, No. 41834 ve 42200; E. H. Rice, agt., 1974, s. 22-23; Fransız Hükümeti ise bu konudaki iyi niyetini yalnızca kredideki Fransız iştirakini teyit ederek değil, aynı zamanda eşi benzeri görülmemiş bir imtiyazla Londra'da çıkarılan kredinin bir bölümüne Paris Borsası'nda fiyat konulmasına izin vererek göstermişti. Söz konusu Türkiye kredisinde eşit pay alan Almanya, Fransa ve İngiltere arasında yeşeren dostane iş birliği, Bağdat Demiryolları'nın tamamlanmasında Fransız ve İngiliz sermayesinin iştiraki için görüşmeleri yeniden başlatmıştı. Bkz. J. Viner, *age.*, 1951, s. 69; A. Autheman, *age.*, 2002, s. 200-201.

⁶⁷⁰ Edward Grey adına Cassel'e cevap veren F. A. Campbell adlı Dışişleri görevlisi de Grey'in söz konusu kredinin sonuçlanmasından duyduğu memnuniyeti bildirmiştir. Bkz. PRO, FO 371/549, No. 41995, Sir Ernest Cassel'den Sir Edward Grey'e 30.11.1908 tarihli “confidential” mektup; F. A. Campbell'dan Cassel'e gönderilen 03.12.1908 tarihli mektup.

⁶⁷¹ İttihatçıların görüşlerini yansıtan Tanin gazetesi, İngilizlerin sadece memleketin yararı için istikraz yapacaklarını o günlerde şu sözlerle savunmaktaydı: “Eski idare zamanında Hükümet-i Osmaniye muhtaç olduğu parayı Alman ve Fransız sermayedarlarından tedarik ederdi. Bunlar hükümetin zararına olarak birtakım muamelata girişerek Türkiyenin itibar-ı mâlisini yaralamakta idiler. Hatta Osmanlı Bankası namını taşıyan resmi banka bile hükümeti zarara uğratacak muamelattan başka bir şey yapmazdı. Osmanlı Bankası esasen İngiliz-Fransız müessesesi olmakla beraber bankanın ağırlık merkezi Paris'e intikal etmişti. Eski idare zamanında İngiliz sermayesi rağbetten uzak tutulduğundan Hükümet-i Osmaniye'nin zararına olarak birtakım muamelat-ı maliyeye girişmiş olmak isnadına maruz bulunamaz. Binaenaleyh Tarakki taraftarı olan Türkler eski idarenin zararlarını gidermek için İngiliz sermayesine müracaat edeceklerdir. İngilizler sadece memleketin imarı için veya kamunun yararı için borç vereceklerdir...”. Bkz. Hüseyin Cahit, Tanin, “İngiliz Sermayesi”, 27 Teşrinisani (Kasım) 1908, S. 117, s. 3.

⁶⁷² Son yıllarda yapılan anlaşmalar Osmanlı Hükümetlerini bu konuda kısıtlamaktaydı. Zira Osmanlı Devleti kendi vergilerini artırmak için Avrupalı devletlerden izin almak zorundaydı.

İKİNCİ BÖLÜM

THE NATIONAL BANK OF TURKEY'NİN KURULUŞU

2.1. The National Bank of Turkey Fikrinin Doğuşu

II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde İttihatçıların üzerinde önemle durduğu meselelerden biri de; kendilerine ait bir bankanın bir an önce kurulmasıydı. Çünkü onlar memleket maliyesinin ıslahı, düzeni ve malî bağımsızlığa kavuşabilmenin en birinci şartı olarak bir hükümet bankasının tesisini zorunlu görmekteydiler. Jön Türklerin o günlerde milli bir banka kurma konusundaki motivasyonlarının temelinde yatan; ülkenin kalkınması ve modernleşmesi için ihtiyaç duyulan parayı; yıllardır insafsız muamelelerine maruz kaldıkları Osmanlı Bankası dışında, kendi kontrollerindeki bir banka aracılığıyla daha iyi koşullarda, ülkenin bağımsızlığı ve geleceğini ipotek altına almadan bulabilmektir. Büyük olasılıkla, kendileri doğrudan Avrupa piyasalarından borçlanamadıklarından ve bir banka kuracak sermayeleri de olmadığından, prestiji yüksek yabancı bir sermayeye dayanarak, kendilerinin de söz sahibi olacağı bir banka fikrine sıcak bakmışlardır.

O sıralar yayın organları Tanin'de yazılanlara göre, daima hükümetin kontrolü altında olan bir hükümet bankası, muamelatını da memleketin hakiki ihtiyaçlarına göre tanzim ederdi. Hükümetin yabancı ülkelerde icra edeceği mali işlemlerde de yasal aracı bu banka olurdu. Tanin başka ülkelerden de örnekler vererek, neden hükümet bankası istediklerini açıklamıştı. Mesela Bulgaristan tamamen müstakil bir memleket olmamakla beraber, bir milli banka tesisine önem vermiş, kurulması için acele etmişti. Macaristan'da bir müstakil hükümet bankası tesisi, daha doğrusu, müşterek hükümet bankasının ikiye ayrılması meselesi, Avusturya ile Macaristan nezdinde en esaslı ihtilafa sebep olmuştu. Yine Yunanistan'da, mükemmel bir şekilde tesis ve tanzim edilmiş bir milli bankanın mevcudiyeti sayesinde 1893'teki iflastan sonra maliye üzerinde gerçekleştirilen denetim Yunan devletini üzecek bir şekil ve suret almamıştı. Rayhşbank (Almanya Devlet Bankası) 1893'te hissedarına %7 temettü dağıtırken, devlet hazinesine de 8.538.000 DEM'lık bir hisse bırakmıştı.

Hüseyin Cahit'in ifadesiyle, Osmanlı Devleti'nde ise durum içler acısıydı. 1882'de kurulan Düyunu Umumiye İdaresi ile adeta hükümet içinde bir hükümet, hükümet içinde melez ve karışık bir idare vücuda getirilmişti. Osmanlı Devleti'ne itimadı kalmamış olan Avrupa'ya bazı rehinler vermek ve bu rehinleri Avrupa'nın bizzat kendi

memurları ve vekillerinin idaresine bırakmak kendi haysiyet ve itibarını gözetten bir hükümetin asla müsaade edemeyeceği bir durumdu. İş öyle bir mevkiye gelmişti ki, bu vekillere müracaat etmeksizin hiçbir mali işleme girişilememektedir. Bu vekillerin hepsi ise Osmanlı Bankası'nın (Bank-ı Osmani) nüfuz ve tesiri altındaydılar⁶⁷³. Düyunu Umumiye'ye tahsis olunan tüm varidatlar ise daima alacaklıların hesabına geçmek üzere Osmanlı Bankası'na tevdi edilmekteydi. Eğer 1882'de Osmanlı Devleti'nde bir hükümet bankası mevcut olsaydı Düyunu Umumiye'ye bırakılan varidatın kontrolü, uluslararası borç idaresi memurları tarafından değil, Osmanlı Hükümeti'nin kendi memurları tarafından yerine getirilirdi. Yine eğer böyle bir banka mevcut olsaydı hükümet bu veya şu mali müessesenin utanç verici tekliflerine maruz kalmazdı. Hükümet'in kendisi kontrol altına girecek yerde, kendi bankasının muamelelerini teftiş eder ve her sene vereceği faizlerden, komisyon, masraf, akça farkı gibi yüklerden kurtulurdu. Hatta devlet hazinesi bankanın temettüsüne hissedar olurdu⁶⁷⁴.

İttihatçıların görüşlerini yansıtan Hüseyin Cahit'in "*Hükümet Bankası*" başlıklı yazısında neden bir devlet bankasına ihtiyaç duydukları tüm hatlarıyla ortaya konulurken, özellikle de Osmanlı Bankası hedef gösterilmişti. Gazetede yazıda, bankanın asıl amacının devlete yardımcı olmak değil, fahiş kârlar elde etmek olduğu okuyucuya duyurulmuştu. Buna göre, Osmanlı Devleti kendisi doğrudan Avrupa mali piyasalarından borçlanamadığından ve bu konuda Osmanlı Bankası'na muhtaç olduğundan kredilerin maliyeti öteden beri çok yüksek olmuştu. Çünkü Osmanlı Bankası ehven ücretle bulduğu paraları kendi komisyonlarını da ilave ederek, Osmanlı Devleti'ne yüksek faizlerle (%7) veren bir aracıydı⁶⁷⁵. İşte bunun gibi daha birçok nedenle İttihatçılar, Osmanlı Bankası'nın tekel konumunu sarsacak, istikrazlarda bir alternatif oluşturacak, aynı zamanda da kendilerinin söz sahibi olacağı milli bir bankaya sahip olmayı arzu etmişlerdi.

Eldeki belgeler Osmanlı ülkesinde milli bir banka kurulması için ilk adımların Jön Türkler tarafından atıldığını göstermektedir. Eski Sadrazamlardan İbrahim Hakkı Paşa Meclisi Mebusan'da Mart 1911'de yaptığı bir konuşmadaki ifadesine göre; II. Meşrutiyet'ten sonra, Kâmil Paşa'nın Sadareti (6 Ağustos 1908-14 Şubat 1909) sırasında, hükümet bir milli banka teşkilini tasavvur etmiş ve Mısır'daki gibi benzer bir banka

⁶⁷³ Tanin, Sefer Bey, Açık Sütunlar, 13 Ekim 1908 [30 Eylül 1324], S. 74, s. 5-7.

⁶⁷⁴ Tanin, 21 Şubat 1909 [8 Şubat 1324], S. 201, s. 3.

⁶⁷⁵ Tanin, Hüseyin Cahit, Hükümet Bankası, 21 Şubat 1909.

kurması amacıyla İngiliz tebasından Sir Ernest Cassel'i davet etmişti⁶⁷⁶. Cassel'in Doğu ile irtibatı ve Doğu'da birtakım yatırımları vardı. Mısır'da kurduğu The National Bank of Egypt (Mısır Milli Bankası) bir hayli başarılı olmuş, daha sonra da özellikle Mısır sulama projelerine önemli katkılar sağlamıştı. İbrahim Hakkı Paşa, memlekette o sıralarda İngiliz sermayesine bir temayül olduğunu ve “*memleketin imarına İngiliz sermayesi yardım etse iyi olur*” şeklinde bir düşünceyle hükümet tarafından bir istekte bulunulduğunu, bankanın da bu şekilde kurulduğunu ifade etmiştir. Bankanın kuruluşu Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti zamanında gerçekleşmişti⁶⁷⁷.

Banka kurulmadan önce Jön Türkler ve yabancı yatırımcılar arasında geçen görüşmelere ait herhangi bir tutanak ya da belgeye rastlanmadıysa da, Jön Türklerin başlangıçta Bogos Nubar (1899'da ölen eski Mısır Başbakanı Nubar Paşa'nın oğlu) ve Gülbenkian'dan (Calouste Gulbenkian)⁶⁷⁸ İngiliz, Belçika, Hollanda ve Fransız bankerlerinden oluşan bir bankacılık grubu oluşturmalarını istedikleri bilinmektedir. Buna karşın Jön Türkler bu gruba Almanya ve Avusturya'nın dâhil edilmemesini istemişlerdi⁶⁷⁹. Jön Türklerin bu iş için Gülbenkian ve Bogos Nubar Paşa'yı seçmeleri kesinlikle bir tesadüf değildir. Gülbenkian, Osmanlı Bankası'na veya başka büyük bir bankaya çok yakın olmadan, Paris ve Londra'da iş yapabilen bir Osmanlı Ermenisiydi. Bogos Nubar Paşa da iyi bir geçmişi olan Mısırlı bir aileden gelmekteydi⁶⁸⁰.

Ancak bankanın kuruluşunda yer alan Jön Türkler daha sonra İstanbul'da tamamen Britanya finans etkisi ile oluşmuş bir merkezin bulunması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu noktada Eski Stockholm Sefiri ve eski İttihatçı Şerif Paşa önemli bilgiler sunmaktadır. Şerif Paşa'nın anlattıklarına bakılırsa İstanbul'da bir İngiliz bankası

⁶⁷⁶ İbrahim Hakkı Paşa o sıralarda Dahiliye ve Maarif Nezaretlerinde idi. İbrahim Hakkı Paşa burada muğlak bir ifade kullanmıştır; Paşa, “*zannettiğime göre bu arzu o vakitler Cassel'e de iletilmişti*” demektedir. Bkz. MMZC, Kırkdokuzuncu İnikad, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 3, 01 Mart 1911 (16 Şubat 1326).

⁶⁷⁷ MMZC, Kırkdokuzuncu İnikad, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 3, 01 Mart 1911 (16 Şubat 1326); Hüseyin Hilmi Paşa da 17.08.1909'da NBT'ye hissedar olmak üzere Baring Brothers & Co. Ltd London'a müracaat ederek, satın aldığı hissesinin %25'i karşılığında £500'luk bir çek göndermiştir. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, 1908-1916, s. 91.

⁶⁷⁸ 1869'da İstanbul'da zengin bir ailenin çocuğu olarak doğan Gulbenkian 1892'de, uluslararası güçlü bağlantıları olan daha da zengin bir ailenin, Essayan'ların kızıyla evlenmiştir. Gulbenkian'lar ve Essayan'lar, Bulgaristan'dan Bağdat'a, demiryolları, feribotlar ve pamuğun yanı sıra, özellikle Güney Afrika maden şirketlerinde yurtdışında yatırımlar yapmışlardı. Bununla birlikte, 1908'de, her iki ailenin ithalat-ihracat işletmeleri ya iflas etmiş ya da ciddi mali sıkıntı içine düşmüştü. Ancak Gülbenkian kişisel gayretleriyle kendini bu sıkıntılardan sıyrırmış, Viyanalı finansçı Wilhelm von Lane ve Royal Dutch-Shell'den Henri Deterding ile yakın temas içinde çalışarak, hem Paris'te hem de Londra'da finansçı ve petrol komisyoncusu olarak kendine iyi bir yer edinmeyi başarmıştı. Bkz. J. Conlin, agm., 2016, s. 3-4; Ek:7.

⁶⁷⁹ K. Grunwald, agm., 1969, s. 145.

⁶⁸⁰ J. Conlin, agm., 2016, s. 3.

kurulması konusunda Osmanlı devlet erkânını bizzat kendisi ikna etmişti⁶⁸¹. O sıralar İttihatçı olup, daha sonra İttihatçı muhalifi ve en sonunda da Kürtlerin liderliğine girişen Şerif Paşa ya da nam-ı diğer Kürt Şerif Paşa, 1912’de Paris’te yayınladığı kitabın “Milli Banka” başlıklı bölümünde bankanın kuruluş sürecinden, çok ayrıntılı olmasa da bahsetmektedir. Şerif Paşa kitabında, bankanın kuruluş fikrinin ve projesinin bazı İttihatçılarla birlikte, bizzat kendisi tarafından geliştirildiğini ileri sürmektedir⁶⁸². Kitapta anlatılanlara göre; fakir ve güçsüz olan Osmanlı Devleti’nin iktisadi durumunu düzeltmek için hemen bir şeyler yapılması şarttı ve bunun için bir milli banka kurulması kararlaştırılmıştı. Bu düşüncelerle Jön Türklerden bir grup Ocak 1908’de bir araya gelerek, Osmanlı Devleti’nde milli bir banka kurulması için toplantılar yapmışlar ve bir de program hazırlamışlardı.

O dönemde “*Büyük İngiltere Devleti*”ne⁶⁸³ derin bir hayranlık duyan Şerif Paşa’ya göre, Abdülhamid devrinde İngiltere ile mali ve iktisadi “*sağlam bağlantılar*” yoktu. Kendi seyrine ve zamana bırakılırsa bu bağlantının kurulması söz konusu olmayacaktı. Oysaki gerek siyaset dünyasında, gerekse medeniyet dünyasında herhangi bir medeni hükümet ile dostluk kurulması her şeyden önce iktisadi bağlantılarla mümkündü. İşte bu amaçlarla Şerif Paşa, yukarıda belirtilen programı yanına alarak, yardımlarına başvurmak üzere Londra’ya gitmiş, babasının ilk Hariciye Nazırlığı’nda İstanbul İngiltere Sefareti Maslahatgüzarı bulunan, o tarihlerde de İngiliz Dışişleri’nde Müsteşar olan Charles Hardinge’i⁶⁸⁴ milli banka meselesi için ziyaret etmiştir. Bu mali teşebbüs ile İngiltere ve Osmanlı dünyası arasında dostluk ilişkisi kurulması göz önünde bulundurulmuş ve bu önemli konu için İngiltere Hükümeti’nden özel olarak yardım vaadi alınmıştı. Bu gayelerle Hardinge da Şerif Paşa’yı Ernest Cassel’e göndermişti⁶⁸⁵.

⁶⁸¹ Tanin gazetesinde Ocak 1909’da çıkan bir yazı da bu girişimlerde Şerif Paşa ismine işaret etmektedir. Tanin’in “Paris Özel Muhabirinden” başlığı altında yayınlanan bu yazı, bir Türk muhabirin İngiliz Avam Kamarasında milletvekili ve aynı zamanda büyük bir tüccar olan bir şahıs ile yaptığı bir mülakat sonrasında kaleme alınmıştır. Yazıda Mısırlı ya da Suriyeli bir kişinin banka kurma fikri ortaya attığı, ancak bu kişinin farklı amaçlarının olduğu vurgulanmıştır. İngiliz milletvekili bu şahsın kendi kendine uydurma bir Türk komitesi, bir de İngiliz hissedarlar listesi oluşturarak, bazı çıkarlar peşinde olduğunu ima etmiştir. Gerçi mülakat sırasında İngiliz milletvekili henüz milli bankanın kurulma ihtimalinin olmadığını belirtmişse de, banka bu görüşmeden kısa bir süre sonra kurulmuştu. Bkz. Tanin, Sefer Bey, 11 Ocak 1909 [29 Kânunuevvel 1324], S. 160, s. 2.

⁶⁸² Banka ile ilgili en önemli tarihi belgelerden biri olan bu kitapta Paşa ayrıca başlangıçtan itibaren “İttihat ve Terakki, Meşrutiyet, Journaller Meselesi, Gizli Cemiyet, Islahat-ı Esasiye” gibi dönemin çok önemli hadiselerine yer vermiştir. Bkz. Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları, İttihat ve Terakkiye Muhalefet*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990.

⁶⁸³ Şerif Paşa kitabında İngiltere’den böyle bahsetmektedir.

⁶⁸⁴ Hardinge daha sonra Hindistan Kral vekili olmuştur.

⁶⁸⁵ Şerif Paşa, *age.*, 1990, s. 34-39; Şerif Paşa’nın bu anlattıklarını İngiliz Dışişleri kayıtları da doğrulamaktadır. Nitekim C. Hardinge, Şerif Paşa’nın Cassel’in bankacılık girişimiyle ilgili olarak İngiliz

Hardinge'in bu tercihinde şüphesiz Cassel'in çok uzun yıllardır Yakın Doğu'da İngiliz menfaatleri için çabalayan büyük bir finansçı olmasının da katkısı vardı.

Gerçekten de Sir Ernest Cassel için Osmanlı ülkesi hiç yabancı değildi. Mısır'da, Afrika'da birçok bankacılık girişimine ön ayak olan, bankalar kuran Cassel daha 1873'te, yani ünlü finans baronu Bischoffsheim'in bankasında çalışmaya başladığı sene, şirket onu bazı risklerinin bulunduğu ekonomik zorluklar içerisindeki bir Yahudi şirketin faaliyetlerini incelemek üzere İstanbul'a göndermişti. Cassel buradaki operasyonu başarıyla halletmiş ve Yahudi firmasının mallarına el koyarak, bu iş için iyi bir komisyon almayı hak etmişti. Cassel 1873'te tam da bahsi geçen iş ile ilgilenirken patronları Bischoffsheim'lar da Osmanlı Bankası ortaklığıyla "*Banque de Constantinople*"u (İstanbul Bankası) kurmuşlardı. Tahminen bu ortaklık bir nevi kurtarma operasyonu şeklinde gerçekleşmişti⁶⁸⁶. Bu tecrübelerle İstanbul'daki finans ortamını iyi bilen Cassel'in Türkiye üzerindeki yatırım plan ve hırsları çok gerilere, Sultan II. Abdülhamid dönemine dayanmaktaydı.

Anlaşılan Şerif Paşa ve bazı İttihatçılar Ocak 1908'den itibaren milli banka kurma yönünde çalışmalarına başlamış, yurtdışı bağlantıları olan Gülbenkyan ve Bogos Nubar Paşa'dan bu konuda yardım talep etmişlerdi. Jön Türklerin tercihi İngiliz sermayesinden yanaydı ve bu nedenle hazırladıkları taslağı da yanlarına alarak, Londra'ya gitmişlerdi. Bu konuda İngiltere Hükümeti'nden yardım bekleyen Jön Türkler, Foreign Office ile görüşmüşler ve Cassel ismi ilk kez o zaman Foreign Office (Charles Hardinge) tarafından ortaya atılmıştı. Eldeki belgelerden anlaşıldığı üzere Foreign Office, Şerif Paşa daha Londra'ya geçmeden önce İstanbul'daki İngiliz diplomatlardan Jön Türklerin, İngilizlerle birlikte bir banka kurma niyetlerinden haberdar olmuş ve hemen Cassel ile irtibata geçmişti. Dolayısıyla milli banka projesi hakkında kendileriyle görüşmeye gelen Şerif Paşa'yı da Cassel'e göndermişlerdi. Jön Türkler Londra'dayken Mr. Esseyan ile de görüşmüşler ve onun da bilgi ve birikimlerinden yararlanmak üzere akıl sormuşlardı. Bu noktada daha sonra bankanın Yönetim Kurulu üyelerinden biri olacak olan Mr. Esseyan'ın Kasım 1908'de İngiliz Ticaret Odası'ndan iş adamı Robert Miller ile yaptığı

Dışişleri ile görüşmek üzere Londra'ya geldiğini kaydetmektedir. Ancak Şerif Paşa, Dışişleri'nden hiç kimse üzerinde olumlu bir izlenim bırakmamıştı. Nitekim Hardinge, Rıfât Paşa'dan boşalan Londra Büyükelçiliği makamına gelebilecek muhtemel isimlerden bahsederken, onun ismini hiç olumlu karşılamamış ve ondan "*yeteneksiz ve güvenilmez*" bir şahsiyet olarak söz etmişti. Bkz. PRO, FO 800/193A, C. Hardinge'den Lowther'a 23.03.1909 tarihli Private" başlıklı mektup.

⁶⁸⁶ K. Grunwald, agm., 1969, s. 125.

bir görüşme bankanın kuruluş aşaması hakkında bilgi vermektedir⁶⁸⁷. Mr. Esseyan bu görüşme sırasında, Jön Türklerin İstanbul’da bir banka kurmayı planladıklarını ve bu konuda kendisine bir teklifte bulduklarını söylemişti. Ancak Esseyan’a göre İstanbul’da konuyla alakalı kişiler tarafından önerilen bankanın taslağı oldukça saçma ifadeler içermekteydi. Plan tamamen iş hayatına aykırı ve gülünçtü. Londra’daki Türk otoriteler, Osmanlı Nazırı, muhtemelen Londra’daki Osmanlı büyükelçisi ve Ahmet Rıza, hemen İstanbul’a gitmek ve oradaki destekçileri doğru bir şekilde yönlendirmek amacıyla Mr. Esseyan’ı zorlamışlardı. Yine Mr. Esseyan’a göre bu işe ön ayak olan Türkler iyi niyetli, ancak çok cahil kişilerdi. Sağlam prensiplere dayalı gerçek bir bankanın kuruluşu hakkında hiçbir bilgileri yoktu. Bankanın imtiyazsız hisse senetlerinden⁶⁸⁸ (adi hisse senedi) bir blok alıp, daha sonra da bunu kendi aralarında bölüştüreceklerdi. Londra’nın hisse katılımı bunun arkasından istenecekti.

Mr. Esseyan bütün bunları alay konusu yapmıştı. Mr. Esseyan’ın bankadaki misyonu ise Jön Türklere tavsiyede bulunmak ve işlerin nasıl yapılması gerektiği konusunda onları aydınlatmak olacaktı. Esseyan eğer bankanın oluşumu sağlam prensiplere oturtulmazsa kendisinin bu işte yer almayacağını söylemişti. Bununla birlikte Mr. Esseyan birkaç gün içinde bankanın sağlam bir temele oturtulması için çalışmalara başlayacağını, arkasından da Miller ve arkadaşlarının bu işe katılması için bir fırsat kollayacağını da ifade etmişti. Bu görüşme sırasında Cassel’in ismi geçmekteydi; demek ki Cassel’in Kasım 1908’de artık Türkiye’deki milli bankayı kuracağına neredeyse kesin gözüyle bakılmaktaydı. Miller’in görüşü de; Cassel gibi çok kaliteli finansçıların öncülük yapacağı böyle bir girişimin başarılı olacağı yönündeydi:

“Benim siyasi ve finansal vaziyetten anladığım şey; Türk ve İngiliz otoritelerin güçlü bir Anglo-Türk bankasının kuruluşunu arzu ettikleridir. Eğer Sir Ernest Cassel gibi

⁶⁸⁷ İngiliz Dışişleri’ndeki başka kayıtlarda bu olguyu doğrulamaktadır. Nitekim Sir Adam Block’un Sir H. Babington Smith’e gönderdiği bir bilgi notunda, NBT’nin Osmanlı Hükümeti’nin isteği ve davetiyle Türkiye’ye geldiğinden bahsetmiştir. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 31 (1), Adam Block’tan Sir Babington Smith’e 29.11.1910’da gönderilen mektup; Yine bankanın kurucusu Cassel de sonradan, çok yakın arkadaşı ve finansal danışmanlık yaptığı İngiliz Kralı VII Edward’a; NBT’yi Edward Grey’in özel ricasıyla değil, Türklerin talebi ve davetiyle kurduğunu söylemiştir. Cavid Bey’in tuttuğu günlüklerden de bankanın açılması konusunda Adam Block ile görüşmeler yaptığı anlaşılmaktadır. Adam Block da bankayı mutlaka açması için Cassel’e bir mektup yazmıştır. Bkz. H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, c. I, 2014, s. 47; J. Burman, agm., 2009, s. 228; D. Mclean, agm., 1976, s. 294-295.

⁶⁸⁸ Sahiplerine eşit haklar tanıyan hisse senetleri “adi hisse senedi” olarak adlandırılmaktadır. İmtiyazlı hisse senetleri ise sahibine kâr payına katılmada, tasfiye bakiyesinde, rüçhan hakkı ve oy hakkında ayrıcalık (imtiyaz) getirmektedir.

en iyi kalibreden adamlar öncülük yapabilirlerse, hükümetimizin amacına ulaşılmış olacaktır. Hepsi bu”⁶⁸⁹.

Görüldüğü üzere tüm yerli ve yabancı belgeler, 1908’da ortaya atılan NBT fikrinin Jön Türk Hükümetine dayandığını teyit ederken, bu suretle İbrahim Hakkı Paşa ve Şerif Paşa’nın iddiası da doğrulanmaktadır. Kısaca bankanın kuruluşunu bizzat İttihatçılar talep etmiş ve bu amaçla İngilizlerle irtibata geçmişlerdir. Jön Türklerin ileri gelenlerinin o günlerde diğer büyük devletlerden daha çok İngiltere’ye yakın olduklarına, muhalefet yıllarında İngilizlerle temas kurduklarına ve Sultan II. Abdülhamid aleyhine bazı girişimlerde bulunmak üzere İngilizlerin desteğini aldıklarına daha önce değinmiştik. Bu bağlamda daha önce ifade edildiği gibi, Jön Türklerin, Cassel ile ilişkilerinin çok eskilere, 1908’den önceki Avrupa’daki muhalefet yıllarına dayandığına, Sultan II. Abdülhamid’e karşı yapılan birçok darbe girişiminden biri olan 1902 girişiminde, kimliği hususunda tereddütler olsa da, muhtemelen Cassel’den para yardımı aldıklarına dair bilgilere önceki kısımlarda yer vermiştik. Bütün bunlar II. Abdülhamid düşmanlığı yapan ve ondan kurtulmada İngilizlerle iş birliği yapan Jön Türk muhalefetinin, bu defa da milli bir banka kurma konusunda neden İngilizlere başvurduğunu açıklamaktadır⁶⁹⁰.

2.1.1. İngiliz Diplomatların Banka Kuruluşuna Dair Çabaları

İngiliz Dışişleri arşivlerindeki birçok belge, Foreign Office’in daha en başından itibaren NBT planından haberdar olduğunu, hatta bu oluşuma karşı olumlu yaklaşımlarının bankanın kuruluşunu gayriresmi bir şekilde onayladıklarını göstermektedir⁶⁹¹. Özellikle de NBT’ye çok emeği geçen ve kuruluşunu en çok isteyenlerden biri olarak dikkat çeken İngiliz diplomat Sir Adam Block, (İngilizlerin

⁶⁸⁹ PRO, FO 371/549, No. 41434, Robert Miller’dan Mr. Stevens’e gönderilen 19.11.1908 tarihli mektup.

⁶⁹⁰ PRO, FO 800/193A, Hardinge’dan Lowther’a 23.03.1909 tarihli Private” başlıklı mektup; Haluk Yusuf Şehsuvaroğlu (haz.), *Ahmet Rıza, Anılar*, Cumhuriyet Gazetesi, Aydınlanma Dizisi: 208, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2001, s. 23.

⁶⁹¹ The National Bank of Turkey was founded, with full approval and engouragement from the British Government, in response to the wish of the Ottoman Government to have the assistance of British capital for the finances of the State and for the development of the country” ifadeleri yazışmalarda birçok kereler karşımıza çıkmıştır. Bkz. PRO, FO 371/549, No. 39083, 09.11.1908; Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 2 (3), 04.10.1910, Memorandum (Recent Ottoman Loan Negotiations); The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Cassel’dan Sir A. Henderson’a 12.10.1910’da gönderilen 30.09.1910 tarihli NBT Londra Komitesi’nin toplantı tutanağı, s. 45; Bu ifadenin bir benzeri 4 Ekim 1910 tarihinde Cassel ve Babington Smith imzalı bir bilgi notunda açıkça yazılmıştır. “The National Bank of Turkey had then just been founded, with full approval and encouragement from the British Government, in response to the wish of the Ottoman Government to have the assistance of British capital for the finances of the State and for the development of the country ...”, Bkz. Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol 2, “Memorandum on Recent Ottoman Loan Negotiations, Loan of 1909”, s. 2-3; The British Library (BL), Newspaper Room, London, Daily Mail, 09.08.1909, “British Capital in Turkey-English President of The National Bank”.

Düyunu Umumiye'deki temsilcisi) İstanbul'da İngiliz sermayeli bir banka kurulması konusunda Foreign Office üzerinde çok etkili olmuştur. Sir Adam Block bankanın İstanbul'daki Yönetim Kurulu üyelerinin belirlenmesinde de en etkili isimdir⁶⁹². Öyle anlaşılmaktadır ki banka planı adeta Adam Block ile özdeşleşmişti. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği başdragomanı Fitzmaurice de George Lloyd'a yazdığı mektuplarda, "*National Bank'ın; Block'un düşüncesizce ve aceleyle*" yaptığı bir plan olduğunu, Cassel'in de bu projeyi devraldığını belirtmişti⁶⁹³.

Nitekim Jön Türkler evvela Sir Ernest Cassel ile kendileri doğrudan bağlantı kurmak istediye de, Adam Block, Charles Hardinge'e; eğer Türkiye'ye yeniden girilmek isteniyorsa Londra'nın en iyi finansçılarıyla bizzat kendisinin temas kurmasını tavsiye etmiştir. İngiliz Dışişleri'nin "*finansörlerden uzak kalmak*" şeklindeki kökleşmiş politikasına rağmen İstanbul'da bir İngiliz bankası kurulması fikri Foreign Office'i de heyecanlandırmıştı. Zira Adam Block'un bu tavsiyeleri Edward Grey'i hemen harekete geçirmiştir. Grey, Block'un önerilerini ve banka teklifini içeren memorandumu Londra'da büyük bir finansal otorite olan Cassel'e ve Bank of England'ın başkanı Huth Jackson'a iletmiştir. Grey ayrıca banka planının sağlam temeller üzerinde kurulduğu takdirde Majesteleri'nin Hükümeti'nce övüleceğine dair bir mektup da eklemiştir⁶⁹⁴. Bu şekilde İngiliz banker Sir Ernest Cassel ile İttihatçılar arasındaki ilk görüşmeler Charles Hardinge'in yönlendirmesiyle, Grey tarafından başlatılmıştı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Sir Edward Grey'in asıl niyeti; Osmanlı Bankası'ndan bağımsız, eşit koşullara haiz bir İngiliz-Fransız oluşumu aracılığıyla Türkiye'deki imtiyazları paylaşmaktı. Sir Ernest Cassel ise daha en başından itibaren Londralı Hambro & Sons ve Stern Brothers'larla birlikte bu plan hakkındaki görüşmelere yoğun bir şekilde katılmış, ancak plan; Osmanlı Bankası'nın Türkiye'deki monopolini sürdürme isteği ve imtiyazları kimseyle paylaşmama eğiliminden dolayı sürüncemede kalmıştı. Bu aşamada güçlü bir Anglo-Fransız oluşumu konusunda Fransızlardan umudunu kesen İngiliz Dışişleri de artık İngiliz sermayesinin Türkiye'ye girmesi konusunda daha kararlı davranmış, İngiliz-Fransız ittifakına hanel getirmeden ve de müttefikleri Fransa'ya rahatsızlık vermeden faaliyet göstermesi koşuluyla daha münhasır bir

⁶⁹² PRO, FO 371/549, No. 41434, Foreign Office'deki R.P.Y. imzalı 27.11.1908 tarihli kayıt.

⁶⁹³ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 317.

⁶⁹⁴ E. H. Rice, *agt.*, 1974, s. 96-97.

Britanya kurumunun oluşumu lehine bir tavır değişikliğine meyletmişti⁶⁹⁵. İngiliz Dışişleri'nin o günlerde Fransız sermayedarını, dolayısıyla Fransa'yı ürkütmemek konusunda bir dereceye kadar temkinli davranmasının sebebi ise; Fransa ile yapılan anlaşmayı tehlikeye atmamak, Yakın Doğu'da erken bir paylaşım mücadelesine girmemek içindi. Aksi durum İngiltere'nin bölgeyle ilgili gelecek planlarına aykırı olacaktı.

O sırada ortaya çıkan Jön Türk Devrimi de tüm hesapları değiştirmişti. Zira Osmanlı Bankası'nın olumsuz etkilerinden kurtulmak isteyen İstanbul'daki yeni hükümetin İngiltere'ye doğru bir yönelişi vardı. Jön Türkler reformlar için Londra'dan yardım ve destek beklerken, ülkelerinde İngiliz finansına daha çok yer verme, İngilizlere fırsatlar sunma eğilimindeydiler. Bu ise İngiltere açısından Osmanlı ülkesindeki, dolayısıyla Yakın Doğu'daki ekonomik ve politik nüfuzunu kurtarmak, hatta yeniden kurmak için büyük bir şans olarak değerlendirilmişti. İngilizlere göre yeni dönemde Sultan Abdülhamid'in etkisi azalacak, İngiliz sempatizanı olduğu düşünülen Jön Türklerin politikaları her tarafa yayılacaktı. Bu da İstanbul'u tam anlamıyla bir İngiliz finansal etki alanı haline getirmek için bulunmaz bir fırsattı⁶⁹⁶. Aynı günlerde, yani 1909 Ocak ayının ilk günlerinde İstanbul'daki büyükelçi Lowther da Dışişleri'ne gönderdiği bir mektupta; Cassel'in Türkiye finansı hakkında çalışmalar yaptığından bahsetmekteydi. Lowther, eğer Cassel gerçekten Türkiye'de bir banka kuracaksa, Osmanlı Bankası'ndan alınacak bilgilerin yanıltıcı olacağını yazmıştı. Belli ki büyükelçi, Fransız hâkimiyetindeki Osmanlı Bankası'na güven duymamaktaydı⁶⁹⁷.

İngiliz Dışişleri'nin tutum değişikliğini gösteren bir başka kayıt ise Foreign Office'den Mr. Mallet'ın yazdığı bir nottur. O günlerde yine Mr. Vere adlı İngiliz iş adamı Türkiye'deki Anglo-Fransız oluşumu hakkında Mallet'dan Grey'in tutumunu sormuş, Mallet da bu iş için iki yıldır Osmanlı Bankası grubunu ikna etmek için uğraştıklarını,

⁶⁹⁵ Nitekim tam da o günlerde Türkiye'de Alexander Henderson ile birlikte bankayı kurmaya hazırlanan Cassel, Londra'da Türkiye hakkında çıkan bir haberden dolayı büyük rahatsızlık duymuş, Cassel, Hardinge'e; eğer İngiliz sermayesinin Türkiye'ye getirilmesi isteniyorsa bu türden davranışların tekrar edilmemesi gerektiğini çok ciddi bir dille söylemişti. İngiliz Dışişleri de Cassel'in tepkilerini ciddiye alarak, İstanbul'daki büyükelçisini uyarıyordu. Hardinge'e göre bu türden söylentiler finansal ve diğer desteklerden vazgeçilmesine neden olabilirdi ve Lowther'a bu sorunun gelecek için çok önemli olduğunu, bu yüzden hafife alınması gerektiğini kaydetmişti. Bkz. PRO, FO 800/193A, s. 58-59, 01.12.1908, Hardinge'den Lowther'a "Private" başlıklı mektup; G. Jones, *age.*, 1993, s. 111.

⁶⁹⁶ Ralph Hewins'e göre de İngilizler İstanbul'da bir banka açmak ve bankacılık faaliyetleriyle Türkiye'de hâkim duruma geçmek niyetlerini özellikle 1908 yılında eyleme geçirmişlerdi. Bkz. R. Hewins, *age.*, 1958, s. 72; D. C. M. Platt, *age.*, 1968, s. 192; M. Kent, *agm.*, 1975, s. 370.

⁶⁹⁷ PRO, FO 800/193B, Lowther'dan Hardinge'e 06.01.1909, s. 68.

fakat başarılı olamadıklarını ve daha fazla bir şey yapmayacaklarını söylemiştir. Mr. Mallet ayrıca Fransızlarla iş birliğine sıcak baktıklarını, fakat şu an için meseleyi finansçılara bıraktıklarını da bildirmişti. Mr. Vere'ye göre ise Türkiye'de Anglo-Türk bankasının hiçbir başarı şansı ve onlar için hiçbir iş olanağı yoktu. Fransızlar keskin bir şekilde onlara karşı çıkacaklardı⁶⁹⁸.

Anlaşılabileceği üzere İngiliz Dışişleri o günlerde, İngiliz finansını İstanbul'da temsil edecek bir bankayı arzu etmekteydi ve tam da bir imkân kolladığı sırada teklif Jön Türklerden gelmişti. Zira Osmanlı Devleti o sıralarda büyük ölçüde yabancı sermayeye ve krediye ihtiyaç duymaktaydı. Şayet Türkler başka yerlerden istenmedik koşullarda para temin eder, ya da uygunsuz teminatlar verirse, bu durum krediyi veren ülkelerin politik müdahalesini gerektirecekti ki, böyle bir durum İngiltere'nin bölgedeki siyasi nüfuzu ve prestiji için tehlikeliydi. Almanya, Bağdat Demiryolu imtiyazının alınması yoluyla Türkiye'deki siyasi etkisini giderek arttırmıştı. İngiliz yetkililer, Alman politikasının, fon sağlama yoluyla İstanbul'daki konumunu daha da iyileştirmek amacıyla olduğunu da fark etmişti. Fransız Hükümeti'ne gelince; Britanya'nın müttefiki olsalar da, Türkler o güne kadar ağırlıklı olarak Fransız fonlarını çektiklerinden bir kontrol kurmayı başarmışlardı. Tüm bunlar o sıralar Türkiye'ye girmeye çalışan İngiliz politikasına ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. İngiliz hükümetinin ihtiyaç duyduğu şey ise; Türkiye'de İngiliz ekonomik teşebbüsü için bir kanal görevi görecek güçlü bir İngiliz finans grubunun oluşturulmasıydı. Bir İngiliz bankası olmadan Türkiye'ye yardım etmeleri imkânsızdı ve ona yardım eden güçler daha büyük bir etkiye sahip olacaklardı⁶⁹⁹.

Kaldı ki o dönemde siyasi nüfuz kurmak amacıyla ekonomik ve finansal enstrümanlara başvurulması İngiliz politikacıların yoğun bir şekilde uyguladığı yöntemlerdi. İngiliz Hükümeti uzun bir süredir ticari çıkarlarının, ama daha çok da politik kaygılarının çok belirgin olduğu ülkelere İngiliz finansının girmesini teşvik ederek, istikrazlar yoluyla bu hükümetler üzerinde etkili olabilmişti. Nitekim yüzyılın sonlarında İran'da ve Çin'de yaşanan olaylar silsilesi, buna yönelik uygulanan İngiliz politikası ve bu politikada finansmanın oynadığı rol, Osmanlı İmparatorluğu örneğiyle birçok açıdan

⁶⁹⁸ PRO, FO 371/766, No. 2674, 20.01.1909, Mr. Mallet'dan Edward Grey'e, 18.01.1909 tarihli zabıt, s. 249; Edward Grey de Mayıs 1909'da Lowther'e gönderdiği bir mektupta, o güne kadar Fransızlarla çalışamamalarının gerekçesini kendilerinin iyi niyetlerinin eksikliğinden değil, Fransız finansçıların yöntemlerinden kaynaklandığını itiraf etmişti. Bkz. PRO, FO 800/79, Grey'den Sir G. Lowther'a 24.05.1909'da gönderilen mektup, Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. GREY, Sir Edward (Viscount), s. 339.

⁶⁹⁹ D. Mclean, agm., 1976, s. 294.

benzerlik teşkil etmişti. İran'daki ve Çin'deki tabloda da, yine aşına olunan zayıf bir yönetim, iflas eden bir hazine ve yabancı güçlerin baskı yaptığı çürüyen bir imparatorluk söz konusuydu. Çin üzerinde ekonomik, dolayısıyla politik etkinliğini artırmak isteyen İngiltere, 1865'te kurulan "*Hongkong and Shanghai Banking Corporation*" adlı İngiliz bankasını, Çin'e kredi açılması konusunda desteklemişti. İngiliz Hükümeti açısından finans, 1890'ların sonlarında Rusya'ya karşı giriştiği üstünlük iddiasında olduğu gibi 1911'deki devrimden sonra da, Çin'deki politik konumun belirlenmesinde anahtar olarak değerlendirildi. İngiliz Hükümeti'nin, İran'a olan ilgisinde ise bu ülkenin stratejik konumu ve İngiliz ticari çıkarları ağır basmıştı. İngiltere, bir kez daha politik amaçlara ulaşmak için finansı gündeme getirmiş, 1889'da İran devlet bankası olarak kurulan, ancak İngilizlerin sahibi olduğu ve yönettiği "*The Bank of Persia*"ı (İran Kraliyet Bankası) dış politika aracı olarak kullanmıştı. Türkiye'de olduğu gibi İran'da da, reformlara, ticarete ve ekonomik kalkınmaya olan ihtiyacı sürekli vurgulayarak, İngiliz sermayedarları karayollarına, madenlere ve güneydeki demiryollarına yöneltmeye çalışmıştı⁷⁰⁰. Önceki yüzyılda yine Süveyş Kanalı'nın bir parçası olarak Kahire'de oluşturdukları The National Bank of Egypt (Mısır Milli Bankası), başkanı Hon. Hugh Crawford olan The National Bank of South Africa, Ltd.⁷⁰¹ benzer isimlerle, benzer çizgilerde kurulmuş bankalardı⁷⁰².

İngiliz Hükümeti'nin kendisinin bizzat oluşturmadığı, ancak tam destek verdiği The Bank of Persia, Shanghai Banking Corporation ve The National Bank of Egypt'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki versiyonu ise The National Bank of Turkey olarak gerçekleşti. Türkiye'de kurulacak banka da diğer "milli" bankalardaki gibi bir misyon yüklenecek, yani tam anlamıyla İngiliz çıkarlarına hizmet edecekti. Bu sırada Mezopotamya'daki petrol yatakları, Bağdat Demiryolları'nın Basra hattı gibi çok önem arz eden büyük imtiyazlar, İngilizlerin yakın takibindeydi. İngiliz Hükümeti, Bâbîâlî'deki politik etkisini onarmak isteyince, Foreign Office bu iş için İngiliz finansını siyasi bir araç olarak teşvik etmek zorunda hissetmişti. Artık Grey'in hesabı, finansı kullanarak, Türkiye'de etkili olabilmektir⁷⁰³. Türkiye'de ilerleme kaydedebilmek için yaratılan finansal enstrüman ise Sir Alexander Henderson ve Baring Brothers'tan Lord Revelstoke'un desteklediği, başında Sir Ernest Cassel'in bulunduğu güçlü ve saygın bir grup İngiliz finansçısının kurduğu NBT idi.

⁷⁰⁰ D. Mclean, agm., 1976, s. 292, 297-301.

⁷⁰¹ The Economist, 22.10.1910, s. 54, BL, Newspaper Room, London.

⁷⁰² R. Hewins, age., 1958, s. 71; E. Black, age., 2004, s.128.

⁷⁰³ D. C. M. Platt, age., 1968, s. 197; E. H. Rice, agt., 1974, s. 109.

NBT bir taraftan, Türkiye'deki İngiliz finansal ve ticari çıkarlarının temsilcisi olurken, bir yandan da İngiltere, NBT sayesinde yeni Türk Hükümeti'nin finansal ihtiyaçlarını karşılamada yardımcı olabilecek, bu vasıtaıyla da yeni rejime sempatisini gösterebilecekti. İngiltere böylece ileride alınabilecek imtiyazların da önünü açabilecekti. Aynı zamanda da Deutsche Bank ve Osmanlı Bankası ile bütünleşen Alman ve Fransız nüfuzunu kırabilecekti. Ya da en azından yeni rejim bu banka sayesinde diğer yabancı bankaların finansal baskılarıyla ezilmeyecekti. Zaten banka fikri ortaya atılmadan bir yıl önce, yani Eylül 1908'de İngiliz Dışişleri, Jön Türklerle iyi ilişkiler kurmak amacıyla, Cassel ile görüşmüş ve yeni Jön Türk Hükümeti'ne 1.3 milyon sterlin tutarında açılan bir krediye katılmıştı⁷⁰⁴. Türk tarafı ise konuyu daha çok, yukarıda adı geçen bankalar aracılığı ile oluşan siyasi hegemonya ve emperyalist yayılmaya karşı direnme yollarından biri olarak görmekteydi⁷⁰⁵.

İstanbul'da bir İngiliz bankası kurulması ile ilgili proje Kasım 1908'de olgunlaşmaya başladığında durum başta İstanbul'daki İngiliz görevliler olmak üzere, Foreign Office'i de heyecanlandırmıştır. O dönemde Düyunu Umumiye'deki İngiliz tahvil sahiplerinin temsilcisi olan Sir Adam Block'un 3 Kasım 1908'de İngiliz Dışişleri'nden Charles Hardinge'e yazdığı çok detaylı bir memorandum da İngilizlerin konuya büyük ilgi gösterdiklerini ve proje hakkında bir hayli bilgi sahibi olduklarını göstermektedir. Adam Block'un söz konusu mesajında; Türklerin ticaret ve büyük ölçekli yerli sanayiye teşvik edecek, nafia işlerine finansal açıdan yardım edecek milli bir banka kurmaya karar verdikleri ve bankanın genel bankacılık işlemlerinin yanı sıra, esasen; ticaretin ve yerli sanayinin gelişmesine yardımcı olacağı, bayındırlık hizmetlerini desteklemek üzere kurulacağı bildirilmişti. Adı "*National Bank of Turkey*" olacak olan bu bankanın ayrıca bir emlak kredi bankası (Mortgage Bank ya da Crédit Foncier) olması da düşünülmekteydi. Bu bakımdan bankanın bir işlevi de; âyanların yerini doldurmak, yani toprak sahiplerine krediler (mortgage) vermek suretiyle, topraklarını güvence altına almalarını sağlamaktı. Böyle bir kurum ülkede şiddetle istenmekteydi, ancak gerek aleyhtarlar, gerekse de ipotek kredisi vermenin önündeki güçlükler bu projenin hayata geçirilmesini engellemişti. Oysaki yeni hükümet arazi sorunlarını çözmek için Meclis'e bir yasa teklifi sunmuştu. Teklifte, binalarının bulunduğu topraklar mülk sahiplerinin

⁷⁰⁴ G. Jones bu tutarın 1, 5 milyon sterlin olduğunu kaydetmektedir. Bkz. G. Jones, *age.*, 1993, s. 111.

⁷⁰⁵ The Economist, 01.10.1910, s. 648, BL, Newspaper Room, London; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 39 A, File 'Turkey National Bank of. 1920 London, NBT (London) R. Kay'den The Secretary Clearing Office (Enemy Debts)'e 11.03.1920'de gönderilen mektup.

yasal hakkı olarak tanınacaktı. Banka da ticaret, endüstri alanları yanında bu yeni arazi rejiminin de uygulanmasında görev alacaktı⁷⁰⁶. Önerilen Türk yönetim kurulu İTC'nin beş üyesi ile eski Sadrazam Said Paşa ve o zamanki Adalet Nazırı Hasan Fehmi Paşa'yı içerdiğinden, Block, projenin büyük halk desteği kazanacağına da ikna olmuştu⁷⁰⁷.

Adam Block'a göre bu girişim İngiliz finans sermayesinin yeniden Türkiye'ye girmesi için bir fırsattı. Kaldı ki Londra'daki yatırımcılar Türkiye'deki bir imtiyaz girişimine ya da bir krediye kıyasla, bu yapıdaki bir oluşuma katılmayı daha az sakıncalı bulabilirdi. Türkiye'de, böyle bir Anglo-Türk birleşimli çok önemli bir finansal kuruluş için müthiş olanaklar vardı ve bu gerekçelerle konu Majesteleri'nin Hükümeti'ne sunmaya değerdi:

*“Benim düşünceme göre, İngiliz-Türk kombinasyonlu bu kadar önemli bir bankanın kurulmasında büyük faydalar bulunmaktadır ve konu Majesteleri'nin Hükümeti'nin dikkatine sunulmaya değerdir. Eğer Londra'nın birinci sınıf finansçıları bu bankacılık işine girerse sermayesi Londra'da toplansın ya da toplanamasın biz burada çok güçlü bir pozisyon elde edeceğiz. Ve İngiliz Yönetim Kurulu üyelerinin Foreign Office ile çok yakın temasta olmaları arzu edilmektedir...”*⁷⁰⁸.

Yine Adam Block'a göre bankanın başarısız olması imkânsızdı; çünkü Türk Hükümeti benzer kurumlara kıyasla milli bir banka olacağından bu kurumu destekleyecek, kamu işlerinin imtiyazlarında teklifleri diğer bankalara göre çok daha fazla dikkate alınacaktı. Osmanlı Bankası'nın dağıttığı yüksek kârlar göz önüne alındığında hükümeti arkasına alan NBT'nin Osmanlı Bankası gibi başarılı olmaması için hiçbir neden yoktu. Kaldı ki Adam Block, Osmanlı Bankası'nın yeni rejimle arasının iyi olmadığını da işitmişti. Cavid Bey'in söylediğine göre Osmanlı Bankası, Osmanlı Hükümeti'ne çok acil gereksinim duydukları kredileri sadece çok zorlayıcı şartlarda vermeyi kabul etmekteydi.

Adam Block şimdilik bankanın kuruluşuna yardımcı olmaktaydı ve yönetim kurulunda ismi geçici olarak yer almaktaydı. Zira Londra'da birçok konuda otorite olan Lord Avebury'nin (John Lubbock, 1st Baron Avebury)⁷⁰⁹ onayı olmadan Yönetim

⁷⁰⁶ İstanbul'daki binaların birçoğu vakıf arazisi üzerine inşa edildiğinden ve bu araziler de İslam dinine göre kutsal kabul edildiğinden o güne kadarki hükümetler doğal olarak İstanbul'da ev inşa edecek kişilere bu alanların tam mülkiyetini vermekten çekinmişti.

⁷⁰⁷ E. H. Rice, agt., 1974, s. 96.

⁷⁰⁸ PRO, FO 371/549, No. 39083, Sir Adam Block'tan C. Hardinge'e 03.11.1908 tarihli memorandum.

⁷⁰⁹ İngiliz bankacı, politikacı ve çok seçkin bir bilim adamı (doğa bilimci) olan John Lubbock, 3. baronet banker Sir John William Lubbock'un oğludur. 1879'da Bankacılar Enstitüsü'nün (Institute of Bankers) ilk

Kurulu üyesi olması söz konusu değildi. Adam Block seçimi kendisine bırakılan üç İngiliz ismin Foreign Office’ce belirlenmesini önermekteydi; bunlar Bank of England’ın yöneticilerinden, ya da Londra’daki başka iyi isimler arasından seçilebilirdi. Block, bankanın statüsüne ait bir kopyanın muhtemelen ertesi gün kendisine ulaşacağını ve Türk Hükümeti’ne kuruluş müracaatının birkaç gün içinde yapılacağını belirtirken, Foreign Office’den gelecek cevabın mümkün olan en kısa sürede beklendiğini kaydetmişti. Ayrıca Block, Türklerle müzakere yetkisine sahip bir kişinin bankanın statüsünü ve tüzükte yapılacak değişiklikleri görüşmek amacıyla, bir an önce Londra’dan İstanbul’a gönderilmesini de rica etmişti⁷¹⁰.

Adam Block ertesi gün bir memorandum daha yazarak, Türklerin bir “*Native Bank*” (yerli banka) kurulması konusundaki yoğun isteklerinden tekrar bahsetmiştir. Block’a göre ülkede böyle bir kurum yoktu ve yerli tüccarlar Yahudilerden %40 faiz oranıyla faizle kredi alabilmekteydi. İstanbul’da önemli konumdaki bankalar sadece Osmanlı Bankası, Crédit Lyonnais ve Deutsche-Orient Bank’tı. Osmanlı Bankası ve Crédit Lyonnais ise küçük yerli tüccarlara çok az miktarda para vermekteydi ya da hiç kredi vermeye yanaşmamaktaydı. Çünkü bu bankalar büyük kredilerle ilgilenmekte, Paris’te, Viyana ve Londra’da borsa işleri yapmaktaydılar. Dolayısıyla bunlar “*yerli banka*” olarak adlandırılabilir herhangi bir şeyi temsil etmemekteydiler⁷¹¹.

Jön Türklerin iki varlıklı üyesinin Adam Block’a söylediğine göre böyle bir bankaya çok acil ihtiyaçları vardı. Dolayısıyla başkaları hayata geçirmeden İngilizler hemen işe koyulmalıydılar. Zira o günlerin İstanbul’unda iki milyon dolayında kişi yaşarken, eski rejim zamanında korkup, Amerika, Afrika, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Avusturya gibi dünyanın dört bir yanına göç eden yarım milyonu aşkın Türk, Ermeni tüccar ve Suriyeli de İstanbul’a dönmekteydi. Bu durum kurulacak yeni bankanın işleri açısından son derece önemliydi. Üstelik Credit Lyonnais’den işittiğine göre İstanbul’da

başkanı, 1881’de İngiliz Birliği’nin (British Association) başkanı ve 1881’den 1886’a kadar Linnaean Birliği’nin başkanlığını yapmıştır. Oxford, Cambridge, Edinburgh, Dublin ve Würzburg üniversitelerinden onursal dereceler almış, 1878 yılında British Museum’un Mütevelli heyetine seçilmiştir. 1888’den 1892’ye kadar Londra Ticaret Odası Başkanlığı (London Chamber of Commerce), 1889-1892 yılları arasında Londra İlçe Konseyi’nde (London County Council) başkan yardımcılığı ve başkanlık yapmıştır. 1900’de Baron Avebury unvanı alan Lubbock, sadece birçok konuda otorite olmanın ağırlığı ile değil, aynı zamanda kamu yararına yönelik hareketlere verdiği destek ile kamu yaşamında lider bir rol oynamaya devam etmiştir. WEB_38.
https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Avebury,_John_Lubbock,_1st_Baron, (28.02.2019).

⁷¹⁰ PRO, FO 371/549, No. 39083, Sir Adam Block’tan C. Hardinge’e 03.11.1908 tarihli memorandum; PRO, FO 371/549, No. 39821, Lowther’dan Grey’e, 10 Kasım 1908 tarihli, “gizli” başlıklı memorandum.

⁷¹¹ PRO, FO 371/549, No. 39062, Adam Block tarafından 04.11.1908’de gönderilen memorandum.

başka Fransız bankaları da şube açacaktı ve şüphesiz yeni hükümetin finans danışmanı Mösyö Laurent, Fransız bankalarının İstanbul'a gelmesinde büyük bir motivasyon kaynağı olacaktı. Bazı Fransız bankalarının kendilerini “*La Banque de Turquie*” olarak adlandırmalarından önce bankanın adını “*The Bank of Turkey*” olarak garantiye almaları gerekmektedir.

Adam Block, bankanın kuruluşu için Maliye Nezareti ile bazı formalitelerin yerine getirilmesinde bir engel çıkmayacağını da bildirmişti. Kaldı ki Adam Block ismini açıklamadığı, ancak Foreign Office'in de iyi tanıdığı anlaşılan “xxxxxxxxxxxxx”⁷¹² işaretiyle bahsettiği kişiye, Hükümet'in bıktırıcı formalitelerinden kurtulmak için ne yapmaları gerektiğini sormuş, bu kişi ise Adam Block'un başka kaynaklardan da işittiği gibi⁷¹³, bankanın bir Anglo-Türk bankası şeklinde dizayn edilmesini tavsiye etmişti. Yine aynı kişinin söylediğine göre; Jön Türk Hükümeti'nin Meclis'ten ilk geçireceği yasalardan biri bina sahiplerine emlaklarının bulunduğu toprakları vermek olacaktı. İngilizler bu nedenle hemen bir banka açmalı, mortgage kredilerini vererek, bu kredilerin nimetlerinden ilk yararlanan banka kendileri olmalıydı. Tüm bu açılardan İstanbul'da bir İngiliz-Türk bankasının kurulması önem taşımaktaydı, böyle bir fırsat kaçırılmamalıydı⁷¹⁴.

Bu esnada Büyükelçi Lowther da, 10 Kasım 1908'de “gizli” kaydıyla, Dışişleri Bakanı Grey'e, Adam Block'un memorandumunu iletirken; banka projesinin henüz başlangıç aşamasında olduğunu ve Sir Adam Block'un kendisinin de tüzüğün önemli değişiklikler gerektirdiğini itiraf ettiğini kaydetmişti⁷¹⁵. Lowther'ın kurulacak banka ile ilgili bazı endişeleri vardı; zira böyle bir oluşumun Türk Hükümeti'nin ve Jön Türklerin desteğine dayandırılması eğilimi doğru değildi. Çünkü büyükelçiye göre bu tür destekler tehlikeliydi. Bu yüzden de Yönetim Kurulu'na, mevcut durumda önerilen şahısların yanı

⁷¹² Bu kişinin isminin on üç harften oluşan bir Jön Türk ya da bir Levanten olduğu tahmin edilmektedir. Muhtemelen de Edwin Whittall'dür.

⁷¹³ Adam Block memorandumunda, birbirini teyit eden bu bilgiden çok memnun olduğunu da belirtmiştir.

⁷¹⁴ Block'a göre temsili bir Türk bankası kurmak için mümkün olduğunca sessiz hareket etmeli, Paris para piyasasına girilmemeliydi. Çünkü Paris; tüm Levanten finansçıları ile Türkiye'yi sömürmek isteyen imtiyaz avcılarının bulunduğu bir yerdi. “*Biz bu sınıfla (Paris'teki imtiyaz avcılarını kastediyor) çok ilişkili olmak istemiyoruz. Çünkü Jön Türk Partisi son derece akıllı görünüyor, iyi ile kötüyü kolayca ayırt edecekler, desteklerini de buna göre vereceklerdir*”. Bkz. PRO, FO 371/549, No. 39062, Adam Block tarafından 04.11.1908'de gönderilen memorandum; Nitekim ilerleyen zamanlarda Fransız Hükümeti de İstanbul'daki finansal ilişkilerde A. Block'u “Entente Cordiale” önündeki en büyük engel (stumbling block) olarak görmüşler ve ona karşı çok olumsuz duygular beslemişlerdir. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, HBS 28, 24 (3), Cassel'den B. Smith'e 23.10.1909'da gönderilen mektup.

⁷¹⁵ Zaten Sir Adam Block daha henüz çok ham olan planı sadece ana hatların görülmesi amacıyla Dışişleri'ne göndermişti.

sıra, daha fazla sayıda yerel iş adamlarının dâhil edilmesi tercih edilmeliydi. Gerçi bu şahıslar (hükümet/devlet adamları/subaylar kastediliyor) çok dürüst olabilirdi, fakat çoğunlukla iş deneyiminden yoksundular. Banka, bu isimlerden ziyade, iş nitelikleri açısından birinci sınıf Londralı finansçıların ve bankacıların desteğine daha fazla güvenmek zorundaydı⁷¹⁶.

İngiliz Dışişleri de bu aşamada, tıpkı Lowther gibi, belki de onun etkisiyle, Adam Block'un İstanbul'da Jön Türklerle beraber kurulacak İngiliz sermayeli bir bankanın kesinlikle başarılı olacağı yönündeki görüşlerini çok iyimser bulmuş, tüm bu yazılanlara ihtiyatla yaklaşmıştır. Zira bankanın Yönetim Kurulu'nun Türk tarafı Ralli dışında çok güçlü bir ulusal gruptan oluşmuştu ve bu kişilerin Ralli hariç iş âlemiyle hiçbir bir alakaları yoktu. Diğer yandan İngiliz Dışişleri bankanın başarılı olup olmayacağı konusunda biraz şüpheler taşısa da, özellikle de İstanbul'da bir Crédit Foncier oluşturulması fikrine çok sıcak bakmıştır⁷¹⁷. Nitekim İngiliz Dışişleri Müsteşarı Sir Charles Hardinge, 13 Kasım 1908'de Adam Block'a verdiği cevapta; planın Sir Edward Grey'e sunulduğunu, Grey'in de planın içeriği hakkında derhal Cassel ve diğerlerine danıştığını bildirmişti⁷¹⁸. Cassel hemen ilgisini dile getirmiş ve projeye finansçıların yanı sıra sanayicileri de dahil etmeyi önerebileceğini belirtmişti. Ancak Jackson pek hevesli değildi ve böyle bir projeye İngiliz kamuoyunun asla yatırım yapmayacağını bildirdiğinde, Londra şehrinin genel fikrini yansıtıyor görünüyordu. Zira Türkiye'deki yeni rejim daha başlangıç aşamasındaydı ve Londra'daki genel görüş oradaki olayları görmek için bir süre daha beklemek yönündeydi. Sultan'ın kusursuz bir şekilde anayasal bir hükümet kurmak isteyip istemediği kesinlikle anlaşılmalıydı⁷¹⁹.

Tam da bu yazışmanın ertesi günü yani 14 Kasım 1908'de, İngiliz ve Türklerden müteşekkil bir grup tarafından "Banque Nationale de Turquie" adlı bir bankanın kurulmakta olduğuna dair haberler Türk basınına yansımıştır. Haberde ön detayların çoğu verilirken, Sir Adam Block ve ünlü iş adamı Mr. Edwin Whittall'ün de yönetiminde yer

⁷¹⁶ PRO, FO 371/549, No: 39821, Lowther'dan Edward Grey'e 10.11.1908 tarihli, "gizli" başlıklı mektup, s. 242, 247-248.

⁷¹⁷ Dışişleri ayrıca bankanın Yönetim Kurulu'ndaki iki İngiliz üyenin birinci sınıf kişilerden oluşmasını zorunlu görürken, isim konusunda bir şey yapamayacaklarını, bu konuda atama yetkisinin Cassel'de olduğunu bildirmişti. Bkz. PRO, FO 371/549, No. 39083, 09.11.1908, s. 212.

⁷¹⁸ PRO, FO 371/549, No. 39083, Hardinge'den 13 Kasım 1908'de A. Block, Cassel ve Huth Jackson'a gönderilen mektuplar; PRO, FO 371/549, No. 41419, Huth Jackson'dan Hardinge'e 26.11.1908'de gönderilen mektup.

⁷¹⁹ R. H. Rice, agt., 1974, s. 97.

alacağı banka 3 milyon sterlinlik bir sermayeye⁷²⁰ sahip olacağı belirtilmişti⁷²¹. Aynı günlerde İngiltere'nin Paris'teki büyükelçisi Francis Bertie de Dışişleri'ne yazdığı bir mektupta; İstanbul'da Ernest Cassel'in himayesi altında "Le Crédit foncier de Turquie" adında bir banka kurulduğuna dair bir haber aldığını bildirmişti⁷²². Bir taraftan da Cassel'in, Türkiye'deki imtiyazlar için Osmanlı Bankası'nın Londra Şubesi'nin oluşturacağı, İngiliz-Fransız ortak grubunda (Ottoman Society) artık yer almayacağına dair haberler de yayılmaktaydı. Osmanlı Bankası da bu haberleri duymuş, Aralık 1908'de bankanın Paris şubesinden M. Auboyneau, Londra Şube Müdürü Barry'i çok sert bir şekilde eleştirerek, meseleleri kötü yönetmesinin bir sonucu olarak, İstanbul'da Sir E. Cassel'in başını çektiği bir finansal girişimin, Osmanlı Bankası'na karşı güçlü bir rekabete girecek bir banka kurmaya hazırlandığını yazmıştı⁷²³.

O günlerde İstanbul'da bir İngiliz bankası açılması fikri gerek Fransızları, gerekse de Almanları ciddi bir biçimde rahatsız etmiş, onlar da İstanbul'da bir şeyler yapmak üzere harekete geçmişlerdi. Lowther'ın 11 Ocak ve 19 Ocak 1909 tarihli gönderilerinde, İstanbul'daki yeni bankacılık girişimleri arasında Almanların ve Fransızların adı geçmekteydi. Anadolu Demiryolları'nın temsilcisi Deutsche Bank İstanbul'da bir şube açarken, Cassel'in de peşinde olduğu Crédit Foncier'i satın alma girişiminde bulunmuştu. Yine Osmanlı Bankası'ndan M. Auboyneau da o günlerde Crédit Foncier'i ele geçirmeye çabalamaktaydı ve sırf bu amaçla İstanbul'a gelmişti. Edward Grey ise Lowther'dan gelen bu mektupları ciddiye almış, Foreign Office kayıtlarına; "*İstanbul'daki bu gelişmelerin Cassel'e bildirilmesi gerektiği*" notunu düşmüştü⁷²⁴.

⁷²⁰ Aslında bankanın sermayesi nominal olarak sadece £ 1 milyon olmuş ve bunun £ 250.000'i getirilmiştir.

⁷²¹ Ortalıkta yeni kurulacak banka hakkında birçok dedikodu dolaşmaktaydı; o sırada İstanbul'da bulunan F. D. Wynch adlı bir İngiliz iş adamı da 14 Kasım 1908'de İngiliz Dışişleri'ne yazdığı bir mektupta, "La Turquie" adlı gazetede çıkan bir habere atıfta bulunarak, Fransız tarafı; Paris'teki Banque de Paris et Pays Bas'a, Londra ayağı da; Cassel'e dayanan bir Anglo-Fransız grubunun oluşturulduğu söylentilerinden bahsetmişti. İngiliz iş adamı konu hakkında Sir Lowther ile de görüşmüş, ancak büyükelçi Sir Ernest Cassel'in böyle bir oluşuma katıldığına dair bir teyit almadıklarını ifade etmişti. Bkz. PRO, FO 371/549, No. 41434, 14.11.1908.

⁷²² PRO, FO 371/549, No. 40480, Bertie'den Sir Edward Grey'e 18.11.1908 tarihli mektup.

⁷²³ Mr. Barry Somerset'te bir şirket için kayıt almasıyla İngiliz yasalarının sağladığı imkânlardan yararlanıp, Foreign Office'i yanıltmakla suçlanıyordu. Zaten Barry'nin inşa etmeye çalıştığı yeni oluşum Osmanlı Bankası'ndan farklı bir şey değil, ta kendisiydi. Barry'nin asıl gayesi; Osmanlı Bankası'nın monopolünün devam etmesinden başka bir şey değildi. Fakat Barry bunu gerçekleştirmede başarısız olmuş, erteleme kararları yüzünden Osmanlı Bankası'nın Londra Şubesi, Fransızlarla birlikte çalışacak güçlü bir İngiliz grubunda belirleyici bir hissedar olmak yerine rakip bir plana fırsat vermişti. Bkz. PRO, FO 800/180, No. Tu/08/28, Bertie'den C. Hardinge'e 16.12.1908'de gönderilen "özel ve gizli" mektup.

⁷²⁴ C. Hardinge da bu notun altına; "*olup bitenlerin kendisi tarafından Cassel'e özel olarak yazıldığı*" kaydedilmişti. Bkz. PRO, FO 371/762, No. 1241 (11.01.1909); No. 2561 (19.01.1909).

Özellikle de Osmanlı Bankası bir Anglo-Türk bankası kurulması fikri konusunda oldukça huzursuzdu. Adam Block'un bildirdiğine göre; Fransızlarla çatışmayı gerektiren bir zorunluluk olmamasına ya da gerçekten Fransız kapitalini yeni bankanın dışında tutma gibi bir tavırlarının bulunmamasına rağmen Osmanlı Bankası, bir Anglo-Türk bankası kurulma fikrine karşı sinirlenmiş görünüyordu⁷²⁵. Fransız “*Syndic des Agents de Change*”den Mösyö Verneuil da, Paris’teki İngiliz büyükelçisine bu konuda bazı uyarılarda bulunmuştu. Şayet Cassel, 1907-1908’deki görüşmelerin bir parçası olarak kurulan Fransız gruptan bağımsız davranmakta ısrar ederse, Fransız Hükümeti Cassel’in Fransız Borsası’ndaki işlemlerini reddedecekti⁷²⁶.

Ancak Cassel, Osmanlı Bankası ve Deutsche Bank’ın yerleşmiş konumundan dolayı 1908 kredisinde olduğu gibi Fransız ve Alman finansıyla iş birliği yapmaya olumsuz bakmamakla birlikte, NBT’yi Anglo-Fransız ortak girişiminin resmi bir parçası yapmak niyetinde değildi. Zira Cassel ticari bankacılık işlemleriyle haşır neşir olmaktan çok işlerinin çoğunu Türk Hükümeti ile yapmayı ummaktaydı. Bu noktada Foreign Office’in de Fransızların uyarılarını dikkate almadığını belirtmek gerekir. Zira Hardinge da aynen Adam Block gibi, Cassel’in güçlü mali durumunun ve Bâbîâli’nin İngiliz yanlısı tavrının ancak Cassel’in başarısı ile sonuçlanabileceğine ikna olmuştu. Ona göre Cassel gibi kararlı ve yetenekli bir finansçı, yeterli derecede İngiliz yanlısı Jön Türklerin de desteğiyle birlikte, yakında İstanbul’daki tüm Fransız ve Alman finansçılarından üstün olacaktı. Bu koşullarda Fransızlar da, oyunun kurallarını İngilizlerle birlikte belirlemek isteyeceklerdi⁷²⁷.

⁷²⁵ PRO, FO 371/ 762, No. 2419, Sir Adam Block’un C. Hardinge’e mektubu, 13.01.1909.

⁷²⁶ Verneuil’in Cassel’e karşı bir kızgınlığı vardı. Çünkü 1908’de Türkiye’deki imtiyazları ve girişimleri paylaşmak amacıyla bir Anglo-Fransız sendikası kurulması yönünde Fransız Hükümeti’nden ricada bulunmuş, ancak bu iş için katlandığı sıkıntının sonunda hiçbir şey gerçekleşmeyince, bu başarısızlıktan Cassel’i sorumlu tutmuştu. Bu konu 1911 kredi görüşmeleri sırasında, İngiliz-Fransız iş birliği söz konusu olduğunda da gündeme gelmiştir. Pichon, İngilizlerle yapılacak görüşmelerde Verneuil’ı uygun görünce, Paris’teki Gülbenkyan da, Verneuil’in bu mağduriyetinden dolayı Cassel’e karşı bir gücenikliği olduğundan Babington Smith’e söz etmişti. Oysaki M. Pichon o konuda Verneuil ile aynı fikirde değildi; söz konusu başarısızlığın kaynağı; Osmanlı Bankası, özellikle de Londra komitesiydi. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 2, Sir H. Babington Smith’den Sir Ernest Cassel’e gönderilen 12.10.1910 tarihli mektup, s. 53-54; E. H. Rice, agt., 1974, s. 98.

⁷²⁷ Ancak İstanbul’daki finansal durum ve mali koşullar İngiliz Dışişleri’nin öngördüğü kadar hafife alınacak gibi değildi. Zira Osmanlı Bankası Türklerin taleplerini karşılamaya muktedir, Paris para piyasasına erişimi kolay bir nevi devlet bankası gibiydi. Bu yüzden Adam Block ve Hardinge’in yaptığı gibi, Bâbîâli’nin iyi niyetini National Bank’ın başarısının garantisi olarak beklemek ciddi bir yanlış anlamaydı. Zira Cassel’in iş yapmayı umduğu Türk Hükümeti’nin radikal önlemler içeren, sonuçlarının alınması ise uzun sürecek büyük bir finansal reforma ihtiyacı vardı. Türkler 1908 kredisinde yine Abdülhamid zamanından kalan gelenekle bütçe açıklarını krediyle kapatmışlar ve teminat olarak yine âşar vergisi fazlalıkları ile gümrük vergilerini karşılık göstermişlerdi. Bkz. E. H. Rice, agt., 1974, s. 98-100.

2.2. The National Bank of Turkey'nin Kuruluş Hazırlıkları

Bu aşamada İngiliz Dışişleri, Sir Ernest Cassel ve Jön Türkler arasında geçen görüşmeler hakkında çok detaylı bilgiler bulunmamakla birlikte, karşılıklı görüşmeler olumlu geçmiş olmalı ki Cassel planlanan bankanın kuruluş hazırlıkları için İstanbul'a gelmiştir. Ticâret ve Nafia Nezaretleri'ne bankanın kuruluşu için ilk müracaatı Şerif Paşa ve F. Edwin Whittall (Edvin Vitol) birlikte yapmıştır. Ancak Bâbîâli tarafından Nizamnamede (iç yönetmelik) bazı değişiklikler yapılması istenmiş ve Cassel, bu işlemleri takip etmek üzere Şura-yı Devlet eski azası Cemal Bey ile Edwin Whittall'ü görevlendirmiştir⁷²⁸.

Öte yandan Cassel, 19 Kasım 1908'de Hardinge'e; gerekli sermayeyi bulma konusunda yardımcı olması için Sir Alexander Henderson'ı (Lord Faringdon) ikna ettiğini bildirmiştir. Lord Faringdon'ın bankada kurucu Yönetim Kurulu üyesi olarak yer alması, Barings'den Lord Revelstoke'u da onlara katılmaya ikna etmişti. Böylece bankanın ana hissedarları; Sir Ernest Cassel öncülüğünde, Lord Revelstoke (John Baring), Lord Faringdon (Sir Alexander Henderson) gibi Londra ticaret ve finans merkezinin önde gelen kişilerinin katılımıyla şekillenmişti⁷²⁹.

Ancak 1908 Aralık ayının ilk günlerinde İstanbul'daki siyasi ve finansal havada bazı olumsuzluklar baş göstermiştir. İstanbul'da banka kurmaya hazırlanan Cassel ise bu durumdan rahatsız olmuş, İstanbul'daki gelişmelerin istedikleri mecrada ilerlemediğinden yakınmıştı. Zira o sırada Jön Türkler arasında bazı ayrışmalar başlamıştı ve banka planının bir tarafa bırakılmasından korkan Adam Block da Jön Türkleri bir arada tutmaya çalışmaktaydı. Adam Block'a göre Türkler iyi niyetli görünmekle birlikte, iş ciddiyetinden uzak, deneyimsiz ve cahildiler. Bir diğer pürüz ise İstanbul'da başka finans gruplarının banka kurmak için harekete geçmesiydi. Fransız-Suriye kombinasyonlu bir finans grubu Paris'te Banque de Paris et des Pays Bas ile birlikte çalışmalar yapmaktaydı ve bu grup İngilizleri de yanına çekmeye çalışmaktaydı. Ancak Adam Block, Cassel'in nasıl bir aksiyon alacağı konusunda kararı netleşmeden hiçbir finans grubunun teklifine sıcak bakmayacağını bildirmişti. Adam Block bu durumu Türklere de anlatmıştı. Eğer Cassel'in grubu gerekli sermayeyi bulup, kendilerinin yönetebileceği bir banka kurmayı başarabilirlerse, ne kendisi ne de Edwin Whittall bunun dışında hiçbir finansal oluşumda yer almayacaktı. Yine aynı günlerde bir İngiliz-Ermeni finans grubu da İstanbul'da bir

⁷²⁸ BOA. İ.TNF.Dosya No: 19 Gömlek No: 28.

⁷²⁹ PRO, FO 371/549, No. 40480, Hardinge'in notu, 20 Kasım 1908.

banka kurmaya çalışmaktaydı. Adam Block'a göre aynı amaç için iki İngiliz grubunun rekabete girecek olması hiç de iç açıcı değildi, ama eğer National Bank, Ernest Cassel'in grubu tarafından üstlenilirse diğer İngiliz grupta eninde sonunda onlarla uzlaşacaktı. Bu grubun öncüsü ise Mr. Winch'di ve Caillards'larla bağlantılıydı. Mr. Winch düzgün bir şahsiyetti ve Ernest Cassel muhtemelen Londra'da onunla temasa geçecekti⁷³⁰.

İstanbul'da bu gelişmeler olurken Cassel ise Şerif Paşa ile birlikte detayları düzenlemek üzere Londra'ya hareket etmişti⁷³¹. O sırada Londra'da bulunan Reşid Sadi ve Şerif Paşa 12 Ocak 1909'da Cassel ile buluşmuşlardır. Daha önce Reşid Sadi ve Şerif Paşa'nın Paris'te irtibat kurdukları Gülbenkyan da onlara katılmış ve meseleyi enine boyuna tartışmışlardır. Başlangıçta Cassel ve ortakları Baring'leri bu işe dahil etme konusunda isteksiz olan Gülbenkyan'da sonunda ikna olmuştu. Zira Gülbenkyan, banka planının arkasında Cassel olduğu takdirde NBT'nin de, daha önce Deutsche Bank'ın yaptığı gibi, Türkiye pazarına “her türlü vaadi vererek” giriş yapan, sonrasında Osmanlı Bankası ile rekabet etmek yerine, onunla gücünü birleştiren bir banka olmasından korkmuştu. Ancak Cassel, NBT'nin Osmanlı Bankası'nın “suç ortağı” olmasına izin vermeyeceği konusunda Gülbenkyan'ı ikna etmiş, bu görüşmeler sonucunda eski tüzükler terk edilerek, yeni bir tüzük ile başvurulması kararlaştırılmıştı⁷³². Daha sonraki petrol kariyerinde Cassel'i kendisine rol model alacak kadar ona hayranlık duyduğu anlaşılan Gülbenkyan için de Cassel, Yakın Doğu'daki eşsiz tecrübeleriyle bu iş için biçilmiş kaftandı:

“Büyük Britanya'ya gelince, bu görevin yerine getirilmesi bir adama Cassel'e bağlıydı. Cassel şüphesiz ki o anda Yakın Doğu'nun finans ve ekonomi işlerinde en iyi uzman kişi idi. Nil Vadisinin iddialı bir şekilde dönüştürme ruhunun yönetilmesinin, acınacak derecede gelişmemiş Osmanlı İmparatorluğu'nun söz konusu finansal ve ekonomik yenilenmesine tevdi olması normal bir durumdu. Cassel kurmak üzere olduğu bankayı merkeze alan planlarıyla Jön Türk hükümeti iş birliği ile özellikle

⁷³⁰ PRO, FO 371/549, No. 43682, Adam Block'tan Charles Hardinge'e, 07.12.1908 tarihli mektup.

⁷³¹ PRO, FO 371/549, No. 45704, Sir E. Cassel'den Hardinge'e 29.12.1908 tarihli mektup; İngiliz Dışişleri Müsteşarı Charles Hardinge da 31 Aralık 1908'de Edward Grey'e, The National Bank of Turkey projesinin onaylandığını ve projenin realize olacağını umut ettiğini bildirmişti. Bkz. PRO, FO 371/549, 31.12.1908'de Hardinge'den Grey'e mektup.

⁷³² Evelyn Baring'in (Lord Cromer) Mısır Başkonsolosluğu (1877-1907) yaptığı yıllarda Boghos'un babası da Mısır'da 3 kez başbakanlık yapmıştı. Cassel de o dönemde, Aswan Barajını finanse etmiş, 1898'de The National Bank of Egypt'i kurmuş ve Mısır'da yaptığı tüm bu işler sayesinde uluslararası üne kavuşmuştu. Gülbenkyan Aralık 1908 ortalarında Cassel ile iş birliği yapma planından bahsettiğinde Boghos; Mısır'da Cassel'le çalışmaktan her zaman dikkatle kaçındığını açıklayarak, tamamen geri çekilmişti. Bkz. J. Conlin, agm., 2016, s. 4-5.

Mezopotamya'daki doğal kaynakları geliştirme görevini üstlenebilecek finans gruplarına katılma işine hemen başlamıştı"⁷³³.

Daha sonra Şerif Paşa İstanbul'a dönmüş, burada da Sadrazam Kâmil Paşa ve Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya başvurarak, milli banka dolayısıyla İngiltere Hükümeti'ne hitaben; Sir Ernest Cassel'in böyle bir müesseseyi oluşturmasının övünç kaynağı olacağını, özellikle Sir Ernest'in bu mesele için İstanbul'a gelmeleri durumunda memnuniyetle karşılanacağını bildiren bir telgraf çekilmesini rica etmişti. Nitekim söz konusu telgraftan bir hafta sonra Cassel tekrar İstanbul'a gelmiş ve Şerif Paşa tarafından vekiller ve hükümet ricali ile tanıştırılmıştır. Cassel o günlerde artık önemli İttihatçılarla ve devlet adamlarıyla birlikte davetlere katılan, İstanbul'da sıkça görünen bir şahsiyetti. O günlerde Cassel'i memleketin ileri gelenleriyle tanıştırmaya çalışan Şerif Paşa, Cercle d'Orient'da (Serkil Doryan-Büyük Kulüp) Sir Ernest Cassel şerefine bir öğle yemeği vermiş, söz konusu davete Maliye Nazırı Ziya Paşa, Harbiye Nazırı General Ali Rıza Paşa, Adalet Nazırı Maniyasizade Refik Bey, Maadin İşleri Nazırı Mavrogordato Efendi, Ticaret ve Ziraat Nazırı Ziya Paşa, Galip Paşa, İngiliz Büyükelçisi Lowther, Sir Adam Block, Albay Surtees, Mr. Fitzmaurice, Sir William Whittall, Essayan ve Gülbenkyan katılmıştı. Maliye Nazırı Cavid Bey de bu ziyafetlerde hazır bulunmuştu⁷³⁴. Yine Şubat 1909'da İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Lowther'ın Pera Palas'ta hayır kurumu Dorcas topluluğuna yardım toplamak amacıyla düzenlediği baloya katılanlar arasında Sir Ernest Cassel de hazır bulunmuştu⁷³⁵. Davete iştirak eden İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleri ise; Galip Paşa, Manyasizade Refik Bey, Mavrogordato Efendi, Abdurrahman Efendi, Gazi Muhtar Paşa, General Nazım Paşa, Henry Woods Paşa, Said Paşa, Lütfi Bey, Imhoff Paşa, Szechenyi Paşa, Armenak Efendi Sakız, Reşhad Bey, Mavroyeni Efendi, Graziani Efendi, Süreyya Bey, Nuri Bey, Aziz Bey olmuştu. Ayrıca davetliler arasında 1908 devrimi kahramanları diye bahsedilen Enver Paşa, Şerif Paşa, İsmail Cenani Bey, Arif Bey, Zohrab Efendi ve Bedros Hallacyan Efendi de (Haladjian) göze çarpan isimlerdendi⁷³⁶. Çok geçmeden Sadrazam Kâmil Paşa da, Sir Ernest Cassel şerefine bir yemek vermiş, davetliler arasında ise M. Deffes, Pangiri Bey, Mr. Balfour, Şerif Paşa, Tevfik Paşa, İsmail Kemal Bey ve Necib (Nadjib) Bey gibi isimler bulunmuştu⁷³⁷.

⁷³³ K. Grunwald, agm., 1969, 145.

⁷³⁴ The Levant Herald, 5-6 Şubat 1909, s. 1; Şerif Paşa, *age.*, 1990, s. 34-39.

⁷³⁵ Cassel hayır kurumuna £ 50 tutarında bir bağışta bulunmuştu.

⁷³⁶ The Levant Herald, 5 Şubat 1909, s. 1.

⁷³⁷ The Levant Herald, 18 Mart 1909.

Bu tarihlerden sonra Cassel'in kuruluş çalışmalarını hızlandırdığı anlaşılmaktadır. Cassel Şubat başlarında İngiltere Sefareti baş tercümanı ile birlikte Sultan II. Abdülhamid ile de özel bir görüşme yapmıştır. Sadaretce Padişah'a hitaben yazılan talep yazısında Cassel'den “İngiltere Kralının özel dostlarından ve meşhur sermayedarlardan” diye bahsedilmiştir⁷³⁸. Görüşmenin içeriği bilinmemekle birlikte, Cassel muhtemelen bu görüşmeyi Sultan Abdülhamid'in kurulacak banka hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için yapmak istemişti.

Bu arada Sir Ernest Cassel ve Şerif Paşa 06 Şubat 1909 sabahı bir Romanya posta vapuru ile İstanbul'dan ayrılıp, Mısır'a hareket etmiş⁷³⁹, ancak onlar Mısır'dayken İstanbul'da bazı olağanüstü olaylar yaşanmıştı. Sadrazam Kâmil Paşa Sadarettten düşürülmüş, İstanbul'daki politik ortam bir anda değişmişti. Şerif Paşa, Kâmil Paşa'nın düşüşünü gelecek için, özellikle Meşrutiyet için tehlikeli görmüş ve bundan dolayı milli bankanın kurulması konusunda birlikte çalışma noktasında mazur görülmesini istemişti. Bu görüşmeden sonra ise ikili, durumu yakından incelemek amacıyla birlikte İstanbul'a dönmüşlerdi⁷⁴⁰.

Diğer taraftan bankanın kuruluş çalışmaları da tamamlanmak üzereydi; bankanın statüsüne ilişkin kayıtlar hazırlanmış ve altı Yönetim Kurulu üyesinin İngiliz, altısının da Osmanlı Devleti'nde yerleşiklerden oluşmasına karar verilmişti. Danışma komisyonunun ise tamamen Jön Türkler'den oluşması kararlaştırılmıştı. Akabinde de Cassel ve Cavid Bey, Adam Block'un evinde toplanarak, kurucu ortakları belirlemişlerdi. 02 Mart 1909'da da bankanın son statüsü ile ilgili olarak Osmanlı Maliye Nazırı ile bir toplantı yapılmış ve bankanın kuruluşuna dair imzalar atılarak, evraklar Bâbıâli'ye teslim edilmişti⁷⁴¹. Adam Block da aynı gün İngiliz Dışişleri'ne çok küçük noktalar dışında

⁷³⁸ BOA. BEO.Dosya No: 3486 Gömlek No: 261385, 4 Şubat 1909 [22 Kânunusani 1324] Sadarettten Hariciye Nezâreti'ne tezkire.

⁷³⁹ Şerif Paşa bazı meselelerin çözümlenmesi konusunda Mısır'a hareket ettiğinden söz etmektedir. Ancak bu meselelerin ne olduğuna dair Paşa'nın kitabında hiçbir açıklama bulunmamaktadır. Bkz. Şerif Paşa, *age.*, 1990, s. 34-39.

⁷⁴⁰ Sir Ernest Cassel, Usvan'dan (Aswan) telgrafla konu hakkında açıklama istemiş, ikili Kahire'de bulunduğu da Şerif Paşa'nın ifadesiyle; Kamil Paşa'nın düşmesi için Cemiyet'in başvurduğu “*aşâğılık ve adi vasıtaları*” çok ayrıntılı bir şekilde anlatmıştı. Yine Şerif Paşa'nın cümleleriyle; “*Kamil Paşa'nın Şubat 1909'da Sadarettten düşmesiyle ipleri büsbütün ele geçiren ve milletin mukadderatıyla gelişi güzel cahilane oynamaya başlayan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin hareket biçiminden netice itibariyle (Şerif Paşa) korkmuş*” ve bu şartlar içinde iktisadi müessesenin kurulmasında ısrar edemeyeceğini, bununla birlikte banka kuruluşunun gerçekleştirilmesi için elinden gelen gayreti de esirgemeyeceğini söylemişti. Daha sonra Cassel, Paşa'yı bir akşam yemeğine davet etmiş ve söz konusu bankanın kurulması yolunda teşviklerde bulunmuştu. Bkz. Şerif Paşa, *age.*, 1990, s. 34-39.

⁷⁴¹ Daily Chronicle, 9 Ağustos 1909, HBS 27 5 (2) (b), Trinity College Archive, Cambridge University, Cambridge; The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 2, 03.10.1911, s. 339; The Baring Archive, Turkey,

bankanın statüsünün istedikleri doğrultuda (Osmanlı Nafia Vekâleti'nce) onaylandığını, zor olmakla birlikte bankanın Yönetim Kurulu'nun Türk tarafına çok az sayıda “iyi adamın” bulunabildiğinden bahsetmişti ⁷⁴². Block ayrıca mektubunda bankanın Fransızların ve Almanların muhalefetine rağmen başarılı olacağına dair şunları yazmaktaydı:

“Ben hâlâ bankanın başarılı olacağına inanmaktayım. Benim görüşüm Osmanlı Bankası ve Almanlar, buradaki finans çevresinde ve diğer teşebbüslerde İngiliz çıkarlarının yeniden canlanmasından korkuyorlar. Burada hiç kimsenin ne bir Anglo-Türk bankası ne de bir Fransız ya da Alman ya da bir Fransız-Alman bankasının kuruluşuna itirazı olamaz. Fakat Osmanlı Bankası'nın tavrı mânâlıdır. Bu banka, Anglo-Fransız olmasına ve Auboyneau'nun protestolarına rağmen bizimle çalışmaktan endişelenmişti, bizim hareket etkimizi ortadan kaldırmak için şimdi açıkça Almanlarla müttefiklik yapıyor. Fransızlarla sadakat içeren herhangi bir finansal iş birliği beklentim kalmamıştır. Osmanlı Bankası'nın içindeki Fransız grubun her zaman Almanların yanında olduğuna dair kafamda hiçbir şüphe yok...⁷⁴³. Türkler hâlâ Cassel'in bankasının kuruluşuna hevesliler ve ülkelerinin gelişiminde İngiliz sermayedarların desteklenmesi noktasında çok istekliler. Bunu daha çok da Fransız-Alman finansörlerle yaşadıkları kötü tecrübelerden dolayı istemekteler. Paris'in yönlendirmesiyle 23 Şubat'ta Times'da Cassel'in geri çekildiğine dair çıkan dedikodu burada ısrarla yayılıyor. Eğer öyleyse ben hiçbir şey bilmiyorum. Senin de söylediğin gibi o herhangi bir oluşuma karşı tek başına durabilecek, çok yetenekli bir finansçı ve bir kararlılık adamı. Fransız-Alman grup Cassel'in projeyi bıraktığına dair dedikoduyu yaymakta çok aktif davranıyor!.. Özel teşebbüs ile ülkenin kalkınmasına tekrar değinecek olursak, komite şimdi dostluklarında samimi olduğunu İngiltere'ye göstermeli. Banka'nın (buradaki banka Osmanlı Bankası ya da Deutsche Bank olmalıdır) ve Almanların çok miktarda para harcadığını duyuyorum. Edward Grey Avusturya sorununda İngiltere'nin Türklere sempatisini ve yardım gücünü yeterli miktarda gösterdi. Onlara iyilikbilmez olmadıklarını göstermek

Affairs, 200195, Vol 1, “Banque Nationale De Turquie Status, H. V. Clements & Co., Star Alley, Mark Lane, E. C., London, 1909”, s. 13, London; H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, c. I, 2014, s. 20.

⁷⁴² A. Block'a göre Türkiye'de bu görev için uygun isimler bulmak çok zordu, ama yine de çok az sayıda da olsa ellerinde birkaç doğru isim vardı. Bkz. PRO, FO 371/762, No. 8682, File No: 659 (Evrak tarihi: 05.03.1909), 02 Mart 1909'da Sir Adam Block'tan Charles Hardinge'e gönderilen mektup.

⁷⁴³ Fitzmaurice de Şubat 1909'da George Lloyd'a yazdığı bir mektupta; Fransız ve Alman maliyesinin birlikte çalıştığını, ancak bunun nedeninin Adam Block'un Fransız maliyesiyle bağlantılı herkese karşı yürüttüğü yanlış ve sorumsuz kampanya olduğunu yazmıştı. Fitz'e göre Adam Block'un bu tutumu Fransızları rahatsız etmekteydi. Güya Cassel de bu durumun farkındaydı ve çok üzülmekteydi. Bkz. G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 327.

*kalıyor. Ve de eğer yalnızca Fransız ve Alman finansörlere yaslanırlarsa, o zaman biz onların beyanlarının kıymetsiz olduğunu anlayacağız”*⁷⁴⁴.

Nitekim Adam Block’un öngörülere doğru çıkmış ve çok geçmeden yaşanan gelişmelerle Cassel’in İstanbul’daki bankacılık projesinden vazgeçmediği ortaya çıkmıştır. Zira Nisan ayı başlarında bankanın kurulduğuna dair haberler çıkmaya başlamış, aynı günlerde İstanbul’daki İngiliz büyükelçisi de İngiliz Dışişleri’ne bankanın kurulması için bir padişah fermanı çıktığını bildirmiştir⁷⁴⁵. Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarına göre, The National Bank of Turkey 30 Mart 1909 [17 Mart 1325-8 Rebiülevvel 1327] tarihli İrade-i Seniye ile Osmanlı kanunlarına tabi, 99 yıllık faaliyet izni ile bir Osmanlı Anonim Şirketi olarak kurulmuştur⁷⁴⁶. Bankaya ait incelenen tüm İngiliz arşiv kayıtlarında ise bankanın kuruluş tarihi olarak 11 Nisan 1909 olarak geçmektedir⁷⁴⁷. İstanbul’daki İngiliz Büyükelçiliği de hiç vakit kaybetmeden İngiliz Dışişleri’ne, bankanın teşekkülüne dair padişah fermanının çıktığını ve söz konusu fermanın eski Stockholm Sefiri General Şerif Paşa ile Edwin Whittall’e teslim edildiğini bildirmişti⁷⁴⁸. Bankanın merkez idaresi (Head Office) İstanbul Sirkeci’deki Kınacıyan

⁷⁴⁴ PRO, FO 371/762, No. 8682, File No: 659, 05.03.1909, Sir Adam Block’tan Charles Hardinge’e gönderilen 02 Mart 1909 tarihli mektup.

⁷⁴⁵ PRO, FO 371/762, No. 13678, Grey ile Lowther arasında geçen “özel” yazışmalar (8 ve 15 Mart 1909); aynı yerde Lowther’dan Grey’e 5 Nisan 1909’da gönderilen “gizli” başlıklı, 238 No’lu not.

⁷⁴⁶ BOA. İ.TNF.Dosya No: 19 Gömlek No: 28; Tanin, 12.05.1913.

⁷⁴⁷ Tanin Gazetesi de bankanın 11 Nisan 1909 [29 Mart 1325] tarihli İrade-i Seniye ile kurulduğunu yazmaktadır. Bkz. Tanin, 12.05.1913; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File ‘National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms’, “National Banque De Turquie Status- Statutes of the National Bank of Turkey, H. V. Clements & Co., Star Alley, Mark Lane, E. C., London, 1909”; aynı yerde Box 2, File: 6, “In the Matter of the Trading with the Enemy Amendment Act 1914 and In the Matter of the National Bank of Turkey, Ağustos 1916”; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, “Banque Nationale De Turquie Status, H. V. Clements & Co., Star Alley, Mark Lane, E. C., London, 1909”, London; London, 1909”.

⁷⁴⁸ PRO, FO 371/762, File No. 659, No. 13678, 13.04.1909.

(Kenadjian) Han olurken⁷⁴⁹, genel ofis adresi⁷⁵⁰ ise Londra'nın bankalar bölgesi 50, Cornhill, E.C.3. olarak gösterilmişti⁷⁵¹.

Ancak birkaç gün sonra meydana gelen “31 Mart Vakası” (31 Mart 1325/13 Nisan 1909) ise Ernest Cassel'i kurmak üzere oldukları banka konusunda bir anda endişeye düşürmüştür. Çünkü iç politikadaki olağanüstü değişimler İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin yolunda giden ilişkilerine de yansımış, bu ise her iki hükümetin desteğini arkasına alarak banka kurmaya cesaretlenen Cassel'i yakından ilgilendirmişti. Cassel bu hiç hesapta olmayan gelişmelerin kurmak üzere olduğu bankanın ilişkilerine yansıtacağını ve özellikle de Türk Hükümeti ile yapmayı planladığı işlerde zorluk çıkaracağını bilmekteydi. O sırada bankanın kuruluşunda Cassel'e çok yardımcı olan ve bankanın yönetim kurulunda yer alan Şerif Paşa da Paris'e gitmişti. Söz konusu mesele

⁷⁴⁹ Kınacıyan Han, Büyük ve Küçük Kınacıyan şeklinde yan yana iki handan oluşmaktadır. Günümüzde ise eski ismiyle Büyük Kınacıyan Han, yeni adıyla Kredi Han olan binanın üst katları otel (Mercure İstanbul Sirkeci Otel), alt katı ise cafe olarak kullanılmaktadır. Binanın üzerinde Osmanlıca “*Mimar Edhem*” yazmaktadır. Türk resmini temsil eden büyük eserlerin sahibi Osman Hamdi Bey'in oğlu Mimar Edhem ile Michel Nouridjan'ın ortak imzasını taşıyan bu bina 1936-1947 yılları arasında Anadolu Sigorta'nın genel müdürlük binası olarak hizmet vermiştir. Kredi Han 1992'de Pamukbank'ın Memur ve Müstahdemleri Emekli ve Yardım Sandığı Vakfı'na satın alınmıştır. Pamukbank'ın 2004'te Halk Bankası'na devrinin ardından Han, Türkiye Halk Bankası Emekli Sandığı Vakfı'na geçmiştir. Han'ın tamamı 2010 yılında Türkiye Halk Bankası A.Ş. Emekli Sandığı Vakfı tarafından satışa çıkarılmıştır. Kredi Han adlı bina halihazırda Orint Turizm A.Ş. tarafından satın alınmış ve yapı aslına uygun restorasyon sonrası “Özel Belgeli” konaklama tesis statüsünde 27.05.2019 tarihinden itibaren Mercure İstanbul Sirkeci Oteli olarak hizmet vermeye başlamıştır. Küçük Kınacıyan Han'ın yeni adı ise Ara Han olmuştur. Adres: Fatih Hobyar Mahallesi, Büyük Postane Caddesi No: 22-24. Bkz. Ek:17 ve Ek:18; Bankanın 1919'da Merkez İdaresi (Head Office) Hungarian Bank'tan kiraladığı Galata'daki yeni binaya taşınmış ve bankanın İstanbul'daki adresi Galata'daki Union Han olarak değişmiştir. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, HBS 28 144 (4), Babington Smith'den Cassel'e 21.03.1911'de gönderilen mektup; Bankanın 1920'lerdeki adresi ise Galata, Perşembe Pazarı, Tidjaret Han, No: 21 olarak geçmektedir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, G. Street & Co, Ltd.'den A.G.M. Dickson'a 08.03.1927'de gönderilen mektup.

⁷⁵⁰ Halihazırda bu bina aralarında Bank of England, T. İş Bankası vb. birçok yerli ve yabancı ünlü bankanın yer aldığı Londra'daki “Bank” semtinde bulunmaktadır. Banka binasının kuzey duvarı yaklaşık 2000 yaşındaki Roma bazilikanın üstüne oturmakta olup, binaya “semtin en tarihi binası” ünvanı verilmiştir. Banka binası 1893 yılında yapıldığında ilk olarak “Prescott's Bank” tarafından kullanılmış, sonrasında bir asırdan fazla bir süre için aralarında National Provincial & Union Bank of England'ın da olduğu çok çeşitli ünlü finansal kuruluşlarına ev sahipliği yapmıştır. The National Bank of Turkey London da ofis olarak, Aralık 1923'e kadar National Provincial & Union Bank of England, Ltd.'in kiracısı olarak bu binayı kullanmıştır. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, NBT London'dan National Provincial & Union Bank of England, Ltd.'e 21.07.1923'te gönderilen mektup; Günümüzde “The Counting House” adı ile bilinen ve 50 Cornhill, E.C.3 adresinde bulunan bina halen “ALES & PIES” adlı bölgedeki bankacıların popüler mekânlarından olduğu anlaşılan klasik ve çok nezih bir İngiliz Pub'ı olarak varlığını sürdürmektedir. Son derece iyi korunmuş olan bu eski banka binası tarafımızca ziyaret edilmiş olup, binaya ait bazı fotoğraflar “Ekler” kısmında sunulmuştur. Bkz. Ek:9, 'The Counting House', ALES& PIES Menu, 50 Cornhill, EC3, London.

⁷⁵¹ The Economist, 22 October 1921, s. 693, BL, Newspaper Room, London; Tanin, 12.05.1913. İzmir Şubesi için özellikle banka British Trade Corporation'a satıldıktan sonra gayretler artmıştır. Bu faaliyetler İzmir'in işgal altında olduğu Ocak 1920'de başlamıştır. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', D. Reif ve S. de Bilinski'den 19.01.1920'de Major S. Blake'e gönderilen mektup.

hakkında kesin olarak görüşmek üzere Sir Ernest Cassel tarafından Londra'ya davet edilen Paşa, artık İstanbul'a dönmeyeceğini, bu nedenle bankadaki görevinden ayrılmak istediğini bildirmişti⁷⁵².

Bu süreçte yaşananlar ve Türk-İngiliz ilişkilerinin olumsuz seyri Cassel'in bir süreliğine bankayı açma konusunu askıya almasına neden olmuştur. Zira 1908'deki karşılıklı güçlü/olumlu duygular bir anda ortadan kalkmış, giderek artan bir Alman taraftarlığı tekrar ortalığı sarmaya başlamıştı. İngiliz Büyükelçiliği'nin açıkça Kâmil Paşa'yı, dolayısıyla "Liberalleri" desteklediği bir siyasi ortamda, Kâmil Paşa'nın sadareten düşürülmesi İngiliz elçiliği ve çıkar çevreleri tarafından kendi prestijlerine karşı bir "darbe" olarak değerlendirilmişti. İngiliz Sefareti bu gelişmeden sonra, Ahmad'ın ifadesiyle tam anlamıyla "*tehlikeli ve kindar*" bir havaya bürünerek, İTC karşıtı muhaliflere (Prens Sabahattin ve onun fikirleri etrafında örgütlenen Ahrar Fırkası) destek olmaya yönelmiştir. Özellikle de Kâmil Paşa'nın düşürüldüğü Şubat 1909 tarihinden, Karşı Devrim'in yapıldığı 31 Mart 1325'teki (13 Nisan 1909) harekete kadar İngiliz Sefareti'nin bu kişilerle sıkça görüştüğü gözden kaçmamıştı. Feroz Ahmad'ın ifadesiyle, isyanın olduğu 12-13 Nisan 1909 gecesi boyunca ise İngiliz Sefareti Ahrarcılara ilgi göstermiştir⁷⁵³.

2.3. Bankanın Kurulduğu Günlerde Politik Bir Gerginlik: Karşı Devrim (31 Mart Hadisesi) ve Sonrasındaki Taht Değişikliğinde İngiliz Rolü

Bu bağlamda 31 Mart Vak'ası olarak bilinen karşı devrim hakkında değişik yorumlar yapıp, olayın içyüzü hâlâ tam olarak aydınlatılmadıysa da, aralarında dönemin tanıkları da olmak üzere birçoklarının ortak görüşü; bu olayda İngilizlerin parmağı olduğu şeklindedir⁷⁵⁴. Kanaatimiz de bu görüşün haklı olduğu yönündedir; zira 1909'da yaşanan 31 Mart Hadisesi ve sonrasındaki taht değişikliğinde özellikle İngilizlerin rolünü tam olarak belirlemek mümkün değilse de, ulaştığımız belge ve kaynaklar; İstanbul'daki İngiliz Sefareti'nin, özellikle de İngiliz Sefareti baş tercümanı Fitzmaurice'in, olayların tahrikçileri ve sorumluları arasında yer aldığına işaret

⁷⁵² Şerif Paşa, *age.*, 1990, s. 34-39.

⁷⁵³ F. Ahmad, *age.*, Mayıs 2009, s. 15-18, 140-144.

⁷⁵⁴ Şerif Paşa, *age.*, 1990, s. 45; A. Kabacalı, *age.*, 2015, s. 30-31; Yunus Emre Tiryaki, *Hatıratlarda II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Vak'ası*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016, s. 225, 228; WEB_32. <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-23/31-mart-vakasinin-cikis-nedenleri-uzerine-cesitli-yorumlar-ve-ataturk-ve-hareket-ordusu-uzerine-orgeneral-izzettin-calislarin-bir-makalesi>, (11.03.2019).

etmektedir. Eldeki belgelerden anlaşıldığına göre; Fitzmaurice, İTC'nin muhalifleriyle sürekli irtibat halindeydi ve bu nedenle İTC aleyhinde planlanan/yürütülen tüm gelişmelerden haberdardı. Fitzmaurice'un kendisi de İTC aleyhinde yürüttüğü olumsuz propaganda faaliyetleri ve yaptığı kışkırtmalarla bizzat isyanın içinde olmasa da, karşı devrime dolaylı bir destek vermişti⁷⁵⁵.

Bu noktada İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğinin ve bilhassa da baş tercümanın karşı devrim sürecinde oynadığı rolü anlamak açısından Fitzmaurice'in, George Lloyd'a⁷⁵⁶ yazdığı mektuplar önemli belgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Fitzmaurice'in Türkiye'den istihbarî bilgiler alınmasını çok önemseyen George Lloyd'a 1906-1915 yılları arasında yazdığı mektuplar dikkatlice incelendiğinde 31 Mart hadisesinde İstanbul'daki İngiliz elçiliğinin ve özellikle Fitzmaurice'in parmağı olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Fitzmaurice, 31 Mart'dan yaklaşık bir ay önce "*küçük ama pek de hoş olmayan bir sürpriz*" hazırlandığından bahsetmiş, kısa bir süre sonra da "karşı devrim", yani ima ettiği "sürpriz" gerçekleşmiştir⁷⁵⁷.

Bu bağlamda Fitzmaurice'in George Lloyd'a özellikle 16 Aralık 1908'de yazdığı başka bir mektup da önemlidir. Baştercüman, George Lloyd'a iç siyasetteki karışıklıklardan dolayı o aralar İstanbul'a gelmemesini telkin etmiş ve durumun toparlanmasının biraz vakit alacağını bildirmiştir. Mektupta ayrıca İstanbul'daki gizli eğilimlerden bahsetmiş, bir karşı devrim olabileceğini, Sultan Abdülhamid'in vurulabileceğini ya da tahttan indirilebileceğini, kendisinin de İttihatçıları devirmek için gece-gündüz nasıl çalıştığını anlatmıştır. Fitzmaurice o sıralarda meşgul olduğu "*entrikayla dolu günler ve gecelerden*" dolayı kadim dostuna yazmaya vakit bile bulamamıştır⁷⁵⁸.

⁷⁵⁵ Fitzmaurice daha II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce Tahran büyükelçisi Sir George Head Barclay'e yazdığı bir mektupta; kalben bir gerici olduğunu, Türkiye'de liberalizme karşı çalıştığını, çünkü rejimin başarılı olması halinde konumunu kaybedeceğini ifade etmişti. Temmuz 1908'de ise İTC'ne mesafe konulmasını ve Cemiyet'in fikirlerinin eninde sonunda İngiliz çıkarlarıyla çatışacağını savunan yazılar yazmıştı. Bir taraftan da tüm gücüyle anayasayı desteklemelerinin Hindistan ve Mısır'daki Panislamizm etkisini azaltmaya yarayacağını ve onları Almanlardan daha şanslı duruma getireceğini söylemişti. Bkz. PRO, FO 800/193A, s. 36, Hardinge'den Barclay'e 14.07.1908 tarihinde yazılan "Private" (Kişiyeye Özel) başlıklı mektup, s. 36; G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 133-134, 319, 325-328, 334.

⁷⁵⁶ George Lloyd 1905 sonbaharından 1906 sonlarına kadar İstanbul'daki İngiliz elçiliğinde fahri ataşelik yapmıştır. Aralık 1906'da Mezopotamya'daki İngiliz ticaretinin koşullarını ve başarı şansını araştırmak için kurulan Ticaret Birliği'nin Ticari İstihbarat Komitesi'ne "Özel Komisyon" üyesi olarak atanmıştır. Bu görev onun Basra Körfezi, Hindistan civarında yoğun istihbarat çalışmaları yapmasını gerektirmiştir. George Lloyd, daha sonra W. Staffordshire'den muhafazar meclis üyesi, sömürge yöneticisi ve Büyük Savaş sırasında da Mısır'da askeri istihbaratçılık görevlerinde bulunmuş, 1918'de şövalye ilan edilmiş ve Bombay Valiliği'ne atanmıştır. Bkz. G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 11, 243, 380.

⁷⁵⁷ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 133-134, 329.

⁷⁵⁸ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 314-317.

Fitzmaurice İTC hakkındaki görüşlerinde İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Lowther'ı da etkilemeyi başarmıştı. Nitekim Lowther da o günlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı “soğuk” bir tavır takınmış, hatta tiksindir hale gelmiştir. Lowther, İTC'ye duyduğu kinden dolayı muhalifi Ahrar Fırkası'na “açık bir kapı” bırakmıştı. Lowther, Fitzmaurice tarafından ikna edildiği görüşler doğrultusunda Edward Grey'e de mektuplar yazmıştı. Lowther'a göre Komite'nin nihai hedefi; Asya ve Afrika'da Avrupalı güçlere karşı Pan-İslamist bir meydan okumayı başarmaktı. Grey ise Lowther'ın bu analizlerini kabul etmekte gönülsüz davranmışsa da, Mezopotamya ve Şeria'daki etnik grupların taşra Türkleri tarafından kışkırtılmasından sonra Türklerin bu bölgede İngiliz nüfuzuna meydan okuduğuna ikna olmuştu.

Yine, İngiltere'nin propaganda aracı olan ve Lowther'ın, İngiliz Dışişleri'nden mali yardım yapılması yönünde istekte bulunduğu The Levant Herald gazetesinin⁷⁵⁹ de 31 Mart (13 Nisan) hadisesinde sorumluluğu olduğu anlaşılmaktadır. Gazetede sürekli olarak İTC aleyhinde yazılar yazan Mizzi de⁷⁶⁰ o günlerde Cemiyet'e karşı oldukça şiddetli bir kampanya yürütmüştür. Tanin'den Hüseyin Cahit'in ifadesiyle Mizzi, gazetesi Levant Herald'da “*Cemiyet aleyhinde bulunmak icab ettiği zaman beş sütun yazı yazar, bülbül gibi öter, daha doğrusu çingiraklı yılan gibi ortalığı velveleye*” verirdi⁷⁶¹.

Belirttiğimiz gibi Fitzmaurice, İttihatçılara karşı bir hareket olacağını bilmekteydi ve beklediği gibi 13 Nisan'da da (31 Mart) büyük olaylar olmuştu. Ancak Mahmud Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'nun başkente doğru yola çıkıp, İstanbul'a

⁷⁵⁹ Hardinge ise Mart 1909'da Lowther'a gönderdiği bir mektupta; gazetenin bir İngiliz gazetesi olarak görünmediğinden yakınmış ve yıllık £600 tutarındaki yardıma çok istekli olmadıklarını yazmıştır. Zaten Avusturya Büyükelçiliği'nden yılda £800 para almaktaydı. İngiliz Dışişleri gazetelere yapılacak bu türden yardımlara prensip olarak karşıydı, bunun tek istisnası ise Mısır gazetesiydi (Egyptian newspaper). O yardımı da iki yıl önce kesmişlerdi. Bkz. PRO, FO 800 193A, 23.03.1909; FO 800 193A, s. 83; 06.04.1909, s. 90, Hardinge'den Lowther'a “Private” başlıklı mektuplar.

⁷⁶⁰ Maltalı bir Levanten olan Dr. Lewis Mizzi Büyüka'da muhteşem konağı ve İstanbul'un önde gelen avukatlarından biri olmasıyla ün salmıştır. Ayrıca Pera merkezli yüksek tirajlı Levanten gazetelerinden Levant Herald ve Eastern Express'in (Levant Herald'ın yurtdışındaki haftalık baskısı) sahibiydi. Çok akıcı konuştuğu Türkçe'nin yanı sıra modern Yunancayı da mükemmel bilmekteydi. İstanbul'da yaklaşık yarım yüzyıl çalıştıktan sonra Malta'da emekli olmuş ve siyasetle ilgilenecek Lord Stickland'ın partisine üye olmuştur. 1935 yılında 88 yaşındayken Malta'da ölen Mizzi İngilizlerce de tekin bir şahsiyet olarak bilinmemektedir. Zira Hardinge'in Lowther'a yazdıklarına göre de Mizzi kesinlikle güvenilecek bir adam değildi. Bkz. PRO, FO 800 193A, 23.03.1909; FO 800 193A, s. 83; 06.04.1909, s. 90, Hardinge'den Lowther'a “Private” başlıklı mektuplar; Bkz. WEB_82. <http://www.levantineheritage.com/mizzi.htm>, (19.01.2020).

⁷⁶¹ Bu kişinin ne tür bir güce ve nasıl bir kirli ilişkiler ağına sahip olduğu bilinmemekle birlikte, Sultan II. Abdülhamid'in en yakınındakilerden olan İzzet Paşa ve Yunanlılarla olan muhabbeti manidardır. H. Cahit'e göre Mizzi, Yunanlılara büyük muhabbet göstermekteydi ve karanlık amaçlar için Mösyö Stavridi ile hususi görüşmeler yapmaktaydı. Bkz. Tanin, Hüseyin Cahit, “Ne Dolaplar Dönüyor?-1”, 18 Mart 1909 [5 Mart 1325], S. 226, s.1; Tanin, Hüseyin Cahit, “Ne Dolaplar Dönüyor?-2”, 19 Mart 1909, S. 227, s. 1-2; Tanin, Hüseyin Cahit, “Ne Dolaplar Dönüyor?-3”, 20 Mart 1909, S. 228, s. 1.

yaklaşmasıyla birlikte tüm hesaplar alt üst olmuştur. Böylece karşı devrim çökerken, İngiliz elçiliğinin Cemiyet'in etkinliğinin kırılması üzerine yaptığı bütün planlar da alt üst olmuştur. İngiliz elçiliği 19 Nisan'da artık "oyunun kaybedildiğine hükmettiğinde" Fitzmaurice de çok zor durumda kalmıştır. Çünkü bu süreçte oynadığı rol ve liberal Türk partisini (Ahrar Fırkası) yanlış siyasi ilkelerle yönlendirdiği ve kendine kişisel çıkar sağladığı gerekçesiyle "gerici" olmakla damgalanmıştır. Bir yandan da bir İngiliz diplomatın işleyebileceği en büyük günah sayılan "yanlış ata oynamakla" suçlanmıştır.

Artık siyasi kararları arkadaşları tarafından bile tartışılır hale gelen Fitzmaurice, güç dengelerini yanlış hesap edip, İngiltere'nin Temmuz 1908'den sonraki itibarını artırmak için kullanabileceği büyük bir fırsatın heba olmasına yol açtığı için Edward Grey'in de öfkesini çekmiştir. Diyarbakır Konsolosu William Heard'ın, 31 Mart Hadisesi'nin Doğu Anadolu'da yeni Ermeni katliamlarına yol açtığını, Hareket Ordusu'nun ise olaylara müdahale etmek suretiyle Ermenilerin durumunun daha da kötüleşmesini engellendiğini ifade etmesi ise sınırları daha da germiştir. Bu durumda Fitzmaurice el altından desteklediği 31 Mart Vak'ası sonrasında gelişen Ermeni hadiselerinin faili konumuna da düşmekteydi. Daha da ötesi İstanbul'da pek de hesapta olmayan bu gelişmeler Edward Grey'i de zor durumda bırakmıştı. Nitekim Grey, Avam Kamarası'nda, İngiltere'nin "*Türkiye'deki Liberal Birlik'e (Ahrar Fırkası ve diğerleri) bir şekilde destek olduğunu ya da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerini eleştirdiğini*" inkâr etmek zorunda kalmıştır. Yaygın bir okur kitlesine sahip olan Daily Mail de meseleyi gündeme taşımış ve Dışişleri Bakanlığı da "hafif tonlarda" da olsa 31 Mart Olayı'nın faillerine yönelik eleştiri korosuna katılmıştır.⁷⁶²

Anlaşıldığı kadarıyla 31 Mart sonrasında İttihatçıların, Hareket Ordusu'nun desteği ile ülkede kontrolü sağlaması İngiliz Dışişleri'ni politika değişikliğine itmiş ve İttihatçılarla yürümeye zorlamıştır. İngiliz Dışişleri bu aşamada şayet İttihatçılara yakınlık gösterilmezse, onların Britanya'ya yüz çevirerek başka bir devlete dayanacaklarını ve İstanbul'da elde ettikleri mükemmel konumlarını kaybedeceklerini düşünmüştür. Bu nedenle olsa gerek Edward Grey, Türkiye'de desteklenmesi gereken kişilerin İttihatçılar olduğuna her zamankinden daha çok inandığını Lowther'a bildirmiştir ⁷⁶³ . 1 Mayıs 1909'da Hardinge da, Lowther'dan, 'cancığer dostu'

⁷⁶² G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 134, 137-139.

⁷⁶³ PRO, FO 800/193A, E. Grey'den Lowther'a 30.04.1909 tarihli Private başlıklı mektup, s. 206-207; FO 800/79, Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. GREY, Sir Edward (Viscount), s. 307-308; F. Ahmad, *age.*, Mayıs 2009, s. 146-147.

Fitzmaurice'in İttihatçılara iyi davranması konusunda uyarılmasını ve onları eleştirmekten kaçınması istenmişti. Zira onlara sempati ile yaklaşılmaz ve İngilizlere güvenemezlerse çok geçmeden başka bir güç odağına güvenmeyi öğreneceklerdi. İngiltere'nin Türkiye için izleyebileceği yegâne pratik politika bu olmalıydı⁷⁶⁴. İngiliz Dışişleri'nin tavrı bu yönde olurken, “*karanlık sanatlar ustası*” Fitzmaurice'in bu tavsiyelere ne kadar uyduğu ve sonraki faaliyetleri hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu her yeri karıştırmaya meraklı diplomatın, Saray, Bâbiâli ve elçilik arasında mekik dokumadığı zamanlarda hızla karar vermesi gereken ve telgraf trafiği korkunç boyutlara ulaşan, Lowther'ın yanında olduğu ve entrikalarına devam ettiği kesindir⁷⁶⁵. Daha sonraki olaylar⁷⁶⁶ ve mektuplar bu olguyu doğrular niteliktedir. Zira Fitzmaurice, Mayıs/Haziran 1909'da George Lloyd'a yazdığı bir mektupta; Sultan'ın tahttan düşürülmesiyle kendileri arasında bir bağ kurulamayacağını ancak yine de İTC ile iyi diyaloglar kurmaya çalıştıkları şeklinde birtakım manalı sözler sarf etmiştir:

“... *Sultan & Halife'nin tahttan indirilmesiyle bizim aramızda bir bağ kurulamaz ama ben yine de ileri gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleriyle dostluk ilişkileri kuruyorum. Geçen gün büyük bir bahçe partisi verdik (yaklaşık 800 davetli vardı). Hemen hemen altı yüz kişi geldi ve aralarında önemli Türk yetkililer de vardı... Bazı ileri gelen Hindu Muhammediler geçen gün buraya geldiler. Türklerin şeriat mücadelesi veren halifelerini devirmelerinden çok rahatsız olmuşlar. Mısırlıların da benzer düşündüklerini tahmin ediyorum. ... Peki Mısır'da bir Arap halifesi nasıl olur?*”⁷⁶⁷.

Öte yandan Doğan Avcıoğlu bu konuda oldukça iddialı savlar öne sürmektedir. Avcıoğlu'na göre o yıllarda Mezopotamya petrolü üzerindeki çekişmeler sırasında Abdülhamid'in Bağdat Demiryolu işini Almanya'ya bırakması üzerine İngiltere, Abdülhamid'i devirmek üzere harekete geçmişti. D. Avcıoğlu'na göre Gülbenkyan'ın

⁷⁶⁴ PRO, FO 800/193A, 01.05.1909, Hardinge'den Lowther'a “Private”, s. 95; G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 139-140.

⁷⁶⁵ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 134; Cemal Paşa da anılarında, Fitzmaurice'in 1913 yılındaki “Mahmut Şevket Paşa suikastinin hakiki tertipçisi” olduğunu, hatta Fitzmaurice ve İngiliz Askerî Ateşesi Binbaşı Lieut Tyrell'in bu suikaste eylemleri olarak katıldıklarının araştırmaları sonucu ortaya çıktığını ifade etmektedir. İlerleyen günlerde Fitzmaurice ve Tyrell, Said Halim Paşa'nın Lowther'ın yerine atanan İngiliz Sefiri Sir Louis Mallet'a ricası üzerine İstanbul'dan ayrılmıştır. Bkz. A. Kabacalı, *age.*, 2015, s. 41, 44, 121.

⁷⁶⁶ Fitzmaurice'in adı bir sonraki başlıktaki Siyonizm meselesinde de geçmektedir. Baş tercüman bu defa da İttihatçılara yönelttiği Siyonizm suçlamalarıyla ortalığı karıştırmıştır.

⁷⁶⁷ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 331-332, 334.

direktörü olduğu İngiliz sermayeli Turkish National Bank adlı banka da, Abdülhamid'i devirme eylemine katılmıştı⁷⁶⁸.

Pierre Fontaine adlı yazar ise bu konuda çok daha iddialı bir tez ileri sürmektedir:

“Almanlar, İstanbul Basra arasında, Türkiye’den geçen demiryolunun yapımına giriştiler... Çalışmalar Gülbenkian ve Entelijans Servis tarafından düzenlenen sabotajlar ve kabilelerin şantiyelerine yapılan saldırılarla geciktiriliyordu. Ama yine de yapım yürüyordu. Bu çalışmalara paralel olarak bir Alman Ticaret kolonisi Mezopotamya’ya uzandı. Endişeye kapıldı İngilizler. Almanlarla İngilizler arasında bir yarıştı başladı Orta-Doğu’da. Gülbenkian çarpınıp durdu bir süre. Abdülhamid’in sempatisini çekmeye uğraştı, ama nafile Sultan’ın kararları Almanların gözetimindeydi. Ordunun ayartılması güçtü. Saint George süvari sınıfına kalıyordu iş. Kendilerini para ve müşavirle donatılmış bulan Jön Türkler bir hükümet darbesiyle tahttan indirdiler Abdülhamid’i. Bu ihtilal Gülbenkian ve Entelijans Servis tarafından imzalanmıştı”⁷⁶⁹.

Bu türden tezler ileri sürülse de, Sultan Abdülhamid’in tahttan indirilmesi olayında İngiliz rolüne ilişkin resmi bir belgeye rastlanmamıştır. Ancak şu da bir gerçektir ki, İngiliz arşivlerinde rastladığımız bazı kayıtlar, İngiliz Dışişleri’nin en azından Sultan Abdülhamid’e yönelik bir hareket düzenleneceğinden haberdar olduğunu göstermektedir. İngiliz Dışişleri’nin üst düzey diplomatlarından Sir Edward Grey, C. Hardinge ve Lowther üçlüsü arasında 1908’in son günleri ile 1909’un başlarında yapılan yazışmalarda İstanbul’daki politik sahnede bir değişiklik beklenildiği ve özellikle Sultan Abdülhamid’in yakın bir zamanda düşürüleceğinin bilindiği açıkça bellidir. Şöyle ki; Lowther 03 Kasım 1908’de Edward Grey’e, bazıları tarafından Abdülhamid’in düşürülmesinin planlandığını, fakat şimdilik bu planın terk edildiğini yazmıştır⁷⁷⁰. Lowther’in ifadeleri göstermektedir ki Sultan Abdülhamid aleyhindeki faaliyetler hakkında İstanbul’daki İngiliz büyükelçiliğinin bilgisi bulunmaktaydı.

İngiliz Dışişleri kayıtları incelendiğinde bu konuda başka ilginç detaylara daha rastlanmaktadır. Zira Sultan Abdülhamid’e hediye edilmek üzere Foreign Office tarafından hazırlanan ve tam manasıyla politika aracı haline getirilen bir “at”⁷⁷¹ ile ilgili

⁷⁶⁸ D. Avcıoğlu, *age.*, 2001, s. 154-246-247.

⁷⁶⁹ Pierre Fontaine, (tarihsiz), *Petrolün Sırları Türkiye’ye Petrol Tröstleri Nasıl Girdiler? Gülbenkian Kimdir?*, çev. Erdoğan Alkan, s. 19-20.

⁷⁷⁰ PRO, FO 800/193B, Lowther’dan Sir Edward Grey’e “Private” başlıklı mektup, 03 Kasım 1908, s. 36.

⁷⁷¹ İngiltere Kralı, Rıfat Paşa ile yaptığı bir sohbet esnasında, Avusturya-Macaristan ile olan ihtilafın güzelce sonuçlandırılmasında doğru bir yol alındığını görmekten memnun olduğunu ve Bulgar ihtilafının da yakında hallolmasından ümitli olduğunu beyan etmiş ve Padişaha hediye edilmek üzere Alezan

yazışmalar da, İngiliz Dışışleri'nin İTC'ye karşı bir hareket olacağını bildiğini, hatta Sultan Abdülhamid'in çok yakın bir zamanda tahttan indirileceğini beklediklerini göstermektedir. “At” mevzusu ise şöyleydi; Lowther 1908 Aralık ayında Hardinge'e, Sultan Abdülhamid'in kendilerinden bir “at” istediğini bildirmiş, Hardinge da bu mektupları Kral VII. Edward'a iletmesi için Kralın özel sekreteri Lord Knollys'e göndermişti⁷⁷².

Ocak 1909'da Hardinge, Lowther'a yazdığı mektupta, Sultan için istenilen tüm özelliklere haiz bir atın bulunduğunu, ancak General Ewart'ın⁷⁷³ onu çok iyi bir süvari atına dönüştürmek için bahara kadar İngiltere'de tutulmasından yana olduğunu bildirmişti⁷⁷⁴. Hardinge 23 Şubat 1909'da ise İstanbul'da son zamanlarda olup bitenlerden hiç de memnun olmadıklarını, İTC'nin giderek şövenist (ırkçı) bir karaktere ve askeri despotizme sürüklendiğini ve at hediyesini Nisan ayına kadar göndermeyi ertelediklerini yazmıştı. İngiliz Dışışleri çok büyük bir ihtimalle bahar aylarına kadar İstanbul'daki politik sahnenin değişeceğini ve büyük olasılıkla Nisan ayına kadar Sultan Abdülhamid'e karşı bir hareket olacağını bildiğinden at'ı hemen göndermemiş, gelişmelere göre hareket etmek istemişti:

“Biz bu durumda hükümetçe daha ılımlı bir sistem getirilene kadar sessizce bizim zamanımızın gelmesini kollamak zorundayız. Bana kalırsa Saray (Abdülhamid kastediliyor) rejiminin bir daha geri gelmesi hemen hemen imkânsız. Bu yolla içeride ne değişirse değişsin her durumda kazanan biz olmalıyız... Durumdaki değişiklikler göz önüne alındığında at hediyesini Nisan'a kadar erteleme kararı aldık. Çünkü bu sürede neyin ne olacağını bilmiyoruz”⁷⁷⁵.

23 Mart 1909'da ise Hardinge, Lowther'dan, İngiltere'nin Türkiye'deki yeni rejime karşı duygularının ve tutumunun değiştiğinin hiçbir şekilde belli edilmemesini

cinsinden gayet güzel bir at seçtiğini söylemişti. Bkz. BOA. Y.A.HUS.Dosya No: 526 Gömlek No: 67, 31.01.1909 [18 Kanunusani 1324], Londra Sefiri'nin telgrafı (20.01.1909) ile Sadaretin bu telgrafı Padişaha takdim yazısı, Daire-i Sadaret, Amedi-i Divan-ı Hümâyün; aynı yerde Hariciye Nezareti'ne 20.01.1909 tarihiyle Londra Sefareti'nden gelen 38 numaralı tahriratın tercümesi.

⁷⁷² PRO, FO 800 193A, 29.12.1908, Hardinge'den Lowther'e “Private” başlıklı mektup; PRO, FO 800 193A, 12.01.1909, C. Hardinge'den Lowther'a gönderilen “Private” başlıklı mektup.

⁷⁷³ General Ewart, Mirahor-ı kral (Kral ahırının en büyük amiri-Ahırların muhafızı) olup, aynı zamanda İngiliz Gizli Servisi'nin kurulmasını ilk ortaya atan kişiydi. Bkz. J. T. Richelson, *age.*, 1995, s. 12; P. Knightley, *age.*, 2013, s. 15.

⁷⁷⁴ Hardinge, Lowther'dan ayrıca, Bulgaristan konusunda Rusya'nın teklifini kabul etmeleri için Türklere baskı yapmasını istemişti. İngiliz Dışışleri mevcut güçlükler ortadan kalkıp, Türkler kendilerine yapılan teklifi kabul edene kadar Sultan'a “at” konusunda hiçbir şey söylememe kararı almıştı. Bkz. PRO, FO 800 193A, 12.01.1909, C. Hardinge'den Lowther'a gönderilen “Private” başlıklı mektup; PRO, FO 800 193A, C. Hardinge'den Lowther'a gönderilen “Private” başlıklı mektup, 06.02.1909.

⁷⁷⁵ PRO, FO 800/193A, 23.02.1909, Hardinge'den Lowther'a “Private” başlıklı mektup, s. 79-80.

istemmişti. Zaten İTC uzak olmayan bir gelecekte ortadan kalkacaktı ve İngiltere de eski pozisyonuna yeniden kavuşacaktı. C. Hardinge mektubunda, Sultan için gönderilmesi planlanan “at” hediyesine de değinmişti. Hardinge’in deyişiyle; Kâmil Paşa Sadaret’ten düştükten sonra “at”ın gönderilmesini ertelemişlerdi⁷⁷⁶. Fakat ellerindeki hayvanı süresiz olarak orada tutamayacaklarından muhtemelen Nisan’ın birinci veya ikinci haftası göndereceklerdi⁷⁷⁷.

Olayların bundan sonraki akışı daha da manidardır; İngiliz Kralı’nın Sultan Abdülhamid’e hediye edeceği “at” garip bir tesadüf olarak 13 Nisan 1909 karşı devriminin hemen arkasından, ancak Sultan Abdülhamid’in tahttan indirildiği 27 Nisan 1909’dan çok kısa bir süre önce İstanbul’a gönderilmek üzere yola çıkarılmıştır. Bunun üzerine Hardinge, 20 Nisan 1909’da Lowther’a, Abdülhamid’in muhtemelen tahttan indirileceğini, at’ın yeni padişaha hediye edileceğini bildirmiştir: “*Maalesef Sultan’ın at’ı çoktan yola çıktı. O, sana teslim edileceğinden vardığında onunla ne yapılabileceğine sen karar vermelisin. Nasıl kullanılacağına dair aceleye gerek yok. Eğer Sultan tahttan indirilirse, muhtemelen yeni Sultan için bir hediye olacaktır*”⁷⁷⁸. Bundan birkaç gün sonra da Hardinge; “*At Marsilya’da durduruldu ve şimdi tekrar Londra’ya geri dönüyor. Bize sonsuz bir sıkıntıya ve biraz da paraya mal olacak bu at’ı elimden geldiğince satmaya çalışacağım*” ifadesiyle garip bir şekilde at’ın geri döndüğünden bahsetmiştir. Çok geçmeden de Hardinge, at’ı Kral’a satarak, elden çıkardığını, böylece meselenin hallolduğunu yazmıştır⁷⁷⁹.

Bu yazışmalar ışığında kanaatimizce, İngiliz Dışişleri, Sultan Abdülhamid’e yönelik bir hareket olacağını bildiğinden at’ın gidişini Nisan ayına kadar geciktirmişti. Ancak söz konusu at’ı Londra’da daha fazla tutmak zorlaşınca, 13 Nisan’daki karşı devrimin arkasından Sultan Abdülhamid’e ya da devrilirse yeni padişaha hediye edilmek üzere yola çıkarmışlardı. Ancak İstanbul’daki olaylar öngördükleri gibi

⁷⁷⁶ Oysaki Londra’daki Sefaret’ten gelen bilgilere göre söz konusu at’ın Mart ayından önce Londra’dan gönderilmesi beklenmekteydi. Londra’daki sefir Rıfat Paşa at’ı görmek üzere Kral’ın sarayını ziyaret etmiş ve hayvanın özelliklerini Hariciye Nezareti’ne bildirmişti. Hayvan Alezan cinsinden olup altı yaşında idi, Dublin at yarışmasında harp hayvanatına mahsus birincilik ödülünü kazanmıştı. Hayvan ihtimâmla talim ve terbiye edilmekte ve musiki sadasına alıştırılmaktaydı. Gelen telgrafta ayrıca, General Sir C. Ewart’tan, at’ın Mart ayından önce İngiltere’den yola çıkarılabilmesi hususu sorulacağı bildirilmekteydi. Bkz. BOA. Y.A.HUS.Dosya No: 526 Gömlek No: 70, Sadrazam’dan padişaha sunulan yazı 02.02.1909 [20 Kanunusani 1324]; BOA. Y.A.HUS.Dosya No: 526 Gömlek No: 70, Londra Sefaret-i seniyyesinden gelen 43 numaralı tahriratın tercümesi, 05.02.1909 [23 Kanunusani 1324].

⁷⁷⁷ PRO, FO 800/193A, Hardinge’den Lowther’a “Private” başlıklı mektup, 23.03.1909, s. 85.

⁷⁷⁸ PRO, FO 800 193A, Hardinge’den Lowther’a “Private” başlıklı mektup, 20.04.1909, s. 92.

⁷⁷⁹ PRO, FO 800/193A, Hardinge’den Lowther’a “Private” mektup, 18.05.1909, s. 104.

gerçekleşmeyince, yani İngiliz elçiliği “oyunun kaybedildiğine” hükmedince, at’ı yeni padişaha da hediye etmekten vazgeçmişler, at gerisin geriye Marsilya’dan Londra’ya gönderilmişti.

2.4. The National Bank of Turkey’nin Resmen Kuruluşu

Cassel’in 31 Mart Vakası’ndan sonra bankanın açılışı konusunda bazı endişeler taşıdığına değinmiştik. Hatta o günlerde basında çıkan haberlerde Cassel’in banka kurma planından vazgeçtiğinden bile bahsedilmekteydi. Haziran ayı başlarında Londra’dan gelen haberlerde de Sir Ernest Cassel’in 3 milyon sterlin sermaye ile vücuda getireceği bankayı tesisten vazgeçtiği bildirilmekteydi. Söylentilere göre İngiltere Hükümeti, Cassel’e banka kurmaktan vazgeçmesini tavsiye etmişti⁷⁸⁰.

Oysaki Cassel o günlerde İstanbul’da kurduğu bankaya genel müdür arayışı çabalarını hızlandırmıştı. Cassel’in İstanbul’da kurduğu bankayı faaliyete geçirememesinin asıl nedeni bankacılık planından vazgeçmesi değil, muhtemelen bankanın başına getireceği doğru ismi bir türlü bulamamasından kaynaklanmıştı. Zira o günlerdeki tüm çabalarına rağmen Babington Smith’i ya da Mısır’dan Harvey’i ikna çabaları sonuçsuz kalmış, her ikisi de bu teklifi kararlı bir şekilde geri çevirmişlerdi. Hardinge’in edindiği son bilgilere göre Cassel daha sonra da Hazine’den kısa süre içinde emekli olmayı planlayan Murray’i ikna etmeye çalışmıştı. Hardinge, Lowther’a, Murray’in çok mükemmel bir isim olmakla birlikte Cassel’in hizmetinde çalışmaktan hoşlanıp hoşlanmayacağından şüphe duyduğunu yazmıştı⁷⁸¹. Cassel’in bankasına atayacağı isim konusunda verdiği uğraşlar, Sir Edward Grey’in Mayıs 1909 sonlarında İstanbul’daki İngiliz Büyükelçisi Lowther’a yazdığı mektupta da açıkça görülmektedir:

“Cassel’in kafası bankasına yeterince iyi adam bulma konusunda karışık. Onun hedefleri oldukça büyük ve bu zamana kadar ben ona yardımcı olamadım. Kimse iyi elemanlarının devlet dairesini bırakmasını istemez. Buna karşın, İstanbul’da bağımsız bir İngiliz finans kurumunun bulunması bana oldukça cazip görünüyor. Biz ancak böyle bir durumun varlığında Fransızlarla eşit koşullarda çalışabileceğiz”⁷⁸².

⁷⁸⁰ Tasvir-i Efkâr, Milli Osmanlı Bankası (Şuun-u Kevniye Köşesi), 4 Haziran 1909, S. 5, s. 5.

⁷⁸¹ PRO, FO 800/193A, 28.05.1909, Hardinge’den Lowther’a “Private” başlıklı mektup, s. 105.

⁷⁸² PRO, FO 800/79, Private Offices: Various Ministers’ and Officials’ Papers. GREY, Sir Edward (Viscount), Grey’den Lowther’a mektup, 30 Mayıs 1909.

Kaldı ki bankanın iç tüzüğünde gerekli değişikliklerin yapılarak, nihai şeklini alması da zaman almıştır. Sadaret makamının banka nizamnamesini tasdik edip, bir suretinin Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gönderdiği yazı ise 16 Mayıs 1909 tarihini taşımaktadır. Nizamname'de ilave edilen şartlara bakıldığında; bir Osmanlı Anonim şirketi olarak tesis edilen bankanın merkez idare azalarının dörtte birinin Osmanlı olması ve bankanın ikinci derece memurlarının Osmanlı okulları mezunlarından ve Türkçe bilenlerden seçilmesi, yazışmalarında Türkçe lisanının kullanılması, şirket nizamnamesinin her sene mahalli gazetelerde neşredilmesi, sermaye artırma ve eksiltmelerinde nezaretin müsaadesi alınması şartları ilave edildiği görülmüştür. Bankanın düzeltilmiş ve değiştirilmiş ana sözleşmesinin onaylandığına ve yasallaştığına dair tezkerenin Adalet Nezareti'nce verilmesi ise 9 Eylül 1909 (24 Ağustos 1325) tarihini bulmuştur. Bankanın ilk genel kurulu ise 18 Eylül 1909'da İstanbul'da yapılmıştır. Zira Türk yasalarına göre bankanın kesin tüzüğünün kayda geçirilmesi için NBT'nin tüm hissedarlarının İstanbul'da olağanüstü bir genel kurul toplantısı yapması gerekmektedir⁷⁸³.

Öte yandan bankanın kurucuları Sir Ernest Cassel, Lord Revelstoke ve Sir Alexander Henderson 1909 yaz ayları boyunca hisse dağılımını nasıl yapacaklarını belirlemeye çalışmış, özellikle de ağustos ayı hisselerine ait çeklerin toplanması ile geçmiştir. Banka hissedarları Ağustos 1909'da Baring Brothers & Co., Ltd.'e hisse paylarının %25'ine tekabül eden çekler göndermeye başlamışlardır. Çekler genellikle Ernest Cassel ya da E. Whittall'e verilmişti. Bu kişiler de teslim aldıkları çekleri bir üst yazıyla Baring Brothers şirketine göndermişlerdi. Bunlar arasında; Sir Alexander Henderson £80.290, Cemal Bey £250, Mareşal Cemil Paşa £250, Sir Adam Block £250, Mr. Essayan £1250, H. E. Hasan Fehmi Paşa £125, Dr. Rıfat Bey £125, Gülbenkian £250, Şerif Paşa £2000, J. Henry Birchenough £250, Reginald Heber Macaulay £250, Sir Henry Babington Smith £250, Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Efendi Nradounghian £250, Assaf Bey £125, £250 Samuel Montagu & Co. bulunmaktaydı. İlerleyen tarihlerde başka talepler daha olmuş, 16 Ağustos 1909'da Sadrazam Hilmi Paşa £500'lik bir çek

⁷⁸³ Oxford MEC Archive'daki kayıtlarda nizamnamenin (Statuts) 5. düzeltilmesinin 19/01/1909'da yapıldığı görülmüştür. Bkz. MEC Archive, Box 12, Banque Nationale De Turquie, Statuts, London: H. V. Clements&Co., Star Alley, Mark Lane, E. C., 1909; BOA. İ.TNF.Dosya No: 19 Gömlek No: 28 (83 numaralı Şura-yı Devlet mazbatası ile altına ilave olarak eklenen Meclis-i Mahsus-ı Vükela'nın mazbatası, 26 Rebiülevvel 1327 [17 Nisan 1909]; aynı yerde Sadaret Dairesi Divan-ı Hümayûn Kalemî'nin 26 numaralı müzekkeresi, 25 Rebiülahir 1327 [16 Mayıs 1909]; The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 1, E. Cassel'den Baring Brothers Co., Ltd'e 24 Ağustos 1909'da gönderilen mektup, s. 101-102, 163; aynı yerde à la Société de la Banque Nationale de Tuequie, Ticaret ve Nafia Nazırı Bedros Haladjian'ın 11 Eylül 1909 tarihli mektubu, s. 12.

ekleyerek, 200 adetlik bir hisse istemiştir. Yine D. Mavrocordato, £50, Nail Bey de £250 tutarında bir çek göndermişti. Cassel, Baring Brothers'a yazdığı notta Nail Bey'in hissesinin daha sonra Mr. Haladjian'a devrolacağı ve hisse kaydının Hilmi Paşa ile aynı yolla yapılması notunu düşmüştü. Bankanın kurucu hissedarları ve hisse dağılımı ise şu şekildeydi:

TABLO 1: THE NATIONAL BANK OF TURKEY KURUCU HİSSEDARLARI VE HİSSE DAĞILIMI (KURULUŞ AŞAMASINDA)

Sir Ernest Cassel	604	Ahmed Cemal Bey	50
Lord Revelstoke	603	L. Bonnet	20
Sir Alexander Henderson	603	Said Paşa	20
Bank of Selonica	257	Şerif Paşa	20
Sir Adam Block	70	Hasan Fehmi Paşa	3
Toplam			2250

Kaynak: MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, List of Founder share holders.

TABLO 2: BANKANIN 100.000 ADET HİSSESİNE MÜRACAAT EDENLERİN İSİMLERİ (16.08.1909)

Sir Ernest Cassel	32.118	Sir H. Babington Smith	100
Lord Revelstoke	32.116	J. Henry Birchenough Esc.	100
Sir Alexander Henderson	32.116	Sir Adam Block, K.C.M.G.	100
Şerif Paşa	800	Reginald Heber Macaulay Esq.	100
F. E. Whittall Esq	800	Mareşal Cemil Paşa	100
Cavid Bey	500	Ahmed Cemal Bey	100
M. Essayan Esq.	500	C.S. Gulbankian Esq.	100
The Ronble Sidney Peel	100	Reşid Sadi Bey	100
The Hon. Hugo Baring	100	Hasan Fehmi Paşa	50
Toplam			100.000

Kaynak: The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, s. 91, 110, London⁷⁸⁴.

⁷⁸⁴ Aslında Ahmed Nissimi Bey, Nail Bey'in hissesini devralmıştı; zira daha önce Haladjan'a devrolunacağı kararlaştırılan Nail Bey'in hissesini her ikisi de (Nail Bey ve Haladjan) hükümete görevli olduğundan hisseler Ahmed Nissimi adına kaydedilmişti. Bu arada Şerif Paşa'nın kendi adına kayıtlı hisseleri almaması nedeniyle 800 adet hissesi Kasım 1909'da başka hissedarlara devrolmuştu. Bu hisselerin 690 adedi Vitali Faraggi (100 hisse), Assaf Bey (50), Dr. Rıfat Bey (50), Hüseyin Hilmi Paşa (200), D. Mavrocordato (50), Ahmed Nissimi Bey (100), F. W. Comber (20), W. B Peat (20), E. M. Meyer'e (100) geçerken, kalan 110

TABLO 3: THE NATIONAL BANK OF TURKEY'DEKİ SERMAYEDARLAR VE MİKTARLARI (08.10.1910)

Sir Ernest Cassel	32.154	Reşid Sadi Bey	100
Sir Alexander Henderson	32.153	Reginald Heber Macaulay	100
Lord Revelstoke	32.103	Sir Henry Babington Smith	100
F. E. Whittall Esq.	800	Hüseyin Cahit Bey	100
M. Essayan Esq.	500	Edward Nathan Meyer	100
Cavid Bey	400	Vita Faraggi	100
Hüseyin Hilmi Paşa	200	Nail Bey	100
Sidney Peel	100	Hasan Fehmi Paşa	50
Hugo Baring	100	Dr. Rıfat Bey	50
J. Henry Birchenough	100	Mavrocordato Efendi	50
Sir Adam Block	100	Mehmed Assaf Bey	50
Cemil Paşa	100	Said Halim Paşa	50
Ahmed Cemal Bey	100	Sir William Barclay Peet	20
C.S. Gulbankian	100	F. W. Comber	20
Toplam			100.000

Kaynak: MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to The National Bank of Turkey, 1909-1925, List of Shareholders as on 8 October 1910.

Bankanın sermayesinin her biri 10 sterlin kıymetinde 100 bin hisse senedinden müteşekkil olup, kayıtlı sermayesi 1.000.000 sterlin (1.100.000 Osmanlı lirası)⁷⁸⁵, ödenmiş sermayesi ise 250.000 sterlin tutarındaydı⁷⁸⁶. Bankanın asıl kurucusu Sir Ernest

hisse de Sir E. Cassel (36), Lord Revelstoke (37) ve Sir A. Henderson'a (37) aktarılmıştır. Ayrıca Şubat 1910'da Cassel ve Sir Alexander Henderson kendi hisselerinden 50 hisseyi Ahmed Cemal Bey'e devretmiş, Cemal Bey de bu nedenle teşekkürlerini sunmuştu. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol 1, s. 91, 110, 156; aynı yerde Sidney Peel'den Baring Brothers'a gönderilen 11.11.1909 tarihli mektup, s. 168-169; aynı yerde Ahmed Cemal Bey'den Baring Bros. & Co. Ltd.'ne 15.02.1910'da gönderilen mektup, s. 177.

⁷⁸⁵ İlk zamanlarda bankanın başlangıç sermayesinin £3 milyon olması planlanmıştı. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, HBS 27- 5 (2) (b), Trinity College, Cambridge.

⁷⁸⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', "National Banque De Turquie Status, London, 1909". Bir başka kaynakta bankanın hisselerinin ancak ¼' ünün tediye olunduğu ve £50.000 yani 275.000 Osmanlı lirası bir sermaye ile işe başladığı kaydedilmektedir. Bkz. Hasan Ferid, *age.*, s. 42; Bir fikir vermesi açısından aynı tarihlerde The National Bank of Egypt'in sermayesi £3 milyon, Alman Deutsche Bank'ın ödenmiş sermayesi ise £10 milyon idi. Bkz. Financial Times, 28.10.1909, The Economist, 18.02.1910, s. 63; The Economist, 22.10.1910, s. 54, The Economist, 24.10.1914, s. 740, BL, Newspaper Room, London.

Cassel olup, pratik olarak bütün sermayesi Sir Ernest Cassel, Lord Revelstoke, Sir Alexander Henderson tarafından sağlanmıştı. Bankanın toplam 100.000 adet hissesinin 96.410 adedi söz konusu bankacılara aitti⁷⁸⁷. Her biri 310.000 sterlin tutarında sermaye koyacak olup, %25 oranındaki 77.500 sterlinlik ilk ödemeyi Lord Revelstoke yapacaktı⁷⁸⁸.

1909'da İstanbul'da ve Londra'da basılan bankanın Dâhili Nizamnamesi İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda, Londra'daki The Baring Archive'da ve Oxford'daki St. Antony's College'ın bünyesindeki Middle East Center'daki Alexander Henderson'a ait koleksiyonda mevcuttur. Söz konusu nizamname; 5 Bölüm ve 52 Maddeden oluşan bir Ana Sözleşmeden ibarettir. 1. Bölüm: Şirket Ünvanı, Maksadı, Merkezi, Süresi; 2. Bölüm: Şirket Sermayesi, Hisse Senetleri ve Ödemeleri; 3. Bölüm: Şirketin Mali Durumu, Temettü, İhtiyat Akçası, Kurucu Hisseler; 4. Bölüm: Bankanın İdaresi ve 5. Bölüm: Yönetmeliğin Değişimi, Şirketin Feshi, Hesapların Tasfiyesi, Anlaşmazlıklar ve Borçlar şeklindedir⁷⁸⁹.

Nizamnamede yazıldığı üzere bankanın kuruluş amacı; Osmanlı ülkesinde ticaret ve sanayinin gelişmesini sağlayacak girişimlerde bulunmak, madenlerin işletilmesini ve bayındırlık inşaatlarını üstlenmek, devletin ve belediyelerin istikrazlarına iştirak etmek, her çeşit bankacılık işlemlerini yürütmek, devletin ve belediyelerin borçlanma ihalelerine katılmak ve menkul değerlerin satışına aracılık etmektir⁷⁹⁰. Aslında NBT'nin de 1880'lerden itibaren Osmanlı ülkesine akın eden diğer yabancı bankalardan amaçlar açısından pek bir fark yoktu. NBT de bir anlamda temsilcisi olduğu İngiltere'nin bu ülkedeki ekonomik varlığını geliştirirken, büyük kazançlar elde edecekti. Türkiye'nin refahı konusunda belki bir miktar iyi niyetli iseler de, bu hiçbir zaman öncelikli hedefleri olmayacaktı. Zaten bu iyi niyet, özellikle Türklere krediler vs konularında yardım ederek, onlarla iyi geçinmek suretiyle imtiyazlara daha kolayca kavuşmak içindi.

⁷⁸⁷ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 3(2), Sir Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a 07.10.1910'da gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No.7 File 'Treasury Government Accouns' unopened original wrapper, National Bank of Turkey List of Shareholders; aynı yerde Re the Trading with the Enemy Amendment Act 1914 and Re the National Bank of Turkey, Case for the opinion of Counsel, Ağustos 1916.

⁷⁸⁸ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, "Banque Nationale De Turquie Status, H. V. Clements & Co., Star Alley, Mark Lane, E. C., London, 1909", London.

⁷⁸⁹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, Banque Nationale De Turquie Statuts, London: H. V. Clements & Co., Star Alley, Mark Lane, E. C., 1909; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', "Nationale De Turquie Status, H. V. Clements & Co., Star Alley, Mark Lane, E. C., London, 1909; İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Atatürk Kitaplığı, 2012.

⁷⁹⁰ Hasan Ferid, *age.*, 1918, s. 42; M. Kent, *agm.*, 1975, s. 370.

Foreign Office kayıtlarından anlaşıldığına göre Cassel başından beri kurmayı önerdiği bankada yabancı sermayenin katılımına karşı olmamakla birlikte, bankanın yönetiminin esas olarak “İngiliz” (British) karakterli olmasına büyük önem vermiştir⁷⁹¹. Bununla birlikte, muhtemelen Türklerin direktmesiyle, yönetim kurulunda Türklere de yer verilmişti. Nitekim bankanın sermayesinin %98’i İngilizlere ait olurken (%96’sından fazlası Sir Ernest Cassel, Lord Revelstoke ve Lord Faringdon adına kayıtlıydı), çok az bir kısmı yani sembolik bir miktar Türklere bırakılmıştı⁷⁹².

Cassel, İstanbul’daki yönetim kurulunda Türk unsurunun İngilizlerden fazla olmasına asla izin vermemiş, Türklerin sayıca hep İngilizlerle eşit ya da altında kalmasına da çok dikkat etmiştir⁷⁹³. Nitekim Şubat 1911’de Sir Adam Block’un Düyünü Umumiye’deki görevinden dolayı bankanın Yönetim Kurulu üyeliğinden ayrılması söz konusu olduğunda Cassel bu durumdan birkaç açıdan rahatsız olmuştur. Bunlardan biri Adam Block’un bankaya olan yararlı hizmetlerinden mahrum kalınmasıydı; diğeri de bankada Türk unsurunun hâkim olma riskinin oluşmasıydı. Cassel, Babington Smith’e böyle bir meselenin ortaya çıkmasına asla izin veremeyeceklerini hemen bildirmişti. Zira Türk tarafında üç oyu temsilen Hüseyin Cahit, Cemal Bey ve Nail Bey olurken, İngiliz yöneticilerin oy sayısı Sir Babington Smith ve Whittall ile birlikte ikiye düşmüştü⁷⁹⁴. Zaten Londra Komitesi’nde genellikle altı vekil bulunduğundan Türklerin sayısı hep azınlıktaydı. Babington Smith mektuplarında bu gücü hiçbir zaman kullanmak zorunda kalmadığını, yalnızca varlığına değinmekle yetindiğini vurgulamıştı. Türk üyeler de çok geçmeden bankanın faaliyetleriyle ilgili görüşlerini gerçekleştirebilme olasılıklarının hep düşük kalacağına farkına varmışlardı⁷⁹⁵.

⁷⁹¹ Bankanın tam anlamıyla bir İngiliz bankası olduğuna dair ifadeler birçok yerde karşımıza çıkmıştır. “*The National Bank Of Turkey was constituted under Turkish law, since this was necessary for a Bank intended to operate in Turkey; but in substance and in fact it is purely British*”. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 39 A, File ‘Turkey National Bank of. 1920 London’, NBT London’dan The Secretary Clearing Office (Enemy Debts)’e 11.03.1920’de gönderilen mektup; PRO, FO 371/762, No. 3816, 28.01.1909, No. 659.

⁷⁹² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 39 A, File ‘Turkey National Bank of. 1920 London’, NBT (London) R. Kay’den The Secretary Clearing Office (Enemy Debts)’e 11.03.1920’de gönderilen mektup.

⁷⁹³ Cassel yabancı katılımına karşı olmamakla birlikte bankanın esas olarak “İngiliz” karakterli olmasını her zaman gerekli görmüştü. Bkz. PRO, FO 371/762, No. 4184, C. Hardinge’den Edward Grey’e 23.01.1909’da gönderilen mektup.

⁷⁹⁴ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 150 (2), Cassel’den Babington Smith’e 24.02.1911’de gönderilen mektup.

⁷⁹⁵ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 153 (1), Babington Smith’den Cassel’e 28.02.1911’de gönderilen mektup.

Bankanın Yönetim Kurulu (Meclis-i İdare), en az on beş günde bir olmak üzere İstanbul'da toplanacaktı. Yönetim Kurulu en az on iki, en fazla on beş kişiden oluşacaktı. Yönetim Kurulu üyelerinin altı tanesi '*Özel bir Komite*' olarak Londra'da konumlandırılmıştı ve İstanbul'daki Yönetim Kurulu 100.000 sterlinin üzerindeki kredi ve yatırımlar konusunda bu komitenin tavsiyesini almak zorundaydı. Yani yönetim ve inisiyatif tamamen İngilizlerin elindeydi. Bankanın İdare Meclisi'nden (Komite) başka bir de tamamen Osmanlı vatandaşlarından oluşan bir Heyet-i İstişaresi (Danışma Heyeti) vardı. Bu heyet bankanın amacına yönelik bütün işlerde tekliflerde bulunup, bankaya rehberlik ve yardım edecekti⁷⁹⁶. Ancak Sir Babington Smith'e göre Danışma Heyeti'nin pratik olarak bir faydası bulunmamaktaydı⁷⁹⁷.

Bekleneceği üzere bankanın ağırlıklı çalışanları yine Britanyalılardan oluşmaktaydı. Cassel'in müdür olarak tercihi ise Britanya Postanesi'nin önde gelen memuru ve daha önce Düyunu Umumiye-i Osmaniye İdaresi İngiliz Dâinleri [alacaklıları] Vekâleti'nde ve Meclis-i İdare Riyasetinde bulunmuş olan Sir Henry Babington Smith'di⁷⁹⁸. Britanya Hükümeti de saygın bir devlet görevlisi olan Sir Babington'un kuruma müdür olmasını desteklemişti. Paris ve Londra'da Türk hükümetinin finans ve ekonomi danışmanlığını yapan ve ayrıca Cassel tarafından İstanbul'daki görevinde kendisine teknik danışman olarak eşlik etmesi istenen Gülbenkyan da Londra'da müdür olarak Banka İdari Komitesi'ne atanmıştı⁷⁹⁹.

Yönetim Kurulu azalarının görevi devam ettiği sürece bankanın 100'er adet hissesini yönetme hakları vardı. Şartname mucibince her sene net gelirden (kâr) %10'u Yönetim Kurulu üyelerine, %5'i Danışma Kurulu'na, %22,5'u kuruculara (müessisler hisselerine) ve %62,5'u da normal hissedarlara (hisse sahiplerine) dağıtılacaktı⁸⁰⁰.

Bankanın ilk defa teşkil olunan Yönetim Kurulu Başkanı Sir H. Babington Smith olurken, Yönetim Kurulu'nda yer alan bazı isimler; Düyunu Umumiye delegesi Sir Adam

⁷⁹⁶ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, Statuts Banque Nationale De Turquie, s. 12; Hasan Ferid, *age.*, 1918, s. 42; G. Jones, *age.*, 1993, s. 111.

⁷⁹⁷ Böyle olsa da Babington Smith ileriki zamanlarda Selânik Bankası ile füzyon görüşmeleri yapıldığında danışma meclisi üyelerinin kişisel mülahazalar göz önünde bulundurularak üyeliklerinin korunmasından yana olmuştur. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 186 (3-4), Babington Smith'den Cassel'e 26.04.1911'de gönderilen mektup.

⁷⁹⁸ G. Jones, *age.*, 1993, s. 111.

⁷⁹⁹ K. Grunwald, agm., 1969, s. 145.

⁸⁰⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', "Nationale De Turquie Status, H. V. Clements & Co., Star Alley, Mark Lane, E. C., London, 1909", The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol 1, "National Banque De Turquie Status, London, 1909"; Hasan Ferid, *age.*, 1918, s. 42; PRO, FO 371/762, No: 3816, Banque Nationale de Turquie, s. 220-225.

Block; Baring Brothers Co.'dan ünlü İngiliz banker Hugo Baring; Lord Faringdon; Sidney (Sydney) Peel⁸⁰¹, E. N. Meyer Esq.; R. H. Macaulay Esq.; Piyer Çenog; Henry Birchenough Esq., C.M.G.; M. Bonnet (Fransız avukat), Esq., C.M.G.; İngiliz tabiiyetindeki C. S. Gülbenkyan (Gulbenkian)⁸⁰², Esq., C.M.G.; tanınmış Levanten ailelerinden F. Edwin Whittall ve Mr. Esseyan'dı (İngiliz tabiiyetinde bir Ermeni). Söz konusu Yönetim Kurulu üyelerinin altısı Londra'da ikamet etmekte olup, Londra'daki Komite'nin başkanı ise Sidney Peel olmuştu⁸⁰³.

Şartname mucibince bankanın Yönetim Kurulu (Meclis-i İdare) azasından en az üçünün Osmanlı tebasından olması şarta bağlanmıştı. Bu nedenle ilk Yönetim Kurulu'ndaki Osmanlı azaları arasında; Âyandan Nail Bey, Düyunu Umumiye İdaresinde Osmanlı Dâinleri Vekili ve mebus Hüseyin Cahit Bey⁸⁰⁴, eski Nafia Nezareti Muavini Cemal Bey ile çok eskiden Nafia muhasebecisi merhum Sadi Bey'in oğlu, Londra'da ticaretle meşgul ve Cassel'in arkadaşı olan Reşid Sadi Bey⁸⁰⁵, Said Halim Paşa⁸⁰⁶, Manyasizade Refik Bey⁸⁰⁷(Avukat-İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından), Şerif

⁸⁰¹ The Hon. Sidney Peel aynı zamanda The Agricultural Bank of Egypt'de de yönetim kurulu üyesiydi. Bkz. BL, Newspaper Room.

⁸⁰² Gulbenkyan o sıralarda Türk hükümetinin Londra ve Paris'teki daimi mali temsilcisiydi. Bu ünvanları dikkate alınarak Cassel ve Baring'in yanında yeni bankanın yönetimine seçilmişti. Bkz. R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 248.

⁸⁰³ Hasan Ferid, *age.*, 1918, s. 42; M. Kent, *agm.*, 1975, s. 370; The Economist, 18.02.1910, s. 63, BL, Newspaper Room, London.

⁸⁰⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', "National Banque De Turquie Status, London, 1909"; Tanin, 12.05.1913.

⁸⁰⁵ Reşid Sadi bankanın kuruluşu sırasındaki kayıtlarda Carlton Hotel London ya da 58 Great Marlborough London'ı adres olarak belirtirken, 1917'de Lofthouse Park Wakefield adresinden yazışmıştı. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, Reşid Sadi'den NBT London'a 06.09.1917'de gönderilen mektup; aynı yerde Notice of Alteration in the List of Directors, 20 Mart 1913.

⁸⁰⁶ Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın dört oğlundan biri olan Mehmet Abdülhalim Paşa'nın oğludur.

⁸⁰⁷ Manyasizade Refik Bey Yargıtay azasından, Mekteb-i Hukuk "Mecelle Muallimi" Manyasizade Rauf Efendi'nin oğludur. Mukaddemat-ı ulûmu[temel bilimleri] Rüşdiye mektebinde okumuş ve Mekteb-i Sultani ile Mekteb-i Hukuk'un birlikte bulunduğu sırada orada tahsil görmüştür. Yargıtay hukuk dairesi zabıt kâtipliğinden istifa ederek, o zaman yeni başlayan "Dava Vekaletine [avukatlığa] geçmiştir. Memuriyet olarak Defter-i Hakani ve Bahriye Nezaretleri hukuk müşavirliklerinde bulunmuş ve Polis Mektebi tesis ve polislerin tedrisi hususunda görülen muvaffakiyeti üzerine Polis Meclisi Riyaseti'ne getirilmişse de, devletin gerçek namusunu o zaman yaygın olan şahsi emellerine feda edemediğinden dolayı beceriksizlikle ittiham ve azledilmiştir. Bulgaristan'da çıkan zararlı yayınları önleme ve bozuncuları kovmak için ani ve anlaşılamayan bir emirle Sofya'ya gönderilmiştir. Fakat orada, hükümetin kendisi hakkındaki şüphesi artırmaktan başka bir şey yapamamıştır. Daha evvel Mithat Paşa yargılamasında da Dava Vekili Şehrî Efendi'ye yardımcı yapılmış, zaten oradaki yaptığı savunmalarını ki hükümetin sevmediği korktuğu Kemal'ler, Mithat'ların takipçisi, yoldaşı olarak tanınmasına sebep olmuştur. Son zamanlarda Mekteb-i Mülkiyedeki ahz-ı asker kanunu ile öğretmenliklerinden uzaklaştırılmıştır. Birer rüşvet, kayırmacılık ve tarafgirlikten cehennemi haline gelen mahkemelerin kapıları Manyasizadeye kapanmaya başlamıştır. Sakız'dan Kemal'i ziyaretinden dönüştü İzmir'e uğrayıp Mithat Paşa ile görüşmeleri Kemal'in sürgününden evvel ve sonra Mercan'da Sultan Sarayları karşısında gizli bir matbaacık vücuda getirerek neşriyatta bulunmuştur. Yeni Osmanlılar cemiyetinden olan Manyasizade Refik Bey dava vekâleti bahanesiyle inkılabı hazırlama azmiyle Kavala'ya gitmiş, o küçük şehir, devletin

Paşa (Jön Türk- Eski Hariciye Nazırı Said Paşa'nın oğlu), Hasan Fehmi Paşa (Adliye Nazırı), Mahmud Muhtar Paşa (Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın oğlu)⁸⁰⁸, Bogos Nubar Paşa (Osmanlı idaresinde büyük nüfuz sahibi Osmanlı-Mısır- Ermenilerinden olup, Gülbenkyan'ın dostlarından)⁸⁰⁹, Said Paşa (son Sadrazam), Ahmed Cemal Bey⁸¹⁰, Cemil Paşa (Jön Türk ve Şeyhülislam'ın damadı)⁸¹¹, A. Ralli⁸¹² (Osmanlı uyruklu Yunan Banker), Bedros Halladjian Efendi gibi dönemin önemli isimleri yer almıştır⁸¹³. Başlangıçta Cavid Bey de bankanın ilk Yönetim Kurulu'nda bulunmuş, ancak Haziran 1909'da Maliye Nazırı⁸¹⁴ olunca bankadaki görevinden istifa etmiş ve yerine İttihatçıların

şeklini değiştirme çalışmalarına yetersiz gelmeye başlayınca Selanik'e gitmiştir. Hüseyin Cahit'in "*felaketi vatan senelerinde nur ve adalete doğru yol bulup açmak için en çok fedakarane çalışanlar arasında nazarı tarih Manyasizade'yi görecektir. Bugün bizi nihayet saadet ve selamete götüreceği emniyetle takip ettiğimiz şu teceddüd ve islahat yolu Manyasi'nin ve arkadaşlarının çalışmalarıyla açılmıştır*" dediği, Mehmet Cavid Bey'in büyük saygı duyduğu ve "*büyük vatanperver*" sözleriyle andığı Manyasizade Refik Bey 1909 yılında, elli iki yaşında ölmüştür. Bkz. Tanin, Mehmet Cavid, "MANYASİZADE REFİK BEY", 6 Mart 1909, S. 214, s. 1; Tanin, 5 Mart 1910, Sayı 540, s. 1.

⁸⁰⁸ Gazi Ahmed Muhtar Paşa Meşrutiyet'in ilk günlerinde Mısır Fevkalade Komiseri olarak görev yapmıştır. Tarihçi Ziya Nur Aksun'a göre Gazi Ahmed Muhtar, "*Mısır'dayken İngiliz Komiseri Cromer'le Sultan Abdülhamid'i hal'etmek için anlaşma yapacak kadar alçalmış*" bir paşaydı. Foreign Office kayıtlarından da Muhtar Paşa'nın İngilizlerle iyi ilişkiler içinde olduğu anlaşılmaktadır. Muhtar Paşa Aralık 1906'da Kahire'ye yaptığı bir ziyaret sırasında Lord Cromer ile görüşmüş ve bu sırada Türk-İngiliz ilişkileri hakkında konuşulmuştur. Cromer, Sultan Abdülhamid'in sağlığı ve ölümü halinde tahta kimin geçebileceği üzerine Paşa'dan duyduklarını Grey'e aktarmıştır. Nail Bey de, Babington Smith ile bir görüşmesi sırasında, Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığına aday gösterilmesinden bir gün sonra Talat Bey'in şefi olduğu Mason Locası'na aday gösterildiğini söylemiştir. Bkz. PRO, FO 371/ 157, No. 42113, 17.12.1906, Lord Cromer'den Edward Grey'e, 03.12.1906 tarih, No. 216, Confidential başlıklı mektup; PRO FO 800/193A, Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers Lowther, Sir Gerald 1908-1913, s. 10; Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 110 (4), Babington Smith'ten Cassel'e 23.11.1910'da gönderilen mektup; Z. N. Aksun, *age.*, 2017, s. 697-698.

⁸⁰⁹ Sivil paşa rütbeli Bogos (Boghos) Nubar, ünlü bir Osmanlı Ermenisi olan Nubar Paşa'nın oğludur. Nubar Paşa, Mısır'da kabine başkanlığı, Hariciye Nazırlığı gibi görevlerde 20 yıl boyunca Mısır'da etkili olmuş bir devlet adamıydı. Gülbenkyan Mısır'da sürgündeyken Nubar Paşa ile tanışmış ve bu hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Onun sayesinde çok sayıda siyaset ve para dünyasının ünlü kişileriyle tanışmıştır. Bunlar arasında Galler Prensi'nin mali danışmanı olan multimilyoner Ernest Cassel, City'nin ünlü bankerlerinden Baring Kardeşler, Paris'in Rothschild'leri vardı. Gülbenkyan birkaç yıl sonra bu ilişkiler sayesinde Mezopotamya petrolünün kontrolünü ele geçirmek için yirmi beş yıl sürecek mücadeleye girişecekti. Bkz. R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 145.

⁸¹⁰ BOA. MV.Dosya No: 226 Gömlek No: 119; BOA. İMMS. Dosya No: 147 Gömlek No: 13; Kent, agm., 1975, s. 370; İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Atatürk Kitaplığı, 2012.

⁸¹¹ Cemil Paşa'nın, İskeçeli, Topuzlu oğullarından Yusuf Ziya Paşa'nın oğlu ve gene 1891'de Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin kızı Ayşe Aliye ile evlenen Cemil Topuzlu olduğunu tahmin etmekteyiz.

⁸¹² Foreign Office kayıtlarında R.P.Y. imzalı bir kişi, Yunan yakınmalarını dindirmek için yönetim kurulunda en az bir Yunan üyenin bulunmasının arzu edileceğini belirtirken, Hardinge ise ilginç bir şekilde bu kaydın üzerine; F.O.'in bir Yunanlıyı bir Anglo-Türk kombinasyonunda isteyeceğini zannetmediği notunu düşmüştür.

⁸¹³ MEC Archive, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', "*Statutes of the National Bank of Turkey, H. V. Clements & Co., Star Alley, Mark Lane, E. C., London, 1909*"; M. Kent, agm., 1975, s. 370.

⁸¹⁴ Önemli bir İttihatçı ve profesyonel bir iktisatçı olan Mehmed Cavid Bey (1875-26 Ağustos 1926) uzun yıllar İttihat ve Terakki'nin maliye ve iktisat tekniğine sahip tek insanı olmuştur. Türkiye'de Sosyal Bilimler alanında yapılmış ilk ciddi, bilimsel ve sürekli yayın organı olma özelliğine de taşıyan "Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası" adlı Meşrutiyet devrinin ilk sosyolojik ve iktisadi yayın organının kurucularındandır. 1908-1911 yılları arasında toplam 27 sayısı çıkan dergide iktisadi açıdan liberal çizgi

önemli şahsiyetlerinden Tanin başmuharriri Hüseyin Cahit Yalçın'ı⁸¹⁵ önermiştir⁸¹⁶. Cavid Bey 02 Ekim 1910'da ise kendisine ait 100 adet hisseyi Hüseyin Cahit Bey'e devretmiştir. Ancak bu hisselerin gerçek anlamda Hüseyin Cahit Bey'e ait olmadığı, bir nevi emanetçi olduğu ileriki yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu paylar, Hüseyin Cahit Bey'in bankada yönetim kurulu üyesi olduğu tarihlerde onun adına kaydedilmiş ve 01 Ağustos 1914'e kadar bu hisseleri bir başkasının adına elinde tutmuştur. Bu durum Kasım

benimsenmiş, sosyolojik olarak da evrimci, bireyci ekole yakın durularak Comte, Spencer ve Le Play'in sosyolojik yaklaşımları takip edilmiştir. Ancak özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı aydınları arasında hâkim paradigmanın değişmesiyle birlikte, Ziya Gökalp'in temsil ettiği Durkheim sosyolojisinin karşısında bireyci görüş etkinliğini kaybetmiş ve dergi arkasında iz bırakmadan yayın hayatından silinmiştir. Cavid Bey 1908-1912 yılları arasında Selânik milletvekiliyken Haziran 1909'da Hilmi Paşa Hükümeti'ne Maliye Nazırı olmuş, 9 Mayıs 1911'de ise bu görevinden istifa etmiştir. Liberal fikirleriyle dikkat çeken Cavid Bey Maliye Nazırlığı yıllarında genel gelirleri artırmada göze çarpan bir başarıya imza atmış, Aralık 1909'da Osmanlı Devleti'nin ilk gerçekçi ve modern bütçesini hazırlayarak, ülkenin mali sorunlarını hiç gizlemeden ortaya koymuştur. Yine 1909'da Osmanlı Bankası'nın isteksizliğine rağmen 7 milyon Osmanlı Lirası tutarında bir krediyi hiçbir garanti vermeden almayı başarmıştır. Cavid Bey iş arkadaşlarının harcamalarını denetlemede ise pek başarılı olamamıştır. 1909'da karşı-darbe sonrası ve Yunanistan gerginliği sırasında ordu ve donanma harcamaları önemli ölçüde artmış, 1910'da Hakkı Paşa'nın Sadrazam olmasıyla birlikte ise ordunun Hükümet içindeki etkisi iyice hissedilir hale gelirken, bu durum Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı ile birlikte resmi bir nitelik kazanmıştır. Bütçe açığının kabaca 9 milyon OL olduğu bu dönemde, ordu harcamaları da 2.3 OL şeklinde revize edilerek, söz konusu açığa eklenmiştir. Cavid Bey, Said Paşa'nın Şubat 1912'de kurduğu kabineye ise Nafia Nazırı olarak girmiş, aynı yılın Mayıs ayında Nail Bey'in istifası üzerine yeniden Maliye Nazırı olmuştur. Ancak Hükümet'in Temmuz 1912'de istifa etmesiyle bu görevi sona ermiştir. Said Paşa'dan görevi alan kısa süreli Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinden sonra 29 Ekim 1912'de hükümet kurmakla görevli Kamil Paşa zamanında Cemiyet'in birçok üyesi gibi yurtdışına kaçmıştır. 1914'te Said Halim Paşa kabinesinde tekrar Maliye Nazırı olarak kabineye giren Cavid Bey, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesine karşı olduğundan 05 Kasım 1914'te istifa etmiştir. Talat Paşa'nın sadrazamlığa (1917) gelmesiyle birlikte bir süre daha Maliye Nazırlığı yapmış, aynı yıl bir devlet bankası haline getirilmek istenen İtibar-ı Milli Bankası'nı kuranlar arasında yer almıştır. 1921'de toplanan Londra Konferansı'nda Ankara'nın temsilcisi Bekir Sami Bey'e eşlik etmiş, Atatürk'ün isteğiyle Lozan Konferansı Türk delegasyonunda görevlendirilmiştir. Atatürk'e düzenlenen İzmir Suikasti Olayı sırasında, suikast girişiminin elebaşlarından biri olmakla suçlanarak, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Cavid Bey'in bu yargılama sırasındaki savunması bir "hitabet şaheseri" olarak nitelendirilmiştir. Ne var ki mahkeme heyetinin söylediklerine inanmaması üzerine 26 Ağustos 1926'da Ankara Cebece'deki Umumi Hapishane'de Dr. Nazım, Yenibahçeli Nail Bey, Filibeli Hilmi ile birlikte idam edilmiştir. İttihatçıların modern anlamda iktisat ilmine vakıf tek adamı olarak nitelendirilen Cavid Bey "*Osmanlı maliyesinin ıslahının mimarı ve liberal ekonominin başlıca temsilcilerinden biri olarak*" anılmaya devam etmektedir. Bkz. Şiar Yalçın, *Şiar'ın Defteri Eski Maliye Nazırı Cavid Bey*, İletişim Yayınları, 1995, s. 7; E. H. Rice, agt., 1974, s. 101; A. Özçelik, age., 1993, s. 112; E. J. Zürcher, age., 2012, s. 187-188, 191; Nermin Zahide Aydın, "Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015; WEB_37. Biyografya, Mehmed Cavid Bey, <http://www.biyografya.com/biyografi/7215>, (22.08.2018); Aynur Erdoğan, "Meşrutiyet'in Evrimci Dergisi: Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası", *Sosyoloji Dergisi*, S. 28, 3. Dizi, İstanbul, 2014, s. 73-91, https://www.academia.edu/13409403/Me%C5%9Frutiyet_in_Evrimci_Dergisi_Ul%C3%BBm-%C4%B1_%C4%B0ktisadiye_ve_%C4%B0C3%A7timaiye_Mecmuas%C4%B1, 13.05.2019.

⁸¹⁵ Babington Smith'in ifadesine göre; her şeyden haberdar, iyi bilgilendirilmiş bir gazete olan Frankfurter Zeitung'un İstanbul muhabiri ve Alman elçiliği danışmanı Weitz Paul'a göre Hüseyin Cahit; Talat Bey, Cavid Bey'in yanında İmparatorluğu yöneten İngiliz yanlısı üç İttihatçıdan biriydi. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 118 (1), Babington Smith'den Cassel'e 14.12.1910'da gönderilen mektup; G. R. Berridge, age., 2016, s. 343.

⁸¹⁶ Şerif Paşa, Milli Banka'nın yönetim kurulu üyeliğine atanmasında ısrarcı olduğu Cavid Bey'in o sırada Maliye Nazırı olmasından dolayı bankadaki görevinden istifa etmesi üzerine, ondan boş kalan yeri Cavid Bey'in iktisadi dert ortağı Hüseyin Cahit Bey'e verilmesini Sir Ernest Cassel'den kendisinin rica ettiğini ileri sürmektedir. Bkz. Şerif Paşa, age., 1990, s. 34-39.

1926'da, bankanın hisselerinin Construction Company Ltd.'e devredilmesi sırasında %75'lik ödenmeyen hisse bedellerinin sahiplerince ödenmesi için hisse sahiplerine çağrıda bulunulduğu bir sırada ortaya çıkmıştır⁸¹⁷.

Bu şekilde görüleceği üzere İttihat ve Terakki Partisi'nin birçok lideri NBT'de Yönetim Kurulu üyesi yapılmıştır⁸¹⁸. Bankanın Danışma Meclisi üyeleri ise Said Paşa, Said Halim Paşa, Cemil Paşa, Mavrocordato Efendi ve M. Meguerditch Essayan idi⁸¹⁹. Ancak ilginçtir ki, The National Bank of Egypt'de de yaşandığı gibi, Cassel yine Yönetim Kurulu'nda yer almamıştır. National Bank Egypt'ın yönetimini V. H. P. Caillard'a bıraktığı gibi, NBT'de de yönetimi Sir Henry Babington Smith'e teslim etmiştir. Bunu yaparken Sir H. Babington Smith ile neredeyse her gün irtibat halinde olmuş, Babington Smith de bizzat Sir Ernest Cassel ile yüz yüze görüşmek üzere kimi zaman Londra'ya, bazen de Mısır'a seyahat etmiştir⁸²⁰.

Şunu da belirtmek gerekir ki, NBT birçok özelliğiyle Mısır'daki The National Bank of Egypt'in çizgilerini taşımıştır. Yeni kurulan NBT, Mısır'daki The National Bank of Egypt'in modeline dayanmaktaydı. Cassel muhtemelen NBT'nin Mısır'daki National Bank of Egypt'in pozisyonunu almasını tasarlamıştı. Nitekim National Bank of Egypt örneğinde olduğu gibi NBT'nin genel merkezi (Head Office) bankanın asıl faaliyette bulunduğu yer olan İstanbul olmuştur. NBT'nin genel ofis adresi ise yine National Bank of Egypt'de olduğu gibi Londra olarak gösterilmiştir. NBT daha sonra önemli bir liman ve ticaret şehri olan İzmir'de (1919) bir şube açmış, Pera ve Bandırma'da da birer acente bulundurmıştır. Ayrıca bankanın Avrupa'nın başlıca şehirlerinde, ABD ve Yakın Doğu'da temsilcileri bulunmaktaydı⁸²¹. Yine National Bank of Egypt örneğinde olduğu

⁸¹⁷ Çünkü NBT İstanbul ofisinin hisse sahiplerine mektuplarla rücu edildiği zaman Hüseyin Cahit Bey gibi bir kısım hisse sahibi bu mektuplara cevap vermemiştir. Bunun üzerine defterler incelenmiş ve söz konusu hisselerin bu kişilere ait olduğuna dair herhangi bir iz kaydına rastlanmamıştır. Bu türden hissedarlardan bir diğerrinin de Ahmed Cemal Bey olduğu anlaşılmıştır. NBT'nin İstanbul ofisinin durumu Londra'daki Dickson'a bildirdiği mektupta da; eğer böyle hayali bir aktarım gerçekleşmemişse söz konusu çağrı mektuplarının yanlış kişilere gönderilmemesi için kendilerinin bilgilendirilmesi istenmiştir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, NBT İstanbul'dan NBT London'a 04.12.1920'de gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30'on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' 1926-1930, NBT İstanbul'da W. J. Perkins'ten Mr. Dickson'a 04.11.1926'da gönderilen mektup.

⁸¹⁸ S. Story, *age.*, 2009, 247.

⁸¹⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', "Banque Nationale De Turquie Rapport Du Conseil D'Administration Bilan et Profits et Pertes de l'exercice 1910, Constantinople, 1911".

⁸²⁰ BOA. DH.EUM.VRK Dosya No: 4 Gömlek No: 14.

⁸²¹ BL, Newspaper Room.

gibi NBT de İstanbul'da kurulmuş olmasına rağmen İngilizler tarafından yönetilmiş, bankanın operasyonları da tamamen İngiliz çıkarlarının ilerlemesine yönelik olmuştur.

Cassel'in düşüncesine göre İttihat ve Terakki ile uyumlu bir politika, Büyük Güçlerden birinin veya birkaçının etkisi azaltırken, birinin ya da bazılarının üstün gelmesini sağlayacaktı. Bu nedenle Cassel, İngiliz Hükümeti'nin Jön Türklerle olan diyaloglarının bankanın başarısını etkileyeceğini fark etmiş, İstanbul'da bankanın faaliyetlerini iyi bir zeminde tutmak için diğer devletlerin yaptığı gibi İttihat ve Terakki ile iyi ilişkiler içinde olunması gerektiğini hep savunmuştur⁸²². Bu durum ikilinin birbirlerine gönderdikleri mektuplarda açıkça görülmektedir. Özellikle Cassel değişik hükümetlerle çok sayıda iş yaptığından geçmiş tecrübelerine dayanarak bu konuya çok önem vermiştir⁸²³. Mısır'da en üst düzey hükümet görevlileriyle yakın temaslara bulunarak, değerli imtiyazları kurduğu bu yakın dostluklar sayesinde elde ettiğinden, benzer şekilde Türkiye'deki imtiyazlar için de Jön Türklerle iyi geçinilmesi gerektiğini bilmekteydi. Zaten Cassel ticari bankacılık işlemleriyle haşır neşir olmaktan çok, işinin çoğunu Türk Hükümeti ile yapmayı planladığından⁸²⁴, dolayısıyla benzer ilişkileri Türklerle kurmayı düşünmüştü. Kaldı ki Cassel'in daha banka açılmadan Şerif Paşa ve Cavid Bey gibi İttihatçıların önde gelenleriyle sıkı diyaloglar içine girmesi⁸²⁵, Osmanlı Hükümeti içinde kendisine yardım edecek görevlileri elde etmeye çalışması hep bu yüzdendi⁸²⁶.

Cassel bu dengeleri gözettiğinden, Türkiye'de yapacakları işlerde kendilerine yardımcı olacak kişilere banka Yönetim Kurulunda özellikle yer vermiştir. NBT'nin sahipleri açısından bilhassa Cavid Bey çok önemli bir isimdi, çünkü mevcut hükümetin "*ruhuydu*" ve diğerlerinden çok daha fazla NBT'ye karşı dostça yaklaşmaktaydı⁸²⁷.

⁸²² Bu nedenle banka gerek 1910 istikrazı sırasında, gerekse de 1911'deki Trablusgarp Savaşı sırasında Türk Hükümeti'ne yardım etmek için kendi hükümetini ikna etmeye çalışmıştır. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, HBS 31 61 (2), Babington Smith'den Cassel'e 21.10.1911'de gönderilen mektup.

⁸²³ Zira Osmanlı Devleti'nde kurulan yabancı bankaların hükümetler ile ilişkileri, söz konusu bankaların kaderinde ya da geleceğinde son derece etkiliydi. Bkz. J. Burman, agm., 2009, s. 226; M. Kent, agm., 1975, s. 372; D. Mclean, agm., 1976, s. 295.

⁸²⁴ E. H. Rice, agt., 1974, s. 98.

⁸²⁵ The Levant Herald, 5-6 Şubat 1909, s. 1; The Levant Herald, 18 Mart 1909.

⁸²⁶ C. Hardinge, 15.12.1908'de Lowther'a yazdığı bir mektupta; Cassel'in Nafia Nezareti'nden birini elde etme konusunda çabaladığından bahsetmişti. Bkz. PRO, FO 800 193A, Hardinge'den Lowther'a gönderilen 15.12.1908 tarihli "private" başlıklı mektup; Cassel yine Mısır'daki Tobacco Régie ile ilgili projelerle de ilgilenmekteydi ve bu amaçla eski Nafia Nezareti Vekili'nin oğlu Fahri Bey ile de temas içindeydi. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, HBS 28, 36 (4), Cassel'den Babington Smith'e 05.11.1909'da gönderilen mektup.

⁸²⁷ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 28 36 (3), Cassel'den Smith'e 05.11.1909'da gönderilen mektup.

Cassel'in yakın arkadaşlarından olan Cavid Bey, bankanın kuruluşuyla bizzat ilgilenmiş ve başarılı olması için çok uğraşmıştı. Bankanın yöneticileri hükümet kredilerinde, imtiyazların elde edilmesinde, uzun ve sıkıcı bürokratik süreçlerin hafifletilmesinde her zaman için en yakın dostları Cavid Bey'e başvurmuşlar, o da elden geldiğince yardımını esirgememişti⁸²⁸. Cassel, Cavid Bey'i, Winston Churchill ve Lloyd George gibi İngiliz politikasının en güçlü isimleri ile tanıştırırken, Türkiye'de kendilerine en yakın kişi olarak takdim etmişti. Cassel, Cavid Bey hakkında Sir Babington Smith'e de o günlerde şunları yazmıştı:

*"Türkiye'deki işlerimizde üst düzey konumda Cavid Bey'den daha samimi ilişkiler kurabilecek bir başkasını bulamayız"*⁸²⁹.

Yine Mahmud Muhtar Paşa, Ahmed Cemal Bey, H. Cahit Bey, Nail Bey ve Ahmed Nesimi Bey (Nissimi) vb isimler bankaya yardım eden hükümet adamlarıydılar. NBT'nin İngiliz yönetimi bu ilişkilere o kadar bel bağlamıştır ki, mesela 1909 İstanbul Belediye kredisi sırasında krediyi onaylayacak İçişleri Komitesi ve Finans Komitesinin üyeleri arasında H. Cahit Bey ve Ahmed Nesimi Bey'in bulunmamasından yakınmışlardı⁸³⁰. Yine İdare-i Mahsusa'ya (Mahsousseh) alınacak yeni gemilerin kredi işlemini bankanın üstlenmesi için İdare-i Mahsusa'nın yönetiminde de yer alan Cemal Bey, Cavid Bey nezdinde baskı yapmıştı⁸³¹. Babington Smith 1911'de, Selânik Bankası'nın genel müdürü Mr. Spitzer ile bankaları birleştirme (füzyon) görüşmeleri

⁸²⁸ O zamanlar İngiliz yanlısı olan Cavid Bey de bankanın üst yönetimini kendisine yakın görmekteydi ve gerektiğinde o da onlardan yardım istemekteydi. Cavid Bey 1911 sonlarında İtalyanlar Trablusgarp'ı işgal ettiğinde İngiltere ile bir ittifak kurulması amacıyla Babington Smith'e başvurmuş ve Türkiye lehine İngiltere'deki kamuoyunu etkilemek amacıyla gayri resmi bir misyon göndermenin uygun olup, olmayacağını sormuştu. Cavid Bey'in İngiltere ile ittifak kurma yollarını aradığı sıralarda İngiltere'ye olan eğilimi fark eden bankanın genel müdürü Babington Smith de bu fırsatın değerlendirilmesi gerektiğini düşünmüştü. Babington Smith'e göre Cavid Bey o günlerde Bağdat demiryolu meselesinde İngilizlere taviz verilmesi noktasında eskisinden çok daha fazla meyilliydi ve rüzgar artık kendilerine doğru esmekteydi. Şayet İngiliz hükümeti Türkiye'deki konumunu yeniden tesis etme cesaretini ve kararlılığını gösterirse bunu elde etme şansına sahipti. Ancak bu teklif görünürde Edward Grey'in engeline takıldığı için karşılık bulamamıştı. Yine Mart 1913'te, I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerle bir ittifak arayışı sırasında Cavid Bey'in Cassel, Hakkı Paşa ve Churchill ile bir araya geldiği bir yemek sırasında Churchill; *"İngiliz siyaseti için çizilmiş olan hududun haricine çıkmanın harp zamanında mümkün olamayacağının"* anlayışla karşılmasını umduğunu ima etmişti. Churchill, bütün bu müşkülâtları esnasında her ne kadar Türkiye'ye karşı memleketinin siyaseti dolayısıyla 'loyal' olamamışsa da, genç Türklere karşı daima 'loyal' olduğunu ve genç Türkleri müdafaa etmekten geri durmadığını söylemişti. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, HBS 31 61 (2), Babington Smith'den Cassel'e 21.10.1911'de gönderilen mektup; J. Burman, agm., 2009, s. 232; H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, 2014, c. I, s. 639.

⁸²⁹ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 28, 38 (2), Cassel'den Babington Smith'e 08.11.1909'da gönderilen mektup; J. Burman, agm., 2009, s. 231.

⁸³⁰ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 28, 56 (5), B. Smith'den Cassel'e 08.12.1909'da gönderilen mektup.

⁸³¹ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 28 135 (1), Babington Smith'den Cassel'e 13.03.1911'de gönderilen mektup.

yaparken yeni oluşumda yönetim kurulunda Osmanlı tabiiyetinden en az iki üyenin bulundurulmasında ısrarcı olmuştu. Çünkü Osmanlı uyruğundan yöneticilerin yönetimde olmasının sayısız faydaları vardı⁸³².

İttihat ve Terakki'nin sözcüsü Tanin'in başyazarı, Cemiyet'in etkili isimlerinden ve aynı zamanda bankanın yönetiminde de yer alan Hüseyin Cahit'in yazıları İttihatçı liderlerin banka hakkında ne denli iyi niyetler içinde olduğunu açıkça göstermektedir. İTC'nin banka hakkında genel bakış açısını yansıtmaya açısından H. Cahit'in 1913 gibi geç bir tarihte yazdığı bir yazıya göre bu kurum, Osmanlı hükümetine yakın, gizli kapaklı işlerden uzak, temiz bir müessese idi. H. Cahit'in ifadesiyle banka, Osmanlı hükümetinin Avrupa piyasalarındaki istikraz işlemlerinde Alman ve Fransız sermayesinin karşısına bir rakip olarak çıkmış, bu sayede özellikle de Osmanlı Bankası'nın insafsız kredi muamelelerinden kurtulabilmişlerdi. Ve yine bu sayede Osmanlı Bankası ile de daha uygun şartlarda istikrazlar yapabilişlerdi⁸³³.

Sir Ernest Cassel'in Türkiye'deki işlerinde ona büyük yardımları dokunan, önemli bir pozisyondaki isimlerden biri de; yeni Osmanlı hükümetinin Paris ve Londra elçiliklerinde mali danışman olarak hizmet veren ve o günlerde Shell'le de yakın ilişkileri olan Kalust Gülbenkyan (Calouste Sarkis Gulbenkian) idi⁸³⁴. Gülbenkyan'ı, Ermeni Nubar Paşa ve oğlu Bogos Nubar (Boghos Nubar) aracılığıyla önceden tanıyan Cassel, banka kurma çalışmaları için İstanbul'a geldiğinde kendisine, hem hükümet çevrelerini hem de Batılı ülkelerin çıkarlarını iyi bilen bu Osmanlı Ermenisi kılavuzluk etmişti⁸³⁵.

⁸³² Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 186 (4), Babington Smith'den Cassel'e 26.04.1911'de gönderilen mektup.

⁸³³ Tanin, Hüseyin Cahit, 12.05.1913, Ek:14.

⁸³⁴ Gülbenkyan'ın Osmanlı Devleti adına üstlendiği görevlere karşılık, hatıralarından Türklere ve Osmanlı yönetimine karşı hiç de iyi duygular beslemediği anlaşılmaktadır. Ermeni toplumuna mezalim yapmakla suçladığı Sultan Abdülhamid'ten "*Abdul Damned*" (lanetli, kahrolası) diye bahsederken, benzer öfkeyi Ermenileri yok ettiği, Ermeni ve Kürtlerden intikam aldığı gerekçesiyle, Mustafa Kemal Atatürk'e karşı da göstermektedir. Hatta Atatürk'ün "Gazi" unvanının bile "*Hiristiyanların yok edicisi*" anlamına geldiğini iddia etmiştir. Gülbenkyan, I. Dünya Savaşı'nda dört yıl boyunca "*Müttefik güçlere beşinci kol*" olarak hizmet etmelerine rağmen, bu devletlerin 1922'den sonra Anadolu topraklarını terk ederken Ermeliler ve Kürtler için hiçbir şey yapmadığını, İngilizler tarafından "*Gazi'nin insafına terk edildiklerini*" de kaydetmektedir. Bkz. R. Hewins, *age.*, 1958, s. 10-11,122-123; Gülbenkyan o günlerde biri Paris'te, diğeri de Londra'da olan iki ikametgaha sahipti. Paris'te 27, Quai d'Orsay adresinde, Londra'da da Hyde Park Gardens, London W.'de oturmaktaydı. 1920'de milliyeti ile ilgili olarak N.B.T London'a aslen Ermeni olduğunu ve İngiliz vatandaşlığına geçtiğini belirtmiştir. Herhangi bir işi olmamakla birlikte Turkish Petroleum Co.'da yönetici ve Ural Caspian Corporation'da Anglo-Saxon Petroleum Company adına Komite üyesi olduğunu bildirmişti. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Sectretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, Gülbenkyan'dan N.B.T London'a 28.08.1917'de gönderilen mektup.

⁸³⁵ Nurettin Acar, "Petrolün Stratejik Önemi ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülbenkyan'ın Rolü (1890-1928)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 6, Issue 4, 2013, s.12; R. Brailles, *age.*, 2003, s. 168.

Cassel danışmanı ve yakın arkadaşı Gülbenkian'ı bankanın Yönetim Kurulu'na dâhil ettirerek, onun bankanın işleyişi ve yapısı içinde merkezi bir figür olmasını sağlamıştı⁸³⁶. Kalust Gülbenkian da tıpkı Cassel gibi olağandışı bir kişiliktir. Zira daha o zamanlar petrolün gelecekteki stratejik önemini fark eden nadir kişilerdendi. Irak petrollerinin önemini ve bunların imtiyazını ele geçirenin dünyada söz sahibi olacağını sezmişti. Bilgisi ve çalışmaları ile Sultan II. Abdülhamid gibi çok ihtiyatlı bir padişaha bile yaklaşabilmiş, giriştiği uluslararası çaptaki büyük işler ve kurduğu bağlantılar ile çok büyük bir servet ve ün yakalamıştı.

İngiliz tarihçi Jonathan Conlin'in ifadesiyle Gülbenkian, 'Batılılar' için Orta Doğu'da güvenilir bir istihbarat kaynağı idi. 'Doğulular' için ise Büyük Güçlerin ve onların güçlü petrol şirketlerinin neler yaptığını anlamak için başvurulması gereken biriydi. Bu, 1900 yılında Sultan II. Abdülhamid için olduğu kadar, İran'daki Şah ve kırk yıl sonrasında Suudi Arabistan'ın İbn Suud'u için de doğrudu. Hem Osmanlı hem de Pers İmparatorlukları'nın hizmetinde bir diplomattı. Yıllar sonra Stalin bile Gülbenkian'ın verdiği tavsiyeler karşılığında ünlü Hermitage müzesinden Rembrandts ve bazı hazineleri ona satarak, ödüllendirmişti⁸³⁷.

R. Hewins'in ifadesiyle Gülbenkian, kâr kokusu aldığı her işte amacına ulaşmak için Osmanlı makamlarında gerekirse en üst düzeyden en alt kademeye kadar hemen herkese rüşvet vermekten çekinmemişti. Onun başarısı; "bahşişte" asla hata yapmamasından kaynaklanmaktaydı. Gülbenkian özellikle Musul petrollerinin

⁸³⁶ Gülbenkian anılarında şöyle yazmaktadır: "Ben o yıllarda (1910) Türkiye'nin ekonomik şartları hakkındaki deneyimimden dolayı Osmanlı devletinin Londra ve Paris büyükelçiliklerinde finans ve ekonomi danışmanıydım. Bir veya iki yıl sonra Türk Hükümeti tarafından, Türk Hükümeti'nin baş finansal danışmanlığına seçildim. Bu nedenle Türkiye'deki İngiliz misyonuna eşlik eden Sir Ernest Cassel bana teknik danışmanlık yapmamı teklif etti. Britanya nüfuzunun Türkiye'de en üst dereceye çıkmasına çok hevesli olarak, ben de bu teklifi zevkle kabul ettim. Kurucuların emrine tüm bilgi, deneyim ve bağlantılarımı sergiledim. Ben aynı zamanda bu bankanın Londra'daki yönetim kurulunda da başkandım. Banka, özel sermayeyle Lord Revelstoke, Lord Faringdon ve Sir Ernest Cassel tarafından, tamamen İngiltere'nin endişeleri için kurulmuştu. Banka'nın politikası Türkiye'deki İngiliz girişimcilerini desteklemek olacaktı". Bkz. E. H., Calouste S. Gulbenkian, *The Geographical Journal*, Vol. 121, No. 4, 1955, s. 547, <http://www.jstor.org/stable/1791792>; R. Hewins, *age.*, 1958, s. 73; Leonard Mosley, *Petrol Savaşı-Belgeler/Bilgiler/Bölgeler Dizisi: 14*, E Yayınları, İstanbul, 1975, s. 49; Daniel Yergin, *Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, çev. Kamuran Tuncay, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 183.

⁸³⁷ Gülbenkian Orta Doğu'ya Amerikan petrol şirketlerini tanıtan ve Royal Dutch-Shell'i Amerika'ya, Meksika, Venezuela ve Rusya'ya götüren kişidir. Elli yılı aşkın bir süre boyunca gelişen uluslararası petrol ve bankacılık endüstrisinin merkezinde yer alan Gülbenkian, Asya ve Avrupa kartellerini bir araya getirmeyi başarmış, dünya petrolü için çokuluslu şirketler düzenlemiştir. Öyle ki Gülbenkian'ın 1900 yılında kariyerinin başlangıcında petrol endüstrisi, tek bir petrol üreticisi ve tek bir şirket olan Standard Petrol tarafından yönetilirken, Gülbenkian 1955'te öldüğünde, dünya petrol endüstrisi artık bir Amerikan tekeli değil, uluslararası bir kartel haline gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jonathan Conlin, *Mr Five Per Cent: The many lives of Calouste Gulbenkian, the world's richest man*, Profile Books Ltd., 2019, London.

imtiyazlarını elde etmek için devlet adamlarının özel yaşantılarını bile merceğe altına almış, hangi devlet adamını nasıl bir rüşvetle etkileyeceğini çok iyi tespit etmişti⁸³⁸.

Banka kuruluşunda yer alan Şerif Paşa da şaibeli bir kişilik idi. Şerif Paşa 1909'da daha NBT kurulmadan önce, Şubat 1909'da Mısır'a yapılan bir vapur seyahatinde Cassel'e eşlik edecek⁸³⁹ kadar onunla samimi olmuş, İstanbul'da onun şerefine ziyafetler tertip etmişti. Eşinin hırslı bir Mısır Prensesi olması ve muhtemelen yönetime yakınlığı, Şerif Paşa'nın ise İttihatçılığı, Cassel'in hem The National Bank of Egypt, hem de NBT işini kolaylaştırmış olmalıdır. Banka kurulduğunda Yönetim Kurulu'nda yer alan Şerif Paşa, "31 Mart Vakası"ndan (31 Mart 1325/13 Nisan 1909) sonra bankadaki görevinden istifa etmiş ve Paris'e kaçmıştır⁸⁴⁰. Şerif Paşa, Cassel'den de artık İstanbul'a dönmek niyetinde olmadığını, bu nedenle banka İdare Azalığından bağışlanmasını istemiştir. Paşa'nın anlattıklarına göre; Cassel, İngiltere ekonomi ve maliyesinin üst düzey yetkilileri önünde Şerif Paşa'nın istifasından dolayı üzüntülerini bildirirken, Paşa'nın ne zaman isterse İdare Meclisi Azalığına geri dönebileceğini belirtmiştir⁸⁴¹.

O dönemde yerli ve yabancı basında Şerif Paşa hakkında çıkan haberlerden ve giriştiği faaliyetlerden oldukça karışık ilişkilerin içinde bulunduğu anlaşılmaktadır⁸⁴². Hüseyin Cahit'e göre Şerif Paşa devri sabıgım "*en adi ve rezil hafiyelerindendi*"⁸⁴³. Hatta

⁸³⁸ R. Hewins, *age.*, 1958, s. 11.

⁸³⁹ The Levant Herald, 5-6 Şubat 1909, s. 1.

⁸⁴⁰ Günümüzde Şerif Paşa'nın genel kariyer çizgisi hakkında detaylı bilgiler bulunsa da, paşanın banka ile ilgili ilişkileri konusundaki bilgiler çok kısıtlıdır. Şerif Paşa hakkında yayımlanan az sayıda eser, makale ve kendisinin kaleme aldığı bir hatırat ve risaleler bulunmaktadır. "*Şura-yı Ümmet Yahut Numune-i Denaet*", "*Ahval-i Hazıra*" ve "*Bir Hasbihal*" kendisinin kaleme aldığı risalelerdir. Şerif Paşa hakkındaki diğer eserler ise şunlardır: Mehmed Selâhattin, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2006; Rohat Alakom, *Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatın Fırtınalı Yılları*, Avesta Yayınevi, İstanbul, 1998, Süleyman Nazif'in, Kürt Şerif Paşa'yı eleştiren "*Boş Şerif*" [Paşa, Kürtçülük yapıp Türkiye aleyhine çalışmaya başlayınca muhalifleri, yakışıklılığından dolayı kendisine takılan Fransızca "Beau Şerif" (güzel Şerif) lakabını "boş herif"e çevirerek, onu yermek için kullanmışlardır] adlı kitaplar ile Taner Aslan'ın "Saidpaşazade Mehmet Şerif Paşa Muhalefeti ve İkinci Meşrutiyet Döneminde Yasaklanan Bir Risalesi", Taner Timur'un Şerif Paşa'nın Paris'te yayımladığı Meşrutiyet Gazetesi üzerine kaleme aldığı "Bir İttihatçı Düşmanı-Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi" adlı makale ve Ali Birinci'nin *İslam Ansiklopedisi*'nde yer alan [<http://www.biyografi.net/kisiyirinti.asp?kisiid=5671>, (07.02.2016)] makalesidir. Son olarak, Şerif Paşa'nın "*Meşrutiyet'e Doğru Ben ve Hayatım*" adında 1912 yılında Paris'te bastırıldığı bir kitaba rastlanmış olup, bu kitapçık 1990 yılında yeni harflerle "*Bir Muhalifin Haturaları, İttihat ve Terakkiye Muhalefet*" adında yayımlanmıştır.

⁸⁴¹ Şerif Paşa, *age.*, 1990, s. 34-39.

⁸⁴² Tanin, 1 Mart 1910, S. 536, s.1; Tanin, 20 Temmuz 1910, S. 677, s. 1-2; The Levant Herald, 30 Temmuz 1910, s. 270.

⁸⁴³ Şerif Paşa daha sonra hürriyetperver fikirlerinden dolayı İstanbul'dan uzaklaştırılarak, Brüksel ve Paris'e askeri ateşe olarak atanmıştır. Ancak buralarda İTC ile olan temasları ve maddi-manevi desteklerinden dolayı Sultan II. Abdülhamid tarafından tekrar İstanbul'a dönmesi istenmiştir. Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Sultan II. Abdülhamid'in gördüğü lüzum üzerine 4 Mart 1898'de ise Stockholm elçiliğine atanmıştır. Stockholm'de de Abdülhamid karşıtlığına ve faaliyetlerine devam eden Paşa, buradan

sadece Cemiyet aleyhine değil, anlaşıldığına göre İngilizler aleyhine de Yıldız Sarayı'na jurnaller göndermişti. Sir H. Babington Smith'in de Mart 1910'da Cassel'e bildirdiğine göre Şerif Paşa; İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliği ve Adam Block'la en dostça ilişkiler içindeyken bile, bu kişilerle yaptığı özel görüşmeleri “İngiliz olan her şeye karşı” olacak şekilde ön yargılar yaratma hedefiyle Sultan II. Abdülhamid'e rapor etmiş, Sultan'ı İngilizlere karşı kışkırtmaya çalışmıştı⁸⁴⁴. Şerif Paşa daha sonra da mevki kapmak amacıyla İttihatçılara yanaşmış, Paris'te çıkardığı “Meşrutiyet” gazetesiyle hürriyet müdafaacılığı yaparken, senelerce kulluğunu ettiği efendisini “Kızıl Sultan” olmakla suçlamıştır⁸⁴⁵. Cemiyet, 31 Mart Hadisesi'nde rolü olduğu şüphesiyle hakkında soruşturma başlatınca ise Paris'e kaçmış, bu tarihten sonra da İttihatçılar aleyhine çalışmıştır⁸⁴⁶.

İngiliz resmi kayıtlarından da, Şerif Paşa'nın İngilizlerle de yakın temas içinde olduğu ve hatta İngiliz Dışişleri'ndeki Müsteşar Hardinge'in Paşa'nın güvenilmez olduğunu bilecek kadar onu iyi tanıdığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan Şerif Paşa'nın özellikle Kürt meselesindeki çalışmaları İngiliz politikalarının bir gereği olma olasılığını da akıllara getirmektedir. Zira Şerif Paşa hakkındaki iddialardan biri de I. Dünya Savaşı sırasında Mezopotamya'daki Kürtleri kazanmaları adına İngilizlere hizmet teklif ettiği yönündedir⁸⁴⁷. Bu şekilde İngilizlere ve Ernest Cassel'e bu kadar yakın duran, eski İttihatçı, sonradan İttihatçı düşmanı, Kürtler adına hareket ederken, aynı anda Ermeni örgütleriyle de temas kuran, her devrin adamı olmayı başarmış Şerif Paşa, karmakarışık ilişkileriyle bir muamma olarak hâlâ gizliliğini korumaktadır⁸⁴⁸.

İTC'ne maddi yardımlarda bulunmuştur. Nitekim İshak Sükûti 1899'da Cenevre'den Tunalı Hilmi'ye yazdığı bir mektupta İTC'ne maddi yardımlarda bulunanlar arasında Şerif Paşa'nın da adını vermiştir. Sonradan Meclis Başkanı olan Ahmet Rıza'nın anılarında, Şerif Paşa'nın Stokholm'de (1898-1908) iken Abdülhamid'e karşı faaliyetlere yardımcı olduğu, çıkardığı gazeteye (Ahmet Rıza'nın) az da olsa maddi katkıda bulunduğu kaydedilmektedir. Bkz. R. Alakom, *age.*, 1998, s. 36; H. Y. Şehsuvaroğlu (haz.), *age.*, 2001, s. 23.

⁸⁴⁴ Cassel de daha sonra Şerif Paşa'nın kişiliğindeki bozuklukları fark etmiş olmalıdır. Zira Sir H. Babington Smith, 1 Mart 1910'da Cassel'e gönderdiği bir mektupta; kendisine Şerif Paşa hakkında verilen raporları da ekleyerek; İngilizlerle, Sultan II. Abdülhamid arasında ikili oynadığını gösteren bu bilgileri aktarmıştır. Bkz. HBS 28 85 (1), Babington Smith'den Cassel'e gönderilen mektup, 01.03.1910.

⁸⁴⁵ Tanin, 25 Şubat 1910, S. 532, s. 1; Tanin, 1 Mart 1910, S. 536, s.1.

⁸⁴⁶ Şerif Paşa Paris'teki muhalif güçleri bir araya getirerek önce 1909'da Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye adında bir parti kurmuş, bu parti, 1913'te ise Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne katılmıştır. Şerif Paşa başta Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmak üzere, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Osmanlı Ahrar Fırkası gibi muhalefet cephesinde yer alan birçok irili ufaklı örgütü maddi olarak desteklemiştir. Bkz. R. Alakom, *age.*, 1998, s. 53-56.

⁸⁴⁷ Ali Birinci, İslam Ansiklopedisi, <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=5671>, (07.02.2016).

⁸⁴⁸ Şerif Paşa, I. Dünya Savaşı'nın son yılında İTC'nin ileri gelenlerinden bazılarıyla (başta Cavid Bey) arasını düzeltmiştir. 12 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'na “Türk Liberal Kongresi”nin tam yetkili delegesi sıfatıyla sunduğu raporda ise; Enver, Talat ve Cemal Bey'leri (Triumvirate) savaşın baş sorumlusu olarak göstermiş ve onları Türkiye'nin askeri güçlerini Almanlara satan kişiler olarak

Neticede buraya kadar özetlediğimiz üzere, II. Meşrutiyet sonrası Türk-İngiliz ilişkilerinde tüm iniş çıkışlara ve İngiltere'nin beklenen desteği vermemesine rağmen, İttihatçı kadrolar bütün Meşrutiyet dönemi boyunca bir İngiliz girişimi olarak faaliyet gösteren NBT'ye her zaman olumlu yaklaşmışlardır. Zaten böyle bir atmosferde İttihat ve Terakki Hükümetlerinin bir İngiliz bankasını desteklemesi beklenen bir durumdu. Kaldı ki bu kurum özellikle davet edilmiş, NBT'nin Osmanlı Bankası'nın tekelinin kırılmasında ve Türkiye'nin kalkınmasında önemli görevler ifa edeceği düşünülmüştü. İttihat ve Terakki Hükümetleri memleketin modernizasyonu için girişilen birçok alt yapı işinde, istikrazlarda, petrol imtiyazı ve diğer imtiyazların dağıtılmasında, Mezopotamya sulama projelerinde, Alman ve Fransız sermayesinin yanı sıra NBT'ye de hep bir pay vermek istemiş, hatta bazı durumlarda bankaya öncelik tanımışlardı.

2.5. Banka'nın Kuruluşunun Yarattığı Akisler

NBT'nin kuruluşu gerek Avrupa ve gerekse de ABD basınında büyük bir yankı uyandırmıştır. Özellikle The Times gazetesinin 29 Ağustos 1909'daki sayısında bankanın kuruluş haberine geniş yer verilmiştir. Buna göre; NBT'nin kuruluşunda; Lord Revelstoke, Sir Ernest Cassel, Lord Esher ve bunların yanı sıra Londra'da tanınmış daha başka kişiler yer almıştı. Gazete bankanın kuruluşuna ise Deutsche Bank ve Osmanlı Bankası'nın Türkiye'deki monopolcü konumunu neden göstermişti. NBT ise Osmanlı Hükümeti'ni, Deutsche Bank ve Osmanlı Bankası'na ve onların politik çıkarlarına karşı bağımsız kılarken, doğal olarak İngiliz Hükümeti'nin etkilerine karşı daha yumuşak başlı yapacaktı. Gazete bankanın İngiliz Hükümeti'nin himayesinde olacağını özellikle kaydetmişti. Büyük Britanya'nın yeni bankanın arkasında olması ise, Türkiye'nin henüz keşfedilmemiş muazzam kaynaklarının işlenmesinde acil ihtiyaç duyulan yabancı sermayenin bu banka üzerinden Türkiye'ye akın etmesini yüreklendirecekti⁸⁴⁹. Daily Chronicle gazetesi de benzer şekilde Türkiye'nin el değmemiş ve imtiyazları dağıtılmamış madenlerine atıfta bulunmuş, yapımı planlanan alt yapı yatırımlarına dikkat çekmişti. Bu işler kurulacak NBT'ye büyük iş sahaları açacaktı. Türkler bu yatırımlarla

suçlamıştır. Şerif Paşa ayrıca bu üçlü otoritenin ele geçirdiği mülklerin bir an önce geri alınması ve Almanya'da kendi kullanımlarına dönüştürülmesinin önlenmesi için İngilizlere çağrıda bulunmuştur. İngiliz Dışişleri kayıtlarında bir yandan Şerif Paşa'ya hak verilmekle birlikte, diğer yandan İngilizlerin kendisine çok güvenmedikleri anlaşılmaktadır. Bkz. PRO, FO 608/113, No. 2080, 14.02.1919; Ali Birinci, İslam Ansiklopedisi, <http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=5671>, (07.02.2016).

⁸⁴⁹ The Times, 29 Ağustos 1909, s.4; The Washington Herald, 9 Ağustos 1909, s. 2.

Ülkelerini kalkındırırken, bankanın ortaklarına da kendilerine büyük kazançlar saęlayacaktı⁸⁵⁰.

İngiliz Daily Telegraph gazetesi ise bankanın, “*Abdülhamid döneminde kaybedilen İngiliz prestijinin onarılması konusunda atılacak adımların en önemlisi*” olduğunu yazmıştı. Gazeteye göre eski rejim zamanında Deutsche Bank ve Osmanlı Bankası, Türklere mali durumu düzgün hiçbir ülkenin kabul edemeyeceği çok külfetli ve çok ağır şartlarda borçlar vermişti. Hâlbuki şimdi rejimin değişmesiyle ülkenin mali durumu da dzelecekti. Bu şekilde ekonomisi iyi bir ülkede faaliyet göstermemek için hiçbir neden olamazdı. Türkiye’de National Bank işte bu yüzden vardı⁸⁵¹. The Outlook London da aynı konuya dikkat çekmişti; zira Osmanlı Devleti, İngiliz sermayesi ile artık bir zamanlar ıkarıcı Alman finansörleri yüzünden maruz kaldığı tehlikeli durumlara düşmeyecek, ya da kalkınmasını sağlayacak unsurların yokluğundan dolayı düştüğü umutsuzlukları artık yaşamayacaktı. Yeni banka Türkiye’nin ihtiyaçlarını karşılayacaktı. Ayrıca bankanın yönetimi ve sermayesi esas itibariyle İngilizdi, bu yönleriyle çok tanınmış Osmanlı Bankası’ndan ayrılmaktaydı⁸⁵².

Daily Mail, Morning Post, Civil Service Gazette gibi birçok İngiliz gazetesi de bu bankanın İngiliz sermayesinin Türkiye’ye çekilmesinde ihtiyaç duyulacak olan İngiliz finansal boşluğunun kapatılması için kurulduğunu yazmıştır. Dolayısıyla adı geçen banka İngiliz Hükümeti’nin yeni Türk rejimine duyduğu güvenin bir ifadesi ve Osmanlı ülkesinde başlayacak endüstriyel atılımda İngiliz kapitalinin bu hareketi destekleyeceğinin bir kanıtı olarak grlmeliydi. İngiliz Hükümeti bu nedenlerle bankanın kuruluşunu cesaretlendirmişti. Kaldı ki Türk Hükümeti’de modernleşme sırasında ülkesine İngiliz sermayesini çekmek istemekteydi⁸⁵³.

Zamanın nemli Türk gazetesi Tanin de NBT’nin kuruluşuna geniş yer vermiştir. Tanin, bankanın kuruluş haberini büyük bir heyecanla duyurmuş, gazetenin başyazarı ve İttihatçıların önde gelen isimlerinden olan Hüseyin Cahit yönetim kurulunda da yer aldığı bankadan sitayişle bahsetmiştir. Hüseyin Cahit’e göre İngiliz-Osmanlı ortak sermayeli

⁸⁵⁰ Daily Chronicle, 09.08.1909, HBS 27-5 (2) (b), Trinity College, Cambridge University, Cambridge.

⁸⁵¹ Daily Telegraph, HBS 27-9 (1), Trinity College Archive, Cambridge University.

⁸⁵² The Outlook, 14.08.1909, HBS 27-20, Trinity College Archive, Cambridge University, Cambridge.

⁸⁵³ Daily Mail, 09.08.1909, BL, Newspaper Room; Morning Post, “Development of Turkey”, 10.08.1909, HBS 27-15 (1) (a), Trinity College Archive, Cambridge University; Civil Service Gazette, 14.08.1909, HBS 27-22; HBS 27-5 (2) (b), Trinity College Archive, Cambridge University.

NBT; tam anlamıyla “*milli*” bir banka işlevi görecekti. Osmanlı Bankası’nın⁸⁵⁴ ülkenin iç ve dış siyaseti ile iktisadî durumu üzerindeki etkin nüfuzu karşısında, Osmanlıların iyiliği için çalışacak, Osmanlı Devleti’nin yararına işler yapan bir kurum olacaktı⁸⁵⁵. Hüseyin Cahit’in bir yazısındaki şu ifadeleri genel itibariyle İttihatçı kadroların Osmanlı Bankası ve NBT hakkındaki görüşlerini yansıtması açısından kayda değerdir:

“...Bank-ı Osmaniye gelince; bunun memleket iktisadiyatı, yalnız siyasiyat-ı hariciyesi değil, siyasiyat-ı dâhiliyesi üzerinde bile büyük bir rolü vardır. Daimi bir ihtiyaç içinde yaşayan idare-i müstebideyi elinde istediği gibi tutmuş, nüfuzunu büyük küçük memurları azlettirmek derecelerine kadar vardırırmış. Bu memlekette Abdülhamit derecesinde mutlak ve müessir bir nüfuz kazanmış ve kendisine, yanında rehber-i hareketi olarak fazla menfaat temin etmek emelini kabul ve takip eylemiş olan Bank-ı Osmani müessesesi, artık eski devrin geçtiğini anlayarak yeni muhite göre tebdil-i tavır ve meslek edecek, bir devlet bankası vazifesi haricine çıkmamağa, meşru bir daire dahilinde para kazanmakla iktifa etmeye razı olacak mı idi?...Hükümet-i Osmaniye ilk günlerde bittabi Bank-ı Osmani ile ciddi bir ihtilaf çıkarmak istemezdi. Yalnız ismi Osmanlı olan bu bankanın, devlet bankası sayılan bu müessese-i garbiyenin tâbiyeti bile Osmanlı değildir. Arkasında, büyük sahib-i nüfuz ve iktidar, Fransız heyet-i maliyesi vardır. Avrupa siyasiyatı üzerinde paranın son derecede müessir bir rol ifa ettiği malum olduğundan ilk günlerde böyle kuvvetli düşmanlar kazanmak Genç Türkiye’nin menfaatine mugayir idi. Mamefi Bank-ı Osmani ile açıktan açığa bir mübareze devresi başlamadan evvel memlekette ciddi, emin menfaat-i meşru’asından başka bir şey aramaz bir müessese-i maliyenin tesisine çalışmak icab ederdi. Uzun müddetten beri Türkiye umur-ı ticariye ve maliyesinden el çekmiş olan İngiliz maliyesinin Türkiye ile tecdid ve tesis-i münasebete mütemayil bulunmaları Osmanlı ve İngiliz sermayesinden mürekkep olmak ve tamamen milli bir bankanın bir memlekete edebileceği hidematta bulunmak

⁸⁵⁴ Osmanlı Bankası Meşrutiyet’ten itibaren basında çıkan aleyhte kampanyalara hedef olmuştur. Basında bu kampanyaların öncülüğünü ise Hüseyin Cahit ve gazetesi ‘Tanin’ yapmıştır. Osmanlı Bankası’na tepkiler Cumhuriyet’in ilanından sonra da devam etmiş, banka da bu kampanyalara karşı “*paranın gücüyle*” karşı koymuştur. Nisan-Mayıs 1924 tarihlerinde Paris’teki komite ile İstanbul’daki Genel Müdürlük arasında geçen yazışmalar dönemin basın organlarının verilen parasal yardımlardan nasıl etkilendiklerini, sert milliyetçi söylemleri olan yazarların nasıl tavır değiştirdiklerini ortaya koymaktadır. Bunlardan 26 Mart 1924 tarihli bir yazıda; Tanin’e geçen yıl olduğu gibi o sene de 500 lira sübvansiyon verildiği not edilmiştir. Ayrıca İstanbul’daki Genel Müdürlük, Paris’teki komitenin talebi üzerine bu türden parasal desteklerin hangi yayın organlarına yapıldığına dair bir de liste göndermiştir. 24 Nisan 1924 tarihli listede; İkdam, Akşam, İleri, Tercüman-ı Müstakil, Yeni Gün, Tanin ve İçtihad olmak üzere 7’si Türkçe, 13’ü de farklı dillerde yayımlanan 20 gazete ve dergiye abonelik vb yollarla maddi destek verildiği bildirilmiştir. Bkz. Murat Koraltürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 151, 166-169.

⁸⁵⁵ Tanin, 12.05.1913.

üzere İstanbul'da milli bir banka küşadı fikrini verdi. Türkiye Milli Bankası işte bu suretle İstanbul'da iş görmeğe başladı... ”⁸⁵⁶.

NBT'nin kuruluşu diğer yabancı bankaların da dikkatinden kaçmamış, hatta bazılarını telaşlandırmıştır. NBT'nin kurulduğu sırada Fransa'nın Londra büyükelçisi olan M. Paul Cambon bu yeni bankanın sadece bir İngiliz-Fransız (Anglo-French) kurumu olan Osmanlı Bankası pahasına kâr edebileceğini söyleyerek, bunu Foreign Office nezdinde protesto etmiştir. Sir Ernest Cassel de bunun üzerine M. Cambon'u arayarak, NBT'nin yegâne amacının; Türkiye'deki sanayi kuruluşlarının gelişmesi olduğunu ve Osmanlı Bankası'nın çıkarlarıyla çatışmayacağına dair güvence vermiştir. Kimi İngiliz gazeteleri de o günlerdeki heyecan içeren makalelerinde açıkça bankanın amacının, Crédit Foncier (Emlak Kredi Bankası) ve endüstriyel işlerle sınırlı olacağını yazmıştır⁸⁵⁷.

O sırada Alman bankaları da İstanbul'da İngiliz sermayeli bir bankanın açılmasıyla ilgili gelişmeyi dikkatle izlemekteydi. Kaldı ki bir süre sonra Deutsche Bank İstanbul'da ve Halep'te (1909-10) denizaşırı şubelerini açmış, Deutsche Orient ile ortak olan Deutsche Palastina Bank, Adana ve Trablus'ta şubeleşirken; Levante-Kontor G.m.b.H. İstanbul'da açılmıştı⁸⁵⁸.

2.6. The National Bank of Turkey'de Saygın Bir Devlet Adamı: Sir Henry Babington Smith

Aralık 1908'de İstanbul'da bir İngiliz Bankası kurulması artık netleştiğinde Cassel de bankasına uygun, “doğru” bir isim, bir Genel Müdür aramaya başlamıştır. Atayacağı isim konusunda oldukça titiz davranan Cassel'in tercihi; tanınmış, saygın bir İngiliz bürokratu atamak yönünde idi.

Aralık 1908'de İngiliz Dışişleri'nden Hardinge, İstanbul'daki Lowther'a Cassel'in bankasına hâlâ bir müdür bulamadığından bahsetmiştir⁸⁵⁹. Cassel bu görev için o günlerde Sir Henry Babington Smith ile yazışmaktaydı. Hatta Cassel 04 Aralık 1908'de

⁸⁵⁶ Tanin, Hüseyin Cahit, Siyaset, Türkiye Milli Bankası ve Bank-ı Osmani, 12.05.1913.

⁸⁵⁷ WEB_39. OBA, Proposed fusion of I.O.B. and National Bank of Turkey- interviews, No: LA2401300300023, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433817.xml&dvs=1532605160914~76&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).

⁸⁵⁸ PRO, FO 371/762, No. 1241, 11.01.1909; No. 2561,19.01.1909; P. Cottrell, *age.*, 2008, s. 71-72.

⁸⁵⁹ PRO, FO 800 193A, 15.12.1908, Hardinge'den Lowther'e gönderilen “Private” başlıklı mektup.

Henry Babington Smith'e yazdığı bir mektupta bu atama hakkında Edward Grey ile görüşeceğinden söz etmişti. Ancak Babington Smith, Cassel'in bu teklifine gayet ihtiyatlı yaklaşmıştır. Aynı gün Cassel'e verdiği cevapta konu hakkında Edward Grey ile görüştüğünü ve dikkatli bir şekilde düşünmekle birlikte İstanbul'daki bu görevi kabul edemeyeceğini bildirmişti ⁸⁶⁰. Cassel'in üzerinde durduğu isimlerden biri de Hopwood'du. Fakat doğal olarak o da bu görevi kabul etmemişti. Cassel şimdi de muhtemelen Girouard ya da Garstin'i yoklayacaktı, ama bunların da kabul etmesi şüpheliydi⁸⁶¹.

Bankanın açılmasına çok az bir süre kalınca Cassel'in bankasına müdür bulma arayışları daha da hızlanmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Babington Smith ilk teklif edildiğinde bankanın genel müdürlüğünü geri çevirmiş, ancak Cassel Mayıs-Haziran 1909'da Babington Smith'i ikna etmeyi başarmıştı. Babington Smith, ilk kez 1908'de Cassel'den direktörlük teklifi aldığı anda, bazı çekincelerden dolayı bu teklifi kabul etmemişti. Bu çekinceler arasında; çocuklarının eğitimi, emeklilik hakları, bu görevden sonraki kariyerinde oluşabilecek belirsizlikler ve Osmanlı topraklarındaki iş ortamında İngilizlerin zayıf konumu bulunmaktaydı. Babington Smith tam bir görev adamıydı. Cassel'in hayattaki tutkusu "*para kazanmak*" iken, Babington Smith'in tutkusu; "*ailesi ve hükümetteki göreviydi*"⁸⁶². Cassel etkileyici kişiliği ve İngiliz Hükümeti'nin devreye girmesiyle Babington Smith'i Ağustos 1909'da İstanbul'da kurduğu yeni bankanın direktörü yapmaya ikna etmişti⁸⁶³. Babington Smith gönülsüz olduğu bu atamayı kabul ederken, Grey ile devlet hizmetinde sahip olduğu hakların saklı kalacağı konusunda anlaşmışlardı⁸⁶⁴.

Sir Henry Babington Smith'in bu görev değişikliği o günlerdeki Avrupa ve ABD basınında çok geniş yankı bulmuştur. O dönemin birçok gazetesi Sir Henry Babington Smith'in çok parlak kariyer geçmişinden ve bu atamanın büyük öneminden görülmemiş bir ilgiyle bahsetmek için adeta yarışmışlardır ⁸⁶⁵. Gazete manşetleri ve yapılan

⁸⁶⁰ Cambridge University, Trinity College Library, HBS 27-2/ 04 Aralık 1908, Cassel'den Babington Smith'e gönderilen mektup; aynı yerde HBS 27-3/04 Aralık 1908, B. Smith'den Cassel'e yazılan mektup.

⁸⁶¹ PRO, FO 800 193A, 15.12.1908, Hardinge'den Lowther'a gönderilen "Private" başlıklı mektup.

⁸⁶² J. Burman, agm., 2009, s. 227-228.

⁸⁶³ PRO, FO 800/193A, 16.08.1909, Edward Grey'in memorandumunu, s. 199-200; M. Kent, agm., 1975, s. 372; D. Mclean, agm., 1976, s. 295; J. Burman, agm., 2009, s. 226.

⁸⁶⁴ PRO, FO 800/193A, 16.08.1909, Edward Grey'in memorandumunu, s. 199-200.

⁸⁶⁵ Haberi duyuranlar arasında; Daily Mail, Daily Mirror, Daily Chronicle, Pall Mall Gazette, Morning Post, Daily Graphic, The Standart, Daily Telegraph, The Outlook, Manchester Guardian, The Civil Service Gazette, Telegraph Engineering Journal, Telegraph Chronicle, Esatern Morning News, Daily Mirror, The Times, Daily Express, Glasgow Herald, Newcastle Journal, Irish Postal Telegraph, Illustrated London News,

yorumların hemen hepsi Sir Henry Babington Smith'in saygınlığına atıfta bulunurken, “*bu atamanın İngiliz Dışişleri tarafından bizzat yapıldığına*” dikkat çekmiştir. Birçok gazete, Smith'in müdür olarak atanmasını manşetten duyururken, neredeyse hepsinin ortak söylemi; “*Sir Henry Babington Smith'in The National Bank of Turkey'deki başkanlık görevini Majestelerinin Hükümeti'nin ricasıyla kabul ettiği*” şeklindeydi⁸⁶⁶.

Birçok İngiliz gazetesine göre bankanın başına getirilen Sir H. Babington Smith ismi çok anlamlıydı. Zira Foreign Office'in, Sir Babington Smith'i bankanın başına getirmesi, eski dönemde kaybedilmiş İngiliz prestijinin onarılması açısından büyük önem taşımaktaydı. İngiltere bu atamayla Türkiye'de iyi bir finansal ve diplomatik çıkış yaparken, bu seçimde hiç şüphesiz Türklere duydukları sempatinin de payı vardı⁸⁶⁷. Telegraph Engineering Journal gazetesi ise daha da iddialı bir yorum yapmış, bu atamanın Orta Doğu'daki yeni İngiliz dış politikasının müjdesi olduğunu duyurmuştu⁸⁶⁸.

İşte bu şekilde Londra ve ABD basınında çıkan birçok haberin de teyit ettiği gibi Sir Henry Babington Smith bu yeni pozisyonu bizzat İngiliz Hükümeti'nin talebiyle, Kral Edward'ın açık arzusu üzerine kabul etmişti. Bu atama haliyle kurulacak yeni bankaya İngiliz resmi desteğinin bir ifadesiydi. İstanbul'a yabancı olmayan Babington Smith, Düyunu Umumiye'nin (Osmanlı Borçları Konseyi) eski yetkilisi olması nedeniyle Türk finansal sisteminin yapısını iyi bilmekteydi. Muhtemelen de mali çevreleri İstanbul'a çekmesi planlanmıştı⁸⁶⁹.

The Civilian, The Outlook, The Economist yer almaktadır. Trinity College Archive'de bu atamayla ilgili olarak toplam 27 adet gazete küpürü görülmüştür. Bkz. HBS 5-31, “*Press anythings on HBS's appointment as President of the National Bank of Turkey, Ağustos-Eylül 1909*”, Trinity College, Cambridge University, Cambridge.

⁸⁶⁶ HBS 27 5 (2) (a), Daily Mirror, 09.08.1909. Cambridge University, Trinity College Archive; Financial Times, London, 09.08.1909, BL, Newspaper Room, London; Daily Chronicle, “*Britain's Aid to Turkey*”, 09.08.1909, HBS 27 5 (2) (b), Trinity College Archive, Cambridge University; Telegraph Chronicle, 20 Ağustos 1909, “*Sir H. Babington Smith Retires,- Important Post in Turkey*”, HBS 27-5 (6) (e); HBS 27-11 (a-b) Trinity College Archive, Cambridge University; Durrant's Press Cuttings, “*Turkey's Awakening*”, 21.08.1909, HBS 27-30 (a), Trinity College Archive, Cambridge University; New York Times, 09 Ağustos 1909, HBS 27 11 (b), Trinity College, Cambridge University; The Times, 29 Ağustos 1909, s. 4.

⁸⁶⁷ Daily Telegraph, “*Turkey's National Bank Important Appointment*”, 09.08.1909, HBS 27-9 (1), Trinity College Archive, Cambridge University; New Castle Journal, 13.08.1909, HBS 27-16, Trinity College Archive, Cambridge University; Morning Post, “*Development of Turkey*”, 10.08.1909, HBS 27-15 (1) (a), Trinity College Archive, Cambridge University; Illustrated London News, 14.08.1909, HBS 27-17, Trinity College Archive, Cambridge University; Eastern Morning News, “*Political Notes and Gossip of the Day-National Bank of Turkey*”, 09.08.1909, HBS 27-8 (6), Trinity College Archive, Cambridge University, Cambridge.

⁸⁶⁸ Telegraph Engineering Journal, 09.09.1909, HBS 27-5 (5) (d), Trinity College Archive, Cambridge University, Cambridge.

⁸⁶⁹ E. Black, *age.*, 2004, s. 128; R. Hewins, *age.*, 1958, s. 73.

NBT'nin müdürü olarak atanması İngiltere ve Amerika'da bu denli yankı uyandıran Sir Henry Babington Smith, çok iyi yetişmiş, başarılı ve çok saygın üst düzey bir İngiliz devlet memuruydu. Londra'daki Kraliyet ve aristokrat ailelerinin tercih ettiği ünlü Cambridge'deki Eton College⁸⁷⁰ ve Trinity College'den⁸⁷¹ en yüksek onur derecesiyle mezun olan Smith, daha 47 yaşındayken İngiliz devlet hizmetlerini dünyadaki en etkin bürokratik mekanizmalardan biri haline getirmiş bir devlet görevlisiydi⁸⁷². Babington Smith genç yaşta elde ettiği bu parlak kariyerine 1887'de İngiliz Hükümeti'nin Eğitim Departmanı'nda (Education Department) başlamış, 1891'de de Maliye Bakanı Lord Goschen tarafından özel sekreteri olarak seçilmiştir⁸⁷³. 1892'de Brüksel Para Konferansı'na İngiliz delegesi olarak katılmış, Lord Elgin'in Hindistan'a vali olmasıyla birlikte, onun özel sekreteri olarak atanmıştır (1894-99)⁸⁷⁴.

Mart 1900'de ise İstanbul'daki Düyunu Umumiye'ye İngiliz temsilcisi olarak seçilmiş⁸⁷⁵ ve konsey başkanlığı görevini üstlenmiştir⁸⁷⁶. Burada üç yıl çalıştıktan sonra İngiltere'ye dönmüş ve 1903'te İngiliz kontrolünün ve gözetiminin sağlanması için çok

⁸⁷⁰ 1441 yılında Kral VI. Henry tarafından kurulmuş olan Eton College, İngiltere'nin en eski ve elit özel okullarından biridir. Öğrencilerine İngiltere'deki diğer okullara kıyasla çok daha üstün standartlar sunan okulun mezunları arasında birçok ünlü başbakan, aristokrat, prens, bilim adamı ve yazar bulunmaktadır. Bkz. WEB_40. https://tr.wikipedia.org/wiki/Eton_College, (28.01.2016).

⁸⁷¹ 1546 yılında Kral VIII. Henry tarafından kurulan Trinity College, Cambridge Üniversitesi'nin 31 kolejinden biridir. Oxford ve Cambridge Üniversite kolejleri arasında en zengin olanıdır. Ayrıca Cambridge Üniversitesi'nin elde ettiği 81 Nobel Ödülü'nden 31 tanesini alarak akademik açıdan en başarılı kolej olarak anılmaktadır. Bkz. WEB_41. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Okul>, (28.01.2016); Sir Henry Babington Smith'e ait koleksiyon ise Trinity College'ın Arşivi'nde olup, bu belgelerin çok büyük bir özenle ve titizlikle saklandığı bizzat tarafımızca gözlemlenmiştir.

⁸⁷² Sir Henry Babington Smith, 29 Ocak 1863'te Jordanhill'de doğmuştur. Aslen İskoçyalı olup, ailesi Renfrewshire şehrinden gelmiştir. Bkz. HBS 27- 5 (6) e, Trinity College Archive, Cambridge University, Cambridge.

⁸⁷³ O zamandan itibaren Lord Goschen'in özel sekreterleri Lord Milner, Sir Edgar Vincent ve tüm diğerleri gibi onun da dikkat çeken şahsiyetlerden biri olacağı belliydi.

⁸⁷⁴ Bundan üç yıl sonra B. Smith, Lord Elgin'in kızı Lady Elizabeth Mary Bruce (1898) ile evlenmiştir. 1897'de C.S.I. (Companions of the Order of the Star of India), 1905'te de C. B. (Companions of the Order of the Bath) nişanlarıyla ödüllendirilmişti. Bkz. HBS 27-5 (6) (e), Trinity College Archive, Cambridge University, Cambridge; The Times, 29 Ağustos 1909, s. 4; WEB_8. Lady Elisabeth Mary Babington Smith (née Bruce) with four of her daughters. National Portrait Gallery, <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw173567/Lady-Elisabeth-Mary-Babington-Smith-ne-Bruce-with-four-of-her-daughters>, (02.07.2019); Ek:5.

⁸⁷⁵ BOA. Y.A.HUS Dosya No: 405 Gömlek No: 35, Sadaret'ten Padişaha arz, 14 Nisan 1900 [1 Nisan 1316] (Düyûn-ı Umumiye meclis idâresinde İngiltereli ve Flemenkli ve Belçikalı ashâb tahvilât vekîli olduğu hâlde ahîran (sonradan) Hindistan Maliye Nezaretî'ne ta'yîn kılınan Sir Edvar Lod'un yerine İngiltere Maliye Nezaretî memurlarından olup Hindistan Valiliği Kitabet-i Hususiyesi'nde bulunmuş olan Mösyö Henry Babington Smit'in ta'yîn edilmiş olduğuna dâir Maliye Nezaret-i behiyyesinden tezkire; aynı yerde Maliye Nezaretî'nden Sadaret'e tezkire, 04 Nisan 1900 [22 Mart 1316] (Mösyö Henry Babington Smith'in Düyunu Umumiye Meclis-i İdaresi İngiliz ve Flemenk alacaklılar Vekilliği'ne tayini).

⁸⁷⁶ Babington Smith'in Düyunu Umumiye'de görev yaptığı yıllarda eşi Leydi Smith'e Osmanlı padişahı Sultan II. Abdülhamid tarafından birinci rütbeden Şefkat Nişân-ı Hümâyûnu (Şefkat nişanı) ihsân edilmiştir. Şefkat nişanı 1878 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından hayır ve yardım işlerinde başarılı olan kadınlara verilmek üzere ihdas edilmiş bir nişandı. Bkz. BOA. Y.PRK.TŞF.Dosya No: 7 Gömlek No: 20 (Yıldız Saray-ı Hümâyûnu Teşrifât-ı Umumiye Dairesi, 21 Ağustos 1903 [8 Ağustos 1319]).

önemli bir kurum olan Hindistan Posta Ofisi⁸⁷⁷ (Postal Department) sekreterliğine atanmıştır⁸⁷⁸. Bu görevdeyken 1906'da Roma'daki Posta, Radyo ve Telegraf Kongresi'nde ülkesini temsil etmiştir. Babington Smith'e, 1908'de Lizbon Uluslararası Telegraph Konferansı'nda İngiliz temsilcisi olarak yaptığı hizmetlerden dolayı Şövalye [K.C.B. (Knights Commander of the Order of the Bath)] ünvanı verilmiştir⁸⁷⁹. İngiliz Kraliyet ailesi tarafından nişanlarla donatılmış bu saygın devlet memuru daha sonradan "The Agricultural Bank of Egypt" in de yönetiminde yer almış, dünyanın ilk merkez bankası Bank of England (1694) ve British Trade Corporation'da başkan yardımcılığı (Deputy Governor) üst düzey görevlerini üstlenmiştir⁸⁸⁰.

2.7. The National Bank of Turkey'nin Misyonu ve İngiliz Dışişleri'nin İkircikli Politikası

II. Meşrutiyet sonrasında iktidara gelen İttihatçılar ülkeyi yenilemek ve güçlendirmek arzusundaydı. Diğer yandan İngiltere de Osmanlı ülkesindeki prestijini onarmak ve ekonomik çıkarlarını geliştirmek istemekteydi. Bu iki arzunun birlikte gerçekleşmesi ise İstanbul'daki İngiliz finansının en üst seviyede temsil edilmesine bağlıydı. NBT, İstanbul'daki İngiliz finansal boşluğunu dolduracak, İngiliz yatırımlarını destekleyecek, Türkiye'deki İngiliz girişimcilerinin öncüsü olacaktı. İngiltere, NBT yoluyla istikrazlardan ve imtiyazlardan en az Fransızlar ve Almanlar kadar pay alabilecekti. Eğer bu banka sayesinde İngiliz sermayesi; limanlar, demiryolları, madenler,

⁸⁷⁷ İngiltere'nin bu en büyük sömürgesini kontrol edebilmesi ve yönetebilmesi için Hindistan'dan güvenilir, hızlı ve kesintisiz bir şekilde haber ve istihbarat alması çok önemliydi. Hindistan'la siyasi açıdan olduğu kadar ticari iletişim için de haberleşme ağı önemliydi. Bu işlevleri üstlenen Hindistan'daki Posta Ofisi (Postal Department) ya da Britanya'nın emperyal postası; üst yönetiminde her zaman İngilizlerin bulunduğu bir kurum olarak, Hindistan'daki İngiliz sömürge politikasının en önemli araçlarından birini teşkil etmişti.

⁸⁷⁸ Hindistan Posta Ofisi atandığında o konuda hiçbir bilgisi olmamasına rağmen çok kısa sürede çalışkanlığı ve üstün yetenekleriyle kurumun çehresini değiştirmiştir. İlk geldiğinde İngiliz idaresiyle ilişkileri son derece gergin olan Posta İdaresi'nin Hint çalışanları, onun zamanında üst yönetimle diyaloglarını düzeltmişlerdir. Kendisini bütünüyle işini en iyi şekilde yapmaya adanmış devlet adamı, basında hiçbir şekilde boy göstermemiş, İngilizlerin tabiriyle hiçbir yayın kuruluşuna "kur" yapmamıştır. Bu sıra dışı özellikleriyle her zaman "çok adil, çalışkan, mütevazı ve olağanüstü zeki" bir devlet görevlisi olarak hatırlarda kalmıştır. Sir Babington Smith'in sonradan NBT ile doğrudan bir bağlantısı kalmamasına rağmen bir gönül bağı oluşturduğu bankanın işlerine ölene kadar aktif olarak ilgi göstermeye devam etmiştir. Sir Henry Babington 29 Eylül 1923'te tam 60 yaşındayken ölmüştür. Öldüğünde toplam mal varlığı net £ 55,084 olarak açıklanmıştır. Bkz. Telegraph Chronicle, 03.09.1909, HBS 27-5 (6) (e), Trinity College Archive, Cambridge University; The Economist, 25.02.1911, s. 388, BL, Newspaper Room; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925.

⁸⁷⁹ The Times, 29 Ağustos 1909, s. 4.

⁸⁸⁰ The Economist, 25.02.1911, s. 388, BL, Newspaper Room; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925.

sulama işleri, hükümet kredileri gibi birçok ekonomik yatırımda yer alırsa Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz ekonomik nüfuzu yeniden tesis edilebilecekti. Kaldı ki İngiltere, gelecekte resmi veya gayriresmi olarak Osmanlı'dan koparacağını hesapladığı Mezopotamya'ya çoktan gözlerini dikmiş bulunmaktaydı. Bu nedenle Mezopotamya petrolündeki İngiliz kontrolü başta olmak üzere Mezopotamya'nın sultanmasında İngiliz firmalarının üstleneceği rol çok büyük önem taşımaktaydı. NBT tüm bu amaçlar için İngiliz Hükümeti'nin bölgedeki en büyük iş birlikçisi, İngiliz finansının tek temsilcisi olacaktı. Tıpkı Osmanlı Bankası'nın Fransız çıkarlarını, Deutsche Bank'ın da Alman çıkarlarını tanımladığı gibi, İngiliz Hükümeti'nin teşvik ve onayıyla kurulan NBT de İngiliz çıkarlarını temsil edecek ve tamamlayacaktı⁸⁸¹.

Ama İngiliz yetkililerin gözünde bankanın bundan başka bir işlevi daha vardı; bu da politik anlamda bir işlevdi. Bu banka sayesinde Türkiye'deki işlerde İngiliz sermayesine büyük açılımlar sağlanırken, gelecek vaad eden yatırımlardan yararlanılabilecek, finans yoluyla siyasi nüfuz tekrar kazanılabilecekti⁸⁸². Zira İngiltere'ye göre Türkler üzerinde politik açıdan etkili olmanın yolu parasal ihtiyaçlarının karşılanmasından geçmekteydi. Ayrıca borç batağındaki Osmanlı Devleti'nin sonunda borçlarını ödeyemez hale gelip de ekonomik iflasının beklendiği o günlerde Fransa ve Almanya'nın aksine İngiltere'nin, Türkiye'de yeterli ekonomik yatırımı bulunmadığından, Osmanlı Devleti'ne politik müdahalesini haklı gösterecek bir gerekçesi olamayacaktı. Foreign Office'in bankanın kuruluşunu desteklemesinin önemli sebeplerinden biri de bu durumdu⁸⁸³. Bu haliyle NBT hem finansal, hem de siyasi kaygıların bir ürünü olarak doğmuştu.

Kaldı ki bankanın İngiliz Hükümeti'nin onayı olmadan kurulması mümkün değildi. Çünkü İngiliz Dışişleri geleneklerine göre Cassel gibi finansçıların başka devletlere, hükümet tarafından izin verilenden daha fazla bir tavsiyede bulunmaları bile kabul edilebilecek bir durum değildi. Nitekim Cassel, banka kurulmadan kısa bir süre

⁸⁸¹ Civil Service Gazette, 14.08.1909, HBS 27-22; HBS 27-5 (2) (b), Trinity College, Cambridge University, Cambridge.

⁸⁸² Bu niyet İngiliz Dışişleri tarafından birçok defa açıkça dile getirilmiştir. Dışişleri'ndeki Müsteşar Charles Hardinge daha banka açılmadan Lowther'e yolladığı bir gönderide bu noktanın önemine değinmiş, gelecek için çok önemli olduğunu belirtmişti. Cassel de 1908'in sonlarında Hardinge'e; "*eğer İngiliz sermayesinin Türkiye'ye tanıtılması isteniyorsa bu ülkeye gelecek İngiliz sermayesine iyi davranılması*" gerektiğine işaret etmişti. Bkz. PRO, FO 800 193A, 01.12.1908, Hardinge'den Lowther'a "Private" başlıklı mektup, s. 56-59.

⁸⁸³ The Economist, 01.10.1910, s. 648, BL, Newspaper Room, London; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 39 A, File 'Turkey National Bank of. 1920 London', NBT (London) R. Kay'den The Secretary Clearing Office (Enemy Debts)'e 11.03.1920'de gönderilen mektup.

önce, Mart 1909'da, Bulgaristan tazminatı ile ilgili olarak Türklere Rusya'nın 82 milyon franklık teklifini kabul etmemelerini, en az 120 milyon franktan fazla tazminat istemelerini salık verdiğinde, Dışişleri'nin tepkisini çekmiş ve uyarılmıştı⁸⁸⁴. İngiliz Dışişleri'nin bu tutumunun o zamanlar herkes farkındaydı; zira Deutsche Bank başkanı Dr. Arthur Von Gwinner'a göre de İngiltere'de hiçbir grup, İngiliz Hükümeti tarafından doğrudan yetki verilmeden veya iyi niyet göstergesi olmadan Türklerle ilgili bir meseleye ilgi gösteremezdi. Bu olgu Lord Revelstoke tarafından da 31 Ocak 1911'de Cassel'le yaptığı bir yazışma sırasında dile getirilmişti. Revelstoke'a göre hükümetin resmi bir bildirisi veya bir beyanı olmadan herhangi bir İngiliz grubun Türkiye'de bir girişimde bulunması “*aptallık*” olurdu⁸⁸⁵.

Bu şekilde NBT'nin sahipleri bankayı; Jön Türklerin daveti üzerine İngiliz Hükümeti'nin teşviki ve onayıyla kurduklarından doğal olarak İngiliz Hükümeti'nin gücünü arkasına alacaklarını, böylece Türkiye'de Osmanlı Bankası'na benzer etkili bir konum elde edeceklerini ve İngiltere'nin Osmanlı pazarındaki konumunu güçlendireceklerini düşünerek, bu konuda fazlaca iyimser olmuşlardı. Ancak sonraki günlerde yaşananlar, özellikle de İngiliz Dışişleri boyutunda hiç de bankanın arzu ettiği şekilde ilerlememiştir. Zira bankanın faaliyette bulunduğu yıllar boyunca İngiliz hükümetinin dış politika hedefleri ile bankanın hedefleri arasında çoğu zaman uyumsuzluklar yaşanmıştır. İlk bakışta banka için biçilen görev; İngiliz finansını temsil etmek ve Osmanlı ülkesindeki İngiliz yatırımlarını geliştirip, güçlendirmek gibi görünse de, İngiltere açısından çok önemli olan başka bir konu da; Fransa ile yaptığı ittifakı devam ettirmektir. Bu amaçla 8 Nisan 1904'te “Entente Cordiale” (Dostluk Antlaşması) imzaladığı Fransızları karşısına almadan ve hatta olabiliyorsa politik ittifakı, finansal çıkarlarla birleştirerek güçlendirmek istemişti⁸⁸⁶.

Bu görüş esas alınarak söz konusu dönemde İngiliz-Fransız dostluğunun korunması işini üstlenen kişi ise bizzat İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in kendisi olmuştur. Edward Grey İngiliz Dışişleri Sekreteri olduğu (1905) ilk günlerden

⁸⁸⁴ Durumu Grey'e bildiren Lowther, Cassel'in Türkleri cesaretlendirdiğini yazmış, Grey de Cassel'in İstanbul'daki İngiliz büyükelçisine danışmadan böyle bir şey yapmasını çok yadırgadığını ifade etmişti. Ayrıca Grey, başka İngiliz vatandaşları ne derse desin öncelikle İngiliz büyükelçinin görüşlerine başvurmaları gerektiği konusunda Türk tarafının da uyarılmasını istemişti. Bkz. PRO, FO 800/79, Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers, GREY, Sir Edward (Viscount), Grey'den Lowther'e 08.03.1909 tarihli “özel” mektup, s. 285-286.

⁸⁸⁵ The Baring Archive, Vol. 2, Revelstoke'dan Cassel'e 31.01.1911'de gönderilen “Confidential” mektup, s. 191-194.

⁸⁸⁶ PRO, FO 800/193A, Nicolsan'dan Lowther'a 02.05.1911'de gönderilen “Private” başlıklı mektup, s. 331.

itibaren kendisini adeta bu ittifakı korumaya ve güçlendirmeye adanmıştır⁸⁸⁷. Öyle ki hem Orta Doğu'daki İngiliz çıkarlarını maksimize etmek istemiş, hem de İngiliz-Fransız dostluğunu devam ettirip, güçlendirmek şeklinde iki farklı politikanın birbiriyle uzlaştırılmasına odaklanmıştı⁸⁸⁸. İngiliz Dışişleri her ne kadar, Osmanlı Bankası içindeki ve Türkiye'deki Fransız nüfuzundan rahatsızlık duysa da, bu görüşler o dönemde hemen her platformda teyit edilmiş⁸⁸⁹ ve Türkiye işlerinde Fransızları huzursuz edecek bir hareketten ve açıklama yapmaktan kaçınılmıştır. Mesela Aralık 1908'de Hardinge, Fransız Büyükelçi Cambon'a NBT'nin işe başlaması ile bir ilgilerinin olmadığını, ne Osmanlı Bankası'na karşı kurulacak rakip bankaları önleyebileceklerini, ne de banka kurmak isteyen İngiliz finansçıların önünü kesebileceklerini belirtmiştir⁸⁹⁰. Yine Sir Adam Block Ocak 1909'da G. Clemenceau'ya, NBT'nin Türkiye işlerinde bir monopol

⁸⁸⁷ İngiltere 1882-85 yılları arasında Nil Nehri'nin bütünlüğünü korumak için Mısır'dan güneye inip, Sudan'ı ele geçirmek istemiş, ancak burada Müslümanların direnişiyle karşılaşınca geri çekilmişti. 1890'larda ise İngiltere Nil nehrinin kaynağında hak iddiasında bulunan Fransa ile çatışma raddesine gelmiş, Fransa'yı Nil'i aşmaması konusunda bizzat uyaran ise devlet bakanı Edward Grey olmuştu. Ancak Fransa Nil'in akış yönündeki İngiliz yönetimini baltalamak için Batı Afrika'dan sefere çıkıp, nehrin uzandığı üst kesimleri ele geçirmek isteyince, Fransızların emellerinin farkında olan İngiltere de 1896'da Sudan'ı işgal etmişti. Bir zamanlar Fransa'yı uyaran Grey 1905'te Dışişleri Bakanı olduğunda ise Almanya'nın Fransa'dan çok daha tehlikeli olduğunu görerek, Fransa'nın istediği bazı şeyleri almasına izin vermek gerektiğine karar vermişti. Bkz. J. Barr, *age.*, 2016, s. 23-26; Kent, *agm.*, 1975, s. 372.

⁸⁸⁸ Fransa da benzer şekilde o günlerde İngilizlerle olan ilişkilerinde dikkatli davranmıştır. Nitekim 1906 yılında İstanbul'daki Fransız Büyükelçi'nin Paris'teki Dışişleri'ne yazdığı bir telgrafta; Fransız Hükümeti'nin Bağdat Demiryolu projesinde Almanların tekliflerine karşı düşmanca tavır takınmalarının büyük hata olduğunu yazmıştı. Büyükelçiye göre bu türden destekler Almanlar tarafından hiç dostça olmayan bir tutum olarak karşılanacak ve bu da iki ülke (Fransa-Almanya) arasındaki ilişkilere zarar verecekti. Ancak Fransız Dışişleri Bakanı Monsier Pichon büyükelçiye verdiği cevapta İngilizlerle yaptıkları ittifakı savunmuştur. Pichon; İngiltere'nin Entente'den bu yana birçok farklı ortamda "*çok dostça bir tavır*" sergilediğini belirterek, İngiliz Hükümeti'nin görüşlerini mümkün olduğunca desteklenmesinin Fransız Hükümeti'nin görevi ve politikası olduğunu söylemiştir. Bkz. PRO, FO 371/144, No. 722, Sir Edward Grey'den Sir F. Bertie'ye 29 December 1906'da gönderilen "gizli" başlıklı mektup; E. H. Rice, *agt.*, 1974, s. iv; M. Kent, *agm.*, 1975, s. 372.

⁸⁸⁹ Mayıs 1909 sonlarında Londra'daki Fransız büyükelçi Cambon, İstanbul'da İngiliz ve Fransız finansının birlikte çalışmasının gerekli olduğunu vurgularken, İngilizlerin, Almanlarla Çin finansmanına girmekte büyük hata yaptıklarından yakınmıştı. Cambon'a göre şimdi de aynı durum İstanbul'da söz konusu olacaktı ve özellikle de Sir Ernest Cassel Alman finansçıları ile iş birliği yapmaya hevesliydi. Grey'e göre ise Çin'deki durum çok zorluydu; eğer bir iş birliğine gidilmezse Almanlar bütün demiryolunu ele geçirecek, İngilizleri ve Fransızları bu işten mahrum edeceklerdi. İstanbul'daki finansal iş birliğine gelince, Fransız finansçılarıyla çalışmaya hazırdılar, o güne kadar Fransızlarla iş birliği yapamamalarının nedeni İngilizlerden değil, doğrudan Fransızlardan kaynaklanmıştı; Öte yandan Cambon'ın iddia ettiği gibi Cassel'in Alman bankaları ile yakın temaslarının olduğu doğrudur. Aralık 1909'da Osmanlı Devleti'ndeki yolların yapımı için kredi sağlamak üzere Alman bankaları ile görüşmek üzere Almanya'ya gitmiş, daha sonra da Alman Kralı ile bu konuda görüşmeler yapmıştı. Ancak bu ziyaretler sonucunda İngiliz ve Alman sermayesini bir araya getirecek bir anlaşmaya varılamamıştı. Bkz. Tanin, "Bağdat Şimendiferi Meselesi", 22 Kânunuevvel 1909, S.469, s. 2; PRO, FO 800/193 A, Sir E. Grey'den Sir F. Bertie'ye, 24 Mayıs 1909 tarihli "Private" başlıklı mektup, s. 210; FO 800/193A, E. Grey'den Lowther'a 24.05.1909 tarihli mektup, s. 208.

⁸⁹⁰ C. Hardinge, Cambon'un Osmanlı Bankası'nın, İngiliz ve Fransızların eşit yönetimi temelinde yeniden organize edilmesinin artık zamanının geldiği sözlerine aynen katıldığını, ancak son üç yıldır Fransız Hükümeti ile bu konuda yaptıkları tüm görüşmelerin sonuçsuz kaldığından da yakınmıştır. Bkz. PRO, FO 800/193A, 15.12.1908, Hardinge'den Lowther'a gönderilen "Private" başlıklı mektup.

kurmak şeklinde bir niyetinin olmadığını söyleyerek, Fransız başbakanı sakinleştirmeye çalışmıştır. Sir Adam Block amaçlarının, sadece son yirmi yıldır engellendikleri Türkiye işlerinden adil bir pay almak olduğunu özellikle vurgulamıştır⁸⁹¹.

Bu bağlamda Sir Edward Grey'in, Osmanlı Bankası'nın Londra Komitesi'nden Albay H. A. Laurence ile Ağustos 1909'da yaptığı görüşmeler sırasında kullandığı ifadeler, o günlerdeki İngiliz politikasının, İstanbul'da kurulan bu yeni İngiliz bankası konusunda ne denli dikkatli davrandığını açığa vurmaktadır. Şöyleki; Albay Laurance, Ağustos 1909'da Grey'i ziyaret etmiş ve NBT'nin pratik olarak İngiliz Hükümeti'nin desteği ile kurulmuş olduğu izlenimi yaratan basında çıkmış haberlerin Paris'te yaratacağı yankılar hususunda Grey'i uyarmak istemişti. Laurance bir taraftan da aylar önce NBT konusunda yaptıkları bir konuşmayı hatırlatarak, İngiliz Hükümeti'nin "*NBT ile doğrudan bir ilgilerinin olmadığı*" şeklindeki politikasında bir değişiklik olup olmadığını öğrenmek istemişti. Grey ise Laurance'a verdiği cevaplarda son derece diplomatik bir dil kullanmış, üstü kapalı ifadelerle konuyu geçiştirmişti. Grey'in söylediğine göre başlangıçta Cassel'in bankası ile doğrudan bir ilgileri yoktu. İlk adımı Türkler atmışlar ve bu girişimi Cassel ile birlikte bağımsız bir şekilde düzenlemişlerdi. Ancak projede tereddütler başlayınca Türkler, Grey'e söz konusu girişimi cesaretlendirmesi konusunda çok baskı yapmışlardı. Türkler ayrıca, İngiliz finansının İstanbul'a beklenen ilgiyi göstermemesi halinde İngiliz sempatisinin kendileri açısından pek bir işe yaramayacağını da ifade etmişti. Grey'in, Laurance'a ifade ettiğine göre; Grey banka planını kesinlikle desteklemişti; ancak bu destek Sir Babington Smith'in, Cassel'in teklifini kabul etmesi için gösterdiği teşvikten ibaretti. Seçim Cassel'in kendisi tarafından yapılmış, Smith ise gönülsüz olduğu bu atamayı kabul ederken, Grey ile devlet hizmetinde sahip olduğu hakların saklı kalacağı konusunda anlaşmışlardı. Yine Grey'in ifadesiyle; İngiliz Hükümeti o sırada İstanbul'da, politik gerekçelerle İngiliz ve Fransız finansının iş birliği içinde hareket etmesini istemekteydi. Ancak bu iş birliğinin eşit şartlarda gerçekleşebilmesi için, İstanbul'daki İngiliz finansal çıkarlarının, Osmanlı Bankası'ndaki Londra Komitesi tarafından temsil edilenden daha güçlü olması gerekmektedir. Grey, her ne kadar Ernest Cassel, ya da herhangi bir İngiliz finansçının Osmanlı Bankası'ndaki İngiliz tarafının Fransız çıkarlarıyla eşitliğini gündeme getiren bir iş birliğini arzu ettiyse de, Cassel'in başını çektiği İngiliz finansörlerin kendi istedikleri gibi hareket etmeleri

⁸⁹¹ PRO, FO 371/762, No. 4287, 01.02.1909, 30.01.1909 tarihli Sir Adam Block'tan C. Hardinge yazılan Private başlıklı mektup.

gerektiğini de belirtmişti. Son olarak Albay Laurence'ın, Cassel'e İstanbul'daki imtiyazlarla ilgili olarak özel bir destek verip vermeyecekleri sorusu üzerine ise Edward Grey; şayet böyle bir şeye ihtiyaç duyulursa, doğrudan kendi inisiyatifi ile ortaya çıkmış bir kurumun (bankayı kastediyor) imtiyazlardan kesinlikle dışlanamayacağını Türklere söyleneceğini kaydetmişti⁸⁹².

Kanaatimizce İngiliz Dışişleri, İngiliz çıkarları için bankanın kurulmasını el altından teşvik etmekle birlikte, bankanın İngiliz Hükümeti'nin resmi desteği ile kurulduğunun ifade edilmesini hiçbir şekilde istememişti. Bunun için de Grey, bankaya verilen desteğin görünüşte Sir Babington Smith'in Cassel'in teklifini kabul etmesi için gösterdiği teşvikten ibaret kalmasını tercih etmişti. Böylece Osmanlı Bankası ve Fransız çıkarlarına, dolayısıyla İngiliz-Fransız iş birliğine hanel getirici bir durum da yaratılmayacaktı. Ancak daha da önemlisi İngiltere, Alman yayılmacılığının güçlü bir rakip olarak çıktığı ve savaşın ayak seslerinin duyulduğu bir ortamda Fransa ile gereksiz bir mücadele içine girmek istememiş, temel strateji olarak Fransa'yı yanına almayı hedeflemişti. Hardinge'in da dikkat çektiği üzere o zamanlar, İngiliz Dışişleri'nde herkesin yapabileceği şey; Fransızlar üzerinde yoğunlaşarak, Türklerle olan tüm finansal ilişkilerde onları bir kenara atmamaya özen göstermek ve Fransızları, Alman bankacıların kucağına itme riskini bertaraf etmekti⁸⁹³. Bu yüzden de Sir Ernest Cassel'in bankasının kuruluşuna verdiği desteği açıkça ilan etmemiş, kamuoyunun gözünde National Bank'ın İngiliz Hükümeti'nin bir girişimi sonucunda ortaya çıktığı izlenimi vermek istememişti.

Özellikle Edward Grey, I. Dünya Savaşı'na kadar ne yapıp edip Fransa ile ilgili hassas dengeyi koruyarak bu kritik durumu yönetmeye çalışmıştır. Bu sorun ise o dönemde NBT'nin hemen hemen tüm işlerine yansımıştır. Dolayısıyla Edward Grey, Fransız-İngiliz ittifakına, hatta bazı konularda da diğer ortağı Rusya ile ilişkilerine zarar vermektan çekindiğinden, NBT'ye, onu kalkındırarak boyutta tatmin edici bir destek vermemiş, ya da verememiştir. Bu yüzden umulanın aksine, bankanın normal ticari faaliyetleri bile eğer İngiltere'nin Fransa ile ilgili dış politikasına uyumlu değilse engellenmiş, bu da bankanın başarısını olumsuz etkilemiştir. Bunun yanı sıra İngiliz Hükümeti daha büyük çıkarlar söz konusu olduğunda bankanın menfaatlerini hiç düşünmeden feda etmiştir. Mesela Mezopotamya petrol imtiyazları konusunda kendi

⁸⁹² PRO, FO 800/193A, H. A. Laurance'in Grey'e 09.08.1909 tarihli mektubu ve Sir Edward Grey'in Laurance'e verdiği cevabı içeren 16.08.1909 tarihli Lowther'e gönderilen memorandum, s. 191, 199-200.

⁸⁹³ E. H. Rice, agt., 1974, s. 101.

politikaları gereği (bu politika İngiliz devlet şirketi haline getirilmiş olan Anglo-Persian'ın çıkarlarının öncelenmesi idi) bankanın elde ettiği tüm kazanımları onun elinden almakta bir an bile tereddüt etmemiştir.

2.8. The National Bank of Turkey'in İngiliz Hükümeti Nezdindeki Özel Konumu

İngiliz Hükümeti yukarıda bahsedilen sebeplerle NBT'yi bizzat kendisinin kurmadığını, özel bir girişimin ürünü olduğunu özellikle ve sık sık vurgulasa da bu bankacılık girişimini el altından teşvik etmiş ve cesaretlendirmiştir⁸⁹⁴. Çalışma kapsamında incelediğimiz Cambridge'deki Trinity College Library, Londra'daki The Baring Archives⁸⁹⁵, Oxford'daki St Antony's College bünyesindeki Middle East Center Archives'daki bankaya ait binlerce özel kayıttan ve Kew'deki The National Archive'da (Public Record Office) İngiliz Dışişleri'ne ait birçok resmi belgeden, Foreign Office'in en başından itibaren İstanbul'da kurulacak bir İngiliz bankası hakkındaki gelişmelerden haberdar olduğu, bankanın kuruluşunu resmi düzeyde olmasa da örtülü bir şekilde desteklediği ve ilerleyen zamanlarda (tüm zorluklarına rağmen) devam etmesi için teşvik ettiği anlaşılmıştır.

Bu bağlamda İngiliz diplomatlar ve bankanın yöneticileri arasında geçen bazı yazışmalar, bankanın en başından itibaren İngiliz Dışişleri'nin nezdinde özel bir konumu olduğunu açıkça göstermektedir. Şöyle ki; 1911 başlarında NBT'nin sahipleri ve yöneticileri bankanın Türkiye'deki işlerinin iyi gitmemesinden dolayı karamsar bir hava içine girip, bankayı kapatma noktasına geldiklerinde Türkiye'de kalmaları konusunda

⁸⁹⁴ Bu olgu bankanın yöneticileri tarafından çok yerde tekrarlanmıştır. Babington Smith'in 07.10.1910'da Arthur Nicolsan'a gönderdiği mektupta da açıkça şu şekilde yazılmıştır: *"The British Government encouraged and assisted the foundation of the National Bank, because it desired that British Finance should again take its place in Turkey, and because the Ottoman Bank, originally an Anglo-French institution, had in course of time become purely French. I ought to add that practically the whole capital of the Bank was provided by Sir Ernest Cassel, Lord Revelstoke and Sir Alexander Henderson"*. Bkz. The Baring Archive, Vol. 2, s. 10; PRO, FO 371/1826, No. 26928, Sir H. Babington Smith'in Sir Edward Grey'e 11.06.1913'te gönderdiği "gizli" mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Sir H. Babington Smith'in Sir Edward Grey'e 11.06.1913'te gönderdiği "gizli" mektup; Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 (3) 2, Sir Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a 07.10.1910'da gönderilen mektup.

⁸⁹⁵ The Baring Archive aslen Baring's Brothers Co. Şti. tarafından kurulmuştur. Bu şirket 1995'te iflas edince ING Bank tarafından satın alınmış ve bünyesindeki bu arşiv de INB Bank'a devredilmiştir. The Baring Archive olarak faaliyetlerine devam eden arşiv hâlen Londra, Liverpool Street, London Wall adresinde mükim ING Bank'ın merkez binasında bulunmaktadır. Söz konusu arşivdeki belgeler hakkında tarafımızca yapılan yazışmalar sırasında İngiliz arşiv görevlisinin bildirdiği bankaya ait dört klasörün yanı sıra çalışma esnasında dokuz klasörün daha varlığı tespit edilmiştir. The Baring Archive'da tamamı bankaya ait toplam 13 klasör bulunmakta olup, toplam belge sayısının 9200 adet olduğu görülmüştür.

ikna edilmişlerdi. Zira bankanın yöneticileri açısından İngiliz Dışişleri'nin tavrı ve gelecekteki Türkiye politikasının öğrenilmesi büyük önem taşımaktaydı. Bu nedenle Babington Smith bankanın geleceği konusunda bir karar alma aşamasına gelinip, yol göstermesi açısından kendi Dışişleri'ne başvurduğunda, bilhassa da Edward Grey tarafından telkinlerde bulunmuş ve bankanın bu kadar kısa süre içinde pes etmesinin yazık olacağına dikkat çekilmişti. Hatta Edward Grey, Babington Smith'in şikayet ettiği konularda bankaya yardımcı olacağına dair güvenceler vermişti⁸⁹⁶. Nitekim Edward Grey, Fransızlara, National Bank'ın kendi çıkarlarını düşünmek zorunda olduğunu bildirmiş ve bu yüzden de Türk kredileriyle ilgili olarak 1911 kredisine benzer bir durumun bir daha tekrarlanmayacağını, bankaya herhangi bir kısıtlama getirmeyeceklerini bildirmiştir. Bağdat Demiryolu meselesinde ise; Türklerle anlaşmazlıklarının başlıca kırılma noktaları olan Basra Körfezi ve Kuveyt konularında bir uzlaşmaya gidebileceklerini söylemiştir⁸⁹⁷. Grey, Bağdat konusunda bir düzenlemeye gidildiği takdirde, bunun finansal işlemlerinde bankanın taleplerinin kesinlikle İngiliz Hükümeti'nce dikkate alınacağını da kaydetmişti⁸⁹⁸.

Babington Smith'in bankanın geleceği konusunda Edward Grey ile görüşmeye gittiği o günlerde, Müsteşar Sir Arthur Nicolson da⁸⁹⁹ Lowther'a, hiçbir İngiliz finans kurumunun işine karışmak gibi bir adetleri olmasa da, NBT'ye bir miktar ve belli ölçülerde yardım etmek zorunda olduklarını bildirmişti. Nicolson'a göre finansörler için meselelerin politik karakteri ya da peşinde koştukları amaçların İngiltere'nin çıkarları ile örtüşüp, örtüşmemesi hiç önemli değildi. Onlar sadece elde edecekleri kâr'a bakmaktaydılar. Müdahale edildiklerinde ise mutlaka başka yönlerde bir miktar taviz verilmesini beklerlerdi. Ancak bu bahsedilen şartlar genel olarak finans kurumlarıyla ilgiliydi. NBT'nin ise Foreign'in Office nezdinde farklı ve özel bir pozisyonu vardı ve

⁸⁹⁶ Babington Smith'in şikayetleri başlıca; Türk Hükümeti'nden tatminkâr destek gelmemesi, Türkiye'de yeterince İngiliz teşebbüsünün bulunmaması, 1910 sonbaharındaki Türk kredisi mevzuu ve son olarak Sir Ernest Cassel ve Dr. Von Gwinner arasındaki görüşmelere dayandırılan Bağdat Demiryolu sorununun çözümü konusundaki başarısızlığı. Üstelik Osmanlı Bankası da, bankanın yeniden organizasyonu adı altında NBT'yi yutmak niyetindeydi. Ve iki ülke arasındaki ilişkiler de giderek gerilmekteydi. Bkz. HBS 30 51 (3), Cassel'den Sir Arthur Nicolson'a 08.10.1910'da gönderilen confidential mektup; HBS 28 231 (1-4), 27.02.1911, Memorandum of Interview between Babington Smith and E. Grey.

⁸⁹⁷ Grey'e göre, eğer Türkler ve Almanlar Bağdat konusunda uzlaşırlarsa Fransızlar da muhtemelen ciddi bir sorun çıkarmayacaklardı. Kuveyt meselesinde de, şayet Türkler Kuveyt şeyhini huzursuz etmeyeceklerini garanti ederlerse (Kuveyt şeyhinin de düzgün davranması şartıyla) İngiliz Hükümeti de Kuveyt'te Türk egemenliğini tanıyabilecekti.

⁸⁹⁸ HBS 28 176 (1-4), Babington Smith'den Cassel'e 27.02.1911'de gönderilen görüşme tutanağı; HBS 28 231 (1-4), 27.02.1911, Memorandum of Interview between Babington Smith and E. Grey.

⁸⁹⁹ A. Nicolson, Hardinge'den sonra Dışişleri'ne daimi sekreter olarak atanmıştır.

banka diğer finans kurumlarına gösterilen alışıl gelmiş yaklaşımın dışında tutulmaktaydı⁹⁰⁰.

⁹⁰⁰ PRO, FO 800/193A, 23 Ocak 1911, Nicolsan'dan Lowther'e "Private" başlıklı mektup.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞDAT DEMİRYOLU MESELESİNDE SIR ERNEST CASSEL MİSYONU VE NBT'NİN ÖNEMLİ İSTİKRAZ GİRİŞİMLERİ

3.1. Bağdat Demiryolu Meselesinde Sir Ernest Cassel Misyonu

Bağdat Demiryolları projesi; 20. yy başlarında uluslararası siyasetin merkezine oturan ve Tevfik Çavdar'ın deyimiyle “*modern emperyalizmin ilk aşamalarını incelemek açısından zengin bir laboratuvar*” niteliğinde olan çok önemli bir meseledir⁹⁰¹. O dönemde demiryolu imtiyazları ve buna bağlı olarak kazanılacak petrol, maden, liman gibi imtiyazlar büyük devletler arasında yaşanan güç savaşında kullanılan en önemli araçlardı. Osmanlı topraklarında yapımına yeni başlanan demiryolu şebekesi de bu anlamda mühim bir yer teşkil etmiş, özellikle de Almanların Bağdat Demiryolu projesi siyasi ve ekonomik çekişmenin odak noktası olmuştu⁹⁰².

Bağdat Demiryolu projesine giden süreç ise, ilk kez bir İngiliz şirketine 1856'da verilen ayrıcalıkla yapımına koyulan ve 1866'da işletmeye açılan İzmir-Aydın hattı ile başlamıştır. 1888 yazında Şark Demiryolları, Avusturya sınırından başlayıp Belgrad, Niş, Sofya ve Edirne'den geçerek İstanbul'a ulaştığında, İngilizler de Anadolu'da, İzmir-Aydın hattının yanı sıra Adana-Mersin demiryoluna sahiptiler ve Haydarpaşa-İzmit demiryolunu kiralamışlardı. İzmir-Kasaba (Turgutlu) hattı ise Fransızların kontrolündeydi.

Padişah II. Abdülhamid Şark Demiryolları tamamlanınca, Düyunu Umumiye İdaresi'nin önerisiyle Anadolu'yu demiryolu ağıyla örmeyi gündeme getirmişti. Sultan Abdülhamid'in büyük rüyası, aynı zamanda Wilhelm von Pressel'in da rüyası olan Boğaziçi'ni Basra Körfezi'ne bağlayacak bir demiryolu inşası arzusuydu. Bu hat Anadolu'da ve Suriye'de var olan demiryolları ile birleşince, başkent İstanbul raylarla İzmir, Halep, Şam, Beyrut, Musul ve Bağdat'a bağlanacaktı. Osmanlı Nafia Nezareti 1886'da Haydarpaşa-İzmit hattının işleten İngiliz şirketine bu demiryolunu Ankara'ya kadar uzatmasını teklif etmiş, bu kısım tamamlandıktan sonra hattın Bağdat'a kadar uzatılması düşünülmüştü. Bu teklif 1888'de tekrar yinelenmiş, üstelik Sultan'ın da masraflara katılacağı bildirilmişti. Ancak Haydarpaşa-İzmit hattını kiralayan şirket bu işe

⁹⁰¹ T. Çavdar, *age.*, 2003, s. 68.

⁹⁰² Z. N. Aksun, *age.*, 2010, s. 302, 353, 428.

ilgi duyup, para yatıracak sermayedar bulamayınca söz konusu yatırımdan vazgeçilmişti⁹⁰³. Her ne kadar Düyunu Umumiye'deki Britanya temsilcisi ve Başkan olan Sir Vincent Caillard projeyi finanse etmek amacıyla bir Britanya sendikası oluşturmaya çalışmışsa da, bu çabalar sonuçsuz kalmıştı⁹⁰⁴.

O sıralarda Harbiye Nezareti'ne "Mauzer" (Mavzer) tüfekleri satmak isteyen Stuttgart'taki Württembergische Vereinsbank yöneticisi Dr. Alfred von Kaulla bu işe ilgi duymuş ve Deutsche Bank'ın idare müdürü Dr. Georg von Siemens ile anlaşmıştı. İngilizlerin ayaklarına gelen fırsatı kaçırmaması, Almanların işine yaramıştı. Çok geçmeden de Dr. Alfred von Kaulla ve Deutsche Bank ortaklığı 4 Ekim 1888'de, İstanbul-Ankara hattında bir demiryolu inşa edilmesi için 99 yıllık bir imtiyaz elde etmişti. Bu şekilde Anadolu Demiryolu Kumpanyası (La Soci  t   du Chemin de fer Ottomane d'Anatolie) doğarken, Osmanlı'daki ilk Alman demiryolculuğu girişimi de başlamış bulunmaktaydı. II. Abd  lhamid, şirkete Ankara demiryolu için kilometre başına yılda en az 15.000 frank kazancı da garanti etmişti. Bu para D  yunu Umumiye'nin, yeni hattın güzergahındaki yerlerden toplayacağı vergilerden karşılanacaktı. Bu imtiyazın bir özelliği de; demiryolunun Samsun, Sivas ve Diyarbakır  zerinden Bağdat'a kadar uzatılması şartını taşıyor olmasıydı⁹⁰⁵.

Ankara hattı ciddi teknik ve ekonomik zorluklara rağmen Sultan II. Abd  lhamid'in ricası üzerine beş yıldan daha az bir sürede tamamlanmış ve Anadolu Demiryolu şirketi'ne ödül olarak 1893'te, Eskişehir'den Konya'ya 444 kilometrelik bir şube hattı döşemek ayrıcalığı daha verilmişti. Bu yeni hat için de Sultan, daha önceki imtiyazda olduğu gibi 15.000 frank kazancı garanti etmişti. Anadolu'nun güneyindeki zengin bölgelere demiryolu ile ulaşmanın yararlarını çok iyi bilen kumpanya hemen işe koyularak, 1896'a gelindiğinde hattı Konya'ya kadar uzatmıştı. Sultan, bu şekilde ikinci hattın ayrıcalığını Almanlara verirken, Fransızları da ihmal etmemiş, onlara da İzmir-Kasaba hattını Afyonkarahisar'a kadar uzatma hakkını vermişti. Bir başka Fransız şirketi de Suriye'de, şam-Humus-Halep demiryolunu yapma ayrıcalığını Osmanlı hazinesinden sağlam güvenceler kopararak almıştı. Söylendiğine göre bu taviz, Almanlara verilen imtiyazlara karşılık Fransız büyükelçisinin çıkardığı gürültü üzerine verilmişti⁹⁰⁶.

⁹⁰³ Osmanlı topraklarında ilk demiryolu inşaatı 1851'de Mısır'da başlamış, bu demiryolunun uzunluğu 1869'da 1.300 kilometreyi aşmıştı. Bkz. E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 35.

⁹⁰⁴ K. Grunwald, *agm.*, 1969, s. 142.

⁹⁰⁵ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 35.

⁹⁰⁶ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 35, 37.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Deutsche Bank grubu Anadolu Demiryolu'nu başarılı bir şekilde tamamladıktan sonra, Sultan Abdülhamid bu gruba ünlü Bağdat Demiryolu projesi olarak bilinen demiryolu sistemini Bağdat ve Basra Körfezi'ne uzatma sorumluluğunu vermek istemişti. Bu bölgede nüfuz ve hakimiyetini genişletmek isteyen Alman Hükümeti de hattın yapımını üstlenmesi için Deutsche Bank'a baskı yapmaktaydı. Ancak Alman hükümetinin tam destek sözüne rağmen bankanın bu kadar büyük bir projenin finanse edilmesine yönelik kaygıları ve uluslararası politik çekişmeler nedeniyle inşaata devam etme konusunda isteksizliği bulunmaktaydı. Bu gerekçelerle Deutsche Bank 1899-1903 yılları arasında bir taraftan Türk Hükümeti ile Bağdat Demiryolları'na dair görüşmeleri sürdürürken, diğer yandan da Alman Hükümeti'nin onayı ile İngiliz ve Fransızların finansal açıdan katılımlarını sağlamaya çalışmıştır. Deutsche Bank bu girişimleri hem finansal taahhütlerinin yükünü hafifletmek, hem de İngiliz ve Fransızların projeye olan düşmanlıklarını yok etme ya da azaltma amacıyla gerçekleştirmişti⁹⁰⁷.

Bu bağlamda Almanlar ilk olarak Fransızlara iş birliği teklifinde bulunmuş, Fransız çıkarlarını temsil eden Osmanlı Bankası, "*Chemin de fer de Cassaba ve Régie Générale des Chemins de fer*"den oluşan bir Fransız grubu da yanına alarak, Almanlarla anlaşmıştı⁹⁰⁸. Bu amaçla kurulan "Bağdat Demiryolu Kumpanyası" adlı şirket, Deutsche Bank ve Osmanlı Bankası tarafından 1899 yılında İstanbul'da tescil ettirilirken⁹⁰⁹, üçüncü ortak olarak da bir İngiliz grubunun katılımı üzerinde mutabık kalınmıştı. Bunun nedeni ise kısmen 25 milyon Osmanlı Lirası civarındaki gerekli sermayenin Berlin ve Paris'te toparlanmasının güçlüğü, kısmen de Türkiye'nin artan gümrük vergilerinden bir garanti vermesi gerektiğinden yeni gümrük antlaşmaları yürürlüğe girinceye kadar İngiliz muhalefetinin önlenmesiydi⁹¹⁰.

İngiltere'de ise bir yandan Basra Körfezi'ndeki varlığını tehdit edecek Alman projesine engel olmak, diğer yandan da projeye katılarak, hem kontrol, hem de ekonomik çıkar sağlamak arasında gelgitler yaşanmaktaydı. Bir başka seçenek ise; hattın Bağdat'a

⁹⁰⁷ J. Viner, *age.*, 1951, s. 69.

⁹⁰⁸ O yıllarda Fransız Hükümeti de Bağdat Demiryolu'na Fransa'nın katılımını desteklemekteydi. Fransız Dışişleri Bakanı M. Dalcasse 1901'de Paris'te kota edilecek bir Rus kredisi çıkarmanın sözü karşılığında Rus Ekonomi Bakanı M. Witte'ı da ikna etmişti. Ancak daha sonra M. Dalcasse, Alman bankerlerin demiryolunun kontrolünü İngiliz ve Fransız yatırımcılara bırakmayı reddetmesi üzerine Fransız bankerlerini bu teşebbüste Almanlarla iş birliği yapmamaları konusunda uyarıyordu. Bkz. J. Viner, *age.*, 1951, s. 69.

⁹⁰⁹ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 58-59, 86.

⁹¹⁰ HBS 29 26 (1), Babington Smith'den J. P. Morgan & Co.'dan Dawkins'e 25.02.1901'de gönderilen mektup.

kadar olan kısmının Almanlar, Bağdat'tan Körfez'e kadar olan bölümünün ise İngiltere tarafından yapılmasıydı. Bu görüşler parlamento ve basında tartışılırken⁹¹¹, İngiliz kamuoyu da Almanya'nın Türkiye'deki ilerlemesine ve demiryolunun Kuveyt sınırına dayanmasına karşı çıkmaktaydı⁹¹².

1899'a gelindiğinde konu Britanya'nın Hindistan Genel Valisi Lord Curzon'un attığı çok radikal bir adımla yepyeni bir boyut kazanmıştır. J. Haslip'in "*büyük emperyalist*" olarak nitelendirdiği Curzon, o zamanlar kendi inisiyatifi kullanarak, Basra Körfezi'ndeki İngiliz temsilcisi Albay Malcolm John Meade'e, Kuveyt'e gidip, Şeyh Mübarek ile gizli bir anlaşma yapmasını emretmişti. 23 Ocak 1899'da imzalanan bu anlaşma ile Şeyh Mübarek 15000 Hindu rupisi ödeme karşılığında, İngiltere'nin korumasını kabul ederek, bölgedeki İngiliz temsilcisinin haberi olmaksızın hiçbir uluslararası anlaşmaya imza koymayacağına dair söz vermişti. İngiltere ise, Osmanlı Devleti'nin olası bir askeri kuvvet göndermesi durumunda Kuveyt'i korumak üzere Hindistan'dan bir birlik göndermeyi taahhüt etmişti. Kuveyt bu tarihten itibaren Britanya'nın Arap Körfezi'ndeki özel ilgi alanı haline gelmiş ve altmış yıl boyunca İngiltere'nin koruması altında kalmıştı⁹¹³. Nitekim Alman mühendisler hat istasyonunda çalışmak üzere Kuveyt'e gittiklerinde Kuveyt Şeyhi tarafından temkinli bir şekilde karşılanmışlardır. Almanlar bu durumu Babıâli'ye şikâyet etmiş, ancak daha Osmanlı Sultanı, Kuveyt'e bir müfreze göndermeden önce İngiliz donanması çoktan harekete geçmiştir. Bu Türklere ve Almanlara karşı bir meydan okumaydı, böylece İngiltere kendi nüfuz alanı ve kıyıları olarak gördüğü bu bölgede rakip kabul etmeyeceğini açıkça göstermekteydi⁹¹⁴.

Bu şartlar altında 1901'e kadar hiçbir İngiliz grup söz konusu demiryolu projesine katılmamıştır. İngiliz sermayesinin bu işten uzak durmasının en büyük nedeni ise mevcut

⁹¹¹ R. Barellies, *age.*, 2003, s. 278.

⁹¹² Helfferich'in tahminine göre Cassel de bu sebeple Anadolu demiryolu işinden dikkatli bir şekilde uzak kalmıştır. Rusya da 1899'da Alman projesine itirazda bulunmuş olsa da, daha sonra Kuzey Anadolu ve Ermenistan demiryollarının Rusya tarafından inşa edilmesi koşuluyla bir uzlaşmaya varılmıştı. Bkz. K. Grunwald, *agm.*, 1969, s. 143.

⁹¹³ J. Haslip, aktaran R. Barellies, *age.*, 2003, s. 279; J. B. Kelly, "Salisbury, Curzon ve 1899 Kuveyt Anlaşması", (Salisbury, Curzon and the Koweit Agreement of 1899) Uluslararası Tarih çalışmaları, 1967, Hamden, Connecticut, aktaran R. Barellies, *age.*, 2003, s. 279; E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 185; E. Black, *age.*, 2004, s. 119; F. William Engdahl, *A Century of War Anglo-American Oil Politics And The New World Order*, Pluto Press, London, 2004, s. 25; Önder Kocatürk, "İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri (1913-1914)", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Vol. 6/3, Summer 2011, s. 1461, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1306664911_92_%C3%B6nder_kocat%C3%BCrk.pdf, (13.03.2015); M. Kent, *age.*, 2013, s. 265-279.

⁹¹⁴ R. Barellies, *age.*, 2003, s. 279.

sözleşmede böyle bir grubun kabulü için kesin bir hükmün bulunmamasıydı. Nitekim Deutsche Bank'tan Dr. Von Siemens, İngiliz katılımı için Londra'da bazı finansçılarla temasa geçmişse de; gerek Rothschild'ler, gerekse de Baron Reuters sözleşmede kesin hükümler yer almadan hiçbir bankacının buna yanaşmayacağını söyleyerek, teklifi reddetmişlerdi. Dr. Siemens ayrıca Foreign Office'den Sir Thomas Sanderson ve Sir Nicholas N. O'Connor ile de görüşmeler yapmış, Sir O'Connor bir büyükelçinin bu türden girişimlere finansçı aramasının çok uygun olmayacağını söyleyerek, onu Sir Henry Babington Smith'e yönlendirmişti. Babington Smith de politik gerekçelerle, söz konusu projeye İngiliz katılımının büyük önem taşıdığını düşünmekteydi. Ancak mali külfeti bu denli büyük bir projeye katılacak bir grubu bulmak zordu ve bu amaçla Caillard'la yazışmalar yapmış, ona Sir E. Cassel'in konuya yaklaşımını sormuştu. Sir Vincent Caillard gerek Cassel'e yakınlığı, gerekse de Anadolu Demiryolu hakkında çok eskilere dayanan bilgisiyle proje hakkında Cassel ile müzakere edebilecek en doğru kişiydi⁹¹⁵. Cassel ise İngiliz katılımının en az diğer iki ülkeninkine eşit olması şartını ileri sürmüştü⁹¹⁶. Projede J. S. Morgan & Co. ile Lord Hillingdon da Cassel ile birlikte hareket etmekteydi; hepsinin ortak görüşü; sermaye, yönetim, siparişler vb konusunda diğer taraflarla eşitlik sağlanmadıkça katılımın kabul edilmeyeceği yönündeydi⁹¹⁷.

Bu aşamada Cassel ve arkadaşları İngiliz Hükümeti'nin tavrını öğrenmeye gitmişler ve Lord Lansdowne'dan şaşkıncu bir şekilde İngiliz Hükümeti'nin projeye taraftar olduğunu öğrenmişlerdir. Zira Lansdowne, Fransız Hükümeti'nin projeye gösterdiği yakın ilgiden dolayı⁹¹⁸ bu hattın er ya da geç inşa edileceğine inandıklarını söylemiştir. İngiliz Hükümeti bu koşullarda "*kendi yiyemediğini başkasına da yedirtmeme*" politikası⁹¹⁹ yerine, İngiliz çıkarlarının güvence altına alınması koşuluyla projeye aktif olarak katılımın akıllıca olacağını düşünmekteydi. Lord Lansdowne'nun İngiliz çıkarlarından kastı; Anadolu Demiryolu ve denizden denize olan tüm hattın uluslararası bir temele oturtulması, özellikle Basra Körfezi kısmındaki hattın güvenliği

⁹¹⁵ HBS 29 25 (1), Babington Smith'den Caillard'a 25.02.1901'de İstanbul'dan gönderilen mektup; HBS 29 22 (1), Foreign Office'de 04.01.1901'de Dışişleri Müsteşarı Sir Thomas Sanderson, İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Sir N. O'Connor ve Dr. Von Siemens arasında geçen "gizli" görüşme tutanağı; HBS 29 26 (2), Babington Smith'den, J. P. Morgan & Co. Dawkins'e 25.02.1901'de gönderilen mektup.

⁹¹⁶ HBS 29 41 (2), Babington Smith'den Caillard'a 03.08.1901'de gönderilen mektup.

⁹¹⁷ HBS 29 58 (1), 26.03.1902'de C. Dawkins'den Babington Smith'e gönderilen mektup.

⁹¹⁸ İngilizler bu mektuptan çok kısa bir süre sonra Fransız ve Almanların içeriği bilinmeyen bir anlaşmaya vardıkları haberini almışlardır. Bkz. HBS 29 77 (3), Babington Smith'den Dawkins'e 19.02.1903'te gönderilen mektup.

⁹¹⁹ Orijinal dokümanda "*A dog-in-the-manger policy*" olarak geçmektedir.

ve Hint postalarının taşınması için tatmin edici düzenlemelerin yapılmasıydı⁹²⁰. O günlerde ayrıca Foreign Office'in onayıyla, Bağdat Demiryolu sorunu ile ilgilenmesi için Londra'da bir de komite oluşturulmuştu. Komite; Sir Ernest Cassel, J. S. Morgan'dan Sir Clinton Dawkins ve Baring Bros & Co.'dan Lord Revelstoke'dan oluşmaktaydı. Lord Revelstoke grubu resmi olarak temsil edecek, komitenin tüm üyeleri, yönetimde ve bu demiryolu işinde eşit bir paya sahip olacaktı⁹²¹.

O dönemde İngiliz Hükümeti projeye özellikle Basra Körfezi'nin kontrolünü ellerinde tutmak için katılmayı isterken, Almanlar ise her ne kadar hattı bitirebilecekleri yolunda bir izlenim verseler de, kendi parasal imkânlarıyla bu devasa projeyi tek başlarına tamamlayamayacaklarını hesap ederek, İngilizlerle anlaşmak istemişlerdi⁹²². Bunun yanı sıra Almanlar, Bağdat Demiryolu projesinde İngiltere'nin politik iş birliğini de önemsemişti. Bu nedenle Deutsche Bank'ın yeni başkanı Arthur V. Gwinner 1903 yılı boyunca Cassel ve arkadaşlarını bu projeye katılımları konusunda yönlendirmeye çalışmıştı. Ancak İngiliz grubun temsilcilerinden Sir Clinton Dawkins eşit koşullarda katılım sağlanmadıkça projeye dâhil olamayacaklarını yinelemişti; Anadolu Demiryolu gibi tek bir gücün kontrolünde ve elinde olan bir projeye iş birlikçi olmak ne kendileri ne de İngiliz Hükümeti'nce kabul edilemezdi⁹²³.

Dr. Gwinner, bir taraftan İngilizlerle, diğer yandan da hem Türkler, hem de Fransızlarla ayrı ayrı görüşmeler yaparak, konunun kontrolünü elinde tutmaya çalışmıştı⁹²⁴. Gwinner güya Fransızları, İngiltere için bir pay ayırmaya ikna etmede büyük zorluk çekmekteydi; Türkler ise Anadolu Demiryolu'nun uluslararası bir niteliğe bürünmesine karşı çıkmaktaydılar, çünkü demiryolunun %10'luk hissesinin kendi

⁹²⁰ HBS 29 73 (2), Dawkins'den Babington Smith'e 06.02.1903'te gönderilen mektup.

⁹²¹ HBS 29 86 (1), Dawkins'den Babington Smith'e 13.03.1903'te gönderilen mektup.

⁹²² Nitekim 1904'ün başlarında, hattın teknik olarak inşası en kolay bölümü olan Konya Ereğlisi projesi yılsonundan önce bitirilmiş olmakla birlikte, inşaat Toroslara gelip dayanınca İtilaf devletlerinin de tahmin ettiği gibi süreç tıkanmıştı. Bkz. PRO, FO 371/148, No. 481, 02 December 1906; G. P. Gooch ve H. W. V. Temperley, *age.*, 1955, s. 793; S. Yerasimos, *age.*, 1975, s. 1082.

⁹²³ HBS 29 73 (1), Dawkins'den Babington Smith'e 06.02.1903'te gönderilen mektup.

⁹²⁴ Bu aşamada Almanya açısından Alman-İngiliz iş birliğindeki asıl sorun, Alman kamuoyunun ikna edilmesiydi. Bu yüzden de Alman Hükümeti, Alman kamuoyu kendi ülkeleri için en iyi pazarlık koşulları sağlanmadıkça bu konuda bir anlaşmaya varmaya sıcak bakmamaktaydı. Alman hükümeti, Alman kamuoyuna bunun (İngiliz katılımının) kesinlikle bir imtiyaza karşılık olduğunu göstermedikçe bir anlaşmaya varmak zordu. Bkz. HBS 28 217 (1), Babington Smith'den Cassel'e 26.05.1910'da gönderilen mektup; Sir E. Goschen'den Sir C. Hardinge'ye 15.12.1909'da gönderilen mektup, FO 46381/2074/0944A, No. 308, s. 408-409, aktaran G. P. Gooch, ve H. W. V. Temperley, *age.*, 1955, s. 408-409.

ellerinde kalmasını savunmaktaydılar⁹²⁵. Fakat Babington Smith'e göre bu rekabeti kızırtıma adına Almanların bir oyunuydu⁹²⁶. Bu sebeple ya Dawkins, ya da Cassel'in gerçeği anlamak için Paris'le doğrudan temasa geçmesini önermişti⁹²⁷.

Gwinner ayrıca, Türk Hükümeti'nin kendilerini bir Alman kredisine hazırladıklarını söylemişti, bu gerekçeyle de Türklerin %10'luk bir katılımı elinde tutması Almanlarca arzu edilen bir şeydi. Oysaki Babington Smith'e göre; bu krediyi çok büyük bir ihtimalle Türklere Almanlar teklif etmişti. Çünkü Almanlar için amaç; çoğunluğu ellerinde tutarak, gücü korumaktı. Türklerin %10'luk hissesi bu şekilde pratikte Almanların cebine girecekti. Almanların hesabına göre; Fransız, İngiliz ve Alman katılımı görünürde %22,5'luk paylarla eşitlenecekti. Ancak demiryolunun fiilen kontrolü; Türkler %10, Anadolu Demiryolu %9, Almanya %22,5= %41,5 oranıyla yine Almanların elinde olacaktı⁹²⁸.

Bu arada Almanlar ve Türkler arasında uzun süredir devam eden Bağdat Demiryolu görüşmeleri sonuçlanmış, imtiyazın orijinal sahibi Anadolu Demiryolu Şirketi 05 Mart 1903'te Osmanlı Hükümeti ile 99 yıllık bir anlaşma daha imzalamayı başarmıştı. Bu anlaşma ile Bağdat Demiryolu hattı 2000 km'den daha fazla olacak şekilde, Konya'dan Basra Körfezi'ne kadar uzanacaktı⁹²⁹. Bunun hemen arkasından da Anadolu Demiryolu Şirketi'nin elindeki imtiyaz, "*Société Impériale Ottomane du Chemin de Fer de Bagdat*"a, ya da daha genel adıyla bilinen "*Bağdat Demiryolu Şirketi*"ne devredilmiştir. Şirketin 15.000.000 frank tutarındaki sermayesinin yarısı ödenmiş olup, bu sermayenin %10'luk kısmı Anadolu Demiryolu Kumpanyası'na, %10'u Osmanlı Hükümeti'ne, %80'lik pay ise Deutsche Bank'tan bir grup finansöre ayrılmıştı. Deutsche Bank adına kayıtlı bu sermayenin %70'nin ise hemen hemen eşit miktarlarda Alman ve

⁹²⁵ HBS 29 78 (1), Dawkins'den Babington Smith'e 19.02.1903'te gönderilen "gizli" mektup; HBS 29 79 (1), Babington Smith'den Dawkins'e 23.02.1903'te gönderilen mektup.

⁹²⁶ Bağdat Demiryolu'na İngiliz katılımının sağlanması için 1903'te yapılan görüşmeler, karşılıklı öne sürülen şartlarda bir uzlaşmaya varılamadığından sonuçsuz kalmıştır. O günlerde bu girişime ilgi duyan İngiliz kapitalistlerden Morgan'dan Sir Clinton Dawkins'e göre; Bağdat meselesi İngiliz basınının ve halkın büyük kısmının paylaştığı Alman düşmanlığının yarattığı tatsız ve şiddetli duygulara feda edilmişti. Alman iş birliği şeklinde görünen bu girişim sert bir tepki ve düşmanlıkla karşılanınca, Başbakan Balfour da geri adım atmıştı. Bkz. E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 170-172.

⁹²⁷ HBS 29 79 (1), Babington Smith'den Dawkins'e 23.02.1903'te gönderilen mektup; HBS 29 86 (2), Dawkins'den Babington Smith'e 14.03.1903'te gönderilen mektup.

⁹²⁸ Geri kalan %13,5 ise İsviçre ve Avusturya'ya ait olacaktı. Bkz. HBS 29 80 (1), Babington Smith'den Dawkins'e 25.02.1903'te gönderilen mektup.

⁹²⁹ 13 Nisan 1903'te ise Bağdat Demiryolu Şirketi (Societe Imperial Ottomane du Chemin de fer de Bagdad) resmen kurulmuştu. Bkz. HBS 29 (2) 1, The Times, 09.01.1907 "The Baghdad Railway"; Kemal Beydilli, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1991, c. 4, s. 442-443.

Fransız gruplara kaydedildiği söylenmekteydi⁹³⁰. Deutsche Bank'a ait olan %80'lik hissenin %10'unu ise İsveçli ve diğer milletten uyruklara tahsis edilmişti. Sultan Abdülhamid'in de kişisel olarak belli bir miktar hisseyi elinde tuttuğu söylenmekteydi. Yönetim Kurulu'nun on bir üyesinin üçü Anadolu Demiryolu Şirketi'nce atanacak, geri kalan üyeler ise, üç üyenin Türk uyruklu olması şartıyla, Bağdat Demiryolu Şirketi'nin genel kurulunca seçilecekti. Bu düzenlemeden çok açıktı ki şirketin kontrolü bütünüyle Deutsche Bank'ın elindeydi⁹³¹.

Bu arada İngiltere de Almanların Bağdat Demiryolu sayesinde Basra Körfezi'ndeki İngiliz çıkarlarını tehdit edeceği endişesiyle tekrar alarma geçmiş, Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in talimatıyla "*Bağdat Demiryolu Komitesi*"nce çok detaylı bir araştırma yapılmıştı. Komitenin üyeleri; R. P. Maxwell, R. Ritchie, W. H. Clark, W. Tyrrell ve Alwyn Parker'dan oluşmuştu. Komite 26 Mart 1907'de, Bağdat'taki İngiliz mevcudiyetine ve Bağdat Demiryolu'na ait edinilebilen tüm verileri içeren gizli bir raporu Edward Grey'e iletmışti. Bu çalışmanın büyük bir titizlikle yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira rapor, 12 oturum ve 11 tanıktan görüş alındıktan sonra ve bunlar kanıtlarla doğrulandıktan sonra tamamlanmıştır. Komite'nin topladığı tüm kanıtlar rapor ekinde Grey'e sunulurken, Komite'nin üyelerinden Mr. Parker'ın Dünyu Umumiye'deki İngiliz temsilci Adam Block ile bir konferans yaptığı da not edilmişti. Raporda özellikle Bağdat Demiryolu projesinin İngiliz katılımı olmaksızın tamamlanması halinde bunun, Orta Doğu'daki İngiliz politik ve ticari çıkarları açısından bir "*felâket*" olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca, tüm hattın sadece Alman himayesinde inşa edilmesini önlemenin kesin bir gereklilik olduğu, demiryolunun inşasında ve kontrolünde Majestelerinin Hükümeti'nin iş birliği yapabileceği kesin yöntemlerin belirlenmesinin gerektiği yazılmıştı⁹³².

⁹³⁰ Times gazetesinin İstanbul'daki muhabirlerinden Mr. Braham bu bilgiyi özel araştırmaları sonucunda elde etmişti. Bkz. HBS 28 188 (1), Report, Prospects of The Completion of the Bagdad Railway Without British Co-Operation.

⁹³¹ HBS 28 188 (1), Report, Prospects Of The Completion of the Bagdad Railway Without British Co-Operation; Antlaşmanın imzalanmasından bir yıl sonra da, yani Temmuz 1904'te, başka bir mukavele daha yapılarak, bir sene zarfında Musul ve Bağdat'ta devam edecek olan aramalar neticesinde eğer petrol bulunursa kırk yıllığına bu petrolün işletilmesi için imtiyaz garantisi de Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verilmişti. Bu şekilde Almanlar petrol imtiyazı konusunda bir avantaj daha elde etmişlerdi. Bkz. Ali Okumuş, *Osmanlı Coğrafyası'nda Petrol Mücadelesi*, Kalust S. Gülbenkyan ve Türk Petrol Şirketi, Taş Mektep Yayın Atölyesi, 2015, İstanbul, s. 105.

⁹³² HBS 28 188 (1), Report, Prospects Of The Completion of the Bagdad Railway Without British Co-Operation.

Rapor sonrası, İngilizlerin Bağdat meselesinden hiç kopmadan, bir dizi meseleyi bununla ilişkilendirerek, Almanlar ve Türklerden elde etmeye çalıştığı tavizler için uyguladığı diplomatik silahlarla çok gerilimli ve uzun bir süreci ifade eder. Bu süreçte İngiltere ve Fransa özellikle de Bağdat Demiryolu meselesi yüzünden, “iğreti” olarak niteledikleri Osmanlı maliyesinin düzelmemesi için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu bağlamda Türklerin 1909 ilkbaharında gümrük vergileri artırım talepleri başta olmak üzere, Temmuz-Eylül 1910 tarihleri arasında Paris ve Londra’da aradıkları (1910 kredisi) kredi talepleri geri çevrilmiştir. İngiltere ayrıca Basra Körfezindeki emirliklerin hangi ülkeye bağlı olacağı meselesini, yine Dicle ve Fırat üzerindeki ulaşımın Lynch şirketinin tekelinde olması gibi bir sürü sorunu bu konuya bağlayıp, Osmanlı Hükümeti’ne baskı uygulamışlardır⁹³³.

İngilizler bölgedeki çıkarlarını göz önünde bulundurarak, Türklere baskı yapmaya hazırlanırken karşılarına çıkan ilk fırsat gümrük vergileri ile ilgilidir. Meşrutiyet’in ilanından sonraki hükümetler 1909’un ilkbaharında içinde bulunduğu mali güçlükleri hafifletmek amacıyla gelirlerini artıracak bir önlem olarak gümrük resimlerini % 4 oranında arttırmak (% 11’den 15’e) istemiş, bunun için önceden yapılan anlaşmalar gereği Büyük Güçlerin iznine başvurmuştu⁹³⁴. İngiliz Dışişleri’ne göre Türkiye’deki İngiliz ticari menfaatleri açısından Türklerin bu isteklerinin bazı şartlara bağlanmadan kabul edilmemesi gerekirdi. En önemli sakınca ise, gümrük vergilerindeki artışın Bağdat Demiryolları’nın yapımında kullanılmasıydı. Bir asırdır Basra Körfezi’nin kontrolü bütünüyle İngiliz tüccarların elindeydi, ama son birkaç yıldır yabancı bayraklı gemiler de adı geçen sularda dolaşmaya başlamıştı. Yoğun bir rekabet yaratılmış olmasına rağmen o güne kadar İngiliz üstünlüğü bozulmamıştı. Bu ticari hâkimiyet o zamanlar tüm çevre bölgelerdeki Majestelerinin hükümetinin siyasi nüfuzuna dayanmaktaydı. Oysa Bağdat Demiryolu ile Mezopotamya’daki İngiliz çıkarları derinden etkilenecekti. Dolayısıyla Bağdat Demiryolu’nun yapım ve kontrolüne İngiltere’nin dahil edilmesi şartıyla Türk gümrük vergilerinin artırılması teklifine rıza gösterebilirdi⁹³⁵.

⁹³³ S. Yerasimos, *age.*, 1975, s. 1083.

⁹³⁴ Bilindiği üzere Osmanlı Devleti 1906 yılında gümrük vergilerinde %3’lük bir artış yapmak isteğiyle İngiltere’nin iznine başvurmuştu. İngiltere önce Türkiye ile olan ticareti üzerine ek vergiler yükleyecek olan bu artışa ağır fedakârlıklar gerektirdiği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Ancak yaşanan bazı tereddütler ve müzakerelerden sonra 1907’de Türkiye’ye yapılan ihracattan alınan gümrük vergisinde %3’lük bir artışa razı olmuştur. Aslında İngiltere’nin bu artışa karşı çıkmasının arkasında yatan asıl neden; Almanya’nın üstlendiği Bağdat Demiryolu projesiydi ve İngiltere konuyu yine Bağdat Demiryolu’na kilitleyerek, meseleyi zora sokmuştu. Bkz. G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 242.

⁹³⁵ PRO, FO 371/762, No. 20209, 29.05.1909, Sir G. Lowther’dan, C. Hardinge’e Most Secret başlıklı mektup.

İngiliz Dışişleri'nden C. Hardinge'in, Lowther'a ve Marling'e yazdığı mektuplarda da açıkça belirttiği üzere; Türklerin %4'lük gümrük vergisi artırımını arzusu ve Paris Borsası kotasyonu Mezopotamya'daki imtiyazların elde edilmesi konusunda İngiltere'nin elinde tuttuğu iki güçlü kart, hatta silahtı. İngiltere Bağdat Demiryolu'nun son halkasının yapımında ve kontrolünde söz sahibi olmadıkça, Türklere hiçbir şekilde taviz vermemekte kararlıydı. İngiliz Dışişleri bu konuda kendi şartlarını ortaya koyduğu bir notu Türk yetkililere sunarken, Türk büyükelçiye de sözlü olarak üstü kapalı tehditte bulunulmuştu. Hardinge'e göre, İngilizlerin yüzyıllardır kontrol altında tuttıkları bu bölgedeki pozisyonları Sultan Abdülhamid ve onun çevresindekilerce⁹³⁶ açık bir düşmanlıkla ağır bir şekilde tehlikeye atılmıştı ve bunun sonucunda Almanlara bu imtiyaz verilmişti. Şimdi eğer önlem alınmazsa bu bölgede İngiliz ticaretinin ve nüfuzunun tamamen ortadan kalkacağı Türklere söylenmeliydi. Söz konusu imtiyazların verilmesi, adaletsizliğin giderilmesi ve İngiliz desteği için Türklerin iyi niyetlerini göstermeleri açısından bir fırsat olacaktı:

“Şu an benim için çok önemli bir zaman olarak görünüyor, çünkü son on sekiz ay boyunca Türkler için çok büyük şeyler yaptık ve bugüne kadar karşılığında hiçbir şey almadık. Bir kez gümrük vergilerinin artışına razı olursak, bir daha elimize başka bir alet alamayız. Bu silah bu yüzden basitçe bir kenara atılamaz”⁹³⁷.

Nitekim Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi Tevfik Paşa konuyu Eylül 1909'da İngiliz Dışişleri ile görüştüğü sırada bazı şartlar önüne sürülmüştür. Edward Grey hükümeti, Osmanlı büyükelçisi ile yapılan bu görüşmeden sonra 23 Eylül 1909 tarihinde, gümrük artışı yoluyla elde edilecek gelirlerin Bağdat hattına harcanmamasını teminat altına alacak bir dizi şartın bulunduğu bir genelge yayınlamıştır⁹³⁸. Ekim 1909'da da Babîâlî'ye, Bağdat'tan Kuveyt'e İngilizlerin demiryolu döşemesi ile ilgili bir proje sunmuştur. Bunun hemen arkasından da Osmanlı Hamidiye Buharlı Gemi İşletmeleri Şirketi'nin, Fırat nehri üzerinde sefer yapan İngiliz Lynch kumpanyası ile birleştirilmesi hedefini güden ikinci bir proje daha sunulmuştu⁹³⁹. Osmanlı Hükümeti de bir tek

⁹³⁶ Mektupta bu ifadenin; entourage şeklinde altı çizilmiştir.

⁹³⁷ PRO, FO 800/193A, 21.09.1909, Hardinge'den Lowther'a "Private" yazılan mektup, s. 159; PRO, FO 800/193A, 16.11.1909, Hardinge'den Marling'e "Private" başlığı ile yazılan mektup, s. 168.

⁹³⁸ PRO, FO 34716/659/09/44, 23.09.1909; Temperley, Vazeille William Harold and Gooch, P. G., *British Documents on the origins of the war, 1898-1914*, Anglo-German Tension, Armaments and Negotiation, 1907-12, Vol. 6, Printed and Published by her Majesty's Stationery Office (H. M. S. O.), London, 1930, s. 791-792.

⁹³⁹ O vakitler Osmanlı Hamidiye Buharlı Gemi İşletmeleri de Dicle üzerinde nehir taşımacılığı yapmaktaydı. Bkz. HBS 28 33 (1), Babington Smith'den Cassel'e 01.11.1909'da gönderine mektup; HBS 28 52 (2), Babington Smith'den Cassel'e 04.12.1909'da gönderilen mektup; HBS 28, 56 (5), Babington

kurmak amacıyla 1909 yılı sonlarına doğru her iki şirketin birleşmesi konusuyla ilgilenmişti. İttihatçılar muhtemelen bu imtiyaz karşılığında İngilizlerden ihtiyaç duydukları borcu alabileceklerini ummuşlardı.

Ancak İngilizlerin bu projeleri Bağdat mebuslarınca ve İstanbul'daki Alman büyükelçiliğince sert bir tepkiyle karşılanmıştır. Bu mebuslar hükümetin tavrını imparatorluğun Arap bölgelerini hiçe saymak olarak değerlendirmişlerdi⁹⁴⁰. İngilizler ise bu muhalefeti “*Mezopotamya’da İngiliz nüfuzu*” kurulacağı yönünde Türkleri tahrik etmeye yönelik bir algı operasyonu olarak yorumlamışlardır. Nitekim Kasım başlarında Dışişleri’nden Hardinge, Lynch meselesi hakkında Londra’daki Türk büyükelçiyi sert bir dille uyarırken, bu korkunç politikanın arkasındaki kişiler olarak; Nafia Nezareti’ne yeni atanan Nazır Hallaçyan’ı⁹⁴¹ ve onun yanındaki lâkayit görevlileri göstermişti. Şayet Türkler bu tavırlarına devam edip, İngilizlerin isteklerini yerine getirmezlerse gümrük vergilerindeki artış talepleri kesinlikle kabul edilmeyecekti⁹⁴². Sir Edward Grey de, İstanbul’daki Lowther’a, Türk Hükümeti’nin Lynch meselesindeki tavrından hoşlanmadığını ve Türklerin ikili oynadıklarını yazmıştır. Grey’e göre şayet Lynch imtiyazında bir gerileme olursa bu durum İngiltere’nin prestijine büyük bir darbe vuracaktı. İngiltere’ye karşı bu güvensizlik tohumlarını Almanya ekmişti ve İngiliz gerilemesi Almanya için bir zaferdi⁹⁴³.

Foreign Office, Türk yetkilileri bu şekilde tehdit ederken, Babington Smith ise Lynch meselesinin; kısmen Lynch şirketinin hırçınlığı, kısmen Türk Hükümeti’nin ciddiyetsiz tavırları, kısmen de kendi hükümetinin güçlü bir şekilde uyguladığı “yersiz” diplomatik baskılar yüzünden çıkmaza girdiğini Cassel’e yazmıştır. Smith’e göre kendi hükümetinin bu müdahaleleri İngilizlerin bu ülkede politik amaçlarının olduğuna dair şüpheleri düpedüz teyit etmekteydi⁹⁴⁴.

Smith’den Cassel’e 08.12.1909’da gönderilen mektup; Tanin, Hüseyin Cahit, “Buhran”, 10 Kânunuevvel 1909, S. 457, s. 1.

⁹⁴⁰ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 111-113.

⁹⁴¹ O tarihlerde Ticaret ve Nafia (Bayındırlık) Nazırı Hallacyan Efendi’dir. Hallacyan Efendi Tanin gazetesinin propagandaları sonucunda 9 Eylül 1909’da istifa eden Gabriel Noradunkyan Efendi’nin yerine atanmıştı. Bkz. E. Karakoç, agm., Bahar 2010, s. 162.

⁹⁴² PRO, FO 800 193A, Hardinge’den Marling’e 02.11.1909’da gönderilen “Private” başlıklı mektup, s. 165.

⁹⁴³ İngilizlere göre Almanya ayrıca, İstanbul Belediye kredisinde de İngilizler aleyhine çalışmıştı. Bkz. HBS 28 167 (1), Babington Smith’den Cassel’e 10.01.1910’da gönderilen mektup; PRO, FO 371/193A, E. Grey’den Lowther’a 21.02.1910 tarihli “Private” başlıklı mektup, s. 233, 236.

⁹⁴⁴ HBS 28, 52 (2), Babington Smith’den Cassel’e 04.12.1909 tarihli mektup.

Osmanlı Hükümeti ve İngiltere arasında ilişkilerin çok gerildiği, İngilizler ve Almanlar arasında ise bir taraftan Bağdat Demiryolları ve Mezopotamya, diğer yandan deniz silahlanması konularında büyük bir çekişmenin yaşandığı bir atmosferde, Sir Ernest Cassel, İngiliz Hükümeti adına Bağdat Demiryolu'nda tatmin edici bir anlaşmaya varılması için Alman yetkililerle görüşmeleri bizzat yürüten kişi olmuştur. Hem Cassel, hem de Babington Smith açısından Bağdat sorununun çözümü çok önemliydi; çünkü Bağdat Demiryolu meselesinde iki ülke arasında bir anlaşmanın sağlanması NBT'nin geleceğini etkileyecekti. Eğer bu sorun çözülmürse İngilizler için Mezopotamya'daki başka iş sahalarının da önü açılacak, bu da NBT'nin bölgedeki birçok iş fırsatı yakalamasını kolaylaştıracaktı. Ayrıca Cassel ve Smith, Bağdat-Basra demiryolu hattının yapımında İngiliz sermayesinin temsilciliğini NBT'nin üstlenmesini de arzu etmekteydi. Ancak Almanlarla uzlaşmadan bu girişimlerin hiçbirinin başlaması mümkün değildi⁹⁴⁵. Almanlar ise İngiliz yanlısı olduğu bilinen Jön Türk Hükümeti'nin Abdülhamid'in imzaladığı tüm anlaşmaları iptal edeceği korkusu⁹⁴⁶ ve başka nedenlerle İngilizlerle anlaşma yolları aramaktaydı⁹⁴⁷.

Bu şekilde koşulların son derece elverişli olduğu bir ortamda Sir H. Babington Smith Kasım 1909'da Britanya'nın Bağdat Demiryollarına katılımı konusunda Deutsche Bank'ın Genel Müdürü Dr. Gwinner ile bir görüşme yapmış ve Gwinner'ın tekliflerini bir memorandum ile İngiliz Dışişleri'ne iletmiştir⁹⁴⁸. İngiltere o dönemde hattın Bağdat-Basra bölümünün inşasında çalışan şirketlerde çoğunluk hissesini elinde tutmak konusunda ısrarcıydı. Dr. Gwinner ise demiryolunun Bağdat'tan İran Körfezine, Kuveyt'e ya da başka bir yere olan bağlantısının Britanya kontrolünde olmasına karşı çıkmadıklarını, hatta demiryolunun bir İngiliz şirketi tarafından ve İngiliz malzemeleri ile inşa edilmesini doğru bulduklarını söylemişti. Ancak Gwinner bunu Türklere açıklayamayacağını, bu sorumluluğu Babington Smith veya Cassel'e yükleyerek, bunun

⁹⁴⁵ HBS 28 100 (5), Babington Smith'den Cassel'e 26.03.1910'da gönderilen mektup.

⁹⁴⁶ HBS 28 43, Cassel'den B. Smith'e 15.11.1909'da gönderilen mektup; K. Grunwald, agm., 1969, s. 144.

⁹⁴⁷ Tarihçi J. Viner, o sıralar Batı yanlısı olan Türk Hükümeti'nin Deutsche Bank'tan, Britanya'nın katılımı için yeniden uğraşmasını talep ettiğini ileri sürmektedir. E. M. Earle de yeni Türk Hükümeti'nin, İngiliz ve Fransızların karşı çıkmalarını önlemek için Dr. von Gwinner'dan İngiliz kapitalistlerin katılımı konusunda Sir Ernest Cassel ile görüşmesini ve Deutsche Bank'ın 1903 ayrıcalık anlaşmasını yeniden gözden geçirmesini istediği belirtmektedir. Bkz. J. Viner, *age.*, 1951, s. 69; E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 202-203.

⁹⁴⁸ Von Gwinner Kasım 1909 ortalarında Londra'da bu konuyu konuşmak için Cassel'i de ziyaret etmiştir. Cassel'e danışılmasının sebebi ise; yalnızca bir finansçı olduğundan değil, aynı zamanda kabinenin ve kralın güvendiği bir kişi olmasından kaynaklanmaktaydı. Cassel de bu görüşme sırasında Von Gwinner'e; Bağdat-Basra hattının Britanya kontrolünde bir şirket tarafından inşa edilmesi gerektiği önerisinde bulunmuştu. Cassel bu görüşmeleri Foreign Office ve Lowther'e de aktarıken, Almanların Bağdat-Basra hattının İngiliz kontrolünde olmasına artık karşı çıkmayacaklarını bildirmişti. Bkz. HBS 28 43, Cassel'den B. Smith'e 15.11.1909'da gönderilen mektup; K. Grunwald, agm., 1969, s. 144.

NBT'nin yöneticileri tarafından Türklere anlatılmasını istemişti. İngilizler ayrıca Dicle-Fırat üstünde gemi işletmeciliği imtiyazını da almak istemekteydi. Oysaki Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa⁹⁴⁹, Gwinner'a açıkça Almanlarla birlikte Türklerin en azından %50'yi elinde tutması gerektiğini söylemişti. Babington Smith'e göre Türklerle bu konuda anlaşmak "*tereyağından kıl çeker*" gibi kolay gözükmemekteydi⁹⁵⁰.

Babington Smith, Bağdat Demiryolu'nu tamamlamak için çok fazla paraya ihtiyaç olduğuna dikkat çektiğinde Gwinner, gümrük vergilerindeki artışın bunu karşılayacağı cevabını vermiştir. Anlaşıldığı üzere İngiltere bu artıştan elde edilecek gelirin adı geçen demiryolu yapımında kullanılmasına kesinlikle karşı çıksa da, Alman tarafının görüşü tam aksi yöndedir. Yine Gwinner bir görüşmelerinde Sadrazam'a da sorunun ancak, Bağdat-Körfez hattının Britanya kontrolü altında yapılması koşuluyla Britanya'nın iş birliğine ikna edilerek çözülebileceğini ifade etmiştir⁹⁵¹.

İstanbul'daki Mr. Marling tarafından Sir Edward Grey'e gönderilen tutanak da göstermektedir ki, Almanlar, anlaşmaya varılması halinde bundan büyük kazanç sağlayacak olan İngilizlerin, karşılığında gümrük vergilerindeki artışa ve bunun kullanımına itiraz etmemeleri gerektiğini düşünüyorlardı⁹⁵². Ancak gümrük vergilerindeki artış İngilizlere göre, İngiliz ticareti üzerine bir yük, Bağdat Demiryolu üzerinde de bir ipoteğe sahipti. Öte yandan İngiltere açısından, Bağdat Demiryolu'nda bir

⁹⁴⁹ Şubat 1909'da Hardinge, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın güvenilir bir kişi olması konusunda Lowther'a katıldığını bildirmişti. Hardinge'e göre o günlerde İngiliz Dışişleri'nin tek koruyucusu, (eski Londra büyükelçisi) Hariciye Nazırı Mehmed Rıfat Paşa'nın sadakatiydi. Her ne kadar Londra'dan ayrılrsa da, bu sebepten İstanbul'a gitmesi memnuniyet vericiydi. İleri görüşlü ve kabiliyetli bir adamdı ve İttihat Terakki'ye uzun süre tahammül etmesi mümkün değildi. Bkz. PRO, FO 800/193A, 23.02.1909, Hardinge'den Lowther'e "Private" başlıklı mektup, s. 79-80.

⁹⁵⁰ HBS 28 163 (1), Babington Smith'den Cassel'e 31.12.1909'da gönderilen mektup.

⁹⁵¹ Ancak Dr. Gwinner o günlerde Körfez kesitinin kontrolünün İngiltere'ye verilmesi teklifini Sadrazam'a bildirmemiştir. Marling'e göre o günlerde Türkiye'de İngiltere'nin bu bölgede gücünü artıracak sözde planlarının olduğuna dair bir kanı oluşturulmuştu. Muhtemelen Almanlar da böyle bir anda İngiliz politik çıkarlarını ilerletmeyi temsil edebilecek resmi bir teklifte bulunmaktan kaçınmıştı. Diğer taraftan bu tutarsızlığına rağmen İngiliz Dışişleri, hattın körfez kısımlarının kontrolünün İngiltere'de olmasını kabul ettirmek amacıyla Dr. Gwinner'ın, Sadrazam'a baskı yaptığını da düşünmekteydi. Osmanlı devlet adamları İngiliz şartlarını Cassel'den öğrenmişti. Zira bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında şöyle bir not düşülmüştü: "*Sir Ernest Cassel'in sözleri, Almanlarla yaptığımız ve geçenlerde Tevfik Paşa'ya da özetle belirttiğimiz görüşmelerle uyumuyor. Hem böyle bir ödeme yöntemini kabul etmemiz siyasi ve iktisadi menfaatlerimiz, hatta milli onurumuza da uygun düşmez*". Anlaşılacağı üzere Osmanlı Hükümeti, Cassel'in Almanlarla yaptığı müzakereler sırasında sözünü ettiği İngiliz şartlarını kabul etmemişti. Hariciye Nezareti bu konu hakkındaki görüşlerini Tevfik Paşa'ya iletirken, İngiliz isteklerinin, Türklerin siyasi ve iktisadi menfaatlerine ve hatta milli haysiyetine münasip düşmeyeceği bildirmişti. Bkz. BOA. HR.SYS. Dosya No:108 Gömlek No:64, 02 Ocak 1910 [20 Kanunuevvel 1325]; HBS 28 153 (2), Babington Smith'in Dr. Gwinner ile 04-05 Kasım 1909'da yaptığı görüşme hakkındaki memorandum; PRO, FO 41730 /2074 /09 /44, No. 893, 09 Kasım 1909; G. P. Gooch ve H. W. V. Temperley, *age.*, 1930, s. 384-385.

⁹⁵² Edward Grey ve C. Hardinge tarafından tutulan zabıta açıklanan taviz; % 4'lük gümrük vergisi artışının İngilizlerce kabulüydü. Bu kelime zabıta "quid pro quo" olarak geçmektedir.

uzlaşmaya varmak ve çok eskiye dayanan Lynch imtiyazını yenilemeyi başarmak çok önemliydi. Zira bu irtibatlar sayesinde bölgenin kontrolünü sağlayabilecek, ancak bu şekilde, bir süredir baskı altına girmiş, muhafazası son derece önemli olan yerleşmiş çıkarlarını koruyabilecekti⁹⁵³.

NBT'nin yöneticileri bu görüşmelerin arkasından öncelikle Bağdat-Basra demiryolu hattının inşaat maliyetlerini çıkartarak, işin mali portresini öğrenmek istemişlerdir. Babington Smith Bağdat-Basra demiryolu projesinde fizibilite çalışmalarından önce Türklerin rızasının alınması gerektiği fikrindeydi. Çünkü eğer Türkler hattın bu bölümünde İngilizleri daha üstün hale getirecek bir plana düşmanlık duyarlarsa, İngilizlerin Körfez'de inceleme yapmalarına da muhtemelen karşı çıkacaklardı. Bu nedenle banka İstanbul'daki yeni hükümetin de alacağı kararı beklemek zorundaydı⁹⁵⁴. NBT bir taraftan da, hattın maliyetini öğrenmek amacıyla Livesey, Son & Henderson adlı bir İngiliz mühendislik firmasına başvurmuştu. Bu firma NBT'nin hissedarlarından Sir Alexander Henderson'ın da bağlantısının olduğu bir kuruluşu ve Mr. Henderson bu konuda NBT'ye her türlü yardımın yapılacağına dair söz vermişti⁹⁵⁵. Bu şirket Aralık 1909'da NBT'ye, şayet Alman şirketin daha önce yapmış olduğu planların ve tahminlerin birer kopyası edinebilirlerse zaman ve masraftan önemli ölçüde tasarruf sağlanacağını bildirmişti⁹⁵⁶.

Ocak 1910'da Babington Smith, Gwinner'e, Bağdat-Basra demiryolu projesinin inşaat maliyetini çıkarması amacıyla, Mr. Money adlı bir mühendisi bu bölgeye göndermeyi planladıklarını bildirmiş, hemen ardından Money Bağdat'a gitmiştir. Babington Smith Gwinner'dan ellerindeki ön çalışmaya ait planları da istemiştir; şayet bu planlar Mr. Money'e teslim edilirse araştırma için çok faydalı olacak ve incelemelere harcanacak süre kısılacaktı. Babington Smith ayrıca bu bölgede yapılacak bir inceleme çalışmasına Türklerin de bir itirazda bulunmadığını da belirtmişti⁹⁵⁷. Gwinner da söz konusu çalışmaya ait orijinal planı ve kesitleri hemen Babington Smith'e göndermiştir. Gwinner bu gönderilerin Babington Smith ve Mr. Money'nin kontrolünde titizlikle

⁹⁵³ Sir E. Goschen'dan Sir C. Hardinge'e 15.12.1909'da gönderilen mektup, FO 46381/2074/0944A, No. 308, aktaran G. P. Gooch ve H. W. V. Temperley, *age.*, 1955, 408-409.

⁹⁵⁴ HBS 28 163 (3-4), Babington Smith'den Cassel'e 31.12.1909'da gönderilen mektup.

⁹⁵⁵ HBS 28 169, Babington Smith ile Mr. Henderson arasındaki görüşmeye ait memorandum 10.01.1910'da gönderilen mektup; Demiryolu'nun tahmini maliyet analizi için yapılacak çalışmalara ait tüm masraflar ise NBT tarafından karşılanacaktı. Bkz. HBS 28 170 (1), Babington Smith'den Livesey, Son & Henderson'a 12.01.1910'da gönderilen mektup.

⁹⁵⁶ HBS 28 160 (2), Livesey, Son & Henderson'dan Babington Smith'e 24.12.1909'da gönderilen mektup.

⁹⁵⁷ HBS 28 168 (1), Babington Smith'den Dr. Von Gwinner'a 10.01.1910'da gönderilen mektup.

saklanarak, gerekli incelemeler yapıldıktan sonra kendisine iade edilmesini de istemişti⁹⁵⁸.

Öte yandan Foreign Office, Ruslar ve Fransızlarla da temas halindeydi ve bu görüşmelerden henüz hiçbir sonuç elde edilememişti. Banka açısından görüşmelerin sonucu beklenmeden böyle bir araştırmaya girişmek zor olacaktı⁹⁵⁹. İngiltere'nin Paris büyükelçisi Bertie'nin, 1 Aralık 1909'da Fransa Maliye Bakanı M. Pichon ile görüşmesi ise umut verici geçmemişti. Pichon, İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki ticari ve politik çıkarları ve demiryolunun Hindistan'a doğru yükselen bir hat olması sebebiyle İngilizlerin bu meseleye verdiği önemi takdir etmekteydi. Bu yüzden de İngiltere'nin Bağdat Demiryolu'nun Bağdat'tan Basra Körfezi'ne kadarki kısmının kontrolünü ele geçirmesi gerekliliğini anlamaktaydı. Ayrıca Pichon da İngiliz yetkililer gibi; Türklerin gümrük vergisi artışından kaynaklanacak fazlalıkların hiçbir şekilde Alman şirketinin kilometre garantisine gitmemesi gerektiğini düşünmekteydi. Fransa bunun dışındaki koşulları İngiltere ve Rusya ile birlikte kabul edilebilirdi. Bu nedenle M. Pichon, İngiltere'nin gümrük vergileri konusundaki ısrarcı tutumundan çok memnun olduğunu belirtmişti.

Ancak Pichon, şayet İngiltere'nin gümrük vergileri artışına dair onayına karşılık Bağdat-Basra Körfezi arasındaki kısmın kontrolünü elde ederse, bu durumda Fransa'nın da bazı tavizler elde etmesi gerektiğini bildirmişti. Pichon dört Büyük Güç arasında yapılması düşünülen böyle bir anlaşmaya katılabilmek için Fransız Hükümeti'nin Suriye'deki Fransız demiryolları ile Bağdat demiryolu arasında bir bağlantı kurulmasını isteyebileceğini şahsi kanaati olarak bildirmişti. Pichon ayrıca, Rus Dışişleri bakanı M. Isvolsky'nin, Sir Arthur Nicolsan'a aktardığı gözlemlerine de değinmiş ve iki yıl önce Bağdat Demiryolu planına şiddetle karşı olan Isvolsky'nin duygularının muhtemelen değişmediğini de belirtmiştir. Pichon'a göre Isvolsky'nin korkusu İran ile ilgiliydi; Bağdat Demiryolu sistemi İran ticaretinin yönünü değiştirebilirdi. Mevcut durumda bu hat Rusya'nın çıkar alanlarından geçmekte, batıdan ve güneyden Basra Körfezine uzanmaktaydı. Bu yüzden Isvolsky'nin Fransız ve İngiliz hükümetlerinin yanında Bağdat Demiryolu üzerine yapılacak bir anlaşmada yer alması için ikna edilebilmesi çok zordu.

⁹⁵⁸ HBS 28 171, Dr. Von Gwinner'dan Babington Smith'e 14.01.1910'da gönderilen mektup.

⁹⁵⁹ HBS 28 163 (2-4), Babington Smith'ten Sir Ernest Cassel'e 31.12.1909'da gönderilen mektup.

Ancak bu üç hükümetin Almanya ile müzakerelerde birleşik hareket etme olanağına sahip olabilmesi için M. Isolsky'nin ikna edilmesi gerekmektedir⁹⁶⁰.

Bu arada Cassel, İngiltere ve Almanya arasında bir uzlaşmaya varmak amacıyla, Ocak 1910'da Berlin'e gitmiş ve bu ziyaret iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini başlatacak yeni bir evrenin ilk adımı olarak değerlendirilmişti. The Levant Herald gazetesinin haberine göre; Almanya, Mezopotamya imtiyazları konusunda İstanbul nezdinde İngiltere'yi desteklemekteydi⁹⁶¹. Cassel, İngiltere'nin Bağdat-Basra hattı üzerinde kat'i kontrolünün olması gerektiğini dile getirmiş⁹⁶², Gwinner da, Cassel'in ısrar ettiği "İngiltere'nin kat'i kontrolü"⁹⁶³ ifadesinin Türkler nezdinde büyük güçlükler yaratacağı uyarısı üzerine "kontrol" yerine "katılım" ifadesinin kullanımının daha doğru olacağını belirtmişti⁹⁶⁴. Gwinner'a göre; %50'lik İngiliz payı aslında "gerçek bir kontrol" demektir ve bu ifade Türklerin duyarlılıklarını harekete geçirmeyecekti. Ayrıca Bağdat anlaşması kapsamında imtiyaz sahipleri eğer imtiyaz hakkının herhangi bir parçasını başka bir tarafa devrederse Türklerin rızasını almak zorundaydı⁹⁶⁵.

Babington Smith'e göre de Bağdat Demiryolu'nda Körfez bölümünün kontrolünü ele geçirmek için önce Almanlarla, şayet İngilizler kontrolü ele geçirebilirse bu defa da Türklerle uzlaşmak gerekmektedir. Çünkü Babington Smith'e göre asıl zorluk o günlerde Türklerin, Lynch meselesi sebebiyle daha da keskinleşen "nüfuz alanı" konusundaki hassasiyetleri idi. Türkiye'deki muhalifler özellikle de bu planın İngiltere'nin Mezopotamya'yı şekillendirmesinde büyük rol oynayacağını ileri sürmekteydi. Bu kızgınlık yatışmakla birlikte her an yeniden kışkırtılabilirdi. Ayrıca yeni rejimin abartılı şovenizm gerçeğini de hesaba katmak gerekirdi. Cavid Bey de o günlerdeki kaosu dikkate

⁹⁶⁰ Sir F. Bertie'den Sir Edward Grey'e telgraf, 01.12.1909, FO 44041 /2074 /09 /44A, No.470, No. 303, aktaran G. P. Gooch ve H. W. V. Temperley, *age.*, 1955, s. 403-404.

⁹⁶¹ The Levant Herald, 1 Ocak 1910, s. 2.

⁹⁶² Ernest Cassel ve Babington Smith daima İngilizlerin payının %60 olmasını, ya da en kötü şartlarda %50'den az olmamasını savunmuşlardır. Geri kalan %40'ın nasıl dağıtılacağını ise onlar için pek bir önemi yoktu. Şayet İngilizler %50'ye sahip olursa, %25 hisse Fransızlar ve Almanlar arasında eşit bir şekilde paylaşılabilir. Böyle bir öneri Kuveyt için de mükemmel bir çözüm olacaktı. Bkz. HBS 28 159 (1-2), 22.12.1909'da Cassel'den Gwinner'a gönderilen mektup; HBS 28 141, Cassel'den B. Smith'e 16.03.1911'de gönderilen mektup.

⁹⁶³ İstanbul'daki Alman büyükelçi Baron Marschal von Bieberstein 1911'de Babington Smith'e; Aralık 1909'da Almanya ve İngiltere arasındaki görüşmelerin Cassel'in, Dr. Von Gwinner'a gönderdiği mektupta da bahsi geçen; İngilizlerin "*nothing short of absolute control*" şeklindeki ısrarı yüzünden kesildiğini söylemiştir. Babington Smith'e göre ise görüşmelerin kesilme nedeni bu değildi, görüşmeler Almanların hattın İngilizlere terk edilmesi karşılığında bir "taviz" istemesinden kaynaklanmıştı. Bkz. HBS 28 147 (9), HBS 28 199 (1), Babington Smith'in Baron Marschal Von Bieberstein ile yaptığı görüşme hakkındaki memorandum, 24.03.1911.

⁹⁶⁴ HBS 28 161 (2), A. Gwinner'dan Babington Smith'e 27.12.1909'da gönderilen mektup.

⁹⁶⁵ HBS 28 100 (5), Babington Smith'den Cassel'e 26.03.1910'da gönderilen mektup.

olarak, Bağdat-Basra bölümünde İngiliz katılımının gündeme getirilmesinin zamanı olmadığını Babington Smith'e söylemişti. Cavid Bey, Bağdat-Basra hattında muhtemel İngiliz katılımına kesinlikle karşı çıkılmadığını, hatta İngiliz katılımının, bütün hattı ihtiva edecek şekilde genişletilmesinde kararlı olduğunu da belirtmişti. Bu sebeple Babington Smith, Hardinge'e İstanbul'da bu konuda baskı yapmak için zamanın henüz gelmediğini, uygun fırsat çıkana kadar beklenmesi gerektiğini bildirmişti⁹⁶⁶.

İngiliz Dışişleri Müsteşarı Charles Hardinge ise söz konusu güçlüğün kolaylıkla aşılabilirliğini düşünmekteydi. Hardinge'in düşüncesi, eğer Türklere finansal açıdan bazı önemli avantajlar sunulabilirse bu sorunun üstesinden gelinebilirdi. Hardinge muhtemelen NBT'nin hiçbir garanti almadan demiryolu projesini üstlenip üstlenilemeyeceğini anlamaya çalışmaktaydı. Ancak Babington Smith bunun tamamen imkânsız olduğunu söylemiştir. Eğer sulama işi geliştirilirse, demiryolu 10 yıl sonra kendini geri ödeyebilirdi. Tek başına demiryolu yapılan masrafları kesinlikle ödeyemeyeceğinden kilometre garantisinin gerekli olduğu kesindi⁹⁶⁷.

Babington Smith'e göre; aslında Bağdat Demiryolu imtiyazının sahibi olarak o dönemde güçlü ve avantajlı durumda olan Almanlardı. Almanlar er ya da geç bu hattı tamamlayabilecekti. Almanların bu hatta İngiliz katılımını istemelerinin nedeni muhtemelen, demiryolunun Basra Körfezi'ne yaklaştıkça artacak olan İngiliz engellemelerinden çekinmeleriydi. Böyle bir rekabet muhtemelen hattın bitmesini engelleyemeyecek, ancak geciktirecekti. Almanlar ayrıca Türk tarafının teklif ettiği gümrük vergileri artırımını kendi iş güvenceleri için istiyorlar ve bu artırımın dışarda tutacak herhangi bir şartın olmasından endişeleniyorlardı. Üçüncü olarak; tahvil ihracı sırasında Paris ve Londra'nın yardımından mahrum kalmak istemiyorlardı. Ve son olarak geleceğe bakarak, İngiliz iş birliğinin Hintli postalar ve yolcular konusunda hattın kullanılmasını kolaylaştıracağını hesap ediyorlardı⁹⁶⁸. C. Hardinge'e göre ise Almanların pozisyonu bu denli güçlü değildi. Almanlar aslında İngilizlerin bu bölgedeki gücünü fark ettiklerinden onlarla iş birliği yapmak istemekteydiler. Çünkü İngilizler, aşağı Dicle bölgesinde bir demiryolu hattı elde edebilirlerdi. Yine hattın ister istemez son durağı olan Kuveyt'te İngilizlerin konumunu biliyorlardı. Daha da ötesinde İngilizlerin bu projeye

⁹⁶⁶ HBS 28 195 (1), Babington Smith'den Hardinge'e 08.02.1910'da gönderilen mektup.

⁹⁶⁷ HBS 28 194 (1-3), Babington Smith'den Cassel'e 13.01.1910'da gönderilen mektup.

⁹⁶⁸ HBS 28 195 (5), Babington Smith'den Hardinge'e 08.02.1910'da gönderilen mektup.

düşmanlık duyduğu sürece proje tahvillerinin Paris Borsası'nda kota edilmeyeceğinin de farkındaydılar⁹⁶⁹.

Bu arada Fransız Hükümeti de, Cassel'in ve kısmen de İngiliz Hükümeti'nin Almanlarla doğrudan kurdukları temaslardan rahatsızlık duymaya başlamıştı. Zira Fransız Hükümeti, bu görüşmeler sırasında kendilerini devre dışı bırakacak bir İngiliz-Alman iş birliğine gidilmesinden endişelenmişti. Nitekim Ocak 1910'da Pichon, şayet kendilerinin olmadığı bir planda, Almanlar, İngiltere lehine Samara ya da Bağdat-Basra Körfezi kısmındaki çıkarlarından vazgeçerlerse Türklerin gümrük vergisi artış taleplerini kabul etmeyeceklerini ve Türk kredilerinin Fransız borsasındaki kota edilmeyeceğini bildirmiştir⁹⁷⁰. Cassel, Fransız Hükümeti'nden gelen bu tepkiler üzerine konuyu hemen Mr. Von Gwinner ile görüşmüş ve Fransa'nın onayını almadan Almanlarla bir anlaşma yapamayacaklarını söylemiştir. Kaldı ki Fransızlar Bağdat Demiryolu'nda %30 pay'a sahipti ve Fransızların oluru olmadan bir taahhüde girmek mümkün değildi. Cassel ayrıca kendi hükümetinin ve diğer tüm Büyük Güçlerin rızası olmadan Almanlarla finansal bir anlaşma yapmalarının mümkün olmadığını, bu konuda kendi hükümetinden de belirgin işaretler aldığını kaydetmişti⁹⁷¹. İngiliz Hükümeti Cassel'den ayrıca, yaptığı görüşmelerde kesinlikle kilometre garantisinden kaçınılmasını istemişti⁹⁷². Çünkü Grey, Türk Hükümeti'nin bütçesine aşırı yük bindirdiği için bu garantilerin kabulünü içeren bir planı savunmayı zor buluyordu⁹⁷³. İngiliz Hükümeti'nin kilometre garantisini kabul

⁹⁶⁹ HBS 28 198 (2), C. Hardinge'den Babington Smith'e 12.03.1910'da gönderilen mektup.

⁹⁷⁰ HBS 28 68 (3), Mr. Arthur Spitzer'den 21.01.1910'da gönderilen mektup.

⁹⁷¹ Ocak 1910'da İngiltere'nin Bağdat-Basra hattındaki demiryolu projesinde yer alması için Almanlarla yaptığı görüşmeler sırasında Cassel, Grey'in Fransa ve Rusya'ya danışmadan bir adım atmayacağını, çünkü kendisini Fransız ve Ruslara danışmaya yükümlü hissettiğinden bahsetmişti. Bkz. HBS 28 63 (1), Cassel'den Babington Smith'e 22.01.1910'da gönderilen "gizli" mektup; HBS 28 68 (5), Cassel'den Spitzer'e 21.01.1910'da gönderilen mektup.

⁹⁷² Şubat 1911'de İsmail Kemal Bey, Manoukian aracılığıyla Babington Smith'e bazı tekliflerde bulunmuştur. Buna göre; İsmail Kemal Bey o sıralarda Bağdat Demiryolu'nun güvenceleri konusunda Meclis'te Hükümete saldırmayı planlamaktaydı ve Babington Smith'den bu teşebbüsü için delil vermesini isteyecekti. İsmail Kemal Bey bir süre önce Londra'da Foreign Office'den birileriyle görüşmüş ve orada Alman imtiyaz sözleşmesindeki garantilerin çok yüksek olduğunu ve Bağdat'tan Akdeniz'e uzanan bir hattın teminat alınmadan yapılabileceğini duymuştu. Ayrıca "Times" vs. gibi yerlerde de söz konusu teminatları "haksız" olarak nitelendiren makaleler okumuştur. Bu nedenle devam eden Alman hattının Helif'te son bulmasını ve Bağdat'tan Akdeniz'e bir hattın en kısa yoldan ya da garanti olmaksızın inşa edilmesi konusunda hükümete saldırmayı önermekteydi. Babington Smith, İsmail Kemal Bey'den gelen bu teklifi kabul etmemiştir. Zira bu tür bir tartışma o günlerde çok kötü bir etki yaratacağı. Hükümet mevcut düzenlemeyi şiddetle savunmaya mecbur kalacak ve zor duruma düşecekti. Üstelik söz konusu imtiyaz eski rejim zamanından kalmaydı yeni hükümet sadece bunu devam ettirmekteydi. Üstelik İsmail Kemal Bey böyle bir girişimde kesinlikle İngilizlerin sözcüsü olarak görülecek ve Almanlara saldırması için İngilizler tarafından kışkırtıldığı sanılacaktı. Babington Smith, Manoukian aracılığıyla İsmail Kemal Bey'in bu işe girişmemesini telkin etmişti. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 151 (3), Babington Smith'den Cassel'e 25.02.1911'de gönderilen mektup.

⁹⁷³ Cassel'e göre ise bu husus daha sonra hükümetler arasında tartışılabilirdi. Ona göre bu konuda başlıca amaç; kontrolü ve yapım işini ele geçirmek olmalıydı. Cassel de kilometre garantisi prensibinden herhangi

etmesi demek, İngiliz kamuoyunda çok ağır eleştirilerine maruz kalması demektir. Çünkü bunun, demiryolunun kendini amorti ederek, kâr'a geçmesini teşvik edecek bir yanı yoktu⁹⁷⁴.

Aynı dönemde Babington Smith, Mezopotamya'ya ilişkin gelişmeler hakkında, Cassel'e yazdığı notlarda Türklerin gümrük vergisi artış talebinin çok geçmeden çok acil bir mesele olacağını bildirmiştir. Çünkü Türkler büyüyen bütçe açıkları ve dalgalı borçları için kısa bir süre sonra yeni bir borçlanma ihtiyacına girecek, bu türden bir kredi için ise tek açık teminat gümrük vergileri olacaktır. Türklerin gümrük vergileri artış sorunu ise Bağdat Demiryolu meselesine çok fazla karışmıştı. Konu hakkında Almanlarla aralarında bir sorun vardı; şimdi Fransızlar da Bağdat-Humus demiryolu ile ilgili bazı koşullar öne sürmekteydi⁹⁷⁵. Üstelik basın da bu işe karışmıştı; gerek Osmanlı basını, gerekse de İngiliz yanlısı Batı basınında Bağdat Demiryolu ve onunla ilintili konularda birçok haber çıkmakta ve karşılıklı suçlamalarda bulunulmaktaydı. Tanin gazetesinin 10 Mart 1910 tarihli nüshasında, Sir Edward Grey'in 8 Mart 1910'daki Avam Kamarası'nda şimendiferler inşaatına ve gümrük rüsumunun artırılmasına dair beyanatına yer verilmiş ve İngiltere'nin bu konudaki yaklaşımı hiç de dostane bulunmamıştı. Grey'in beyanatında açıkça; Osmanlı Devleti'nin gümrük vergisi artışı talebinin İngilizlerin, özellikle Bağdat ile Basra Körfezi arasındaki kısmına muhalefet ettikleri Bağdat Demiryolu sorununda kullanabilecekleri bir fırsat olarak değerlendirilmişti. Ayrıca Bağdat-Basra şimendiferi yapılırsa bu şimendiferin Lynch vapurlarına rekabet edeceği ve bu yüzden de şimendiferin istenmediği vurgulanmıştı⁹⁷⁶. Zira Grey'e göre; eğer gümrük zammından meydana gelecek fazlalıkla o günlere kadar İngiliz sermayedarlarının elinde bulunan

birinin hoşlanmadığı kadar nefret etmekle birlikte, bir şekilde imtiyazı alabilmek de gerekmektedir. Bkz. HBS 28 194 (1), Babington Smith'den Cassel'e 13.01.1910'da gönderilen mektup.

⁹⁷⁴ Zira Musul'un doğusundaki bölümlerde nüfus seyrekliğinden ötürü ulaşım gelirleri kilometre başına 4500 frank'ın altında kalacaktı ve böylece Almanların muhtemelen kârları demiryolu gelirlerinden değil, hükümet tarafından karşılanacaktı. İngiliz Bağdat Komitesi'nin 1907'de belirttiğine göre, kilometre garantileri yüzünden üstlenici firmaların Bağdat Demiryolu'ndan yıllık kârının 5.000.000 Osmanlı Lirası olması beklenmekteydi ki, bu da Türk Hükümeti'nin bütçesine ağır bir yük getirecekti. Bkz. HBS 28 198 (2), C. Hardinge'den Babington Smith'e 12.03.1910'da gönderilen "özel" mektup.

⁹⁷⁵ HBS 28 97 (3), Babington Smith'den Cassel'e 21.03.1910'da gönderilen mektup.

⁹⁷⁶ Tanin, Hüseyin Cahit, Sir Edward Grey'in Yeni Beyanatu, 10 Mart 1910, S. 904, s. 1.

nakil araçlarının yerini tutabilecek (Lynch Brothers)⁹⁷⁷ bir şimendifer inşa edilecekse bu zamma muvafakat etmeleri mümkün değildi⁹⁷⁸.

Bu gelişmelerin üzerinden çok geçmeden Dr. Von Gwinner de 21 Mayıs 1910'da Cassel'e sitem ve kinaye yüklü bir mektup göndererek, Bağdat görüşmeleri sırasında Alman Hükümeti'nin açıklamalarının İngilizlere layıki veçhile anlatılmadığını ve İngilizlerce de iyi anlaşılmadığını belirtmiştir. Gwinner'a göre, Alman Hükümeti'nin, Basra Körfezi'ndeki bölümünün kontrolünden vazgeçmesi, İngiltere'nin Türk gümrük vergilerindeki %4'lük artışı onaylamasının karşılığı olarak görülmemeliydi. Kaldı ki Almanların demiryolunu söz konusu gümrük vergileri artışı olmadan tamamlayabilecekleri herkes tarafından bilinmekteydi. Gümrük artışında esas çıkarlar Almanya'nın değil, Türkiye'nindi. Ayrıca, Hilmi Paşa ve Cavid Bey'e açıklandığı ve İngilizlere de daha önce de söylendiği gibi demiryolunun bu son bölümünde İngilizlere verilecek pay, İngilizlerin talep ettiği %60 değil, %50'nin ötesine geçemezdi. Gwinner'a göre, Hilmi Paşa görevden düşmüş, Cavid Bey de korku içinde olduğundan Jön Türk Hükümeti ile bir uzlaşmaya şu koşullarda gitmek mümkün değildi. Bu durumda her iki hükümet güçlerini birleştirerek Türkleri kademeli olarak kendi görüşlerine yaklaştırmalıydı. Eğer birbirlerine karşıt olurlarsa, ikisi de sahip olduklarından çok daha fazla şey elde edemeyecekti.

Gwinner ayrıca İngilizlerin, Dicle-Fırat üzerindeki gemi işletmeciliğinde bir tekel kurmasına asla izin vermeyeceklerinin altını çizmiştir. Bununla birlikte İngiliz denizcilik şirketlerinin monopol kurulmaksızın bu sularda seyrüsefer yapmalarını memnuniyetle karşılayacaklarını da belirtmiştir. Gwinner'a göre, Almanlar uzlaşmacı ve dostça bir anlayışla Bağdat-Basra hattında %50'lik İngiliz katılımını kabul ederken (Almanlar, İngilizlerin istediği %60'a karşıydılar), İngilizlerden aynı yaklaşımı görememişlerdi. Bağdat-Basra hattında İngilizlere verilen bu payın karşılığında Almanlara da Mezopotamya'daki sulama işinde ve küçük iştiraklerde yer verilmeliydi. Almanlar ayrıca, Bağdat-Basra hattındaki İngiliz kazanımının İngilizlerce bir zafer havası içinde

⁹⁷⁷ Lynch Kardeşlerin büyüğü H. F. B. Lynch (1862-1913) Yakın Doğu bilgisiyle tanındığından ve parlamentonun liberal bir üyesi olduğundan, İran ve Mezopotamya'daki İngiliz çıkarlarının korunmasına dikkat çekebiliyordu. Mezopotamya'daki ırmak ulaşımının önemine İngiliz Hükümeti'ni öylesine inandırmıştı ki, II. Meşrutiyet'ten sonra Türkler, Dicle ve Şattularab'ta rakip gemiler işletmek istediklerinde Londra'dan sert protestolar gelmişti. Bu nedenle İngiliz Hükümeti 1913-1914 arasında Bağdat Demiryolu konusu bir kez daha önlerine getirildiğinde Lynch Kardeşlerin çıkarları korunmadan hiçbir anlaşmaya razı olmayacağını bildirmişti. Bkz. E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 176-178.

⁹⁷⁸ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 107; Murat Özyüksel, "İkinci Meşrutiyet ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman-İngiliz Nüfuz Mücadelesi", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 38, İstanbul, 2008, s.159.

gösterilmesinden de rahatsızdı. Gwinner'a göre Bağdat meselesinde her şey Almanların karşısında ve kötü niyetli olurken, kendilerinden bu meselede anlayış beklenmemesi gerekirdi. Ayrıca NBT'nin bir taraftan Almanlarla görüşürken, diğer taraftan da Fransızlarla temas kurması hoş karşılanmamıştı⁹⁷⁹.

Almanlarla görüşmelerin kopma noktasında olduğunu gösteren bu mektubun üzerinden çok geçmeden Babington Smith de Gwinner'a verilecek yanıtın niteliğine ilişkin İngiliz Dışişleri'nin kesin görüşlerini sormak üzere 26 Mayıs 1910'da Grey'i ziyaret etmiştir⁹⁸⁰. Daha önce de belirtildiği gibi, NBT'nin yöneticileri için Bağdat meselesinde bir anlaşmaya varılması çok önemliydi. Çünkü bu mesele çözümlenmezse bankanın Mezopotamya'daki diğer imtiyazları elde etmesi mümkün değildi ve bu da bankanın geleceğini etkileyecekti. Babington Smith görüşmeye gitmeden önce Grey'e bankanın pozisyonunu içeren bir de mektup hazırlamıştı. Mektupta; Bağdat Demiryolu sonuncunda şu anki durumun büyük sıkıntılardan biri olduğu ve bunun NBT'nin geleceğine yönelik bir dizi sorunu beraberinde getireceği vurgulanmıştı:

“National Bank, Osmanlı ülkesinin gelişimi ve devletin finansal ihtiyaçları için İngiliz sermayesinin yardımına başvurmak amacıyla Osmanlı Hükümeti'nin isteğine cevaben kurulmuştur. Bankanın kuruluşu, Türkiye'de iyi bir finansal kuruluşun İngiliz sermayesini temsil etmesini arzu eden İngiliz Hükümeti tarafından onaylanmış ve desteklenmiştir. Bu tür bir kurumun başarısının her iki hükümetin de iyi niyetine bağlı olduğu açıktır. Bugüne kadar Türk Hükümeti ve özellikle de Maliye Bakanı Cavid Bey bankaya yardımcı olmak ve tavsiyelerde bulunmak için güçlü bir eğilim göstermiştir. Bankanın ilgilendiği ilk önemli görüşme olan Bağdat Demiryolu meselesinde hükümet, Foreign Office'in tam anlamıyla bilgisi dahilinde olan ve Sir E. Cassel tarafından geçici olarak sonuçlandırılan düzenlemeleri onaylamakta tereddüt etti. Almanlar açısından olumlu bir an kaybedildi ve müzakereler sonuçsuz kaldı... Çok yazık ki, talebin doğasından ve ona eşlik eden şartlardan ötürü, İngiliz Hükümeti sempatik ve yardımsever görünse de, bencilce amaçlar için makul olmayan taleplere baskı yapıyor izlenimi veriyor. Bu etki, Türk Hükümeti'ni Almanlarla daha yakın ilişkilere sürükleyebilir. Askeri unsurun Alman yanlısı eğilimleri kanıtsız değil ve diğer grupların ve özellikle de Cavid Bey'in İngiliz diplomasisi ve finansına güvenmekten vazgeçmesi talihsizlik olacak. The

⁹⁷⁹ HBS 28 174 (1-2), Dr. Von Gwinner'dan Cassel'e 21.05.1910'da gönderilen mektup.

⁹⁸⁰ HBS 28 215 (1-3), Babington Smith'in Edward Grey'e yazdığı, fakat 26.05.1910'daki görüşme sırasında teslim etmediği mektup.

National Bank, İngiliz Hükümeti'nin isteklerine karşı koyamaz ve Türkiye'deki faaliyetlerinin ilk şartı olarak yaratmaya çalıştığı güveni yok etmeye meyilli bir politikayı destekleyemez. Bankanın bir kenara çekildiği ve belli bir tavır takınmadığı söylenebilir. Bununla birlikte, Bağdat meselesinin; Mezopotamya sulaması, gümrük vergilerindeki artış ve dolayısıyla hükümetin genel olarak mali durumu ve Bağdat-Akdeniz demiryolu gibi başka önemli konular ile bağlantısı olduğundan, bu mümkün değildir. Bu ve diğer sorunlarda, hükümetin iyi niyetli olması bir ön şarttır. Bu yüzden bankanın faaliyetleri açısından yararlı bir ortamın olup olmadığı, tartışmalı olan bir konumdan çekilmesinin daha iyi olup olmayacağı ve zorunlu olarak büyük ölçekteki harcamalara son verilmesi meseleleri ortaya çıkmaktadır”⁹⁸¹.

Babington Smith'in, İngiliz Dışişleri'nin sergilediği uzlaşmaz tavrı üstü kapalı bir şekilde eleştiren ve arzuladığı çalışma ortamını/hükümet desteğini bulamayan bankanın daha fazla masraf yapmadan tasfiyeye gidebileceğini ima eden bu mektup Cassel'in isteği üzerine görüşme sırasında Grey'e takdim edilmemiştir. Çünkü Cassel'e göre, sözlü ifadelerin kağıt üzerine konulduğu kadar sert görünmemesi nedeniyle bu türden eleştirilere konuşma sırasında değinmek daha kolay olacaktı⁹⁸².

Babington Smith görüşme sırasında Bağdat meselesi hakkında genel değerlendirmeden sonra, İngiliz Hükümeti'nin olası tüm diplomatik silahların kullanılması tehditleriyle desteklenen alternatif demiryolu hattı talebinin⁹⁸³ bankayı büyük zorluklara maruz bıraktığını ifade etmiştir. Smith'e göre eğer İngiliz Hükümeti teklifinde ısrar ederse, iki hükümet arasındaki ilişkiler çok gerginleşecekti. Bankanın konumu ve işe yararlılığı her iki hükümetin göstereceği iyi niyete bağlıydı. Şayet iki hükümet arasında ciddi bir gerginlik olursa, bankanın çalışması imkânsız hale gelebilirdi. Bunun üzerine Edward Grey de, Rıfat Paşa'nın teklifi reddettiğini, artık alternatif bir hat talebinde ısrarcı olmayacaklarını belirtmiştir. Edward Grey'e göre kullanabilecekleri tek diplomatik silah %4'tü. İngiliz Hükümeti'nin tutumu; demiryoluna katılımları sağlanmadıkça veya alternatif imtiyaz verilmediği takdirde %4'e izin vermeme şeklinde

⁹⁸¹ HBS 28 215 (1-3), Babington Smith'in Edward Grey'e yazdığı, fakat 26 Mayıs 1910'daki görüşme sırasında teslim etmediği mektup.

⁹⁸² HBS 28 214 (1), Cassel'den Babington Smith'e 25.05.1910'da gönderdiği "Private" başlıklı mektup.

⁹⁸³ O günlerde İngiliz Hükümeti Bağdat Demiryolu hattına alternatif olarak "Tigris Valley" hattını yapmayı teklif etmekteydi. Ancak Türk hükümeti Bağdat Demiryolu hattına rekabet edecek hiçbir hattın yapılmasına izin vermemekteydi. Bkz. HBS 28 217 (1), Babington Smith'den Cassel'e 26.05.1910'da gönderilen mektup.

olacaktı⁹⁸⁴. Grey ayrıca, Bağdat-Basra hattında İngiliz katılımının %55'ten az olmaması ve bu hatta İngiliz mutlak üstünlüğünün kurulması kaydıyla Gwinner'ın mektubunda kabul edilemeyecek hiçbir şey olmadığını da belirtmişti⁹⁸⁵. Edward Grey bu görüşme sırasında söylediklerini, sonradan eklediği bazı şartlarla birlikte 31 Mayıs 1910'da "gizli" başlıklı bir mektupla ayrıca teyit etmiştir. Buna göre Foreign Office, Bağdat Demiryolu'nda İngiliz katılımının en az %55 oranında sağlanması, Kuveyt'e İngilizler tarafından bir liman yapılması ve bu limanın kontrolünün büyük ölçüde İngilizlerde olması kaydıyla NBT yöneticilerinin Herr Gwinner ile görüşmelere devam etmesine bir itirazlarının bulunmayacaklarını bildirmiştir. Bununla birlikte Grey, Rusya ve Fransa'ya danışmadan hiçbir anlaşmayı kesinlikle onaylayamayacaklarını da vurgulamıştı⁹⁸⁶.

Görüşmenin üzerinden çok geçmeden Sir E. Grey, Türk Hükümeti'nin Bağdat-Basra hattında İngilizlere bir ayrıcalık tanınması için Türklere baskı uygulamak üzere İstanbul'daki büyükelçisine de bir talimat vermiştir. Buna göre gümrük vergileri artışına İngilizlerin onay vermesi, esas olarak Bağdat Demiryolu sorununun tatminkâr çözümüne bağlı olmalıydı. Bu amaca ulaşmak için ise ya, Bağdat-Basra Körfezi arasındaki hatta İngiliz katılımı kabul edilebilir şartlarda güvence altına alınmalıydı, ya da Osmanlı Hükümeti Dicle nehri (Tigris) boyunca ikinci bir demiryolu için "koruyucu" bir imtiyaz vermeliydi⁹⁸⁷.

Bu arada Haziran 1910'da İngiliz Lynch Şirketi ile Osmanlı Hamidiye (Hamidiah) gemicilik şirketinin birleşmesi için yapılan teklifi Bağdat'taki yerli halk protesto etmişti. Yaklaşık 5.000 kişinin katıldığı mitingdeki konuşmacı İngiltere'yi ağır bir dille eleştirmiş, İngiltere Hükümeti'nin politik nedenlerle bölgedeki nüfuzunu yaymak ve Türk Arabistan'ını hegemonyasına almak için bu türden bir girişimi desteklediğini söylemişti.

⁹⁸⁴ Cavid Bey de bu konuda şunları söylemişti: "Bir taraftan gümrük rüsumlarının tezyidi [ziyadeleştirilmesi] yabancı devletlerin iznine bağlı olması, diğer taraftan gümrük vergilerine yapılacak zamların, Düyun-u Umumiye için tahsis edilmiş gelir fazlalarından olması hasebiyle senelik bütçeye ağır bir yük getirilmeden kazanılabilecek bir buçuk milyon liradan mahrum kalınmıştır. Gümrük zammını geciktiren en mühim sebep ise bu verginin Bağdat şimendifer meselesiyle alakası olmuştur. Bağdat şimendiferi sözleşmesi gereği gümrük vergisine vuku bulacak zamlar mezkûr şimendiferin inşası karşılığı olarak tahsisli bulunduğundan bu şimendiferde alakaları olmayan düvel-i muazzama hükümet-i osmaniye'nin sırf faydalandırmak maksadıyla muvafakat edecekleri zammın, Bağdat şimendiferine tahsisine muvafakat etmeyeceklerini beyan etmiş oldukları cihetle her iki tarafı anlaştrabilececek bir çare aranması icab etmiş ve bundan dolayı mesele gecikmiştir". Bkz. Maliye Nazırı Mehmet Cavid, Tanin, 14 Teşrinisani (Kasım) 1910, S. 791, s. 2-3.

⁹⁸⁵ HBS 28 217 (1-5), Babington Smith'den Cassel'e 26.05.1910'da gönderilen mektup.

⁹⁸⁶ HBS 28 219 (1), 31.05.1910'da Grey'den Babington Smith'e gönderilen mektup.

⁹⁸⁷ O sırada Cassel'le 1910-11 kredi görüşmeleri için Londra'da bulunan Cavid Bey'e de bir memorandum gönderilerek, söz konusu talepler ona da bildirilmiştir. Bkz. HBS 28 226 (1), Memorandum communicated to the Ottoman Minister of Finance, 29.07.1910.

Mitingde ayrıca Türk hükümetinin hizmetinde olan ve sulama işlerini üstlenen William Wilcocks da dâhil olmak üzere Osmanlı ülkesindeki tüm İngiliz girişimlerinin bu kötü niyetli amaca hizmet ettiği vurgulanmıştı. Oysaki The Levant Herald gazetesine göre olayın iç yüzü farklıydı:

“Bu saçma inanç uzun zamandır Bağdat yöresinde cahil Araplar arasında yaygındır. Bu sözler bizim toplayabildiğimiz bilgilere göre kendi amaçları için halkın duygularını kabartan çıkarıcı tarafların işidir. Abdülhamid çok uzun süredir Hamidiye Şirketi'nin yönetiminden memnun değildi ve o tahttan inmeden önce Lynch Şirketi ile birleşmek için prensipte anlaşılmıştı. 1908 devrimi ile birlikte görüşmeler yavaşladı... Bağdat'taki belli çıkar grupları uzun zamandır Hamidiye vapurlarının mülkiyetine göz dikmişti. Şirket hisselerinin Lynch'e transferi her söz konusu olduğunda işte o zaman bu kişiler buna engel olmaya çalışmaktaydı. Bir veya iki Müslüman tüccarın önderliğinde bazı Yahudi ve Hıristiyan tüccarlar vapurları almak için teklifte bulunmuştu. Fakat ağır şartlar öne sürülünce geri çekildiler. Belli kişiler bu durumu kendi çıkarları için tahrik etti, ancak onların bu sahte tavırları bu kez de milliyetçilik duygularını kabarttı”⁹⁸⁸.

Ancak Lynch konusundaki hakikatler The Levant Herald'da yazıldığı gibi değildi. Lynch Kardeşler 1840'larda Basra'ya yerleşmişler, yaklaşık yarım yüzyıl içinde Bağdat ve Basra Körfezi arasındaki buharlı gemi işletme tekeli ele geçirmişlerdi⁹⁸⁹. Lynch

⁹⁸⁸ The Levant Herald, 25 Haziran 1910, s. 226.

⁹⁸⁹ İngiltere, daha Lord Palmerston zamanında, bölgedeki İngiliz görevlilerin raporlarından, Dicle ve Fırat nehir yolunun, Süveyş Kanalı-Kızıldeniz yolundan hem daha kısa, hem de daha emniyetli olduğunu öğrenmişti. Bu ırmaklar üzerinden Basra Körfezi'ne inilebilir, oradan da Hindistan'a kolayca ulaşılabilirdi. Üstelik bu nehir hatları, Hindistan ve Orta Doğu'da hakimiyet kurmak için yüzyıllardır yarışan diğer Büyük Güçlerin de ele geçirmek istediği alanlardı. Britanya, Hindistan'a giden yolları kontrolü altında tutabilmek amacıyla söz konusu nehirler üzerindeki vapur işletme hakkının İngiliz şirketlerinin tekelinde olmasını bu yüzden de çok önemsemişti. İngiliz Lynch Kumpanyası da [Company] 1834'te Fırat nehrinde iki vapur işletmek üzere “Lynch imtiyazı” olarak bilinen yetkiyi almış, söz konusu ayrıcalık 1841'de uzatılarak, bu yeni izinle Dicle üzerinde de vapur işletmeye başlamıştır. Ancak şirket Fırat'ın gemi taşımacılığı için elverişli olmaması nedeniyle sadece Dicle'de çalışabilmişti. Rekabetin olmaması ve Osmanlı Devleti'nin başka gemicilik şirketlerine izin vermemesi nedeniyle istedikleri gibi bir düzen kurmuşlar, keyfi hareketleri, düzensiz seferleri, pahalı tarifeleriyle tekeli ticaretin her türlü nimetinden yararlanmışlardı. Lynch şirketi gemi işletmeciliği yaparken, İngiltere'nin bu bölgedeki ticaretini yürüten, posta, asker ve askeri emtianın naklini gerçekleştiren çok önemli işlevler de üstlenmişti. İngiltere, sırf şirketin güvenliği için karakol gemilerini Basra Körfezi civarında hazır bulundurmaktaydı. Karakol gemileri Britanya'nın çıkarlarına aykırı bir durumda tereddütsüz teyakkuza geçip, icap ettiğinde Şattularap Boğazı, hatta Irak'ın içlerine kadar rahatça girebilirlerdi. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Cezmi Eraslan, “Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 35, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul, 1994, s. 223-252; İlhan Ekinci, “Osmanlı Devleti'nde Bazı Nehir ve Göllerde Vapur İşletme Teşebbüsleri”, *Araştırmalar İnsan Bilimleri Araştırmaları*, Yıl: 1, S. 2, 1999/2, s. 80-81; Mustafa Malhut, “Mezopotamya Üzerinde İngiliz-Alman Nüfuz Mücadelesi”, *Tarih Okulu İlkbahar-Yaz 2013*, S. XIV, s. 14; Sungur Doğançay, “XIX. Yüzyılda Fırat ve Dicle Havzasında Büyük Güçlerin Nüfuz Mücadeleleri”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Yıl/Vol. 1, Ortadoğu Özel Sayısı/ Special Issue on the Middle East, ISSN: 2149-9535, Eylül 2016, s. 39-44.

şirketi, ticari bir işletme olmaktan çok İngiltere'nin Mısır ve Hindistan'daki sömürgeleri arasındaki kritik bir bölgede İngiliz nüfuzunu pekiştirmek açısından önemliydi. Kısacası o dönemde Lynch şirketinin çıkarları, İngiliz çıkarları anlamına gelmekteydi⁹⁹⁰. Bilahare Lynch Kumpanyası, Dicle ve Fırat üzerinde seyr ü sefain imtiyazını satın almaya talip olmuş, II. Abdülhamid devrinde söz konusu imtiyaz kumpanyaya vaat edilmişti. Ancak II. Meşrutiyet ile birlikte Hazine-i Hassa'daki imtiyaz Hükümete intikal edince işin rengi değişmiş, şirket daha önce Hazine-i Hassa'dan almak için uğraştığı imtiyazı, bu defa hükümetten talep ettiğinde ecnebi bir kumpanyaya imtiyazın satılması için yürütülen müzakereler tepki yaratmıştı. Zira imtiyaz meselesini tetkik için kurulan komisyonun karar vermeye yetkili olamayacağı, red ve kabulün Meclis-i Vükela'nın tasvip ve onayına bağlı olduğu öne sürülmüştü. Bu şekilde meseleye siyasi bir renk verilerek, Alman ve İngiliz menfaatlerinin çatışması da eleştirilmişti. Hükümet de en sonunda Dicle ve Fırat nehirlerinde gemi işletmeciliğini imtiyaz şeklinde bir kumpanyaya vermekten vazgeçmişti⁹⁹¹. Çünkü hükümet, yerli sermayedarın da bu nehirlerde vapur işletmek üzere şirketler kurabilme hakkını muhafaza etmek istemiş, asıl önemlisi Irak'ın mukadderatını etkileyecek böyle bir imtiyazın yabancı ellere geçmesi engellemek istemişti⁹⁹².

O günlerde Osmanlı Hükümeti'nin üzerindeki baskılar o kadar yoğunlaşmıştı ki, çaresizlik içindeki Sadrazam Hilmi Paşa, Almanya Büyükelçisi Marschall'a, Türklere dost gibi görünüp aslında kendi çıkarları peşinde koşan İngilizlere; “*siyasi anlamda bu imtiyazı vereceğime yılda bir iki milyon pound kilometre garantisi ödemeyi tercih ederim*” demişti⁹⁹³. Bu gerilimlerin ve tepkilerin bir sonucu olarak da İngiliz nüfuzunun artmasına izin vermekle suçlanan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Meclis'te güvenoyu

⁹⁹⁰ Nitekim 1907'de George Llyod kendi hükümetinden, Sultan Abdülhamid'e üçüncü gemi için izin vermesi konusunda baskı yapılmasını istemişti. Çünkü Lynch'in Basra'dan daha tonajlı gemilerle yola çıkması nakliye hızlandıracak, maliyetleri düşürecek ve İngiliz şirketinin kârlarını ve servetini artıracaktı. Bu da George Lloyd'un ifadesiyle tabii ki “*Mezopotamya'daki İngiliz çıkarları için siyasi bir öncelik*” taşıyordu. G. Lloyd Şubat 1907'de Babıâli'den koparılacak bu izin için Fitzmaurice; “*Mezopotamya'dan gelecek pek çok müjdenin ilki bu olacak*” demişti. Kraliyet Bütçesinin nehirde on iki ilave gemi daha yüzdürebilecek konuma gelene kadar Lynch'e üçüncü bir gemi için izin vermesi üzerine de bunu “*en güzel imparatorluk sınırlarında harcanan 100 yıllık soylu İngiliz çabalarının*” bir parçası olarak değerlendirmişti. Bkz. G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 244, 248-249; H. Kayalı, *age.*, 1998, s. 111.

⁹⁹¹ O sıralarda Babanzade İsmail Hakkı Tanin'de, Irak'taki mevcut durumu düzeltmek ve İngiliz nüfuzuyla mücadele etmek için aktif bir politikanın savunulması konusunda hararetli makaleler yazarken, buna karşın İngiliz Daily News da İngiltere'nin Irak'ta daha aktif bir rol oynamasını savunan yazılar yayınlamıştı. Bkz. HBS 30 127 (2), Babington Smith'den Cassel'e 31.12.1910'da gönderilen mektup; H. Kayalı, *age.*, 1998, s. 111-113.

⁹⁹² Tasvir-i Efkâr, Ebuzziya, “Fırat ve Dicle Nehirlerinde Seyr-i Sefain (Mevki-i Siyasi ve Mevki-i İktisadımız)”, 9 Teşrinisani [Kasım] 1909, S. 160, s. 1.

⁹⁹³ M. Özyüksel, agm., 2008, s.159.

almasına rağmen istifa etmiş, yerine gelen İbrahim Hakkı Paşa da ilk iş olarak selefinin verdiği karardan vazgeçilmesini sağlamıştı⁹⁹⁴.

Diğer yandan İngiliz çıkarlarının sözcüsü The Times ve The Levant Herald gazeteleri de İngiltere'nin Basra Körfezi'nde hak sahibi olduğunu ve bu çıkarları hiç kimsenin inkâr edemeyeceğini savunan sert yazılar yazmaktaydı. Kuveyt'te Bağdat Demiryolu'nun son durağının yapılması gündemdeydi ve Bağdat-Basra Körfezi arasında yapılacak hat bu kez İngiliz çıkarlarını çok yakından ilgilendirmekteydi. The Times, Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey'i konuya ilişkin rahatsızlık verici bir dizi makale yayınlamakla suçlamıştı:

“Onlar (Türkleri kastediyor) bizim bölgedeki tarihsel pozisyonumuza doğrudan meydan okumaktadırlar. Türkler bu bölgedeki Büyük Britanya ile çok eskilere dayanan özel ilişkiler kurmuş olan aşiret reislerini zorlamaktadır. Mebusun (İsmail Hakkı Bey) ateşli tehditleri dikkat çekici ölçüde Kuveyt ve Muhammara Şeyhlerine yöneliktir. Kuveyt Şeyhleri çok farklı zamanlardan beri gösterdikleri iş birlikçi tutumları ve Basra suları ve kıyılarında sağladıkları huzur ve sükûnete karşılık İngiltere'nin korumasını ve teveccühünü kazanmıştır. Muhammara Şeyhi göstermelik bile olsa Osmanlı Sultanına bir bağlılık duymamaktadır ve Kuveyt Şeyhi en azından yarı bağımsız bir konumda bulunmaktadır ve Babiâli, Kuveyt'te muhtemel bir Bağdat Demiryolu'nun son durağı olması konuşulmaya başlayıncaya kadar Kuveyt Şeyhine hiçbir zaman ciddi olarak müdahale etmeye teşebbüs etmemiştir. Osmanlı nazırlarına bir hatırlatmada bulunmak gereksiz olabilir, ama onların düşüncesizce hareket eden taraftarlarına bir hatırlatma yapmakta yarar vardır. Zira Türkiye öncelikle kendisinin sorumlu olduğu durumu tüm gerçekleriyle hesaba katmak zorundadır. Türkiye şimdiye kadar aynen İran gibi, hatta ondan daha da fazla bir biçimde İran Körfezi'ndeki sorumluluklarını yerine getirmede başarısız olmuştur. Türkiye eğer kendi egemenlik haklarının etkili biçimde tanınmasını güvence altına almak istiyorsa, bir kıyı gücü olarak Basra Körfezi'nde üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmeliydi... Bu görüşler 1903 yılında Lord Lansdowne'un Basra Körfezi'ndeki İngiliz çıkarlarını açıklayan deklarasyonunu temel alırken, bu beyan İngiliz-Rus anlaşması yapıldığında da yinelenmiştir. Rusya bizim bu körfezdeki özel çıkarlarımızı resmi olarak tanımıştır. Biz geçmişte Türklerin ve diğerlerinin yetersizliği

⁹⁹⁴ Aralarında Tanin yazarı Babanzade İsmail Hakkı'nın da bulunduğu İttihatçı ya da muhalif Iraklı bazı mebuslar verilecek bu imtiyaza karşı çıkmışlar ve Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya karşı yapılan güven oylaması sırasında dört mebus hariç tüm Arap mebuslar çekimser oy kullanmıştı. Bkz. H. Kayalı, *age.*, 1998, s. 112-113.

ya da isteksizliği yüzünden bu konuksever olmayan çevrelerde sorumluluklar üstlenmeye mecbur edildik. Aynı zamanda biz de, belki de akılsızca, zaman zaman Babıâli tarafından öne sürülen sembolik egemenlik haklarını ve sorumluluklarını yerine getirmemeye devam etmelerini görmezden geldik... Türkiye'ye bu ülkenin (Kuveyt) dostça ve uzlaşmacı bir ruhla görüşmelere hazır olduğuna dair bir güvence verilebilir, bunu yapmadıkları sürece bizden bu bölgedeki hayati çıkarlarımızdan ve yerel bağlantularımızdan vazgeçmemiz, dostlarımızı terk etmemiz beklememelidir”⁹⁹⁵.

Görüleceği üzere o dönemde bir taraftan İngiliz basını, diğer taraftan da İngiliz Hükümeti Mezopotamya konularında Türklere çok baskı yapmaktaydı. Mezopotamya ile ilgili olarak Cemal Paşa ile Babington Smith'in çok kereler yaptıkları görüşmeler sırasında Cemal Paşa, Türklerin Mezopotamya'daki hassasiyetlerine en çok Bağdat'taki Rus Baş Dragamonu Maximoff'un neden olduğunu, Bağdat'taki Rus Konsolosu alarm nitelikli raporlar gönderirken, Maximoff'un da bu raporları iyice işlediğinden bahsetmişti. Babington Smith ise bu meseleye en büyük zararı kendi basınları ve Foreign Office'in verdiğini düşünmekteydi. Bunların sonucunda ise Türkleri Mezopotamya konusunda İngiliz çıkarlarının ağır bastığı bir çözüme ikna etmek çok zorlaşacaktı. Bu nedenle Smith'e göre en iyi çözüm; Mezopotamya işlerinde Fransızlarla birlikte hareket etmektir. İngiliz-Fransız payının çoğunlukta olduğu bir mutabakat sağlayıp, kurulan kontrolün uygulanma biçimi konusunda Fransızlarla anlaşılmalıydı⁹⁹⁶.

İşin aslı İngiltere Osmanlı donanmasının güçlenmesine de, Basra Körfezine açılan bir demiryoluna da karşı idi. Bu durumun farkında olarak Tanin aynı günlerde Times gazetesinin iddialarını çürüten, Bağdat Şimendiferi meselesinin gerçek iç yüzünü gözler önüne seren yazılarıyla İngiltere'nin haksız taleplerini kamuoyuna anlatmaya çalışmıştı. Hüseyin Cahit her defasında İngiltere'nin gümrük zammına vereceği onayı bir silah olarak kullandığını yazmış, şayet bunu yaparlarsa Türklere açıkça bir düşmanlık göstermiş olacaklarını vurgulamıştı. Hüseyin Cahit'e göre; konu bir taraftan Irak kıtasının bekasını, diğer taraftan da Osmanlı Hükümeti'nin dış siyasetini çok yakından ilgilendirmekteydi. Hüseyin Cahit 14 Mart 1911'de “Bağdat Şimendiferi” başlıklı yazısında Avrupalı güçlerin, Basra Körfezi ve Bağdat şimendiferi görüşmeleri sırasında

⁹⁹⁵ The Levant Herald, 28 Ocak 1911, s. 26.

⁹⁹⁶ HBS 28 128 (2), Babington Smith'den Cassel'e 02.03.1911'de gönderilen mektup.

takındıkları “*emir suretinde sert ve bir sahipkıran vaziyetindeki*” tavırlarını eleştirmişti⁹⁹⁷.

Hüseyin Cahit bu satırları yazarken İngiltere, Kuveyt Şeyhi ile birtakım gizli anlaşmalar için çoktan girişimlere başlamıştı. Edward Grey, Babington Smith’e Ocak 1911’de gizli bir bilgi olarak; Kuveyt’te bir kıyı kiralama sözleşmesi yaptıklarından ve bu adımın kuracakları liman için bir hazırlık olacağından bahsetmişti. Edward Grey Kuveyt hakkındaki düşüncelerini Cambon’a da aktarmıştı; buna göre İngiltere’nin hesabı Kuveyt’e hükmetmekti ve Türkiye’nin o liman üzerindeki egemenliğini hiçbir zaman tanımamaktı⁹⁹⁸.

Hatırlanacağı üzere Babington Smith 26 Mayıs 1910’da Bağdat meselesi ile ilgili bir yazı hazırlamış, ancak Cassel’in engellenmesi ile bunu Grey’e sunmamıştı. Ancak bu defa Babington Smith, işler iyice çıkmaza girip, bankanın geleceğini ciddi manada tehdit edince, 25 Ocak 1911’de içinde buldukları zor durumu anlatan bir memorandumu Foreign Office’e sunmuştur. Burada ilke olarak; İngiliz menfaatine zarar vermeksizin, haysiyetli bir şekilde bankanın devamı ya da tasfiyesi konusunda çareler aranmaktaydı. Memoranduma göre; National Bank şimdi yaşamsal bir tehditle karşı karşıyaydı ve bu şartlarda bankanın devam etmesi imkânsızdı. İngiltere’de durumun kontrol altına alınması için hemen bazı düzenlemeler yapılmazsa, banka ya tasfiyeye gidecek, ya tamamen satılacak ya da bir Fransız kurumuyla birleşerek İngiliz çıkarlarının temsilcisi kimliğini tamamen sona erdirecekti. Ancak bu durum İstanbul’daki İngiliz etkisi ve Hindistan açısından büyük bir talihsizlik olacaktı. Çünkü Bağdat Demiryolu mutlaka tamamlanacak, Mezopotamya’daki gelişmelerin sonuçları Hindistan’ı etkileyecekti. Mezopotamya’daki sulama tesisleriyle birlikte ülkede yeni bir hayat başlayacak ve muhtemelen bu da bankacılık için yeni fırsat kapıları, demiryolları ve sulama işleri gibi cazip finansal yatırım alanlarını açacaktı. Bütün bunlar İngiliz ve Hindistan hükümetleri için bankanın ayakta kalması adına çaba sarf etmeye yeterli nedenlerdi. Bankanın varlığını sürdürmesi bir önem arz ediyorsa, bu konu Chartered Bank of India, Australia ve China’nın eski başkanlarından Sir James L. Mackay ile görüşülmeliydi. Bu kişinin aynı zamanda Basra Körfezi’nde çok uzun yıllardır faaliyetlerini sürdüren başlıca taşımacılık firması “*British India Steam Navigation*” şirketi ile de yakından ilgisi vardı.

⁹⁹⁷ Hüseyin Cahit, [Tanin Gazetesi bu sayıda Times gazetesinin makalesini de tercüme ederek alıntılanmıştır], Tanin, 14 Mart 1911, S. 908, s. 1.

⁹⁹⁸ PRO, FO 800/193A, E. Grey’dan Lowther’a 19.01.1911 tarihli “Private” başlıklı mektup, s. 269; PRO, FO 800/193A, Nicolsan’dan Lowther’a, 23.01.1911 tarihli “Private” başlıklı mektup, s.310.

Hem Chartered Bank'ın hem de bu nakliye şirketinin Mezopotamya'ya kadar uzanan çıkarları nedeniyle, bir Türk organizasyonuna mutlaka ihtiyaç duyulmaktaydı. NBT de, Osmanlı ülkesinde iş yapmak ve yeni kontrat ya da kiralama haklarını güvence altına almak için gerekli zamandan ve masraftan tasarruf ettirebilecek “*basit bir araç*” olmayı teklif etmekteydi.

Öte yandan bankanın itici gücü Ernest Cassel Aralık 1910'da aktif iş hayatından çekilme kararı almıştı. Onun emekliliği bankanın da muhtemelen ortadan kalkmasına yol açacaktı. The Chartered Bank, NBT ile ilgilenecek olursa, bankanın sahipleri %50'lik hissenin kendilerinde kalmasına olumlu bakacak ve Chartered Bank ile ortak olmaktan memnun olacaktı. The Chartered Bank da tüm finansal operasyonlarda hem sermayesi hem de tecrübesiyle katkı sağlayacaktı⁹⁹⁹.

Ancak o sıralarda meydana gelen bazı gelişmeler NBT'nin umutlarını yeniden artırmıştır. Sir John Jackson firması Mezopotamya'da bir sulama ihalesi almayı başarmış, bu da banka için büyük kazanç kapılarını aralamıştı. Artık yeni şubeler açılmasından bahsediliyordu, bu şubeler banka fazlası olan Selânik ya da İstanbul'a yakın yerlerde değil, Bağdat, Basra'da açılmalıydı. Bankanın hâkim ortaklarından Alexander Henderson'a göre de banka Cassel'in elinde tutması şartıyla devam etmeliydi¹⁰⁰⁰.

İngiliz Hükümeti de bu bölgedeki menfaatlerini terk etmemek ve gelecek planları açısından Bağdat meselesini çözmek istemekteydi. Ancak kendi şartlarını kabul ettirene kadar inatla beklemek ve hiçbir ödün vermeden istediklerini elde etmek niyetindeydi. Alman grup 20 Mart 1911'de Türk Hükümeti ile nihai anlaşmayı imzaladığında, Britanya çıkarlarını tatmin etmek adına, Bağdat- Basra uzantısı için özel bir anlaşmanın yapılacağını dile getirmişti¹⁰⁰¹. Bu, Almanya'nın elinde bulundurduğu Basra-Bağdat

⁹⁹⁹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'den Foreign Office'ye 25.01.1911'de gönderilen memorandum, s. 182-184; HBS 30 127 (1), Babington Smith'den Cassel'e 31.12.1910'da gönderilen mektup.

¹⁰⁰⁰ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 31.01.1911'de John Baring'e gönderilen mektup, s. 188-189.

¹⁰⁰¹ Mart 1911'de imzalanan bu anlaşmadan hemen sonra Fransızlar da, Almanlarla bir uzlaşmaya varmak için harekete geçmişlerdir. Karl Helfferich, Gwinner ve Türkiye'nin en önemli Fransız demiryolu yapımcısı olan Count Georges Vitali, Osmanlı Bankası ile bir zirve toplantısı yapmaya karar vermiş ve Mayıs ayında Fransız ve Alman kodamanlar bir araya gelmişlerdir. Ancak toplantı Osmanlı Bankası'nın yeni başkanı Paul Revoil'in, sürekli bir şekilde kendilerine verilecek “ödünler”i esas alan konuşması yüzünden başarısız olmuştur. Bununla birlikte, her iki taraf da Osmanlı İmparatorluğu'nu inşaat bölgelerine bölmek konusunda hem fikir kalmış; Fransızlar, Suriye ve Kuzeydoğu Anadolu'daki işleri üstlenmek, Almanlar ise, Bağdat Demiryolu sistemine sahip olmak konusunda anlaşmışlardır. Buna göre birleşik bir Alman-Fransız proje listesi oluşturulacak ve 12-15 on beş yıl arasında bu projeler tamamlanacaktı. Ancak ilerleyen günlerde Paul Revoil'in, Almanlarla rekabeti gerektiren kendi programını gerçekleştirmek yönündeki tutumu

şimendifer hattı imtiyazından feragat etmesi anlamına gelirken, Türkiye'nin de İran Körfezi üzerinde Britanya'nın özel konumunu tanıdığı anlamına gelmekteydi. Deutsche Bank Mart 1911'de Babıâli ile imzaladığı yeni sözleşmeye göre; Türk Hükümeti, demiryolunun Bağdat ötesindeki kısmının yapımını ve ayrıcalığını istediğine verebilecekti. Almanlar, Bağdat ve Basra arasındaki imtiyazını bırakmayı, yalnız hattın Körfez kesimini inşa edecek şirkete Alman çıkarlarının öteki yabancı devlet çıkarlarıyla eşit oranda katılması koşuluyla kabul etmişti. Deutsche Bank, benzer şekilde gümrük vergilerindeki artıştan doğabilecek meblağlar üzerindeki bütün hak iddialarından da vazgeçmişti¹⁰⁰².

Öte yandan Temmuz 1911'de Bağdat'tan gelen haberler hiç iç açıcı değildi. NBT'nin edindiği bilgilere göre temmuz ayında Bağdat'taki bazı olumsuz gelişmeler Bağdat sorununu yine çıkmaza sokmuştu. Zira Sadun Paşa¹⁰⁰³ ve Kuveyt Şeyhi arasında başlayan kavga, Kuveyt sorununu tekrar gündeme getirmişti. Sadun Paşa, kandırılmadığı, İngilizler ile yakın ilişki içinde çalışmaya razı edilemediği için İngilizlerin, Şeyh Mübarek'i kendisine karşı saldırıya geçirdiğini belirterek, Osmanlı Hükümeti'nden yardım istemişti¹⁰⁰⁴.

Diğer yandan Osmanlı Hükümeti de, Bağdat Demiryolu ile ilgili tüm meselelerin halli için, İbrahim Hakkı Paşa'yı Londra'ya göndermiş, İngiliz Hükümeti ile başta gümrük vergileri konusu olmak üzere birçok çetrefilli mesele müzakere edilmişti. İngiliz Hükümeti adına görüşmeleri yürüten kişi ise NBT'nin Genel Müdürü Sir Babington Smith idi. Bu görev için Babington Smith'in seçilmesi, hem İngiliz Dışişleri'nin, hem de Osmanlı makamlarının güvendiği bir şahsiyet olmasından kaynaklanmaktaydı. Zira Osmanlı Devleti'nin Londra Sefareti, Türkiye'yi tanımayan, Türklere dostluk

nedeniyle bu anlaşma da gerçekleşmemişti. Bkz. John G. Williamson, *Karl Helfferich: 1872-1924, Economist, Financier, Politician*, Princeton University Press, USA, 1971, s. 96-97.

¹⁰⁰² Tanin, Bağdat Şimendiferi, 20.03.1911, S. 914, s. 1; HBS 28 143 (1), Babington Smith'den Cassel'e 20.03.1911'de gönderilen mektup; HBS 28 144 (1), Babington Smith'den Cassel'e 21.03.1911'de gönderilen mektup; K. Grunwald, agm., 1969, s. 144.

¹⁰⁰³ Sadun (Sa'doun) olarak bilinen Acemi Paşa (Ajaimi Pasha) Aşağı Fırat yöresinin ünlü şahsiyetlerden olup, hayatı merak uyandırmaya devam etmektedir. İngiliz istihbarat raporlarında Sadun Acemi Paşa'nın; kanunsuz metotları, cesareti, dönekeliği, azmi ve zalimliği ile ün saldığı belirtilmektedir. Savaştan önceki günlerde Türk yetkililerle ihtilafa düştüğünden İngiliz koruması için Basra Konsolosuna ve Bushire Residency'e başvurmuş, ancak 1911'de C.U.P. (İttihat ve Terakki) saflarına katılmıştır. Savaş patladığında ise bir asker olarak Türklerin hizmetinde çalışmıştır. İngiltere, Irak'a girdiğinde Türklerin yanında 250 kadar mızraklıyla İngilizlere karşı savaşmıştır. Bkz. Intelligence Report on SA'DUN 'AJAIMI IBN SA'DUN, 1930, Air Staff Intelligence, AIR H. Q., IRAQ, AIR 23/456, X/M 4583, sayfa 2 A, 1A PRESERVATION, PRO (National Archive). Bu file 14.02.1968 tarihinde araştırmacılara açılmıştır, Extract from Special Service Officer, Nasiriya, Report No. S/N/1 for period ending 22nd November 1930.

¹⁰⁰⁴ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'ten Sir Arthur Nicolson'a 03.07.1911'de gönderilen mektup, s. 302-304.

hissetmeyen, ilgisiz ve tek yanlı davranan bir Maliyeci yerine bu konularda Babington Smith'in seçilmesinin daha faydalı olacağını ifade etmişti. Yine Sefaret, Osmanlı Hariciyesi 'ne de Bağdat-Basra demiryolu ve Körfez konuları ile ilgili olarak Babington Smith'in arabuluculuk yapmasını önermişti. Aynı zamanda acilen bir yöntem bulunarak, meselenin halledilmesini salık vermişti¹⁰⁰⁵.

İngiltere açısından gelinen bu aşama artık, başta Osmanlı Hükümeti'nin gümrük vergilerini artırım talebi olmak üzere her türlü baskı aracını kullanarak, İmparatorluğun Basra Körfezi'ndeki çıkarları konusunda Türkleri dize getirme sürecinin son halkasını ifade eder. Nitekim uzun süren görüşmeler ve baskılar sonucunda İngilizler, İbrahim Hakkı Paşa'ya isteklerini kabul ettirmiş ve Hakkı Paşa 29 Temmuz 1913 günü Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey ile bir anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Bu anlaşma ile İngiltere, Osmanlı Hükümeti'nden birçok iktisadi taviz almıştır¹⁰⁰⁶. Bunlardan biri; Bağdat Demiryolu ile ilgili olup, bu konuda özellikle Londra'daki Alman temsilci Kühlmann'ın öne sürdüğü birkaç önemli öneri dikkate alınmıştır. İngiltere, Bağdat Demiryolu Şirketi'nin Bağdat-Basra hattını inşa etmesine izin verirken, bunun karşılığında herhangi bir Alman unsurun Nehirlerde seyrüsefer iddiasında bulunmaması konusunda gerekli garantileri almıştır. Bununla birlikte Almanya, Demiryolu'nun Körfez kesimindeki hattın yapımını erteleyecek ve iki İngiliz direktör Bağdat Demiryolu Şirketi'nin yönetim kuruluna katılacaktı. O zaman Bağdat'taki Konsolos Lorimer; Demiryolu'nun seyrüsefer çıkarlarına feda edildiğini söyleyerek, bu düzenlemeye kesinlikle soğuk bakmış, ancak bu görüş reddedilmişti¹⁰⁰⁷. Neticede Dicle ve Fırat üzerinde Şattularab ve Basra Körfezi'nden Anadolu'ya kadar vapur işletilmesi için yarı yarıya Türk ve İngiliz sermayesinden kurulu bir şirkete imtiyaz verilmesi¹⁰⁰⁸ üzerinde anlaşılmıştı. Söz konusu anlaşma kapsamında ayrıca; Mısır eyaletinin İngiltere'den

¹⁰⁰⁵ BOA. HR.SYS. Dosya No: 111 Gömlek No: 1, 12 Nisan 1912.

¹⁰⁰⁶ Helfrich de o günlerde Cavid Bey'le bir görüşme sırasında "*Hakkı Paşa'nın Basra Körfezi hakkında İngiltere ile yapmış olduğu i'tilafı pek ziyade ileri gitmiş olduğunu, bunu nasıl yaptığını hayret ettiğini*" söylemişti. Cavid Bey de Helfrich'in bu sözlerine katılmıştı. Bkz. H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, c. 1, s. 760.

¹⁰⁰⁷ J. Heller, *age.*, 2012, s. 93-94.

¹⁰⁰⁸ O sırada NBT'nin kurucu ortaklarından Alexander Henderson da 02 Haziran 1913'te Sir Edward Grey'e Bağdat Demiryolu meselesine neden büyük önem verdiklerini açıklamıştı. A. Henderson, Bağdat Demiryolu imtiyaz hakkının bu yerlerde limanlar, rıhtımlar, ambarlar vb. yapma hakkını da içerdiğini belirterek, Tigris (Dicle) gemicilik planının da bu kapsamda ele alınması gerektiğini ve dolayısıyla Bağdat ve Basra limanlarının çok önemli olduğunu belirtmişti. Sir Edward Grey de, gerek Dicle gemicilik planında (Tigris Navigation Scheme), gerekse de müzakereler sonucunda bir anlaşmaya varıldığı takdirde, NBT'nin Bağdat Demiryolu'nun finansal tarafında yer alma isteğini onaylayacaklarını söylemişti. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Lord Revelstoke'dan Sir Ernest Cassel'e 26.02.1912'de gönderilen "gizli" mektup, s. 88-90; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Memorandum of Interview, 02.06.1913.

borçlanmasına müsaade edilmesi¹⁰⁰⁹, Kuveyt, Katar, Bahreyn gibi petrol açısından zengin toprakların Osmanlı'dan koparılması da yer almaktaydı. Umman İmamlığı ile Hadramut'taki şeyhlikler üzerinde ise padişahın halifelik sıfatı dışında hiçbir hakkı kalmamış, buralar dış işlerinde İngiltere'ye bağlı muhtar Arap ülkeleri haline getirilmişti. Osmanlı devlet adamlarının bu toprakları “*çöl ve önemsiz*” olarak tanımlaması ise ilginçtir. Nitekim Hakkı Paşa Londra'dan gönderdiği yazılarda; Kuveyt, Katar, Bahreyn şeyhlikleri için “*devletimizin küçük birer parçası*” olan bu bölgeler hakkında İngiltere ile anlaşmaya varıldığını yazmaktaydı. Mahmut Şevket Paşa da, 26 Şubat 1913 tarihli Kabine toplantısında, Kuveyt ve Katar'ı talep eden İngiltere'nin ısrarı görüşüldüğünde, Şurayı Devlet Reisi Said Paşa'nın bu toprakların İngiltere'ye terkine karşı çıkması üzerine, bu şeyhliklerin doğrudan olmasa bile İngiltere'nin nüfuz ve himayesine bırakılmasını savunmuştu. Çünkü Paşa'ya göre; “*Kuveyt ve Katar gibi çölden ibaret iki kaza yüzünden İngiltere ile ihtilaf çıkaramazdık. Bu ehemmiyetsiz topraklardan ne gibi bir istifademiz olabilirdi? Kuveyt ve Katar'ı İngiltere'ye bırakmaya ve zengin Irak vilayetimizle uğraşmaya karar verdim*”¹⁰¹⁰.

Osmanlı yönetiminin o yıllarda aldığı bu kararlara bakıldığında, İngiltere'nin petrol kaynakları ile ilgili stratejisini ve bu toprakların önemini kavrayamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu sözler bazı Osmanlı devlet adamlarının, petrolün çok yakın bir zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda ve dünya siyasetinde oynayacağı hayati rolü kestiremediklerini de göstermektedir. Bu anlaşma onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiştir. Ancak İngiltere'nin, Osmanlı'nın yaşadığı ekonomik açmazları kullanarak, isteklerinin önemli bir kısmını çok kolay bir yolla nasıl elde ettiğini ve Osmanlı Devleti'nin de çaresizlik içinde ne büyük tavizler vermeye hazır olduğunu göstermesi açısından önemli bir belgedir¹⁰¹¹.

3.2. The National Bank of Turkey'nin 1909 Yılı İstikraz Girişimi

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra istikrar beklenirken, tam aksi istikamette yaşanan bir dizi iç ve dış karışıklık ülkeyi felâkete

¹⁰⁰⁹ İngiliz Dışişleri'ne göre Mısır'ın iktisadi gelişimini sağlayacak borçlanmalar (bu borçlanmalar İngiltere'den yapılmaktaydı) Babıâli tarafından engellenmekteydi. Bu nedenle Türklerle gümrük vergileri konusu konuşulurken diğer hususlarla birlikte bu engel ortadan kaldırılması da gündeme getirilmeliydi. Kısaca İngiltere bu iznin verilmesi için Babıâli'ye baskı yapmıştı. Bkz. FO 800/193A, 21.09.1909, Hardinge'den Lowther'a, “Private”, s. 155-157; Adem Sarıgöl, *Harbiye Nazırı Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001, s. 204- 239-240.

¹⁰¹⁰ A. Sarıgöl, *age.*, 2001, s. 61-204- 239-240.

¹⁰¹¹ H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 167.

sürüklemiştir. Bunlar sırasıyla; Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi (5 Ekim 1908), Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna Hersek'i ilhak etmesi (5 Ekim 1908), Girit Genel Meclisi'nin aldığı bir kararla Yunanistan'a bağlandığını açıklaması (6 Ekim 1908) peş peşe gelen hadiselerdir. 13 Nisan 1909'da ise bir iç karışıklık ortaya çıkmıştı. Daha da kötüsü 1911'de İtalya'nın diğer Avrupa devletlerinin gerisinde kalmama hırsıyla bir Osmanlı toprağı olan Trablusgarp'a saldırması ve hemen arkasından çıkan Balkan Harbi bütün dengeleri alt üst etmiştir¹⁰¹². Bu savaşlar sonunda Osmanlı Devleti Avrupa'daki topraklarının %83'ünü terk ederken, bu topraklarda yaşayan nüfusunun ise %69'unu kaybetmiştir¹⁰¹³. Osmanlı Devleti hem bu savaşların ağır maliyeti ile yüz yüze gelirken, hem de bu toprakların kaybıyla birlikte önemli gelirlerini de yitirmiştir¹⁰¹⁴.

Öte yandan Jön Türkler daha iş başına gelir gelmez ülkeyi kalkındırmak ve iktisadi bağımsızlıklarını yeniden kazanmak için büyük bir gayret içine girmişlerdi. Ancak savaşların yarattığı ağır hasar bir yana ülkenin gelir kaynakları buna izin verecek gibi değildi ve kaçınılmaz bir şekilde dışa bağımlılık devam etti. Zira devletin iç kaynakları çok sınırlıydı; kapitülasyonlar nedeniyle gümrük vergileri özgürce artırılamıyor, vergiler istenildiği gibi toplanamıyor, gelir (temettü) vergisi yabancılara uygulanamıyordu¹⁰¹⁵. Çünkü devlet, yurtiçinde faaliyet gösteren yabancı firmalardan gelir vergisi tahsil etmek için bile büyük devletlerden izin istemekteydi. II. Meşrutiyet döneminin önde gelen İttihatçılarından ve profesyonel bir iktisatçı olan Cavid Bey iş başına geldiklerinde Osmanlı Devleti'nin mali manzarasını şöyle izah etmişti:

“Geçmiş dönem hükümetlerinin mali yolsuzlukları devlet hazinesini sürekli nakit sıkıntısı çeken müzmin bir hastalığa düşürmüştü. Bir iki seneye bir genel istikraz yapılır, arada fahiş faizli avanslar alınır, yine de ne memur maaşları düzgün ödenebilir, ne müteahhit alacakları ödenirdi. Fakat böyle olmakla beraber ne memurlar maaşlarını isteyebilir, ne müteahhitler alacaklarını almak için bir şey yapabiliirdi. 10 Temmuz tarihli 2. Meşrutiyet milletle hükümetin konumunu değiştirdi. Her türlü para değerini bozucu eylem ihtimaline karşı hükümet, maaşları zamanında vermek, devlet alacaklılarını üzmemek mecburiyetinde idi. Bu mecburiyetin yerine getirilmesi para ile olabilirdi. Para

¹⁰¹² B. Lewis, *age.*, 2011, s. 290.

¹⁰¹³ İbrahim Serbestoğlu, “Balkan Savaşları ve Tabiiyet Sorunu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2, 2013, S. 472.

¹⁰¹⁴ V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 83.

¹⁰¹⁵ HBS 28 246 (3-4), H. Babington Smith'in 1913'te Türkiye finansı hakkında yazdığı memorandum; Cavid Bey, bu vergiye yabancılardan da katkısını sağlamak üzere Avrupalı devletlerle resmi yazışmalarda bulunmuş, ancak bir netice alamamıştı.

ise yoktu... gelirler geçmiş yıllara nazaran pek azalmıştı. İşte gelirlerin azalmış olması ve siyasetin gerektirdiği masraflar hükümet için borçlanmayı gerektiriyordu... ”¹⁰¹⁶.

Cavid Bey Haziran 1909’da Hilmi Paşa Hükümeti’nde Maliye Nazırı olduktan sonra dirayetli para yönetimi sayesinde genel gelirlerde göze çarpan bir artış sağlandıysa da, kronik bütçe açıkları devam etmekteydi. Cavid Bey’in hedeflediği denk bütçeyi gerçekleştirmek için ise en az 4-5 yıllık bir zamana ihtiyaç vardı¹⁰¹⁷. Oysaki yeni dönemde mali reformların yapılması, gelir-gider dengesizliklerinin ortadan kaldırılması, en önemlisi de dış ilişkilerde sorunlu bir döneme girilmesi sebebiyle artan askerî harcamaların karşılanması borçlanma ihtiyaçlarını daha da artırmıştı¹⁰¹⁸. Bu durumda Meşrutiyet Hükümetleri de ilk günlerden itibaren borç arayışlarına girmiştir. Bağdat Demiryolu’na aktarmak ve 1908 bütçe açığını kapatmak için ilk borçlanmalar yapılmıştı¹⁰¹⁹. Çok geçmeden 1909 bütçesinde de önemli bir açık öngörüldüğünden (5.5 milyon lira) yeni bir istikraz kaçınılmaz hale gelmiş, Osmanlı Hükümeti 7.000.000 Osmanlı Lirası tutarında yeni bir borç arayışına girişmişti. Ancak her ne koşulda olursa olsun borçlanmaların bundan böyle daha haysiyetli bir şekilde yapılması arzulanmaktaydı. Maliye Nazırı Cavid Bey halka açık bu ilk borçlanma işleminde Osmanlı tahvilleri için pazarın sadece Paris’te bulunduğunu ve bu piyasada Osmanlı Bankası’nın ağırlığının olduğunu bilmesine rağmen rekabetten yararlanarak daha elverişli koşullar elde etmek istemişti. Bu amaçla Osmanlı Hükümeti 7 Eylül 1909’da %4 faizli, 7 milyon liralık bir istikraz talep kaydına başladığını duyurmuş, teminat olarak da daha önce Rusya savaş tazminatı ödemelerine ayrılmış ve hazineye kalmış senevi üç yüz küsür bin lirayı bulan vilayet aşarları gösterilmişti¹⁰²⁰.

Yeni Türk Hükümeti bu istikrazla her şeyden önce istiklâlini ve iktisadi haysiyetini geri kazanmak istemekteydi¹⁰²¹. Bu nedenle de istikrazı Düyunu Umumiye’nin kefaleti olmaksızın, kendi başına yapmak arzusundaydı. Düyunu Umumiyeti’nin kefaleti Türk milletinin haysiyetine dokunmakta ve bu kurumun kefaleti

¹⁰¹⁶ Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, “Bade’l-İnkılab İstikrazlarımız 23 Temmuz 1908 [10 Temmuz 1324] Sonrası İstikrazları”, c. 2., S. 5, 14 Mayıs 1909 [1 Mayıs 1325].

¹⁰¹⁷ Tefik Çavdar, *age.*, 2003, s. 84-85.

¹⁰¹⁸ S. Gürsel, agm., “Osmanlı Dış Borçları”, 1985, s. 683; N. Eroğlu, *age.*, 2008, s. 46.

¹⁰¹⁹ Osmanlı Devleti 1908-1914 döneminde toplam dokuz istikraz ile 46.000.000 Osmanlı Lirası civarında ilave borç almış, bunun 39.000.000 lirası devlet kasasına girmiştir. Bu dönemdeki emisyon kuru ise %85 olarak gerçekleşmiştir. Bkz. Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk*, Ankara Ticaret Odası, Ankara 2009, s. 64-65, <http://www.os-ar.com/Duyun-i-Umumiye.pdf>, (17.08.2018); V. N. Geyikdağı, *age.*, 2008, s. 83.

¹⁰²⁰ A. Autheman, *age.*, 2002, s. 204-205.

¹⁰²¹ Tanin, Hüseyin Cahit, “İstikraz Etrafında”, 20 Eylül 1909 (7 Eylül 1325), S. 378, s.1.

olmadan borçlanabilmek çok büyük bir ulusal mesele olarak düşünölmekteydi. Hüseyin Cahit'in ifadeleriyle bu şekilsel kefalet eski yönetimin kandırmaca siyasetinin ürünüydü:

“...Eski idare zamanında hükümet sermayedarları aldatmak için a'sâr ve aġnâmdan, gümrük resminden karşılık göstererek Düyunu Umumiye'yi kefil diye bildirerek bazı istikrazlar akdetmişti. Düyunu Umumiye'nin bu kefaleti ise sırf zahiri, şekli bir şeydi. Eğer gümrük karşılık gösterilmiş ise hükümet gümrük resmini alıp, Düyunu Umumiye'ye vermeliydi ve borcu Düyunu Umumiye ödemeliydi. Hâlbuki Düyunu Umumiye'nin gümrük varidatı üzerinde diğere altı varidatta olduğu gibi (tütün, tuz, ipek [harir], damga, avlanma [sayd u şıkar], içki [müskirat] rüsumları) hiçbir müdahale hakkı yoktu ve bu yüzden de kefaletinin hükmü yoktu. Keza a'sar da böyleydi. Hükümet ihale senedini Düyunu Umumiye idaresine verir, o tahsil ederdi. Fakat bu kefalet zahiri de olsa önemliydi, çünkü Türk milletinin haysiyetine dokunmaktaydı ve bu yüzden Türk Hükümeti kimseye muhtaç olmadan kendi başına bir istikraz yapmaya çok önem vermekteydi. Eğer yeni Türk hükümeti iktisadi istiklali yolunda attığı bu ilk adımda muvaffak olursa artık bundan sonra rahatça yürüyebilecek, fakat bu ilk teşebbüste muvaffakiyetsizliğe uğrarsa bir sarsıntı hissetmiş olacaktı”¹⁰²².

Ancak Türk Hükümeti'nin bu yeni istikraz şekli herkesten önce o güne kadar rakipsiz konumdaki Osmanlı Bankası ve Avrupa finans çevrelerini telaşa düşürmüştür. Başta Osmanlı Bankası olmak üzere kredi verebilecek kurumlar buna tepki göstermişler, ilk başlarda krediyi vermek istememişlerdir. Çünkü Osmanlı Devleti'ne değil, Düyunu Umumiye'ye güvenmekteydiler. Osmanlı Devleti ise kendi itibarını kurtarmak peşindeydi ve Maliye Nezareti, Düyunu Umumiye'nin kefaletini istemeyip, borca bizzat devletin kendisinin kefil olmasını istemekteydi¹⁰²³.

Cavid Bey'in akdine teşebbüs ettiği söz konusu istikraz Avrupa ve bilhassa Fransa matbuatında da bir hayli dedikoduya sebep olmuştu. Zira o güne kadar Türkiye lehinde gözükene Avrupalı gazeteler bile istikraz şartlarını içeren bu ilanın garip olduğunu yazmış, genç Türkiye'nin yalnız Türkiye'yi değil, Avrupa mali aleminin usul ve âdetlerini de değiştirmek istediğini duyurmuştu. Bu gazeteler Türklerin Düyunu Umumiye İdaresinin

¹⁰²² Tanin, Hüseyin Cahit, 25 Eylül 1909 (12 Eylül 1325), S. 383, s. 1; Tanin, Hüseyin Cahit, “İstikraz”, 03 Ekim 1909 (20 Eylül 1325), S. 391, s. 1.

¹⁰²³ Tanin, Hüseyin Cahit, 25 Eylül 1909 (12 Eylül 1325), Sayı 383, s. 1; Tasvir-i Efkâr, Osmanlı İstikrazı: (Şuun-u Kevniye Köşesi), 13 Eylül 1909, S. 105, s. 7.

kefaletinden kurtulma talebini de aşırı bulmuş, her fırsatta bu istikraz aleyhinde yazılar yazmışlardı¹⁰²⁴.

Bu anlamda özellikle Fransız basını, istikrazın rekabete açık olmasını eleştirirken, Fransa'nın genel menfaatleri ile önceden rekabetsiz borç veren Osmanlı Bankası'nın menfaatlerini birbirine karıştırmıştır. Türk basını da, Osmanlı Bankası'nın özel menfaatleri ile Fransa ile olan dostluk ilişkilerinin birbirine karıştırılmaması gerektiğini yazarak, bu eleştirilere karşılık vermiştir. Diğer taraftan Türk basınının güçlü kalemleri de yazılarında, İstanbul'da "milli banka" sıfatıyla yeni bir banka kuran Cassel'den çoktan olumlu beklentiler içinde olduklarını ifade etmişlerdir. Ebuzziya Tevfik'e göre NBT, Osmanlı Bankası ile amaç birliği yaparak, bu istikraz meselesine uygun şeklini vermeye gayret etmeliydi. Zira bir memlekette menfaat bekleyenlerin, o memlekete faydalı olmaları işin doğası gereğiydi¹⁰²⁵.

Ancak Türklerin kendisinden beklentilerinin aksine Cassel söz konusu istikrazda, Düyunu Umumiye'nin kefaletine çok daha fazla itibar etmekteydi. Cassel 1908'de olduğu gibi¹⁰²⁶ bu aşamada da Türklere verilecek bir kredi konusunda çok ihtiyatlı davranmayı tercih etmiş, ilk günlerde bankasının bu krediyi üstlenmesi ya da bir katılımda bulunması konusunda bazı tereddütler yaşamıştı. Cassel'e göre gelirlerin tahsilatında Düyunu Umumiye İdaresi, Osmanlı Devleti'ne göre her zaman daha iyi sonuçlar almıştı. Düyunu Umumiye de, yeni rejim döneminde bir iyileşme olacağını kabul etmekteydi. Ancak yeterli sayıda nitelikli görevlinin temin edilebileceği konusunda çok da iyimser değildi. Kaldı ki tüm bakanlıklar nitelikli personel bulamamaktan şikâyetçiydi. Ayrıca Düyunu Umumiye İdaresi çalışanlar için iyi bir eğitim zeminine sahipti. Bütün bu nedenlerle Düyunu Umumiye'nin çemberini daraltmak yerine genişletmekte fayda vardı ve yatırımcı

¹⁰²⁴ Önceki devirlerde Osmanlı ricali borçlanmaları daima gizli yapmışlar, hatta istemezlerse akdettikleri istikrazdan bahis bile etmemişlerdi. O günlerde ise durum değişmişti, yeni borçlanma usulüne göre halk ödeyeceği borcu bilecek ve ne için borç alındığını öğrenecekti. Bunun için Maliye Nazırı Cavid Bey istikrazın akdindeki mecburiyeti ilan ettiği gibi borçlanma şartlarını da gazeteler aracılığıyla Türk kamuoyuna açıklamıştı. Sonuç olarak bu istikrazın bütün işlemleri milletin gözü önünde cereyan etmiş, Türk Hükümeti'nin gayet açık şartlarla sermaye çevrelere arz ettiği bir istikraz olmuştu. Bkz. Ebuzziya Tevfik, Tasvir-i Efkâr, İstikraz [Başyazı] 26 Eylül 1909, S. 118, s. 1; Tanin, Hüseyin Cahit, "İstikraz Münasebetiyle", 25 Eylül 1909 (12 Eylül 1325), S. 383, s. 1.

¹⁰²⁵ Ebuzziya Tevfik, Tasvir-i Efkâr, İstikraz [Başyazı] 26 Eylül 1909, S. 118, s. 1.

¹⁰²⁶ Daha önceki bir bölümde de bahsettiğimiz gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kasım 1908'deki 1.365.000 sterlinlik istikraz işlemi, Osmanlı Bankası, Deutsche Bank ve Sir Ernest Cassel yönetimindeki bir İngiliz grubun eşit katılımıyla gerçekleşmişti. O zamanlar henüz NBT kurulmamıştı ve Cassel bu işleme bağımsız bir İngiliz finansçı olarak katılmıştı. Ayrıntılı bilgi için Bkz. I. Bölüm.

açısından kontrol altında verilen bir kredi daha güvenliydi. Düyunu Umumiye kefaletinin olmamasının Türklere sağlayacağı tek avantaj ise Türk onurunun duyacağı hazdı¹⁰²⁷.

Cassel tüm bu çekincelerine rağmen yine de söz konusu kredide nasıl davranmaları gerektiği konusunda İngiliz Dışişleri'nin görüşüne başvurmuş ve taraflar arasında bir dizi yazışma yapılmıştır. Eylül başlarında İngiliz Dışişleri'ndeki Hardinge'den gelen haberlerde de, Sir Edward Grey'in aksine bir talebi olmadıkça, NBT'nin söz konusu krediye katılmaması önerilmekteydi. Zira Cassel'in bankasının bu krediye katılmasını gerektirecek herhangi bir özel ya da politik neden bulunmamaktaydı. Üstelik söz konusu kredi talebi Deutsche Bank ve Osmanlı Bankası tarafından da geri çevrilmişti ve kredi hakkında bazı tereddütler bulunmaktaydı. Sir Edward Grey'in tutanak üzerine düştüğü notlarda da; bir Türk kredisine İngiliz katılımını arzu etmekle birlikte, finansal olarak sağlam görmediği bir kredi konusunda Cassel'i zorlayamayacağını belirtmişti¹⁰²⁸. Bununla birlikte Cassel bu kredi konusundaki inisiyatifi İstanbul'daki genel müdürü Sir Babington Smith'e bırakmış, durumu Dışişleri'ndeki Hardinge'e de bildirmiştir. Kredi konusunda Babington Smith de bazı çekincelere sahipti ve Osmanlı Hükümeti'ne verilecek tekliften önce Düyunu Umumiye'nin toplamakla yükümlü olduğu gelirleri görmek istemişti¹⁰²⁹.

Bununla birlikte Ekim başlarında Osmanlı Hükümeti'nin önerdiği koşullar NBT tarafından kabul edilebilir olarak değerlendirilmiş, bu görüş Foreign Office tarafından da onaylanınca Türk Hükümeti'ne bir teklifte bulunulmuştur. Cassel söz konusu kredinin yarısını %81 emisyon oranıyla üstlenmeyi teklif ederken, bu arada üç Alman bankasını temsilen Orient Bank da kredinin yarısına katılmak için bir Cassel'e teklifte bulunmuştu. Cassel o sırada, Osmanlı Bankası'nın ne yapacağına dair belirsizlik nedeniyle, krediye katılmak istemeleri ihtimalini dikkate alarak onlara da bir yer bırakmak istemişti. Ayrıca Gwinner'a da Düyunu Umumiye'nin bu kredinin dışında tutulması halinde, daha önce belirttiği gibi çekimser kalmayı tercih edip etmeyeceğini sormuştu. Türk Hükümeti de NBT'nin kredi müzakerelerine başlamasından büyük memnuniyet duymuş, İstanbul'daki

¹⁰²⁷ Cassel Eylül 1909'da Dışişleri'nden Hardinge'e yazdığı bir mektupta, Osmanlı Hükümeti'nin Fransız gazetelerine verdiği bir ilandan bahsetmiş ve burada yer alan bazı Türk görüşlerine karşı çıktığını belirtmişti. Bkz. PRO, FO 800/193A, 14 Eylül 1909, s. 153-154, Cassel'den Hardinge'e.

¹⁰²⁸ Hardinge 16.09.1909'da Cassel'e yazdığı bir mektupta Sir Edward Grey'in Türklere yardım etmek arzusunda olduğunu ve bir Türk kredisinde İngiliz-Fransız iş birliğini görmekten büyük memnuniyet duyacağını belirtirken, Grey'in yine de Cassel'i finansal açıdan kendi bankasına cazip gelmeyen veya finansal açıdan sağlam olmayan bir krediye katılması konusunda bir zorlamada bulunamayacağını eklemiştir. Bkz. PRO, FO 371/762, No. 33649, 07.09.1909, File No: 659; PRO, FO 800/193/A, s. 152, Hardinge'den Cassel'e 16.09.1909 tarihli mektup.

¹⁰²⁹ PRO, FO 800/193A, Cassel'den Hardinge'e, 17.09.1909, s. 151.

İngiliz büyükelçisine; şayet NBT'nin teklifi olmasaydı Düyunu Umumiye'siz bir şey yapamayacaklarını belirtmişti. Ancak Osmanlı Bankası adı geçen kredi işine NBT'nin girmesini istememekteydi; bu hissiyat Fransız resmi çevrelerine de yansımıştı. Bu nedenle en başından itibaren Cassel'in her türlü iş birliği teklifine soğuk bakılmıştı. Oysa Cassel, bu kredide Osmanlı Bankası ile el ele vermekten mutluluk duyacaklarını her fırsatta ifade etmişti¹⁰³⁰. Frankfurt'tayken Deffés'e, Londra'dayken Barry'e, Paris ziyareti sırasında Pangeris'e, en son da İstanbul'daki Nias'a bu duygularından söz etmiş, ancak bir karşılık bulamamıştı¹⁰³¹. Ayrıca başlangıçta Türk Hükümeti'nin şartlarını kabul etmeyen Osmanlı Bankası, Ernest Cassel'in ihaleye gireceğinin kesinleşmesi üzerine itirazlarını hemen geri çekmiş ve tüm bunlarla da yetinmeyerek, borcun temerrüde düşmesi halinde Düyunu Umumiye'nin müdahalesine ilişkin şarttan bile feragat etmişti¹⁰³². Üstelik Osmanlı Bankası söz konusu kredinin tamamına %83 gibi bir emisyon oranı teklif ederek, NBT'yi büsbütün zora sokmuştu. Bu durumda NBT'nin krediye %86,5 ya da %87 gibi daha yüksek bir emisyon¹⁰³³ oranıyla teklif götürmekten başka çaresi kalmamaktaydı, bu fiyata vergiler de eklendiğinde söz konusu kredinin hiçbir kâr cazibesi kalmamaktaydı¹⁰³⁴.

Üstelik Osmanlı Bankası böyle bir rekabet durumuna alışıksız olmadığı için; Düyunu Umumiye'nin kefaleti olduğunda bir fiyat, kefaleti olmadığı takdirde ise başka bir fiyat

¹⁰³⁰ Cassel gerçekten de bankayı kurduğu ilk günlerden itibaren Türkiye'deki işlerde Osmanlı Bankası ve Deutsche Bank ile el ele gitmek, gerek Fransız, gerekse de Alman finansı ile uyum içinde çalışmak ve tüm işlerden eşit pay almak istemişti. Ancak bu bankalar ya da başkaları tarafından üstünlük iddia edilirse bunu da kabul etmeyecekti. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, "Henry Babington-Smith's papers", HBS 28, 36 (3), Cassel'den Babington Smith'e 05.11.1909'da gönderilen mektup; Rice'e göre, Cassel böyle düşünmekle birlikte, o dönemde Almanlarla finansal iş birliği, İngiliz resmi görüşüne pek uymamaktaydı. Kaldı ki Fransa Hükümeti açısından da bu durum hoş karşılanmazdı. Bkz. E. H. Rice, agt., 1974, s. 101; Bu nedenle NBT, Foreign Office'in politikası doğrultusunda Türklerle olan tüm finansal ilişkilerinde Fransızları yabancılaştırmamaya özen göstermiş, Fransızları karşısına almamak için kimi zaman iş birliği tekliflerinde bile bulunmuştu.

¹⁰³¹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, Sir Ernest Cassel'den Lord Revelstoke'a 11.10.1909'da gönderilen mektup, s. 157-158.

¹⁰³² Osmanlı Bankası bu istikraz çağrısı üzerine Fransa'nın önde gelen bankalarıyla 15 Eylül'de bir toplantı yapmış ve ortak hareket etme kararı almıştı. O sırada bağımsız davranabilecek bir banka olan Selânik Bankası (Banque de Salonique) da grubun içine katılmıştı. Bir müddet sonra da Osmanlı Bankası'nın İstanbul'daki Genel Müdürü Deffés'e, bütün grup adına istikrazın tamamını blok halinde alması için pazarlığa oturma görevi verilmişti. Ancak Osmanlı Bankası'nın liderliğindeki grubun aldığı karara göre pazarlık sırasında, kredinin geri ödemesinde bir problem yaşanması ihtimaline karşı Düyunu Umumiye'nin müdahalesi şart koşulacaktı. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, National Bank of Turkey Londra Komitesi'nin 30.09.1910'daki Yönetim Kurulu Toplantısı, s. 45-46; A. Autheman, *age.*, 2002, 204-205.

¹⁰³³ Bir ülkede, kâğıt para, tahvil ve bono, hisse senetleri gibi değerlerin ilk kez piyasaya sürülmesine emisyon denir.

¹⁰³⁴ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, Sir Ernest Cassel'den Lord Revelstoke'a 11.10.1909'da gönderilen mektup, 157-158; aynı yerde 200196, Vol. 2, NBT Londra Komitesi'nin 30 Eylül 1910 tarihli Yönetim Kurulu toplantısı, s. 45-46.

şeklinde iki türlü teklif vereceğini açıklamıştır. Doğal olarak Düyunu Umumiye'nin kefaletiyle yapılacak borçlanmanın faizi daha düşük olacaktı. Çünkü Osmanlı Devleti'ne değil o kuruma güveniyorlardı. Osmanlı Devleti ise kendi itibarını kurtarmak için bu yolu tercih etmemiştir. Maliye Nezareti borçlanmada Düyunu Umumiye'nin değil, borca bizzat devletin kendisinin kefil olmasını istemekteydi. Bu yüzden de Düyunu Umumiye'nin kefaletiyle akdedilmek şartıyla ne kadar ehven fiyat gösterilirse gösterilsin, bu teklifin hiçbir şekilde tartışması bile olmayacaktı¹⁰³⁵.

Söz konusu kredi 13 Ekim 1909'da, NBT'nin tüm çabalarına, Türk Hükümeti'nin sempatisine ve Foreign Office'in üstü kapalı onayına rağmen NBT'den daha iyi bir fiyat teklif eden¹⁰³⁶ Osmanlı Bankası ile imzalanmıştır¹⁰³⁷. Söz konusu istikraz 7.000.000 Osmanlı Lirası tutarında olup, %86 emisyon oranı (ihraç bedeli) ve %4 faiz oranı ile gerçekleşmiştir¹⁰³⁸. 1909 istikrazına karşılık olarak; kısmen Sivas, Konya, Kastamonu, Adana Vilayetleri âşarları, Kalecik kazası aşarı ve Halep Vilayeti ağnam fazlaları (toplam 350.000 Osmanlı Lirası) gösterilmiştir¹⁰³⁹. İstikrazın neticesinde Osmanlı Hükümeti'nin eline 5.845.000 Osmanlı Lirası geçerken, istikraza konu tahviller Osmanlı Bankası'nın liderliğindeki iki sendikasyon tarafından ihraç edilmiştir. Paris'teki sendikasyonda Osmanlı Bankası ve onun her zamanki iş birlikçileri arasında bulunan Deutsche Bank, Selânik Bankası (Banque de Salonique) gibi kuruluşlar yer almıştır. Tahvillerin 1/3'ü Londra piyasasına ayrılırken, Londra'daki sendikasyonun çevresinde ise J.S.

¹⁰³⁵ Tanin, Hüseyin Cahit, 25 Eylül 1909 (12 Eylül 1325), S. 383, s. 1; Tanin, Hüseyin Cahit, 27 Eylül 1909 (7 Eylül 1325), S. 378, s.1; Tasvir-i Efkâr, Osmanlı İstikrazı: (Şuun-u Kevniye Köşesi); 13 Eylül 1909, S. 105, s. 7.

¹⁰³⁶ O zamanlar yabancı devlet tahvillerine, özellikle de Türk menkul kıymetlerine Paris'te, Londra'ya kıyasla daha yüksek fiyat teklif edilmekteydi. Bu bir ölçüye kadar politik sempatilerden kaynaklanırken, esasen Fransız vergilerinin sanayi yatırımlarını büyük ölçüde sınırlandırmasından dolayı, Fransız tasarruflarının daha kârlı olan devlet kredilerine yönelmesiyle ilgiliydi. Ayrıca Osmanlı Bankası Türk Hükümeti'ne ait işlerde tekel konumunu korumak istemekte, bu alanların kendine ait olduğunu düşünmekteydi. Tüm bunlar kredinin fiyatının yüksek tutulmasına etkendi. Bkz. The Baring Archive, Vol. 2, Babington Smith'den Ernest Cassel'e 30.11.1910 tarihli mektup, s. 136; The Baring Archive, Vol. 2, s. 3.

¹⁰³⁷ Bu kredi sırasında İngiliz Hükümeti de tamamen olup, bitenin farkındaydı ve NBT'nin Fransız finansına karşı giriştiği rekabette izlediği yolun tasvip edilmediğine dair bir imada bulunmamıştı. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, NBT Londra Komitesi'nin 30 Eylül 1910 tarihli Yönetim Kurulu toplantısı, s. 45-46.

¹⁰³⁸ İbrahim Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1964, s. 103-104; Nedim Dikmen, "Osmanlı Dış Borçları'nın Ekonomik ve Siyasi Sonuçları", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c. 19, S. 2, Eylül 2005, s. 146, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/30059>; B. Özdemir, *age.*, 2009, s. 64.

¹⁰³⁹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, Le Temps'in haberi (08.09.1909), s. 116; aynı yerde Baring Brothers Co. Limited'den Lord Revelstoke'a 06.10.1909'da gönderilen mektup, s. 150; WEB_33. TBMM Başkanlığı, I: 61, C: 1, 28.05.1933, s. 392, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c015/b061/tbmm040150610392.pdf>, (10.04.2019).

Morgan&Co., J.P. Morgan&Co. ile Osmanlı Bankası Londra Şubesi yer almıştır¹⁰⁴⁰. Paris'te satışa çıkan tahviller hemen satılırken, Londra'daki halka arz başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu manzara İngiliz alıcıların Türk tahvillerine karşı güvensizliğini bir kez daha ortaya koymuş, bu durumda elde kalan tahviller Paris piyasasında eritilmiştir¹⁰⁴¹.

Bu şekilde “%4 faizli 1909 kredisi” Türklerin o güne kadar akdetmeye alışkın bulunduğu istikrazlara nispetle çok farklı sonuçlanmıştır. O güne kadar gerçekleşen istikrazlar Düyunu Umumiye tarafından garanti edildiği halde, genç Türk hükümeti kendisinin sözüne itimat edilmesini istemiş ve o güne kadar vuku bulan istikrazlarda karşılık olarak gösterilen varidat tahsil edilir edilmez söz konusu meblağın hemen o vilayetteki banka şubesine yatırılması gerekirken bu defa tüm bu mecburiyetler kaldırılmıştır. Yine eski istikrazların keşide işlemi Maliye Nezareti'ne güvenilmediğinden hep Düyunu Umumiye'de icra edilirken, bu istikraza ait keşide muamelesi Maliye Nezaretinde gerçekleşmiştir. Ayrıca eskiden istikraz tahvilatını borsalara kabul ettirmeyi hükümet taahhüt eder, hükümet bunu taahhüt ettirinceye kadar banka isterse istikrazdan vazgeçebilirdi. Yeni istikrazda ise banka bu haktan da feragat etmiş ve tahvilatın borsalara kabul muamelesini yerine getirmeyi bizzat taahhüt etmiştir. Hakikatte bu durumdan hiçbir maddi menfaat temin etmezken, Türklerin o gün için mali itibarını yeniden tesis etmiş, yabancı vesayetinden kurtarmıştır.

Hüseyin Cahit'e göre en kârlı istikraz bu istikraz olmuştu. Mısır vergisi karşılık gösterilerek yapılmış bazı istikrazlar vardı ve bunların hem faizleri azdı, hem de bankalara satış fiyatı yüksekti. Fakat bu istikrazların keşili İngiltere hükümeti demekti. Bunu bertaraf ederek Düyunu Umumiye'nin kefaletiyle akdedilen asıl istikrazlar dikkate alındığında en ehven koşullarla şimdiki borçlanma yapılmıştı. Bir fikir vermesi açısından Osmanlı Devleti'nin 1888'den itibaren yaptığı borçlanmalarda fiyatlandırmalar şöyleydi¹⁰⁴²:

TABLO 4: OSMANLI DEVLETİ'NİN 1888'DEN İTİBAREN YAPTIĞI BORÇLANMALARLA İLGİLİ FİYATLANDIRMA.

İstikraz Tarihi	Faiz	Miktar	Satış fiyatı
-----------------	------	--------	--------------

¹⁰⁴⁰ J. Conlin ise Osmanlı Bankası'nın Cavid Bey'in isteği üzerine NBT'ye söz konusu kredide %28,5 oranında bir hisse verdiğini ve NBT'nin de bunun sadece 400.000 TL'sını Londra pazarında satabildiğini, geri kalan tahvillerin ise yine Paris piyasasında alıcı bulabildiğini kaydetmektedir. Bkz. J. Conlin, a.g.m., 2016, s. 6; Ancak bankanın kayıtlarında bu türden bir bilgiye rastlanmamıştır. NBT bir ihtimal J.P. Morgan ve diğerlerinin yanında Londra'daki sendikasyonun içinde yer almış olabilir.

¹⁰⁴¹ A. Autheman, *age.*, 2002, 204-205.

¹⁰⁴² Tanin, Hüseyin Cahit, 14 Teşrinievvel 1909 (1 Teşrinievvel 1325), S. 402, s.1.

1888	%5	30.000.000 mark	%70
1890	%4	7.788.000 lira	%75
1890	%4	4.545.000 lira	%76
1893	%4	1.000.000lira	%70
1894	%4	40.000.000 frank	%73,5
1896	%5	3.272.000 lira	%85
1901-1905		5.000.000 lira	%82
1902	%4	8.600.000 lira	%80
1903	%4	49.000.000 mark	%81,5
1904	%4	2.500.000 İngiliz lirası	%80
1905	%4	2.640.000 lira	%81
1908	%4	4.711.000 lira	%85

Bu rakamlar Osmanlı Devleti'nin o günlere kadar %86 ile hiçbir istikraz tahvilatını satmaya muvaffak olamadığını göstermektedir. Gerçi bazı mebuslar, Düyunu Umumiye'ye taahhüt ettirilseydi hükümet daha pahalıya satmaya muvaffak olurdu diye bir itirazda bulunmuşlarsa da, bu durumda istikrazın başarılı olacağı şüpheliydi, ayrıca havale edilecek varidatın tahsili için Düyunu Umumiye'ye %5 tahsilat ücreti verilmesi gerekecekti. Oysaki hükümet bu defa bankanın vazgeçme hakkını kaldırarak da kâr etmişti. Çünkü banka vazgeçme hakkını muhafaza ettiği müddetçe hükümete avans suretiyle para verirdi ve buna %7 faiz yürütürdü. Bir de önceki seneki istikrazda banka hükümete ayda 400.000 lira vermek suretiyle ifayı taahhüt etmişti. Şimdiki istikrazda ise def'aten 2,5 milyon lira veriyor ve yirmi beş gün fasıla ile 1'er milyon vermeyi taahhüt ediyordu. Maliye Nezareti def'aten alacağı bu paranın 1 milyon lirasını bankadaki %7 faizli cari hesabına yatırarak oradan da ayrıca bir menfaat temin edecekti¹⁰⁴³. Hüseyin Cahit ayrıca istikraz konusundaki çabalarından dolayı Cavid Bey'i tebrik ederken, Cassel'e de teşekkür etmeyi ihmal etmemiştir:

“Hangi nokta-i nazardan muhakeme olunursa olunsun genç Türkiye hükümeti için bir muvaffakiyet-i azime-i maliye demek olan bu istikrazı akde muvaffak olduklarından

¹⁰⁴³ Tanin, Hüseyin Cahit, 14 Teşrinievvel 1909 (1 Teşrinievvel 1325), S. 402, s.1.

dolayı kabinemizi ve bilhassa Maliye Nazırımızı kemal-i samimiyetle tebrik, Bank-ı Osmani'yi ittihaz ettiği meslek-i cedit-i hayırhahanedede devama teşvik ve teşci eder ve Sir Ernest Cassel cenaplarına da teşekkürü bir vazife addeyleriz"¹⁰⁴⁴.

Diğer taraftan 1909 yılı kredisi hiç şüphesiz NBT açısından büyük bir hüsrana olmuştur. NBT hariç tüm taraflar bu krediden belli çıkarlar sağlamıştır; Osmanlı Bankası krediyi üstlenen taraf olarak, hiç şüphesiz bu kredi ile yine kârlı bir işe imza atarken, Türkler de hem daha iyi koşullarda, hem de Düyunu Umumiye kefaleti olmadan milli onurlarına dokunmayacak "normal" koşullarda bir kredi almışlardır. NBT ise kredi müzakerelerine girerek, hem fiyatın yükselmesine, hem de Osmanlı Bankası'nın katı tavrının değişmesine neden olmuşsa da, kendisi açısından bir sonuç elde edememiştir.

3.3. 1909 Senesi %5 Faizli Dersâdet Şehremâneti İstikrazı ve Cumhuriyet'e Uzanan Süreç

NBT'nin tarihinde önemli bir yer teşkil eden bir diğer kredi mevzusu ise Kasım 1909'daki 1.000.000 sterlin (1.100.000 Osmanlı Lirası) tutarındaki İstanbul Belediye kredisidir. Bu kredi verildiği tarihten bir süre sonra savaşlar vs. nedenlerle sorunlu hale gelmiş ve çok uzun yıllar taraflar arasında ihtilafa neden olmuştur. Adeta bir baş ağrısı haline gelen bu mesele 1925'lere kadar NBT'nin en çok uğraşmak zorunda kaldığı sorunlardan biri haline gelirken, bu zaman zarfında olaya Avrupa basını da dâhil olmuş ve yerli/yabancı birçok platformda tartışılmıştır.

Şehremaneti Ekim 1909'da, Karaköy Köprüsünün yeniden inşasında kullanmak ve İstanbul'un imar faaliyetlerinde harcamak üzere¹⁰⁴⁵ 1.000.000 sterlin (1.100.000 Osmanlı Lirası) tutarında bir kredi arayışına geçmiş ve birçok yabancı finans kurumundan teklif almıştır. Osmanlı Devleti bu kredi miktarı karşılığında tahvil çıkaracak ve işi üstlenen finans kurumu aracılığıyla söz konusu tahviller piyasaya sürülecekti. NBT de teklif verenler arasındaydı. Maliye Bakanı Cavid Bey, özellikle krediyi NBT'den almayı tercih etmekteydi. Hatta Cavid Bey bu amaçla Babington Smith'e diğer bankaların verdiği teklifleri göstermiş, bunun banka için büyük bir avantaj olacağını söylemişti¹⁰⁴⁶.

¹⁰⁴⁴ Tanin, Hüseyin Cahit, 14 Teşrinievvel 1909 (1 Teşrinievvel 1325), S. 402, s.1.

¹⁰⁴⁵ BOA. DH.İD.Dosya No: 131 Gömlek No: 3; BOA. DH.İD.Dosya No: 131 Gömlek No: 3 (İstanbul'un imar faaliyetlerinde kullanılmak üzere yapılacak borçlanma ve harcamaların belirlenmesi ile yapılacak faaliyetlerin öncelik sırasına göre tasnif edilmesi hakkında Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden Şehremâneti'ne yazılan tezkire; Şehremâneti tarafından istikraz olunan bir milyon yüz bin liranın kullanılma usulleri hakkında bilgileri içeren Şehremâneti'nden Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne gönderilen yazı).

¹⁰⁴⁶ HBS 28 2, Babington Smith'den Cassel'e 13.10.1909'da gönderilen mektup.

Bunun üzerine diğer bankalardan krediye yüksek teklifler verildiğini gören Cassel, verdikleri teklifin hemen revize edilerek, rekabetçi bir teklifin Türk Hükümeti'ne sunulmasını istemişti. Cassel, Babington Smith'e eğer çok mecbur kalırsa fiyatı %5 faiz ve emisyon oranı %95¼ olacak şekilde artırma yetkisi de vermişti¹⁰⁴⁷. Cassel diğer taraftan da Cavid Bey'in ne yapmaya çalıştığından şüphe duymaktaydı. Banka teklifini değiştirmeye hazırdı, ancak bunu ifşa etmeden önce Cavid Bey'in hangi prosedürü takip etmeyi amaçladığını bilmek istemekteydi. Çünkü artan bir fiyat ve diğerlerinin bunu öğrenerek, üstüne çıkma fırsatına sahip olması çok rahatsız edici bir şeydi:

*“Şayet Cavid Bey diğer taraflardan daha iyi teklif almak için NBT'nin heveskâr tutumundan yararlanmak isterse ve sonunda bankayı imkânsız bir fiyata götürmek isterse, bunun hem benim hem de sizin için büyük bir hayal kırıklığı yaratacağından hiç şüphe yoktur”*¹⁰⁴⁸.

Türk Hükümeti ise her ne kadar söz konusu krediyi NBT'ye vermeyi arzu etse de gelen daha cazip teklifleri reddetmekte de zorlanmaktaydı. Özellikle de Nafia Nazırı Hallaçyan Efendi (İttihadçı, İstanbul milletvekili) ve Nail Bey kredinin NBT'de kalmasını çok istemekteydi, ancak daha yüksek bir teklifin olması halinde söylenebileceklerden korkmaktaydılar. Kaldı ki Selânik Bankası fiyatı %95¼'e çıkarmış, hatta hangi kanaldan aldığı belli olmayan istihbaratla NBT'nin teklifinden haberdar olan banka bunu daha da yükseltmeye hazırlanmaktaydı. Babington Smith ise Türk Hükümeti'nin takip ettiği prosedürü protesto etmiş ve diğer bankalardan hâlâ neden yeni teklifler aldıklarını anlayamadıklarını söylemişti. Babington Smith özellikle de Cavid Bey'in tutumunu anlayamamıştı; Cavid Bey'in Selânik'li ve Selânik'ten mebus olmasından dolayı Selânik Bankası'na karşı çıkmaktan çekindiğinden şüphelenmişti. Kaldı ki Cavid Bey söz konusu kredide Selânik Bankası'na da bir pay verilmesini ve iki banka arasında bir iş birliği yapılmasını önermekteydi¹⁰⁴⁹. Bu gelişmeleri dikkatle takip eden Cassel ise Türk Hükümeti'nin rekabeti daha fazla körüklemek amacıyla kullanıldıklarını düşünmekteydi¹⁰⁵⁰.

Bu arada Londra'daki Keyser firmasını temsilen Fanous adlı başka bir finansçı sahneye çıkmış ve Türk Hükümeti'ne çok cazip bir teklif (%94,5 emisyon oranı ve %4,5

¹⁰⁴⁷ HBS 28 2 (3), Babington Smith'den Cassel'e 13.10.1909'da gönderilen mektup.

¹⁰⁴⁸ HBS 28 1 (1), Cassel'den Babington Smith'e 11.10.1909'da gönderilen mektup; HBS 28 2 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 13.10.1909'da gönderilen mektup.

¹⁰⁴⁹ HBS 28 4 (1-4-5), Babington Smith'den Cassel'e 14.10.1909'da gönderilen mektup.

¹⁰⁵⁰ HBS 28 3 (1), Cassel'den Babington Smith'e 14.10.1909'da gönderilen mektup.

faiz) sunmuştu. Fakat Türk Hükümeti bu teklifi çok da ciddiye almamıştı. Buna karşın Fanous işin peşini bırakmamış, hatta Mr. Franklin ve Mr. Montague adlı temsilcilerini bu iş için İstanbul'a göndermişti. Hatta Fanous, Türk Hükümeti'ni daha düşük bir teklifi kabul etmekten dolayı protesto etmiş ve Türk bakanlarına rüşvet verildiğine dair raporlar yaymıştı¹⁰⁵¹. Bunu duyan Babington Smith ise Türklerin Londra'dan Keyser adlı bir finans kurumundan teklif aldıklarını, Türk Hükümeti'nce bunun da değerlendirileceğini hemen Cassel'e bildirmiştir¹⁰⁵². Ancak Cassel'in bu aşamadaki tepkisi haddinden fazla sert olmuştu. Cassel'e göre durum çok ciddiydi ve bu mesele bankanın çıkarlarına çok fazla dokunmaktaydı. Babington Smith'e aynı gün gönderdiği telgrafta; şayet Türk Hükümeti NBT ile anlaştıktan sonra başkalarıyla görüşmelere devam ederse, NBT'nin hemen tasfiye kararı alacaklarını ve eğer Türkiye'de tatmin edici iş yapmak mümkün değilse ofislerini ve personelin kontratlarını tasfiye edeceklerini bildirmişti. Ayrıca Babington Smith'den bu konuda kendisi ile hemfikir olması halinde bu düşünceleri Türk Hükümeti'ne bildirilmesini de istemişti¹⁰⁵³. Görüldüğü gibi Cassel, NBT'nin menfaatlerine dokunan bir durum söz konusu olduğunda bankayı kapatma tehdidinde bulunmaktan çekinmemişti.

İşin iyice çıkmaza girdiğini gören Cassel o sıralarda Mısır'a gitmek üzere olan Babington Smith'e programını değiştirmesini istemiş, meseleyi hem kendi aralarında yüz yüze görüşmek, hem de Foreign Office'e iletmek için Babington Smith'i derhal Londra'ya çağırmıştır. Cassel'e göre NBT'nin her iki hükümetin de tam desteği olmadan ne Türkler, ne de İngiliz çıkarları için bir şey yapması mümkün değildi. Türkiye'deki samimi diyaloglar için en yüksek mevkilerde Cavid Bey'den daha iyi bir isim bulmak söz konusu değildi. Ancak Cavid Bey'in desteği olsa bile, banka girilen bir pazarlıkta herhangi bir garanti elde edememekteydi. Bu durumda Türkiye'de iş yapmaya kalkışmak umutsuz görünmekteydi¹⁰⁵⁴.

Nitekim Cassel o günlerde Foreign Office'in desteğini aramak üzere Foreign Office'e gitmiş ve Hardinge ile görüşmüştür. Cassel, şayet Türkler üç gün içinde kendisine tatmin edici bir cevap vermezlerse Babington Smith'i geri çağırmayı ve hatta

¹⁰⁵¹ HBS 28 12(1), Babington Smith'den Cassel'e 18.10.1909'da gönderilen mektup.

¹⁰⁵² HBS 28 12 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 18.10.1909'da gönderilen mektup.

¹⁰⁵³ HBS 28 4 (1-3-4-5-6); HBS 28 12 (1-2); HBS 28 13 (1-2-3); HBS 28 17 (1-2-3); HBS 28 18 (1-2-3-4), Cassel ve Babington Smith arasında geçen yazışmalar (14.10.1909-20.10.1909).

¹⁰⁵⁴ HBS 28 38 (2), Cassel'den B.Smith'e 08.11.1909'da gönderilen mektup.

NBT'yi kapatmayı ciddi bir şekilde düşünmekteydi. Hardinge ise Cassel'e bu kararında çok aceleci davranmaması konusunda ricada bulunmuştu¹⁰⁵⁵.

Bu arada sürpriz bir gelişme daha olmuş, Keyser İstanbul Belediye kredisi ile ilgili teklifini geri çektiğini açıklamıştır. Zira Keyser'e danışmanlık yapan Messel'in brokerları Cassel'i ziyaret ederek, bu işe NBT'nin rakip olmadığı inancıyla giriştiklerini, ancak rakip olduklarını öğrendikleri anda geri çekilmeyi tercih ettiklerini söylemiştir. Her ne kadar Keyser daha sonra Cassel'e bir görüşme sırasında ihaleden kendi inisiyatifleri ile çekildiklerini söylese de¹⁰⁵⁶, daha birkaç gün öncesine kadar Türk kredisi konusunda bu denli istekli davranan ve hatta NBT'yi Türk bakanlarına rüşvet vermekle suçlayacak kadar cüretkâr davranan Keyser'in garip bir biçimde bir anda geri çekilmesi manidardır. Keyser ayrıca, aynı gün kredi görüşmeleri için İstanbul'da bulunan iş ortağı Franklin'e de bu konuda daha fazla bir şey yapmaması için talimat vermiştir¹⁰⁵⁷. Bu noktada Keyser'in Foreign Office'in talimatıyla rekabetten çekilmesi akla en yakın neden gibi gözükmektedir.

Foreign Office o günlerde muhtemelen Türk Hükümeti ile de irtibata geçmiş ve kredinin NBT'ye verilmesi yönünde bir telkinde bulunmuştu. Nitekim zorlu ve sinir bozucu bir görüşme trafiğinin ardından İstanbul Belediye kredisi ihalesi NBT'ye verilmiştir¹⁰⁵⁸. Başlangıçta Quai d'Orsay ve İstanbul'daki Fransız büyükelçiliğinin etkisiyle krediye katılmayı reddeden Selânik Bankası da son anda fikir değiştirmiş ve bankanın genel müdürü Mr. Benac krediye iştirak etmeye çok istekli olduklarını Cassel'e bildirmişti¹⁰⁵⁹. Böylece taraflar arasında 16 Kasım 1909 [1325] tarihinde, %5 faizli, %95,5 fiyatla tahvil çıkarılmak üzere, 1.100.000 Osmanlı Liralık (£1.000.000) bir istikraz anlaşması imzalanmıştır¹⁰⁶⁰. Söz konusu krediye, İstanbul Belediyesi (Şehremâneti) ile Köprüler geçiş [Müruriye] Hasılatı¹⁰⁶¹ ve Paşabahçe'de kâin Gaz Depoları [petrol] gelirleri karşılık gösterilmiş ve ayrıca Osmanlı Hükümeti adına Maliye Nezareti kefalet

¹⁰⁵⁵ PRO, FO 800/193A, Hardinge'den 16.11.1909'da Marling'e "Private" yazılan mektup, s. 169-170.

¹⁰⁵⁶ HBS 28 24 (3), Cassel'den Babington Smith'e 23.10.1909'da gönderilen mektup.

¹⁰⁵⁷ HBS 28 17 (1-2), Cassel'den Babington Smith'e 19.10.1909'da gönderilen mektup.

¹⁰⁵⁸ Bu istikrazda özellikle Cavid Bey ve Talat Bey İngilizlere yardımcı olmuşlardı. Bkz. HBS 28 167 (1), Babington Smith'den Cassel'e 10.01.1910'da gönderilen mektup; HBS 28 18 (2), Babington Smith'den Cassel'e 20.10.1909'da gönderilen mektup.

¹⁰⁵⁹ HBS 28 24 (2), Cassel'den Babington Smith'e 23.10.1909'da gönderilen mektup.

¹⁰⁶⁰ Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, 38. İnikad, 18 Şubat 1325 (1909), Devre:1, C:1, İçtima Senesi: 2, s. 357.

¹⁰⁶¹ Haliç Köprü ücretleri ve bilahare Haliç kıyılarına inşa olunabilecek köprülerin geçiş ücreti de bu borca tahsis olunmuştu. Bir başka deyişle Karaköy Köprüsü'nün (Galata ile İstanbul arasında) inşasıyla birlikte bu köprünün gelirleri de istikraz hasılatı olarak tahsis olunacaktı.

vermiştir¹⁰⁶². Meclisi Âyan'daki görüşmelere bakılırsa, bu istikrazın NBT ile yapılmasında; yeni açılmış bu bankanın memleketin menfaatine çalışacağı beklentisi ve o günlerde bankanın pek de bir iş yapmadığı hususları etkili olmuştur¹⁰⁶³. Gelişmeleri dikkatle izleyen Foreign Office de söz konusu istikrazın Ernest Cassel'in bankası tarafından imzalanmasını olumlu karşılamıştır. Nitekim Hardinge aynı tarihte Marling'e yazdığı mektupta; Cassel'in en sonunda tatmin edici bir şekilde Belediye kredisini imzalamayı başarmasını memnuniyetle karşıladıklarını bildirmiştir¹⁰⁶⁴.

“1909 Senesi %5 Faizli Dersaâdet Şehremâneti İstikrazı” adı altındaki bu istikraza konu olan tahviller; hamiline ait 22 Osmanlı liralık/20 İngiliz sterlinlik, 110 Osmanlı liralık/100 İngiliz sterlinlik, 550 Osmanlı liralık/500 İngiliz sterlinlik tahvillere bölünmüştü. Her tahvil senedi Belediye (Şehremaneti) namına Belediye Başkanı'nın (Şehremini) ve Hükümet-i Seniyye-i Osmaniye namına kefil sıfatıyla Maliye Nazır'ının imzasını taşıyacaktı. Londra'da Baring Brothers ve ortakları Türkiye Milli Bankası (NBT) hesabına sözleşmede belirlenmiş şartlar ile ödenmek üzere % 99,5 fey ile adı geçen istikraza iştirak etmeye talip olanları kaydetmeye yetkiliydiler. Buna göre talepler; Londra'da Baring Brothers & Co., Limited ile NBT London, 50 Cornhill adresine, Dersaadet'te ise NBT İstanbul merkezine yapılacaktı.

Söz konusu istikrazı Osmanlı Hükümeti adına Maliye Nazırı Cavid Bey ile Şehremîni Vekili Tefvik Bey imzalamıştı. Anlaşmaya göre, borcun vadelerine kadar gerekli miktar paranın toparlanabilmesi için köprü gelirleri her günün sonunda; petrol depoları hâsılatı ise her hafta sonunda NBT'ye teslim olunacaktı. Anılan gelirler borcun senelik taksitini ödemeye yetecek miktarı bulunca gelirin fazlası Belediye'ye verilecekti. Hamiline olan tahvillere işletilecek olan %5 faiz her altı ayda bir, haziran ve aralık aylarının 1 ile 14 arasında ödenecekti¹⁰⁶⁵. Yıllık ana para ve taksit tutarı toplam 60.500

¹⁰⁶² Başka bir kaynakta Dersaadet Şehremaneti'nin 1.100.000 Osmanlı liralık istikrazının; Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin [Belediye Genel Meclisinin] 2 Teşrinisani 1325 [15 Kasım 1909] tarihli kararı ve Meclis-i Vükela'nın [Bakanlar Kurulunun] 28 Teşrinievvel 1325 [10 Teşrinisani (Kasım) 1909] tarihli mazbatasının onaylanması suretiyle, 29 Teşrinievvel 1325 [11 Teşrinisani (Kasım) 1909] tarihli İrade-i Seniyye ile akd olunduğu yazılmaktadır. Bkz. Tanin, 21 Mart 1910, s.3-4.

¹⁰⁶³ Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, 38. İnikad, 18 Şubat 1325 (1909), Devre: 1, C: 1, İctima Senesi: 2, s. 357; MEC Archive, Alexander Henderson Collection Box 26, File 1, 'City of Constantinople 5% Municipal Loan 1909. Various documents', City of Constantinople 5% Municipal Loan, Extract from the Contract dated at Constantinople, 3/16 November, 1909/1325.

¹⁰⁶⁴ PRO, FO 800/193A, Hardinge'den Marling'e 16.11.1909 tarihinde yazılan mektup, s. 169; İngiliz Dışişleri'ne göre İstanbul Belediye kredisinin İngilizlere verilmesi Türklerin İngiltere'ye karşı dostane tavrının bir göstergesiydi. Bkz. PRO, FO 371/193A, E. Grey'den Lowther'a 21.02.1910 tarihli "Private" başlıklı mektup, s. 233, 236.

¹⁰⁶⁵ MMZC, Onüçüncü İnikad, 08 Aralık 1910 [25 Teşrinisani 1326], Devre: 1, C: 1, s. 433.

Osmanlı lirası olarak sabitlenmişti¹⁰⁶⁶. Ödemeler Londra'da İngiliz sterlini, İstanbul'da Osmanlı lirası olarak NBT'ye yapılacaktı. Faiz ve anapara tahsisatı damga vergisinden muaftı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nce yürürlükte olan veya yeni uygulanacak diğer vergilerden de muaf tutulacaktı¹⁰⁶⁷.

Ancak NBT'nin büyük güçlüklerle imzaladığı bu istikraz, önceleri köprü hasılatındaki akçe farkları, daha sonra da ödemelerin imkânsızlaştığı I. Dünya Savaşı ve döviz kurundaki aşırı yükselişten kaynaklanan kambiyo farkları nedeniyle yıllar boyu sürecek büyük anlaşmazlıklara konu olmuştur. İlk olarak NBT, köprü hasılatlarını piyasa fiyatından dönüştürme işleminden kaçındığı için İstanbul Belediyesi 30 Ekim 1910'da Dâhiliye Nezareti'ne banka hakkında bir şikâyet yazısı yazmıştır. Belediye Reisinin yazısında; köprülerde her gün toplanan gelirin borçlanma sözleşmesi gereği Türkiye Milli Bankasına teslim edildiği, ancak bu gelirlerin altına dönüştürme sırasında borsada geçerli fiyattan hesaplanması gerekirken, bankanın buna uymayıp istediği fiyattan dönüştürüp hesabına geçirdiği bildirilmiştir¹⁰⁶⁸. İstanbul Belediyesi'nin köprü gelirlerini dönüştürme sırasında nasıl işlem yapılacağı hakkındaki dilekçesi üzerine Maliye Nezareti 2 Kasım 1910 [20 Teşrinievvel 1326] tarih, 1773 sayılı yazısıyla, bundan böyle köprü gelirleri tahvil [altına dönüştürme] işleminin Osmanlı Bankasınca yapılacağını bildirmiştir. Buna göre tahvil işlemi belediyenin görevli memuru tarafından Osmanlı Bankasında yapılarak, hasılat gecikmeden Türkiye Milli Bankasına gönderilecekti¹⁰⁶⁹.

Dersaadet Şehremaneti, 1909 yılından beri bir taraftan NBT ve Périer Bankası¹⁰⁷⁰ gibi bankalardan yaptığı borçlanmalarla eski borçlarını kapatırken, bir taraftan da adı

¹⁰⁶⁶ BOA. DH.UMVM. Dosya No: 165 Gömlek No: 52, Sadrazam Namına Müsteşar Ali Fuad, 21 Temmuz 1921 (1337).

¹⁰⁶⁷ “Şehremaneti istikrazı” olarak da bilinen bu krediye daha imzalanmadan Meclisi Mebusan'da bazı mebuslar karşı çıkmıştır. Mebusların bir kısmı köprü gelirlerinin Şehremanetine verilmesine itiraz ederken, bazıları da istikraza karşı çıkmıştır. Mebuslar özellikle de Haliç Köprüsü'nün getirisinin bir hayli yüksek olmasından dolayı bu teminata karşı çıkmıştır. Zira Bolu Mebusu Abdülvahap Efendi tarafından belirtildiğine göre köprünün günde 300-400 lira civarında kârlı bir getirisi bulunmaktaydı. Kredinin teminatları gerçekten çok kuvvetliydi, teminata tahsis edilen bu gelirlerin son dört yıllık ortalaması £72.000'du. Bkz. MMZC, Onüçüncü İnikad, 08 Aralık 1910 [25 Teşrinisani 1326], Devre: 1, C: 1, s. 433; Tanin, 21 Mart 1910, s. 3-4.

¹⁰⁶⁸ BOA. DH.İD.Dosya No: 131 Gömlek No: 3, 30 Ekim 1910 [17 Teşrinievvel 1326].

¹⁰⁶⁹ BOA. DH.İD.Dosya No: 131 Gömlek No: 3, Maliye Nezareti'nden (Maliye Nazırı Nâmına Düyûn-ı Umûmiye ve Muâmelât Nakdiye Müdürü) Şehremânet-i Behiyyesi'ne, 13.11.1910 [31 Teşrinievvel sene 1326].

¹⁰⁷⁰ Fransız Périer Bankası ile 02 Temmuz 1913'te geri ödemesi 50 yılda tamamlanmak üzere %5 faizli, her biri 500 frank değerinde 54.443 adet tahvil karşılığında %5 faizli, 1.100.000 liralık bir borçlanma sözleşmesi imzalanmıştır. Bu kredinin teminatı da Haliç köprüleri ile gaz depoları gelirlerinden önceki borçlar için yapılacak ödemeler düşüldükten sonra kalan kısım ile “Emlak, Temettü ve Patent Resimleri”nde belediyeye ait olan %10'luk munzam payı karşılık olarak gösterilmiştir. Osmanlı Hükümeti de, diğer borçlanmalarda olduğu gibi, borcun anapara ve faiz ödemelerine Hazine garantisi vermiştir. Bkz.

geçen bankalardan aldığı kredilerin geri ödemelerini yapmaktaydı¹⁰⁷¹. Nitekim I. Dünya Savaşı başlayana kadar köprü ücretleri ve petrol depolarından elde edilen paralar NBT'ye düzenli olarak ödenmiş, söz konusu gelirler savaşın başlangıcına kadar kredi servisinin eksiksiz bir düzenlilikte seyretmesi için yeterli olmuştu. Ancak I. Dünya Savaşı yıllarında gerek tahvil ödemelerinin Londra'ya aktarılamaması, gerekse de NBT'nin, borçlanma kuponlarının hamillerine yapılacak ödemelerde bir İngiliz sterlinini 110 kuruştan değil de, Osmanlı lirasının o an itibarıyla çok düşük olan fiyatı (724 kuruş)¹⁰⁷² dikkate alınarak yapılmasını talep etmesi üzerine Osmanlı Hükümeti ile ihtilaflar başlamıştır¹⁰⁷³.

Yukarıda değindiğimiz gibi, Şehremaneti ile NBT arasında savaş yıllarında baş gösteren ilk sorun; İngiltere'nin düşman ülke olması nedeniyle, kupon geri ödemelerinin Londra'ya aktarılmaması idi. Söz konusu gelirler savaş boyunca bankaya ödenmeye devam etmekle birlikte, 1914'te savaşın başlangıcından Haziran 1921'e dek kredinin Londra'ya ödenmesinin zorluğu veya imkânsızlığı nedeniyle, İstanbul'daki Osmanlı uyruklular ve Türklerin müttefiklerine yapılan ödemeler dışında hiçbir kupon ödemesi yapılamamıştır¹⁰⁷⁴. Bu tarihten sonra ise sterlin cinsinden ödemelere tekrar başlanmak istenmişse de, toplanan gelirlerle kredinin senelik faiz ve ana paralarının ödenmesi imkânsız hale gelmiştir. Çünkü Türk Lirası savaş öncesi değerinin yaklaşık yedi misli altına düşmüş (%700 değer kaybetmiş), toplanan gelirler yeni döviz kurlarına göre hesap edildiğinde bankanın senelik sterlin ödemesinin çok altında kalmıştır. Banka, sterlininin Türk Lirası karşısındaki yeni değerine göre ödemelerin yapılmasını isterken, Türk Hükümeti ise kredinin alındığı tarihteki 1 sterlin=110 kuruş üzerinden ödemelerin yapılmasında ısrar etmiştir¹⁰⁷⁵.

O vakitler Osmanlı Devleti de Hazine'deki sıkışıklığın giderilmesi ve tamirde olan Unkapanı Köprüsü'nde işin uzayacağı göz önüne alınarak, hasılatın gelecek aylarda azalacağı beklendiğinden köprü geçiş vergisinin Hazine yararına bir kat artırılması uygun

Tarkan Oktay, *Osmanlı'da Büyük Şehir Belediye Yönetimi, İstanbul Şehremaneti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 290-293.

¹⁰⁷¹ T. Oktay, *age.*, 2011, s. 321-322.

¹⁰⁷² İngiliz lirasının karşılığı 1909'da 110 kuruş iken, 1922'de 724 kuruşa yükselmiştir. Bkz. T. Oktay, *age.*, 2011, s. 289.

¹⁰⁷³ BOA. BEO.Dosya No: 4713 Gömlek No: 353420, tarihsiz müsvedde; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 26, File 1, 'City of Constantinople 5% Municipal Loan 1909. Various documents', City of Constantinople 5% Municipal Loan; BL, Newspaper Room, "Constantinople Loan, Assigned Services in Bad State", isimsiz ve tarihsiz bir gazete haberi.

¹⁰⁷⁴ Bu nedenle bankada söz konusu kredi için açılan hesapta 700.000 lira civarında bir para birikmişti.

¹⁰⁷⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 26, File 1, 'City of Constantinople 5% municipal loan 1909. Various documents', City of Constantinople 5% Municipal Loan; BL, Newspaper Room, "Constantinople Loan, Assigned Services in Bad State", isimsiz ve tarihsiz bir gazete haberi.

bulunmuştu¹⁰⁷⁶. Söz konusu fazla gelirlerin 9 Eylül 1336 [1920] tarihli Sadaret makamının yazısıyla Hazine'ye verilmesi emredilmişti. Ancak Hazine, hem 1909 tarihli İstanbul Belediye kredisine ve yine belediyenin 19 Haziran 1329 [2 Temmuz 1913] tarihinde Périer (Periye) Bankası'ndan aldığı 1.100.000 liralık borca kefil olduğundan, köprü geçiş ücretlerine yapılan zamdan kaynaklanan gelir artışının tamamına NBT'nin el koyması endişesine kapılmıştı. Zira Osmanlı Devleti'nin kefaleti ile Belediyenin köprü gelirleri ile Paşabahçe Gaz Deposu gelirlerinin karşılık gösterilerek yapmış olduğu 1909 tarihli sözleşmenin 12. Maddesinde; Hükümet ile Belediye'nin, NBT ile önceden uzlaşma sağlanmadan, istikrazın senelik ödemelerine tahsis olan gelirleri azaltacak bir karar veya tedbir alamayacakları açıkça belirtilmişti.

Bu koşullar altında Maliye Nezareti, Hazine'nin içinde bulunduğu vaziyeti dikkate alarak, Türkiye Milli Bankası'nın yeni zamların getirisinin tamamına, yani senelik taksitten fazla olan kısmına alacakları karşılığında el koymaya teşebbüs etmesi tehlikesine karşı bazı önlemlere başvurmak zorunda kalınmıştır. Bunun için Islahat-ı Maliye Komisyonu tarafından Sadaret makamına bir düzenleme yapılması teklif edilmiş, böylece istikraz sözleşmesindeki bağlayıcı maddeler aşılmaya çalışılmıştır¹⁰⁷⁷. Ancak Sadaret'ten, Maliye Nezareti'nin 20 Eylül 1336 tarihli ve 88 numaralı tezkeresine cevaben gönderilen yazıda ise; mali sıkıntıların giderilmesini teminen Türkiye Milli Bankası'ndan alınan borca karşılık gösterilen Köprüler rüsumuna yapılacak zammın Hazine'ye devri için Türkiye Milli Bankası ile mutabakat sağlanması hususunda Meclis-i Vükelâ'nın karar aldığı bildirilmiştir¹⁰⁷⁸. Açıkçası Osmanlı Hükümeti, NBT'nin bu konuda onayını almadan, sözleşme hükümlerine aykırılık teşkil edecek bir işlem yapılmasına her ne olursa olsun izin vermemiştir.

O günlerde Hazine bu şekilde içinde bulunduğu sıkışıklığa çözüm arayışları içindeyken, NBT de kendi menfaatleri icabı 19 Temmuz 1921'de, köprü ücretlerinin "20 paradan" "40 paraya" çıkarılmasını, yani bir kez daha %100 zam yapılmasını teklif etmiştir. Zira banka, yedi seneden beri İtilaf devletleri vatandaşları olan hamillere hiçbir ödeme yapamadıklarını, istikrazın faiz ve anaparalarının ödenmesine özellikle tahsis edilmiş olan Köprüler ve Çubuklu Gaz Depoları gelirlerinin, dolaşımdaki kuponların

¹⁰⁷⁶ Köprü ücretleri daha önce de, yani 10 Haziran 1918'de bir kat arttırılarak 20 paraya çıkarılmıştı. Bkz. T. Oktay, *age.*, 2011, s. 244.

¹⁰⁷⁷ BOA. BEO.Dosya No: 4656 Gömlek No: 349157, Maliye Nezareti Islahat-ı Maliye Komisyonu'ndan Sadaret'e tezkire, 20 Eylül 1920 [20 Eylül 1336].

¹⁰⁷⁸ BOA. BEO.Dosya No: 4656 Gömlek No: 349157, Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne tezkire, 2 Ekim 1920 [2 Teşrinievvel 1336].

bedellerini karşılamaya asla yeterli olmadığını, her iki köprü geçiş vergisine yapılan yüzde yüz zamma rağmen bu kuponları ödeyebilmek için 1.300.000 liradan fazla açık olduğunu belirtmiştir. Banka ayrıca geçiş vergisinin güzelce toplanmasını kontrol etmek, anılan vergiden kendilerini muaf sayarak, ücretsiz geçenleri ödemeye zorlamak amacıyla bir zabıta örgütü kurulmasını da önermiştir. Ayrıca her iki köprüden de ücretsiz geçmeye alışmış olan pek çok kişinin ödemeye mecbur tutulması, kısaca ücretlerin muntazam toplanması için birkaç müfettişin de atanması hakkında Maliye Nezareti'ne başvurmuştur¹⁰⁷⁹.

Bankanın bu yazısı üzerine Maliye Nezareti konuyu İstanbul Belediyesi'ne havale etmiş, İstanbul Belediye Reisi de Dâhiliye Nezâreti'ne görüşlerini bildiren yazılar yazmıştır. Gerçekten de Türkiye Milli Bankası'ndan alınan borca karşılık bankaya teslim edilen köprü geçiş ücreti ve gaz depoları (petrol) gelirleri, o gün için borcun komisyon, kambiyo farkları, faiz ve amortismanına yetmemekteydi¹⁰⁸⁰. Üstelik belediyenin mali durumu diğer gelirlerden az bir miktarı bile bu taksit için ayırmaya müsait değildi. Belediye, taksitlerin ödenmemesi durumunda sözleşme gereği bankanın diğer gelirlere el koymasının beklenildiğini, hatta kefalet sebebiyle Hazineye de müracaat edilebileceğini bildirmişti. Bu sebeple Belediye Reisi, belediyenin diğer gelirlerine el konulmamasını teminen köprü geçiş ücretinin 40 paraya yükseltilmesini, yani tarifinin bir misli artırılmasını talep etmişti¹⁰⁸¹. Nitekim bu yazışmalardan sonra borç ödemelerindeki sıkıntıyı aşmak ve NBT'nin Hazine'ye rücu etmesi gibi ihtimaller göz önünde bulundurularak, köprü geçiş ücretlerinin bir kez daha %100 artırılmasına karar verilmiştir¹⁰⁸².

Bu arada Belediye tarafından bankaya ileri sürdüğü iddialara ve getirdiği önerilere karşı bir de cevap hazırlanmaya çalışılmaktaydı. Aslında Belediye Reisi bankanın

¹⁰⁷⁹ Belediye Reisi'ne göre de; hakikaten birçok kişi, bilhassa da kadınlar köprüden ücretsiz geçme alışkanlığında idi. Öyle ki bu durumda köprü memurlarının veya polislerin müdahalesiyle bile sonuç alınamamaktaydı. Kimi zaman memurların zorlama amacıyla ücret ödemeyenleri Arapyan Hanı'ndaki karakola götürerek hapis ve para ile cezalandırılması alınacak parayı artıracığı için onaylanmaktaydı. Bkz. BOA. DH.UMVM.Dosya No: 165 Gömlek No: 52; Türkiye Milli Bankası'nın 19 Temmuz 1921 [1337] tarihli yazısının kopyası; MEC Archive, Box 36, File 'Turkey National Bank of Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921', Minutes No: 129, 19.07.1921.

¹⁰⁸⁰ Kredi taksiti o günlerde yaşanan kambiyo farklarındaki yükselmeler sebebiyle 60.500 Osmanlı Lirası gibi önemli bir meblağa ulaşmış, günlük 600 lira civarında toplanan köprü gelirleri ile bu taksidin kapatılmasına imkân kalmamıştı.

¹⁰⁸¹ BOA. DH.UMVM.Dosya No: 165 Gömlek No: 52, 29 Haziran 1921 [1337], 13 Temmuz 1921 [1337] ve 28 Temmuz 1921 [1337] tarihli yazılar; BOA. DH.UMVM.Dosya No: 165 Gömlek No: 52, Sadrazam Namına Müsteşar Ali Fuad, 21 Temmuz 1921 [1337].

¹⁰⁸² BOA. DH.UMVM.Dosya No: 165 Gömlek No: 52, Şehremini'den Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Sâmisî'ne, 28 Temmuz 1921 [1337].

haklılığını bilmekteydi, fakat muhtemelen Babîali Hukuk Müşavirliği'nin konuyu etraflıca inceleyerek, ne belediyeyi, ne de devleti gelecekte yükümlülük altına sokmayacak tarzda cevapların verilmesini arzu etmişti. Nitekim Türkiye Milli Bankası'na yazılacak mektup suretinin son halinde genel itibariyle; 1909 tarihli Şehremâneti istikrâzının faiz ve anaparası ödemelerindeki düzensizliğe çare bulmak amacıyla, köprü vâridâtının bir misli daha arttırılmasının kabul edildiği¹⁰⁸³, ancak bu zorunluluğun bankanın tezlerinin haklılığından değil de, bunun Belediyenin gelirlerini artırarak, bankaya olan borçtan bir an evvel kurtulmak için yapıldığı kaydedilmiştir. Ayrıca kontrol ile görevli olmayıp, sadece ücret vermeyenleri uyarmak üzere, Belediyenin her zaman için görevine son verebileceği, Belediye'den maaş vesaire istememek şartıyla birer memur görevlendirilmesinin de uygun bulunduğu bildirilmişti¹⁰⁸⁴.

Neticede Osmanlı Hükümeti, hem NBT'nin Hazine'ye rücu etmesi gibi ihtimaller göz önünde bulundurularak devleti zor duruma düşürmemek, hem de alacaklıları mağdur etmemek amacıyla bankanın, köprü geçişlerinin iki katına çıkarılması yönündeki talebini kabul etmiştir. Haliç Köprü geçiş ücretleri 31 Ağustos 1921 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla, 01 Eylül 1921'den (1337) geçerli olmak üzere bir kez daha %100 artırılarak, 40 paraya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra İstanbul Belediyesi tahsilat için bir görevli buldurulmasını kabul ederek, bu uygulamanın gelirlerini artıracığını fark etmişse de, bankanın köprü ücretlerinin tahsilinde öne sürdüğü güçlükleri bertaraf etmek için teklif ettiği yeni teftiş usulünü ise reddetmişti. Zira bu görevlilerin çok sıkı takip yapmak suretiyle her gün karakolluk tartışmaların çıkmasını istememiş, bankanın adeta yabancı bir kontrolör pozisyonuna bürünmesinden de rahatsız olmuştu. Belediyenin talebi halinde bu memurların geri çekilmesi şartını ileri sürerek, aslında tatlı-sert bir kontrol mekanizmasıyla gelirleri artırmayı ummuştu¹⁰⁸⁵.

1909 tarihli İstanbul Belediye kredisinde savaş sırasında anlaşmazlıklar giderek çoğalırken, Kasım 1921'de bu defa da, köprü ücretlerini toplayan görevlilerin 3'er aylık

¹⁰⁸³ BOA. DH.UMVM.Dosya No: 165 Gömlek No: 52, 30 Ağustos 1921 [1337]; Takvim-i Vekayi, 1 Eylül 1921 [1337], S. 4249, s. 3; Öte yandan 24 Ekim 1921'de, Türkiye Milli Bankası'ndan alınan 1.100.000 Osmanlı liralık kredinin kambiyo farkları yüzünden ödenemeyen taksitlerinin ödenebilmesi için müruriye resminin iki katına çıkarılmasına ve ilgili yerlere bildirilmesine dair bir Meclisi Vükela kararına daha rastlanmıştır. BOA. MV.Dosya No: 222 Gömlek No: 123, Meclis-i Vükela zabıtnameşi, 24 Ekim 1921 [24 Teşrinievvel 1337].

¹⁰⁸⁴ BOA. DH.UMVM.Dosya No: 165 Gömlek No: 52.

¹⁰⁸⁵ BOA. DH.UMVM. Dosya No: 165 Gömlek No: 52, 17 Ekim 1921 [17 Teşrinievvel 1337] ve 23 Ekim 1921 [23 Teşrinievvel 1337] tarihli yazışmalar; BOA. BEO. Dosya No: 4702 Gömlek No: 352601, Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e, 19 Kasım 1921 [19 Teşrinisani 1337].

maaşlarının İstanbul Belediyesi'nce ödenmemesi nedeniyle grev tehdidinde bulunmaları söz konusu olmuştur. Bu kişiler maaşlarını alamadıklarından o günlerde tefecilerden aylık %5 veya %6 oranındaki borçlarla hayatlarını idame ettirmekteydiler. Bu banka için önemsenmeyecek bir durum değildi; çünkü köprü gelirlerinin herhangi bir nedenden dolayı toplanamaması demek tahvil sahiplerinin alacaklarının ödenmemesi anlamına gelmekteydi. Banka da bu aşamada 1909 belediye kredisi tahvil sahiplerinin menfaatlerini korumak için bir Komite oluşturulmasına karar vermişti¹⁰⁸⁶. Komite'nin aldığı karara göre; şayet gerekirse köprülerin onarımı ya da söz konusu maaş ödemeleri için Belediye'ye 4.700 Osmanlı lirası tutarında bir avans verilebilecekti¹⁰⁸⁷.

Diğer yandan NBT, Osmanlı Hükümeti'nden ısrarla, 9-22 arası kuponlu tahvillerin yabancı devletlerde bulunan kısımlarına isabet edenlerinin anapara, faiz, komisyon ücretlerinin kambiyo farkları ile birlikte ödenmesini talep etmekteydi. Şehremaneti de 13 Mayıs 1922'de Dâhiliye Nezareti'ne bir müzekkere yazmış ve söz konusu tahviller için ne yapılması gerektiğini sormuştur. Ancak Dâhiliye ve Maliye Nezareti ile Babiâli Hukuk Müşâvirlikleri bankanın kur farklarına yönelik taleplerini haksız bularak, bankanın isteklerini kabul etmemişi¹⁰⁸⁸. Bununla birlikte mütarekeden o güne kadar geçen taksit bedellerinin, eskiden olduğu biçimde (1 sterlin=110 kuruş üzerinden) anılan bankaya teslimatına devam edilmesi gerektiği Sadarettin Maliye'ye 6 Teşrinisani 1338 [6 Kasım 1922] tarihli yazıyla bildirilmişti. Bu arada Meclis-i Mahsus-ı Vükela da, I. Dünya Savaşı yıllarına ait kambiyo farklarının barış görüşmelerinin neticesine bağlı olduğu yönünde karar almış, bankaya da; bu işin barış anlaşmasından sonra çözülebileceği bildirilmişti. Aslında Osmanlı Devleti bu yazışmalarda; doğuda henüz barışın sağlanmadığı, gerçek kur değerinin ancak barıştan sonra çözümlenecek bir konu olduğu şeklinde birtakım mazeretler öne sürerek, zaman kazanmaya çalışmaktaydı¹⁰⁸⁹.

O sıralarda yabancı basında çıkan haberlerde de, Galata Köprüsü ödemeleri konusundaki anlaşmazlığın büyük ölçüde çözüldüğü, İstanbul Belediyesi'nce tahvil sahipleri adına NBT'ye yapılan günlük ödemelerin yeniden başlatıldığı şeklinde iyi

¹⁰⁸⁶ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200408, Vol. X, s. 248-249.

¹⁰⁸⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 36, File 'Turkey National Bank of Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921' [DIV & Tab No. 180-13], Minutes No: 137, 22.11.1921.

¹⁰⁸⁸ BOA. BEO.Dosya No: 4713 Gömlek No: 353420, Şehremaneti'nden Dahiliye Nezareti'ne müzekkere, 13 Mayıs 1922 [1338].

¹⁰⁸⁹ BOA. BEO.Dosya No: 4713 Gömlek No: 353420, (Sadaret'ten Dâhiliye ve Maliye Nezaretlerine tezkire, 12 Haziran 1922 [1338]; BOA. BEO.Dosya No: 4713 Gömlek No: 353420, Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne müzekkere, 13 Mayıs 1922 [1338].

haberler yansımaktaydı. Ancak İstanbul’da yaşanan bir olay ile bu iyimser hava bir anda sona ermişti¹⁰⁹⁰. Zira Haziran 1923’te İstanbul Valiliği köprü ücretlerinin artık kendisine ödenmeyeceğini bankaya bildirmiş ve Valilik görevlileri banka binasında küçük para yığını saymak ve tartmak için tutulan aparatı ele geçirmişti. Yapılan açıklamada ise, belediyenin kâğıt ve altın arasındaki farkı ödeyemeyeceği ve bankada daha fazla para biriktirmenin gereksiz ve imkânsız olduğu söylenmişti. Times gazetesine göre bu ifadeler yapılan sahtekârlığı örtbas etmek için üretilen çirkin bir bahaneden başka bir şey değildi. Gazetenin ifadeleriyle, bu nahoş olay tam da Ankara’nın Batı piyasalarından önemli bir kredi arayışında olduğu bir dönemde cereyan etmişti. Türkler, herhangi bir kredi ihtimalini yok etmek için bundan daha kötü davranamazdı. Oysaki onlar büyük kredilerin kendileri için vazgeçilmez olduğunu bilmekteydiler ve borç verecekleri teşvik edeceklerine, geçmişte kendilerine borç verenleri dolandırmaya teşebbüs etmişlerdi. Gazetenin edindiği bilgiye göre; bankada yaşanan bu olaydan dolayı İstanbul Valisi Ali Haydar Bey muhtemelen yerinden edilecek ve değiştirilecekti. Lozan’a oldukça uygar bir güç havasında katılan Türkiye’nin şiddetle yabancı paraya ihtiyacı olduğu o günlerde bu olay bir “ast”ın hatası olarak gösterilecekti¹⁰⁹¹.

Bu olayın üzerinden çok geçmeden Eylül 1923’te, İstanbul Belediyesi’nin Hukuk Müşavirliği de, sözleşmedeki faiz ve amortisman fonu için altın ya da sterlin cinsinden para yatırma yükümlülüğünün olağandışı zamanlarda uygulanamayacağına dair resmi bir bildiri yayınlamıştır. Buna göre anormal şartlar nedeniyle mevcut ödemeler sterlin değil de, kuruş cinsinden yapılacaktır. Ayrıca bildiride kredinin gereksinimlerinin üzerinde olan herhangi bir fazlalığın da banka tarafından geri ödenmesi gerektiği belirtilmişti¹⁰⁹². Eylül 1923’te İstanbul Valisi bu kararı NBT’nin İstanbul’daki müdürüne sözlü olarak tekrarlamış, Ankara’nın tüm dış borçlarını Fransız Frangı cinsinden ödemeye karar verdiğini söyleyerek, toplanan köprü paralarından TL 100.000’luk da bir avans talep etmişti. Vali bu kararı açıklarken, köprü ücretlerinin 6 aylık kısmının kredi hizmetini

¹⁰⁹⁰ BL, Newspaper Room, The Times (London, England), Gale Document Number: CS2187305729, 01.06.1923, S. 43356, s. 13.

¹⁰⁹¹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200368, Vol. V, May 1922-4, Times’ın 06.06.1923 tarihli “Galata Bridge” başlıklı yazısı, s. 102; Ali Haydar Bey (Yuluğ) Cumhuriyet döneminin ilk valilerindedir. Nisan 1923’ten Haziran 1924’e kadar süren belediye başkanlığı görevi sırasında İstanbul İtfaiyesi ve Mezbahası gibi önemli projelere imza atmıştır. Belediyecilik uygulamalarının çok beğenilmesinden dolayı 8 Haziran 1924’te henüz yeni kurulmakta olan Ankara belediye başkanlığına tayin edilmiştir. Bkz. Ramazan Bedük, *İstanbul’dan İnsan Hikayeleri, İstanbul’un Süper Belediye Başkanı: Ali Haydar Bey*, <http://www.biristanbulhayali.com/istanbulun-super-belediye-baskani-ali-haydar-bey>, (24.08.2018).

¹⁰⁹² BL, Newspaper Room, The Times (London, England), “Galata Bridge Tolls”, Gale Document Number: CS2187305742, 14.06.1923, S. 43367, s. 13.

zaten karşıladığını, geriye ise büyük bir fazlalık kaldığını bildirmişti. Ayrıca bankaya ödenen köprü ücretlerinin durdurulması gibi bir şeyin düşünülmediğini, ancak kredi talebinin yerine getirilmemesi halinde bu yolun her zaman açık olduğunu da eklemişti¹⁰⁹³.

Bu görüşmenin tam da İngiliz birliklerinin İstanbul'dan çekilmeye başladığı günlere rastlaması bankayı huzursuz etmiştir. Zira İngilizlerin İstanbul'u terk etmesinden sonra hareket özgürlüğüne kavuşacak olan Türklerin yabancılara nasıl davranacağı konusunda şüpheler bulunmaktaydı. Bankanın yöneticileri yaklaşan bir Alman akınına dair işaretlerden de kuşku duymaktaydı. Bu nedenle NBT, tahvil alacaklılarına yapılacak ödemeler için Türklerle bir an önce bir anlaşmaya varmak niyetindeydi. Buna karşın Vali'nin avans talebinin yerine getirilmesi imkânsızdı, zira geçmişe ait 350.000 sterlin tutarındaki kupon karşılıkları ödenmemişti ve mevcut kuponların ödemelerini garantilemek için köprü'nün makbuzları kırı kırına yetecekti¹⁰⁹⁴.

O sırada Lozan Antlaşması imzalanmış ve Lozan Antlaşması'nın 92. maddesi, Antlaşmanın yürürlüğe girmesini takip eden üç ay içinde, çeşitli müttefik güçlerin vatandaşları tarafından Türkiye aleyhindeki iddialarla uğraşmak için Karma Tahkim Mahkemelerinin (Mixed Arbitral Tribunal) kurulacağını belirtmişti. İstanbul'da da bu dönemde İngilizlerle yaşanacak muhtelif ihtilaflar için bu amaçla bir İngiliz-Türk Karma Hakem Mahkemesi (Anglo-Turk Mixed Arbitral Tribunal) kurulmuş ve mahkemenin o günlerde ele aldığı başlıca konulardan biri ise 1909 tarihli İstanbul Belediye Kredisi olmuştu. Zira kredinin alacaklıları yıllardır beklemekteydi; savaş döneminde krediye faiz ödenmediği gibi, son dört yılda da faiz ödenmemişti. Söz konusu krediye ait kuponları elinde bulunduranlar arasında; çoğu İngiliz olmak üzere (dörtte üçü), Fransız ve Yunanlı katılımcılar bulunmaktaydı. Bu şekilde çoğunluğu İngilizler oluşturduğundan tahvil sahibi İngilizlerden birinin böyle bir davayı açması gerekmektedir ve bu amaçla seçilen hissedar, krediye yaklaşık 30.000 sterlinlik bir payla katılan Witan Investment Co. Ltd. olmuştu¹⁰⁹⁵.

¹⁰⁹³ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200368, Vol. V, May 1922-4, NBT İstanbul'un 18.09.1923 tarihli Yönetim Kurulu Toplantı tutanağı, s. 136.

¹⁰⁹⁴ O tarihlerde 1 İngiliz Sterlini= 770 kuruşa kadar yükselmişti. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', C. E. Winter'dan Dickson'a 13.09.1923'te gönderilen mektup.

¹⁰⁹⁵ Elinde kupon bulunanlar arasında; L. Zarifi & Co. (Athens), Princesse Eugene Murat (France), Baronesse Henri de Rothschild (France), Asiatic Steam Navigation Co. Ltd., Lord Revelstoke, Commercial Union Co. Ltd. (Cornhill), Gulbenkian Ltd., The London Assurance, London Scottish Assurance, United Kingdom Temperance & General Provident Institution, Investments Administration Ltd., J. W. Whittall & Co., Lady Whittall, Peoples Trust Co. Ltd. gibi birçok ünlü isim ve kuruluş yer almaktaydı. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 27, File, 'Constantinople Loan Minutes and

Bu arada mahkeme süreci başlamış olsa da, Türk tarafı da sorunu mahkeme kanalıyla değil de, uzlaşarak çözüme taraftarıydı. Nitekim 12 Ocak 1928’de Londra Komitesi’nin İstanbul’daki hukuk müşaviri, Mahkeme dışında bir anlaşmanın şartlarını görüşmek üzere İstanbul Valiliği’nce çağrılmıştır. Komitenin talimatları doğrultusunda hareket eden temsilci, şayet bir Türk yetkili tarafından belirli şartlarda bazı hakları feragat için bir teklif getirilirse Komite’nin karşı teklif sunacağını belirtmişti. Çok geçmeden de bazı kişiler temsilciyi ziyaret ederek, belli bir ücret (£20.000) karşılığında Ankara Hükümeti ile bir anlaşmayı garanti altına almak için aracı olmayı teklif etmişlerdir. Bu kişiler açıkça, Valilik’ten kaynaklanan bir güven duygusuyla hareket etmekteydi ve meselenin tarihçesinden, mevcut durumda olup biten her şeyden haberdardılar. Buna karşın NBT tarafı bu teklife çok temkinli yaklaşmış, her şeyden önce rüşvet ya da yolsuzluk yöntemleriyle ilerlemeyi kesinlikle düşünmemişlerdir¹⁰⁹⁶. Komite’nin Edwin Whittall, Adam Block, Henry E. Pears gibi üyeleri çok hızlı ve tatmin edici sonuçlar almanın en iyi yolunun aracılarla çalışmaktan geçtiğini kabul ederek, Türk yetkililerle makul bir anlaşmaya varmak için aracılarla iş birliği yapmayı doğru bulmaktaydı. Fakat hiçbiri bu kişilere yapılacak ödemelerin kesinlikle birinden diğerine verilecek bir rüşvet şeklinde değil, ödenecek paranın Türk otoritelerle, gerekirse Bakanlar Kurulu ile müzakerelerde bulunulması ve konuyla ilgilenilmesi için sözleşmelere dayandırılmış hizmetler karşılığı ücretler olması gerektiğini savunmuşlardı. Nitekim 09 Mayıs 1928’de bu şartlar dikkate alınarak Chefik Pacha & Co. Şirketinden Chefik Paşa (Şefik Paşa) ve Chefik Essad Bey (Şefik Esat) isimli aracılarla 12.000 sterlin ücret karşılığında anlaşılmış ve bu kişilerle ayrıntılı bir kontrat yapılmıştır¹⁰⁹⁷.

Diğer taraftan Türk otoriteleri zaman kazanmak ve Mahkeme’nin olası aleyhte bir karara varmasını önlemek için Türk yargıcını mahkemeden geri çekmeye hazırlanmaktaydılar¹⁰⁹⁸. Nitekim Mayıs 1928’de Türk yargıç Memduh Bey her ne kadar

correspondence’ relating to a municipal loan, 1909-1928, Godfrey Warr & Co.’dan Dickson’a 22.11.1929’da gönderilen mektup; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, Constantinople Municipal 5% Loan (1909) Memorandum, Copy Handed to Foreign Office 27.01.1928; BL, Newspaper Room.

¹⁰⁹⁶ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, Adam Block’tan Baring’e 29.01.1928’de gönderilen mektup, s. 39-40.

¹⁰⁹⁷ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, Henry E. Pears’dan Komite’nin hukuki danışmanı G. Godfrey Warr’a 18.01.1928’de gönderilen Strictly Private&Confidential mektup, s. 9; aynı yerde W. J. Perkins’dan Godfrey Warr & Co.’a 19.01.1928’de gönderilen “gizli” mektup, s. 14-20; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Volume VIII, 1928-30 June, Perkins’dan Mr. Warr’a 04.04.1928’de gönderilen “Private” mektup; aynı yerde W. J. Perkins’dan Mr. Warr’a 10.05.1928’de gönderilen mektup, s. 203, 206-207.

¹⁰⁹⁸ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, Constantinople Municipal %5 Loan (1909) Memorandum, Copy Handed to Foreign Office 27.01.1928.

kendi kişisel kararıymış gibi gösterilse de Türk Hükümeti'nin emriyle davadan çekilmiştir. Bu kurnazca hareket NBT tarafını büsbütün çileden çıkarmıştı, çünkü yeni bir yargıç atansa bile onun da çekilmesi olası gözükmekteydi ve bütün bunlar davanın görülmesini engellemekteydi. Lozan Antlaşması'nın 92. Maddesi uyarınca şayet iki ay içinde yerine başka bir hâkim atanmazsa konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi gerekmektedir. Ancak NBT'nin hukuki danışmanları Godfrey Warr ve Maitre Apikian bu konuda Foreign Office'in desteğinin aranarak, Türk Hükümeti'nin adaleti yanılıcı bu tutumuna karşılık İngiliz Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti'ne başvurarak, yeni bir hâkim atanması için ricada bulunmasını teklif etmişti. Üstelik İstanbul Valiliği, Mahkeme'nin yargı yetkisi sorununda¹⁰⁹⁹ taraflar arasında bir anlaşma sağlanana kadar davanın esasının tartışılmayacağını söyleyerek yeni bir gecikmeye daha yol açmıştı¹¹⁰⁰.

Londra Komitesi o günlerde sorunu çözmek için başka kanalları da devreye sokmuş, Türk otoritelerini ikna etmek ve davaya dünya kamuoyunun desteğini çekmek için yabancı basını da yanına almıştı. The Times, Financial Times, Economist, The Morning Post gibi ABD'nin ve İngiltere'nin önde gelen ve etkisi yüksek gazeteleri Türkiye aleyhinde yoğun bir basın kampanyası başlatmışlardı¹¹⁰¹. Temel argüman ise; Türk yetkililerinin bu davada haksız olduğu ve ahlâklı davranmadığı yönündeydi. Yabancı basın özellikle de, Türk otoritelerinin bu tutumunun Türk prestijini olumsuz etkileyeceğini ve bu yüzden de çok ihtiyaç duydukları mali yardımı Batı piyasalarından alamayacaklarını vurgulamaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti ise o dönemde her zamankinden daha çok Batı'nın desteğine ihtiyaç duymaktaydı ve Batı ile ilişkilerini düzeltmek, geçmişten kalan sorunları bir an önce hallederek, reformlara başlamak arzusundaydı. Nitekim bu niyetlerin de etkisiyle 1909 İstanbul Belediye kredisi sorunu

¹⁰⁹⁹ Türk makamları, Mahkemenin yetkisine ilişkin olarak bu davaya bakmasını reddetmiş ve bu konunun Lozan Antlaşması'nın 85. Maddesine göre yorumlanmasına itiraz etmişti. Türk makamları bu maddeye dayanarak, Osmanlı Devlet Borçlarının, anlaşmanın "ekonomik maddeleri" kapsamı dışında bırakıldığını, İstanbul Belediyesinin %5'lik kredisinin de Osmanlı kamu borcunun bir parçası olduğunu ve dolayısıyla Anglo-Türk Karma Hukuk Mahkemesi'nin yetkisinde bulunmadığını savunmaya çalışmıştı. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, Financial Times, 26.01.1928. Fresh Challenge, "Turkish Loan Surprise, Constantinople Case, New Defence, City Authorities' Contention" başlıklı haberler.

¹¹⁰⁰ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, Constantinople Municipal 5% Loan (1909) Memorandum, Copy Handed to Foreign Office 27.01.1928; aynı yerde Godfrey Warr & Co.'dan Cecil Baring'e 21.05.1928'de gönderilen mektup; aynı yerde 23.05.1928'de W. J. Perkins'den Mr. Warr'a gönderilen mektup, s. 236.

¹¹⁰¹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, The Times, Constantinople Interest Arrears, 14 Ocak 1928, s. 7; Financial Times, 26.01.1928, s. 8; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200409, Vol. IX, July 1928-Jan 1929, s. 40, Mr. Pawle'den Cecil Baring'e 20.08.1928'de gönderilen mektup; aynı yerde Cecil Baring'den Mr. Pawle'ye 25.08.1928'de gönderilen mektup.

Nisan 1928’de hal yoluna girmiştir. Bu mesele başta bankanın Londra Komitesi olmak üzere, Londra’daki ve İstanbul’daki yasal danışmanlar (Godfrey Warr ve Maitre Apikian, Mr. R. E. Vaughan Williams, Mr. Owen Wells) ve Dickson misyonunun katkılarıyla sekiz yılı aşkın süren çabaların sonunda Nisan 1929’da çözüme kavuşturulmuştu. Bu anlaşma temmuz ayında ilgili üç tarafın, yani Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Valisi ve tahvil sahipleri tarafından onaylanarak, yürürlüğe girmiştir. Türk tarafının iyi niyetlerinin bir göstergesi olarak ise; belediyenin köprü ücretlerini, haziran ayından itibaren tahvil sahiplerinin lehine NBT’ye ödemesi kararlaştırılmıştır. Tahvil sahipleri de 14 Aralık 1928’e kadar birikmiş tüm borç bakiyesinden vazgeçmeyi kabul etmiş, yani tüm alacaklarından feragat ederek, çok ciddi bir fedakârlık yapmışlardır¹¹⁰². Ayrıca 1928’de, gelecekteki faiz oranı %3,5’a düşürülürken, 01.06.1929’da tekrar başlamak üzere 1962 yılına kadar kredinin ödeneceği öngörülerek bir amortisman fonu da oluşturulmuştur¹¹⁰³.

NBT’nin, Şehremaneti ile imzalayıp da, sorun yaşadığı bir başka istikraz işlemi de mütareke yıllarına rastlamaktadır. Şehremaneti her sene kış mevsiminde kömür satışlarında yaşanan pahalılığı mümkün olduğunca hafifletmek ve fakir halka daha uygun fiyatla yakacak tedarik etmek amacıyla Eylül 1920’de bir miktar kömür satın almak istemiş, fakat bunun için parası yetmediğinden NBT ile 60.000 Osmanlı Liralık bir kredi mukavelesi imzalamıştır¹¹⁰⁴. Söz konusu istikraz sözleşmesine istinaden bankadan ilk etapta 28.075 Osmanlı Liralık (2.807.500 kuruş) bir kredi kullanılmış ve bunun tamamı ile 500.000 kg kömür satın alınmıştır. Ancak bunun sadece 84.000 kg gibi cüz’i bir miktarı İstanbul ahâlisine ve bazı müesseselere satılabılmıştır. Halkın rağbet göstermemesi üzerine belediyenin elinde kalan 415.000 küsur kg kömür ise çeşitli depolarda muhafaza edilmiştir. Şehremaneti elinde kalan bu kömürü daha sonra açık artırma usulüyle maliyet fiyatına yakın bir fiyattan satmaya teşebbüs ettiyse de talep

¹¹⁰² The Times’ın yorumuna göre ise tahvil sahiplerinin bu anlaşmadan hoşnut olmaları beklenemezdi, zaten bunu da isteksizce kabul etmişlerdi. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200441, Vol. XI, June- December 1929, The Times, 03.10.1929, s. 239.

¹¹⁰³ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200441, Vol. XI, June- December 1929, The Times, 03.10.1929, s. 239; aynı yerde Volume X, Constantinople Municipal 5% Loan Meeting At Winchester House, 14.05.1929, Text of Chairman’s Adress, s. 250; aynı yerde T. C. İstanbul Şehremaneti Belediye Başkanı’ndan Lord Revelstoke’a 30.04.1929’da gönderilen mektup, s. 200; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File ‘N.B.T. Direction 1/1/31-’ 1931-1933, Perkins’ten Dickson’a 22.01.1931’de gönderilen mektup.

¹¹⁰⁴ BOA. BEO. Dosya No: 4661 Gömlek No: 349526, Dahiliye’den Maliye Nezareti’ne yazılan tezkire, 31 Ekim 1920 [31 Teşrinievvel 1336]; İstanbul’un ihtiyacı olan kömür için Türkiye Milli Bankası ile 60.000 liralık bir istikraz anlaşması mukavele sureti ve evrakların incelenmesi neticesinde Meclis-i Vükela tarafından uygun görüldüğüne dair karar. Bkz. BOA. MV. Dosya No: 220, Gömlek No: 181.

yetersizliğinden bu girişim de sonuçsuz kalmıştır. Bu arada Beşiktaş deposunda muhafaza edilen kömürün 15 Temmuz 1921 tarihinde tahliyesi gerektiğinden ve yeni depo tutulması birçok masrafa neden olacağından mevcut kömürlerin bir an önce elden çıkarılması daha da aciliyet kazanmıştır¹¹⁰⁵.

Diğer taraftan banka ile akdedilmiş istikrazın vadesi 6 Mayıs 1921 dolmasına rağmen, kömürün satılamamasından dolayı alınan meblağın faizi ve komisyonu da dahil olmak üzere toplam 29.615 Osmanlı Liralık (2.961.538 kuruş) borcun geri ödemesi yapılamamıştır. Bunun üzerine NBT İstanbul Müdüriyeti, Şehremaneti'ne bir uyarı yazısı göndererek, söz konusu kredinin müddetinin bittiğini ve borcun kapatılması için teklifler getirilmediği takdirde istikraza karşılık olarak gösterilen mezbahalar hasılatıyla, Borsa Hanındaki dükkân kiralalarına el konulacağı bildirilmiştir. Şehremaneti ise elindeki kömürü satıp, bankaya olan borcunu kapatmak istemekle birlikte söz konusu kömürün mevcut koşullarda satışının külliye zararları (5,5 kuruş) sonuçlanacağını tahmin etmekteydi. Bu nedenle bir çözüm olarak, hem Emanetin zarar görmemesi, hem de devletin memurunun kömür tedârikinde müşkül duruma düşmemesi adına mevcut kömürün Emanete mal olduğu fiyattan (6 kuruş) memurlara ve resmi dairelere dağıtılması önerilmiştir. Şehremaneti'nin teklifinde kömür paraları memur maaşlarından kesinti yapılmak suretiyle taksitler halinde memurlardan tahsil edilecekti¹¹⁰⁶.

Bu aşamada Dahiliye Nezareti'nden bir cevap gelmediğinden, Şehremaneti de herhangi bir aksiyon alamamıştır. Bunun üzerine banka da Ağustos 1921'de yeni bir ihtar yazısı daha göndermiş ve şayet borç ödenmeyecek olursa buna karşılık olarak gösterilmiş olan vergi gelirlerinin (rüsûm-ı vâridât) üzerindeki hukukunun muhafazası için önlem alacağını ve bu hususta mahkemelere müracaat etmeye mecbur kalacağını bildirmiştir¹¹⁰⁷. Bankadan gelen bu ihtar yazıları üzerine Şehremaneti'nin taleplerini dikkate alan Dahiliye Nezareti de nihayet, Şehremaneti'ne bir tezkire göndererek, depolanan kömürlerin münâsip fiyatla elden çıkarılmasını bildirmiştir¹¹⁰⁸.

¹¹⁰⁵ BOA. DH.UMVM.Dosya No: 99 Gömlek No: 52, 13 Temmuz 1921 [13 Temmuz 1337], Şehremaneti'nden, Mâliye Nezâret-i Celîlesi'ne.

¹¹⁰⁶ BOA. DH.UMVM.Dosya No: 99 Gömlek No: 52 06 (Şehremaneti'nden, Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne, 31 Temmuz 1921 [31 Temmuz 1337]).

¹¹⁰⁷ BOA. DH.UMVM.Dosya No: 99 Gömlek No: 52 21 (Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Sâmisî'ne, 23 Ağustos 1921 [23 Ağustos 1337]).

¹¹⁰⁸ BOA. DH.UMVM.Dosya No: 99 Gömlek No: 52 002 (Depolanan kömürlerin münâsip fiyatla elden çıkarılması hususunda Şehremaneti'ne tezkire, 10 Ekim 1921 [10 Teşrinî evvel 1337]).

3.4. The National Bank of Turkey ve Meşhur 1910 İstikrazı (%4 Faizli Gümrük İstikrazı)

Meşrutiyet dönemi hükümetlerinin en kritik ve en karmaşık borçlanması olarak değerlendirdiğimiz 1910 istikrazı dönemin en önemli iç ve dış meselelerinden biri olmuş ve bu kredide NBT ve Sir Ernest Cassel ismi ciddi bir yer teşkil etmiştir. O dönemde Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu zorlukları çok iyi bilen İngiltere ve Fransa konuyu klâsik bir borçlanma mevzusu olmaktan çıkarıp, doğrudan borçla ilgisi olmayan şartlar öne sürerek, uzun vadeli stratejilerine yönelik bir “koz”, adeta bir “silah” olarak kullanmışlardır. Kanaatimizce bu istikraz Türk siyasi tarihinde hayati tercihlerin yapılmasına yol açan önemli bir kırılma noktasıdır. Zira daha önceleri İngiltere’ye yakın duran İttihatçılar bu istikrazdan sonra yüzlerini Almanya’ya çevirmişlerdir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Cavid Bey Maliye Nazırı olduktan sonra, istikrazların daha iyi koşullarda yapılabilmesi amacıyla Osmanlı Bankası’nın monopolünü kırıp, uluslararası sermaye çevreleri ile bizzat hükümetin kendisinin kredi görüşmelerini yapmasını arzulamış, bunda da başarılı olmuştu. Yine Cavid Bey, Düyunu Umumiye’yi kefil göstermeden, doğrudan hükümetin kendisinin sözüne itimad edilerek, Avrupa para piyasalarından borçlanmayı savunmuş, devletin itibarını kurtarmaya çalışmıştı. Nitekim bu süreçte büyük ölçüde Cavid Bey’in çabalarıyla Osmanlı Bankası’nın isteksizliğine rağmen eskisine kıyasla çok daha iyi koşullarda anlaşmalar imzalanmaya başlanmıştı¹¹⁰⁹.

Cavid Bey’in Maliye Nazırı olması mali disiplini bir ölçüde sağlamışsa da, bütçe açıkları devam etmekteydi. Hatta o günlerde bütçeyi zorlayacak başka gelişmeler daha olmaktadır. Yunan donanmasına yapılan son ilaveler ve yeni bir savaş gemisinin satın alınacak olması, Türk donanmasına 2,8 milyon Osmanlı Lirası maliyetinde yeni Yunan gemisinden daha büyük güçte bir savaş gemisi ve az sayıda torpido muhribi satın alınmasını gündeme getirmişti. 12 Ocak 1910’da İbrahim Hakkı Paşa’nın Sadrazam olmasıyla birlikte ise ordunun Hükümet içindeki etkisi artmış, ordu ve donanma harcamalarındaki bütçeye yeni ilaveler Meclis’ten hiç tereddüt edilmeden geçirilmişti. Bu

¹¹⁰⁹ Tanin, Hüseyin Cahit, 14 Ekim 1909 [1 Teşrinievvel 1325], S. 402, s. 1; Tanin, Babanzade İsmail Hakkı, “Bir Muvaffakiyet-i Maliye”, 25 Haziran 1910, S. 652, s. 1; MMZC, Onüçüncü İnikad, 25 Teşrinisani 1326 (8 Aralık 1910), Devre: 1, Cilt: 1, İctima Senesi: 3, s. 481; E. H. Rice, agt., 1974, s. 101.

durum 25 Ocak 1910'da Mahmud Şevket Paşa'nın İbrahim Hakkı Paşa hükümetinde Harbiye Nazırı olmasıyla birlikte daha da belirgin hale gelmişti¹¹¹⁰.

Bu denli ağır mali koşullar içinde Türk Hükümeti bir taraftan gümrük vergilerini artırmaya çabalarken, diğer taraftan da eskiden olduğu gibi Avrupa piyasalarından yeniden borç bulmanın çarelerini aramaktaydı¹¹¹¹. Özellikle de Paris para piyasası hem Osmanlı Hükümeti'nin sağladığı fonların asıl kaynağı, hem de Osmanlı borç tahvillerinin çok büyük bir kısmının Osmanlı Bankası aracılığıyla Paris'te işlem görmesi açısından çok önemliydi¹¹¹². Bu amaçla Maliye Nazırı Cavid Bey 1910 yılı temmuz ayında Paris'e gitmiş¹¹¹³, karşılığında âşar ve gümrük vergilerinin gösterildiği, 11 milyon Osmanlı Lirası (OL) tutarında bir borç talep etmişti¹¹¹⁴.

Ancak o dönemde hem İngilizler, hem de Fransızlar Türklerin aşırı harcamalarından şikâyetçiydiler. 1910 yılı başlarında Türklerin artan askeri harcamalarını karşılamak üzere çok yakında 10 milyon sterlin tutarında bir kredi arayışına geçeceği dedikoduları çıktığında Sir C. Hardinge konuyu, Fransız büyükelçisi Cambon nezdinde gündeme getirmiş ve Türklerin savurgan harcamalarından yakınmıştı. Ancak buradaki asıl rahatsızlık; ordu ve donanmanın ıslahı ve kuvvetlendirilmesi için yapılan harcamalardan ileri gelmekteydi. Hardinge, ordunun yanı sıra donanma için yapılan masraflarla birlikte gidişatın eski rejim zamanından daha da kötü olacağı ve hatta Türk Maliyesi'nin iflas edeceği kanısındaydı. Hardinge'in tahminlerine göre Türkler sonbaharda 9 ya da 10 milyon sterlin tutarında bir krediye gereksinim duyacaklardı. Bu nedenle sadece Mezopotamya konusunda değil, mali disiplin için de Türklere baskı uygulamak noktasında İngiliz-Fransız iş birliği gerekliydi. Ayrıca Türkler

¹¹¹⁰ 1910 yılına girerken 1910-11 bütçesinde gelirler OL 25.848.232, harcamalar ise OL 30.270.246 olarak hesaplanmıştı. Nitekim Kasım 1910'da Cavid Bey bütçenin 6,5 milyon OL açık verdiğini açıklarken, buna ilaveten 2,5 milyon OL askeri harcama da Meclis tarafından onaylanmıştı. Bkz. PRO, FO 371/993, No. 183, Charles Marling'den Sir Edward Grey'e 28.12.1909'da gönderilen "gizli" başlıklı mektup; The Baring Archive, Vol. 2, Turkey, Affairs, Babington Smith'den E. Cassel'e 30.11.1910 tarihli mektup, s. 138; E. H. Rice, agt., 1974, s. 101.

¹¹¹¹ Kaldı ki eğer gümrük vergileri %4 oranında artırılabilirse söz konusu açık 3 milyon OL seviyelerine düşürülebilecekti, ki bu bütçeye çok önemli bir katkı olacaktı. Bkz. PRO, FO 371/993, No. 183, Charles Marling'den Sir Edward Grey'e 28.12.1909'da gönderilen "gizli" başlıklı mektup.

¹¹¹² 1912'ye kadar Osmanlı kamu borçlarının % 58,5'u Fransızlarca tutulmuştu. Bkz. E. H. Rice, agt., 1974, s. 20.

¹¹¹³ The Levant Herald, 2 Temmuz 1910, s. 234-235.

¹¹¹⁴ Fransa Hariciye Nazırı Pichon âşar hasılatına tereddüt gösterince, Cavid Bey gümrük vergilerinin de karşılık gösterilebileceğini söylemişti. Bkz. MMZC, Onüçüncü İnikad, 8 Aralık 1910 [25 Teşrinisani 1326], Devre: 1, Cilt: 1, İctima Senesi: 3, s. 481; E. H. Rice, agt., 1974, s. 102.

savurganlıklarına devam ettikleri müddetçe ne Paris'ten, ne de Londra'dan para bulamayacakları konusunda uyarılmalıydılar¹¹¹⁵.

İşte Cavid Bey Temmuz 1910'da bir kredi için Paris'e yola çıktığında Avrupa çevrelerinde böyle bir siyasi görüş mevcuttu. Nitekim Fransız Hükümeti, Cavid Bey'i Paris'te hiç de iyi karşılamamıştır. Cavid Bey Paris'e gittiğinde ilk etapta Osmanlı Bankası ile müzakerelere girişmiş, ancak banka memleketin hukukuna ve devletin haysiyetine aykırı şartlar teklif ettiğinden, bankanın teklifleri reddedilmişti¹¹¹⁶. Çünkü Osmanlı Bankası'nın talep ettiği şartlar, özellikle İstanbul'a gönderilecek bir Fransız müşavir vasıtasıyla Osmanlı bütçelerinin denetlenmesi talebi gibi Osmanlı malî sistemi ile Maliye Nezaretini bütünüyle Fransız denetimine sokacak ve kendisine saygısı olan hiçbir hükümetin kabul edemeyeceği ağır koşulları içermekteydi¹¹¹⁷. Gelişmeleri dikkatle takip eden İngiliz Dışişleri'nden Hardinge'in de Lowther'a bildirdiği gibi, Cavid Bey Fransız Hükümeti ile görüşmelerinden eli boş dönmüş ve çok soğuk karşılanmıştı. Ona göre bu soğukluk sahte bir tavidir; çünkü Fransızlar bazı imtiyazları koparmak için baskı uygulamaktaydı. Hardinge ayrıca, Edward Grey ile görüşmeye gelecek olan Cavid Bey'e Bağdat Demiryolları ve %4 meselesinden bahsedeceklerini de belirtmişti. Görülüyor ki bir taraftan Fransızlar, diğer taraftan İngilizler Cavid Bey'i sıkıştırmaya kararlıydılar¹¹¹⁸.

¹¹¹⁵ Fransa da o günlerde tıpkı İngilizler gibi Türklerin silahlanma ve donanma için yaptıkları harcamalardan çok rahatsızdı. Özellikle de Osmanlı Hükümeti'nin 1910 yılı için öngördüğü bütçe açığı Fransız Hükümeti tarafından mantıklı ve meşru olmayan ciddi ve beklenmedik bir artış olarak değerlendirilmişti. Bkz. PRO, FO 371/993, No. 14472, Sir Edward Grey'den Sir F. Bertie'ye 30.04.1910 tarihinde "gizli" başlıklı gönderilen not.

¹¹¹⁶ Tanin, Hüseyin Cahit, İstikrazın Borsaya Kabulü, 7 Eylül 1910, S. 725, s. 1.

¹¹¹⁷ Jön Türkler ilk kez iktidara geldiğinde bir Hazine (Trésorerie) reformu için Fransız Hükümeti'nden ısrarcı bir şekilde uzmanlar talep etmişler ve iş birliği istemişlerdi. Bu reformu başarmak için ise çok kısa bir süre önce Osmanlı Bankası'ndan söz almışlardı. Fransız Charles Laurent'in, Osmanlı Hükümeti'nin finansal danışmanlığına getirilmesi, o sıralarda bir finans reformu için oluşturulan komitede Makedonya müfettişi görevinde bulunan Hüseyin Hilmi Paşa'nın girişimiyle gerçekleşmişti. İngiliz Financial Times'ın ifadesiyle, somutlaştırılan bu reform planı, eğer savaş sever politikaların etkisinde kalan bazı Türk bakanlarca bozulmasaydı birkaç ay önce kanun haline getirilecekti. Bkz. The Levant Herald, "Turkish Finance", 08 Ekim 1910, s. 354; M. Pichon da 10.10.1910'da Sir H. Babington Smith'e, "Trésorerie" (Hazine) planının ilk önce Osmanlı Hükümeti tarafından gündeme getirildiğini, ancak 1910'da o sırada iş başında olan hükümetin bu planı reddettiğini söylemiştir. Bkz. HBS 30 4 (1-2), Sir Francis Bertie, Sir Babington Smith ve Monsieur Pichon arasında 10.10.1910'da geçen görüşmeye ait Memorandum; Hüseyin Cahit de Mösyo Laurent'in Osmanlı Hükümeti'nce Maliye'ye Müşavir olarak çağırıldığını, Islahat-ı Maliye Komisyonu'nun hükümetin kendi iradesi ile oluşturulduğunu, Maliye Nezaretine ve diğer nezaretlere alınan Fransız memurların da Fransa'nın talebi ya da baskısıyla alınmadığını teyit etmektedir. Bkz. Tanin, Müzakatarın İnkıtaı, 25 Ekim 1910, S. 771, s.1; M. Özyüksel, agm., 2008, s. 160-161.

¹¹¹⁸ PRO, FO 800/193A, C. Hardinge'den Lowther'a 26.07.1910 tarihli "Private" başlıklı mektup, s. 259-260; Fitzmaurice'e göre de, Fransa para meselesini Türklere karşı hep bir koz olarak kullanmaktaydı. Baştercümanın Temmuz 1910 sonlarında Türkiye'de her şeyin eskiden olduğu gibi yine "Fransız ve Alman olması"ndan yakındığı mektuplarında; Fransa'nın Türkiye'nin istikraz talepleri karşılığında imtiyaz isteklerini öne sürdüğünü, demiryolu, yol, vs gibi konularda imtiyaz alabilirse istenilen borcu vereceklerini yazmaktaydı. Bkz. G. R. Berridge, age., 2016, s. 354-355.

İngiliz Büyükelçi Lowther'ın değerlendirmelerine göre; eğer Jön Türkler Fransızların istediklerini verirlerse bu kez kendi itibarları tehlikeye girecekti. Zira Fransa'nın talebi Cavid Bey'in Mösyö Laurent¹¹¹⁹ ya da başka bir Fransız görevliye makamını terk etmesi anlamına gelmekteydi¹¹²⁰. Osmanlı Bankası ayrıca hükümetin bütün ödemelerini şubeleri vasıtasıyla yapılmasını teklif etmişti. Bu suretle banka, Osmanlı Maliye Nezareti makamının yerine geçecek, istibdat idaresinde bile ele geçiremediği kontrolle Türkiye'yi büsbütün baskılayacaktı. Osmanlı Bankası ayrıca; Düyunu Umumiye'nin bu istikraza kefalet vermesini istemişti. Hâlbuki Osmanlı Hükümeti daha geçen seneki istikrazda böyle bir kefaleti devletin haysiyeti ile uyumsuz gördüğünden reddetmiş ve o istikrazı kefaletsiz akdetmişti¹¹²¹. Babington Smith'e göre de, Osmanlı Bankası Cavid Bey'in istediği krediye, hem Bâbîâli'nin sağlam teminatlar vermesini talep etmiş, hem de "Laurent'in planı" vasıtasıyla Osmanlı hazinesinin Osmanlı Bankası ya da bir diğer deyişle Fransız kontrolüne geçmesi Türk hükümetine dayatılmıştı. Bu duygu Fransız resmi çevrelerine ve basına da yansımıştı¹¹²².

Nitekim Fransız basınına yansıyan haberler, tamamen Fransa'yı haklı çıkaran, buna karşın Türklerin gerekli mali reformları bir tarafa bırakarak, savaş yanlısı bir yola girdiklerini iddia eden suçlayıcı ifadeler taşımaktaydı. Echo de Paris gazetesinden M. André Mévil'in bildirdiğine göre eğer Türkiye, Makedonya veya Türk-Yunan sınırında savaş yanlısı bir politika izlemeyi hedeflerse, kesinlikle Fransa'dan hiçbir finansal destek alamayacaktı. Siécle gazetesi de aynı sözleri tekrarlarlarken, ayrıca verilecek kredinin önemli bir kısmının Fransa'dan satın almalarda kullanılması şartından bahsetmişti. Gazeteye göre Fransa'nın bu şartı; kredi işini Fransız sanayi mallarının alımına bağlayarak, Alman sanayi mallarının Osmanlı ülkesine girişini engellemek içindi. Ancak Fransa'nın bu konudaki ısrarlı talepleri Cavid Bey tarafından geri çevrilmiş, Fransızlar da Türklerin kredi talebini reddetmişti¹¹²³. Bundan sonraki gelişmeler dikkatle

¹¹¹⁹ M. Laurent aynı zamanda İstanbul'daki Ticaret mahkemesi başkanıydı. Bkz. Halil Ersin Avcı, *İngiliz Gizli Raporu Türkiye 1908*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 60.

¹¹²⁰ PRO, FO 800/79, Lowther'dan Grey'e 21.09.1910 tarihli mektup, Private Offices: Various Ministers' and Officials Papers, GREY, Sir Edward (Viscount), s. 431.

¹¹²¹ Hüseyin Cahit'e göre, Osmanlı Bankası iki şeye güvenerek, böyle davranmaktaydı; her şeyden önce Türkiye'nin Fransa'dan başka bir yerden para bulması mümkün değildi, ikincisi de; Fransa'da kendilerinden başka hiçbir bir finans kurumu böyle bir istikraza teşebbüs edemezdi. Bkz. Tanin, Hüseyin Cahit, *İstikrazın Borsaya Kabulü*, 7 Eylül 1910, S. 725, s. 1.

¹¹²² The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 2, s. 3; HBS 28 108 (3), Cassel'den Babington Smith'e 28.07.1910'da gönderilen mektup.

¹¹²³ Çünkü bir rapora göre Deutsche Bank, Türkiye'deki yeni hükümetten Alman sanayi mallarını sipariş edeceğine dair söz alana kadar II. Abdülhamid zamanında kendisine yatırılan paraları geri vermeyi reddetmişti. Bkz. The Levant Herald, 06 Ağustos 1910.

izlendiğinde Cavid Bey'in acil borç için umutla gittiği Paris'teki müzakerelerde öne sürülen ağır koşullar sebebiyle meselenin sürüncemede bırakıldığı görülmektedir. İstanbul'daki Lowther'ın Edward Grey'e yazdığı gibi, Fransızların esas niyeti; kabulü zor şartlar ileri sürerek anlaşmayı çıkmaza sokmak, bu şekilde Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu kötü durumu daha da ağırlaştırmaktı¹¹²⁴. Kayzer Wilhelm'in bu hususla ilgili olarak kendisine gönderilen rapora düştüğü kenar notunda belirttiği gibi; “*Evet bu gerçek bir şantaj, Galyalılar Türklere zenci kolonisi muamelesi yapıyorlar*” anlamına gelmekteydi¹¹²⁵.

Diğer taraftan Fransızların, Türk tarafının savrukluğu sebebiyle harcamalarını kontrol etme kaygıları belki bir ölçüye kadar doğru olabilirdi ve hatta Babington Smith, Sir Adam Block ve Cavid Bey'in kendisi bile bu düşünceye bir dereceye kadar katılmaktaydı. Zira müzakereler boyunca Fransa'nın uzlaşmaz konumunu kavrayan Cavid Bey, Türk harcamaları üzerindeki belli bir kontrole koşulsuz olarak karşı çıkmamış, 1910 yazında Türk Kabinesi'ndeki tartışma sırasında bu husustaki baş muhalefeti Mahmud Şevket Paşa yapmıştı¹¹²⁶. Nitekim Cavid Bey Eylül 1910'da İstanbul'a dönüşünde Fransız büyükelçisi ile gerçekleşen mülakatta, Laurent'in planının çok uygun olmadığı konusunda hemfikir kalmışlar, ancak Mösyö Verneuil'in sunduğu; Türk mali kurumlarına Fransız müfettişlerin atanacağı başka bir sözleşme konusu üzerinde durmuşlardı. Bu hem Türk gururunu, hem de Fransız yatırımlarını tatmin edecekti. Ancak Fransızlar ne Laurent'in planını geri çekmeyi kabul etmişler, ne de diğer uyarıları dikkate almışlardı¹¹²⁷.

Fransızlarla müzakereler bu şekilde çıkmaza girince Cavid Bey, konuyla ilgili görüşlerini almak üzere Temmuz sonlarında Londra'ya giderek, Sir Ernest Cassel'le görüşmüştür. Görüşme sırasında Ernest Cassel, Cavid Bey'in Osmanlı Bankası'nın tekeli kırma ve onların “*amirlik taslayan*” önlemlerine karşı koyma çabalarını çok iyi anladığını, ancak onun yerinde olsaydı meselelerin kopma noktasına gelmesine izin

¹¹²⁴ J. Burman, agm., 2009, s. 229.

¹¹²⁵ M. Özyüksel, agm., 2008, s. 160-161.

¹¹²⁶ Gerçi Cavid Bey hem kendisinin, hem de Şevket Paşa'nın bütçelerin Divan-ı Muhasebat tarafından nihai kontrolünün yapılmasında hem fikir olduklarını, sadece askeri hesaplar ile Divan-ı Muhasebat arasındaki bağlantıyı oluşturacak görevlinin Maliye Bakanlığı'nca değil de, Harbiye Nezareti tarafından seçilmesi konusunda bir farklılıkları olduğunu söylemişti. Cavid Bey'e göre, Şevket Paşa cesaretli biri olmasına rağmen, aslında zayıf bir adamdı. Etrafındaki kişilerin etkisi altındaydı ve bu hesap ve denetim sorunlarında Askeriye'deki sivillerden çok etkilenmişti. Zira Askeriye'nin muhasebe departmanında çalışan bu görevliler düzgün bir mali kontrol ve denetim kurulduğunda güçlerinin azaltılacağını düşünmekteydiler. Bkz. HBS 30 108 (1), Babington Smith'den Cassel'e 16.11.1910'da gönderilen mektup.

¹¹²⁷ E. H. Rice, agt., 1974, s. 105-106.

vermeyeceğini¹¹²⁸, şayet mümkünse Osmanlı Bankası ile aralarındaki görüş ayrılıklarını gidererek, Fransa ile bozuşmamalarını telkin etmiştir¹¹²⁹. Fakat buna rağmen Osmanlı Bankası ile olmuyorsa da bir sonuca gitmek için en kısa sürede başka bir Fransız grubuyla bağlayıcı bir kontrat yapmalarını tavsiye etmiştir. Ayrıca Cassel, Londra'nın piyasa koşullarının 1909 kredisinde olduğu gibi Paris'e kıyasla hâlâ cazip olmaktan uzak olduğunu ve bu nedenle Paris'te daha elverişli mali koşullar elde edebileceklerini eklemiştir¹¹³⁰.

Cassel daha sonra konuyu NBT'nin Türkiye'deki pozisyonuna getirmiş, bankanın ağır giderlerine değinerek, belediye kredisindeki kâr dışında banka için hiçbir iş alanı yaratılmadığından şikâyet etmiştir. Cassel'e göre, Babington Smith'in Türkiye'deki mevcut hükümetle olan değerli iş birliği neredeyse boşa çıkmış, bankanın varlığının devam etmesinde makul bir neden kalmamıştı¹¹³¹. Cassel ayrıca NBT'de hiçbir hükümet hesabı açılmamasından da yakınmış, buna neden olarak da muhtemelen Türklerin Osmanlı Bankası'na karşı yükümlülüklerini yerine getirme zorunluluğunu göstermiştir. Cavid Bey ise buna itiraz ederek, hiçbir şekilde engellenmediklerini, ancak NBT'nin kendilerinden hesap konusunda bir istekte bulunmadığını belirtmiştir¹¹³². Cavid Bey ayrıca Fransızların imtiyazlar konusunda İngilizlerden daha iyi şartlar sunduğunu, demiryolu imtiyazlarında hiç kimsenin onlardan daha iyi şartlar sunmadığını sözlerine eklemiştir¹¹³³. Yine Fransızlar, NBT'nin getirdiği önerilere kıyasla, Anadolu'daki tüm sistemi ele aldıkları için avantaj sağlarken, diğer rakipler bazı bölgeleri seçmişlerdi.

¹¹²⁸ HBS 28 108 (1-2), 28.07.1910, Cassel'den Babington Smith'e gönderilen mektup.

¹¹²⁹ Bu durumu hatıralarında Cavid Bey de doğrulamaktadır, Cassel onlara Fransızlarla bozuşmamalarını söylemiş, Türklere yardım etmek istediği sırada da İngiltere hükümetinin garip engellemesiyle karşılaşmıştı. H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, c. I., 2014, s. 632.

¹¹³⁰ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Memorandum on Babington Smith'in 07.10.1910'da Sir Arthur Nicolson'a gönderdiği mektup, "Recent Ottoman Loan Negotiations Loan of 1909 and Loan of 1910", HBS 30 2 (5), 04.10.1910, Babington Smith'den Foreign Office'e gönderilen Memorandum on Recent Ottoman Loan Negotiations.

¹¹³¹ HBS 28 108 (1-2), 28.07.1910, Cassel'den Babington Smith'e gönderilen mektup.

¹¹³² Babington Smith de aynı günlerde Hardinge'e; yol imtiyazlarının bütünüyle Fransızlara verilmesinin Cavid Bey'in Paris'teki kredi görüşmeleriyle bir bağlantısı bulunmadığını yazmıştı. Bu işlerin Fransızlara verilmesinin asıl nedeni; Nafia Nezareti'nden ve Türkiye'deki imtiyazlardan bir şey alamamaktan yakınan Fransızların bu türden şikayetlerini biraz azaltmaktı. Cavid Bey ve Hallaçyan muhtemelen bu düşüncelerle büyük çaplı yol kontratlarını Fransızlarla yapmışlardı. Bkz. HBS 28 175 (3), Babington Smith'den Sir Hardinge'e 22.07.1910'da gönderilen mektup.

¹¹³³ Fransız firmalar karayollarının yapım ve tamiratları konusunda da NBT'nin iş birliği yaptığı firmaların tekliflerine göre çok daha fazla avantajlar sunmaktaydılar. NBT ise yol yapımı işlerinde Manchesterlı müteahhit firma Messrs. E. Nuttall & Co. ve Mr. G. B. Kerr'in tekliflerini desteklemekteydi. Bu firmalar çoğunlukla Mısır'da iş yapmaktaydılar. Ancak Türklere tüm bu işleri bir Fransız firmasına yaptırmaya karar vermişlerdi. Zaten İmparatorluğun Avrupa kısmındaki yol işleri de daha önceden bir Alman firmasına verilmişti. Babington Smith de, Hardinge'e bu sonuçlardan dolayı hayal kırıklığı yaşamakla birlikte, çok büyük bir şikayette bulunamayacağını yazmıştı. Zira Fransız firması biraz daha iyi şartlar sunmuştu. Bkz. HBS 28 175 (2), Babington Smith'den Sir Hardinge'e 22.07.1910'da gönderilen mektup.

Bununla birlikte İngilizler Almanlardan daha başarılıydı ve Almanlar yeni rejim göreve başladığından bu yana hiçbir şey elde edememişti. Oysaki İdare-i Mahsusa (Mahsousseh) imtiyazına İngilizler sahip olmuştu. Cavid Bey'e göre banka daha çok şube ve acentalar açıp, girişimler konusunda daha fazla cesaret gösterebilirdi¹¹³⁴.

Bu arada Cassel, gerek Cavid Bey'in Londra ziyaretinden önce, gerekse de Londra'da bulunduğu sıralarda Foreign Office ile sürekli temas halindeydi. Zira Cassel şayet Türkler kredi konusunda kendilerinden bir yardım talebinde bulunurlarsa bu konuda Foreign Office'in görüşlerini öğrenmek istemişti. Cassel'in, Babington Smith'e bildirdiğine göre; Cavid Bey'in Londra temasları sırasında henüz İngiliz Hükümeti'nin ne düşündüğüne dair bilgiler kendisine tam olarak ulaşmamıştı. Cassel bu nedenle Sir Edward Grey ya da Lord Hardinge ile görüşmeden Cavid Bey'e bağlayıcı nitelikli bir açıklamada bulunmamıştı. Kaldı ki Cassel bu konuyu Lord Revelstoke, Sir Alexander Henderson ile de konuşmuş ve aralarında ciddi bir karar almışlardı. Buna göre banka, kendisi için daha tatmin edici bir pozisyon elde etmeden, tasfiyesine engel olacak herhangi bir durum yaratmamak adına, önemli ve uzun süreli hiçbir iş almayacaktı¹¹³⁵.

Ancak Cassel'in bu mektubundan bir gün sonra, yani 29 Temmuz 1910'da Cassel, Foreign Office'de Sir Edward Grey ile bu konular hakkında bir görüşme daha yapmış ve Bağdat Demiryolu meselesi hakkında Cavid Bey'le görüşmesi için talimatlandırılmıştır¹¹³⁶. Aynı gün Foreign Office, fırsatı kaçırmayarak, Fransızların yaptığına benzer şekilde, zor durumda olduğunu bildikleri Cavid Bey'e Bağdat Demiryolları, özellikle de hattın Bağdat-Basra arasındaki kısmın İngiliz kontrolüne bırakılması, İngilizlerce Kuveyt'te bir liman inşası meselelerinin hallolması halinde Türklerin %4'lük gümrük artışına rıza göstereceklerini belirten bir memorandum göndermiştir. İngiliz Hükümeti'nin dikkat çektiği bir nokta daha vardı ki o da; Osmanlı

¹¹³⁴ Fransızlar halen Nafia Nezareti üzerinde etkiliydiler. Tripoli-Humus demiryolu, Soma-Bandırma demiryolu imtiyazı Fransızlara verilmişti, Ruslarla bağlantılı Samsun- Sivas demiryolu da Fransızlara verilmek üzereydi. Ayrıca yol inşaatları da onların elindeydi. Bunda muhtemelen Türklerin çok sayıdaki Fransız mühendisten gördükleri arkadaşça tavır hesaba katılmalıydı. Bkz. HBS 28 108 (1-2-7), 28.07.1910, Cassel'den Babington Smith'e gönderilen mektup; HBS 28 109 (1-4), Babington Smith'den Cassel'e 04.08.1910'da gönderilen mektup.

¹¹³⁵ HBS 28 108 (8), 28.07.1910, Cassel'den Babington Smith'e gönderilen mektup.

¹¹³⁶ Türkler o güne kadar Bağdat Demiryolu hattının son kısmının İngiliz çıkarlarına aktarımı konusunda isteksiz davranmışlardı. Ancak gümrük vergilerindeki % 4'lük artış gerçek bir zorunluluk haline gelince İngilizlerle bir iş birliğine meyletmişlerdi. Cassel'e göre; Cavid Bey, Almanlara bu konuda bir şeyler yapılması gerektiğini açıkça belirtmek için Türk hükümetindeki herkesten daha nitelikliydi. İngiliz Dışişleri de Cassel'e, Almanlarla iletişim kurması için Cavid Bey'e telkinde bulunmak üzere yetki vermişti. Cassel de hafta sonu New Market'daki evinde misafir ettiği Cavid Bey'le, İngiliz Dışişleri'nce kendisine verilen talimat doğrultusunda konuşmuştu. Bkz. HBS 28 227 (1-4), Cassel'den Babington Smith'e 03.08.1910'da gönderilen mektup.

Hükümeti'nce, Mısır'ın borçlanma yetkileri üzerindeki mevcut kısıtlamaların kaldırılmasına rıza göstermesiydi¹¹³⁷. Cavid Bey ise söz konusu memorandumu Londra'daki Türk büyükelçiliğine uğradığı sırada görmüştü. Bunun anlamı; Cavid Bey'in tam da kredi arayışının zora girdiği o günlerde İngiliz Hükümeti'nin, Bağdat Demiryolu ve diğer konularla ilgili isteklerini Türklere bir baskı aracı olarak devreye sokmuş olmasıydı. Aynı memorandum, Foreign Office'den ayrıldıktan bir saat sonra Cassel'e de gönderilmişti¹¹³⁸.

Kaldı ki İngiltere daha Nisan 1910'da, başta Bağdat Demiryolu sorunu olmak üzere birçok konuyu Osmanlı Hükümeti'nin yakın bir zamanda muhakkak gündeme getireceğini bildikleri bir borç talebine bağlamak konusunda Fransızlarla gizli görüşmeler yapmıştı. Çünkü İngilizler, Osmanlı Devleti'ne verilecek olan kredinin Bağdat Demiryolu inşaatını hızlandıracağını ve kendilerini “oyunun dışında” bırakacağını düşünmekteydiler. Bu nedenle Cavid Bey krediyi görüşmek üzere daha Paris'e gitmeden önceki aylar boyunca İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, Fransız Hükümeti'ne desteğini sunmak için bazı şartlar ileri sürmüştü. Edward Grey, Pichon'dan kredi müzakerelerine Bağdat Demiryolu meselesini de dâhil etmesini istemişti. Nitekim Türkler haziran ayında kredi talebiyle harekete geçince, İngiliz Dışişleri de “çok gizli” başlığı altında Fransızlarla yaptıkları bu görüşmeyi ve takip etmesi gereken stratejiyi Cassel'e bildirmişti. Buna göre Fransız müzakereleri geri dönülemez ölçüde başarısız olursa, Cassel borç vermek için devreye girecek ancak bunun için de gerekli şart olarak Bağdat Demiryolu konusunu masaya sürecekti. Şayet İngiltere, Bağdat Demiryolu projesinde ve diğer konularda hem kendilerini, hem de müttefiki Fransızları “tatmin edecek” bir pozisyon elde edemezse bu durumda Londra'daki finans kurumlarını bu krediden uzak tutacaktı¹¹³⁹.

¹¹³⁷ Söz konusu memorandumda Basra Körfezi'ndeki İngiliz ticari çıkarlarının büyük üstünlüğü göz önüne alındığında, sadece İngiliz müteahhitlerin Kuveyt'te liman inşa etmeleri gerektiği vurgulanmıştı. Britanya'nın Bağdat ile Basra Körfezi arasındaki demiryolu hattını kontrol etmesine ve Kuveyt'teki limanın kontrolünde pay sahibi olmasına izin verildiği takdirde Türklerin gümrük artışına rıza gösterilecekti.

¹¹³⁸ Aynı gün Cassel, Foreign Office'e uğrayıp, bu konuları konuşmuşsa da ilginç bir şekilde söz konusu memorandum kendisine gösterilmemişti. Oysaki memorandumun önceden hazırlandığı anlaşılmaktaydı. Cassel bu konudaki şaşkınlığını gizleyememiş, bunun Foreign Office'de olduğu sırada neden kendisine gösterilmediğini anlayamamıştı. Cassel, aynı gün öğleden sonra Türk büyükelçiliğine uğradığı sırada Cavid Bey'i de memorandumu tercüme ettirirken görmüştü. Bkz. HBS 28 226 (1-6), Memorandum communicated to the Ottoman Minister of Finance, 29.07.1910; HBS 28 227 (1-4), Cassel'den Babington Smith'e 03.08.1910'da gönderilen mektup.

¹¹³⁹ PRO, FO 371/993, No. 14472, Sir Edward Grey'den Sir F. Bertie'ye 30.04.1910 tarihinde “gizli” başlıklı gönderilen not; M. Kent, agm., 1975, s. 376.

Fransız tarafı da Grey'in altını çizdiği gibi borç ile ilgili herhangi bir müzakerede Bağdat Demiryolu sorununun masaya getirilmesini onaylamıştı. Ayrıca kendilerini tatmin edici bir şartın konulmasını da önermişti. Şayet Türkiye, Fransa'nın kolonyal ilişkilerinin bulunduğu Cezayir ve Tunus'la ilgili istediği politik düzenlemeleri yapmazsa krediyi, Paris Borsası'nda kote etmeyeceği¹¹⁴⁰ tehdidinde bulunacaktı¹¹⁴¹.

Nitekim yukarıda belirtildiği gibi Cassel tam da Foreign Office'in arzuları doğrultusunda, 30 Temmuz 1910 Cumartesi günü, yani Edward Grey ile görüştüğünden tam bir gün sonra, New Market'deki evinde Cavid Bey ile uzun görüşmeler yaparak, ona, Paris'e döner dönmez Berlin'e gitmesini ve İngilizlerin istediği doğrultuda yeni bir Bağdat Demiryolu düzenlemesi için Almanları ikna etmesini tavsiye etmiştir. Cassel, Almanya ve İngiltere arasındaki ilişkilerin Kuveyt-Bağdat meselesinden kayda değer bir şekilde etkilendiğini ve iki ülke arasındaki uzlaşmanın, %4'lük gümrük vergisi artışının kabul görmesinde her şeyden daha fazla yardımcı olacağını söylemişti. Cassel ayrıca, Bağdat Demiryolları sorununun tatmin edici bir çözümünün Londra'daki maddi yardımı çok kolaylaştıracağından da söz etmişti. Çünkü Cassel, Foreign Office'in ne düşündüğünü bildiğinden, eğer bu gerçekleşirse Londra'da daha iyi şartlar elde edebileceğinden emindi. Cavid Bey de, şayet Crédit Mobilier ile borç görüşmeleri başarısız olursa, Londra'dan para bulma konusunda Cassel'in yardımlarını ısrarla rica etmiş, Cassel de son çare olarak ona yardım edeceğine dair söz vermişti. Ancak Cassel, kredi müzakereleri tamamlanıncaya dek başkasıyla pazarlık yapılmayacağına dair ayrı bir güvence olmadıkça ve NBT'nin gelecekteki kredilere katılımı konusunda pozisyonu garanti edilmedikçe, kendisiyle hiçbir kredi görüşmesi yapamayacağını da eklemiştir. Cavid Bey ise tüm bu istekleri makul bulmuş, ayrıca Türklere Londra'da kolaylık gösterilmesi halinde, Bağdat Demiryolu'nun son halkasında İngiliz çıkarlarına uygun bir düzenleme yapılması için, Berlin'de ve İstanbul'da tüm gayretiyle uğraşacağını

¹¹⁴⁰ Fransız Hükümeti, tahvillerin Paris Borsası'nda kote edilip edilemeyeceğine karar verme hakkına sahipti. Hatta kimi zaman bunu bankacılık kazançlarını gözetmeksizin politik amaçları için tamamen şantaj olarak kullanmaktaydı. Bkz. The Baring Archive, Turkey Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'den Arthur Nicolsan'a 07.10.1909'da gönderilen mektup, s. 5-6, 46-47; HBS 30 41 (5), Cassel'den Babington Smith'e 19.09.1910'da gönderilen mektup.

¹¹⁴¹ Edward Grey, Babıali'yi finansal istikrara zorlamak konusunda Londra ve Paris Borsası'na erişimi bir alet olarak kullanmakta Pichon ile hem fikirdi. Zira o dönemde Paris borsasında Londra'ya kıyasla Türk tahvillerine ilginin çok daha fazla olması Fransız finansal üstünlüğünün devam etmesini kaçınılmaz kılmaktaydı. Pichon da Grey'in konuyla ilgili görüşünden haberdar edildiğinde çok mutlu olmuştu. Bkz. E. H. Rice, agt., 1974, s. 102.

söylemişti. Cassel'in ifadesiyle Cavid Bey de o sırada, Bağdat sorunundan kurtulmak istemekteydi¹¹⁴².

Cavid Bey Londra görüşmesinden sonra tekrar Paris'e dönmüş, aralarında MM. Bénard & Jarislowsky ve MM. Louis Dreyfus & Cie'nin yer aldığı Crédit Mobilier tarafından temsil edilen bağımsız bir grupla görüşmelere başlamıştır¹¹⁴³. Bu grup Syndicat des Agents de Change ve taşralı bankacılar tarafından desteklenmekteydi ve 5 milyon sterlinlik böyle bir kredinin üstesinden gelebilecek kapasitedeydi¹¹⁴⁴. Nitekim Cavid Bey, Crédit Mobilier grubuyla 8 Ağustos 1910'da 11 milyon Osmanlı Lirası için bir anlaşmaya varmıştır. Crédit Mobilier krediyi %4 faiz ve %88,5 iskonto şartı ile üstlenmek istemişti ki, bu da önceki Türk kredilerine göre daha pahalı bir fiyatlama demektir. Krediyeye önerilen teminat ise; Osmanlı Bankası'na önerilmeyen ve hem Paris ve Londra'nın, hem de Cassel'in de "iyi bir garanti" olarak gördüğü İstanbul gümrük gelirleriydi. Söz konusu işlemin 6 milyon Osmanlı Liralık kısmının ihracı 15 Ekim'den önce gerçekleşecek, 1911 ilkbaharında ise kalan 5 milyonluk ihraç yapılacaktır. Ancak kredi sözleşmesi Fransız Hükümeti Paris'te kota edilmesine onay vermedikçe Crédit Mobilier'i bağlayıcı bir nitelik taşımamaktaydı¹¹⁴⁵.

Cavid Bey Fransız Hükümetine de hangi grupla muamele yapacağını söylemeksizin, istikraz müzakeratına girişeceğini bildirmiş, özel bir görüşleri olup olmadığını resmen sormuş ve kendisine kolaylık gösterileceği cevabını almıştı¹¹⁴⁶. Ancak daha önce başka bir Fransız grubu ile imzalanan bir krediyeye itiraz etmeyeceklerini bildiren Fransız Hükümeti iş ciddileşince, istikrazın Paris Borsası'nda kota edilebilmesi için çok ağır şartlar öne sürerek, bu işlemin gerçekleşmesini engellemeye çalışmıştır. Zira Osmanlı Bankası, Cavid Bey'in başka bir Fransız grubuyla anlaşacağını duyar duymaz harekete geçmiş, şayet kendileri ve Laurent tarafından belirtilen şartlar kabul edilmedikçe

¹¹⁴² HBS 28 227 (1-4), Cassel'den Babington Smith'e 03.08.1910'da gönderilen mektup; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, s. 4, Cassel'den A. Henderson'a 11.10.1910'da gönderilen Memorandum on Recent Ottoman Loan Negotiations. Bu memorandum 07.10.1910 tarihinde Babington Smith tarafından ayrıca Sir Arthur Nicolson'a da gönderilmiştir.

¹¹⁴³ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, s. 46, Cassel'den A. Henderson'a 12.10.1910'da gönderilen 30.09.1910 tarihli NBT Londra Komitesi'nin toplantı tutanağı.

¹¹⁴⁴ HBS 28 108 (3), Cassel'den Babington Smith'e 28.07.1910 da gönderilen mektup.

¹¹⁴⁵ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Cassel'den A. Henderson'a 11.10.1910'da gönderilen 'Memorandum on Recent Ottoman Loan Negotiations', s. 5-6, 46-47. Bu memorandum bir mektup ekinde 07.10.1910'da Babington Smith tarafından Sir Arthur Nicolson'a da gönderilmiştir; Ayrıca bkz. The Levant Herald, 03 Eylül 1910.

¹¹⁴⁶ Ama sonradan Cavid Bey başka bir Fransız mali heyeti ile istikraz mukavelesi imzalayacağı sırada Fransa Hükümeti'nin muvafakatını almamış olmakla suçlanmıştır. Hâlbuki o güne kadar yapılan hiçbir istikrazda Fransa Hükümeti'nin muvafakatını almak lüzumu görülmemiştir. Bkz. Tanin, Hüseyin Cahit, Müzakeratın İnkıtaı [Görüşmelerin Kesilmesi], 25 Teşrinievvel (Ekim) 1910, S. 771, s. 1.

Fransız Hükümeti'nden kotasyonu reddetmesini istemiştir. Fransız siyasetçileri de yine bir Fransız mali kurumu bile olsa, Osmanlı Bankası dışında yapılacak bir istikrazın borsaya kabulüne kesinlikle razı olmamıştır. Bu arada Fransız basını da hemen hücumla geçmiş, istikrazın Paris borsasına kabulü için birtakım şartlar konulması gerektiğini savunmuştur.

Cassel'in de işaret ettiği gibi, Fransız Hükümeti'nin öne sürdüğü şartların doğası hakkında aslında kesin bir netlik de bulunmamaktaydı ve bu şartlar zaman zaman değişmekteydi. Romanya ile yapılan askeri sözleşme bunda etkili olurken, Türk basınında çıkan sert makaleler Fransız tutumunu daha da katılaştırmaktaydı. Fransızlar, istikrazın Paris Borsası'nda kota edilebilmesi¹¹⁴⁷ için Osmanlı Hazinesi üzerinde ya Osmanlı Bankası planı ya da onun eşiti bir planla kontrol kurmak; yani Osmanlı maliyesinin, bütçesinin Osmanlı Bankası tarafından denetlenmesi ya da bir Fransız danışman tarafından yönetilmesi, tüm hazine işlemlerinin Osmanlı Bankası'ndan geçirilmesi, Babıâli'nin daha sağlam teminatlar vermesi, Fransız sanayisine en azından diğer ülkeler kadar pay verilmesi, Fransa'nın Tunus'taki üstünlüğünün tanınması, Cezayir'in Fransız teritorisi olarak kabul edilmesi gibi bir dizi ağır şartla işi sürekli yokuşa sürmekteydi¹¹⁴⁸.

Türk basını da Fransa Hükümeti'nin resmi taleplerinin nelerden ibaret olduğunu tam olarak anlayamamıştı. Bununla birlikte Fransa'nın muhtemelen "Trezoreri" (Trezoreri; Türk Hazinesi ve bütün mali işlemler üzerinde kontrol kurmak) muamelesinin Osmanlı Bankası'na bırakılmasında ısrarcı olduğu tahmin edilmekteydi. Hüseyin Cahit'e göre, Fransa birtakım onur kırıcı şartları zorla kabul ettirmeye çalışarak, Türkiye'nin iç işlerine müdahale etmeye çalışmaktaydı¹¹⁴⁹. Zaten Ekim ayı sonlarında Paris'ten gelen haberler Fransızlarla Türkler arasındaki görüşmelerin tamamen kesildiği şeklindeydi. Fransa sefiri Mösyö Bompard da, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'ya istikraz akdi için sürdürülen müzakerelerin kesintiye uğradığını bildirmişti¹¹⁵⁰. Bu arada Fransa Maliye

¹¹⁴⁷ İstikrazın Fransa'da halka arz edilebilmesi için Paris Borsası'na kota edilmesi şarttı. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith's memorandum, s. 5.

¹¹⁴⁸ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'den Sir Arthur Nicolsan'a 07.10.1909'da gönderilen mektup, Cassel'den A. Henderson'a 11.10.1910'da gönderilen 'Memorandum on Recent Ottoman Loan Negotiations', s. 5-6, 46-47; HBS 30 41 (5), Cassel'den Babington Smith'e 19.09.1910'da gönderilen mektup.

¹¹⁴⁹ Tanin, Hüseyin Cahit, Müzakeratın İnkıta [Görüşmelerin Kesilmesi] 25 Teşrinievvel (Ekim) 1910, S. 771, s. 1.

¹¹⁵⁰ Osmanlı Bankası direktörü de istikraz görüşmeleri sırasında Paris'deki Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'ya, eğer Osmanlı Hükümeti bu istikrazı kendileri ile yapmış olsaydı Fransa Hükümeti'nin yine borsaya kota etmeyeceğini, tahvillerin ihracına izin vermeyeceğini söylemişti. Bu şekilde İbrahim Hakkı Paşa 25 Ekim 1910'da Meclis'te, Trésorerie (Trezoröri) muamelesini Fransa Hükümeti'nin teklif ettiğini ve Osmanlı Bankası'na "muameleyi böyle yapın" dediğini belirtmiştir. Bkz. MMZC, Onüçüncü İnikad,

Bakanı M. Cochéry, Osmanlı Bankası ve Babıâli'nin Fransız Mali Danışmanı M. Laurent'in¹¹⁵¹ entrikaları neticesinde Fransız özel sermayesi (Crédit Mobilier) ile yapılacak olan anlaşmanın da uygulanması tamamen engellenmişti¹¹⁵².

Bu aşamada ve ileriki günlerde başta Cavid Bey olmak üzere Türk finansal otoriteleri tamamen yabancı kontrolüne girmek anlamına gelen bütün bu onur kırıcı teklifleri sert bir dille geri çevirmişler; krediyi alabilmek için ne daha özel bir teminatı, ne de kredinin Düyunu Umumiye ya da benzeri bir komisyonun kefaletine tabi olmasını kabul etmemişlerdir¹¹⁵³. Öyle ki Fransa'da aradığını bulamayan ve milli gururlarını her şeyin üstünde tutan Türk devlet adamları yaşadıkları bu olumsuzluklardan sonra istifa etmeyi bile düşünmüşlerdir¹¹⁵⁴. Karşılaştıkları olumsuz muameleler üzerine görüşmeleri durduran Cavid Bey duygularını şu sözlerle ifade etmiştir: *“Fransa'nın gerçek ve sadık bir dostu olarak, iki ülke arasında gelecekteki ilişkilere de gölge düşürecek bu olay karşısındaki üzüntüm büyüktür”*¹¹⁵⁵.

Aynı günlerde Tanin gazetesi başyazarı, İstanbul mebusu, NBT'de yönetim kurulu üyesi ve Cavid Bey'in çok yakın dostu Hüseyin Cahit de Osmanlı Bankası ve Fransızlar aleyhine bir dizi sert makale yazmıştır. Tanin gazetesine göre bu istikraz Bankası Osmanlı meselesiydi ve Fransa'da muhtelif bankalar arasında birtakım ittifaklar söz konusuydu. Bu bankalar istikraz işlerini aralarında paylaşmışlardı. Her birinin bir dokunulmazlık alanı söz konusuydu. Mesela Rus istikrazlarını Crédit Lyonnais (Kredi Liyone) yapmaktaydı ve diğer bankalar da bu imtiyazı ona bırakmışlardı. Yine

Devre: 1, Cilt: 1, İctima Senesi: 3, 25 Teşrinisani 1326, s. 481; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'den Cassel'e gönderilen 12-13.10.1910 tarihli mektuplar, s. 73-74.

¹¹⁵¹ Öte yandan Cavid Bey de en başından itibaren Osmanlı Bankası ve M. Laurent'in aleyhte tutumunun farkındaydı. Daha Temmuz 1910'da Paris'e yaptığı yolculuk sırasında bankaya ağır eleştiriler yöneltilmiş, bankanın hazine hizmetini, sadece kamu maliyesi üzerinde denetim kurmak amacıyla ele geçirmeye çalıştığını söylemişti. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, s. 4; A. Autheman, *age.*, 2002, s. 207.

¹¹⁵² M. Cochéry, kısmen kendi kibiri ve Pichon'u kıskanması, kısmen de Laurent'in etkisiyle İngilizlerle iş birliğinde yeni zorluklar çıkarmıştı. Babington Smith'in görüşü; Pichon, Bombart ve Auboyneau uyumlu şahsiyetlerdi. Osmanlı Bankası'na asıl baskı Laurent'ten gelmekteydi ve Osmanlı Bankası da artık Laurent'ten bıkmıştı. Bkz. HBS 30 74 (3), H. Babington Smith'den Lord Revelstoke'a 13.10.1910'da gönderilen mektup.

¹¹⁵³ Bu arada Fransızların tüm bu olumsuz tavırları Düyunu Umumiye'nin bu kredi dışında tutulmasına kesinlikle bağlanamaz. Zira Türklerin 1909'da Osmanlı Bankası'ndan temin ettiği £7.000.000'lik son kredide Düyunu Umumiye komisyonu yer almamış, fakat o kredi onaylanmıştı. Bkz. The Levant Herald, 03 Eylül 1910; Tanin, Hüseyin Cahit, Müzakeratın İnkıtayı [Görüşmelerin Kesilmesi] 25 Teşrinievvel (Ekim)1910, S. 771, s. 1.

¹¹⁵⁴ Osmanlı Ajansı'nın 21 Eylül 1910'da Berlin'deki “Berliner Morgan Post”tan verdiği haberlere göre; Osmanlı Hükümeti'nin Fransa ile akdettiği istikrazın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Sadrazam Hakkı Paşa'nın İstanbul'a döndüğünde istifa edeceği, Kabine'nin Cavid Bey yer almaksızın yeniden teşekkül edeceği bildirilmişti. Bkz. Tanin, 22 Eylül 1910, S. 740, s. 2; The Levant Herald, 24 Eylül 1910.

¹¹⁵⁵ E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 206-207.

Yunanistan bir istikraz yaptığında Kont Duva, Comptoir d'Escompte de Paris'e (Eskot Bankası) gider, başka bankaya giderse netice alamaz, eski bankasına gitmeye mecbur olurdu. Osmanlı Devleti'nin de hissesine Bank-ı Osmani düşmüştü. Cavid Bey ise bunu takdir etmediği için istikraz meselesinde sorunlar baş göstermişti¹¹⁵⁶.

Bunun yanı sıra Tanin gazetesi başlattığı Türkçe kampanyası ile de bu olaylara tepki vermiş, sonuç olarak hükümet de, Osmanlı Bankası'nın Babiâli ile yaptığı yazışmalarda Türkçe kullanılması zorunluluğunu getirmişti. Tanin 8 Eylül 1910'da, o tarihlere kadar Osmanlı Bankası'nın Osmanlı Maliyesi ile yaptığı tüm yazışmaları Fransızca lisanıyla yapılmışken, bir devlet bankasının ecnebi bir lisan ile muhabere etmesi uygun görülemeyeceği gerekçesiyle Eylül başından itibaren hükümetle olan muhaberatın Türkçe lisanı ile icra edilmesi hususu Maliye Nezareti'nden Osmanlı Bankası'na bildirildiğini duyurmuştu¹¹⁵⁷.

Basında bunlar yazılıp, çizilirken başka bir gelişme daha olmuş, Cassel 19 Eylül'de Paris'e geçerek, Sadrazam Hakkı Paşa ile bir mülakat yapmıştır. Hakkı Paşa, Fransızların koşulları reddedildiğinden, vakit kaybetmeden kredi için başka kaynaklara müracaat edilmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Cassel de kişisel kanaati olarak, yeni bir kredi düzenlemesinin mümkün olabileceğini, ancak NBT'nin Londra'daki iş arkadaşlarına danışana kadar kesin bir şey söyleyemeyeceğini kaydetmiştir. Cassel ayrıca İngiliz Hükümetinin tutumu konusunda çekinceli davranmıştır¹¹⁵⁸. Aynı anda Sir H. Babington Smith de, Paris'teki Osmanlı Hükümeti resmî temsilcisi Gülbenkyan'dan, İngiliz Hükümeti'nin Fransa'yı desteklediğini ve Türklerin İngiltere'den para almayacağına dair İngiliz Büyükelçisi tarafından M. Pichon'a bir rapor verildiğini duymuştur. Bunun üzerine Babington Smith hemen Sir Gerard Lowther'a bunun doğru olup olmadığını sormuş, Sir Lowther da bu konuda herhangi bir bilgiye sahip olmadığını ve müzakerelerde de yer almadığından bu konuda Foreign Office'e bir şey sormasının doğru olmayacağını söylemiştir¹¹⁵⁹.

¹¹⁵⁶ MMZC, Onikinci İnikad, 24 Teşrinisani 1326, Cilt: 2, İçtima Senesi: 3, s. 385- 386; Tanin, Hüseyin Cahit, İstikrazın Borsaya Kabulü, 7 Eylül 1910, S. 725, s. 1.

¹¹⁵⁷ Tanin, 9 Eylül 1910, S. 727, s. 1; HBS 30 41 (4), Cassel'den Babington Smith'e 19.09.1910'da gönderilen mektup; O sırada Alman basını da hep bir ağızdan, Fransa tarafından dayatılan koşulların adaletsiz karakterini tüm dünyaya göstermekteydi. Bkz. The Levant Herald, 01 Ekim 1910, s. 346.

¹¹⁵⁸ Nitekim Cassel bu kredi hususunda Foreign Office'e danışmadan hiçbir eylem içine girmeyecektir. Bkz. The Baring Archive, Turkey Affairs, 200196, Vol. 2, s. 5-6, Cassel'den A. Henderson'a 11.10.1910'da gönderilen "Memorandum on Recent Ottoman Loan Negotiations". Bu memorandum bir mektup ekinde 07.10.1910 tarihinde Babington Smith tarafından Sir Arthur Nicolson'a gönderilmiştir.

¹¹⁵⁹ The Baring Archive, Turkey Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'ten Sir Arthur Nicolson'a gönderilen 07.10.1910 tarihli mektup, s. 9.

Bu arada Paris'te Sir Ernest Cassel ile Sadrazam'ın kredi konusunda iletişim halinde olduğunu bilen çevreler nedeni açıklanamayan bir basiretsizlik içine girerek, bir anda gerçek dışı haberler yaymaya başlamışlardır. Önce 20 Eylül 1910 tarihli "Temps" gazetesi, Osmanlı Hükümeti ve Cassel arasında bir anlaşma yapıldığına dair asılsız bir haber yayınlamıştır¹¹⁶⁰. Bunu Sir Ernest Cassel'in şahsına yönelik Fransız basınının yürüttüğü şiddetli bir kampanya takip etmiştir. Bu da kısmen Cassel'in Bağdat-Basra Körfezi arasındaki hattın bir İngiliz gruba verilmesi için İngiliz Hükümeti'nin tam onayıyla sürdürdüğü Bağdat Demiryolu müzakerelerine dayandırılmış ve gerçekler kamuoyuna yanlış gösterilmiştir¹¹⁶¹. Hatta Cassel'in ortaklaşa bir Anglo-Alman kredisi için Alman bankalarıyla müzakerelerde bulunması, onun vatanseverce davranmamakla suçlanmasına ve Türkiye'yi finanse ederek, Üçlü İttifak'a (Triple Alliance) savaş kuvveti hazırladığına dair nahoş iddialara yol açmıştır¹¹⁶². Üstelik Londra basını da Cassel'e sert eleştiriler yağdırmıştır. The Osmanischer Lloyd'un Londra'dan aldığı bilgilere göre; muhafazakâr İngiliz gazetelerinden The Morning Post, Fransa ile dostça ilişkiler içindeki İngiltere'nin bir mensubu olan Cassel'in, Fransa tarafından reddedilen bir krediyi vermeye kalkışmasının uygun olmadığını vurgulamıştır¹¹⁶³.

O sırada birçok Fransız gazetesi de Fransa'yı haklı çıkartan açıklamalar yaparak, Fransız şartlarını kabul etmeyen Türk Hükümeti'ni suçlayan, kamuoyunu yanıltan ve sert söylemler içeren birçok haber yayınlamıştır. Cavid Bey'in nezaketsizliğinden başlayan, Türklerin kendilerini tehdit ettiğinden dem vuran ve "yağma yok, paramızı bad-ı heva [sizin heveslerinize] kaptırmayız!" şeklinde gayet nahoş sözlerle Türkleri aşağılamışlardır¹¹⁶⁴. Fransız gazetelerine göre güya mesele, Osmanlı Bankası lehine bir gürültüden ibaret değil, Üçlü İttifak Devletleri tarafından teşvik edilen Türkiye'nin silahlanmasının önüne geçilmesi idi. Fransa çeşitli menfaatlerinin tehlikeye düşmesini ve sermayesinin sözüm ona Yakın Doğu'daki devletler dengesini bozacak projelere

¹¹⁶⁰ 23 Eylül 1910 tarihli Daily Telegraph gazetesinde de "Turkish Loan Sir Ernest Cassel's Scheme Irritation in France" başlığıyla Türklerin Sir Cassel'in bankası NBT ile borç konusunda anlaşmaları haberi verilmiştir. Bkz. The Baring Archive, Turkey Affairs, 200196, Vol. 2, s. 0H, Times'ın 23.09.1910 tarihli haberi; PRO, FO 371/1826, No. 26928, A. Parker'ın 13.06.1913 tarihli "gizli" zabtı.

¹¹⁶¹ Kayıtlarda bu konuda daha açıklayıcı bir bilgiye rastlanmamıştır. Bununla birlikte Fransızlar muhtemelen Cassel'in Alman finansçılarıyla yaptığı kredi görüşmelerini, İngiliz Hükümeti adına yürüttüğü Bağdat Demiryolu müzakerelerine bağlamış ve ortak bir İngiliz-Alman kredisinin Bağdat Demiryolu'nda olası bir İngiliz-Alman iş birliğine yol açacağını ve dolayısıyla Yakın Doğu'daki nüfuz paylaşımında dışlanacaklarını düşünmüşlerdi. Bkz. The Baring Archive, Turkey Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'ten Sir Arthur Nicolsan'a gönderilen 07.10.1910 tarihli mektup, s. 9.

¹¹⁶² BL, Newspaper Room, The Economist, 01.10.1910, s. 648.

¹¹⁶³ The Levant Herald, 24 Eylül 1910, s. 336.

¹¹⁶⁴ Paris'teki Tan gazetesi de bu suçlamaları yapanlardandır. Bkz. Tanin, Hüseyin Cahit, Para ve Politika, 14 Eylül 1910, S. 732, s. 1.

harcanmasını istememekteydi. Fransız basını, Türklerin silahlanma yatırımlarıyla Fransız halkını yanılttığını ve bu yüzden de Türk tahvillerinin satın alınmamasını telkin etmekteydi. Yine bu gazeteler Türkleri, bütçede yer almamasına karşın donanmaya büyük paralar harcamakla ve Almanya'dan iki adet zırhlı satın almakla suçlanmışlardı¹¹⁶⁵.

Oysaki Fransız gazeteleri bu türden yanlış bilgilerle kamuoyunu asıl kendileri yanıltmaktaydılar. Zira bu gemiler o vakitler acele bir şekilde önce İngiltere'den¹¹⁶⁶, sonra da Fransa'dan talep edilmiş, fakat her iki ülke de gemilerin satışını reddedince Türkler, Almanlara müracaat etmişlerdi¹¹⁶⁷. Almanlar ise meseleye modası geçmiş gemileri en iyi fiyattan satacak sağlam bir ticaret olarak bakarak, hem kârlı bir iş yapmış, hem de Türklerin isteklerini yerine getirerek, itibar kazanmışlardı. Ayrıca bu zırhlılar Fransız basınının iddia ettiği gibi Fransızların ya da başka bir milletin verdiği borç paralarla değil, bütçede para olmadığından bir çare olarak kurulan "Donanma Cemiyeti"nin (İanei Milliye Cemiyeti) Türk halkından topladığı paralarla satın alınmışlardı. Hüseyin Cahit'in ifadesiyle Fransız basınında zırhlı bedellerinin "Donanma Cemiyeti" tarafından karşılandığı anlaşılınca bu defa da başka türlü itirazlara başlanmıştı¹¹⁶⁸. Türkiye'nin Üçlü İttifak'a yaklaştığı şeklinde dedikodular üretilmişti¹¹⁶⁹.

O günlerde Berlin'den Alman bir finansçı da, satın aldıkları savaş gemileri yüzünden Türkleri suçlayan Fransız ve İngilizlerin asıl kendilerinin meseleye politika karıştırdıklarını, her iki ülkenin de gemilerin satışını reddetmesi üzerine Türklerin kendilerine müracaat ettiğini dile getirmiştir. Alman finansçının ifadesiyle, İngiltere ve Fransa bir Türk donanmasının kurulmasına engel olmaya çalışmaktaydı. Ama onların bu tutumu Türkleri, Almanlara başvurmaya mecbur etmişti. Kredi de buna benzer bir durumdu ve bu konuda yapılanlar da Türkiye'yi Almanlara yöneltmişti. Fransa krediyi bazı ekonomi politik koşullara bağlayarak, reddetmiş, Türkler de bu koşulları aşağılayıcı bulmuş, kabul etmemişti. İngiltere de krediye izin vermeyerek, Fransa'yı desteklemişti. Almanya ise bu krediyi verebilecek kapasitedeydi. Zira sadece Ernest Cassel'in bir grup Alman bankası ile yaptığı görüşmelerle değil, ayrıca Deutsche Bank, Dresdner Bank ve

¹¹⁶⁵ The Levant Herald, 01 Ekim 1910, s. 345-346.

¹¹⁶⁶ İngiliz büyükelçisi Lowther, İngiltere'ye bu gemileri Rusya'nın sattırmadığından bahsetmektedir.

¹¹⁶⁷ Maliye Nazırı Cavid Bey'in Daily Telegraf gazetesine yaptığı bu açıklamalardan sonra Cavid Bey, "bu durumda bize nasıl sitem edilebilir?" demiştir. Bkz. The Levant Herald, "The Loan", 08 Ekim 1910.

¹¹⁶⁸ Hüseyin Cahit bu konuda birçok yazı yazmıştır. Bunlardan 27 Eylül 1910'de yazdığı yazı oldukça detaylıdır. Bkz. Tanin, Hüseyin Cahit, 27 Eylül 1910, S. 744, s. 1; Tanin, Hüseyin Cahit, 27 Eylül 1910, S. 745, s. 2; Tanin, Hüseyin Cahit, Maliye Nazırının Mülakatı, 3 Teşrinievvel [Ekim] 1910, S. 751, s. 1.

¹¹⁶⁹ Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, o sıralarda Almanya ve Romanya'da görüşmeler yapmış, bu da İngiliz ve Fransızları tedirgin etmişti. Öte yandan İbrahim Hakkı Paşa bir ihtimal Fransızları krediyi vermeye zorlamak için Almanya'ya gitmiş olabilirdi. Çünkü o sıralarda tercihleri Almanya değildi.

Bleichroeders'den oluşacak bir grup da Türkiye'ye kredi vermeye tam manasıyla hazır¹¹⁷⁰.

O sırada gelişmeleri dikkatle takip eden İstanbul'daki baş tercüman Fitzmaurice de söz konusu kredi meselesinde Türklere yardım etmeye çalışan Cassel'i ve Selânik Yahudilerini suçlamaktaydı. Fitzmaurice'e göre bu kredi meselesi eski rejimden kalan bir kurum olan Osmanlı Bankası ile İTC arasında cereyan eden bir mücadeleydi ve Yahudi parmağı bulunmaktaydı. Zira Selânik Yahudileri, Rusya karşıtlıklarından dolayı Jön Türkleri Üçlü İttifak'a yönlendirmekteydi ve bu yüzden de Türklerin kredi talepleri reddedilmeliydi. Oysaki Cassel, Osmanlı Bankası'nın şartlarını kabul etmeyen Jön Türklere yardım etmeye yeltenerek, bir bakıma Üçlü İttifak'ın elini güçlendirmekteydi. Mısır'da İngiliz nüfuzu sayesinde milyonlarca sterlin kazanan Cassel, İngiltere Hükümeti'ni de Almanya-Avusturya'yı çok memnun edecek şekilde bu işe sürüklemişti. Halbuki Türklere, şayet Orta Avrupa güçlerine yaklaşırlarsa ne Paris'ten, ne de Londra'dan bir kuruş alamayacakları söylenmeliydi:

*“...İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Cassel'e, geçen yılın borçlanmasında yaptığı gibi, mali anlamda özgür olsa da, Fransa'yla Antant ilişkilerimizi unutmamasını söylemelidir. Cassel, bizim süngülerimizin gölgesinde, büyük kısmı Mısır'dan olmak üzere 20.000.000 sterlin kazandı. Milli Banka, bir yılın ardından, yüzde 6 oranında kâr payı ödüyor, yani zarar etmiyor. Osmanlı Bankası'nın geçmişi ne olursa olsun, İTC, Fransız şartlarını kabul etmeye zorlanmalı...”*¹¹⁷¹.

İlginç bir şekilde tam da o günlerde Paris'teki “Korniye” gazetesinde çıkan bir haber Fitzmaurice'in dileklerini yerine getirir mahiyetteydi. Zira gazetenin borsa çevrelerinden aldığı bilgilere göre Sir Ernest Cassel, Londra'da istikraza konu tahvillerin ihracında karşılaşacağı güçlükleri dikkate alarak, Osmanlı Hükümeti ile yapmayı planladığı istikrazdan vazgeçmişti. Londra basınının o günkü neşriyatından anlaşıldığı üzere ise Sir Ernest Cassel ağır bir baskı neticesinde Londra'da akdedilecek bir Osmanlı istikrazından feragat etmişti. Habere göre İngiltere Dışişleri, Paris'e, Osmanlı istikrazına dair cereyan eden müzakerelerle ilişkili olarak, Sir Ernest Cassel ve NBT tarafından

¹¹⁷⁰ The Levant Herald, “A German View”, 08 Ekim 1910, s. 355.

¹¹⁷¹ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 357-359.

kendilerinin bilgisi ve izni alınmaksızın hiçbir teşebbüste bulunulmayacağını beyan etmişti¹¹⁷².

Gerçekten de basında ve diğer platformlarda Cassel'in Türk kredisini üstleneceğine dair söylentiler çıkınca Fransa'nın Londra Büyükelçisi M. Cambon bu durumu İngiliz Hükümeti nezdinde protesto etmiş, Sir Edward Grey de bunun üzerine NBT'nin yöneticilerini, Osmanlı Bankası ile görüşmeler devam ederken, İngiliz Hükümeti'nden bağımsız hareketle, Türklere kredi veremeyecekleri konusunda uyarılmıştı. Bu durum 19 Eylül 1910'da, Lord Hardinge tarafından Cassel'e bir mektup ile bildirilirken, mektupta Edward Grey'in Fransız Hükümeti ile iletişim halinde olduğu ve söz konusu kredi konusunda aynı yönde davranılacağına dair görüş birliğine (mutabakata) vardıkları yazılmıştı. Sir Edward Grey, Fransızların Türk Hükümeti'nin başka yerlerden daha az bağlayıcı şartlarla kredi bulması konusunda endişelendiğini ve Fransız Hükümeti tarafından belirlenen doğrultuda bir anlaşmaya varıldıktan sonra, Türklerin Fransız kredisine yerine İngiltere'den bir kredi elde etmesinin uygunsuz olacağını bildirmişti¹¹⁷³. Edward Grey'in kastettiği ise; Fransızların talep ettiği şartları yerine getirmeyen Türklerin, Londra'da hiçbir kanaldan borç alamayacağı idi¹¹⁷⁴. Bilindiği gibi İngiliz Hükümeti, Fransa ile yapmış olduğu "Entente Cordiale" gereğince iki ülke arasında politik sonuçlar doğuracak bir finansal rekabeti istememekteydi.

Bu noktada Cassel'i sevmeyen ya da güvenmeyen Britanyalı diplomatlar da Fransızların işini kolaylaştırmışlardır. K. Grunwald'ın değerlendirmesine göre bu kredi girişimi başarısızlıkla sonuçlansa da Fransızlar, Cassel'i Osmanlı ülkesindeki çıkarlarında her zaman için bir engel olarak görmüşlerdir. Cassel'in Bağdat Demiryolları konusunda Almanlarla anlaşmaya varma çabaları Fransa'nın oturmuş konumu ile rekabete girme şeklinde anlaşılmıştır. Fransızlar aleyhlerine gördükleri bu gelişmeleri

¹¹⁷² Bu haber üzerine Tanin ise, NBT'nin amacının Bâbiâli ve Osmanlı Bankası arasında bir aracılık olabileceğini öne sürmüştür. İngiltere ve Fransa Hariciye Nazırları arasındaki dostluk ilişkisine dayanarak, Fransa'nın Türkiye'nin mali işlerinde öteden beri sahip olduğu ayrıcalıklı ve önemli konumuna uygun düşmek şartıyla, İngiltere maliyesinin arzularını da yerine getirecek bir çözüm beklenebilirdi. Sir Ernest Cassel'in düşüncesi ve maksadına dair çıkan haberler münasebetiyle, hatta Times'ın Paris muhabeirine dayanarak, güya Paris borsasının istikraza karşı kapatılması için elden gelenin yapılacağına dair konuşmalar aradaki gerginliği artıracak keyfiyetlerdendi. Bkz. Tanin, 27 Eylül 1910, S. 745, s. 2.

¹¹⁷³ İngiliz Dışişleri, Hardinge'den, Cassel'e özel olarak şunu bildirmesini istemiştir: "*Fransız Hükümeti, Türk Hükümeti'nin daha farklı alanlardan, daha az bağlayıcı şartlarda para bulmasından rahatsızlık duymaktadır*". Bkz. HBS 30 41 (2-3), C. Hardinge'den Cassel'e 19.09.1910'da gönderilen "Private" mektup; The Baring Archive, Turkey Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'ten Sir Arthur Nicolsan'a gönderilen 07.10.1910 tarihli mektup, s. 6-7, 46-47.

¹¹⁷⁴ The Baring Archive, Turkey Affairs, 200196, Vol. 2, s. 0H, Times'ın 23.09.1910 tarihli haberi; PRO, FO 371/1826, No. 26928, A. Parker'ın 13.06.1913 tarihli "gizli" zabtı.

önlemek için ise İngiliz Dışişleri'ni Türklere kredi verilmemesi konusunda uyarılmışlar, böylece Cassel'e engel olmuşlardır¹¹⁷⁵.

Nitekim bu koşullar altında başlangıçta Türkiye'nin istediği miktarda borcu vermeye istekli görünen Cassel de geri adım atmıştır¹¹⁷⁶. Cassel, Hardinge'den 19 Eylül 1910'da gelen uyarı mektubundan hemen sonra, Hakkı Paşa'ya; Foreign Office'den Londra'ya derhal geri dönmesini gerektiren bir haber aldığını ve bunun önceki önerisini yerine getirmesini zorlaştıracaklarını bildirmiştir. Cassel yaptığı açıklamada, teklif ettiği koşulların anlaşılmasından dolayı NBT hakkında Türkiye'de şiddetli eleştiriler olabileceğinden korktuğunu, bu nedenle de en iyi çözümün Fransızlarla bir uzlaşma sağlamak için İngiliz Hükümeti'nin yardımını temin etmek olabileceğini tavsiye etmiştir. Cassel, kendisinin de bu konuda üzerine düşeni memnuniyetle yerine getireceğini eklemiştir¹¹⁷⁷.

Bunun üzerine hemen Londra'ya dönen Cassel 21 Eylül'de Lord Hardinge ve Sir Edward Grey ile görüşmüştür. Görüşme sırasında; ne Cassel'in ne de NBT'nin İngiliz Dışişleri'nin haberi ve onayı olmadan söz konusu kredi ile ilgili olarak hiçbir şey yapmayacağına dair Foreign Office'in gazetelere bir açıklama göndermesi kararlaştırılmıştır. Bu basın kampanyasını ise bizzat Hardinge üstlenmiştir¹¹⁷⁸. Nitekim ertesi gün İngiliz basınında çıkan haberler bu açıklama notunu aynen içermiştir. Buna göre Sir Ernest Cassel ve NBT, İngiliz Dışişleri'nin tam bilgisi ve onayı olmadan bir Türk kredisi için Paris'te müzakerelerde bulunamayacaktı¹¹⁷⁹.

Cassel, Foreign Office'deki bu görüşme sırasında ayrıca, Fransızlarla bir uzlaşma sağlanması konusunda İngiliz Hükümeti'nin yardımına ihtiyaç duyulduğuna dair düşüncelerini de iletmiştir. İngiliz Dışişleri tarafından kabul edilen bu görüş ve gerekli

¹¹⁷⁵ K. Grunwald, *age.*, 1969, s. 141, 146.

¹¹⁷⁶ HBS 30 4 (5), Sir Francis Bertie, Sir Babington Smith ve Monsieur Pichon arasında 10.10.1910'da geçen görüşmeye ait Memorandum; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'den Lord Revelstoke'a 12.10.1910 tarihli gönderilen mektup, s. 66-67; aynı yerde Babington Smith'den E. Cassel'e 30.11.1910 tarihinde gönderilen mektup, s. 136.

¹¹⁷⁷ Cassel'in bu önerisi o zaman Hakkı Paşa tarafından da kabul edilmişti. Bkz. The Baring Archive, Turkey Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'ten Arthur Nicolsan'a gönderilen 07.10.1910 tarihli mektup, s. 8.

¹¹⁷⁸ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 23.09.1910, Cassel'den Revelstoke'a gönderilen "gizli" mektup, s. OJ.

¹¹⁷⁹ The Levant Herald, 24 Eylül 1910, s. 336.

talimatlar 22 Eylül'de de Paris'teki İngiliz büyükelçisi Bertie'ye gönderilmiştir¹¹⁸⁰. Aynı günlerde Babington Smith de Paris'e gitmiş ve NBT-Osmanlı Bankası iş birliği temelinde bir Türk kredisi verilip verilemeyeceği konusunda Fransızlarla temasa geçmiştir. Ancak Osmanlı Bankası'nın tutumunda bir değişiklik söz konusu değildi ve NBT'nin de kendi inisiyatifiyle bir şey yapması mümkün değildi. Zaten İngiliz Dışişleri de, Pichon'a; kendilerince de uygun ve makul addedilen koşulların (Fransız koşullarını kastediyor) Türkler tarafından reddedilmesi halinde NBT adına başlatılan kredi görüşmelerinin devam ettirilmeyeceğini bildirmişti¹¹⁸¹. Bunun hemen arkasından Sir Ernest Cassel de, daha önce sunduğu tekliflerin artık uygulanabilir olmadığını Osmanlı Sadrazam'ına bildirmiş ve böylece taraflar arasındaki görüşmeler kapatılmıştı¹¹⁸².

Görüldüğü gibi Cassel, kendi bankası için kârlı da olsa, İngiliz Dışişleri'nin politika çizgisine aykırı hareket etme şansına sahip değildi. Cassel, 1910 kredisi sırasında kendisinden yardım isteyen Osmanlı devlet adamlarını öncelikle Fransızlarla anlaşmaya yönlendirmiş, Cavid Bey'i Fransızlarla anlaşmasını salık vermişti¹¹⁸³. Ancak Fransız Hükümeti çirkin politik koşullar dayatıp da, Türklere baskı yapınca, bu krediyi bir fırsat olarak değerlendirmiş ve Türklerle görüşmüştü. Çünkü NBT bu krediye tamamen ticari bir mesele olarak bakmış ve bankalar arası rekabeti olağan karşılamıştı. Fakat Cassel bu defa da kendi hükümetinin Türklere kredi verilmemesi konusunda Fransızlarla anlaşması üzerine İngiliz Dışişleri'nin talimatıyla krediden geri çekilmek zorunda kalmıştı.

3.4.1. 1910 Türk Kredisinde İngiliz-Fransız İttifakının Arka Planı

NBT'nin kayıtlarından edinilen bilgilere göre, Fransız Hükümeti'nin istikraz görüşmeleri sırasında dayattığı şartlar, tamamen Fransızların taktiksel davranışlarını

¹¹⁸⁰ The Baring Archive, Turkey Affairs, 200196, Vol. 2, s. 7-8-9, Cassel'den A. Henderson'a 11.10.1910'da gönderilen Memorandum on Recent Ottoman Loan Negotiations. Bu memorandum bir mektup ekinde 07.10.1910 tarihinde Babington Smith tarafından Sir Arthur Nicolson'a gönderilmiştir.

¹¹⁸¹ The Baring Archive, Turkey Affairs, 200196, Vol. 2, s. 7-8-9, Cassel'den A. Henderson'a 11.10.1910'da gönderilen Memorandum on Recent Ottoman Loan Negotiations. Bu memorandum bir mektup ekinde 07.10.1910 tarihinde Babington Smith tarafından Sir Arthur Nicolson'a gönderilmiştir. Buna karşın Osmanlı Hükümeti'nin Paris'teki resmi temsilcisi Gülbenkian ile Pichon arasındaki görüşmeler ise yeniden başlamıştı. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'ten Arthur Nicolson'a gönderilen 07.10.1910 tarihli mektup, s. 9.

¹¹⁸² The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, s. 7-8-9, Cassel'den A. Henderson'a 11.10.1910'da gönderilen Memorandum on Recent Ottoman Loan Negotiations. Bu memorandum bir mektup ekinde 07.10.1910 tarihinde Babington Smith tarafından Sir Arthur Nicolson'a gönderilmiştir.

¹¹⁸³ Sir H. Babington Smith 4 Ekim 1910'da, İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey'e gönderdiği yazıda; Cassel'in İngiliz Hükümeti'nin görüşlerine aykırı hareket etmek istemediği için Cavid Bey'i Fransızlara yönlendirdiğini ifade etmişti. Bkz. PRO, FO 371/1826, No. 26928, A. Parker'ın 13.06.1913 tarihli "gizli" zabtı; M. Kent, agm., 1975, s. 379; J. Burman, agm., 2009, s. 229-231.

yansıtmaktaydı. Sir Babington Smith'in dile getirdiği üzere Fransız basınının hamiliğini yaptığı Fransız şartları, Osmanlı Hükümeti'nin savunma harcamalarını kontrol etmek ya da verimsiz harcamaları caydırmayı amaçlıyor görünse de gerçek durum bu değildi. Fransız koşulları böyle bir nitelik taşımamaktaydı; zira bu koşullar “Trezoreri” (Trésorerie: devlet bütçesinin kontrolünü öneren Laurent planı) hariç olmak üzere, sadece Fransız sanayisi ile Fransız siyasi ve ekonomik çıkarlarının korunmasını amaçlamaktaydı. Trezoreri'nin kontrolü ile ilgili koşullar mali disiplinin sağlanması için bir işe yarayabileceği halde, diğer koşullar savurganlığı kontrol etmede ya da paranın silahlanmadan ziyade üretken amaçlarla harcanmasını güvence altına almada hiçbir etki içermemekteydi. Çünkü ileri sürülen kontrol sadece bütçe dışındaki harcamaları önleyecek ve Osmanlı parlamentosunun herhangi bir krediyi onaylamasını engelleyemeyecekti¹¹⁸⁴.

Bu konuda Fransız Nation gazetesinin yorumları da ışık tutucu niteliktedir. Zira gazete kredi meselesinin söylenildiğinden çok daha karmaşık gizli hesaplara dayandığını ve Büyük Güçlerin Osmanlı toprakları üzerinde oynadıkları çıkar oyununun bir yansıması olduğunu yazmıştı. Gazeteye göre mesele, Türklerin sağlayacakları kredinin nasıl harcanacağı, hangi ülkenin (İngiltere, Fransa, Almanya) savaş malzemelerini satın alacağı kadar basit değildi; çok daha karmaşıktı. Gazetenin de teşhis ettiği gibi, Orta Doğu'da emperyalist devletlerce bir üstünlük mücadelesi devam etmekteydi ve bu amansız savaşta her şey çıkarlar üzerine şekillenmekteydi. Şayet bu bölgede Büyük Güçlerden birinin ya da bazılarının ekonomi politik çıkarlarına aykırı bir durum yaratılırsa- mesela Crédit Mobilier ya da NBT gibi hesapta olmayan bir finansal oyuncu ortaya çıkar ve bu krediyi vermek isterse-bu çıkar mücadelesi, her an gerçek bir savaşa dönüşebilirdi:

“Bu bölümün yorumu hâlâ karanlıktır. Bir şey kesinlikle söylenebilir ki o da; Yakın Doğu'da kansız, fakat sefil bir üstünlük savaşının sürdürüldüğüdür. Ordular milyonlara karşı savaştırılacaktır. Oyun her an diplomasiyi hiçe saymaya cüret eden bir finans grubunun beklenmedik girişiyile alt üst olabilir. Bir başka görüş açısına göre ise konu; uğruna yoksul Türk köylülerinin aşırı vergilendirildiği topların Fransız Creusot kantonundaki ya da Alman Essen'indeki şahmerdan tezgâhlarıyla mı üretileceği ya da Türk denizcilerinin beyinlerinin modası geçmiş Alman zırhlılarına mı veya en son model İngiliz dretnotlarının mekanizmalarına mı hayret edecekleri meselesinden biraz daha

¹¹⁸⁴ HBS 30 1 (1-8), Ottoman Loan Negotiations, Memorandum of Interview, Foreign Office, London, 30.09.1910.

karmaşıktır. Aslında peşinde koşulan iki misli komisyon uğruna (bu şekilde sürdürülen) bankaların dalaşması, Doğu'nun tüm geleceğini, birçok ırkın özgürlüğünü ve Avrupa gücünün çok hassas dengesini menteşeye bağlanmışçasına oynak hale getirecektir”¹¹⁸⁵.

Kanaatimize göre ise 1910 kredisi müzakereleri sırasında Fransa ve İngiltere'nin başlıca sorunu; çok dile getirdikleri Türklerin hesapsız harcamaları, Trezoreri gibi konular olmayıp, Orta Doğu'daki üstünlük mücadelesi, Türklerin silahlanması, Bağdat Demiryolu, Lynch imtiyazı gibi daha büyük siyaset meseleleri idi. Nitekim kredinin talep edildiği günlerde İngiliz Hükümeti, Bağdat Demiryolu ve bununla ilişkilendirdiği Lynch meselesi konularında Türkler üzerinde baskı kurmaktaydı. O dönemde İngiltere, ne Bağdat-Basra hattının kontrolünün başka ellerde olmasını, ne de Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde vapur işleten Lynch'e rekabet edecek bir başka şirketin varlığını asla kabul etmemekteydi¹¹⁸⁶.

Aslında satır arasında yazılsa da, engellemelerin en büyük sebebi; İngiltere'nin Mezopotamya bölgesi ile ilgili planlarıydı. İngiltere hem bu bölge ile ilgili tasavvurları, hem de Müslüman sömürgeleri için bu istikrazı tehlikeli bulmuş ve engellemiştir. Çünkü İngiltere'nin, birçok menfaatlerinin ve çıkar alanlarının bulunduğu bir bölgede geniş topraklara sahip Osmanlı Devleti'nin hiçbir şekilde güçlenmesi ve silahlanması işine gelemezdi. Üstelik yakın bir zamanda büyük bir savaşın patlak vereceği beklenmekteydi ve Almanya'ya yeşil ışık yaktığı sanılan Osmanlı ordusunun modernizasyonu çok büyük tehlikeydi. Görüldüğü gibi bir zamanlar Abdülhamid'i devirmek hususunda İttihatçılara yardımda gönüllü olan emperyalist güçler Osmanlı Devleti'nin maliyesinin düzelmesi, silahlanma veya Bağdat Demiryolu gibi devletin otoritesini uzak eyaletlerine taşıyacak yatırımlara sıra geldiğinde bunları engellemek için ellerinden geleni yapmışlardı. Nitekim, İngiliz Dışişleri'nden Nicolson, Lowther'a gönderdiği bir mektupta; yeni Türk rejimine para vermeye hiç de istekli olmadıklarını, bu paraların uzak olmayan bir gelecekte hem kendileri hem de Rusya için ciddi bir tehdit oluşturacağını yazmıştı. Nicolson'a göre, 20. yy'da, 17. yy'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden canlanmasına tanık olmak bir gariplikti. Ayrıca adı Pan-İslamik veya Neo-İslamik ya da başka ne isimle olursa olsun bu akım kendileri için gelecekteki en büyük tehlikeydi. Nicolsan, NBT'nin

¹¹⁸⁵ The Levant Herald, 01 Ekim 1910, s. 345.

¹¹⁸⁶ Kötü bir tesadüf olarak Lynch imtiyazı konusu o günlerde Osmanlı Hükümeti'nde krize neden olup, hükümetin çekilmesine yol açınca ve yeni hükümet tarafından da reddedilince İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne eski dostane tavırları büsbütün değişmişti. Bkz. Tanin, Hüseyin Cahit, “Siyasiyat-Memalik'i Osmaniye'de Ecnebi Teşebbüsat-ı Ticariyesi”, 23 Kânunusani [Ocak] 1909, S. 172, s. 1; HBS, 28 33 (2), Smith'den Cassel'e 01.11.1909'da gönderilen mektup; S. Yerasimos, *age.*, 1975, s. 1086.

genel müdürü Babington Smith'e de; Avrupa'da kuvvetlenmiş saldırgan bir Müslüman gücünün kendileri için ciddi bir tehlike yaratacağını, bu yüzden de Türklere fazla destek vermeye hiç de niyetli olmadıklarını bildirmişti¹¹⁸⁷. Yine İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Lowther da 1910'da İngiliz Dışişleri'ne, Türklere verilecek bir kredinin endişe verici sonuçlar doğuracağını bildirmiş; Paris'te görüşülen kredinin iyi bir diliminin muhtemelen Bağdat ve Erzurum'daki ordu birlikleri için harcanacağı ve Anglo-Rus saldırılarına karşı İran Körfezi'nde daha aktif bir politikaya hazırlık yapılacağını öngörmüştü.

Benzer şekilde Kanadalı tarihçi Eber Harold Rice da o dönemde Grey'in politikasının ana amacının; Türk Hükümeti'nin Avrupa'daki barışı bozacak saldırgan eylemlerde bulunmasını önlemek ve de Türklerin Mezopotamya'daki İngiliz çıkarlarını rahatsız etmesini engellemek olduğunu kaydetmektedir. Edward Grey; Adam Block, Cassel ve Smith'in şikâyetlerini giderek daha fazla anlamaya başlasa da, alınacak borcun askeri harcamalara sarf edilerek Türklerin komşularına karşı saldırganlıkları (Yunanistan ve Rusya kastediliyor) ya da İngilizlerin Mezopotamya'daki çıkarlarına karşı daha etkin bir politika için kullanma ihtimali karşısında bir şey yapmamıştı¹¹⁸⁸. Bu nedenle kredinin verilmesine engel olunmuş ve daha uzun vadeli büyük planlar uğruna National Bank'ın çıkarları feda edilmişti.

Fransa ise Cezayir ve Tunus'taki emellerinin yanı sıra Orta Doğu'daki üstünlük mücadelesinde Osmanlı Bankası aracılığıyla kurduğu ekonomik ayrıcalıklarını korumak derdindeydi. Dolayısıyla Laurent planını dayatarak Osmanlı maliyesi üzerindeki finansal hegemonyasını sürdürmek istemişti. Fransa bir taraftan da Orta Doğu'daki üstünlük mücadelesini kazanmak için, İngiliz nüfuzunu yok etmeye çalışmaktaydı. Bu nedenle de ne yapıp edip NBT'nin söz konusu krediyi vermesini engellemiş, böylece de İngilizlerin Türkler nezdinde pozisyonlarını güçlendirmesine izin vermemişti. Fransa ayrıca müttefiki Rusya'nın da etkisiyle, komşularına karşı saldırgan eylemlerde kullanacakları suçlaması yaptığı Türklere kendi dayattığı şartlar kabul edilmedikçe hiçbir surette kredi vermeyecekti¹¹⁸⁹.

Bütün bu gerekçelerle bir taraftan İngiltere; Bağdat Demiryolları, Mezopotamya sulama projeleri, Lynch meselesi, Mısır'daki fermanlarda (borçlanma) yapmak istedikleri

¹¹⁸⁷ PRO, FO 800/193A, Nicolsan'dan Lowther'a 23.01.1911 tarihli "Private" başlıklı mektup, s. 297.

¹¹⁸⁸ E. H. Rice, agt., 1974, s. 106, 108-110.

¹¹⁸⁹ Alman Frankfurter Zeitung gazetesine göre o zamanlar Fransa hem Macaristan hem de Türk kredilerinde "Üçlü İttifak'ın (Triple Entente) güçlerine para yok" formülünü ortaya koyan Rusya'nın etkisindeydi ve Osmanlı İmparatorluğu içindeki pozisyonuna en büyük zararı veren bu tutumu bu yüzden benimsemişti. Bkz. The Levant Herald, 01 Ekim 1910, s. 346.

değişiklikler¹¹⁹⁰, Kuveyt'deki egemenlik meselesi, diğer yandan da Fransa; Türk hazinesinin Fransız mali denetimine girmesi, Cezayir ve Tunus'daki Müslümanların tabiiyeti konusu, Fransa'dan satın almalar, savaş gemileri gibi birçok farklı konuyu birbirine bağlayarak, her koldan Osmanlı Devleti'ne büyük baskı uygulamışlardır.

3.4.2. Cassel'in Krediden Geri Çekilmesinden Sonraki Gelişmeler

NBT'nin krediyi vermesinin mümkün olmadığını iyice netleştiği o günlerde (Eylül 1910) Cassel, Babington Smith, Edward Grey ve Arthur Nicolson genel bir durum değerlendirmesi yapmak üzere Foreign Office'de bir araya gelmişlerdir¹¹⁹¹. Cassel söze Fransızların finansal iş birliği konusundaki olumsuz tutumlarıyla başlamış, bu konuda bir umut taşımadığını söylemiştir. Zira geçen yıldan bu yana Fransa ile İngiliz-Fransız finansmanı arasındaki rekabeti ortadan kaldıracak bir anlaşma (Entente) düzenleneceğini öngörmek için hiçbir şey ortaya çıkmamıştı. Üstelik Fransız basınında, yanlış bilgilendirmelerin sonucunda çıktığı anlaşılın, şahsına yönelik şiddetli saldırılara maruz kalmıştı. Ve şimdi kendisini bu sıkıntıya maruz bırakan Türkiye bağlantısından çekilmek için birçok gerekçesi bulunmaktaydı.

Bu arada Babington Smith de aynı gün içinde NBT'nin Londra Komitesi ile bir toplantı yaptıklarını ve bu durumu orada da değerlendirdiklerini kaydetmiştir. Komitenin oybirliğiyle aldığı görüş; kredi görüşmeleriyle bağlantılı olayların gidişatının bankanın Türkiye'deki pozisyonunu ciddi bir şekilde inciteceği ve bankanın kuruluş amaçlarını gerçekleştirmesinin imkânsız olacağı yönündeydi:

“Fransa ile ‘entente’ yapılmasındaki politik gerekçeler, Fransa ile finans alanındaki rekabeti engellemek amaçlıydı. Bu durum, bankanın Cavid Bey'e verdiği destek vaatlerini yerine getirmeyi imkânsız hale getirmiştir ve gelecekte benzer koşullar bankanın Türk Hükümetine yardım etmesini önleyecektir. Bu nedenle mevcut durumda

¹¹⁹⁰ İngiltere bu konuyu daha önce de gündeme getirmiş, ancak konu kapatılmıştı. Mısır'daki fermanların Meclis kararıyla değiştirilmesini talep etmekteydi; çünkü bu gerçekleşirse Mısır kredilerindeki kısıtlamalar kalkacak, Mısır'daki idare istediği miktarda ve şekilde özgürce kredi alabilecekti. Bkz. HBS 28 232 (1), Babington Smith ve Hakkı Paşa arasında 28.04.1911'de geçen görüşmeye ilişkin tutanak.

¹¹⁹¹ NBT'nin yöneticileri mevcut durumla ilgili kendi görüşlerini ve özellikle NBT'ye etkilerini açıklamadan önce Cassel kısaca 1909'daki borç müzakerelerine ilişkin olaylara ve mevcut kredi görüşmelerine değinmiştir. Cassel daha önceki görüşmelere ait bilgileri ise Sir Edward Grey ve Lord Hardinge'e bir memorandumla aktardıklarından tekrar etmeyi gereksiz bulmuştur.

bazı temel değişiklikler yapılmadığı sürece bankanın çekilmesi ve işlerinin tasfiye edilmesi gerektiğine karar verilmiştir"¹¹⁹².

Sir Edward Grey, NBT'nin yok olmasını istememekle birlikte, bankanın içine düştüğü pozisyonun zorluğunun da farkındaydı. Bir çıkış yolu olarak; M. Pichon'un ima ettiği gibi, eğer Fransızlar gerçekten İngilizlerle iş birliği yapmaya hazırlarsa durum değişebilirdi. Ancak Cassel bu konuda ümitsizdi. Ona göre Fransızların tatmin edici olabilecek bir temelde iş birliğini kabul etmeleri imkânsızdı. Zira o güne dek eşit şartlarda olabilecek bir iş birliğini bütünüyle reddetmişlerdi. Başka bir güçlük ise İngiliz borsasında Türk tahvillerine Fransa ile eşit fiyatların verilmemesiydi. Ancak Edward Grey bu aşamada sorunun detaylarına daha fazla girmek istememiştir. Diğer yandan Grey, kendisini ziyaret eden Fransız elçisi M. Cambon'a, Fransızların hangi pozisyonda çalışacağına dair bir karar vermesi gerektiğini, Sir Babington Smith'in konuyu tartışmak üzere Paris'e gitmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Ancak hem Cassel, hem de Babington Smith tatmin edici bir anlaşmanın imkânsızlığını göz önüne aldıklarından Fransız hükümetinin açık davetiyesi dışında Paris'te daha fazla müzakere yapmak niyetinde değillerdi. Grey de bu noktada onlarla hem fikirdi ve M. Cambon'a; iş birliği için uygun bir düzenleme yapılmadığı takdirde, İngiliz finansına istediği gibi hareket etme özgürlüğünü tanımaktan başka yapacak bir şeyinin kalmadığını söylemişti¹¹⁹³.

Foreign Office'de gerçekleşen bu görüşmeden birkaç gün sonra Sir H. Babington Smith, Cassel'in de dâhil olduğu Türk kredisi konusundaki son görüşmelerin tutanağını da içeren bir mektubu Foreign Office'e yollamıştır¹¹⁹⁴. Babington Smith mektubunda, NBT'nin varoluş amaçlarını gerçekleştirirken tamamen İngiliz Hükümeti'nin görüşleriyle uyum içinde hareket etmeye çalıştıklarını vurgulamıştır. Buna göre NBT bir taraftan zor durumdaki Osmanlı Hükümeti'ne yardım etmeye çabalarırken, diğer yandan da İngiliz Hükümeti'nin görüşlerine uygun hareket etme arzusuyla yönetilmekteydi. Kredi hadisesindeki durumlar kamuoyuna basın tarafından ciddi biçimde yanlış

¹¹⁹² HBS 30 1 (1-8), Ottoman Loan Negotiations, Memorandum of Interview, Foreign Office, London, 30.09.1910.

¹¹⁹³ HBS 30 1 (1-8), Ottoman Loan Negotiations, Memorandum of Interview, Foreign Office, London, 30.09.1910.

¹¹⁹⁴ Bu mektuba ilerleyen sayfalarda "*Sir H. Babington Smith'in İngiliz Dışişleri'ne Gönderdiği Şikâyet Mektubu*" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir.

açıklanmıştı ve bu nedenle gerçeklerin NBT tarafından kamuoyuna açıklanmasında yarar vardı¹¹⁹⁵.

Bu görüşmeden bir müddet sonra Babington Smith 8 Ekim 1910'da Paris'e gitmiş ve söz konusu kredide ve gelecekteki Türkiye işlerinde Osmanlı Bankası ile bir iş birliğinin mümkün olup olmadığını görmek istemiştir. Sir Edward Grey de NBT'nin Fransızlarla iş birliği yapmasını istemekteydi ve Paris büyükelçisi Bertie'den bunu Fransız Hükümeti'ne iletmesini talep etmişti. M. Pichon bu isteği prensipte kabul etmiş olmakla birlikte, Babington Smith'in Fransız finansçılarıyla görüşmesini önermişti¹¹⁹⁶. O sırada NBT, Osmanlı Bankası ile ortaklaşa vermeyi planladığı krediden kendisine 1.500.000 sterlinlik bir pay verebileceğini hesap etmekteydi. Ancak Fransız Maliye Bakanı M. Cochery, Türkiye'deki mali sistemde Fransız kontrolü konusundaki ısrarını sürdürmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Bankası, Pichon'a kibarca üzüntülerini dile getirmiş ve NBT'nin isteklerini karşılayamayacaklarını bildirmişti¹¹⁹⁷.

Foreign Office ise bu noktada artık NBT'nin hassasiyetlerinin tamamen farkında olduklarını, konuyu Sir Arthur Nicolson ile tekrar konuşacaklarına dair söz vermiştir. Üstelik kredinin Almanlar tarafından verileceğine dair bir önsezi mevcutken, M. Cochery'nin daha da tırmandırdığı zorluklar nedeniyle eğer bu kredi kontratı başarısızlıkla sonuçlanırsa, İngiliz Hükümeti kredi meselesine dâhil olmaktan hiç de memnuniyet duyamayacak bir pozisyona gelmişti¹¹⁹⁸. O sırada Sir Francis Bertie de Pichon'a, İngiliz Hükümeti'nin bu durumda artık İngiliz finansına bir Türk kredisinden uzak durmasını tavsiye edemeyeceğini ve sonuçta kredinin Almanya'ya gitmesi halinde, İngiliz Hükümeti'nin krediye müdahalesini iyi bir sonuç olarak göremeyeceklerini söylemiştir¹¹⁹⁹.

¹¹⁹⁵ HBS 30 2 (1-2), Babington Smith'den Foreign Office (Under Secretary) 04.10.1910'da gönderilen mektup.

¹¹⁹⁶ HBS 30 1(3), Cassel, B. Smith, E. Grey ve A. Nicolson arasında geçen görüşmeye ait Memorandum, 30.09.1909; HBS 30 4 (5), 10.10.1910'da Sir Francis Bertie, Sir Babington Smith ve Monsieur Pichon arasında geçen görüşmeye ait Memorandum; HBS 30 68 (2), Babington Smith'den Revelstoke'a 12.10.1910'da gönderilen mektup.

¹¹⁹⁷ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir H. Babington Smith'den Sir Ernest Cassel'e 11.10.1910'da gönderilen mektup, s. 34-36; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Lord Revelstoke'dan Sir Ernest Cassel'e gönderilen 12-13.10.1910 tarihli mektuplar, Sir Ernest Cassel'den Lord Revelstoke'a 13.10.1910'da gönderilen mektup, s. 61-64; HBS 30 78 (1), Babington Smith'den Revelstoke'a 14.10.1910'da gönderilen mektup.

¹¹⁹⁸ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Lord Revelstoke'dan Sir Ernest Cassel'e gönderilen 12-13.10.1910 tarihli mektuplar, Sir Ernest Cassel'den Lord Revelstoke'a 13.10.1910'da gönderilen mektup, s. 61-63-64; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Revelstoke'a gönderilen 14.10.1910 tarihli mektup, s. 89-90.

¹¹⁹⁹ HBS 30 78 (1), Babington Smith'den Revelstoke'a 14.10.1910'da gönderilen mektup.

Diğer taraftan Cassel'in kendisi de 1910 kredisine katılma konusunda bazı tereddütler yaşamıştır. Zira Cassel o günlerde çok sağlam teminatlar olmadıkça Türk Hükümeti'ne bir kredi vermeyi doğru bulmamaktaydı. Türklerin %4'lük gümrük artış sorununun gelecek yıl içinde çözüme kavuşturulmaması halinde, bir sonraki yılın bütçe açığının nasıl düzenleneceğini öngörmek zordu ve böyle bir durum kredinin geri ödenememesi gibi çok geniş çaplı mali risklerin önünü açacaktı. Kaldı ki Türkiye gelecek beş yıl için çok ciddi politik sorunlara gebedi ve Yunanistan ile sürekli bir gerginlik yaşanırken, 5 yıl vadeli bir kredi için %6 oranındaki bir faiz oranı, istikrarsız bulunduğu Türkiye riskini karşılamaya yetmezdi¹²⁰⁰. Gerçekten de Cassel (Fransız protestoları üzerine İngiliz Dışişleri'ne yazdığı savunma mektubunda da belirttiği üzere), kredi meselesi konusundaki ilk görüşmelerinde Cavid Bey'i Fransız kredisine kendisi yönlendirmiş ve Fransa'da daha iyi koşullar sağlanabileceğinden, Türklerin çıkarlarına en uygun düşenin Fransız kredisi olduğunu tavsiye etmişti. Türklerin onur ve kontrol kaybı olmadığı sürece Fransa ile iyi ilişkiler kurmaları açıkça Türkiye'nin yararındaydı¹²⁰¹.

Yine Cassel, böyle büyük bir kredide Paris'in yanında Londra'nın sadece çok küçük bir ortak olabileceğini hesap ederek, bu cesametteki bir işi tek başına üstlenmektense, Alman ve Amerikalı bankacıları da yanlarına alarak, uluslararası bir konsorsiyuma gidilmesini daha akıllıca bulmuştu. Ancak Hakkı Paşa, Türkiye'nin Fransızların öne sürdüğü şartları reddettiklerini açıkladığında Londra'da bir kredi arayışı için müzakerelere başlanmıştı. Bilindiği üzere bu müzakereler de İngiliz Hükümeti'nce; İngiliz finansının bu şartlar altında Fransızlarla rekabet etmesinin "Entente Cordiale" ile çeliştiğini Cassel'e bildirmesi üzerine durdurulmuştu¹²⁰².

3.4.3. Sir H. Babington Smith'in İngiliz Dışişleri'ne Gönderdiği Şikâyet Mektubu

Yaşanan olaylar NBT tarafında büyük bir hayal kırıklığı yaratmış ve Sir Babington Smith, Foreign Office'de 30 Eylül'de yaptıkları toplantıya ait tutanağı da içeren çok detaylı bir mektubu 7 Ekim 1910'da İngiliz Dışişleri'nden Sir Arthur

¹²⁰⁰ HBS 30 38 (2-4), Cassel'den Babington Smith'e 13.09.1910'da gönderilen mektup.

¹²⁰¹ Çünkü Paris piyasası normal koşullarda 1911 kredisi sırasında Türklere en iyi şartları sunabilirdi; çünkü Fransız vergi yasaları yabancı yatırımlarını desteklemekteydi. Bkz. HBS 30 38 (9), Cassel'den Babington Smith'e 13.09.1910'da gönderilen mektup; E. H. Rice, agt., 1974, s. 106, 108.

¹²⁰² HBS 30 5 (1-2), 17.10.1910'da Sir Babington Smith ile Monsieur Révoil arasında geçen görüşmeye ait Memorandum.

Nicolson'a göndermiştir¹²⁰³. Babington Smith söz konusu mektupta, hem bu toplantıda konuşulan konuları toparlamak, hem bankanın uzun zamandır devam eden mağduriyetini anlatmak, hem de 1910 kredisinde gelinen noktayı ve bankanın geleceğini sorgulamak amacını gütmüştür.

Babington Smith söz konusu mektubunu, Cassel ve bankanın diğer hissedarlarıyla kapsamlı bir görüşme yaptıktan sonra yazmıştır. Babington Smith, The National Bank of Turkey'nin İngiliz Dışişleri'nin teşvik ve onayıyla kurulmasına rağmen, söz konusu kredi görüşmelerinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın isteği ile çekilmek zorunda kaldığını hatırlatarak, Dışişleri'nin bankaya yönelik politikasının değiştiğini öne sürmüştür. Babington Smith'e göre, bankanın hissedarları kâr imkânları şüpheli olmasına rağmen sadece vatansever hisler ve gerekçelerle NBT'yi kurmuşlardı. Ancak böyle bir politik arenada ve gelecekteki benzer koşullar yüzünden banka bağımsız bir pozisyonda çalışmamaktaydı. Banka kuruluşundan itibaren diğer yabancı bankalarla iş birliği yapmaya hep gönüllü olmuş, fakat İstanbul'daki mevcut yabancı bankalar NBT ile aynı çizgide olmamışlardı. Özellikle de Osmanlı Bankası bu ayrılıkta başı çekmekteydi ve ancak ağır bir mücadele sonrasında NBT muhtemelen elde etmesi tasarlanan pozisyona ulaşabilecekti. Babington Smith sözlerine şöyle devam etmişti:

"...O zamanlar (kuruluştan bahsediyor) İngiliz Hükümeti'nin mevcut politik zeminde bu tür bir rekabete herhangi bir itirazda bulunmayacağını farz etmiştik. Biz 1909 kredi görüşmelerinde Foreign Office'in bilgisi ve tam onayıyla bu anlayışla hareket ettik ve şimdi aynı temel üzerinde ilerleyemememizin nedenini anlayamıyoruz. Bu varsayımla Fransız Hükümeti tarafından belirlenen koşulları kabul etmeyi reddeden Türkiye'ye yardımcı olmaya çalıştık. Türklere bu koşullar sunulmasaydı (onları) daha az elverişli şartları kabul etmeye hazırlamıştık. Fransız şartları, Osmanlı Hükümeti'nin savurganlığını kontrol etmek ya da verimsiz harcamaları caydırmak ve dolayısıyla genel olarak alacaklıların çıkarlarını korumak için yapılmış olsaydı İngiliz finansının genel menfaati açısından bu istenmeyebilirdi... Ama Fransız şartları böyle bir nitelik taşıyor; onlar Trésorerie dışındaki tüm şartlarda tam anlamıyla Fransa'nın politik ve endüstriyel çıkarlarını korumayı amaçlıyorlar. Mali düzenlilik için 1909'da gerekli görüldüğünden daha sıkı koşullar getirmek için hiçbir neden bulunmamaktadır. Türkler gelirlerin etkin toplanmasında, harcama kontrolünde ve bütçe rakamları için sağlam bir temel

¹²⁰³ 30 Eylül 1910'da Foreign Office'deki toplantıya NBT'den Sir Ernest Cassel, Sir Henry Babington Smith; İngiliz Dışişleri'nden ise Sir Edward Grey ve Arthur Nicolson katılmıştır.

oluşturulmasında belirgin ilerleme kaydettiler. Bu nedenle İngiliz Hükümeti muhtemelen yatırımcıyı korumak için değil, genel politik gerekçelerle daha önceki görüşlerini değiştirdi ve İngiliz finansının rekabetini önledi. (Gelecekte de) Türk Hükümeti ile büyük çapta finansal anlaşmaların yapılması durumunda benzer koşulların ortaya çıkacağından eminiz. Banka bağımsız bir konumdayken politik meseleler yüzünden kendisini engellenmiş bulacak, Türk Hükümeti de mutlaka Fransa ile İngiltere arasındaki siyasi ilişkilerin; Fransa hangi tavır alırsa alsın, İngiliz Hükümeti'ni ve İngiliz finansını razı etmeye zorlayacağına hükmedecek. Böyle bir pozisyon banka açısından hayati önemi olan sorunları gündeme getirmiş olduğu gibi, İngiltere ve Türk Hükümeti arasındaki ilişkiler için de ciddi önem arz etmektedir. The National Bank of Turkey ile ilgili olarak, Türk Hükümeti'nin zihninde yaratılmış hissiyatın, bankanın konumunu, yalnızca devlet kredilerinde değil, aynı zamanda diğer tüm ticari teşebbüsler ve üstleneceği diğer işleri de etkilemeyeceğini düşünemeyiz. Açıkça gözükmektedir ki banka kurulduğundaki ana gayeye (yani İngiliz sermayesi ile Türkiye'nin gelişmesine ve yenilenmesine yardımcı olmak) veya mâkul kazanç sağlamaya uygun bir konumda olmayacağı anlaşılmaktadır. Eğer öyleyse, banka için tek yol, bu tamamen dayanılmaz konumdan çekilmek ve işlerini tasfiye etmek olacaktır...

Fakat mesele daha geniş bir boyuta sahiptir. Muhtemelen finansman (ihtiyacı) yakın gelecekte Türkiye'ye hâkim olacak. Eğer Türkiye kendisi için hayati önem arz eden bir anda İngiltere'nin hiçbir stratejisi olmadan, Fransa tarafından belirlenen koşulları desteklemek için Fransa'nın arkasında ikincil bir rol oynadığını tespit ederse, İngiltere'nin pozisyonu kesinlikle Türkler nezdinde mahvolacak. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilere genel olarak yansiyacaktır. Türkler, İngiltere'yi memnun etmeye önem vermeyecekler, çünkü onlardan kazanacak hiçbir şeyleri kalmadığı sonucuna varacaklardır.

Tek tehlike bu da değildir. Fransa, İngiliz rekabeti korkusu olmayınca daha da zahmetli koşullar uygulamaya yönelecek ve sonuç olarak Türkiye, Avusturya ve Almanya'dan mali yardım talep edecektir. Böyle bir desteğin bir bedeli olacaktır ve Türkiye bu yüzden Üçlü İttifakın kollarına giderek daha fazla yaklaşacaktır. Üçlü İttifaka karşı bir eğilim zaten mevcut. Devrim sırasında Almanya karşıtı güçlü bir duyguya ve Bosna'dan dolayı Avusturya'ya karşı şiddetli bir düşmanlığa rağmen büyüyor. Bu sonuca yol açan nedenleri incelemek benim uzmanlık alanımın ötesine geçecektir; ancak kanımca Fransa'nın uygulamaya eğilimli olduğu ve İngiliz hükümetinin onayladığı bu

zorlama politikası, Türklerin bu eğilimini hızlandıracaktır. Türk meselelerinde kamuoyunun gücünün yeni bir unsur olduğunun farkına varılması gerekiyor. Kamuoyunu şekillendirmeye çalışanlar arasında çok fazla tecrübesizlik, cehalet, şüphe, şovenizm ve bir sürü kusur var; ancak asla eski rejim zamanında olmayıp da şimdi hesaba katılması gereken yeni bir güç var (!)... Entente Cordiale'nin sonucu İngiliz finansının bağımsız bir güç olmasını yok edecektir. Benim görebildiğim kadarıyla tek tatmin edici çözüm; Türk Hükümeti'ne ait işlerde Osmanlı Bankası ile eşit koşullarda eşit paylar alabileceğimiz bir temel yaratmaktır. Osmanlı Bankası'nın veya Fransız Hükümeti'nin bu tür bir düzenlemeye razı olması imkânsızdır; fakat daha önce de söylediğimiz gibi, Fransız Hükümeti bunu yapmamızı dilerse, konuyu Paris'te tartışmaya hazırız. Bu mümkün olmazsa belirtmek isterim ki tek yol; geri çekilmek. Ve doğal olarak çekilişimizi, İngiliz menfaatlerinin olabildiğince az yaralanmasına neden olacak şekilde gerçekleştirmek istiyoruz. Son olarak, şunu da belirtmek isterim ki, bu krediyle ilgili tartışmalar sırasında Alman finansmanı ile her türlü iş birliğinin İngiltere ve Fransa'nın menfaatleri için zararlı olacağı öne sürülmüştür. Görüşümüze göre bu durum böyle değildir ve bu görüşün hükümet tarafından da onaylandığını umuyorum. Mesela Mr. Von Gwinner 21 Mayıs 1910 tarihli mektubunda, sadece demiryolunda değil, aynı zamanda her iki ülkenin Türkiye'de ilgi gösterdiği işlerde Almanya ile açıkça iş birliği yapmaya hazır olmadığımız sürece, Bağdat Demiryolları sorununa herhangi bir çözüm bulunmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Görülebileceği gibi Fransız sermayesiyle iş birliği için yapılan herhangi bir düzenlemede, Alman sermayesi ile bu gibi düzenlemelerden menedilmememiz gereği açıkça anlaşılmalıdır. Osmanlı Bankası böyle düzenlemeler yaptı. Örneğin; Osmanlı Bankası'nın Bağdat Demiryollarında %30'luk bir paya sahip olduğunu ve yakın zamanda da o demiryolu için kurulan inşaat şirketinde Fransa'nın temsil edildiğini biliyorsunuzdur. Ellerimiz bu meselede özgür olmalı, onların ellerinin olduğu gibi...¹²⁰⁴.

Sir H. Babington Smith'in Türklerin nihayetinde "İngiliz siyasetinin, Fransa'nın bir uzantısı olduğunu" anlayacaklarını açıkça yazması önemlidir. Smith daha o zaman İngiliz dış politikasının şimdilik Fransa'yı terkütmemek üzerine kurulduğunu fark etmiş, bu politikanın da bankanın işlerini baltalayacağını, hatta bu koşullar altında bankanın

¹²⁰⁴ Bağdat Demiryolu'nda hem Osmanlı Bankası hem de Deutsche Bank da %30'luk bir paya sahipti. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir H. Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a 07.10.1910'da gönderilen mektup, s. 10-17, aynı yerde 31.01.1911'de Cassel'e gönderilen mektup, s. 192; HBS 30 3 (1-13), Sir Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a 07.10.1910'da gönderilen mektup.

belki de tasfiyeye doğru gideceğini hissetmişti. Babington Smith'e göre Fransızlarla yapılan ittifak, İngiliz finans gruplarının Osmanlı topraklarında bağımsız bir güç olmasını engellemektedir. İngiliz Dışişleri'nin bazı diplomatları da o günlerde, Babington Smith'in sözünü ettiği politika değişimine yönelik iddiaya katılmaktaydı. Nitekim Lowther da 11 Ekim 1910'da Nicolson'a özel bir mektup göndermiş ve Babington Smith ile aynı fikirde olduğunu belirtmişti:

*“Bizim durumumuz bu noktada biraz tuhaf oluyor. Eğer biz Cassel'i çok büyük masraflar yaparak burada bir banka kurmaya zorlarsak ve de o (Cassel) iş yapmak (kâr elde etmek) istediğinde buna karşı çıkarsak bizim bu noktada durumumuz biraz gülünç olmaktadır”*¹²⁰⁵.

Ancak İngiliz Dışişleri bu değişiklikte suçu Jön Türk yönetimine yüklemeyi kendi politik çıkarlarına daha uygun bulmuştur. Zira İngiliz Dışişleri, söz konusu krediye müdahale etmelerinin tek nedenini; Türklerin devam eden abartılı harcamalarını kolaylaştırmak adına Fransızlarla bir rekabete girişmekten kaçınmaları olarak açıklamıştı¹²⁰⁶.

3.4.4. 1910 Kredisinde Almanya'nın Diplomatik Zaferi

Anlaşılabileceği üzere Osmanlı Maliye Nazırı Cavid Bey, kredi görüşmeleri için gittiği Paris ve Londra'da sadece finansal kaygılarla açıklanamayacak birtakım zorluklar, şartlarla karşılaşmış, görüşmeler çıkmaza girmiş, Türk tarafı adeta aşağılanmıştı. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Deutsche Bank ise, 1 Kasım 1910'da Dr. K. Helfferich'i İstanbul'a göndererek, hiçbir siyasi şart öne sürmeksizin söz konusu krediyi karşılamayı teklif etmiştir. Buna göre Deutsche Bank'ın başını çektiği 32 bankadan oluşan Alman bankaları konsorsiyumu, teminatı İstanbul gümrük vergileri¹²⁰⁷ hasılatından (senede 550 bin altın) olmak üzere, %4 faizli¹²⁰⁸, %84 itfa oranıyla 7.000.000 Osmanlı Lirası hemen

¹²⁰⁵ PRO, FO 800/344, Foreign Office, Private Offices: NICOLSON, Sir Arthur (Public Record Office, London), 1910.

¹²⁰⁶ Alwyn Parker'ın 10 Ekim tarihinde Babington Smith'in 07.10.1910 tarihli mektubu hakkında tuttuğu zabıt. Parker o zamanlar F.O.'de sadece küçük bir kâtipti. 1912'de kâtip muavinliğine yükselmiş, 1918'de kütüphaneci olmuştur. Ayrıca Türklerle yapılan tüm savaş öncesi görüşmelerde başlıca rolü oynayan kişiydi. Bkz. PRO, FO 800/344, Foreign Office, Private Offices: NICOLSON, Sir Arthur (Public Record Office, London), 1910; M. Kent, agm., 1975, s. 378.

¹²⁰⁷ WEB_33. TBMM Başkanlığı, I: 61, C: 1, 28.05.1933, s. 392, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c015/b061/tbmm040150610392.pdf>, (10.04.2019).

¹²⁰⁸ Meclisi Mebusan'da Hükümet'e yapılan eleştirilerde Almanlarla yapılan anlaşmanın faizi %4 olsa da bu oranın bazı masraflarla birlikte %5,5'a ulaştığı kaydedilmiştir. Bkz. MMZC, Onikinci İnikad, 07 Aralık 1910 [24 Teşrinisani 1326], Cilt: 2, İçtima Senesi: 3, s. 386; MMZC, Onüçüncü İnikad, Devre: 1, Cilt: 1,

o sene, 4.000.000 Osmanlı Lirası da gelecek sene olmak üzere toplam 11.000.000 Osmanlı Lirası tutarında bir kredi vermeyi kabul etmişti. Daha sonra bu tutarın 4.000.000 Osmanlı Lirasından vazgeçilmiş ve istikraz meblağı 7.040.000 Osmanlı Lirası (net hasılası 5.737.000 Osmanlı Lirası) olarak kesinleşmişti. Anlaşma 9 Kasım 1910'da Cavid Bey'in evinde imzalanmıştı¹²⁰⁹. Söz konusu kredinin Deutsche Bank tarafından hiçbir onur kırıcı şarta bağlanmadan karşılanması ise Almanya açısından hiç kuşkusuz gerçek bir diplomatik zaferdi. Zira Almanya bir anda Jön Türk devrimi öncesinde sahip olduğu prestiji ve etkili konumu yeniden kazanmıştı¹²¹⁰. Deutsche Bank'ın genel müdürü Karl Helfferich tarafından belirtildiği üzere, “*yeni Türkiye'deki Alman statüsü artık Abdülhamid döneminde olduğundan çok daha güçlü idi*”¹²¹¹.

Almanlarla Kasım 1910'da imzalanan protokol, finansal koşulları açısından her ne kadar Fransızların sunduklarından daha ağır olsa da¹²¹² ve yine Fransız bankerlerle varılan, ancak Fransız Hükümeti tarafından engellenen anlaşmayla hemen hemen aynı koşulları taşısa da, Almanlar Türklerin gururunu incitecek hiçbir şart öne sürmeden bu krediyi vermişlerdir. Nitekim Cavid Bey de Almanların tutumu hakkında şunları yazmıştır:

*“Almanlar, sorunu akıllıca ve incelikle çözdüler. Doğrudan doğruya borçla ilgili olmayan konulara hiç değinmediler. Türkiye'nin gururunu kırıcı koşullar öne sürmediler. Almanya'nın bu tutumu, o sırada çok zor durumda olan Türk hükümetince şükranla karşılandı.... Bu sonuç, 1908 devrimi ile Büyük Savaş'ın patlak vermesi arasında, tarihin yazmadığı en büyük diplomatik zafer oldu”*¹²¹³.

İçtima Senesi: 3, 08 Aralık 1310 [25 Teşrinisani 1326], s. 485; Faysal Mayak, *Tanın Gazetesine Göre II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı-Alman İlişkileri (1910-1912)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2008, s. 42.

¹²⁰⁹ B. Özdemir, *age.*, 2010, s. 67, 94; F. Mayak, *agt.*, 2008, s. 34-42.

¹²¹⁰ M. Kent, *agm.*, 1975, s. 380.

¹²¹¹ J. Viner, *age.*, 1951, s. 71.

¹²¹² İddialara göre eğer istikraz Fransa'dan yapılıyorsa faiz oranı %4,52 olacaktı. Oysaki Alman bankalarından karşılanan kredinin faiz oranı %5,5'u bulmuştu. Ayrıca Alman Markı olarak verildiğinden Osmanlı lirası-Alman Markı arasındaki kambiyo farkları ortaya çıkmıştı. Kimilerine göre bu istikraz meselesinden dolayı ortaya çıkan zarar 500.000 lirayı bulmuştu. Fitzmaurice'e göre ise Cavid Bey Almanlarla anlaşınca Türklere 500.000 sterlin zarar ettirmişti. Bkz. MMZC, Onikinci İnikad, 07 Aralık 1910 [24 Teşrinisani 1326], Cilt: 2, İçtima Senesi: 3, s. 386; MMZC, Onüçüncü İnikad, Devre: 1, Cilt: 1, İçtima Senesi: 3, 08 Aralık 1310 [25 Teşrinisani 1326], s. 485; G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 362; Buna karşın o sırada Türk ve Alman basınında kredinin uygun bir fiyattan verileceği, daha da önemlisi karşılığında hiçbir politik müeyyide istenmediği / baskı yapılmadığı vurgusu çok iyi bir şekilde işlenmişti. Bkz. M. Kent, *agm.*, 1975, s. 380; E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 208; F. Ahmad, *age.*, 2007, s. 106.

¹²¹³ J. G. Williamson, *age.*, 1971, s. 93; M. Kent, *agm.*, 1975, s. 380.

Kanaatimizce de 1910 kredisi sırasında Türklerin maruz kaldığı muameleler ve güçlükler Türkleri Almanların tarafına iten en önemli gelişmelerden biridir. Bu durumda özellikle İttihat ve Terakki yöneticileri doğal olarak muhalefet yıllarında kendilerine gösterilen İngiliz sempatisinin boş ve etkisiz olduğunu görmüş ve haliyle kendilerine yardım eli uzatan Almanya'nın dostça yaklaşımından etkilenmişlerdir. The Economist gazetesinin de değindiği üzere, şayet o günlerde Londra'da Türkiye'yi tatmin edecek bir çözüm bulunabilseydi, belki de Türkiye'nin Üçlü İttifak'a doğru eğilimi kontrol edilebilirdi. Hatta belki de İstanbul'daki İngiliz bankası NBT ve bazı önde gelen Alman bankaları arasında kurulacak bir fikir birliği, İngiltere ile Almanya arasında daha iyi bir diyaloga bile yardımcı olabilirdi¹²¹⁴.

Babington Smith de çok kereler bu konuda hem İngiliz, hem de Fransız devlet adamlarını uyarmıştı. O da her ne kadar Türk askeri harcamalarının savurganlığı hakkında Grey ya da Pichon gibi düşünse de Fransız taktikleri karşısında dehşete düşmüştü. Nitekim 7 Ekim 1910'da İngiliz Dışişleri'nden C. Hardinge'e ve Arthur Nicolson'a; Cavid Bey'i Fransız şartlarını kabule zorlamanın başarısız olacağını, Türkiye'ye yardımcı olacak gerçek ve samimi gayretlerin daha iyi sonuçlar vereceğini yazmıştı. Yine 10 Ekim 1910'da Pichon'a gönderdiği mektupta da bu tehlikeden bahsetmişti. Şayet Türklere çok sert şartlar dayatılırsa, Türkler Almanların kollarına itilmiş olacaktı. Nitekim Babington Smith'in bu öngörüsü çok geçmeden gerçekleşmiştir¹²¹⁵.

İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Lowther da, Ruslar gücenecek olsa da, Alman tehlikesi yüzünden Türklerin istediği gemileri onlara satamamalarını bir talihsizlik olarak görmüştü. Zira Almanlar Türklere yardım ederek, ilerleyen günlerde Türkiye'de İngiliz görevliler yerine Almanların görevlendirilmesini bile isteyebileceklerdi. Ancak Amirallik bu durumu anlayamamıştı¹²¹⁶.

1910 yılının kredi görüşmeleri taraflara bazı mesajlar da vermiştir. NBT açısından bakıldığında; banka daha kurulur kurulmaz İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı topraklarında Fransızları rahatsız edecek herhangi bir girişime destek olmayacağı, hatta izin vermeyeceği gerçeğiyle yüz yüze gelmiş ve krediden çekilerek, ister istemez İngiliz

¹²¹⁴ BL, Newspaper Room, The Economist, 01.10.1910, s. 648.

¹²¹⁵ HBS 30 4 (7), Sir Babington Smith, Sir Francis Bertie ve Monsieur Pichon arasında 10.10.1910'da geçen görüşmeye ait Memorandum.

¹²¹⁶ PRO, FO 800/79, Lowther'den Grey'e 21.09.1910 tarihli mektup, Private Offices: Various Ministers' and Officials Papers, GREY, Sir Edward (Viscount), s. 431; E. H. Rice, agt., 1974, s. 108.

Dışişleri'nin isteğine boyun eğmiştir¹²¹⁷. Bu olayda; ileriye gören bir adam olarak Cassel'i hayal kırıklığına uğratan ve “*kalben en mutsuz milyonerlerden*” biri haline getiren şey; ekonomik çıkarlarının zedelenmesinden ziyade, İngiltere'nin politik öngörüsüzlüğüydü. Kurt Grunwald'a göre, Cassel'in duyduğu üzüntü ve öfke, büyük ihtimalle kâr kaybı yaşadığı için değil, Britanya'nın tereddütlü ve sık görüşlü politikasından kaynaklanmıştı. O günlerde bazı kişiler Almanların Türklere kredi teklifinin “*beklenmedik ve inanılmaz*” olduğunu düşünüyorken, Cassel, tıpkı Babington Smith gibi, Paris'te ve Londra'da Türklere yapılan muamelenin, onları Almanya ile anlaşmaya iteceğini çok önceden öngörmüştü. İngiliz büyükelçisinin Britanya'ya bildirdiği üzere Cassel, krediyi tek başına üstlenecek bir Alman girişimini engellemek amacıyla, yüksek Alman finansı ile temas içinde olmuş ve Deutsche Bank iş birliği ile bu krediyi çıkarmayı hedeflemişti. Ancak Cassel krediden çekilince, kredi Türklere, Alman Hükümeti'nin yönlendirdiği finansörler tarafından verilmişti. Böylece Almanlar İstanbul'daki güçlü konumlarını ve etkilerini yeniden kurmuşlardı. Bu etki ile Almanya dört yıl sonrasında ise Türkiye'yi kendi saflarında savaşa sokabilmişti. Grunwald'a göre bu kredinin başarısız olması ve daha geniş anlamda NBT'nin başarısız olması Cassel'in 1910 yılında aktif iş yaşamından emekli olmasının olası sebeplerinden biriydi¹²¹⁸.

Bu kredi Sir Edward Grey açısından da önemli mesajlar taşımıştır. Edward Grey geç de olsa bu kredi tartışmalarının gerçekten yapmacıklığına ikna olmuştur. Cassel'e göre İngiliz Dışişleri, söz konusu Türk kredisinin “*sadece Fransız üstünlüğüünün İngiliz nüfuzunun yok olmasıyla kazanılacağı meselesi*” olduğuna daha yeni uyanmıştı¹²¹⁹. Babington Smith'in de daha sonra Cavid Bey'e söylediğine göre; şayet İngiliz Hükümeti, Fransa'nın bu konuda yaptığı her şeyden ve kırdığı potlardan tam olarak haberdar olsaydı “Entente Cordiale”in bu meselede pek bir hükmü olmayacaktı. Ve İngiliz Hükümeti muhtemelen kendilerini serbest bırakacaktı, ancak artık bu bir işe yaramayacaktı. Zira fırsat kaçırılmıştı¹²²⁰.

Türk Hükümeti ise 1910'daki kredi deneyiminden oldukça önemli dersler almıştır. İstikraz meselesi Türkiye'ye karşı Büyük Devletlerin hissiyatını anlamak için iyi

¹²¹⁷ Öyle ki o sırada Lord Revelstoke da tatmin edici çalışma koşullarının bütünüyle yok olduğunu ve bu yüzden de Cassel'in bankanın işlerini sona erdirmeye eğiliminde olduğunu söylemişti.

¹²¹⁸ K. Grunwald, *age.*, 1969, s. 141, 146-147.

¹²¹⁹ Cassel bu konudaki hissettiklerini 23 Eylül 1910'da Revelstoke'a bir mektupta bu şekilde dile getirmişti. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 23.09.1910, Cassel'den Revelstoke'a gönderilen “gizli” mektup. s. OJ.

¹²²⁰ HBS 30 108 (1), Babington Smith'den Cassel'e 16.11.1910'da gönderilen mektup.

bir mihenk taşı, ölçüt olmuştur. İngiltere her ne kadar Türkiye'deki yeni rejimle iyi ilişkiler kurup, 1908'de yaptıkları gibi finansal dar boğazlarında Türklere yardım ederek, bu yolla Türkiye'de etkili olmak istemişse de, Almanlara karşı Fransızları ve Rusları yanlarında tutmak daha öncelikli bir politika olduğundan, böyle bir ortamda ne Cassel'in, ne NBT'nin, ne de Jön Türklerin yeri ve anlamı olmamıştır.

İttihatçılar ayrıca büyük umutlarla kuruluşunu destekleyip, ülkelerine davet ettikleri, önemli İttihatçıları İdare Meclisi'nde bulundurduğu NBT'nin de İngiliz Dışişleri'nin talimatları dışına çıkamayacağını anlamışlardır. Her ne kadar Cavid Bey, Hüseyin Cahit Bey, Cemal Bey, Nail Bey gibi bankanın yönetim kurulunda da görevli bazı kişiler bankanın zorunluluklarını ve mecburiyetlerini göz ardı etmeseler de sonuç olarak bankanın Osmanlı Hükümeti'nin zor anlarında ihtiyaç duyduğu yardımı veremeyecek bir kurum olduğunu görmüşlerdir. Bu süreci bizzat yaşayan Cavid Bey, NBT'nin kredi mevzusundaki “zorunlu durumuna” anlayış gösterse de, İngiliz Hükümeti'nin finans piyasasına devletin müdahale etmemesi şeklindeki geleneksel politikası göz önüne alındığında, İngiltere'nin NBT konusundaki tavrının anlaşılabilir olduğunu ifade etmiştir. Cavid Bey'e göre şayet NBT hareket serbestine kavuşsa da ileride benzer pürüzlerin çıkmayacağını hiçbir garantisi bulunmamaktaydı ¹²²¹. Bunlardan başka İttihatçı kadrolar; para meselesi ile politika meselesinin birbirinden ayrı şeyler olmadığını bu istikraz arayışı sırasında çok net bir şekilde görmüşlerdir. Zira istikraz tahvilatının Paris borsasına kabul edilmesi için Fransa Hükümeti'nin öne sürdüğü şartlar memleketin haysiyeti ve menfaatiyle bağdaştırılamayıp, Türkler tarafından kabul edilmeyince Fransızlar ortamı gerginleştirmiştir. Bu pazarlık istedikleri gibi sonuçlanmayınca, yani Türkler onların her dikte ettiği şartı kabul etmeyince de başta Fransız basını olmak üzere, sitemler, hiddetler, sınır buhranları içinde Türkiye'yi suçlamışlardır.

3.4.5. İstikraz Konusunda Meclis'te Çıkan Tartışmalar

O dönemde istikraz konusunda yaşanan talihsizlikler Meclisi Mebusan'da da birçok tartışmaya yol açmıştır. Bunlardan en ağır eleştirileri yöneltenler; muhalefete geçen Kütahya mebusu Ahmet Ferit Bey ve İstanbul mebusu Kırkor Zöhrap Efendi idi. Bu mebuslar hükümetin izlediği hatalı dış siyaset sonucunda Fransa ve İngiltere'nin tepkisinin çekildiğini ve bu nedenle istikrazın başarısızlığa uğradığını ileri sürmüşlerdi.

¹²²¹ HBS 30 108 (1), Babington Smith'den Cassel'e 16.11.1910'da gönderilen mektup.

Kirkor Efendi'ye göre istikraz, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Meclis'te açıkladığı gibi, Fransa'nın Osmanlı maliyesi üzerinde denetim kurmak iddiasının reddedilmesinden dolayı geri çevrilmemişti. İstikrazı başarısızlığa uğratan asıl neden; Osmanlı Hükümeti'nin Mihver devletlerine meylettığının zannedilmesi idi. Türk hükümetinin resmi açıklamalarında bu devletlerle bir ittifak yapılmadığı beyan edilmekle birlikte oluşturulan yanlış izlenimle İngiltere ve Fransa'nın tepkisi çekilmişti. Cassel'in bankasının istikrazdan çekilmesinin nedeni de; İngiltere'nin takındığı bu olumsuz tavırdan kaynaklanmıştı. Bundan başka İngiliz ve Fransız matbuatı da Türkiye'nin aleyhinde yazılar yazmaktaydı. Bir de güney İran meselesi vardı ki; İngiltere, İran'ın güneyindeki faaliyetlerine karşılık, şimdi de Rusya'nın kuzey İran'da faaliyetleri gündeme gelecekti. Bu da Osmanlı menfaatlerine zarar verebilecek gelişmelere yol açabilirdi¹²²².

Ahmet Ferit Bey'e göre Büyük Devletlerle iyi dostluklar kurulduğu iddiası "*kuru sözden*" ibaretti. Fransa ile yaşanan olumsuzlukların yanı sıra istikraz için müracaat edilen İngiltere de dostça davranmamıştı. İngiltere Hükümeti Londra'da istikraz teşebbüslerinde Mösyö Cassel'in girişimlerini daha işin başında herhangi bir siyasi mesele olmaksızın reddetmişti. Bunun yanında Maliye Nazır'ının Paris seyahatinin iyi sonuçlanmayacağı hem kendisine, hem de Sadrazama söylenmiş ama kendileri başarılı olacağını düşünerek, hemen gitmişlerdi. Sadrazam hava değişimi için gittiğini söylemiş ama bu da çok pahalıya patlamıştı. Kimilerine göre Fransa ile istikraz yapılamaması 200 veya 300 bin liralık bir kayba sebep olmuştu. Ama Ferit Bey meselenin mali yönüne bakmadığını, siyasi yönüne baktığını söyleyerek, esas kötü olanın İngiltere'nin de istikrazı kabul etmemesi sonucunda Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin arasının bozulması olduğunu ifade etmiştir¹²²³.

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ise İngiltere'nin bu meseleye neden karıştırıldığını anlayamadığını söylerken, Türk Hükümeti'nin, İngiltere Hükümeti'ne para istikrazına ilişkin bir müracaatta bulunmadığını, İngilizlerin de bu konuda bir vadinin bulunmadığını belirtmiştir¹²²⁴. Sadrazam ayrıca, İngiltere'nin Fransa ile ittifak anlaşması olduğundan dolayı İngiliz sermayedarının Fransız sermayedarının yerine geçiyormuş gibi

¹²²² MMZC, Onbirinci İnikad, 22 Teşrinisani 1326, Devre: 1, Cilt: 2, İctima Senesi: 3, s. 312, 332.

¹²²³ MMZC, 22 Teşrinisani 1326, Onbirinci İnikad, Devre: 1, Cilt: 1, İctima Senesi: 3, s. 312; Tanin, Hüseyin Cahit, 2 Mart 1911, S. 896, s.1.

¹²²⁴ MMZC, Onüçüncü İnikad, Devre: 1, Cilt: 3, İctima Senesi: 3, 08 Aralık 1910 [25 Teşrinisani 1326], s.483, 485.

bir heves ortaya çıkmasından çekinildiği için Ernest Cassel'in Osmanlı Hükümeti ile yapmak istediği istikrazdan çekildiği yönündeki haberleri de tekzip etmiştir. Sadrazam'a göre, İngiltere Hükümeti'nin Cassel'i istikrazdan menedip etmediği bilinmemekteydi. Fakat Osmanlı Bankası'na rakip olarak teşekkül etmiş olan bir finans kurumunun (The National Bank of Turkey'i kastediyor) böyle bir meselede Fransa sermayedarına rekabet etmesi istenmemiş olabilirdi. İngiltere muhtemelen Fransa ile dostane ilişkileri icabı Ernest Cassel'in yapmak istediği bu istikrazı hoş görmemiş ve o da istikrazdan çekilmişti¹²²⁵.

Meclisi Mebusan'daki daha sonraki oturumlarda da başka mebuslar bu istikraz işi sırasında dış politikanın iyi yönetilemediğini öne sürerek, Fransa ve İngiltere'yi gücendirip, öfkeliendiren Cavid Bey ve Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'ya ağır eleştiriler yöneltmişlerdir¹²²⁶. Hatta bazı mebuslar bu istikraz sonuçlandırıldıktan sonra maddi zarara uğranıldığını söyleyerek, istikrazın Düyûnu Umumiye ya da Osmanlı Bankası aracılığı ile yapılmasının hükümet açısından daha yararlı olacağını ileri sürmüşlerdir. Kimileri de hükümeti liyakatsizlikle suçlamış ve Osmanlı Hükümeti'nin Fransa'da Osmanlı Bankası'ndan başka bir kurumla yapılacak bir istikrazın mümkün olmadığını bilmemesini eleştirmiştir¹²²⁷.

Bütün bu eleştirilerin hedefi olan Cavid Bey ise öne sürülen şartların hiçbirini kabul etmemiş, Türklüğün gururunun her şeyden üstün olduğunu söylemiştir. Cavid Bey'e göre, istikrazın Paris'ten değil de Almanya'dan yapılması mali olarak biraz pahalıya çıksa da, hiç kimse birkaç yüz bin lira için Osmanlı haysiyetini rehin alamamıştı. Cavid Bey o dönemde Fransa'nın politik şartlarını Osmanlı Bankası kanalıyla zorla kabul ettirmeye çalıştığının farkındaydı ve bu yüzden de Osmanlı Bankası'nın hiçbir teklifini kabul etmemişti. İngiltere de müttefiki Fransa'nın yanında yer alırken, o da Osmanlı Hükümeti'nden başka tavizler koparma peşindeydi ve bu gerekçelerle Cassel'i de engellemişti. Cavid Bey yakından temas ettiği Avrupa mali çevrelerinin bağlı oldukları hükümetleri nasıl baskı altında tuttuklarını da bizzat bu kredi hadisesinde gözlemişti. Nitekim *"en büyük milletlerin hükümetlerinin birkaç banker elinde esir olmalarına*

¹²²⁵ MMZC, Onüçüncü İnikad, Devre: 1, Cilt: 3, İctima Senesi: 3, 08 Aralık 1910 [25 Teşrinisani 1326], s.483, 485.

¹²²⁶ Oysaki şayet gücenecek bir taraf varsa, o da Türklerdi ve Fransa'ya gücenmesi gerekirdi, çünkü Türk Hükümeti kredi için Fransa'ya müracaat etmiş ve gururu kırılarak, reddedilmişti.

¹²²⁷ MMZC, Onuncu İnikad, 03 Aralık 1910 [20 Teşrinisani 1326], Devre: 1, Cilt: 2, s. 280; MMZC, Onüçüncü İnikad, 05 Aralık 1910 [25 Teşrinisani 1326], Devre: 1, Cilt: 3, İctima Senesi: 3, s. 480- 481.

hayret ediyorum. Gençlik ve doğruluk mefkûrelerim bana isyan ettiriyordu” sözleriyle o günlerde yaşadığı sıkıntıları dile getirmiştir¹²²⁸.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nin bir başka oturumunda ise Yorgo Boşo Efendi Paris'teki müzakereler sırasında gayri resmi bazı adamların ortaya çıktığını ve “Gülbenkyan” isimli bir şahsa neden aracılık yaptırıldığını sormuştur. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa da Gülbenkyan'ın devletin resmi memuru olduğunu söylemiştir. Maliye Nazırı Cavid Bey de Gülbenkyan'ın Londra ve Paris sefaretlerinde Osmanlı Devleti'nin Finans Ataşesi olduğunu açıklamıştır. Bunun üzerine Yorgo Boşo Efendi; Hariciye Nezareti ve sefirler dururken böyle bir memuriyete neden ihtiyaç duyulduğunu sormuş, Cavid Bey de bu türden görevlilerin Japonya ve Rusya Hükümeti tarafından da istihdam edildiğini söylemiştir. Söze karışan Ahmet Ferit Bey ise ısrarla “*Gülbenkyan'ın, Mösyö Cassel'in adamı olup olmadığını*” sormuştur. Cavid Bey de Gülbenkyan'ın, Cassel'in adamı olmadığını, kendi kendisini yetiştirmiş, büyük mevki sahibi, vatanın namuslu, hamiyetli, vatanperver bir evladı olduğunu savunmuştur¹²²⁹.

Dersim mebusu Lütfi Fikri Bey'e göre de Cavid Bey'in ve Tanin gazetesinin hatalı tutumları görüşmeleri vahim bir hale getirmişti. Lütfi Bey'e göre sonuçta bir parça zarar edilse de Türk haysiyeti ve istiklâli açısından Cavid Bey'in Fransa'nın ileri sürdüğü ağır şartları reddetmiş olması yerinde bir karardı. Hükümet sadece işin son safhasından bahsetmekle birlikte, aslında hakikat bu surette cereyan etmemişti. Bankı Osmânî'nin teklif ettiği Trezoröri meselesini daha ilk baştan Osmanlı Devleti'nin başına Cavid Bey sarmıştı. Cavid Bey nazır olduktan hemen sonra La Türki gazetesine verdiği bir mülakatta Trezoröri meselesinin memleket için çok faydalı olduğunu söylemiş ve 1875 fermanının 12. ve 13. maddesi mucibince Bank-ı Osmânî'nin Rumeli Vilayetlerinde zaten bu hakka sahip olduğunu teslim etmişti. Hatta buna dair Meclis'e bir kanun layihası da göndermiş, ancak layiha encümen tarafından kabul olunmamıştı. Cavid Bey istikraz görüşmeleri için Paris'e gittiğinde ise Bankı Osmânî'nin ileri sürdüğü Trezoröri meselesini kabul etmeyerek, görüşmeleri zora sokmuştu. Osmanlı Hükümeti bu meselede tecrübesizliği ve kabiliyetsizliği nedeniyle Fransa'nın bu tekliflerine maruz kalmıştı. Kaldı ki Bankı Osmânî, Osmanlı Devleti istikrazını kendisinden başka hiçbir bankanın yapamayacağına emindi. Çünkü bu banka memleketin bütün mali bilgilerine özel bir şekilde vakıf olup,

¹²²⁸ N. Eroğlu, *age.*, 2008, s. 47.

¹²²⁹ MMZC, Onikinci İnikad, 07 Aralık 1910 [24 Teşrinisani 1326], Devre: 1, Cilt: 1, İçtima Senesi: 3, s. 361.

kendisine bağımlı hale geldiğini bilmekteydi. Hal böyle olurken Osmanlı memleketinin istikrazını bir başka bankanın yapamayacağını herkesten önce Maliye Nazırı sıfatıyla Cavid Bey'in kendisinin bilmesi gerekirdi. Kaldı ki Sultan Abdülhamid devrinde hiçbir Avrupalının alamadığı İstanbul gümrükleri varidatının da bu istikraza teminat olarak gösterileceğini bilseydi Bankı Osmânî, Trezoröri muamelesini çoktan unutup, Osmanlı Hükümeti ile iş görmeye razı olurdu. Hâlbuki şimdi istikraz Almanya'dan hallolunca hem faiz Paris piyasasına nazaran daha yüksek olmuş (%4 yerine %5,5), hem de mark ile Osmanlı lirası arasındaki kambiyo farkları ortaya çıkmıştı. Oysaki Osmanlı Bankası'ndan yapılan eski istikrazlarda para Osmanlı Lirası olarak verilir, kambiyo farkları söz konusu olmazdı. Bu istikraz meselesinden dolayı ortaya çıkan zarar 500.000 lirayı bulmuştu¹²³⁰.

Kanaatimizce muhalefetin, Cavid Bey hakkında, 1910 kredisi sırasında uyguladığı yöntemi, hiç gerek yok iken Fransa'yı, dolaylı olarak İngiltere'yi ve Rusya'yı incittiği yönündeki söylemleri haklı değildir. Osmanlı mebuslarının Cavid Bey'i suçlarken kestiremedikleri husus, adı geçen kredi meselesinde daha önce değindiğimiz gibi, İngiltere ve Fransa'nın bambaşka politik ve stratejik hesaplarının olması idi.

3.4.6. Meclis-i Mebusan'da Banka Hakkındaki Tartışmalar ve Siyonizm Suçlamaları

1911 yılı başlarında Meclisi Mebusan'ı meşgul eden ve NBT'nin de adının karıştığı bir başka gündem konusu ise Siyonizm idi. O sıralarda Yahudilerin Filistin'deki amaçlarını gerçekleştirmek için İttihat ve Terakki Cemiyeti ile çalışıyor oldukları iddiası sıkça dile getirilmekteydi. Buna göre; Musevileri ayrı bir sosyal topluluk haline getirmeye çalışan ve kendilerine Kudüs'ün diğer adı "Siyon"dan türetilmiş "Siyonist"¹²³¹ adını

¹²³⁰ MMZC, Onikinci İnikad, 07 Aralık 1910 [24 Teşrinisani 1326], Cilt: 2, İçtima Senesi: 3, s. 386; Fitzmaurice'e göre de Cavid Bey Almanlarla anlaşınca Türklere 500.000 sterlin zarar ettirmişti. Bkz. G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 362.

¹²³¹ "Siyonizm" olarak tanımlanan bu kavram, vaat edilmiş topraklarda bir Hükümet-i İsrailiye teşkilinden ibaretti ki o da; Osmanlı İmparatorluğundan koca bir parçayı, yani Filistin'i koparıp almak ve orada yeniden bir Yahuda Krallığı tesis etmekle ilgiliydi. Bkz. Ebuzziya, Mecmua-i Ebuzziya, 17 Kasım 1911 (25 Zilkade 1329), S. 121, s.129-134; Bu amaçlar Siyonistler yaşadıkları ülkelerde finansal ve politik zenginliklere sahip olmaya, kurdukları lobi faaliyetleri ile dünyanın büyük devletlerini yanlarına çekmeye ve tarihi de buna mesnet göstererek hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin idari, siyasi ve iktisadi alanlarına tesir eden bir siyasi faaliyet izleyerek, bu amaçla özellikle Osmanlı Devleti'nde modernleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan gruplarla iş birliği yapmışlar, hatta bu grupların kurucuları ve üyeleri arasında yer almışlardır. Bkz. Taner Aslan, "Saidpaşazade Mehmet Şerif Paşa Muhalefeti ve İkinci Meşrutiyet Döneminde Yasaklanan Bir Risalesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 50, c. 30, Ankara, 2011, s. 42-45, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1673/17840.pdf>, (14.01.2016).

veren bu grup¹²³², o zamanlar Mason locaları kanalıyla İttihatçılar üzerinde büyük bir nüfuza sahipti¹²³³. Zira Mason cemiyetlerinin amacı; Masonluk maskesi altında Siyonist çehrelerini gizleyerek Siyonist emelleri ve girişimleri yaymaktan ibaretti. Osmanlı topraklarındaki Siyonistler bu kanaldan, maksatlarına ulaşmada kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde İttihatçılarla birlikte çalışmışlardı¹²³⁴. Bazı iddialara göre; Siyonizmin Türkiye'de etkili olmasında rol oynayan Osmanlı Musevilerinden Emanuel Karasu¹²³⁵ (Carasso), Maitre Salem¹²³⁶, Nesim Russo ve Nesim Mazliyah, Yahudilerin Filistin'e yerleşmesi için yoğun çaba sarf edenlerin en önde gelen

¹²³² BOA kayıtlarından Osmanlı resmi makamlarının "Siyonist" adı verilen bu grubun varlığından daha 1893'ten ilk İsviçre'nin Bal şehrinde yaptıkları kongreden başlayarak haberdar oldukları ve Musevilerin toplu bir şekilde Filistin'e göçünün engellenmesini teminen önlemler aldığı ve Filistin'e Yahudi göçünün serbest bırakılması için yapılan tüm başvuruların Sultan II. Abdülhamid tarafından reddedildiği anlaşılmaktadır. Bkz. BOA. BEO.Dosya No:2153 Gömlek No:161449, Kudüs Mutasarrıflığından [Kudüs Mutasarrıfı Osman bin Kazım] Sadaret'e tahrîrât, 12 Ağustos 1903, Ek:13; BOA. DH.MKT.Dosya No: 2885 Gömlek No: 44, 27 Temmuz 1909 [14 Temmuz 1325].

¹²³³ Paul Dumont, Masonluğun Osmanlı yüksek bürokrasisi içinde şaşırtıcı ilerlemesinden detaylı bir şekilde bahsetmektedir. Bkz. P. Dumont, *age.*, 2014, s. 23-24, 33-34; ayrıca bkz. R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 203.

¹²³⁴ Cemiyet de hem gizlilik kurallarından yararlanmak, hem nüfuzlarından yararlanmak, hem de üyelerin buluşması için Mason localarını bir kılıf olarak kullanmışlardı. Bkz. Mecmua-i Ebuzziya, 17 Kasım 1911 [4 Teşrinisani 1327], S. 121, s.129-134; M. Ş. Hanioglu, *age.*, 1985, s. 87-100; G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 149.

¹²³⁵ Emanuel Karasu, İtalyan "Macedonia Risorta" mason locasına bağlı, Selânik'te avukatlık yaparken İTC'ne girmiş Yahudi kökenli bir şahsiyetti. Üstad-ı Âzamı olduğu loca ile İttihat ve Terakki arasında ilişki kurmuş ve cemiyetin locadan mali yardım almasını sağlamıştı. Böylece başta Talat Paşa olmak üzere İttihat ve Terakki'nin ilk kurucularından bir kısmı Karasu'nun üstadlığını yaptığı mason locasının üyesi olmuşlardı. 31 Mart Olayı'nın ardından Sultan II. Abdülhamid'e tahttan indirildiğini bildiren heyette yer almış, 1912'de Selânik'ten, 1914'te ise İstanbul'dan Meclisi Mebusan'a girmişti. I. Dünya Savaşı yıllarındaki iase müfettişliği sırasında büyük çapta yolsuzluklar yaptığı ve büyük servet edindiği söylenen Karasu hakkındaki iddialardan biri de; Jön Türk Cemiyeti'ne eş zamanlı olarak, "Makedonya Resurrected" (Makedonya'nın Yeniden Dirilişi) adında başka bir projede yer aldığıdır. Kaveh Farrokh, tam olarak doğrulanmamış olmakla birlikte, bazı kaynaklarca bu örgüt ile Jön Türk Hareketi'nin aynı olduğu ve İngiliz istihbaratının her iki projeye de karıştığı yönünde iddialar olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Şerif Paşa, *age.*, 1990, s. 123; A. İlgen, *agm.*, 2008, s. 222; P. Dumont, *age.*, 2014, s. 39-40; WEB_30. Kaveh, Farrokh, <http://ebitk.azerblog.com/anbar/8873.pdf>, (19.02.2016).

Bir kaynağa göre Karasu'nun, emperyalizm teorisinin fikir babası olduğu söylenen asıl adı Alexander Israel Helphan, Odessa doğumlu Marksist Rus devrimcisi Yahudi kökenli Parvus ile de bağlantıları vardı. Parvus'un Jön Türk hareketiyle temasını da muhtemelen o sağlamıştı. Hatta birlikte ticari ortaklık da kurmuşlar ve Balkan Savaşı sırasında ordunun iasesi için kurdukları dağıtım şirketinden her ikisi de vurgunculuk yoluyla büyük paralar kazanmıştı. Bkz. A. İlgen, *agm.*, 2008, s. 222, 226-227.

¹²³⁶ Maitre Salem aslen Selânikli, yani doğuştan Osmanlı olduğu halde o sıralarda İtalya tabiiyetindeydi. Salem (nam-ı diğer Usta Salem), bazı devlet adamlarının oturup kalktığı, danıştığı, yakın dostuydu. Her türlü sır ve gizli işlerden haberdar edilen bu şahıs Ebuzziya Tefvik'e göre çok zararlı ve tehlikeli idi. İddia edildiğine göre birçok önemli hükümet meselesinin arkasında o yer almıştı. Mesela Taksim Kışlası satışında hem müşteri ve hem bayi sıfatıyla meydana çıkmıştı. Yine Silahhane yapımında, Bandırma-Soma hattı pazarlığında, Hudeyde- San Şimendiferinin yapımında, Filistin arazisi, nam-ı diğer 'Necib Asfar Müstemlekesi'nde hep Salem Efendi'nin parmağı vardı. Bkz. Mecmua-i Ebuzziya, Siyonistler Teşebbüsatta, İmzasız, 13 Ekim 1911 [19 Şevval 1329], S. 116, s. 1195-1197; Mecmua-i Ebuzziya, Ebuzziya, 17 Kasım 1911 [25 Zilkade 1329], S. 121, s.129-134; Maitre Salem'in ayrıca NBT'nin ileride birleşmeye çalışacağı Selânik Bankası'nda büyük bir ağırlığı, Osmanlı Bankası'ndan Mösyö Revoil ile yakınlığı, Cavid Bey ile de bir tanışıklığı bulunmaktaydı. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 129 (1), Babington Smith'den Cassel'e 04.01.1911'de gönderilen mektup.

isimleriydi¹²³⁷. Şerif Paşa'nın iddia ettiğine göre; Emanuel Karasu (Carasso), Maitre Salem ve Nesim Russo, Osmanlı ülkesine en büyük zararları veren ve en muzır akımları hazırlayan kişilerdi ve İttihatçılar da bu ihanetlere ortak olmuşlardı¹²³⁸. Üstelik bunlardan bazıları 1908 seçimlerinden sonra Meclisi Mebusan'a girmişlerdi¹²³⁹. Issiah Friedman'a göre ise Karasu¹²⁴⁰, Mazliyah ve Russo'nun görevi; Türk politikacıları Siyonizmden çekinmenin gereksiz olduğuna inandırmak, onları davalarına kazandırmaktı¹²⁴¹. İTC'nin Yahudilere yakın olduğu ileri sürülen üyeleri arasında ise 4 Temmuz 1903'ten beri "Macedonia Risorta" locasının üyesi Dâhiliye Nazırı Talat Bey¹²⁴², Hür Mason olduğu söylenen Maliye Nazırı Cavid Bey¹²⁴³ ve Türkiye'deki Hür Masonluğun (Freemason) tepe noktasında sayılan başka Kabine üyeleri vardı¹²⁴⁴.

Hatta o sıralarda İttihat Terakki ile birlikte hareket eden uluslararası Yahudiliğin, Britanya'nın Mısır ve Mezopotamya'daki konumunu yok etmeye kararlı olduğuna dair bir görüş oluşturulmuştu¹²⁴⁵. Buna göre, Almanya ile yakından bağlantısı bulunan güçlü Yahudi örgütler eğer İngiliz kontrolü altına alınmazsa¹²⁴⁶ Britanya'nın Doğu'daki konumuna zarar verebilirlerdi. Bu güçlerin arkasında ise Siyonistler bulunmaktaydı¹²⁴⁷.

¹²³⁷ Şerif Paşa, *age.*, 1990, s. 84, 123; M. K. Öke, *age.*, 1991, s. 129; M. Selâhattin, *age.*, 2006, s. 25.

¹²³⁸ Şerif Paşa, *age.*, 1990, s. 84, 123.

¹²³⁹ Emanuel Karasu (Carasso), Nesim Russo, Nesim Mazliyah ve Vital Faraci, Musevi kökenli Osmanlı vatandaşları mebuslardı. Bkz. M. K. Öke, *age.*, 1991, s. 129; M. Selâhattin, *age.*, 2006, s. 25.

¹²⁴⁰ İngiliz Dışişleri kayıtlarında eski Türk hükümet adamlarından bazılarının dürüst olmayan yollarla servet biriktirdiklerinden bahsedilmektedir. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'nin yazdığı bir raporda; mülklerin eski sahiplerinin iddia ettiğine göre, Enver Paşa'nın Boğaz'da üç ya da dört adet mülkü vardı. Böyle olmasına karşın görünüşte hiçbir büyük serveti bulunmamaktaydı. Yine düşman bankalarındaki denetmenlerin o ana kadar yaptığı incelemelerde bunu teyit edecek bilgilere ulaşılammıştı. Balfour'dan İstanbul'daki Sir Somerset Arthur Gough Calthorpe'a (Amiral Calthorpe) gönderilen bir telgrafta da "dost olan bir Türk kaynaktan öğrenildiğine göre; Enver Paşa bu büyük serveti savaş yıllarında edinmişti ve bu servetin bir kısmı Türkiye'de, Almanya'da, bir kısmı da tarafsız ülkelerde, özellikle de İsviçre'deydi". Adam Block bu servetlere ait banka kayıtlarının ele geçirilmesi için önlemler alınmasını tavsiye etmekteydi. Bu bağlamda İngiliz Dışişleri kayıtlarında adı geçen bir diğer isim de Emanuel Karasu'dur. Raporda, Karasu'nun çok miktarda para yaptığı, fakat bunun bir çerçeveye oturtularak, kendisine politik suçlamalarda bulunulmasının zor olduğu yazılmıştı. Bkz. PRO, FO 608/113, No. 2904, No. 2958, s. 435-439-439A, 26 ve 27.02.1919.

¹²⁴¹ Issiah Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism 1897-1918*, Transaction Publishers, USA., 1997, s. 152.

¹²⁴² M. Ş. Hanioglu, *age.*, 1985, s. 90.

¹²⁴³ Cavid Bey in "kripto-Yahudi"; yani "dönme" (görünüşte Müslüman ama aslında Yahudi) olduğu ileri sürülmektedir. Bkz. I. Friedman, *age.*, 1997, s. 149-151; G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 145.

¹²⁴⁴ Dokuzuncu Siyonist Kongresi'nde Siyonizmi destekleyen gazetelere £1000'luk bir para yardımıyla bulunulması kararlaştırılmıştı. Bu bağlamda daha önce "Courier d'Orient" olarak bilinen günlük "Le Jeune Turk" adlı Türk gazetesinden Celal Nuri Bey de yıllık 1000 sterlinlik bir destek karşılığında Siyonizmi destekleyen yazılar yazmaktaydı. Bkz. I. Friedman, *age.*, 1997, s. 149-151.

¹²⁴⁵ N. J. Mandel, *age.*, 1976, s. 95, 97.

¹²⁴⁶ İngiltere muhtemelen o sırada her konuda olduğu gibi, Siyonizm ve Filistin'e göç meselesinin kontrolünün kendi elinde olmasını, Almanya'ya bu konuların kapıtılmaması yarışı içindeydi.

¹²⁴⁷ I. Friedman, *age.*, 1997, s. 149, 151.

Bu nedenle Mart 1911'e kadar İstanbul'da İngiliz Büyükelçisi olan Lowther, "*Siyonizmin politik konuların başlıca dip akıntularından biri haline geldiğini*" bildirmişti¹²⁴⁸.

Yahudi tarihçi Isaiiah Friedman'e göre bu görüş özellikle İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği baş tercümanı Gerald Henry Fitzmaurice tarafından Britanya politikasına dikte edilen bir yanlış anlamaydı. Koyu bir Katolik olan Fitzmaurice bu tarihten sonra Türkiye'deki her gelişmenin arkasında Yahudilerin olduğunu sanmış ve nefret ettiği Yahudilerin önüne geçmek maksadıyla İttihatçıların Siyonistlerle iş birliği içinde olduğu tezini ortaya atmıştı¹²⁴⁹. Hatta ona göre İngiltere o günlerde Osmanlı başkentinde gerileyen çıkarları nedeniyle Jön Türkleri düşürmeye çalışmıştı. Bu durum Londra'nın ve Paris'in 1910'daki borç görüşmeleri sırasında Cavid Bey'e karşı neden aşağılayıcı bir tavır takındıklarını açıklamaktaydı. İngilizler bu borç görüşmeleri sırasında Cavid Bey ve Sadrazam Hakkı Paşa'yı düşürmek amacıyla Yahudi aleyhtarlığını desteklemişlerdi¹²⁵⁰.

G. R. Berridge'in, Fitzmaurice'in mektuplarından aktardığına göre; Haziran 1909'da Selânik mebusu Cavid Bey'in Maliye Nazırlığı görevine getirilmesi Fitzmaurice'in dikkatinin İTC içindeki Hür Masonlar ve Yahudiler üzerine yönelmesine yol açmıştı. Zira bu durum İngiltere'yi ve Yahudi sorununu yakından ilgilendirmekteydi. İTC'nin, Yahudiler tarafından yönetildiğini iddia eden Fitzmaurice, Cemiyet'in içindeki Yahudi Hür Masonların büyük bir loca oluşturduğunu (Grand Orient) ve devrimden sonra sayıları hızla artan diğer locaları da etkilemek suretiyle, Mısır'da dâhil olmak üzere imparatorluk topraklarında gizli bir hâkimiyet kurmayı amaçladıklarını düşünmekteydi. Nihai hedef ise; uluslararası Yahudilik tarafından bir Yahudi devletinin kurulması için Osmanlı topraklarının ele geçirilmesinin koşullarını sağlamaktı. Bu toprak Mezopotamya ve Filistin'di. Abdülhamid Filistin'deki bu Siyonist emellere karşı çıkmasının bedelini ödemekteydi. Fitzmaurice 1909 yazında Yahudiler, Hür Masonlar ve bunların İTC üzerindeki etkileri üzerine ayrıntılı bir araştırma yapmış ve Mayıs 1910'da ulaştığı sonuçlar Lowther'ın imzasıyla Hardinge'e iletilmişti¹²⁵¹.

"...gerçek iş sezgilerinden yoksun olan Türkler neredeyse tamamen Yahudilerin özel ekonomik finansal kontrolünün altına girmişlerdir... İsrail için kutsal sayılan yerlere sahip olduğu için, Yahudilerin ideallerini gerçekleştirme adına, Türkiye üzerinde özel bir

¹²⁴⁸ N. J. Mandel, *age.*, 1976, s. 97.

¹²⁴⁹ M. K. Öke, *age.*, 1991, s. 152-154; I. Friedman, *age.*, 1997, s. 151-153.

¹²⁵⁰ I. Friedman, *age.*, 1997, s. 149, 151.

¹²⁵¹ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 146-150.

etki ve yararlanma konumunu kullanması kadar doğal bir şey yoktur. Yahudilerin bu ideali Filistin ve Babil'de özgür Yahudi devleti kurmaktır... Yabancı Yahudilerin sınırsız göçü karşılığında Genç Türklere 'Türk Ulusal Borçlarının' tamamını üstlenmeyi teklif etmişlerdir. Üstelik Yahudiler Rusya'dan nefret etmektedir ve İngiltere'nin şu anda Rusya ile dostane ilişkiler içinde olmasının da bir bakıma Yahudiler'in Türkiye ve İran'da Britanya karşıtı olmalarında etkisi bulunmaktadır. Yahudiler İsrail ideallerini gerçekleştirmeleri karşılığında Genç Türklere; beyin gücüyle, iş teşebbüsleriyle, Avrupa basınındaki büyük etkileri ve parasal yardımlar yapabilir. Genç Türkler ise Asya'daki genel uyanış amaçlarının bir parçası olarak ulusal bağımsızlıklarını yeniden kazanmayı ve Avrupa himayesinden kurtulmayı istiyorlar”¹²⁵².

Fitzmaurice'e göre İngiltere'nin, Jön Türk hükümeti üzerindeki Yahudi etkisine karşı çıkmasının iki nedeni vardı. Birincisi; Yahudiler Rusya'ya düşmandı ve yeni imzalanan Anglo-Rus Antantı nedeniyle Yahudi kontrolündeki bir Türkiye'nin İngiltere'ye düşman olması anlamına gelmekteydi. İkincisi ise; Yahudiler, Jön Türkler üzerindeki etkilerini güçlendirmek amacıyla “*milli*” ve “*Asyalı*” düşlerini desteklemeye zorlanabilir, bu da Hindistan ve Mısır'daki İngiliz kontrolünü ve İran'daki konumlarını tehlikeye atabilirdi. Ancak İngiltere bir taraftan da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi Masonların etkisinden yararlar da sağlayabilirdi; bu bilgi Hindistan'daki Müslümanlara ulaştığında Pan-İslamist propagandası zarar görebilirdi. Lowther en kolay ikna edilebilecek kişiydi ve Fitzmaurice'in “*tek kişilik karalama kampanyası*” sonucunda İTC'nin Hindistan, Mısır ve başka yerlerdeki Pan-İslamist propagandasını yerle bir edebilirdi. Araplar da, zaten dönmekte olan yüzlerini Kahire'ye çevirebilir, bu da İngiliz himayesindeki Mısır'ı Yakın Doğu'nun yeni güç odağı haline getirebilirdi. Ayrıca Alman Yahudileri de Siyonizmin arkasındaki en büyük güç olarak görünmekteydi ki, bu da Almanların itibarını sarsmak için iyi bir bahaneydi¹²⁵³.

G. R. Berridge, o günlerde bu görüşlerin İngiliz Dışişlerine kadar yayılmasında etkili olan Fitzmaurice'in Jön Türkler üzerindeki Yahudi etkisini “*abartılı fanteziler*” olarak değerlendirenler (Orta Doğu tarihçisi Elie Kedourie) olduğunu aktarmaktadır. Berridge'in kendisi de Fitzmaurice'in “*Jön Türkler üzerindeki Yahudi etkisini abarttığına*

¹²⁵² I. Friedman, *age.*, 1997, s. 150.

¹²⁵³ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 146-150; Alman büyükelçisi Baron Marschall'a göre de Britanya, Almanya'nın itibarını zayıflatmak amacıyla Siyonizmin ve Osmanlı Yahudilerinin güçlü konuma yerleştirilmesinin Almanya'nın işi olduğunu iddia ederek, Almanya karşıtı duyguları yaratmıştı. Büyükelçi'ye göre de bu ortamı yaratan kişi Fitzmaurice idi. Bkz. N. J. Mandel, *age.*, 1976, s. 96; I. Friedman, *age.*, 1997, s. 152-153.

şüphe yoktur; arkada daha büyük bir Siyonist komplonun olduğunu ve Masonik dolapların döndüğünü de söylediğini biliyoruz” demektedir. Bununla birlikte Berridge onun bu abartılarının “saflıktan kaynaklandığının” söylenemeyeceğini, görüşlerinde doğruluk payı olabileceğini de kaydetmektedir. Ona göre, “Fitzmaurice aptal değildi; deli de değildi ve kesinlikle yanlış bilgilendirildiği de söylenemezdi... Ayrıca İstanbul’da Fitzmaurice’in analizlerini- ya da çoğunu doğru kabul eden ciddi insanlar da (Graves gibi) vardı”¹²⁵⁴.

O günlerde politik ortam o kadar gerilmişti ki, İttihat ve Terakki’den ayrılmış bir grup tarafından desteklenen muhalefet de İttihatçıların Siyonistlerle ilişki içerisinde olduğu tezini öne sürerek, İttihatçılara karşı yoğun bir karalama kampanyası başlatmıştı¹²⁵⁵. Bu kişiler İslamiyet’in tehlikede olduğunu öne sürerek, Kudüs’teki Ömer Cami’nde gerçekleşen hırsızlık bahanesiyle Jön Türkleri, Hür Mason Cavid Bey’i ve onun dindaşlarını dini hazineleri kâfire satmakla suçlamıştı. Ayrıca Cavid Bey adam kayırmaktan ve Siyonizm hedeflerini daha da ileriye taşımaktan sorumlu tutulmuştu¹²⁵⁶.

Hatta Cavid Bey ile Farmasonluk ve Siyonizm arasında bir bağ olduğu iddialarına basın da karışmış, Mecmua-i Ebuzziya, Cavid Bey’e yönelik çok acayip suçlamalarda bulunmuştu¹²⁵⁷. Dergiye göre Selânik Farmason locaları İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin devrimine yardımcı olmuş, Zeki Bey mahkemesi¹²⁵⁸ sırasında bazı itiraflar ortaya çıkmıştı. Mülazım Şaban Efendi’nin okuduğu layihada¹²⁵⁹, Masonluğun yavaş yavaş

¹²⁵⁴ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 149.

¹²⁵⁵ T. Aslan, *agm.*, 2011, s. 53.

¹²⁵⁶ I. Friedman, *age.*, 1997, s. 152-153; N. J. Mandel, *age.*, 1976, s. 96.

¹²⁵⁷ Mecmua-i Ebuzziya, 17 Kasım 1911 [4 Teşrinisani 1327], S. 121, s.129-134; Mecmua-i Ebuzziya, Siyonisler Teşebbüsatta, İmzasız, 13 Ekim 1911 [19 Şevval 1329], S. 116, s. 1195-1197; Mecmua-i Ebuzziya, Ebuzziya, 17 Kasım 1911 [25 Zilkade 1329], S. 121, s.129-134; R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 203; G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 149.

¹²⁵⁸ Siyonizm- Cavid Bey ve NBT arasındaki bağlantıya yönelik bir iddia ise gazeteci Zeki Bey cinayeti ile ilgilidir. Bir iddiaya göre, Zeki Bey, İttihat ve Terakki’nin yolsuzluk yaptığına dair araştırmalar yaparak, bir kampanya başlatmıştı. Krom madenlerinin işletilmesi için yabancı ülkelerden kredi alımı sırasında yolsuzluk yapıldığını ileri sürmüştü. O sırada yeni kurulmuş olan The National Bank of Turkey’e Cavid Bey’in ortak olduğunu duyurmaya hazırlanırken 10 Temmuz 1911’de bir suikast sonucu öldürülmüştü. Bkz. AnaBritannica, c. XXXII, s. 362, aktaran N. Eroğlu, *age.*, 2008, s. 49; Başka bir iddiaya göre ise, Zeki Bey 23 Temmuz’da Maliye Nazırı Cavid Bey hakkında bazı yolsuzluk iddialarını gündeme getirmeye hazırlandığı sırada Makriköy’de silahlı bir saldırı sonucu öldürülmüştü. Zeki Bey öldürülmeseydi, Cavid Bey’in Yahudi banker Ernest Cassel aracılığıyla İstanbul’da kurulmasına yardımcı olduğu ve yönetim kurulunda yer aldığı İngiliz bankası National Bank of Turkey’in Osmanlı ülkesindeki kanunsuz imtiyazlarını, birtakım yolsuzluk iddialarını ve bu banka aracılığıyla gerçekleşen birtakım karışık işleri belgelerle açıklamaya hazırlanmaktaydı. Bkz. Abdullah Muradoğlu, *Yeni Şafak*, 20 Kasım, 2011, Resmi Tabanca İşleri-Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Faili Meçhul Cinayetler (6).

¹²⁵⁹ Babington Smith 09.11.1911’de Cassel’e yazdığı bir mektupta Zeki Bey cinayetinden ve Şaban Bey’in okuduğu bu layihadan bahsetmiştir. Buna göre Zeki Bey bir zamanlar Jön Türk hareketine eşlik etmiş ve yer altı entrikaları ile komplolarında önemli rol oynamıştı. Düyunu Umumiye’de üst düzey bir görevli olan Zeki Bey sonradan kendisini İTC’nin Sol Kanadına, özellikle de Cavid ve Talat Bey’e karşı nahoş bir

orduya girecek dereceye geldiği, Cavid Bey'in Maliye Nezaretinde Siyonistlik ile işigali olduğu söylenmişti. Bu açıklamalara göre Selânik'teki Farmason Locaları; kendi özel amaçlarına alet etmek isteyen Yahudiler tarafından kurulup, açılmış ve Meşrutiyet'ten sonra milli emellerini yaymaya kabiliyeti olan bazı üyelerini iktidar koltuğuna sevk ederek bundan istifade etmek istemişti¹²⁶⁰.

Görüldüğü gibi o tarihlerde Siyonizm meselesi de, başka birçok konu gibi, Büyük Güçler tarafından hem bir rekabet aracı, hem de iç politika sorunu haline getirilmişti. Öyle ki Siyonizm konusu Şubat 1911'deki bütçe müzakereleri sırasındaki Meclis oturumlarında da gündeme gelmiş ve büyük tartışmalara neden olmuştu. Özellikle de seçim bölgelerini ilgilendirdiği için bu meseleye Arap mebusları yoğun ilgi göstermişti¹²⁶¹. 22 Şubat 1911'de başlayan genel bütçe değerlendirmesi sırasında İktisat Vekili Cavid Bey şiddetli saldırılara maruz kalırken, 27 Şubat'taki oturumda ise Rum asıllı İstanbul milletvekili Kosmidi Efendi, imparatorlukta ki çoğu ticari imtiyazın Yahudilere verildiğini ve Kabine'nin "*yurtıcı bir yaratık*" gibi davrandığını söylemişti. Onun ardından Dersim mebusu Lütfi Fikri Bey de, Jacques Menasche (Menaşe) ile olan ilişkilerine atıfta bulunarak Cavid Bey'i açıkça Siyonist olmakla suçlamıştı¹²⁶².

Yine 1 Mart 1911'deki Meclisi Mebusan müzakerelerinde bu defa da Gümülcine'den İsmail Hakkı Bey, daha çok Cavid Bey'in politikasını hedef alan konuşmasında, Kabine'nin de "*olası şüphelerin çok ötesinde Siyonizm ile aynı yolu takip ettiğini*" söylemiştir. İsmail Hakkı Bey Siyonizmin amacının, Filistin'de Yahudi

duruma sokmuştu. İddia makamı da cinayeti motive eden unsurun bu olduğunu gösterme gayretindeydi. Olayın şahitlerinden eski bir İTC üyesi olan teğmen Şaban Bey de, Zeki Bey'in isteği üzerine, Cavid Bey'e saldırı amaçlı bir silah olarak bir belge hazırladığını söylemiş ve bunu da mahkemeye sunmuştu. Şaban Bey'in ifadesine göre Komite'nin Selânik'teki bir toplantısı sırasında oluşturulan bu belge uzun ve ateşli bir tartışma konusu olmuş, Cavid ve Talat Bey'in istifasının nedenlerinden birini teşkil etmişti. Söz konusu doküman o günlerde gazetelerde bütünüyle yayınlanmış ve iddialara NBT'nin de adı karıştırılmıştı. Babington Smith'e göre bu belge olağanüstü yalanlar, saçmalıklarla dolu karmakarışık bir şeydi ve Türk politik hayatındaki çekişmelerde benimsenen yöntemlerdendi.

Babington Smith NBT ile ilgili öne sürülen yalanlara karşı herhangi bir adım atıp atmama konusunda tereddütte kalmıştır. Zira bu türden şeylere itiraz edildiğinde sahip olduklarından daha fazla önem atfedilmesi söz konusu olabilirdi. Diğer taraftan itiraz edilmediğinde en saçma yalanlara bile inanılması şeklinde bazı tehlikeleri vardı. Yine de Babington Smith söz konusu iddiaların resmi bir görevli veya Zeki Bey'in önemsiz bu mektubundan başka daha yetkili bir ağız tarafından tekrarlanması söz konusu olmadıkça herhangi bir işlem yapmak istememiştir. Cassel de bu konuda Babington Smith ile aynı görüşteydi; mahkeme sürecinde ortaya çıkan bu saçmalıkları reddetme açıklaması yapmaya değer bulmamıştı. Bkz. HBS 30 220 (1), Babington Smith'den Cassel'e 09.11.1911'de gönderilen mektup; HBS 30 224, Cassel'den Babington Smith'e 15.11.1911'de gönderilen mektup.

¹²⁶⁰ Mecmua-i Ebuzziya, 17 Kasım 1911 [4 Teşrinisani 1327], S. 121, s. 129-134; Mecmua-i Ebuzziya, Ebuzziya Tevfik, "Bir Mukayesecik (Hükümet Hakkında Değerlendirme)", 1 Aralık 1911, S. 123, s. 193-197.

¹²⁶¹ H. Kayalı, *age.*, 1998, s. 111.

¹²⁶² N. J. Mandel, *age.*, 1976, s. 97-98.

çoğunluğu sağlanır sağlanmaz bir Yahudi Devleti kurmak olduğunu, bu amaçla Yahudilerin Filistin’de çok geniş toprakları ele geçirdiğini iddia etmiştir¹²⁶³. Musevi asıllı milletvekilleri Karasu ve Mazliyah’ın güçlü protestolarına rağmen İsmail Bey, Osmanlı topraklarına çok sayıda Yahudi’nin yerleşmesinden hükümeti mesul tutmuş ve ‘Filistin’den Mezopotamya’ya kadar’ etkilerini artırmayı amaçlayan Siyonist göçünü kontrol etmeyen hükümeti suçlamıştır. Buna cevaben Talat Bey ise, Siyonistlerin tekliflerinin reddedildiğini belirtmiş ve İsmail Bey’i sadık Yahudilere iftira atmakla suçlamıştır¹²⁶⁴. İsmail Hakkı Bey söylevine devamla, hükümetin, imparatorluktaki ekonomiyi ve sanayiye ele geçirecek amaçlarına ulaşmaya çalışan Siyonistlerin mücadele gücünü kırmaya çalışmadığını da öne sürmüştür¹²⁶⁵.

Bu arada İsmail Hakkı Bey Siyonizm meselesini, o günlerin en tartışmalı konularından 1911 Gümrük İstikrazına getirmiş ve bu istikrazdaki siyasi ve mali yön dışında, bir de Siyonist bir amaç ve Siyonist parmağı olduğunu ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey’in iddia ettiğine göre; Cavid Bey’in 1910 yılında kredi müzakerelerine başladığı dört Fransız bankasının tamamı Siyonist kuruluşlardı. İsmail Hakkı Bey, Cavid Bey’in Londra’da Sir Ernest Cassel ve aynı zamanda Dreyfus Bank ve Paris Mobiller Co. ile yaptığı müzakereleri ‘Siyonizmin bir parmağı’ olarak nitelendirirken, sonrasında borç vermeyi kabul eden Deutsche Bank’ın da İstanbul’dan Jacques Menasche aracılığıyla Siyonist kışkırtma konusunda aynı şekilde davrandığını ileri sürmüştü¹²⁶⁶.

Yine İsmail Hakkı Bey’in iddia ettiğine göre; Siyonistlerin Osmanlı Devleti’nde teessüs etmesi ve kökleşmesi ilk defa Sir Ernest Cassel ve Milli banka tarafından başlatılmıştı. Bu banka onların sermayesi ile teşekkül etmiş ve ismine Milli Banka denilmişti. Tabii ki bu banka burada kuvvetlenecek, zenginleşecek, memleketteki birçok mali meseleyi eline alacak, çalışacak ve kazanacak, mühim bir mevki elde ederek, Talat Bey tarafından reddedildiği söylenen maksada (Filistin’de devletleşmek) ulaşmak için el altından çalışacaktı. Osmanlı Devleti’nde mali işleri ve maliye müessesesini,

¹²⁶³ MMZC, Kırkdokuzuncu İnikad, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 3, 01 Mart 1911 [16 Şubat 1326]; N. J. Mandel, *age.*, 1976, s. 97-98.

¹²⁶⁴ I. Friedman, *age.*, 1997, s. 152-153.

¹²⁶⁵ MMZC, Kırkdokuzuncu İnikad, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 3, 01 Mart 1911 [16 Şubat 1326]; N. J. Mandel, *age.*, 1976, s. 97-98.

¹²⁶⁶ N. J. Mandel, *age.*, 1976, s. 97-98; I. Friedman, *age.*, 1997, s. 152-153.

bayındırlık işlerini, müessesatı maliyeyi vs avuçlarının içine alacaklardı. Selânik'ten Yahudi bir avukat olan Maitre (Metr) Salem de bunların en başındaki kişiydi¹²⁶⁷.

Sadrazam Hakkı Paşa'ya göre bu istikraz meselesinin Siyonizm ile katıyen bir münasebeti yoktu. İngiliz ve Fransız firmaları ile yapılan kredi görüşmelerinde Siyonistlerden ilham alındığı iddiası ise çok saçmaydı¹²⁶⁸. Yalnızca 1910'da Cavid Bey'in görüştüğü Fransız bankalarından La Banque Louis Dreyfus bir Yahudi yuvasıydı ve Deutsche Bank da bu türün Almanya'daki en büyük kuruluşuydu. Söz konusu bankayla ilgisi bulunan tüm Yahudiler, Siyonist ya da dini fikirlerle değil, iş ile motive ediliyordu. İsmail Hakkı Bey ve Lütfi Fikri Bey tarafından bahsedilen Osmanlı Yahudilerinin hiçbiri Yahudi "ajanı" değildi. Maitre Salem, La Banque de Salonique (Selânik Bankası) yöneticisiydi, Jacques Menasche ise 1910'da imparatorluktan ticari imtiyazlar elde etmeye çalışan bir Fransız grup ve Musevi bankası olmayan Bank Franeses adına hareket etmekteydi¹²⁶⁹.

Yine Sadrazam'a göre, The National Bank of Turkey'nin de Siyonist hareketle hiçbir bağlantısı yoktu. İngiltere'nin en büyük finansörlerinden ve "Osmanlıcılığın" değerli bir yandaşı olan Cassel'in de bir Siyonist olması mümkün değildi. Sir Ernest Cassel Mısır Milli Bankasını kurarak, Mısır'da servet edinmiş, İngiltere tebaasından bir adamdı. Bu şahsın Mısır'daki bankası oldukça başarılı olmuş; fakat hiç getirip de iki Musevi bile iskân etmemişti. Daha sonra da özellikle Mısır'ın sultanması için birtakım şirketler kurarak hizmetlerde bulunmuştu. Geçen sene Şehremaneti istikrazını yapmış, bankanın ne muamelelerinde, ne de Hükümet'e yaptığı tekliflerde ya da taleplerinde zerre kadar Siyonizme ilişkin bir taraf yoktu. Üstelik Sir Ernest Cassel, Devlet-i Aliyye'ye dostane hissiyatı olan bir adamdı, daima Hükümete muhabbetini beyan etmişti. İngiltere Kralı Edward Hazretleri'nin şahsî dostu ve İngiliz Kraliyet Sarayı'na giren, çıkan bir adamdı. Bu şahsın vaktiyle Musevi olup, olmadığı bilinmemekle birlikte, İngiltere'nin Anglikan Kilisesine mensuptu. İngiltere'nin soylularından ve büyük adamlarından addolunmaktaydı. Sonra bu istikraz meselesinde Sir Ernest Cassel'in kabahati yoktu. Eğer İngiltere Hükümetince, Devlet-i Âliye'ye bir istikraz vermek hususunda İngiliz sermayedarına müsaadede bulunulsaydı, muhtemelen Cassel Fransızların yapmadığı

¹²⁶⁷ MMZC, Kırkdokuzuncu İnikad, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 3, 01 Mart 1911 (16 Şubat 1326); N. J. Mandel, *age.*, 1976, s. 97-98.

¹²⁶⁸ I. Friedman, *age.*, 1997, s. 152-153.

¹²⁶⁹ MMZC, Kırkdokuzuncu İnikad, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 3, 01 Mart 1911 [16 Şubat 1326]; N. J. Mandel, *age.*, 1976, s. 96.

istikrazı yapmaya hazırdı. Hükümeti de o hususta kendisini teşvik etmediğinden Ernest Cassel bu istikrazı yapmamıştı¹²⁷⁰.

Kanaatimize göre, İsmail Hakkı Bey'in bu savları tamamen yersiz olmayabilirdi, zira 1910-11 istikrazında Türk Hükümeti'nin karşılaştığı güçlükler ve istikrazın sürüncemede bırakılması göz önüne alındığında, belki de Siyonistler de isteklerini kabul ettirmek için baskı kurmak amacını gütmüşlerdi. Kaldı ki kimi iddialara göre; Siyon hareketinde Yahudi zengin aileleri ve onların faaliyetleri azımsanmayacak bir yer işgal etmişti ve bu kişiler iktisadi güçlerini Siyon idealinin gerçekleşmesinde kullanmışlardı. Yine öne sürüldüğüne göre bu Yahudi finans baronları, 19. yy'da Osmanlı Devleti'nin siyasi ve iktisadi açıdan buhranlar yaşadığı bir dönemde, iktisadi dar boğazlarını aşmak amacıyla ilk defa 1854'te dış borçlanmaya gitmesini bir fırsat olarak değerlendirmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin iktisadi açıdan kötü durumda olduğunu ve bu durumu düzeltmek için Avrupa piyasalarına (aslında büyük ölçüde Yahudi finans çevrelerine) borçlandığını bilen Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin borçları karşılığında Filistin topraklarının kendilerine verilmesi taleplerini zaman zaman gündeme getirmişlerdi¹²⁷¹.

Bu bağlamda Musevilerin Filistin'e göçlerine izin verilmesi için ilk başvuruyu 1893'te yapan Theodor Herzl idi. Bu talebi reddedilen Herzl daha sonra (1896) Osmanlı istihbaratının Avrupa'daki ajanlarından Newlinski'yi, Mayıs 1902'de de hem Osmanlı Devleti, hem de İngiltere adına çalışan Macar Yahudisi bir ajan olan Arminius Vambéry'i aracı kılmış ve Sultan II. Abdülhamid'e bu göçün karşılığında çok cazip tekliflerde (Düyunu Umumiye borçlarının hafifletilmesi, 20 milyon altın lira para, Osmanlı Devleti'nin ekonomisini Avrupa'nın vesayetinden kurtarma) bulunmuştu. Ancak tüm bu teklifler II. Abdülhamid tarafından kabul edilmezken, bir fermanla da Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerini yasaklamıştı¹²⁷².

¹²⁷⁰ MMZC, Kırkdokuzuncu İnikad, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 3, 01 Mart 1911 [16 Şubat 1326]; N. J. Mandel, *age.*, 1976, s. 96.

¹²⁷¹ M. K. Öke, *age.*, 1991, s. 40; Osmanlı topraklarındaki Siyonist faaliyetler ve talepler için ayrıca bkz. Tasvir-i Efkâr, 4 Teşrinisani (Kasım) 1909, s. 6-7; The Levant Herald, 08 Ocak 1910, s. 10; The Levant Herald, 29 Ocak 1910, s. 34; The Levant Herald, 02 Nisan 1910, s. 115; The Levant Herald, 30 Temmuz 1910, s. 271; The Jewish Herald, 17 Ağustos 1911, Houston, Texas.

¹²⁷² Osmanlı Devleti'nin mali sıkışıklık içinde bulunduğunu bilen Siyonistler Ekim/Kasım 1909'da da, Osmanlı Hükümeti'ne 250.000.000 \$'lık bir kredi teklifinde bulunmuşlardır. Mecmua-i Ebuzziya'nın verdiği habere göre Amerikalı Siyonistler, Osmanlı Hükümeti'ne 250.000.000 \$'lık bir istikraz teklif etmişler, karşılığında da 7 milyon Musevinin "aynı yerde", Suriye taraflarında iskanını talep etmişlerdi. Yine aynı gazetenin 1911'de verdiği başka bir haberde de; İtalya, 1911'de Trablusgarb'a saldırıya başladığı sırada Paris'te aralarında Osmanlı Musevilerinden Maitre Salem'in de bulunduğu Siyonist ileri gelenlerine bir teklifte bulunmuştu. İtalya Hükümeti'nin bu kişilerden istediği; 60 milyon frank karşılığında savaşa meydan verilmemesi ve Trablusgarb ile Bingazi'nin İtalya'ya terk edilmesi konusunda Osmanlı Devleti'nin

Bu konuda başka ilginç bir detay ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında yer almaktadır. Kudüs Mutasarrıfı'nın 1903'te edindiği bilgilere göre Siyonistler kendi aralarında topladıkları yardımlarla merkezi Londra'da olan 2 milyon İngiliz lirası sermayeli “*Musevi Müstemlekat Bankası*” adında bir banka kurmuşlardı. Arkasında da bu bankaya bağlı olarak, Yafa ve Kudüs'te “*Anglo Palestin Bankası*” adında şubeler açmak istemişlerdi. Söz konusu bankanın İngiltere tarafından desteklendiği ise açık ve kesindi. Banka daha çok arazi konusunda uygun krediler kullandırmakta olup, Yafa halkı da paraya çok ihtiyaç duyduğundan arazilerini bankaya rehin bırakarak borçlanmaktaydı¹²⁷³. Yafa köylüleri borçlarını zamanında ödeyemediklerinden banka büyük ölçeklerdeki araziye kolayca ele geçirebilecek güçlü teminatlara sahipti. Kudüs Mutasarrıfı özellikle eskiden yerleşmiş olan Osmanlı Musevilerinin ve yabancı Musevilerin Filistin topraklarında emlak, arazi satın alıp, yerleşmelerine engel olunamadığını, buna da İngiliz konsolosluğunun korumacı tavrının neden olduğunu bildirerek, Rothschild'in “Ayka” (JCA) denilen örgüt kanalıyla bu harekete yardım ettiğinden söz etmişti¹²⁷⁴.

Gerçekten de Avrupalı başarılı Yahudi iş adamları 1891'de aralarında toplanarak, ekonomik zorluklar içinde bulunan ya da zulüm gören Yahudilere yardım etmek amacıyla “*Yahudi Kolonizasyon Birliği*” [(JCA) (The Jewish Colonization Association)] adında bir anonim şirket kurmuşlardı. Baron Maurice de Hirsch tarafından kurulan bu hayır kurumu o zamanlar Siyon idealinin gerçekleşmesi için Avrupa ve Asya'dan göç edip, başka yerlere yerleşen Yahudilere ekonomik destek vermeyi amaçlamıştı. Söz konusu derneğin yedi Yahudi hissedarı daha bulunmaktaydı. Bunlar zamanın büyük finans baronları; Paris'ten S. H. Goldschmidt, Salomon Reinach, Londra'dan Sir Ernest Joseph

ikna edilmesi idi. İtalyanların vermek istedikleri 60 milyon frank bedel ile mülkün Siyonistler tarafından İtalya'ya verilmesi karşılığında Siyonistlere de ileride Trablusgarb ve Bingazi'de Siyonist Cemiyeti tarafından iştirak ve istimlak olunacak arazi verilerek, ödeşilecekti. Bkz. Tasvir-i Efkâr, 4 Teşrinisani (Kasım) 1909, s. 6-7; Mecmua-i Ebuzziya, Siyonistler Teşebbüsatta, İmzasız, 13 Ekim 1911 [19 Şevval 1329], S. 116, s. 1195-1197; Mecmua-i Ebuzziya, Ebuzziya, 17 Kasım 1911 [25 Zilkade 1329], S. 121, s.129-134; M. K. Öke, *age.*, 1991, s. 77; T. Aslan, *agm.*, 2011, s. 46-48; İ. Küçükömer, *age.*, 2012, s. 95.

¹²⁷³ BOA. BEO.Dosya No: 2153 Gömlek No: 161449, 12 Ağustos 1903, Kudüs Mutasarrıfı Osman bin Kazım. Kudüs Mutasarrıflığından Sadaret'e tahrîrât. Bkz. Ek:13; Ay Mecmuası, 5 Ekim 1911, S. 1, s. 3, İstanbul; Servet-i Fünun, 28 Mart 1912 [15 Mart 1328], S. 1086, s. 470.

¹²⁷⁴ BOA. BEO.Dosya No: 2153 Gömlek No: 161449, 12 Ağustos 1903, Kudüs Mutasarrıfı Osman bin Kazım. Kudüs Mutasarrıflığından Sadaret'e tahrîrât. Bkz. Ek:13; Başka bir kaynaktan da ünlü Yahudi Avrupalı banker Rothschild'ler ve iş ortaklarının 19. yy'ın sonlarına doğru Atlantik Okyanusu'nun her iki tarafında Siyonizmi finanse ettikleri kaydedilmektedir. Bkz. A. Plessis, *age.*, 2014, s. 313.

Cassel, Lord Rothschild, Sir Julian Goldsmid, F. D. Mocatta, Benjamin Luis Cohen'di¹²⁷⁵.

Öte yandan Meclisi Mebusan'daki Siyonist suçlamalarının ardından çok geçmeden 22 Nisan 1911'de o sıralarda Türkiye'deki en etkili gazete olan Tanin'in başyazarı Hüseyin Cahit isim vermeden; bir tercümanın hiç durmadan, hükümetin Siyonizmi teşvik etmek ve memleketi Yahudilere satmak ile suçlayan propaganda yaptığını ve gazetecileri etkilemek amacıyla gece-gündüz çalıştığını yazarak, bir karşı saldırı başlatmıştır¹²⁷⁶. Arkasından Cavid Bey de 28 Nisan 1911'de konu hakkında görüştüğü Babington Smith'e; halihazırda devam eden iki ülke arasındaki politik krizde Fitzmaurice'in parmağı olduğunu söylemiştir. Cavid Bey, Fitzmaurice'in sık sık gerici türden mollalarla sohbet ederek onlara; Şeyh'ül-İslam ve diğerlerinin Mason olduklarını yaydığını belirtmekteydi. İttihat ve Terakki karşıtı bir darbe girişimine karışan Miralay Sadık Bey'in evini ziyaret eden, Yeni Gazete'yi finanse eden Fitzmaurice'den başkası değildi¹²⁷⁷. İngiliz balosuna, muhaliflerden Vasfi Efendi sarığıyla geliyor, orada bu tercümanla bir köşeye çekilip saatlerde konuşuyorlardı, ne konuştuklarını anlamak hiç de zor değildi. Cavid Bey 03 Mayıs 1911'de Adam Block'a kabineden çekilmek istediğini söylerken bunun nedeninin Fitzmaurice olduğunu ifade etmiştir¹²⁷⁸.

İlginç bir şekilde Fitzmaurice ve onun etkisindeki İngiliz büyükelçisi Lowther'ın sebep olduğu bu gerginliklerin o sıralarda İngiliz Dışişleri'nden bağımsız bir şekilde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Çünkü İstanbul'daki bu tartışmaların üzerinden çok geçmeden Sir Edward Grey, Fitzmaurice hakkında öğrendiği bir olaydan dolayı büsbütün çileden çıkmış ve Lowther'ı bu konuda uyarmak zorunda kalmıştır. Fitzmaurice, Lowther'dan ve Dışişleri'nden habersiz bir şekilde Türk Gümrük Dairesini başarıyla yöneten ve oldukça saygı duyulan Sir R. F. Crawford'a; *“Türklerin kendilerine iyi davranmadıklarını ve bu yüzden onlara herhangi bir lütf göstermesinin ya da onlara yardım etmesinin beklenemeyeceğini”* söyleyerek, onun Türkiye'deki görevini bırakması

¹²⁷⁵ The Bolivar Bulletin, Baron Hirsch's Scheme, September 18, 1891, Vol. XXVII, No. 5; WEB_29. http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/judaica/ejud_0002_0011_0_10128.html, (26.01.2016).

¹²⁷⁶ Tanin, Hüseyin Cahit, 22 Nisan 1911.

¹²⁷⁷ Babington Smith ise iddia edildiği şekilde Fitzmaurice'in entrikalar içinde olduğunu sanmamaktaydı, ancak Fitzmaurice bilgi almak amacıyla ihtiyatsız bir şekilde çok sıklıkla her türlü milletvekiliyle görüşmekteydi. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 187 (2), Babington Smith'den Cassel'e 26.04.1911'de gönderilen mektup; HBS 28 178 (3-4), Babington Smith'den Cassel'e gönderilen 28.04.1911 tarihli memorandum.

¹²⁷⁸ H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, c. I, 2014, s. 109, 129; Ancak Cavid Bey'in konumunun tekrar güçlenmesiyle birlikte NBT'nin yöneticileri çok memnun olmuşlardı. Bkz. Cambridge University, Trinity College Library, HBS 28 142 (2), Cassel'den Babington Smith'e 18.03.1911'de gönderilen mektup.

için gizli bir baskı uygulamıştı. Fitzmaurice ayrıca; “İngiltere’nin mevcut rejime sıcak yaklaşmadığı için Türkiye’den ayrılmayı düşünebileceğini” de ifade etmişti. Crawford bu durumu daha sonra Edward Grey’e anlattığında Dışişleri Bakanı bunu şaşkınlıkla karşılamış ve Lowther’a şunları yazmıştı:

“Bunun tamamen yanlış olduğunu söyledim. Türkleri Basra Körfezi ile ilgili bazı meselelerde kızıp, zorladığımız tamamen doğrudur. Eğer Türkler inatçılıklarına devam ederlerse biz de onların gümrük vergisi artışı ve bu türden başka isteklerini kabul etmeyeceğiz. Fakat şu an için benim kafamdaki diplomatik oyunda Crawford üzerinden bir karşı atak yapmak asla geçmiyor. Crawford bunu benim zorlamamla ve bana özel olarak anlattığından dolayı sana Fitzmaurice’in işine son ver demiyorum ama onun bu türden intibalar yaratmasını engellemeni istiyorum”¹²⁷⁹.

Üstelik Grey daha kısa bir süre önce, İngiltere’nin Jön Türklere sıcak bakmadığı şeklindeki “sözde iddialara” sebep olacak bir temel olmadığını Avam Kamarası’nda, açıklamak zorunda kalmıştı. Edward Grey’e göre, İngiliz Dışişlerinin izlemek istediği Türkiye politikası ile İstanbul’daki elçiliğin yarattığı izlenim arasında büyük uyumsuzluklar vardı ve ortaya çıkan yanlış izlenimlerin sorumlusu ise Fitzmaurice idi¹²⁸⁰.

3.5. 1912 Senesi %6 Faizli Bağdat Şehri Belediye İstikrazı ve Diğer Belediye Kredileri

O günlerde hiç şüphesiz Türk Hükümeti’nin vereceği destek NBT için büyük anlam taşımaktaydı. Banka 1910 yılı ortalarına gelindiğinde bazı devlet kredileri ve kamu ihaleleri için Türk Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştu. Türk Hükümeti de bu dönemde NBT’ye bazı kamu ihaleleri vermek istemekte, bazı rüsum ve varidatları karşılık göstererek, yoğunlukla Bağdat ve Basra Vilayetinin bayındırlık işlerinde kullanılmak üzere istikrazlar yapmayı planlamaktaydı. Bunlardan biri de bankanın da üzerinde çok durduğu ve istikrazını üstlenebilmek için Cavid Bey ve diğer hükümet görevlileriyle istişarelerde bulunduğu Bağdat Vilayeti’nin talep ettiği bir istikraz ile ilgiliydi. 25 Kasım 1909’da Bağdat’a Vali olarak atanan Nazım Paşa, geçmişte sürgün

¹²⁷⁹ PRO, FO 800/193A, E. Grey’dan Lowther’a 15 Mayıs 1911’de gönderilen “Private” başlıklı mektup, s. 281.

¹²⁸⁰ Lowther ise bir kez daha kendi Dışişleri nezdinde zor durumda kalan baştercümanı savunmuş ve Fitzmaurice’in, Majestelerinin Hükümeti’nin politikalarına aykırı hiçbir şey yapmadığını, bütün bunları Katolik olmasından dolayı “sahte” Hür Masonların ona saldırmasına bağlamıştı. Bkz. G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 154.

olarak görev yaptığı bu bölgedeki sorunları iyi bildiğinden, başta eşkıyalık hareketleri olmak üzere ciddi tedbirler almak istemiş, bölgenin uzun yıllardır ihmale uğramış olması sebebiyle kapsamlı bir bayındırlık hamlesine girişmişti¹²⁸¹.

Vali Nazım Paşa, Bağdat Vilayeti'nde yapmayı planladığı tanzim ve ıslah çalışmalarının finansmanını ise belediyenin bazı gelirlerini teminat göstermek suretiyle NBT'den yapılacak bir istikraz ile çözmek istemişti. Belediye istikrazdan elde edeceği para ile birçok iş yapmayı planlamaktaydı. Bunlar arasında; iki asma demir köprü inşası, Felluce, Samira, Garar ve Azamiye köprülerinin yenilenmesi, caddelere asfalt döşenmesi, yeniden bir salhane inşası, on beş iskele yapımı, beş küçük vapur alımı¹²⁸², gureba hastanesinin tamiri ve genişletilmesi, halkın sağlığının korunması amacıyla muntazam lağımlar yapmak gibi işler bulunmaktaydı. Vilayet İdâre Meclisi ve Belediye kararıyla 200.000 liralık bir istikraz alınması kararlaştırılmış ve bu amaçla Ağustos 1910'da Milli Banka'ya müracaat edilmişti. Bağdat Belediyesi'nin söz konusu kredi başvurusu, o zamanlar bayındırlık ve alt yapı işlerine girmek isteyen NBT tarafından da olumlu karşılanmıştı. Bir süre sonra da Sir Babington Smith ile Bağdat Valisi Nazım Paşa arasında kredinin şartları konusunda bir mutabakat sağlanmış ve prensipte bir anlaşmaya varılmıştı¹²⁸³. Bankanın 1910 kredisindeki mağduriyeti ve yaşadığı hayal kırıklığından sonra, Foreign Office de Bağdat Belediyesi ile imzalanacak bir kredi işleminde bankanın hareketlerini engellemeyeceğini, bağımsız hareket edebileceğini bildirmişti.

Bağdat Belediyesi, NBT ile istikraz görüşmeleri sırasında kredinin faizinin %6 olması, geri ödemesinin 35 yılda tamamlanması ve 16.000 liralık yıllık taksitler halinde ödenmesi üzerinde durmuştu. İstikraz karşılığında %94 ya da %95 ihraç oranıyla tahvil ihraç edilecekti. Kredinin teminatı olarak ise belediyeye ait bir kısım varidat tahsis edilecekti. Bunlar arasında mezbahane (6.600 lira), köprü gelirleri (köprü geçiş ve benzer gelirleri, 6.400 lira), gaz yağı depoları (800 lira), at rüsumu (meydan-ı esb, 900 lira),

¹²⁸¹ Nevzat Artuç, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği (25 Kasım 1909 – 15 Mart 1911)", *Belleten*, Cilt: LXXIV, Sayı: 271, Türk Tarih Kurumu, Aralık, 2010, s. 836.

¹²⁸² O dönemde Dicle, Fırat ve Şattularap nehirlerinde işleyen Osmanlı (İdare-i Nehriye, Ağa Cafer) ve İngiliz (Lynch) vapurlarının yanı sıra, Bağdat Belediyesi de küçük vapurlarını Bağdat-Halep arasında çalıştırmaktaydı. Bu vapurlar, Felluce'den Halep'in doğusundaki Meskene'ye, Fırat üzerinden de Müseyyib'e yük ve yolcu taşımaktaydı. Bu vapurlar da İdare-i Mahsusa'nın vapurları gibi, I. Dünya Savaşı sırasında Dicle, Fırat ve Şattularap nehirlerinde asker, silah ve mühimmat taşıyarak askeri amaçlı olarak kullanılmışlardı. Bkz. Davut Hut, "Buharlı Gemiler Çağında Osmanlı Deniz ve Nehiryolu Ulaşımı", *Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Raylı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Uçar, Çamlıca Basın Yayın, 2011, İstanbul, s. 99.

¹²⁸³ HBS 28 120 (2), Babington Smith'den Cassel'e 31.08.1910'da gönderilen mektup.

belediyenin tasarrufunda olan kahvehane ve dükkan kiralari (400 lira), su şebekesi gelirleri (3.000 lira), bekçiler varidatı (bekçi resmi hasılatı, 500 lira) gibi kaynaklar bulunmaktaydı. Sir Henry Babington Smith konu ile ilgili olarak Dahiliye Nazırı Talat Bey ile de görüşmüş, hem Talat Bey, hem de Cavid Bey, hükümetten krediye onay almakta zorluk çekmeyeceklerini öngörmüştü. Ayrıca Talat Bey, hükümetin ihtiyaç duyulduğu takdirde Bağdat Belediyesi'ni yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlayabileceklerini ifade etmişti. Kaldı ki Cavid Bey de Londra ziyareti sırasında benzer güvenceleri vermişti¹²⁸⁴.

NBT, Bağdat Belediyesi'nin kredi talebi ile ilgili olarak Dahiliye Nezareti'ne de bir yazı göndermiş ve söz konusu istikraz işlemine müsaade edilip, edilmeyeceğini sormuştu¹²⁸⁵. Banka ayrıca Osmanlı Hükümeti'nden, belediyenin yükümlülüklerini aksatması halinde gerekli talimatları vereceği konusunda bir taahhüt de istemişti¹²⁸⁶. Babıâli de bu aşamada, Bağdat Vilayetince akdedilecek istikraz için belediyece gösterilen karşılığın tahsil edilmesinde hükümetçe yardımda bulunulacağına dair sözleşmede açık bir şartın bankaca talep edilmesinden dolayı, böyle bir taahhüde girmeden önce belediyece gösterilen karşılığın bu tutarda bir borcu ödemeye yeterli olup olmadığından emin olmak istemişti. Kaldı ki Babıâli de zaten belediyenin almayı planladığı 229.900 liralık (209.000 sterlin) (senevî %897 nispetinde kümülatif bir itfâ akçesi hesabıyla belediyenin eline geçecek olan para 200.000 Osmanlı lirası olacaktı) istikrazın karşılığı olarak belediye tarafından gösterilen gelirlerin bu tutarda bir kredi borcunu ödemeye yetip yetmeyeceği konusunda ciddi şüpheler taşımaktaydı. Babıâli ayrıca sözleşmede Hükümeti maddi sorumluluk altına sokacak bir şartın olmadığından da iyice emin olmak istemekteydi. Nitekim Bağdat belediyesine Şubat 1911'de gönderilen bir telgrafta, kredi

¹²⁸⁴ BOA. ŞD.Dosya No: 29 Gömlek No: 30, (Bağdat Valisi Nazım'dan Milli Banka'ya 23 Ağustos 1910; aynı yerde Şura-yı Devlet'ten Türkiye Milli Bankası'na); HBS 30 110 (6), Babington Smith'den Cassel'e 23.11.1910'da gönderilen mektup; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, s. 179.

¹²⁸⁵ Osmanlı Devleti'nde, Osmanlı vilayet belediyeleri kent yönetiminde özerk hareket edebilen teşkilatlar olmadığından yapmak istedikleri istikrazlarda merkezi hükümetin onayını almak zorundaydılar. İşleyişe göre, belediyeler büyük paralar ve yetki kullanmayı gerektiren mali ihtiyaçlar söz konusu olduğunda, konu önce idare meclisinde görüşülüp, daha sonra mülki amir tarafından merkezi hükümete bildirilmekteydi. Öyle ki belediye teşkilatları, en temel görev alanları olan bayındırlık, kamu hizmetleri gibi alanlarda bile kendi inisiyatifleri ile karar verebilecek yetkilere haiz değillerdi. Bkz. Yasemin Avcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Belediyeciliği Üzerine Karşılaştırmalı Analizler", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24, 2016, s. 174. Daha önce değindiğimiz İstanbul Belediye kredisi (1909), Bağdat Belediye kredisi (1912) örneklerinde de olduğu gibi izlenen yol; kredi işlemlerinin Osmanlı Hükümeti'nce onaylanması ve genellikle belediyenin yaptığı istikraza kefalet vermesi şeklinde idi. Kaldı ki istikraza veren banka da hükümetçe verilecek bir garantiyi her şeyin üstünde tutmaktaydı.

¹²⁸⁶ BOA. ŞD.Dosya No:29 Gömlek No:30, Türkiye Milli Bankası'ndan Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne, 27 Ağustos 1910 [14 Ağustos sene 1326].

sözleşmesinde ödemelerde bir aksama olması halinde hükümeti maddi bir sorumluluk altına sokacak bir madde olup olmadığı sorulmuştur. Bağdat Belediyesi ise istikraz mukavelesinin hiçbir maddesinde hükümetin yardımına dair bir tabir olmadığını, yalnız on birinci madde mucibince hükümetin, Bağdat Belediyesi'nce gösterilen karşılığın tahsil edilip, bankaya verilmesine doğrudan doğruya yetkili olduğu ve bu anlamda hükümete yükümlülük getiren hiçbir şey olmadığını bildirmiştir¹²⁸⁷.

Ancak Şura-yı Devlet yaptığı müzakereler sonucunda, Bağdat belediyesinin istikraz edeceği meblağı çok yüksek bulmuş ve borcun vadesinde ödenmesinin mevcut varidatlarla mümkün olmadığı kanaatine vararak, bu tutarda bir istikraza devletçe müsaade edilemeyeceğini ve bu durumun vilayete bildirilmesini beyan etmiştir. Söz konusu istikrazın Bağdat belediyesinin gelişimine katkı sağlayacağı ve yararlı olacağı da dikkate alınarak, belediyenin planladığı işlere daha mutedil bir istikraz ile başlaması tavsiye edilmiştir. Şura-yı Devlet ayrıca, Bağdat Vilayeti tarafından gönderilen telgrafta yalnız istikraza karşılık gösterilen varidatın isimlerinin sıralandığı, bunların miktarlarının açıkça belirtilmediği, bunları tetkik etmeden talep edilen istikraza izin verilemeyeceği, %6 olan faizin %4'e indirilmesi, bankaya verilecek komisyonun ise 1/8 oranına çekilmesi bildirilmişti. Ayrıca 229.900 lira tutarında ihraç olunacak tahvilatın, 200.000 lira karşılığında bankaya terk edilmesi %15 derecesinde bir zarar oluşturacağından, bu da reddedilmişti¹²⁸⁸.

Zaten çok geçmeden de Bağdat Valisi Nazım Paşa söz konusu kredi işlemi sonuçlanmadan, 15 Mart 1911'de, İttihatçıların etkin olduğu İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti'nde Valilik'ten azledilmiştir¹²⁸⁹. Ancak kredi mevzusu kapanmamış, Ağustos 1911'de Arap aşiretlerinin ayaklanmalarını bastırmak üzere Bağdat'a vali olarak atanan Ahmed Cemal Bey sürüncemede kalan kredi meselesini tekrar gündeme getirmiştir.

¹²⁸⁷ BOA. ŞD.Dosya No: 29 Gömlek No: 30, (Dâhiliye Nezâreti'nden Türkiye Milli Bankası'na); BOA. DH.İD. Dosya No: 88, Gömlek No: 10 (Bağdat Belediyesi'nden, Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhî'ye).

¹²⁸⁸ Şurayı-Devlet, Dersaadet Belediye İdaresi ile Vilayet Belediye İdaresi'nin başka kanunlara tâbi bulunması sebebiyle, birinin hükmünün diğerini kapsamadığını bilse de, yine de bazı açıklamalarda bulunmayı gerekli görmüştü. Buna göre Vilayet Belediye İdaresi kanununun üçüncü maddesinin bir fıkrasında; "*belediyelerin kendilerine ait emlakı değiştirme veya başkasına devretmeye ve de gelirlerinin bir kısmını karşılık göstererek istikraz yapmaya yetkileri oldukları*" yazılsa da, Osmanlı Hükümetleri istikraz edilecek borcun zamanında ödenmesini ve istikraz edilecek meblağın belediyeye fayda sağlayacak işlerde kullanılmasını tetkik etmekle yetkiliydi. Her ne kadar söz konusu istikrazın belediyenin gelişimine katkıda bulunacağı anlaşılmışsa da, bu borcun mevcut gelirlerle ödenmesi akla yatkın gelmemiş, bu nedenle de borçlanma uygun görülmemişti. Bkz. BOA. ŞD.Dosya No: 29 Gömlek No: 30, 29 Ağustos 1910 [16 Ağustos 1326], Dâhiliye Nâzırı'ndan Huzûr-ı Âlî-i hazret-i sadâret-penâhiye; BOA. ŞD.Dosya No:29 Gömlek No:30, Şura-yı Devlet'ten Bağdat Vilayeti'ne telgraf, 27 Ekim 1910 [14 Teşrinievvel 1326].

¹²⁸⁹ N. Artuç, agm., 2010, s. 836.

Cemal Bey, bu amaçla Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf göndererek, belediyenin büyük bir mali sıkıntı içinde olduğunu, belediyenin muhtelif mahallere olan borçlarının ödenebilmesi ve acil harcamalarının karşılanması için çok ivedi bir şekilde Türkiye Milli Bankası'ndan 30.000 liralık bir istikrazın alınmasının zorunlu olduğunu bildirmiştir. Konu Babıâli'ye iletilmiş olmakla birlikte, İstanbul'dan hemen haber gelmemiştir. Cemal Bey maruzatını değişik tarihlerde Dahiliye Nezareti nezdinde dile getirmeyi sürdürerek, özellikle de önceki borçların ödemelerinde büyük darlığa düşülmesinden dolayı konunun aciliyetine dikkat çekmiştir¹²⁹⁰.

Bağdat Valisi Cemal Bey'in Babıâli nezdindeki yoğun çabaları üzerine olsa gerek, nihayet Kasım 1911'de Sadaret'ten, Dahiliye Nezareti'ne bir yazı gönderilerek, Bağdat belediye kredisi ile ilgili bir karara varıldığı bildirilmiştir. Buna göre Bağdat Vilayeti eski Valisi Nazım Paşa zamanında Bağdat Vilayeti'nde ıslah, tanzim ve faydalı girişimlerin yerine getirilmesi bağlamında Bağdat Belediyesi gelirleri karşılık gösterilmek suretiyle Türkiye Milli Bankası ile imzalanması planlanan 200.000 liralık istikraza, belediyenin mevcut vâridâtının ödemeye müsait olup olmadığının Vali Cemal Bey'e sorulduğu, yapılan yazışmalar ile Şura-yı Devlet ve Meclisi Vükela'da görüşülen 200.000 liralık istikrâzın geri ödemesine belediye vâridâtının yeterli olmadığı, bununla birlikte yarım kalmış olan bayındırlık işlerinin tamamlanması ve bu işlere ait borçların kapatılmasını teminen Vali Cemal Bey'in talepleri üzerine Bağdat belediyesinin söz konusu banka ile 30.000 liralık bir istikrâz akdine izin verildiği bildirilmiştir¹²⁹¹.

Dahiliye Nezareti de, Bağdat Vilayeti'ne bir tebligat göndererek, Meclis-i Vükelâ'nın 14 Kasım 1911 tarihli tezkeresiyle istenilen istikrazın onaylandığını bildirmiştir. Buna göre Türkiye Milli Bankası'ndan alınacak 30.000 liralık istikraz, en son olarak 35 senede kapatılacak, her sene faiz ve anapara ödemelerine mahsuben 2.400 lira verilecekti. Şayet Belediyenin mali gücü yettiği takdirde bu miktardan fazlası tediye edilirse de geri ödeme süresi buna göre kısaltılacaktı. Teminat olarak ise senevî 7.000 lirayı bulan zebhiye rûsûmundan [kasaplar vergisinden] karşılık gösterilecek ve bu

¹²⁹⁰ BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 101, Vali Cemal Bey'den Dahiliye Nezareti'ne, 02 Kasım 1911 [20 Teşrinievvel 1327]; BOA. DH.İD. Dosya No: 88, Gömlek No: 10 099 (Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e, 11 Ocak 1911 [29 Kanunievvel 1326].

¹²⁹¹ BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 094 (Sadrazam nâmına Müsteşar'dan Dâhiliye Nezâret-i Celilesi'ne, 30 Kasım 1911 [17 Teşrinisânî 1327].

zebhiye resminin her sene 2.400 lirası Milli Banka nâmına Osmanlı Bankası'na veya başka bir yere yatırılacaktı¹²⁹².

Ancak daha sonra bankanın 35 sene müddeti çok bulması ve belediyenin de senelik 6.000 lirayı ödeyebileceğini ve yedi sene zarfında krediyi tamamen kapatabileceğini beyan etmesiyle sözleşme şartlarının yeniden tadil edilmesi gündeme gelmiştir. Bağdat Valisi Cemal Bey'in uygun bulması, Dahiliye Nezareti'nin de onaylaması üzerine sözleşme şartları buna göre yeniden düzenlenmiştir¹²⁹³. Neticede 24 Nisan 1912'de Bağdat Belediyesi ve Türkiye Milli Bankası arasında imzalanan 30.000 İngiliz liralık istikraz anlaşmasına göre; söz konusu istikrazın geri ödeme süresi yedi yıl, faizi %6 olurken, her sene faiz ve anapara için 6.000 lira ödenmesi kabul edilmiştir. Ayrıca Türkiye Milli Bankası'nın talebi üzerine sözleşmede, Bağdat Belediyesi'nin istikrazın şartlarını yerine getirmediği takdirde verdiği garantinin yerine getirilmesini teminen borcun bitimine kadar Hükümet-i Seniyye-i Osmaniye'nin idari tedbirleri olarak gerekli emir ve talimatı vereceği de taahhüt edilmişti¹²⁹⁴.

Sözleşme şartları uyarınca, ödemesi zorunlu olacak meblağlar vadeleri geldiğinde mültezimler tarafından doğrudan doğruya Türkiye Milli Bankası'na veya mezkûr bankanın vekillerine (Eastern Bank) ödenecekti. Zira NBT'nin o dönemde Bağdat'ta şubesi ya da acentası olmadığından kredinin geri ödemeleri, bölgedeki işbirlikçisi Eastern Bank aracılığıyla yapılmıştı. Eastern Bank ise Hindistan'da şubeleri olan ve kısa bir süre önce (1912) Bağdat'taki şubeyi açan İngiliz kökenli bir bankaydı. Söz konusu bankanın

¹²⁹² BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 082; BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 091 (Bağdat Vilâyeti'ne telgraf, 02 Kasım 1911 [20 Teşrinievvel 1327]).

¹²⁹³ BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 086, Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilâyeti'ne Telgraf, 02 Kasım 1911 [20 Teşrinievvel sene 1327]; BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 089, Bağdat Valisi Cemal Bey'den Dahiliye Nezareti'ne, 17 Şubat 1912 [4 Şubat 1327]; BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 091.

¹²⁹⁴ Toplam on altı maddeden oluşan anlaşmayı Bağdat şehri belediyesi nâm ve hesâbına belediye reisi Ahmed Cemal Bey ve NBT adına da bankanın İdare Meclisi Reisi ve Genel Müdürü Sir Henry Babington Smith imzalamıştır. Söz konusu istikraz, Bağdat şehri hudutları içinde kamu yararına yapılacak bazı işler için harcanacaktı. Sözleşme uyarınca istikraz için her biri "100" İngiliz lirası veya "110" Osmanlı lirası kıymetinde "300" adet hamiline olan tahvil çıkarılacak ve altı aydan altı aya yani her senenin 1-41 Ocak ve 1-14 Temmuz tarihlerinde hâmilinin arzusuna göre Londra'da İngiliz lirası ve Bağdat ile İstanbul'da Osmanlı lirası olarak tediye edilmek üzere senelik %6 altı faiz verilecekti. İstikraz tahvilatının bedeli %11,913 nispetinde kümülatif bir itfa akçesi (itfa fonunun İngilizcesi sinking fund'dur. İtfa akçesi, ihraç edilen tahvillerin ihraç eden şirket tarafından yıllar içinde satın alınması için kurulan fon'a verilen isimdir. Vade sonundaki nominal değer üzerinden ödeme sırasındaki nakit sıkışıklığına düşme riskini azaltmak için uygulanır. Daha açık bir deyişle borç tahvillerinin vadeler geldiğinde nakit darlığına düşmeden ödenebilmesini kolaylaştırmak için bir tür karşılık ayrılmasıdır) tahsis edilmek suretiyle ödenecekti. Bkz. BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 061-062-063-064-065-066-067-068-069-070-071; BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 080, (Türkiye Milli Bankası Meclisi İdâresi'nden Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne 9 Şubat 1912); BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 077 (Dahiliye Nezareti'nden Türkiye Milli Bankası Müdüriyeti'ne).

Mezopotamya'nın her bölgesinde büyük iş deneyimlerine sahip E. D. Sassoon & Co. adlı finans şirketi ile bağlantısı vardı ve bu nedenle bölgede çok aktif olması beklenmekteydi. NBT'nin söz konusu banka ile temasa geçmesini ise Gülbenkian sağlamıştı. Gülbenkian'a göre NBT, şayet bu bölgede Eastern Bank tarafından temsil edilirse, bu durum bankaya önemli iş ve ticaret hacimleri kazandırabilecekti. Çünkü Eastern Bank'ın yol göstericisi olan Sassoon ile yapılacak bir iş birliğinin değeri paha biçilmezdi. Gülbenkian'ın teklif ettiği şey; NBT-Eastern Bank ortaklığında bir şirket kurulması, bu şirketin de Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde her türlü imtiyazı güvence altına alarak, özellikle de Mezopotamya'daki tüm işlere (Bağdat ve Basra yöresinde) talip olunmasıydı¹²⁹⁵.

Bu şekilde NBT, Bağdat Belediye kredisi vesilesiyle, arkasında Sassoon'lar gibi güçlü hissedarların olduğu Eastern Bank ile bölgede iş birliği yapma fırsatı bulurken, bu başlangıç ile Mezopotamya'da daha kapsamlı ve hatta tüm bölgeyi kapsayan birçok iş için de yeni umutlar doğmuştu. Ancak ilerleyen günlerde Bağdat Belediye kredisinde bazı güçlükler ve sorunlarla karşılaşmıştır. İlk önce Haziran 1912'de Bağdat Belediye Meclisi'nin istifası üzerine banka telaşa kapılmış ve Babıâli'ye başvurarak, söz konusu istifanın belediye ile imzaladıkları istikraz sözleşmesini etkileyip etkilemeyeceği sorulmuştur. Bunun üzerine Bağdat Valisi Cemal Bey, Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf göndererek, NBT'nin borç vereceği meblâğın belediye heyetini teşkil eden azaya değil, belediyenin manevi şahsına ait olduğunu, Bağdat Belediyesi pâyidâr kaldıkça istikraz muamelesine hiçbir tesiri olmayacağını bildirmiştir. Cemal Paşa ayrıca, Belediye Heyeti'nin istifa kararının, belediyeye yönelik birtakım yolsuz muamelelerden dolayı,

¹²⁹⁵ Ayrıca Belgium Turkey Navigation planı da bu kapsama alınacak olup, bu bölgede Eastern Bank, NBT ve Irak Exploration Limited tarafından elde edilen tüm imtiyazlar söz konusu şirketin emrine ve yararına olacaktı. Bu bağlamda Eastern Bank ve NBT'nin birlikte oluşturacağı şirketin sermayesinin £100.000 olması, tarafların da sermayeye eşit oranda katılması planlanmıştı. Şirket Londra'da tescil edilecek olup, altı yönetim kurulu üyesi Eastern Bank ve NBT'yi temsilen eşit şekilde atanacaktı. Babington Smith'in başkan olacağı şirkette, Gülbenkian da Babington Smith'in yardımcısı olarak görev alacaktı. Gülbenkian'ın Yakın Doğu hakkındaki bilgisi nedeniyle şirkete çok değerli katkıları olacağı hesap edilmişti. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No.1 Oct 1911 – August 1912', Gülbenkian'dan Mr. Peel'e 10.02.1912'de gönderilen mektup; aynı yerde Box 1, File: 2, Gülbenkian'dan Babington Smith'e 13.02.1912'de gönderilen mektup; aynı yerde Box 7, No. 26 File 'Irak Exploration' 1912, Babington Smith'e 23.05.1912'de gönderilen mektup; aynı yerde Memorandum and Articles of Association of Irak Exploration Limited; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Gulbenkian'dan Babington Smith'e 21.02.1912'de gönderilen mektup, s. 77.

içlerinden bazı namuslu erbabın şaibeden kurtulması için alındığını, dolayısıyla bankanın telaşını gerektirecek bir durum olmadığı bildirmiştir¹²⁹⁶.

1913 yılı sonlarına kadar NBT ile belediye arasında ciddi bir sorun çıkmamıştır. Buna karşın Aralık 1913'ten itibaren belediyenin istikraz sözleşmesinin kimi şartlarına uygun hareket etmemesi nedeniyle ihtilaflar başlamıştır. Zira sözleşmenin 11. maddesinde; istikrazın geri ödenmesi için tahsis edilmiş olan Bağdat salhâneleri rüsûmundan elde edilen gelirlerin tamamının her hafta sonunda Türkiye Milli Bankası'na veya bankaca Bağdat'ta belirlenecek vekillerine (Eastern Bank) teslim edilmesi ve bu suretle istikrazın senelik taksitlerinin toparlanacağı belirtilmişse de, bu kurala aykırı durumlar söz konusu olmuştur. Bankanın iddiasına göre, belediye nam ve hesabına bu gelirleri tam yatırmakla mükellef olan mültezimler söz konusu meblağları tam olarak teslim etmemiş, eksik yatırmışlardır. Banka, eksik yapılan ödemelerin bir an önce yapılması için Belediye'yi defalarca kez uyardıysa da bir sonuç alamamıştır.

Bunun üzerine NBT, 17 Haziran 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne başvurarak, 24 Nisan 1912 tarihli sözleşme mücibince Bağdat Belediyesi ile banka arasında akdolunan istikrâza karşılık tahsis edilmiş olan Bağdat şehri salhâneleri vâridâtının [mezbahalar gelirleri] ödemelerinde bir süredir aksaklıklar olduğunu ve bu konuda Belediye'ye gerekli talimatların verilmesini talep etmiştir¹²⁹⁷. Dahiliye Nezareti de hemen Bağdat Vilayeti'ne bir muhtıra göndererek, istikraz mukâvelesi ile bankaya karşı girişilen taahhüde riayet edilmesini, istikraza ayrılmış olan salhâneler rüsûmunun (vergilerinin) tamamıyla Türkiye Milli Bankası'nın Bağdat'daki vekilleri Eastern Bank'a teslim edilmesini bildirmiştir¹²⁹⁸.

Bağdat Valisi Cemal Paşa ile Dahiliye Nezareti arasında yapılan yazışmalar sonucunda söz konusu anlaşmazlığın, tarafların sözleşmeyi farklı yorumlamasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Zira Bağdat Belediyesi, Türkiye Milli Bankası ile imzaladığı 24 Nisan 1912 tarihli istikrâz sözleşmesine dayanarak, 30.000 İngiliz liralık istikrâza mahsûben 3 Eylül 1910 ve 26 Şubat 1912 tarihlerinde toplam 12.000 lira avans almış, bu

¹²⁹⁶ BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 073, [Bağdat Vilâyeti'ne şifre]; BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 075 (Bağdat Valisi Cemal Bey'den Dahiliye Nezareti'ne, 08 Haziran 1912 [26 Mayıs 1328]).

¹²⁹⁷ BOA. DH.İD. Dosya No: 88, Gömlek No: 10 030 (Türkiye Milli Bankası Müdürü'nden Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne, 17 Haziran 1914).

¹²⁹⁸ BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 054; BOA. DH.İD., Dosya No: 88 Gömlek No: 10 057 (Bağdat şehri Dâire-i Belediyesi ile Türkiye Milli Bankası beyninde mün'akid [imzalanmış] istikrâzattan [borçlanmadan] dolayı tekevvün eden ihtilâfâta dâir muhtıra, 22 Teşrinisânî 1229/1913); BOA. DH.İD. Dosya No: 88, Gömlek No: 10 037.

avansın faiz miktarı geçerli olan usule göre her üç ayda bir anaparaya ilave edilmesi gerekirken, belediye, faizin ancak sene sonunda anaparaya ilave edileceğini düşünmüş ve buna göre bir işlem yapılacağını zannetmiştir. Banka ise yürürlükteki genel uygulamaya istinaden avans faizini anaparaya ilâve ederek, ödenen taksitler sırasında bunları mahsup etmiştir. Bu nedenle Eastern Bank veznelere yatırılan taksit fazlaları belediyeye geri verilmemiştir. Belediye de kendisine ait olduğunu iddia ettiği bu fazlalıkları banka geri vermediğinden, o da Aralık 1913'ten itibaren taksit ödemelerinde kesintiler yapmıştır. Dahiliye Nezareti'ne intikal eden konu; “*Avans faizinin ödenmesi ve sair işlemlerin uygulanmasında takip edilecek usuller*” hakkındaki teamülün (gelenek) ne olduğunun Maliye Nezâreti'ne ve Hukuk Müşavirliği'ne sorulmasıyla birlikte açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre bankanın uygulamasının yerinde olduğu, sözleşmeye nazaran bankanın iddialarının haklı görüldüğü kanaatine varılmıştır¹²⁹⁹.

NBT ile Bağdat belediyesi arasında bir başka ihtilaf da 1914 yılı sonlarında yaşanmıştır. Banka, 03 Aralık 1914'te Dahiliye Nezareti'ne bir dilekçe yazarak, Bağdat belediyesi istikrazına teminat olarak tahsis kılınan salhâneler vâridâtından bankaya ödenmesi icap eden 6000 liralık senelik taksidin defalarca kez yapılan müracaatlarına rağmen ödenmediğini bildirmiştir. Söz konusu senelik taksit ödenmediğinden aralık ayında kura isabet eden¹³⁰⁰ 40 adet tahvilin bedeli ile 1 Ocak 1915 tarihinde ödenmesi gereken faiz kuponlarının ödenemeyeceğini, bu nedenle söz konusu taksidin bir an evvel tamamlanması için belediyeye gerekli emir ve talimatların verilmesi talep edilmiştir¹³⁰¹. Banka ayrıca gecikmiş taksit bedelleri ödenmediği takdirde tahvil hâmillerinin uğrayacağı zarar ve ziyandan Bağdat Belediyesi'nin sorumlu tutulacağını da bildirmiştir¹³⁰².

¹²⁹⁹ BOA. DH.İD., Dosya No: 88 Gömlek No:1 0 040 (Vali Cemal Bey'den Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne, 7 Kanûnusânî 1329; BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 042 (Dahiliye Nezareti'ne); BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 047 (Bağdad Vilâyet-i Aliyyesi'ne); BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 052 (Mâliye Nezâret-i Celîlesi'ne, 04 Aralık 1913/21 Teşrînisânî 1329); BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 057 (Bağdad Şehri Dâire-i Belediyesi ile Türkiye Milli Bankası beyinde mün'akid [imzalanmış] istikrâzâtan [borçlanmadan] dolayı tekevvin eden ihtilâfâta dâir muhtıra, 9 Kasım 1913/22 Teşrîn-i sâni 1229); BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 058 (29 Kasım 1913/16 Teşrînisânî sene 1329); BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 059 (04 Aralık 1913/21 Teşrînisânî 1329); BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 061.

¹³⁰⁰ Tahvillerin ana parası vadesinde veya itfa planına göre yapılan çekilişlerde, numarasına kura isabet ederse, vadesinden önce geri ödenebilir.

¹³⁰¹ BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 005 (Türkiye Milli Bankası Kâtib-i Umûmisi'nden Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne, 03 Aralık 1914/20 Teşrîn-i sâni sene 1914).

¹³⁰² BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10 007 (Türkiye Milli Bankası'ndan Bağdad Daire-i Belediye Riyâseti'ne Keşide Kılınan Telgrafnamenin Sûreti, 20 Ocak 1915/7 Kanûn-ı-sâni sene 1220).

Bağdat Vilayeti'nce söz konusu taksidin NBT'nin Bağdat'taki vekiline ödenmemesinin nedeni moratoryum¹³⁰³ vesilesiyleydi. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte borçlarını ödemeyeceğine dair moratoryum ilan etmişti. Bağdat Valisi Cavid Bey de moratoryum nedeniyle 1912 tarihli Bağdat Belediye kredisinin taksit ödemelerini bankanın Bağdat'daki vekili Eastern Bank'a yapmamıştı. Babîâli'de bu durumu NBT'nin Dahiliye Nezareti'ne müracaatından sonra öğrenmişti. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti derhal Bağdat belediyesine bir telgraf göndererek, Bağdat Belediyesi'nin moratoryuma tabi olmadığını bildirmişti¹³⁰⁴. Ancak Bağdat Vilayeti'nden cevaben gelen telgrafta; moratoryum kanununun mutlak olduğu ve söz konusu taksiti de kapsamı gerektiği belirtilmişti. Vali Cavid Bey'in verdiği bilgilere göre, Nezaret'in talimatı üzerine NBT'nin vekili Eastern Bank'ın direktörü ile görüşülmüş, meselenin bir yanlış anlaşılardan ibaret olduğu ortaya çıkmıştı. Zira Eastern Bank'ın direktörü, tahakkuk eden taksiti istemek için daireye müracaat ettiğinde kasaphâne rüsûmunun bundan böyle dâirece alınacağını, zira ödemelerin durdurulduğunu öğrenmiş, borcun büsbütün karşılıksız kalacağını düşünerek NBT'nin İstanbul'daki merkezine durumu bildirmişti. Halbuki dâirenin böyle bir maksadı olmayıp, ancak ödemelerin durdurulması dolayısıyla taksitleri ertelemeye mecbur olunmuştu. Kaldı ki ödemelerin durdurulması ile ilgili sürenin sonunda belediyenin mültezimler zimmetinde kalan alacakları tahsil olunarak, taksitlerin kapatılacağı ve eskiden olduğu gibi rüsûmların da aydan aya bankaya teslim edileceği bildirilmişti. Belediye ayrıca ödemelerin durdurulduğu müddet için tahakkuk etmiş ve edecek taksitlere %5 faiz ödemeye de hazırды. Bu hususta NBT namına görevi yerine getiren Eastern Bank direktörünün muvâfakati da alınmıştı¹³⁰⁵.

Bağdat Belediye kredisinin bundan sonraki günlerdeki seyrine gelince; kredi ile taksit ödemelerinin savaş yıllarında yapılmadığı savaştan sonra da konunun çözüme kavuşturulamadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kredi Lozan Antlaşması'ndaki Osmanlı borçları kapsamına da dahil edilmemiştir. Zira Lozan Antlaşması'nın ekindeki, Osmanlı borçlarının imparatorluktan ayrılmış devletler arasında paylaşılma esası kapsamında

¹³⁰³ Avrupa'da savaş başlar başlamaz savaşın etkilerini hemen hisseden Osmanlı İmparatorluğu, Ticaret ve Sanayi Odası ile bankaların isteği üzerine 02 Ağustos 1914 günü moratoryum ilan etmişti. Düyunu Umumiye kapsamına giren tüm borçlar ertelenirken, bu uygulama savaş bitene kadar devam etmişti. Bkz. Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980, s. 205-238.

¹³⁰⁴ BOA. DH.İD.Dosya No: 88 Gömlek No: 10 017 (Bağdat Vilâyeti'ne Telgraf).

¹³⁰⁵ BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, Vali Cavid Bey'den Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne, 29 Ekim 1914 [16 Teşrinievvel 1330].

düzenlenen istikrazlara ilişkin döküm (çizelge) incelendiğinde, Bağdat Belediye kredisine ait hiçbir kayıt görülememiştir. Zaten sorunun Lozan'da çözülemediği bankanın iç yazışmalarından da açıkça görülmektedir. İlerideki 6. Bölüm'de de değinileceği üzere, 1925 yılı başlarında bu meselenin hâlâ hallolmadığı, bankanın tasfiyesinin gündeme geldiği o günlerde, British Trade Corporation'dan Lord Faringdon'un, Bağdat Belediye kredisinin çözümü konusunda İngiliz Hükümeti'nden yardım talep ettiği görülmüştür¹³⁰⁶.

Öte yandan şöyle bir durum daha söz konusuydu; bilindiği üzere I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı birlikleri Kût'ül-Amâra'da kazandıkları zafere rağmen, İstanbul Hükümeti'nin emriyle önce Kut'u, arkasından da Bağdat'ı, saldırıya geçen İngiliz birliklerine terk etmişlerdi (11 Mart 1917)¹³⁰⁷. Bu tarihten sonra da Bağdat Vilayeti'nin tüm gelirleri İngiliz birliklerinin kontrolüne geçmişti. İngiltere'nin 1918 yılı sonunda Mezopotamya'yı işgal etmesiyle birlikte ise bu yöreye ait tüm gelirler İngiliz askeri otoritelerinin kontrolüne geçtiğinden kredinin bundan sonraki seyrine dair iz sürmek zorlaşmaktadır. Sadece NBT'nin Kasım 1921 tarihli bir Yönetim Kurulu toplantısında; Sevres Antlaşması hükümleri gereğince Mezopotamya'nın savaştan önceki gelirlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel gelirleri oranında Türk borcuna katılacağı, dolayısıyla Mezopotamya'nın gelirlerinin, Bağdat Belediye kredisi de dâhil olmak üzere, Sevr Antlaşması uyarınca Mali Komisyona ödenmesi gerektiği ifade edilmiştir¹³⁰⁸.

Faaliyette bulunduğu yıllar sırasında NBT'nin İstanbul Belediyesi ve Bağdat Belediyesi dışında başka belediyelerle de kredi görüşmeleri ve işlemleri olmuştur. Bunlardan biri; Temmuz 1910'da Bandırma Belediyesi'nin ihtiyaçları için verilen 10.000 lira tutarındaki istikrazdır. Söz konusu istikraz, Bandırma rıhtım limanını inşa eden müteahhidin ödenmemiş borcunu kapatmak ve kasaba dâhilinde kamu yararına bazı işlerde kullanmak amacıyla, senelik %7 faiz ve 5 sene zarfında geri ödenmek suretiyle talep edilmiştir. Borcun ana para ve faizini karşılamak için ise Bandırma liman ve iskele rüsûmları ile belediyeye ait yirmi kargir dükkanın kiralari tahsis edilmiştir. Bandırma

¹³⁰⁶ Sir Joseph Austen Chamberlain de, Lord Faringdon'dan; NBT'nin kaçınılmaz tasfiyesi durumunda, bankanın üstlendiği Osmanlı kredilerinin başka bir kuruma devredilmesi gerektiğinden söz ederken bu krediler arasında 1912 tarih, %6 faizli Bağdat Belediye kredisinden de söz etmiştir. Diğer krediler ise; 1913 tarihli Docks, Arsenals and Naval Construction (%5,5 faiz) kredisi, 1909 tarihli İstanbul Belediye kredisi (%5) ve savaş gemileri ile ilgili 1911 tarihli, %5 faizli hazine bonoları ile ilgili taahhütlerdi.

¹³⁰⁷ Mondros Mütarekesi imzalandığında, Musul ve çevresi, hâlâ Osmanlı toprağı olsa da İngilizler, Irak'ı terk etmeyip, petrol bölgelerine el koymak için önce Lozan'da, daha sonra Milletler Cemiyeti'nde Musul konusundaki iddialarını sürdürmüşlerdi.

¹³⁰⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 36, File 'Turkey National Bank of. Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921', Minutes No: 136, 08.11.1921.

Belediyesi ayrıca krediye ek bir teminat olarak, mezkûr dükkânlara ait takriben 2425m²'lik arsayı NBT'nin Genel Müdürü Sir Babington Smith nâmına vefâen ferâğ¹³⁰⁹ etmiştir¹³¹⁰.

Temmuz 1910'da Adana Belediyesi'nin de NBT'ye bir kredi müracaatında bulunduğu, fakat bu başvurunun neticelenmediği anlaşılmaktadır. Adana Vilayeti, söz konusu istikraz için Dahiliye Nezareti'ne de bilgi vermiş ve Nezaret'in onayına başvurmuştur. Adana Vilayeti'nin söz konusu işleminde de kredi sürecini yürüten ana organ merkezi hükümet olmuştur. Belediyenin söz konusu kredi müracaatı üzerine, 12 Temmuz 1910'da Dahiliye Nezareti, kredinin nerede kullanılacağını, Adana'nın nüfusunu, ticaret hacmini ve belediyenin yıllık gelirini sormuştur. Bu bilgiler muhtemelen kredi değerlendirmesi yapılabilmesi için NBT tarafından istenmişti. Adana Valisi Cemal Bey de, 14 Temmuz 1910'da Dahiliye Nezareti'ne yolladığı telgrafta bankaca istenen bu bilgileri vermiştir. Cemal Bey'in bildirdiğine göre, belediyenin vâridâtı 10.000 liraydı. İstikraz olunacak para ise belediyeye gelir getirmek üzere, belediye namına 100-150 kadar konut inşasında kullanılacaktı. Bu hânelerin senelik olarak 3.500 lira kira getirmesi beklenmekteydi. Bundan sonra banka, Dahiliye Nezareti aracılığıyla belediyenin bütçesini görmek istemiştir. Ancak bankanın talep ettiği belgeler gönderilmemiş olup, kredi konusu da muhtemelen bu veya başka sebeplerle sonuçsuz kalmıştır¹³¹¹.

3.6. NBT'nin Ekonomi-Politik Görünümlü Bir Başka İstikraz Girişimi:

1912 Kredisi

II. Meşrutiyet dönemi Said Paşa Hükümeti'nin Maliye Nazırı Nail Bey 1912 yılı başlarında bütçe açığını kapatmak ve nakit sıkışıklığını gidermek amacıyla 1.500.000 sterlinlik bir istikraz girişimi için bankalara başvurmuştur. Ancak o tarihlerde siyasi hava çok gergindi; İtalya, Trablusgarb'a saldırmış ve Fransa'dan da, Türkiye'ye mali destek vermemelerini istemişti. Fransız Hükümeti de İtalyanların ricası üzerine Fransız bankalarına Türklere mali yardımda bulunmamaları yönünde baskı uygulamıştı. Osmanlı Bankası da bu yüzden o günlerde acil nakit darlığı çeken Türk Hükümeti ile yaptığı kredi

¹³⁰⁹ Bir taşınmaz üzerinde tasarruf hakkı bulunan kimsenin bu hakkını borç karşılığında, borcunu ödediğinde geri alma kaydıyla devretmesidir.

¹³¹⁰ BOA. DH.MUİ. Dosya No: 110 Gömlek No: 70; BOA. ŞD.Dosya No: 28 Gömlek No: 73; BOA. BEO. Dosya No: 3785 Gömlek No: 283861 001;

¹³¹¹ BOA. DH.İD. Dosya No: 112 2, Gömlek No: 53 9 (Dahiliye Nezareti'nden Adana Vilayeti'ne telgraf, 12 Temmuz 1910 [29 Haziran 1326]; BOA. DH.İD.Dosya No: 112 Gömlek No: 53 (Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne telgraf, 14 Temmuz 1910 [1 Temmuz 1326]; BOA. DH.İD, Dosya No: 112 Gömlek No: 53 (Dahiliye Nezareti'nden Adana Vilayeti'ne telgraf, 31 Ağustos 1910 [18 Ağustos 1326].

görüşmelerini kesmişti. Bunun üzerine Maliye Nazırı Nail Bey, 1,5-2 milyon Osmanlı Lirası tutarındaki bir kredi için¹³¹² NBT'ye başvurmuş ve bankanın genel müdürü Babington Smith'ten, Londra'nın herhangi bir politik itirazda bulunmayacağı, ancak Osmanlı Bankası ile görüşülen koşullarda bir kredinin imkânsız olduğu cevabını almıştı. Nail Bey yine de NBT'nin hangi koşullarda söz konusu krediyi verebileceğini öğrenmek istemişti. Nail Bey bir taraftan da diğer bankalarla temas halindeydi. O sırada NBT ve Selânik Bankası'nın söz konusu kredide iş birliği yapması gündeme gelmiş, ancak Maitre Salem konuyu önce Paris'e danışması gerektiğini söylemişti. Babington Smith ise, Paris'e sorulduğunda konunun Osmanlı Bankası tarafından da duyulmasından çekinmekteydi. Çünkü Osmanlı Bankası daha önce de yaptığı gibi NBT'nin bu kredi girişimini de engelleyebilirdi¹³¹³.

O günlerde beklenmeyen bir durum olmuş, İtalyanlar da 300 milyon franklık bir kredi için Paris piyasasına başvurmuştu. Osmanlı Hükümeti de bu durumu Fransa Hükümeti nezdinde protesto etmiş, şayet İtalyanlar Paris'te para bulma iznine sahipse Türklerin de bu girişiminin engellenmemesi gerektiğini ileri sürmüştü. Bunun üzerine Fransız Hükümeti Türklerin bu protestolarını yerinde bularak, muhalefetini geri çekmişti. Babington Smith'in korktuğu başına gelmişti¹³¹⁴; Osmanlı Bankası'ndan Revoil, Türk Hükümeti'ne hemen bir telgraf çekerek, Paris'ten yeni tekliflerle geleceğini bildirmişti. Bu gelişme üzerine Nail Bey de NBT'ye Osmanlı Bankası'nın teklifini görmeden bir karar veremeyeceklerini açıklamıştı.

NBT bir kez daha Osmanlı Bankası rekabeti ile karşı karşıya kalmıştı. Bu durum Fransız Hükümeti'nin ambargosunu geri çektiği andan itibaren zaten kaçınılmazdı. Babington Smith'in bir endişesi daha vardı; Türk Hükümeti başkalarıyla görüşme halindeyken NBT'nin teklifini açıklamamalıydı. Çünkü bu durum NBT'yi daha önceden başına geldiği gibi, başkalarından daha iyi şartlar almaya aracılık yapma konumuna yerleştirecekti. Daha da kötüsü son anda sahneye çıkan Osmanlı Bankası'nın teklifi NBT'ye göre çok daha cazip koşullardaydı; 3 milyon tutarındaki kredi 1890 ve 1896 kredileriyle bağlantılı bir şekilde aynı koşulları taşıyacaktı¹³¹⁵. Oysaki NBT'nin Londra

¹³¹² HBS 30 265 (2), Babington Smith'den Cassel'e 13.01.1912'de gönderilen mektup.

¹³¹³ HBS 30 239 (2-3), Babington Smith'den Cassel'e 02.01.1912'de gönderilen mektup.

¹³¹⁴ Oysaki Babington Smith'e göre; eğer NBT bu kredi işini sonuçlandırabilirse mükemmel bir etki yaratacak, bu da çalışmak istedikleri diğer alanların önünü açacaktı. Bkz. HBS 30 250 (3), Babington Smith'den Cassel'e 08.01.1912'de gönderilen mektup.

¹³¹⁵ %5 faiz, teminat ise her iki krediye karşılık gösterilen âşar vergisi gelirleriydi. Bu gelirler o zamanlar Düyunu Umumiye'nin kontrolündeydi.

piyasasından aynı şartlarda devlet tahvillerini fiyatlandırabilmesi mümkün değildi¹³¹⁶. Tek çare tahvillerin Paris’te satışa çıkarılmasıydı; Selânik Bankası’nın bu konuda güçlük çekmeden Paris piyasasında tahvilleri satabileceği öngörülmekteydi. Cassel bunun üzerine Revelstoke’dan Paris’te işlem görebilecek tahviller için Londra’daki brokerlarla görüşmesini ve NBT’nin hazırladığı teklifi yeniden gözden geçirmesini istemişti. Revelstoke ise Türk Hükümeti’nden kesin bir teklif alınabilirse, ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalışacağını bildirmişti. Ancak Cassel’e göre Nail Bey’in kısa bir zaman zarfında kendilerine makul bir fiyat teklifi sunması imkânsızdı. Çünkü İngilizlerin, Türkiye ile düzenli bir iş hacminin bulunmaması nedeniyle Türkler önerilen her işleme kuşkuyla bakmaktaydılar¹³¹⁷.

Diğer taraftan Cassel, Türk Hükümeti’ne hizmet sunmak arzusunda olduğunu ve bu isteği birkaç kez kanıtladığını ileri sürmüş, böyle olsa da hiç kimseyi, paralarını daha düşük oranda faiz getiren bir yatırıma ikna edemeyeceğini belirtmişti. Kaldı ki 1908’den bu yana Türk finansmanı istedikleri yönde ilerlemiş olsaydı, İngiliz halkı Türk menkul kıymetlerine daha fazla aşına olur ve uzun süredir devam eden güvensizlik döneminin sonuna gelmiş olurdu. Cassel’e göre Türk Hükümeti’nin kendisini Fransa piyasası ile sınırlama konusundaki kısa görüşlü politikası meyvelerini vermişti ve başları sıkıştığında İngiliz sermayesinin Türkiye’ye yardım etmek için çok istekli olmadığını görünce şaşırılmamalıydılar¹³¹⁸.

Bu arada Paris’ten olumlu yanıt alan Selânik Bankası da, kredi konusunda NBT ile iş birliği yapmaya hazır olduğunu¹³¹⁹, fakat Osmanlı Bankası’na da bir katılım önermek zorunda olduklarını bildirmişti¹³²⁰. Zira bu daha sonra başlarına gelebilecek sorunlardan kaçınmalarını sağlayacak ve Osmanlı Bankası ile ilişkilerini bozmayacaktı¹³²¹. O sırada Türk Hükümeti de Osmanlı Bankası’nın isteğini yerine getirebilmek için teminatlar aynı kalmak kaydıyla söz konusu meblağı 2.500.000 sterlin’e yükseltmek istemişti. Ancak NBT, ne Osmanlı Bankası’nın krediye katılım fikrine sıcak

¹³¹⁶ HBS 30 256 (3-4), Babington Smith’den Cassel’e 10.01.1912’de gönderilen mektup.

¹³¹⁷ Cassel ayrıca iki yıl önce Osmanlı Bankası ile yaşadıkları zorluğa dikkat çekerek, o günden beri zorlukların daha da şiddetlendiğinden yakınmıştı. Bkz. HBS 30 262 (1-2), Cassel’den Babington Smith’e 11.01.1912’de gönderilen mektup.

¹³¹⁸ HBS 30 264, Cassel’den Babington Smith’e 12.01.1912’de gönderilen mektup.

¹³¹⁹ Fransız Hükümeti birkaç ihtiyati şartın sözleşmeye konulması koşuluyla iki bankanın söz konusu kredideki iş birliğine itiraz etmemişti. Bkz. HBS 30 242 (1), Babington Smith’den Cassel’e 05.01.1912’de gönderilen mektup.

¹³²⁰ Çünkü Osmanlı Bankası, Selânik Bankası’nı da ikna etmişti.

¹³²¹ Bu fikre Babington Smith karşı çıkmıştır. Bkz. HBS 30 268 (3), Cassel’den Babington Smith’e 15.01.1912’de gönderilen mektup.

bakmış, ne de Türk Hükümeti'nin artırım talebini kabul etmişti. Çünkü Osmanlı Bankası'na karşı cömertlik politikasından ziyade, ellerini güçlü tutarak pozisyonlarını sağlamlaştırmaları gerekmekteydi. Türk Hükümeti'nin önerisi ise teminat yetersizliği gibi bir sorun yaratıp, hâlihazırda Londra'da satışa çıkacak tahvillerde ciddi sıkıntılara yol açabilirdi¹³²².

Osmanlı Bankası krediye katılmak için bir taraftan Selânik Bankası'nı etkilemeye çalışırken, diğer yandan da Türk Hükümeti'nin NBT ile müzakere halinde olmasını protesto etmiş ve Osmanlı Bankası'ndan Nias, Maliye Nezareti'nde çok hararetli bir konuşma yapmıştı. Nias, aynı şartların kendilerine önerilmediğini, eğer teklif kendilerine yapılsaydı krediyi verebileceklerini söylemiştir. Nail Bey ise Osmanlı Bankası'nı tercih etmemelerinin şartlarla bir ilgisi olmadığını, Fransız Hükümeti'nin Paris'teki herhangi bir Türk kredisi operasyonunu reddetme yönünde aldığı karardan kaynaklandığını söylemiştir. Ancak Nail Bey görüşlerini bu şekilde kararlı bir şekilde savunsa da, ne bankanın şiddetli protestolarının, ne de Osmanlı Bankası'nı destekleyen klikten olduğu anlaşılan baş danışmanı Hamid Bey'in eleştirilerinin önünü alamamıştır¹³²³.

Nail Bey'e yöneltilen eleştirilerin en ağırlarından birini de Cavid Bey yapmıştı. O sırada Nafia Nazırı olan Cavid Bey bu istikraz işleminin çok garip bir hal ve şekil aldığını ifade etmişti. Henüz Maliye'nin kasasında sene sonuna kadar idare edecek kadar para mevcut iken, ilkbaharda meydana gelebilecek ahvale karşı istenilen 1,5 milyon sterlinlik bir avansı Sultan Abdülhamid zamanından daha ağır ve o güne kadar kazananları imha edecek şartlarda alınmaktaydı. Üstelik gümrükler karşılık gösterilmiş, daha da fecisi bu istikrazı Mu'amelât-ı Nakdiye İdaresinden geçirmeksizin, Nail Bey kendi kendisine yapmıştı. Nail Bey; Hariciye, Posta Nazırlarıyla görüşmüş onların hiçbiri bu meselelerden anlamadıklarından derhal kabul etmişlerdi. Harbiye Nazırı da para gelsin de nereden gelirse gelsin fikrindeydi.

O sırada söz konusu ithamlar NBT'yi de hedef almıştı. Cavid Bey'e göre, bu meselede NBT'nin ne kabahati olabilirdi ki, bütün kabahatin Nail Bey'e ait olduğuna dair hiç şüphe yoktu. Babington Smith de *"kendilerinin fırsattan istifade etmek töhmetiyle itham edildiklerini, adeta hırsız addolunduklarını"* ifade ediyordu. Babington Smith,

¹³²² The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, s. 64. Lord Revelstoke'dan Baring Brothers & Co. Ltd., 23.01.1912, s. 51-52; aynı yerde Mr. Hecht'ten Lord Revelstoke'a 07.02.1912'de gönderilen mektup, s. 64, aynı yerde The Times gazete küpürü, 15.02.1912, s. 70; aynı yerde, Vol. 3, Mr. Hecht'den Lord Revelstoke'a 07.02.1912, s. 64.

¹³²³ H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, 2014, c. 1, s. 226-227, 246.

teminat vs bütün şartların en başta Osmanlı Bankası'na sunulan şartlardan ibaret olduğunu, yalnızca fiyat hakkında yeni şartların mevzubahis olduğunu, fakat bu fiyatla bile İngiltere'de müşteri bulunamadığını ve Fransız bankalarına bir kısmını satmak mecburiyetinde kaldıklarını ve bu yüzden kendilerinin büyük bir kazanç sağlayamadıklarını açıklamak zorunda kalmıştı. Selânik Bankası'ndan Maitre Salem de muameleye iştiraklerinden dolayı Osmanlı Bankası'nın ithamları altında kaldığını, Osmanlı Bankası tarafından ret olunmuş bir işi de yapmazsa ne iş göreceğini söyleyerek, zor durumda kaldığından yakınmıştı¹³²⁴.

Nail Bey bu saldırılar üzerine çareyi muamelenin feshi için NBT'ye bir tezkire göndermekte bulmuştur¹³²⁵. Nail Bey ayrıca, NBT ve Selânik Bankası yöneticilerine de; sözleşmenin bazı koşullarını tam anlamadan, büyük bir aceleyle imzaladığını söyleyerek, 15 Ocak 1912'de yapılan kontratın yeniden düzenlenmesini talep etmiştir¹³²⁶. Babington Smith'e göre Nail Bey ile iş yapma zorluğu, onun iyi niyetli olmamasından değil, zihninin çok yavaş çalışmasından ve finansal konulara pek aşina olmamasından kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle Babington Smith, Nail Bey'in kendisine açıklanan ve onun tarafından kabul edilen bir şartın anlamını ve pratik yönünü tam olarak kavradığından emin değildi. Bu yüzden de Cassel'e yazdığı bir mektupta Nail Bey'in kontratta kabul etmiş olduğu çok sayıdaki şartlar üzerinde ısrarcı olmayacağını kaydetmişti¹³²⁷.

Babington Smith'in bu davranışı takdire şayandır, o bütün icraatlarında olduğu gibi bu kredi işleminde de dürüst ve basiretli bir devlet adamına yakışır biçimde hareket etmiştir. Bu İngiliz devlet görevlisi bir Türk devlet adamının zaaflarından yararlanmayı asla uygun bulmamıştır. Şayet isteseydi Nail Bey'in daha önce kabul edip, imzaladığı söz konusu şartların değiştirilmesini kabul etmeyerek, Nail Bey'in bilgisizliğinden pekâlâ yararlanabilirdi. Sir Ernest Cassel de her ne kadar söz konusu krediyi Osmanlı Bankası'nın vermekte gönülsüz davrandığı bir ortamda bankacılık açısından bir fırsat ve kârlı bir iş olarak değerlendirip, takip etmekle birlikte, Trablusgarp Savaşı sırasında Türklerin haklı mücadelesinde onları desteklemek de istemişti. Nitekim o günlerde

¹³²⁴ H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, 2014, c. 1, s. 226-227, 246.

¹³²⁵ H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, 2014, c. 1, s. 227-228, 235, 246.

¹³²⁶ Babington Smith ve arkadaşları ise Nail Bey'e, özellikle de Paris piyasası ve Osmanlı Bankası dışında para alabilmenin sağladığı güç ve avantaja dikkat çekmiş, Türk Hükümeti'nin bu işlemi ilerideki daha önemli kredi operasyonlarının sonuçlandırılması için elverişli bir fırsat olarak değerlendirmesi gerektiğini söylemişti.

¹³²⁷ HBS 30 284 (1-8), Babington Smith'den Cassel'e 18.01.1912'de gönderilen mektup.

Babington Smith'e yazdığı bir mektupta; Türklerin, onur ve haysiyetlerini etkileyen herhangi bir sorunda ne kadar hassas olduklarını bildiğini ve bu özelliklerinden dolayı Türkleri sevdiğinden söz etmiştir. Ona göre eğer Türklerin deniz filoları olsaydı ya da orduları İtalya'nınki ile boy ölçüşebilseydi Türklerin düşmanlarını yenme şansları vardı. Şayet Türklerin bu imkânları olsaydı onların savaşlarını sürdürmelerini kesinlikle onaylayacağını da yazmıştı. Ancak Türklerin bu savaşta hiçbir şansları bulunmamaktaydı¹³²⁸.

Bu denli zorluğa rağmen, tarafların kararlı ve iyi niyetli tutumları sayesinde, 1.500.000 sterlinlik (1.650.000 Osmanlı Lirası) istikraz, 14 Şubat 1912'de (1328) Osmanlı Hükümeti, NBT ve Selânik Bankası arasında imzalanabilmiştir. Söz konusu istikrazın %98,5 emisyon oranı (iskonto) ve %5,5 faizli hazine bonusu ihracı karşılığında gerçekleşmesi kararlaştırılırken, komisyon oranı ise %4 olarak belirlenmiştir. Bu durumda NBT de üstlendiği 750.000 sterlinlik tahvil ihracı üzerinden %4 komisyon alacaktı. Damga masrafları da hazineye ait olacaktı. İstikraza karşılık olarak ise Edirne, Selânik, Aydın, Hüdavendigâr, Beyrut vilâyetleri gümrükleri hasılatından evvelce Düyunu Umumiye'ye mürettep miktardan artacak bakiyeler terk edilmişti¹³²⁹.

Ancak tarafların gösterdiği tüm iyi niyete ve çabaya rağmen, söz konusu istikrazın taksit vadeleri geldiğinde ödemelerde sorunlar baş göstermiş, bunun üzerine bazı çarelere başvurulması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim Osmanlı Hükümeti, NBT ve Selânik Bankası'nın mağduriyetlerini gidermek amacıyla çok ağır koşulları bizzat kendisinin teklif ettiği yeni bir kontrat yapmak üzere özel bir toplantı yapmıştır. Mart 1913'te toplanan Meclis-i Mahsusa'nın aldığı karara göre; eski tahvillerin yeni tahvillerle değiştirilmesi, vadesi gelen taksidin bir yıl ötelenmesi (12 Mart 1914'te), tüm bunlara karşılık ise borcun faiz oranının artırılması, komisyon ve damga masrafının peşinen ödenmesi gibi tavizler için anılan bankalarla görüşmesi konusunda Maliye Nezareti yetkilendirilmiştir¹³³⁰. Aslında bu durum Osmanlı maliyesi açısından tam bir iflas haliydi.

¹³²⁸ HBS 31 60 (1), Cassel'den Babington Smith'e 20.10.1911'de gönderilen mektup.

¹³²⁹ BOA. MV. Dosya No: 174 Gömlek No: 122 (Bâb-ı âlî, Meclis-i Mahsûs, 1027, 4 Mart 1913 [19 Şubat 1328]; BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10; BOA. İ.MMS. Dosya No: 147 Gömlek No: 13; BOA. İ. MMS. Dosya No: 154 Gömlek No: 4; BOA. İ. MMS. Dosya No: 169 Gömlek No: 1; BOA. İ.MMS. Dosya No: 157 Gömlek No: 4; BOA. İ. DH. Dosya No: 1482 Gömlek No: 31; BOA. MV. Dosya No: 174 Gömlek No: 122; BOA. MV. Dosya No: 220 Gömlek No: 81; BOA. MV. Dosya No: 221 Gömlek No: 224; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Revelstoke'dan Babington Smith'e 26.02.1912'de gönderilen mektup, s. 69, 92-93, 100; TBMM, I: 61, C: 1, 28.05.1933; M. Kent, agm., 1975, s. 388; J. Thobie, agm., 1985, s. 732.

¹³³⁰ BOA. MV. Dosya No: 174 Gömlek No: 122 (Bâb-ı âlî, Meclis-i Mahsûs, 1027, 4 Mart 1913 [9 Şubat 1328]).

Çünkü Hükümet yetkililerinin istikraz sözleşmesindeki faiz oranını kendiliğinden artırması ve borcu daha yüksek bir orandan ödemeyi talep etmesi, içine düşülen durumun vehametini göstermekteydi. Kaldı ki, Osmanlı Maliyesi eski düşük faiz oranından borcu ödeyemezken, şimdi daha yüksek bir faiz oranı ile (%9) borcunu yeniden yapılandırmayı teklif etmişti.

3.7. The National Bank of Turkey'nin Diğer Önemli İstikraz Girişimleri

NBT'nin tarihinde iz bırakan üç kredi girişimi hiç şüphesiz; 1909 İstanbul Belediye kredisi, politik içerikli meşhur 1910 kredisi, diğeri de yukarıda bahsettiğimiz 1912'deki Trablusgarb Savaşı sırasında Selânik Bankası ile ortaklaşa verdiği kredidir. Bunlardan başka NBT, ağırlığı 1912 ve 1913 yıllarında olmak üzere, 1910, 1911, 1912, 1913, 1920 yıllarında Türk Hükümetleri ile irili ufaklı başka istikraz sözleşmeleri daha imzalamıştır.

NBT ile imzalanan borç sözleşmelerinin bir kısmı da Osmanlı Devleti'nde sıklıkla başvurulan iç borçlanma araçlarından olan "avanslar"dan oluşmuştu. Zira II. Meşrutiyet Dönemi'nde görev yapan Türk Hükümetleri, hazinenin nakit sıkışıklığını gidermek, gelir-gider dengesini ayarlayabilmek amacıyla dış borçlanmaların yanı sıra iç borçlanmalara da ağırlık vermişti¹³³¹. Bu bağlamda Maliye Nezareti 1910 yılında yine bir nakit sıkıntısı baş gösterince Meclis-i Mebusan'ın Bütçe Kanunu ile müsaade ettiği 3.000.000 lira ölçüsünde hazine tahvilatı karşılığında dört ayrı bankadan avanslar kullanmıştı¹³³². Osmanlı Hükümeti'nin o günlerde avans için başvurduğu bankalardan biri ise NBT idi. Maliye Nezareti 1910 Eylül başlarında hazine tahvili karşılığında NBT'ye 500.000 liralık bir avans için müracaat etmiş, banka da bu talebi kabul etmişti¹³³³. NBT ilerleyen yıllarda da Osmanlı Hükümeti'ne bazı küçük avanslar vermiş, Maliye Nezareti'nin 26 Teşrinisani 1328 tarih, 5896/82 numaralı tezkeresi ve Meclis-i Vükelâ kararıyla, Aralık 1912'de 30.000 liralık bir avans işlemi daha gerçekleştirmişti¹³³⁴.

¹³³¹ Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Devleti'nde Kısa ve Uzun Vadeli İç Borçlanmanın Gelişimi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 51, S. 2, 2001, s. 99-124.

¹³³² Tanin, TANİN'İN MÜSTAHERAT-I HUSUSİYESİ (500.000 Liralık Hazine Tahvilatı), 9 Eylül 1910, S. 727, s. 1; Ş. K. Akar, agm., 2001, s. 99-124.

¹³³³ Tanin, TANİN'İN MÜSTAHERAT-I HUSUSİYESİ (500.000 Liralık Hazine Tahvilatı), 9 Eylül 1910, S. 727, s. 1.

¹³³⁴ BOA. BEO. Dosya No: 4124 Gömlek No: 309289 (Sadaret'ten Maliye'ye tezkire 17 Aralık 1912 [4 Kânunuevvel 1328]).

Türk Hükümeti yine aynı anlayışla ilerleyen günlerde de NBT'ye önemli işler ihale etmiştir. İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı ele alınacağı üzere, NBT 1912'de, Mezopotamya'daki (El-Cezire) sulama projesinin ilk aşaması olan Hindiye Barajının inşaat masraflarının yüklenici firma Sir John Jackson'a ödenmesi için Türk Hükümeti'ne bazı avanslar vermiştir¹³³⁵.

Bu dönemde NBT'nin kayda değer bir başka kredi girişimi ise Osmanlı Hükümeti'ne Temmuz 1911'de, Osmanlı Bankası ve Selânik Bankası ile ortaklaşa verdiği "*İdare-i Mahsusa*" (Mahsousseh Loan) kredisiydi. Osmanlı Hükümeti, söz konusu idarenin ihtiyaçlarında kullanılmak üzere, Haziran 1911'de 500.000 Osmanlı liralık bir kredi için Osmanlı Bankası ile görüşmüş, o zamanki Maliye Nazırı Cavid Bey de, Osmanlı Bankası'nın başını çekeceği bu krediye NBT ve Selânik Bankası'nın da katılmasını teklif etmişti. Söz konusu istikraz için hazine bonosu ihraç edilmesi ve bunun bir kısmının İstanbul'da, bir kısmının da Londra'da halka arzı düşünülmüştü¹³³⁶. NBT için önemli olan noktalardan biri; kredide yer alacak Osmanlı Bankası ile eşit pay alabilmektir. Fakat Osmanlı Bankası'nın bu kredide daha büyük bir pay alması söz konusu olunca, NBT'nin yöneticileri bundan rahatsız olmuştu. O günlerde Cassel, Türkiye işlerinde, İngiliz Hükümeti'nce kendilerine kararlı bir biçimde destek verilirse, Fransızlar karşısında, İngiliz çıkarlarının eşit pay alması için ısrarcı olabileceklerini söylemişti. Çünkü Cassel'e göre o güne kadar süregelen olaylar, İngiliz Hükümeti'nin NBT'ye verdiği desteğin kararlı olmaktan çok "*gönülsüzce ve ılımlı*" bir şekilde ortaya konduğunu açıkça göstermekteydi. Nitekim Cassel'in öngörüsü doğru çıkmış, banka bir kez daha kendi hükümetinin desteğini arkasında hissedememişti. Temmuz 1911 tarihinde yapılan anlaşma uyarınca, İdare-i Mahsusa kredisindeki büyük pay (%40) Osmanlı Bankası'na giderken¹³³⁷, Selânik Bankası'nın payı %27, NBT'ninki ise %33 olmuştu¹³³⁸.

Bunlardan başka banka, ilerleyen bölümlerde daha detaylı bahsedileceği üzere, Osmanlı Hükümeti'nin birçok bayındırlık işinde ve savaş malzemesi satın alımında hükümete önemli finansmanlar sağlamıştır. Bunlar arasında; 1913'teki rıhtım, cephane

¹³³⁵ Hasan Ferid, *age.*, 1918, s. 61-64.

¹³³⁶ HBS 30 208 (1), Babington Smith'den Cassel'e 08.06.1911'de gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 20 File 'Mahsousseh Concession' Steam Navigation 1911-1912, H. P. Kingham'dan Babington Smith'e 30.06.1911'de gönderilen mektup.

¹³³⁷ HBS 30 161 (1), Cassel'den Babington Smith'e 01.04.1911'de gönderilen mektup.

¹³³⁸ HBS 30 294 (2), Memorandum of Interview with M. Revoil, 26.03.1912.

ve gemi inşaatında kullanmak üzere çıkarılan %5,5 faizli hazine bonoları¹³³⁹, İngiltere'den sipariş edilen Reşadiye adlı savaş gemisinin finansmanı ve bu geminin geciken bir taksitinin ödenmesinde hükümete verilen avans sayılabilir¹³⁴⁰. NBT yine o dönemde, Osmanlı Hükümeti ile Şirket-i Hayriye (Chirket Company) hesabının NBT'ye devri ve şirketin satın alacağı yeni tekneler için bir kredi görüşmesi yapsa da, görüşmeler sonuçsuz kalmıştır¹³⁴¹.

Şunu da belirtmek gerekir ki, NBT faaliyette bulunduğu yıllar boyunca Türk Hükümetleri'ne bazı krediler tesis edip, kimi önemli projelerde ciddi finansmanlar sağlasa da, Türk Hükümetleri Meşrutiyet döneminde de yine en yüksek tutarlı istikrazları Osmanlı Bankası ile imzalamışlardır¹³⁴². Bu durum, İttihatçıların çok arzu etmelerine rağmen Osmanlı Bankası'nın Türk finansmanı üzerinde kurmuş olduğu tekel konumunu değiştiremediklerini, bankanın gücünü kıramadıklarını göstermektedir. Osmanlı Bankası özellikle de arkasındaki politik destek ve Paris Borsası'ndaki imkânlarıyla Türk kredilerindeki hâkim pozisyonunu korumuştur. NBT bu anlamda Jön Türkler için bir umut ışığı olsa da, çok geçmeden bankanın Osmanlı Bankası ile baş edemeyeceği ve özellikle de yüksek tutarlı istikrazlarda fazla şansının olamayacağı hemen anlaşılmıştır.

3.8. Damat Ferid Paşa Hükümeti'nin Kredi Talebi ve NBT'deki Osmanlı Padişah Hesabı

NBT, Birinci Dünya Savaşı bitip, Türkiye'de işgaller başladığında İstanbul Hükümetleri ile birtakım istikraz görüşmeleri yapmıştır. Bunlar; ilk önce Tevfik Paşa

¹³³⁹ Osmanlı Hükümeti tersanenin iyileştirme işleri için W. G. Armstrong Whitworths and Company ile birlikte bir anonim şirket kurmuştu. Bu şirket ise gerekli sermayeyi teşkil için 1913'te Sivas ilinin aşarının bir kısmı karşılık gösterilmek suretiyle 1.100.000 sterlin tutarındaki tahvillerden, 600.000 sterlinlik garantili tahvili %94 ihraç fiyatıyla ve %5,5 faiz oranıyla satışa çıkartmıştı. Tahviller %1,5 itfa akçesi ile 30 senede imha edilecekti. Bu istikraza "*Doklar İstikrazı*" (Imperial Ottoman Docks) adı verilmişti. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Imp. Ottoman Docks Miscellaneous Draft Documents & Adverts' [Blue No. 7] 1914, Charles Barker & Sons, Ltd. General Advertising Office, White Lion Court, Cornhill Telegraph, Standard, Morning Post, Daily Mail, Daily News, Times, Daily Telegraph, Financial News, Daily Chronicle, Financier, Financial Times, 2 /21 Temmuz 1914; İ. H. Yeniay, *age.*, 1964, s. 107; Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler, Üçüncü Komisyonun Raporları ile Tutanakları (İktisat ve Maliye Sorunları)*, Birinci Takım, c. 3, YKY, İstanbul, 2001, s. 144-145; B. Özdemir, *age.*, 2009, s. 64-65, 94.

¹³⁴⁰ BOA. DH.İD. Dosya No: 88 Gömlek No: 10; BOA. İ.MMS. Dosya No: 147 Gömlek No: 13; BOA. İ. MMS. Dosya No: 154 Gömlek No: 4; BOA. İ. MMS. Dosya No: 169 Gömlek No: 1; BOA. İ. MMS. Dosya No: 157 Gömlek No: 4; BOA. İ.DH. Dosya No: 1482 Gömlek No: 31; BOA. MV. Dosya No: 174 Gömlek No: 122; BOA. MV. Dosya No: 220 Gömlek No: 81; BOA. MV. Dosya No: 221 Gömlek No: 224; M. Kent, *agm.*, 1975, s. 388.

¹³⁴¹ HBS 28 120 (2), Babington Smith'den Cassel'e 31.08.1910'da gönderilen mektup.

¹³⁴² BOA. İ.DUİT. Dosya No: 187 Gömlek No: 18.

Hükümeti¹³⁴³, daha sonra da Damat Ferid Paşa Hükümetleri ile yapılan görüşmelerdir. İstanbul Hükümeti'nce yapılan bu istikraz başvurularının bir kısmı olumlu sonuçlanırken, bazıları da banka tarafından riskli bulunduğu için geri çevrilmiştir. Bunlardan biri, Şubat 1919'da Tedrîsât-ı ibtidâiye vergisinin (ilköğretim vergisi) tahsilindeki aksaklıklar yüzünden gecikmiş olan mekâtib-i ibtidâiye muallimlerinin Ocak ve şubat aylarına ait maaşlarının ödenmesi için NBT'den alınan 30.000 liralık istikrazla ilgiliydi¹³⁴⁴.

Banka her ne kadar prensip olarak çok sağlam teminatlar almadıkça hükümetin kredi tekliflerine soğuk baksa da, Hazine-i Hassa'ya ait mülklerin satın alınması gibi çok kârlı olduğunu öngördüğü konularda hükümetle çalışmaya oldukça istekli davranmıştı. Bu bağlamda Haziran 1920'de, Hereke Halı Fabrikası'nın kontrolünü ele geçirmek amacıyla Hazine-i Hassa (Civil List) Nazırı ile bazı görüşmeler yapılmış, yine Hazine-i Hassa'nın mülkiyetinde olan İstanbul'un içinde ve çevresindeki paha biçilmez değerdeki mülklerle de ilgilenmişti.

Bankanın bu girişimlerinde ise muhtemelen padişah Vahideddin'in bankaya olan sempatisi önemli bir etkendi. Zira o sıralarda Vahideddin de İngiliz sermayeli bir banka olmasından dolayı NBT'de bir hesap açtırmak istemekteydi. Bazı İtalyan bankaları Osmanlı Sultan'ının kişisel hesabını açmak için Sultan'a yaklaşmışsa da, o bu tekliflerin tümünü reddetmiş ve İngiliz bankalarını tercih edeceğini söylemişti. NBT'nin İstanbul'da o zamanki Yönetim Kurulu Başkanı Severin de Bilinski'ye göre, Türk yetkililer bankayı bir Türk kurumu olarak değerlendirilmekteydi ve bu durum oldukça komikti. Ayrıca, Sultan'ın İngiliz tahvillerine yatırım yapmak istemesi ise hayli çelişkili (paradoxical) ve eğlenceliydi, zira bu yatırım doğrudan son İngiliz Savaş Kredisi'ne (British War Loan) ait tahvillerin satın alınması anlamına gelmekteydi.

Bilinski doğal olarak bütün bu meseleleri İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Yüksek Komiserliği'ne danışmış ve bir şey yapmadan önce İngiliz resmi makamlarının onayını almak istemiştir. Bilinski'ye göre NBT'nin bu mülklerle ilgili imtiyazı elde etmesi ve Osmanlı Sultan'ına ait bir hesap açması İtalyanlara ve Fransızlara büyük bir darbe indirecekti. Çünkü hem İtalyanlar, hem de Fransızlar Hazine-i Hassa'nın

¹³⁴³ Mütareke dönemindeki Osmanlı Hükümetleri sırasıyla şunlardır: Ahmed Tevfik Paşa Kabinesi 13 Ocak 1919-03 Mart 1919, Birinci Damat Ferit Paşa Kabinesi 04 Mart 1919 -30 Eylül 1919, Ali Rıza Paşa Kabinesi 12 Ekim 1919-03 Mart 1920, Salih Hulusi Paşa Kabinesi 08 Mart 1920-02 Nisan 1920, Dördüncü Damat Ferit Paşa Kabinesi 05 Nisan 1920-17 Ekim 1920, Tevfik Paşa Kabinesi 21 Ekim 1920-04 Kasım 1922.

¹³⁴⁴ BOA. DH.UMVM. Dosya No: 67 Gömlek No: 65 (İstanbul Valisi Nâmna Mektupçu'dan Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne, Muallimlerin der-dest-i tesviye bulunan maaşları hakkında, Mart 1335).

bünyesindeki bu mülklerin kontrolünü ele geçirmek konusunda çok hevesliydi. İngiliz Yüksek Komiserliği açısından da, Osmanlı Sultan'ının bankada bir hesabının olması ve özellikle de Hazine-i Hassa'nın elindeki mülklerin inanılmaz değerliliği, hem siyasi, hem de maddi açıdan çok büyük önem taşımaktaydı. Bu nedenle olsa gerek Yüksek Komiserlik bir İngiliz bankası olarak NBT'nin ne Osmanlı Sultanı için açacağı hesaba, ne de Hazine-i Hassa'nın mülkiyetindeki gayrimenkulleri ilerleyen zamanlarda ele alma fikrine itiraz etmemiştir. NBT de İngiliz resmi makamlarından beklediği onayı alır almaz vakit kaybetmeden Osmanlı Sultanı namına kişisel bir hesap açmıştı. Görünüşe göre, Sultan'ın kendi kişisel hesabı çok büyük olmayacaktı, çünkü Sultan pozisyonundan çok emin değildi ve olayların gidişatına göre bu hesaba para aktarmak niyetindeydi. Buna karşın Hazine-i Hassa Müdürü'nün imalarından NBT ile çalışmalarını yoğunlaştırmak istedikleri anlaşılmaktaydı.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Sultan Vahideddin, hesabındaki mevcut birikimlerin büyük bir kısmını İngiliz menkul kıymetlerine yatırmak istemekteydi. Bununla ilgili olarak Bilinski'ye, Hazine-i Hassa Nazırı aracılığıyla istediği şekilde harekete geçmesi için yetki de vermişti. Ancak ortada bir pürüz vardı; banka tarafından Londra'dan satın alınarak sonradan Osmanlı Sultan'ının İstanbul'daki hesabına aktarılacak olan bu menkul kıymetlerin (hisse senetleri), Londra'dan İstanbul'a gönderilip gönderilemeyeceği net değildi. Şayet bu menkul kıymetler Londra'da kalırsa, savaş sonrası Osmanlı tebaasının mülkiyetine ambargo uygulaması kapsamına girecekti. Ayrıca banka, Hazine-i Hassa'nın elindeki tüm gayrimenkullerle ilgilendiğinden tüm bunların satın alınması çok büyük paralar gerektirmekteydi. Bilinski bu mülkleri NBT ile ilişkilendirmek için Crédit Foncier Egyptien'in çizgilerinde bir şirket oluşturulmasını, bu yolla NBT ile sermaye bağlantısı kurulmasını önermişti. Bilinski, Dickson'dan gerek bu konuyu, gerekse de menkul kıymet meselesini Londra Komitesi'nin gündemine getirmesini talep etmişti¹³⁴⁵.

Bu konuda Londra'dan gelen haberler ise olumluydu, Dickson'a göre şayet Osmanlı Sultanı "Halife" olarak tanınmaya devam ederse banka tarafından Hazine-i Hassa'ya bir kredi verilmesi cazip bir işti. Bu konuda Dickson'ın danıştığı Sir Henry Babington Smith de aynı görüşteydi. Sir Henry Babington Smith ayrıca gerekli tetkikleri

¹³⁴⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', S. de Bilinski'den Dickson'a 12.06.1920'de gönderilen "Confidential" mektup; aynı yerde Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', S. de Bilinski'den H. Babington Smith'e 21.07.1920'de gönderilen mektup.

yapmış, Osmanlı uyruklu kişilere Londra'da menkul kıymet satın alınmasının önünde yasal hiçbir engel olmadığını, dolayısıyla Osmanlı Sultan'ına istediği tahvillerin alınabileceğini bildirmişti¹³⁴⁶.

Bu arada Hazine-i Hassa Nazırı, 6 Ağustos 1920'de tekrar Bilinski ile görüşerek, bu defa da inşasını düşündükleri bazı binaların yapımında finansal olarak bankanın yardımına ihtiyaç duyduklarından söz etmişti. Bunlar, Şişli, Galata ve Nişantaşı gibi İstanbul'un en müstesna semtlerinde inşası düşünülen mağaza, depo ve iş yerleri ile ilgiliydi. Hazine-i Hassa Nazırı Bilinski'den bir an önce Londra ile görüşmesini ve gerekirse bankanın atayacağı bir uzman eşliğinde bir plan oluşturmayı teklif etmişti. Nazır ayrıca başka kuruluşların da kendisine yeniden yaklaştığını, bu nedenle NBT'nin bir an önce harekete geçmesini de önermişti. Eğer banka konuyla ilgilenmekten vazgeçerse, Nazır, er ya da geç görevi icabı teklif vermek isteyen diğer bankalarla da görüşmelere başlamak zorunda kalacağını eklemiştir.

Bilinski bunun üzerine Londra'daki Dickson'a, Hazine-i Hassa'nın beklentileri karşısında banka olarak hareketsiz kalmamaları gerektiğini bildirmiştir¹³⁴⁷. Yine daha önce de bahsettiği gibi Crédit Foncier tarzı özel bir şirket kurarak, söz konusu taleplerin karşılanabileceğini düşünmekteydi. Bilinski iki noktaya daha dikkat çekmişti; bunlardan birincisi; Hazine-i Hassa'nın elindeki mülklerin Barış Antlaşması kapsamında haczedilme olasılığının olmadığı şeklindeki genel görüştü. Diğeri ise şayet İstanbul'un Türklere kaptırılması halinde Hazine-i Hassa'nın elindeki bu mülklerin fiilen işgalci güce (yani Türklere) devrolacağı idi¹³⁴⁸.

Diğer yandan o günlerde Damat Ferid Paşa Hükümeti de acil olarak ihtiyaç duyduğu bir avans için değişik tarihlerde NBT ile bazı görüşmeler yapmış, önce hükümetin muhtelif depolarda bulunan mallarını, daha sonra yine hükümete ait mülklerin kiralarını, oda olmazsa Beytü'l-eytam'ın parasını teminat göstermek suretiyle bu talebini yinelemiştir. Osmanlı Hükümeti içinde bulunduğu güç durumdan ötürü ilk olarak Osmanlı

¹³⁴⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', H. Babington Smith'den S. de Bilinski'ye 05.07.1920'de gönderilen mektup; aynı yerde Bilinski'den H. Babington Smith'e 21.07.1920'de gönderilen mektup.

¹³⁴⁷ Bu arada Bilinski'nin ricası üzerine bankanın İstanbul'daki Genel Müdürü Harold Thompson da Ağustos sonlarında Hazine-i Hassa Nazırı Emin Bey ile konuyu tekrar görüşmüş, bu görüşme sırasında Emin Bey'i bir müddet daha rakipleri oyalama konusunda ikna etmişti. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Harold Thompson'dan Dickson'a 25.08.1920'de gönderilen mektup.

¹³⁴⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', S. de Bilinski'den Dickson'a 06.08.1920'de gönderilen mektup.

Bankası'na başvurmuş, Sadrazam 1.500.000 Osmanlı liralık savaş öncesi (pre-war) kredisinin yeniden açılmasını talep etmişti. Ancak Osmanlı Bankası bu teklifi kabul edilemez bularak, geri çevirmişti. Damat Ferid Paşa bu defa methine dair çok şey duyduğu NBT'ye başvurmuş ve Genel Müdür H. Thompson'dan hükümetin yaklaşık 40 ambarda depolanan çeşitli mallarının karşılığında 1.000.000 Osmanlı lirası civarında bir avans talepleri oluşunu iletmişti. Bu mallar arasında; bakır, tabaklanmış postlar, kereste ve büyük miktarda ilaç stoğu bulunmaktaydı. Damat Ferid'in daha sonra Thompson'a verdiği mal listesinden bu depoların hepsinin askeri depolar olduğu ve Zeytinburnu fişek fabrikası, Maçka'daki silah deposu, İtalya'daki San Stefano Air Service Camp¹³⁴⁹ gibi askeri depolar olduğu görülmüştü. Banka bu malları istediği zaman yurtiçinde veya yurtdışında satabilecekti.

Ferid Paşa'nın söz konusu avansa karşılık bankaya sunduğu başka bir teminat ise; hükümete ait mülklerin kiraları idi. Bu kira gelirleri aylık 100.000 Osmanlı Lirası civarında olup, verilecek avans karşılığında banka tarafından toplanması teklif edilmişti. Ancak NBT'nin İstanbul yönetimi her şeyden önce söz konusu tutar kendi yetkisini aştığından NBT Londra'daki Yönetim Kurulu'ndan onay almak zorundaydı. Ayrıca banka kendisine yapılan bu teklifleri o günkü politik şartlarda tek başına değerlendirecek pozisyonda da değildi, tüm bu konularda İstanbul'daki Yüksek Komiserliğin iznini alması gerekmektedir. Banka da bu yüzden konuyu İstanbul'da İngiliz İşgal Kuvvetleri Yüksek Komiserliği'ne havale etmiş, ancak Yüksek Komiser Sir John de Robeck, gerek Foreign Office, gerekse de Fransız ve İtalyan işgal kuvvetleri komutanlarına danışmadan hiçbir şey yapamayacağını söylemişti. Yüksek Komiserlik ilerleyen günlerde de tüm müttefiklerin ilgi alanına girdiğini düşündüğü bu mallar karşılığında Türk Hükümeti'nce yapılan teklifi veto etmişti¹³⁵⁰.

Öte yandan Ferid Paşa'nın o sırada yönelttiği bazı sorular Osmanlı Hükümeti'nin o günlerde içinde bulunduğu karmaşa ve zaafa da ışık tutmaktadır. Nitekim Sadrazam herhangi bir hükümet biriminin banka ile bir avans görüşmesi olup olmadığını Thompson'a sormuştur. Thompson da kibar bir şekilde, bu bilgilerin profesyonel sırlar olduğunu söyleyerek, itiraz etmişti. Ama Damad Ferid; *“Bunun için endişelenmenize gerek yok; ben hükümetin başyım ve tüm bölümler benim altındadır”* deyince

¹³⁴⁹ I. Dünya Savaşı sırasında İtalya'nın saf değiştirmeden önce hava operasyonları için müttefikleri ile birlikte kullandığı askeri kamp olduğu tahmin edilmektedir.

¹³⁵⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Harold Thompson'dan Dickson'a 07.10.1920'de gönderilen "Confidential" mektup.

Thompson, Hazine-i Hassa ve Evkaf ile bazı görüşmeler yaptıklarını söylemişti¹³⁵¹. Ferid Paşa birkaç gün sonra yapılan görüşmede ise NBT'deki "Beytü'l-eytam" hesabında bulunan 400.000 Liralık vadeli mevduatın karşılığında bir avans alıp, alamayacaklarını sormuştu. Anlaşılan hükümet, Adalet Nazırlığına bağlı Evkaf Vekâlet'inin yeddiemanetindeki Müslüman dul ve yetimlerine ait bu fonlara muhtaç kalacak kadar acz içindeydi. Thompson gayet ihtiyatlı bir tavırla bu fonların Evkaf Vekâlet'inin kontrolünde olduğunu, dolayısıyla o dairenin onayı olmadan hükümete açılacak bir avans için teminat olarak kullanılamayacağını söylemişti. Ferid Paşa'ya göre ise konu doğrudan Adalet Nazırlığını ilgilendirmekteydi ve bu sebeple Evkaf Nezareti'nden böyle bir izni almak mesele değildi¹³⁵².

Damat Ferid Paşa, Thompson ile bir sonraki görüşmesinde ise hükümetin çok büyük bir parasal sıkıntı içinde olduğunu ve maaşları ödeyemediği takdirde sonuçlarının çok kötü olacağından söz etmiştir. Zira devlet birçok polis ve jandarma beslemekteydi ve bu adamların aç kalması demek çok büyük bir potansiyel tehlike anlamına gelmekteydi. Kaldı ki Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Büyük Güçler ülkenin finansal kontrolünü ele geçirecekler ve o durumda bu fonlara dair hiçbir şey yapılamayacaktı. Bu yüzden eldeki gelir kaynaklarını NBT'nin kontrolüne bırakarak, bir an önce bu kredi işinin halledilmesini istemişti. Üstelik bu fonlar imparatorluğun olağan gelirleri arasında gösterilemezdi, bunlar Müslüman Vakıflarına ait paralardı. Thompson ise "Beytü'l-eytam" hesabında tutulan fonlar karşılığı verilecek bir kredinin mutlak surette Evkaf İdaresi'nin onayına tabi olduğunu yinelemiştir¹³⁵³.

Öte yandan bu konu İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine ilk kez açıldığında Admiral Robeck, Sadrazam'ın görüşüne katılmaya meyilliydi, bu fonların içsel bir yapıya sahip olduğunu ve İmparatorluğun sıradan gelirlerinin kapsamına girmediklerini söylemişti. Ama bu onun için çok farklı bir konuydu. Admiral Robeck bu fonların bir kredi için teminat olarak tahsis edilmesine yetki vermesi halinde, kendisini güpegündüz yapılan bir soyguna yardım ve yataklık ediyormuş gibi hissedeceğini de

¹³⁵¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Harold Thompson'dan Dickson'a 07.10.1920'de "Interview With Grand Vizier" a dair "Confidential" mektup.

¹³⁵² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Harold Thompson'dan Dickson'a 07.10.1920'de "Second Interview with Grand Vizier (04.09.1920)" e dair gönderilen "Confidential" mektup.

¹³⁵³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Harold Thompson'dan Dickson'a 07.10.1920'de "Third Interview with Grand Vizier (07.09.1920)" e dair gönderilen "Confidential" mektup.

söylemişti. Bu koşullar altında, Sadrazam veya Bakanlar Kurulu'nun, bu paranın teminat olarak gösterilmesi veya bankadan çekilmesiyle ilgili olarak bu fonları kontrol eden Nezaret'e başvurulmasının en uygun yol olduğunu söylemişti. Admiral Robeck son olarak Thompson'a, bankanın yönetim kurulunun İstanbul Hükümeti'ne verilecek bir kredi hakkında prensipte ne düşündüğünü sormuştur. Thompson da Sadrazam tarafından önerilen her türlü teklife çok soğuk baktıklarını, ancak nezaketen öyle ya da böyle bir cevap vermeleri gerektiğini düşündüklerini söylemiştir. Robeck'e göre de NBT'nin sahip olduğu yüksek prestij ile hükümetin bu tür pek de uygun olmayan işlerine karışması üzücü olacaktı. Zira NBT hükümete yardım etse de, önümüzdeki ay yine aynı zorluklarla karşılaşacak ve geçici çare arayışları hiçbir işe yaramayacaktı¹³⁵⁴.

Ancak Damat Ferid Hükümeti'nin çok geçmeden Evkaf Nezareti'ni ikna etmeyi başardığı anlaşılmaktadır. Nitekim NBT bir süre sonra söz konusu mevduat karşılığında, %7 faiz oranıyla Eytam İdaresi'ne bir avans vermiştir. Beytü'l-eytam ise bu fonları hükümete %9 oranındaki bir krediyle aktarmıştı. Bu fonlar ve bir araya getirilen çeşitli küçük tutarlarla hükümet, memurlarına ancak bir aylık maaşlarını ödeyebilmişti. Bir sonraki ayın maaşlarının ise Osmanlı Bankası'nın yardımıyla hükümete ait depoların satışından elde edilecek hasılatla sağlanacağı söylenmekteydi. Bu satışlarda İstanbul Hükümeti'ne Osmanlı Bankası yardım edecekti¹³⁵⁵.

Osmanlı makamları NBT'den, başka kredi taleplerinde de bulunmuştur. Bunlardan biri; bankada bulunan Osmanlı mevduatı ile Hazine'ye ait bir kısım emlakın rehin olarak verilmesi karşılığında 170.000 liralık bir avans ile ilgiliydi. Bu amaçla 09 Eylül 1920 tarihinde Sadaret'ten, Maliye ve Adliye Nezaretleri'ne bir tezkire yazılmış ve NBT'den alınması planlanan bu kredinin Meclisi Vükela'ya sunulmak üzere görüşülmesi istenmişti¹³⁵⁶. Bunun dışında NBT ve Hazine-i Hassa arasında görüşülen ve olumlu sonuçlanan bir başka kredi ise 15 Nisan 1922 tarihinde imzalanan 25.000 Osmanlı Lirası

¹³⁵⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Interview with Admiral Sir John de Robeck, G.C.B., G.C.M.G., 08.09.1920, Also present: Sir Harry Lamb, 1st Political Officer, Mr. A. Ryan, C.M.G. 2nd.

¹³⁵⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Harold Thompson'dan Dickson'a 07.10.1920'de gönderilen "Confidential" mektup; İrmak Karabulut, Eylül ayında Osmanlı Hükümeti'ne verilen bu avansın 800.000 Lira olduğunu, bunun 400.000 Lirasının NBT, kalan 400.000 Lirasının da Osmanlı Bankası tarafından ortaklaşa verildiğini kaydetmektedir. Buna göre Osmanlı Hükümeti söz konusu kredi ile ancak Eylül maaşlarını ödeyebilmişti. Bkz. I. Karabulut, agt., 2019, s. 421.

¹³⁵⁶ BOA. BEO.Dosya No: 4652 Gömlek No: 348833 (Sadaret'ten Maliye ve Adliye Nezaretlerine tezkire, 09 Eylül 1920 [1336]).

tutarındaki işlemi. Söz konusu krediye ilişkin gerekli teminatlar ise yine Hazine-i Hassa tarafından sağlanmıştı¹³⁵⁷.

¹³⁵⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 35, File 'N.B.T. Manager's Committee Minutes 1921', Managers' Committee Minutes No: 429, 20.04.1922.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

THE NATIONAL BANK OF TURKEY’NİN BAŞKA BANKALARLA BİRLEŞME (FUSION) ÇABALARI

4.1. Bankanın Osmanlı Bankası İle Birleşme Çabaları

NBT, Nisan 1909’da Sir Ernest Cassel tarafından her şeyden önce İngiliz finansını temsil etmek ve Alman Deutsche Bank ile artık tamamen Fransız egemenliğinde olan Osmanlı Bankası’na karşı İngiliz çıkarlarının Türkiye’deki savunucusu olmak amacıyla kurulmuştu. NBT, şayet Türk Hükümet işlerinde varlık gösterebilirse İngiltere için, Osmanlı ülkesinde iddiada bulunabilecek tek kurum olacaktı¹³⁵⁸. Ancak banka daha kurulur kurulmaz bu niyetini boşa çıkartacak birçok zorlukla karşılaşmıştır. NBT açılır açılmaz İstanbul’da çok acımasız bir rekabetle karşılaşmış, bunun sonucunda da kâr marjlarının çok düşük olduğunu görmüştü. 1909 Belediye kredisini saymazsak (kaldı ki bunun kâr’ı da rakip tekliflerden dolayı çok küçük olmuştu) NBT açıldığından bu yana ne bir hükümet kredisi, ne bir kamu ihalesi, ne de elle tutulur bir imtiyaz elde edebilmişti. 1910-11 kredi görüşmeleri sonunda da kendi hükümetinin engellemeleri yüzünden hiçbir şey yapamamış, tüm çabaları sonuçsuz kalmıştı. Banka geleceğinin, Türk-İngiliz ilişkilerine göre şekilleneceğinin farkındaydı ve mevcut durumda Türkiye’de İngiltere’ye karşı yavaş yavaş yükselen bir akım başlamıştı. Üstelik o sıralarda Edward Grey’in “Türkiye’nin, Büyük Britanya’nın Kuveyt limanını inşa etmesine ve bu limanın kontrolünde pay sahibi olmasına izin vermesi gerekmektedir” şeklindeki buyurgan ifadesi ise büyük bir talihsizlik olmuştu. Yine İngilizlerin Rusya ile olan ilişkileri, İran sınır sorunları konusunda Türklere karşı olumsuz bir tavır almaya zorlamaktaydı. Bu durum Türklerin halihazırdaki hassasiyetini daha da artıracaktı¹³⁵⁹. Zaten İngiliz tasarruf sahipleri de Türk yatırımlarına ilgi göstermemekteydi. Bu durum ise gelecekteki yatırımlar konusunda umut vaad etmemekteydi.

¹³⁵⁸ Cassel, 19.01.1911’de NBT’deki ortağı Revelstoke’a; “*the National Bank is the only institution which can put forward a claim for Great Britain, if it should be determined to arrive at an agreement about Turkish Government business*” ifadesiyle bu olguyu belirtmişti. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Ernest Cassel’den Lord Revelstoke’a 19.01.1911’de gönderilen mektup, s. 167-170.

¹³⁵⁹ Vali Nazım Paşa’nın Bağdat’da ileriye dönük politikasının da Basra Körfezi’nde sürtüşme yaratma olasılığı yüksekti. İleride Aden, Mısır, Hicaz ve Girit’te yaşanması çok muhtemel olan sürtüşmeler de az ya da çok keskin bir kırılmaya yol açabilirdi. Bkz. HBS 28 111 (8), Babington Smith’den Cassel’e 04.08.1910’da gönderilen mektup.

Bu koşullarda İstanbul'da bağımsız ve güçlü bir konum elde etmenin, ya da adil bir İngiliz-Fransız ortak girişimine katılımın imkânsızlığını gören Babington Smith ve Cassel, 1910 yılı sonlarında çok stratejik bir karar alma noktasına gelmiştir. Zira bankanın gelişimi bu şekilde engellendiğinden en önemli var oluş nedenini de (İngiliz çıkarlarının savunuculuğu) kaybetmiş görünüyordu. Bankanın her yeni işlemi İngiliz Hükümeti'nce politik açıdan bir incelemeye maruz kalacak gözüküyordu. İngiliz Dışişleri muhtemelen bankanın her yeni işlemini (Fransızları rahatsız edecek bir durum olup olmadığını) tetkik edecek ve her ne kadar işlemler üzerinde veto hakkı olmasa da, veto ile aynı işi yapan "dilekleri" öne sürecekti¹³⁶⁰.

1910 kredi müzakereleri sırasında Osmanlı Bankası ile baş etmenin ne denli zor olduğunu görerek, Foreign Office'in talebiyle kredi görüşmelerinden çekilen banka, rekabet yasaklanıyorsa seçeneklerden birinin en büyük engeli teşkil eden Osmanlı Bankası ile iş birliği yapılması olduğunu düşünmüştür¹³⁶¹. Daha önce de değindiğimiz gibi bu amaçla Cassel ve Babington Smith, Edward Grey'i ziyaret etmiş ve gerek 1911 kredisi için Osmanlı Bankası ile dostane bir düzenleme yapmak, gerekse de her iki kuruluşun gelecekteki ilişkilerini rayına oturtturmak için Paris'e giderek, müzakerelerde bulunmak istediklerini bildirmişlerdi.

NBT'nin İngiliz Dışişleri'nin dikkatine sunduğu ilk teklif; NBT'nin Osmanlı Bankası'nın içinde yeniden örgütlenmesiydi. Cassel 8 Ekim 1910'da İngiliz Dışişleri Müsteşarı Arthur Nicolson'a; böyle bir oluşumun başarı şansı bir yana, gelecekteki zorluklar karşısındaki kapıları da aralayacağını yazmıştır. Ancak bunun için hem İngiliz, hem de Fransız Hükümetlerinin güçlü müdahalesine ihtiyaç vardı. Plana göre; NBT, Osmanlı Bankası tarafından devralınacak, Osmanlı Bankası, NBT'nin varlıklarını ve işlerini edinme bedeli olarak, NBT'nin sermayesi kadar hisse senedi ihraç edecekti¹³⁶². Bir başka deyişle Osmanlı Bankası 20 sterlinlik 50.000 hisse senedi çıkarıp, sermayesini nominal 1 milyon sterlin kadar artıracak, bunlar da bire bir NBT'nin hisseleri ile değiştirilecekti¹³⁶³. Bu hisseler İngiliz hisseleri olarak adlandırılacaktı. Bu esnada NBT tamamen ortadan kalkacağından Sir Ernest Cassel'in grubu tüm işlerden %20'lik bir pay

¹³⁶⁰ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 01.02.1911 tarihli mektup, s. 204.

¹³⁶¹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Lord Revelstoke'a 12.10.1910'da gönderilen mektup, s. 66-67.

¹³⁶² The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Ernest Cassel'den Sir Arthur Nicolson'a 08.10.1910'da gönderilen "Confidential" mektup, s. 18-19.

¹³⁶³ HBS 30 8 (1), Memorandum of Interview with Monsieur Bardac and Sir H. Babington Smith and Hugo Baring, 20.10.1910; A. Autheman, *age.*, 2002, s. 218.

alacaktı¹³⁶⁴. Cassel bu öneriyi, Fas Bankası'ndaki İngiliz hisseleri ile ilgili işleyen bir örneği temel olarak kurgulamıştı. Fas'ta bu hisseler, oy verme yetkisine sahip olan ve hisseleri temsil etmek için sertifika çıkaran Glyn Mills, Currie & Co. adına kaydedilmişti¹³⁶⁵.

Cassel'in Fransızlarla görüşmelerinden edindiği izlenime göre, Fransızlar Osmanlı Bankası'nı yeniden organize ederek, NBT'nin Osmanlı Bankası içinde absorbe edilmesini düşünmekteydi. Oysaki Cassel'in önerdiği oluşumda Osmanlı Bankası yeniden yapılandırılacak ve İstanbul'da çok geniş yetkilere sahip bir yönetim konseyi olacaktı. Bu konseyin yarısı (10 üye) Londra komitesi, yarısı da (10 üye) Paris komitesi tarafından belirlenirken, İngilizler Fransızlarla eşit güce sahip olacaklardı. Bu vesileyle de Londra'da 250.000 sterlinlik payı elinde tutan hissedarların belirlediği Londra Komitesi'nin üyeleri, Paris Komitesi'nin 5.000.000 sterlinlik hisseyi elinde bulunduranlar tarafından seçilen üyeleriyle aynı güce sahip olacaktı¹³⁶⁶. Fransa'daki başkan Bank of France'ın, aynı şekilde Londra'daki başkan da Bank of England'ın onayı olmadan seçilemeyecekti. Bu türden bir plan, Osmanlı Bankası'nın pozisyonunu Fransızlar tarafından kontrol altına almadan önceki durumuna geri getirecek ve gelecekteki işler için İngiliz yöneticilere Fransızlarla eşit statü sağlayacaktı. Böyle bir oluşumda doğal olarak, finansal işlerde İngiliz hisselerine sermayeleri oranında bir pay verilecek, ancak Türkiye'deki diğer tüm işlerde İngiliz sermayesi Fransız sermayesiyle eşit şansa sahip olacaktı. Cassel bu önerilerini yazılı bir şekilde Foreign Office'e bildirirken, böyle bir önerinin kabul edileceği konusunda hiç iyimser olmadığını, ancak Foreign Office'in görüşlerini öğrenmeye hazır olduklarını belirtmişti¹³⁶⁷.

Ancak şaşırtıcı bir şekilde Cassel'in tereddütlerine rağmen bu radikal teklif, gerek İngiliz, gerekse de Fransız Dışişleri Bakanları ve büyükelçiler tarafından büyük bir heves

¹³⁶⁴ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Revelstoke'dan E. Cassel'e 24.10.1910'a gönderilen memorandum, s. 118.

¹³⁶⁵ HBS 30 102 (1), Cassel'den Babington Smith'e 19.10.1910'da gönderilen mektup.

¹³⁶⁶ WEB_44, OBA Arşivi, Proposed fusion of the I.O.B. and N.B. of T., Letters sent and received, Propositions de Sir B.S., 19.10.1910, No: LA2401300100117, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433670.xml&dvs=1532599218223~939&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).

¹³⁶⁷ Bu arada söz konusu teklif Türk Hükümetinin Paris ve Londra'daki kredi görüşmelerinin çıkmaza girdiği günlere denk gelmişti. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Ernest Cassel'den Sir Arthur Nicolson'a 08.10.1910'da gönderilen "Confidential" mektup, s. 18-19; HBS 30 51 (3-4), Cassel'den Sir Arthur Nicolson'a 08.10.1910'da gönderilen mektup; HBS 30 8 (1), Memorandum of Interview with Monsieur Bardac and Sir H. Babington Smith and Hugo Baring, 20.10.1910.

ve ciddiyetle ele alınmıştır¹³⁶⁸. Cassel ise hisse değişimiyle ilgili bu önerisine özellikle de Osmanlı Bankası'ndan bir muhalefet geleceğinden çekinmekteydi; fakat bir yandan da bankanın, geniş bir finansal desteğe sahip bir İngiliz rakibin ortadan kalkmasını göz önünde bulundurarak bu teklifi kabul edebileceğini de düşünmekteydi¹³⁶⁹. Bu nedenle NBT'nin yöneticileri füzyon konusunu Osmanlı Bankası Londra Komitesi'ne hiç duyurmadan, öncelikle Paris kanadıyla görüşmeyi tercih etmişlerdir. Ancak Osmanlı Bankası bu teklife bir cevap vermemiş, NBT'nin ısrarlı soruları üzerine ise şartları öğrenmek istediğini bildirmiştir¹³⁷⁰.

Zaten çok geçmeden de NBT'nin Paris Komitesi'ne yapmış olduğu teklif Osmanlı Bankası'nın Londra'da Komitesi tarafından da öğrenilmiş ve bu noktadan sonra işler aksi gitmiştir. Londra Komitesi kendini üstün bir konumda gördüğü NBT'ye karşı kibirle hareket ettiğinden, müzakerelerin kendilerinin bilgisi dışında Paris'te başlatılmasını açıkça hazmedememişti¹³⁷¹. Nitekim Londra Komitesi'nden M. Sullivan'ın İngiliz Dışişleri'nden A. Nicolson'a bildirdiğine göre, NBT zannedildiği gibi güçlü bir kurum değildi, bilâkis adı-sanı duyulmamış, Osmanlı Bankası'nın olduğu bir ortamda lüzumsuz bir oyuncu, hatta İngiliz Dışişleri'nin bile önemsemediği zavallı bir kurumdu. Bu durumda NBT gibi zayıf bir kurumun Osmanlı Bankası ile bir uzlaşma için sunabileceği pek bir şey yoktu. Zira Cassel ve A. Henderson ellerinde 250.000 sterlinlik sermaye ile bankacılık için yola çıkmış, bu işe fazla bir sermaye koymamışlardı. Üstelik A. Henderson ise sadece bir brokerdi. Sullivan ayrıca İngiliz çıkarları için o güne kadar neler yaptıklarından dem vurarak, Babington Smith'in "*Osmanlı Bankası'nın çok fazla Fransız olduğu ve her türlü kredi ve imtiyazda başat rol oynamalarına rağmen her şeyi talep ettikleri*" şeklindeki ifadelerine de şiddetle karşı çıkmıştı. Sullivan, büyük bir dealer'ın (menkul kıymet alım-satımı yapan kişi) bile NBT'nin ofis adresini bilmediğini, İngiliz halkını bir şeyler almaları için zorlayamayacaklarını, şayet Türk kredileri Londra'da bir yer bulabilseydi, bunu herkesten daha iyi yapacaklarını da söyleyerek, NBT ile ilgili

¹³⁶⁸ HBS 30 58 (4), A. Nicolson'dan Cassel'e 10.10.1910'da gönderilen "confidential" mektup; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir H. Babington Smith'den Sir E. Cassel'e 10.10.1910'da gönderilen mektup, s. 20-21; aynı yerde s. 67-68; aynı yerde Sir E. Cassel'den H. Babington Smith'e 14.10.1910'da gönderilen mektup, s. 80-81; aynı yerde Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a 30.11.1910'da gönderilen mektup, s. 138.

¹³⁶⁹ HBS 30 83 (2), Cassel'den Babington Smith'e 14.10.1910'da gönderilen mektup.

¹³⁷⁰ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 01.02.1911 tarihli mektup, s. 204.

¹³⁷¹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Revelstoke'dan E. Cassel'e 19 ve 21 Ekim 1910'da gönderilen mektuplar, s. 103-107, 113-114.

görüşlerin zanlara veya niyetlere değil de, olgulara dayandırılması gerektiğini ima etmişti¹³⁷².

Fransız büyükelçi Cambon ise her iki bankanın birbirine rakip olmasını, NBT'nin eski direktörü Cavid Bey'e bağlamaktaydı. Cambon'a göre, Cavid Bey Osmanlı Bankası'na düşmandı ve NBT'yi bu konuda olumsuz etkilemekteydi¹³⁷³. Bu nedenle de iki banka arasında bir kombinasyon kurmak imkânsızdı. Bu durumda en iyi çözüm; Osmanlı Bankası'nın Londra Şubesi'ni güçlendirerek, adamakıllı bir Anglo-Fransız kurumu oluşturmaktı. Cassel de bu yeni oluşumda, Osmanlı Bankası'nın yanında baskın ortaklarından biri olmalıydı¹³⁷⁴.

Osmanlı Bankası'nın Londra Komitesi ve Fransız büyükelçisi bu değerlendirmeleri yaparken, diğer yandan Babington Smith 17 Ekim 1910'da füzyon planlarını ayrıntılı bir şekilde Osmanlı Bankası'nın Genel Müdürü Revoil'e de anlatmıştır¹³⁷⁵. Babington Smith en başından beri NBT'nin İstanbul'da rekabetçi bir şekilde çalışmaya hazır olduğunu, "Entente"nin (1904 Fransız-İngiliz Dostluk Antlaşması) rekabet için olumsuz bir anlamı olmasına rağmen, iş birliği için olumlu bir anlam taşıdığını söylemiştir. Babington Smith'e göre her iki hükümet de aynı anlayış içindeydi ve Fransa Dışişleri Bakanı M. Pichon'un ricası üzerine bu konuyu görüşmek üzere Paris'e gelmişti. NBT'nin varlığını devam ettirebilmesi için iki alternatif görünmekteydi; ya gelecekteki tüm hükümet işlerinde Osmanlı Bankası ile birlikte katılımında bulunulacak, ya da bir "füzyon" yapılacaktı. Birinci seçenek için çok fazla güçlük vardı, ancak "füzyon" seçeneği daha mantıklıydı¹³⁷⁶. Ancak bu koşullar Revoil tarafından soğuk bir şekilde karşılanmıştır. Zira Revoil'e göre NBT'nin Osmanlı Bankasının doğrudan rakibi olarak işe başlamış ve ilerleme kaydetmek için görünür bir şekilde ciddi zorluklarla

¹³⁷² WEB_43. OBA, Sullivan'dan Barry'e 14.10.1910'da gönderilen mektup, Proposed fusion of I.O.B. and National Bank of Turkey- Letters sent and received, No: LA2401300100047, [¹³⁷³ Bazı çevreler ise Cassel'in Osmanlı Bankası yönetim kurulunda bir mevki arzu etmesinden dolayı görüşmelerin başarısız olduğuna dair söylentiler çıkarmıştı. Fakat Sir Ernest Cassel'i bilen herkes onun büyük finansal etkisine rağmen böyle bir şeyi asla arzulamadığını kestirebilirdi. Bkz. Turkish, Affairs, The Barings Archive, Vol. 2, 01.02.1911'de tarihli mektup, s. 204-205.](https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433670.xml&dvs=1532618493500~918&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).</p>
</div>
<div data-bbox=)

¹³⁷⁴ Diğer taraftan Mösyö Verneuil (Fransız "Syndic des Agents de Change"den) bir İngiliz gruba katılıma sıcak bakmakla birlikte, o da Cassel'den hoşlanmamaktaydı. Bkz. PRO, FO 800/344, C. Hardinge'den Bertie'ye 05.10.1910'da yazılan mektup. Ancak bu mektup daha sonra iptal edilmiş ve gönderilmemiştir.

¹³⁷⁵ HBS 30 5 (1), Monsieur Revoil ile Sir H. Babington Smith arasında 17.10.1910'da geçen görüşmeye ait memorandum.

¹³⁷⁶ HBS 30 5(3), Monsieur Revoil ile Sir H. Babington Smith arasında 17.10.1910'da geçen görüşmeye ait memorandum.

karşılaşmıştı. Osmanlı Bankası'nın uluslararası kökeni, finansal önemi, uzun geçmişi ve sahip olduğu imtiyazların niteliğiyle baskın bir konumu vardı. Açıkçası Osmanlı Bankası yeterince güçlüydü ve NBT'den çok farklı bir pozisyondaydı, dolayısıyla böyle bir birleşmede NBT'nin sağlayacağı avantaj karşısında Osmanlı Bankası'nın kazanımları çok orantısız olacaktı¹³⁷⁷. NBT gibi bir rakipten kurtulmak bir avantaj gibi gözükse de, başka benzer bir rakibin ortaya çıkmayacağını kim söyleyebilirdi. Babington Smith ise Revoil'in bu gerekçelerini çok yerinde bulmamıştır. Ona göre başka bir rakibin ortaya çıkması muhtemel değildi, çünkü böyle bir rakip İngiliz Hükümeti'nin desteğini kesinlikle alamazdı. Her ne kadar sermaye açısından iki banka arasında eşitlik olmasa da, bir füzyon şemasında, kâr dağıtımını hisse oranları esas alınarak yapılacağından böyle bir düzenleme kesinlikle adil olacaktı¹³⁷⁸.

Hemen ertesi gün (18.10.1910'da) Osmanlı Bankası'nın Londra Komitesi'nin üyelerinin de katıldığı yeni bir toplantı daha düzenlenmiştir. Bu defa Barry ve Albay Herbert Alexander Lawrence'ın da yer aldığı toplantıda komitenin üyeleri birçok noktaya dikkat çekmiş ve itirazlarını dile getirmiştir. Her şeyden önce NBT, Osmanlı Bankası hisseleri için eşit oranda hisse değişimini hak edecek fiili kâr ve iş hacmine sahip değildi. Yine Londra Komitesi, kontrolü tamamen NBT'nin mevcut hissedarlarının elinde olacağı bir anlaşmayı kabul edemezdi¹³⁷⁹. Ertesi gün (19.10.1910) Babington Smith, Londra Komitesi'nden Lawrence'a füzyon konusundaki önerilerini tekrar ettiyse de bu öneriler Lawrence tarafından reddedilmiştir. NBT tarafından bu önerinin eşitliği sağlamak için yapıldığı belirtilirken, Fransızlar daha sonra bunun üzerine "political" şeklinde bir not düşmüşlerdir. Buna karşın Lawrence başka bir öneri duymak için çok istekli olduklarını belirtse de neyin kabul edilebilir olduğu hususunda bir işaret vermeyi ise reddetmiştir¹³⁸⁰.

¹³⁷⁷ WEB_42. OBA, Proposed fusion of I.O.B. and National Bank of Turkey- Conference of octobre 28/1910,

https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433851.xml&dvs=1532602165197~320&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copypights2, (17.04.2015).

¹³⁷⁸ HBS 30 5 (4-5), Monsieur Revoil ile Sir H. Babington Smith ve Hugo Baring arasında 17.10.1910'da geçen görüşmeye ait memorandum.

¹³⁷⁹ HBS 30 6 (1-2), Memorandum of Conversation with Monsieur Revoil, H. A. Lawrence, Mr. E. W. H. Barry and Babington Smith, Hugo Baring, 18.10.1910.

¹³⁸⁰ WEB_44. OBA Arşivi, Proposed fusion of the I.O.B. and N.B. of T., Letters sent and received, Propositions de Sir B.S., 19.10.1910, No: LA2401300100117, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433670.xml&dvs=1532599218223~939&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copypights2, (17.04.2015).

Esasen Osmanlı Bankası o sıralarda NBT ile bir birleşmenin kendilerine ne kazandıracağını sorgulamaktaydı. Albay Lawrence, Barry ve Fransız büyükelçisi Cambon bir toplantıda, NBT'nin bir başarısızlık olduğunu, tek başarı şansının Almanlarla bir araya gelerek, bir Anglo-German kuruluşu haline gelmesi olduğunu konuşmuşlardı. Yine Adam Block'un kötü tavrı da tartışılmıştı. NBT uzun ömürlü olamayacağını fark etmişti ve bu yüzden bir "uzlaşma" içine girmişti. Londra Komitesi şimdi kendi şartlarını oluşturabilir ve bir çıkış (sortie) yapabilirdi; Londra Komitesi muhtemelen ilave güç, itibar gibi güvencelerle mutlu edilirse, bu işe müdahale etmeyecek, hatta bir anlaşmaya bile varılabilecekti¹³⁸¹.

O sıralarda Londra'daki Babington Smith'e İstanbul'dan "gizli" kaydıyla bir telgraf gelmiş, Türk Hükümeti'nin de böyle bir anlaşmaya karşı olduğu bildirilmişti. Söz konusu telgraf NBT'nin İstanbul'daki gizli haber alma kaynaklarından sızdırılmıştı ve "en iyi haber kaynaklarından edilen bir bilgiye göre" ifadesiyle başlamaktaydı. Türk Hükümeti'nin görüşüne göre NBT'nin kuruluş amacı; Türk-İngiliz çıkarlarını korumaktı. NBT o güne kadarki faaliyetleri ile bunu kanıtlamış, onurlu tavrı ve son derece dostane yönetimi ile gelecek için Türk Hükümeti'ne büyük bir güven vermişti¹³⁸². Bununla birlikte Kasım ortalarında Babington Smith meseleyi Cavid Bey ile görüştüğünde; Cavid Bey başlangıçta iki banka arasında olacak böyle bir füzyon işine bütünüyle karşı olduğunu, ancak eğer füzyon iki taraf arasında gerçek bir denge sağlayacak şekilde olursa, avantajlı olabileceğini söylemişti¹³⁸³.

İngiliz Dışişleri ise bu aşamada, şayet görüşmeler bitecek olursa bu durumun, İngiliz-Fransız ortaklığını sekteye uğratarak, menfaat çatışmalarına neden olacağı görüşündeydi. Bu sebeple konunun olumlu yönde neticelenmesini sağlamak adına Fransız muhataplarına birçok kez örtülü baskı uygulayarak, görüşmelerin başarısızlığı

¹³⁸¹ WEB_45. OBA, Proposed fusion of I.O.B. and National Bank of Turkey- interviews, No: LA2401300300022, Interview of Col. Lawrence and Mr. Barry with the French Ambassador, 28.10.1910, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433817.xml&dvs=1532603463778~217&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copypights2, (17.04.2015); The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Revelstoke'dan E. Cassel'e 19 ve 21 Ekim 1910'da gönderilen mektuplar, s. 103-107, 113-114.

¹³⁸² HBS 30 11, NBT İstanbul'dan Babington Smith'e gönderilen telgraf, 24.10.1910.

¹³⁸³ HBS 30 8 (2), Memorandum of Interview with Monsieur Bardac and Sir H. Babington Smith and Hugo Baring, 20.10.1910; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Revelstoke'dan E. Cassel'e 19 ve 21 Ekim 1910'da gönderilen mektuplar, s. 103-107, 113-114; HBS 30 108 (2), Babington Smith'den Cassel'e 16.11.1910'da gönderilen mektup; HBS 30 110 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 23.11.1910'da gönderilen mektup; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 30.11.1910, Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a gönderilen mektup, s. 141.

halinde, NBT'yi artık bağımsız hareket etmekten alıkoyamayacağı ikazında bulunmuştur. İngiliz Hükümeti, Büyükelçi Bertie'ye de bu konuda Fransız Hükümeti ile görüşmesi için bazı talimatlar vermişti; aksi durumda Foreign Office, İstanbul'daki finansal işlerinde National Bank'ı serbest bırakacaktı. Bertie'ye göre taraflar arasındaki rekabet finansal savaşa yol açabilir, bu da iki ülke arasındaki siyasi ilişkileri eninde sonunda etkilerdi¹³⁸⁴.

Bunun üzerine olsa gerek Londra Komitesi'nden Lord Goschen, Lord Bessborough ve Albay Lawrence, Foreign Office'deki sekreter yardımcısı Sir A. Nicolson'ı iki kez ziyaret ederek, İngiliz Hükümeti'nin bu konudaki görüşlerini tam olarak öğrenmek istemişlerdir. Londra Komitesi'nin amacı; NBT'nin İngiliz Hükümeti nezdindeki öneminin araştırılmasıydı. İngiliz Hükümeti bankayı himaye mi ediyor, yoksa sadece ona karşı iyi niyet mi besliyordu? Nicolson ise gayet diplomatik bir dille, bankaya karşı kesinlikle "iyi niyetli" olduklarını, NBT'nin hükümet korumasını istemediğini söylemiştir. Foreign Office ayrıca, NBT ve Osmanlı Bankası arasında bir düzenlemeyi görmek istemekle birlikte, finansal konularla ilgilenmek istemediklerini ve NBT'nin Osmanlı Bankası'na bir birleşme için hangi şartları teklif ettiklerini bilmediklerini söylemiştir¹³⁸⁵.

O sıralarda İngiliz Hükümeti, Osmanlı Bankası'na karşı enine boyuna düşünerek, ustaca hazırladığı gizli bir stratejiye sahip değildi. Foreign Office'in istediği tek şey; iki bankanın Türkiye işlerinde en alt düzeyde rekabet veya sürtüşme içinde olmaları, mümkün olduğunca iyi ilişkiler kurlarıydı. Bu nedenle de füzyon konusunun kendilerini ilgilendirmeyen, iki banka arasındaki bir finansal mesele olduğunu

¹³⁸⁴ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Revelstoke'dan E. Cassel'e 19.10.1910'da gönderilen mektup, s. 107; Arthur Nicolson aynı gün Londra Komitesi'ndeki Mr. Bessborough'a da, İngiliz Hükümeti'nin NBT ve Osmanlı Bankası arasındaki bir füzyon projesini destekleyip, onayladıklarını bildirmişti. Türkiye'de bir İngiliz-Fransız (Anglo-French) iş birliği çok arzulanan bir şeydi ve aradaki sürtüşmelerin, rekabetin ortadan kalkması çok istenmekteydi. Bkz. WEB_46. OBA, Proposed fusion of the I.O.B. and N.B. of T., Letters sent and received, A. Nicolson'dan Mr. Bessborough'a 19.10.1910'da gönderilen "Private" başlıklı mektup, No: LA2401300100044, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433670.xml&dvs=1532609840079~839&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).

¹³⁸⁵ Londra Komitesi'nin anladığına göre Foreign Office, N.B.T.'ye yakınlık göstermek için bir şey yapmamaktaydı, fakat bir miktar destekte bulunmak için bazı önlemler de almışlardı. Bkz. WEB_47. OBA Arşivi, Proposed the fusion of the I.O.B. and N.B. of T., Interviews, "Very confidential", 28.10.1910, No: LA24013003000026, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433817.xml&dvs=1532608599668~911&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015); The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Revelstoke'dan E. Cassel'e 17.11.1910'a gönderilen mektup, s. 133-134.

söyleyerek, mevzuya kayıtsız kalmayı tercih etmişlerdi. Böylece Osmanlı Bankası temsilcileri de çok açık ve net bir şekilde, kamuoyu ne düşünürse düşünsün, Foreign Office'in NBT'ye destek vermediğini fark etmişlerdi¹³⁸⁶.

Bu aşamada Osmanlı Bankası'nın nazarında NBT; Osmanlı Bankası'na karşı düşmanca tavırları olan, "*rahatsız edici ve sinir bozucu bir unsur, bütün sorunların nedeni*" bir rakip olarak değerlendirilmekteydi¹³⁸⁷. Ortalıkta genel olarak NBT'nin, Osmanlı Bankası'nın çıkarlarına saldırı gibi özel bir amaçla kurulan bir banka olduğu izlenimi bulunmaktaydı. Hatta görüşmelerde etkili olan Bompard'a göre; İstanbul'da herhangi birisine şayet "*Osmanlı Bankası'na karşı hoşnutsuz bir şeyler yapmak isterseniz ne yapılmalı? diye sorsanız NBT'ye gitmelisiniz*" cevabını verecekti. NBT, Türk Hükümeti'ndeki bakanlık yapan bazı dostları tarafından Osmanlı Bankası'na karşı bir silah olarak kullanılmak üzere kurulmuştu¹³⁸⁸.

Sonuç itibariyle, Osmanlı Bankası, NBT'nin tekliflerini "aşırı" bulduğundan ve böyle bir birleşmede NBT'nin sağlayacağı avantaj karşısında Osmanlı Bankası'nın bir şey kazanamayacağını düşünerek, füzyon görüşmelerini Ekim sonlarında kesmiştir. Bunda bilhassa Osmanlı Bankası'nın Londra Komitesi'nin tutumu belirleyici olurken¹³⁸⁹, özellikle de hisselerin değişimi ve Yönetim Kurulundaki direktörlerin seçimi konusundaki teklifleri reddetmişlerdi. Kaldı ki Osmanlı Bankası herhangi bir sermaye artışı istememekteydi, NBT'yi satın alarak, İstanbul'daki bu can sıkıcı rekabeti durdurmak niyetindeydi¹³⁹⁰. Nitekim Osmanlı Bankası'nın yöneticileri daha sonra

¹³⁸⁶ WEB_48. OBA, Proposed fusion of the I.O.B. and N.B. of T., Interviews with the F.O., the French Ambassador, and Sir Henry Babington Smith. Also with Sir A. Henderson, "Confidential" Interview of Lord Bessborough and Col. Lawrence with Sir A. Nicolson, No: LA2401300300003, 14.11.1910, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433817.xml&dvs=1532595727814~293&locale=tr_TR&search_terms=National+Bank+of+Turkey&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2 17.04.2015.

¹³⁸⁷ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'ten Arthur Nicolson'a 30.11.1910'da gönderilen mektup, s. 141; PRO, FO 371/994, No. 636, Sir H. Babington Smith'den Sir A. Nicolson'a gönderilen mektup, 06.02.1911, s. 190.

¹³⁸⁸ Babington Smith ise Bompard'ın tüm bu iddialarını reddetmiştir. Babington Smith'e göre NBT kurulduğunda Fransız finansı ile iş birliği yapmaya hazırdı, ama Osmanlı Bankası Türk Hükümet işlerini yarı-tekelinde tutmak istediği için NBT, Osmanlı Bankası ile zorunlu olarak doğrudan bir rekabet içine girmişti. NBT'nin Osmanlı Bankası ile rekabeti, diğer bankalarla arasında olduğu gibi gayet normal ve adildi. Hükümetler araya girip de, FO, NBT'den Osmanlı Bankası ile rekabetten kaçınmasını isteyene kadar Osmanlı Bankası ile rekabete girmemek için herhangi bir neden görmemişlerdi. Ama hükümetleri tarafından her iki banka arasında bir iş birliği kurulması istenince buna karşı koyamamışlardı. Bkz. HBS 30 113 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 30.11.1910'da gönderilen mektup; HBS 30 123 (3), Babington Smith'den Cassel'e 23.12.1910'da gönderilen mektup.

¹³⁸⁹ HBS 30 113 (3), Babington Smith'den Cassel'e 30.11.1910'da gönderilen mektup.

¹³⁹⁰ OBA, Proposed fusion of I.O.B. and National Bank of Turkey- Conference of octobre 28/1910, <https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433851.xml&dvs=1532602>

NBT'nin bütün hisselerini 50.000 sterlin¹³⁹¹ gibi çok ucuz bir bedel ödeyerek satın almayı önermişlerdir¹³⁹².

Aslında bankanın sahipleri ve Babington Smith, o günlerde NBT'nin kurtuluşu için Osmanlı Bankası'ndan gelebilecek iyi bir teklife sıcak bakmaktaydı. Özellikle de Lord Revelstoke bankanın Osmanlı Bankası'nın teklif ettiği bir fiyata satılarak, bir an önce bankadan kurtulmayı arzulamaktaydı¹³⁹³. Revelstoke Aralık 1910'da Cassel'e yazdığı bir mektupta bankanın devam etmesinin hiçbir yararı olmayacağını şu sözlerle savunmuştu:

“Banka iki hükümetin (Türk ve İngiliz Hükümetleri) talep etmesi üzerine işe başladı; bunlardan biri yapabileceğimiz her şeyi engelledi (İngiliz hükümeti), diğeri asla bizim için parmağını bile kaldırmadı (Türk hükümeti), sadece kendi amaçlarına uygun olduğunda bizden yararlandı; biz kesinlikle bankayı hükümetlerin desteğini almadan başlatamazdık. Bağdat Belediyesi kredisi ile bağlantılı yaşanan olaylar, Türkiye’de küçük sorunlar hasıl olduğunda tatminkar bir çalışma yapmanın ne denli zor olduğunu gösteren bir başka göstergedir. Tatmin edici kâr ihtimalinin zayıf olması ve

165197~320&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DE LIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015); HBS 30 5 (4-5), Monsieur Revoil ile Sir H. Babington Smith ve Hugo Baring arasında 17.10.1910'da geçen görüşmeye ait memorandum.

¹³⁹¹ A. Autheman bu tutarın £500.000 olarak belirtmişse de, NBT için bu tutarın teklif edilmesi mümkün gözükmemektedir. Revelstoke kendi aralarındaki yazışmalarda bu rakamın £50.000 olduğunu kaydetmektedir ki bu rakam mantıklı gözükmemektedir. Yapılan teklife göre, Osmanlı Bankası £50.000 yanında hissedarların ödenmiş sermayelerini de onlara geri ödeyecekti. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 10.11.1910 tarihli mektup, s. 132; aynı yerde Sir Ernest Cassel'den Lord Revelstoke'a 19.01.1911'de gönderilen mektup, s. 169-170; aynı yerde 23.01.1911'da Baring Brothers'dan Lord Revelstoke'a gönderilen telgraf, s. 176-178; HBS 30 28 (2), Babington Smith'den M. Sullivan'a gönderilen mektup, 10.11.1910; A. Autheman, *age.*, 2002, s. 218.

¹³⁹² Sir Babington Smith 31 Ekim 1910'da Londra Komitesi'nden Lord Goschen'e bu teklifin kendilerince kabul edilemez olduğunu bildirmiştir. Zaten Osmanlı Bankası'nın yazışmalarından da nihai hedeflerinin; NBT'nin hisselerini satın alarak, daha sonra bankayı tasfiye etmek istedikleri açıkça ifade edilmiştir. WEB_49. OBA, No: LA2401300100024, 02.01.1911,

¹³⁹³ Cassel, Revelstoke'a arzu ederse hisselerinin bir kısmını kendisinin devralabileceğini da söylemişti. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Ernest Cassel'den Lord Revelstoke'a 19.01.1911'de gönderilen mektup, s. 169-170.

giderlerimizin ağırlığı nedeniyle bankanın devam etmesinin hiçbir yararı bulunmamaktadır”¹³⁹⁴.

Ancak bu aşamada Cassel, bankanın satılması ya da tasfiye edilmesi konusunda bazı tereddütler yaşamıştır. Çünkü yukarıda belirtilen teklif gerçek anlamda bir füzyon değil, Sir Ernest Cassel ve grubunun ortadan kaldırılması anlamına gelmekteydi¹³⁹⁵. NBT yöneticilerinin ortak görüşü, eğer banka satılacak ya da bir birleşme söz konusu olursa bu işler mümkün olduğunca İngiliz çıkarlarına zarar vermeden ve itibar kaybetmeden yapılmalıydı¹³⁹⁶. Sonuç itibariyle kurucu ortaklardan Henderson ve Revelstoke, müzakerelerde bankanın asıl kurucusu ve fikir babası olan Cassel’i yetkili kılmış, son kararı Cassel’e bırakmışlardır. Cassel de Osmanlı Bankası’nın tekliflerini hemen reddetmiştir¹³⁹⁷. Arkasından 03 Kasım 1910’da da Cassel ve Babington Smith, Osmanlı Bankası ile herhangi bir anlaşmaya varamayacaklarını açıklamak üzere İngiliz Dışişleri’ne uğramışlardır¹³⁹⁸. Babington Smith, Londra Komitesi ile 28 Ekim 1910’da yaptıkları son görüşmede tatmin edici bir sonuca ulaşamadıklarını, tüm tekliflerinin Londra Komitesi’nce reddedildiğini ve bu yüzden de görüşmelerin kapandığını söylemiştir. Bu netice Osmanlı Bankası Genel Müdürü Revoil’e de iletilmiştir¹³⁹⁹.

Gelinen bu noktada Cassel ve Babington Smith artık kendi Dışişleri’nden tam bir hareket özgürlüğü almayı beklemekteydiler¹⁴⁰⁰. Sir Edward Grey de, başlangıçta her iki rakip bankanın birleşmesinin gerek politik gerekse de finansal anlamda olumlu getirileri olacağı inancıyla “fusion” girişimlerine olumlu bakmış, daha sonra gündeme gelen

¹³⁹⁴ HBS 30 120 (2), Cassel’den Babington Smith’e 16.12.1910’da gönderilen mektup.

¹³⁹⁵ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 25.01.1911, s. 182-183; HBS 30 66 (3), Cassel’den Babington Smith’e 11.10.1910’da gönderilen mektup; HBS 30 123 (2), Babington Smith’den Cassel’e 23.12.1910’da gönderilen mektup.

¹³⁹⁶ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 25.01.1911, s. 182-183; HBS 30 123 (2), Babington Smith’den Cassel’e 23.12.1910’da gönderilen mektup.

¹³⁹⁷ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 23.01.1911’da Baring Brothers’dan Lord Revelstoke’a gönderilen telgraf, s. 178; WEB_50. OBA, 18.01.1911, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433670.xml&dvs=1532560900090~499&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).

¹³⁹⁸ PRO, FO 371/994, No. 45474, A. Nicolson’dan Sir E. Grey’e 03 Kasım 1910’da gönderilen zabıt, s. 395-397.

¹³⁹⁹ HBS 30 23, Sir H. Babington Smith’den Monsieur Revoil’e 04.11.1910’da gönderilen mektup.

¹⁴⁰⁰ PRO, FO 371/994, No. 45474, A. Nicolson’dan Sir E. Grey’e 03 Kasım 1910’da gönderilen zabıt, s. 395-397; WEB_51. OBA, Proposed fusion of I.O.B. and National Bank of Turkey, No: LA2401300100105, H. Babington Smith’den Mr. Revoil’e 04.11.1910’da gönderilen mektup, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433670.xml&dvs=1532599218223~939&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).

NBT'nin Osmanlı Bankası'na satılması teklifine ise karşı çıkmıştı¹⁴⁰¹. Zira Edward Grey'in savunduğu oluşum; eşit çıkarların temsil edildiği bir Anglo-Fransız iş birliğinin kurulmasıydı. Dolayısıyla NBT'nin Osmanlı Bankası'na satılarak, tasfiyesi anlamına gelen bu durumu “İngiliz çıkarlarından feragat edilmesi” şeklinde tanımlayarak, reddetmişti¹⁴⁰². Edward Grey, Paris'teki Büyükelçi Sir F. Bertie'ye de Osmanlı Bankası ve NBT arasındaki görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlandığının Fransız Dışişleri'ne bildirmesini istemişti¹⁴⁰³.

Bununla birlikte Edward Grey hâlâ bir İngiliz-Fransız finansal ortaklığı oluşturulmasında istekli olduğunu ve Fransız kanadından gelebilecek herhangi bir makul teklife katkı sağlamak için nüfuzunu kullanacağını belirtmiştir. Grey ayrıca, NBT'den de bu tür tekliflere açık kapı bırakmasını istemişti. NBT'ye çıkarları gereği yapacağı işlerde bağımsız bir şekilde hareket etmekten alıkoyamayacağını da bildirmişti¹⁴⁰⁴. Babington Smith de 30 Kasım 1910'da bir kez daha “bankanın hareket özgürlüğüne yeniden kavuşabilme” konusundaki Sir Edward Grey'in kararını sormuş, hareketlerinde serbest ya da hâlâ politik stratejilere veya siyasi hedeflerle bağımlı olup olmadıklarını öğrenmek istemişti¹⁴⁰⁵. Foreign Office adına A. Nicolson'dan Aralık ortalarında gelen cevap ise beklenen yöndeydi; Nicolson, bir kez daha NBT'ye, çıkarları gerektirdiğinde bağımsız eylemde bulunabileceklerini bildirmişti¹⁴⁰⁶.

Bu aşamada Cassel ve arkadaşları bankanın geleceği hakkında ne yapacakları konusunda Babington Smith'den gelecek tavsiyeleri beklemeye koyulmuşlardır¹⁴⁰⁷. Bankanın yöneticileri açısından İngiliz Dışişleri'nin gelecekteki Türkiye politikası önemliydi ve bankanın faaliyetlerini sürdürüp sürdürmeme kararı buna göre verilecekti. Nitekim 18 Ocak 1911'de Babington Smith'in bankanın geleceği ile ilgili Foreign Office'e yaptığı bir ziyaret sırasında Edward Grey bankanın yok olmasından duyduğu

¹⁴⁰¹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Lord Revelstoke'dan Mr. Farrer'a 18.01.1911'de gönderilen mektup, s. 160; PRO, FO 800/193A, E. Grey'den Lowther'a 19.01.1911 tarihli “Private” başlıklı mektup, s. 269-270.

¹⁴⁰² The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Lord Revelstoke'dan Mr. Farrer'a 18.01.1911'de gönderilen mektup, s. 160; FO 800/193A, E. Grey'den Lowther'e 19.01.1911 tarihli “Private” başlıklı mektup, s. 269-270.

¹⁴⁰³ PRO, FO 371/994, No. 40867, Sir Edward Grey'den Sir F. Bertie'e 09.11.1910'da gönderilen mektup, s. 355-357; HBS 30 27 (3), Edward Grey'den Sir F. Bertie'ye 09.11.1910'da gönderilen telgraf.

¹⁴⁰⁴ PRO, FO 371/994, No. 40867, Sir Edward Grey'den Sir F. Bertie'e 09.11.1910'da gönderilen mektup, s. 355-357; HBS 30 27 (3), Edward Grey'den Sir F. Bertie'ye 09.11.1910'da gönderilen telgraf.

¹⁴⁰⁵ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'ten Arthur Nicolson'a 30.11.1910'da gönderilen mektup, s. 141; PRO, FO 371/994, No. 45474, s. 394; HBS 30 113 (5), Babington Smith'den Cassel'e 30.11.1910'da gönderilen mektup.

¹⁴⁰⁶ HBS 30 121, Babington Smith'den Cassel'e 17.12.1910'da gönderilen mektup.

¹⁴⁰⁷ HBS 30 122, Cassel'den Babington Smith'e 20.12.1910'da gönderilen mektup.

üzüntüyü dile getirmiş, ancak mevcut gidişatı daha da kötüye gidecekse, varlığını sürdürmesi için bankayı bir müddet daha ayakta tutmaya çalışmanın bir anlamı olmayacağını söylemişti. Bununla birlikte Türkiye ile ilişkilerde iyileşme banka hakkındaki kararı etkileyebilirdi. Aslında Grey'in göz önünde bulundurduğu şey; İngiliz istekleri kabul edilirse Bağdat Demiryolları meselesinde NBT'nin üstleneceği roldü.

Sir Edward Grey, Türkiye ile iyi ilişkilerin mümkün olup olamayacağını; Bağdat Demiryolu ve %4 gümrük vergileri artışı gibi sorunların çözümüne bağlamıştı. Herkes Yakın Doğu'da sürüncemede kalan sorunların hızla çözülmesini istemekteydi¹⁴⁰⁸. Hatta Sir Edward Grey, Babington Smith'e; *"Türkiye'nin Kuveyt'i kendinden koparmamayı (muhtemelen buradaki haklarını bir biçimde Almanlara devretmemesini kastediyor) taahhüt etmesi ve bazı tedbirler alması şartıyla Kuveyt'teki Türk egemenliğinin tanınmasında büyük olasılıkla hiçbir zorluk yaşanmayacağını"* söylemişti. Tek mesele Fransa'nın Suriye demiryolu sistemiyle bağlantılı olarak elde etmeye çalıştığı avantajlarla ilgiliydi. Grey'e göre; *"Fransa'nın, yaşadığı son deneyimden sonra (1910 kredisinde yaşanan tatsızlıklar olmalı) geçmişe nazaran daha uysal olacakları tahmin edilebilirdi"*¹⁴⁰⁹. İşte Grey'e göre banka bu hatlar üzerinden Türkiye ile iyi ilişkilerin mümkün olup olmadığı konusunda kendisine bir görüş oluşturmalıydı¹⁴¹⁰.

Bu görüşme sırasında Babington Smith ayrıca bir mutabakat durumunda Bağdat Demiryolu'na ilişkin herhangi bir finansal işin NBT'ye verilip verilmeyeceğini sormuştur. Edward Grey bu bağlamda, bir finans kurumuna ihtiyaç duyulduğunda, NBT'ye başvurulması gerektiği düşüncesinde olduklarını ifade etmiştir. Babington Smith gelecekteki Türkiye kredilerinde bankanın İngiliz Dışişleri'nin aktif desteğine güvenip güvenemeyeceğini de sormuştur. Ancak Grey'in cevabı bu noktada olumsuzdu; Grey, üstü kapalı bir şekilde, gayet işler ters giderse, bağımsız hareketinin bankanın İngiliz

¹⁴⁰⁸ Ernest Cassel'e göre de eğer Türk Hükümeti ile belli sorunlarda anlaşma kararlılığı olursa, The National Bank of Turkey'nin Türkiye'den büyük kazançlar elde edilme ihtimali yüksekti. Ancak, İngiltere mevcut politikaları sebebiyle önem kaybetmekteydi. Cassel ayrıca, *"Halkımız (İngiliz halkı kastediliyor) Rus eylemiyle rahatından uyanmış görünüyor ve şimdi Türkiye ile olan tüm küçük sorunlara bir son vermek için çok istekli"* diyordu. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Ernest Cassel'den Lord Revelstoke'a 19.01.1911'de gönderilen mektup, s. 167-170.

¹⁴⁰⁹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Ernest Cassel'den Lord Revelstoke'a 19.01.1911'de gönderilen mektup, s. 167-170.

¹⁴¹⁰ PRO, FO 800/193A, E. Grey'den Lowther'a 19.01.1911 tarihli "Private" başlıklı mektup, s. 269-270. Grey'in resmi olmayan kaynaklardan duyduğuna göre Almanlar da, Londra nezdinde Bağdat Demiryolları'na ilişkin karşılıklı görüşmelere yeniden başlamayı tasarlamaktaydı. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Hugo Baring'den John Baring'e (Lord Revelstoke) 18.01.1911'de gönderilen mektup, s. 158; aynı yerde Lord Revelstoke'dan Mr. Farrer'a 18.01.1911'de gönderilen mektup, s. 160.

Dışişleri'nin amaçları aksine davrandığı suçlamasına maruz bırakabileceğini ima etmişti¹⁴¹¹. Zira gelecek günlerde ortaya çıkabilecek herhangi bir kredinin sözünü şimdiden vermek mümkün değildi. O günler geldiğinde Türkler, Basra Körfezi konusunda İngilizlerle kötü bir şekilde tartışıyor olurlarsa, şüphesiz ki hiçbir kredinin desteklenmesi mümkün değildi. Buna karşılık Grey, Fransızlara, NBT'nin bağımsız bir şekilde hareket etmekten başka bir çaresi kalmadığından tıpkı kendilerinin yaptığı gibi, İngiliz Dışişleri'nin NBT'yi gerektiğinde desteklemek zorunda kalacaklarını söylemiştir¹⁴¹².

Bu sırada Temmuz 1911'de Osmanlı Bankası, başka bir kanaldan NBT'yi tekrar ele geçirmeye çalışmıştır. Sermayesinin önemli bir kısmını Osmanlı Bankası'nın elinde bulundurduğu ve arkasında Hottinguer, Mallet gibi kuvvetli mali destekçilerin olduğu 5 milyon frank sermayeli Société Financière d'Orient adlı bir Fransız grubu 29 Temmuz 1911'de NBT'yi satın almak için bir teklifte bulunmuştur. Belçika yasalarına tabii bu firmanın %40'ı Osmanlı Bankası'nın, %30'u Noel Bardac ve arkadaşlarının, kalan %30'u da yine Osmanlı Bankası'na yakın şahısların elinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Bankası, Société d'Orient'i üzerinden NBT'nin %65 ya da %70 hissesini satın almak suretiyle, bankanın en büyük hissedarı olacaktı. Ancak N. Bardac tarafından Revelstoke'a iletilen bu teklif de hemen reddedilmiştir¹⁴¹³. 1913 yılına gelindiğinde Babington Smith'in görüşmeleri yeniden başlatma çabaları ise soğuk bir şekilde karşılanınca, konu tamamen kapanmıştır¹⁴¹⁴.

4.2. Bankanın Selânik Bankası ile Ortaklık Kurma ve Kartel Oluşturma Girişimleri

NBT ve Selânik Bankası arasında güç birleşimi yapmak ve tek bir bankaya dönüşme girişimleri birçok kereler denenmiştir. Bu bağlamda ciddi anlamda ilk teklif Ağustos 1910'da Osmanlı Maliye Nazırı Cavid Bey tarafından önerilmiştir. Bilindiği

¹⁴¹¹ E. Grey muhtemelen burada, 1910'da Fransızların geri çevirdiği Türk kredisini Cassel'in üstlenmeye çalışmasından dolayı müttefikleri Fransızlar karşısında zor duruma düştiklerini, bundan da rahatsızlık duyduklarını ihlas etmeye çalışmıştı.

¹⁴¹² The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Hugo Baring'den John Baring'e (Lord Revelstoke) 18.01.1911'de gönderilen mektup, s. 158; aynı yerde Lord Revelstoke'dan Mr. Farrer'a 18.01.1911'de gönderilen mektup, s. 160; PRO, FO 800/193A, E. Grey'den Lowther'a 19.01.1911 tarihli "Private" başlıklı mektup, s. 269-270.

¹⁴¹³ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, N. Bardac ile Revelstoke arasındaki görüşmeye ait 31.07.1911 tarihli memorandum, s. 329; HBS 31 39, N. Bardac ile Revelstoke arasındaki görüşmeye ait 31.07.1911 tarihli "gizli" başlıklı memorandum.

¹⁴¹⁴ A. Autheman, *age.*, 2002, s. 218.

üzere Maliye Nazırı Cavid Bey'in 1910 yazında, Paris'teki kredi görüşmeleri sırasında Osmanlı Bankası'nın öne sürdüğü zorba şartlar sonucunda, Türk-Fransız ilişkileri kopma noktasına gelmişti. Cavid Bey de Cassel'in yardımlarına başvurmak amacıyla Londra'ya geçmişti.

Cavid Bey'in Londra ziyareti sırasında Cassel bir akşam yemeği düzenleyerek, Cavid Bey ve arkadaşlarını, NBT'nin yöneticileri Revelstoke ve Henderson ile Kabine'den Lloyd George ve Winston Churchill gibi Londra'nın yüksek mevkiden kişilerle tanıştırmıştı. Bu ziyafet sonrasında Cavid Bey, belki Cassel'e saçma gelebilecek, ama kendisine çekici gelen bir fikri olduğundan bahsetmişti. Bu fikir; NBT'nin daha etkili olabilmesi için Selânik Bankası ve büyük bir Alman bankası ile birleşmesi idi. Çünkü NBT'nin işe başlarken prensibi; her türden işi kendine mal edip, bir monopol kurmak değil, Fransız, Alman ve sermaye sağlayabilen başka çıkar gruplarıyla uyumlu çalışabilmektir¹⁴¹⁵.

Sürpriz bir şekilde Cassel, Cavid Bey'in bu önerisini imkânsız görmemiş, hatta çekici bulmuştu¹⁴¹⁶. Zaten her iki banka arasındaki sıcak temaslar ve iş birliği 1909 yılındaki İstanbul Belediye kredisi sırasında gelişmişti¹⁴¹⁷. Cassel'in tek isteği ise sadece İngiliz çıkarlarının ağır basmasıydı¹⁴¹⁸. Dolayısıyla bu girişim; maddi konular, ilgili tarafların çıkarları ve kontrolün belirlenmesi dışında herhangi bir zorluk içermemekteydi¹⁴¹⁹. Cavid Bey'in de görüşü bu yöndeydi; Cassel'e yazdığı mektuplarda bankanın Selânik Bankası ile birleşmesini İngiliz payının ağır basacağını varsayarak tavsiye etmişti¹⁴²⁰. Ancak Cassel bu isteğin büyük bir ihtimalle Fransızlarca kabul edilmeyeceğinin farkındaydı ve öneriyi Sir Edward Grey ile görüşmeden, daha fazla genişletmek, detaylara girmek istememişti¹⁴²¹.

Cavid Bey'in Temmuz sonlarında Londra'da yaptığı bu öneri daha önce Sir Babington Smith'in de aklına gelmiş ve konuyu Cassel ile kendi aralarında konuşmuşlardı. Ancak Fransızlar, Osmanlı Bankası dışında bir Fransız bankası oluşturma

¹⁴¹⁵ HBS 28 108 (6-7), 28.07.1910, Cassel'den Babington Smith'e gönderilen mektup.

¹⁴¹⁶ HBS 28 108 (6-7), 28.07.1910, Cassel'den Babington Smith'e gönderilen mektup.

¹⁴¹⁷ HBS 28 24 (2), Cassel'den Babington Smith'e 23.10.1909'da gönderilen mektup.

¹⁴¹⁸ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Mr. Farrer'den Lord Revelstoke'a 30.01.1911'de gönderilen memorandum, s. 186-187.

¹⁴¹⁹ HBS 28 108 (6-7), 28.07.1910, Cassel'den Babington Smith'e gönderilen mektup.

¹⁴²⁰ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Cassel'den Revelstoke'a 04.02.1911'de gönderilen mektup, s. 203.

¹⁴²¹ HBS 28 108 (6-7), 28.07.1910, Cassel'den Babington Smith'e gönderilen mektup; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Mr. Farrer'den Lord Revelstoke'a 30.01.1911'de gönderilen memorandum, s. 186-187.

düşüncesiyle, Selânik Bankası'nı¹⁴²² satın aldıklarında planın hayata geçirilmesi zorlaşmış ve konu kapanmıştı. Oysa Babington Smith'e göre Selânik Bankası ile birleşmenin birçok açıdan avantajı vardı. Her şeyden önce banka özellikle de Selânik'te iyi bir müşteri tabanına sahipti. Bankanın şube ağı geniştir; Beyrut, İzmir, Samsun dışında, Balkanlarda yedi şubesi bulunmaktaydı ve NBT buralarda şube açsa bile, müşteri portföyü oluşturmak zaman alacaktı. Selânik Bankası oturmuş müşteri potansiyeli ile avantajlı durumdaydı ve personel maaşları da çok yüksek değildi. Bankanın Selânik'teki, özellikle de Selânik Yahudileri ile bağlantıları vardı ve mevcut koşullar içinde bu önemli bir husustu. Üstelik bu füzyonla birlikte İstanbul'daki rakip bankalardan biri eksilmiş olacaktı¹⁴²³. Selânik Bankası ayrıca enerjik ve çok iyi yönetilen bir kurum olarak da ün yapmıştı. Ancak bankanın ne önemli bir uluslararası bağlantısı ve ne de pozisyonu bulunmaktaydı. NBT ise ülke içinde önemli bağlantılara sahipti ve bunlardan en iyi şekilde nasıl yararlanacağını bilmekteydi¹⁴²⁴.

Anlaşılabileceği üzere NBT'nin yöneticileri önceki başlık altında incelediğimiz gibi, bir taraftan Osmanlı Bankası ile “*akla yatkın ve haysiyetli*” bir ortaklık seçeneğini soruştururken, diğer taraftan da Fransız etkisindeki Selânik Bankası ile bir fusion (birleşme) arayışlarına girmişti¹⁴²⁵. İngiliz Dışişleri'nde ise, sadece İngiliz payının ağır basması ve bankanın adının “The National Bank of Turkey” olarak korunması hassasiyeti mevcuttu¹⁴²⁶.

Ancak en önemli meselelerden biri de; birleşmeden sonra her banka ortağı grubunun, Osmanlı topraklarında “tekel” şeklinde hareket edebileceği iş ve nüfuz alanlarının belirlenmesi ve Osmanlı Bankası'nın buna muhalefetinin önlenmesiydi. Bu nedenle NBT, Fransız Hükümeti ve Osmanlı Bankası'nın oluru alınmadan Selânik Bankası ile görüşmelere başlamayı düşünmemekteydi. Aksi halde adı geçen banka rakip bir gücün yaşamasına yine izin vermeyecekti. Şayet İngiliz Hükümeti böyle bir birleşmeden yanaysa, doğrudan Fransız Hükümeti ile temasa geçmesi düşünülmekteydi.

¹⁴²² Selânik Bankası o zamanlar Société Generale Paris'in kontrolündeydi.

¹⁴²³ HBS 28 111 (4-5), Babington Smith'den Cassel'e 04.08.1910'da gönderilen mektup.

¹⁴²⁴ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 01.02.1911 tarihli mektup, s. 205.

¹⁴²⁵ PRO, FO 371/994, No. 5126, H. Babington Smith'ten A. Nicolson'a 11.02.1911 tarihli memorandum, s. 214-215; A. Autheman, *age.*, 2002, s. 216-217.

¹⁴²⁶ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Arthur Nicolson'un 11.02.1911 tarihli memorandumunu, s. 208-209; PRO, FO 371/994, No. 5126, H. Babington Smith'ten A. Nicolson'a 11.02.1911 tarihli memorandum, s. 214-215.

Zira NBT son deneyiminden aldığı dersle Osmanlı Bankası ile görüşmelere başlamaya hiç de niyetli değildi¹⁴²⁷.

Öte yandan NBT ile Fransız bankası Soci t  G n rale'nin kontrolindeki Selânik Bankası arasında Ocak 1911'da başlayan görüşmeler yılsonuna kadar devam etmiştir¹⁴²⁸. Ernest Cassel müzakerelere başlamak için, Selânik Bankası'nın Osmanlı Bankası'ndan bağımsız bir şekilde hareket etmesini görmek istemekteydi. Bu nedenle görüşmelere başlayabilmek için Selânik Bankası'nın yöneticilerine bazı şartlar  ne sürmüştü. Bu kapsamda Osmanlı Bankası ile paralel bir görüşme yapılmayacaktı. Diğer koşul da; banka, hükümet işlerinde bir pay vermek adına Osmanlı Bankası ya da başka bir bankayla bağılayıcı bir düzenleme yapmayacaktı¹⁴²⁹. Cassel ayrıca, NBT'nin hisseleri daha ağır basmadığı sürece Selânik Bankası ile füzyon görüşmelerine devam edilmeyeceğini de kesin bir şekilde belirtmişti. Cassel bankadaki mevcut konumunu sürdürmeye de karar vermişti; hatta daha önce yapmadığı şekilde yönetimde aktif bir rol de üstlenecekti. Bu bağlamda Egyptian Petrol (Gemsah Oilfields) şirketlerindeki paylarını bankaya devretmeye ve kendisinin de içinde bulunduğu Amerikan sendikalarına katılıma kadar bir dizi projeyi deęerlendirmekteydi¹⁴³⁰.

Bu arada Babington Smith de Foreign Office'e bir memorandum göndererek, Selânik Bankası ile birleşme konusunda görüşlerini sormuştur. İngiliz Dışışleri'nden Arthur Nicolson 14 şubat 1911'de Babington Smith'e; Selânik Bankası ile NBT arasında gerçekleşecek bir füzyonun Foreign Office tarafından desteklendiğini bildirmişti. Foreign Office bu noktada, Fransız Hükümeti'nin iki bankanın birleşmesi konusunda hem fikir olduğunu görmek istemiş, ayrıca Osmanlı Bankası'nın füzyon konusunda ikna edilmesi için etkisini kullanmasını istemiştir. Aksi halde bir Anglo-Fransız finansal iş birliğini teşvik edecek başka da bir seçenek kalmamıştı¹⁴³¹. Ancak Mart sonlarında Foreign Office'den A. Nicolson'un Mr. Cambon ile yaptığı görüşme sırasında Mr. Cambon, Fransız Hükümeti'nin söz konusu füzyona karşı çıktığını söylemiştir. Anlaşılan Fransız

¹⁴²⁷ PRO, FO 371/994, No. 5126, H. Babington Smith'ten A. Nicolson'a 11.02.1911 tarihli memorandum 213-215; PRO, FO 371/994, No. 7742, s. 218; HBS 30 33 (1) Sir H. Babington Smith'ten A. Nicolson'a 11.02.1911 tarihli memorandum.

¹⁴²⁸ Yeni Gazete, 19 Mart 1911; M. Kent, agm., 1975, s. 380-382.

¹⁴²⁹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Ernest Cassel'den Arthur Spitzer'e 19.01.1911'de gönderilen mektup, s. 171; aynı yerde Spitzer'den Cassel'e 20.01.1911'de gönderilen mektup, s. 174.

¹⁴³⁰ Cassel bu şirketlerde   oranında bir paya sahipti. Bkz. Turkey, Affairs, The Baring Archive, Vol. 2, Cassel'den Revelstoke'a 04.02.1911'de gönderilen mektup, s. 202-203; aynı yerde 02.02.1911, s. 198.

¹⁴³¹ HBS 30 143 (2), A. Nicolson'dan Cassel'e 14.02.1911'de gönderilen mektup; PRO, FO 371/994, No. 5126, A. Nicolson'dan Sir Ernest Cassel'e 14.02.1911'de gönderilen mektup, s. 211-212.

Hükümeti, şartları Osmanlı Bankası ile birlikte belirlenmeyen böyle bir anlaşmaya taraftar değildi¹⁴³². Fransızlar ayrıca Türkiye'deki finansal ve diğer işlerde, İngiliz ve Fransız paylarının belirlenmesi konusundaki iki hükümetin müzakerelere başlamasına da karşı çıkmışlardı¹⁴³³. Fransız Hükümeti aynı günlerde Selânik Bankası yöneticilerine de Osmanlı Bankası ile irtibatla olmalarını “buyurgan” bir dille bildirmişti¹⁴³⁴. Selânik Bankası ise Fransız Hükümeti'nin isteklerine karşı duracak pozisyonda değildi¹⁴³⁵.

Çok geçmeden 3 Mayıs 1911'de M. Revoil de, Arthur Nicolson'a; NBT ile Selânik Bankası'nın bir anlaşmaya varmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Revoil'e göre Osmanlı Bankası, Türk Hükümet işlerinde belli oranlar çerçevesinde, NBT ile birlikte hareket etmeyi de kabul etmeyecekti, çünkü iki bankanın sermayeleri arasında çok büyük bir orantısızlık söz konusuydu. Nitekim Fransız Hükümeti; Osmanlı Bankası'nın sermayesinin iki bankanın (NBT ve Selânik Bankası'nın) sermayesinden çok daha fazla olduğunu vurgulamış, Osmanlı Bankası'nın 8 milyon sterlin sermayesine karşılık, iki bankanın toplam 1.8 milyon sterlin sermayesi karşılaştırıldığında kartelleşme temelini böyle bir banka birleşmesi şartına bağlamının, Osmanlı Bankası'nı bu şekilde bir oluşuma katmanın kabul edilemez olduğunun altını çizmişti¹⁴³⁶.

Görüldüğü üzere Osmanlı Bankası, daha önceden de yaptığı gibi, Osmanlı ülkesinde sahip olduğu tekel pozisyonunu kaybetmek istemediğinden NBT ve Selânik Bankası'nın birleşme girişimlerini engellemeye çalışmaktaydı. Banka, Fransız Hükümetini de, kendisini tatmin edecek ortak bir paydada buluşulmasına kadar, engellemeyi sürdürmesi konusunda ikna etmişti¹⁴³⁷. Ayrıca Babington Smith'in öne sürdüğü üzere banka, İngiliz Hükümeti'nin NBT'yi ciddi bir şekilde desteklediğini düşünmedikçe makul bir anlaşmaya razı olmayacaktı¹⁴³⁸. Hatta bankanın Londra Komitesi, İstanbul ve Paris'te, İngiliz Hükümeti'nin ne bütünüyle iki bankanın

¹⁴³² HBS 30 156 (8-10), 29.03.1911'de Cassel'den Arthur Nicolson'a gönderilen mektup.

¹⁴³³ HBS 30 156 (11), A. Nicolson'dan Cassel'e 29.03.1911'de gönderilen mektup. Bu füzyon için gerek Babington Smith ve Cassel, gerekse de Selânik Bankası'nın genel müdürü Mr. Spitzer Fransızları ikna etmek için çok çaba sarf etmişlerdi.

¹⁴³⁴ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Spitzer'den Cassel'e 20.01.1911'de gönderilen mektup, s. 174-175.

¹⁴³⁵ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Arthur Nicolson'u 11.02.1911 tarihli memorandumı, s. 208.

¹⁴³⁶ NBT'nin £250.000'i ödenmiş £1 milyon, Selânik Bankası'nın tamamı ödenmiş £800.000'in altında bir sermayesi vardı. Bkz. HBS 30 34 (1-2), Babington Smith ile Arthur Nicolson arasında 05.05.1911'de geçen görüşmeye ait memorandum.

¹⁴³⁷ HBS 30 159 (3), Cassel'den A. Nicolson'a 31.03.1911'de gönderilen mektup; HBS 30 186 (1), Babington Smith'den Cassel'e 26.04.1911'de gönderilen mektup.

¹⁴³⁸ HBS 30 34 (1-2), Babington Smith ile Arthur Nicolson arasında 05.05.1911'de geçen görüşmeye ait memorandum.

birleşmesiyle ne de NBT'nin yok olmasıyla ilgilenmediği yönünde söylentiler çıkarmıştı¹⁴³⁹. Bu gelişmeden haberdar olan Arthur Nicolson ise hükümetler arasında ilgili payları sabitleme konusunun müzakere edilmesi fikrinin Fransız Dışişleri Bakanı Jean Cruppi tarafından reddedildiğini, ancak İngiltere Hükümeti'nin bu konuda kayıtsız olduğu izleniminin nasıl doğduğunu anlayamadığını söylemişti. Kaldı ki Sir Edward Grey ve Nicolson, M. Cambon'a; M. Spitzer'ın belirlediği çizgide bir düzenleme görmeyi çok istediklerini defalarca kez söylemişlerdi. Sir Francis Bertie'ye de aynı hislerle gerekli talimatları vermişlerdi¹⁴⁴⁰.

Dışişleri Bakanı Edward Grey de bu aşamada artık NBT'ye karşı daha anlayışlı bir tavır içine girmiştir. Grey her zaman savunduğu Anglo-Fransız finansal iş birliği görüşünde artık ısrarcı olamamaktaydı. İngiliz Dışişleri bu noktada bankanın kendisini kurtarmak için çalışmalarına kendi başına devam etmesini doğru bulmuştu. İngiliz Dışişleri'nin bankanın Türkiye ile ilgilenmek istediği planlar konusundaki tavrı ise belliydi ve bunlar Babington Smith'e daha önce açıklanmıştı¹⁴⁴¹.

Öte yandan Ağustos 1911'de Osmanlı Bankası'ndaki bazı tarafların (Révoil, Baron Hottinguer ve Paris'deki diğerleri) NBT'ye karşı tutumlarında belirgin bir değişim dikkat çekmiştir. İlginç bir şekilde Osmanlı Bankası'nın Genel Müdürü Révoil, Babington Smith ile bir görüşme yaparak, Fransız ve İngiliz çıkarları arasındaki uyumsuzluğun yalnızca Almanlar lehine olduğunu gittikçe daha fazla anladığını söylemiştir. Bu nedenle NBT'nin Selânik Bankası ile bir füzyon oluşturması ya da Selânik Bankası'nın müdahalesi olmadan NBT ile Osmanlı Bankası arasında bir kartel kurulması esasını savunan bir görüş ortaya atmıştır¹⁴⁴². Osmanlı Bankası kanadındaki bu değişim de muhtemelen NBT'nin limanlar konusunda Türk Hükümeti ile yaptığı sözleşmeyle ilgiliydi. Zira Révoil bu gelişmeden sonra NBT'nin konumunun güçlendiğini fark etmiş ve gerçekten NBT ile bir anlaşma yapılmasına ihtiyaç duyulduğunu

¹⁴³⁹ Londra Komitesi daha önce de Foreign Office'in bir ifadesini yanlış nakletmişti. Nitekim Sir H. Babington Smith'in hemen büyükelçi Lowther'a giderek, Selânik Bankası Müdürü Mr. Spitzer'a ulaşan bu bilginin doğruluğunu Foreign Office'e sordurması üzerine, Sir Edward Grey söz konusu haberleri yalanlamış ve her iki banka arasında gerçekleşecek füzyonun memnuniyetle karşılanacağını yinelemişti. Bkz. HBS 30 172 (5), Babington Smith'den Cassel'e 13.04.1911'de gönderilen mektup; HBS 30 174 (2), Babington Smith'den Cassel'e 14.04.1911'de gönderilen mektup.

¹⁴⁴⁰ HBS 30 34 (1-2), Babington Smith ile Arthur Nicolson arasında 05.05.1911'de geçen görüşmeye ait memorandum.

¹⁴⁴¹ PRO, FO 800/193A, 05.05.1911, Arthur Nicolson'dan Lowther'a "Private" başlıklı mektup, s. 336.

¹⁴⁴² HBS 31 57 (4), Babington Smith'den Cassel'e 11.10.1911'de gönderilen mektup; M. Berke, *age.*, 2000, s. 50-51.

düşünmüştür¹⁴⁴³. Révoil'e göre NBT'nin bazı hisseleri Osmanlı Bankası'nın Londra Komitesi üyeleri ya da onların arkadaşları tarafından satın alınırsa ve Londra Komitesi'nde bir müdür değişimi söz konusu olursa, iki banka arasındaki düzenleme çok kolaylaşacaktı¹⁴⁴⁴.

Babington Smith ise uygun bir fırsat sunulursa, dostça ilişkiler kurmaya hazır olduklarını kaydetmiştir. Buna karşın NBT tarafından yapılacak doğrudan girişimlerin, Londra Komitesinin zihninde, bankanın zayıflığının bir kanıtı olarak görülebilecekti. Bu yüzden o andaki en umut verici seyrî; belirli işlerde iş birliği kurmak için somut fırsatlar elde etmektir. NBT, Osmanlı Bankası'nın da içinde olduğu bir Fransız grup ile Mezopotamya sulamasında ve kısmen Fransız olan bir başka grubu Menderes Sulama Projesinde iş birliğine davet ederek birlikte hareket etme arzusunu göstermişti. Öte yandan, bu iyi niyetli tavırlara karşılık ortak dostları vasıtasıyla demiryolu yapımında iş birliği yapma arzularını ilettiklerinde ise Fransız tarafı anlamsız bir şekilde bu isteklerini reddetmişti¹⁴⁴⁵.

Révoil yılsonuna doğru Babington Smith ile tekrar görüşmüş, Türkiye'deki finansal işlerde NBT ile bir ittifak yapma arzusunu yinelemiştir¹⁴⁴⁶. Révoil iş açısından rekabetin normal olduğunu, ancak politik açıdan birleşik bir cephe göstermenin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ancak böyle bir iş birliği için Londra Komitesi ile görüşülmesi esastır. Babington Smith ise Londra Komitesi ile bir sonuca gitme noktasında eski tecrübelerinden yola çıkarak, şüphelerinin olduğunu yinelemiştir. Londra Komitesi eğer tamamen farklı bir ruh ile meseleye yaklaşmazsa, sonuç yine öncekiler gibi olacaktır. Zira Smith, Osmanlı Bankası ile bir iş birliği yapılamamasının en büyük nedeninin Osmanlı Bankası'nın Londra Komitesi'nin çıkardığı güçlükler olduğunun farkındaydı. Osmanlı

¹⁴⁴³ Nitekim Osmanlı Bankası'nın o sıralarda kendi aralarındaki yazışmalarda; "*korkmak zorunda oldukları şeyin, herhangi bir kurum ile yapılabilecek ticari bir rekabet olduğu*" ve "*NBT'nin düşündüklerinden daha güçlü konumda olduğu*" ifadeleri yer almaktaydı. Bkz. WEB_52. OBA, No: LA2401300200002, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433810.xml&dvs=1532558338425~865&locale=tr_TR&search_terms=National+Bank+of+Turkey&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action, (17.04.2015).

¹⁴⁴⁴ Révoil, NBT ile Londra Komitesi arasında dostane ilişkiler kurulmasını ve İdare-i Mahsusa (Mahsousseh) kredisinde olduğu gibi mümkün olan durumlarda iki banka arasında iş birliği yapılmasını arzu etmekteydi. Bkz. HBS 31 40 (7), Babington Smith'den Cassel'e 02.08.1911'de gönderilen mektup.

¹⁴⁴⁵ HBS 31 40 (5-6-7), Babington Smith'den Cassel'e 02.08.1911'de gönderilen mektup.

¹⁴⁴⁶ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir H. Babington Smith'ten Ernest Cassel'e 03.11.1911'de gönderilen mektup, s. 350-352.

Bankası gerçekten meseleye ciddiyetle bakıyorsa, görüşmeyi yapacak kişiler; NBT ile Londra Komitesi değil, NBT ile Osmanlı Bankası olmalıydı¹⁴⁴⁷.

Révoil Kasım 1911'de, İstanbul'daki Lowther'a da bu tekliften bahsetmiştir. Révoil aynı şekilde NBT ile kartel oluşturma görüşmelerine hazır olduklarını, ancak bu yönde gerekli adımların atılmadığına dair sitemde bulunmuştur¹⁴⁴⁸. Şubat 1912'de ise bu defa da Mr. Bardac, Gulbenkian ile yaptığı resmi olmayan görüşmelerde, Osmanlı Bankası ve NBT'nin ortak çıkarlarını bir araya getirmeye yönelik bir kartel kurma girişimini gündeme getirmiştir. Bardac, Osmanlı Bankası ile kuvvetli diyalogları sayesinde Osmanlı Bankası tarafını etkileyebileceğini düşünmekteydi. Bardac'a göre, Osmanlı Bankası, NBT ve Deutsche Bank arasındaki zorlu rekabet tüm tarafların zararına gelişmekteydi ve üçlü bir düzenleme yapılması gerekmektedir. Bardac ve ortaklarının Türkiye finansı üzerinde geniş çıkarları vardı; Türk Hükümet kredileri, Bağdat Demiryolları, Mezopotamya sulama ve bayındırlık işleri bunların en önemlileriydi. Sadece Bağdat Demiryolları'na ait 8 milyon frank değerinde senedi ellerinde tutuyorlardı. Ve anlaşmazlıklar yüzünden bu senetlere talep bulunmamaktaydı. Bardac, tüm bu gerekçelerden dolayı tarafların birlikte hareket etmesini çok istemekteydi. Ancak Osmanlı Bankası'nın Paris Komitesi'nden başta Mr. Cerjat olmak üzere diğer üyelerin NBT'ye düşmanca bir tavrı bulunmaktaydı ve Mr. Révoil'e, NBT ile mücadele etmesi ve her türlü engeli çıkarması konusunda talimat verilmişti. Her ne kadar Mr. Révoil, Paris ve Londra Komitesi ile aynı fikirde olmama konusunda yeterince akıllı olsa da, bir bankacı değildi ve o güne kadar yönetimin kararlarına uymak zorunda kalmıştı¹⁴⁴⁹.

İlerleyen zamanlarda NBT yeniden bir füzyon umuduyla Selânik Bankası ile görüşmüştür. Bu birleşmeyi yine Cavid Bey çok arzu etmiş ve Selânik Bankası'ndan Salem'a ve Spitzer'a bu düşüncesini yeri geldikçe açıklamıştır. Ancak Spitzer, Paris'te Adam Block'tan hiç hoşlanılmadığını, bunun için NBT'nin İstanbul'daki İdare Meclisi'ndeki İngilizlerin çekilmesini teklif etmiştir. Ancak Cavid Bey buna karşı çıkarak, bunun mümkün olamayacağını söylemiştir. Zira Cavid Bey, Adam Block ile iyi ilişkiler içindeydi ve uyumlu bir şekilde çalışmaktaydılar¹⁴⁵⁰. Ayrıca NBT'nin

¹⁴⁴⁷ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir H. Babington Smith'ten Ernest Cassel'e 03.11.1911'de gönderilen mektup, s. 350-352.

¹⁴⁴⁸ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir H. Babington Smith'ten Ernest Cassel'e 03.11.1911'de gönderilen mektup, s. 350-352; HBS 31 70 (1-3), Babington Smith'den Cassel'e 03.11.1911'de gönderilen mektup.

¹⁴⁴⁹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 3, C. S. Gulbenkian'dan Sir Henry Babington Smith'e, 21.02.1912, s. 74-78.

¹⁴⁵⁰ H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, 2014, c. 1, s. 103.

yöneticileri bankanın Selânik Bankası içinde yok olup gitmesine ve bankanın isminin değişmesine kesinlikle karşı çıkmışlardı. Ayrıca bankanın genel müdürünün İngiliz olması, Bağdat ve İzmir şubelerinin başına bir İngiliz yöneticinin atanması, Fransız etkisinin daha fazla olduğu Beyrut'taki şubenin de bir Fransız'a emanet edilmesi gibi konular da tartışılmıştı¹⁴⁵¹.

Bu aşamada Selânik Bankası da, NBT'nin teklifine pek müşkülât çıkarmayacak gibi gözükmekteydi. “Banque Nationale de Turquie” şeklindeki ünvanının kalmasına muvafakat etmişler, sermaye konusunda İngilizlerin ekseriyeti teşkil etmesine ses çıkarmamışlardı¹⁴⁵². Çünkü gerek 1911 yılının ikinci yarısında patlak verip, 1912'nin Ekim ayına kadar süren Türk-İtalyan Savaşı, gerekse de, bunun hemen arkasından gelen 1912-1913 Balkan Harpleri Selânik Bankası'nın iyi giden faaliyetlerini sekteye uğratmış, bankanın müşterilerini ve kârlılığını derinden etkilemişti. Balkan Harpleri, bankanın faaliyetlerinin büyük kısmının gerçekleştiği Rumeli'deki şubelerin işlemlerini neredeyse durdurmuş, hatta bankanın Balkanlardaki şubeleri ile bağlantısı kesilmişti. 1913'ün sonunda Selânik dâhil Rumeli'deki toprakların çoğunun kaybedilmesi sonucunda ise, bankanın Edirne ve Kırkkilise (Kırklareli) dışındaki tüm şubeleri imparatorluk sınırları dışında kalmıştı. Bunun yanında aynı yıl içerisinde kurucu hissedarlardan Avusturyalı Österreichischer Laenderbank bankadan tamamen çekilmişti¹⁴⁵³.

Bu bunalım ortamında Selânik Bankası'nın yöneticileri savaşın yıkımını gidermek ve Avusturyalı hissedarın yerine yeni bir hissedar bulmak için bir arayışa geçtiği sırada karşısına Rus sermayedarlar çıkmıştır. 1913'te Osmanlı Hükümeti'nin Fransa ve Rusya ile yaptığı birbirinin aynı anlaşmalara göre, Çarlık Rusya'sına da, diğer Avrupa ülkelerinin kabulü şartıyla ve gümrük vergilerinin %15'e çıkarılması karşılığında, petrol ve alkol tekellerinde önemli paylar, demiryolu inşaatlarında imtiyazlar, Düyunu Umumiye İdaresi'ne dâhil edilmek gibi bazı ağır ödünler verilmişti. Rusya tasarladığı programı gerçekleştirebilmek için, Türkiye'de hazır kurulmuş bir bankayı satın almayı hedeflemişken o sırada sıkıntıya düşmüş Selânik Bankası bir fırsat olarak belirmişti. Selânik Bankası'nın Balkanlar ve Anadolu'daki tüm şubelerini “*Rus-Asya Bankası*” adlı

¹⁴⁵¹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 3, Sir Babington Smith'den Sir Ernest Cassel'e gönderilen mektup, 23.05.1912, s. 111-112.

¹⁴⁵² H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, 2014, c. 1, s. 104.

¹⁴⁵³ M. Berke, *age.*, 2000, s. 49, 52.

Rus sermaye grubu satın almaya hazırlandığı sırada Fransa Hükümeti, İstanbul, İzmir ve Beyrut şubelerinin bu satışın dışında kalmasında ısrar edince işlem sonuçsuz kalmıştı¹⁴⁵⁴.

Ertesi yıl bir Fransız iştirakinin de katılımıyla, Selânik Bankası ve NBT arasındaki birleşme görüşmeleri yeniden başlamıştır. 20 Mart 1914'te sürpriz bir şekilde Sir Ernest Cassel, Sir Alexander Henderson ve Lord Revelstoke NBT'deki hisselerini Selânik Bankası'na satmak üzere bir sözleşme imzalamışlardı. Söz konusu hisse bedelleri için ödeme kısmen nakit, kısmen de Selânik Bankası'nın hisseleriyle yapılacaktı. Aynı esnada Selânik Bankası'nın hisseleri de Russo-Asiatic Bank tarafından alınmaktaydı ve bu işlemlerin tamamlanmasından sonra Selânik Bankası'nın sermayesinin büyük yüzdesi Fransız, Rus ve İngilizlere ait olacaktı¹⁴⁵⁵. Söz konusu yeni bankada İngiliz sermayedarlarını Sir Ernest Cassel, Sir Alexander Henderson, Mr. Baring ve Mr. Schroder temsil edecekti. Mart sonunda anlaşma pratikte tamamlanmış, son işlemler kalmıştı. Ancak NBT'nin kapanma işlemlerine başlayıp, muamelatını Selânik Bankası'na devretmeye hazırlandığı o sırada savaşın çıkması bu girişimi de sonuçsuz bırakacaktı¹⁴⁵⁶.

4.3. Bankanın Faaliyetlerine Devam Etme Kararı

Ağustos 1910'da NBT'nin yöneticileri mümkün olduğunca bankanın pozisyonunu güçlendirecek ve pekiştirecek bir dizi önlem arayışına geçmiş, hatta Türk Hükümeti'yle bazı önemli ön anlaşmalar imzalamıştı. NBT'nin bu noktada başlıca hedefi artık salt ve basit bankacılık işlemleri değil, Bağdat-Basra hattı demiryolu projesi, sulama işleri, madenler, Tütün Rejisi, liman inşaatları, mezbahalar, antrepolar, rıhtımlar gibi daha büyük işler olarak belirlenmişti¹⁴⁵⁷. Ancak önceki bölümlerde yazıldığı üzere bu iyimser

¹⁴⁵⁴ M. Berke, *age.*, 2000, s. 49-50.

¹⁴⁵⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 6 File 'N.B.T. Special License Trading with Enemy' unopened original wrapper, In the Matter of the Trading with the Enemy Amendment Act 1914 and In the Matter of the National Bank of Turkey, Ağustos 1916.

¹⁴⁵⁶ Savaş bittiğinde NBT konuyu yeniden gündeme getirmeye çalıştıysa da, İstanbul'daki tüm düşman bankaları müttefik güçlerinin kontrolü altındayken ve tasfiye sürecine sokulmuşken NBT'nin bir düşman ülke (Osmanlı Devleti) kurumu olan Selânik Bankası ile bir füzyon işine girişmesi düşünülemezdi. Bir süre sonra da Cassel'in hisselerinin British Trade Corporation'a (BTC) satılması (Kasım 1918) gündeme gelince de 18.12.1918 tarihli Paris'teki İdare Meclisi toplantısında 30.03.1914 tarihli fusion'a yönelik hisse değişimini öngören anlaşma iptal edilmişti. Cassel 11 Ekim 1919 tarihli oturumda ise Bay Schroder ve Rus-Asya Bankası arasında yapılan her türlü taahhüdün iptalini kararlaştırmıştı. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, NBT'den Messrs. Norton Rose Barrington & Co.'a 14.04.1919'da gönderilen mektup; aynı yerde Box 12, File 'Sir Ernest Cassel relating to Sale of Shares of the National Bank Turkey'; Hasan Ferid, *age.*, 1918, s. 61-64; M. Berke, *age.*, 2000, s. 50-51.

¹⁴⁵⁷ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a 03.07.1911'de gönderilen mektup, s. 296; HBS 28 111 (5), 04.08.1910, Babington Smith'den Cassel'e gönderilen mektup.

tablonun üzerinden çok geçmeden NBT gerek İngiliz sermayesinin Türkiye'ye yeterli düzeyde gelmemesi, gerekse de 1910 kredisindeki başarısızlığın bir sonucu olarak, neredeyse kapanmanın eşiğine gelmişti. Bilindiği gibi 1910 yazında Türk Hükümeti'nin acil ihtiyacı olduğu bir kredi talebi, İngiltere ve Fransa'nın aralarında gizlice anlaşarak, Türk Hükümeti'ne ağır politik şartlar dayatması nedeniyle engellenmişti. Bu durum hem NBT tarafını, hem de NBT'den büyük umutlar besleyen Türk Hükümeti'ni büyük hayal kırıklığına uğratmıştı¹⁴⁵⁸.

Üstelik İngiliz Hükümeti'nin politikası bankanın hedeflediği çizgide ilerlemesini imkânsız hale getirmekteydi. NBT'nin temel zorluklarından biri olan Osmanlı Bankası'nın yoğun muhalefetine karşılık, İngiliz Dışişleri'nin bunu engelleyecek hiçbir önlem almaması umutları büsbütün yok etmişti¹⁴⁵⁹. Bu nedenlerle, daha önce de ifade edildiği üzere bankanın yöneticileri, mevcut durumda bazı temel değişiklikler yapılmadığı sürece devam etmenin bir anlamı olmadığını düşünerek, Türkiye'den çekilmek yönünde bir eğilim içine girmişlerdi. Bu bağlamda Eylül 1910'da Sir H. Babington Smith Londra'daki Yönetim Kurulu toplantısında mevcut durum ve gelecek hakkında şöyle bir perspektif çizmişti:

“Hükümet işleri; Türk Hükümeti'nin NBT'ye hükümet hesaplarını verme yetkisi, Osmanlı bankasının tüzüğüyle büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte ikinci dereceden bazı hükümet işleri elde edilebilir, bunlar arasında “Banque Agricole” bağlantılı işler, ihale mevduatları, çeşitli imtiyazlar vb. Bu türden işlerin elde edilmesi ise şüphesiz Türk hükümetinin iyi niyetine bağlı.

Belediye Kredileri; Türkiye'de çok sayıda belediye kredisi işi söz konusu, ancak bu işler için verilecek teminatlar, yapılacak işlere göre çok ehemmiyetsiz, üstelik teminatların değeri hakkında bazı endişeler taşımaktayız.

Sanayi ve Kamu Alanındaki İşler: yakın zamanda banka ile sulama işlerinin üstlenilmesi ve Menderes Vadisinde sellerin önlenmesi ve yine bu vadinin sultanması amacıyla bir kontrat imzalandı. Şayet en sonunda bu işler bankaya bırakılmazsa, hükümet bu işlerle ilgili ön çalışmalarda harcanmış paraları geri ödemeyi kabul etti. Bankanın ilgilendiği diğer işler arasında; Mezopotamya Sulama Projesi, Bağdat

¹⁴⁵⁸ Bu gidişat 1911 yılı boyunca da değişmemiş, 1911 (1327) senesinde bankanın bilançosunun yekûnu ancak 3 milyon liraya ulaşabilmişti. Hasan Ferid 1911'de bilançonun 1 milyon lira olduğunu belirtmekle birlikte, İngiliz arşiv kayıtlarında bankanın bilançoları mevcut olup, gerçek rakamın 3,365,543.96 lira olduğu görülmüştür. Bkz. The Baring Archive, Vol. 3, s. 107; Hasan Ferid, *age.*, 1918, s. 62-64.

¹⁴⁵⁹ HBS 30 110 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 23.11.1910'da gönderilen mektup.

Demiryolu, İzmir ve İstanbul'daki antrepolara ait konulardır. Zaman içinde bu işlerin bazıları gerçekleştirilebilir, ama ilk girişimlerin banka tarafından yapılması gerekiyor. Olağan iş alanlarında ise bazı faaliyetler yürütülüyorsa da ilerlemeler yavaş oluyor. Daha büyük ölçekte işler elde etmek için başlıca ticaret şehirlerinde şube açmak gerekiyor. Türk Hükümeti'nin desteği ve iyi niyeti tüm bu işlerdeki başarı için çok önemli... ”¹⁴⁶⁰.

Londra'daki toplantıda Cassel, politik mülahazalar nedeniyle NBT'nin Fransız finansçılarıyla serbest koşullarda rekabet edemediğini ve bu durumun Türk Hükümeti'ne tasarlanan desteğin verilmesini önleyeceğini belirtmiştir. Bankanın bu şartlar altında faaliyetlerini sürdürmesi savunulamazdı ve tek çare bankanın tasfiye edilmesiydi. Londra'daki yönetim kurulu da Ernest Cassel'in görüşlerini onaylarken, İngiliz Hükümeti'nin politikası sonucu ortaya çıkan durumun bankanın amaçlarına ulaşmasını imkânsızlaştırdığını, mevcut durumda bazı esaslı değişiklikler söz konusu olmadıkça bankanın faaliyetlerine son verilmesinin zorunlu olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca Londra'daki yöneticiler Sir H. Babington Smith'in konuyu İstanbul'daki yönetim kuruluna intikal ettirmesinden önce Foreign Office ile görüşülmesinde hem fikir olmuşlardır¹⁴⁶¹.

Konu NBT'nin 22 Kasım'daki İstanbul'daki yönetim kurulu toplantısında da tartışılmıştır. Edwin Whittall, Sir Adam Block, Nail Bey, Hüseyin Cahit Bey'in de hazır bulunduğu toplantıda tüm üyeler son kredi gelişmesinden dolayı gücenme değil de, büyük üzüntü duyduklarını, Londra Komitesi gibi kendilerinin de zorunlu nedenlerden dolayı Cassel'in geri çekilme kararını onayladıklarını belirtmişlerdir. Buna karşın İstanbul'daki yönetim kurulu üyeleri bu son kredi olayının NBT'nin gelecekteki imtiyazlar, bayındırlık ve sanayi işlerine yönelik girişimlerine yansımayacağını, dolayısıyla bankanın pozisyonunu olumsuz etkilemeyeceğini düşündüklerini ifade etmişlerdir.

¹⁴⁶⁰ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, NBT'nin 30.09.1910 tarihli Londra'daki Yönetim Kurulu toplantı tutanağı, s. 45-51.

¹⁴⁶¹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, NBT'nin 30.09.1910 tarihli Londra'daki yönetim Kurulu toplantı tutanağı, s. 45-51; Daha önce de belirttiğimiz gibi, Sir Edward Grey ise NBT'nin yok olmasını istememekle birlikte, Fransızlarla tatmin edici bir temelde bir iş birliği yapılmasını ve Türkiye işlerinde mümkün olduğunca iki bankanın rekabetten kaçınmasını savunmaktaydı. Bu nedenle Cassel'e Fransızlarla uzlaşmasını ve Osmanlı Bankası ile bir iş birliği yapmasını tavsiye etmişti. Ancak Cassel'in de tahmin ettiği gibi Fransızlar böyle bir iş birliği teklifini reddetmişti. Böylece bankanın 1910 yılı sonlarında bir kurtuluş yolu olarak seçtiği Osmanlı Bankası ve Selânik Bankası ile yaptığı füzyon görüşmelerinin tümü başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Bankanın kuruluşuna çok emeği geçenlerden Sir Adam Block da NBT'nin bu krediyi verememesinin veya krediye katılmamasının daha başlangıçta bankanın finansal başarısına ciddi bir darbe vurduğunu söylemiştir. Block'a göre de NBT'nin sürüklendiği güç durum İngiliz ve Fransız Hükümetleri'nin hataları yüzünden yaratılmıştı. Şimdi her iki hükümet de hatalarını anlamıştı. Son birkaç aydaki olaylar, gelecekteki Türkiye kredilerinde Alman, Fransız ve İngiliz bankaları arasında bir iş birliği yapılacağına dair emareler taşımaktaydı. Almanlar bu şekildeki bir konsorsiyuma isteksiz davranmayacaktı. Ancak Londra finansı böyle bir oluşumdan pay almak istemezse, muhtemelen Almanlar ve Fransızlar birlikte hareket edeceklerdi. Eğer NBT varlığını sürdürürse, İngiltere kendi payına düşeni alacaktı, fakat NBT'nin tasfiyesi durumunda İngiltere (ekonomik paylaşımında) dışarıda bırakılabilirdi. Unutulmamalıydı ki NBT sadece İngiliz Dışişleri'nin onayı ve cesaretlendirmesi ile değil, bugün bankanın varlığını sürdürmesi için endişelenen ve son gelişmelere rağmen NBT'nin ortadan kalkmasını bir felâket olarak düşünecek olan Türk Hükümeti'nin daveti üzerine kurulmuştu. Ancak bu kadar kısa bir sürede bankadan büyük kârlar ve işler yapması beklenmemeli ve umutlar yitirilmemeliydi. Yeni kurulmuş bir banka için ilk birkaç yılda kayıplar olabilirdi, fakat Türkiye'de gün geçtikçe İngiliz müteahhitlerin ve finansçıların katılabileceği birçok kamu ihalesi ve çok sayıda imtiyaz fırsatı doğacaktı. Banka kapandıktan sonra bu ülkede İngiliz finansının ve girişiminin yeniden canlandırılması ise çok zordu. NBT şimdi bu güçlükleri aşabilirse, bankanın kuruluşundaki hedeflerine ulaşması mümkündü. Kıskanç Fransızların kredilerde oynadığı olumsuz etki; kamu işleri, ticaret ve endüstriyel alanda gösterilemeyecekti. İngilizler bu alanlardan dışlanamayacaktı. Kaldı ki politik açılarından bakıldığında NBT'nin ortadan kalkması İngiltere ve Türkiye'nin gelecekteki ilişkilerine ciddi bir darbe vuracaktı. Adam Block'a göre Osmanlı Bankası yeni dönemde eskisine göre güç ve prestij kaybetmişti. Eğer Osmanlı Bankası akıllıca bir tavırla üstün konumunu korumayı başarabilseydi, NBT çekilme işini ciddi bir biçimde düşünmeliydi. Ancak mevcut koşullar altında NBT'nin Osmanlı Bankası'ndan çok daha fazla şansı vardı¹⁴⁶².

1910 yılı aralık ayı başlarında yapılan yönetim kurulu toplantısında başta Sir Adam Block olmak üzere E. Whittall, Cemal Bey ve Hüseyin Cahit bankanın devam etmesinden yana olduklarını belirtmişlerdir. Cemal Bey'e göre de gelecekteki en

¹⁴⁶² HBS 30 31 (1-8), 29.11.1910'da Sir A. Block tarafından gönderilen memorandum; Yönetim kurulu, bu konuyla ilgili herhangi bir karar almadan ne yapılması hususundaki çözümün bir sonraki toplantıya kadar ertelenmesini kararlaştırmıştır. Bkz. HBS 30 110 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 23.11.1910'da gönderilen mektup.

muhtemel ve tatmin edici gelişme; İngiltere, Fransa ve Almanya'nın birlikte çalışması olacaktır. Şayet NBT şimdi bu alandan koparsa İngiliz finansı ilerideki herhangi bir uluslararası anlaşmanın dışında kalacak ya da Türkiye'de İngiliz finansını temsil edecek herhangi bir banka olmayacağından oldukça alt bir konuma yerleşmek zorunda kalacaktı. Babington Smith ise Evkaf Nazırlığı'nın son zamanlarda Deutsche Bank'da bir hesap açtığı hususunda duyular aldığını söylemiş, bu durumdan yakınmıştı. Hüseyin Cahit Bey'e göre bunun son krediyle bir alakası olmamalıydı, ama yine de konuyu Cavid Bey'e soracaktı. Hüseyin Cahit ayrıca bu vesileyle Postane hesabının NBT'ye transferini sağlayıp sağlayamayacağını görecekti, zira konu bir süredir sonuçlandırılmadan sürüncemede kalmıştı¹⁴⁶³.

Bankanın Genel Müdürü Babington Smith 29 Aralık 1910'da da Sadrazam Hakkı Paşa'yı ziyaret ederek, bankanın geleceği konusunda bir karar almak için Londra'ya gideceğini bildirmiştir. Babington Smith bu görüşme sırasında bankanın geleceğinin Türk Hükümeti'nin vereceği aktif ve pratik desteğe bağlı olduğunu belirtmiştir. Babington Smith'in vurguladığı üzere NBT, Türk Hükümeti'nin daveti ve İngiliz Hükümeti'nin olumlu tavrı olmasa asla bu faaliyete başlayamazdı; zira bankanın varoluşu her ikisinden gelecek destek beklentisiyle gerçekleşmişti. Eğer Türk Hükümeti bazı işleri yoluna koymazsa banka Türkiye'deki faaliyetlerine devam edemeyecekti. Nafia Nezareti'nce imtiyazlara eklenen şartların inanılmaz boyutlarda kısıtlayıcı olması işlerini haddinden fazla zorlaştırmaktaydı¹⁴⁶⁴.

Sadrazam Hakkı Paşa da, Bağdat Demiryolu projesinin Almanlara verilmiş olmasının, ülkesindeki başka girişimleri İngiltere'ye kapatmadığını, böyle bir düşüncenin yanlış olacağını, Osmanlı ülkesinin büyük ve girişimciler için fırsatlarla dolu olduğunu anımsatarak, İngiliz yatırımlarını içtenlikle beklemediklerini kaydetmiştir. Ayrıca Hakkı Paşa, Kuveyt sorununa da değinerek, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye yönelik düşüncelerin kökeninde bu konudaki İngiliz tavrının yattığını söylemiştir. Hakkı Paşa'ya göre Kuveyt konusunda İngiliz tavrı haksızdı; Kuveyt İngiliz korumasında olmasına rağmen, her zaman kaçak silah trafiğinin merkezi ve komşuları ile sürekli çatışan bir sorun kaynağı olmuştu. Kaldı ki dünyada teknik anlamda böyle bir "protector" kavramı

¹⁴⁶³ HBS 30 116 (2), Babington Smith'den Cassel'e 08.12.1910'da gönderilen mektup.

¹⁴⁶⁴ Bu olgu Cassel'in Babington Smith'e gönderdiği mektuplarda da vurgulanmıştır. Zira "*NBT her iki hükümetin tam desteği olmadan ne Türkler, ne de İngiliz çıkarları için iyi bir şeyler yapabiliirdi*". Bkz. HBS 28, 38 (2), Cassel'den B.Smith'e 08.11.1909'da gönderilen mektup; PRO, FO 371/994, No. 636, Sir H. Babington Smith'den Sir A. Nicolson'a 06.01.1911'de gönderilen mektup, s. 190-191; D. C. M. Platt, *age.*, 1968, s. 194.

da yoktu. Bu şekilde aykırı bir hal mevcutken, dünyanın bu bölgesinde barış ve düzeni yeniden kurmak olanaksızdı. İngiltere'nin Kuveyt'e olan bu eylemleri onun Mezopotamya üzerindeki emelleri konusunda şüphe uyandırmaktaydı.

Babington Smith ise mevzuu bankanın pozisyonuna getirerek, eski rejim zamanında İngiliz sermayesinin Osmanlı Devleti'nden uzak durması için sebepler olduğunu, artık bu sermayeyi çekebilmek için teşvikler verilmesi gerektiğini söylemiştir. Smith'in ifadesiyle, Türkiye'deki iş hayatı zayıftı, buna karşılık bankada sadece tek bir yarı resmi hesap dışında Osmanlı Devleti'ne ait hiçbir hükümet hesabı bulunmamaktaydı. Teminatı için aylarca uğraşarak İstanbul Belediyesine verilen %5 faizli krediden elde edilen kâr, bankanın sadece bir yıllık masraflarını karşılamaya yetmişti. O güne kadar Türk Hükümeti'nin bankaya destek vermek arzusunda olduğuna dair pratik bir kanıt görmemişlerdi. Hakkı Paşa ise tüm resmi hesapların imtiyaz şartları gereği, Osmanlı Bankası'nda olduğunu kaydetmiştir. İstanbul Belediye kredisi NBT'nin bir yıllık masraflarını karşılayabilecek kadar kâr bırakmıştı, bunda hemfikirdi, ancak eğer banka 1910'daki krediyi sonuçlandırabilseydi 2-3 yıllık masraflarını karşılayabilecek hale gelecekti¹⁴⁶⁵. Oysaki İngiliz Hükümeti'nin engellemesi yüzünden banka bu fırsatı kaçırmıştı. Eğer İngiliz Hükümeti araya girmezse banka gelecekteki kredilerde yer alabilirdi. Hakkı Paşa ayrıca NBT'nin ilgilendiği Bağdat Belediye kredisi konusunun, banka lehine hızlı bir şekilde sonuçlanması için çalışacağı sözünü de vermişti¹⁴⁶⁶. Babington Smith bu görüşme tutanağının bir örneğini İngiliz Büyükelçiliğine de vermişti¹⁴⁶⁷.

O günlerde Cavid Bey de NBT'nin kapanma fikrini üzüntüyle karşılamıştır. Cavid Bey'e göre, NBT için yapılacak hiçbir şey olmadığı sonucuna varmak için çok erkendi. NBT henüz altı aydır tam manasıyla çalışmaktaydı ve kuruluşun tüm masrafları karşılanmış, üstelik bir miktar da kâr etmişti. Bu da kötü bir sonuç değildi¹⁴⁶⁸. Cavid Bey

¹⁴⁶⁵ HBS 30 129 (2), 04.01.1911'de Babington Smith'den Cassel'e gönderilen mektup.

¹⁴⁶⁶ HBS 30 127 (10-11), Babington Smith ile Sadrazam Hakkı Paşa arasında 29.12.1910'da geçen görüşmeye ait memorandum.

¹⁴⁶⁷ Sir Edward Grey de söz konusu tutanak üzerine; Osmanlı Devleti'nin %4'lük gümrük vergisi artışı ile 1914'te süresi dolacak %3'lük geçici gümrük vergisi artışının yeniden uzatılması talebinin Kuveyt sorunu ve Bağdat Demiryolu meselesi ile birlikte ele alınmasını öngören notlar düşmüştür. Bkz. HBS 30 127 (4-11), Babington Smith ile Sadrazam Hakkı Paşa arasında 29.12.1910'da geçen görüşmeye ait memorandum; PRO, FO 371/994, No. 636, Sir H. Babington Smith'den Sir A. Nicolson'a 29.12.1910'da gönderilen mektup, s. 190-192; H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 113.

¹⁴⁶⁸ Banka kurulduğu 1909 yılının sadece son üç ayında faaliyet göstermiş ve daha çok da kuruluş masraflarından dolayı küçük bir zarar etmişti. 1910'da ise net olarak 14.500 lira kâr etmişti. Bkz. HBS 30 129 (2), 04.01.1911'de Babington Smith'den Cassel'e gönderilen mektup.

bankanın gelecekte de benzer şekilde kâr elde edeceği başka faaliyet imkânlarına sahip olmaması için sebep görmediğini ifade etmişti. Babington Smith'e göre ise bu tamamen 30.000 liralık kâr elde edilen İstanbul Belediye kredisi sayesinde gerçekleşmişti. Ayrıca bankada yeterince hükümet hesabı bulunmadığından yakınmış ve bu noktada da Türk Hükümeti'nin bankaya kesin bir destek verip veremeyeceğini sormuştu. Cavid Bey'e göre bu tür bir müşteri alt yapısı oluşturmak için zaman gerekmekteydi ve banka daha fazla reklam yapması durumunda daha fazla müşteri çekilebilirdi. Cavid Bey ayrıca Selânik Bankası ile NBT'nin füzyon meselesini şiddetle desteklediğini, böyle bir oluşumda NBT'nin hem müşteri, hem de nitelikli personel kazanacağına da değinmişti¹⁴⁶⁹.

Çok geçmeden İstanbul ve İngiliz basınında da büyük zorluklarla karşılaşan NBT'nin yeni arayışlar içinde olduğu, kısa süre içinde başka bir kurum tarafından absorbe edileceği yönünde söylentiler çıkmıştır. Hatta bu durumun Sir Ernest Cassel'in emekliliği ile bağlantılı olduğu da belirtilmekteydi. Bu haberlere rağmen, gerek Osmanlı Bankası, gerekse de Selânik Bankası ile İngiliz çıkarlarının göz ardı edilmeyeceği adil bir temelde bir birleşmenin mümkün olmadığı anlaşılınca, Şubat 1911'de NBT, Türkiye'deki faaliyetlerine tek başına devam etme yönünde bir karar almıştı. Bankanın devamlılığı konusunda, Türk Hükümeti adına Cavid Bey tarafından ifade edilen güçlü istek bu kararın alınmasında çok etkili olmuştu¹⁴⁷⁰.

Osmanlı Bankası ve akabinde Fransızların sahip olduğu Selânik Bankası ile birleşmeye yönelik sonuçsuz girişimlerin ardından NBT, bankacılık alanındaki zayıflığını karşılamak üzere kârlı olduğu düşüncesiyle bir dizi yatırım projelerine yönelmiştir. Bu girişimlerin en önemlileri; Mezopotamya petroleri imtiyazı, Kuzeydoğu Anadolu Demiryolu, Samsun-Trabzon Limanlarının Genişletilmesi, Mezopotamya Sulama, Menderes Vadisi İyileştirme Projeleri, savaş gemileri finansmanı vb işlerdi. Ancak bankanın bu türden teşebbüslerinin çoğu devletlerarası ince politik hesaplar ve I. Dünya Savaşı nedeniyle yarım kalmıştır.

¹⁴⁶⁹ HBS 30 128 (1-4), Babington Smith'den Cassel'e 31.12.1910'da gönderilen mektup; BL, Newspaper Room, Near East and Anglo Egyptian Mail, 16.01.1911.

¹⁴⁷⁰ Cavid Bey de bu kararın alınmasında Cassel'e yazdığı bir mektubun etkili olduğunu kaydetmiştir. Cavid Bey mektubunda Cassel'e ayrıca; şayet tek başına bu işi devam ettirmeyecek olursa, Selânik Bankası'na iştirak etmelerini ve bundan çok yarar sağlayacaklarını belirtmiştir. Bkz. H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, 2014, c. 1, s. 73; HBS 30 147 (2), Babington Smith'den Cassel'e 20.02.1911'de gönderilen mektup.

BEŞİNCİ BÖLÜM

THE NATIONAL BANK OF TURKEY’NİN İMTİYAZ GİRİŞİMLERİ

5.1. Mezopotamya Sulama Projeleri (Mesopotamia Irrigation Works):

Suriye (Beyrut Eyaleti) – Cebele Sulama Projesi (Djebleh Irrigation), Bağdat-Hindiye Barajı (Seddi/Hindié Barrage) ve Habbaniye Savakının (Habbanié Escape) Yapımı

Jön Türkler o dönemde Mezopotamya’nın ıslahı için kapsamlı planlar düşünmekte, bu amaçla raporlar hazırlamak istemekteydiler. Bu bağlamda Dicle ve Fırat nehirlerinin geçtiği vadilerde su kanallarının yaptırılması ve yüzyıllardır yararlanılamayan milyonlarca dönümlük arazinin ekilebilir hale getirilmesi önemli hedefleri arasında yer almıştı¹⁴⁷¹. Kaldı ki o dönemde Anadolu’dan Mezopotamya’ya uzanan Bağdat Demiryolu inşaatı, hattın civarındaki bölgelerin sulama projelerini de gündeme getirmişti¹⁴⁷². Ayrıca, Mezopotamya’daki sel baskınlarının önlenmesi, bu bağlamda Dicle ve Fırat nehirlerinin kontrolünün sağlanması ve mevcut tarım faaliyetlerinin daha güvenli hale getirilmesi de önemliydi¹⁴⁷³. Bu şekilde Jön Türklerin iktidara gelmesiyle birlikte sulama çalışmaları ve dere yataklarının düzenlenmesi meseleleri Nafia Nezareti’nin öncelikli işleri arasına girmiş, bu amaçla Aswan (Assuan) barajını inşa eden Sir William Willcocks (Wilcox) adlı bir İngiliz mühendis Sulama Dairesi’nin başına getirilerek, bu devasa projelerin kontrolü ona teslim edilmişti¹⁴⁷⁴.

5.1.1. Hindiye Seddi (Barajı) ve Habbaniye Savakının (Habbania) Yapımı

Mezopotamya’daki önemli sulama projelerinden biri; Bağdat taraflarındaki Hindiye Barajı (Seddi) inşaatıydı. Söz konusu barajın yapımı konusunda yabancı şirketler arasında ciddi rekabetler vardı ve İngiltere’den S. Pearson & Sons firması bu proje için

¹⁴⁷¹ Evening Star Newspaper, Washington, USA, December 18, 1909, s. 8, Ek:8, “Advance of Turkey, Opportunities waiting for American shippers, New conditions prevail, modern methods favored by the government, Opening of the railways, vast natural resources which may be utilized by improved means of transportation”.

¹⁴⁷² F. Ahmad, *age.*, Kasım 2009, s. 59.

¹⁴⁷³ The Levant Herald, 06 Ağustos 1910.

¹⁴⁷⁴ PRO, FO 800 193A, 21.09.1908, C. Harding’den G. Lowther’a gönderilen “Private” başlıklı mektup.

istekli davranmıştı. Bu amaçla Pearson'lar Eylül 1908'de iki adet rapor hazırlamış, ancak bu proje Mezopotamya'daki diğer sulama meselelerinin içinde kaybolmuştu¹⁴⁷⁵.

Osmanlı Hükümeti'nce Mezopotamya'daki sulama işlerinin başına getirilen Sir William Willcocks ise Mezopotamya'ya ilk kez bundan 3-4 yıl önce gelmiş, Osmanlı makamları ise Willcocks'un bu gezisinden şüphelenmişti. Nitekim, Willcocks'un bölgeye ilgi duyması, tam da Almanların Bağdat Demiryolu imtiyazını almasından kısa bir süre sonra gerçekleşmişti. Willcocks, "*görünürde sulama ile ilgili çalışmalarda bulunurken*" aslında bütün bu faaliyetler Mezopotamya'daki Alman tehdidinden rahatsız olan İngiltere'nin bölgeyi kontrol altına alma çabalarıyla ilgiliydi. Çünkü demiryolu, nehir ticareti, petrol ve sulama işlerinin imtiyazını alacak olan devlet gelecekte bu bölgenin kaderini belirleyecekti¹⁴⁷⁶.

İngiliz Dışişleri, Sir Willcocks'un bu göreve getirilmesi üzerine Lowther'dan, Sadrazam üzerinde, Willcocks'un parlak bir mühendis ve yaratıcı bir deha olduğu izlenimi oluşturmasını istemişti. Ancak Türkiye'nin mali şartları göz önüne alınarak, Willcocks'un büyük bir ihtiyatla ilerlemesi de Sadrazam'a üstü kapalı bir şekilde söylenmeliydi. Aksi takdirde tahmin edemeyecekleri boyutlardaki harcamalar için taahhütlerde bulunulur ve bütün bu projeler sonuçlandırılmayabilirdi. Bu arada söz konusu tavsiyelerin İngiliz Dışişleri'nce verildiğinin Willcocks tarafından bilinmemesi de son derece önemliydi. Zira Willcocks'un sadece profesyonel iş adamı gibi hareket edip, İngiliz Hükümeti'nin amaçlarını göz ardı etmesi mümkündü¹⁴⁷⁷.

Bu arada Willcocks, Ekim 1909'da bir ön rapor hazırlamış ve Nafia Nezareti'ne sunmuştu. Willcocks'un incelemelerine göre projenin 4 yıllık bir sürede tamamlanması ve 750.000 sterlinlik bir harcama yapılması öngörülmekteydi¹⁴⁷⁸. Willcocks'un sulama projesi teklifleri; ilk altı aylık çalışmaların Pearson'lara verilmesi, kesin ihale sırasında da eşit şartlarda teklif verdiği müddetçe önceliğin Pearson'lara verilmesi şeklindeki

¹⁴⁷⁵ PRO, FO 800 193A, 21.09.1908 tarihinde C. Hardinge'den Gerard Lowther'a gönderilen "Private" başlıklı mektup.

¹⁴⁷⁶ M. Malhut, agm., 2013, s. 156-157; Altay Cengizer, *Osmanlı'nın Son Savaşı: Adil Hafızanın Işığında*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

¹⁴⁷⁷ PRO, FO 800 193A, 20.10.1908, C. Hardinge'den Lowther'a mektup.

¹⁴⁷⁸ HBS 28, 20 (1-5), Smith'den Cassel'e 20.10.1909'da gönderilen mektup; Willcocks bu aşamada projelerle ilgili olarak, Nafia Nezareti Konseyi'ni ikna etmeyi başarmış, ancak Nafia Nazırı Hallacyan (Hallajian) Efendi ile Heyet-i Vükela'nın rızasını almakta zorlanmıştı. Willcocks'a Mezopotamya sulama işlerinde ve Hindiyeye Barajı çalışmalarında en büyük destek ise Hallacyan Efendi'den önceki Nafia Nazırı Gabriel (Noradunkyan) Efendi'den (7 Ağustos 1908-9 Eylül 1909) gelmişti. Bkz. G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 341.

öneriler dışında onaylanmıştı. Çünkü Nafia Nezareti, Meclis'te ve diğer devletlerce bir İngiliz firmasına başka yerlerden teklif alınmadan ihale verdikleri yönünde eleştirilmekten çekinmişlerdi¹⁴⁷⁹. Kaldı ki o günlerde Osmanlı Bankası, Jön Türk Hükümeti'ni, eğer İngilizlere çok fazla iş verirse, Fransız piyasasındaki desteklerini çekeceklerine dair tehdit etmişti. Benzer durum Almanlar için de söz konusuydu, zira Büyükelçi Gwinner de aynı doğrultuda düşündüğünden onlar da benzer bir baskı uyguluyorlardı. Nitekim bu baskıların etkisiyle olsa gerek, Lynch imtiyazından vazgeçmişti. Babington Smith'e göre bu tehditlerin bir diğer etkisi de; imtiyazlar konusunda İngilizlere karşı bir isteksizliğin hâsıl olmasıydı¹⁴⁸⁰.

Bu arada Mezopotamya'daki sulama projelerini üstlenecek İngiliz müteahhit firması ile iş birliği yapmak isteyen NBT'nin yöneticileri bölge ile ilgili Türk hassasiyetlerini de hesaba katarak, buradaki sulama projelerine Fransızları da dahil etmenin yerinde olacağını düşünmüşlerdir. Fransızlarla iş birliği amacıyla M. Noel Bardac ve Mr. Ornstein'la görüşülmüş, Fransız Hükümeti'nin de olumlu baktığı bu grup NBT ile iş birliğine çok istekli yaklaşmıştı. Mr. Bardac'ın Osmanlı Bankası ile yakın bağlantıları bulunurken, Mr. Ornstein ise, M. Noel Bardac'ın da aktif üyesi olduğu bir Fransız grubun temsilcisiydi¹⁴⁸¹. Mezopotamya'daki işler konusunda bir uyum yakalayan NBT ve Fransız ortakları, Nisan 1910'da sulama projelerinde uzman Mr. Webb adlı bir mühendisi, bu bölgede çalışmalarını sürdüren Willcocks'un hazırladığı projeleri incelemek üzere Mezopotamya'ya göndermişlerdi. Ancak Mr. Webb, Willcocks'un raporlarını okuduktan sonra incelemenin en az 3 ayda tamamlanabileceğini öngörmüş ve o sırada Mısır'da da bazı işleri olduğundan söz konusu seyahati 1911 başlarına ertelemişti¹⁴⁸².

Ancak NBT ve Fransız ortakları acele etmekteydi. Çünkü yakında Türklerin yeni bir kredi ihtiyacı için görüşmelere başlayacağını biliyorlar ve Mezopotamya projeleriyle ilgili çıkabilecek pürüzleri de krediyle bağlantı kurarak halletmek istiyorlardı. Nitekim Nisan başlarında Babington Smith, C. Hardinge'e yakında Türklerin yeni bir kredi

¹⁴⁷⁹ HBS 28, 26, Smith'den Cassel'e 25.10.1909'da gönderilen mektup; HBS 28, 31 (1), Smith'den Cassel'e 30.10.1909'da gönderilen mektup.

¹⁴⁸⁰ HBS 28, 31 (2), Smith'den Cassel'e 30.10.1909'da gönderilen mektup; HBS 28, 33 (2), Smith'den Cassel'e 01.11.1909'da gönderilen mektup.

¹⁴⁸¹ HBS 28 173 (1-2), Babington Smith ile Mr. Bompard arasında 30 Mart 1910'da geçen mülakata ait memorandum; HBS 28 200 (11) Sir Babington Smith'den C. Hardinge'e 11.04.1910'da gönderilen mektup.

¹⁴⁸² HBS 28 200 (14), Babington Smith ile M. Bompard arasında 11.04.1910'de geçen görüşmeye ait memorandum.

ihtiyacı içine gireceklerini ve bunun mevcut tüm sorunların çözümünü kolaylaştıracağını söylemişti. Konunun önemi sebebiyle Babington Smith Nisan'ın sonlarında meseleleri yüz yüze görüşmek üzere Hardinge'yi ziyaret etmekten söz etmişti:

“Bağdat Demiryolu'nun ister istemez bağlantılı olduğu sulama projelerinde, hem Fransız dostlarımız hem de biz acele etmek istiyoruz. Çünkü Türkler sonbaharda daha fazla mali yardıma ihtiyaç duyacaklar ve bu da (onları) gümrük artışıyla bağlantılı olan tüm sorunlara da bir çözüm bulmaya zorlayacak. Mr. Bardac sorunları görüşmemiz için bir toplantı yapmamız konusunda bana baskı yapıyor. Ben de yakında, Mayıs başlarında Paris'e gidebileceğimi söyledim... Her açıdan bir çözüm bulunması İngiliz çıkarlarını güvence altına alırken...”¹⁴⁸³.

Bu arada Mayıs 1910'da Willcocks'dan, Hindiye Barajı ön çalışmalarında kullanılmak üzere Türk Hükümeti'nin 14 Mayıs'ta göndermeyi söz verdiği 40.000-60.000 sterlin civarındaki para gelmediğinden çalışmaların durdurulduğu haberi alınmıştı. O dönemde Arap vilayetleri karışıklık içindeydi. Özellikle Yemen'de İmam Yahya'nın çıkardığı isyanlar, Asir'de İngiliz destekli Seyyid İdris'in ayaklanmaları, Ağustos 1910'da Havran'daki (Suriye) Dürzi ayaklanması parasal kaynakların bu isyanlara harcanmasına neden olmuştu. Üstelik Osmanlı Devleti, Arap isyanları ile meşgulken İtalyanlar da Trablusgarb için faaliyetlerini artırmışlardı¹⁴⁸⁴. Willcocks her ne kadar çalışmaları yarıda keserek, İstanbul'a dönmek zorunda kalmışsa da, çalışmaları sürdürmek ve sonuçta ortaya çıkan projeleri hükümet ödemediği takdirde kendi projeleri olarak devam ettirmek niyetinde idi. Willcocks bu düşüncesini NBT'ye de bildirmişti. Babington Smith'e göre bu gelişme sulama projeleri ile bağlantılı bir temel oluşturması açısından uygun bir fırsat olabilirdi. Zira işi sürdürmek için Türk Hükümeti'ne %5 ya da %6 gibi makul bir faiz oranıyla gerekli fonları sağlamak için bir kredi teklifinde bulunabilirlerdi¹⁴⁸⁵. Nitekim ilerleyen tarihlerde Osmanlı Hükümeti, bu konuda NBT'nin yardımına başvurmuş ve aşağıda değinileceği üzere bir miktar avans verilmiştir.

Diğer taraftan 1910 yılı sonlarında, İngiliz Sir John Jackson & Co., S. Pearson & Co., Paulings ve Norton Griffiths vb firmalar Türk Hükümeti'ne Mezopotamya sulama

¹⁴⁸³ HBS 28 200 (12-13), Babington Smith'den Sir Charles Hardinge'ye 11.04.1910'da gönderilen mektup.

¹⁴⁸⁴ Durmuş Akalın, “Kuzey Yemen'de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)”, *BELGİ*, S. 7 (Kış 2014/I), s. 893-894, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/417327>, 04.04.2019; Mehmet Yüksel, *Osmanlı Son Döneminde Trablusgarb Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1872-1911)*, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2016, s. 37, http://cdn.hitit.edu.tr/sbe/files/20328_1609071550277.pdf, 04.04.2019.

¹⁴⁸⁵ HBS 28 216 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 26.05.1910'da gönderilen mektup.

projesi için kesin teklif vermeye başlamıştır¹⁴⁸⁶. Türk Hükümeti ise Willcocks'a 1910 sonuna kadar en iyi sözleşmeyi yapması için yetki vermişti. Aralık 1910'da Sir John Jackson'ın temsilcileri İstanbul'a gelmiş, Willcocks'la temasa geçmişlerdi. Jackson'ın mühendisleri aynı zamanda Menderes Vadisi'nde de incelemelerde bulunmaktaydılar¹⁴⁸⁷.

Nitekim Mezopotamya projeleri kapsamındaki Hindiye (Hindia) Barajı'nın inşasına ait ilk kontrat 13 Şubat 1326/26 Şubat 1911'de, Sir John Jackson Limited şirketi ile imzalanmıştır¹⁴⁸⁸. Kontratı Türk Hükümeti adına Bağdat Valisi H. Nazım Paşa, Sir John Jackson Limited şirketi adına ise George Griffin Eady imzalamıştı¹⁴⁸⁹. Kontrata göre Sir John Jackson firması Hindiye Barajı ve Habbaniye Savakı yapımı faaliyetlerinden %15 komisyon alacaktı¹⁴⁹⁰. İşin ihale yolu ile yapılması, inşaat işlerinin finansmanı için ise devlet tahvili ihraç edilmek suretiyle borçlanılması planlanmıştı. Söz konusu tahviller bu işi üstlenecek finansal grup tarafından piyasaya sürülecekti¹⁴⁹¹.

Ön çalışmaların yapılmasına yönelik olan bu ilk kontrat, bahar aylarındaki ihalede Jackson firmasına avantajlı bir konum sağlayacaktı. Sir Jackson bu ihalede NBT ile yakın temas içinde çalışacaktı ve hiç şüphesiz İstanbul'daki işlerinde bankanın nüfuzunu kullanacaktı¹⁴⁹². Kısa bir süre öncesine kadar tasfiye/füzyon vb çıkış yolları arayan banka böylece yeni fırsatlar elde etmiş, hatta Babington Smith şimdi açılacak yeni şubelerden bahsetmeye başlamıştı. NBT adına Babington Smith'in 11 Mayıs 1911'de Sir John Jackson Ltd. şirketi ile imzaladığı anlaşmaya göre banka, söz konusu proje kapsamında şirkete her türlü desteği verecek, şirket de NBT'ye bu hizmetlerinin karşılığında hatırı sayılır bir komisyon ödeyecekti¹⁴⁹³.

¹⁴⁸⁶ HBS 28, 20 (1-5), Smith'den Cassel'e 20.10.1909'da gönderilen mektup; HBS 30 148 (2), Babington Smith'den Cassel'e 22.02.1911'de gönderilen mektup.

¹⁴⁸⁷ HBS 30 116 (4), Babington Smith'den Cassel'e 08.12.1910'da gönderilen mektup.

¹⁴⁸⁸ BOA. İ.DUİT. Dosya No: 84 Gömlek No: 27; BOA. DH. İD. Dosya No: 130 Gömlek No: 6 (El Cezire'de Hindiye ve Habbaniye İşleri için Bağdat Eski Valisi Nazım Paşa ile Sir John Jackson Şirketi Arasında Teati Edilmiş Olan Mukavelenamenin On Üçüncü Maddesi).

¹⁴⁸⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File 2(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Mesopotamia Irrigation Works, 16.10.1919.

¹⁴⁹⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File 2(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Mesopotamia Irrigation Works, 16.10.1919.

¹⁴⁹¹ HBS 28 195 (10), Babington Smith'den Hardinge'e 08.02.1910'da gönderilen mektup.

¹⁴⁹² HBS 28 20 (1-5), Smith'den Cassel'e 20.10.1909'da gönderilen mektup.

¹⁴⁹³ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, John Baring'e 31.01.1911'de gönderilen mektup, s. 188-189; HBS 28 145 (2), Babington Smith'ten Cassel'e 22.03.1911'de gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File 2(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Mesopotamia Irrigation Works, 16.10.1919.

Projenin finansmanında, âşar vergisi¹⁴⁹⁴ gelirlerinin karşılık gösterilmesi banka için uygun görülmekteydi. Babington Smith'in ulaştığı verilere göre bu vergiler sırasıyla; 1907/8, £159.000, 1908/9, £170.000, 1909/10, £183.000 şeklinde tahsil edilmişti. Smith ayrıca, Cassel'in daha önce Aswan barajı ve Assiout savakının finansmanı için Mısır'da uyguladığı, "*Egyptian Government Irrigation Trust Certificates*"¹⁴⁹⁵ benzeri bir sertifika çıkarmak ya da gümrük vergileri karşılığı %4 faizli devlet tahvili ihraç etmek şeklinde bir finansman modeli de önermişti¹⁴⁹⁶.

Sir John Jackson firmasının sulama projesiyle ilgili ön çalışmaları tamamlaması ve kesin ihale aşamasına gelindiğinde Cassel, 17 Mart 1911'de İngiliz Dışişleri Daimi Sekreteri Arthur Nicolson'dan, NBT'nin söz konusu projede nasıl bir yol izleyeceğine dair bir karar almasını istemiştir. Cassel, diğer rakiplere kıyasla avantajlı bulduğu Jackson'ın teklifini desteklemekteydi. Cassel'in netleştirmeye çalıştığı soru; bu girişimde Alman ve Fransız çıkarlarıyla birlikte hareket edip, etmeyecekleriydi. Sir Jackson'ın da böyle bir iş birliğine karşı çıkmayacağı düşünülmekteydi. Ancak NBT'nin düşüncesi, gerek finansmanda, gerekse de yapımda İngiliz hisselerinin %60'tan az olmaması idi. Kaldı ki Sir John Jackson'ın elindeki geçici kontrat İngilizlerin pozisyonunu kuvvetlendiriyor ve önemli bir çoğunluğu talep etmelerini olanaklı kılıyordu.

NBT'nin yöneticileri daha sonraki günlerde ise %50 İngiliz payını elde tutmak kaydıyla, Alman ve Fransızlara %25'şer pay verilerek (şayet Fransızlarla herhangi bir sorun yaşanmaz ve Almanlarla makul bir anlaşmaya varılırsa) bir ortaklığı gündeme getirmişlerdir. Zaten Cassel Aralık 1909'da Bağdat Demiryolu ile ilgili olarak Deutsche Bank ile görüşmeler sırasında, adı geçen bankaya Mezopotamya sulama projelerine %25'lik bir payla katılmalarını teklif etmiş ve prensipte anlaşmışlardı. Cassel'in bu teklifle amacı; Almanların İstanbul'daki nüfuzlarından yararlanabilmektir¹⁴⁹⁷.

¹⁴⁹⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal üretimden alınan 1/10 oranındaki vergidir.

¹⁴⁹⁵ 1898'de Mısır'daki Aswan barajı ve Assiout savakı projelerinde maliyeti zamana yaymak amacıyla çıkarılan 30 yıl vadeli, 4.7 milyon sterlin tutarında sertifikalara ya da garanti belgelerine verilen genel addir. Bu finansman yöntemine dair ayrıntılı bilgi için Bkz. K. Grunwald, agm., (Januar/Februar 1972), s. 11, https://www.jstor.org/stable/40697294?read-now=1&seq=4#page_scan_tab_contents, 04.04.2019; WEB_57. <https://scripophily.net/egyptbond.html>, (04.04.2019).

¹⁴⁹⁶ HBS 28 128 (4), Babington Smith'den Cassel'e 02.03.1911'de gönderilen mektup; HBS 28 133 (3), Cassel'den B. Smith'e 08.03.1911'de gönderilen mektup; HBS 30 189 (1), Babington Smith'den Cassel'e 18.05.1911'de gönderilen mektup.

¹⁴⁹⁷ NBT, Fransızlarla iş birliğine hazır olduğunu göstermek için Temmuz 1911'de, N. Bardac tarafından temsil edilen ve Osmanlı Bankası ile bağlantısı olan "Société d'Orient" adlı Fransız gruba %25'lik bir katılım önermiştir. NBT'nin yöneticilerine göre bu iş birliği Mezopotamya'da ileride yapılacak işler için de bir temel oluşturacaktı. Yine, arkasında Deutsche Bank'ın olduğu bir Alman gruba da %25'lik bir pay teklif edilmiş, Alman grup ise bunu hemen kabul etmişti. Bkz. HBS 28 142 (3-4), Cassel'den Nicolson'a 17.03.1911'de gönderilen mektup; HBS 28 142 (6), A. Nicolson'dan Cassel'e 17.03.1911'de gönderilen

Bu arada Jackson firmasının yürüttüğü işlerde bazı gecikmeler olmuş, hem bu gecikmeler, hem de müteahhit firmanın yaptığı savurganlıklar yöre halkında rahatsızlıklara yol açmıştı. Konuyla ilgili Temmuz 1911'de Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne bazı şikayetler ulaştırılmıştı. Buna göre, Divaniye sancağının 9-10 seneden beri maruz kaldığı susuzluk belası yüzünden halk kuyu sularını içmeye mecbur kalmıştı. Ancak kuyu sularının bozulmasından dolayı halkın sağlığı da bozulmuştu. Hindiyeye barajı işlerinin uzaması ve mühendislerin olağanüstü savurganlıklarından dolayı halk büyük üzüntü içindeydi. Şayet bu sene de yapılan işten sonuç alınamazsa halkın geri kalanı da göç edecek ve sancak (liva) külliye mahvolacaktı. Üstelik Sir John Jackson şirketi ile imzalanan mukavelenin zarar ziyarı şöyle dursun Sir John Jackson yaptığı parça parça işlerden çok yüksek komisyonlar almaktaydı. Divaniye mebusu Şevket Paşa'nın bildirdiğine göre, şirket sırf %20 aidat almak için o günlerde Avrupa'ya gitmeye karar vermiş, vereceği sadece 200.000 liralık siparişten (%20 oranında)¹⁴⁹⁸ 42.000 lira para kazanmayı planlamıştı. Firmanın götürü usulü çalışmasından dolayı işin hem çok pahalıya çıkması, hem de uzun sürmesi söz konusuydu. Bu durum işleri topyekün üstlenmeye talip olanların isteğini kırarak ve iki ay içinde işlerin tek fiyata (götürüye) bağlanması hakkında Meclis-i Mebusan'da Dahiliye Nezareti tarafından yapılan beyanlar ve taahhütler âkim kalacaktı¹⁴⁹⁹.

Bağdat Vilayeti'nin bu telgrafi önem arz etmesi ve gereğinin acilen yapılması amacıyla 22 Temmuz 1911'de, Dahiliye Nezareti'nden Ticaret ve Nafia Nezareti'ne iletilmiştir¹⁵⁰⁰. Ticaret ve Nafia Nezareti ise 22 Ağustos 1911 tarihli cevabında; Irak sulama işinin daimi bir müteahhit yoluyla yapılması için açılan ihaleye Jackson ve Pearson adında iki şirket katılmışsa da, her ikisinin de tekliflerinin uygun görülmemeye ihalenin özel komisyonca iptal edildiği bildirilmiştir. Ayrıca müteahhit firma Sir John Jackson'ın fazla satın alım yapmaması için 17 Haziran 1911 tarihinde Bağdat Vilayeti'ne

mektup; HBS 28 145 (2), Babington Smith'den Cassel'e 22.03.1911'de gönderilen mektup; HBS 30 215 (2), Babington Smith'den Mr. Bardac'a 13.06.1911'de gönderilen mektup; The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a 03.07.1911'de gönderilen mektup, s. 296; aynı yerde Sir Babington Smith'den Revelstoke'a 03.07.1911'de gönderilen mektup, s. 294; aynı yerde N. Bardac ve Revelstoke görüşmesine ait memorandum, 31.07.1911, s. 329.

¹⁴⁹⁸ Bankanın kendi iç yazışmalarında bu oran %15 olarak geçmektedir. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File 2(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Mesopotamia Irrigation Works, 16.10.1919.

¹⁴⁹⁹ BOA. DH.İD.Dosya No: 6 Gömlek No: 56 (Bağdat Vilayet Meclisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Temmuz 1327 [15 Temmuz 1911] tarihli telgraf). Telgrafın altında sırasıyla Bağdat Vali Vekili Ferik Yusuf, Naib Asım, Muavin Lütfü, Defterdar İsmail, Nakib Abdurrahman, Müftü Said'in isimleri yazılıdır.

¹⁵⁰⁰ BOA. DH. İD. Dosya No: 6 Gömlek No: 56 (Dahiliye Nezareti'nden Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gönderilen 9 Temmuz 1327 [22 Temmuz 1911] tarihli yazı).

de bilgi verilmiş olup, Vali Cemal Bey (Cemal Paşa) tarafından bu konuda yapılacak bir bildirim kadar, işlerin gecikmemesini teminen eskiden olduğu gibi geçici müteahhit Jackson şirketi aracılığıyla sürdürülmesine karar verilmişti¹⁵⁰¹.

Hindiye Barajı ve Habbaniye Savakı'nın yapımını içeren 1. gruba ait işlerin bir süreliğine daha Sir John Jackson şirketinin sorumluluğunda yürütülmesine karar verildikten sonra, Sir John Jackson Ltd. ve NBT arasında Mezopotamya sulama projesi için bir finansal anlaşma düzenlenmiştir. Anlaşmaya göre ihale teklifi, NBT'nin iş birliğiyle kurulacak bir Osmanlı Şirketi adına, Jackson Ltd. tarafından yapılacaktır. NBT'nin söz konusu şirketteki payı 1/3 oranında olacak, bu oranda sermaye katkısı sağlayacak ve kâr alacaktır. NBT, ihalenin finansal kısmını üstlenecek, özellikle de devlet tahvillerini belirlenen fiyattan almayı ve belli zamanlarda yükleniciye yapılacak ödemeler için nakit tutmayı taahhüt edecektir. NBT'nin ihaledeki hizmetlerine karşılık olarak ise, ihale fiyatına %10 daha eklenecek ve bu miktar hükümet tarafından bankaya ödenecekti¹⁵⁰².

Hindiye barajı ve Habbaniye savakının tamamlanabilmesi için büyük paralara ihtiyaç duyulmaktaydı. Mezopotamya sulama projeleri çok kapsamlı olup, toplam maliyeti için 12,5 milyon sterlin (yaklaşık 15.000.000 lira) gibi devasa bir rakamdan bahsedilmekteydi¹⁵⁰³. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti yeni bir ihale açarak, projenin bütünüünün tamamlanması için teklif almaya başlamış, en son teklif verme tarihi ise 20 Ocak 1912 olarak belirlenmişti¹⁵⁰⁴.

Bu aşamada projeye teklif vermeye hazırlanan yeni bir rakip daha ortaya çıkmıştı¹⁵⁰⁵. Paulings & Co., Ltd. ve Norton Griffiths adlı bir grup sulama projelerinin tamamı için çok rekabetçi bir teklif vermek üzereydi¹⁵⁰⁶. Babington Smith ise bu akıl almaz teklifin Türk Hükümeti'nce müzakerelere temel alınmasından endişelenmiştir. Babington Smith bunun üzerine harekete geçerek, projenin kapsamının daraltılması ve

¹⁵⁰¹ BOA. DH.İD.Dosya No: 6 Gömlek No: 56 (Ticaret ve Nafia Nazırı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Ağustos 1327 [22 Ağustos 1911] tarihli yazı).

¹⁵⁰² HBS 30 235 (1), Babington Smith'den Cassel'e 23.12.1911'de gönderilen mektup; HBS 30 235 (3), Memorandum of financial arrangements, Aralık 1911; HBS 30 237, Cassel'den Babington Smith'e 01.01.1912'de gönderilen mektup.

¹⁵⁰³ HBS 30 235 (1), Babington Smith'den Cassel'e 23.12.1911'de gönderilen mektup.

¹⁵⁰⁴ Önder Kocatürk, *Türk-İngiliz İlişkilerinin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2010, s. 137.

¹⁵⁰⁵ HBS 30 235 (1), Babington Smith'den Cassel'e 23.12.1911'de gönderilen mektup.

¹⁵⁰⁶ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Sir Babington Smith'den Lord Revelstoke'a gönderilen mektup, s. 108-109.

hükümetin yalnızca 1. gruptaki işler için teklif istemesini sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla da Türk Hükümeti'nde etkili olabilecek devlet görevlileriyle bağlantı kurmuş ve hükümetçe inceleme ile görevlendirilen İngiliz Crawford ile görüşmüştü¹⁵⁰⁷.

Babington Smith'in edindiği izlenim, çok büyük olasılıkla teklif çağrısının iptal edileceği yönündeydi¹⁵⁰⁸. Cassel de bir anda ciddi bir rakip olarak ortaya çıkan Paulings ve Norton Griffiths şirketlerinin arkasındaki finans gruplarının öğrenilmesini istemişti¹⁵⁰⁹. Smith'in duyduğuna göre, Pauling şirketinin arkasında Erlanger and Co. adlı bir finans grubu vardı, ancak şirket, yerel bir banka ile iş birliği yapmamaktaydı. Diğer yandan bu şirketin Türk Hükümeti'nden de bazı kişilerle bağlantısı vardı. Zira Gabriel Efendi (Noradunkyan), aralarında Karassou, Masliah ve Süleyman Bostani'ninde bulunduğu bazı İttihatçı mebuslar bir ortaklığın içinde yer almaktaydı. İş ortaklığının kurucusu Karassou ise, Mezopotamya sulama projesiyle ilgilenen Paulings & Co. adlı şirketin İstanbul'daki temsilcisiydi. Babington Smith; Karassou, Masliah, Süleyman Bostani ve Gabriel Efendi'nin bu işle ilgili olarak ağırlıklarının ne olduğunu bilmesede, bu kişilerin parlamentoda etkili olmalarından dolayı şüpheye düşmüştü¹⁵¹⁰. Nitekim çok geçmeden NBT, 19 Ocak 1912'de Nafia Nezareti'nden, Mezopotamya'daki tüm işler için ihale davetinin iptal edildiğini ve planlanan işlerin küçük bir kısmı için kısa bir süre sonra yeni bir davet düzenleneceğini bildiren resmi bir mektup almıştır¹⁵¹¹. Zira Osmanlı Hükümeti son anda işi daha uzun bir döneme yaymaya karar vermiş, projenin kısa vadede toplam maliyetinin 1/3'lük kısmını kapsayan işleri yapmaya karar vermişti¹⁵¹².

Bu konuda NBT'nin Crawford üzerindeki telkinlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira gerek Babington Smith, gerekse de Cassel gelen teklifler hakkında Crawford ile görüşmüş ve yeni verilen tekliflerin kafaları karıştırmasından ve ortamı bozmasından dolayı duydukları rahatsızlıkları bildirmişlerdi. Nafia Nezareti de, Mezopotamya projeleriyle ilgili gelen tekliflere yönelik incelemeleri yapmak üzere ise Crawford'ı görevlendirmişti. Crawford da Nezaret'e, mevcut teklif verme taleplerinin iptal edilmesini ve Willcocks'un çalışmasının ilk partisi için yeni bir talepte bulunulmasını önermişti¹⁵¹³.

¹⁵⁰⁷ HBS 30 256 (4-5), Babington Smith'den Cassel'e 10.01.1912'de gönderilen mektup.

¹⁵⁰⁸ HBS 30 245 (4), Babington Smith'den Cassel'e 06.01.1912'de gönderilen mektup.

¹⁵⁰⁹ HBS 30 238 Cassel'den Babington Smith'e 02.01.1912'de gönderilen mektup.

¹⁵¹⁰ HBS 30 256 (4-5), Babington Smith'den Cassel'e 10.01.1912'de gönderilen mektup.

¹⁵¹¹ HBS 30 290 (3), Babington Smith'den Cassel'e 19.01.1912'de gönderilen mektup.

¹⁵¹² Ö. Kocatürk, agt., 2010, s. 137.

¹⁵¹³ HBS 30 259 (1), Babington Smith'den Cassel'e 11.01.1912'de gönderilen mektup; HBS 30 278 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 16.01.1912'de gönderilen mektup.

Türk Hükümeti'nin Mezopotamya sulama işlerindeki proje tekliflerinin en son 20 Nisan 1912 tarihinde teslim edilmesi gerektiği duyurusu üzerine rekabet halindeki Pearson'lar ve Jackson'lar arasındaki iş birliği tekrar gündeme gelmiştir. Ancak Pearson'ların arkasındaki finansal destek Osmanlı Bankası idi¹⁵¹⁴. Üstelik o günlerde Osmanlı Bankası geniş çaplı demiryolu projesi için çok aktif bir şekilde çalışmakta ve bir kredi görüşmesini de sonuçlandırmak üzereydi. Bu olasılık o günlerde NBT'nin yöneticilerini oldukça rahatsız etmişti¹⁵¹⁵.

Öte yandan Sir John Jackson şirketi tarafından Irak'ta yürütülen sulama projesinde ciddi finansman sorunları dolayısıyla gecikmeler yaşanmaktaydı. Proje başladığında müteahhit firmanın yapacağı işler için 1911-12 senesi için bütçeye 250.000 lira ödenek konulmuş, daha sonra da ihalenin açılacağı tarihe kadar işleri sürdürebilmek amacıyla 1912-13 senesi bütçesine 55.000 lira daha ilave olunmuştu¹⁵¹⁶. Ancak Hindiye Barajı ve Habbanıye Savakı'nın inşası için bu rakamlar yeterli olmamıştı. Diğer yandan söz konusu işler için Jackson ve Pearson şirketlerinden başka talipli çıkmamış, bunların verdiği teklifler de kabul edilmediğinden ihale gerçekleşmemişti. Oysaki Irak için hayati derecede önemli olan bu işlerin parasızlıktan dolayı gecikmesi veya aksaması inşaata o güne kadar harcanan tüm emek ve masrafların boşa gitmesine, hem de yöre halkının haklı olarak şikayet etmesine ve istenmeyen olayların meydana gelmesine yol açacaktı. Şayet bir senelik bir gecikme daha olması halinde Hazine'nin de 60-70 bin lira zarara uğrayacağı tahmin edilmekteydi. İnşaatin tamamlanması için ise 1913-14 senesi için bütçeye 120.000 lira ödenek ayrılması gerekecekti. Maliye Nezareti, Nafia Nezareti'nden gelen bu talebi olumlu karşılamış ve bunun için bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Bahsi geçen kanun tasarısı 22 Haziran 1913'te Meclis-i Mahsus-u Vükela tarafından da kabul edilmiş ve 24 Haziran 1913'te Padişah tarafından onaylanmıştır¹⁵¹⁷.

¹⁵¹⁴ NBT Ekim 1911'de bu iki İngiliz firmasının bir ortaklık kurup, birlikte hareket etmesini önermişti. Aksi halde bu iki firma arasındaki rekabet sadece Türklerin avantajına olacak, büyük bir ihtimalle de bu durum ihaleyi başka yabancı bir firmanın eline bıraktıracaktı. Ancak Pearson'lar geçmişte yaptıkları işlerde finansör olarak Osmanlı Bankası ile çalıştıklarını ve hâlihazırda onları bir tarafa atmak istemediklerini dile getirerek, bir ilerleme kaydedilememişti. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Clarendon Hyde (of Messrs. S. Pearson & Sons) ile Sir Babington Smith arasında geçen görüşmeye ait 03.10.1911 tarihli memorandum, s. 345; HBS 31 56 (3), Sir Clarendon Hyde (of Messrs. S. Pearson & Sons) ile Sir Babington Smith arasında geçen görüşmeye ait 03.10.1911 tarihli memorandum.

¹⁵¹⁵ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Sir Babington Smith'den Lord Revelstoke'a gönderilen mektup, 15.03.1912, s. 108-109.

¹⁵¹⁶ BOA. İ.DUİT. Dosya No: 84 Gömlek No: 27 (Nafia Nezareti'nin Maliye Nezareti'ne gönderdiği 29 Mayıs 1913 [16 Mayıs 1329] tarihli Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası).

¹⁵¹⁷ BOA. İ. DUİT. Dosya No: 84 Gömlek No: 27 (Maliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 7 Haziran 1913 [25 Mayıs 1329] tarihli yazı ve bu yazıya ekli Nafia Nazır'ının Maliye Nezareti'ne gönderdiği 16 Mayıs 1329 [29 Mayıs 1913] tarihli Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası); BOA. İ. DUİT. Dosya No: 84 Gömlek No:

Bu onaya rağmen mali sıkıntılar nedeniyle müteahhit Sir John Jackson şirketine yapılan ödemelerde aksaklıklar yaşanmış ve işlerin kesintiye uğramamasını teminen NBT'den bir avans talep etmiştir. Buna göre 21 Kasım 1912 tarihli kanun mucibince ihraç olunan %6 faizli hazine tahvilatının 99.000 liralık kısmının bankaya rehin bırakılarak, 50.000 liralık bir avans alınması Meclis-i Vükela tarafından kararlaştırılmıştır. Ancak alınan bu avans da finansman sorununu çözmeye yetmemiştir. Nitekim 02 Ağustos 1913'te yine %6 faizli hazine tahvilatının 83.996 liralık kısmı bankaya rehin edilerek, %8 faizli, 35.000 liralık bir avans daha alınmıştır¹⁵¹⁸.

Bütün bu çalışmalar sonunda Fırat nehri üzerindeki Hindiye Barajı savaştan kısa bir süre önce tamamlanarak, 12 Aralık 1913'te hizmete açılmıştır. I. Dünya Savaşı patlak verdiğiğinde Habaniye Savağı çalışmaları ve diğer kanal çalışmaları devam etmekteyse de, ödemelerde aksamalar olduğu şikayetlerden anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na girdikten sonra ise Jackson şirketinin İngiliz uyruklu olması nedeniyle işlerine devam etmesi uygun görülmemiş, hatta şirket ile imzalanan sözleşmelerin feshedilmesine ve projede çalışan İngilizlerin ülke dışına çıkarılmasına karar verilmişti¹⁵¹⁹.

Böylece savaş yıllarında diğer tüm işlerde olduğu gibi Mezopotamya'daki sulama işleri de akim kalmıştır. Savaştan hemen sonra, İngiliz Hükümeti muhtemelen bölgeye verdiği stratejik önemden dolayı konuyu bizzat ele almıştır. Irak'ın mandatörlüğünü üstlenecek olan British War Office, Ekim 1919'da, o sırada İngiltere'ye dönmüş olan Lebanon Water şirketinin başmühendisi Mr. Sidney Hall'ı demiryollarının yapımı için Mezopotamya'ya tayin etmiş ve 20 kişilik bir mühendis ekibini de Mezopotamya'ya göndermiştir. War Office bu mühendisleri Mezopotamya'da savaştan önce başlatılıp, savaş çıkınca yarım kalmış işlerin tamamlanması için görevlendirmişti. War Office ayrıca Public Works Department'da Mezopotamya'daki sulama işleri ile ilgili ayrı bir

27 (Nâfia Nezâreti'nin "Üç Yüz Yirmi Dokuz Senesi Bütçesine Zammı İcâb Eden Meblağa Dair Madde-i Kânûniye Lâyihası" başlıklı yasa tasarısı, 07 Haziran 1913 [25 Mayıs 1329]; Meclis-i Mahsus-u Vükela'nın 22 Haziran 1913 [09 Haziran 1329] tarihli kararı, kararın altındaki isimler: Sadrazam ve Hâriciye Nâzırı, Şeyhülislam, Harbiye Nâzırı, Dâhiliye Nâzırı, Bahriye Nâzırı, Şurâ-yı Devlet Reisi, Adliye Nâzırı, Mâliye Nâzırı, Nâfia Nâzırı, Ticâret ve Ziraat Nâzırı, Maarif Nâzırı, Evkâf-ı Hümâyün Nâzırı, Posta ve Telgraf ve Telefon Nâzırı).

¹⁵¹⁸ BOA. BEO. Dosya No: 4149 Gömlek No: 311111, 01 Mart 1913 [16 Şubat 1328]; BOA. A.DVN.MKL.Dosya No: 55 Gömlek No: 19, 02 Ağustos 1913 [20 Temmuz 1329], 06 Ağustos 1913 [24 Temmuz 1329]; BOA. BEO. Dosya No: 4209 Gömlek No: 315612, 31 Ağustos 1913 [18 Ağustos 1329], Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne Tezkire]; BOA. İ.MMS.Dosya No: 169 Gömlek No: 1, 14 Temmuz 1913 [1 Temmuz 1329], Babiâli Dâire-i Sadaret'ten İrade-i Seniyye, 29 Temmuz 1913 [16 Temmuz 1329].

¹⁵¹⁹ Ö. Kocatürk, agt., 2010, s. 670.

bölüm oluşturmuş, burada da başka mühendisler görevlendirmeyi planlamıştı. Sidney Hall'ın War Office'den kendisiyle iletişime geçen albaydan öğrendiğine göre, Mezopotamya'da ilk çalışmalar; personel için sabit bina inşaatları olacaktı ve bu bölümlerin hazır hale gelmesiyle birlikte personelin eşlerinin de Mezopotamya'ya gitmelerine izin verilecekti¹⁵²⁰. Öyle anlaşılıyordu ki War Office'in bu girişimleri kalıcıydı ve bu binaların inşası İngilizlerin bölgedeki varlıklarını uzun yıllar sürdürme arzularının göstergesiydi.

Sonuç itibarıyla, İngiliz Dışişleri bu dönemde Orta Doğu'ya hâkim olmak ve özellikle de Musul petrollerini kontrolü altına alabilmek için demiryolu ve sulama işleri başta olmak üzere bölgede girişilecek tüm işlerde İngiliz firmalarının söz sahibi olmasını istemiştir. Foreign Office'in Mezopotamya'daki işlere olan ilgisi belliydi. Bu nedenle İngiltere'nin hiçbir gelişmeyi gözden kaçırmaması, yapılan tüm işleri bizzat takip etmesi, bunun için de bölgede olup bitenlere yönelik çok etraflıca bilgilendirilmesi şarttı. Bu bağlamda, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği, Sir John Jackson Limited'in İstanbul'daki temsilcileri ve NBT, Foreign Office'i her aşamadan haberdar etmeleri için talimatlandırılmışlardı. İngiliz Dışişleri'nin, Büyükelçi Tefvik Paşa'ya, Irak'taki sulama işleri için bazı İngiliz şirketlerini tavsiye etmesi, “*Demiryollarını Almanlara verdiniz, sulama işlerini biz isteriz*”¹⁵²¹ şeklindeki ifadeleri İngiltere'nin yakın gelecekteki planlarına yönelik girişimlerdi¹⁵²².

Nitekim, İstanbul'daki Büyükelçilik Baştercümanı Fitzmaurice'in 25 Temmuz 1908'de Sir Edward Grey'in Özel Sekreteri William Tyrell'a gönderdiği mesajda belirttiği gibi, “*İngiltere Mezopotamya'da demiryollarından sonra sulama tesislerini de yaptığı takdirde Musul'da her istediğini elde etme şansına sahip olacağı*”¹⁵²³ şeklindeki sözleri bu planların bir ifadesidir. Nitekim, Fitzmaurice'in öngörülerini doğru çıkmış, Büyük Savaştan önce Orta Doğu'da her türlü tedbiri alan ve hiçbir şeyi şansa bırakmayan İngiltere, savaştan sonra bölgenin kontrolünü tam manasıyla ele geçirmişti¹⁵²⁴.

¹⁵²⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File 2(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Mesopotamia Irrigation Works, 16.10.1919.

¹⁵²¹ M. Malhut, agm., 2013, s. 158.

¹⁵²² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File 2(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Mesopotamia Irrigation Works, 16.10.1919.

¹⁵²³ Murat Köylü, “Türkiye'nin Musul Pozisyonunun Uluslararası Perspektifler Açısından İncelenmesi”, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c. 3, Sayı/No: 2, Haziran 2017, s. 106, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/316681>, 02.04.2019.

¹⁵²⁴ Bu dönemde İngiliz Hükümeti, dünya çapındaki petrol tekeliğini genişletmek ve dünya petrol arzının kontrolünü ele geçirmek için, bütün diplomatları, bankacıları, demiryolu, deniz filoları, kömür ve çelik

5.1.2. Cebele Sulama Projesi (Djebleh Irrigation)

Mezopotamya bölgesindeki diğer bir sulama projesi ise Beyrut Eyaleti'nin 100 mil kuzeyinde ve Lazkiye (Latakia) vilayetinin 15 mil güneyinde kalan Cebele (Djebleh) yöresindeki alanların sulamasıyla ilgiliydi¹⁵²⁵. Suriye'deki bu sulama projesi, Akdeniz kıyılarında 250.000 dönümlük bir alana yayılan oldukça verimli bir toprağı ilgilendirmekteydi. Bu topraklar hiç sulanmadığı halde hububat, tütün vb. ürünler ekilebilmekte ve dönüm başına ortalama 75 altın tutarında bir hasılat elde edilmekteydi. Bu toprakların sulanması halinde ise pamuk, kenevir, şeker kamışı, kayısı, pirinç, susam, narenciye ekilebilecek, ipek böcekçiliği yapılabilecekti. Yapılan hesaplara ve tahminlere göre bu sayede dönüm başına kazanç 900 altına kadar çıkabilecekti.

Yerel makamlar da adı geçen sulama projesi için bir imtiyaz verme konusunda çok istekliydiler ve imtiyazı alacak şirketin hisselerinin büyük bir kısmının Cebele yöresinde kolayca satılabileceğini açıklamışlardı. Zira tahminlere göre bu bölgedeki tarımsal alanlar sulanmaya başladıktan sonra çok değerlenecek, toprak fiyatları proje bittikten sonra çok yükselecekti. Yerel merciler ayrıca imtiyazı elde edecek şirketin sadece sulamaya değil, birçok başka alana da yönelmesini arzu etmekteydiler. Mesela su gücü ile elektrik üretmesi de istenmekteydi. Elektrik, aydınlatmadan başlayarak o zamanlar sayıları çok fazla olan değirmenler, tarımsal üretim ve çırçır makinalarına kadar geniş bir alanda kullanılabilecekti. Ayrıca yöre halkı kazalar arasındaki yoğun trafikten, iletişim araçlarının eksikliğinden ve yolların kötü koşullarından dolayı büyük zorluklar yaşadığından, yolcu ve mal taşımak için elektrikli bir tramvay hattı yapımını da gerekli görmekteydi.

Mr. Guessarian adlı bir İngiliz Nisan 1912'de söz konusu imtiyaz için bir başvuruda bulunmuş, ancak henüz netice alamamıştı. Bu kişi Sir John Jackson firması ile iş birliği yapmak için firmanın İstanbul'daki görevlisi Griffin Eady ile temasa geçmişti. Mr. Guessarian söz konusu projeler hakkında bir de ön rapor hazırlamış, hatta elektrik

işletmeleri, çelik vb başka birçok çıkar grubuyla iş birliği içinde koordineli çalışmıştır. İngiltere bu ve benzer araçlarla I. Dünya Savaşı'nın arifesinde hiçbir şeyi şansa bırakmadan, kendisi için gerekli her önlemi almaya çalışmıştır. Bu sayede İngiltere 20. yy'ın ilk çeyreğinde her şeyden öte dünya çapındaki petrol tekeline sahip olurken, bu süreçte çıkarlarını korumak için sadece muazzam İngiliz emperyal hükümetinin gücü ve kaynaklarını kullanarak değil, anlaşılacağı üzere birçok farklı kanaldan desteklenmiştir. WEB_14. The Washington Times, November 10, 1921, "Ten Billion Back British Oil Monopoly", <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn84026749/1921-11-10/ed-1/seq-3/#date1=1789&index=3&rows=20&words=Bank+National+Turkey&searchType=basic&sequence=0&state=&date2=1963&proxtext=The+National+BANK+Of+Turkey&y=6&x=14&dateFilterType=yearRange&page=1>, (18.08.2018).

¹⁵²⁵ Djebleh'in günümüzde Suriye sınırları içindeki Cebele şehri olduğu tahmin edilmektedir.

fabrikasının inşası için bu konuda büyük deneyim sahibi, önde gelen bir İngiliz firması olan Messrs. Jens Orten Boving and Co. şirketinin desteğini sağlamıştı¹⁵²⁶.

Bunun üzerine Griffin Eady Haziran 1912’de söz konusu projeler hakkında NBT Genel Müdürü Sir Babington Smith ile görüşmüş, Smith de önerilen işler hakkında Mr. Sheel’in sözü edilen işlerin ilgilenmeye değer olup, olmadığını anlamak için bir inceleme yapmasını uygun bulmuştur¹⁵²⁷. Ancak Guessarian’ın hazırladığı taslak planları oldukça yetersiz bulmuş ve meseleye ilgisi azalmıştır. Ayrıca bölge Lübnan’ın dışında olduğu için, yerel makamların bir imtiyaz verip veremeyeceği şüpheliydi. Üstelik söz konusu bölgede ne aydınlatma, ne de diğer alanlarda elektriğe yeterli talep de gözükmemektedir. Dolayısıyla NBT, nasıl sonuçlanacağı belli olmayan ve büyük riskler taşıyan böyle bir iş birliğine yanaşmamış, Guessarian’ın planladığı işlerden uzak durmayı tercih etmişti¹⁵²⁸.

5.2. Menderes Vadisinin Sulanması ve İyileştirme Projesi

Osmanlı Hükümeti, Menderes Vadisinde sellerin önlenmesini ve Menderes nehrinden yararlanılarak toplam 130.000 hektarlık (1.400.000 dönüm) bir alanı kapsayan Aydın ovasının sulanmasını sağlayacak bir iyileştirme projesi üzerinde durmaktaydı. O dönemde Türk Hükümeti daha çok da İngiltere ile iyi ilişkileri geliştirme politikası nedeniyle Mezopotamya Sulama Projesinde olduğu gibi Menderes Vadisinin Sulama Projesini de İngilizlere verme eğilimindeydi¹⁵²⁹. NBT’nin yöneticileri açısından da proje olumlu olarak değerlendirilince 26 Eylül 1910’da taraflar arasında geçici bir kontrat imzalanarak (Contract d’Etudes), bir ön çalışma yapılması kararlaştırılmıştı¹⁵³⁰.

Projenin fiiliyata geçmesi için önce ciddi bir ön çalışma/etüd yapılması gerekmektedir. Bu amaçla müteahhit firma Sir John Jackson Limited’in Haziran 1911’e kadar bir fizibilite raporu sunması kararlaştırılmıştı¹⁵³¹. Rapordan sonra hükümet 6 ay içinde bir karar verecekti. Eğer olumlu karar verirse, ihale açılacaktı. Şayet ihalenin

¹⁵²⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 16 File ‘Djebbleh Irrigation’ 1912, Irrigation Scheme for Djebbleh, Province of Beyrouth, Syria, 13.04.1912 tarihli taslak plan; aynı yerde Griffin Eady’den Sir John Jackson Limited Westminster’a 04.06.1912’de gönderilen mektup.

¹⁵²⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 16 File ‘Djebbleh Irrigation’ 1912, Griffin Eady’den Sir John Jackson Limited Westminster’a 04.06.1912’de gönderilen mektup.

¹⁵²⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 16 File ‘Djebbleh Irrigation’ 1912, Sir Babington Smith’den Sir John Jackson’a 03.07.1912’de gönderilen mektup.

¹⁵²⁹ HBS 31 64 (4), Babington Smith’den Cassel’e 24.10.1911’de gönderilen mektup.

¹⁵³⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label ‘Foreign Office (N.B.T.)’ 1919-1925, NBT’den Foreign Office’e 10.06.1919’de gönderilen mektup.

¹⁵³¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label ‘Foreign Office (N.B.T.)’ 1919-1925, 10.06.1919’da NBT’den Foreign Office’e gönderilen kontrat örneği.

sonucunda iş NBT'ye verilmezse hükümet üzerinde anlaşmaya varılan ön çalışma bedellerini bankaya, dolayısıyla müteahhit firmaya geri ödeyecekti¹⁵³². Bu geri ödemenin söz konusu tutarın tamamını kapsamaması noktasında bir miktar risk vardı. Ancak NBT, her hâlükârda Türk hükümeti ve yerel yetkililerle iletişimde bulunarak Sir John Jackson firmasına bütün desteğini verecekti¹⁵³³. Söz konusu çalışmanın Sir John Jackson firmasına toplam maliyetinin ise 51.000 sterlin civarında olacağı tahmin edilmekteydi¹⁵³⁴.

Projenin toplam büyüklüğünün 1 milyon sterlin olması tahmin edilirken, kontrat fiyatı 1.150.000 sterlin olacaktı. Bu iş için kurulacak ve projeyi yürütecek inşaat şirketinin sermayesinin ise 100.000 sterlin olması öngörülmüştü¹⁵³⁵. Bu sermayenin %40'ı Sir John Jackson firmasının, %60'ı ise NBT ve onun iştirakte bulunmayı taahhüt ettiği şirketlere ait olacaktı. NBT ise orijinal sözleşmenin sahibi ve inşaat şirketinin yöneticisi olduğundan toplam kâr üzerinden %1,5 alacak; geri kalan %13,5 kârı da yüklenicilerle, inşaat şirketi yarı yarıya paylaşacaktı. İnşaat şirketinin kâr'ının %40'ı yüklenicilere (£27.000), %60'ı ise (£40.500) inşaat firmasının diğer ortaklarına dağıtılacaktı. Tahminimize göre NBT'nin bu işten elde edeceği kâr, alacağı 5.000 sterlinlik komisyon da dâhil olmak üzere 40.000 sterlin civarında bir rakama tekabül edecekti¹⁵³⁶.

Öte yandan Kasım 1910'da Menderes Vadisi Projesi'nin fizibilite çalışmaları başlatılmış ve kontratta belirtilen süre sonunda, yani Haziran 1911'de, ön çalışmaya ilişkin plan ve raporlar Nafia Nezareti'ne teslim edilmek üzere NBT'ye sunulmuştur¹⁵³⁷. NBT de ön keşif kapsamındaki bu planları Nafia Nezareti'ne sunduktan sonra, Nafia Nazırı Cavid Bey ile de görüşerek, inşaatın müteahhit firmaya ihale edilmesinden önce

¹⁵³² HBS 30 194 (4), Babington Smith'den Cassel'e 26.05.1911'de gönderilen mektup.

¹⁵³³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Sir John Jackson, Limited, Leonard Barnes'den Foreign Office Claims Office'e gönderilen 06.06.1918'de gönderilen mektup.

¹⁵³⁴ HBS 30 194 (1-3), Babington Smith'den Cassel'e 26.05.1911'de gönderilen mektup.

¹⁵³⁵ Sir John Jackson Limited, söz konusu inşaat firmasının yanı sıra, Türkiye'deki tüm işler için NBT'nin de içinde bulunacağı "Sir John Jackson Limited Turkey" adlı bir şirket daha kurmak üzereydi. Bu şirketin ise farklı işlerde farklı çıkar grupları ile çalışması hedeflenmişti. Sözelimi Mezopotamya Sulama Projelerinde Fransız ve Alman çıkarları ile iş birliği yapılması planlanırken, Menderes Vadisi'nde Selânik Bankası ve onun İzmir'deki grubu ile çalışılmak istenmekteydi. Bkz. HBS 31 17 (3), Babington Smith'den Cassel'e 19.06.1911'de gönderilen mektup; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Arthur Nicolson'a 03.07.1911'de gönderilen mektup, s. 302.

¹⁵³⁶ HBS 30 194 (1-6), Babington Smith'den Cassel'e 26.05.1911'de gönderilen mektup.

¹⁵³⁷ NBT adına Mösyö Mone adlı bir mühendis de Haziran ayında incelemeler yapmak üzere Aydın'a gitmiştir. Bkz. BOA. DH.MTV. Dosya No: 38 Gömlek No: 26 (27 Haziran 1911).

kapsamlı ve nihai bir çalışma daha yapmaya hazır olduklarını belirtmiştir¹⁵³⁸. Ancak hükümetin o zaman için mali kaynakları böyle cesametli bir projeyi hayata geçirmeye müsait değildi. Nitekim konu; Harbiye Nezareti'nin Mart 1912'de Kumkale'deki taburda sıtma, dizanteri, tifo, kolera gibi hastalıkların hiç eksik olmadığı, her ne kadar hükümetin bataklıkların kurutulması amacıyla bazı teşebbüslerde bulunacağı rivayet edilse de, o zamana kadar bir şey yapılmadığı şeklindeki yazısına kadar bir daha gündeme gelmemiştir. Dahiliye Nezareti de bataklıkların kurutulması için Aydın Vilayeti'ne yazı yazmış, ancak vilayetten gelen cevapta; bölgede sayıları çok fazla olan bataklığın kurutulmasının büyük masraflar gerektirdiği, söz konusu hastalıkların Vilayetin her tarafında halkı olumsuz etkilediği, Karşıyaka bataklıkları için bile bir şey yapılamadığı bildirilmiştir. Ayrıca Aydın Valisi Cemal Bey, vilayet arazisinin münbit ve mahsuldar topraklarının 1/5'ine yakınının sel baskınlarına maruz kaldığını, bu toprakların kurutulabilmesi halinde en az iki milyon dönüm arazinin daha ziraate elverişli hale gelebileceğini eklemiştir. Yine Cemal Bey, geçenlerde Aydın'a gelerek, söz konusu havzada bazı keşif çalışmalarında bulunan NBT Genel Müdürü Babington Smith'den Menderes Nehri civarında bazı teşebbüslerde bulunacaklarını öğrendiklerini ve bu bilgiye istinaden Nâfia Nezâreti'nce söz konusu banka ya da başka bir kumpanya ile bir sözleşme yapılarak, bir an önce ıslahat çalışmalarının başlatılmasının münasip olacağı da arz edilmiştir¹⁵³⁹.

Her ne kadar Osmanlı makamları da Menderes Vadisi'nin ıslahına yönelik çalışmaları bir an önce başlatmak istese de, daha önce de belirttiğimiz üzere maddi imkânsızlıklardan dolayı bu konuda yapabilecekleri pek fazla bir şey yoktu. Zaten çok geçmeden de Menderes projesi kapsamında yürütülecek çalışmalara ait masraflar konusunda sorunlar çıkmış, Aydın Vilayeti ile Hükümet bu konuda karşı karşıya gelmiştir¹⁵⁴⁰. O sırada Cavid Bey'in de görevden ayrılması ile konu muhatapsız kalmıştır.

¹⁵³⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, H. M. Consul-General at Smyrna Mr. Heathcote-Smith'den Board Trade London'a 24.11.1913'te gönderilen "Meander Irrigation Scheme" başlıklı "Confidential" memorandum.

¹⁵³⁹ BOA. DH.İD. Dosya No: 25 Gömlek No: 16 (Harbiye Nazırı'ndan Dahiliye Nezareti'ne); BOA. DH.İD. Dosya No: 25 Gömlek No: 16 (Nâfia Nezâret-i Celîlesi'ne, 23 Mart 1912 [10 Mart 1328]); BOA. DH.İD. Dosya No: 25 Gömlek No: 16 (Aydın Valisi Cemal Bey'den Dahiliye Nezareti'ne, 3 Nisan 1912 [21 Mart 1328]).

¹⁵⁴⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, H. M. Consul-General at Smyrna Mr. Heathcote-Smith'den Board Trade London'a 24.11.1913'te gönderilen "Meander Irrigation Scheme" başlıklı "Confidential" memorandum.

Buna karşın banka, müzakerelere geri dönme niyetini hiçbir şekilde terk etmemiştir. NBT'ye göre "Contrat d'études" hâlâ yürürlükteydi ve banka uygun bir fırsat bulduğunda görüşmelere devam etme kararlılığındaydı. Nitekim 1914 Mayıs ayında ya işi orijinal sözleşmeye dayanarak yürütmek, ya da eğer maliyet yüksek bulunuyorsa işin bir kısmını yapmak üzere yeni bir teklifte bulunmak üzere Nafia Nezareti'ne tekrar başvurmuştu¹⁵⁴¹. O sırada Messrs. Mason Maclaren & Co. adlı başka bir İngiliz firması da Menderes nehrinin sulanması ve Menderes'te vapur işletmeciliği konusunda kendilerine bizzat Sadrazam tarafından verilmiş bir imtiyaz olduğunu öne sürerek, Paris'teki arkadaşlarının bu projeleri hayata geçirmek için 800.000 sterlinlik bir fon bulmaya hazır olduklarını açıklamıştı. Bunun üzerine harekete geçen NBT, konuyu Foreign Office nezdinde gündeme getirerek, bu konuda Türk Hükümeti ile yaptıkları görüşmelerde kendilerine destek olunmasını istemiştir. Dışişleri Bakanı Sir E. Grey de, bu projenin NBT tarafından üstlenilmesi için İstanbul'daki Büyükelçisini talimatlandıracağını ve ayrıca hiçbir rakip İngiliz firmasına ait yasal bir iddianın kendilerini NBT'den daha üstün bir konuma getiremeyeceğini bildirmiştir¹⁵⁴². Ancak bu defa da savaşın patlak vermesi Osmanlı Hükümeti'nin öngörülen sürede herhangi bir karara varmasını engellemiştir¹⁵⁴³.

NBT savaş dolayısıyla kesintiye uğrayan Menderes Vadisi ve Samsun-Trabzon liman projeleri işlerine, savaş bittikten sonra kaldığı yerden devam etmek istemiştir. Öte yandan Osmanlı Hükümeti bu süreçte ne projeden çekilme konusunda, ne de ön çalışma masraflarına ilişkin tazminat hükümlerini yerine getirmek noktasında hiçbir açıklama ve girişimde bulunmamıştır. Fakat Osmanlı Hükümeti, bankaya söz konusu masrafları ödeyene kadar sözleşme hâlâ yürürlükteydi ve imtiyaz sahiplerine karşı sorumluydu. Zira teknik etüdler ve yürütülen çalışmalarla bağlantılı tüm çalışmalar banka tarafından Sir John Jackson Ltd.'e emanet edildiğinden, NBT de müteahhit firma Sir John Jackson'ın

¹⁵⁴¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, NBT'den Mr. Heathcote-Smith'e 14.01.1914'te gönderilen mektup.

¹⁵⁴² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Sir John Jackson'dan Babington Smith'e 03.04.1914'te gönderilen mektup; aynı yerde NBT Mr. Kingham'dan Foreign Office Alwyn Parker'a 08.05.1914'te gönderilen mektup; aynı yerde Foreign Office E. A. Crowe'dan National Bank of Turkey London'a 06.06.1914'te gönderilen No. 24938/14, "Immediate" mektup.

¹⁵⁴³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Statement of the Position of a Contract between the Imperial Ottoman Government and the National Bank of Turkey relating to the Meander Irrigation Works.

haklarını aramak zorundaydı ve bu açıdan da sözleşmeyi yeniden canlandırmak istemişti¹⁵⁴⁴. Kaldı ki Sir John Jackson firmasından Leonard Barnes da 03.06.1918'de Foreign Office'e başvurmuş ve söz konusu çalışmalar için 12.000 sterlin civarında bir masraf yaptıklarını, buna karşın Osmanlı Hükümeti'nce NBT'ye o güne kadar hiçbir bedel ödenmediğini bildirmişti. Dolayısıyla firma, Osmanlı Hükümeti'nden, ya da NBT'den, ya da her ikisinden de söz konusu tutarı istemek amacıyla yasal işlemleri başlatmak için Foreign Office'in onayını aramaktaydı¹⁵⁴⁵.

Bu arada banka da Haziran 1919'da bu projelerle ilgili sorunlarını Osmanlı Hükümeti ile çözemeyeceğini anlayınca Foreign Office'e başvurmuş ve savaştan önce elde ettiği imtiyazlar için İngiliz Hükümeti'nin devreye girmesini istemişti. Söz konusu planlar için çok emek ve para harcanmıştı. İşin kötü tarafı, söz konusu masrafların NBT'ye ödenmemesi durumunda ne yapılacağına dair sözleşmede açık bir hüküm de bulunmamaktaydı¹⁵⁴⁶. NBT'ye göre bu projeler İngiliz çıkarlarını desteklemek açısından da ayrı bir öneme haizdi. NBT, Foreign Claims Department'a bu görüşü sunarken, 1909'daki kuruluşundan bu yana İngiliz çıkarlarının savunulması için Majestelerinin Hükümeti'nin onayı ve teşviki ile kurulduğunu da not etmişti¹⁵⁴⁷.

Ancak NBT, Menderes Sulama Projesi sorunu da dahil olmak üzere, savaştan önce ilgilendiği tüm imtiyazlarla ilgili meseleleri tekrar ele alabilmek için Lozan Konferansı'na kadar beklemek zorunda kalmıştır. Lozan Konferansı sırasında, Müttefik devletlere mensup sermayedarların hem savaştan önce, hem de 1918 Ekim'inde Mondros Mütarekesi'nin ardından baskın konumda oldukları Türk şirketlerine verilen tüm imtiyazların Türk yetkilileri tarafından tam olarak tanınması istenmişti. Konferansta; bu

¹⁵⁴⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, NBT London'dan Foreign Claims Department'a (Foreign Office) 10.06.1919'da gönderilen mektup.

¹⁵⁴⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Sir John Jackson, Limited, Leonard Barnes'dan The Director of Foreign Claims Office, Foreign Office, S. W. I.'a 03.06.1918'de gönderilen mektup; aynı yerde Sir John Jackson, Ltd.'den Leonard Barnes'ın 30.05.1918 tarihli yasal deklarasyonu; aynı yerde Foreign Claims Office, M. M. Macnaughten'dan Sir John Jackson, Limited'e 05.06.1918'de gönderilen mektup.

¹⁵⁴⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, National Bank of Turkey'den British Trade Corporation'a 11.05.1921'de gönderilen mektup.

¹⁵⁴⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, File No: 4, NBT London'dan Foreign Claims Department'a (Foreign Office) 10.06.1919'da gönderilen mektup; aynı yerde Box 2, File No: 7, NBT London'dan Foreign Claims Department'a (Foreign Office) 10.06.1919'da gönderilen mektup.

tür imtiyazların yeni ekonomik koşullara göre süresinin uzatılması, anlaşmazlıklarda hakem'e başvurulması ve şirketlerin savaş yıllarındaki zararlarının tazmini gibi konular tartışılmıştı. Avrupalı devletler taleplerinde ısrarcı olurken, Türk heyeti de sık sık Ankara ile haberleşerek imtiyazlar ve imtiyazlı şirketlere yönelik tutumlarında direnmişlerdi¹⁵⁴⁸. Türk müzakereciler ticaret sözleşmesindeki maddelerin birçoğuna, özellikle de yabancı tüccarların çıkarlarının somutlaştırıldığı "Müttefik Taslak Beyannamesi"ne (Allied Draft Judicial Declaration) itiraz etmişlerdi. Lord Curzon, 1923 Şubat'ında Lozan'dan ayrıldığında, Türkiye ile Barış Antlaşması'nın çeşitli yönleri çözümlenememiş, konferans yarıda kesilmişti.

Bunun üzerine 28 Mart 1923'te eski Osmanlı toprakları üzerinde belli başlı imtiyazlara sahip şirketlerin temsilcileri ile Foreign Office yetkilileri bir araya gelmişlerdi. Toplantıya katılanlar arasında NBT'nin eski Genel Müdürü, o sırada British Trade Corporation'ın başkan yardımcısı olan Sir Henry Babington Smith de bulunmaktaydı. Smith, İngiliz Ticaret Kurulu ve Foreign Office arasında bir köprü vazifesi görmeyi kabul ederken, imtiyaz sahiplerinin sorunlarının çözümünde daha çok Foreign Office'in desteğini sağlamayı ummaktaydı. İmtiyaz sahiplerinin talebi üzerine, etkili bir müzakere pozisyonu oluşturabilmek ve birleşik hareket edebilmek için bir İngiliz yetkilinin imtiyaz sahibi şirketler arasında bağlantı kurmasına karar verilmişti¹⁵⁴⁹. Bu iş için ise yakın zamana kadar İzmir Başkonsolosu olarak görev yapmış Sir Harry Lamb uygun bulunmuştu.

Lozan Konferansı'nın 23 Nisan 1923'te başlayan ikinci döneminde ise Fransa Başbakanı M. Poincaré'in telkinleriyle, Osmanlı Devleti'nde ciddi miktarda sermaye yatırımı yapmış yabancı şirketlerin Ankara Hükümeti ile özel görüşmelere yönlendirilmesi kararlaştırılmıştır¹⁵⁵⁰. Bu bağlamda NBT'nin İstanbul'daki yönetimi de Ankara Hükümeti nezdinde görüşmeleri sürdürmüş ve bunları dostane bir havada yürütmeyi yeğlemişti. NBT'nin İstanbul'daki müdürü Harold Thompson 8 Haziran 1923'te Londra'daki Dickson'a, İngiliz delegasyonunun Ankara'da ilgili bakanlıkla yaptıkları görüşmelerin olumlu geçtiğini, Menderes Sulama Projesine ait kontratın

¹⁵⁴⁸ Seda Örsen Esirgen, "Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 2012, S. 83, s. 112, <http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/05-Seda-%C3%96rsten.pdf>, (02.09.2018).

¹⁵⁴⁹ Bu şirketler arasında NBT'nin yanı sıra Vickers-Armstrong Şirketi, Doğu Telgraf Şirketi, İzmir Osmanlı Gaz Şirketi, Borax Consolidated bulunmaktaydı.

¹⁵⁵⁰ S. Ö. Esirgen, agm., 2012, s. 104.

tanındığına dair gerekli teyitin (confirmation) alınmak üzere olunduğunu bildirmişti¹⁵⁵¹. Ancak görüşmelerden hiçbir tatmin edici sonuç alınamamış, hatta 1923 Haziran ayı sonlarında İngilizlerin öncü olduğu beş şirket Türk Hükümeti'yle müzakereleri durdurmuştu. Bunlardan yalnızca İstanbul Telefon Şirketi, biraz muğlak da olsa kabul edilebilir şartlar sağlamıştı. İmtiyaz sahipleri, müzakereler sırasında kendilerini yeterince desteklemedikleri gerekçesiyle Foreign Office'e karşı da bir hoşnutsuzluk duymuştu¹⁵⁵².

Anlaşılabileceği üzere Lozan Konferansı sırasında çözüme kavuşturulamamış meselelerden bir kısmı NBT'nin de birlikte hareket ettiği şirketlerle ilgiliydi. Bunlardan Menderes Vadisi ve Samsun-Trabzon liman projelerini üstlenen Sir John Jackson Limited firmasına yaptığı ön çalışmalarla ilgili olarak Türk Hükümeti'nce o güne kadar hiçbir ödeme yapılmamıştı¹⁵⁵³. 29 Ekim 1926'da Sir John Jackson Limited adına konuyu takip eden Batten & Co.'dan J. Proffitt, Dickson'a; şayet Türk Hükümeti söz konusu projeleri yürütmek için herhangi bir girişimde bulunmayacaksa bankanın maddi tazminat ödeme yükümlülüğü altında olduğunu hatırlatmıştı. Ancak Dickson bir önceki rejim tarafından üstlenilen yükümlülükler için Türk Hükümeti'nce kendilerine bir ödeme yapılmadığını ve bu konuda hiçbir bir umut taşımadığını yazmıştı. Zira Türkler, yükümlülüklerini kabul etseler bile, Türk lirasının savaş öncesine göre 1/9'lük değer kaybı ile yapacakları ödemeler bir anlam ifade etmemekteydi¹⁵⁵⁴.

Ekim 1930'da ise olumlu bir gelişme olmuş, yine bir ihtilaf konusu olan Reşadiye vakasının çözümü ile ilgili bankanın önerisi Türk Maliye Bakanı tarafından küçük bir değişikliklerle kabul edilmişti. Buna karşılık banka da Menderes Vadisi'nin planları

¹⁵⁵¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Harold Thomson'dan Dickson'a 08.06.1923'te Economic Conference ile ilgili gönderilen "Confidential Report".

¹⁵⁵² John Fisher, *Outskirts of Empire: Studies in British Power Projection*, Routledge, Oxford & New York, 2019, s. 108, 123-125.

¹⁵⁵³ Temmuz 1924'te Ankara'daki ilgili bakanlık talep edilen masraflara karşılık 3000 lira gibi çok düşük bir bedel ödeyerek, meseleyi halletmek istediye de, NBT bu teklifi kabul etmemiştir. Şayet bu teklif banka tarafından kabul edilseydi "Law of compensation"a göre bankaya nakit ödeme yapılmayacak, bu tutar bankanın hazineye ödenmesi gereken aidat ve vergilerinden mahsup edilecekti. Ancak banka 24 Temmuz 1924'te Londra'ya da bildirdiği üzere Türk Hükümeti'nin bu teklifine hiçbir cevap vermemiş, bu konuda hiçbir adım atmamıştır. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30'on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' 1926-1930, Türkiye Milli Bankası İstanbul Merkez İdaresi Mr. Perkins'ten Dickson'a 17.07.1928'de gönderilen mektup.

¹⁵⁵⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, J. Proffitt'den Dickson'a 29.10.1926'da gönderilen mektup; aynı yerde Dickson'dan J. Proffitt'e (Sir John Jackson Limited) 05.11.1926'da gönderilen mektup.

konusunda Türk Hükümeti'ne karşı olan iddiasından vazgeçmeyi kararlaştırmıştı¹⁵⁵⁵. Ocak 1931'de ise İstanbul'daki Henry E. Pears ve W. J. Perkins, Reşadiye ve diğer rıhtımlarla ilgili anlaşmanın imzalandığını Londra'ya bildirdiğinde, konu Menderes Vadisi Projesinin de çözümü anlamına gelmişti. Zira ilerideki kısımlarda da değinileceği üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Paşa 14 Ocak 1931'de Reşadiye sorunu ile ilgili anlaşmayı imzaladığında, Türkiye'nin Reşadiye konusundaki alacaklarından belli şartlarda feragat etmesi ve açtığı davadan vazgeçmesine karşılık, banka da Menderes Vadisi Projesi ile Samsun-Trabzon Liman Projeleri'ndeki iddialarından vazgeçmişti¹⁵⁵⁶. Buna göre banka, Samsun Limanı projesinden 6000 altın lira ve Menderes deresinin keşfinden dolayı 3000 altın lira tutarındaki alacaklarından Türk Hazinesini ibra etmişti¹⁵⁵⁷.

5.3. İngiltere'ye Sipariş Edilen “Reşadiye” Gemisi (Dretnot) Meselesinde Bankanın Rolü

II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Bulgaristan, Bosna-Hersek, Girit'in elden çıkması ve imparatorluğun diğer yerlerinde birbiri peşi sıra çıkan ayaklanmalar Osmanlı donanmasının aczini bir kez daha gözler önüne sermişti¹⁵⁵⁸. Kaldı ki Rusya'nın izlediği Karadeniz politikası büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Rusya 1883-1903 yılları arasındaki yirmi yıllık dönemde, çoğunluğu 11.000-13.000 tonluk dokuz parça yeni zırhlı, her biri 6.000 tonluk altı parça gambot ve 1900'de her biri 6.000 tonluk iki parça kruvazör siparişi vermişti¹⁵⁵⁹. Yine pek yakın bir gelecekte Ege Denizi'ndeki hakimiyet için Yunanlılarla girilecek bir mücadeleye kesin gözüyle bakılmaktaydı. Osmanlı devlet adamlarının görüşüne göre, bu çatışmadan önce çok büyük bir hızla deniz kuvvetlerine çeki düzen verilmesi şarttı¹⁵⁶⁰. Kaldı ki Yunanistan da 1909 Ekim'inde deniz gücünü

¹⁵⁵⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30'on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' 1926-1930, Türkiye Milli Bankası İstanbul Merkez İdaresi'nden Dickson'a 03.10.1930'da gönderilen mektup.

¹⁵⁵⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File' N.B.T. Direction 1/1/31-' 1931-1933, NBT İstanbul Henry E. Pears'dan Dickson'a 14.01.1931-15.01.1931'de gönderilen mektuplar; aynı yerde Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey Natioanl Bk of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, NBT İstanbul, W. J. Perkins'dan Mr. Dickson'a 13.10.1930'da gönderilen mektup; aynı yerde Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, Vickers-Armstrongs Limited'den Dickson'a 15.01.1930'da gönderilen mektup; aynı yerde Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31' 1931-1933, 11.08.1932, W. J. Perkins'den Dickson'a 10.04.1930-14.01.1931'de gönderilen mektuplar.

¹⁵⁵⁷ BCA, 030.11.1/61.2.15 (19 Ocak 1931).

¹⁵⁵⁸ Arnavutluk'ta, Makedonya'da, Adana'da ve 1911'de Yemen'de çıkan isyanlar sırasında donanmanın yetersizliği bariz bir şekilde kendini göstermişti.

¹⁵⁵⁹ D. Panzac, *age.*, 2009, s. 374-375.

¹⁵⁶⁰ A. Kabacalı, *age.*, 2015, s. 100.

artırmak için büyük bir hamle yapmış, Almanya'dan ve İtalya'dan savaş gemileri alarak Osmanlı donanmasına göre üstünlük sağlamıştı. Zengin bir Yunanlı olan Georgios Averof'un parasal yardımlarıyla satın aldığı çok modern ve çok güçlü "Averof" kruvazörünün üç-beş zırhlıya bedel olduğu söylenmekteydi. Bu tek Yunan gemisinin bile tüm Osmanlı donanmasından daha üstün olduğunu idrak eden Meclis-i Mebusan ise, 24 Şubat 1910'da yeni savaş gemileri alınması için 5 milyon lira tutarında olağanüstü bir ödeneği onaylamıştı¹⁵⁶¹.

Anlaşılabileceği üzere o dönemde Osmanlı donanmasının denizlerdeki gücünü artırmak için acele edilmekteydi; Bahriye Nezareti daha 1908 yılı sonlarında, henüz İngiliz Amiral Gamble iş başına gelmeden, altı parça dretnot satın almak istemişse de, o günkü mali imkânsızlıklar içinde bunun gerçekleşmesi mümkün olmamıştı. Amiral Gamble iş başına geldiğinde ise, onun tavsiyeleri doğrultusunda, 16.000 tonluk iki zırhlı, 15.000 tonluk bir zırhlı kruvazör ve bu gemilerin sığabileceği bir yüzer havuz alınması planlanmıştı¹⁵⁶². O sırada Osmanlı donanmasına bir çeki düzen vermeye çalışılırken, bir taraftan da hangi tip gemiler alınması gerektiği de tartışılmaktaydı. İngilizler küçük gemilerden yana olurken, Türkler üstün teknolojiye yeni tip harp gemisi olan "dretnot"ların alınmasını savunmaktaydı¹⁵⁶³. Çünkü o sıralarda dretnota sahip olmak bir ülkenin, küresel ya da bölgesel güçler dengesinde önemli bir yer edinmesi demekti. "Dretnot" dev boyutlarda, çok hızlı hareket edebilen, çelik bir zırhlıydı. Öyle ki Robert K. Massie'ye göre I. Dünya Savaşı, dretnot yapımının yarıya dönüşmesiyle çıkmış, bu sınıftan zırhlılar savaştan sonra ise bir daha yapılmamıştı¹⁵⁶⁴.

Ancak bu tür gemiler çok pahalıydı ve bir çare olarak Tanin ve Tercüman-ı Hakikat gazeteleri modern ve güçlü bir donanma için halktan bağış toplanması amacıyla hummalı bir kampanya başlatmışlardı. Tanin gazetesi "Enver ve Niyazi" isimleri verilecek iki kruvazör alınması için bağış toplarken, Tercüman-ı Hakikat gazetesi de her

¹⁵⁶¹ Nitekim "Balkan Harbi sırasında Averof zırhlısı nedeniyle Osmanlı Donanması Ege'ye açılmamış, Selânik ve Ege'deki Osmanlı Adalarını savunamamıştı. Yine Averof nedeniyle İzmir'den, Beyrut'tan, Rumeli'ye asker sevkiyatı yapılamamıştı. Tek bir Yunan gemisi Osmanlı Donanmasının elini kolunu bağlamıştı...". Bkz. İskender Tunaboşlu, "Parasını Ödediğimiz Halde Alamadığımız Gemiler Sultan Osman ve Reşadiye", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S. 386, Ekim 2005, s. 89-93, D. Panzac, age., 2009, s. 444-446.

¹⁵⁶² D. Panzac, age., 2009, s. 444-446.

¹⁵⁶³ Nejat Gülen, *Dünden Bugüne Bahriyemiz*, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1988, s. 173.

¹⁵⁶⁴ HMS Dreadnought, İngiliz Kraliyet Donanması'na ait zırhlı sınıfına verilen addır. Dreadnought veya Dretnot adı kendisiyle aynı dönemde inşa edilen gemilerin sınıfını belirtmek için kullanılır hale gelmişti. Bkz. R. K. Massie, age., 1995, s. 384, 732-734; WEB_54. Birinci Dünya Savaşı Dönemi (1908-1914), s. 167, <http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/68213/44206/7.pdf>, (28.09.2018).

vatandaşın bir kuruluş vermesi için çağrıda bulunmuştu. Türk halkı ise bu hedefi gerçekleştirmek için ne mümkünse yapmaya hazır; “*bütçede para yoksa biz veririz*” diyecek kadar fedakârca davranılmıştı. Ancak kısa bir süre sonra Donanma Cemiyeti (Donanma-i Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti) kurulunca tüm bu girişimlerden vazgeçilmişti¹⁵⁶⁵.

19 Temmuz 1909’da, Yağcızâde Hacı Şefik Bey isminde bir tüccarın başını çektiği birtakım yurtsever Osmanlı eşrafı tarafından İstanbul’da kurulan Cemiyet inanılmaz bir hızla gelişmiş, yurdun dört bir yanında şubeler açmıştır. Öyle ki güçlü bir donanma kurma hevesi tüm imparatorluğu sarmıştı; Manastır’ın Müslüman eşrafından iki kişi, “*valiye bir yazı göndererek, donanma yararına harcanmak üzere milli hazineye aktarılması şartıyla iki kat toprak vergisi ödemeye razı olduklarını*” bildirmişlerdi. Cemiyet, Haziran 1911’e gelindiğinde tam 44 merkez ve 331 şubeden oluşan geniş yapısıyla büyük bir organizasyona dönüşmüştü. Almanya’da bile birkaç Türk hekiminin girişimiyle “*Berlin Donanma Cemiyeti*” kurulmuştu. Bütün fikir adamları, şairler, öğretmenler, doktorlar, tüccarlar, birçok karacı subay derneğe katılmış, yapılan propagandalara destek olmuşlardı¹⁵⁶⁶. Çünkü o vakitler satın alınacak bu dretnotlar, arka arkaya yenilgilere ve büyük toprak kayıplarına uğrayan Osmanlılar için neredeyse bir kurtarıcı olmuş, zengin, fakir herkes bunlara sahip olmak için yardıma koşmuştu¹⁵⁶⁷.

Üstelik Hıristiyan tebaa da toplumu saran bu donanma ateşinin dışında kalmamış; yabancı ülkelerdeki dindaşlarına karşı imamların sert söylemlerini duyunca vatanseverliklerini ve donanma davasına olan inançlarını cömert biçimdeki yardımlarla göstermek istemişlerdi. Hatta Halep’te toplanan paraların büyük bir kısmı Hıristiyanlardan gelmişti. 19 Temmuz 1909’dan 31 Ocak 1919 tarihine kadar, bu uğurda dokuz buçuk yılda 3,533,824 lira gibi muazzam meblağ toplanmıştı. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid’in mücevherlerinin satışından elde edilen para, devletin bazı özel ödenekleri, emlak vergisi, donanma sigara kağıdı ve kibritleri satışı, donanma piyangosu

¹⁵⁶⁵ N. Gülen, *age.*, 1988, s. 176-177; Rifat Uçarol, “1912 Balkan Bunalımı, Osmanlı Devleti’nde Büyük Kabine’nin Kurulması ve Savaşa Gidiş”, *Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011)*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Yenilevent/İstanbul, Harp Akademileri Basımevi Yenilevent -İstanbul, 2012, s. 44, <https://studylibr.com/doc/935866>, 14.05.2019.

¹⁵⁶⁶ İ. Tunaboşlu, *agm.*, 2005, s. 89-93; D. Panzac, *age.*, 2009, s. 454.

¹⁵⁶⁷ Serhat Güvenç, *Osmanlıların Drednot Düşleri Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yolda*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. xı, 33-37.

vb. gibi kimi kaynaklar da kısmen ya da tamamen Cemiyet'e bırakılmıştı¹⁵⁶⁸. Dernek ayrıca aylık 10.000 tirajlı “*Ordu ve Donanma Mecmuası*” adlı bir dergi çıkartarak, hem propaganda faaliyetlerinde bulunmuş, hem de derginin satışından gelir elde edilmişti¹⁵⁶⁹.

Nitekim Donanma Cemiyeti'nin Türk halkından topladığı yardımlarla irili ufaklı birçok gemi alınmıştır. O sıralarda yeni filo hazır edilene kadar geçecek süre içinde Averof ile boy ölçüşebilecek bir savaş gemisi alınması zorunlu görülmüş ve Osmanlı Devleti yeni savaş gemileri satın almak için 1910 yılında İngiltere'ye başvurmuştur. Ancak İngiltere'den olumlu bir cevap gelmeyince 12 Eylül'de Almanlarla anlaşılmış ve Osmanlı maliyesi için çok büyük bir paraya, 1.000.000 sterline (1.104.775 lira) iki eski zırhlı (1893 yapımı) satın alınmıştı. Bunlara sırasıyla Barbaros Hayreddin ve Turgut Reis adları verilmişti. Bu iki Alman zırhlısının yanı sıra söz konusu yardım paralarıyla, Alman yapımı dört muhrip ve 97,338 lira tutan birkaç nakliye gemisi daha alınmıştı¹⁵⁷⁰.

Her şeyden öte Osmanlı Devleti, Donanma Cemiyeti'nin topladığı bu paralarla, yıllardır hayallerini süsleyen Reşadiye ve Sultan Osman I dretnotlarının siparişini verebilecekti. Nitekim Osmanlı Hükümeti, İngiltere'ye önce iki dretnot siparişi vermek istemiş, fakat birim başına fiyat 1.800.000 sterlini bulunca sadece Reşadiye zırhlısının siparişi verilerek, ikinci geminin siparişinden vazgeçilmişti. Daha sonra ise Brezilya'nın İngiltere'ye sipariş etmiş olduğu, ancak bedelini ödeyemediği Rio de Janeiro (27.500 ton, 14 parça 30,5'lik top), 2.725.000 sterlin gibi çok uçuk bir fiyata satın alınarak, bu arzu gerçekleştirilmişti. Reşadiye zırhlısı ile aynı tersanede inşa edilen bu gemiye ise Sultan

¹⁵⁶⁸ Sultan II. Abdülhamid'e ait mücevherler ve kıymetli eşyalar 27-29 Kasım ve 4-11 Aralık 1911 tarihlerinde Paris'te müzayedede satılarak, 6,980,902 frank (314,000 lira) tutarında bir gelir elde edildiye de, bu miktar sadece hafif bir kruvazör fiyatına denk gelmişti. Bkz. D. Panzac, *age.*, 2009, s. 453-455.

¹⁵⁶⁹ Ordu ve Donanma Mecmuası, Nisan 1914 (1330), S. 8-9; N. Gülen, *age.*, 1988, s. 177; D. Panzac, *age.*, 2009, s. 453.

¹⁵⁷⁰ Yadigar-i Millet, Muavenet-i Milliye, Numune-i Hamiyyet, Gayret-i Vataniyye destroyerleri, Bezm-i Alem, Tır-i Müjgan, Akdeniz, Reşid Paşa, Midhat Paşa, Giresun, Piri Reis, Kemal Reis, Kızılırmak nakliye vapurları ile Fransa'dan alınan Burak Reis ve İsa Reis gambotlarını da toplanan yardımlarla satın alınmıştır. Bkz. Selahittin Özçelik, *Donanma-ya Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 150-155; Bülent Özdemir, “İngiltere, I. Dünya Savaşı Arifesinde, Osmanlı Savaş Gemileri ‘Sultan Osman’ı ve ‘Reşadiye’yi Neden Teslim Etmedi?”, *Perspectives on Ottoman Studies: papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)*, 2008, edited by: Ekrem Čaušević, Nenad Močanin and Vjeran Kursar, Berlin: LIT Verlag 2010, s. 179-188, https://books.google.com.tr/books?id=rXozTgKsAdMC&pg=PA184&lpg=PA184&dq=Beaumont+%C4%B0stanbul+1914&source=bl&ots=y8XTUEtHvC&sig=ACfU3U1WGomCSm02_13I9ml4_fldjwwBBQ&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiXqcbqKXhAhVvwqYKHckVBC0Q6AEwBnoECAyQAQ#v=onepage&q=Beaumont%20%C4%B0stanbul%201914&f=false, 28.03.2019; WEB_33. TBMM Başkanlığı, I: 61, c. 1, 28.05.1933, s. 392, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c015/b061/tbmm040150610392.pdf>, (10.04.2019); D. Panzac, *age.*, 2009, s. 444-446, 455.

Osman I (Sultan Osman-ı Evvel)¹⁵⁷¹ ismi verilmişti. O zamanlar Doğu Akdeniz’de silahlanma yarışı daha da hız kazandığından Osmanlılar 1914’te de yine Vickers tersanesine, Reşadiye ile aynı özelliklerdeki Fatih’i sipariş etmişlerdi. Bu geminin fiyatı da 1.900.000 sterlindi. Böylece, üç Rus ve iki Yunan gemisinin karşısına aşağı yukarı aynı şartlarda çıkmak mümkün olabilecekti. Yine aynı yıl İngiltere’ye 3.600 tonluk bir kruvazör ve 552/807 tonluk iki denizaltı daha ısmarlanmış, Fransa’ya da birtakım küçük gemiler sipariş edilmişti¹⁵⁷².

Dönemin Bahriye Nazırı Cemal Paşa anılarında; Bahriye Nezareti’ndeki hummalı ıslahat çalışmalarının yanında, asıl büyük emellerinin İngiltere’de inşalarının sona ermesi yaklaşmış olan Sultan Osman I zırhlısını bir an önce Marmara’ya çekmek ve daha İtalyan Harbi’nden evvel siparişi verilmiş ve inşaatı gecikmiş olan Reşadiye zırhlısının tamamlanmasını sağlamak olduğundan bahsetmektedir. Sultan Osman dretnotu 1914 senesi sonlarında, Reşadiye dretnotu ise 1915 senesi başlarında teslim edilecekti. Fransa’ya sipariş edilen altı muhrip (destroyer) ve iki denizaltı dahil edildiğinde, bu gemilerin hepsi 1916 ortalarında tamamlanıp, teslim edildiğinde Osmanlı deniz filosu Yunan donanmasından kat be kat üstün olacaktı. Bu gelişmeleri takip eden Yunanistan ise bir taraftan donanmasını güçlendirmek için Fransa’ya, Almanya’ya gemi siparişleri verirken, diğer yandan da gemilerin sağ salim İstanbul’a gelmesine mani olmak için her çareye başvurmuştu. Akdeniz İngiliz Filosu Kumandanı Amiral de Robeck de sırf gemilerin teslim alınmasını geciktirmek için Yunanlılardan gemilere yönelik gelebilecek birçok tehlikeden bahsederek, olabildiğince Cemal Paşa’nın gözünü korkutmaya çalışmıştı. Bu sözlere pek aldırmadığı anlaşılan Cemal Paşa ise gerekli tüm tedbirleri alarak, Sultan Osman I gemisini teslim almak üzere, 08 Ocak 1914’te Rauf Paşa, Vasıf Bey ve bir kısım mürettebatla birlikte Reşid Paşa vapurunu Londra’ya göndermişti¹⁵⁷³.

Ancak İngilizler gemilerin tamamlanmasını geciktirmekteydiler. 1914’ün yazı gelmiş, fakat İngilizler seyir tecrübelerinin tamamlanmadığı ve topların hepsinin yerleştirilmediğini ileri sürerek gemileri teslim etmemişlerdi. Bahriye Nazırı Cemal Paşa’nın, temmuz ayında Fransa’ya yaptığı bir gezi sırasında Paris’te bulunduğu Rauf Bey ise, “İngilizlerde garip bir halet-i ruhiye müşahede etmekte olduğu... ve adeta Sultan

¹⁵⁷¹ Ek:10 ve Ek:11.

¹⁵⁷² Forges et Chantiers de la Méditerranée tersanesi, fiyatı 31.540 liradan üç parça gambot; Saint-Nazaire’deki Penhoet Tersanesi ise tanesi 39.200 liradan dört parça gambot inşa etmiştir. Son olarak, Schneider’in Chalon-sur-Saone tersanesine 5.000.000 franka (200.000 sterlin) mal olacak iki parça denizaltı siparişi verilmişti. Bkz. D. Panzac, *age.*, 2009, s. 446-448.

¹⁵⁷³ A. Kabacalı, *age.*, 2015, s. 109, 113.

Osman'ın tamamlanmaması ve tehiri için her gün başka bir bahane icat etmekte olduklarını...” belirtmişti. Bu kuşkular üzerine Türk Hükümeti'nin ısrarları artınca Sultan Osman'ın Ağustos 1914'te teslim edilmesi kararlaştırılmıştı. Hatta Maliye Nazırı Cavid Bey'in şiddetli itirazlarına rağmen, gemiye ait son taksitin de bir bahane bulunmasını diye ödenmesi kararlaştırılmıştı¹⁵⁷⁴.

Oysaki İngiliz Donanma Bakanı Churchill 30 Temmuz 1914'te, gemiye hukuk dışı yollarla da olsa el koyma kararı almış, bu karar Armstrong firmasına da derhal bildirilmişti. Nitekim 1 Ağustos 1914 günü, yani son taksit tutarı 700.000 sterlinin Armstrong firması hesabına yatırılmasından hemen sonra, Armstrong'dan bir yetkili, Rauf Bey'e, İngiliz Bahriye Nezareti'nin kendilerine yaptığı tebligatı okumuştur¹⁵⁷⁵. Buna göre Bahriye Birinci Lordu Churchill, İngiltere'nin yakın bir tehlikenin eşiğinde olduğunu ileri sürerek, İngiliz Hükümeti'nin Sultan Osman gemisine el koyduğunu ilan etmişti. Bu arada Sultan Osman ile birlikte, yapımı Ağustos sonlarında bitecek olan Reşadiye ve kızakta bulunan Fatih dretnotuna da el konulmuştu¹⁵⁷⁶.

Burada şunu da belirtmek gerekirse, Sultan Osman'a el konulma kararından kısa bir süre önce çok acele bir şekilde ödenen 700.000 sterlinlik taksidin akıbeti hâlâ tartışma konusudur. Serhat Güvenç'in aktardığına göre; Armstrong'un İstanbul temsilcisi Mr. Vere, gemiye el konulması halinde bu paranın şirket tarafından geri ödeneceğine dair sözlü güvence vermişti. Bu güvenceye rağmen 20 Ağustos 1914 tarihi itibarıyla bu paranın iade edilmediği ileri sürülmüş, şirket de 21 Ağustos 1914 tarihli bir yazıyla, Sultan Osman'ın son taksiti olarak ödenen 649,647.16 sterlinin, Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'nın talimatı üzerine, Osmanlı Bankası'ndaki bir hesaba iade edildiğini bildirmişti. Ancak Serhat Güvenç, Türkiye'deki yayınlarda bu son taksidin hiçbir zaman iade edilmediğinin iddia edildiğini kaydetmektedir¹⁵⁷⁷.

Buna karşın, Nazmi Eroğlu'nun, Cavid Bey'in, Meclis'in Beşinci Şubesi'ndeki sorgulama sırasındaki savunmasını da içeren eserinde Cavid Bey; *“Sultan Osman ve Reşadiye dretnotlarımızın son taksiti olmak üzere İngiltere'ye göndermeye icbar edildiğimiz altı yüz elli bin raddesindeki meblağı, gemilerin zabtı üzerine Osmanlı Bankası ile yaptığım bir işlem sonucunda alarak, Teşrinievvel'in 20. Gününe (2 Kasım'a)*

¹⁵⁷⁴ N. Güler, *age.*, 1988, s. 188; S. Güvenç, *age.*, 2011, s. 120, 152.

¹⁵⁷⁵ S. Güvenç, *age.*, 2011, s. 120-122, 152.

¹⁵⁷⁶ N. Güler, *age.*, 1988, s. 188; İ. Tunaboşlu, *agm.*, 2005, s. 89-93; S. Güvenç, *age.*, 2011, s. 119-121, 136.

¹⁵⁷⁷ S. Güvenç, *age.*, 2011, s. 120-122, 152.

*kadar (mali) durumu idare ettim ve Maliye Nezareti'nden çekildiğim gün yine Hazine'ye 1.258.000 lira terk etmiş idim” demektedir*¹⁵⁷⁸. Cavid Bey'in bu sözleri, Sultan Osman zırhlısının akıbeti hakkında farklı yorumlara konu olan son taksit tutarının Armstrong firması tarafından iade edildiğini göstermektedir. Öte yandan Cavid Bey'in bu ifadesinde Reşadiye zırhlısının adının sehven geçtiği, Osmanlı Bankası'ndaki işlemin Sultan Osman zırhlısı ile ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Reşadiye zırhlısının halihazırda ödemeleri devam etmekteydi ve zırhlının yapımındaki gecikmeden dolayı Türk Hükümeti'nce alıkonulan 197.615 Liralık bir taksit karşılığı da (£179.650) NBT'nin hesaplarında tutulmaktaydı.

Anlaşılabacağı üzere İngiltere gemilere el koyduğunda Osmanlı Devleti, Sultan Osman I'in bedelinin tamamını¹⁵⁷⁹, Reşadiye'nin ise çok büyük bir kısmını yapımcı firmalara ödemişti. Reşadiye ve Sultan Osman I zırhlılarının alımında başvuru mali kaynaklar farklı olsa da, her iki geminin ödemeleri nihayetinde Osmanlı Devleti'nin ve Türk halkının büyük fedakârlıklara katlanarak verdiği paralarla yapılmıştı/yapılmaktaydı. Sultan Osman I zırhlısının finansmanı, doğrudan doğruya Fransız Périer Bankası tarafından 01 Şubat 1913'te ihraç edilen %5 faizli tahviller¹⁵⁸⁰ ve bu bankadan alınan çok yüksek faizli bir kredi ile denkleştirilirken¹⁵⁸¹, Reşadiye gemisinin ödemeleri ise halktan toplanan küçük yardım paralarıyla gerçekleştirilmekteydi¹⁵⁸². Bu yüzden de söz konusu gemilere el konulması Türk halkında büyük bir hınç, öfke ve derin bir üzüntü yaratmıştır. Osmanlı basını İngiliz Hükümeti'nin aldığı kararı çok ağır bir dille eleştirirken, sokaklara dökülen halk da olayı protesto etmişti. 09 Ağustos 1914 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da alınan kararda ise İngiltere'nin gemilere el konulması kararının devletler hukuku kurallarına aykırı olmasından ötürü, İngiliz Hükümeti nezdinde etkin şekilde protestoda bulunularak 5.000.000 milyon lira bedel ve 1.000.000 lira zarar/ziyan talep

¹⁵⁷⁸ N. Eroğlu, *age.*, 2008, s. 362.

¹⁵⁷⁹ Osmanlı Hükümeti, Sultan Osman zırhlısı için o zamana kadar, son ödediği taksit 700.000 sterlin hariç, çok yüksek faizli kredilerle birlikte toplam 3.250.000 sterlin ödemişti. Bkz. S. Güvenç, *age.*, 2011, s. 129.

¹⁵⁸⁰ Paris'te faaliyet gösteren Fransız Périer bankası Osmanlı hazine bonolarının satışından sorumlu olmuş, bonoların satışından elde edilen gelir ise geminin 1.200.000 sterlinlik ilk taksitinin ödenmesinde kullanılmıştı. Bkz. İ. H. Yeniay, *age.*, 1964, s. 140; N. Güler, *age.*, 1988, s. 187; B. Özdemir, *agm.*, 2008, s. 179-188; Ö. Kocatürk, *agt.*, 2010, s. 722.

¹⁵⁸¹ Lozan Antlaşması kapsamında Périer bankasının ihraç ettiği tahvillere ait borcun sabit olması, gerekse de başka kaynaklarda Périer Bankası'nın bu işlemdeki tahvil satışına değinilmesi, finansman amacıyla hem bankadan bir kredi alındığını, hem de tahvil ihraçı yapıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

¹⁵⁸² Reşadiye gemi bedeli için, karşılığı Hazinece, varidatı umumiyeden ve Donanma Cemiyeti'nin hasılatından ödemek üzere 5 yıl vadeli, %5 faizli tahvil ihraç edilmişti. Bu bağlamda sözleşmenin imzalandığı tarihte Armstrong firmasına ödenen 86,666 sterlinlik peşinat ve el konulana kadar bu zırhlı için tahvil sahiplerine ödenen toplam 771.406 sterlinlik meblağın halktan toplanan gönüllü bağışlardan karşılanmış olduğunu tahmin etmekteyiz.

edilmesine hükmedilmişti. Osmanlı-İngiliz ilişkileri kopma noktasına gelmişti. İngiliz Hükümeti ise, “*hangi devlete ait olursa olsun İngiltere tersanelerinde yabancı devletler adına inşa edilen hiçbir geminin İngiltere sahillerinden uzaklaşamayacağını*” açıklamıştı¹⁵⁸³.

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki; Reşadiye meselesi Türkiye ile İngiltere arasında 17 yıl süren bir anlaşmazlık konusu olmuş, ekonomik boyutları ile karmaşık bir konudur. Konunun ekonomik olduğu kadar siyasi ve Büyük Güçler arası rekabet boyutları da bulunmaktadır. O dönemde İngiliz devlet politikası, İngiliz sanayisine talep yaratmak, İngiliz sermayesinin ve finansının yabancı ülkelerdeki sanayi teşebbüslerine yönelmesini istemekteydi. İngiliz Dışişleri de tüm bu siparişler özellikle Almanlara gitmesin diye bu satın almaları desteklemişti. Ayrıca doludizgin büyük bir savaşa gidilen bir süreçte şayet Osmanlı İmparatorluğu’nun siparişleri karşılanmazsa savaşta Almanların yanında olmasından da çekinilmekteydi. O yüzden bu süreçte Türk isteklerinin karşılanması önemliydi. Gerek Reşadiye zırhlısı satın alınması meselesi, gerekse de Aralık 1913’te Vickers & Armstrong firmasının üstlendiği İzmit Tersanesi’nin yapımı ve savaş mühimmatı temini projesi kâr odaklı ve politik yanı olan operasyonlardı. İngiliz dış politikası her iki projeyi desteklemişti. Bu işlemlerin her ikisi de “sanayici-banker-diplomat” iş birliğine iyi bir örnek teşkil etmişti.

Diğer yandan Armstrong&Vickers gibi silah ve gemi üreticisi firmalar da bu satın almalara büyük kâr beklentileriyle sıcak bakmaktaydılar. Zira Osmanlı Devleti 1910’da ilk olarak İngiltere’ye başvurduğunda, zırhlı gemi yapımında meşhur Newcastle’daki Armstrong&Vickers firması ile görüşmüş ve yapımçı firma bu teklifi çok olumlu karşılamıştı¹⁵⁸⁴. Nitekim Armstrong firmasının sekreteri J. M. Falkner Şubat 1910’da İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey’e başvurmuş ve söz konusu siparişin İngiliz

¹⁵⁸³ İngiltere Kralı’nın 25 Ağustos 1914’te yaptığı açıklamada ise; “*bu savaş gemilerinin kısa bir müddet için alıkonulduğu, buradaki amacın İngiltere’nin menfaatinin Osmanlı İmparatorluğu’nun tarafsızlığının devamı olduğu, savaş sonunda geri verileceği*” yönündeydi. İngiliz Hükümeti gemilere el koyduktan sonra Reşadiye gemisinin adını “HMS Erin”, Sultan Osman I zırhlısının adını da “HMS Agincourt” olarak değiştirenken, her iki gemi de İngiliz donanmasına katılmış ve I. Dünya Savaşı’nda görev almıştı. İngiliz Hükümeti daha sonra Sultan Osman gemisini satışa çıkarsa da, alıcı çıkmadığından 19 Aralık 1922’de hurda olarak Rosyth Ship Breaking şirketine satmıştır. Reşadiye gemisinin akıbeti de Sultan Osman’a benzer bir şekilde olmuştur. 1922 yılında o da hizmet dışına ayrılmış ve aynı yıl Cox-Danks adlı İngiliz sökülüm şirketine satılmaktan kurtulamamıştır. Bkz. BOA. MV. Dosya No: 191 Gömlük No: 22, 9 Ağustos 1914 [27 Temmuz 1330] tarihli Meclis-i Vükela zabtı; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File ‘Dreadnought No. 3’, Vickers Ltd.’den The National Bank of Turkey’e 26.08.1921’de gönderilen mektup; N. Güler, *age.*, 1988, s. 189; İ. Tunaboğlu, *agm.*, 2005, s. 89-93; WEB_55. <https://www.fikriyat.com/tarih/2018/05/13/ingilizlerin-gasp-ettigi-osmanli-gemileri>, (26.03.2019).

¹⁵⁸⁴ M. Selâhattin, *age.*, 2006, s. 92-93.

firmalarına verilmesi için İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin yardımını talep etmişti. Falkner'a göre İstanbul'da, İngilizlerle diğer ülkeler arasında şiddetli bir rekabet vardı ve özellikle de Amerikalılar ciddi rakipler olarak mücadeleye girişmişlerdi. Sir Edward Grey ise, her ne kadar hükümet, İngiliz şirketleri arasında ayrımcılık yapmasa da Armstrong&Vickers grubunun ülkelerindeki en büyükler olması nedeniyle hiç tereddüt etmeden istenilen desteği kendilerine vereceğini bildirmiştir¹⁵⁸⁵. Edward Grey, İstanbul'daki büyükelçi Lowther'a da; Almanların zarar edecek bile olsalar siparişi almak için hazır olduklarını ve şayet Armstrong firması Türk hükümetinin isteklerini karşılayamazsa siparişin Almanlara gideceğini iletmişti¹⁵⁸⁶.

O günlerde NBT'nin Genel Müdürü Sir H. Babington Smith de bu gelişmeleri takip etmekteydi ve Mart 1910'da Cassel'e yazdığı bir mektupta, Türklerin donanmayı güçlendirmek niyetinde olduklarını ve yaklaşık 5 milyon lira maliyetli iki savaş gemisi ve bir kruvazör siparişi için Armstrong, Vickers ve John Brown şirketleri ile görüştiklerini bildirmişti¹⁵⁸⁷. Babington Smith'in anladığına göre, muhtemelen bu firmaların temsilcileri Türklerle yapılacak anlaşmanın finansmanı konusunda NBT'ye bir öneride bulunacaklardı. Söz konusu firmalar ayrıca ortaklaşa bir finansal operasyonu teklif etmek için Osmanlı Bankası ile de görüşmekteydi¹⁵⁸⁸.

Ancak Sir Babington Smith'e göre, Türklerin mali durumundaki bir iyileşme yok iken, 5 milyonluk liralık bir gemi harcaması israftan başka bir şey değildi. Bütçedeki yük 2,3 milyon lira daha artacak ve toplam açık 4,5-7,5 milyon lira mertebesine yükselecekti. Babington Smith, konuyla ilgili bir kredi gündeme geldiğinde Türklerden teminat istemek konusunda kararlı olmakla birlikte bu şartı nasıl zorlayabileceklerini ise bilmemekteydi. Buna karşın böyle bir ısrarın sonucunda siparişin başka bir yere verilme riski de bulunmaktaydı. Diğer yandan Türklerin gemileri İngiltere'de inşa ettirmek istemeleri durumu daha da güçleştirmekteydi.

Oysaki Cavid Bey İttihat Terakki iktidarının ilk yıllarındaki iyimser havanın da etkisiyle böyle bir finansal girişimde teminat olarak özel bir geliri tahsis etmek niyetinde

¹⁵⁸⁵ İlerleyen günlerde söz konusu siparişleri almaya çalışan İngiliz Palmers ve Fairfield's firmaları da Armstrong firmasına benzer bir destek istemişlerse de, İngiliz Dışişleri'nin tercihi de Armstrong'dan yana olmuştu. Bkz. PRO, FO 800/193A, Hardinge'den Lowther'a 26 Temmuz 1910 tarihli "Private" başlıklı mektup, s. 260.

¹⁵⁸⁶ PRO, FO 800/193A, E. Grey'den Lowther'e 18.02.1910, 21.02.1910 tarihli Private başlıklı mektuplar, s. 231, 233.

¹⁵⁸⁷ HBS 28 100 (7-11), 29.03.1910'da B. Smith'den Cassel'e gönderilen mektup; The Levant Herald, 20 Ağustos 1910.

¹⁵⁸⁸ HBS 30 110 (4), Babington Smith'den Cassel'e 23.11.1910'da gönderilen mektup.

değildi. Onun amacı gelirleri ipotek etmeksizin bir borçlanma yapmaktı. Kaldı ki taahhüt altında olmayan bir gelir bulması da oldukça zordu. Babington Smith'e göre aslında Cavid Bey de bu kadar ordu ve donanma harcamasına karşıydı, fakat bunu engelleyecek güce sahip değildi¹⁵⁸⁹. Özellikle de Mahmut Şevket Paşa ile ters düşmekteydi. Buna karşın Mahmut Şevket Paşa 1909'da Yıldız Sarayında bulunan para, Sultan Abdülhamid'in Reichsbank'daki mevduatı gibi belirli varlıkların gücüne dayanarak, büyük askeri harcamaların emrini vermişti. Ancak Mahmut Şevket Paşa'nın verdiği siparişlerin parasal miktarı söz konusu varlıklardan çok daha büyüktü. Paşa ödemelerin yapılmasını talep ediyor, Cavid Bey ise reddediyordu. NBT'nin yönetim kurulu üyelerinden Nail Bey'e göre de, Cavid Bey gerek askeri bütçenin denetlenmesi, gerekse de askeri harcamalardaki olağanüstü artışlardan dolayı Mahmut Şevket Paşa ile çekişmekteydi. Hatta ikili arasındaki anlaşmazlık çok ciddi boyutlardaydı¹⁵⁹⁰.

Türk Hükümet çevreleri bu şekilde farklı görüşlere sahip olsalar da, satın alınacak zırhlılara ait projede artık son aşamaya yaklaşılmıştı¹⁵⁹¹. Bir taraftan da yabancı firma temsilcilerinden anlaşma teklifleri alınmaktaydı. Ancak Osmanlı Hükümeti'nin eğilimi İngiliz Vickers&Armstrong firmasından yanaydı. Nitekim 1 Haziran 1910 tarihinde Armstrong fabrikası vekili Mösyö John Falkester ve Vickers fabrikası vekili Mösyö Barker, Sadrazam ile görüşmüş ve bu görüşme sırasında dretnotlara ait kontrat müsveddeleri tetkikten geçirilerek, meselenin 2 Haziran günü toplanacak Bakanlar Kurulunda sonuçlandırılması ve sözleşmelerin imzalanması kararlaştırılmıştır¹⁵⁹². Nihayetinde 4 Nisan 1911 tarihinde de söz konusu iki zırhlının Vickers&Armstrong firmasına sipariş edilmesi konusunda mutabakata varılmıştır¹⁵⁹³.

Bunun üzerinden çok geçmeden 14 Haziran 1911'de (01 Haziran 1327), Sir W. G. Armstrong Whithworth & Co. Ltd, Vickers Ltd. ve John Brown & Co. şirketleri ile Osmanlı Hükümeti arasında dretnot tipinde 21,5 ton ağırlığında, 1.796.500 sterlinlik bir zırhlı için "geçici" (provisional) bir anlaşma imzalanmıştır. Sözleşme İngiliz firmalarının temsilcisi Mr. Harry Vere ile Osmanlı Hükümeti'nin temsilcisi Bahriye Nazırı Mahmud

¹⁵⁸⁹ HBS 28 100 (7-11), Babington Smith'den Cassel'e 29.03.1910'da gönderilen mektup.

¹⁵⁹⁰ HBS 30 110 (4), Babington Smith'den Cassel'e 23.11.1910'da gönderilen mektup.

¹⁵⁹¹ Tanin, Alınacak Sefain-i Harbiye, 15 Mayıs 1910, S. 611, s. 3

¹⁵⁹² Sada-yı Millet, "Sipariş Edilecek Sefain-i Harbiye", 2 Haziran 1910, S. 184, s. 2.

¹⁵⁹³ S. Özçelik, *age.*, 2000, s. 167.

Muhtar Paşa arasında imzalanırken, satın alınacak bu gemiye padişah Sultan V. Reşat'ın ismi verilmiş¹⁵⁹⁴ ve kısaca “Reşadiye” denilmiştir¹⁵⁹⁵.

O günlerde Türk Hükümeti'nin mali kaynakları yeterli olmadığından bir finansman modeline ihtiyaç duyulmuştu. Reşadiye gemisinin finansmanı için Türk Hükümeti 1.796.500 sterlinlik zırlı bedelini karşılayacak şekilde Hazine Bonosu ihraç edecek, NBT de tüm bu işlemlere aracılık edecekti. Dolayısıyla Reşadiye gemisi için taraflar arasında imzalanan 14 Haziran 1911'deki geçici kontratın yanı sıra ayrıca, 18 Temmuz 1911'de adı geçen İngiliz firmaları, NBT ve Osmanlı Hükümeti arasında finansman koşullarını içeren ikinci (ek) bir sözleşme, “*finansal kontrat*” imzalanmıştı. Finansal anlaşmaya göre; Türk Hükümeti, yapımçı firmalara 1.796.500 sterlinlik zırlı bedelini¹⁵⁹⁶, kontratın yapıldığı tarihten itibaren 22 ay içerisinde (14.06.1911-14.04.1913) 10 taksit halinde ödeyecekti. İlk iki taksit 1911 yılı içinde, beş taksit 1912'de, üç taksit ise 1913 yılı içinde ödenecekti. Armstrong & Vickers & Brown firmaları da ödemenin sona erdiği Nisan 1913'te zırlının inşasını bitirerek, söz konusu gemiyi Türkiye'ye teslim edecekti¹⁵⁹⁷.

Finansal kontrata göre, Osmanlı Devleti ilk olarak 86,666 sterlinlik küçük bir peşinatı yapımçı firmalara ödeyecek, ayrıca sözleşmede belirtilen satış fiyatını karşılayacak miktarda (1.617.806 sterlinlik), ödemesi beş yıl içinde tamamlanacak

¹⁵⁹⁴ N. Güler, *age.*, 1988, s. 186.

¹⁵⁹⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File ‘Dreadnought No. 3’, Agreement as to Warhips, 25.07.1911; aynı yerde List of Papers re Dreadnought Contract.

¹⁵⁹⁶ Reşadiye zırlısının Türk Hükümeti'ne gerçek maliyeti; 1.796.500 sterlininin çok üstünde bir rakama tekabül etmiştir. Yapımçı firmalara ödenecek zırlı bedeline ilaveten, ödenecek bono faizleri vb masraflar hesaba katıldığında Osmanlı Hükümeti Reşadiye zırlısı için aylık taksitler halinde toplamda 1.954.720 sterlin (£86.666 peşinat+£250.248 kupon faizleri+ £1.617.806) ödeyecekti. Bkz. HBS 30 210 (5-8), Cassel'den Babington Smith'e 08.06.1911'de gönderilen mektup; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 05.06.1911, Sir H. Babington Smith'den Sir Ernest Cassel'e gönderilen mektup, s. 270; MEC Archive, Box 3, No. 12 File Dreadnought No.3; aynı yerde Box 4, No. 13 File ‘Turkish Dreadnought’ No. 5 1911-1926, Precip of Interview between Mr. Dickson and Mr. Thompson on behalf of the bank & Hamid Bey, the legal Representative of the Comissary of Finance at Angora on the subject of the battleship “Reshadieh” which took place at the National Bank of Turkey on Thursday, March 17th, 1924 at 3 p.m., Ek:15.

Serhat Güvenç'in Foreign Office kayıtlarında yaptığı incelemeye göre ise Türk Hükümeti'nin Reşadiye için ödeyeceği tutar 2.507.500 sterlini bulmaktaydı. Metin Ayışığı'nın tamamen Osmanlı arşiv kayıtlarına dayanan araştırmasına göre ise el konulduğu tarihe kadar bu iki gemi için toplam 5.274.228 sterlin tutarında bir ödeme yapılmıştı. Bkz. S. Güvenç, *age.*, 2011, s. 157-158; WEB_56. Metin Ayışığı, “İngilizler Tarafından Müsadere Edilen Sultan Osman ve Reşadiye Zırlıları”, <http://metinayisigi.net/ingilizler-terafindan-musadere-edilen-sultan-osman-ve-resadiye-zirhlilari/>, (10.12.2018).

¹⁵⁹⁷ The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 2, 05.06.1911, Sir H. Babington Smith'den Sir Ernest Cassel'e gönderilen mektup, s. 270; HBS 30 209 (3), Babington Smith'den Cassel'e 05.06.1911'de gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File ‘Dreadnought No. 3’, Statement; aynı yerde Agreement as to Warhips, 25.07.1911; aynı yerde List of Papers re Dreadnought Contract; aynı yerde Box 4, No. 13 File ‘Turkish Dreadnought’, No. 5, 1911-1926, Memorandum re Dreadnought “Rechadie”, 05.12.1923; Hasan Ferid, *age.*, 1918, s. 42; D. Panzac, *age.*, 2009, s. 451-452.

(14.09.1911-14.06.1916) olan %5 faizli Osmanlı Hazine Bonosu ihraç edilecekti. Ancak bu hazine bonolarının vadeleri, müteahhitler için ödenecek taksitlerden daha uzun bir vadeye yayılmıştı. Bu nedenle müteahhit firmalar ve Osmanlı Hükümeti görüşmeler sırasında; bonoların ilk iskontosunun NBT’de olması koşuluyla iskonto edilmesi konusunda anlaşmışlardı¹⁵⁹⁸. Sonuç olarak satışı gerçekleşmiş tahvil gelirleri NBT’nin Londra Ofisi tarafından NBT’nin İstanbul’daki Genel Müdürlük hesabına yatırılacaktı. İstanbul’a transfer edilen tutarlar ise vadeler geldiğinde Osmanlı Hükümeti adına yapımcı firmalara ödenecekti¹⁵⁹⁹. Ancak söz konusu taksit bedelleri kontratta belirlenen vadede ödenmeden önce Osmanlı Hükümeti’nden onay alınacaktı¹⁶⁰⁰. Son taksit tutarı olan 179.650 sterlin ise Osmanlı Maliye Nezareti tarafından nakit ödenecekti¹⁶⁰¹.

Sir Ernest Cassel, Vickers’larla birlikte üstleneceği bu iş teklifi önüne ilk geldiğinde, İngiliz sanayisine yardımcı olmak ve Osmanlı Devlet işlerinde banka için bir alt yapı oluşturmak arzusuyla konudan heyecan duymuştu. Buna karşın söz konusu hazine bonolarının (Vickers Treasury Bills) vadesinin uzun olması Cassel’in hoşuna gitmemişti¹⁶⁰². Banka ise bu işten yaptığı finansal hizmetler karşılığında 90.000 sterlin kadar bir ücret alacaktı. Bu kazanç Sir Ernest Cassel ve Vickers’dan Sir Vincent Caillard ve Mr. Barker tarafından kabul edilebilir bulunmuştu¹⁶⁰³. Söz konusu para yapımcı firmaya ödenecek ilk taksitten (£179.650) karşılanacaktı. NBT ayrıca; ödemelerin Vickers’a yapılacağı tarihlere kadar paranın bankasındaki hesaplarda kullanılmasıyla elde edilen küçük marjdan da kâr elde edilecekti. Banka ayrıca son iki taksidin bir kısmını

¹⁵⁹⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File ‘Dreadnought No. 3’, Kont Leon Ostrorog’dan NBT London’a 26.02.1913’te gönderilen “An opinion on Turkish Treasury Bills”.

¹⁵⁹⁹ HBS 31 24 (2), Cassel’den Albert Vickers, Esq.’a (Messrs. Vickers & Co. Ltd.) 21.06.1911’de gönderilen mektup.

¹⁶⁰⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File ‘Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914’, National Bank of Turkey and Vickers Limited, Case to Counsel to advise; aynı yerde Box 4, No. 13 File ‘Turkish Dreadnought’ No. 5 1911-1926, NBT London Mr. R. Kay’dan A. G. M. Dickson’a 24.04.1919’da gönderilen Memorandum, Ltq. 197615.- “VAISSEAU de GUERRE”; Hasan Ferid, *age.*, 1918, s. 61-64; HBS 30 190 (3), Babington Smith’dan Cassel’e 22.05.1911’de gönderilen mektup.

¹⁶⁰¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File ‘Turkish Dreadnought’ No. 5 1911-1926, Warship “RESHADIE”, H. Thompson’dan 17.02.1922’de gönderilen mektup; aynı yerde NBT London Mr. R. Kay’dan A.G.M. Dickson’a 24.04.1919’da gönderilen Memorandum, Original sent to Mr. Bilinski, Ltq. 197615.- “VAISSEAU de GUERRE”; aynı yerde “TURKISH DREADNOUGHT RESHADIEH” başlıklı memorandum.

¹⁶⁰² HBS 30 201 (1), Babington Smith’dan Cassel’e 02.06.1911’de gönderilen mektup; HBS 30 205 (2), Cassel’den Babington Smith’e 06.06.1911’de gönderilen mektup.

¹⁶⁰³ Turkish Affairs, The Baring Archive, Vol. 2, 08.06.1911, Sir Ernest Cassel’den Sir H. Babington Smith’e 08.06.1911’de gönderilen mektup, s. 267-268; HBS 30 210 (4), Cassel’den Babington Smith’e 08.06.1911’de gönderilen mektup.

toplam tutarı 320.000 sterlini aşmayacak şekilde nakit yerine hazine bonusu ile ödeme hakkına sahip olacaktı¹⁶⁰⁴.

Ancak bir süre sonra Londra'daki brokerlardan gelen olumsuz haberler üzerine banka bu işin finansal sorumluluğunun üstlenmekten çekinmiş, Vickers firması da bu yüzden Osmanlı Hükümeti ile nihai kontratı imzalamamıştır. NBT, 27 Haziran 1911'de Vickers firmasına, Türkiye'ye karşı giderek artan kötümser hissiyattan, özellikle de Arnavutluk'taki gelişmelerden dolayı kontratı askıya aldığını bildirmiştir. Zira Londra gazetelerinde Türkiye hakkında olumsuz haberler çıkmış, bankanın brokerları da bu politik atmosferde Türk tahvillerine Londra'da alıcı bulmanın çok güç olduğuna dair uyarılar yapmışlardır. Banka Türkiye'deki politik durum netleşip, tahvillere alıcı bulunana kadar beklemek niyetindeydi. Diğer yandan Türkiye'deki şartlar değişmeyip, kontrat imzalanmazsa bu durum hem bankayı, hem de Vickers'ı zora sokacaktı. Çünkü Türklere kontratın NBT'den dolayı değil de, kendi problemlerinden dolayı imzalanamadığını anlatmak zor olacaktı¹⁶⁰⁵. Babington Smith'e göre şayet gemi siparişleri kontratı, finansman problemleri yüzünden imzalanamazsa, banka hakkında kötü bir izlenim oluşacak, işin Osmanlı Bankası tarafından üstlenilmesi ise NBT'ye çok daha fazla zarar verecekti. Türkler bu durumda, NBT'yi güvenilmez, *“ipi ile kuyuya inilmez”*¹⁶⁰⁶, kendilerine yardım etmeyen bir kurum olarak bakacaklardı:

*“Başarısızlığın sorumluluğu biz olmasak da, Türkler nezdinde bizim güvenilmez olduğumuz görüşü pekişmiş olacaktır... Fransızlarla olan ilişkilerimizde dönüm noktasına yaklaşmaktayız, olumsuz koşullar altında bile olsa bu işin başarıyla yürütülmesi onlara gücümüz konusunda mümkün olabilen en iyi kanıt olacaktır. Başarısızlık ise sadece onları eski düşüncelerine geri döndürecektir”*¹⁶⁰⁷.

¹⁶⁰⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 10 File 'Dreadnought No. 1 May 1911-Nov 1912', 21.06.1911 Cassel'den Vickers'a gönderilen mektup; aynı yerde Box 4, No. 14 File 'National Bank of Turkey re Dreadnought Reshadieh' 1910-1923 English and French, National Bank of Turkey-Vickers Limited Case to Counsel to Advise; aynı yerde Memorandum Dreadnought.

¹⁶⁰⁵ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Vickers, Sons & Maxim, Limited'e 27.06.1911'de gönderilen mektup, s. 281; aynı yerde Lord Revelstoke'tan Cassel'e 30.06.1911'de gönderilen mektup, s. 290; aynı yerde Sir Babington Smith'ten Lord Revelstoke'a 03.07.1911'de gönderilen mektup, s. 293.

¹⁶⁰⁶ Bu bağlamda *“A broken reed”*, yani “güvenilmez” sözü NBT'nin yöneticilerinin zaman zaman yazışmalarda banka için kullandığı bir deyimdir.

¹⁶⁰⁷ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Revelstoke'a 12.07.1911 ve 13.07.1911'de gönderilen mektuplar, s. 312-315; HBS 31 29 (1), HBS 31 33 (1-2), HBS 31 34 (1), Babington Smith'den Revelstoke'a 03.07.1911, 12.07.1911 ve 13.07.1911'de gönderilen mektuplar.

Neyse ki çok geçmeden Londra'dan gelen olumlu haberlerle tüm endişeler ortadan kalkmıştır¹⁶⁰⁸. Londra'dan alınan bilgiye göre, 13 Temmuz 1911'de ihraç edilen Osmanlı tahvillerin 920.000 sterlinlik kısmı Londra piyasasında işlem görebilecekti¹⁶⁰⁹. Bu nedenle Armstrong firmasının temsilcileri, finansal kontratın taslağı üzerinde bir anlaşmaya varıldığını bildirmişti. Bahriye Nezareti'nden gelen haberlere göre de gemi siparişine ait nihai kontrat yakında imzalanabilecekti¹⁶¹⁰. Nihayet "Vickers Treasury" tahvil ihalesinin başarıyla sonuçlanmasının hemen arkasından Sir W. G. Armstrong Whitworth & Company Ltd, Vickers Ltd, John Brown & Company Ltd adlı yapım şirketleri üçüncü bir kontratı 25 Temmuz 1911'de NBT ile imzalayarak, banka ile yürütülecek işleri tamamen düzene sokabilmişlerdi¹⁶¹¹. 27 Temmuz 1911'de ise bu defa Türk Hükümeti, NBT ve yapımçı firmalar arasında kesin kontrat imzalanmış ve tarafların yükümlülüklerini yerine getireceği yeni bir süreç başlamıştı¹⁶¹².

Bu şekildeki düzenlemelerle banka o günlerde bir ölçüde rahatlatılsa da çok geçmeden başka sorunlar kendini göstermiştir¹⁶¹³. Türk Hükümeti Aralık 1912'de

¹⁶⁰⁸ Babington Smith bu noktada tahvillerin bir kısmının banka tarafından üstlenilerek, sorunun çözülmesini tavsiye etmişti. Nitekim bir süre sonra söz konusu tahvillerin bir kısmını Babington Smith'in de arzu ettiği gibi Cassel, NBT ve bankanın diğer ortakları satın almıştır. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Revelstoke'a 12.07.1911 ve 13.07.1911'de gönderilen mektuplar, s. 312-315; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, s. 30; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', Original Purchasers in August 1911; aynı yerde Box 3, No. 12 File 'Imperial Ottoman Government Treasury Bills (Warships) Outstanding Bills, 26.03.1914; HBS 31 29 (1), HBS 31 33 (1-2), HBS 31 34 (1), Babington Smith'den Revelstoke'a 03.07.1911, 12.07.1911 ve 13.07.1911'de gönderilen mektuplar; HBS 31 34 (2), Babington Smith'den Lord Revelstoke'a 13.07.1911'de gönderilen mektup.

¹⁶⁰⁹ Bu esnada Gülbenkyan da ortaya çıkarak, tahvillerin bir kısmının Paris piyasasında satılmasının mümkün olabileceğini bildirmişti. Her ne kadar NBT'nin tercihi tahvillerin Londra'da işlem görmesi şeklinde olsa da, girişimin büsbütün başarısız olmasından da korkulmaktaydı ve bu nedenle tahvillerin bir kısmının Paris'te satışa çıkmasına razı olmuşlardı. Söz konusu £920.000'lik bonolar 96.13/16 ortalama fiyat üzerinden £890.675 olarak satılmıştı. Tahvilleri alanlar; Sir Ernest Cassel: £150.000, NBT: £50.000, Seligman Brothers: £50.000, Baring Brothers & Co. Ltd.: £50.000, Greenwood&Co.: £150.000, Swiss Bankverein: £156.000, Neumnaa, Luebec&Co.: £24.000, Charter Trust&Agency, Ltd: £294.000 şeklinde idi. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Ernest Cassel'den Sir Babington Smith'e 16.06.1911'de gönderilen mektup, s. 276; aynı yerde 05.07.1911 tarihli belge s. 292; aynı yerde Sir Babington Smith'den Revelstoke'a 08.07.1911'de gönderilen mektup, s. 311-313; aynı yerde s. 308; HBS 31 33 (2), Babington Smith'den Lord Revelstoke'a 12.07.1911'de gönderilen mektup.

¹⁶¹⁰ HBS 31 35 (1), Babington Smith'den Cassel'e 17.07.1911'de gönderilen mektup; HBS 31 37, Lord Revelstoke'dan Babington Smith'e 18.07.1911'de gönderilen mektup.

¹⁶¹¹ Söz konusu anlaşma; bankanın, müteahhitlere belirtilen tarihlerde tüm tutarları ödeyeceğini ve taraflar arasında bir anlaşmazlık vuku bulduğunda ödemeyi askıya almaya yetkili olduğunu içermektedir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914'; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Dreadnought No. 3', Agreement as to Warhips, 25.07.1911.

¹⁶¹² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 14 File 'National Bank of Turkey re Dreadnought Reshadieh' 1910-1923 English and French, National Bank of Turkey, Vickers Limited, Case To Counsel To Advise.

¹⁶¹³ Londra'dan ve Paris'den Nail Bey'e ulaşan telgraflarda anlaşmanın koşulları eleştirilirken, NBT'nin yürüttüğü bu tahvil arzının Türk kredilerine bir darbe indireceği bildirilmiştir. Gülbenkyan'ın etkisiyle gönderilen bu telgraflar hiç akılcı gözükmesine de o günlerde Türk devlet adamları arasında huzursuzluk

Armstrong firmasına bir taksiti ödeyemeyince 30.000 İngiliz Lirası tutarında bir avans için NBT'ye başvurmuştur. Teminat olarak ise harp vergisi ve ihraç edilmiş olan %6 faizli, 3 milyon liralık hazine tahvilatından 40.000 liralık miktarın bankaya rehin edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu şekilde NBT'den sağlanan avansla 14-27 Aralık 1912'de Armstrong firmasına ait taksit ödemesini yapılabilmıştır¹⁶¹⁴. Ancak borcun vadesi geldiğinde Türk Hükümeti parayı hazırlayamadığından, bu defa da bankaya geri ödeme yapılamamıştır. Bankanın müracaatı üzerine 06 Temmuz 1913'te Maliye Nezareti'ndeki özel komisyon ise; Anadolu Demiryolu Şirketi'nin askeri erzak müteahhitlerine ödenmek üzere Seyr- u Sefâin İdaresi'ne vereceği borç paradan 30.000 liranın 6 ay süreyle Hazine'ye borç olarak verilmesini kararlaştırmıştır. Bu şekilde borcun yeni bir borç ile kapatılması söz konusu olurken, ayrıca Hazine, Anadolu Demiryolu Şirketi'ne ödenecek faizi de üstlenmek zorunda kalmıştır¹⁶¹⁵.

Reşadiye dretnotunda karşılaşılan bir diğer sorun ise cephanelik bedellerinin ödenmesiyle ilgili olmuştur. Zira Türk Hükümeti 31 Mart 1913 tarihinde Armstrong Whitworth Ltd.&Vickers Ltd. şirketi ile Reşadiye gemisinde kullanılmak üzere toplam tutarı 285.000 sterlin olan cephane satın alımı ile ilgili bir sözleşme daha imzalamıştı. Söz konusu cephane bedeli her biri 95.000 sterlinlik üç taksitle ödenecekti. Birinci taksitin sözleşmenin imzalandığı gün ödenmesi gerekmektedir, ancak bu ödeme yapılamadığından siparişte gecikme meydana gelmişti. Bunun üzerine Türk Hükümeti söz konusu taksite karşılık olarak yine 3 milyon liralık hazine tahvillerinden 125.400 liralık bir kısmının rehin bırakılması için Armstrong şirketinin temsilcisiyle bir sözleşme daha yapmak zorunda kalmıştı¹⁶¹⁶.

Dretnotların yapımı tamamlanıp, teslim alınacağı sırada ise NBT'nin başını ağrıtan çok daha büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi Türk Hükümeti'nce Vickers-Armstrong-Brown grubu ile Newcastle'daki Armstrong

yaratmıştır. Neyse ki Babington Smith yaptığı telkinlerle, gerek Nail Bey'i, gerekse de Sadrazam'ı tahvil ihalesinin bir başarı olduğu konusunda ikna etmeyi başarmıştır. Bkz. HBS 31 40 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 02.08.1911'de gönderilen mektup.

¹⁶¹⁴ BOA. İ.MMS.Dosya No: 157 Gömlek No: 4 (Mâliye Nazırı'ndan Sadarete 29 Teşrîn-i sâni 1328 tarihinde gönderilen yazı); BOA. İ.MMS.Dosya No: 157 Gömlek No: 4 (Bâb-ı Âli Meclis-i Mahsûs'un 14 Aralık 1912 [1 Kânûn-ı evvel 1328] tarihli yazısı); BOA. İ.MMS.Dosya No: 157 Gömlek No: 4 (NBT'den alınacak 30.000 liralık avans ile ilgili İrâde-i Seniyye hakkında, 16 Aralık 1912 [3 Kânûnuevvel 1328]); The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, s. 267-268.

¹⁶¹⁵ BOA. MV. Dosya No: 179 Gömlek No: 5, Meclis-i Vükela mazbatası (zabtı), 6 Temmuz 1913 [23 Haziran 1329]; BOA. BEO. Dosya No: 4192 Gömlek No: 314388 (Sadaret'ten Harbiye ve Maliye Nezaretlerine tezkire, 7 Temmuz 1913 [24 Haziran 1329]).

¹⁶¹⁶ Ö. Kocatürk, agt., 2010, s. 707.

fabrikalarına sipariş edilip, bedeli büyük ölçüde ödenen “Reşadiye” ve tamamen ödenen “Sultan Osman I” zırhlıları İngiltere ve Almanya arasında savaşın ilan edilmesinden birkaç gün önce İngiltere tarafından gasp edilmişti. O tarihlerde Türkiye henüz savaşa dâhil olmamakla birlikte, İngiliz Hükümeti bu gemilere kendisinin ihtiyacı olduğu gerekçesiyle el koymuş ¹⁶¹⁷ ve Osmanlı İmparatorluğu’nun ısmarladığı gemileri vermediği gibi, gemiler için ödenen parayı da iade etmemiştir¹⁶¹⁸.

Oysaki Türk Hükümeti elde ettiği tahvil gelirleriyle Reşadiye gemisinin bedelini 179,650 sterlinlik (197.615 Lira) son taksiti hariç Armstrong, Vickers, Brown grubuna ödemiştir. Son taksit olan 179,650 sterlinlik ödeme ise müteahhit firmaların Nisan 1913’te geminin sadece üçte birini tamamlamış olmalarından dolayı Osmanlı Hükümeti’nin 28 Mart 1913 tarihli yazılı talebi üzerine NBT tarafından ertelenmişti ¹⁶¹⁹. O dönemde Reşadiye gemisinin ödemeleri ile ilgili gelinen son durum ise şöyleydi¹⁶²⁰:

TABLO 5: GEMİLERE EL KONULDUĞUNDA OSMANLI HÜKÜMETİ TARAFINDAN ÖDENEN TUTARLAR (FAİZ HARİÇ)

Sözleşmenin imzalandığı tarihte yapımcı firmaya ödenen peşinat	£86,666
Tahvil Sahiplerine ödenen tahvil tutarı (ana para+kupon)	£974.024
	(Ana para £771.406+ Kupon £202.618)
Toplam	£1.060.690
	(Faiz hariç £ 858.072)

¹⁶¹⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File ‘Dreadnought No. 3’, Statement; aynı yerde Box 3, No. 12 File ‘Dreadnought No. 3’, Sir Charles Ottley’e (Sir W. G. Armstrong, Whitwort & Co. Ltd.) 25.03.1915’te gönderilen mektup; aynı yerde Box 3, No.12 File ‘Dreadnought No. 3’, 23.03.1915’te C. G. Seligman’a gönderilen mektup; aynı yerde, Box 4, No. 13 File ‘Turkish Dreadnought’ No. 5 1911-1926, Schedule J., Constructors of Warship- L.T. 197,615.

¹⁶¹⁸ MEC Archive, Box 3, No. 12 File ‘Dreadnought No. 3’, Vickers Ltd.’den The National Bank of Turkey’e 26.08.1921’de gönderilen mektup.

¹⁶¹⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File ‘Turkish Dreadnought’ No. 5 1911-1926, Memorandum re Dreadnought “RECHADIE”, 05.12.1923.

¹⁶²⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File ‘Turkish Dreadnought’ No. 5 1911-1926, NBT İstanbul, H. Thompson’dan A.G.M. Dickson’a 29.04.1924’te gönderilen “Confidential” mektup; aynı yerde Precipis of Interview between Mr. Dickson and Mr. Thompson on behalf of the bank & Hamid Bey, the legal Representative of the Comissary of Finance at Angora on the subject of the battleship “Reshadieh” which took place at the National Bank of Turkey on Thursday, March 17th, 1924 at 3 p.m.; aynı yerde Box 4, No. 13 File ‘Turkish Dreadnought’ No. 5 1911-1926, Memorandum re Dreadnought “RECHADIE”, 01.07.1915, Ek:16.

TABLO 6: GEMİLERE EL KONULDUĞUNDA BANKA TARAFINDAN YAPIMCI FİRMALARA ÖDENEN TUTAR (7 TAKSİDİN TAMAMI)¹⁶²¹

İlk 7 taksidin tamamı	£1.616.850
-----------------------	------------

Diğer yandan gemilere el konulduğuna dair İngiliz Hükümeti'nce 05 Ağustos 1914'te yapılan resmi açıklamadan hemen sonra NBT, elinde tahvil bulunduranların temsilcisi sıfatıyla derhal harekete geçmiştir¹⁶²². NBT, Vickers Ltd.'e, Reşadiye gemisi ile ilgili nihai ödemelerin henüz bitmediğini ve ödeme vadesi henüz gelmemiş olan 846,400 sterlinlik tahvil bedellerinin bu durumda İngiliz Hükümeti'nce tahvil sahiplerine ödenmesi gerektiğini bildirirken, aynı anda Foreign Office'e de bir mektup yollamıştır¹⁶²³. Osmanlı Hükümeti de İngiltere Hükümeti'ne, Reşadiye ve Sultan Osman gemilerine el konulması nedeniyle ödenmemiş tahvillere ilişkin yükümlülükleri yerine getirmeyi reddettiğini bildirmiştir¹⁶²⁴.

14 Eylül 1914 itibariyle ödenmemiş tahvillerin büyük bir kısmı listeden de anlaşılacağı üzere pek el değiştirmemişti, yani ilk satın alanların elinde tutulmaktaydı:

TABLO 7: REŞADİYE ZIRHLISINA İLİŞKİN TAHVİL SAHİPLERİNİN LİSTESİ (14 EYLÜL 1914 İTİBARIYLA)

Charter Trust & Agency Ltd	£124,800
Swiss Bankverein	£64,000
Sir Ernest Cassel	£99,200
Lazard Brothers & Co.	£32,800
Baring Brothers & Co. Ltd.	£32,800
Seligman Brothers	£32,800
Ceo. & R. Dewhurst Ltd.	£32,800
National Bank of Turkey	£25,000

¹⁶²¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Precis of Interview between Mr. Dickson and Mr. Thompson on behalf of the bank & Hamid Bey, the legal Representative of the Comissary of Finance at Angora on the subject of the battleship "Reshadieh" which took place at the National Bank of Turkey on Thursday, March 17th, 1924 at 3 p.m.

¹⁶²² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Memorandum re Dreadnought "RECHADIE", 05.12.1923.

¹⁶²³ Ödenmemiş tahvil bedellerine isabet eden kuponların toplamı ise £47.645 idi. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', NBT R. Hecht'den Messrs. Vickers Limited'e 05.08.1914'te gönderilen mektup. O sırada Swiss Bankverein ve NBT hariç, elinde tahvil bulunduranların hepsi İngiliz şirketi ve İngiliz uyruklu kişilerdi. Her ne kadar National Bank of Turkey İngiliz sermayeli bir banka olsa da, Osmanlı kanunlarına tabii olarak kurulduğundan statüsü farklı değerlendirilmmişti. Söz konusu listedeki İngiliz bankaları ve Swiss Bankverein ise müşterileri adına tahvil bulundurmaktaydı.

¹⁶²⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Memorandum re Dreadnought "RECHADIE", 05.12.1923.

A.G. Schiff & Co.	£16,400
Neumann, Luebeck & Co.	£16,000
Cohen, Cazenove & Co.	£10,100
National Discount Company Ltd	£8,000
National Bank of Egypt (for Sir Carl Mayer)	£6,400
London County & Westminster Bank Ltd.	£40,000
Union of London & Smiths Bank Ltd.	£21,600
Parrs Bank Ltd.	£16,000
National Bank of South Africa Ltd.	£10,400
Union of London & Smiths Bank Ltd. (Lombard Street)	£8,000
Johannesburg Consolidated Investment Co. Ltd.	£8,000
London Joint Stock Bank Ltd.	£6,400
London City & Midland Bank Ltd.	£6,300
National Provincial Bank of England. Ltd.	£800
Tersanelerin elinde tutulan bonolar (Amount held by Constructors)	£227,800 ¹⁶²⁵
Toplam	£ 846,400¹⁶²⁶

Ancak İngiliz Hükümeti o günlerde el koyduğu bu gemilere karşılık ne gemi yapım firmaları ile ne de Türk Hükümeti ile bir satın alma anlaşması düzenlememiş, o zamanki durumun açıklaması için Sir Edwin Pears'ın görüşüne¹⁶²⁷ atıfta bulunulmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Maliye Nazırlığı 11 Ağustos 1914'te bu kez de NBT'ye, Türk Hükümeti'nin bundan böyle hiçbir tahvilin bedelini ödemeyeceğini ve ödemeleri bütünüyle reddettiğini bildiren bir yazı göndermiştir. Osmanlı Hükümeti söz konusu

¹⁶²⁵ Mütahhit firmaların elinde bulunan bu tahviller muhtemelen kontrattaki bir maddenin bankaya verdiği bir hak üzerine teslim edilmişti. Kontrata göre NBT; son iki taksidin bir kısmını toplam tutarı 320.000 sterlini aşmayacak şekilde nakit yerine hazine bonusu ile ödeme hakkına sahipti.

¹⁶²⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', Rechadieh- List of the principal holders of outstanding bills, 14.09.1914.

¹⁶²⁷ Kayıtlarda bu görüşün ne olduğuna dair bir açıklamaya rastlanmamıştır. Ancak Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'nın 5 Ağustos 1914'te İstanbul'a gönderdiği raporda; "gemilerin İngiltere Hükümeti'nce satın alınmasını gerektirmediğini, şimdilik bir ihtiyati tedbir olduğunu, İngiltere Hükümeti'nin bunları satın almakta veya uygun göreceği zamanda geri vermekte serbest olduğunu" İngiliz yetkililerce kendisine bildirildiği yazılmıştı.

mektupta ayrıca, tahvil sahiplerinin paralarını bundan böyle Reşadiye gemisini elinde tutan İngiliz Hükümeti'nden istemeleri gerektiğini de bildirmiştir¹⁶²⁸.

Osmanlı Hükümeti'nin bu açıklamasından bir gün sonra, yani 12 Ağustos 1914'te, bu sefer de NBT'nin Londra ofisi tekrar Foreign Office'e başvurarak, NBT İstanbul'dan bir telgraf aldıklarını ve bunun Sir Edward Grey'e iletilmesini istemişlerdir. Buna göre çok yakın bir tarihte, 14 Eylül 1914'te, anaparası 103,200 sterlin, faizi de 10,580 sterlin olan, toplam 113,780 sterlinlik tahvillerin vadesi dolacak ve ödeme problemi yaşanacaktı. Doğal olarak, Reşadiye'nin alımı için Osmanlı Hükümeti'nce çıkartılan tahvillerin büyük bir kısmı NBT'nin temsil ettiği alacaklıların elinde bulunduğundan, banka, bu borcun nasıl ve ne şekilde tahvil sahiplerine ödeneceğinin telaşına düşmüştü¹⁶²⁹.

Bu arada Osmanlı Hükümeti de 14 Eylül 1914'te vadesi gelen 103,200 sterlinlik tahviller ve bunlara ait 10,580 sterlinlik kupon bedellerini ödememiş, sonuçta da tahvillerin birçoğu protesto edilmişti. Aslında tahvil sahipleri ödenmeyen borçları için Türk Hükümeti'ni protesto etseler de, mevcut durumda Türk Hükümeti'nin yasal olarak suçlanamayacağını, yani Türk Hükümeti'nin bir İngiliz mahkemesinde dava edilemeyeceğini bilmekteydiler. Konu ile ilgili görüşlerine başvuru Türk Hükümeti eski hukuk müşaviri Kont Leon Ostrorog'un (29.01.1915'te) ve Sir Edwin Pears'ın (06.02.1915'te) da kanaatleri aynı yönde idi. Tahvil sahipleri İngiliz Hükümeti'nce zarara uğratılmıştı ve tazminatlarını da adı geçen hükümetten alma hakkına sahiplerdi.

Bu aşamada izlenecek en uygun yol; İngiliz Hükümeti'nce elinde hâlâ tahvil bulunanlardan bu tahvilleri satın almasıydı¹⁶³⁰. Ödenmesi gereken tahvil detayları ise 846.400 sterlini ana para ve 47.645 sterlini faiz olmak üzere toplam 894.045 sterlini:

TABLO 8: REŞADIYE ZIRHLISINA AIT ÖDENMEMİŞ TAHVILLER (ANA PARA+FAİZ)

14 Eylül 1914	£113,780
14 Aralık 1914	£113,690
14 Mart 1915	£113,585
14 Haziran 1915	£113,465
14 Eylül 1915	£113,730

¹⁶²⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Dreadnought No. 3', Rechadieh; aynı yerde Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', Babington Smith'den Tevfik Paşa'ya 15.09.1914'te gönderilen mektup.

¹⁶²⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', NBT London'dan Foreign Office'e 12.08.1914'te gönderilen mektup.

¹⁶³⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Dreadnought No. 3', Statement.

14 Aralık 1915	£113,575
14 Mart 1916	£113,805
14 Haziran 1916	£98,415
Toplam	£894,045 ¹⁶³¹

Nitekim Sir Babington Smith, 15 Eylül 1914'te, Londra'daki Osmanlı büyükelçisi Tevfik Paşa'ya bir mektup yazmış ve Osmanlı Hükümeti'nin düştüğü zor durumun ve haklılığının farkında olduğunu belirtmiştir. Babington Smith ayrıca mektubunda, tahvil sahiplerinin mağduriyetini İngiliz Hükümeti nezdinde dile getirdiklerini, ancak henüz bir cevap alamadıklarını da bildirmişti¹⁶³².

Bu aşamada NBT, tahvil sahiplerinin temsilcisi sıfatıyla, tahvil sahiplerinin haklarını aramak için nasıl bir yol izleneceği konusunda bir karar almak amacıyla 17 Eylül 1914'te müteahhit firma temsilcileriyle bir toplantı düzenlemiştir¹⁶³³. Lazard Brothers & Co'dan R. M. Kindersley de Babington Smith'e, konuyu Winston Churchill ile bizzat yüz yüze görüşülmesini tavsiye etmiştir¹⁶³⁴. Nitekim kısa bir süre sonra Sir Ernest Cassel, Winston Churchill ile görüşmüş, Churchill de ödenecek paralar Türk Hükümeti'nin kasasına girmeyeceğinden İngiliz Hazinesi tarafından tahvil sahiplerine ait taleplerin karşılanmasında bir sakınca görmemiştir¹⁶³⁵.

İngiliz Hazinesi'nin Reşadiye gemisi ile ilgili tahvilleri satın almak için harekete geçmesi ise Mayıs 1915'i bulmuştur. İngiliz Hazinesinin yaptığı teklif; tahvillerin %82'sinden biraz daha fazla olan bir değerde satın alınması ve buna karşılık tahvil sahiplerinin İngiliz Hükümeti'ne ve Türk Hükümeti'ne karşı herhangi bir başka hak iddiasının ortadan kaldırılmasıydı. Bunun üzerine NBT'den Sir H. Babington Smith, R. Hecht, Vickers'dan Sir Vincent Caillard, J. H. Newcombe, C. D. Seligman gibi tahvil sahibi şirketlerin temsilcileri Mayıs ve Haziran 1915'te bu teklifi değerlendirmek üzere bir araya gelmişlerdir. Ancak komite, Hazine tarafından yapılan söz konusu teklifin adil

¹⁶³¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Dreadnought No. 3', Rechadiéh.

¹⁶³² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', NBT Babington Smith'den Tevfik Paşa'ya 15.09.1914'te gönderilen mektup.

¹⁶³³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', R. M. Kindersley'den Babington Smith'e 22.09.1914'te gönderilen mektup.

¹⁶³⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', R. M. Kindersley'den Babington Smith'e 01.10.1914'te gönderilen mektup.

¹⁶³⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', İngiliz Amirallik Birimi- Sir Francis Hopwood'a 16.10.1914'te gönderilen mektup.

olmadığına ve mümkünse teklifin kabul edilebilir bir şekilde değiştirilmesi gerektiğine, bunun için de Hazine ile tekrar görüşme yapılmasına karar vermiştir¹⁶³⁶.

İngiliz Hükümeti'nin taraflara yaptığı haksızlık ve yarattığı zarar-zıyan o günlerde önde gelen tahvil sahiplerinden Lazard Brothers & Co.'dan Mr. R. M. Kindersley tarafından çok açık bir şekilde dile getirilmiştir. R. M. Kindersley 1 Mayıs 1915'te Babington Smith'e görüşlerini içeren şu mektubu yazmıştı:

“Çok kuvvetle hissediyorum ki Hükümet tahvil sahiplerine çok adaletsiz davranıyor. Bence teklif reddedilmeli ve kendimizi aşağıdaki gerçeklere dayandırmalıyız: (1) Hükümet bu gemiyi (Reşadiye'yi kastediyor) ele geçirdiğinde, Türkiye ile savaşmıyordu, bir süre daha da savaş durumu ortaya çıkmadı. (2) Hükümetin gemiyi ele geçirmesi ile derhal Türkiye'ye ödeme yükümlülüğü doğmuştu ve Hükümet bu yükümlülüğü hemen yerine getirmiş olmalıydı (ama getirmemiştir). (3) Eğer doğru hatırlıyorsam, İngiliz Hükümeti, Türkiye'den tahvil sahiplerine ödeme yapabilmesi için yazılı yetki belgesi almıştı ve Türk otoriteleri tahvil sahiplerine ödeme için İngiliz Hükümeti'ne gitmelerini bildirmişti. (4) Bu tür bir yetkinin Türkiye'den alındığını bildiren makbuz, İngiliz Hükümeti'nin tahvil sahiplerine borçlu olduğunu gösteriyor. Sonradan savaşın gerçekleşmesi ise hükümetimizin tahvil sahiplerine olan borcunu değiştirmiyor... Hükümet dürüst olmayan bir biçimde bu teklifle 150.000 pound'dan fazla bir tasarruf sağlasa bile, bu çok az şey ifade ediyor, ama şimdi büyük bir çoğunluğu savaşın etkilerinden ciddi bir biçimde acı çeken mali kurumlardan oluşan tahvil sahiplerine çok şey ifade ediyor... Hazine kasıtlı bir şekilde bizden ne kadar çalabileceğini düşünüyor... Kamuoyu bizim lehimize çok güçlü bir şekilde çalışacak ve teklifi kınayacak ve sahtekârlığını tam olarak takdir edecektir”¹⁶³⁷.

Başta Babington Smith olmak üzere, tahvil sahiplerinin temsilcilerinden oluşturulan söz konusu komitenin girişimleri sonucunda İngiliz Hazinesi, Reşadiye gemisine bağlı tahvilleri makul şartlarda satın almayı kabul etmiştir. İngiliz Hazinesi söz konusu tahvilleri, %96'nın biraz üzerindeki bir nominal değerden (%96,3/8) ve 14 Eylül 1914'ten itibaren işletilecek %4 gecikme faizi ile almayı teklif etmişti. Hazine'nin getirdiği bu yeni açılım ise komitenin büyük bir çoğunluğu tarafından onaylanmış ve

¹⁶³⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', Minutes of Meeting of Billholders' Committee held at Vickers House, Westminster, 03.05.1915.

¹⁶³⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', R. M. Kindersley'den Babington Smith'e 01.05.1915'te gönderilen mektup.

böylece İngiliz Hükümeti tahvilleri satın alarak hem Reşadiye gemisinin sahibi, hem de tahvilleri mülkiyetinde tutan taraf olmuştu¹⁶³⁸. Bunun hemen arkasından da tahvil bedellerinin sahiplerine ödenmesi için Bank of England görevlendirilmişti. Belirlenen prosedüre göre Reşadiye gemisine ait ödenmemiş tahvil ve kuponlar (faiz) Bank of England'a teslim edilecekti. İngiliz Hazinesi de tahvillere ve beyannamelere ait işlemler düzgün bir şekilde yerine getirildikten hemen sonra gerekli ödemeleri Bank of England'a yapacaktı¹⁶³⁹. Nitekim 1921 ortalarına gelindiğinde Reşadiye gemisine ait tüm tahvil bedellerinin üzerinde anlaşmaya varılan değer üzerinden (tahvillerin yaklaşık 850.000 sterlini ödenmiştir) sahiplerine ödendiği anlaşılmaktadır.

Buna karşın sözleşmenin şartlarını tam manasıyla yerine getirmedikleri gerekçesiyle Türk Hükümeti'nce Mart 1913'te ertelenen son taksit tutarı olan 179.650 sterlinlik bakiyenin İngiliz Hükümeti'nce gemi inşaat firmasına ödenip ödenmediği bilinmemektedir. Sir H. Babington Smith'in verdiği bilgilere göre; 179.650 sterlinin yapımcı firmalara ödendiğine inanılmaktaydı, zira bu firmalar hiçbir hak iddiasında bulunmamışlardı¹⁶⁴⁰.

5.3.1. Türk Hükümeti'nin Reşadiye Gemisindeki Hak İddiası

İngiliz Hükümeti'nin Reşadiye zırhlısına ait tahvilleri satın alarak, hazine bonoları ile ilgili yükümlülüğü yerine getirmiş olması bankayı bir nebze rahatlatırsa da, banka açısından sorunlar bitmemişti. Şimdi NBT'nin önünde, bankayı çok uzun yıllar uğraştıracak bir mesele bulunmaktaydı; zira Türkiye'nin savaşa girmesi ile bankanın Londra Temsilciliği, İstanbul'daki Genel Müdürlüğünden ayrı bir varlık haline gelmiş ve Osmanlı Hükümeti adına hesaplarda tutulan 179.650 sterlinin yurtdışına çıkması mümkün olmamıştı. Kaldı ki söz konusu tutar 28 Mart 1913'te, Osmanlı Hükümeti'nin zırhlının son taksitini ödenmemesi talimatıyla NBT Londra'dan, İstanbul'a transfer edilmemiş olsaydı, söz konusu tutar savaş çıkınca muhtemelen İngiliz Hükümeti'nce bloke edilecekti. Savaş bittiğinde ise NBT İstanbul, 1913'te kendi inisiyatifıyla Türk Lirasına çevirdiği ve o zamandan beri hesaplarında beklettiği 197.615 Liralık bedeli kime

¹⁶³⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', Minutes of Meeting of Billholders' Committee held at Vickers House, Westminster, 28.06.1915.

¹⁶³⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Dreadnought No. 3', The Secretary- The Treasury Chambers'dan Sir H. Babington Smith'e 04.07.1915'te gönderilen mektup.

¹⁶⁴⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Sir H. Babington Smith'den 22.01.1920'de gönderilen "Turkish Dreadnought" başlıklı mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Dreadnought No. 3', S. de Bilinski'den Mr. Dickson'a Mayıs 1921'de gönderilen mektup.

ödeyeceğini ve hangi para cinsinden ödeyeceğini bilmemekteydi. Paranın mülkiyetinin kime ait olduğu konusunda; İngiliz Hükümeti ve yapımçı firmaların tutumları hakkında bir bilgi gelene kadar karar verilemezdi. Ama banka, bu miktarın Osmanlı Hükümeti'ne ait olduğunu ve borcun İngiliz Sterlini cinsinden ödenmesinin zorunlu olduğunun da farkındaydı¹⁶⁴¹.

Ancak Türk parasının savaştan önceki değeriyle o günkü değeri arasında büyük farklar ortaya çıkmış, Türk Lirası, İngiliz Sterlini karşısında çok değer kaybetmişti. NBT'nin hesaplarında bekleyen 197.615 Türk Lirasının sterlin karşılığı savaştan önce (28.03.1913) 179.650 sterlin seviyesindeyken, savaştan sonra (31.12.1919) 52.003 sterlin seviyesine düşmüştü. Belli ki NBT bu parayı sterlin olarak öderse çok zarar edecekti. Bu nedenle Reşadiye zırhlısının son taksitinin 28 Mart 1913'te yapımçı firmalara ödemesinin Osmanlı Hükümeti'nce durdurulduğu gerekçesiyle, döviz kurlarındaki değişimden Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu olduğunu iddia ederek, söz konusu parayı 197.615 Türk Lirası olarak ödeyip, bu hesabı kapatmak niyetindeydi¹⁶⁴².

Diğer taraftan NBT, Reşadiye zırhlısıyla ilgili olarak çok uzun süredir yapımçı firmaların hesabında tuttuğu, akıbeti meçhul 197.615 Türk Lirasının mülkiyet sorumluluğundan bir an önce kurtulmak istemekteydi. Nitekim Eylül 1921'de İstanbul'daki müdür Bilinski, Sir Adam Block sayesinde o sırada İstanbul'u ziyarete gelen İngiliz Hazinesi'nde üst düzey görevlilerden biri olan Sir Basil P. Blackett ile bir temas kurmuş ve konuya ilişkin bir memorandum teslim ederek, İngiliz Hükümeti nezdinde meseleye dikkat çekmişti. Sir Blackett'in bu göstermelik ziyaretinin asıl amacı; British Trade Corporation'ın Bulgaristan'da açmayı planladığı bir şube ya da bir banka için ön araştırmalar yapmasıydı¹⁶⁴³. Basil P. Blackett 17 Kasım 1921'de gönderdiği mektupta; meselenin her açıdan incelendiğini, ancak tam anlamıyla tatmin edici bir sonuca varılamadığını bildirmişti. Bununla birlikte Mr. Blackett, İngiliz Hazinesi'nin, mülkiyetin belirsiz olması nedeniyle haklarından feragat ettiğini, söz konusu paranın Türk Hazinesi'nin acil ihtiyaçları için işgal altındaki İstanbul'da Müttefiklerin kurduğu "Geçici Komisyon"un (Provisional Financial Commission) kontrolüne bırakmaya hazır

¹⁶⁴¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Thompson'dan Dickson'a 06.08.1919'da gönderilen mektup.

¹⁶⁴² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Schedule J., Constructors of Warship – L.T. 197,615; aynı yerde DREADNOUGHT RECHADIE; aynı yerde Bilinski'den Dickson'a 30.11.1921'de gönderilen mektup.

¹⁶⁴³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Bilinski'den Dickson'a 30.09.1921'de gönderilen mektup.

olduğunu da belirtmişti. Kısacası o günlerde İngiliz Hazinesi'nin Türk Hükümeti'ne ait olan bu paraya yönelik bir iddiası bulunmamaktaydı. NBT'den müdür Thompson'ın söylediğine göre, İngiliz Hükümeti mali sıkıntıları nedeniyle Türk Hükümeti'nin lehine haklarından feragat etmişti¹⁶⁴⁴.

21 Kasım 1921'de İngiliz Hazinesi'nden H. G. Fass de Sir Adam Block'a bir mektup göndererek, Türklere yaklaşırken izlenmesi gereken yol ile ilgili görüşlerini bildirmiştir. Mr. Fass, İngiliz Hükümeti'nin Türk maliyesinin çaresizliğini ve çıkarlarını göz önünde bulundurarak, Türklerin harcamalarının zaten Geçici Komisyon'un kontrolünde olduğu için parayı Türklere bırakmanın uygun olduğunu vurgulamıştır. Diğer yandan Türklerin paranın varlığından haberdar olduğunda paranın mutlak sahibi olduklarını ve istedikleri gibi kullanım hakkına sahip olduklarını iddia edeceklerini de belirtmiştir. Fass'e göre, Türk Hükümeti'nin o güne kadar söz konusu parayı talep etmemesinin nedeni büyük ihtimalle bu paranın varlığından haberdar olmamalarıydı. Bu durumda İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri, yetkisi dâhilinde NBT'ye, parayı Geçici Komisyon'a devretme talimatı verebilirdi. Öte yandan, Sir Adam Block da İstanbul'da sahip olduğu konumu kullanarak, söz konusu paranın Geçici Komisyon'un uygun gördüğü her türlü şekilde kullanılmasına ilişkin Türk Maliye Bakanı'nı ikna edebilirdi¹⁶⁴⁵.

NBT kanadı, Blackett ve Fass'in mektuplarında bahsettiği öneriyi gerçekleştirmek için o sırada Müttefikler arası Finansal Komisyon (Interallied Financial Commission) üyesi olan Sir Adam Block'un resmi sıfatıyla görüşmeleri yürütmesi konusunda Londra'dan onay istemiştir. Bundan sonraki adımda ise NBT İstanbul yönetimi ve Sir Adam Block, Türk Hükümeti'ne nasıl yaklaşılacakları konusunda bir plan yapmışlardır. Sir Adam Block'a göre Hükümet ile müzakerelere başlamanın en iyi yolu; Maliye Bakanı ile görüşülmesi ve her zaman paraya çok ihtiyacı olan Türklere Reşadiye hakkında bir şeyler yapmanın mümkün olabileceğine dair bir imada bulunulmasıydı. Yani NBT, sterlin olarak ödeme yapmamak için Türk Hükümeti'nin paraya olan ihtiyacını kullanacaktı. Nitekim Sir Adam Block bu plan doğrultusunda Maliye Bakanı ile görüşmüş ve Reşadiye zırlısıyla ilgili olarak 1913'ten beri NBT'nin hesaplarında tutulan parayı Türk

¹⁶⁴⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul H. Thompson'dan 14.02.1924'te Adam Block'a gönderilen "Confidential" mektup; aynı yerde Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Memorandum re Dreadnought "RECHADIE", 05.12.1923.

¹⁶⁴⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Treasury Chambers H. G. Fass.'dan Sir Adam Block'a 21.11.1921'de gönderilen mektup.

Hükümeti'ne ödemek için İngiliz Hazinesi'nden izin alabileceğini söylemiştir. Maliye Bakanı'nın tutarın hangi döviz cinsinden ödeneceği sorusu üzerine ise Adam Block, ödemenin Türk Lirası olacağı yönünde hiçbir tereddütün olmadığını belirtmiştir. Bu görüşmeden hemen sonra da Maliye Bakanlığı'ndan bir temsilci NBT'den Bilinski'yi ziyaret etmiş ve söz konusu tutarın NBT'nin hesaplarında hangi döviz cinsinden tutulduğunu ve ödemenin hangi döviz üzerinden yapılacağını sormuştur. Bilinski'ye göre, Türk Hükümeti yakın zamanda kendileri ile anlaşmaya razı olacak ve muhtemelen bir düzenleme yapılacaktır. Şayet bu gerçekleşir de, Türk Hükümeti'ne değeri çok düşmüş olan Türk Lirası ile ödeme yapmayı kabul ettirebilirlerse *“ağır bir değirmen taşı boyunlarından alınır gibi”* bir zafer elde etmiş olacaklardı¹⁶⁴⁶.

Bu arada NBT İstanbul'dan Harold Thompson bankanın sterlin ödeme yükümlülüğünü ortadan kaldırmak için türlü bahaneler üreterek, bunları Türk Hükümeti'ne kabul ettirmeleri için Londra'daki yönetime tekliflerde bulunmaktaydı. Bu bahaneler; kontratın İstanbul'da imzalanmış olması, 179.650 sterlinin Mart 1913'te Osmanlı Hükümeti'nin talimatıyla müteahhit firmalara ödenmemesi gibi sudan sebeplerdi. Buna karşın İstanbul'daki yönetimin aksine, NBT'nin Londra'daki kanadı ise hiçbir dayanağı olmayan bu bahaneleri dikkate almamak eğilimindeydi. Yine görüşlerine başvurulmuş Sir H. Babington Smith¹⁶⁴⁷ ve NBT'nin yasal danışmanı Mr. Gregoire Apikian da, gerek yasal anlamda, gerekse de gerçekte, Reşadiye'nin, Osmanlı Hükümeti'ne veya inşaatçılara bir gün ödemek zorunda kalınacak bedelinin sterlin üzerinden ödenmesi gerektiğini bildirmişlerdi. Zira sözleşmedeki her türlü yükümlülük sterlin cinsinden ifade edilmiş, zırlı sterlin döviz cinsinden satılmış, tahviller sterlin olarak düzenlenmiş, müteahhit firmalara ödemeler sterlin olarak yapılmıştı. Üstelik Mart 1913'te Osmanlı Hükümeti tarafından son taksidin müteahhitlere ödenmemesi emri verildiğinde, 179.650 sterlinin Londra'dan İstanbul şubesine aktarılması ve burada o günkü kurdan (1.10) Türk Lirasına çevrilerek, hesaplarda TL cinsinden bekletilmesi de Osmanlı Hükümeti'nin talimatıyla olmamıştı¹⁶⁴⁸.

¹⁶⁴⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul Bilinski'den 23.11.1921, 24.11.1921 ve 30.11.1921'de Dickson'a gönderilen mektuplar.

¹⁶⁴⁷ Sir H. Babington Smith, 18.07.1911'de Ahmed Cemal Bey ile birlikte finansal kontratı NBT adına imzalayan kişiydi. Sözleşmeyi Türk Hükümeti adına Maliye Nazırı Nail Bey, Armstrong, Brown & Vickers şirketleri adına da A. Vere imzalamıştı.

¹⁶⁴⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Sir H. Babington Smith'den 22.01.1920'de gönderilen "Turkish Dreadnought" başlıklı mektup; aynı yerde ACHAT de VAISSEAU de GUERRE CONTRAT FINANCIER; aynı yerde, Monsieur Gregoire Apikian'dan NBT Mr. De Bilinski'ye 27.01.1920'de gönderilen mektup; aynı yerde H. Thompson'dan

NBT'nin İstanbul'daki yöneticileri ise 197.615 Türk Liralık ödeme yapma konusundaki ısrarını sürdürmekteydi. Fakat bu teklif artık uyanan Maliye tarafından kabul edilmemişti¹⁶⁴⁹. Sir Adam Block ise son koz olarak hem Maliye Bakanı, hem de Cavid Bey'e; Türk Hükümeti'nin fikrini değiştirmemesi halinde paranın sonsuza kadar kaybedebileceği tehditinde bulunmuştu. Harold Thompson da Sir Adam Block'tan aldığı talimat üzerine, Temmuz 1922'de Maliye Bakanlığı'ndan Davut Efendi'ye; Osmanlı Hükümeti lehine feragat edilen 197.615 Türk Liralık teklifin üzerinden uzun süre geçmesi nedeniyle durumun Hazine'ye bildirilmek zorunda olduğunu, şayet böyle bir şey olursa da İngiliz Hükümeti'nin teklifini geri çekerek, Hazine'nin fonları devralabileceğini bildirmişti¹⁶⁵⁰.

Anlaşılabacağı üzere NBT yönetimi elindeki tüm kozları kullanarak, Türkleri bir an önce Türk Lirası olarak 197.615'lik ödemeye razı etmeye ve konuyu bir an önce kapatmaya çalışmaktaydı. Ancak Türk Hükümeti de bu aşamada kararlılığını sürdürmekteydi. Nitekim Aralık 1922'de İstanbul Defterdarlığı'ndan, 14.06.1911'de imzalanan kontratla siparişi verilen Reşadiye gemisinin 8. taksit bedeli olan 179.650 sterlinin Ankara Hükümeti tarafından talep edildiğine dair bir yazı gönderilmiştir¹⁶⁵¹. Bu yazı geldiğinde NBT yönetimi de Reşadiye sözleşmesindeki maddeleri didik didik inceleyip, sözleşmenin öngördüğü bir tazminata karşı bankanın çıkarlarını korumak için hangi adımların atılması gerektiğini araştırmaktaydı. Nisan 1923'te Türk Hükümeti ile anlaşmak üzere Ankara'ya giden H. Thompson ise hiçbir sonuç alamadan eli boş dönmüştü¹⁶⁵².

Diğer taraftan Reşadiye sorununda Lozan Antlaşması'ndan da bir şeyler beklenmekteydi. Şubat ayındaki Lozan görüşmeleri sırasında Lord Curzon, Reşadiye meselesine değinerek, Türklerin tazminat talebini neredeyse yok saymaya çalışmıştı. Daha sonra ise Curzon, iki savaş gemisine eşdeğer tutardaki sterlin için o güne kadar zorlu bir şekilde direnmiş olduğu "Reparations" (tamirat) havuzuna ödeme yapmaya rıza

19.02.1922'de A. G. M. Dickson'a gönderilen memorandum; aynı yerde A. G. M. Dickson'dan H. Thompson'a 30.01.1922'de gönderilen "Dreadnought RECHADIE" başlıklı mektup.

¹⁶⁴⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul H. Thompson'dan 14.02.1924'te Adam Block'a gönderilen "Confidential" mektup.

¹⁶⁵⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul Mr. de Bilinski'den 18.08.1922'de Dickson'a gönderilen D 2110 No'lu "Confidential" mektup.

¹⁶⁵¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul'dan 19.12.1922'de NBT London'a gönderilen mektup.

¹⁶⁵² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Dickson'dan Babington Smith'e 24.06.1923'te gönderilen mektup.

göstermişti. Eğer Lord Curzon'un bu önerisi gerçekleşirse bu durum dretnot depozitinden sorumlu olduğu kesin gözükürken banka için çok yararlı olacaktı¹⁶⁵³.

Lozan'da 7 Temmuz 1923'te bir anlaşmaya varıldığına dair haberler gelince, ilk göz atılan Antlaşma'nın 57. Maddesi olmuştur. Ancak bir ay önce Sir Adam Block'un ele geçirdiği taslak metinde yazılı olduğu şekilde bankanın umut ettiği bir iyileşme olmamıştı¹⁶⁵⁴. Bununla birlikte Sir Adam Block, Türk Hükümeti'nin mali zorluklarından dolayı her nereden olursa olsun para bulmaya çalıştığını, bu nedenle geçmişe göre daha uzlaşmacı olacaklarını düşünmekteydi¹⁶⁵⁵.

Bu arada 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması sırasında mevcut Osmanlı borçları yeni bir statüye bağlanmıştı¹⁶⁵⁶. Antlaşmanın 46. Maddesi uyarınca 846.100 sterlinlik %5 faizli, 1911 yılı savaş tahvillerine ilişkin borçlar da, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde kurulmuş bazı devletler tarafından ödenmesi gereken borçlar olarak kabul edilmişti. Zira söz konusu hazine tahvilleri, antlaşmanın Mali Hükümler Bölümü'ndeki Osmanlı Devlet Borçları Kısımında yer alan "*1 Kasım 1914 Tarihinden Önceki Osmanlı Devlet Borcu Çizelgesi*"nde gösterilmişti¹⁶⁵⁷. Ayrıca, Lozan Konferansı sonrasında imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın Bölüm: II Parasal Hükümler, Kesim: II "*Çeşitli Hükümler*" başlığı altındaki 58. Maddesi gereğince Türkiye, Osmanlı Hükümeti'nce İngiltere'ye ısmarlanmış olup, Britanya Hükümeti'nce 1914 yılında müsadere edilmiş savaş gemileri için ödenmiş bulunan paraların geri verilmesini, ne Britanya Hükümeti'nden, ne de onun uyruklarından istememeyi kabul etmiş, bu konudaki her türlü iddiasından ise vazgeçmişti¹⁶⁵⁸.

¹⁶⁵³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Mr. Dickson'dan 08.02.1923'te Sir Henry Babington Smith'e gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, S. D. Waley'den Mr. Dickson'a 26.06.1923'te Lozan, Hotel Beau Rivage'den gönderilen mektup.

¹⁶⁵⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Mr. Dickson'dan Mr. S. D. Waley'e (Lozan'daki İngiliz delegelerinden) 09.07.1923'te gönderilen mektup.

¹⁶⁵⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Sir Adam Block'tan Mr. Dickson'a 03.10.1923'te gönderilen mektup.

¹⁶⁵⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun borçları ondan kopan bütün devletlere taksim edilmişti. Bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, c. 1, Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 106-113.

¹⁶⁵⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Memorandum Turkish Treasury Bonds (Warship) 1911, 06.01.1926; Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanak Belgeler*, Takım II, c. 2, Cumhuriyetin 50. Yılı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: No. 348, Devlet Basımevi, Paris, 1923, s. 20-21; İ. H. Yeniay, *age.*, 1964, s. 122, 126.

¹⁶⁵⁸ İ. Soysal, *age.*, 2000, s. 113-114.

Ancak Türk Hükümeti, Reşadiye zırhlısının son taksiti için Mart 1913'te bankaya yatırılan 179.650 sterlinlik bakiyenin geri ödenmesi konusundaki ısrarından vazgeçmemişti ¹⁶⁵⁹ . Nitekim İstanbul Defterdarlığı, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından bir müddet sonra, Kasım 1923'te tekrar harekete geçmiş ve Reşadiye zırhlısının son taksiti için o zamanlar bankaya yatırılan 179.650 sterlinlik bakiyenin on gün içinde Defterdarlığın hesabına alacak kaydedilmesini, yatırılmadığı takdirde banka hakkında yasal işlemlere başvurulacağını bildirmiştir¹⁶⁶⁰ . Defterdarlık'tan gelen bu talep yazısı NBT kanadında büyük bir şaşkınlık yaratmış ve muhtelif zamanlarda ortaya koydukları gerekçelerin ilgili makamları ikna edemediği anlaşılmıştır¹⁶⁶¹ . NBT, Türk Hükümeti ile karşı karşıya gelmek istememekteydi ve durum Aralık 1923'te Londra'ya bildirilmişti. Ayrıca bankanın, yerel bir mahkemede, hükümete muhalif bir konuma sokulmasının çok büyük risk taşıdığını, bu noktada yönetim kurulunda herkesin hem fikir olduğunu söylemişti¹⁶⁶² .

Ancak bankanın sahibi British Trade Corporation adına Major Day, NBT'nin tüm direniş yollarını kullanarak, Türk Hükümeti'nin talebine karşı koymasını istemiştir¹⁶⁶³ . Bankanın 28 Ocak 1924'te August Cohn'dan aldığı rapora göre; her ne kadar İngiltere, Reşadiye zırhlısına el koyunca doğal olarak zırhlının satın alma bedeli konusunda Osmanlı Hükümeti'ne karşı bir sorumluluk altına girmişse de, Osmanlı Devleti İngiltere'ye karşı savaşa dâhil olup da, düşman ülke ilan edilince Osmanlı Hükümeti'nin hakları da ortadan kalkmıştı. Buna karşın NBT'nin Türk Hükümeti'ne karşı bir

¹⁶⁵⁹ Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği günlerde Hariciye Nezareti'nden Rauf Bey'e bir mektup gönderilmiştir. Mektupta; Türk Hükümeti'nce uygun bir yol izlendiği takdirde İngiliz Türkiye Milli Bankası'nda tahsili mümkün bir meblağın bulunduğu dair bir istihbarat aldıklarından bahsedilmekteydi. Söz konusu paranın miktarını net olarak öğrenmek mümkün değilse de, bu meblağın 200.000 sterlinden aşağı olmayacağı tahmin edilmekteydi. Bu paralar İtilâf zabıtasınca ilan edilen belediye ve zabıta kaidelerine riayet etmedikleri bahanesiyle ahali ve esnaftan kendi polisleri marifetiyle ve makbuz mukâbilinde nakit ceza olarak toplanmıştı. Daha sonra bu paraların İngiliz Türkiye Milli Bankası'nda biriktirildiği ve işgal masrafı karşılığı olarak saklandığı gazetelerde ilan ettirilmişti. Oysaki Lozan'da işgal masrafı ile tazminat meselesinden mütekâbilin vazgeçilmişti. Dolayısıyla Türkiye tebaasından alınmış bu meblağın Türk Hükümeti'ne intikal ettirilmesi gerekmekteydi. Bkz. BOA. HR.İM. Dosya No: 20 Gömlek No: 58 (Rauf Beyefendi'ye mektup, 02 Ağustos 1923 [2 Ağustos 1339]).

¹⁶⁶⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, İstanbul Defterdarlığı'ndan 10.11.1923'te NBT İstanbul'a gönderilen mektup.

¹⁶⁶¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul'dan İstanbul Defterdarlığı'na 13.11.1923'te gönderilen mektup.

¹⁶⁶² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul H. Thompson'dan Major Julian Day'e 10.12.1923'te gönderilen mektup.

¹⁶⁶³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Major Julian Day'den NBT İstanbul H. Thompson'a 12.12.1923'te gönderilen telgraf.

sorumluluğu var gözükmekteydi¹⁶⁶⁴. Kaldı ki Lozan Antlaşması'nın hükümleri, banka ile Türk Hükümeti arasındaki ilişkileri etkilememekteydi. Lozan Antlaşması'nın 58. Maddesi taraflardan bazılarını meseleden çıkarsa da, NBT, Osmanlı yasalarına tâbi bir Osmanlı şirketi olduğundan, Türk Hükümeti ve banka bunun dışında kalmaktaydı¹⁶⁶⁵. Ayrıca aynı Antlaşmanın 84. Maddesinde, söz konusu meblağın ödenebileceği para birimine spesifik olarak değinilmişti¹⁶⁶⁶.

Türk Hükümeti de o zamanlar kendini bu meselede çok güçlü bir zeminde hissetmekle birlikte, yine de Tahkim'e gitmek istememiş, bir düzenleme umudu olduğu sürece dostane bir anlaşma lehinde tavır almıştır¹⁶⁶⁷. Nitekim Türk Hükümeti'nin avukatı Hamid Bey, NBT'nin İstanbul'daki müdürü Thompson'ı ziyaret ederek, Türk Hükümeti'nin Reşadiye zırhlısı ile ilgili taleplerini tekrar hatırlatmıştır. Bu talep; Maliye'nin savaştan önce yatırdığı paranın geri dönüşü olarak, 179.650 sterlinin Ankara'daki Maliye Bakanlığı'nın hesabına alacak kaydedilmek üzere İstanbul Defterdarlığı'na yatırılması idi¹⁶⁶⁸. O sırada durumun ciddiyetinin farkında olan British Trade Corporation'ın başkanı Mr. Dickson da konuyu görüşmek üzere İstanbul'a gelmiş ve 17 Mart 1924'te H. Thompson ve Türk Hükümeti'nin avukatı Hamid Bey ile bir toplantı yapmıştı. Banka savaş öncesinden kalma bu yükümlülüğünü kabul etmekle birlikte, ödemenin Türk Lirası cinsinden yapılması gerektiği konusunda ısrar etmişti¹⁶⁶⁹. Zira o günlerde bankanın asıl zorluğu muhtemelen söz konusu sterlin toplamının elinde

¹⁶⁶⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5, 1911-1926, Copy of the Opinion of Counsel (Mr August Cohn) in the Matter of Contracts in Relation to the Dreadnought "RECHADIE", 28.01.1924.

¹⁶⁶⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Memorandum Re Dreadnought "RECHADIE", 05.12.1923.

¹⁶⁶⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul, H. Thompson'dan A. G. M. Dickson'a 29.04.1924'te gönderilen "Confidential" mektup. Precis of Interview between Mr. Dickson and Mr. Thompson on behalf of the bank & Hamid Bey, the legal Representative of the Comissary of Finance at Angora on the subject of the battleship "Reshadieh" which took place at the National Bank of Turkey on Thursday, March 17th, 1924 at 3 p.m.

¹⁶⁶⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul, H. Thompson'dan A. G. M. Dickson'a 29.04.1924'te gönderilen "Confidential" mektup. Precis of Interview between Mr. Dickson and Mr. Thompson on behalf of the bank & Hamid Bey, the legal Representative of the Comissary of Finance at Angora on the subject of the battleship "Reshadieh" which took place at the National Bank of Turkey on Thursday, March 17th, 1924 at 3 p.m.

¹⁶⁶⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul H. Thompson'dan A. G. M. Dickson'a ve Adam Block'a 14.02.1924'te gönderilen "Confidential" mektuplar; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul, H. Thompson'dan A. G. M. Dickson'a 29.04.1924'te gönderilen "Confidential" mektup.

¹⁶⁶⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul, H. Thompson'dan A. G. M. Dickson'a 29.04.1924'te gönderilen "Confidential" mektup. Precis of Interview between Mr. Dickson and Mr. Thompson on behalf of the bank & Hamid Bey, the legal Representative of the Comissary of Finance at Angora on the subject of the battleship "Reshadieh" which took place at the National Bank of Turkey on Thursday, March 17th, 1924 at 3 p.m.

olmamasıydı, bu yükümlülüğünün karşılığı olarak ise elinde değer kaybına uğramış Türk Lirası cinsinden bir para bulunmaktaydı¹⁶⁷⁰.

NBT'nin yöneticilerine göre, şayet bir anlaşma yapılamazsa, banka bu iddiasında her türlü yoldan direnecekti. Çünkü bu banka için bir ölüm-kalım meselesiydi. Bu işlem 1914'ten beri bankanın hükümetle yaptığı tek işlemdi ve ödenmesi istenen rakam, bankanın 250.000 sterlinlik ödenmiş sermayesinin 4/5'ini alıp götürecekti. Türklerin iddiası gerçekleşirse, bu son darbe, ülkenin tek İngiliz bankasını mahvedecekti. Ancak uzun süren görüşmenin ardından hiçbir bir sonuca varılamamış, NBT bu defa da arabuluculuk konusunda deneyimli ve ikna kabiliyeti yüksek bir avukat olan Maitre Masliah'ı Türk Hükümeti ile görüşmeleri yürütmek amacıyla görevlendirmiştir. Maitre Masliah o sıralarda hem bankanın yönetim kurulunda, hem Alwyn Parker Co.'da, hem de Aydın demiryollarında yasal danışman olarak görev yapmaktaydı¹⁶⁷¹.

Maitre Masliah Mayıs başlarında Türk Hükümeti'nin NBT'ye yönelik iddiasını dostane bir şekilde çözmek ve bir teklifte bulunmak üzere Ankara'ya gitmiştir. Masliah, Maliye Bakanı'nı, Ankara Hükümeti'ne bir uzlaşma önerisinde bulunmaya ikna etmekle birlikte, piyasa fiyatı 1500 sterlin olan 7201 tahvil ve 20.000 sterlin nakit para, yani toplamda; 21.500 sterlin gibi çok düşük bir bedel teklif etmiştir. Bankanın yönetim kurulu üyelerinden Edwin Whittal de, Türk Hükümeti'nin elinin çok dar olduğunu ve 200.000 Liralık bir teklifin kaçırılmayacak kadar iyi olduğunu söylemiştir¹⁶⁷². Ancak söz konusu teklif, hükümetin resmi hukuk danışmanı Hamid Bey'in "*hükümetin bankadan tam olarak sterlin tutarı için yasal bir iddiaya sahip olduğu*" şeklindeki görüş bildiren raporu Bakanlar Kurulu'na sunmasıyla birlikte kabul görmemiştir. Ankara Hükümeti bunun üzerine İstanbul Defterdarlığı'na¹⁶⁷³ NBT hakkında yasal işlemleri en kısa zamanda

¹⁶⁷⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Copy of the Opinion of Counsel (Mr August Cohn) in the Matter of Contracts in Relation to the Dreadnought "RECHADIE", 28.01.1924; aynı yerde, NBT İstanbul, H. Thompson'dan A. G. M. Dickson'a 29.04.1924'te gönderilen "Confidential" mektup. Precise of Interview between Mr. Dickson and Mr. Thompson on behalf of the bank & Hamid Bey, the legal Representative of the Comissary of Finance at Angora on the subject of the battleship "Reshadieh" which took place at the National Bank of Turkey on Thursday, March 17th, 1924 at 3 p.m.

¹⁶⁷¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul, H. Thompson'dan A. G. M. Dickson'a 29.04.1924'te gönderilen "Confidential" mektup.

¹⁶⁷² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul, Dickson'dan Julian Day'e 20.03.1924'te gönderilen mektup).

¹⁶⁷³ O sırada Defterdar Reşid Bey'di.

başlatması için talimat vermeye karar vermiştir¹⁶⁷⁴. Görünen o ki, görüşmelerden netice alınamayınca, Maliye Vekâleti dava sürecini başlatmıştı.

Bu görüşmeden sonra Maitre Masliah, 21 Haziran 1924'te British Trade Corporation yetkilileriyle görüşmek üzere Londra'ya hareket etmiştir. Masliah Londra'da British Trade Corporation'ın kendisine verdiği Reşadiye gemisine ait dosyayı inceleyerek, görüşlerini Dickson'a sunmuştur. Masliah'a göre, Türk Hukuku kapsamında, Osmanlı Hükümeti ile banka arasında doğrudan temas kurulamazdı ve Türkiye, savaş gemisinin yapımcıları ile ilgili birtakım noktaları kesin olarak açıklığa kavuşturamadığı sürece ve bu noktalara ilişkin bir hakem kararı elde etmedikçe bir sonuç alamazdı. Zaten Masliah'a göre Hamid Bey davanın özünü kavrayamamıştı ve muhtemelen gerekli veriye sahip olmamasından dolayı, hükümete verdiği bu en son tavsiye hâlâ eski argümanlara dayanmaktaydı. Ancak Masliah, Türk Hükümeti'nin, "*çürütmenin nispeten basit olamayacağı*" bir dava açmak için gerekli verilere sahip olup olmadığından tam da emin değildi. Şayet böyle bir durum ortaya çıkarsa Türklerle dostane bir çözüm için o zaman görüşülmeliydi¹⁶⁷⁵.

Temmuz sonlarında ise Türk Hükümeti'nin İstanbul'daki yasal danışmanı Hamid Bey, Masliah'a; kişisel olarak meseleyi mahkemeden uzak tutmanın hâlâ mümkün olabileceğini düşündüğünü, bu nedenle Ankara'ya giderek, Türk Hükümeti ile görüşmelere yeniden başlamasını ve küçük fedakârlıklar yaparak, meseleleri dostane bir şekilde halletmesinin mümkün olabileceğini tavsiye etmiştir. Hamid Bey kesin bir beyanda bulunmaya yetkili olmamasına rağmen, Türk Hükümeti'nin 179.650 sterlinlik talebine kısmen bir karşılık olarak, bankanın elinde kalan ödenmemiş tahvillerin bir kısmının veya tamamının üzerinde anlaşılacak bir değer karşılığında, Bakanlığa devredilmesinin ihtimal dâhilinde olduğundan da söz etmiştir. Oysaki Maitre Masliah'a göre bizzat yakından tanıdığı Hamid Bey, üstlerinden kesin emirler almadıkça böyle davranamaz, onların talimatlarından sapmaya cesaret edemezdi. Bu sebeple söz konusu

¹⁶⁷⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul, Thompson'dan A. G. M. Dickson'a 09.04.1924'te gönderilen "Confidential" mektup; aynı yerde NBT İstanbul'dan A. G. M. Dickson'a 21.06.1924'te gönderilen "Confidential" mektup; aynı yerde NBT İstanbul'dan A. G. M. Dickson'a 22.06.1924'te gönderilen telgraf.

¹⁶⁷⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, A. G. M. Dickson'dan (British Trade Co.), R. Kay ve Harold Thompson'a (Joint Managers) 26.06.1924'te gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT Harold Thompson'dan A. G. M. Dickson'a 21.06.1924'te gönderilen mektup; aynı yerde R. Kay ve Harold Thompson'dan (Joint Managers), A. G. M. Dickson'a (British Trade Co.) 03.07.1924'te gönderilen mektup.

dava tehdidi, Ankara Hükümeti'nin kurguladığı Doğu pazarlık zincirinde bir halka, bir düzmeceydi.

Hamid Bey'in zihninde, söz konusu tahvillerin kesin niteliği konusunda bir kafa karışıklığı var gibi görünmekteydi ve savaş gemisine ait bonoların NBT'nin nezdinde olduğuna dair bir izlenimi vardı. Ancak söz konusu tahviller o sırada NBT'nin portföyünde değildi; NBT bunları Ekim 1914'te İngiliz Hazinesi'nin emriyle Bank of England'a göndermişti¹⁶⁷⁶. Tahviller o sırada ise İngiliz Hükümeti'nce, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'ndan kaynaklanan tazminatlarla bağlantılı olarak kurulmuş ya da kurulacak olan Hasar Değerlendirme Komisyonu'nun (Commission for the Assessment of Damage Suffered in Turkey) emrine verilmişti. Zira bunlar, Türk Hükümeti'nin yükümlülükleri olarak, tazminat taleplerinin karşılanacağı havuzun bir parçasını oluşturacaklardı¹⁶⁷⁷.

Bu arada NBT de Türk Hükümeti'ne yeni bir teklifte bulunmak üzere Ankara'da girişimlerde bulunmaktaydı. Bankanın bu defa gündeme getirdiği yeni teklif; NBT'nin Samsun-Trabzon liman projeleri için yapmış olduğu masraflara karşılık Türklerin, Reşadiye gemisine ait hak iddialarından feragat etmeleriydi. Ancak bankanın Fethi Bey kabinesinin önüne getirdiği bu teklif tam kabul edilmek üzereyken Mart 1925'te Fethi Bey kabinesi düşünce konu yine sürüncemede kalmıştı¹⁶⁷⁸. Reşadiye zırhlısına ait ihtilafın tekrar ele alınması için ise 2 yıl daha beklenmek zorunda kalınmıştır. Nitekim 05 Haziran 1927 tarihli Bakanlar Kurulu'nda Burdur Mebusu Mustafa Şeref Bey, Vickers ve Armstrong Şirketleri ile yapılan sözleşmelerden doğan uyuşmazlıkları gidermek üzere bilirkişi olarak görevlendirilince konu tekrar çözüm sürecine girmişti. Bakanlar

¹⁶⁷⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, R. Kay ve Harold Thompson'dan (Joint Managers), A. G. M. Dickson'a (British Trade Co.) 24.07.1924'te gönderilen mektup.

¹⁶⁷⁷ Nitekim 23 Kasım 1923'te İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya arasında Paris'te imzalanan bir sözleşme uyarınca, söz konusu %5 faizli hazine bonolarının Hasar Değerlendirme Komisyonu'nun emrinde usulüne uygun olarak işleme alınması kararlaştırılmıştır. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 15 File 'Turkish Treasury Bands (Warship) 1911 Ottoman Public Debt' 'Turkish Dreadnought file 1925-1926', İngiliz Delegate & President'tan (Commission For The Assessment of Damage Suffered in Turkey) NBT İstanbul'a 15.12.1925'te gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, R. Kay ve Harold Thompson'dan (Joint Managers), A. G. M. Dickson'a (British Trade Co.) 24.07.1924'te gönderilen mektup.

¹⁶⁷⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, Perkins'den Dickson'a 21.06.1930-13.08.1930-13.10.1930'da gönderilen mektuplar.

Kurulu'nun aldığı karara göre bu görevlendirme, anılan şirketlerin karma mahkemelere gitmelerine olanak vermemek için yapılmıştı¹⁶⁷⁹.

Diğer yandan 13 Haziran 1928'de imzalanan ve 1 Aralık 1928'de 1367 sayılı Kanunla onaylanmış olan Paris Sözleşmesi ile Osmanlı Düyunu Umumiyesi'nden Türkiye hissesine düşen dış borçların nihai miktarı, 107.528.461 Türk Lirası olarak kesinleşmişti. Bu tutarın içinde 1911 Harp gemileri istikrazından devreden borç da bulunmaktaydı. Buna göre %5 faizli 1911 savaş gemileri istikrazına ilişkin borç miktarı; 579.399 TL'si ana para, 32.615 TL'si da faiz olmak üzere toplam 612.014 Türk Lirası olarak netleştirilmiş ve bu tutar da Türkiye'nin, itfa süresi 20 yıl, faizi %5 olan, 1911, 1912, 1913 yıllarına ait toplam 3.521.931 (ana para+faiz) Türk Lirası tutarındaki Hazine Bonoları borcu içinde yer almıştı. Bu borç için 22 TL veya 22 £, ya da 500 FRF kıymetinde tahviller çıkartılacak ve Türkiye'nin hissesine 160.088 adet düşecekti. Türk Hükümeti de 12 Ağustos 1929'dan itibaren “%5 Faizli 1928 Hazine Bonoları”nı çıkarmış ve eski Hazine Tahvillerini söz konusu tahvillerle değiştirilmeye başlamıştı. Yıllık mürettebat ise 280.601 TL olacaktı. Ancak söz konusu tahviller konsolide edildiğinden bu aşamadan sonra %5 faizli 1911 savaş gemilerine ilişkin borcun takibi mümkün olamayacaktır¹⁶⁸⁰.

¹⁶⁷⁹ BCA, 30.18.1.1/30.55.9; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File ‘Turkey N. Bk. Of. Chronological File’ 1926-193, Perkins'den Dickson'a 03.10.1928'de gönderilen mektup; S. Güvenç, *age.*, 2011, s. 161.

¹⁶⁸⁰ 13.06.1928 Mukavelesince Borçlar Meclisi tarafından yayınlanan çizelgede; Sultan Osman I dretnotuna ait Périer Bankasınca doğrudan doğruya ihraç edilen %5 faizli tahvillerin de durumu; 2.012.663 lirası anapara, 301.696 lirası faiz olmak üzere, 2.314.359 lira olarak belirlenmişti. Türkiye 1929-1930 ilk mali yılı için £1.435.000 borç ödemesi yapmış, ancak 1929'da patlak veren dünya ekonomik krizinin etkisiyle büyük bir kambiyo buhranı ile karşılaşınca taksit ödemelerinde zorlanmaya başlamıştır. Türkiye taksit ödemeleri için mali durumunun elverişli olmadığı hususunda Borçlar Meclisi'ne açıklamalarda bulunmuş ve 1928 Sözleşmesinin yeniden gözden geçirilmesini teklif etmiştir. Türkiye'nin bu konudaki talepleri 22 Nisan 1933'te Paris'te yapılan yeni bir anlaşmayla kabul edilmiş ve Türkiye'nin borcu 8.578.343 altın lirası olarak yeniden tespit edilmiştir (1 Osmanlı Altın Lirası=9.30 TL paritesine göre 79.778.590 TL). Bu tutarda 962.636.000 franka tekabül etmiş (1 altın lira=112.217 FRF, 1 TL=12 frank) ve buna karşılık “%7,5 Faizli 1933 Türk Borcu Tahvilleri” ihraç edilmiştir. Borcun adı da “%7,5 Faizli Türk Borcu” olarak tespit edilmiştir. Türk Hükümeti de 1933'ten itibaren yeni tahviller çıkartıp, eskileriyle değiştirmeye başlamıştır. 1933-1935 yılları arasında borç taksitleri zamanında ödenmişse de döviz sıkıntısının baş göstermesiyle birlikte kupon sahiplerinin çoğunluğunun mensubu olduğu Fransa ile 29.04.1936'da ödeme kolaylıklarını içeren yeni bir plan üzerinde anlaşılmış ve bu anlaşma 1938'de imzalanan ek bir anlaşma ile sonuçlandırılmıştır. Bu arada Türkiye 30.09.1940 tarihinde de Paris'deki Düyunu Umumiye Meclisi ile hizmet ilişkisini kesmiş ve borçların geri ödemesini T. C. Maliye Bakanlığı üstlenmiştir. Türkiye 25.04.1944 tarihinde ise 1933 Sözleşmesi'nin öngördüğü hak ve yetkilere dayanarak, 10 yıllık erken ödeme kararı almış ve alacaklılara 25.05.1954 tarihini erken ödeme için son müracaat günü olarak ilan etmiştir. Hatta bu süre zarfında tahvilleri daha da erken satın almak suretiyle erken ödeme fiyatının da üstünde fiyatlar vererek, devraldığı Osmanlı borçlarını 25.05.1954 tarihinden önce ödemiş ve borç ödeme sürecini sonlandırmıştır. Bkz. İ. H. Yeniay, *age.*, 1964, s. 140, 145, 153-; B. Özdemir, *age.*, 2010, s. 110-124.

Öte yandan o sıralarda NBT de meseleyi bir an önce çözüme kavuşturmaya çalışmaktaydı; zira bankanın İstanbul'daki Yönetim Kurulu üyelerinden Selah Cimcoz'u da (Djimdjöz Saleh Bey-daha sonra İstanbul mebusu) Ankara'ya aracı olarak göndermeye hazırlanmaktaydı¹⁶⁸¹. Ağustos 1930'da Ankara'daki Mustafa Şeref Bey ile görüşme halinde olan Selah Bey'den gelen haberler ise olumlu yöndeydi. Zira bankanın temsilcileri, Samsun limanına ait planların Haydarpaşa'ya uygulanabileceğini iyi bir şekilde anlatmış, Türkler de bu planların 60.000 sterlinin üzerinde bir değere sahip olduğuna inanmışlardı¹⁶⁸². Eylül 1930'da ise Ankara, NBT adına görüşmeleri yürüten Selah Cimcoz Bey'in önerdiği anlaşmaya Menderes Vadisi planlarının da dâhil edilmesi şartıyla tekliflerinin kabul edileceğini bildirmişti. Neredeyse 17 yıl boyunca, birçok yorucu yazışma, görüşme ve hukuk mücadelesiyle taraflar açısından büyük bir baş ağrısına dönüşen Reşadiye meselesi nihayet Ocak 1931'de çözüme kavuşturulmuştu. Ocak 1931'de Henry E. Pears ve W. J. Perkins, Londra'daki Dickson'a, Ankara'dan gelen haberlerde, Reşadiye ve Docks&Arsenaux ilgili diğer anlaşmanın imzalanmış olduğunu ve artık sadece Cumhurbaşkanı'nın imzasına gönderileceğini bildirmişti.

Nitekim 14 Ocak 1931'de de Gazi Mustafa Kemal Paşa söz konusu anlaşmayı imzalamıştır. Yapılan anlaşmaya göre banka, Samsun-Trabzon liman projeleri (6000 Lira) ve Menderes Vadisi projesindeki hak iddialarından (3000 Lira) vazgeçmenin yanı sıra, Reşadiye ve %5,5 faizli Docks, Arsenals & Naval Constructions şirketine (Müşterekü'l-Menfaa Doklar, Tersaneler ve İnşaat-ı Bahriyye Şirket-i Şâhâne-i Osmaniyyesi) ait tahviller meselesiyle ilgili belli bir tazminat ödemeyi kabul etmişti. Banka zaten bu paraları rezervlerinde tutmaktaydı. Zira Doklar İstikrazı ile ilgili olarak Düyunu Umumiye kendisine tahsis edilmiş gelirlerden 14 Kasım'da yapılacak olan kupon ve faiz ödemelerine yetecek kadar olan 256.200 lirayı NBT'nin İstanbul Şubesi'ne ödemişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte, NBT

¹⁶⁸¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30'on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926'-1930, NBT İstanbul'daki W. J. Perkins'ten Mr. Dickson'a 22.02.1930'da gönderilen mektup; Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31-' 1931-1933, Perkins'ten Dickson'a 20.06.1931'de gönderilen mektup.

¹⁶⁸² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey Natioanl Bk of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, NBT İstanbul, W. J. Perkins'dan Mr. Dickson'a 13.08.1930'da gönderilen mektup; Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, Perkins'den Dickson'a 21.06.1930-13.08.1930-13.10.1930'da gönderilen mektuplar.

hesaplarına intikal eden bu parayı, NBT Londra'ya aktaramamış ve söz konusu para NBT'nin İstanbul'daki hesaplarında kalmıştı¹⁶⁸³.

NBT'nin yöneticilerinin kendi aralarındaki yazışmalarda, bankanın İstanbul'daki hesaplarında bekleyen; Reşadiye'den dolayı 197.600 Türk Lirası ile Doklar İstikrazı'ndan dolayı 256.174 Türk Lirasının Osmanlı Devleti'ne ait söz konusu alacak rakamlarının o zamanlar Türk Hükümeti'nin kamu borçlarından (Düyunu Umumiye) dolayı bu borçlara sayılarak, mahsup edileceği kaydedilmektedir. Buna göre söz konusu paralar Paris'teki Osmanlı Düyunu Umumiye Meclisi'ne (Council of the Ottoman Debt.) ödenecek ve Türk Hükümeti'nin kamu borç hesaplarından düşülecekti. Bu şekilde Reşadiye sorunu nihai olarak çözülürken, NBT'nin yöneticileri de bankanın tasfiyesinden önce bu meselenin kapatılmasından büyük memnuniyet duymuşlardı¹⁶⁸⁴.

Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtları da önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda Şurayı Devlet Heyet-i Umumiyesi, 25 Aralık 1930 tarihinde, meselenin sulh ile hallolmasına yönelik bir karar vermişti. Söz konusu kararda; halihazırda Türk Hükümeti'nin İngiliz lirası (sterlin) alacağı yönündeki iddiası ile ilgili olarak banka ile devam eden davanın ne şekilde sonuçlanacağı kestirilememesi, davanın kazanılması halinde bile tasfiye halindeki bankanın mali vaziyetinin söz konusu tutarı İngiliz lirası olarak ödemeye müsait olmadığı, hatta bankanın iki senedir faaliyet göstermediği ve bilançosunu tanzim etmediğinin anlaşıldığı, Maliye Vekaleti namına bankaya giden Muamelatı Nakdiye Müdürü Sırrı Bey'in verdiği izahatta da bankanın aciz halinin teyit edildiği, iflas vukuu halinde sulh şartlarından daha gayri müsait bir vaziyet karşısında

¹⁶⁸³ NBT'nin 31.12.1926 tarihli bilançosunda; Reşadiye ile ilgili 197.600 lira, Docks&Arsenaux ile ilgili de 256.200 lira bankanın aktifinde görülmüştür. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, NBT İstanbul, W. J. Perkins'dan Mr. Dickson'a 19.01.1927'de gönderilen mektup; aynı yerde Perkins'den A. G. M. Dickson'a 04.01.1928'de gönderilen mektup, Report and Doubtful Accounts for the Year ending 31st December 1927, National Bank of Turkey Approximate Situation at the 31st December, 1927.

¹⁶⁸⁴ Bu işin en büyük mimarları ise NBT'nin danışmanlarından Perkins ve Aznavour'du. Banka yönetimi sadık ve özverili çalışmalarına karşılık Pears ve Perkins'e 600 sterlin, Aznavour'a da 150 sterlin ödemeyi uygun görmüştür. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31-' 1931-1933, NBT İstanbul Henry E. Pears'dan Dickson'a 14.01.1931-15.01.1931'de gönderilen mektuplar; aynı yerde Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, NBT İstanbul, W. J. Perkins'dan Mr. Dickson'a 13.10.1930'da gönderilen mektup; aynı yerde Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, Vickers-Armstrongs Limited'den Dickson'a 15.01.1930'da gönderilen mektup; aynı yerde Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31' 1931-1933, 11.08.1932, W. J. Perkins'den Dickson'a 10.04.1930-14.01.1931'de gönderilen mektuplar.

kalınacağı göz önüne alınarak, Hazine ile Milli Banka ile olan davanın sulhen halline karar verildiği yazılmıştı.

Heyeti Umumiye'nin aldığı bu karar, Maliye Vekaleti Hukuk Müşavirliği'nin 14.01.1931 tarih, 3407/261 No'lu tezkeresi ile onay için Başvekalete gönderilmişti. Kararname aynı tarihte Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Maliye Vekili M. Abdülhalik Renda tarafından imzalanmıştı. Kararnamede NBT ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki tüm meselelerin çözüme kavuşturulduğu ve karşılıklı mutabakata varıldığı yazılmaktaydı. Söz konusu kararda; Reşadiye dretnotunun NBT'de olan son taksiti 179.650 İngiliz lirasının, harpten evvel Türk lirası ile tutarı olan 197.615 Türk lirası ile tediye edilmesi ve her biri 1000 franklık "Bons Reoresentatifs des arrieres de ladette publique Ottoman"dan 187 adet verilmesi ve yine söz konusu tahvilattan her biri 20 İngiliz liralık (A) serisindeki tahvilattan 162 adet verilmesi, Doklar Şirketi münasebetiyle Armstrong ve Vickers şirketleri namına Düyunu Umumiye tarafından muhtelif tarihlerde bankaya yatırılan ve devlete ait olan 255.174 liranın tamamen tesviyesi, bankanın Samsun limanı projesi (6000 altın lira) ve Menderes deresinin keşif masrafları (3000 altın lira) iddiasından Hazine'nin zimmeti ibra edilmesine bilmukabele, devletin de davasından vazgeçmesi şartları yazılıydı¹⁶⁸⁵.

Böylece Reşadiye sorunu yaklaşık yirmi yıllık bir süreden sonra çözüme kavuşturulmuşsa da, bu konuda Türkiye'nin kayıplarının büyük olduğu ortadadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye, Lozan Barış Antlaşması hükümlerince İngiltere'nin el koyduğu gemilere ait ödenen paraların geri verilmesini, ne Britanya Hükümeti'nden, ne de onun vatandaşlarından istememeyi kabul etmiş, bu konudaki her türlü isteminden vazgeçmişti¹⁶⁸⁶. Bu bağlamda Türkiye, el konulduğunda 1.060.690 sterlin gibi çok ciddi bir kısmını ödemiş olduğu Reşadiye zırhlısına ait her türlü alacak iddiasından vazgeçmişti.

Öte yandan Selahittin Özçelik tarafından, "*Türk Tayyare Cemiyeti'nin 1930 yılı Kasım ayındaki Umum Kongresi'nde okunan faaliyet raporunda bu meblağdan (zırhlılar için İngiliz tersanelerine ödenen meblağ) 150.000 lirasının Türk Hükümeti'ne ödendiği söylenmektedir. Tayyare Cemiyeti'nin mali kaynağını bu ve bunun gibi Donanma Cemiyeti'nin yardım ettiği muhakkaktır*" denilmektedir¹⁶⁸⁷. Ancak yukarıda da

¹⁶⁸⁵ BCA, 030.11.1/61.2.15 (19 Ocak 1931).

¹⁶⁸⁶ İ. Soysal, *age.*, 2000, s. 113-114.

¹⁶⁸⁷ S. Özçelik, *age.*, 2000, s. 171.

belirttiğimiz gibi Lozan Antlaşması uyarınca Türkiye bu paraları İngiltere'den geri istememeyi kabul etmişti. Bu durumda adı geçen 150.000 liranın, İngiltere Devleti tarafından iade edilmesi mümkün gözükmemektedir. Kanaatimizce ise bu tutarın, bankanın hesaplarında son taksit olarak bekletilen ve Ocak 1931'de imzalanan kararname ile Türk Lirası cinsinden Türk Devleti'ne iadesi kabul edilen 197.615 liradan aktarılmış olması muhtemeldir.

Son olarak da Türkiye, yukarıda detaylı olarak bahsedildiği gibi, NBT hesaplarında bekleyen son taksit tutarını, TL cinsinden almayı kabul ederek 127.000 sterlinlik bir alacağından da vazgeçmiştir. Yaptığımız hesaplamalara göre Türkiye'nin Reşadiye gemisi üzerinde her türlü hak iddiasından vazgeçtiği toplam para 1.200.000 sterlin civarında bir rakama tekabül etmektedir. Her ne kadar Reşadiye zırhlısı 1911 yılında Osmanlı Hükümeti'nce satın alındıysa da, zırhlının parası Donanma Cemiyeti'nin halktan topladığı yardım paralarından ödenmişti. Dolayısıyla gemilerin gerçek sahibi de, paraları heba olan da Türk milletinin kendisiydi¹⁶⁸⁸.

5.4. Mezopotamya Petrolleri İmtiyazı ve Turkish Petroleum Company

Hiç şüphesiz NBT'nin 22 yıllık faaliyet dönemi sırasında karşısına çıkıp da kaçırdığı en büyük iş fırsatı Mezopotamya petrolleri imtiyazıdır. Banka diğer birçok girişiminde olduğu gibi bu girişiminde de kendi hükümetinin engelleriyle karşılaşmış, üstelik bu defa elde etmek üzere olduğu bu çok değerli imtiyazı Majesteleri'nin Hükümeti'nin desteklediği başka bir İngiliz petrol şirketi olan D'Arcy lehine terk etmek zorunda kalmıştır. Bankanın bu girişimi dünya petro-politik tarihinde büyük önem taşıırken, günümüzün en büyük petrol şirketlerinden biri olan British Petroleum'un (BP) kurucusu D'Arcy'e, Turkish Petroleum Company'deki kendi hisselerini devrederek, D'Arcy'nin Orta Doğu petrollerini (İran ve Irak) tam manasıyla ele geçirmesine katkı sağlamıştır.

Daha önce de ifade edildiği gibi, Mezopotamya bölgesine Batılıların artan ilgisi II. Abdülhamid'i 1889'da Musul-Kerkük'te petrol çıkarma imtiyazını kendi şahsi mülkü haline getirerek, koruma altına almasına yöneltmişti. İşte bu sırada önceden de bahsedilen Neftçizade ailesinden dört kişi halen bu bölgedeki petrolü işletmeyi sürdürmekteydi. Nitekim bu aile imtiyazın kendilerine ait olduğunu ileri sürmüş ve bu konuda Babıâli ile

¹⁶⁸⁸ S. Özçelik, *age.*, 2000, s. 168, 171.

pek çok yazışma yapmıştı. Bu mesele 1902 yılına kadar halledilmemesine rağmen bölgedeki petroleri Neftçizade ailesi işletmeye devam edebilmişti¹⁶⁸⁹.

Diğer taraftan beş yıl önce başlamış olan Bağdat Demiryolu, 1904'e gelindiğinde Konya'nın yaklaşık 200 kilometre yakınındaki Ereğli'de kesilmiş, çalışmalar askıya alınmıştı. Almanlar sermaye sıkıntısı içine düşmüş, projenin tamamlanabilmesi için 600 milyon franklık bir kaynak arayışına geçmişlerdi¹⁶⁹⁰. Gerekli sermaye Almanya'da bulunamadığından Deutsche Bank bir çözüm olarak Mezopotamya petroleri üzerinde hak sahibi olduğunun ileri sürülmesine karar verilmişti. Ancak bu niyet büyük bir gizlilik içinde tutulmaktaydı¹⁶⁹¹.

Sultan II. Abdülhamid ise Bağdat Demiryolu projesini sadece bir ulaşım hamlesi olarak görme eğiliminde olup, petrolden taviz vermeyi düşünmemişti. Musul ve Bağdat vilayetlerinden çıkarılacak petrolden büyük menfaatlerin sağlanacağı bilinmekle birlikte, araştırma ve ön incelemelerin yapılabilmesi için 1,5 milyon lira gibi büyük bir sermayeye ihtiyaç vardı. Hazine-i Hassa'nın başındaki Ohannes Paşa 14 Nisan 1904'te Sultan Abdülhamid'e bir dilekçeyle meseleyi arz etmiş, ancak padişah'tan bir ses çıkmamıştı. Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Paşa bu yazıdan iki ay sonra, 11 Haziran 1904'te kaleme aldığı ikinci bir yazı ile durumu bir kez daha gündeme getirince, Sultan Abdülhamid Musul ve Bağdat vilayetleri dahilindeki büyük petrol madenlerinin araştırılması imtiyazını çaresiz bir şekilde Anadolu Demiryolu Şirketi'ne vermek mecburiyetinde kalmıştı¹⁶⁹².

Nitekim 17 Temmuz 1904'te Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Efendi (Sarkisyan) ve Anadolu Demiryolu Kumpanyası arasında yapılan "*Musul ve Bağdat illerindeki petrolerin araştırılması izninin yer aldığı*" anlaşmayla Mezopotamya petroleri Almanlara teslim edilmiştir. Hazine-i Hâssa-i Şâhâne, 06 Nisan 1889, 21 Eylül 1898 ve 16 Aralık 1902 tarihli fermanlarla bünyesine aldığı Bağdat ve Musul Vilayetlerindeki petrolün araştırma ve ön keşif hakkını şimdi Anadolu Demiryolu Şirketi'ne devretmişti. Bu sonuç Almanlar için büyük bir zaferdi. Zira Almanlar büyük bir titizlikle gizlilik içinde tuttıkları niyetlerini, Musul ve Bağdat havalisinde petrol araştırma iznini

¹⁶⁸⁹ Arzu Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası, Petrol ve Arazi*, Timaş, İstanbul, 2009, s. 179, aktaran A. Okumuş, *age.*, 2015, s. 99.

¹⁶⁹⁰ Osmanlılar da her yıl için kilometre garantisi için ödenmesi gereken toplam 31 milyon frankı bulmakta zorlanmaktaydı.

¹⁶⁹¹ R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 222; V. Ş. Ediger, *age.*, 2005, s. 210-211.

¹⁶⁹² V. Ş. Ediger, *age.*, 2005, s. 210-213.

kopararak şimdilik hayata geçirmişlerdi¹⁶⁹³. Almanlarla yapılan anlaşmaya göre, sözü edilen bölgelerde petrol bulunduğu takdirde %40 pay Almanlara verilecek, kârların hangi oranlarda paylaşılacağı ise daha sonra netleştirilecekti¹⁶⁹⁴.

Ancak Ohannes Efendi temkinli davranarak, anlaşmaya özel bir şart ekletmişti. Bu anlaşmayı takiben Anadolu Demiryolu Şirketi'nin bir yıllık zaman dilimi içerisinde Musul ve Bağdat'taki ön keşifleri ve teknik çalışmaları tamamlaması şartı idi. Bu süreçte yapılacak bütün masraflar da şirket tarafından karşılanacaktı. Çalışmalar için yapılan masraflar ve araştırma sonuçları da sürekli olarak Saray'a bildirilecekti. Şirket tarafından yapılacak inceleme ve araştırmalar neticesinde elde edilecek bulguların Hazine-i Hassa tarafından onaylanması halinde, Mezopotamya petrollerinin Hazine-i Hassa'nın katılımı ve kontrolü altında 40 yıllığına işletilmesi için yeni bir sözleşme daha yapılacaktı¹⁶⁹⁵.

Anadolu Demiryolu Şirketi, proje üzerinde uluslararası deneyime sahip uzmanlarla çalışsa da, iletişim imkânlarının kısıtlılığı, Mezopotamya'daki çalışma koşulların zorluğu vb. nedenlerle şirket verilen süre içerisinde teknik çalışmaları tamamlayamamış, tahmin edildiği üzere, geç kalmıştı. Bölgedeki çalışmaları dikkatle takip eden Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Efendi de 26 Temmuz 1905'te, Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verilen sürenin dolduğunu, ancak çalışmanın sonuçlarının kendilerine yollanmadığını bildirmişti¹⁶⁹⁶. Osmanlı Hükümeti bir süre sonra da, Almanların petrol aramalarında kontrata uygun davranmadıklarını ileri sürerek, imtiyazın bozulduğunu bildirmiştir. Şirket durumu protesto etse de, Almanların o günkü şartlarda konumları çok güçlü değildi. Hazine-i Hassa'nın yaptığı baskılara boyun eğmeseler de anlaşmazlık içine girmişlerdi¹⁶⁹⁷. Almanlar Ağustos 1909'da, anlaşmanın halen geçerli olduğunu ve petrol haklarının devam ettiğini öne sürerek konuyu İttihat ve Terakki hükümetleri nezdinde tekrar protesto etmişlerdi. Almanlara göre sözleşmenin 1. ve 2. maddesinin geçerliliği sona ermiş olsa da, 6. madde halen yürürlükteydi. Bu madde;

¹⁶⁹³ R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 222.

¹⁶⁹⁴ Tahir Kodal, *Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, Yeditepe Yayınları, 2005, İstanbul, s. 44.

¹⁶⁹⁵ V. Ş. Ediger, *age.*, 2005, s. 214-215.

¹⁶⁹⁶ R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 230.

¹⁶⁹⁷ HBS 28 149 (8), Babington Smith'den Cassel'e 27.03.1911'de gönderilen mektup.

petrol araştırmaları sırasında yapılan masrafların şirkete geri ödenmesi¹⁶⁹⁸ ile adı geçen vilayetlerde petrol çalışmaları için bir tercih hakkı verilmesini iermekteydi¹⁶⁹⁹.

Deutsche Bank'ın başkanı Mr. Arthur von Gwinner ise Smith'e gönderdiği bir yazıyla meseleyi, Osmanlı yönetimindeki rüşvetiliğe bağlamıştı. Ocak 1911'de Babington Smith'e bu konuda şunları yazmıştı:

“Bir rapor yapıldı ve Osmanlı Hükümeti'ne verildi. Tabii ki uzmanlarımızın raporun daha değerli bir kısmını sözlü olarak aktardıklarını ve doğal olarak Türk Hükümeti'ne verilmediğini söylemeye gerek yok. Bu aşamada eski rejimin meşhur ‘köpek balıklarından’ bazıları (size isimler verebilirdim, ama hiç önemi yok) niyetimizi duydu ve bizden müthiş bir ‘bahşiş’ almak için manevralar yapıldı. Boş bahanelerle Hazine-i Hassa'ya Anadolu Demiryolları şirketi'nin sözleşmeyi yerine getirmediğini ileri süren bir mektup düzenlettiler. Protesto ettik ve görüşmeler devam etti. Abdülhamid tahttan indirilince Hazine-i Hassa'ya ait mülkler hükümet tarafından ele geçirilmişti. şimdi hatırlanmalıdır ki, yeni rejim, eski hükümetin sözleşme altına aldığı yükümlülüklerden hiçbirini reddetmedi. Haklarımız açıktır, umarım nüfuzumuz haklarımızı korumak için de yeterli olur”¹⁷⁰⁰.

Ancak sebep her ne olursa olsun gelinen noktada Deutsche Bank usulüne uygun biçimde imtiyazı alamamış, söz konusu izin bir araştırma izni olarak kalmıştı. Bu durum ise rakipler açısından hâlâ işi almaları açısından umutların sürdürülmesi anlamına gelmekteydi¹⁷⁰¹.

Kaldı ki İstanbul o günlerde Mezopotamya petrollerine sahip olmak isteyen başka imtiyaz avcıları tarafından da sık sık ziyaret edinilir hale gelmişti. Yıldız ve Babiâli'deki dairelere avukatları eşliğinde bir sürü Amerikalı, İngiliz, Fransız, Belçikalı, Rus aracılar etkili ya da öyle olduklarını iddia eden Türklerin yardımıyla girip çıkmaktaydılar. Kendi

¹⁶⁹⁸ Anadolu Demiryolu şirketi petrol aramaları sırasında £15.000 harcamış ve gelecekteki imtiyazlar için de Hazine-i Hassaya £30.000 ödemişti. Bu bölgede petrolün varlığı kesin olmakla birlikte, kazançlı miktarda olup olmadığını söylemek imkânsızdı. Bunu tespit etmek için daha fazla harcama yapılması gerekmekteydi. Bkz. HBS 28 154 (4), Babington Smith ile Dr. Gwinner arasında geçen görüşmeye ait 09.11.1909 tarihli memorandum.

¹⁶⁹⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File ‘Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912’, Confidential- Memorandum concerning the Petroleum Rights in Turkey acquired by the Turkish Petroleum Company, Limited.

¹⁷⁰⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File ‘Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912’, Mr. Arthur von Gwinner'dan 31.01.1912'de Babington Smith'e gönderilen mektup.

¹⁷⁰¹ R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 229.

hükümetlerinin resmi desteğini sağlayamayınca rakiplerin bazıları saf dışı kalmış, rekabet; Alman, İngiliz ve Amerikan büyükelçileri arasında yoğunlaşmıştı¹⁷⁰². Hatta bazı İngiliz yatırımcıların Osmanlı Hükümeti'nden petrol ve maden imtiyazları aldıkları bile söylenmekteydi. Bunlardan İngiliz Anglo-Ottoman Oilfields Ltd. şirketinin 9 Haziran 1910'da 60 yıl süreli bir imtiyazı Osmanlı Hükümeti'nden almayı başardığı konuşulmaktaydı. Şirketin temsilcilerinden Mr. Montagu Summers bu gelişmeyi kendileri açısından son derece tatminkâr olarak değerlendirmişti. The Levant Herald'ta 20 Ağustos 1910'da yayınlanan bir makale İngiliz yatırımcıların Osmanlı ülkesinde 33 yıldır hareketsiz yatan petrole nasıl ilgi duyduklarını gözler önüne sermekteydi¹⁷⁰³.

Anlaşılabileceği üzere dünyada petrole dikkatlerin bu denli yoğunlaştığı bir sırada yaşanan Jön Türk devrimi ise Mezopotamya'daki petrol mücadelesine yeni bir boyut kazandırmıştır. 04 Kasım 1909'da İngiltere, Almanlarla Bağdat Demiryolu ile ilgili görüşmeler yaparken, eş zamanlı olarak Deutsche Bank'tan Dr. Gwinner da NBT'ye, kendi ellerinde bulunan Musul ve Bağdat yöresindeki petrol imtiyazından bir pay vermeyi önermişti. Bu arada İngiliz D'Archy tarafından temsil edilen bir grup da imtiyaz için başvurmuş, fakat henüz bir şey elde edememişti¹⁷⁰⁴. Gwinner ilgili gruplardan bir kombinasyon oluşturup, D'Archy yerine doğrudan NBT ile anlaşmayı tercih edeceğini söylemişti. Buna göre Deutsche Bank ve NBT'nin payı ayrı ayrı %37,5 olurken, geri kalan %25 ise Paris'deki Rothschild'lere gidecekti. Muhtemelen %25'lik kısmın yarısı da Osmanlı Bankası'na gidecekti. Zira Gwinner bu çıkar gruplarına bir pay vermek zorundaydı¹⁷⁰⁵.

Ancak NBT bu aşamada petrol konusunda Almanlara katılmaya sıcak bakmamış, Almanların teklifleri bir tarafa konulmuştu. Zira Anadolu Demiryolu Şirketi Musul ve Bağdat arasındaki Dicle mevkiinde petrol imtiyazlarına sahip olmakla birlikte, bu imtiyazın geçerliliğine ait bazı şüpheler vardı. Türk Hükümeti sözleşmedeki koşulların yerine getirilmediğini iddia ederek, imtiyazı iptal etmişti. Anadolu Demiryolları Şirketi bu duruma itiraz etmiş olmakla birlikte, henüz bir sonuca ulaşılmamıştı¹⁷⁰⁶. Ayrıca o

¹⁷⁰² R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 229.

¹⁷⁰³ The Herald Levant, "Anglo-Ottoman Oilfields", 20 Ağustos 1910.

¹⁷⁰⁴ HBS 28 154 (4), Babington Smith ile Dr. Gwinner arasında geçen görüşmeye ait 09.11.1909 tarihli memorandum.

¹⁷⁰⁵ HBS 28 154 (4), Babington Smith ile Dr. Gwinner arasında geçen görüşmeye ait 09.11.1909 tarihli memorandum.

¹⁷⁰⁶ HBS 28 154 (4), Babington Smith ile Dr. Gwinner arasında geçen görüşmeye ait 09.11.1909 tarihli memorandum.

zamanlar Mezopotamya petrollerinin demiryolu ile yakından bağlantılı olduğunu düşünen NBT, demiryolu ile ilgili düzenlemelere ulaşılmadıkça böyle bir anlaşmaya imkânsız olarak bakmıştı¹⁷⁰⁷.

Ancak NBT'nin önüne o sıralarda Musul petrollerinde hak sahibi olduğunu iddia eden biri daha başka bir teklifle gelmiştir. 1910 yazında Salih Paşa (Saleh) adlı Musul'da ciddi ölçüde yerel nüfuz sahibi bir şahıs 4000 km² gibi oldukça geniş bir alanda “arama izni” (permis de recherche) için Musul Valisine başvurmuş, Paşa'nın talep ettiği izin Teskiresi de (Teskéré) Musul Valisi tarafından usulüne çok uygun bir şekilde düzenlenerek verilmişti. Salih Paşa'nın petrol kazısı yapmak istediği alan ise bölgenin en umut verici mıntikasıydı. Ancak Jön Türk devrimiyle birlikte Hazine-i Hassa'nın kapsamında olan tüm mülkler devlete geri iade edilmiş, petrol tekeli ile bağlantılı genel durumu değerlendirmek amacıyla da, o an için hiçbir petrol imtiyazı verilmemesi kararlaştırılmıştı. Bu karar Maden ve Orman İşleri Nezareti'ne iletilmiş, fakat Musul'daki Vali'ye bildirilmemişti¹⁷⁰⁸. Bu haliyle bir taraftan Almanlar, diğer taraftan Salih Paşa petrol imtiyazının hak sahibi sıfatıyla Jön Türk Hükümeti ile ihtilafa düşmüş gözükmekteydi.

Bununla birlikte Türk Hükümeti'nin Musul Valisince verilen izni iptal ettirmesi için, “Madencilik Yönetmeliklerine” (Réglement des Mines) uyulmadığı gerekçesiyle sekiz ay içerisinde itirazlarını hazırlaması gerekmektedir. O güne kadar hükümet tarafından bir itirazda bulunulmamıştı, bu süre ise Nisan 1911'de dolmaktaydı. Nihayetinde eğer “arama izni” geçerli olursa, sahibine, iki yıllık bir süre içinde herhangi bir zamanda petrol çalışması yapma hakkı verecekti. İşte Musul havalisindeki petrol meselesi Mart 1911'de NBT'nin önüne getirildiğinde durum bu şekildeydi. Teskereyi elinde tutan Salih Paşa karşılığında hiçbir bedel istemeksizin sahip olduğu hakları

¹⁷⁰⁷ Almanlar söz konusu tekliflerini Temmuz 1910'da J. W. Whittall & Co.'dan Edwin Whittall aracılığıyla yinelemişlerdir. Gwinner'ın düşüncesi şuydu; kendi çıkarları (Deutsche Bank'ı kastediyor) ile halihazırda aynı bölgede bir petrol imtiyazı için başvuruda bulunan Burmah Oil Company'nin (Mr. D'Arcy) çıkarları, Burmah'ın İngiliz payına katılması suretiyle birleştirilmeliydi. Bir başka deyişle Gwinner, imtiyazın NBT'ye düşecek olan İngiliz hissesinden Burmah'a da bir pay vermeyi teklif etmekteydi. NBT ise daha önce Mezopotamya petrolünün Bağdat Demiryolu meselesi ile birlikte ele alınması gerektiğine karar vermişken, artık demiryolu sorunundan bağımsız olarak devam etmenin kritiğini yapmaya başlamıştı. Bkz. HBS 28 154 (3), Babington Smith'den Cassel'e 09.11.1909'da gönderilen mektup; HBS 28 107 (4-5), Babington Smith'den Cassel'e 20 Temmuz 1910.

¹⁷⁰⁸ HBS 28 149 (8), Babington Smith'den Cassel'e 27.03.1911'de gönderilen mektup.

NBT'ye devretmeye istekliydi. Şayet bu devir işi gerçekleşebilirse, petrolle ilgili kurulacak şirketin sermayesinin % 25'i Salih Paşa'ya verilecekti¹⁷⁰⁹.

NBT bu şartlarda dikkatli davranmayı tercih etmiştir. Şayet imtiyaz en sonunda geçerli olup da, Salih Paşa'da kalırsa, Alman çıkarlarına karşı düşmanlık hisleri içinde Salih Paşa'nın imtiyazının devralınamayacağını düşünmüştür. Türk Hükümeti'ne göre ise imtiyaz hakkını NBT devralmalıydı. “*İmtiyaz satıcılarının*”¹⁷¹⁰ kafasındaki düşüncelerden biri de; şayet imtiyaz NBT'na verilirse bu durum hükümet ile ilişkilerini muhtemelen kuvvetlendirecekti. Babington Smith'e göre de, eğer imtiyaz geçerliyse, bunun başkaları yerine hükümetle birlikte hareket etmeye istekli kişilerin elinde olmasının daha iyi olacağı hükümete anlatılabilirdi¹⁷¹¹. Öte yandan Sir Ernest Cassel ve kimi yöneticiler başlangıçta bankacılık dışında bir alan olarak gördükleri petrol işine girmeyi soğuk karşılamışlardı. Kaldı ki Cassel'in petrol konusunda kötü tecrübeleri vardı; Meksika, İspanya ve Mısır'da katıldığı petrol sondajlarının tümünde para kaybetmiş, bu yüzden de yeni bir petrol teklifine karşı olumlu bakmamaktaydı¹⁷¹².

O günlerde ABD'li Emekli Amiral Colby M. Chester da Abdülhamid zamanında Ottoman American Development Company (Amerikan-Osmanlı Gelişim Şirketi) adına elde ettiği petrol ve maden imtiyazlarının yeniden peşine düşmüş, bu imtiyazların geri verilmesini istemişti. Amerikalı Chester imtiyazın asıl sahibi olduğu iddiasıyla Osmanlı Parlamentosu'na müracaat etmiş, Parlamento da Chester'ın bu başvurusunu incelemeye almıştı¹⁷¹³. Hatta İngilizlere göre bu amaçla İstanbul'da “*ustaca bahşişler dağıttığı*” anlaşılmaktaydı. Osmanlı parlamentosu da Chester'ın talep ettiği bu hakları 1911'de onaylamıştı¹⁷¹⁴. Amiral Chester'ın amacının, Mezopotamya'daki herhangi bir petrol girişimini, Standard Oil Company'nin çıkarları doğrultusunda engellemek olduğu öne

¹⁷⁰⁹ HBS 28 149 (8), Babington Smith'den Cassel'e 27.03.1911'de gönderilen mektup.

¹⁷¹⁰ İmtiyazın sahibi olduğunu iddia eden Deutsche Bank ve Salih Paşa buradaki satıcılar olmaktadır.

¹⁷¹¹ HBS 28 149 (8), Babington Smith'den Cassel'e 27.03.1911'de gönderilen mektup.

¹⁷¹² HBS 30 164, Cassel'den Babington Smith'e 03.04.1911'de gönderilen mektup.

¹⁷¹³ HBS 28 208 (3-5), E. Whittall'den Babington Smith'e 21.05.1910'da gönderilen mektup.

¹⁷¹⁴ R. Hewins, *age.*, 1958, s. 58-59; Cenap Şahabettin de 1909'da Servet-i Fünun gazetesinde çıkan bir yazısında imtiyazlar sırasında devlet dairelerindeki en küçük evrak memuruna kadar dağıtılan rüşvetlerden bahseder. Hatta bu öyle bir durumdu ki, “*çok kere teşebbüs erbabı imtiyaz fermanını elde edinceye kadar elindeki avucundakini sarfa mecbur olur ve işletmeye hak kazandığı gün işletecek parası kalmadığını görenek boynunu büker kalırdı*”. Bkz. Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Belge No: 21, Servet-i Fünun, Günlük Gazete, 01 Ağustos 1909/1324, Siyaset-i Ticariyemiz, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti., 1999, s. 233.

sürülmekteydi¹⁷¹⁵. Belki de Sir Ernest Cassel'in gönülsüzlüğünün sebeplerinden biri de Chester'in bu başarısı karşısında fazla bir şey yapılamayacağını düşünmesiydi¹⁷¹⁶.

Ancak konu ile ilgilenen girişimciler içinde en şanslısı şüphesiz Gülbenkian'dı. Gülbenkian her şeyden önce petrol mühendisiydi. Petrol konusundaki tecrübesi, uluslararası bağlantıları, hem para baronlarına, hem de Osmanlı makamlarına yakınlığıyla bu çok kıymetli imtiyazı başkalarına kaptırmaya hiç de niyetli değildi. Gülbenkian kendisinden daha önce verilmiş Droz, Morhan, Coulant ve Jacquerez'nin raporlarını okumuş, Irak petrollerinin Bakü petrollerinden çok daha verimli olduğunu anlamıştı. İstanbul'daki Ermeni arkadaşlarından sürekli bilgi almakta ve işe girişmek için uygun zamanı kollamaktaydı. Gülbenkian o sıralarda kendi aralarında pazar çekişmesi yapan İngilizleri, Rusları ve Hollandalıları bir eylem planı içinde birlikte hareket etmeye ikna ederek, dünya petrol devi Standard Oil'e başkaldırmayı göze almıştı.

O dönemde İsveçli Nobel Kardeşler, Mantachoff ve Rothchild'ler Bakü Rus petrollerini; Arthur Kessler ve Samuel Kardeşler (Shell), Bornéo ve Sumatra petrollerini satıyorlar, kendi aralarında pazar çekişmesi yaşıyorlardı. Ama aynı anda dünya petrol devi John D. Rockefeller'ın güçlü Standard Oil'i ile de çekişmeleri gerekiyordu. Bu şirket Amerika kıtasından sonra neredeyse tüm Avrupa pazarını da ele geçirmişti. İşte Gülbenkian, dünya çapında hâkimiyet kurmayı amaçlayan dev şirket Standard Oil'e meydan okuma fikrini geliştirerek, ilk olarak 1907'de, Samuel kardeşlerin başında olduğu Shell grubunu İstanbul'da bir büro açmaya ikna etmiştir. Gülbenkian bu büroyu, Hazine-i Hassa memurlarıyla daha yakın temasta bulunmak amacıyla açtırmıştı. Royal-Dutch Shell artık Bağdat ve Musul petrollerinden imtiyaz almak için uğraşmaktaydı. 26 Kasım 1908'de ise petrolün Avrupa'daki en güçlü isimleri; Royal-Dutch Shell, Rothschild, Frédéric Lane ve Gülbenkian'dan oluşan bir grup "*Eastern Petroleum Syndicate*" adlı şirkette bir araya gelerek, güçlü bir petrol sendikası kurmuşlardı¹⁷¹⁷.

Fakat çok geçmeden Londra'dan gelen olumsuz bir haber Gülbenkian'ın planlarını bir anda alt üst etmiştir. Zira söz konusu şirketin çoğunluk sermayesinin (Royal Dutch %60) Hollandalılara ait olması ve İngiliz sermayesinin azınlıkta kalması (Shell

¹⁷¹⁵ HBS 30 189 (4), Babington Smith'den Cassel'e 18.05.1911'de gönderilen mektup.

¹⁷¹⁶ R. Hewins, *age.*, 1958, s. 58-59.

¹⁷¹⁷ Royal Dutch Başkanı Henry Deterding güç sahibi ve etkili bir şahsiyetti ve bu nitelikleriyle Shell ve Royal Dutch birleşmesini sağlayabilmişti. Gülbenkian da müthiş ikna kabiliyeti sayesinde, Rus petrolünün Paris'teki temsilcisi ve Rothschild'lerin kontrolündeki Consolidated Petroleum Company'nin yetkililerinden Frédéric Lane vasıtasıyla İngilizleri, Rusları ve Hollandalıları bir araya getirmeyi başarmıştı. Bkz. R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 168-169; A. Okumuş, *age.*, 2015, s. 49.

%40) nedeniyle Büyük Britanya, desteğini yalnızca İngiliz-İran Petrol şirketi D'Arcy'nin başkanı William Knox D'Arcy'e vereceğini açıkça bildirmiştir. Bu durumda Gülbenkyan açısından tek bir çıkış yolu vardı o da Nisan 1909'da kurulan ve kendisinin de yönetim kurulunda yer aldığı İngiliz sermayeli NBT'nin söz konusu oluşuma dâhil edilmesiydi. Ancak NBT'nin ortakları bu girişimi başlangıçta maceracılık olarak gördüklerinden petrol işine en ufak bir yatırım yapmayı uygun bulmamışlardı¹⁷¹⁸.

Gülbenkyan ise kararlıydı; bu süreçte sabırlı davranmış ve NBT'nin sahiplerini sonunda ikna etmeyi başarmıştır¹⁷¹⁹. Nitekim Gülbenkyan, Baring Brothers'dan Hugo Baring'e, Royal Dutch-Shell ile birlikte Mezopotamya petrollerinin imtiyazını almak istediğinden söz etmiş, ancak gruplarının %100 İngiliz sermayesini temsil etmemesi ve İngiliz Hükümeti'nin yalnızca %100 İngiliz olan İngiliz-İran Petrol şirketi D'Arcy (daha sonra BP olacaktır) grubuna destek verme kararı almasından dolayı başarısız olduklarından bahsetmişti. Bu durum aşılabilirdi, çünkü NBT %100 İngilizdi, üstelik Sir Ernest Cassel, Galler prensinin yakın arkadaşı ve mali danışmanıydı¹⁷²⁰. Ayrıca Gülbenkyan, bankanın o sıralarda yaşadığı sıkıntıları ve arayışları da iyi bilmekteydi ve Türk Hükümeti'nin desteğiyle bu konuda başarı sağlanabileceğine inanmaktaydı¹⁷²¹. Sonunda kısmen Gülbenkyan'ın yoğun çabaları, kısmen de diğer faktörlerin etkisiyle Sir Ernest Cassel ve arkadaşlarının da fikri değişmiştir¹⁷²².

Gülbenkyan bu konuda Almanlarla çatışmak yerine, onlarla birlikte hareket etmeyi uygun görmüştür. Zira Mezopotamya petrollerine yoğun ilgi gösteren Almanlar da projeye dâhil edilince, 1904'te aldığı araştırma izninin geçerli olduğunu varsayarak petrol konusunda sürekli bir şekilde hak iddia edebilecek Deutsche Bank ve Alman sorunu da halledilmiş olacaktı. Gülbenkyan anılarında, İngilizlerin Mezopotamya petrol imtiyazlarını garanti altına alabilmek için Almanların İstanbul'daki nüfuzundan

¹⁷¹⁸ R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 168-169, 231-232.

¹⁷¹⁹ Gülbenkyan'a göre NBT, Royal Dutch-Shell Company, The Shell Transport & Trading Company ve Standard Oil Company ile bağlantısı olan Paris'teki Rothschild'lerle birlikte Türkiye'deki tüm petrol işlerine katılmalıydı. Gülbenkyan böyle bir oluşumu düzenleyebilecek bir pozisyondaydı. Bkz. R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 168; N. Acar, *agm.*, 2013, s.12.

¹⁷²⁰ Nitekim daha sonra Babington Smith de Foreign Office'e, Turkish Petroleum Company'deki (TPC) ortaklarının kendilerine katılma konusundaki temel düşüncelerinin İngiliz Hükümeti'nin desteğini alma ihtimali olduğunu söylemiştir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den FO'e 07.11.1913'te gönderilen mektup; R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 248.

¹⁷²¹ R. Hewins, *age.*, 1958, s. 58-59.

¹⁷²² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den Foreign Office Sir Eyre Crowe'a 09.12.1913'te gönderilen "gizli" başlıklı mektup.

yararlanmak istediklerini, onlar vasıtasıyla Türk Hükümeti ile bir bağlantı kurmak adına, Almanlarla iş birliği yapmaya meylettiklerini kaydetmektedir¹⁷²³.

O zamanlar Alman İmparatoru ile kişisel dostluğu olan ve Alman para çevrelerinde etkili bir isim olan Cassel sayesinde Deutsche Bank ile temas kurmanın zor olmayacağı da hesap edilmiştir¹⁷²⁴. Hakikaten de planlandığı gibi Sir Ernest Cassel, Almanlarla gerekli bağlantıları kurmuş ve 1911’de Babington Smith’in Deutsche Bank’ın Genel Müdürü Von Gwinger ile görüşmesi sağlanmıştır. Almanlar da görünürde petrol araştırmaları, ama özünde demiryolu hattının tamamlanması sırasında düştikleri sermaye sıkıntısını aşmak için bu teklife sıcak bakmışlardır. Mayıs 1911’deki Berlin’deki görüşme sırasında ise Babington Smith, Mr. Von Gwinner’a Türkiye petroleri için bir “Société d’Etudes” kurulmasını teklif etmiş, Alman genel müdür de bunu kabul etmiştir¹⁷²⁵. Dr. Gwinner’ın kabul ettiği düzenlemede; şirket hisselerinin %25’inin Deutsche Bank, %25’inin Asiatic Petroleum Co.¹⁷²⁶ tarafından temsil edilen grubun (Anglo Saxon Petroleum Co.¹⁷²⁷), %50’sinin de NBT ve onun grubu tarafından tutulması kararlaştırılmıştır¹⁷²⁸.

Türkiye petroleri için tarafların bir araya geleceği şirket meselesi ise NBT’nin 1911’de Kızıldeniz’deki petrol çalışmaları için kurduğu “*African & Eastern Concessions Limited*”in¹⁷²⁹ bazı maddelerinde değişiklikler yapılarak, adının “*The Turkish Petroleum Company Ltd.*” şeklinde değiştirilmesiyle hallolmuştu¹⁷³⁰. Şirketin temel amacı ise; Osmanlı topraklarındaki petroleri işletmek olarak belirlenmişti. Şirketteki tüm katılımcılar, yeni oluşumun dışında Türkiye’deki ham petrolün üretimi ve rafine

¹⁷²³ R. Hewins, *age.*, 1958, s. 58-59, 79-80.

¹⁷²⁴ R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 248-249.

¹⁷²⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File ‘Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912’, Turkish Petroleum Co. Ltd., Sir Babington Smith’den Dr. Von Gwinner’a 19.01.1912’de gönderilen mektup.

¹⁷²⁶ Aralarında Royal Dutch Petroleum Company, Shell Transport and Trading Company ve Bataafeche Petroleum Co.’nun bulunduğu bir grup.

¹⁷²⁷ Anglo Saxon Petroleum (Oil) Company, Royal Dutch ve Shell’in bir yan kuruluşuydu.

¹⁷²⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File ‘Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912’, Turkish Petroleum Co. Ltd., Sir Babington Smith’den Dr. Von Gwinner’a 19.01.1912’de gönderilen mektup.

¹⁷²⁹ Bu şirket aktif bir şekilde faaliyete girmemiş ve gerçek anlamda sermayesi oluşturulmamıştı.

¹⁷³⁰ Önce “African & Eastern Concessions Limited” şirketinin adı “The Ottoman Petroleum Company” olarak değiştirilmek istenmiş, ancak bu isimde bir şirketin Londra’da daha önce tescil ettirildiği fark edilerek, adının “Turkish Petroleum Company” olması uygun bulunmuştur. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File ‘Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912’ Norton, Rose, Barrington & Co.’dan Babington Smith’e 12-13-15-19.12.1911’de gönderilen mektuplar; aynı yerde Norton, Rose, Barrington & Co.’dan NBT London’a 03-16.10.1911’de gönderilen mektuplar; HBS 31 61 (4), Babington Smith’den Cassel’e 21.10.1911’de gönderilen mektup.

edilmesiyle ilgilenmeyeceklerdi¹⁷³¹. Deutsche Bank, kendisine ya da Anadolu-Bağdat Demiryolları şirketleri tarafından sahip olunan petrol ile ilgili hakları şirkete devretmeyi kabul ederken, buna karşılık Musul Vilayeti'nde petrol araştırmaları için o güne kadar yapılan 20.000 sterlinlik harcamanın Anadolu Demiryolu Şirketi'ne geri ödenmesini de kararlaştırılmıştı¹⁷³².

Anlaşılabileceği üzere her ne sebeple olursa olsun o dönemin şartları, rakip devletlerin sermaye gruplarını şaşırtıcı bir şekilde birleştirmiştir. Nedeni şüphesiz ekonomik çıkarlar ve kaygılar olan söz konusu uzlaşma, bankacılıkta hayal kırıklığı yaşayan bir grup İngiliz sermayedar ile Bağdat Demiryolu yapımında finansman sıkıntısı çeken Almanları bir araya getirmişti. İngilizler Turkish Petroleum şirketi ile Mezopotamya'ya kadar uzanan 1500 km²'lik şeridin iki tarafındaki maden ve petroleri çıkarma hakkını elde edeceklerdi. Bu yeni oluşumda İngilizler kadar Almanlar da avantajlıydı, zira Bağdat Demiryolu hattının geçtiği güzergâh üzerindeki madenleri çıkarma hakkına zaten sahip olduklarından, bedel ödemeksizin adı geçen şirkette önemli bir hissenin sahibi olacaklardı¹⁷³³.

Oysaki Turkish Petroleum'un kurulduğu sıralarda İngiltere'nin de Mezopotamya'ya ilgisi ve iddiaları giderek artmaktaydı. Mezopotamya petrolü, İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin petrolün yakıt olarak inanılmaz önemini fark ettiğinden beri İngiliz resmi makamlarında en çok kafa yorulan mesele haline gelmişti. Bu yüzden İngiltere bu alanda üstünlük kazanmak isteyen her Alman hamlesinde alarma geçmekteydi. Arthur Nicolson'ın belirttiği gibi, Bağdat Demiryolunu zaten kontrol etmekte olan Almanlar, bunun yanı sıra nehirlerdeki gemilerin kontrolünü de istemekteydiler. Şayet Mezopotamya ve İran'da petrol imtiyazlarını da alırlarsa, Hindistan için büyük önem taşıyan bölgelerde İngilizlere karşı muazzam bir siyasi nüfuz elde etmeleri işten bile değildi. Bu nedenle Foreign Office, NBT'nin, Deutsche Bank ve Asiatic Petroleum Company ile birlikte Osmanlı İmparatorluğundaki petrol kuyularının keşfi ve işletilmesi

¹⁷³¹ NBT, 1911'de ayrıca Deutsche Bank ve Gülbenkyan ile birlikte Marmara Denizi civarında da petrol tetkikleri yaptırmıştır. Bu amaçla Mürefte de iki yer kiralanarak, Gülbenkyan'ın ve arkadaşlarının göndereceği jeologlar için hazır tutulmuştur. HBS 31 67 (3), Babington Smith'den Cassel'e 28.10.1911'de gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Turkish Petroleum Co. Ltd., Sir Babington Smith'den Dr. Von Gwinner'a 19.01.1912'de gönderilen mektup.

¹⁷³² HBS 31 67 (3), Babington Smith'den Cassel'e 28.10.1911'de gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Turkish Petroleum Co. Ltd., Sir Babington Smith'den Dr. Von Gwinner'a 19.01.1912'de gönderilen mektup.

¹⁷³³ R. Hewins, *age.*, s. 79-80.

için yeni bir şirket kurmak için pazarlık yaptığını öğrendiğinde dehşete düşmüş, Osmanlı topraklarındaki tek İngiliz finans kurumunun “*düşman kampına*” geçmeye hazırlanmasına sinirlenmişti¹⁷³⁴.

Nitekim Foreign Office Mayıs 1911’de, İstanbul’daki büyükelçi Lowther’dan, eğer gerekirse Türk Hükümeti’ne; Mezopotamya petrol imtiyazındaki tercihlerinin D’Archy grubu olduğunun bildirilmesini, NBT ve partnerlerinin bu imtiyazı almalarına kendilerinin ve özellikle de Amiralliğin iyi bakmadığını iletmesini istemişti. Aksi takdirde büyük miktardaki petrol arzı yabancı sermayenin baskın olduğu bir konsorsiyumun eline geçmiş olacaktı. İngiliz Dışişleri ayrıca NBT ve birlikte hareket ettiği yatırımcıların bu imtiyazı elde etmek için Türk Hükümeti’nin maddi zorluklarını dikkate alarak “*rüşvet*” teklif edebileceğini de düşünmekteydi. A. Nicolson, Lowther’a böyle fırtınalı bir süreçte çok dikkatli olmasını ve mümkün olduğunca Rusya ile sıkı temas halinde, uyum içinde hareket etmesini salık vermişti. Aksi takdirde Triple Entente parçalanacak ve Almanya tam anlamıyla söz sahibi olacaktı¹⁷³⁵.

Kaldı ki Turkish Petroleum Company’nin çalışmak istediği saha, yüzyılın başından beri Güney İran petrolerinin imtiyazını tekelinde tutan İngiliz William Knox D’Arcy’e¹⁷³⁶ ait Anglo-Persian Oil (APOC)¹⁷³⁷ şirketinin uzun süredir ilgilendiği ve imtiyaz koparmaya çalıştığı bir alandı. Daha Mart 1907’de D’Arcy’nin adamı Mr. Nichols İstanbul’a gelmiş ve İngiliz Kraliyet bütçesinden destek alarak, Mezopotamya’daki petrol alanlarının ruhsatı için çalışmalar yapmıştı¹⁷³⁸. Daha da önemlisi Donanma Bakanlığı, İngiliz Dışişleri, Ticaret Kurulu ve Hindistan Ofisi’nin arzuları doğrultusunda APOC ile özel bir ekonomik bağ kurulmuş ve İngiliz Hükümeti APOC’un en önemli ortağı yapılmıştı. Dolayısıyla İngiliz Hükümeti ortağı olduğu bu şirkete tam destek vermekteydi¹⁷³⁹.

¹⁷³⁴ J. Heller, *age.*, 2012, s. 91.

¹⁷³⁵ Kaldı ki daha 1909’da İngiliz Dışişleri’nden Hardinge, Lowther’e yazdığı bir mektupta Mezopotamya petroleri imtiyazını isteyen başka firmalar arasında D’Arcy grubuna işaret etmişti. Hatta o günlerde İngiliz Harmswoth grubu da bu imtiyaz için talepte bulunmuş ama İngiliz Dışişleri bu teklife sıcak bakmamıştı. Bkz. PRO, FO 800/193A, 05.10.1909, Hardinge’den Lowther’a yazılan “Private” başlıklı mektup, s. 164; PRO, FO 800/193A, 05.05.1911 Nicolsan’dan Lowther’a Private başlıklı mektup, s. 432.

¹⁷³⁶ William Knox D’Archy Anglo-Avustralyalı zengin bir yatırımcıydı ve temel ilgi alanı İran petroleriydi. Mescit-i Süleyman’da petrolü bulur bulmaz hemen APOC’i kurmuştu. Bkz. G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 250.

¹⁷³⁷ APOC ‘un (Anglo-Persian Oil Company) adı 1935’te Anglo-Iranian Oil Company olmuş, 1954’te de bugünkü British Petroleum Company’e (BP) dönüşmüştür. Bkz. L. Mosley, *age.*, 1975, s. 45; H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 149.

¹⁷³⁸ G. R. Berridge, *age.*, 2016, s. 250.

¹⁷³⁹ L. Mosley, *age.*, 1975, s. 39-40; H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 149; N. Acar, *agm.*, 2013, s. 21.

İngiliz Hükümeti'nin tercihi bu yöndeyken; 6 Ağustos 1912'de İstanbul'daki büyükelçilikten, Gülbenkyan'ın başını çektiği yeni ve büyük bir grubun Mezopotamya petrol imtiyazlarını ele geçirmek üzere olduğuna dair bir telgraf alınmıştır. Hemen harekete geçen bakanlık, İstanbul'daki gelişmeleri, büyükelçilik ve D'Archy'nin temsilcisi vasıtasıyla takip etmeye çalışmış, gelen haberlerden TPC'nin durumunun gittikçe güçlendiğini öğrenmiştir. Her iki kaynak da, bu gelişmede İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin Alman yanlısı politikaya dönmesinin etkili olduğunu, NBT'nin yönetim kurulunda yer alan Türklerin de, Alman yanlısı olduğunu haber vermişti¹⁷⁴⁰. Bunun üzerine Foreign Office 12 Ağustos 1912'de Sir Babington Smith'e bir mektup yollayarak, NBT'nin Türk Hükümeti'nden Musul petrolüne ait imtiyazı Almanlarla birlikte ele geçirmeye çalıştığını haber aldıklarını bildirmiş ve bu projeye ilgili olarak kesin bir açıklama yapılmasını istemiştir¹⁷⁴¹. Sir Babington Smith ise bir süre önce NBT olarak, Deutsche Bank ve Asiatic Petroleum Company ile Türkiye petroleri konusunda bazı görüşmeler yaptıklarını ve bir İngiliz şirketin oluşum sürecine girdiğini bildirmiştir. Babington Smith yine, NBT'nin başını çektiği bu yeni oluşumun, sadece Mezopotamya'yı değil, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarındaki tüm petrol alanları ile ilgileneceğini de belirtmiştir. Turkish Petroleum Co. Ltd. adını alacak bu İngiliz şirketin sermayesinin yarısı NBT'ye ait olurken, ¼'ü Asiatic Petroleum Co. grubuna (Royal Dutch+Shell+Bataafeche), geri kalan ¼'ü ise Deutsche Bank'a ait olacaktı. Babington Smith ayrıca müzakereler süresince eğer İngiliz Hükümeti'nin desteğini istemeleri gerekirse, bu isteğin olumlu karşılanmasını da rica etmekteydi¹⁷⁴².

Diğer yandan İngiliz Dışişleri'nin olaya müdahale edeceğini hisseden Sir Babington Smith Ekim 1912'de Deutsche Bank'tan Mr. Stauss'a; D'Arcy grubunun Türkiye'de tekrar aktif hale geldiğini düşünmek için bazı belirtilerin olduğunu, bu nedenle umut vaad edici bir alan üzerinde hiç gecikmeden bir araştırma izni (permis de recherches) alınarak, pozisyonlarını korumaları gerektiğini bildirmiştir. Babington Smith'e göre yakın zamanda kendi aralarında yapacakları toplantıyı hiç beklemezsizin

¹⁷⁴⁰ H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 149.

¹⁷⁴¹ The Baring Archive, Vol. 3, s. 117, Louis Mallet'den Sir Babington Smith'e 12.08.1912'de gönderilen "Confidential" mektup.

¹⁷⁴² The Baring Archive, 200197, Vol. 3, Sir Babington Smith'den Foreign Office'e gönderilen Confidential mektup, 29.08.1912, s. 118-119; aynı yerde Memorandum of Interview, s.123-124; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Sir Babington Smith'den Foreign Office'e gönderilen "Confidential mektup", 29.08.1912.

bunu sağlamak gerekmekteydi ve aynı duygularla E. Whittall'e de durumu bildirmişti¹⁷⁴³. Çünkü NBT'nin Türkiye'deki petrol girişimleri ve başını çektiği Turkish Petroleum Company'nin kuruluş süreci artık geri dönülmez bir noktaya gelmişti. Nitekim NBT, Ekim 1911'de Deutsche Bank ve Gülbenkyan ile birlikte Marmara Denizi civarında da petrol tetkikleri yaptırmıştı. Bu amaçla Tekirdağ Mürefte de iki yer kiralanmış, bu yerler Gülbenkyan'ın ve arkadaşlarının göndereceği jeologlar için hazır tutulmuştu¹⁷⁴⁴. NBT grubu o sıralarda Orta Doğu'nun başka yerlerinde de petrol araştırmalarına başlamıştı. Hatta petrolün varlığına dair işaretlerin olduğu, Kızıl Deniz- Salif mevkiinde, Ölü Deniz (Dead Sea) Filistin civarında ve Suriye'nin başka bölgelerinde Asiatic Petroleum Co. şirketi adına petrol araştırma izinleri alınmaya çalışılmaktaydı¹⁷⁴⁵.

Ne var ki NBT'nin Yakın Doğu'daki petrole ilgili bu girişimlerinin hiçbiri o zamanlar Foreign Office tarafından iyi karşılanmamıştır¹⁷⁴⁶. Nitekim 28 Eylül 1912'de Foreign Office, Turkish Petroleum Company (TPC) adına girişimlerde bulunan Sir Babington Smith'e, İngiliz Hükümeti tarafından desteklenmeyeceklerini resmen bildirmiştir¹⁷⁴⁷. Foreign Office, tam anlamıyla bir İngiliz grup olan Anglo-Persian Oil Company'nin de bir süredir Türk Hükümeti'nden Musul ve Bağdat yöresindeki petrol imtiyazını almaya çalıştığını belirterek, bu grubun gayretlerinin en başından beri, Majesteleri Hükümeti'nden güçlü bir destek aldığını ve bu desteği geri çekmeyi asla düşünmediklerini bildirmiştir¹⁷⁴⁸. Foreign Office, İngiltere'nin petrol kaynaklarının kontrolüne verdiği önemden dolayı söz konusu imtiyazın her ne olursa olsun tam anlamıyla İngiliz olan bir firmada kalmasını istemekteydi. "*İngiliz-Hollandalı-Alman*" birleşiminden oluşan bu yeni kombinasyonda NBT'nin %50'lik payına karşın

¹⁷⁴³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Sir Henry Babington Smith'den E. G. Stauss'a 02.10.1912'de gönderilen mektup.

¹⁷⁴⁴ HBS 31 67 (3), Babington Smith'den Cassel'e 28.10.1911'de gönderilen mektup; MEC Archive, Box 1, File No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Turkish Petroleum Co. Ltd., Sir Babington Smith'den Dr. Von Gwinner'a 19.01.1912'de gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 7, No. 26 File 'Iraq Exploration' 1912, Babington Smith'e 23.05.1912'de gönderilen mektup; aynı yerde Memorandum and Articles of Association of Irak Exploration Limited.

¹⁷⁴⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Sir Henry Babington Smith'den E. G. Stauss'a 25.09.1912'de gönderilen mektup, s. 88.

¹⁷⁴⁶ L. Mosley, *age.*, 1975, s. 53-54.

¹⁷⁴⁷ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Eyre A. Crowe'den Sir H. Babington Smith'e 28.09.1912'de gönderilen "Confidential" mektup, s. 121; Suat Parlar, *Barbarlığın Kaynağı Petrol*, Anka Yayınları, İstanbul, 2003, s. 173.

¹⁷⁴⁸ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Eyre A. Crowe'den Sir H. Babington Smith'e 28.09.1912'de gönderilen "Confidential" mektup, s. 121; MEC Archive, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Foreign Office Eyre A. Crowe'den Sir H. Babington Smith'e 28.09.1912'de gönderilen 40516/12 No'lu "Confidential" mektup.

(sermayenin çoğunun İngiliz olmadığı vurgulanmıştır), D'Arcy grubunun “*tam anlamıyla İngiliz*”¹⁷⁴⁹ olmasını dikkate almıştı¹⁷⁵⁰.

Doğal olarak Foreign Office'den gelen bu cevaplar NBT kanadında büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Babington Smith'e göre Foreign Office'in tutumunun daha erken bir aşamada fark edilmemesi büyük bir talihsizlikti. Şayet bunun farkında olsalardı rotalarını ona göre yönlendirebilirlerdi. Halbuki Babington Smith İstanbul'daki İngiliz büyükelçisini konu hakkında bilgilendirmiş, konuya defalarca kez değinmişti. Ayrıca tam emin olamasa da Sir A. Nicolson'a da konudan bahsettiğini hatırlamaktaydı. Diğer yandan Bağdat Demiryolu elindeki imtiyazdan dolayı kesin haklara sahipti. Yine Deutsche Bank Hazine-i Hassa ile yaptığı sözleşmeye dayanarak, her ne kadar Osmanlı Hükümeti ile tartışma konusu olsa da, hak iddiasında bulunmaktaydı. Dolayısıyla tüm bu haklar İngiliz unsurunun kontrol sahibi olduğu yeni oluşuma geçecekti¹⁷⁵¹. Zira Almanlar Haziran 1912'de, Anadolu-Bağdat Demiryolları ve Deutsche Bank'ın Hazine-i Hassa ile yaptığı sözleşmelerden doğan tüm petrol haklarını TPC'ye devretmeyi kabul etmişlerdi¹⁷⁵².

Babington Smith ayrıca bankanın kuruluş koşullarını göz önünde tutup, “*temsil ettiği menfaatlerin tamamen İngiliz*” olduğuna dikkat çekerek, sebebi her neyse Foreign Office'in bu konuda bankayı destekleyemeyeceğini çok daha önceden bildirmesinin beklendiğini söylemiştir. Zira söz konusu oluşum için aylardır (18 aydır) görüşmeler yapılmaktaydı ve şimdi belli bir aşamaya gelmişti. Bu nedenle geri çekilmek için artık çok geçti. Foreign Office'in 28 Eylül tarihli mektubunda D'Arcy grubunun “*bütünüyle İngiliz*” olduğu ileri sürülüyordu fakat bu yeni kombinasyonda da İngiliz unsuru etkili olacaktı. Yönetim kurulu başkanının oyu belirleyici olacağından şirket İngiliz grubun

¹⁷⁴⁹ Foreign Office o sıradaki yazışmalarda özenle “*purely British*” ifadesini vurgulamıştır.

¹⁷⁵⁰ Sir Edward Grey ayrıca bu tutumlarının nedenlerinin sözlü olarak NBT'ye iletilmesini de istemişti. Bu görev de o sıralar Foreign Office'de Eastern Department'ın şefi R. P. Maxwell'e verilmişti. Bkz. The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Eyre A. Crowe'dan Sir H. Babington Smith'e 28.09.1912'de gönderilen “Confidential” mektup, s. 121; MEC Archive, Box 1, No. 3 File ‘Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912’, Foreign Office Eyre A. Crowe'den Sir H. Babington Smith'e 28.09.1912'de gönderilen 40516/12 No'lu “Confidential” mektup; aynı yerde R. P. Maxwell'den Sir Babington Smith'e 28.09.1912'de gönderilen mektup; aynı yerde Mr. Maxwell ve Babington Smith arasında 28.09.1912'de geçen görüşmeye ait Memorandum of Interview.

¹⁷⁵¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File ‘Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912’, Mr. Maxwell ve Babington Smith arasında 28.09.1912'de geçen görüşmeye ait Memorandum of Interview.

¹⁷⁵² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File ‘Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912’, Dr. Arthur Von Gwinner'dan Babington Smith'e 10.06.1912'de gönderilen mektup.

kontrolünde olacaktır. Bu koşullar altında belirsizlikleri ortadan kaldırmak adına NBT'nin Foreign Office'in net tavrını öğrenmeye ihtiyacı vardı¹⁷⁵³.

Bunun üzerine Babington Smith 17 Ekim 1912'de Sir Edward Grey'in ricası üzerine Foreign Office'e gelmiş ve Türkiye petroleri hakkında aralarında Eastern Department'ın şefi Mr. Maxwell'in de bulunduğu bir toplantıya katılmıştır. Sir Edward Grey, NBT'ye bildirilen kararı büyük bir isteksizlik içinde aldıklarını söylemiştir. Sir Edward Grey bu tutumlarının asıl nedeninin Amirallik tarafından alınan görüş olduğunu da gizlice belirtmiştir. Buna göre Foreign Office, ilk olarak ağustos ayının başlarında NBT'nin niyetini duymuş ve konu hakkında Amiralliğe danışmıştı. Ancak Amirallik petrol arzına çok önem vermektedir, bunun için de Mezopotamya'daki petrol alanlarının İngiliz kontrolünde olması gerekmektedir¹⁷⁵⁴.

Babington Smith ise, Sir Gerald Lowther'a evvelce konudan sıkça bahsettiğini ve bu görüşmeler sırasında NBT'nin söz konusu girişimine karşı Foreign Office'in herhangi bir itirazının olduğuna dair bir işaret almadıklarını yinelemiştir. Üstelik Sir Babington Smith Büyükelçi Lowther ile yaptığı çeşitli görüşmeler sırasında ona, NBT'nin petrol şirketindeki pozisyonundan defalarca kez bahsetmişti¹⁷⁵⁵. Bu nedenle müzakerelere devam edilmiş, fakat şimdi çok utanç verici bir konuma düşülmüştü. Zira bankanın petrol işindeki ortakları NBT'nin İngiliz Hükümeti'nin desteğini alacağı konusunda hiçbir şüphe duymamıştı. Babington Smith imtiyazlar konusunda Almanların elde ettiği hakları açıklamış ve bu hakların pozitif değeri ne olursa olsun, diğer müracaatları engellemek açısından çok faydalı olduğuna da değinmişti. Şayet Foreign Office, Mr. D'Arcy'e destek

¹⁷⁵³ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Sir H. Babington Smith'den Foreign Office- S. W.'e gönderilen 09.10.1912 tarihli mektup, s. 127-128; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den FO'e 09.10.1912'de gönderilen mektup.

¹⁷⁵⁴ Oysaki NBT konu ile ilgili çalışmalara başladığı günlerde ne petrol arzı sorununun donanma için acil bir konu haline geldiğini, ne de İngiliz Hükümeti'nin güçlü bir şekilde D'Arcy'i destekleyip, D'Arcy'nin de bu imtiyazı şiddetle istediğini bilmemektedir. Kaldı ki böyle bir şeyden şüphelenmesi için bir neden de yoktu; zira son iki senedir D'Arcy'nin İstanbul'da bir acentası bile bulunmamaktaydı. Gülbankyan'ın bildirdiğine göre Nichols (ya da Nichol) adındaki aracı Osmanlı Hükümeti'nden petrol imtiyazı almak için 1909'da İstanbul'a ikinci kez gelmiş, ancak bu iş için çok çaba sarf etmesine rağmen hiçbir şey elde edemeden geri dönmüştü. Bertrand Bareilles de o zamanlar D'Arcy'nin İstanbul'daki temsilcilerinin İngiltere Büyükelçiliği'nin tam desteğine ve servet niteliğinde dağıttıkları bahşişe rağmen Türklerden vaatler dışında bir şey alamadıklarını kaydetmektedir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Memorandum of Meeting at Board of Trade on Petroleum in Mesopotamia, 15.09.1913; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Memorandum of Interview s.123-124; R. Hewins, *age.*, 1958, s.71; R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 273.

¹⁷⁵⁵ Babington Smith'e göre, Lowther bazı açıklanamayan nedenlerle yapılan görüşmeler hakkında tam manasıyla Grey'e rapor vermemişti. Bkz. PRO, FO 371/1826, No. 26928, A. Parker'ın 13.06.1913 tarihli, "gizli" zabtı.

verirse bu durum İstanbul'daki iki elçilik arasında sürtüşme ve muhalefete sebep olacak, ikinci olarak da muhtemelen imtiyaz bütünüyle elden gidecekti. Babington Smith ayrıca bankanın kurucularının da bu durumdan çok rahatsız olduklarını belirtmişti. Zira diğer Türkiye işlerinde olduğu gibi, ileri bir safhaya gelen bu petrol meselesinde de banka bir kez daha Foreign Office'in muhalefeti ile karşılaşmış, bu da büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı.

Bunun yanı sıra Turkish Petroleum Company Limited'in kurulmasıyla birlikte tüm Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki Deutsche Bank, Anadolu Demiryolu Şirketi ve Bağdat Demiryolu Şirketi'ne ait petrole ilişkin tüm imtiyaz haklarının bu yeni kurulacak şirkete devrolmasıyla İngiliz unsurunun pratik olarak kontrolü ele geçireceğini düşünmüştü. Zira plan sadece Mezopotamya'da değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm petrol yataklarının işletilmesine yönelikti. Tam manasıyla İngiliz çıkarlarını temsil etmek amacıyla kurulmuş olan NBT de, bu yeni oluşumla İngiliz çıkarları açısından çok önemli bir avantaj elde ettiğini varsaymıştı¹⁷⁵⁶.

Sir Edward Grey'in bütün bunlara verdiği cevap ise şaşırtıcıydı; zira Grey ortaya çıkan pozisyondan üzüntü duyduklarını, NBT'nin girişimlerine dair İstanbul'dan kendilerine hiçbir rapor sunulmadığını ifade etmiştir¹⁷⁵⁷. Edward Grey, bu durumda mevcut oluşuma D'Arcy'i de içine alabilecek bir düzenlemenin mümkün olup olmadığını sormuştur. Babington Smith'e göre müzakereler sonucunda kararlaştırılan şirket anayasasının değiştirilmesi zor olacaktı, ancak uygun düzenlemelerin yapılması halinde Mr. D'Arcy'e de bir pay verilmesi imkânsız değildi. Bunun üzerine Sir Edward Grey bu çözüm önerisi için Mr. D'Arcy'nin temsilcisi ile görüşerek, NBT ile temasa geçmelerini tavsiye edeceğini söylemişti¹⁷⁵⁸.

NBT ve Foreign Office arasında bu görüşmeler olurken, o günlerde Turkish Petroleum Company'nin de kuruluş işlemleri tamamlanmak üzereydi. Nitekim 23 Ekim 1912'de 80.000 sterlin sermayeli, aslen "*African & Eastern Concessions Limited*" olan ve yeni adı "*Turkish Petroleum Company*" şeklinde değiştirilen şirket de artık resmen kurulmuştu¹⁷⁵⁹. Şüphesiz bu anlaşmanın mimarları; başta Gülbenkian olmak

¹⁷⁵⁶ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Memorandum of Interview s.123-124.

¹⁷⁵⁷ Belli ki İstanbul'daki büyükelçilik NBT'nin petrol konusundaki çalışmalarını hakkında Foreign Office'i haberdar etmemişti.

¹⁷⁵⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Memorandum of Interview, 17.10.1912.

¹⁷⁵⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', 24.10.1912 tarihli mektup; aynı yerde Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd

üzere, Almanlarla ilk görüşmeleri başlatan ve iki yıldan fazla süren çabalarda büyük katkısı olan J. E. Whittall'den başkası değildi¹⁷⁶⁰. Yeni kurulan şirketin yönetim kurulu başkanı Sir Henry Babington Smith olurken, C. S. Gülbenkian, Hugo Baring (Lord Revelstoke'un kardeşi) ve F. E. Whittall, NBT kanadını temsil etmekteydi. Alman temsilciler ise Deutsche Bank'tan E. G. Stauss ve J. F. Gunther olmuştu. Anglo-Saxon Petroleum Company'nin temsilcileri ise H. W. A. Deterding ve Frédéric Lane idi. Şirketin hisseleri; Deutsche Bank (%25), NBT %50 (%35 NBT+C. S. Gülbenkian %15), Anglo-Saxon Petroleum Co. Ltd. (%25) şeklinde dağıtılmıştır¹⁷⁶¹. Turkish Petroleum Company'nin adresi ise NBT ile aynı yerde, yani Londra "50 Cornhill" mevkiinde olacaktı¹⁷⁶².

Turkish Petroleum Company'nin kuruluşundan iki gün sonra, yani 25 Ekim 1912'de Sir Edward Grey, Sir H. Babington Smith ile bir kez daha görüşmüştür. Sir Edward Grey'in aktardığına göre; D'Arcy'nin temsilcisi Mr. Greenway, NBT ile çıkarlarını birleştirebilecekti, fakat Shell'in varlığı bir engel teşkil etmekteydi. Shell'in hissesi çok küçük bir pay teşkil etse de, şirkette bulunduğu takdirde petrolü kontrol edecek, bu durumda da tümüyle yabancı kontrolünden bağımsız yeni bir tedarik kaynağı olamayacaktı. Sir Edward Grey, Shell'e karşı geri dönülemez bir taahhüt altında olunup, olunmadığını sormuştu. Oysaki şirket sermayesinin %50'si "NBT", %25'i "Deutsche Bank", %25'i Asiatic, Royal Dutch-Shell'i temsil eden holding şirketi "Anglo-Saxon Petroleum Co." (Royal Dutch+Shell+Bataafeche) tarafından konulacaktı. Dolayısıyla

No. 1 Oct 1911-August 1912', Norton Rose & Co.'dan Babington Smith'e 18.12.1911'de gönderilen mektup; aynı yerde Babington Smith'den Dr. Arthur von Gwinner'a 19.01.1912'de gönderilen mektup; aynı yerde Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', An Agreement Between The Turkish Petroleum Co. Ltd. and The Deutsche Bank, s. 2-3; aynı yerde Babington Smith'den Dr. Arthur von Gwinner'a 19.01.1912'de gönderilen mektup; aynı yerde Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912'; aynı yerde Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', J. E. Whittall'den Mr. Ray'e 12.11.1919'da gönderilen mektup; H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 114.

¹⁷⁶⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', J. E. Whittall'den Mr. Ray'e 12.11.1919'da gönderilen mektup.

¹⁷⁶¹ NBT'nin 40.000 hissesinden 12.000'i (%15) ise Sir Ernest Cassel (sub-participation), 12.000'i de (%15) Mr. C. S. Gulbenkian (sub-participation) adına tutulmaktaydı. Ancak bu hisseler NBT adına kaydedilecekti. Şayet Cassel bu hisseleri satmak isterse sözleşme şartları uyarında önce NBT'ye teklif edecekti. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', 24.10.1912 tarihli mektup; aynı yerde Special Letter No. 178, 16.11.1912; O günlerde Asiatic and Royal Dutch Şirketi, Rothschild'lerin bütün dünyadaki petrol işlerini de devralmıştı. Bkz. MEC Archive, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Babington Smith'e 10.02.1912'de gönderilen mektup; MEC Archive, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', The Turkish Petroleum Company, Limited; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den Deutsche Bank'a 18.02.1914'te gönderilen mektup.

¹⁷⁶² R. Hewins, *age.*, 1958, s. ix-73-74-79; L. Mosley, *age.*, 1975, s. 51-52-53.

NBT, Shell'e karşı bir taahhüt altına girmişti ve NBT'nin bu girişimindeki işbirlikçilerinden Foreign Office daha önce haberdar edilmişti¹⁷⁶³.

İngiliz Hükümeti, TPC'nin %50 hissesi İngilizlere ait olsa da, geri kalan hisselerin başka milletlere mensup kişilerin elinde olması nedeniyle Mezopotamya petrolünün Turkish Petroleum Company'nin kontrolüne geçmesini kabul etmemişti. İngiliz Hükümeti'nin istediği şey; Mezopotamya petrolünün tam anlamıyla İngiliz olan APOC'un kontrolüne geçmesiydi. İngiliz Hükümeti o dönemde bu tekelleşimi elinde tutabilmek için her türlü silahı kullanmaktaydı. Öyle ki Balkan Savaşı'nın bitiminde İngiliz Hükümeti'nin bu bölgedeki petrolle ilgili imtiyazın elli yıllığına APOC (Anglo-Persian Petrol) Şirketi'ne verilmesi için Babıâli'ye 1 milyon sterlin nakit para teklif edilmesi şeklinde bir öneride bile bulunulmuştu¹⁷⁶⁴.

Özellikle Donanma Bakanı Winston Churchill ve Denizcilik Bakanı Amiral Jacky (John) Fisher, APOC'u İngiltere'nin olduğu kadar Avrupa'nın da en güçlü petrol şirketi yapmaya kararlıydı. Churchill'e verilen bir notta petrol fiyatlarının günlük olarak arttığı yazılıyordu. Churchill ise *"her alımda yüksek fiyat ödemekten"* korunmak için yeni bir yaklaşım gerektiğini belirtiyordu. Müsteşar Mallet bu durumu şöyle yorumlamıştı: *"Çok açıktı... Shell grubu, rakip olarak Anglo-Persian grubunun yok olmasını arzu ediyordu, çünkü İngiliz donanması için akaryakıt fiyatlarını ellerinde bulundurmak istiyordu"*¹⁷⁶⁵. Dolayısıyla Musul ve Kerkük petrol yataklarının ne pahasına olursa olsun APOC'dan başkasının eline geçmemesi İngiliz devlet politikası haline getirilmişti¹⁷⁶⁶.

İngiliz Dışişleri'nin Sir Babington Smith ile yaptığı görüşmelerden de anlaşılacağı üzere, İngiliz Hükümeti açısından o sıralarda Turkish Petroleum Company'nin kat ettiği yol, ortakların birbirlerine karşılıklı verdiği sözler, taahhütler, NBT'nin düşebileceği zor durumlar, bütün bunların hiçbir önemi yoktu. İngiltere bu süreci yönetirken, Mezopotamya petrolü üzerinde belirlediği stratejiye aykırı hiçbir duruma/gruba tahammül göstermemiş, amaca giden yolda "her şey mubahtır" şeklindeki kural dinlemez tavırla petrol konusunu istediği mecraya sürüklemişti. APOC, arkasına İngiliz Hükümetinin çok güçlü desteğini alarak, TPC'nin hisselerine el koymaya çalışırken,

¹⁷⁶³ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Sir H. Babington Smith ile Sir Edward Grey arasındaki Memorandum of Interview, 25.10.1912, s. 136-137; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Memorandum of Interview on Turkish Petroleum Co. Ltd., 25.10.1912.

¹⁷⁶⁴ J. Heller, *age.*, 2012, s. 91.

¹⁷⁶⁵ E. Black, *age.*, 2004, s. 136.

¹⁷⁶⁶ H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 149.

gerekirse diğ er ortakları saf dış ı bırakarak Alman Deutsche Bank’la ortaklık kurup, Musul ve Kerkük petrollerini onunla paylaşmayı bile hedeflemiş ti. Zira İng iltere o sıralarda Bağ dat Demiryolu imtiyazı nedeniyle Almanların güçlü bir konumda olduğunu, bu vasıtayla en değerli petrol yataklarını ellerinde tutabileceklerini dikkate almak zorundaydı. Dolayısıyla kendileri için en kötü senaryoya uygun bir oyun alternatifini de kurgulamış lardı. Bu nedenle, Mezopotamya petroleri konusunda bölgenin sahibi gibi davranıp, esas stratejisini APOC’a tam destek vermek olarak belirlerken, diğ er yandan da her ihtimale karşı Almanları göz ard ı etmemiş lerd i.

Hakikaten İng iliz Hükümeti o günlerde Mezopotamya petrolerine ilişkin imtiyazın D’Arcy grubuna verilmesi için Osmanlı Hükümeti’ne de bask ı uygulamış tır¹⁷⁶⁷. İng iltere, Mezopotamya’daki çıkarları icab ı [Bağ dat Demiryolu, Mezopotamya petrolü, Ş attü’l-Arap’taki (Dicle ve Fırat’ın birleş tiğ i ve Basra Körfezine aktığ ı bölge) nehir taşımacılığ ı vs], Türklerin gümrük vergisi artırım talebini bir koz olarak ö ne sürerek, Türklere bask ı yapmaktaydı. Turkish Petroleum Company’nin hissedarı ve aynı zamanda Osmanlı Hükümeti’nin Paris ve Londra’daki daimi mali danış manı Gülbenkyan da Londra’da Hakk ı Paş a¹⁷⁶⁸ ile görüş tüğ ü bir sırada bu türden şeyler duymuş tu. Hakk ı Paş a İng ilizlerin APOC ş irketi lehine kendilerine büyük bask ı yaptıklarını, buna karşı n özellikle Alman hükümetinden ve Deutsche Bank’tan gelebilecek tepkilerden çekindiklerini söylemiş ti. Gülbenkyan anılarında bu konu hakkında ş u notları düş müş tü:

*“Bu yıllarda Türk hükümetinin paraya ş iddetle ihtiyacı vardı ve ben de hükümetin (Osmanlı Hükümeti) üst düzey mali danış manı olarak ne olup bittig i konusunda tam olarak bilgilendiriliyordum. İng iltere’nin, Almanlara ya da Turkish Petroleum Company’ e petrol imtiyazı verilmesi halinde, gümrük vergilerinin artırılmasına asla raz ı olmayacağı bana bildirilmiş ti”*¹⁷⁶⁹.

O dönemdeki bazı yazış malarından İng iltere Hükümeti’nin Londra’da müzakerelerde bulunan Hakk ı Paş a’nın içinde bulunduğ u güçlüklerin farkında olduğunu, bunu da koz olarak çok iyi kullandığı anlaşılmaktadır. Ş öyle ki İng iliz Dış iş leri kâtiplerinden ve Türk Masası’nın kıdemli elemanlarından Alwyn Parker’ın 11 Haziran 1913’te Hakk ı Paş a ile yaptığı bir anlaş ma taslağ ına istinaden tuttuğ u notlar bu konuda

¹⁷⁶⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File ‘Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912’, H. W. A. Deterding’e 17.10.1913’te gönderilen mektup; J. Heller, *age.*, 2012, s. 91-92.

¹⁷⁶⁸ Hakk ı Paş a Ş ubat 1913’ten itibaren Londra’da gümrük vergileri ve baş ka meseleler hakkında İng ilizlerle görüş meler yapmaktaydı.

¹⁷⁶⁹ R. Hewins, *age.*, 1958, s. 82.

hem bir fikir vermekte, hem de ibret verici notlar içermektedir. Foreign Office'e gönderilen tutanakta; Hakkı Paşa'nın Fransa ve Almanya tarafından verilen küçük avansa Sir E. Cassel'in (yani NBT'nin) katılmamasına çok üzüldüğünü ve bankanın bu davranışının gelecekteki büyük borçlanmalara da katılmayacağı yönünde bir şüphe oluşturduğunu, böyle bir durumun ise büyük bir hayal kırıklığı yaratabileceğini belirtmişti. Açıkçası Osmanlı Devleti içinde bulunduğu mali güçlüklerden dolayı İngiliz bir bankacının küçük bir avansa katılmamasından duyduğu huzursuzluğu diplomatik toplantılarda bile dile getirmeyi gerekli görmüştü. Tutanakta dikkat çeken ikinci husus ise; Türk Hükümeti'nin milli banka olarak gördüğü NBT'nin hükümetin koşulsuz destekçisi olmadığını göstermekteydi. Zira bu borçlanma hadisesi sırasında E. Cassel'in bankası NBT o sırada Turkish Petroleum Company'nin de en büyük hissedarıydı ve daha önce de belirtildiği üzere Deutsche Bank'ın da TPC'ye hissedar olması nedeniyle banka 1902 tarihli anlaşmayla Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verilen petrol imtiyazını tartışmasız devralmıştı. Benzer şekilde banka, 1903'teki sözleşme çerçevesinde Bağdat Demiryolu Şirketi'ne ait hattın her iki tarafındaki 20'şer km'lik alanda maden ve petrol haklarına da sahipti. Buna karşın NBT, Osmanlı ülkesinde böylesine büyük bir petrol imtiyazını elinde bulundururken, kendisine bu imkânı bahşeden Osmanlı Hükümeti'ne nedense "küçük bir avans" vermeye yanaşmamıştı. Üçüncü husus ise Hakkı Paşa'nın bu görüşmeler sırasında İngilizlere sigara kağıdı ve kibrit tekeli kurulmasına bir itirazlarının olup olmadığı sorusuydu. Osmanlı Devleti kibrit ve sigara kağıdı konusunda tekel kurma iznini bile İngiltere'den alacak kadar büyük devletlere bağımlı hale gelmişti. Bu görüşme İngiliz Hükümeti'ni son derece memnun etmiş olmalı ki, görüşme zaptının altına Müsteşar Yardımcısı L. Mallet ve Bakan Sir Edward Grey'in düştüğü not "*çok tatminkâr*" şeklindeydi. Ayrıca aynı tutanakta Hakkı Paşa, NBT ve D'Archy aralarında bir anlaşmaya varmadıkça, Osmanlı Hükümeti'nin söz konusu imtiyazı "askıya" alacağını da belirtmişti. Osmanlı Hükümeti tüm imtiyazı D'Archy'e verirse bu kez Almanlar tarafından da zorlanacağı için Hakkı Paşa İngiliz sermayesinin Almanlardan biraz fazla olması kaydıyla şirkette İngiliz kontrolünün sağlanmasını önermişti¹⁷⁷⁰.

Bu gelişmeler üzerine İngiliz Hükümeti'nin E. Cassel'in ve dolayısıyla NBT'nin tüm hisselerini D'Archy Grubu'nun şirketi Anglo-Persian Oil'e devretmesi konusunda baskı yapmaya başladığı anlaşılmaktadır. 1913 yılı içinde Sir Ernest Cassel ve Sir Henry Babington-Smith'e hisselerinin Anglo Persian Şirketi'ne devrinin İngiliz Hükümeti

¹⁷⁷⁰ H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 159-160.

tarafından arzu edildiği bildirilmiştir. Bundan kısa bir süre sonra da Sir Ernest Cassel, Kral VII. Edward'la kişisel diyalogları ve İngiliz hükümetiyle yakın ilişkileri nedeniyle yirmi sekiz bin hissesini İngiliz hükümetinin emrine verme kararı almıştır. Sir E. Cassel aynı anda bu kararını Gülbenkyan'a da bildirmiştir. Bu arada İngiliz Dış İşleri'nin Orta Doğu bölümü sorumlusu Mr. Alwyn Parker da oldukça buyurgan bir dille Gülbenkyan'a hisselerini hemen devretmesini bir telgrafla bildirmiştir¹⁷⁷¹.

Tam da o sıralarda 05 Haziran 1913'te Foreign Office, Sir Babington Smith'i bir görüşmeye davet etmiştir. Zira İngiliz Ticaret Odası'ndan (Board of Trade) Sir H. Llewellyn Smith'in başkanlığında, aralarında Amirallik Sözleşmeler Müdürü (Director of Contracts) Sir F. W. Black, D'Arcy Group'un temsilcisi Greenway, Foreign Office'den Mr. Alwyn Parker'ın da bulunduğu, bir toplantı düzenlenmişti. Bu toplantı sırasında Mr. Greenway, Musul ve Bağdat vilayetlerinin petrol imtiyazını kendilerinin almasını; bunun karşılığında D'Arcy'nin Türkiye'de hiçbir yerde bir petrol imtiyaz girişiminde bulunmamasını teklif etmişti. Babington Smith ise adı geçen vilayetlerdeki petrol imtiyaz hakkının daha önce Almanlara verildiğini, daha da ötesi bu yörelerin petrol çıkması en çok beklenen yerler olduğunu belirtmişti. Bu nedenle söz konusu teklifin uygulamaya konulması mümkün değildi. Mr. Greenway bir taraftan da herhangi bir iş birliğine sıcak bakacaklarına dair bazı tekliflerde bulunmuştu. Buna göre, D'Arcy grubu şirkette çoğunluğa sahip olmalıydı ya da petrolün pazarlaması kendi kontrolünde olmalıydı. Şayet ikinci seçenek kabul görürse bu durumda D'Arcy şirkette daha küçük bir paya razı olabilirdi. Anlaşıyor ki Mr. D'Arcy Grubu özellikle Mezopotamya'da bulunacak petrolün pazar kontrolünün kendi elinde bulunmasına büyük önem atfetmekteydi. Ancak Mr. Greenway'in bu talepleri reddedilmiş ve Turkish Petroleum Co. ile D'Arcy Grubu arasında bir iş birliği için ortaya atılan koşulların yerine getirilemez olduğu konusunda hem fikir kalınmıştır¹⁷⁷².

Bu toplantıdan kısa bir süre sonra ise NBT ve petrol işindeki ortakları¹⁷⁷³ son gelişmeleri değerlendirmek için 09 Haziran 1913'te bir araya gelmişlerdir. Toplantı sırasında D'Arcy Grubu ile yapılan görüşmeler devam ederken bu konuda yeni hiçbir adım atılmaması ve söz konusu gruba yapılan %25'lik katılım teklifinin sonuçlanması

¹⁷⁷¹ R. Hewins, *age.*, 1958, s. 81.

¹⁷⁷² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', 05.06.1913'te Turkish Petroleum Company Ltd. hakkında Foreign Office'de yapılan toplantı notları.

¹⁷⁷³ Toplantıda hazır bulunanlar; Sir H. Babington Smith, Messrs. Baring, Deterding, Gulbenkyan, Lane, Stauss ve R. Hecht'di.

dilekleri ortaya konmuştur. Toplantıda konuşulan bir diğer konu da paraya çok sıkışık olan Türk Hükümeti'ne bir avans vererek, petrol imtiyazını garanti altına almakla ilgiliydi. Zira Deutsche Bank'tan Mr. Stauss ve Mr. Deterding, Türk Hükümeti'ne bir avans vermekten yana olduklarını, şayet geçerli bir imtiyaz elde edilebilirse, Turkish Petroleum Co.'nin Mezopotamya'daki konumunun daha sonra açıkça tanımlanabileceğini belirtmişlerdir. Babington Smith ise böyle bir krediye NBT'nin %50'lik bir pay ile katılması için iş arkadaşlarına danışacağını belirtmiştir¹⁷⁷⁴.

O sıralarda Deutsche Bank'tan Von Gwinner da Babington Smith'e Mezopotamya petrol imtiyazı karşılığında Türklere bir avans verilebileceğini bildirmiştir. Ancak Babington Smith'e göre Türklerle görüşmelerin zorlu geçmesinden dolayı Mezopotamya imtiyazı karşılığında verilecek bir kredi için teklifin kendileri tarafından yapılması değil de, Türklere iyi bir teklif elde etmeye çalışmanın daha doğru olacağını belirtmiştir¹⁷⁷⁵.

Bu arada Foreign Office, petrol işinde Almanlarla iş birliği yapan NBT'ye ve bu işe katkı sağlayan kişilere cephe almaya başlamıştı. Zira o günlerde Mr. D'Arcy'den, İstanbul'daki acentası Messrs. Gilchrist Walker and Company'yi değiştirmesini istemiş, üstelik bunu D'Arcy'e gelecekte vereceği destek için "olmazsa olmaz" (sine qua non) bir koşul olarak öne sürmüştü. Bunun da nedeni; bu şirketin partnerleri arasında yer alan Edwin Whittall'ün NBT grubu içinde olmasıydı. Üstelik Whittall'lerin içinde bulunduğu J. W. W. & Co. ve G. W. & Co. şirketleri İngiliz çıkarlarına karşı çalışmaktaydı. Bu yüzden Edwin Whittall de Foreign Office tarafından İngiliz çıkarları aleyhine çalışan bir "hain" olarak görülmeye başlanmıştı¹⁷⁷⁶.

Gelenen bu noktada, İngiliz hükümetinin D'Arcy grubu gibi, ahlâken kendisini de desteklemesinin bir "hak" olduğunu düşünen NBT, sürpriz bir şekilde Türkiye'deki tüm işlerden ve bu arada petrol imtiyazı görüşmelerinden çekilme kararı almıştır. Banka'nın bu tavrı Babington Smith tarafından İngiliz Dışişleri'ne açıklanmıştır. Babington Smith, Sir Edward Grey'e 11 Haziran 1913'te, İngiliz Hükümeti'nin NBT'ye yönelik tavırlarını

¹⁷⁷⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', 09.06.1913'te Turkish Petroleum Company Ltd. hakkındaki meeting.

¹⁷⁷⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den Mr. Deterding ve Gulbenkian'a 20.06.1913'te gönderilen mektuplar.

¹⁷⁷⁶ Gilchrist Walker şirketi ise uzun yıllardır D'Arcy'nin İstanbul'daki temsilcisi olan Nichol'e kendi ofisinde yer vermiş ve Nichol'ün yokluğunda D'Arcy'nin acentası gibi davranmıştı. D'Arcy de Walker'a şayet petrol imtiyazını elde edebilirlerse Walker'ın gösterdiği çaba ve diğer hizmetleri karşılığında ona bir kâr payı veya ikramiye sözü vermişti. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Hugh Whittall'den Edwin Whittall'e 31.03.1913'te gönderilen mektup; aynı yerde Minute by Mr. Parker, 11.06.1913.

konu alan uzun bir suçlama metni yollamıştır. Babington Smith söz konusu mektubunda yaşanan olayların bankanın başarısını kesinlikle etkilediğini, bu gidişatin bankanın geleceğini belirsizleştirdiğini, İngiliz Hükümeti'nden gelecek bir desteğin ve güvenin çok gerekli olduğunu belirtmiştir. Babington Smith ayrıca, İngiliz Hükümeti'nin tutumu yüzünden NBT'nin yaşadığı mağduriyetleri içeren bir de liste eklemiştir (bunlar arasında 1910 kredisinden, Mezopotamya petrol imtiyazına kadar birçok konu bulunmaktaydı). Sir Babington Smith bankanın kuruluşundan dört yıl sonra Grey'e yazdığı bu mektubun tonundan da anlaşıldığı üzere başlangıçta oynaması amaçlanan rolün bilincindeydi. Ancak büyük bir hayal kırıklığı yaşamış ve gönülsüzce de olsa içinde bulunduğu konumu kabullenmek zorunda kalmıştı:

“The National Bank of Turkey sizin güçlü teşviklerinizle kurulmuştur. Sizin de vurguladığınız gibi yeniden yapılanan Türkiye'nin kalkınması ve İngiliz çıkarlarının Türkiye'deki gelişimi İngiliz finansının İstanbul'da en üst sırada yer almasına bağlıydı. Yine eğer İngiliz finansörler Türkiye'deki işlerde varlık gösteremezse ve Türklerin bir banka kurulmasıyla ilgili ricaları yerine getirilmezse, bunun İngiliz Hükümeti'nin Yakın Doğu'daki tüm politikasına büyük bir darbe vuracağını eklemiştiniz. Böyle bir durum İstanbul'daki İngiliz prestijini ve nüfuzunu tamiri mümkün olmayacak şekilde azaltacak, gelecekteki İngiliz ticaretinin gelişiminde de çok etkili olacaktı. Bankanın genel müdürlüğünü İngiliz Hükümeti'nin ricasıyla kabul ettim ve bana kamuoyunun ilgisini çekmem gerektiği söylenmişti.

Başlangıçtan beri Türkiye'deki genel bankacılık faaliyetlerinden elde ettiklerimiz, beklentilerimizin çok altında kaldı. Bu alan zaten tamamen kaplanmıştı ve İngiliz ticaret erbabının Türkiye'deki operasyonlarını genişletme eğilimi çok azdı. Bizim inancımıza göre Türk Hükümeti'nin görüşü; devlet finansı, doğal kaynakların işlenmesi, haberleşme, sanayi yatırımları, demiryolları, kamu işleri gibi genel olarak ülkeyi kalkındıracak tüm yatırımlarda NBT'nin faaliyet göstereceği yönündeydi.

Bankanın hedeflediği amaçlara ulaşmadaki başarısı kısmen Türkiye'deki olayların seyrine bağlı kaldı. Yeni rejimle beraber ortaya çıkan umutlar boşa çıktı... Türklerin rehbersiz ve dış kontrol olmadan ülkeyi kalkındıracak ve koruyacak gücü sağlaması çok zor. Ve Türk hassasiyeti ile uluslararası kıskançlıkların dışarıdan yardım etmeye izin verip vermeyeceğine son derece şüpheyle bakıyoruz. Bu durumlar göz önüne alındığında, Türkiye'de yeni finansal sorumluluklar alma noktasında ciddi kaygılar taşıyoruz.

Fakat bankanın başarısı için başka bir zorunlu koşul daha bulunmaktadır; İngiliz Hükümeti'nin bize vereceği güven ve desteği kastediyorum. Bankanın kuruluşuna eşlik eden koşullar buna sahip olacağımıza inanmamıza neden oldu, fakat büyük bir üzüntü duyduğumuz üzere, bu durum gerçekleşmedi. Banka tam güven ve etkili desteği alamadı, sözü edilen güven ve destek olmaksızın varoluş amaçlarını gerçekleştirmek imkansızdır.

1910 kredisindeki gelişmelere aşinasınız, biz Türk Hükümeti'ne önemli bir servis verme pozisyonunda olduğumuza ve bu sayede NBT'nin sağlam bir pozisyon tesis edeceğine inanmıştık. Foreign Office'in, sunulan bu kredi servisini arzulamadığı fikriyle karşılaştık ve geri çekilmeye zorlandık. Bunun bizim konumumuza çok ciddi etkileri oldu ve o günlerde neredeyse Türkiye'deki tüm operasyonlardan çekilme kararı almıştık. Bankanın Türkiye'deki faaliyetlerine devam etme kararı ise, büyük ölçüde bankanın yok olduğunu görmek istemediğinizden kaynaklanmıştır.

Bağdat Demiryolu sorununa büyük önem vermiştik. Türk Hükümeti güney Bağdat hattında İngiliz-Alman iş birliğine ve mümkünse yarıdan fazla bir İngiliz payı elde edilmesine büyük önem verdiğini bize bildirmişti. Bizim bu konudaki çabalarımız üç yıldan fazla sürdü. Sizin önerileriniz doğrultusunda hareket ederek, güney Bağdat hattına %50'lik pay ile İngiliz katılımı konusunda Deutsche Bank ile geçici bir anlaşmaya vardık. Ve demiryolu hattının geçtiği bölgedeki sulama işlerinde Alman sermayesi çok küçük bir pay alacaktı. Olası rotaların incelenmesi ve tahminler için önemli miktarlarda masraf yaptık. Şimdi aniden Hükümetin politikasındaki değişiklik nedeniyle İngiliz sermayesinin demiryoluna katılma arzusundan vazgeçtiğini öğrendik¹⁷⁷⁷. Bu yüzden yalnızca demiryolu ile doğrudan bağlantılı işler değil, aynı zamanda buna bağlı diğer konulardaki faaliyet imkânları da geri çekiliyor.

Mr. Von Gwinner Londra'yı ziyareti sırasında demiryolundaki İngiliz yöneticilerin nitelikleri ve Bağdat-Basra'daki limanlar için Almanların niyetleri konusunda Foreign Office'in bizi bilgilendirdiğini ve bu meselede İngiliz çıkarlarını bizim temsil ettiğimizi varsayarak konuyu bizimle görüşmek istedi. Cevap vermeye zorlandık ve Foreign Office'in bizi görüşmeye yetkili kıldığına veya bunu arzuladığına dair hiçbir işaret almadığımız ise açıkça Mr. Gwinner için bir sürpriz oldu¹⁷⁷⁸.

¹⁷⁷⁷ İngiltere Hükümeti nedeni anlaşılmayan bir şekilde 1913'te, yani savaşa hemen hemen bir yıl kala, demiryolu katılımından vazgeçmişti.

¹⁷⁷⁸ B. Smith'e göre İngiliz girişimler için Türkiye'deki yatırımlardan eşit pay almanın tek yolu Almanlarla iş birliği yapmaya dayanmaktaydı. Zira Fransızların eğilimi Türkiye finansı, kamu kontratları ve imtiyazlarda monopol kurmaktı. Bkz. PRO, FO 371/1826, No. 26928, A. Parker'in 13.06.1913'te yazdığı "gizli" zabıt.

Bir telafi ya da en azından muhalefetin geri çekilmesi için (Bağdat Demiryolu meselesini kastediyor) Majestelerinin Hükümeti, Dicle ve Fırat'ta gemicilik tekeli için İngiliz kontrolündeki bir firmaya imtiyaz verilmesini şart koşuyor. Biz görüşmeler tamamlanıyorken basın yoluyla bu konudan haberdar olduk ve imtiyaz işinin India Steam Navigation Company'nin başkanıyla sonuçlandırılmak üzere olduğunu gördük. Bu işe NBT'yi dahil etme konusunda beni Lord Inchcape ile iletişim halinde tuttuğunuzu rahatlıkla teyit ederim. Fakat konuyu kendisiyle konuşmak istediğimde NBT'nin çok küçük bir oran dışında katılımının tasarlanmadığını gördüm. Ve Ticaret Kurulu ile olan iletişiminden Hükümet'in NBT'nin katılımını aslında arzulamadığı izlenimi ortaya çıktı. Hükümet imtiyaz planını hazırlarken, bizimle istişare edilmiş olmalıydı ve bu işle uğraşılırken elbette ki görüşmelere davet edilmeliydik. Bunun yerine plandan tesadüfen haberdar olduk.

(Yine) Osmanlı Hükümeti'nin ödeme yükümlülüğünü yerine getiremediği hazine bonusu meselesinde ilk ödemenin aksadığı 18 Şubat'ta ve ikinci ödemenin aksadığı 19 Mart'ta tahsis edilen gelirlerin bir bölümünü alan Müttefik devletlerinin hükümetleri ile iletişim kurulması için yardım talebi ile Foreign Office'e başvurduk. Benzer başvuru 22 Şubat ve 31 Mart'ta bizimle birlikte bu bonolarla bağlantılı olan Selânik Bankası tarafından Fransız Hükümeti'ne de yapıldı. Fransız Hükümeti temsilcilerine 8 Nisan'da hemen talimatlarını gönderirken, Foreign Office, Fransız Hükümeti'ne danıştıktan sonra 30 Nisan'da temsilcilerine talimatlarını gönderdi. Selânik Bankası Fransız temsilcilerden daha çabuk ve daha etkin bir cevap alırken, İngiliz çıkarlarını Fransızlardan daha doğrudan ilgilendirdiği bu meselede inisiyatif Fransız Hükümeti'ne bırakıldı.

Türkiye petroleri konusunda Mezopotamya'daki Alman hakları ve iddialarının elde edilmesi için uzun süren müzakereleri tamamladık. Ve kontrolü elimizde tuttuğumuz bir grup tarafından bu iş yapıldı ve yalnızca dörtte biri Alman çıkarlarına tahsis edildi. Sizin de farkında olduğunuz gibi niyetlerimiz hakkında İstanbul'daki elçilik bilgilendirilmişti. Bu oluşuma karşı Foreign Office'in tavrının olumsuz olacağına dair bize bir sebep gösterilmedi. Son anda Foreign Office'in başka bir gruba destek sözü verdiğini öğrendik. İki grup arasında bir kombinasyon önermiştiniz ve biz de bu amaçla görüşmeler yapıyorduk. Fakat o sırada İngiliz Büyükelçiliği, İstanbul'daki bütün nüfuzunu diğer grubun lehine, bizim grubun aleyhine kullandı. Ben de değişik kaynaklardan; NBT (petrol) grubunun sadece İngiltere dışından unsurların bulunduğu gerekçesiyle değil, NBT'nin de kendisini tam manasıyla İngiliz karakterli görmemesinden

dolayı Dışişleri ve elçilik tarafından İngiliz çıkarlarına düşman olarak görüldüğü yönünde özgürce yapılan açıklamalarla bilgilendirilmişim. Foreign Office'in görüşleriyle ilgili beyanların abartılı olduğunu umuyor ve inanıyorum. Ancak Hükümet'in bize karşı tavrı, bunların yanlışlığını göstermek şeklinde olsaydı, asla ortaya çıkamazlardı.

Sonuç olarak, bizim İngiliz Hükümeti ile bağlantılı bir biçimde Türkiye'de bulunmak istediğimiz pozisyon anlayışımız ve izlemek istediğimiz ekonomi politikası ile bize bu ülkede istemeden izlemek zorunda bırakıldığımız ekonomi politikası ve verilen konum gerçekte birbirinden çok farklı olmuştur. Rakiplerimiz ve Osmanlı Hükümeti'nin kafasında bizim İngiliz Hükümeti tarafından güven duyulmayan veya İngiliz teşebbüslerine ön ayak olacak uygun araç olarak görülmediğimiz izlenimi üretilmiştir. Bu şartlar altında takip edilecek tek bir yol bulunmaktadır. İlk uygun fırsatta kendimizin, belirttiğim koşullarda tatmin edici biçimde yerine getiremediğimiz bir görevden azledilmesi için teklifte bulunuyoruz. Şayet güveninizi kazanacak ve işi emanet etmek isteyeceğiniz bir İngiliz kuruluşu veya grubu varsa onlarla iletişim kurmaktan mutluluk duyacağız”¹⁷⁷⁹.

İngiliz Dışişleri ise NBT'nin bu iddialarını ve suçlamalarını kesinlikle kabul etmemiştir. İngiliz Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Louis Mallet'in¹⁷⁸⁰ 13 Haziran 1913'te Sir Babington Smith'e gönderdiği “gizli” kayıtlı mektupta; E. Grey'in isteği üzerine “geçici” bir cevap yazdıklarını, daha sonra detaylı bir cevap daha gönderileceğini belirtmiştir. Louis Mallet'in kaleme aldığı geçici mektupta özellikle bankanın faaliyetlerine son vermesi halinde bu durumdan Edward Grey'in büyük üzüntü duyacağı ve politik nedenlerden dolayı İngiliz sermayesinin Türkiye'de varlık göstermesinin gereğinden bahsedilmiştir. Anlaşılan İngiliz Hükümeti Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybettiği o günlerde Mezopotamya'daki çıkarları icabı Türkiye'den tamamen çıkmak istememekteydi:

“Çok geçmeden Türkiye finansmanı ile ilgili işlemler olacaktır ve burada İngiliz sermayesinin politik gerekçelerle ilişkilendirilmesi arzulanan bir durum gibi görünüyor; ancak tabii ki, bu tür katılımın finansal konumları hakkında herhangi bir görüş

¹⁷⁷⁹ PRO, FO 371/1826, No. 26928, Sir H. Babington Smith'den Sir Edward Grey'e 11.06.1913'te gönderilen “gizli” başlıklı mektup; MEC Archive, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Sir H. Babington Smith'in Sir Edward Grey'e 11.06.1913'te “gizli” kaydıyla gönderdiği mektup.

¹⁷⁸⁰ Sir Louis Mallet 16 Haziran 1913'te Sir Gerard A. Lowther'in istifası üzerine İstanbul'a İngiltere Büyükelçisi olarak atanmıştır.

bildirmekle yetkili değilim... Petrol konusuna gelince; biz sadece gerçek bir İngiliz adayının çıkarlarını korumak için çabalyoruz, bunun da NBT'ce kabul edileceğini umuyoruz..."¹⁷⁸¹.

Nitekim Foreign Office 13 Haziran 1913'te, yani Babington Smith'e yazılan bu geçici mektupla aynı gün, o sırada Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya da Mezopotamya sulama projelerinin İngiliz firmalarına verilmesi konusunda karşılıklı tavizlerin teklif edildiği bir not iletmiştir. Öyle ki şayet Mezopotamya sulama işleri İngiliz firmalarına verilirse İngiliz Hükümeti Bağdat Demiryolu konusunda Türklere baskı yapmaktan bile vazgeçecekti:

*"Osmanlı Hükümeti'nin bildiği üzere, İngiliz firmaları Mezopotamya'da sulama projelerine büyük ilgi göstermektedir. Bu şartlar altında ve Majesteleri'nin hükümetinin Bağdat demiryolunun Basra'ya kadar olan herhangi bir kısmında İngiliz kontrolü için baskı yapmaması hususunu dikkate alarak, Osmanlı hükümeti İngiliz firmalarına ülkenin refahı üzerinde etkileri olacak daha geniş sulama işleri için imtiyazlar ve sözleşmeler verecek olursa, Majesteleri'nin Hükümeti bundan büyük memnuniyet duyacaktır"*¹⁷⁸².

Aynı gün Sir Edward Grey İstanbul'daki Lowther'a da bir mektup göndererek, NBT'nin Türkiye'den çekilme kararından büyük üzüntü duyduklarını ve bu hissiyatın NBT'ye bildirildiğini yazmıştır. Edward Grey ayrıca Bağdat Demiryolu ile ilintili çeşitli yatırımlara iştirak konusunda gelen tekliflerden bankayı haberdar ettiklerinden de bahsetmiştir. Fakat Edward Grey bu durumun bankanın kararlarını değiştirmeye etkili olup olmayacağı konusunda şüphe duymaktaydı. Edward Grey, Lowther'dan bankanın aldığı bu kararın Türkiye'de yaratacağı etkileri ve NBT'nin yerine başka bir İngiliz bankasının Türkiye'ye gelmesi için teşvik edilip edilmemesi hakkındaki görüşlerini de sormuştu¹⁷⁸³.

Ancak ilerleyen günlerde Foreign Office, Edward Grey'in talimatı üzerine nedeni açıklanmayan bir sebeple ayrıntılı mektubu göndermekten vazgeçmiştir¹⁷⁸⁴. Sonuç itibariyle Babington Smith'in söz konusu şikâyet mektubunun NBT'nin ya da herhangi

¹⁷⁸¹ PRO, FO 371/1826, No. 26928, Sir L. Mallet'dan Sir H. Babington Smith'e 13.06.1913'te gönderilen "gizli" kayıtlı mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Sir L. Mallet'dan Sir H. Babington Smith'e 13.06.1913'te gönderilen mektup.

¹⁷⁸² MEC, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Foreign Office, Paper handed to Hakkı Pacha on June 13, 1913.

¹⁷⁸³ PRO, FO 371/1826, Dosya No. 26928, No. 260, Sir E. Grey'den Sir G. Lowther'a 13.06.1913'te gönderilen "gizli" kayıtlı mektup.

¹⁷⁸⁴ "Sir E. Grey decided that no detailed reply should be sent" şeklindeki not A. Nicolson tarafından Foreign Office kayıtlarına düşülmüştür. Bkz. PRO, FO 371/1826, No. 26928, 13.06.1913.

bir İngiliz bankasının Türkiye'deki faaliyetlerinin teşvik edilip, edilmeyeceği yönündeki tartışmaları tekrar gündeme getirmek dışında, herhangi bir etkisi olmamıştır. Foreign Office muhtemelen bir özel bankaya karşı kendini hesap vermek zorunda hissetmemiş olmalıydı. Ancak NBT'nin Türkiye'deki varlığını da İngiltere'nin genel çıkarları icabı önemsemekteydi.

Bu konuda İngiliz Dışişleri'nden A. Parker'ın 13 Haziran 1913'te yazdığı zabıt da önemlidir; Parker'a göre Türkler ülkelerindeki imtiyazları, finansal darboğazlarını aşma konusunda kendilerini desteklemeyenlere değil, finansal açıdan kendilerine yardımcı olan devletlere bahşedeceklerdi. Dolayısıyla Türklerin desteklenmesi gerekmektedir. Özellikle de Mezopotamya'daki imtiyazlar önemliydi ve bunlar bankayı Türkiye'de kalmaya teşvik etmek adına ilk argüman gibi görünmekteydi. Fakat Majesteleri'nin hükümeti bu olayın sorumluluğunu üstlenmeye ne kadar hazır olacaktı? Böyle bir teşvikin yokluğunda Mezopotamya'daki sulama imtiyazlarıyla ilgili kontratlar konusundaki ilerlemelere ve de eninde sonunda İngiliz nüfuz alanına dönüşecek bu bölgenin tüm potansiyel zenginliğine rağmen NBT'nin devam etmek istememesi oldukça açıktı. İngiliz prestiji ve İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik maddi ilgisi icabı NBT'nin varlığının korunması büyük bir avantajdı. Bankanın devam etmesi de bunu etkin bir şekilde yapabilmenin neredeyse olmazsa olmazıydı. Banka bir grup en üst düzey finansçı ve Babington Smith tarafından temsil edilmekteydi. Babington Smith, Osmanlı Borçlar İdaresi'ndeki görevinden dolayı Türkiye finansı hakkındaki bilgisiyle rakipsizdi ve Majestelerinin Hükümeti'ne tavsiyelerde bulunması için büyük bir avantajdı. Bütün bunlar bankanın Türkiye'de kalmaya ikna edilmesi için güçlü nedenlerdi¹⁷⁸⁵.

Bu süreci daha sonra uzun bir tartışma trafiği izlemiştir. Babington Smith 07 Temmuz 1913'te ise Foreign Office'de Sir Louis Mallet ile görüşmüştür. Söz konusu görüşme sırasında Babington Smith, Turkish Petroleum Company ile ilgili olarak, Anglo-Saxon Company'yi sahip oldukları %25'lik kısmın herhangi bir bölümünden onları vazgeçiremediklerini belirtmiştir. Buna karşın NBT, D'Arcy grubuna %25'lik eşit bir pay sağlamak amacıyla kendi payının yarısını D'Arcy'e bırakmaya hazırdı. Babington Smith şayet iki grup (D'Arcy ve TPC) arasında bir iş birliği sağlanamayacaksa bu durumda ise NBT'nin kendi hükümetinin isteklerine bilfiil karşı çıkmak şeklindeki hoş olmayan TPC'deki ortaklığından çekilmeyi önermişti. Şayet NBT'nin çekilmesi söz konusu olursa tüm haklarını söz konusu iki ortağına (Deutsche Bank ve Anglo-Saxon Company)

¹⁷⁸⁵ PRO, FO 371/1826, Dosya No. 26928, Alweyn Parker'ın 13.06.1913'te yazdığı "gizli" zabıt.

devredecekti. Sir Louis Mallet, NBT'nin vatanseverce olan bu tavrının farkında olduğunu ve bu konuda Sir Edward Grey'i bilgilendireceğini söylemişti¹⁷⁸⁶.

Bu aşamada Deutsche Bank ise her ne kadar NBT'nin hisselerini Anglo-Saxon Co. ile birlikte devralmaya hazırsa da, NBT'nin yöneticilerini bu kararlarından vazgeçirmeye çalışmıştır. Gwinner Temmuz 1913'te Babington Smith ile yaptığı görüşme sırasında bölgedeki petrolün önemini; *“Mezopotamya'nın petrol kuyuları İbrahim (Hz. İbrahim) zamanından bu yana hiç durmadan akıyor ve herhangi bir sondaj olmaksızın milyonlarca ton petrol veriyor”* sözleriyle vurgulamıştı. Gwinner ayrıca Musul ve Bağdat Vilayetlerindeki tüm petrol haklarının elde edilmesi karşılığında Türk Hükümeti'ne %6 faiz ve %96 emisyon oranıyla 450-500.000 sterlinlik hazine bonusu ihraç edilmek suretiyle bir avans verilmesini de teklif etmişti. Gwinner'ın projesine göre Türk Hükümeti'nden alınacak petrol imtiyazı yeni kurulacak olan 2 milyon sterlin sermayeli bir Türk şirketine devredilecek, gerekirse iki yöneticisi Osmanlı tabiiyetinden olabilecekti. Türk Hükümeti çıkan petrolden %10'luk bir royalty payı (teelif hakkı) alacak, Türklere ayrıca kârdan da bir pay verilecekti. Gwinner'a göre söz konusu iş sahip olmaya değerdi, eğer böyle bir imtiyaz alınır ve Mr. D'Arcy'e bir pay teklif edilirse, bu teklifi hiç düşünmeden kabul ederdi. Bu durumda NBT de Foreign Office'den belki iyi niyetli ya da en azından tarafsız bir tavır sağlayabilirdi. Gwinner bu duygularını, *“öz sermayesi bizim olan bir şirkette İngiliz çıkarlarına %75'lik pay verildikten sonra İngiliz diplomasisi bizi tamamen yıkmaya çalışan başka bir İngiliz grubunu desteklemeli mi?”* sözleriyle dile getirmişti¹⁷⁸⁷.

Babington Smith Eylül 1913'te ise bu defa aralarında İngiliz Ticaret Odası'ndan (Board of Trade) görevlilerin de olduğu başka bir görüşmeye katılmıştır. İngiliz Ticaret Odası'ndan Sir H. Llewellyn Smith, Mezopotamya petroleri konusunda üç şartın vazgeçilmez olduğunu söylemiştir. Buna göre üretilen akaryakıtın %50'si Amirallik için yeterliydi, ancak petrol hükümete güvenilir bir kurum vasıtasıyla sağlanmalıydı. Çünkü petrol arzı düşman veya tarafsız bir ülkeden kontrol edilirse savaş veya gerginlik durumlarında kesintiye uğrayabilirdi. İkinci olarak, Mezopotamya'daki üst düzey çalışanlar adil bir oranda “İngiliz” olmalıydı. Bu konudaki amaç; petrol arzının yapay

¹⁷⁸⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', 07.07.1913, Memorandum of Interview on Petroleum in Mesopotamia; aynı yerde Babington Smith'den Gwinner'a 10.07.1913'te gönderilen mektup.

¹⁷⁸⁷ MEC Archive, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Gwinner'dan Babington Smith'e 03.07.1913'te gönderilen mektup.

mazeretler ya da diğer nedenlerle durdurulmasını önlemektir. Son olarak, Mezopotamya imtiyazının Anglo-Persian Şirketi'nin bağımsızlığını ortadan kaldırmak için kullanılmaması için şirket bir çeşit koruma altında olmalıydı. Ayrıca Sir H. Llewellyn Smith, İngiliz Hükümeti'nce NBT'nin faaliyetlerine devam etmesinin istendiğini ve bunu teşvik etmek için hükümet temsilcilerinin çeşitli öneriler yaptığını söylemişti¹⁷⁸⁸.

O günlerde İngiliz Hükümeti D'Arcy'den yana tavır koyup, NBT'nin Turkish Petroleum Company'deki konumunu iyice zorlaştırmışken, diğer taraftan da İngiliz çıkarlarını büsbütün tehdit eden başka gelişmeler olmaktadır. Zira 1914 başlarında yine birçok imtiyaz avcısı Osmanlı topraklarında boy göstermekteydi. Hatta gelen haberlere bakılırsa bu fırsatçılar Mezopotamya petrol hakları için Türk makamları ile görüşmeler yapmakta ve çok cazip teklifler sunmaktaydılar. Bunlardan İngiliz rakiplerine göre en tehlikesi ise Rockefeller'ın bir dünya devi haline gelen Standard Oil Company of New York firmasıydı. Bu şirket 1900'lerde petrol endüstrisinin daha çok ilkel olduğu zamanlarda dünyadaki tek petrol üreticisi ve tek petrol şirketi idi¹⁷⁸⁹. Söz konusu şirket İstanbul'daki faaliyetlerini yeniden yoğunlaştırmıştı. Standard Oil şirketi Türk petrol imtiyazları hakkında doğabilecek herhangi bir fırsatı hemen değerlendirebilmek için İstanbul'da bir büro açmış ve söz konusu büronun başına Oscar Gunkel'ı atamıştı. Gazetelerde çıkan haberlere bakılırsa şirket Mezopotamya petroleri için görüşmeler içindeydi¹⁷⁹⁰. Hatta Standard Oil Company of New York firmasının 1914'lerde İttihat ve Terakki'nin önder kadrosundan Cemal Paşa'nın yardımıyla Filistin'de yedi ayrı bölgede petrol imtiyazı aldığı söylenmekteydi¹⁷⁹¹.

Osmanlı topraklarında petrol imtiyazı için rekabetin doruğa ulaştığı tam da o sıralarda Foreign Office, Cassel'den NBT'nin Turkish Petroleum Company'deki tüm hisselerini (%50) D'Archy grubuna ait Anglo-Persian şirketine devretmesini istemiştir¹⁷⁹². Foreign Office ayrıca TPC'nin diğer ortaklarına da sert mesajlar yollayarak,

¹⁷⁸⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Memorandum of Meeting at Board of Trade on Petroleum in Mesopotamia, Katılımcılar: Board of Trade'den Sir H. Llewellyn Smith, Mr. Ashley, Foreign Office'den Sir Eyre Crowe, Mr. Alwyn Parker, NBT'den Sir Babington Smith, 15.09.1913.

¹⁷⁸⁹ J. Conlin, *age.*, 2019.

¹⁷⁹⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Gwinner'dan Babington Smith'e 01.10.1913'te gönderilen mektup; MEC Archive, Box 1, No.3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den Deutsche Bank'a 18.02.1914'te gönderilen mektup; aynı yerde Arthur Gwinner'dan Babington Smith'e 04.03.1914'te gönderilen mektup.

¹⁷⁹¹ H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 155.

¹⁷⁹² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', 04.11.1913'te Gulbenkian'a gönderilen mektup; aynı yerde Box 1, No. 3 File

belirtilen koşullara uygun bir düzenleme yapmamaları halinde D’Arcy’nin çıkarlarını güvenceye alacak adımlar atacağını bildirmiştir¹⁷⁹³. Bu tehditkâr tutum Royal Dutch-Shell şirketinin hisselerini devretmemek için direnmesinden ve İstanbul’da yeni imtiyazlar almaya çalışmasından kaynaklanmaktaydı. O sırada İngiltere ile çeşitli anlaşmalar yapmak üzere Londra’da bulunan Hakkı Paşa’ya da çok acil bir şekilde Babîâli’nin hâlihazırda D’Arcy’e taahhütte bulunduğu hatırlatılarak, İngiltere’nin oluşturulmuş herhangi bir şirkette %50’den az bir katılıma razı olmayacağı söylenmiştir. Sir Edward Grey, 11 Mart 1914’te İstanbul’daki Büyükelçi Sir Mallet’a da Babîâli’ye bildirilmek üzere bir talimat göndermişti. Söz konusu talimatta, APOC’un Mezopotamya petroleri imtiyazından en az %50 pay alamaması durumunda, 1910 yılından bu yana süren ve Hakkı Paşa ile devam eden bütün müzakerelerin koparılacağı ve gümrüklerdeki artış ve tekeller konusundaki rızalarını da yeniden gözden geçirmeye zorlanacaklarını “*kesin olarak*” söylemesi yazılıydı. Sir Mallet da bu notayı 12 Mart 1914’te Sadrazam Said Halim Paşa’ya sunmuştu¹⁷⁹⁴.

Bu gelişmeden birkaç gün sonra İngiliz Hükümeti’nin isteklerine ilk duyduğunda büyük tepki veren H. Deterding de, İngiliz Hükümeti’nin ve Anglo-Persian Şirketi’nin baskılarına maruz kalarak, bir anlaşma yapılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Zira Anglo-Saxon grubunun (Royal Dutch ve Shell) mevcut şartlar altında İngiliz Hükümeti’nin dileklerini yerine getirmekten başka çaresi bulunmamaktaydı¹⁷⁹⁵. Böylece 19 Mart 1914’te Foreign Office yetkililerinin doğrudan katılımıyla yapılan anlaşmayla, Turkish Petroleum Company’nin %50 hissesine D’Archy grubunun sahip olması kararlaştırılarak, şirket yeniden yapılandırılmıştır. İngiliz Hükümeti’nin arkasında olduğu D’Arcy şirketi Turkish Petroleum Company’nin %50’sini ele geçirirken, kalan diğer

‘Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912’, FO Sir Eyre Crowe’dan Babington Smith’e 14.01.1914’te gönderilen “gizli” başlıklı, 57611/13 no’lu mektup; aynı yerde Babington Smith’dan FO’e 27.01.1914’te gönderilen “gizli” başlıklı mektup.

¹⁷⁹³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File ‘Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912’, FO’dan Babington Smith’e 28.01.1914’te gönderilen 10010/14 no’lu mektup.

¹⁷⁹⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File ‘Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912’, NBT’dan FO’e 18.07.1914’te gönderilen mektup; aynı yerde Box 1, No. 4 File on inside cover label ‘Foreign Office (N.B.T.)’ 1919-1925, Turkish Petroleum Concessions- “Confidential”-Arrangements for Fusion of the Interests in Turkish Petroleum Concessions of the D’Arcy Group and of the Turkish Petroleum Company; J. Heller, *age.*, 2012, s. 92; H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 117.

¹⁷⁹⁵ D. C. M. Platt, *age.*, 1968, s. 196. 1920’de Turkish Petroleum Company, Limited’in adresi; St. Helen’s Court Leadenhall Street, London olmuştu. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label ‘Foreign Office (N.B.T.)’ 1919-1925, Turkish Petroleum Co.’dan NBT’ye 02.12.1920’de gönderilen mektup.

%25'er hisseler ise Anglo-Saxon Petroleum Company (Shell) ve Deutsche Bank arasında paylaşılmıştır¹⁷⁹⁶.

Foreign Office'de imzalanan ve 'Foreign Office Agreement' ismiyle bilinecek olan anlaşmaya göre Turkish Petroleum Company'nin sermayesi 160.000 sterline çıkartılmış ve yeni artırılan 80.000 sterlinlik hisse D'Arcy'e tahsis edilmiştir. NBT'nin toplam 40.000 hissesi ise eşit bir şekilde Deutsche Bank ve Anglo-Saxon Company'e transfer edilmiştir. Bu hisselerden 20.000 adedini devralan Deutsche Bank 22.04.1914'te hisse karşılığını (23.10.1912'den itibaren yürütülen %5 faiz ile) NBT'ye ödemiştir. Benzer şekilde Anglo-Saxon Petroleum Co. Ltd.'de NBT'nin kendisine devrettiği 20.000 hisselerin bedelini faizi ile birlikte NBT'ye ödemiştir¹⁷⁹⁷. Söz konusu anlaşmayı imzalayanlar arasında Alman Hükümeti adına R. Von Kühlmann ve İngiliz Hükümeti adına Eyre A. Crowe da vardır. Anlaşmaya imza atanlar ayrıca; NBT adına H. Babington Smith, Anglo-Saxon Petroleum Company, Limited'ten W. Deterding, Walter H. Samuel, Deutsche Bank'tan C. Bergmann, D'Arcy Group adına ise C. Greenway ve H. S. Barnes olmuştur¹⁷⁹⁸.

Böylece İngiliz Hükümeti'nin bu "güç darbesi"¹⁷⁹⁹ sonucunda NBT gruptan çekilip, İngiliz payını APOC'a devrederken¹⁸⁰⁰, Gülbenkian diğer üçü sayesinde girdiği

¹⁷⁹⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', NBT'den FO'ye 18.07.1914'te gönderilen mektup; aynı yerde Box 1, File No: 4, Turkish Petroleum Concessions- "Confidential"- Arrangements for Fusion of the Interests in Turkish Petroleum Concessions of the D'Arcy Group and of the Turkish Petroleum Company.

¹⁷⁹⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', NBT Robert Kay'den Sir Ernest Cassel's Administration, 51, Green Street, Grosvenor Square, W. adresine 14.08.1919'da gönderilen mektup.

¹⁷⁹⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Gulbenkian'dan Babington Smith'e 24.10.1913'te gönderilen mektup; aynı yerde Box 1, No.3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den FO'ye 16.03.1914'te gönderilen mektup; aynı yerde Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', FO'den Babington Smith'e 06.03.1914'te gönderilen mektup; aynı yerde Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Turkish Petroleum Concessions-Arrangements for Fusion of the Interests in Turkish Petroleum Concessions of the D'Arcy Group and of the Turkish Petroleum Company, 19.03.1914; R. Hewins, *age.*, 1958, s. 81-83-84-85-255; H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 117; J. Heller, *age.*, 2012, s. 92.

¹⁷⁹⁹ R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 285.

¹⁸⁰⁰ Bareilles'e göre, NBT'nin ortakları Cassel, Baring ve diğer İngiliz bankerler FO'in talimatıyla petrol işinden çekilirken, İngiliz Hükümeti NBT'yi Bağdat Demiryolu'nda Almanlar ile ortaklık yapması konusunda desteklemiştir. Üstelik Kraliyet Donanması, demiryolu hattının Kuveyt terminalini yapmak konusunda sabırsızlandığı için destek oldukça etkindi. Bareilles'e göre İngiltere'nin oyununda her şey aydınlanıyordu, İngilizler iki ayrı masaya oturmuşlardı; bunlardan biri petrol, diğeri de Bağdat Demiryolu'ydu. İlkini Anglo-Persian Şirketi'ne, ikincisini "City bankerlerine ayırmışlardı!". İngiltere, Musul petrollerini almak için Almanya ile önceden anlaşmıştı ve şimdi de Bağdat hattını görüşmekteydi. Bareilles şunu soruyordu: "Eğer İngilizler ve Almanlar, Osmanlı mirasını paylaşırken bizim hükümetimiz atalet içinde kalırsa, Doğu'nun Fransız etkisinde kalacağı süre kılacaktı. Yarın hâlâ Konstantinopol'de ve Musul'da Fransızca konuşulacak mıydı?". Bkz. R. Bareilles, *age.*, 2003, s. 285.

petrol ortaklığında grupta kalmayı başarabilmiştir¹⁸⁰¹. Gülbenkyan bu süreçte kendi durumunun NBT'den farklı olduğunu, dolayısıyla bu değişikliğin TPC'deki kendi çıkarlarını etkilememesi gerektiğini hem Mr. Deterding'e hem de Babington Smith'e bildirmiştir. Nitekim Gülbenkyan'ın TPC'deki varlığı devam etmiş, ancak Gülbenkyan'a ait hisseler şirkette oy hakkı olmaksızın %5'e düşürülmüştür. Bu hisse Gülbenkyan'ın yaşamı boyunca devam edecek olan bir pay olup, D'Arcy Group'un (%2,5) ve Anglo-Saxon Company'nin (%2,5) hisselerinden karşılanıp, bu şirketler nezdinde muhafaza edilecekti. Gülbenkyan'ın yönetime katılma hakkı da elinden alınmıştı¹⁸⁰².

Bu anlaşmadan dört gün sonra ise İngiliz ve Alman diplomatlar, L. Mallet ve Wangenheim, Musul ve Bağdat vilayetlerinin petrol haklarını devralmak amacıyla Babîli'ye başvurmuşlardır¹⁸⁰³. Osmanlı Sadrazamı Said Halim Paşa da I. Dünya Savaşı'ndan çok kısa bir süre önce, 28 Haziran 1914'te Alman ve İngiliz Büyükelçilerine verdiği bir notayla Musul ve Bağdat vilayetlerine ait tüm petrol haklarını Turkish Petroleum Company'e verileceğini resmen vaad etmiştir. Ancak kısa bir süre sonra savaşın patlak vermesi söz konusu mektubun yürürlüğe girmesini engellemiştir. Kaldı ki söz konusu mektup hukuken de bir geçerlilik taşımamaktaydı¹⁸⁰⁴.

Öte yandan Mezopotamya'nın "*temel ekonomik değeri*" I. Dünya Savaşı'nın gidişatını da bariz bir şekilde etkilemiştir. Her ne kadar İngiltere 16 Mayıs 1916'da Sykes-Picot Antlaşması ile Mezopotamya'nın kuzeydoğusunda, petrol bölgeleri içinde en yüksek potansiyele sahip olan bölgeyi, yani Musul'u Fransa'ya bıraksa da daha sonra bu

¹⁸⁰¹ R. Hewins, *age.*, 1958, s. 84, 85; Marian Kent, *Oil & Empire, British Policy & Mesopotamian Oil, 1900-1920*, The Macmillan Press Ltd, Londra/New York, 1976, s. 74; R. Barellies, *age.*, 2003, s. 275.

¹⁸⁰² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Gulbenkian'dan Babington Smith'e 24.10.1913'te gönderilen mektup; aynı yerde Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den FO'ye 16.03.1914'te gönderilen mektup; aynı yerde Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', FO'den Babington Smith'e 06.03.1914'te gönderilen mektup; aynı yerde Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Turkish Petroleum Concessions-Arrangements for Fusion of the Interests in Turkish Petroleum Concessions of the D'Arcy Group and of the Turkish Petroleum Company, 19.03.1914; R. Hewins, *age.*, s. 81-83-84-85-255; H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 117; J. Heller, *age.*, 2012, s. 92.

¹⁸⁰³ J. Heller, *age.*, 2012, s. 92.

¹⁸⁰⁴ Zaten çok geçmeden savaşı yenilerek bitiren Almanya'nın bir kurumu olan Deutsche Bank'ın hisselerine Board of Trade'in emriyle "British Public Trustee" tarafından haciz konulmuş, Deutsche Bank'a ait tüm haklar söz konusu kuruluşa devredilmiştir. O dönemde NBT'nin direktörleri de yasal anlamda şirketin yöneticileri olarak her türlü işten sorumlu olsalar da, şirket ile fiilen bir çıkar ilişkileri kalmamıştı. Bu nedenle Sir Edward Grey'in uygun görmesi halinde istifa edip, söz konusu görevlerini başka yöneticilere devretmek, yasal sorumluluklarından en kısa sürede kurtulmak istemişlerdi. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', NBT'den Foreign Office'e 21.10.1914'te gönderilen mektup; aynı yerde Turkish Petroleum Company Ltd, NBT'den FO'ye 16.01.1919'da gönderilen mektup; R. Hewins, *age.*, 1958, s.71; T. Kodal, *age.*, 2005, s. 45; A. Okumuş, *age.*, 2015, s. 103, 118, 131.

toprakları işgal etmiştir. İhsan Ş. Kaymaz'ın, İngiliz diplomat Sir Maurice de Bunsen'in¹⁸⁰⁵ raporundan yaptığı yoruma göre İngiltere, Doğu Anadolu'da kurulması öngörülen Rus etki alanı ile sınırdaş olmaktan kaçındığı için Fransa'yı tampon bir bölge olarak kullanmak istemiş ve o sırada Musul'u, Fransa'ya bırakmıştı. Rusya 1917'de ihtilalle birlikte sahnedan çekilince bunun bir anlamı kalmamış, İngiltere'nin Musul'u Fransa'ya bırakma amacı ortadan kalkmıştı¹⁸⁰⁶. Kanaatimizce de İngilizler o sırada strateji açısından Musul'u Fransızlara bırakmayı tercih etmişlerdi. Zira İngiltere bu aşamada Fransa'yı oyalayarak, o sırada ikisi arasında bir çatışma olmasını istememekteydi. Fırsat bulduğunda ve elindeki kartlar da güçlü olduğunda hiç çekinmeden istediğini almıştı. Ekim 1918 başlarında Lawrence ve Araplar, Şam'a ulaşır, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökeceği iyice ortaya çıkınca ve Fransızlar da Sykes-Picot'da ısrar edince Lloyd George müttefiklerine emrivaki yapabilmek için İngiliz ordusunun Musul'u almasını emretmişti. İngiltere 1918 yılı sonu ve 1919'un başında Musul'u işgal ettiğinde ise artık Almanya yenilmişti ve Fransa'ya ihtiyacı yoktu. Dolayısıyla hiçbir anlaşmayla kendini bağlı hissetmeden Musul petrolüne el koymuştu. Marian Kent'in Savaş Kabinesi tutanaklarından yola çıkarak ileri sürdüğü üzere de, İngiltere'nin mütareke sırasında Musul'u alelacele işgal etmesinin asıl nedeni Musul'daki bu zengin petrol kaynaklarıyla ilgiliydi¹⁸⁰⁷.

İngiliz Başbakan Lloyd George'u şehrin önemi konusunda uyaran kişi ise İngiliz Kabine sekreteri Maurice Hankey idi. Hankey, Ekim 1918'den aylar önce, Britanya'nın petrol ihtiyacı üzerine kıdemli bir amiral tarafından yazılan bildiriye okuduktan sonra Lloyd George'un Musul'a olan ilgisi birdenbire artmıştı. Zira Amiral, İran ve Mezopotamya'nın petrol alanlarını kontrol eden gücün geleceğin likit yakıtlarının

¹⁸⁰⁵ Sir Maurice de Bunsen 1924'te NBT'nin kurucu hissedarları ve Yönetim Kurulu üyesi olmuştur. Oxford University, St. Antony's College, MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey 1909-1925; aynı yerde NBT'den G. G. Warr'a 21.02.1924'te gönderilen mektup; aynı yerde "List of London Directors".

¹⁸⁰⁶ İngiltere ve Fransa, Orta Doğu'daki Osmanlı topraklarının paylaşılması amacıyla 16 Mayıs 1916'da, tarihe "Sykes-Picot" olarak geçen gizli bir antlaşma yapmışlardır. Bu antlaşmayı imzalayanlar; İngiltere Savaş Bakanlığı danışmanı, gezgin ve yazar Sir Mark Sykes ile Fransız diplomat ve avukat François Georges Picot'du. Antlaşma'nın arka planında Osmanlı'ya karşı ayaklanan Mekke Emiri Şerif Hüseyin'i kral yaparak Irak ve Filistin'de İngiltere'ye bağlı bir Arap devleti kurma düşüncesi yatmaktaydı. Bkz. D. Yergin, *age.*, 2009, s. 184; Mahir Küçükvatan, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kut'ül-Amare Zaferi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXXIII/26, 2013, s. 55-85, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/235741>, 22.04.2019; İhsan Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, 2014, İstanbul, s. 55, 88; Mahfi Eğilmez, *Değişim Sürecinde Türkiye Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 103.

¹⁸⁰⁷ H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 155; M. Kent, *age.*, 2013, s. 294-295; J. Barr, *age.*, 2016, s. 75.

çoğunun tedarik kaynaklarını kontrol edeceğini, bu kontrolün ise mutlak olması ve herhangi bir yabancı çıkar içermemesi gerektiğini vurgulamıştı. Amiral, Alman jeologların raporlarından bu bölgenin “dünyada mevcut olarak bilinen en büyük işlenmemiş kaynaklara” sahip olduğunu kavramış, petrolün kömürden dört kat daha verimli olması sebebiyle ileride temel deniz yakıtı olacağını açıklamıştı. Britanya’nın kendi kömür yakıtları olsa da petrol tedariki için Amerika Birleşik Devletleri’ne bağlı olması imparatorluğu savunmasız bırakacaktı. Şayet İngiliz İmparatorluğu baskın deniz gücü olarak kalacaksa, “sahip olabileceği en yüksek miktarda petrolün tartışmasız kontrolünü elinde tutması” hayati önem taşımaktaydı. Eski bir deniz kuvvetleri istihbarat görevlisi olan Hankey’e göre de “bir sonraki savaştan önce” bağımsız bir petrol kaynağını güvence altına almak “birinci sınıf bir savaş hedefi” olmalı idi¹⁸⁰⁸.

Öte yandan TPC’nin yeni yöneticileri Osmanlı makamlarından daha önce almış oldukları petrol araştırma imtiyazlarına dayanarak işgal yıllarında Türk Hükümeti’nden de bazı hak taleplerinde bulunmuşlardı. TPC’nin talebi üzerine NBT’nin yöneticileri söz konusu imtiyazlara ait belgeleri şirkete gönderirken, Türk Hükümeti’ne karşı hak iddialarını canlı tutmaya çalışmışlardı. Bunlar arasında; Hazine-i Hassa Nezareti tarafından Anadolu Demiryolu’na verilen Bağdat Demiryolu’nun geçtiği bölgelerde petrol arama izninin yanı sıra, Anadolu Demiryolu Şirketi adına Mr. Servisicien tarafından Bağdat Vilayeti’ne bağlı Kerkük ve Zakan mevkilerinde petrol araması yapabilmek için alınmış altı izin belgesi daha bulunmaktaydı. Bilindiği üzere bir zamanlar Osmanlı Hazine-i Hassa’sından elde edilmiş tüm bu imtiyazlar 23.10.1912’de Deutsche Bank tarafından TPC’e devredilmişti. Bunların dışında ayrıca NBT’nin yönetim kurulu üyelerinden F. E. Whittal de TPC adına Beyrut Vilayeti’nde petrol çıkarmak amacıyla bazı izinler almıştı. Bunlar; 1) Nakehé Kissé ve Bustadé (Latakia yakınlarında), 2) Harki, Soulamiche (Nahie of Bazir), 3) Ketríe ve Kélé (Caza of Sahoun) bölgelerine ait izinlerdi¹⁸⁰⁹.

O sırada Fransız ve İngiliz mandası altına giren Orta Doğu bir taraftan bugünkü Irak, Ürdün ve Suudi Arabistan olarak bildiğimiz yeni uluslara veya devletlere dönüşürken, Mezopotamya petrolü de yeni bir paylaşımına konu olmuştu. 19-26 Nisan 1920’de toplanan San Remo Konferansı sonunda imzalanan antlaşma uyarınca, Musul ve

¹⁸⁰⁸ J. Barr, *age.*, 2016, s. 73-75.

¹⁸⁰⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File ‘Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912’, Turkish Petroleum Company Ltd, Grounds of Claim; aynı yerde NBT’den Turkish Petroleum Co.’den Mr. Turner’a 02.11.1920’de gönderilen mektup.

Irak civarındaki zengin petrol sahaları İngilizlerin kontrolüne bırakılırken, savaş yıllarında “British Public Trustee” kurumu tarafından koruma altına alınmış olan Turkish Petroleum Company’deki %25’lik Alman hisseleri de Fransızlara devredilmişti¹⁸¹⁰. Öte yandan Turkish Petroleum Company’nin asıl hedefi olan Mezopotamya petrol imtiyazına kavuşması ise İngilizlerin kurduğu Irak Hükümeti ile Turkish Petroleum Company arasında 14 Mart 1925’te imzalanan bir İmtiyaz Sözleşmesi ile gerçekleşmişti. Söz konusu imtiyazın elde edildiği o günlerde ise Irak ve Türkiye sınırları henüz net değildi¹⁸¹¹. Ancak çok geçmeden, 05 Haziran 1926’da, Ankara’da imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul Vilayeti, Kerkük ve Süleymaniye kazalarında bulunan büyük Türk gruplarının varlığına ve bölge petrolünün Türkiye için sahip olduğu yaşamsal öneme rağmen, İngiltere’nin büyük baskısıyla Irak’a bırakılmıştır¹⁸¹². İngiltere uzun vadeli bir strateji sonucunda bu topraklar üzerinde mandater güç olarak amacına ulaşırken, Türkiye ise dört yüzyıldır Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olan Musul üzerindeki tüm haklarından vazgeçmişti¹⁸¹³.

Aynı günlerde Batılı devletler arasında Mezopotamya petrolünün paylaşımına ilişkin çekişmeler ise tüm hızıyla devam etmekteydi. ABD de savaşta müttefik bir güç olduğunu ileri sürerek, ısrarla Mezopotamya petrolerinden pay istemişti. İngiltere ise savaşa son anda dahil olan ABD’nin Musul petroleri üzerindeki taleplerine baştan karşı çıkmış, fakat daha sonra mevcut konsorsiyumuna ABD’nin de katılımını kabul etmişlerdi¹⁸¹⁴. Nitekim Gülbenkyan’ın bir kez daha arabuluculuk yapmasıyla 1912’de NBT’nin liderliğinde kurulan TPC; APOC (Anglo-Persian Oil Company, bugünkü British Petroleum ya da BP), Royal Dutch-Shell Group ve CFG (Compagnie Française des Petroles, bugünkü Total S.A.) ve Near East Development Corporation (Amerikan Petrol şirketlerinden oluşan bir konsorsiyum, şimdiki ExxonMobil) arasında 31 Temmuz 1928’de imzalanan “Red Line Agreement” (Kırmızı Çizgi Antlaşması) ile çok uluslu bir petrol şirketine dönüşmüştür. Conlin tarafından dünya petrol endüstrisi ve Orta Doğu

¹⁸¹⁰ 24 Nisan 1920’de imzalanan San Remo Petrol Antlaşması ile TPC’nin hisse dağılımı yeniden şekillenmiştir. Bu yeni oluşumda; Anglo Persian Company %47, Royal-Dutch Shell %22, Fransızlar %25, Gülbenkyan %5 oranında yer almışlardır. Bkz. H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 155; 1920’de Turkish Petroleum Company, Limited’in adresi ise; St. Helen’s Court Leadenhall Street, London olmuştur. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label ‘Foreign Office (N.B.T.)’ 1919-1925, Turkish Petroleum Co.’dan NBT’ye 02.12.1920’de gönderilen mektup.

¹⁸¹¹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, İletişim Yayınları, 2009, c. I., s. 267.

¹⁸¹² Ankara Antlaşması’nın diğer adı; “Türkiye ile İngiltere ve Irak arasında Türk-İrak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması”dır. Bkz. B. Oran, *age.*, 2009, c. I., s. 267.

¹⁸¹³ M. K. Öke, *age.*, 1991, s. 176.

¹⁸¹⁴ R. Hewins, 1958, s. 256-257; A. Okumuş, *age.*, 2015, s. 136-137.

tarihi açısından bir dönüm noktası/bir kilometre taşı olduğu ileri sürülen bu anlaşma ile bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan zengin petrol yatakları ExxonMobil, Total, Royal-Dutch Shell ve BP olarak bilinen rakip güçler tarafından her biri yüzde 23,75'er hisse alacak şekilde pay edilmiş oluyordu. Söz konusu anlaşma ile Gülbenkyan %5 hissesini korurken, bu hisseler royalty gelirlerinden pay verilmesi şeklinde olacak¹⁸¹⁵, oy hakkı bulunmayacaktı¹⁸¹⁶.

5.5. Kuzeydoğu Anadolu Demiryolu İnşaatı İmtiyazı

Temmuz 1908 devrimi ile birlikte politik gücü ele geçiren İttihatçıların hedefleri arasında ekonomik kalkınma en üst sırada yer almaktaydı. Bu büyük ideali gerçekleştirmek için ise bir dizi yatırımı hayata geçirmeleri gerekmektedir. Bunlar arasında yapılması zorunlu görülen yatırımlar öncelikle; kapsamlı demiryolu¹⁸¹⁷ ve otoyol inşaatları, sulama projeleri, limanların geliştirilmesi, belediye hizmetleri ve madenlerin işletilmesiydi. Bu bağlamda Jön Türk Hükümeti 1910 yılında Karadeniz bölgesini kalkındıracak kapsamlı bir demiryolu projesi için harekete geçmiş, hatta bu amaçla 1910'da aldığı kredinin 200.000 sterlinlik kısmını Samsun-Sivas demiryolunun inşası için bir kenara ayırmayı düşünmüştü¹⁸¹⁸.

Fakat bu bölgelerde Rusya'nın menfaatleri söz konusuydu. Rus basınının iddiasına göre Bağdat Demiryolu, Rusların Hazar bölgesi ve Kafkasya demiryolları ile ciddi bir şekilde rekabet edecek ve Rusya-İran demiryolunun başarısını tehlikeye düşürecekti. Ayrıca Türkiye'nin askeri ve iktisadi açıdan güçlenmesi Rusların İstanbul'u

¹⁸¹⁵ Calouste Gulbenkian, yaşamının son yıllarını 1955'te öldüğü Portekiz'in Lizbon şehrinde geçirmiştir. Vasiyeti ile petrol hisselerinin olduğu alanları ve sanat koleksiyonunu Portekiz'in Lizbon kentinde bulunan Calouste Gulbenkian Foundation'a (Vakfi'na) bırakmıştır. Gülbenkyan'ın Irak Petrol Şirketi'ndeki %5 oranındaki hakları da söz konusu vakfın bir kuruluşu olan Portekiz'deki Partex Oil şirketinin elinde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. J. Conlin, *age.*, 2019.

¹⁸¹⁶ Mezopotamya toprakları İngiliz mandasındaki Irak yönetimi altına girince Turkish Petroleum Company'nin adı da 17 Haziran 1929'da "*Irak Petrol Şirketi*" (Iraq Petroleum Company) olarak değiştirilmiştir. Bkz. R. Hewins, *age.*, 1958, s. 256-257; H. Uluğbay, *age.*, 2008, s. 114; İ. Ş. Kaymaz, *age.*, 2014, s. 354, 526; A. Okumuş, *age.*, 2015, s. 18, 58, 65, 114, 132; WEB_61. http://www.jasstudies.com/Makaleler/1994309468_01AcarNecmettin-1-32.pdf Acar, (15.06.2014); J. Conlin, *agm.*, 2016, s. 1.

¹⁸¹⁷ Osmanlı Devleti'nde ilk demiryolu imtiyazları gayet ağır şartlarda ve büyük tavizlerle verilmiştir. Zira devlet tarafından verilen kilometre garantileri imtiyaz sahipleri için büyük bir avantaj olmuştur. Nitekim Rumeli demiryolu imtiyazı sahibi Baron Hirsch bu zafiyetleri çok iyi değerlendirerek, sözleşmedeki şartların çoğunu yerine getirmeden milyonlarca frank kâr etmiş ve bu demiryolu sayesinde Avrupa'nın sayılı zenginleri arasına girmiştir. Yine Aydın demiryolu imtiyazında, verilen kilometre garantisi sayesinde İngiliz şirket zarar etse bile devlet, şirkete sermayesinin %6'sını kâr olarak kendisine vermeyi garanti etmişti. Bkz. Ali Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 46, 54.

¹⁸¹⁸ The Levant Herald, 20 Ağustos, 1910.

ele geçirme rüyalarına son verecek, hattın tamamlanması, çok sayıda Ermeni'nin bulunduğu Doğu Anadolu'da Osmanlı Hükümeti'nin esaslı bir kontrolünü sağlayacaktı. Tüm bu nedenlerle Rusya 1899'da Bağdat Demiryolu'na karşı çıkmış, Türk Hükümeti de Rusları yatıştırmak için bazı tavizler vermek zorunda kalmıştı. Rusya'nın Bağdat Demiryolu hattına karşılık, Osmanlı Devleti'ne 4 Nisan 1900'de kabul ettirdiği bir anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti, Kuzey ve Doğu Anadolu'da demiryolu inşa etmek ister ve bunu kendisi yapamaz ise hattın yapım imtiyazını özel koşullarla Rus sermayedarlarına ya da Çarın kabul edeceği bir sendikaya vermek durumundaydı¹⁸¹⁹.

Ancak Osmanlı İdaresi kendisinin gerçekleştiremediği Kuzeydoğu Anadolu hattı imtiyazını Nisan 1900'da Ruslara vermesine rağmen, Rusların oyalama politikaları sebebiyle o güne kadar adı geçen yatırımların hiçbirini gerçekleştirilememişti¹⁸²⁰. Bu arada Fransızlar da söz konusu imtiyazla ilgili olarak Ruslarla iş birliği yapılması gereğinin farkındaydı ve bu yüzden onlarla temasa geçmişlerdi. Ağustos 1910'da basında çıkan haberlerde, bölgedeki demiryolu yapımı için Ruslarla bir Fransız konsorsiyumunun uzlaştığı duyurulduysa da, Türkler bu ihaleyi söz konusu Fransız-Rus gruba vermek istememişti. O sırada Cavid Bey Fransızların Türk Hükümeti'ne kredi vermesi halinde, söz konusu inşaatın bir Fransız şirketine verilebileceğini, hatta işletmesinin de onlara terk edilebileceğini söylemişti. Öte yandan Rusların demiryolları ile ilgili iddiasının yersiz olduğunu ve Ruslara karşı olan tereddütlerini dile getirerek, Fransız sermayesinin bu projede Rus teşebbüsü ile birlikte yer almasını asla istemediklerini kaydetmişti¹⁸²¹.

¹⁸¹⁹ O dönemde, Almanlarla sıkı ilişkiler kurmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin güçlenmesinden tedirginlik duyan Rusya, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ile ilgili tazminatların düzenli ödenmemesinden kaynaklanan alacaklarını ve Kafkasya'ya kaçmış olan Ermenilerin tekrar Anadolu'ya dönmeleri gibi konuları koz olarak kullanmıştı. İstanbul'daki Rus Elçisi Zinovief Nisan 1900'de Berlin Anlaşması ile belirlenmiş savaş tazminatından ertelenmiş olan 57 milyon frangın ödenmesini talep etmişti. Bu borcu ödeyemeyen Abdülhamid ise bir hatt-ı hümayûn çıkararak, Karadeniz'de yapılacak demiryolu imtiyazının, Bağdat hattı için kabul edilen şartlarda Rusya'ya verilmesini kabul etmek zorunda kalmıştı. Marian Kent adı geçen Türk- Rus anlaşmasından "*Karadeniz Havzası Anlaşması*" şeklinde bahsetmekle birlikte, bu anlaşma Türkçe literatürde "*Karadeniz Anlaşması*" veya "*...Ruslarla yapılan bir anlaşma*" ya da "*1900 İtilafnamesi*" şeklinde geçmektedir. Bkz. M. Kent, agm., 1975, s. 384; Autheman, age., 2002, s. 212; E. M. Earle, age., 2003, s. 136-139; V. Ş. Ediger, age., 2005, s. 194; H. Uluğbay, age., 2008, s. 88; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul, 2010, s. 443-444; Samet Tufan, Türk-Rus İlişkilerinden Bir Kesit: Karadeniz Demiryolları Müzakereleri ve İtilafname Teşebbüsü (Nisan 1900), *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, 2018, s. 300.

¹⁸²⁰ O zamanlar Osmanlı ülkesindeki demiryolu hatları birbirinden çok kopuk ve çok dağınıktı. İmparatorluğun önemli şehirlerini birbirine bağlayacak bir network kurulması ise politik nedenlerden dolayı geciktirilmişti. Bkz. The Levant Herald, 06 Ağustos 1910; A. Autheman, age., 2002, s. 213.

¹⁸²¹ HBS 28 115 (3-4), Babington Smith'den Cassel'e 17.08.1910'da gönderilen mektup; H. Babacan ve S. Avşar, age., 2014, c. 1, s. 50, 84.

Nitekim çok geçmeden de Maliye Nazırı Cavid Bey ile Osmanlı Bankası Genel Müdürü Revoil arasında geçen müzakereler sonucunda ihalenin “*La Societe pour la Construction et l’Exploitation du Reseau de la Mer Noire*” (Karadeniz Şebekesini Yapma ve İşletme Şirketi) adlı bir Fransız grubuna verilmesi için bir anlaşmaya varılmıştır. Buna göre Ereğli, Samsun ve Trabzon şehirlerinde liman tesisleri yapılacak ve limanlar demiryolları ile Erzurum, Sivas, Harput, Van gibi iç kısımlardaki şehirlere bağlanacaktı. Bu plan aktif bir şekilde Fransız Hükümeti ve büyükelçiliği tarafından da desteklenmekteydi¹⁸²². Basında çıkan haberlere göre, 3500 km’lik Samsun-Sivas-Erzurum-Van demiryolu projesi için Nafia Nezareti’ne tahsis edilmek üzere 25 milyon liralık bir istikraz hakkında Fransa Hükümeti’nin onayı da alınmıştı¹⁸²³.

Bu arada Sir Charles Euan Smith’e ait bir İngiliz firması da bu proje ile ilgilenmekteydi. Babington Smith ise Hüseyin Cahit’e, İngiliz müteahhit Sir John Jackson firmasından gelecek bir teklifi de göz önüne almalarını söylemişti. H. Cahit de şayet İngilizler, demiryolu inşaatı işini bir kredi teklifi ile bir araya getirip, Rusların da rızasını sağlarsa böyle bir teklifi memnuniyetle dikkate alacaklarını belirtmişti¹⁸²⁴. Sir Babington Smith bu amaçla, Mayıs 1911’de Foreign Office’e başvurarak, NBT’nin Karadeniz havzasındaki demiryolu inşaatlarına katılmak istediğini bildirmiştir. NBT’nin bu denli büyük bir projede yer almak istemesinin nedeni ise; demiryolu yapımının gelecek on yıl boyunca Türkiye’nin gündemini meşgul edecek önemli bir mesele olmasından kaynaklanmaktaydı¹⁸²⁵. Ancak İngiliz Dışişleri Karadeniz havzasındaki demiryolları ile bir Fransız-Rus grubunun ilgilendiğini ve bu nedenle bu grup geri çekilene kadar hiçbir İngiliz firmasına bu noktada destek veremeyeceklerini bildirmiştir¹⁸²⁶.

Nitekim o günlerde Rusya ve İngiliz Dışişleri arasındaki yazışmalarda da iki ülkenin bu konuda bir mutabakata vardığı görülmektedir. Rusya, İngiliz Dışişleri’ne; Akdeniz’den İran sınırına ve Van gölüne kadar döşenecek bir demiryolu hattının

¹⁸²² HBS 30 34 (3); E. M. Earle, *age.*, 2003, s. 225-226.

¹⁸²³ Aslında Türkler projeyi kendileri yapmak niyetindeydi. Özellikle de Demiryolları müdürü ve Nafia Müsteşarı, Samsun-Sivas hattının hiç olmazsa bir kısmını Türklerin inşaa etmesini arzu etmekteydi. Bkz. HBS 28 115 (3-4), Babington Smith’den Cassel’e 17.08.1910’da gönderilen mektup; İkdam, “Yeni İstikraz [Karadeniz Demiryolları İçin], 22 Mart 1911, S. 370, s. 2; HBS 28 145 (3), Babington Smith’den Cassel’e 22.03.1911’de gönderilen mektup; H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, 2014, c. 1, s. 84.

¹⁸²⁴ Babington Smith’e göre Türk Hükümeti’nin kendi hesabına hat inşa ettirme konusundaki amacı, Rusya’ya verilen teminatlardan kaçmaktı. Bkz. HBS 28 131 (2), Babington Smith’den Cassel’e 07.03.1911’de gönderilen mektup.

¹⁸²⁵ HBS 30 34 (3), 05.05.1911, Memorandum of Interview between Sir A. Nicolson and Sir H. Babington Smith.

¹⁸²⁶ PRO, FO 800/193A, 02.05.1911, Nicolsan’dan Lowther’e “Private” başlıklı mektup, s. 330; HBS 30 34 (4), 05.05.1911, Memorandum of Interview between Sir A. Nicolson and Sir H. Babington Smith.

yaşanacak bir savaş durumunda Türklere büyük yarar sağlayacağını belirtmiş, İngiliz Dışişleri de, Rusya'ya İran sınırında tehdit oluşturacak ve Türklere stratejik avantajlar sağlayacak projelere asla destek vermeyeceğini söylemişti¹⁸²⁷. Anlaşılacağı üzere İngiltere o dönemde Basra Körfezi'ndeki çıkarları icabı Rusya'nın Karadeniz bölgesindeki üstünlüğüne göz yummak zorunda kalmıştı. Dolayısıyla NBT'nin bölgeye yapılan demiryolu inşasına katılma isteği Dışişlerince reddedilmişti.

Yine bu çerçevede NBT, adı geçen hattın eşit şartlarda oluşacak bir İngiliz-Fransız ortak projesiyle yapılmasını önerdiyse de, bu teklif de Foreign Office'ce kabul edilmemiştir. İngiliz Dışişleri'nden A. Nicolson, Rusların oluru alınmadıkça Fransız planıyla iş birliğinin sağlanması için adımlar atılmasının mümkün olmadığı cevabını vermiştir. Foreign Office'in açıklamalarına göre; hattın döneceği alanın önemli bir kısmının Karadeniz'de olması ve Rusya'nın bu bölgeye verdiği önem dolayısıyla, böyle bir proje için öncelikle Rus Hükümeti'nin onayının alınması gerekmektedir ve ancak bu takdirde proje desteklenebilirdi. Kaldı ki İngiliz Dışişleri'nin bankanın Türkiye'de ilgilenmesini istediği planlar konusundaki tavrı belliydi ve tüm bunlar Babington Smith'e açıklanmıştı¹⁸²⁸.

Diğer yandan Fransız Hükümeti de bankanın bu hareketinden çok rahatsız olmuş, Fransız Büyükelçisi Bompard, İngilizlerin bu işlerle alakadar olmasına karşı çıkarak, "*İngilizlere bu hak nereden geliyor?*" şeklinde tepki göstermiştir¹⁸²⁹. Oysa Babington Smith'e göre Fransız sanayi ve finans çevreleri biraz isteksiz olsa da NBT ile iş birliğine hazırlardı. Bu konudaki bir düzenleme için Fransız Hükümeti'nden çok hafif bir işaret yeterliydi, fakat İngiliz Hükümeti'nin konuyla ilgilenmediğine inanan Fransızlar, hiçbir şey yapmaya gerek olmadığını anlamışlardı. Hattın yapımı, NBT'nin kendi başına hareket

¹⁸²⁷ PRO, FO 8700/193A, Nicolson'dan Lowther'a 05.05.1911 tarihli, Private başlıklı mektup, s. 337.

¹⁸²⁸ PRO, FO 800/193A, Nicolson'dan Lowther'a 02.05.1911 tarihli "Private" başlıklı mektup, s. 330; aynı yerde FO 800/193A, Nicolson'dan Lowther'a 05.05.1911 tarihli "Private" başlıklı mektup, s. 336; A. Nicolson, şayet Fransız grup çekilirse bir İngiliz grubuna yardım etmekten memnuniyet duyacaklarını da eklemişti. Bkz. HBS 30 34 (3), 05.05.1911, Memorandum of Interview between Sir A. Nicolson and Sir H. Babington Smith.

¹⁸²⁹ O sıralarda konuyu Spitzer ile görüşen Cavid Bey ise kinayeli bir dille, "*yazın Fransa'ya ifâ ettikleri hizmetten; Osmanlı istikrâzını reddetmelerinden*" şeklindeki cevabıyla, İngilizlerin o zamanlar Fransızlar yüzünden kaçırdıkları bir fırsatı, şimdi değerlendirdiklerini ima etmişti. Cavid Bey'in ifade etmeye çalıştığı, tam da 1911 kredisindeki durumu yansıtmaktaydı. Hatırlanacağı üzere İngiliz Dışişleri, Fransa'nın tepkileri üzerine Cassel'i bu Türk kredisinden uzak tutmuş, Fransızlarla ittifakı uğruna bir İngiliz bankasının (NBT) önemli bir iş fırsatını kaçırmamasına neden olmuştu. İlginç bir şekilde Spitzer de bu durumu tasdik etmiştir. Hatta açık bir şekilde, bu istikrazın o zamanlar İngiltere tarafından yapılmış olması halinde bunun Fransa'nın İngiltere ile dostluğunu bozacağını belirtmişti. Bkz. H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, 2014, c. 1, s. 105.

edebileceği bir konu değildi, çünkü Rusların muvaffakatı gerekmekteydi. NBT bu nedenle güçsüz kalmaktaydı¹⁸³⁰.

Zaten bir süre sonra rakip Fransız gruplarından Régie, Sen Petersburg Uluslararası Ticaret Bankası ile temasa geçmiş ve bu iki grup adı geçen demiryolu işinde birlikte hareket etmeye karar vermişlerdir. Arkasından da bu iki kuruluş yanlarına Osmanlı Bankası'nı da alarak, Société Franco Ottomane, N. & S. Bardac firması ve Rusya-Asya Bankası ile bir ittifak kurup, imtiyaz girişimlerine başlamışlardır. Régie şirketinin Osmanlı, Rus ve Fransız hükümetleriyle yürüttüğü pazarlıklar 1913'e kadar devam etmiş ve sonunda Samsun-Sivas hattının imtiyazı Fransız-Rus ortak grubuna verilmiştir. Söz konusu imtiyaz anlaşması ise Nisan 1914'te genel Fransız-Türk anlaşmasının eki olarak onaylanmıştır¹⁸³¹.

5.6. Samsun-Trabzon Limanlarının Genişletilmesi/İyileştirilmesi Projesi

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Mayıs 1911'de, Karadeniz havzasında yapılması planlanan demiryolu projesini üstlenmek isteyen NBT, öncelikli hakkın Rusya'ya ait olduğu ve Rus Hükümeti'nin onayının alınması gerektiği gerekçesiyle hükümeti tarafından reddedilmişti. Aynı durum, NBT'nin 1911'de Samsun ve Trabzon Limanlarını genişletmeye yönelik imtiyazlar ve diğer bazı büyük projeleri için de geçerli olmuştur. Türk Hükümeti Samsun-Trabzon liman projelerini açıkça NBT'ye vermek istemiştir. Zira Türkler, Fransızların yanında İngiliz sermayesinin de bu bölgeye ilgi göstermesini politik gerekçelerle çok arzu etmekteydi. Ayrıca Türkler İngiliz çıkarlarının yalnızca Mezopotamya'ya yoğunlaşmasını istememekteydi¹⁸³². NBT de bu çok cazip görünen projelerle ilgilenerek hemen bir ön sözleşme (Contract d'Etudes) hazırlamış ve Türk Hükümeti'ne başvurusunu yapmıştı¹⁸³³.

O sıralarda aynı bölgede demiryolu projesi ilgilenen Fransızlar daha önce söz konusu liman inşaatlarını kendileri yapmayı önermişse de, limanların demiryolu projesine ilave edilmesi hususunda hiçbir teklifte bulunmamışlardı. Sadrazam Hakkı Paşa, Babington Smith'den konu hakkında Fransızları yoklamasını rica etmişti. Ancak

¹⁸³⁰ HBS 34 (3), 05.05.1911, Memorandum of Interview between Sir A. Nicolson and Sir H. Babington Smith.

¹⁸³¹ A. Autheman, *age.*, 2002, s. 213.

¹⁸³² HBS 30 172 (2-3), Babington Smith'den Cassel'e 13.04.1911'de gönderilen mektup; HBS 30 180 (1), Babington Smith'den Cassel'e 21.04.1911'de gönderilen mektup.

¹⁸³³ HBS 28 178 (3) ve HBS 28 232 (1), Babington Smith'den Cassel'e gönderilen 28.04.1911'de Sadrazam ile yaptığı görüşmeye ait memorandum; BOA. A.DVN.MKL.Dosya No: 52 Gömlek No: 5, Ticaret ve Nafia Nazırı'ndan Sadaret'e, 24 Ağustos 1911 [11 Ağustos sene 1327].

Babington Smith bu girişimlerinden Fransızları haberdar etmeyi doğru bulmamaktaydı. Zira Fransızlara başvurulursa, sahip oldukları yarı monopol durumu sebebiyle onlarla uzlaşamayacaklar, üstelik Fransızlar hem İstanbul'da hem de Londra nezdinde girişimde bulunarak limanların demiryolundan ayrılamayacağını iddia edeceklerdi.

Hakkı Paşa ayrıca demiryolu meselesine atıfta bulunarak Londra ile Paris arasında yazışma yapılıp yapılmadığını da sormuştu. Sadrazam, Fransızların, NBT'nin kendilerine karşı bir rekabette bulunmayacağına dair bir güvence aldığına inanmaktaydı. Bu nedenle NBT ile bu projeyi kesinleştirmeden önce, İngiliz Hükümeti'nin geçen yılki kredide olduğu gibi, bir vetosunun olup olmayacağından emin olmak istemekteydi¹⁸³⁴.

Sir Babington Smith'in de en büyük endişesi; Foreign Office'in bu girişimi de engellemesiydi. Nitekim bir görüşmelerinde Lowther'a; Osmanlı Hükümeti NBT ile iş yapmak için can atarken, ana korkularının kendi Dışişleri'nin onları engellemesi olduğunu iletmişti. Babington Smith, Cassel'e de, Fransızların Londra'da girişebilecekleri müdahale konusuna değinirken; *"kendi hükümetimizden her türlü desteğe güvenebilecek olsaydık bu hiç de mesele değildi"* demişti¹⁸³⁵. Babington Smith bu duygular içinde, daha önce de belirttiğimiz üzere, Mayıs 1911'de Foreign Office'e başvurarak, NBT'nin Karadeniz havzasındaki demiryolu inşaatlarının yanı sıra, Samsun-Trabzon liman projelerine (Contract d'Etudes) katılmak istediğini bildirmiştir¹⁸³⁶.

NBT'nin yöneticileri bu aşamada İngiliz Dışişleri'nden sadece Türklerle anlaşma konusunda kendilerini veto etmemelerini, bir başka deyişle kendilerine bir zorluk çıkarmamalarını beklemekteydiler¹⁸³⁷. Ancak o dönemde İngiltere sadece Doğu Anadolu'da değil, tüm Orta Doğu ve Kafkaslar'da Rus çıkarlarını zedeleyecek hiçbir İngiliz vatandaşını desteklemeyi doğru bulmamaktaydı. Dolayısıyla İngiliz Dışişleri hem Fransızlarla ittifakının bozulmaması, hem de Karadeniz Havzasında Rusya'nın menfaatleri ile çatışmamak adına bu projeye destek olmaya niyetli değildi. Şayet NBT adı geçen tarafları ikna edebilirse, İngiliz Dışişleri buna karşı çıkmayacak, banka isterse ortak bir girişime özgürce katılabilecekti. İngiliz Dışişleri liman inşaatları imtiyazlarında da Rusya Hükümeti'ne danışmadan hiçbir İngiliz firmasına destek olamayacaklarını bildirirken, şayet istenirse bir itirazlarının olup olmayacağını Rusya'ya sorabileceklerini

¹⁸³⁴ HBS 30 172 (2-3), Babington Smith'den Cassel'e 13.04.1911'de gönderilen mektup; HBS 30 180 (1), Babington Smith'den Cassel'e 21.04.1911'de gönderilen mektup.

¹⁸³⁵ HBS 30 180 (1), Babington Smith'den Cassel'e 21.04.1911'de gönderilen mektup.

¹⁸³⁶ HBS 30 34 (3), 05.05.1911, Memorandum of Interview between Sir A. Nicolson and Sir H. Babington Smith; HBS 30 172 (4), Babington Smith'den Cassel'e 13.04.1911'de gönderilen mektup.

¹⁸³⁷ PRO, FO 800/193A, 02.05.1911, Nicolsan'dan Lowther'e "Private" başlıklı mektup, s. 330.

de belirtmişti. Kısacası İngiliz Dışişleri konunun Rusya Hükümeti'ne danışılmasını önermiş, NBT ise bu öneriyi reddetmişti¹⁸³⁸.

İngiliz Dışişleri'nin görüşleri böyle olmakla birlikte, çok geçmeden Haziran 1911'de NBT, Trabzon ve Samsun limanlarına ait ihalenin Nafia İşleri Nezareti tarafından kendilerine verileceğine dair bir haber almıştır. Türk Hükümeti aynı zamanda, eş zamanlı olarak Fransız şirketiyle de Kuzeydoğu Anadolu demiryolu projesi için kontrat imzalamaya hazırlanmaktaydı. Her iki kontrat da "Contract d'Etudes" adını taşımaktaydı ve bir hafta/ on gün içinde imzalanacaklardı¹⁸³⁹. İşin ilginç yanı tam da o günlerde Fransız Maliye Bakanı Caillaux da, Cassel'e; gümrük kredisi (meşhur 1910 kredisi) sırasındaki müzakerelerden dolayı üzüntü duyduğunu ifade etmiş ve taraflar arasında umut verici samimi ilişkilerin kurulması için iş birliği teklifinde bulunmuştu. Caillaux, Türkiye'de Fransız, İngiliz ve Alman menfaatleri arasında bir anlaşma yapılarak, bölümlere ya da bölgelere ayrılma temelinde çalışmaya oldukça istekli olduklarını belirtmişti. Bu paylaşımda "liderlik" ilgili uluslara devredilecek ve lider %50 pay alırken, diğer ikisi %25 paya sahip olacaktı. Ancak Cassel bu görüşmeye çok fazla önem vermemiştir. Çünkü Osmanlı Bankası konusunda şüpheleri devam etmekteydi. Cassel ayrıca bir Anglo-Fransız finansal iş birliğine çok istekli olan Foreign Office'e de, Caillaux'nun bu teklifinden bahsetmeye gerek görmemişti. Cassel, Babington Smith'e de; Foreign Office'e uzun süredir uğramadığını, "*orada geçirilen zamana, mevcut şartlar altında, boşa harcanmış olarak bakmaya başladığımı*" yazmıştı¹⁸⁴⁰.

Anlaşılan Fransız politikacılar, Türk Hükümeti'nin liman inşaatlarını NBT'ye vereceğini öğrenince harekete geçmiş, muhtemelen de "aslan payını" Osmanlı Bankası'nın almasını umarak, Cassel'e iş birliği teklifinde bulunmuşlardı. Osmanlı Bankası'na güvenmeyen Cassel'in bu teklife aldırış etmemesi üzerine ise her zamanki engelleme girişimlerine başlamışlardı. Nitekim o sıralarda Osmanlı Bankası'nın Hersent&Schneider adlı Fransız firması ile Samsun ve Trabzon limanlarını da içeren büyük çaplı liman inşaatları için Türk Hükümeti'ne bir teklif götürmesi, NBT'ye karşı girişilen mücadeleyi ortaya koymaktadır. Öte yandan Fransızların götürdüğü bu çok

¹⁸³⁸ PRO, FO 800/193A, Nicolsan'dan Lowther'e 02.05.1911 tarihli "Private" başlıklı mektup, s. 330; PRO, FO 800/193A, Nicolsan'dan Lowther'e 05.05.1911 tarihli "Private" başlıklı mektup, s. 336; HBS 30 36 (1), 08.05.1911'de Sir A. Nicolson ve Sir H. Babington Smith arasında geçen görüşmeye ait memorandum (Memorandum of Interview); M. Kent, agm., 1975, s. 385.

¹⁸³⁹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 2, Sir Ernest Cassel'den Sir H. Babington Smith'e 08.06.1911'de gönderilen mektup, s. 267-268.

¹⁸⁴⁰ HBS 31 12 (4), Cassel'den 16.06.1911'de Babington Smith'e gönderilen mektup.

şatafatlı teklif, gerek Hakkı Paşa, gerekse de Cavid Bey tarafından ihtiyatla karşılanarak, reddedilmişti. Ama ilginç bir şekilde söz konusu firma İstanbul'a bir temsilci göndermiş ve ısrarla yaptığı teklif üzerinden, limanlarla ilgili herhangi bir kontratta önceliğin kendilerine ait olduğunu iddia etmişti.

Diğer yandan Fransızlar, Osmanlı Bankası ve İstanbul'daki Fransız büyükelçiliği yoluyla dört bir koldan NBT ile bir kontrat yapmaması için Türk Hükümeti'ne şiddetli bir baskı uygulamaktaydılar¹⁸⁴¹. Nitekim Osmanlı Bankası Genel Müdürü Revoil, Türk Hükümeti'ne yazdığı bir mektupta, şayet NBT ile bir kontrat yapılırsa sonuçlarının Fransa'da çok kötü bir etki yaratacağını, bu durumun büyük demiryolu projesi görüşmelerini olumsuz etkileyeceği tehdidinde bulunmuştu¹⁸⁴². Fransa Büyükelçisi Bompard da Sadrazam ile aynı üslupta konuşmuş, daha önceden kendisiyle yaptıkları demiryolu projesi görüşmelerinde, Samsun ve Trabzon liman projelerinin de demiryolu projesinin içine dâhil edildiğini söylemişti. Ancak Sadrazam, Babington Smith'e, bu bilgilerin tamamen yalan olduğunu ifade etmişti. Hakkı Paşa ayrıca Babington Smith'e fikrini değiştirmediklerini ve kontratı NBT ile yapmak istediklerini yinelemişti. Ancak NBT açısından mesele sadece Fransız firmaları ile kendi aralarındaki bir mesele değil, kendi hükümetleri ile ilgili bir konu idi. Sir H. Babington Smith 03.07.1911'de, yani Osmanlı Bankası'nın tepkilerini Revelstoke'a bildirdiği gün, Sir Arthur Nicolson'a da bir mektup yazarak, içinde buldukları güçlükleri şöyle izah etmişti:

"...Mesele yalnızca bizimle (NBT) Fransız firmaları arasında bir sorun olsaydı, biz hükümetten (İngiliz) herhangi bir destek istemeden görüşmelere devam etmeliydik. Fakat Fransız Hükümeti meselenin böyle devam etmesine izin vermiyor, Fransız Büyükelçisi müdahale edip, Türkleri kendilerini dinlemedikleri takdirde hoş olmayan sonuçlarla tehdit ediyor. Hakkı Paşa'ya geçen yılki kredi meselesinde olduğu gibi İngiliz Hükümeti'nin müdahale etmeyeceğini söyledim. Ancak Hakkı Paşa Fransız baskılarına karşı güçlenmek için açıkçası bundan daha fazlasını istiyor. Foreign Office'in aktif ilgisinin ifadesini arzu ediyor. Sizinle Mayıs'ta görüştüğümüz zaman eğer istersek limanlar meselesinde bizi desteklemeye hazır olduğunuzu, ancak bir itirazları olup olmadığını öğrenilmesi için meselenin önce Ruslarla görüşülmesi gerektiğini söylemişsiniz. Eğer Rusya ile görüşülürse onlar da muhtemelen Fransa'ya soracaklar ve onlar da muhtemelen güçlük çıkaracaklardı. Foreign Office, Rusya'nın itirazlarına

¹⁸⁴¹ HBS 31 29 (2), Babington Smith'den Lord Revelstoke'a 03.07.1911'de gönderilen mektup.

¹⁸⁴² HBS 31 14 (5), Babington Smith'den Cassel'e 17.06.1911'de gönderilen mektup.

aldırış etmeye hazır olmadıkça bizim durumumuz daha da kötü olacaktır. Rusya'nın itirazlarına Fransızlarınki eklenecek ve biz de sizden kesin bir red alacaktık, bu da Türkler açısından hoş bir durum yaratmayacak, ayrıca Türklerin (bize karşı olan) iyi niyetini bozacaktı... Fransızlarla limanlar, demiryolları vb alanlarda iş birliği yapabiliriz, ancak Fransızlarda bu manada en ufak bir arzu yok. Fransızların politikası yapabildikleri sürece İngiliz girişimlerini engellemek olacaktır... ”¹⁸⁴³.

Hakikaten Cavid Bey'in de dediği gibi o dönemde Fransızlar “*İstanbul'da her mesele-i maliyeyi bir mesele-i siyasiye*” şekline dönüştürmekteydi¹⁸⁴⁴. Babington Smith gelişmelerle ilgili olarak, gerek Cassel'e, gerekse de Revelstoke'a bilgi verirken, o günkü duygularını Revelstoke'a şöyle aktarmıştı; “*Senin de göreceğin gibi kendi hükümetimizin etkili herhangi bir desteği açıkça imkânsızken, kendimizi Fransa devletinin tüm ağırlığı ile yüzleşmek zorunda kaldığımız alışlagelmiş bir pozisyonda buluyoruz*”¹⁸⁴⁵. Lord Revelstoke ise Foreign Office'in alışlagelmiş tavrını limanlar konusunda da sürdürdüğünü düşünmekteydi. Ona göre Downing Street'den¹⁸⁴⁶ çok etkili bir destek gelmeyecekti ama yine de söz konusu mektupları göstererek, NBT'nin Londra'daki Yönetim Kurulu üyelerinden ve aynı zamanda Cassel'in sağ kollarından biri olan Sidney Peel'den, Sir Arthur Nicolson ile görüşmesini isteyecekti¹⁸⁴⁷.

NBT'nin bu serzenişleri Foreign Office'de bir nebze dikkate alınmış olmalı ki, çok geçmeden Arthur Nicolson'dan Babington Smith'e, çok tatmin edici olmasa da, kısmen rahatlatıcı bir cevap verilmiştir. Zira Foreign Office, Fransız Büyükelçisi üzerinde bazı gözlemler yapmıştı ve bu da Foreign Office'in hiç değilse bir miktar NBT'nin işlerine ilgi duyduğunu göstermekteydi¹⁸⁴⁸. Hatta Foreign Office, Fransızların finansal meselelerde kendileriyle iş birliği yapmayacaklarını anlamıştı. Çünkü NBT ne zaman bir

¹⁸⁴³ Daha önce de bahsettiğimiz gibi Babington Smith Mayıs 1911'de Foreign Office'e başvurarak, liman inşaatları ihalesini almak istediklerini bildirmişti. Ancak Foreign Office'den haber bekleyip de, hiçbir tatmin edici yanıt alamayan Smith, Temmuz 1911'de Nicolson'a konu hakkında ne düşündüklerini yeniden sormuştu. Bkz. HBS 31 27 (5), Babington Smith'den Cassel'e 01.07.1911'de gönderilen mektup; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a 03.07.1911'de gönderilen mektup, s. 296-302.

¹⁸⁴⁴ H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, c. 1, 2014, s. 614.

¹⁸⁴⁵ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a 03.07.1911'de gönderilen mektup, s. 296; aynı yerde Sir Babington Smith'den Revelstoke'a 03.07.1911'de gönderilen mektup, s. 294; HBS 31 29 (2), Babington Smith'den Lord Revelstoke'a 03.07.1911'de gönderilen mektup.

¹⁸⁴⁶ Downing Street: İngiltere'de Başbakanlık ofisinin adresi; Downing sokağı, No:10'da yer aldığı için ofisin yerine bu ad kullanılmaktadır. Bkz. J. Barr, *age.*, 2016, s. 17.

¹⁸⁴⁷ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Lord Revelstoke'tan Sir Babington Smith'e 10.07.1911'de gönderilen mektup, s. 306-307; HBS 31 32, Lord Revelstoke'dan Babington Smith'e 10.07.1911'de gönderilen mektup.

¹⁸⁴⁸ HBS 31 36 (2), Babington Smith'den Lord Revelstoke'a 17.07.1911'de gönderilen mektup.

teşebbüste bulunsa Fransızlar buna hemen karşı çıkmaktaydı. Hatta bu durum Fransa'nın Londra Büyükelçisi Cambon'a da iletilecek ve NBT'nin Türkiye finansı ve ticari işlerde adil koşullarda rekabet edebilmesi için mevcut engellere karşı önlemler alması istenecekti. Babington Smith'e göre bu gelişme, NBT'nin kendi hükümeti tarafından bir dereceye kadar desteklendiğinin Fransızlara gösterilmesi bakımından önemliydi¹⁸⁴⁹.

Ağustos başlarında ise Babington Smith bu defa konuyu Nicolson ile Londra'da yüz yüze görüşmüş ve Büyükelçi Cambon'dan bir cevap gelip gelmediğini sormuştur. Nicolson ise Fransızlardan limanların kendilerine vaad edildiğini iddia eden bir cevap aldıklarını ve tartışmaları daha fazla devam ettirmenin artık bir anlamı olmadığını belirtmiştir. Foreign Office bu aşamada NBT'yi destekler bir tutum içine girerken, liman ihalesinin NBT'ye verilmesinden memnuniyet duyacaklarını Türklere bildirmesi için Marling'i yetkilendirmiştir. Ayrıca Nicolson, Lowther'a da bu konuda Türklere daha fazla iletişime geçmesi için talimat verilmesi konusunda Babington Smith ile mutabık kalmıştır¹⁸⁵⁰.

Bu aşamada Foreign Office'in olumlu tavrını arkasına alan NBT için pürüz kalmamış, Türk Hükümeti ile limanlara ilişkin ön (preliminary) kontratı 21 Ağustos 1911'de imzalamıştır¹⁸⁵¹. NBT, diğer birçok projede olduğu gibi bu konuda da Sir John Jackson Limited ile anlaşmıştır. Bu kontratla yüklenici Sir John Jackson Limited şirketi kontratın imzalandığı tarihten itibaren 18 ay içinde ön çalışmaları yapacak ve ayrıntılı bir rapor hazırlayacaktı¹⁸⁵². Bu ön sözleşme bankaya nihai sözleşmede belirlenen şartlar altında limanların fiili inşaatı ve işleyişi için kesin kontrat hakkını da sunmaktaydı. Şayet çalışmalar başarıyla sonuçlanırsa söz konusu yatırım 2.000.000 sterlinden fazla bir İngiliz sermayesi gerektirecekti. Eğer bu girişim sonuçlanırsa elde edilecek kâr 200.000 sterlin olarak hesaplanmıştı. Bu tutar müteahhit firma ve projenin finansörü NBT arasında

¹⁸⁴⁹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Arthur Nicolson'dan 10.07.1911'de Sir H. Babington Smith'e gönderilen mektup, s. 320-322; aynı yerde Sir Babington Smith'den Revelstoke'a 17.07.1911'de gönderilen mektup, s. 319.

¹⁸⁵⁰ HBS 31 40 (5), Babington Smith'den Cassel'e 02.08.1911'de gönderilen mektup.

¹⁸⁵¹ BOA. A.DVN.MKL.Dosya No: 52 Gömlek No: 5, Ticaret ve Nafia Nazırı'ndan Sadaret'e, 24 Ağustos 1911 [11 Ağustos 1327]; The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, s. 347; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, NBT London'dan Foreign Claims Department'a (Foreign Office) 10.06.1919'da gönderilen mektup.

¹⁸⁵² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Statement of the position of a contract between the Imperial Ottoman Government and the National Bank of Turkey relating to the construction of ports Samsoun and Trebizonde; aynı yerde Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde (to Sept 1913)' 1909-1913, NBT'den Foreign Office Louis Mallet'a 10.06.1913'te gönderilen mektup.

kararlaştırılacak oranlarda paylařılacaktı¹⁸⁵³. Bu Şekilde bir İngiliz girişimi ilk kez Osmanlı İmparatorluğunda limanlar inşa etmek için bir fırsat buluyor ve eğer gerçekleşirse önemli bir kâr elde etmiş oluyordu¹⁸⁵⁴.

Samsun-Trabzon limanlarına ilişkin etüd çalışmaları öngörülen sreler içinde tamamlanmış ve ayrıntılı planlar 11 Şubat 1913'te Sir John Jackson, Ltd. firması tarafından Osmanlı Nafia Nezareti'ne sunulmuřtu¹⁸⁵⁵. Ancak Nisan 1913'te Nafia Nezareti'nden Servican Efendi ve Franghia Efendi, Sir John Jackson firmasından Griffin Eady ile görüşmüş ve teknik danışmanların planların ekonomikliği konusunda bazı çekinceler taşıdığını, özellikle de Samsun liman projesinin büyüklüğü konusunda kendileri ile hem fikir olmadıklarını söylemişti. Çok geçmeden 21 Nisan ve 4 Mayıs 1913 tarihlerinde Nafia Nezareti'nden gönderilen mektuplarda da planların bütün olarak kabul edilebilir bulunduğu, ancak boyutlarının kltlmesi konusunda bazı değişiklere ihtiyaç duyulduğu bildirilmiřti¹⁸⁵⁶.

O sırada büyük bir işe çok ihtiyaı olan NBT'nin kurucusu Cassel, Cavid Bey ile ayrıntılı bir görüşme yapmıştır. Cassel, bankanın içinde bulunduğu kötü Şartları ve kapanma noktasına geldiklerini Cavid Bey'e anlatmıştır. Görüşmenin yapıldığı sırada Edirne işgal altında olup, Bulgar kuvvetleri İstanbul kapılarına dayanmıştı. Cassel'in Cavid Bey'e, İstanbul'un muhafazası için büyük fedakârlıklar yapılmaması ve büyük devletlerin kefaleti altında Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan vazgeçmesini önermesi ilginçtir. Cavid Bey ise ona böyle bir durumun mümkün olamayacağı yanıtını vermiştir. Cassel böyle bir vazgeçme halinde sulthan sonra Büyük Devletlerin teminatıyla daha ucuz kredi bulunabileceğini ifade etmiştir. Cavid Bey ise böyle bir durumda artık Rusya'nın da işin içine gireceğini, Düyunu Umumiye'de Rus delegesinin de yer alacağını ve Osmanlı Devleti'nin adeta Büyük Güçler tarafından yönetilmesi gibi kabul edilemez bir vaziyetin ortaya çıkacağını ifade etmiřtir¹⁸⁵⁷.

¹⁸⁵³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde' 1909-1924, 16.12.1924 tarihli National Bank of Turkey, Samsoun Port Concession başlıklı mektup.

¹⁸⁵⁴ BL, Newspaper Room, The Times, 21.08.1911; Bu arada kesin kontrat ise 1913'te NBT'nin arkasındaki İngiliz grup ile sonulandırılmıştır. Bkz. J. Thobie, agm., 1985, s. 735; A. Autheman, *age.*, 2002, s. 215.

¹⁸⁵⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 10, File 'Trebizonde Sir Jackson, Limited, Westminster' Survey Report for construction of a port at Trebizond' not dated. TS ink has blurred but still readable. 121 pages plus plan.

¹⁸⁵⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, National Bank of Turkey, Ports of Samsoun and Trebizond; aynı yerde Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde (to Sept 1913' 1909-1913), Sir John Jackson Ltd.'den NBT'den Kingham'a 29.04.1913'te gönderilen mektup.

¹⁸⁵⁷ Cassel ayrıca Cavid Bey'e, siyasete girmeyip, bankada çalışması halinde hem daha memnun, hem de daha rahat olacağını, bankanın da daha ileri gideceğini söylemişti. Cassel, bankanın kuruluşu sırasında

İşte İstanbul'da olağanüstü gelişmelerin yaşandığı o günlerde Nafia Nezareti'nin planlarda değişiklik yapılması için ek süre verdiğini haber alan Fransızlar, NBT'nin imtiyazı elde edememe olasılığını hesaba katarak liman projeleri ile tekrar ilgilenmeye başlamışlardır. Nitekim Haziran 1913'te Sir Edward Grey'in talimatıyla NBT'ye gönderilen bir mektup bu durumu açıkça göstermektedir. Fransız Hükümeti'nin bildirdiğine göre Fransa, Türkiye'ye yeni bir kredi desteği sunmak için bir dizi şartı içeren bir "liste" hazırlamıştı. Bu şartlardan biri de, şayet NBT ile görüşmelerde bir sonuca varılamazsa, Trabzon ve Samsun limanlarının inşası ve işletilmesi konusundaki imtiyaz Fransız Hükümeti'nce önerilen bir Fransız grubuna verilecekti¹⁸⁵⁸. Bu can sıkıcı gelişme üzerine NBT de, imzalanan sözleşmelerin bir ön kontrattan (contrat d'études) çok daha fazlası olduğunu Foreign Office'e bildirmişti.

Görüleceği üzere, Fransızlar Türkiye'deki imtiyazlar konusunda çok sıkı takipteydiler ve en ufak bir fırsatı bile değerlendirmek niyetindeydiler. Fransızların bu yakın markajı en çok da NBT'yi etkilemiş ve bankaya hiçbir hareket alanı bırakmamıştı. Bu ve başka sorunlar karşısında faaliyetlerini sürdürmenin anlamsız olduğunu düşünen NBT, daha önce de belirtildiği üzere, petrol imtiyazı başta olmak üzere karşılaştığı birçok güçlük yüzünden 11 Haziran 1913'te aniden Foreign Office'e faaliyetlerini sona erdirip, Türkiye'deki tüm işlerden çekilme kararı alacağını bildirmiştir. Bu bildirimden hemen arkasından Foreign Office'den Louis Mallet bankanın kapanması durumunda Samsun-Trabzon liman imtiyazının ne olacağını sormuştur¹⁸⁵⁹. Babington Smith de bankanın işlerinin başka bir İngiliz grubu tarafından devralınması durumunda, bu gruba imtiyazın kendilerine devredilmesi için uygun düzenlemelerin yapılabileceğini, şayet yapılamazsa da söz konusu imtiyazı, demiryolu işi ile ilgilenen Fransız firmasına devredebileceklerini bildirmiştir. Babington Smith ayrıca NBT adına limanlar üzerinde çalışmalar yürüten ve bu sırada önemli miktarda masrafa katlanan İngiliz müteahhit Sir John Jackson Limited şirketinin menfaatlerini de korumaya özen göstereceklerini belirtmiştir. Babington Smith'e göre proje, Türkiye işlerine ilgi duyan herhangi bir İngiliz grubuna cazip

parası olduğunda verilmek üzere Cavid Bey'e ayrılmış olan hisse senetlerini hâlâ sakladıklarını da eklemişti. Cavid Bey ise "*hiçbir zaman param olup da bunları alabileceğimi zannedemiyorum*" demişti. Bkz. H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, c. 1, 2014, s. 632, 634, 640, 646.

¹⁸⁵⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde (to Sept 1913' 1909-1913), Foreign Office Louis Mallet'dan NBT'ye 09.06.1913'te gönderilen mektup.

¹⁸⁵⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Louis Mallet'dan Babington Smith'e 18.06.1913'te gönderilen mektup.

gelecekti¹⁸⁶⁰. Foreign Office ise bu mektubu aldıktan birkaç gün sonra NBT'nin Türkiye'den çekilme kararı konusunda ne ölçüde ciddi olduğunu sormuştur¹⁸⁶¹. Bunun üzerine Babington Smith de Foreign Office'in 13 Haziran'da vaad ettiği ayrıntılı cevabı hâlâ göndermediğini hatırlatarak, bu kararın kesin ve nihai olduğunu bildirmiştir:

“13 Haziran tarihli mektubunuzda vaat ettiğiniz ayrıntılı cevabınızı almayı umuyordum. Bununla birlikte, bu cevap alındığında durumun bariz bir şekilde değişeceğini tahmin etmiyorum, bu sebeple bu kararı kesin ve nihai olarak görmelisiniz. Şimdi bu yeni karara göre hareket ediyoruz, ancak 11 Haziran'daki mektubumda belirttiğim gibi başkalarının çıkarlarını korumak amacıyla bazı sorumluluklarımızın olduğu meseleleri halledeceğiz. Özellikle şu anda ödemesi gecikmiş 1912 Hazine Bonosu ve İngiltere'de inşa edilmekte olan zırhlılar için çıkarılan Hazine Bonolarından bahsediyorum. Ayrıca üçüncü şahısların bir dereceye kadar çıkarlarının olduğu Samsun ve Trabzon limanları, Mezopotamya Sulama Projesi, Menderes Vadisi Sulama işleri vb. işlerin çözülmesi ve varlıklarımızı en avantajlı şekilde realize etmek kesinlikle kolay bir iş değildir ve zaman alacaktır. Ancak pozisyonumuzu başka bir gruba devredebilirse, görevimiz çok basitleşecektir. Bu nedenle, meseleyi değerlendirecek bir vakit hasıl olduğunda Sir Edward Grey'in başka bir İngiliz grubu düşünüp, düşünmediğini öğrenmekten mutluluk duyarız”¹⁸⁶².

Babington Smith o günlerde Cavid Bey'e de bazı açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre NBT'nin İdare Meclisi bankayı tasfiyeye (likiditasyon) katıyetle karar vermiş, bunun Sadrazama resmen tebliğ edilmesini Kingham'a bildirmişlerdi. Ayrıca ne İngiltere Hükümeti, ne de Türk Hükümeti nezdinde ümit ettikleri desteği bulamadıklarını, esasen Türkiye'nin geleceğini de karanlık gördüklerini, kararlarını İngiltere Dışişleri Nezareti'ne tebliğ ederek, muameleyi devretmek üzere başka bir İngiliz grubu aramaları dileklerini bildirdiklerini söylemişti. Cavid Bey ise durumu üzüntüyle karşıladığını, ancak durumun her şeyden önce bankanın kendi cesaretsizliklerinden ve tereddütlerinden kaynaklandığını söylemeden geçememiştir. Öyle ki banka, Türk Hükümeti'nin her ay ödeme yaptığı %9 faizli Hazine Bonolarının (kastedilen 1912'de Trablusgarp Savaşı sırasında Selânik Bankası ile ortaklaşa verilen ve başlangıçtaki faizi %5,5 olan ve sonra

¹⁸⁶⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Babington Smith'den Sir Louis Mallet'a 21.06.1913'te gönderilen mektup.

¹⁸⁶¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Louis Mallet'dan Sir Babington Smith'e 25.06.1913'te gönderilen mektup.

¹⁸⁶² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Babington Smith'den Sir Louis Mallet'a 27.06.1913'te gönderilen mektup.

faizi revize edilen 1.500.000 sterlinlik kredi olmalıydı) 6 ay sonrasındaki eksik ödemesinden şimdiden endişelenmekteydi. Cavid Bey'e göre Foreign Office de esasen NBT'den çeşitli nedenlerle memnun değildi ki, kalmaları için bir teklifte bulunmamıştı¹⁸⁶³.

NBT'nin Türkiye'deki işlerden çekilme kararının gündeme gelmesiyle birlikte Foreign Office'den Arthur Nicolson, Osmanlı Bankası'nın Londra Komitesi'ne, NBT'nin işlerini devralması için Babington Smith ile iletişim kurmasını önermiştir. Bu arada Babington Smith de NBT'nin elinde bulunan Samsun-Trabzon limanları imtiyazının Osmanlı Bankası'nca elde edilmek istendiği yönünde bazı duyumlar almıştı¹⁸⁶⁴. Bundan birkaç gün sonra ise Babington Smith Foreign Office'e çağrılarak, Sir Eyre Crowe ve Mr. Parker ile bir görüşme yapmıştır. Sir Eyre Crowe'ın belirttiğine göre, Osmanlı Hükümeti, Samsun ve Trabzon limanlarının İngilizlerin elinde kalması için güçlü bir arzu dile getirmişti. Foreign Office ise, NBT'nin çekilmesi durumunda limanların yönetimi ve işleyişinin ne olacağını bilmek istemekteydi ve şayet bu gerçekleşirse NBT'den bu imtiyazı İngiliz müteahhitlerinin eline bırakacak düzenlemeleri yapmasını istemişti. Babington Smith de Samsun limanının inşası için yaklaşık 1 milyon sterlin sermayeli bir şirketin kurulması gerektiğini (Trabzon'un ertelenmesi varsayılarak) söylemiştir. Bu şirketin oluşumu ve finansmanı doğal olarak bankanın hisselerini ve işini devralarak, bankayı satın alan sermayedarlara düşecekti. Babington Smith'e göre bu liman projeleri mevcut koşullarda İngiliz finansı için cazip gelmeyebilirdi, ancak hiç kuşkusuz demiryolu işleriyle ilgilenen Fransız sermayesi açısından çekiciydi¹⁸⁶⁵.

Bu arada yerel basında bir Fransız grubunun Trabzon limanı imtiyazını devraldığını ve kısa süre içinde çalışmaya başlayacağını duyuran haberler yayımlanmıştır¹⁸⁶⁶. Fransızların bu imtiyazı ele geçirmeye çalıştıkları bilinen bir gerçektir. Şayet Samsun-Trabzon limanları inşaatı NBT tarafından yapılamayacaksa, işi devralmaya çok hevesliyidiler¹⁸⁶⁷. Buna karşın Türk otoritelerinin NBT ile yaptıkları

¹⁸⁶³ H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, c. 1, 2014, s. 789.

¹⁸⁶⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Babington Smith'den Arthur Nicolson'a 03.11.1913'te gönderilen mektup.

¹⁸⁶⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde (to Sept 1913' 1909-1913), Memorandum of Interview 06.11.1913.

¹⁸⁶⁶ Buna karşın Griffin Eady İstanbul'daki basına güvenilmemesi gerektiğini iyi bildiklerinin de altını çizmiştir. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde (to Sept 1913' 1909-1913), Griffin Eady'den Sir John Jackson Ltd'e 20.11.1913'te gönderilen mektup.

¹⁸⁶⁷ H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, c. 2, 2014, s. 536.

kontrat hâlihazırda yürürlükteyken böyle bir şey mümkün değildi. Kaldı ki bir süre sonra NBT, Türkiye'deki faaliyetlerine devam etme kararı verdiğiinden söz konusu imtiyazın başka bir gruba devredilmesi ihtimali de büsbütün suya düşmüştür. Bu arada Nafia Nezareti'nden 03.05.1914'te alınan bir tebligatta da bankanın imtiyazı devralma seçeneğinin hâlâ yürürlükte olduğu bildirilmektedir¹⁸⁶⁸.

Kısa bir süre sonra ise savaşın patlak vermesi diğer işlerde olduğu gibi bu projenin de âkim kalmasına neden olmuştur¹⁸⁶⁹. Banka savaş yıllarında bu proje ve ilgilendiği diğer projelerle ilgili hiçbir şey yapamamıştır. Savaş sona erdiğinde ise Foreign Office'e başvurarak, Osmanlı Hükümeti ile geçmiş dönemde imzaladığı kontratlar ve imtiyazlar üzerindeki haklarının sürdürülmesi için talepte bulunmuştur. Bu aşamada bankanın beklediği şey; bu projelerin hazırlanması, fizibiliteyi sırasında yüklenici firma Sir John Jackson Ltd. tarafından yapılan harcamaların Osmanlı Hükümeti'nden talep edilmesi ve bu çerçevede Osmanlı Hükümeti'ne karşı hak iddialarının Foreign Office'ce desteklenmesiydi. Bankanın öncelik verdiği kontratlar ise hem kesinleşmiş olmaları sebebiyle, hem de ön çalışmalarının yapılmış olması nedeniyle belli bir aşamaya getirilmiş olan Menderes Vadisi Sulama Projesi ile Samsun-Trabzon liman projeleriydi¹⁸⁷⁰.

Foreign Office ise bu aşamada NBT'nin söz konusu imtiyazlara dair taleplerinin not edildiğini bildirmiştir¹⁸⁷¹. Ancak Osmanlı Hükümetiyle Barış Antlaşması sonuçlanıncaya kadar herhangi bir somut gelişme olmamış, taraflar kontratların tümüne ilişkin kararların verilmesi için Antlaşma'yı beklemek zorunda kalmışlardır. Bu bekleyiş 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kadar sürmüştü, 1925'te de

¹⁸⁶⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File 'Lebanon Water Supply Sir John Jackson Ltd' 1911-1926, National Bank of Turkey, Ports of Samsoun and Trebizond; O günlerde Samsun-Trabzon limanları ihalesini NBT'ye kaptıran Osmanlı Bankası, 13 Aralık 1913'te Karadeniz Ereğli, İnebolu, Suriye-Filistin sahilindeki Yafa, Hayfa ve Trablusşam limanları imtiyazını elde etmeyi başarmıştır. Bu projelerin yaklaşık 40 milyon frankı bulacak olan finansmanı ise ihracı gerçekleştirilmekte olan büyük istikrazdan karşılanacaktı. Bu madde 8 Nisan 1914 tarihli genel Fransız-Osmanlı anlaşmasına dâhil edilmişti. Bkz. A. Autheman, *age.*, 2002, s. 215.

¹⁸⁶⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, NBT London'dan Foreign Claims Office'e 10.06.1919'da gönderilen mektup.

¹⁸⁷⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, NBT'den Foreign Claims Office'e 10.06.1919'da gönderilen mektup.

¹⁸⁷¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Foreign Office S. W. I.'dan National Bank Turkey Manager'ına gönderilen No. 12026, 24.06.1919 tarihli mektup; aynı yerde Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizond' 1909-1924, NBT'den Sir John Jackson Ltd.'e 23.10.1919'da gönderilen mektup.

Ankara'daki yeni Türk Hükümeti ile tekrar görüşülmeye başlanmıştır. Ankara Hükümeti o sıralarda yapmayı planladığı kamu işleri arasında en çok Samsun liman projesine önem vermekteydi. NBT'ye göre bu projeleri üstlenecek kişi veya kurum "*persona grata*"ya¹⁸⁷² dönüşecek ve büyük olasılıkla diğer Türk teşebbüsleri ile ilgili yeni fırsatlara kapı açacaktı. Samsun limanı mevcut koşullarda bile 200 kadar gemiye hizmet vermekteydi ve şayet Ankara-Sivas-Samsun demiryolu tamamlanırsa bu limanın ticari önemi daha da artacaktı. NBT bu nedenle elindeki bu çok değerli imtiyazı kaybetmek istememekteydi ve Lloyd's Bank'tan Alwyn Parker'a bir mektup yazarak, bu işi birlikte üstlenmeyi teklif etmişti. Kaldı ki o günlerde Fransızlar da NBT'ye iş birliği teklifinde bulunmaktaydı, ancak NBT'nin tercihi İngiliz ortaktan yanaydı¹⁸⁷³.

Türk Hükümeti de bu arada NBT'ye bazı tekliflerde bulunarak, nakit para vs ödemedi, Sir John Jackson Ltd. şirketinin Samsun-Trabzon liman projeleri ile Menderes Sulama Projesi için yapmış olduğu masraflara ilişkin borçları kapatmak niyetindeydi. Bu kapsamda Türk Hükümeti, Menderes Sulama Projesi ve Samsun-Trabzon liman projelerine dair kendi belirleyeceği bir tutarı, bankanın gelecek yıllardaki vergilerinden mahsup etmek (düşmek) suretiyle kapatmak istemişti. Ancak banka bunu kabul edilemez bulmuş ve herhangi bir cevap vermeden meseleyi askıda bırakmıştı¹⁸⁷⁴. Türk Hükümeti 1928'de de aynı teklifi yapmış, ancak banka bu defa da uzlaşmaya yanaşmamıştı. Çünkü Türk Hükümeti'nden toplanan miktarlar, banka tarafından Sir John Jackson Ltd. firmasına ödenecekti, ancak firma bu süre zarfında yok olmuş ve isim ve şerefiye gibi hakları başka gruplara satılmıştı. Bu kişiler hâlihazırda söz konusu tutarlara ilişkin Türk Hükümeti'ne bir başvuruda bulunmamıştı ve bu rakamları tahsil edeceklerine dair bir işaret de yoktu. Üstelik söz konusu taleplerin yasal olarak istenebilmesi için süre 03.10.1928'de de dolacaktı. Yerel gazeteler o güne kadar bu konularda herhangi bir iddiada bulunulmadığını, eski Osmanlı Hükümeti'ne karşı herhangi bir hak iddiasının ağustos ayı sonundan önce teslim edilmemesi halinde Türk resmi daireleri tarafından

¹⁸⁷² Saygıdeğer veya makbul kişi anlamına gelmektedir.

¹⁸⁷³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde' 1909-1924, NBT'den Alwyn Parker'a 14.01.1925'te gönderilen mektup.

¹⁸⁷⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, National Bank of Turkey'den Sir John Jackson Ltd.'e 03.02.1925'te gönderilen Ref. 25/74, "Meander Irrigation" başlıklı mektup.

dikkate alınmayacağını yazmıştı. Bu sebeplerden ötürü bankanın İstanbul'daki yönetimi vakit kaybetmeden Londra'nın talimatlarını istemişti¹⁸⁷⁵.

Ancak Londra'daki yönetim, Türk Hükümeti'nden teklif ettiği tazminat rakamlarını çok düşük bulmaktaydı ve kabul edilmemesi gerektiği görüşündeydi. Öte yandan bankanın hükümetle ilgili başka sorunları da bulunmaktaydı ve hâlihazırda tartışmaya açık bazı iddiaların, herhangi bir genel anlaşmanın müzakere edilmesi durumunda yararlı pazarlık araçları olabileceğine dair işaretler bulunmaktaydı¹⁸⁷⁶. Diğer taraftan banka o dönemde tasfiye kararı almış ve savaş öncesinden kalan tüm problemleri işlerini bir an önce halletmek telaşına da düşmüştü. Nitekim bu aşamadan sonra taraflar arasındaki görüşmeler daha yapıcı olmuş ve Samsun-Trabzon liman projelerine ait uyumsuzluk nihayet Ekim 1930'da, Reşadiye dretnotu olayının çözümü sırasında hal yoluna girmişti. Türk Hükümeti Reşadiye zırhlısıyla ilgili alacaklarından belli şartlarda feragat ederken, banka da buna karşılık olarak Menderes Vadisi ve Samsun-Trabzon liman projeleri üzerindeki hak iddialarından vazgeçmişti.

5.7. John I. Thornycroft & Company Limited'den Alınan Gunboat'lar

Osmanlı Hükümeti Basra ve İşkodra sahillerinde kullanmak üzere, İngiliz Donanması ve başka devletlere de savaş gemisi satan, merkez ofisi Londra, üretim hattı Southhampton'da bulunan John I. Thornycroft & Co., Ltd. adlı gemi yapım firmasına toplam tutarı 42,600 sterlin olan on adet gambot (devriye botu) siparişi vermişti. Söz konusu kontrat ise Kasım 1910'da İngiliz yapım firmasının İstanbul, Sirkeci'de yerleşik mümessili Edward La Fontaine & Sons ile Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Bey arasında imzalanmıştır. Yapılan anlaşmaya göre söz konusu gambotlara ait bedeller, gambotlar Türk Hükümeti'nce kabul edilene kadar, NBT tarafından ilgili hesaplarda tutulacak, daha sonra da firma hesaplarına aktarılacaktı¹⁸⁷⁷.

Osmanlı Hükümeti 20 Şubat 1911 tarihinde de yine aynı şirketin Southampton'daki fabrikasına toplam maliyeti 33,740 sterlin olan sekiz adetlik ayrı bir

¹⁸⁷⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk of. Chronological File' 1926-1931, Perkins'den Dickson'a 17.07.1928'de gönderilen mektup.

¹⁸⁷⁶ Bu sorun özellikle Reşadiye zırhlısı ile ilgiliydi. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B File 'Turkey N. Bk of. Chronological File' 1926-1931, Perkins'den Dickson'a 27.07.1928'de gönderilen mektuplar; aynı yerde Dickson'dan Perkins'e 31.07.1928'de gönderilen mektup.

¹⁸⁷⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Thornycroft & Co. Ltd.'den NBT London'a 23.11.1910'da gönderilen mektup; aynı yerde Thornycroft & Co. Ltd.'den NBT London'a 13.04.1912'de gönderilen mektup.

gambot siparişi daha vermişti. Söz konusu işlemlere ait kontrat ise İngiliz şirketinin Galata Saraçoğlu Han'ında mukim İstanbul'daki mümessili Osmanlı vatandaşı Panayotti Antoniadis ile Osmanlı Devleti adına yine Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Bey tarafından imzalanmıştı. Siparişi sonradan verilen bu gambotlar da öncekiler gibi İngiliz Kraliyet Donanması'ndaki (Royal British Navy) gambotların ayarında, onlarla aynı kalitede ve aynı materyaller kullanılmak suretiyle yapılacaktı. Bunlardan altısı Hudeyde'ye teslim edilirken, diğer ikisi de İzmir ve Selânik limanlarına gönderilecekti.

Söz konusu işlemlerde NBT de ithalatçı konumundaki Osmanlı Hükümeti'ne, sipariş edilen teknelerin uygun şekilde teslim edilmesi konusunda teminat vermişti. Böylece NBT, Osmanlı Hükümeti'nin garantörü olurken, işin sözleşme, şartname ve plan hükümlerine uygun olarak icra edilmemesi veya teslimatın gerçekleşmemesi halinde, yükleniciden tüm meblağları isteme hakkına sahip olmuştu. Benzer şekilde yüklenici firmalar Edward La Fontaine & Sons ve Panayoti Antoniadis de, söz konusu tekneleri yapacak olan Messrs, Thornycroft şirketi ile birlikte müştereken ve müteselsilen NBT'ye karşı sorumlu idi. NBT de tüm bu işlemlerden bir aracılık komisyonu alacaktı¹⁸⁷⁸.

John I. Thornycroft & Co. Ltd. firması sayıları 18'i bulan bu gambotların 15 adedini kontrat şartlarına uygun şekilde Mayıs 1914'e kadar sevk etmiştir. Ancak Türkiye ile İngiltere arasında savaşın çıkmasıyla birlikte geri kalan gambotlar ve yedek parçalar için ihracatçı firmanın tüm sorumlulukları ortadan kalkmıştı. Hal böyle olmakla birlikte Kasım 1914'te İngiltere'deki satıcı firma Thornycroft & Co. Ltd., yedek parça bedelleri ile 3000 sterlinlik depozitoyu ve bunun o güne kadar birikmiş faizlerini NBT'den talep etmişti. Oysaki söz konusu depozito İngiliz firmasının taahhütlerini yerine getirip, tekneleri eksiksiz teslimatına kadar bankada tutulması gereken teminattı¹⁸⁷⁹.

Savaş çıktığında Thornycroft firması son üç tekne dışındaki tüm tekneleri Türk Hükümeti'ne İngiltere dışında teslim etmiş bulunmaktaydı, ancak geriye kalan üç tekne Türk makamlarınca kabul edilmekle birlikte, Türk Hükümeti'nin talimatı üzerine İngiltere'de muhafaza edilmekteydi. Thornycroft onları Southhampton'daki tesislerinde Türk Hükümeti adına tutmaktaydı. Üstelik Türk Hükümeti firmanın bu hizmeti için bir de bedel ödemekteydi. Hal böyle olmakla birlikte NBT açısından bu paraların İngiliz

¹⁸⁷⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Contract, The Ottoman Ministry of Marine & John I. Thornycroft & Company Limited.

¹⁸⁷⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, NBT'den 16.01.1915'te Thornycroft & Co. Ltd.'e gönderilen mektup.

firmasına ödenmesi mümkün değildi. Zira bu teknelerin İngiliz Hükümeti tarafından ele geçirilmiş olması, İngiltere'deki satıcı firmanın teslimatı tamamlamasını imkânsız kılıp, sorumluluklarını ortadan kaldırırsa da, NBT'nin garantör sıfatıyla Osmanlı Hükümeti'ne karşı yükümlülükleri devam etmekteydi. Kaldı ki NBT Osmanlı yasalarına tabi tüzel bir kişilikti ve Osmanlı topraklarında faaliyet göstermekteydi. Banka bu gerekçelerle söz konusu bakiyeyi İngiliz Hükümeti'nin bu eyleminden dolayı kendisine yönelik olası bir tazminat vs risklere karşı elinde tutmayı uygun bulmuştu. Üstelik savaş nedeniyle sevk edilmeyen yedek parçalar için Thornycroft firmasına 650 sterlin kadar bir para da ödemişti. Bu yeni şartlar altında Osmanlı Hükümeti muhtemelen teslim alamadığı yedek parçalar için yaptığı bu kısmi ödemeyi de bankadan geri isteyecekti¹⁸⁸⁰.

Buna karşın Thornycroft firması ödeme konusunda ısrarcıydı; teslim edilmeyen tekneler tamamen Türk Hükümeti'nin o günlerdeki tercihiydi. Ayrıca depozito ve yedek parça meselesi, sadece sözleşmenin tamamlanmış kısmını değil, kontratın bütününe ilgilendirmekteydi. Firmanın iddiasına göre, NBT bir Osmanlı şirketi olmakla birlikte tüm düzenlemeler Londra'da yapılmış, peşinat da Londra'da şube hesaplarında bekletilmişti. Banka bu meseleyi Britanya Amiralliği ile halletmeliydi¹⁸⁸¹. Ancak NBT, Thornycroft firmasının tüm iddialarını reddetmiştir. Bankanın görüşüne göre teknelerin Britanya Amiralliği tarafından ele geçirilmesiyle yaratılan konum, Thornycroft ile Amirallik arasında çözülmesi gereken bir meseleydi. Bu nedenle de banka bu konuda Amirallik ile herhangi bir temas kurmayı düşünmemekteydi¹⁸⁸².

İlerleyen günlerde İngiliz Amiralliği tarafından ele geçirilen tekneler meselesi basına da yansımış, İngiliz basını, teknelerin “ganimet” olarak değerlendirilip, kamulaştırıldığını yazmıştır. Nitekim “Prize Court” tarafından söz konusu tekneler savaş ganimeti olarak değerlendirilip, el konulması yasal hale gelince Thornycroft firması da 3000 sterlinlik depozitoyu NBT'den yeniden istemiştir. Zira söz konusu tutar, ihracatçı

¹⁸⁸⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File ‘Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government’ unopened original wrapper, Thornycroft & Co. Ltd.’den NBT London’a 02.11.1914’te gönderilen mektup; aynı yerde NBT’den 01.12.1914’te Thornycroft & Co. Ltd.’e gönderilen mektup; aynı yerde Thornycroft & Co. Ltd.’den NBT’ye 03.12.1914’te gönderilen mektup; aynı yerde Thornycroft & Co. Ltd.’den NBT London’a 19.03.1917’de gönderilen mektup.

¹⁸⁸¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File ‘Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government’ unopened original wrapper, Thornycroft & Co. Ltd.’den NBT London’a 03.12.1914’te gönderilen mektup; aynı yerde Thornycroft & Co. Ltd.’den NBT London’a 15.01.1915’te gönderilen mektup.

¹⁸⁸² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File ‘Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government’ unopened original wrapper, NBT London’dan 18.01.1915’te Thornycroft & Co. Ltd.’den gönderilen mektup.

firmanın yasal anlamda alacağı haline gelmişti. Bu aşamadan sonra konu İngiliz Hazine avukatları, banka ve Thornycroft firmasının hukuki danışmanları arasında görüşülmeye başlanmıştır. NBT artık, söz konusu bakiyeyi İngiliz gemi yapım firmasına ödemek istemesine rağmen, Osmanlı Hükümeti'nden her an gelebilecek bir tazminat talebinden çekinmekteydi¹⁸⁸³.

NBT bu aşamada Osmanlı Hükümeti'nden kendisine karşı ileri sürülebilecek herhangi bir hak iddiası karşısında İngiliz Hükümeti'nin diplomatik etkisini kullanmasını ve bankayı bu türden bir tehlikeye karşı korumasını beklemiştir. Bunun için de kendi hukuk danışmanı Norton, Rose, Barrington & Co.'dan İngiliz Hazine avukatları ile görüşüp, bu talebinin iletilmesini istemiştir¹⁸⁸⁴. Bu talebin iletildiği Treasury Department'dan Russell Davis ise NBT'nin tuttuğu 3000 sterlinlik depozitonun Thornycroft'a ödenmesi gerektiğini bildirmiştir. Rusell Davis ayrıca, şayet Osmanlı Hükümeti savaştan sonra bankaya karşı herhangi bir hak iddiasında bulunursa, o takdirde İngiliz Hükümeti'nin NBT'ye diplomatik destek vermesi için öneride bulunacağını da belirtmiştir¹⁸⁸⁵.

Ancak Nisan 1918'de gelen haberlere göre, Foreign Office'in Türk hukuku meselelerine müdahale edemeyeceği, dolayısıyla İngiliz Hükümeti'nin bankaya bu türden bir destek sağlamasının pek de mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Türk Hükümeti'nin Türk yasaları çerçevesinde Thornycroft'a karşı geçerli bir iddiada bulunması mümkün olmamakla birlikte, NBT'nin Türk yasalarına tabi bir kurum olması, bankayı sözleşmeler kapsamında bir ödeme yapmaya zorlayabilirdi¹⁸⁸⁶. NBT bu durum karşısında işi daha fazla çıkmaza sürüklememek için Foreign Office'den gelen görüş doğrultusunda Thornycroft'un talebini yerine getirmeye karar vermiştir. Nitekim banka Osmanlı

¹⁸⁸³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Thornycroft & Co. Ltd.'den NBT London'a 19.03.1917 ve 22.03.1917'de gönderilen mektuplar.

¹⁸⁸⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Norton, Rose, Barrington & Co.'dan NBT London'dan R. Kay'e 07.01.1918'de gönderilen mektup.

¹⁸⁸⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Treasury Solicitor's Department'dan Norton, Rose, Barrington & Co.'ya 09.01.1918'de gönderilen mektup.

¹⁸⁸⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Treasury Solicitor's Department'dan Norton, Rose, Barrington & Co.'ya 09.01.1918 ve 10.04.1918'de gönderilen mektuplar.

Hükümeti'nin herhangi bir talebi karşısında parayı geri isteme hakkı saklı kalmak kaydıyla 3000 sterlinlik bakiyeyi Thornycroft firmasına çek olarak ödemiştir¹⁸⁸⁷.

Anlaşılabacağı üzere NBT, gerek Reşadiye gemisinin siparişinde, gerekse de Thornycroft firmasına verilen gambot siparişinde İngiliz yapımcı firmalara karşı garantör olduğundan savaşın çıkmasıyla birlikte zor durumda kalmıştır. Banka savaş yüzünden her iki işlemde de üzerine düşen yükümlülükleri yerine getiremezken, bir taraftan kendi hükümeti, diğer yandan da topraklarında faaliyet gösterdiği Türk Hükümeti arasında, yani iki ateş arasında kalmıştır. Banka savaştan sonra ise yine başta Reşadiye gemisi meselesi olmak üzere, Docks & Arsenaux şirketine ait tahviller, J. Thornycroft & Co. Ltd.'e sipariş edilen gambotlar, Turkish Tobacco Export Co. Ltd., Trabzon Liman Projesi (Port of Trabzon), Lübnan Su Şirketi (Soc. Des Eaux du Liban), Menderes Sulama Projesi (Meander Irrigation) gibi birçok yarım kalmış iş ve bunların yarattığı problemle yüz yüze kalmıştır.

5.8. İstanbul Rıhtımları Projesi (Imperial Ottoman Docks)

İttihat ve Terakki hükümetlerinin ele aldığı konulardan bir diğeri de; İstanbul rıhtımlarının (Ottoman Docks) genişletilmesi projesiydi. İstanbul'da modern ve günün ihtiyaçlarına uygun limanlar bulunmadığını bilen hükümet¹⁸⁸⁸, Haliç'teki rıhtımları, depoları ve atölyeleri yenilemek için bir imtiyaz vermeyi düşünmekteydi¹⁸⁸⁹. Haliç'teki dar ve köhneleşmiş Tersane-i Amire'nin de, o sırada İngiltere'ye sipariş edilmek üzere olan dev dretnotlara hizmet sunması da imkânsızdı¹⁸⁹⁰.

Türk Hükümeti bu gerekçelerle Mart 1911'de, İstanbul rıhtımları ve başka kamu yatırımlarına kaynak sağlayabilmek amacıyla Tophane'nin satışını gündeme getirmişti¹⁸⁹¹. Ancak o dönemde rıhtım tekeli elinde bulunduran İngiliz-Fransız ortaklığındaki Dersaadet Rıhtım Şirketi (İstanbul Rıhtım Şirketi/The Quays Company) bunu bir tehdit olarak algılamış ve kendi hükümetlerinden yardım istemişlerdi. Öte

¹⁸⁸⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Norton, Rose, Barrington & Co.'dan 25.04.1918'de NBT London, R. Kay'e gönderilen mektup.

¹⁸⁸⁸ Can Nacar, "20. Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar, Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti", *Kebikeç*, S. 41, 2016, s. 1, http://www.academia.edu/28277934/20._Y%C3%BCzyil%C4%B1n_Ba%C5%9F%C4%B1nda_%C4%B0stanbul_Liman%C4%B1_Hamallar_Dersaadet_R%C4%B1ht%C4%B1m_%C5%9Eirketi_ve_Osmanl%C4%B1_H%C3%BCk%C3%BCmeti, (28.09.2018).

¹⁸⁸⁹ HBS 28 147 (5), Babington Smith'den Cassel'e 24.03.1911'de gönderilen mektup.

¹⁸⁹⁰ D. Panzac, *age.*, 2009, s. 448.

¹⁸⁹¹ HBS 28 147 (5), Babington Smith'den Cassel'e 24.03.1911'de gönderilen mektup.

yandan her ihtimale karşı İngiliz bankası NBT ile Fransız sermayeli Osmanlı Bankası'nın, Tophane'nin satın alınması için gereken parayı bulabileceğini hesap etmişlerdi. Çünkü yeniden hortlayan Alman “*cini/gulyabanisi*”nin burayı ele geçirmesi mümkündü. Bazı söylentilere göre Deutsche Orient Bank, bir Belçika firması adına araziye satın almak için uğraşmaktaydı.

Osmanlı Bankası bu işi NBT ile birlikte üstlenmeye istekliydi. Osmanlı Bankası, Dersaadet Rıhtım Şirketi'nin ¹⁸⁹² iki hükümet arasındaki ittifakın “*en bariz tezahürlerinden biri*” olduğunu söylüyor ve “*Yakın Doğu'daki ortak politikaların tasarımı*” olduğunu iddia ediyordu¹⁸⁹³. Sir H. Babington Smith de, şayet proje Rıhtım Şirketi ile ilişkilendirilir ve Tophane mâkul bir fiyattan satın alınırsa rıhtım işinin dikkate değer olduğunu düşünmekteydi. Dersaadet Rıhtım Şirketi ise Osmanlı Bankası ve Zarifi ile çalışmakta, ancak NBT'nin de katılımı ile bu işe girmek istemekteydi. Şirket yöneticilerinden Garstin de işlerin bir bölümünü İngilizlere, yani NBT'ye vermeyi akla yatkın bulmaktaydı. Garstin Mart 1911'de rıhtımlar konusundaki iş birliği teklifini NBT'ye götürmüş, NBT ise bu konuda öncelikle Bank of England'a danışmayı uygun bulmuştu¹⁸⁹⁴.

Fakat Cassel, Osmanlı Bankası ile çalışma konusunda gönülsüzdü. İngiliz Dışişleri de Bank of England'daki bir hesapta tutulan “*Gizli Hizmet Fonu*”ndan (Secret Fund) daha fazla bir paranın bu alana aktarılmasını doğru bulmamaktaydı¹⁸⁹⁵. Çünkü Rıhtım Şirketi'nin dağıttığı kâr paylarında düşüş ihtimali bulunmakta, İngiliz Dışişleri'nin Bank of England'daki hesabını büyük bir kayba uğratma olasılığını getirmekteydi. Hatta Müsteşar Arthur Nicolson bazı hisselerin elden çıkarılmasını gündeme getirmiş, fakat Grey hisselerin satılmaması için direnmişti. Ancak Grey de, İngiltere'nin Rıhtım şirketindeki hisselerini artırma konusunda şüphe duyuyordu.

¹⁸⁹² “Mişel Paşa” olarak anılan Marius Michel adlı bir Fransız kaptan, İstanbul'da bir liman inşa etmek üzere, II. Abdülhamid'in 17 Kasım 1890 (4 Rebiülahir 1308) tarihli fermanı ile 6 Ekim 1891'de bir Osmanlı anonim şirketi olan Dersaadet Rıhtım Dok ve Antrepolar Şirketi'ni (İstanbul Rıhtımları Şirketi/Dersaadet Rıhtım Şirketi/Quays Company/ Société des Quais, Docks et Entrepôts de Constantinople) kurmuştur. Şirketin Fransızca adı; Société Anonyme Ottomane des Quais, Docks et Entrepôts de Constantinople, İngilizce adı ise; İngilizlerin Quays Company'dir. Bkz. Nazire Bilgili, *İstanbul Limanları'nın Modernizasyonu: Dersaadet Rıhtım ve Anadolu Demiryolları Şirketlerinin İnşa Faaliyetleri (1890-1934)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ekim 2016, s. 39.

¹⁸⁹³ K. Hamilton, agm., 2014, s. 54-55.

¹⁸⁹⁴ HBS 28 147 (5), Babington Smith'den Cassel'e 24.03.1911'de gönderilen mektup.

¹⁸⁹⁵ Hatırlanacağı üzere Aralık 1907'de Foreign Office, Bank of England'daki “Gizli Hizmet” fonundan yaklaşık £375.000 değerindeki bir hisseyi Bank of England adına almış ve Fransızlarla birlikte Dersaadet Rıhtım Şirketi'ne ortak olmuştu. Diğer ortaklar ise Osmanlı Bankası, Duparchy ve Michel Paşa'dan oluşan bir Fransız grubtu.

Bu arada Bank of England'tan Mr. Francis Fox İstanbul'a gelerek rıhtımları incelemiş ve bazı çekinceler ortaya atmıştı. Mr. Fox'a göre, İstanbul'dan geçen nakliye miktarı çok büyüktü, ancak bu ihtiyacı karşılayacak kuru havuzlama vs tesisler (dry dock) bulunmamaktaydı. Bunlar için ön inceleme, yer tespiti vb çalışmalar da dahil maliyetin hangi boyuta ulaşacağı tahmin edilemezdi. Yine de tahminlere göre, böyle bir yatırım için en az 600.000 sterlinlik bir harcama yapılması gerekmekteydi. Dolayısıyla Haziran 1913'te Foreign Office, "*Gizli Hizmet*" parasının kullanılarak, şirketin Galata'ya bitişik araziye satın almasını ve böylece İngilizlerin şirkete daha fazla yatırım yapmasını soğuk karşılamıştı. Bu noktada şirket için verilebilecek tek şey, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin diplomatik desteğiydi¹⁸⁹⁶.

O sırada İngiliz ve Fransızların dışında İstanbul'da söz konusu imtiyazla ilgilenen Osmanlılardan oluşan bir grup daha vardı. Bu grup Londralı bir iş adamı olan William Thompson¹⁸⁹⁷ ile de temasa geçmiş ve bir ortaklık teklifinde bulunmuştu. Grubun üyeleri arasında İstanbul Belediye Başkan Yardımcısı Mahmut Paşa, Ottoman Company'nin başkanı Azmi Bey, Ottoman Company'nin hissedarlarından Kaptan Halil Bey, British India and Johnstone Lines'ın acentası, Mersin-Adana demiryolunun imtiyaz sahibi ve finansörü Messrs Theodorodi & Co.'dan C. A. Theodoridi, Asım Bey (Mahmut Paşa'nın akrabası), Onik Derounian (İstanbul'da zengin bir tüccar), Mihran Efendi (hükümet gazetesi Daily Sabah'ın sahibi) bulunmaktaydı¹⁸⁹⁸.

Öte yandan İngiltere'de silah sanayiinin öncüsü İngiliz Vickers & Armstrong Limited¹⁸⁹⁹ şirketi de Haziran 1913'te konuya yoğun bir şekilde ilgi göstermeye başlamıştı. Çok geçmeden de Türk Hükümeti, donanma konusundaki tecrübesi ve Reşadiye zırhlısının İngiltere'ye sipariş verilmiş olması gibi nedenleri de göz önünde bulundurarak Vickers & Armstrong şirketi ile Osmanlı denizcilik projesi için bir anlaşmaya varmıştı¹⁹⁰⁰. 02 Aralık 1913'te de, Türk Hükümeti, Sir W.G. Armstrong,

¹⁸⁹⁶ K. Hamilton, agm., 2014, s. 54-55.

¹⁸⁹⁷ William Thompson, İngiliz firması William Thompson & Co.'dan işinin ehli Londralı bir maden mühendisiydi. Hatta Bank of England'dan Mr. Fox da konuya ilgi duyan William Thompson ile İstanbul'da bir araya gelmiş ve bir iş birliği teklifinde bulunmuştu. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Constantinople Docks' 1910-1914 [Blue No. 12], Memorandum of Interview 09.02.1911.

¹⁸⁹⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Constantinople Docks' 1910-1914 [Blue No. 12], Memorandum of Interview 25.01.1911, aynı yerde William Thomson'dan NBT'ye 02.02.1911'de gönderilen mektup.

¹⁸⁹⁹ "Sir W. G. Armstrong Whitworth & Company Ltd. and Vickers Ltd" ortaklığı, Sir W. G. Armstrong, Whitworth & Company Limited ile Vickers Limited'in varlıklarını birleştirmesinden doğmuştu.

¹⁹⁰⁰ Mahmut Akkor, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gölcük Tersanesinin Yapım Süreci", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV*, c. 2, Kocaeli, 2018, s. 927.

Whithworth & Co. Limited ve Vickers Limited ve Düyunu Umumiye (Osmanlı Kamu Borçları Konseyi) arasında yapılan sözleşme hükümleri uyarınca, 250.000 sterlin sermayeli kısaca; “*Doklar, Tersaneler ve Denizcilik İnşaat Şirketi*”¹⁹⁰¹, İngilizce ismiyle “*The Imperial Ottoman Docks, Arsenals and Naval Constructions Company*” adlı Türk-İngiliz ortaklığında bir Osmanlı şirketi kurulmuştu. Söz konusu sermayenin 130.000 sterlini müteahhit firmalara, 120.000 sterlini ise Osmanlı Hükümeti’ne ait olacaktı. Sermayenin 200.000 sterlini (220.000 lira) adi ve 50.000 sterlini (55.000 lira) imtiyazlı hisse senetlerinden oluşmaktaydı. Şirket 1.210.000 liralık (£1.100.000) tahvil çıkaracaktı¹⁹⁰².

Şirketin kuruluş amacı ise; Türk Hükümeti’ne ait Haliç’teki mevcut rıhtımları, cephanelikleri ve atölyeleri denizcilik alanındaki son gelişmelere göre tanzim ve ıslah etmektir. Ayrıca İzmit (Kocaeli) Körfezi’nde de bir tersane kurulacak; burada, makina, kazan, her türlü teferruatıyla savaş ve ticaret gemilerinin inşa ve onarımları yapılacaktır. İstinye’de inşa edilmiş olan ve ticari gemilerin kullanımına yönelik dokların kontrolü de şirkete verilmiştir. Şirket ayrıca, donanma işinin olmadığı zamanlarda tesislerinde ticari gemilerin onarım ve inşa işini yapmakta serbesttir. Sözleşmedeki hükümlere bakıldığında, şirketin oldukça iddialı bir “tasarı” olduğu ve Osmanlı’nın deniz gücünün yeniden yapılandırılmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Osmanlı bahriyesinin teknik kadrolarının geliştirilmesi de hedeflenmiştir¹⁹⁰³.

Vickers & Armstrong ile yapılan anlaşmaya göre, kullanılacak tüm malzeme ve teçhizat İngiliz donanmasındakilerle aynı olacaktır. Hatta bu amaç için kurulan “Doklar, Tersaneler ve Denizcilik İnşaat Şirketi”nin başına da İngiliz donanmasından eski İmparatorluk Savunma Komitesi Sekreteri (Secretary of The Imperial Defence Committee) Charles L. Otley adında bir Amiral getirilmiştir¹⁹⁰⁴. Kanaatimizce Otley’in atanması İngiliz Dışişleri’nin o dönemde Vickers & Armstrong’un üstlendiği bu projeyi desteklediğinin göstergesiydi. Nitekim bu atama Avam Kamarası’nda da tartışma konusu

¹⁹⁰¹ Müşterekü’l-Menfaa Doklar, Tersaneler ve İnşaat-ı Bahriyye Şirket-i Şâhâne-i Osmaniyyesi.

¹⁹⁰² BL, Newspaper Room, The Economist, 26.12.1914, s. 1110; MEC Archive, Box 13, File General A Constantinople Docks May- October 1914’, Memorandum Regarding Meeting At the National Bank of Turkey, re Imperial Ottoman Docks Arsenals and Naval Constructions Company; J. Thobie, agm., 1985, s. 735; D. Panzac, *age.*, 2009, s. 448-449; Ö. Kocatürk, agt., 2010, s. 715.

¹⁹⁰³ D. Panzac, *age.*, 2009, s. 448; Ö. Kocatürk, agt., 2010, s. 718.

¹⁹⁰⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File ‘Imp Ottoman Docks Miscellaneous Draft Documents & Adverts’ [Blue No. 7] 1914, Charles Barker & Sons, Ltd., General Advertising Office, Sir Edward Grey ve Mr. King adında bir parlamenterin Avam Kamarasındaki konuşmalarını haber alan “Ottoman Docks & Arsenals Company, Concession The Result of Private Negotiation” başlıklı gazete kütürü, 31.07.1914.

olmuş, Mr. King bununla ilgili olarak Sir Edward Grey'e bazı sorular yönelmişti. King'e göre bu şirket, yabancı bir gücün (Osmanlı) savaş gemilerinin inşası ve onarımı için kurulmuştu. Dolayısıyla bir Kraliyet görevlisinin yabancı bir gücün hizmetine girmesini önlemek gerekli idi. King, Dışişleri Bakanı'ndan bunu önlemek için neler yapılabileceğini sormuştu¹⁹⁰⁵.

Şirketin yönetiminde Osmanlı tabiiyetinden isimler yer alsada, şirketin teknik ve mali kontrolü müteahhit İngiliz firmalara bırakılmıştı¹⁹⁰⁶. Şirketin faaliyetleri merkezi İstanbul'da olan bir İdare Meclisi tarafından yürütülecekti. İdare Meclisi şirketin mal varlığı ve işleri üzerinde tam yetkiye sahipti. Ayrıca şirketin İdare Meclisi dışında Londra'da görev yapan ve Armstrong & Vickers şirketinin dört idare meclisi üyesinden oluşan bir mali ve teknik istişare heyeti de vardı¹⁹⁰⁷. Şirketin başkanı; o sıralarda Düyunu Umumiye başkanı ve İngiliz delegesi Sir Adam Block olurken, ayrıca F. Edwin Whittall, Arthur Vere, Harry Vere ve Michel Efendi de (Düyunu Umumiye İdari Danışmanı) İdare Meclisi'nde yer almaktaydı. Şirkette Osmanlı Hükümeti'ni temsilen Bedros Haladjian Efendi (milletvekili-eski Nafia Nazırı), Ahmed Nessimi Bey (milletvekili), Mustafa Zekai Bey (Osmanlı Donanması), Kaptan İbrahim Aşki Bey (Osmanlı Donanması) atanmıştı. Şirketin Danışma Komitesi'nde ise Sir W. G. Armstrong, Whitworth & Co., Ltd.'in yöneticilerinden eski İngiliz İmparatorluk Savunma Komitesi Sekreteri Tuğamiral Sir Charles Landgale Ottley, Albay Sir Edouard Percy Cranwill Girouard; Vickers, Ltd.'in yöneticilerinden Sir Vincent Caillard ve Francis H. Barker bulunmaktaydı¹⁹⁰⁸.

Taraflar arasında 02 Aralık 1913'te yapılan anlaşma gereğince, söz konusu şirkete ait 1.100.000 sterlin (1.210.000 lira) tutarındaki tahvillerden, 600.000 sterlinlik garantili tahvil; 22 Temmuz 1914'te, %94 ihraç fiyatıyla ve %5,5 faiz oranıyla, NBT London (50, Cornhill, E. C.) ve Lloyd's Bank Limited (Lombart Street ve diğer şubeleri) tarafından halka arz edilmiştir¹⁹⁰⁹. NBT ve Lloyds Bank'ın kontrolünde satışa sunulan tahvillerden

¹⁹⁰⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Imp Ottoman Docks Miscellaneous Draft Documents & Adverts' [Blue No. 7] 1914, Charles Barker & Sons, Ltd., General Advertising Office, Sir Edward Grey ve Mr. King adında bir parlamenterin Avam Kamarasındaki konuşmalarını haber alan "Ottoman Docks & Arsenals Company, Concession The Result of Private Negotiation" başlıklı gazete kopyası, 31.07.1914.

¹⁹⁰⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Imp Ottoman Docks Miscellaneous Draft Documents & Adverts' [Blue No. 7] 1914, Charles Barker & Sons, Ltd. General Advertising Office, White Lion Court, Cornhill, "New Issues", 2 Temmuz 1914.

¹⁹⁰⁷ J. Thobie, agm., 1985, s. 735; A. Akyıldız, *age.*, 2001, s. 242.

¹⁹⁰⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 13, File 'Financial B Constantinople Docks' 1914-1915, Imperial Ottoman Docks Arsenals and Naval Company, Prospectus 21.07.1914.

¹⁹⁰⁹ NBT halka arzdan kısa bir süre önce bir konsorsiyum oluşturmuş ve Sir W. G. Armstrong, Whitworth & Company, Limited, and Vickers, Limited ile bir anlaşma imzalayarak, Imperial Ottoman Docks and

elde edilen paralar ise Vickers & Armstrong şirketine ödenerek, Doklar, Tersaneler ve Denizcilik İnşaat Şirketi'nin yatırımlarında kullanılacaktı¹⁹¹⁰. Vadeleri geldiğinde de kupon ve faiz ödemeleri hak sahiplerinin tercihine göre, NBT'nin İstanbul'daki şubesinde ya da NBT, 50, Cornhill, E.C. London adresinde Londra'da ödenebilecekti. NBT böylece tahvil ihracını gerçekleştiren banka olarak tahvil alıcılarına karşı ağır bir yükümlülük altına girmişti¹⁹¹¹.

Söz konusu tahvillerin vadesi 30 sene olacaktı. Osmanlı Hükümeti'nin garantör olduğu "*1913 Havuzlar ve Doklar İstikrazı*"¹⁹¹² adı ile anılacak olan bu işlemde, Sivas Vilayeti'nin âşar gelirleri karşılık gösterilmek suretiyle tahvillerin geri ödemesi ve faizleri Osmanlı Devleti tarafından onaylanmıştı. Resmi rakamlara göre Sivas Vilayeti'nin son üç yıllık ortalama geliri 200.000 sterlinden fazla olup, bahsi geçen borç için yıllık 80.500 sterlinlik (88.550 Lira) bir kısım bu gelirden ayrılacaktı. Düyunu Umumiye de söz konusu

Arsenals şirketinin çıkardığı £600.000'lık tahvilleri (Ottoman Dockyard Issue) satın almıştır. Söz konusu konsorsiyumda yer alanlar; NBT (£90,000), Japhet and Co. (£120.000), Kleinwort Sons & Co. (£195.000) ve Helbert Wagg & Russell (£195.000) gibi Londra Menkul Kıymetler Borsası'nda (London Stock Exchange) işlem yapan zamanın büyük yatırım bankaları ve borsacılarıydılar. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 13, File 'General A Constantinople Docks May- October 1914', Memorandum Regarding Meeting at the National Bank of Turkey, 22.06.1914, re Imperial Ottoman Docks Arsenals and Naval Constructions Company; aynı yerde Box 14, File 'Imperial Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915; BL, Newspaper Room, 26.12.1914, s. 1110.

¹⁹¹⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Imp. Ottoman Docks Miscellaneous Draft Documents & Adverts' [Blue No. 7] 1914, Charles Barker & Sons, Ltd. General Advertising Office Telegraph, Standard, Morning Post, Daily Mail, Daily News, Times, Daily Telegraph, Financial News, Daily Chronicle, Financier, Financial Times, 21.07.1914; aynı yerde Charles Barker & Sons, Ltd. General Advertising Office, White Lion Court, Cornhill, "New Issues", 2 Temmuz 1914; aynı yerde Box 13, File 'General A Constantinople Docks May- October 1914', Memorandum Regarding Meeting At the National Bank of Turkey, 22.06.1914, re Imperial Ottoman Docks Arsenals and Naval Constructions Company; aynı yerde Box 14, File 'Imperial Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915.

Öte yandan 1913 Doklar İstikrazının tutarı hakkında farklı rakamlar bulunmaktadır. İ. Hakkı Yeniay, Seha L. Meray ve onu baz alan birçok kaynakta bu tutar 1.485.000 lira olarak gösterilmektedir. Oysaki İngiliz arşiv kayıtlarında £1.100.000, Meclis Zabıtlarında da 1.210.000 lira yani £1.100.000 olarak geçmektedir. Bkz. WEB_33. TBMM Başkanlığı, I: 61, C: 1, 28.05.1933, s. 392. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c015/b061/tbmm040150610392.pdf>, (10.04.2019); WEB_58. Treaty of Peace with Turkey Signed at Lausanne, July 24, 1923, s. 17, from The Treaties of Peace 1919-1923, Vol. II, Carnegie Endowment for International Peace, New York, 1924, http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lausanne_ENG.pdf, (11.04.2019); İ. H. Yeniay, *age.*, 1964, s. 107.

¹⁹¹¹ BL, Newspaper Room, 26.12.1914, s. 1110; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 13, File 'Financial B Constantinople Docks' 1914-1915; aynı yerde Box 15, File 'Imp. Ottoman Docks Miscellaneous Draft Documents & Adverts' [Blue No. 7] 1914, Telegraph, Standard, Morning Post, Daily Mail, Daily News, Times, Daily Telegraph, Financial News, Daily Chronicle, Financier, Financial Times, 20/21/22.07.1914, "New Issues", "Imperial Ottoman Docks Arsenals and Naval Constructions Company", "Sir W. G. Armstrong, Whitworth and Co., Ltd., and Vickers, Limited. Offer of £600,000 5½ per cent. Guaranteed Bonds Prospectus", "A Guaranteed Bond Issue", "In The City Armstrong-Vickers New Company. An Important Precedent", "Imperial Ottoman Docks", "British Armanent Companies and the Turkish Navy", "Imperial Ottoman Docks, Arsenals, and Naval Construction Co.", "To-day's Prospectus".

¹⁹¹² İ. H. Yeniay, *age.*, 1964, s. 107; S. L. Meray, *age.*, 2001, s. 144-145.

âşar gelirlerinin tamamını sözleşmede belirtilen şekilde toplamayı ve toplandığı zaman kredinin hizmetine ilişkin olarak NBT'ye ödemeyi kabul etmişti.

Söz konusu tahvillerin Londra'daki satışını üstlenen NBT, bu işlemi kamuoyuna duyurmak için Londra'nın önde gelen gazetelerine, birçok İngiliz taşra gazetesi ve İstanbul gazetelerine geniş ilanlar verdimiştir¹⁹¹³. İngiliz basınına göre, İngiliz sermayesinin ve finansının yabancı ülkelerdeki sanayi teşebbüslerine ilgi göstermesi istenmekteydi. Bu nedenle (İngiliz Hükümeti'nce) İngiliz yatırımcılara sıklıkla yabancı hükümetlere borç para vermesi çağrısı yapılmaktaydı. Tahviller cazip bir verim sunmaktaydı ve ihaleye katılmak için her türlü neden vardı. Londra'nın ünlü finans yazarları başka ülkelerden de örnekler vererek, başta Almanya ve Fransa olmak üzere, diğer ülkelerin finansörlerinin genellikle finansı bir araç olarak kullanarak, kendi ülkelerinin sanayilerine talep yarattıklarına dikkat çekmişlerdi. Başka ülkelerin tasarruf sahipleri yabancı ülkelere verdikleri borçların, sanayi merkezlerine mal bedeli ve işçilik ücreti olarak geri döneceğinden emindirler. Piyasaya yeni sürülen bu Türk tahvilleri de İngiliz endüstrisi lehine benzer bir etki yapacaktı¹⁹¹⁴. Öte yandan kimi İngiliz gazeteleri ise okurlarının bu ihaleden uzak kalmasını telkin etmişti. Çünkü Türk Hükümeti bu garantili tahvillerden elde edilecek paraları tersane ve cephanelik yapımı için kullanacaktı. Armstrong & Vickers şirketi gösteri amaçlı olarak 100.000 sterlinlik tahvili kendi adına satın alacaktı. Bu tahvil ihalesi her iki silah üreticisi firma için çok kârlı bir iş olabilirdi. Ancak zavallı yatırımcılar için bir peni'lik katkılarla, iflas eden bir hükümete savaşması amacıyla para bulmak en büyük delilikti. Gazete okuyucularına da bu krediye ilgi göstermemelerini ısrarla tavsiye ederken, tahvillerin hem kâr açısından, hem de dünya barışı açısından tehlikeli olduğunun altını çizmişti¹⁹¹⁵.

¹⁹¹³ Londra gazeteleri bu ihaleyi "An Important Precedent", "New Issues", "A Guaranteed Bond Issue", "Imperial Ottoman Docks", "Prospectuses and Notices", "British Armanent Companies and the Turkish Navy" gibi başlıklarla duyurmuşlardı. Haberi duyuran Londra gazeteleri arasında; Daily Telegraph, Standard, Morning Post, Daily Mail, Daily News, Times, Financial News, Daily Chronicle, Financier, Financial Times yer alırken; Manchester Guardian, Manchester Courier, Manchester Daily Dispatch, Birmingham Daily Post, Birmingham Gazette, Glasgow Herald, Edinburgh Scotsman da haberi sütunlarına taşıyan taşra gazeteleriydiler. İlan verilen İstanbul gazeteleri ise, La Turquie, Stamboul, İkdam, Sabah, Proodos, Jeune Turc, Neologos, Moniteur Oriental, Tachydromos, Tanin, Tercüman, Gazette Financière idi. Halka arz işleminin bankanın kurduğu konsorsiyuma toplam maliyeti 35613,76 sterlini bulmuştu. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 13 ve Box 15.

¹⁹¹⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Imp Ottoman Docks Miscellaneous Draft Documents & Adverts' [Blue No. 7] 1914, Charles Barker & Sons, Ltd. General Advertising Office, White Lion Court, Cornhill, "New Issues", 2 Temmuz 1914; aynı yerde Telegraph, Standard, Morning Post, Daily Mail, Daily News, Times, Daily Telegraph, Financial News, Daily Chronicle, Financier, Financial Times, 20/21/22.07.1914.

¹⁹¹⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Imp Ottoman Docks Miscellaneous Draft Documents & Adverts' [Blue No. 7] 1914, "New Witness", 22.07.1914.

İngiliz basınında böyle yorumlar yapılsa da söz konusu tahviller 22 Temmuz 1914'te Lloyds Bank'ın da katılımıyla NBT tarafından başarılı bir şekilde halka arz edilmişti¹⁹¹⁶. Diğer yandan İstanbul'daki Düyunu Umumiye de, kendisine bu ihale için tahsis edilmiş gelirlerden 14 Kasım'da yapılacak olan kupon ve faiz ödemelerine yetecek miktarı NBT'nin İstanbul Şubesi'ne ödemeye başlamıştı. Ne var ki Osmanlı İmparatorluğu'nun 29 Ekim 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle şartlar bu projenin de sonuçlanmasına izin vermemişti. Tahvil alıcıları adına "Kayyum" (trustee) olarak atanan "The Trustees Executors & Securities Insurance Corporation" derhal harekete geçmiş, tahvilleri elinde bulunduranların durumu konusunda NBT, Armstrong ve Vickers Ltd. ve Foreign Office ile iletişime geçmişti. Kayyum firması, Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olmasından hemen sonra (06.11.1914) Doklar, Tersaneler ve Denizcilik İnşaat Şirketi'ne de bir mektup yollayarak, Türkiye'nin mevcut koşullardaki belirsizliklerinden dolayı, tahvil alacaklılarının paralarının hemen iade edilmesi gerektiğini bildirilmişti. Gönderilen yazıda ayrıca, geri ödemedenden sorumlu taraf olarak, tahvil sahiplerinin yasal haklarını korumak için, Yüksek Mahkeme'deki Hakkaniyet Bölümü'nde (Chancery Division) hukuki işlemleri başlattıkları da belirtilmişti¹⁹¹⁷.

NBT de 09.11.1914'te Doklar, Tersaneler ve Denizcilik İnşaat Şirketi'nin Londra'daki Finans ve Teknik Danışma komitesine bir mektup yollayarak, mevcut koşullarda tahvil sahiplerine karşı 20 Temmuz 1914 tarihli sözleşmenin hükümlerini yerine getiremeyeceklerini bildirmişti. Her ne kadar Düyunu Umumiye tarafından 14 Kasım 1914'teki ara döneme ait kupon faizi ödemelerine yetecek para hesaplarına intikal ettirildiyse de, bu paraları Londra'ya aktaramayacaklardı. Çünkü Doklar, Tersaneler ve Denizcilik İnşaat Şirketi (Imperial Ottoman Docks) Osmanlı Donanması'na destek vermek amacıyla kurulan bir Osmanlı Şirketi idi. Savaştan dolayı kuponlu tahviller

¹⁹¹⁶ Tahvilleri alanlar arasında Ernest Cassel (50.000), Arthur Vere (1000), Adam Block, Düyunu Umumiye (£10.000), N. Taranto (£540) gibi isimlerin yanı sıra İstanbul'dan da az sayıda Osmanlı vatandaşı yer almaktaydı. Bunlar arasında Abdul Nafi Bey (£60), Mehmed Assaf (£400), Vahid Bey (£200), Ahmed Saim (£20), Nedmi Bey (£100), Adil Bey (£100), Hilmi Efendi (£140), Hammer & Hirzel (£1300) vardı. Londra Menkul Kıymetler Borsası'ndaki tahvil satışını üstlenen borsa aracılık firmaları (dealer'lar); Wise, Speke and Co. (adres: 28, Collingwood-street, Newcastle) ve Cohen, Laming Gooschen & Co. (adress: 14, Austin Friars, London E.C.) ise 21.07.1914 tarihli "şartname" (prospectus) uyarınca satışları gerçekleştirmeye başlamışlardı. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 13, File 'Financial B Constantinople Docks' 1914-1915, Copy of Telegram, Received by NATBANK, London, from NATBANK, Constantinople, 22.07.1914; Sir E. Cassel's Administration'dan (51, Green Street, Grosvenor Square, London, W.) NBT, London'a 22.07.1914'te gönderilen mektup; BL, Newspaper Room, 26.12.1914, s. 1110.

¹⁹¹⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Imperial Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915 [Blue No. 11], The Trustees Executors & Securities Insurance Corporation'dan The Imperial Ottoman Docks, Arsenals and Naval Co.'e 06.11.1914'te gönderilen mektup.

(kupon ödemeli)¹⁹¹⁸ teslim edilemediğinden, 14 Kasım 1914'teki kupon faizi ödemeleri yapılamayacaktı¹⁹¹⁹.

Zaten İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında savaş ilan edilince (29.10.1914) şirkette görev yapan İngiliz uyruklu Yönetim Kurulu üyeleri ve İngiliz çalışanlar istifa etmiş, 24 Kasım 1914'te çıkarılan bir irade ile sözleşmesi feshedilen şirkete Bahriye Nezareti el koymuştu¹⁹²⁰. Osmanlı Hükümeti kendiliğinden fesh olduğu için anılan şirkete ait özel hisse senetleri ile tahvillerin faiz ve anaparaları için ödeme yapılmasına artık gerek kalmadığını açıklamıştı¹⁹²¹. Sir W. G. Armstrong Whitworth & Co. Ltd.'in Türkiye'deki avukatları ise Türk Hükümeti'nin söz konusu şirketi tasfiye etme kararının yasalara aykırı olduğunu ve fesih kararnamesini tanımayacaklarını açıklamışlardır. Bu nedenle onlarda şirketin fesih işleminin geçerliliğini hiçbir şekilde kabul etmeyecek veya tanıyacak hiçbir adım atmayacaklardı¹⁹²².

NBT ve finans konsorsiyumu ise tahvil ihracını gerçekleştiren aracılar olarak tahvil alıcılarına karşı ağır bir yükümlülük altındaydı. Tahvil sahipleri de değişik zamanlarda bankaya başvurarak, paralarının kendilerine geri verilmesini istemişlerdi¹⁹²³. Adı geçen para toplam 334.288 sterlin olup, NBT de bu tutarın 280.200 sterlinini Armstrong & Vickers firmasına ödemişti¹⁹²⁴. NBT'nin o sırada Londra'da bulunan genel müdürü Sir Babington Smith, tahvil sahiplerine şirketi sona erdiren kararnameyi tanınamalarını, böylece haklarından feragat etmemelerini önermişti. Smith, konuyla ilgili olarak Armstrong, Whithworth & Co. Limited ve Vickers Ltd. şirketi adına Sir Vincent Caillard ile de sürekli görüşme halindeydi. Smith, herhangi bir anlaşmaya varılamadığı takdirde tahvil sahiplerinin NBT'ye karşı dava açabileceklerini, bu durumda

¹⁹¹⁸ Kuponlu tahviller alıcılarına 3 ay, 6 ay ya da 1 yıl gibi sürelerde faiz ödemesi taahhüt eder. Bu faiz ise kupon faizi olarak adlandırılmaktadır.

¹⁹¹⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Imperial Ottoman Docks, NBT İstanbul'dan, Imperial Ottoman Docks, Arsenals, and Naval Company'nin Londra'daki Finans ve Teknik Komitesi'ne (Financial & Technical Committee) 09.11.1914'te gönderilen "Imperial Ottoman Docks" başlıklı mektup.

¹⁹²⁰ BOA. MV.Dosya No: 237 Gömlek No: 125 (Mazbata müsveddesi, 22 Kasım 1914 [9 Teşrinisani 1330]); Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 704.

¹⁹²¹ BOA. MV.Dosya No: 195 Gömlek No: 34 (Meclis-i Mahsus Mazbatası [Özel Komisyon Tutanağı], 2 Aralık 1914 [19 Teşrinisani 1330]).

¹⁹²² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Imperial Ottoman Docks, Memorandum of Interview with Sir Vincent Caillard and Sir Babington Smith, 15.12.1914.

¹⁹²³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30'on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' 1926-1930, NBT İstanbul'daki W. J. Perkins'ten Mr. Dickson'a 30.12.1929'da gönderilen mektup.

¹⁹²⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Imperial Ottoman Docks, NBT'den Norton, Rose, Barrington & Co.'a 04.01.1915'te gönderilen mektup.

kendilerinin de Armstrong & Vickers aleyhine hukuk mücadelesine girmek zorunda kalacaklarını bildirmişti¹⁹²⁵.

Bu görüşmenin arkasından Babington Smith'in tahmin ettiği gibi Trustees Executors & Securities Insurance Corporation Ltd. tahvil sahiplerinin haklarını aramak üzere yasal süreci başlatmıştır¹⁹²⁶. Bunun üzerine Armstrong & Vickers şirketleri de, tahvil sahiplerinin elindeki senetleri, ödeme tarihinden itibaren yıllık %5,5 faiz ödemek suretiyle satın almayı teklif etmişlerdir. Armstrong & Vickers ayrıca, tahvil sahipleri tarafından NBT'nin de içinde bulunduğu konsorsiyuma karşı mevcut veya gelecekte olabilecek taleplere karşı onları güvence altına alacak bir tazminat vermeyi de kabul etmişti¹⁹²⁷.

Savaştan kaynaklanan neredeyse tüm ticari hukuki sorunlar gibi bu sorunun çözümü de çok zor olmuş ve zaman almıştır. İngiliz basını da konuyu günlerce gündemde tutarak, çoğu İngiliz vatandaşlarınca satın alınan tahvillerin yarattığı mağduriyeti kamuoyuna anlatmıştır¹⁹²⁸. Onlara göre; İngiliz sade vatandaşları sadece zarar etmekle kalmamış, bonolarını satın almak suretiyle finansmanını sağladıkları silahlarla Osmanlı Devleti kendilerine savaş açmıştı¹⁹²⁹.

Konu Avam Kamarası'nın 17 Kasım 1914 ve 24 Kasım 1914'teki oturumlarında da tartışılmış ve Grey, Mr. King ve Mr. Runciman tarafından eleştirilmiştir. King, Vickers & Armstrong firmalarının Ottoman Docks & Arsenaux şirketine gemi ve savaş mühimmatı sağlayarak, bu yöndeki katkılarından haberdar olup olmadıklarını, bu şirketin Türkiye ile savaş patlak verene kadar faaliyetlerine devam edip etmediğini sormuştur. King ayrıca bu İngiliz firmalarının bir düşman ülkenin borç tahvillerini üstlenerek,

¹⁹²⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Imperial Ottoman Docks, Memorandum of Interview with Sir Vincent Caillard and Sir Babington Smith, 15.12.1914.

¹⁹²⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Imperial Ottoman Docks, Minutes of Meeting (NBT, S. Japhet & Company, Kleinwort Sons & Co., Helbert Wagg & Co., Norton Rose Barrington & Co. arasında düzenlenen toplantı), 14.01.1915.

¹⁹²⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Imperial Ottoman Docks, Minutes of Meeting (NBT, S. Japhet & Company, Kleinwort Sons & Co., Helbert Wagg & Co., Norton Rose Barrington & Co. arasında düzenlenen toplantı), 01.05.1915.

¹⁹²⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Norton, Rose, Barrington & Co.'dan Sir Henry Babington Smith'e 10.12.1914'te gönderilen mektup; General A Constantinople Docks May- October 1914'; aynı yerde Eastern Construction Committee'den NBT Londra'ya 16.12.1914'te gönderilen mektup; BL, Newspaper Room, The Economist, 26.12.1914, s. 1110.

¹⁹²⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Imp Ottoman Docks Co Prospectus, Agreements & Trust Deeds, Legal Opinion' 1914; File 'Constantinople Docks' 1910-1914; aynı yerde File 'General C Constantinople Docks' 1914-1915.

yatırımcılardan büyük paralar topladıklarını, bu paraların yatırımcılara iade edilmesini sağlayacak adımların atılıp atılmayacağını da sormuştu¹⁹³⁰.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması, eski Osmanlı borçlarının, ilgili devletler arasında paylaştırılmasının esaslarını belirlerken, bunların anaparaları ile taksit miktarlarının tespit ve taksimini bir Komisyon ile Düyunu Umumiye Meclisi'ne bırakmıştı. Osmanlı Borç Meclisi (Düyun-u Umumiye Meclisi) her hükümetin ödeyeceği yıllık borç ana para ve faiz miktarını (borcun mürettebatını) bir cetvel halinde düzenlemişti. Buna göre, Osmanlı borçları 129.604.910 lira olup, ödenmemiş taksitler ve avansların ilavesiyle toplam 161.603.833 lira olarak hesaplanmıştı. Bu rakam Osmanlı'dan ayrılan 14 ülke arasında paylaştırılmış ve Türkiye'ye ödenmemiş taksitler ve avanslar dahil 105.559.623 lira düşmüştü. Osmanlı'dan devredilen borçlar cetvelinde 1913'teki Doklar İstikrazına ilişkin 901.641,45 kuruş tutarındaki borç rakamı da yer almıştı¹⁹³¹.

Bunun yanı sıra 24 Temmuz 1923'teki Lozan Antlaşması'nın eki olarak imzalanan bir protokol ile "Doklar Tersâneeler ve İnşâât-ı Bahriye Şirket-i Şahane-i Osmaniyesi" şirketinin durumu da bir karara bağlanmıştı. Lozan Antlaşması ile aynı gün imzalanan "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Birtakım Ayrıcalıklara (İmtiyazlara) İlişkin Protokol ve Bildiri*" uyarınca, Osmanlı Hükümeti ile Sir W. G. Armstrong Whitworth and Co. Limited & Vickers Limited arasında, 1913 ve 1914 yıllarında yapılmış olan sözleşmelerde öngörülen işler, Türk Hükümeti'nin isteği üzerine ertelenmişti. Buna göre, sözleşmenin şartlarının değiştirilmesi ya da yeni bir ayrıcalık verilmesi amacıyla, her iki taraf arasında görüşmelerin açılmasına karar verilmişti. Protokolde ayrıca, altı aylık süre içerisinde mevcut sözleşmenin şartlarının değiştirilmesi, ya da yeni bir ayrıcalık verilmesi için bir anlaşmaya varılamadığı takdirde eski sözleşmenin yerini alacak yeni ayrıcalıkların şartlarının kararlaştırılmasında bilirkişilere başvurulabileceği de belirtilmişti. Bununla birlikte, yeni ayrıcalık için bilirkişilerce saptanacak şartlar taraflardan birisine uygun görünmezse, Türk Hükümeti, söz konusu ortaklıklara, eski

¹⁹³⁰ WEB_59. Hansard, "Imperial Ottoman Arsenals Company", Volume: 68, 24.11.1914, <https://hansard.parliament.uk/commons/1914-11-24/debates/5f755cd5-6158-449c-9aea-2628f1a5ee4d/CommonsChamber>, 11.04.2019; WEB_60. Hansard, "Imperial Ottoman Docks Arsenals and Naval Construction Company," 17.11.1914, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1914/nov/17/imperial-ottoman-docks-arsenals-and>, (11.04.2019).

¹⁹³¹ İ. H. Yeniay, *age.*, 1964, s. 126-127.

ayrıcalıklarının sona erdirilmesi yüzünden gerçekten uğramış oldukları zararlar için, bilirkişilerce tespit edilecek zarar-ziyanı (tazminat) ödemekle yükümlü olacaktı¹⁹³².

NBT ise Docks&Arsenaux şirketine ait tahvillerde sorumlu olması nedeniyle gelişmeleri dikkatle takip etmekteydi. Ayrıca banka, Doklar İstikrazı ile ilgili olarak Osmanlı Hükümeti'nin tahvil sahiplerine 14 Kasım'da yapması gereken kupon ve faiz ödemelerine ilişkin parayı da hâlâ hesaplarında bekletmekteydi. NBT'nin Türk Hükümeti ile Reşadiye zırlısı, Menderes Sulama Projesi, Samsun-Trabzon liman projeleri ilgili sorunları da bulunmaktaydı. Hatırlanacağı üzere Türk Hükümeti ile yapılan uzun bir görüşme sürecinden sonra Reşadiye meselesi, Docks&Arsenaux ve diğer sorunlar hakkında Ocak 1931'de bir mutabakata varılmıştı. 14 Ocak 1931'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın imzalamasıyla sonuçlanan anlaşmaya göre ise NBT, Samsun-Trabzon liman projeleri ve Menderes Vadisi projesindeki hak iddialarından vazgeçerken, Reşadiye ve %5,5 faizli Docks&Arsenaux şirketine ait tahviller meselesiyle ilgili belli bir tazminat ödemesi kabul etmişti.

Bankanın ödeyeceği tazminat karşılıkları ise zaten yıllardır hesaplarında tuttuğu paraları¹⁹³³. NBT'nin Docks&Arsenaux ile ilgili olarak ödemeyi kabul ettiği tazminat rakamı bankanın 1914'ten beri pasifinde "Docks&Arsenaux" iz kaydıyla beklettiği 256.200 lira tutarındaki rakamdı. Bu tutar, Osmanlı Hükümeti'nin "Doklar İstikrazı" ile ilgili olarak tahvil sahiplerine 14 Kasım'da yapması gereken kupon ve faiz ödemeleri için, Düyunu Umumiye aracılığıyla dolaylı olarak bankaya ödediği meblağdı. Yukarıda da bahsedildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte, NBT İstanbul hesaplarına intikal eden bu parayı, NBT Londra'ya aktaramamış ve söz konusu para bankanın İstanbul'daki hesaplarında kalmıştı. Ocak 1931'de Türkiye Cumhuriyeti ile yapılan anlaşmaya göre, banka hesaplarında tuttuğu bu paraları Paris'teki Osmanlı Borçları Konseyi'ne (Council of the Ottoman Debt. Turkish Public Debt) ödeyecek ve bu rakamlar Türk Hükümeti'nin kamu borçlarından düşülecekti¹⁹³⁴.

¹⁹³² S. L. Meray, *age.*, 1923, s. 107-108.

¹⁹³³ Hatırlanacağı üzere Reşadiye zırlısı ile ilgili olarak banka, Türk Hükümeti'nin talimatıyla İngiliz yapımcı firmaya ödemesi durdurulan 197.615 liralık Mart 1913 vadeli taksiti hâlâ nezdinde "Vaisseau de guerre" adı altında tutmaktaydı. Daha önce de bahsedildiği gibi İngiliz gemi yapımcılarının Nisan 1913'te geminin sadece 1/3'ünü tamamlamış olmaları nedeniyle NBT, Osmanlı Hükümeti'nin 28 Mart 1913 tarihli yazılı talebi üzerine £179.650'luk taksit ödemesini, hesaplarında 197.615 Türk lirası olarak tutarak, ertelemişti. Bu para şimdi NBT'nin Reşadiye zırlısı için Türkiye Cumhuriyeti'ne ödemeyi taahhüt ettiği tazminatı oluşturmaktaydı.

¹⁹³⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey Natioanl Bankk of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, NBT İstanbul, W. J. Perkins'dan Mr. Dickson'a 19.01.1927'de gönderilen mektup; aynı yerde Perkins'den

5.9. Cebel-i Lübnan'da Kesrevan Sulama Projesi (Kesrewan Irrigation) ve Lübnan İçme Suyu (Lebanon Water Scheme) Projeleri

NBT'nin İttihat ve Terakki Hükümetlerinden doğrudan veya dolaylı yollarla elde ettiği birçok önemli imtiyaz I. Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle ya yarım kalmış, ya da tamamen tasfiye edilmiştir. Bunlardan biri de Lübnan'daki Kesrevan Sulaması ve Lübnan Su Tedariki projesiydi.

Lübnan'ın Deir el Harh yöresinden Osmanlı tabiiyetindeki, aracılık ve komisyonculuk işleri yapan Selim Şakir (Shaker) Bey adında bir şahıs, 20 Temmuz 1911'de, Lübnan'ın Kesrevan ilindeki bazı köylere su temin etmek amacıyla Lübnan Hükümeti'nden 250 liralık bir depozito karşılığında bir ruhsat elde etmişti. Şakir Bey, 18 ay içinde projeye başlamak ve dört yıl içinde suyu çok güçlü bir şekilde inşa edilmiş su kemerleri (kanal) vasıtasıyla halkın yararına olabilecek en uygun noktalara getirmek zorundaydı¹⁹³⁵.

Ancak Şakir Bey bu ruhsata ait haklarını 04 Kasım 1911'de Kahire'deki Percy W. Stout isimli birine devretmişti¹⁹³⁶. Konu, NBT ve iş ortağı Sir John Jackson firmasının önüne geldiğinde Kaptan Stout ile iş birliği yapmak üzere harekete geçilmiş, ancak anlaşmaya girmeden önce, "imtiyazın" geçerliliği ve teşebbüse ait kâr beklentileri NBT Londra'nın Lübnan'a gönderdiği uzmanlara incelenmişti¹⁹³⁷.

Bu keşifler sonucunda, bölgede suya büyük bir talep olduğu ve yöre halkının zenginliğinden dolayı tahsilatta güçlük çekilmeyeceği anlaşılmış ve söz konusu işin üstlenilmeye değer olduğu kanaatine varılmıştı. Her ne kadar Fransız sermayeli Beyrut Su Şirketi (Beyrouth Water Company) o sıralarda projeyi protesto etse de, Nafia Nezareti bu itirazları incelemiş ve hak iddialarının asılsız olduğu sonucuna varmıştı¹⁹³⁸.

A. G. M. Dickson'a 04.01.1928'de gönderilen mektup, Report and Doubtful Accounts for the Year ending 31st December 1927, National Bank of Turkey Approximate Situation at the 31st December, 1927.

¹⁹³⁵ Bu ruhsat; Neh-el-Assal'dan gelen Nahr el Saleeband denen kaynak suyu ile komşu yaylalarının sularından, Raykon Karyesi'nden (Raifoon) başlayarak Kesrevan Kazası'na kadar su getirme imtiyazını içermekteydi. Bu bölge, Ashkoot ve Djoimiah deniz limanı ile Ajaltoon'dan Zook Mikhail'e kadar uzanan bir alanı kapsamaktaydı. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Lebanon Water Scheme, Copy of Concession Dated 07th, July, 1911, No. 1070.

¹⁹³⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File '(No. 1) Kesrewan Irrigation (to Nov 1912)' 1911-1912 relating to 'Lebanon Water Scheme' of a concession situated in Syria from 10 to 15 miles North of Beyreut, P. W. Stout'a 21.12.1911'de gönderilen mektup.

¹⁹³⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File '(No. 1) Kesrewan Irrigation (to Nov 1912)' 1911-1912 relating to 'Lebanon Water Scheme' of a concession situated in Syria from 10 to 15 miles North of Beyreut, P. W. Stout'a 21.12.1911'de gönderilen mektup.

¹⁹³⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File '(No.1) Kesrewan Irrigation (to Nov 1912)' 1911-1912 relating to 'Lebanon Water Scheme' of a concession situated in Syria from 10 to 15

Öncelikle Kesrevan sulama projesi kapsamındaki işler için “*Société de a Eaux du Liban*” (Eaux de Liban ya da Lebanon Water Co. ya da Cebel-i Lübnan Su Şirketi)¹⁹³⁹ adında bir şirket kurulması ve projedeki tüm işlerin bu şirket adına yapılması kararlaştırılmıştı. Bu şirket, Mısır’da uzun yıllardır faaliyette bulunan “*Le Crédit Foncier d’Egyptien ve Mortgage Company of Egypt*”e benzer bir modelde olacaktı¹⁹⁴⁰. Şirketin 5 kişilik yönetim kurulu da sermaye ile orantılı olarak; Kaptan Stout, Sir John Jackson Ltd. ve NBT tarafından temsil edilecekti. Şakir Bey ise yerel danışman sıfatıyla işe alınacak ve “Onursal Başkan Yardımcılığı” makamında, yönetim kurulunda bir sandalye veya herhangi bir ücret ödemedi bulunacaktı¹⁹⁴¹. NBT söz konusu imtiyaz karşılığında, Selim Şakir Bey ve Kaptan Stout’a, imtiyazı alırken yaptıkları tüm masrafları geri ödemeyi, her ikisine 25.000 sterlin vermeyi ve şirket faaliyete geçtikten sonra da %10 kâr payı vermeyi kabul etmişti¹⁹⁴².

Ancak Mart 1912’de Selim Şakir Bey ve Mr. Percy Stout, imtiyazın nasıl devredileceğini görüşmek üzere İstanbul’a gittiğinde, NBT yönetimi o sırada Şakir Bey’in elindeki orijinal belgenin “imtiyaz” değil, bir “ruhsat” olduğunu fark etmiştir. NBT’ye göre bu ruhsatın İstanbul’daki merkezî hükümet tarafından teyit edilmesinde fayda vardı. Ancak Selim Bey, Lübnan Hükümeti’nin, bu garantiyi vermek konusunda tam bir güce sahip olduğunu ve böyle bir işlemin gecikmeye neden olacağını söyleyerek, buna karşı çıkmıştı. NBT de hem bu gerçeği göz önüne alarak, hem de Selim Şakir Bey’in ruhsatın Lübnan Hükümeti’nin yetkileri dâhilinde olduğuna dair verdiği güvence üzerine

miles North of Beyreut, Sir Henry Babington Smith’den Mr. Kingham’a (NBT İstanbul) 06.02.1912’de gönderilen mektup.

¹⁹³⁹ Bundan sonra Lübnan Su Şirketi olarak anılacaktır. Şirketin neredeyse tamamı İngilizlere ait olsa da, muhtemelen şirkete Fransızca bir isim seçilmesi bilinçli bir tercihti. Çünkü 20. yy’ın başlarında Fransa, özellikle de Suriye, Filistin ve bugünkü Lübnan’ın bulunduğu Osmanlı topraklarında, demiryolları, limanlar, kent hizmetleri, bankacılık gibi büyük yatırımları ile en etkili büyük güç idi. Kaldı ki Fransa uzun yıllara dayanan ekonomik ve siyasi nüfuzunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu’nda çok büyük bir kültürel nüfuz da tesis etmişti. Osmanlı seçkinleri Fransızca konuşurken, bu lisan, Osmanlı Devleti’nin adeta ikinci dili haline gelmişti. Bütün yabancı devletler ve şirketlerle imzalanan antlaşmalar ve sözleşmeler de hem Türkçe, hem de Fransızca hazırlanırdı. Bkz. Salih Tunç, “I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkileri”, *OTAM* 25, Bahar 2009, s. 184-185, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910769.pdf>, 06.04.2019; D. Panzac, *age.*, 2009, s. 472.

¹⁹⁴⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File (1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes’ 1914-1925; aynı yerde Box 20, File ‘No. 5 Société des Eaux du Liban’ [T.V. 84] 1913-1924, Memorandum.

¹⁹⁴¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File ‘(No. 1) Kesrewan Irrigation (to Nov 1912)’ 1911-1912 relating to ‘Lebanon Water Scheme’ of a concession situated in Syria from 10 to 15 miles North of Beyreut, Sir Henry Babington Smith’den (NBT London) P. W. Stout’a 21.12.1911’de gönderilen mektup.

¹⁹⁴² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File ‘(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes’ 1914-1925, Lebanon Water Scheme, Babington Smith’den 11.05.1922’de gönderilen Lebanon Water Scheme başlıklı mektup (HBS/EFC).

ısrarını geri çekmiştir. Bununla birlikte, şirketin bir Osmanlı şirketi olarak kurulup, tüzüklerin onaylanmasını ve bu yolla imtiyazın dolaylı bir şekilde teyit edilmesini kararlaştırmışlardı¹⁹⁴³.

Bu gelişmeden hemen sonra da Lübnan Su Şirketi ile Sir John Jackson Ltd. arasında bir kontrat imzalanmıştır. Lübnan'daki Kesrevan Sulaması ve Lübnan Su Tedariği projesi birçok yan işi de kapsamaktaydı. Bunlar arasında; Neb-el-Assal'ın (Nahr-el-Assal) sularını kanalize etmek, gerekli tüm barajları ve savakları inşa etmek, duvar veya beton kanallarını yapmak, boruları döşemek ve su temini için plan ile bağlantılı tüm işlerin yapımı ve bakım-onarımlarının sağlanması vs bulunmaktaydı. Yapılan işlere ait masraflar ve firmanın %15 oranındaki kâr'ı, NBT tarafından Sir John Jackson firmasına iki ayda bir düzenli olarak ödenecekti¹⁹⁴⁴.

NBT, Selim Şakir Bey'e, gerek hizmetleri, gerekse de yöredeki bazı toprakların satın alınması, avukatlık ücretleri vb. birtakım masraflar için yapacağı ödemeleri ise Beyrut'taki hukuk danışmanları Devonshire & Dumani aracılığıyla gerçekleştirecekti¹⁹⁴⁵. Bu hukuk firmasının ortaklarından R. Devonshire çok ünlü bir İngiliz avukattı ve gerek hukuk bilgisi, tecrübesi, gerekse de güvenilirliği ile Henry Babington Smith'e, politikacı ve eski Güney Afrika Yüksek Komiseri Lord Alfred Milner tarafından önerilmişti¹⁹⁴⁶.

Aralık 1912'de ise Lübnan'daki yerel yönetim NBT'nin başını çektiği İngiliz grubun Lübnan'daki sulama projesini üstlenmesini onaylarken¹⁹⁴⁷, Osmanlı Hükümeti de Şubat 1913'te bir "İrade" yayımlayarak, Lübnan Su Şirketi'nin statüsünü onaylamıştır¹⁹⁴⁸. Meclis-i Vükela'nın Şubat 1913 tarihli mazbatasında; merkezi İstanbul

¹⁹⁴³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File '(No.1) Kesrewan Irrigation (to Nov 1912)' 1911-1912 relating to 'Lebanon Water Scheme' of a concession situated in Syria from 10 to 15 miles North of Beyreut, Sir Henry Babington Smith'den Sir John Jackson Ltd.'e 13.03.1912'de gönderilen mektup.

¹⁹⁴⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1912, Sir John Jackson Ltd.'den Sir Henry Babington Smith'e 06.01.1913'te gönderilen mektup.

¹⁹⁴⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1912, E. W. Sheel'den Sir John Jackson Ltd'e 07.12.1912'de gönderilen mektup; aynı yerde NBT'den 17.01.1913'te gönderilen mektup.

¹⁹⁴⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File '(No.1) Kesrewan Irrigation (to Nov 1912)' 1911-1912 relating to 'Lebanon Water Scheme' of a concession situated in Syria from 10 to 15 miles North of Beyreut, Lord Milner'den Sir Henry Babington Smith'e 20.03.1912'de gönderilen mektup.

¹⁹⁴⁷ Lübnan Hükümeti projeleri onaylar onaylamaz, NBT Londra ofisi de Ocak 1913'te, 250 liralık depozitoyu iş takipçileri olan Selim Şakir Bey aracılığıyla Lübnan makamlarına yatırtmıştır. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1912, NBT'den J. J. Warbrick'e (Sir John Jackson Limited) 18.12.1912'de gönderilen mektup.

¹⁹⁴⁸ BOA. MV.Dosya No: 229 Gömlek No: 43 (İrade-i Seniyye Lâyihası); MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1912, NBT'den Selim Chaker Bey 09.01.1913'te gönderilen telgraf.

olan ve Cebel-i Lübnan mutasarrıflığının ruhsatnamesinin hükümlerine istinaden Nehri's-Salib ve Neb'ul-Asel'in sularının civar yerlere, köylere akıtılması ve Cebel-i Lübnan civarında umumi menfaatler için birtakım işler yapılması maksadıyla Türkiye Milli Bankası tarafından 55.000 Osmanlı lirası sermaye ve yirmi beş sene müddet ile “*Cebel-i Lübnan Su Şirketi*” unvanı altında bir Osmanlı anonim şirketinin teşkiline ruhsat verildiği kaydedilmişti¹⁹⁴⁹.

Bir Osmanlı şirketi olarak kurulan Cebel-i Lübnan Su Şirketi'nin 50.000 sterlin olan sermayesinin %99,6'sı İngiliz uyruklu kişilere aitti. Söz konusu şirkette NBT (£29.100), Sir John Jackson Ltd. (£9.800), Sir John Jackson (£200), P. W. Stout (£200), Ahmed Cemal Bey (£200), Astley Paston Friend (£1800), F. E. Whittall (£200), Humphrey de Freville (£2000), Capt. Malcolm Bowes Lyon (£1000), Sir Henry Babington Smith (£500), R. A. Tatton (£5000) hissedar olmuştu. Söz konusu sermayede NBT'nin payına düşen 29.100 sterlinlik kısmın tamamı ödenmiş olup, kalan 20.900 sterlinlik sermayenin ise %80'i ödenmişti¹⁹⁵⁰.

Mart 1913'e kadar Jackson şirketinin yöredeki adamları ve Şakir Bey'in çabalarıyla, Raifoun civarındaki 11896 m²'lik arazinin kamulaştırılması için toprak sahipleriyle uzlaşmış, Quraka Değirmeni dışında özel mülklerin tamamının satın alınması (Vakıf'ın Klayat dolaylarındaki mülküne kadar olan kısım) için anlaşmalar yapılmıştır¹⁹⁵¹. Ancak yöre halkı bu imtiyazın Selim Şakir Bey gibi birisine büyük bir gizlilik içinde verilmesinden dolayı rahatsızdı. Zira yöre halkı sözleşmenin bir kopyasını almayı başarmış ve kendi menfaatlerinin yanı sıra, Lübnan Su Şirketi'nin haklarının da yeterince güvence altına alınmadığını fark etmişlerdi. Bu kişiler Mart 1913'te de NBT'ye çok detaylı bir mektup yazarak, birçok teknik bilgi eşliğinde projenin güçlüklerini anlatmışlar, ayrıca Selim Şakir Bey'in nasıl bir sahtekâr olduğunu olaylarla ve mahkeme zabıtlarıyla ortaya koyarak, birçok uyarıda bulunmuşlardı. Kesrewan sakinleri NBT gibi

¹⁹⁴⁹ BOA. MV.Dosya No: 229 Gömlek No: 43 (İrâde-i Seniyye Lâyihası).

¹⁹⁵⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1912, Special Letter No. 31, 26.02.1913; aynı yerde Box 18, File 'Kesrewan (Supplementary) to 1 or 2' 1912-1914, Statuts Societe Anonyme Ottomane Des Eaux Du Liban, 1913; aynı yerde Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1912, Sir John Jackson Ltd.'den NBT London'a 27.03.1913'te gönderilen mektup; aynı yerde Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Babington Smith'den 28.07.1920'de Sir John Jackson Ltd'den J. Proffitt'e gönderilen mektup.

¹⁹⁵¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1912, E. W. Sheel'den Sir John Jackson Ltd'e 18.05.1913'te gönderilen mektup.

saygın bir bankanın, nasıl olup da Selim Şakir Bey gibi birinin önerisiyle bu işe giriştiğini anlayamadıklarını da belirtmişlerdi¹⁹⁵².

İşin daha da tuhaf tarafı Lübnan çalışmaları sırasında binlerce sterlin harcanarak elde edilen birçok resmi evrak, hatta d'Eau'dan Rayfoun'a kadar olan bölgede mülk sahiplerine ait hakların satın alındığını gösterir belgelerin hepsi Selim Şakir Bey'in elindeydi. Selim Şakir Bey savaş çıkıp parasız kalınca bu durumu kullanmış ve NBT'ye adeta şantaj yapmıştı. Şakir Bey NBT'den 400-500 sterlinlik bir borç para istemiş ve kredi talebiyle bağlantılı olarak elindeki belgelere değinmişti. Babington Smith söz konusu resmi belgelerin Selim Şakir'in kontrolünde olduğunu öğrenince çok şaşırılmış ve Kaptan Percy Stout'dan bu evrakların Selim Şakir'den alınıp bir bankaya konulmasını istemişti. Yine başlangıçta Selim Şakir'e istediği parayı vermek niyetinde değilse de, belgelerin teslim edilmesi şartıyla Cassel'in sahip olduğu National Bank of Egypt'ten 250 sterlinlik bir kredi verebileceklerini belirtmişti¹⁹⁵³.

İlerleyen günlerdeki hadiseler ise ne Selim Şakir Bey'in, ne de NBT'nin umduğu şekilde gelişmemiştir. Nitekim bu kişi pratikte Lübnan hükümetiyle resmi ve gayri resmi bağlantıları halledip, komisyonunu tam almaya hazırlanırken, savaşın çıkmasıyla birlikte Lübnan'daki çalışmalar Lübnan yerel yönetimince durdurulmuştur. Osmanlı Hükümeti ayrıca Lübnan'daki şantiyede 7908 sterlinlik harcamaya konu olmuş tesis, teçhizat ve makinalara el koymuştur. Selim Şakir Bey de bunun üzerine harekete geçmiş ve Lübnan'daki yerel yönetime başvurarak, savaşın sonuna kadar askıya alınan bu işlere tanınan sürenin uzatılmasını istemiştir. Bu istek o sırada Lübnan yönetiminde kabul edilmiştir¹⁹⁵⁴.

¹⁹⁵² Söz konusu mektup ve Selim Şakir'e ait dava metinleri Sir John Jackson tarafından 28.03.1913'te görüşlerini almak amacıyla Sir Henry Babington Smith'e iletilmiştir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'Kesrewan (Supplementary) to 1 or 2' 1912-1914, The Inhabitants of the Kesrouan'dan Sir John Jackson Ltd.'e 03.03.1913'te gönderilen mektup.

¹⁹⁵³ Nitekim Ağustos 1918'de şirkete ait 30 kadar doküman Selim Şakir tarafından Kaptan Stout'a verilmiş, o da bu belgeleri şirketin avukatı Robert L. Devonshire'a teslim etmişti. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-'1915-1922, Chacker Bey'den Sir Henry Babington Smith'e 08.09.1917'de gönderilen mektup; aynı yerde Sir Henry Babington Smith'den 12.11.1917'de Mr. Stout'a gönderilen mektup; aynı yerde Mr. Stout'dan Sir Henry Babington Smith'e 18.07.1918'de gönderilen mektup; aynı yerde Robert L. Devonshire'dan Sir Henry Babington Smith'e 08.08.1918'de gönderilen mektup.

¹⁹⁵⁴ Savaşın çıkmasıyla birlikte Sir John Jackson (Turkey) Limited şirketinin Cebel-i Lübnan'daki sulama işinde, Bağdat'taki Hindiye Barajında, Suriye'de ve diğer şantiyelerde çalışan tüm elemanlar tutuklanmıştır. Bunlardan Bağdat'tan Halep'e sevk edilenler arasında yer alan Mr. Arthur Whitley ve Lynch şirketinden Tod adlı bir İngiliz, Bağdat Valiliği sırasında iyi tanıdıkları Cemal Paşa'ya hemen bir telgraf çekerek, yardım istemişler, Cemal Paşa da Türk birlikleri tarafından düşman ülke uyruklu olmaları sebebiyle tutuklanan bu mühendislerin serbest bırakılmasını sağlamıştı. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, Chacker Bey'den Sir Henry Babington Smith'e 02.03.1915'te gönderilen mektup; aynı yerde Chacker Bey'den Sir Henry

Savaştan sonra ise Lübnan Su İşleri şirketi yeniden bir toparlanma sürecine girmiştir. Proje orijinalinde 50.000 sterlin maliyetle, günlük minimum 18.000 metreküp su sağlamak için tasarlanmış, daha sonra 82000 sterlin maliyetle en az 28.000 metreküp su sağlayacak şekilde genişletilmişti. Büyük kâr beklentileri ile girilmiş ve uğrunda çok emek verilmiş bu denli cesametli bir projenin terk edilmesi düşünülemezdi. Kaldı ki savaş çıktığında söz konusu proje için toplam 55.000 sterlin harcanmış, savaş yılları boyunca da birikmiş maaş vs borçlarla bu rakam yaklaşık 67.000 sterline yükselmiş, tamamlandığında ise toplam harcamaların neredeyse 192.000 sterlin olması beklenmekteydi. Projenin toplam değeri ise 267.000 sterlin olarak hesaplanmıştı, şayet bitirilip, hayata geçirilebilirse su satışlarından hâlâ iyi bir kâr, kabaca 75.000 sterlin kadar bir gelir elde edilebilecekti¹⁹⁵⁵. Bu sebeple şirketin haklarının korunması için gerek Lübnan'daki yerel makamlar, gerekse de Foreign Claims Office nezdinde girişimlerde bulunulmuştu. Lübnan Su Şirketi'nin amacı; Lübnan gelecekte kimin kontrolünde olursa olsun, ellerindeki imtiyaz korunmalı ve tam olarak yürürlükte kalmalıydı¹⁹⁵⁶.

Öte yandan o sıralarda Sir John Jackson ölmüş ve Jackson Limited'de finansal meseleleri halledecek, projeyi tamamlayacak uygun insan kalmamıştı. NBT de şirketi mümkün olduğunca en yüksek fiyattan satıp, bu işten kurtulmayı düşünmekteydi. Bu nedenle NBT ve Sir John Jackson Ltd., 70.000 sterlin civarında bir ödeme karşılığında şirketi devretmeye hazır olduklarını açıklamışlardı¹⁹⁵⁷. İngiliz ortaklara göre, Lübnan

Babington Smith'e 07.10.1915'te gönderilen mektup; aynı yerde Sir John Jackson (Turkey) Limited'den NBT London'a 03.07.1917'de gönderilen mektup; aynı yerde Chacker Bey'den Sir Henry Babington Smith'e 25.10.1916'da gönderilen mektup; aynı yerde Leonard Barnes'den 21.11.1917'de gönderilen mektup; BOA. DH.EUM.5.Şb.Dosya No: 56 Gömlek No: 4; BOA. DH.EUM.5.Şb.Dosya No: 56 Gömlek No: 4 (11 Mart 1920/11 Mart 1336); BOA. HR.SYS.Dosya No: 2152 Gömlek No: 15, 17 Kasım 1917 [17 Teşrinisani 1333].

¹⁹⁵⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Lebanon Water Scheme, HBS/EFC., 26.01.1923.

¹⁹⁵⁶ NBT, Lübnan'daki şirketin hissedarı sıfatıyla, savaş sırasında meydana gelen hasar ve kayıplardan dolayı 22.02.1920'de İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserine Osmanlı Hükümeti'ne yönelik bir tazminat taleplerinin olduğunu bildirmişti. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, Returns of Claims Against Enemy Governments Made Pursuant to the Royal Proclamation, 07.09.1916; aynı yerde Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, 23.01.1920 tarihli mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Babington Smith'den 14.05.1920'de Foreign Claims Office'den Sir Malcolm Macnaghten'a gönderilen mektup.

¹⁹⁵⁷ NBT'nin ortaklarından Lord Faringdon, projeyi devralması için S. Pearson & Sons Limited'den Sir Clarendon Hyde ile görüşmüş, ancak Pearson'lar su hakları ile birlikte toplam değeri £270.000 olan bu yatırımın savaştan sonraki kuruluş maliyetinin yükselmesi nedeniyle mantıklı (feasable) olmaktan çıktığını düşünerek teklifi geri çevirmişti. Zira projeye o güne kadar £66.000 harcanmış, ilave £85.000 daha harcanması beklenmekteydi. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Memorandum of Interview, Lebanon Water Scheme, Babington Smith'den Mr. Friend'e 23.07.1920'de gönderilen mektup; aynı yerde Lord Faringdon'dan Sir Clarendon Hyde'a 02.03.1923'te gönderilen mektup; aynı yerde S. Pearson & Sons Limited'den Lord

mademki Fransız kontrolüne girecekti, o halde şirketi bir Fransız grubunun devralması başarı şansını artıracaktı. Selim Şakir Bey de Fransız bir ortak bulmak için Londra, Paris, Kesrevan arasında son iki yıldır mekik dokumuş, bu uğurda çok masraf yapmış, ancak başarılı olamamıştı¹⁹⁵⁸.

Selim Şakir Aralık 1921’de ise Lübnan yetkili makamlarından imtiyaza devam edip etmeyeceklerine dair bir an önce karar verilmesine dair bir ihtar almış, imtiyazı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Artık kaybedecek zamanları da kalmamıştı ve işe devam etmeleri konusunda NBT Londra’ya sürekli mektuplar yollamaya başlamıştı¹⁹⁵⁹. Bankanın hukuk danışmanı Mr. Dumani ise tüm projelerin tekrar hayata geçirilmesi için Barış Antlaşması’nın imzalanmasının beklenmesi zorunluluğundan dolayı, projenin geleceği konusunda acele etmenin bir gereği olmadığını söylemekteydi¹⁹⁶⁰. Bir taraftan da yöreden iyi haberler gelmekteydi; zira Lübnan’daki çalışmalarda görevli makine mühendisi A. J. Cripps Londra’ya döndüğünde; döşenen bir kısım boru hattı sayesinde arazinin yaklaşık üçte birinin sulanmaya başlandığını ve sulanan toprakların ekiminden elde edilen sonuçların çok olumlu olduğunu bildirmişti. Gerçekten de bu hatlar olmasaydı yerel halkın çoğu savaş sırasında açlıktan ölmüş olacaktı¹⁹⁶¹.

Ancak söz konusu projenin sonuçlanması için 100.000 sterlinden daha fazla bir para yatırmak gerekmekteydi¹⁹⁶². Kaldı ki savaş çıktığında 1/3’ü tamamlanmış olan (tamamlanmış kısmın su haklarının değeri £90.000) bu projenin geri kalanı yapılamayınca projenin toplam değeri de düşmüştü. Yani proje gecikince şirket elindeki

Faringon’a 08.03.1923’te gönderilen mektup; aynı yerde Pearson & Sons Limited’den H. Babington Smith’e 16.03.1923’te gönderilen “Lebanon Water Scheme” başlıklı mektup.

¹⁹⁵⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File ‘(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes’ 1914-1925, Memorandum of Interview, Lebanon Water Scheme, 08.08.1922.

¹⁹⁵⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File ‘No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-’ 1915-1922, Selim Chaker’den NBT London’a 16.12.1921’de gönderilen mektup.

¹⁹⁶⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File ‘(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes’ 1914-1925, Babington Smith’den 23.07.1920’de gönderilen mektup; aynı yerde Box 18, File ‘No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-’ 1915-1922, NBT’den The Secretary of Societe des Eaux du Liban’a 04.07.1922’de gönderilen mektup; aynı yerde File ‘Lebanon Water Supply Sir John Jackson Ltd’ 1911-1926, Statement of Claim, Société Anonyme Ottomane des Eaux Du Liban, Mart 1922.

¹⁹⁶¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File ‘(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes’ 1914-1925, Sir John Jackson Ltd.’den 11.10.1922’de Babington Smith’e gönderilen mektup. 31.12.1924 tarihli Societe Des Eaux Du Liban şirketinin bilançosunda da “War Damages” kalemi £2380 olarak gösterilmişti. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File ‘Lebanon Water Supply (Eady G. G.)’ 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], Societe Des Eaux Du Liban Balance Sheet at 31st December 1924, H. Madge (Chartered Accountant).

¹⁹⁶² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File ‘(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes’ 1914-1925, Mr. J. Proffitt’e 01.11.1923’te gönderilen “Confidential” mektup.

hakların geriye kalan 180.000 sterlinlik kısmını satamadığından büyük zarar etmişti. O zamana kadar yapılan bütün masraflar da şirketin zarar hanesine yazılmıştı¹⁹⁶³. Zaten bölgedeki ekonomik kriz ve bölgenin Fransız kontrolüne geçmesi Lübnan'daki sulama projesinin tamamlanmasını büsbütün imkânsız kılmaktaydı. Zira bu bölgelerin mandasını ele geçiren Fransızlar, imtiyazın vadesini sorgulamaya başlamış, Suriye'deki Fransız Yüksek Komiserinden imtiyazı yakın takibe almasını istemişlerdi¹⁹⁶⁴. İşin kötü taraflarından biri de, Ahmed Cemal Bey gibi şirketin bazı ortaklarına ya ulaşamıyor, ya da başka ülkelerde bulduklarından ortak bir karar alınamıyordu¹⁹⁶⁵. Bu şartlarda Lübnan Su Şirketi'nin yönetim kurulu Aralık 1924'te şirketin iflasını ilan etmek suretiyle, tasfiyesinin gerekli olduğu sonucuna varmıştı¹⁹⁶⁶.

Üstelik Şakir Bey de, Lübnan Su Şirketi ile yaptığı sözleşmede, şirkete imtiyazı geri dönüşü olmayan bir şekilde satmadığı vb. ifadelerle dolu huzur kaçıracı mektuplar yazmakta, akıl almaz taleplerde bulunarak, bir sürü sorun çıkartmaktaydı¹⁹⁶⁷. Şakir Bey işi iyice çığırından çıkarmıştı, öyle ki Lübnan Su Şirketi'nin hesabına yatırılması gereken su kiralalarını son yıllarda kendisi toplamış ve bu paraları şirkete vermeyi reddetmişti¹⁹⁶⁸. Bu arada Ocak 1925'te yeni Türk Hükümeti'nin çok ağır bir gelir vergisi getireceği, bu tür bir vergilendirmenin özellikle de yabancı sermayenin mevcut olduğu şirketlerde daha ağır olacağı sanılmaktaydı¹⁹⁶⁹.

¹⁹⁶³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16 File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1913, File (No.1) Kesrewan Irrigation (to Nov 1912) 1911-1912 relating to 'Lebanon Water Scheme' of a concession situated in Syria from 10 to 15 miles North of Beyreut.

¹⁹⁶⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], British Tarde Co.'dan Julian Major Day'e 21.07.1924'te gönderilen mektup.

¹⁹⁶⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], G. G. Eady'den Mr. Dickson'a 24.07.1924'te gönderilen mektup; Ahmed Cemal Bey'in, Madame Seadet Hikmet Bey Bogenhausen, Kolbergstrasse 13/11 Munich adresinde olduğu tespit edilmişti ve en son 31 Mayıs 1924'te Münih'deki bu adrese bir mektup yollanmış, mektupları aldığı tahmin edilmekle birlikte hiçbirine cevap vermemişti. Ağustos'un ortalarında ise İstanbul'a döndüğü haber alınmıştı. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'No. 6 Societe des Eaux du Liban' [T.V.84] 1924-1926, Societe Des Eaux Du Liban'dan NBT London'a 03.07.1924'te gönderilen mektup; aynı yerde File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], Mr. Eady'den George Brownlie (BTC) 13.08.1924'te gönderilen mektup.

¹⁹⁶⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Mr. J. Proffitt'e 11.12.1924'te gönderilen mektup.

¹⁹⁶⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], G. G. Eady'den Mr. Dickson'a 24.07.1924'te gönderilen mektup; aynı yerde Major Day'den 25.08.1924'te gönderilen not.

¹⁹⁶⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], G. Griffin Eady'den Mr. Dickson'a 19.05.1926'da gönderilen mektup; aynı yerde G. G. Eady'den Lord Faringdon'a 04.10.1924'te gönderilen mektup.

¹⁹⁶⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], G. G. Eady'den Major Julian Day'e Societe Anonyme Ottomane Des Eaux Du Liban (The Ottoman Lebanon Water Co. Ltd.) hakkında 09.08.1924'te gönderilen Confidential

Görüleceği üzere, Lübnan projeleri uzun yıllar beklemede kalmış, Lozan Antlaşması'ndan sonra da ortak bulma umudunu hiç yitirmeyen bankanın bu konudaki çabaları ise sonuç vermemiştir. Her ne kadar bir ara (1914) bu yöredeki tarımın gelişmesiyle birlikte söz konusu şirkete yatırımcıların ilgisi artsa da, banka adına Beyrut'taki girişimlerde bulunan Mr. Mazliah'ın aniden ölümü bu çabaları da yarım bıraktırmıştır. Oysaki N. Mazliah bir grup ile o güne kadar yapılan işler için harcanan 75.000 sterlinin altında bir fiyata anlaşmak üzereydi. Mazliah'dan sonra onun yerine bu görüşmeleri yürüten Mr. G. Apikian ve V. Aznavour ise Lübnan Su Şirketi'nin varlıklarının satışı ile ilgili herhangi bir müzakereye başlamadan önce imtiyazın orijinal sahibi Şakir'den bu imtiyazın elde edilmesi gerektiği kanaatine varmışlardı. Öte yandan Lübnan Su Şirketine ait mülkler ve şirketin yürüttüğü tüm işler, şirket iflas ettiğinden "Syndies of the Lebanon Waters Co." adlı bir sendikaya bağlanmıştı¹⁹⁷⁰.

1928 yılında Beyrut Temyiz Mahkemesi'nin aldığı bir karara göre ise; Lübnan Su Şirketi'ne ait imtiyazın Selim Şakir Bey'e ait olduğuna hükmedilmiş, o sırada Selim Şakir Bey de öldüğünden, imtiyazın mirasçılara verilmesi kararlaştırılmıştı. Üstelik mahkeme, Selim Şakir'in Mısır'daki mirasçılarının istedikleri takdirde bu süre zarfında meydana gelen hasarlarla ilgili olarak hem Lübnan Su Şirketi'ne, hem de NBT aleyhine tazminat talebinde bulunabilme hakkını da vermişti¹⁹⁷¹. Mahkeme ayrıca, Syndies of the Lebanon Waters Co.'e şirketin tüm mülklerini, varlıklarını ve işlerini satma yetkisini de vermişti. Bu durumda tek çare; şirkete mümkün olabilecek en iyi parasal anlaşmayı sağlayabilecekleri uygun bir alıcı bulmak ve bunun için de Şakir'in mirasçılarıyla anlaşmak idi. Zira Lübnan Su Şirketi'nin su imtiyazına sahip olmadan şirketin varlıklarının satılması hiçbir anlam ifade etmemekteydi. Bu nedenle Apikian konuya en vakıf kişi olarak, Aznavour ile birlikte tekrar Beyrut'a gitmiş ve Selim Şakir'in mirasçıları ile görüşmüştür¹⁹⁷². Ancak bu defa da Beyrut'taki yerel makamların bazı zorluklar çıkarma olasılığı bulunmaktaydı. Çünkü Lübnan Su Şirketi bir Osmanlı şirketi

mektup; aynı yerde G. G. Eady'den Dickson'a 10.07.1925'te gönderilen mektup; aynı yerde Box 16 File (2) Kesrean Irrigation Nov 1912 to July 1913, File (No.1) Kesrean Irrigation (to Nov 1912) 1911-1912 relating to 'Lebanon Water Scheme' of a concession situated in Syria from 10 to 15 miles North of Beyrut.
¹⁹⁷⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31-' 1931-1933, E. Pears'tan Dickson'a 10.04.1931'de gönderilen mektup.

¹⁹⁷¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37 B, File 'Turkey N. Bk of Chronological File' 1926-1931, Türkiye Milli Bankası, V. Aznavour'dan Mr. Henry Pears'a 16.04.1931'de gönderilen mektup; Box 38, Perkins'ten, A.G.M. Dickson'a 21.02.1931'de gönderilen mektup.

¹⁹⁷² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 171/31-' 1931-1933, W. J. Perkins'ten, A.G.M. Dickson'a Eaux de Liban hakkında 26.03.1931'de gönderilen mektup; aynı yerde 07.04.1931'de Henry E. Pears'tan Dickson'a gönderilen mektup.

olduğundan, Türk şirketlerinin ve Türk vatandaşlarının Suriye’de artık mülk alıp-satmalarına izin verilmemekteydi. Aznavour ise, ciddi bir alıcı çıkması halinde gerekirse Foreign Office’den, Beyrut yetkililerine müdahale etmesini talep edecekleri güvencesini vermişti. Avnavour’a göre Foreign Office’den bu konuda bir destek gelecekti, çünkü Lebanon Water Company’nin satışının reddedilmesi halinde, bir İngiliz şirketi olan Sir John Jackson Limited ile İngiliz fonlarıyla kurulmuş NBT’nin çıkarları büyük zarar görecekti¹⁹⁷³. Öte yandan o günlerde bankanın tasfiye hazırlıklarını yapan bankanın yöneticileri tasfiyeden önce Suriye’deki bu baş ağrısından bir an önce kurtulmak istemekteydi. Ancak bankanın resmen tasfiye edildiği günlerde bu sorun çözülememişti. Mart 1932 tarihine gelindiğinde Mr. Aznavour hâlâ Lebanon Waters’a müşteri aramakta, İstanbul’da bazı Suriyelilerle görüşmeler yapmaktaydı¹⁹⁷⁴.

5.10. NBT’nin The Turkish Tobacco Export Co. Ltd’e Ortaklığı

Sir Ernest Cassel o zamanlar Mısır’daki güçlü bağlantıları ve National Bank of Egypt’in kurucusu olması nedeniyle Mısır’daki gelişmeleri de yakından takip etmekteydi. Cassel’in Mısır’a olan ilgisi ve işleri NBT kurulduktan sonra da devam etmişti. Kaldı ki NBT’nin genel müdürü Sir Babington Smith oradaki İngiliz idarecilerin ve profesyonellerin bilgi ve tecrübelerinden yararlanmak üzere sık sık Mısır’a gitmiş, bu kişilerle istişarelerde bulunmuştu. Sir Babington Smith bu ziyaretler sırasında NBT’de istihdam etmek üzere bazı profesyonel bankacılarla da görüşmüş, mesela İskenderiye’de görevli Kingham’ı NBT’ye transfer etmişti.

Ne var ki Cassel ve Babington Smith’in NBT’de yararlanmak üzere ilgileri sadece bilgi ve personel transferi amacıyla olmamıştır. Cassel ve Babington Smith, Mısır ziyaretleri sırasında NBT için önemli iş bağlantıları da yapmıştı. Zira Ocak 1910’da Mısır’daki Reji’nin büyük hissedarlarından Eugenidi, Reji’nin yenilenme sürecinde NBT ile iş birliği yapmak istediğini ve bu amaçla “Caisse de Retraite of the Régie İdaresi’ndeki kendi hissesinin bir kısmını NBT ile paylaşmayı teklif etmişti. Eugenidi’nin amacı; Reji imtiyazının yenilenmesi lehine NBT’nin etkisini kazanmayı ummaktı. Sir Babington Smith ise bu teklife ihtiyatla yaklaşmıştı. Zira Reji imtiyazı yenilense bile Mısır Hükümeti’nin pazarlık şartlarının çok ağır olacağını düşünmekteydi. Üstelik yönetim

¹⁹⁷³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File ‘N.B.T. Direction 171/31-‘ 1931-1933, Anzavour’dan E. Pears’a 16.04.1931’de gönderilen mektup.

¹⁹⁷⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File ‘N.B.T. Direction 171/31-‘ 1931-1933, Perkins’ten Dickson’a 26.03.1932’e gönderilen mektup.

kurulunda küçük bir azınlığı temsil edecek bir temsilcinin yönetimde pek de bir etkisi olacağı söylenemezdi. Bu nedenle mevcut şartlarda bu şirketten bir pay almanın avantajları kestirilemediğinden teklif o vakitler geri çevrilmişti¹⁹⁷⁵.

1911 yılı başlarında bu defa da Osmanlı Devleti'ndeki Turkish Régie Tobacco Company'nin yerine yeni bir oluşum kurulması gündeme geldiğinde şirketin yönetim kurulu üyelerinden Mr. von Schwabach, NBT'ye bir ortaklık teklif etmiştir. Mr. von Schwabach aynı zamanda Berlin'deki S. Bleichroeder adlı bankacılık kuruluşunun başındaydı. Bu firma ise esasen 27 Mayıs 1883'te Osmanlı Bankası ve Kredit Anstalt ile birlikte Turkish Régie Tobacco İdaresi'ni kuran firmaydı. O sıralarda Türk Hükümeti var olan şirkete son vermeyi ve bunun Osmanlı Devleti'nce yürütülmesine taraftar olduğunu belirtmişti. Hükümet ya şirketin yönetimini üstlenmeyi ya da aksi takdirde Düyunu Umumiye'nin kontrolüne geçmesini istemekteydi. Mr. von Schwabach'a göre Türk devletinin kendisinin böyle bir girişimi üstlenmesi söz konusu değildi ve Düyunu Umumiye tarafından yönetilmesine de ciddi itirazları vardı. Tobacco Company'nin süresinin uzatılabilmesi için ise Türk Hükümeti'ne uygun şartlar sunması gerekmekteydi. En iyi seçenek ise yeni bir firma kurmaktı. Mevcut şirkette Alman çıkarları oldukça küçüktü ve bu yüzden kesinlikle yeni bir şirketin kurulması tercih edilmekteydi. Bu yeni oluşumda İngiltere kesinlikle olmalıydı ve İtalya, Fransa, Almanya ve Avusturya da pay alabilirdi. Yine her ülkenin temsil ettiği çıkarlar eşit olmalıydı, belki Fransız çıkarları hafif bir üstünlüğe sahip olabilirdi¹⁹⁷⁶.

Mr. von Schwabach, Cassel'in bu işe karşı yaklaşımını merak etmiş, Cassel ise iş arkadaşlarına danışmadan ve herhangi bir düzenlemede hisse oranları tam olarak belli olmadan bu konuda bir şey yapamayacaklarını söylemiştir. Cassel doğal olarak bu meseleyi hemen Sir Edward Grey ve A. Nicolson'a da iletmişti. Foreign Office ve konudan haberdar olan Revelstoke da Cassel ile aynı fikirdeydi.

Çok geçmeden, Mayıs 1911'de Deutsche Bank başkanı A. Gwinner da Babington Smith'e o sıralarda American Tobacco Company Trust'ın da Osmanlı'daki tütün monopolü ile ilgilendiğinden bahsetmişti. Söz konusu firma imtiyazın kendilerine verilmesi halinde Türk Hükümeti'ne yıllık 4 milyon liralık bir gelir vermeyi de taahhüt etmişti. Gwinner konuyu esas olarak Türkiye'yi finansal güçlüklerden kurtarmak için bir araç olarak görmekteydi ve bu açıdan bu fikri teşvik etmek istemişti. Gwinner'a göre

¹⁹⁷⁵ HBS 28 67 (2), Babington Smith'den Cassel'e 29.01.1910'da gönderilen mektup.

¹⁹⁷⁶ HBS 30 144 (1-3), Cassel'den Babington Smith'e 16.02.1911'de gönderilen mektup.

Amerikalı firma şayet istenirse bu girişimden bir pay vermeye yanaşabilirdi¹⁹⁷⁷. Bu yüzden de Babington Smith'den Cassel'e konunun ilgilenmeye değer olduğunu söylemesini istemişti. Gwinner mevzuu Amerikalı şirketin yöneticisi Mr. Duke ile de görüşmüş, Amerikalılar da NBT'nin istemesi halinde söz konusu girişimden bir pay verme noktasında istekli olabileceklerini söylemişlerdi¹⁹⁷⁸.

Öte yandan Ekim 1911'de o sıralarda İstanbul'da bulunan Reşid Sadi Bey de Kavala'da bir tütün işine girilmesi için NBT'nin yöneticilerini teşvik etmekteydi. Reşid Sadi Bey bu amaçla Kavala'da bazı tetkikler yapmış ve elde ettiği sonuçları Cassel'e detaylı bir rapor halinde göndermişti. Kavala önemli bir ticaret merkeziydi ve buradan yıllık 2.5 milyon sterlinlik tütün ihracatı yapılmaktaydı. Bu nedenle NBT, Kavala'da bir şube açabilir, bu şube belirli ölçülerde sıradan bankacılık işlemlerini de yapabilirdi. Reşid Sadi Bey tütün işini iyi bilmekteydi ve Cassel'e bu konuda bazı öngörülerde bulunmuştu. Buna göre tütün işinde bir bankaya sahip olmak çok önemliydi, çünkü tütün üreticilerine avans verilerek, tütün piyasasında iyi bir kontrol kurmak mümkündü. Ancak bu durumun malları aşırı değerlendirmek gibi bir tehlikesi de vardı. Hal böyle olsa da tütün işinin bankacılık ile kombinasyonu bu tehlikeyi ortadan kaldıracaktı. Çünkü değerlemeyi tütün piyasasını manipüle etmekle görevli kurulacak tütün şirketinin uzmanları yapacağından hem bu tehlike ortadan kalkacak, hem de mallarını NBT'ye ipotek etmiş olan üreticilerinden söz konusu tütünler çok ucuza satın alınabilecekti.

Reşid Sadi Bey ayrıca yeni şirkete müdür olarak yerel piyasa bilgisi çok iyi olan Vartan Sehag Bey'i önermişti. Vartan Bey, Osmanlı Reji İdaresi'ne 19 yıl hizmet vermiş ve son dokuz yıldan beri de Mayer & Co. şirketinde müdür olarak görevini sürdürmekteydi. Onun yönetimi altında bu firma gelişmişti. Vartan Bey'e göre söz konusu tütün işinde herhangi bir kriz ortamında bile kaybetme ihtimali yoktu. Nitekim Mayer & Co. şirketinde çalıştığı dokuz yıl boyunca sadece bir yıl, kâr sıfır olmuştu. Kârlılık ise hiçbir zaman %10'nun altına düşmezken, kimi zamanlarda %20'lere kadar çıkmaktaydı. Vartan Bey'e göre işe 25.000 sterlin ya da 30.000 sterlin sermaye ile başlanmalıydı, bu durumda birinci yıl için şirketin kâr'ı 2000 sterlin civarında gerçekleşecekti¹⁹⁷⁹.

¹⁹⁷⁷ HBS 30 188 (2), Babington Smith'den Cassel'e 17.05.1911'de gönderilen mektup.

¹⁹⁷⁸ HBS 30 189 (5), Babington Smith'den Cassel'e 18.05.1911'de gönderilen mektup.

¹⁹⁷⁹ HBS 31 63 (2-3-4), Reşid Sadi Bey'den Cassel'e 14.10.1911'de gönderilen mektup.

NBT'nin yönetim kurulu üyelerinden E. Whittall'e göre de kurulacak yeni işte en önemli mesele müdürün kim olacağıydı; eğer müdür doğru kişiye %15-%20 arasında kâr marjı olması beklenebilirdi. Ancak tütün büyük fiyat dalgalanmalarına tabi olduğundan ve işin doğasından dolayı tütün üreticiden alındıktan sonra ve piyasaya satılmadan önce bir süre stoklanması gerektiğinden işletme mutlaka bir risk unsuru taşımaktaydı¹⁹⁸⁰. O sırada ön çalışmaları tamamlayan Reşid Sadi Bey de Cassel'e bir rapor sunmuş ve araştırma sonuçlarının cesaret verici olduğunu söylemişti. Reşid Sadi Bey'e göre, elde edilen sonuçlar böyle bir işletmenin iyi bir geleceğe sahip olacağı düşüncesini teyit etmekteydi. Reşid Sadi Bey'den gelen bu bilgiler üzerine olsa gerek Cassel de hemen harekete geçmiş ve İstanbul'daki Babington Smith'e; NBT'nin meseleyi ele almaya karar vermesi halinde, önerilen şirket sermayesinin dörtte birini koymaya hazır olduğunu bildirmişti¹⁹⁸¹.

Sir Babington Smith de o zamanlar NBT'nin de bu yeni tütün şirketinde ¼'lük bir hisse ile yer almasını uygun görmüştür. Babington Smith şirketin yapısıyla ilgili Ostrorog ve Whittall ile de görüşmeler yapmış, bunun sonucunda en iyi düzenlemenin bir İngiliz şirketi olması gerektiğine karar vermiştir. Kaldı ki bir Türk limited şirketi kurulması halinde birçok can sıkıcı ve zahmetli formalitelerle karşılaşılacaktı. Şirketin İngiliz olması durumunda ise herhangi bir dava söz konusu olduğunda kapitülasyonların sunduğu imkânlarla karma mahkemelerin avantajına sahip olunacaktı. Kaldı ki gerektiğinde Büyükelçilik veya konsoloslüğün desteği de daha kolay elde edilebilecekti. Ayrıca Türk şirketleri için gelir vergisi söz konusuydu, ancak bir İngiliz şirket kazançlarını tamamen yurtdışından elde ettiğinde gelir vergisi ödemek zorunda kalmamaktaydı. Her ne kadar Türk Hükümeti'nin yeni çıkardığı sanayi yasaları uyarınca, zirai ürünler, hammadde vb. konularla iştigal eden Osmanlı şirketleri gümrük vergilerinden muaf olsa da, söz konusu avantajlar, tasarlanan bu işte çok önem arz etmemekteydi. Şirketin, Hükümet ile çok fazla teması olması durumunda Osmanlı uyruklu olmanın bir avantajı vardı, ancak yine de bu şirkette böyle bir avantaj söz konusu olmayacaktı¹⁹⁸².

Bu şekilde Babington Smith konu hakkındaki görüşlerini bir muhtıra ile Londra'daki ve İstanbul'daki yönetim kuruluna sunmaya hazırlanırken¹⁹⁸³, İstanbul'daki

¹⁹⁸⁰ HBS 31 61 (4), Babington Smith'den Cassel'e 21.10.1911'de gönderilen mektup.

¹⁹⁸¹ HBS 31 63 (1), Cassel'den Babington Smith'e 23.10.1911'de gönderilen mektup.

¹⁹⁸² HBS 31 67 (2), Babington Smith'den Cassel'e 28.10.1911'de gönderilen mektup.

¹⁹⁸³ HBS 31 67 (2), Babington Smith'den Cassel'e 28.10.1911'de gönderilen mektup.

görüşmelerini tamamlayan Reşid Sadi Bey de hemen Londra'ya geçmiştir. Zira Reşid Bey'in tasarının geri kalan kısmı hakkında Cassel'e danışması gereken konular vardı; bunlardan biri de Gülbenkyan'ın söz konusu tütün işine davet edilip, edilmeme meselesiydi¹⁹⁸⁴.

Reşid Bey'in önerdiği tütün işine Cassel'in ve Babington Smith'in olumlu görüş beyan etmesi üzerine gerek NBT'nin İstanbul'daki Komitesi, gerekse de NBT'nin Londra Komitesi'nden de çok geçmeden onay gelmiştir. Zira Kasım ortalarında Londra'daki Komite, İstanbul'daki Babington Smith'e tütün işinde bir şirket kurulması yönündeki planı kabul ettiklerini bildirmişti. Babington Smith de bunun üzerine Tobacco şirketinin eski yöneticilerinden (1893-1894) Vartan Sahagbey'den NBT namına gerekli adımları atmasını istemişti¹⁹⁸⁵.

Bu gelişmelerin ardından Londra'da kayıtlı "*Turkish Tobacco Export Company, Ltd.*" adlı şirket kurulmuştur. Bu oluşumda NBT ise söz konusu şirketin bankası olarak hareket edecekti. Ancak Türkiye ile savaşın patlak vermesi üzerine söz konusu şirket de, NBT de zor duruma düşmüştür. Çünkü şirketin NBT ile yakından bağlantısı vardı ve bankanın tütün stoğuna karşı söz konusu şirkete açtığı 33.000 sterlin civarında bir kredisi bulunmaktaydı. Bunun dışında savaşın patlak vermesinden sonra bir süreliğine şirketin Kavala (Selânik) ofisi, İtalyan Regie'ye 18.000 sterlin kadar, Hollanda ve İsviçre'deki müşterilere de 3.000 sterlin civarında çeşitli satışlar gerçekleştirmişti. Söz konusu satışların bir kısmı doğrudan NBT'nin Londra ofisinin hesaplarına alacak geçiliyor, kısmen de Kavala'da yeni mahsullerin satın alımı için kullanılıyordu. Ancak savaş nedeniyle döviz transferleri durdurulunca şirketin tütün bedelleri de ödenemez hale gelmiş ve dolayısıyla şirket alacaklarını tahsil edememişti. Zira İngiliz resmi makamları NBT'den bu şirket hakkında bilgi sorduğu sıralarda (Mayıs 1915) savaş sebebiyle para transferlerinin durdurulmuş olduğu bildirilmişti¹⁹⁸⁶.

Turkish Tobacco Export Company'nin durumu savaştan sonra uzunca bir süre sorunlu bir mesele olarak NBT'nin gündeminde kalmıştır. Turkish Tobacco Şirketi'nin hissedarları arasında yer alan Whittall'ler de 1919'da tütün ticareti ile doğrudan ilgilenmeye başlamış, bu durum da Turkish Tobacco şirketini zor duruma düşürmüştür.

¹⁹⁸⁴ HBS 31 65 (2), Babington Smith'den Cassel'e 25.10.1911'de gönderilen mektup.

¹⁹⁸⁵ HBS 30 226 (1), Babington Smith'den Cassel'e 17.11.1911'de gönderilen mektup; HBS 31 69 (7), Babington Smith'den Cassel'e 01.11.1911'de gönderilen mektup.

¹⁹⁸⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, NBT London'dan Trade Clearing House, War Trade Department'a 07.05.1915'te gönderilen mektup.

O zamanlar Régie Ottoman'ın eksperleri Mr. Azarian tarafından bu iş Whittall'lere önerilmiş ve ayrı bir tütün şirketi kurmak üzere çalışmalara başlamışlardı. Whittall, Londra'daki üreticilerle doğrudan bağlantıya geçmiş ve bunlar da acentalıklarını Levant Company'nin¹⁹⁸⁷ etkisiyle Whittall'e vermişlerdi.

Ancak Whittall'lerin bu işe girişmesi ve İngiliz tütün firmalarıyla bağlantı kurması haliyle Turkish Tobacco Company için hoş görülecek bir durum değildi. Whittall'ler bir anda Turkish Tobacco şirketine rakip olmuş, bu da NBT yönetimini rahatsız etmişti. Üstelik Whittall'lerin bankadaki varlığı da NBT'ye zarar vermekteydi. Çünkü o günlerde İstanbul'daki neredeyse tüm İngiliz firmalarının işleri NBT'nin üzerinden geçecekken, Whittall'lerin yüzünden İngilizler ve diğer firmalar NBT ile iş yapmaktan çekinmeye başlamışlardı. Bu bilgileri Adam Block da teyit etmekteydi, çünkü Whittall bankanın yönetimindeydi ve rakipleriyle ilgili tüm bilgilere erişebilecek pozisyondaydı. Haliyle bu durum İstanbul'daki Bilinski, Londra'daki A.G.M. Dickson ve Mr. Alexander Henderson başta olmak üzere tüm NBT yönetimini huzursuz etmişti. Bunun üzerine harekete geçen Başkan Dickson, Edwin Whittall'ün tütün ile ilgili tüm yatırımlarını Turkish Tobacco Şirketi'nin çatısı altında toplaması konusunda Bilinski'den destek istemişti. Edwin Whittall ve NBT arasındaki yakın ilişki göz önüne alındığında ve aynı zamanda tütün şirketindeki kayda değer payı da göz önünde bulundurulduğunda, Whittall'lerin tütün ticaretini doğrudan üstlenmeleri bir hata olarak değerlendirilmişti¹⁹⁸⁸.

Bu arada Reşid Sadi Bey'in Turkish Tobacco Company'deki ortaklığı da nedeni açıklanmayan bir durumdan ötürü başka bir sorunu teşkil etmekteydi. Reşid Sadi Bey muhtemelen o sıralarda savaşta düşman ülke kampında yer alan bir ülkenin vatandaşı olduğu gerekçesiyle Londra'da el konulan mallarına karşılık İngiliz Hükümeti'ne karşı başlattığı hukuki mücadeleden dolayı bankanın kurtulmak istediği bir adam konumuna gelmişti. Bunun yanı sıra Reşid Sadi Bey, Londra'da uğradığı zararın müteakabiliyet ilkesi

¹⁹⁸⁷ Levant Company, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Yakın Doğu'daki İngiliz ticari çıkarlarını yeniden canlandırmak ve geliştirmek amacıyla faaliyet gösteren British Trade Corporation'ın (BTC) bir kuruluşuydu. O yıllarda Levant Company'nin Levanten iş adamı Whittall'lerle de yakın teması vardı. O dönemde BTC'nin önemli hedeflerinden biri de Levant Company Greece'in kurulmasıydı. Özellikle Yunanlıların İzmir'i ele geçirmesi halinde bu şubenin daha da önem kazanacağını, faaliyetlerinin bütün Anadolu'ya yayılacağı düşünülmekteydi. Bu şirket Yunanistan'daki Whittall Saltiel & Co. Limited'in yerini alacaktı. Jacob Saltiel ve Whittall, Levant Company Greece'e ortak olacaktı. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. [no.] 2 1919'- [DIV & Tab. No. 17-6], Dickson'dan Severin de Bilinski'ye 03-09.07.1919'da gönderilen mektuplar.

¹⁹⁸⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], Dickson'dan Bilinski'ye 12.08.1919'da gönderilen "Confidential" mektup; aynı yerde Bilinski'den Dickson'a 12.09.1919'da gönderilen mektup.

çerçevesinde Osmanlı ülkesinde iş yapan İngilizlere ait mallarla tazminini talep etmişti¹⁹⁸⁹. Bu gerekçelerle o günlerde Reşid Sadi Bey muhtemelen banka için bir sorun kaynağı olarak görülmeye başlanmış ve istenmemiştir.

¹⁹⁸⁹ Reşid Sadi Bey, Turkish Tobacco Company'deki ortaklığının dışında 1910'da Londra'da başka bir tütün işine daha girişmişti. Bu işletmenin NBT'nin de ortak olduğu Turkish Tobacco Export Company ile bağlantısı olup olmadığına dair bir kayda rastlanmamakla birlikte, şirketin diğerlerinden bağımsız olarak sadece Reşid Sadi Bey'e ait olduğunu tahmin etmekteyiz. "Pera Cigarettes Kumpanyası" ünvanlı, tütün ihracat işi ile iştigal eden bu ticarethane, Osmanlı topraklarında üretilen tütünün Avrupa ve Amerika'ya satılmaktaydı. Reşid Sadi'nin beyanına göre bu şirket Avrupa ve Amerika'da nam yapmış ve yıllık 7 ilâ 8 bin İngiliz Lirası kâr eden bir işletmeydi. Ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte, düşman ülke uyruklu olmasından dolayı esir edilmiş ve İngiliz Hükümeti'nce tüm mal varlığına el konulduğunda bu ticarethane de elinden çıkmıştı. Savaş çıktığında Londra'da bulunan Osmanlı uyruklu Reşid Sadi Bey tutuklanarak, İrlanda Denizi Man Adası'ndaki Knockaloe Kampı'na sevk edilmişti. Zira I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngiltere, ülkesinde bulunan Müttefik devletler vatandaşlarını tutuklamaya başlamış ve bunları sivil esir olarak Hindistan, Burma ve Mısır'da bulunan kamplara göndermişti. Ancak bir süre sonra tutuklanan sivil esirlerin sayısı artınca dünyanın ilk ve en büyük sivil esir kampı, İrlanda Denizi Man Adası'ndaki Knockaloe Kampı kurulmuştu. Mayıs 1915'te Reşid Sadi Bey bu şekilde düşman devlet tebaasından sayılıp, harp esiri olarak İngiltere'de tutuklanınca, İngiliz Ticaret Nezareti söz konusu şirketi yararlı bulduğundan bir İngiliz memurun nezaretinde faaliyetlerinin devamına izin verilmişti. Ancak Reşid Sadi'nin başında olmamasından dolayı şirket hemen ertesi yıl £ 2-3 bin zarar etmişti. Bunun yanı sıra İngiliz Hükümeti 1917'de piyasa değeri 30 şilin tahmin edilen stoktaki tütünlere 3 şilin 2 peni değer biçmişti. İngiliz Hükümeti şirketin elindeki 50.000 libre tütünden sigara yapılmasını emretmiş ve fiyatını da çok ucuz bir şekilde kendisinin belirlediği bu sigaraları İngiliz ordusuna satma kararı almıştı. Daha da ötesi şirket 1917'de İngiltere Devleti'nce çok düşük bir bedelden açık artırma yoluyla satışa çıkarılmıştı. Reşid Sadi bu durumu protesto etmiş olmasına rağmen şirket İngiliz Hükümeti'nce £ 25.000 gibi çok düşük bir fiyata Rus kökenli tüccar Marcus Weinberg'e satılmıştı. Savaşın sonlarına doğru Mayıs 1918'de serbest bırakılan Reşid Sadi Bey, Eyüb Sabri ve Zünnun Beyler ile birlikte mübadele suretiyle en yakın mıntıka olan Lahey'e sevk edilmiştir. Lahey Sefareti'nden İstanbul'a geçmek için pasaport istemiş, Dâhiliye ve Başkumandanlık Vekâleti'nden izin alındıktan sonra kendisine Amsterdam Başşehbenderliği tarafından bir pasaport düzenlenmiştir. Reşid Sadi Bey İstanbul'a geldiğinde ise bütün mallarına el koyan İngiltere Hükümeti aleyhine bir hukuk mücadelesi başlatmıştır. Reşid Sadi Bey Londra'da cebren elinden alınan şirket üzerindeki haklarını geri alabilmek için mağduriyetini dile getiren bir dilekçe ile Osmanlı makamlarına başvurmuştur. Reşid Sadi Bey dilekçesinde toplam zararının £ 126.500 olduğunu, bu zararın da Osmanlı Devleti'nde iş yapan İngiltere Devleti tebaasına ait fabrika/ticarethaneler vs emvalden telafi edilmesini teminen Osmanlı resmi makamlarından yardım istemiştir. Ancak Osmanlı resmi makamları Reşid Sadi Bey'in zararının Osmanlı topraklarında iş yapan İngilizlerin mallarından tazmin edilmesi talebini reddetmiştir. Babıalı Hukuk Müşavirliği böyle bir tazmin talebinin ancak Reşid Sadi'nin ticarethanesinin £25.000'a satıldığını ispat etmesi halinde dikkate alınabileceğini de bildirmiştir. Anlaşılan Osmanlı Devleti meseleyi bir misilleme yaparak gayrihukuki yollardan halletmek istememiş, meşru bir şekilde hukuki yollardan çözülmesini uygun bulmuştu. Reşid Sadi Bey'in bu davayı kazanıp kazanmadığı bilinmemekle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da mücadelesine devam ettiği kaydedilmektedir. Bkz. BOA. DH.ŞFR.Dosya No: 55 Gömlek No: 232 (Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden Ankara Vilayeti'ne şifreli telgraf, 14 Ağustos 1915/13 Ağustos 1331); BOA. DH.EUM.5.Şb.71/13/003; BOA. DH.EUM.5.Şb., 71/13/002 (Nezaret'ten Başkumandanlık Vekaleti'ne tezkire 23 Haziran 1918 [1334]); BOA. DH.EUM.5.Şb.71/13/005 Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne; BOA. DH.EUM.5.Şb., 71/13/007 (Hariciye Umur-ı İdariye Müdüriyet-i Umumiyesi'nden Dahiliye Nezaret-i celilesine tezkire 26 Haziran 1918 [1334]); BOA. BEO.Dosya No: 4535 Gömlek No: 340064/3/001 (Reşid Sadi'nin Sadaret'e yazdığı arz, 1 Temmuz 1918 [1334]); BOA. DH.EUM.5.Şb.Dosya No: 71/13/009, (Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden Hariciye Nezareti'ne, 7 Temmuz 1918 [1334]); BOA. HR.HMŞ.İŞO., 210/24/001 (Reşid Sadi Bey'in Londra'daki tütün fabrikasının satılarak bedelinin alınulduğu hususundaki arzuhali üzerine Hukuk Müşavirliği İştisare Odası'nın kararı, 8 Ağustos 1918 [1334]); BOA. HR.HMŞ.İŞO., 224/23/02 (Mütalaaname Sureti Sayfa No: 1-3, 08 Ağustos 1918 [1334]); BOA. HR.HMŞ.İŞO., 210/24/03-04; BOA. DH.EUM.5.Şb.71/13/011, Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi'nden Dahiliye Nezareti'ne 25 Eylül 1918 [1334]; BOA. HR.HMŞ.İŞO., 210/24/07, 6 Ekim 1918 [6 Teşrinievvel 1334], Reşid Sadi Bey tarafından Londra'da tesis olunup İngiltere hükümeti tarafından zabt olunan tütün ticarethânesine dâir 23 Eylül 1918 [1334] tarih ve 340064/314 numaralı tezkire-i sâmiyeye Hukuk

British Trade Corporation'ın Temmuz 1919'daki raporlarına göre, Reşid Sadi'nin hem banka, hem de Tobacco Company şirketindeki konumu ve bağlantısı hakkında bir karara varılması gerekmekteydi¹⁹⁹⁰. Bu yazışmalardan kısa bir süre sonra ise İstanbul'daki Harold Thomson, Reşid Sadi'nin bir süre önce Bilinski'ye bir istifa mektubu gönderdiğini ve böylece Reşid Sadi Bey meselesinin kendiliğinden çözüldüğünü bildirmişti. Thompson'un yaptığı tahkikata göre, Reşid Sadi Bey "Crédit National Ottoman" (Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası) yönetim kurulu üyesi olarak seçilmişti ve anladıkları kadarıyla burada yönetici ücretleri (jetons de presence) NBT'ninkilerin çok üstündeydi. Reşid Sadi Bey'in Tobacco Company ile ilgili pozisyonu ise net değildi, en yakın zamanda düzenlenecek yönetim kurulu toplantısında gündeme getirilmesi istenmişti¹⁹⁹¹.

Nitekim beklenildiği gibi Reşid Sadi Bey Kasım 1919'da bankanın yönetim kurulu üyeliğinden de istifa etmiştir. Reşid Sadi Bey'in yerine atanacak isimler arasında ünlü bir Ermeni iş adamı Mr. Agop Assayan'ın adı geçmiş, ancak Sir Adam Block bu pozisyona bir Türkün getirilmesinin daha iyi olacağını düşünmüştür. Saray ve Babiâli'deki törenlerin eski baş sorumlusu, Osmanlı Dışişleri Nezareti Sekreteri, Telefon Şirketi müdürü İsmail Cenani Bey (Djenani) dürüst, şahsiyetli, buna karşın politik bir isim olmadığından bu göreve uygun görülmüştür¹⁹⁹². Reşid Sadi Bey'e ait 100 kurucu hisse de Kasım 1921'de, Mr. S. de Bilinski, A. G. M. Dickson ve P.C. West'e devredilmiştir¹⁹⁹³.

5.11. Kastamonu-Bolu Ormanları İmtiyazı

NBT'nin üzerinde çok önemle durduğu diğer bir imtiyaz ise Kastamonu-Bolu Ormanları imtiyazıydı. 1916'dan 1926'ya kadar birçok merhaleden geçen söz konusu imtiyaz Macarların, İngilizlerin, Fransızların, hatta Amerikalıların ilgi alanına girmiş, uzun bir mücadeleye konu olmuş ve mevzuya eski İttihatçıların adı karışmıştı.

müşavirliğinden yazılan cevap); Evren Küçük, Knockaloe Kampında Bir Osmanlı Diplomati: Reşid Sadi Bey'in Esareti (1915-1918), *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 12, S. 1, 2017, s. 85-86, 90, 102.

¹⁹⁹⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. [no.] 2 1919' - [DIV & Tab. No. 17-6], Dickson'dan Bilinski'ye 18.07.1919'da gönderilen "Confidential" mektup.

¹⁹⁹¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Thompson'dan Dickson'a 06.08.1919'da gönderilen mektup.

¹⁹⁹² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Bilinski'den NBT London yönetimine 24.11.1919'da gönderilen mektup.

¹⁹⁹³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 36, File 'Turkey National Bank of Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921' [DIV & Tab No. 180-13], Minutes No: 136, National Bank of Turkey Board of Directors, 08.11.1921.

O yıllarda Kastamonu-Bolu sınırları içindeki ormanlar, köknar, çam, meşe, kayın gibi çok iyi kalitede ağaçları kapsayan çok değerli ekonomik kaynaklardı. Bu ormanlar adeta Afrika'nın keşfedilmemiş bir parçası gibi Avrupalı kapitalistlerce henüz fark edilmemişti. Öyle ki dönemin en iyileri olan Kiepert'in haritaları bile Anadolu'nun bu bölgelerini henüz keşfedilmemiş ormanlar olarak göstermekteydi. Bu denli zengin ormanlara sahip olan Türkiye'nin odun ihtiyacının çok büyük bir kısmını Karpat'lardan ya da Bosna'dan karşılaması ise modern bir aklın inanamayacağı bir gerçektir. Bu ormanlar denizden çok az bir mesafede, ağacın nakliyesini basit ve kolay kılan coğrafi konumuyla da rekabet açısından muazzam bir avantaja sahipti. Akdeniz havzasının en önemli deniz yolu olan Boğaz'dan birkaç mil uzaklıktaki konumuyla, ürünlerini denize ulaştırmadan önce yüzlerce kilometre yol kat etmesi gereken ülkeler karşısında üstünlük sağlamaktaydı. Bu nedenle söz konusu imtiyazı elinde tutan firma aynı zamanda tüm Akdeniz pazarlarını da elinde bulunduracak, Mısır, Suriye, Yunanistan, İtalya ve Güney Fransa ihtiyaçlarını kaçınılmaz olarak bu yeni kaynaktan karşılayacaktı. Söz konusu imtiyaz ayrıca selüloz, kâğıt üretiminin yanı sıra, odun kömürü üretimi ve yakacak odun kesme hakkı gibi bu ülkede büyük önem taşıyan iki ürünü de içermekteydi. Tüm yöre halkı bu imtiyazın verilmesini istemekteydi; çünkü bu zenginliklerin işletilmesinden ve ekonomik getirilerinden hemen herkes yararlanabilecekti¹⁹⁹⁴.

Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı sınırları içindeki tüm ormanların imtiyazına ait ilk girişimler ise 1917 yılında resmen Türk Hükümeti'nce başlatılmıştı. O günlerde Türk Milliyetçiliği ruhu o kadar baskındı ki, imtiyazın sadece Osmanlı'ya ait bir şirkete verilmesi gerekmektedir. İttihatçılar bu nedenle söz konusu imtiyazı yabancı bir sermaye grubuna devretmek üzere 23.11.1917'de önce 50.000 lira sermayeli "Orman İşletme Şirketi" [*Orman Ichletme Chirkieti*, Fransızcası; *Societe d'Exploitation Forestiere ya da (O.I.C.)*] adında küçük bir milli şirket kurmuş, şirketin kontrolü Milli Mahsulat¹⁹⁹⁵ İdare Heyeti Reisi Midhat Bey¹⁹⁹⁶ ve Türk iştirakçilere teslim edilmişti¹⁹⁹⁷. Bir gazete haberinin

¹⁹⁹⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22, File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Baron Hermann De Groedel'in 13.09.1919 tarihli Summary of Report'u (on the Concession of the Forests of the Province of Castamouni and of the Sub-Division of Boli). (of the firm of Groedel Brothers).

¹⁹⁹⁵ Anadolu Milli Mahsulât-ı Osmanlı Anonim Şirketi; Kara Kemal'in Eylül 1915'te kurduğu ilk milli şirketti. Bkz. Taylan Esin, "Büyük Savaşın Sonunda Anadolu Ormanları", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S. 41, 2016, s. 137, <http://archive.kebicecdergi.org/41.pdf>, (04.09.2018).

¹⁹⁹⁶ Bu kişinin İttihat ve Terakki Partisi Bolu katibi Ahmed Midhat Bey olduğunu tahmin etmekteyiz.

¹⁹⁹⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22, File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Baron Hermann De Groedel'in 13.09.1919 tarihli Summary of Report'u (on the Concession of the Forests of the Province of Castamouni and of the Sub-Division of Boli). (of the firm of Groedel Brothers); aynı yerde Anatolian Forests, Translation of Notes By M. Cazés, 16.09.1919; aynı yerde Box 6,

bildirdiğine göre, şirket Mart 1918'den önce söz konusu imtiyazı almayı başarmıştı¹⁹⁹⁸. İmtiyaz sahipleri ise; Şerif Alizade Murat, Cemil, Refet, Hilmi ve Ahmed Midhat'tı¹⁹⁹⁹.

O sırada Messrs. Groedel Brothers adlı Karpat'larda kereste ticareti yapan ünlü bir Avusturya-Macaristan firması, arz kaynaklarının azalması üzerine yeni alanlar aramış ve Küçük Asya'nın az bilinen orman alanlarını fark etmişti. Firma kapsamlı ön araştırmaların ardından Kastamonu ve Bolu mntikasını kereste endüstrisi açısından uygun alanlar olarak seçmişti²⁰⁰⁰. Firmanın sahibi Hermann Groedel 1917'de "Orman İşletme Şirketi" ile anlaşmış ve "Kastamonu ve Bolu Milli Orman Şirketi" [*Société Nationale des forêts de Castamouni et Boli*] (C. & B. Company)] adında, 1.500.000 lira (200.000 sterline eşit) sermayeli bir şirketin kurulmasını başarmıştı. Groedel firması, "Kastamonu ve Bolu Milli Orman Şirketi" vasıtasıyla bu çok değerli imtiyaza elli yıllığına sahip olurken, şirketin sermayesinin %75'lik kısmı Groedel grubuna ait olmuş, %25'lik kısmı da Osmanlı tebaasına ayrılmıştı²⁰⁰¹.

Sözleşme şartlarına göre, Kastamonu ve Bolu Milli Orman Şirketi kurulup, ormanlara ilişkin bütün imtiyaz hakları Orman İşletme Şirketi'nden devraldıktan sonra Groedel firması, İstanbul'daki temsilcisi M. Albert Cazés'a 10.000 sterlinlik bir ödeme yapacak, 30.000 liralık bir tutar da Kara Kemal Bey'in tasarladığı hayır kurumuna bağışlanacaktı. Ayrıca Baron Groedel bazı Türklerle bağlantıya geçmiş ve onlara da imtiyazın elde edilmesi karşılığında birtakım ödemeler yapmaya söz vermişti. Bu şekilde Emanuel Karasu'ya (Carasso-İttihatçı Selânik mebusu) 25-30.000 lira, Tütün Rejisi Müdürüne 500.000 Fransız Frangı, bazı Türklere de 5-10.000 lira şeklinde ödemeler yapılacaktı²⁰⁰².

No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Forest Concession in Asia Minor, Proposed Syndicate, 09.10.1923.

¹⁹⁹⁸ Tasvir-i Efkâr, 20.04.1918, aktaran T. Esin, agm., 2016, s. 137.

¹⁹⁹⁹ T. Esin, agm., 2016, s. 137.

²⁰⁰⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, British Trade Co.'dan G. J. Kidston'a (Foreign Office) 22.10.1919'da gönderilen mektup.

²⁰⁰¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Baron Hermann De Groedel'in 13.09.1919 tarihli Summary of Report'u (on the Concession of the Forests of the Province of Castamouni and of the Sub-Division of Boli). (of the firm of Groedel Brothers); aynı yerde Anatolian Forests, Translation of Notes By M. Cazés, 16.09.1919; aynı yerde British Tarde Co.'dan Lord Faringdon'a 11.09.1919'da gönderilen mektup.

²⁰⁰² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Baron Hermann Groedel ile The British Trade Corporation arasında 14.10.1919'da yapılan anlaşma.

Lakin o zamanlar, Yakın Doğu'daki sorunlu durumun çok uzun süreceğini ve tüm Avrupa'yı saran bir dünya savaşının Türkiye'deki sanayi girişimlerini yıllarca imkânsız kılacağını kimse öngöremezdi. Groedel firması da bu keşifler sırasında çok ciddi miktarlarda paralar harcamış, ayrıca demiryolu, havalimanı ve liman inşaatları için de detaylı yatırım programları hazırlamıştı²⁰⁰³. Ancak I. Dünya Savaşı'nın İttifak güçlerinin yenilgisiyle bitmesi hiç şüphesiz Groedel firmasını da çok zor durumda bırakmıştı. Savaş sonrasında Anadolu toprakları işgale uğrayınca firma söz konusu imtiyazın iptal edilme tehlikesi ile karşı karşıya kalmış, elindeki bu çok değerli imtiyazı korumak için çare olarak İtilaf devletleri mensubu bir ortak aramıştı. Bu amaçla Groedel firması, Mr. Albert Cazés ve Dr. Charles Schrecker'ı Londra'ya göndererek, 1919 yılında NBT'yi satın alan güçlü kuruluş British Trade Corporation'a ortaklık teklif etmişti. Macar Groedel firması, British Trade Corporation'a yanaşırken hiç kuşkusuz bu kuruluşun İngiliz çıkarları açısından kendi hükümetinin desteğini alacağı inancını taşımıştı²⁰⁰⁴.

Mütareke yıllarında hiç şüphesiz İngilizler de diğer müttefikleri gibi elde edecekleri imtiyazların peşindeydiler. Bu konuda Fransızlarla, çıkarları eskiden olduğu gibi yine uzlaşmaz gözükmekteydi. Fransızlar hem savaş yılları boyunca, hem de mütareke döneminde Anadolu'daki yer altı ve yer üstü zenginliklerini ele geçirmeye çalıştığından ve özellikle de bu çok kârlı imtiyazı İngilizlere bırakmak istemediklerinden aralarındaki gizli mücadele devam etmekteydi. Mütareke döneminde İstanbul'daki yeni koşullar Jön Türkler dönemine nazaran müzakerelerin daha kolay geçeceği izlenimini vermekteydi. Hal böyle olunca bir Macar grubuyla son derece değerli bir kereste imtiyazını kontrol etmek İngilizlere de cazip gelmişti. O günlerde British Trade Corporation başkanı A.G.M. Dickson, İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğindeki “doğru insanlar” dışında imtiyaz kesinleşene kadar konunun kimseye paylaşılmamasını, gizli kalmasını istemişti²⁰⁰⁵.

Groedel grubu 14 Ekim 1919'da, Kastamonu ve Bolu Milli Orman Şirketi ile Orman İşletme Şirketi'nin idaresini ve kontrolünü %51 hisse ile NBT'ye devreden bir anlaşmayı imzalamıştır. Yapılan anlaşmaya göre Groedel ve NBT, şirketin oluşturulması

²⁰⁰³ Groedel firmasının savaş sırasında orman yatırımıyla ilgili faaliyetlerini sürdürüp, sürdürmediği bilinmemektedir.

²⁰⁰⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925' "British Trade Co.'dan G. J. Kidston'a (Foreign Office) 22.10.1919'da gönderilen mektup"; Baron Groedel'den British Trade Co.'a 06.10.1921'de gönderilen mektup.

²⁰⁰⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, A.G.M. Dickson'dan S. de Bilinski'ye 06.10.1919'da gönderilen "Strictly Private" mektup.

amacıyla yapılacak harcamaları eşit miktarda karşılayacaktı, bu miktarın kabaca 20.000 sterlin olacağı tahmin edilmekteydi²⁰⁰⁶. Bu yeni oluşumda şirket İngiliz yasalarına tabi bir İngiliz şirketine dönüşürken, yönetim kurulu toplantılarının tümü Londra’da yapılacaktı. Anlaşmanın yürürlüğe girmesi için Dr. Charles Schrecker, o sırada İtalya’da bulunan Ahmed Midhat ile başka bir anlaşma imzalamak üzere harekete geçmişti²⁰⁰⁷. Dickson, İstanbul’daki Bilinski’ye, şayet Midhat Bey, Groedel grubu ve NBT ile iş birliği yapmaya hazır olursa, İstanbul’a dönmesi konusunda gerekli izinlerin alınması için ellerinden geleni yapacaklarına dair söz de vermişti²⁰⁰⁸.

Söz konusu anlaşmanın imzalanıp, imzalanmadığı tam olarak bilinmemekle birlikte, bu aşamada Ahmed Midhat Bey’in imzasının aranması onun Orman İşletme Şirketi’nde (Societe d’Exploitation Forestiere) kurucu ve yönetici olması, Kastamonu ve Bolu Milli Orman Şirketi’nde de (Societe Nationale des Forests Castamouni et Boli) kurucu olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle Türk tarafına ayrılan hamiline ve kurucu hisseleri elinde bulundurmaktaydı. Bu gerekçelerle Ahmed Midhat’ın ikna edilmesi ve kendi taraflarına çekilmesi gerekmektedir.

Nitekim Groedel Brothers’ın adamlarından Dr. Schrecker, Ahmed Midhat Bey ile Trieste’de önceden planladıkları gibi bir görüşme yapmayı başarmış ve görüşmeden oldukça tatmin edici sonuçlar elde etmiştir. Dr. Schecker, kendileri ile iş birliği yapmasına karşılık, Ahmed Midhat’ın emrinde bulunan hisselerle çok yüksek bir fiyat vermeyi kabul etmişti. Midhat Bey de iş birliği fikrini çok istekle karşılamış ve imtiyazı elinde tutan Groedel ve NBT’nin hizmetinde olmayı kabul etmişti. Midhat Bey yine de ilk sözleşmede öngörülen %25’lik payı almakta ısrarcı davranmıştı²⁰⁰⁹. Ahmed Midhat

²⁰⁰⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File ‘Castamouni Forest Concession’ 1919-1924, Forest Concession in Asia Minor, Proposed Syndicate, 09.10.1923.

²⁰⁰⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, File: 4, Foreign Office’dan British Trade Co.’a 12.11.1919’da gönderilen mektup; MEC Archive, Box 6, No. 22, File ‘Castamouni Forest Concession’ 1919-1924, Schedule to the Contract of Association concluded between Ahmed Midhat Bey and the Baron Hermann de Broedel, 07.12.1916, aynı yerde British Trade Co.’dan Lord Faringdon’a 11.09.1919’da gönderilen mektup; aynı yerde Dr. Schrecker’dan Dickson’a 30.10.1919’da gönderilen mektup; aynı yerde A. Cazès’dan Dickson’a 01.11.1919’da gönderilen mektup.

²⁰⁰⁸ Groedel grubunun Kemal Bey ve Midhat Bey de dahil olmak üzere, İstanbul’daki belirli Türklerle ilişkileri oldukça karmaşıktı ve NBT’nin de en iyi müşterilerinden olan Albert Cazés bu bilgilerin hepsini ilk ağızdan NBT’nin yöneticilerine aktarmıştı. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File ‘Castamouni Forest Concession’ 1919-1924, A.G.M. Dickson’dan S. De Bilinski’ye 20.10.1919’da gönderilen mektup.

²⁰⁰⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, File: 4, Foreign Office’dan British Trade Co.’a 12.11.1919’da gönderilen mektup; MEC Archive, Box 6, No. 22, File ‘Castamouni Forest Concession’ 1919-1924, Schedule to the Contract of Association concluded between Ahmed Midhat Bey and the Baron Hermann de Broedel, 07.12.1916, aynı yerde British Trade Co.’dan Lord Faringdon’a 11.09.1919’da

Bey 30 Ekim 1919'da Osmanlı hukukunun izin verdiği sınırlar dâhilinde, İstanbul'da bir Türk Anonim Şirketi olan NBT'ye, söz konusu şirketlerle bağlantılı herhangi bir işte kendisini temsil etmek için genel bir vekâletname de vermişti. Buna göre NBT, Ahmed Midhat tarafından, tüm otoriteler ve özel şahıslara karşı her türlü işlemi ve uzlaşmayı yerine getirmek, tüm beyanları, teklifleri, talepleri sunmak ve sözleşmede belirtilen şirketlerin çıkarlarını korumak için uygun gördüğü tüm düzenlemeleri müzakere etmek ve sonuçlandırmakla yetkilendirilmişti²⁰¹⁰.

Ancak NBT yöneticilerinin imtiyazla ilgili bazı kaygıları bulunmaktaydı, zira Büyük Güçler arasında bu konuyla ilgili bir mutabakat bulunmuyordu. Fransızlar, savaş ve ateşkes sırasında verilen tüm imtiyazlara tazminatın bir parçası olarak haciz konulmasını isterken, İngilizler buna itiraz etmişti. Ancak sonunda Fransızların istediği olmuş ve savaşın başından beri verilen tüm imtiyazların bir listesini talep eden bir "Müttefik Notu" gönderilmişti. Nitekim bir süre sonra İstanbul'daki işgal kuvvetleri yüksek komiserleri Osmanlı ve diğer düşman devlet uyruklularına verilen tüm imtiyazların iptal edildiğine dair bir kararı Türk Hükümeti'ne iletmış ve yukarıda belirtilen süre zarfında verilen herhangi bir imtiyazın kabul edilmeyeceğini veya geçerli sayılmayacağı bildirmişti²⁰¹¹.

British Trade Co. bu karardan en çok etkilenecek taraflardan biri olarak hemen harekete geçerek, söz konusu imtiyaza ait ön araştırmaların çoğunun tamamlandığını ve bu uğurda ciddi harcamalar yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca kendi hükümetinin de konuyla ilgilenmesini istemiştir. British Trade Co.'a göre orman imtiyazı savaş döneminde verilse de, bahsedilen özel niteliklerinden dolayı iptal edilmemeliydi. Bu arada Groedel firmasının İstanbul'daki şirket temsilcisi de British Trade Co.'a yazdığı bir mektupta, İngiliz makamlarının büyük oranda bir İngiliz grubunun elinde olan böyle bir teşebbüs için onaylayıcı bir tutum içinde olmalarını beklediklerini bildirmişti²⁰¹².

gönderilen mektup; aynı yerde Dr. Schrecker'dan Dickson'a 30.10.1919'da gönderilen mektup; aynı yerde A. Cazes'dan Dickson'a 01.11.1919'da gönderilen mektup.

²⁰¹⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22, File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Copy of Procuration, 30.10.1919.

²⁰¹¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22, File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, S. de Bilinski'den Dickson'a 03.11.1919'da gönderilen "Strictly Private" mektup; MEC Archive, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Foreign Office'den British Trade Co.'a 12.11.1919'da gönderilen mektup; MEC Archive, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab no. 17-7], Bilinski'den Dickson'a 20.11.1919'da gönderilen mektup.

²⁰¹² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, British Trade Co.'dan G. J. Kidston'a (Foreign Office) 22.10.1919'da gönderilen mektup.

Nitekim İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserinin tutumu Groedel'in tahmin ettiği gibi olmuştur. Her ne kadar savaş yıllarında ya da ateşkes sırasında hiçbir imtiyazın tanınmayacağı kararı alınmış olsa da, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri NBT'nin İstanbul'daki müdürü Bilinski'ye, gayriresmi bir şekilde, mümkün olduğunca kendilerine resmi desteğin verileceğini söylemişti²⁰¹³. Ayrıca Cazés ve Bilinski o sıralarda önemli pozisyondaki birisiyle bir görüşme daha yapmıştı. Bilinski'nin "H" olarak belirttiği kişi muhtemelen İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Mr. T. B. Hohler'di. Yüksek Komiser Yardımcısı meseleye NBT'nin doğrudan bir ilgisinin olduğunun gösterilebilmesi halinde bu orman imtiyazının İngiltere'ye bağlı tazminatın bir parçası olarak tahsis edilebileceğinden de söz etmişti. Bunun üzerine Cazés ve NBT hemen gerekli bilgileri toplayarak, Foreign Office'e bir memorandum göndermişti²⁰¹⁴. Ancak Foreign Office'den gelen yanıt hiç de iç açıcı değildi, İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri, Osmanlı tebaası da dâhil olmak üzere düşman ülke uyruklularına verilen her türlü imtiyazın iptal edildiğini Bâbîâli'ye bildirmişti. Türkiye'deki tüm imtiyaz meselelerinin ise Barış Konferansı'nda ele alınmasına karar verilmişti²⁰¹⁵.

O günlerde Captan P.A. Clavaud adlı bir Fransız, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri aracılığıyla Osmanlı Tarım ve Ticaret Nezareti'ne Anadolu'daki başka bir orman imtiyazı için başvuruda bulunmuştu. Bu şahıs Nezaret'e kendisini "Fransız Yüksek Komiseri Yardımcısı" olarak tanıtmıştı. Doğal olarak, Fransız Yüksek Komiserinin kendi milliyetinden olan bu kişiye ayrıcalıklı davranma ihtimali İstanbul'daki NBT yöneticilerini tedirgin etmiş, S. Bilinski durumu hemen NBT Londra'ya bildirmişti. Ancak, Ağustos 1920'de Sevr Anlaşması Osmanlı tarafına imzalatılınca kadar paylaşım konusunda aralarında büyük bir pürüz çıkmaması için İngilizler, Fransızların çıkar alanlarına müdahale etmek istememişlerdi. Bu durumda NBT'nin makus tarihi tekerrür etmiş, banka yine Fransız tehdidi karşısında korunmasız kalmıştı.

Bilinski, müttefik güçlerin aldığı karara aykırı olduğu gerekçesiyle durumu İngiliz Komiser yardımcısı T. B. Hohler ile de görüşmüştü. Şayet Captan Clavaud'nun imtiyaz için başvuru hakkı varsa ve Fransız Yüksek Komisyonu destekleyecekse, bu durum

²⁰¹³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Bilinski'den Lord Faringdon'a 14.11.1919'da gönderilen mektup.

²⁰¹⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Bilinski'den Dickson'a 20.11.1919'da gönderilen mektup.

²⁰¹⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Foreign Office'deki V. Wellesley'den Lord Faringdon'a 12.11.1919'da gönderilen mektup.

Fransızların, İngiliz çıkarları pahasına Fransız uyruklulara özel muamele yapması ve eşitlik ilkesine aykırı davranması anlamına gelecekti. Bilinski, Fransız otoritelerinin asıl olarak Osmanlı Devleti'nin yer altındaki ve üstündeki tüm zenginliklerine savaş tazminatı olarak el koymayı düşündüğünü tahmin etmekteydi. Dolayısıyla gerek Captan Clavaud'nun, gerekse de Fransız ve İtalyanların kömür madenleri, orman imtiyazları vb. gözlemlenen diğer girişimleri müttefiklik ilişkileri ile uzlaştırılmazdı. Bilinski bu konuda İngiliz Hükümeti'nin resmi desteğini beklemekteydi. Foreign Office'den de İstanbul'daki İngiliz Mali Komiseri'ne bu konuda talimat verilmesini talep etmekteydi.

British Trade Corporation'ın yöneticilerine göre Kastamonu Ormanları imtiyazı İngiliz çıkarları açısından büyük öneme haizdi; şayet ormanlar işletilirse sadece kerestenin satışı yoluyla İngiliz ticaretine yardımcı olunmayacak, aynı zamanda İngiliz fabrika ve makinalarına büyük bir talep yaratılacaktı. Şayet NBT'nin elde ettiği bu orman imtiyazı tanınacak olursa, şirketin "*Asia Minor Development Company*" unvanı altında bir Britanya şirketi olarak değiştirilmesi düşünülmekteydi. Bu şirket orman işlerinin yanı sıra faaliyetlerini orman yan ürünleri ile bağlantılı endüstrilerin oluşturulmasına ve madenlerin işletilmesine kadar genişletmek niyetindeydi²⁰¹⁶. Osmanlı Hükümeti de Baron Groedel'e verilen imtiyaz şartları uyarınca çıkarılan tüm kereste üzerinden belirtilen oranlarda pay alma hakkına sahipti. Bu yüzden söz konusu imtiyaz, Osmanlı Hükümeti'nden talep edilecek tazminat veya diğer isteklerin yerine getirilebilmesi için de kullanılabilir yeni bir gelir kaynağı yaratacaktı²⁰¹⁷.

O günlerde Bilinski söz konusu imtiyaza ilişkin taleplerini İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'ne sık sık bildirmekteydi. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği, Aralık 1919'da bir kez daha NBT'nin taleplerini ve şikâyetlerini Foreign Office'e iletmiştir. Ancak Foreign Office daha önceki cevabını teyit eden bir şekilde, bunun için uygun zamanın beklenmesi (barış görüşmelerinin sonuçlanması), o zaman geldiğinde talebin olumlu bir değerlendirmeye tabi tutulacağını gayet diplomatik bir üslupla bildirmiştir²⁰¹⁸.

²⁰¹⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Bilinski'den T. B. Hohler'a 08.12.1919'da gönderilen mektup.

²⁰¹⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, British Trade Corporation'dan Foreign Office'e 09.03.1920'de gönderilen mektup.

²⁰¹⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, NBT'den Foreign Office'e 20.03.1920'de gönderilen mektup; aynı yerde Bilinski'den Dickson'a 06.08.1920'de gönderilen mektup; aynı yerde British Trade Co.'dan FO'e 18.08.1920'de gönderilen mektup.

Öte yandan Türkiye'deki tüm imtiyazlara ilişkin meseleler Sevres'de 10 Ağustos 1920'de toplanan Barış Konferansı'nda da ele alınmış ve karara bağlanmıştı²⁰¹⁹. Anlaşmanın 315. Maddesine göre savaşın başladığı 1 Ağustos 1914'ten itibaren Alman, Avusturyalı, Macar, Bulgar ya da Osmanlı uyrukları ya da bunların denetimindeki ortaklıklar yararına verilen tüm ayrıcalıklar, ya da bir ayrıcalık içindeki haklar sona erdirilmişti²⁰²⁰. Bahse konu olan Kastamonu-Bolu orman imtiyazı 1917'de, yani savaş döneminde Türk uyruklu birisi tarafından elde edildiğinden, İngiliz, Fransız, İtalyan Yüksek Komiserleri arasında ihtilaf konusu olmuştu. Bu durum göz önüne alındığında söz konusu imtiyazı şayet Sevres Antlaşması yürürlüğe girerse antlaşma kapsamı dışında tutmak zor gözükmekteydi²⁰²¹.

Sevr Antlaşması'ndan bir hafta sonra ise, yani 17.08.1920'de Sir H. Babington Smith, İngiliz, Fransız ve İtalyanların Türkiye'deki faaliyet alanlarını paylaştıklarına dair gazetelerde çıkan haberler üzerine hem bu anlaşmadan, hem de "Turkish Treaty"den bir kopya alıp, alamayacağını sormuştur. Mr. Dickson da "Turkish Treaty"nin kopyaları basılır basılmaz gönderileceğini, ancak Türkiye'deki faaliyet alanlarıyla ilgili yayınlanmış hiçbir belge olmadığını bildirmiştir. Bununla birlikte güvenilir otoritelerden duyduğuna göre, Fransız alanı; Kuzeydoğu yönünde bir doğrultuda olacak, Mersin'den Sivas'a kadar uzanacaktı. İtalyan alanı, Mersin'den Mudanya'ya (Yunanistan'a tahsis edilmiş topraklar hariç) giden bir hattın batısındaki kabaca her yeri kapsamaktaydı. Anadolu'nun kuzey kısmının tamamından söz edilmemekteydi, bundan yapılacak çıkarım ise bu bölgenin Britanya alanı olarak görülmesiydi. Eğer böyleyse, Kastamonu Orman imtiyazının onaylanması için şansları artmaktaydı²⁰²².

Bilindiği gibi Batılıların dikte ettirdiği Sevr Antlaşması, hukuken geçerli olmayan ölü doğmuş ve yürürlüğe girmemiş bir anlaşmaydı²⁰²³. Groedel grubu, gelecekteki şartlar nasıl olursa olsun kendisine bırakılmış topraklarda egemenlik alanına sahip olacağı için

²⁰¹⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, The British Trade Corporation'dan Foreign Office'e 10.10.1921'de gönderilen mektup.

²⁰²⁰ WEB_53. <http://www.omurokur.com/2014/07/sevr-antlasmasi-tam-metni-433-madde/>, (27.02.2018).

²⁰²¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Foreign Office'den The British Trade Corporation'a 15.11.1921'de gönderilen No. E 12220/11234/44. No'lu mektup.

²⁰²² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Dickson'dan Babington Smith'e 18.08.1920'de gönderilen mektup.

²⁰²³ Kanuni Esasiye göre uluslararası bir anlaşmanın yürürlüğe girmesi için Mebusan Meclisinin onaylaması gerekmektedir. Mebusan Meclisi kapalı olduğundan bu yapılamamıştı. Padişah, sorunu aşmak için Saltanat Şurasını toplamış ve Sevr Antlaşması'nı imzalayıp onaylamıştı. Ancak, TBMM bu anlaşmanın yok hükmünde olduğunu, bu anlaşmayı tanımadığını bildirmişti.

Ankara Hükümeti'nden iyi koşullarda imtiyaz elde etmenin güç olacağını tahmin etmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti'nden elde edilen bu orman imtiyazı yürürlükten kaldırılırsa, gelecekte hiçbir zaman garanti altına alınamazdı. Bu bölge Osmanlı İmparatorluğu'nun en değerli ormanlarını kapsamaktaydı ve yaratılacak iletişim araçlarıyla, pratik olarak Anadolu'nun tüm kuzey bölgelerinin ekonomik kontrolü sağlanacaktı. Diğer Müttefik Kuvvetler Komiserleri, resmi olarak imtiyazların tasfiyesi için talepte bulunduktan sonra, bu imtiyazların vatandaşları tarafından iktisap edilmesini istemekte, hatta teşvik etmekteydiler. İstanbul'da son aylarda, İtalyan, Fransız ve Amerikan çevrelerinin bu mesele ile ilgilendiği bilinmekteydi²⁰²⁴.

Ancak o sırada beklenmedik bir şekilde bölge Kemalistlerin hakimiyetine girmiş (11 Ocak 1921), İstanbul'daki hükümet ise garip bir şekilde duruma müdahale etmediği gibi, 1921 yazında Nazırlar bahsi geçen imtiyazı iptal ettirmek için ellerinden geleni yapmışlar, İngilizler ise durumdan çok rahatsız olmuşlardı. Onlara göre İstanbul Hükümeti'nin, İngiliz çıkarları ile bağlantılı bir imtiyazı bırakınız iptal ettirmek, aksine kolaylaştırıcı düzenlemeleri yapması gerekirdi. Gerçi bu imtiyazın iptali neredeyse imkânsız bir girişimdi. Zira 1917'de Meclis tarafından iki kez tartışılıp onaylandıktan sonra Padişah İradesi (Imperial Irade) ile garanti edilmişti²⁰²⁵.

Nitekim durumu haber alan British Trade Corporation hemen harekete geçerek, İngiliz çıkarları için çok önemli olan bu konunun Foreign Office tarafından İstanbul'daki Yüksek Komiser Sir H. Rumbold'a iletilmesini talep etmişti²⁰²⁶. Nitekim Sir H. Rumbold da imtiyazın İngilizlere ait olduğunu Türk Hükümeti nezdinde çeşitli vesilelerle dile getirmekle kalmamış, hatta Nazır üzerinde etkili de olmuştu. Belki de bu sebeple o günlerde söz konusu imtiyazın iptal edildiğine dair hiçbir "İrade" yayınlanmamıştı. Foreign Office'e göre de İngiliz çıkarları açısından söz konusu imtiyaz hakkının iptali önlenmeliydi ya da en azından bu karar askıya alınmalıydı²⁰²⁷.

²⁰²⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Charles Schrecker'dan 06.10.1921'de British Trade Corporation'a gönderilen mektup.

²⁰²⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Charles Schrecker'dan 06.10.1921'de British Trade Corporation'a gönderilen mektup.

²⁰²⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, British Trade Co. temsilcisi S. de Bilinski'den İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'ne (The British High Commissioner) 21.07.1920'de gönderilen mektup.

²⁰²⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Foreign Office D. G. Osborne'dan The British Trade Corporation'a 15.11.1921'de gönderilen No. E 12220/11234/44. No'lu mektup.

Diğer yandan Sir Rumbold'ın İstanbul hükümeti nezdinde yaptığı tetkiklerden çıkardığına göre; Türk Hükümeti savaş sırasında verilen tüm imtiyazları geri çekme niyetinde değildi. Özel bir durumu olan Kastamonu Orman imtiyazını ise diğerlerinden ayrı tutmaktaydı. Çünkü adı geçen imtiyaz Kastamonu vilayetinin tamamını içeren bir kapsamda olup, hakkında “İrade” çıkmış, ancak Meclis tarafından onaylanmamış, sadece paraflanmış bir imtiyazdı. Üstelik İttihat ve Terakki Hükümeti'nin vurguncu olduğu iddia edilen eski gıda kontrolörü (Kara) Kemal Bey'in ısrarı ile verilmişti²⁰²⁸.

Konunun sürüncemede kalması British Trade Corporation cephesinde de, bıkkınlık yaratmış, meseleden çekilme düşüncesi doğmuştu. British Trade Corporation'ın başkanı Dickson tarafından Ocak 1922'de Babington Smith'e iletiildiğine göre; söz konusu plan artık çekiciliğini yitirmişti. Şayet önemli bir ortak bulunamazsa tek başlarına bu işe devam edemeyeceklerdi²⁰²⁹. Aslında Baron Groedel de aynı düşünce hâkim olmaya başlamıştı. Ancak, geleceğe yönelik pozisyonunu korumak adına projeden çekilmemeyi tercih etmekteydi. Bu nedenle de British Trade Corporation'ın da bu çabalara katılmasını çok arzu etmişti²⁰³⁰.

Bugünlerde Amerikalı yatırımcıların Anadolu'daki yatırım alanlarına ilgisi artmış, Vakit gazetesinde bu yönde bir haber çıkmıştı. Mc Dowell adında Amerikalı bir sermaye grubunun temsilcisi Ocak 1922'de İstanbul'a gelmiş ve söz konusu gazeteye bir röportaj vermişti. Amerikalı temsilci, Anadolu'da 50 milyon dolardan 100 milyon dolara kadar uzanan bir yatırım projesini görüşmek için Ankara'ya gitmeye hazırlanmaktaydı²⁰³¹. Bu gelişme o günlerde İstanbul'da olan Dickson'ın da gözünden kaçmamıştı. Dickson'ın son ziyaretinden bu yana Türkiye'deki başlıca yeni gelişmelerden biri, Amerikalıların Anadolu'nun yatırım olanaklarına ilgilerinin artmasıydı. Amerikan Ticari Ataşesi o günlerde Ankara'da dolaşmaktaydı ve başta Amerikalılar olmak üzere çok sayıda yabancı iş adamı imtiyaz aramaktaydı. Dickson basında çıkan bu haberlerin doğru olduğundan emindi ve durumu derhal Londra'daki

²⁰²⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, The British Trade Corporation'dan Foreign Office'e 10.10.1921'de gönderilen mektup.

²⁰²⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Dickson'dan Sir H. Babington Smith'e 11.01.1922'de gönderilen mektup.

²⁰³⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Charles Schrecker'den 06.10.1921'de British Trade Corporation'a gönderilen mektup.

²⁰³¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Dickson'dan 19.01.1922'de Babington Smith'e gönderilen mektup ve “American Capital for Anatolia” başlıklı Vakit gazetesi küpürü.

Babington Smith'e ileterek, NBT'nin Kastamonu Ormanlarındaki hisselerinin tamamını veya bir kısmını ilgilenen uygun Amerikalılara devretmenin avantajlı olabileceğini bildirmişti²⁰³². Çünkü Dickson, Fransızlardan daha az tehlikeli bulduğu Amerikalıların (Mc Dowell'ın) Ankara Hükümeti'nden "olur" alabileceğini tahmin etmekteydi. Gerçektende Ankara Hükümeti politik amaçlı yatırımcı olarak görmediği, sadece ticari kâr elde etme amacıyla olduğunu düşündüğü Amerikalılara daha sıcak bakmaktaydı.

Aynı günlerde Dr. Schrecker'ın eski dostu Kemal Bey de (Kara) bu imtiyazın Avusturya-İngiliz ortaklığına verilmesi konusunda Ankara Hükümeti'ni ikna etmeyi teklif etmişti²⁰³³. Kemal Bey bir süre önce İngiliz Hükümeti'nin onayı ile Türkiye'ye dönmüş ve çok iyi karşılandığı Ankara'da yine ekonomik konularda önemli bir rol üstlenmesi istenmişti. Kemal Bey konuyu Ankara'ya kabul ettirme teklifini yaparken imtiyazın elde edilmesi karşılığında hayır amaçlı olarak 30.000 lira almayı umduğunu da ima etmişti. Avusturyalı ortak Groedel Brothers, Kara Kemal'in bu talebini; kendisinin yoksulluk içinde olmasından, sadece "hayır" amacı taşımasından ve istenen paranın "politik" bir yanı olmamasından dolayı kabul etmekte bir sakınca görmemişti. Groedel Brothers, bu paranın Kemal Bey'e mevcut düzenlemeler çerçevesinde sadece kuruluşundan sonra Kastamonu ve Bolu Şirketi tarafından ödenmesini önermişti²⁰³⁴.

Ancak Dickson, ne Kemal Bey'in Dr. Schrecker'a önerdiği teklifi, ne de talep edilen 30.000 lirayı ödemeyi akıllıca bulmamıştır. Mademki söz konusu tutar Kastamonu ve Bolu Şirketi'nin bir yükümlülüğüydü, o halde bu yükümlülük şirket ne zaman kurulursa o zaman yerine getirilmeliydi. Kaldı ki 14 Ekim 1919 tarihli anlaşmada bu türden masrafların en fazla 5000 sterlin olduğu belirtilmiş ve NBT kendi hissesine düşen paydan 2500 sterlinin 2174,6 sterlinini muhtelif masraflar için İstanbul'daki temsilcileri Cazés'a ödemişti. Bu durumda Kemal Bey'e 30.000 lira değil, ancak bu sınırlar içinde kalan fark ödenebilirdi. Baron Groedel dilerse kendi adına ek harcamalar yapabilirdi, ancak bankanın bunun ötesinde harcama yapması artık mümkün değildi. NBT kanadı bu girişimi, "*ödülü belki büyük, ama başarı olasılığı düşük olan bir piyango*" olarak görmekteydi ve yönetim kurulu 2500 sterlinin ötesinde bir masraf yapmaya istekli

²⁰³² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Dickson'dan Babington Smith'e 19.01.1922'de gönderilen mektup.

²⁰³³ İTC'nin önemli bir üyesi olan Kemal Bey, zamanında Avusturya-Macaristan şirketi Groedel'in Kastamonu-Bolu ormanlarına ilişkin imtiyazı elde etmesinde etkili olan kişilerdendi. Kemal Bey, savaştan sonra tutuklanarak, Malta'ya sürgüne gönderilmiş ve daha sonra da serbest bırakılmıştı.

²⁰³⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Dr. Schrecker'dan Dickson'a 27.06.1922'de gönderilen mektup; aynı yerde Dickson'dan Bilinski'ye 05.07.1922'de gönderilen "Confidential" mektup.

değildi²⁰³⁵. Buna karşılık Groedel'in temsilcisi Baron Schrecker, küçük miktardaki bir para nedeniyle, çok kârlı olabilecek büyük bir işin kaybedilmesinin talihsizlik olacağını düşünmekteydi. Kendilerine çok geniş olanaklar tanıyan bu imtiyazı yaşatmak niyetinde olan NBT Londra grubu da bu tür masraflar için ortak başına 1000'er sterlin daha koymayı kabul etmişlerdi²⁰³⁶.

Bu arada Ankara Hükümeti de görüşmeler sırasında, söz konusu imtiyazın onaylanması karşılığında hükümetin de bazı mali kazanımlar elde etmek niyetini hissettirmişti. Ankara Hükümeti, Kemal (Kara) Bey'in Ankara'daki girişimleri sırasında bazı önerilerde bulunmuş, aksi takdirde imtiyazın iptal edilebileceğini ima etmişti²⁰³⁷. Dolayısıyla hemen yapılması gereken bazı harcamalar arasına şimdi bir de Ankara'da planın tadil edilmesi için çıkan masraflar eklenmişti. Üstelik bunlar yatırımla doğrudan ilgisi olmayan toplam 60.000 sterlinlik büyük bir masrafı gerektirmekteydi:

TABLO 9: KASTAMONU-BOLU ORMAN İMTİYAZINA İLİŞKİN HARCAMALAR (£) (1924 YILI İTİBARIYLA)

Mr. Cazés'a ödeme	10.000
Kemal Bey'e ödeme	4.000
Diğer şahıslara ödeme	6.000
Groedel'in planlar vs için yaptığı masraflar için	20.000
Ankara'da imtiyazın tadil edilmesinde yapılması gerekebilecek masraflar	12.000
Muhtelif masraflar için	8.000
Toplam	60.000

Kaynak: MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession'1919-1924, British Trade Corporation'dan H. E. Baron Hermann Groedel'e 05.05.1924'te gönderilen mektup.

Bu şekilde NBT ve Groedel firması imtiyazı kaybetmemek için çabalarken, Kastamonu ve Bolu Şirketi'nin taslağını onaylayan Türk Hükümeti de, şirketin

²⁰³⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession'1919-1924, Dickson'dan Dr. Schrecker'a 06.07.1922'de gönderilen mektup; Babington Smith'den Billinski'ye 17.07.1922'de gönderilen mektup.

²⁰³⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession'1919-1924, Minutes of the board, 19.07.1922.

²⁰³⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession'1919-1924, Bilinski'den Dickson'a 03.07.1922'de gönderilen mektup.

yabancıların kontrolüne geçmesini engellemek için bir dizi önlem almaya başlamıştı²⁰³⁸. Bu maddeleri gözden kaçırmayan NBT yönetimine göre şirketin kontrolünün kendilerinde olmaması halinde bu girişimde yer almaları anlamsızdı:

*“Yabancı yatırımcılar, Türk Hükümeti tarafından, (Türk yetkililerin) ülkelerinin milli zenginliklerini korumak yönünde gösterdikleri vatanseverce çabaları engellemekle itham ediliyor. Yine yabancı yatırımcıların iyi niyetli Türk yatırımcıyı ‘kandırarak’ yabancı çıkarlara yardım ettiği iddia ediliyor. Bu türden yanıltıcı suçlamaların yapıldığı Türkiye’nin bugünkü şartlarında, bu türden suçlamaların Banka için hoş olmayan sonuçlar doğurabileceği açıktır”*²⁰³⁹.

Her şey üst üste gelmekteydi; Aralık 1923’te de söz konusu orman bölgelerinin önde gelen sakinleri NBT’nin bu imtiyaz ile ilgili bir şey yapamadığını dikkate alarak, Anadolu Demiryolları genel müdürü Bay Huguenin’e yaklaşılarak, bu ormanların işletilmesi için bir şirket kurmalarını talep etmişlerdi. Muhtemelen NBT’nin bu imtiyaz üzerindeki hakları hakkında hiçbir şey bilmeyen Mr. Huguenin de söz konusu ormanların muazzam değerinden çok etkilenmiş ve söz konusu imtiyazı eski Foreign Office çalışanı, Lloyd’s Bank’ın yöneticilerinden Alwyn Parker’dan önce ele almak için harekete geçmişti²⁰⁴⁰. Bu gelişmeler olurken, NBT yönetimi de Şubat 1924’te çok radikal bir adım atarak, söz konusu imtiyazdan çekilme kararı almıştı. Bankanın yöneticileri, Baron Hermann Groedel’e kararlarını bildirirken, bunun 14 Ekim 1919 tarihinde aralarında imzalandıkları anlaşmadan bu yana gelişen ve değişen şartların getirdiği bir zorunluluk olduğunu ifade etmişlerdi²⁰⁴¹.

Her ne kadar daha sonraki günlerde Ankara Hükümeti’nin yazışmalarından ve genç Baron Albert Groedel’in Ankara ziyaretleri sırasındaki edindiği izlenimlerden,

²⁰³⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File ‘Castamouni Forest Concession’ 1919-1924, Castamouni & Boli Concession and the N.B.T., 08.08.1923.

²⁰³⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File ‘Castamouni Forest Concession’ 1919-1924, Minutes of the board, 19.07.1922.

²⁰⁴⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File ‘Turkish Dreadnought’ No. 5 1911-1926, A. G. M. Dickson’dan Major Julian Day’e 10.12.1923’te gönderilen mektup; Alwyn Parker, İzmir-Aydın demiryolunun temsilcisi olarak, Haziran-Temmuz 1923’te Türk makamlarıyla yapılan görüşmeleri yürüten kişiydi. Şirket, I. Dünya Savaşı sırasında Türk kuvvetleri tarafından mülklerine verilen zarar için tazminat almak için uğraşmıştı. Bununla birlikte Parker, İzmir-Aydın Demiryolu konusunda Yunanistan aleyhindeki iddialarını da Foreign Office’deki eski meslektaşları nezdinde dile getirmeye devam etmişti. Parker, İttifak’ın, Yunan işgalinin sonuçlarından toplu olarak sorumlu olduğunu ve bu nedenle yıllarca vergilerini ödeyen şirketin İngiliz Hükümeti’nin desteğini ve rehberliğini hak ettiğini belirtmişti. Bkz. J. Fisher, *age.*, 2019, s. 108, 123-125.

²⁰⁴¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File ‘Castamouni Forest Concession’ 1919-1924, British Trade Corporation’dan H. E. Baron Hermann Groedel’e 12.05.1924’te gönderilen mektup.

Orman İşletmeleri Şirketi'ne hükümetin de hissedar olması şartıyla söz konusu imtiyaz görüşmelerine devam etme niyeti sezilmişse de NBT bu kararını değiştirmemiştir. Zira Ankara'daki çevrelerde İngilizlerin rağbet görmediği belliydi. Kendilerine her taraftan ulaşan kanıtlardan bunu gözlemlemişlerdi; en son Anadolu Demiryolları müzakereleriyle ilgili gelen bilgiler bu eğilimleri desteklemekteydi. Groedel firması imtiyaza devam etmek konusundaki kararında şüphesiz özgürdü, ancak Ankara'da o günlerde hüküm süren eğilimler nedeniyle NBT'nin ne kadar değerli olursa olsun söz konusu imtiyazdan çekilme kararı kesindi²⁰⁴².

Diğer taraftan Baron Groedel'in kendisi de Ankara Hükümeti'nin Avrupalı Büyük Devletlerin uyruklarına büyük ekonomik değerdeki işleri yaptırmama eğiliminde olduğunu fark etmişti. Ancak Groedel, Ankara Hükümeti'nin tarafsız sermayeye karşı belirgin şekilde dostane bir eğilim içinde olduğu izlenimini de edinmişti. Bu nedenle orman imtiyazı konusunda Türk yönetimi ile görüşmelere devam etmiş ve Temmuz 1924'te Tarım Bakanlığı ile bir toplantı düzenlenmişti. Anadolu Ajansı'nın (Agence d'Anatolie-Turkish Reuter) 30 Temmuz 1924'te geçtiği habere göre; Tarım Bakanlığı, yeni kurulacak (Bolu) Karadere Forest Company'nin on bir kişilik yönetim kurulunun altı üyesinin Türklerden oluşmasını ve bunun dördünün Türk Hükümeti tarafından seçilmesini şart koşmuştu²⁰⁴³. Ağustos ayında İstanbul'dan gelen haberlerde de, Baron Groedel ve arkadaşlarının Türk Hükümeti ile çok tatmin edici bir şekilde Karadeniz Türk Orman İşletme Anonim Şirketi (*Black Sea Forest Company*) adlı bir şirketin kuruluşu için anlaşmak üzere oldukları kaydedilmişti. Türk Hükümeti'nin de hissedar olacağı şirkette, hükümetin koyması gereken sermaye ise Bakanlar Kurulu'nun onaylaması halinde bu amaçla bütçede oluşturulmuş fonlardan sağlanacaktı. Groedel firması, yönetim kurulundaki Türklerin çoğunlukta olma riskini ise, altı Türk üyeden ikisinin kendi adayları olmasıyla aşmayı planlamıştı²⁰⁴⁴.

1925 yılına ait İngiliz resmi raporlarında Kastamonu-Bolu Orman arazilerinin işletilmesi konusunda Türk Hükümeti ile yabancı bir grup arasında ön müzakerelerin

²⁰⁴² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession'1919-1924, British Trade Corporation'dan H. E. Baron Hermann Groedel'e 05.05.1924'te gönderilen mektup; aynı yerde Dickson'dan Baron Hermann Groedel'e 22.05.1924'te gönderilen mektup.

²⁰⁴³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession'1919-1924, Baron Hermann Groedel'den British Trade Corporation'a 12.06.1924'te gönderilen mektup; aynı yerde NBT İstanbul Harold Thompson'dan British Trade Co. Major Julian Day'e 02.08.1924'te gönderilen mektup.

²⁰⁴⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession'1919-1924, Harold Thompson'dan Major Day'e 12.08.1924'te gönderilen mektup.

tamamlandığı ve ilke olarak Türk sermayeli bir şirketin oluşturulması konusunda bir anlaşmaya vardığı yazılmıştır²⁰⁴⁵. Söz konusu raporda yabancı grubun kim olduğundan bahsedilmemekle birlikte, bunun 1924'te Türk Hükümeti ile müzakerelerde belli bir aşamaya gelen Groedel firması olduğunu tahmin etmekteyiz. Zaten çok geçmeden de, 1926 yılında Türk Hükümeti ile Groedel firmasının, Kastamonu-Bolu Ormanları konusunda bir anlaşmaya varmış olması bunu doğrulamaktadır. Zira Bakanlar Kurulu'nun 21 Mart 1926 tarihli toplantısında, Ziraat Vekâleti ve Groedel firması arasında yapılan anlaşma gereğince; Kastamonu, Bolu, Sinop ve Zonguldak ormanları “*Karadeniz Türk Orman İşletme Anonim Şirketi*”ne ihale edilmiştir²⁰⁴⁶. Groedel firması, çok uzun yıllar süren çabalarının ardından Kastamonu-Bolu ormanlarıyla ilgili imtiyaza kavuşurken, NBT ise diğer birçok girişiminde olduğu gibi bu imtiyazdan da bir şey elde edememişti.

5.12. Bankanın İlgilendiği Diğer İmtiyaz Girişimleri

5.12.1. İstanbul Elektrik İmtiyazı Girişimi

Dünyada elektrik enerjisi ilk defa 1878 yılında kullanılmaya başlanmış, ilk elektrik santrali da 1882'de Londra'da hizmete girmiştir²⁰⁴⁷. Avrupa'da 1878'de kullanılmaya başlanan elektriğin İstanbul'a girişi ise zaman almıştır. Sultan II. Abdülhamid'in değişik yorumlara konu olan elektrik korkusu yüzünden²⁰⁴⁸ İstanbul'daki elektrik üretimine karşı çıktığı ve bu yüzden elektrik üretimi için istenen imtiyazları reddettiği ileri sürülmektedir²⁰⁴⁹. İstanbul'da atlı tramvaylar ve gazla ışıklandırma hüküm

²⁰⁴⁵ H. Woods (Colonel), Commercial Secretary, *Department of Overseas Trade Report on the Economic and Commercial Conditions in Turkey*, Published by His Majesty's Stationery Office, İstanbul, April 1925, s. 13.

²⁰⁴⁶ T. Esin, agm., 2016, s. 140.

²⁰⁴⁷ WEB_62. Türkiye'de Elektrik Enerjisi Gelişiminin Kısa Tarihçesi ve Genel Üretim Bilgileri, http://www.emo.org.tr/ekler/0082ac261d74f5a_ek.pdf, (08.10.2018).

²⁰⁴⁸ O dönemde Sultan II. Abdülhamid'in elektriğe karşı önyargısı yabancı basına da yansımıştı. Amerikalı gazeteci William E. Curtis'e göre Sultan II. Abdülhamid için elektrik asla anlayamayacağı gizemli bir güçtü ve bu tür görünmez güçleri kendisine ve hanedanına bir tehlike olarak nitelendirmişti. Bkz. Evening Star Newspaper, Washington, USA, December 18, 1909, s. 8, Ek:8, “*Advance of Turkey, Opportunities waiting for american shippers, New conditions prevail, modern methods favored by the government, Opening of the railways, vast natural resources which may be utilized by improved means of transportation*”; WEB_63. Adnan Dinçel, Türkiye'de elektriğin ilkleri ve Silahtarağa Santralistanbul, Kaynak Elektrik, 01.08.2007, s. 61, http://www.santralistanbul.org/media/press_archive/medya_302.pdf, (08.10.2018).

²⁰⁴⁹ Elektriğin Osmanlı payitahtına gelişinin gecikmesinde Sultan II. Abdülhamid'in özellikle güvenlik gerekçesiyle ve ahşap yapıların sık sık büyük yangınlara maruz kalması nedeniyle bu yeni teknolojiye geçişmesini istemediği kaydedilmektedir. Ayrıca evlerde elektrik kullanımının dine karşı olduğu rivayetleri ve bilhassa İstanbul'daki Havagazı Şirketi'nin imtiyaz haklarına dayanarak elektrikle aydınlatmaya muhalefet etmesi de sayılan nedenler arasındaydı. Oysaki son zamanlarında İzmir, Selânik, Şam gibi bazı vilâyet merkezlerinde elektrik donanımı için izin verdiği halde İstanbul'da elektrik kullanımına bir türlü geçilememiş, tramvaylar elektrikle işletilememişti. O yılların karanlık İstanbul'una

sürdüğünden şehirde yabancıların kontrolünde bulunan birkaç yerde elektrik tesis edilmiş, önemli bir toplantı yeri olan Cerc I D'orient (Büyük Kulüp) ancak 7 Nisan 1906'dan itibaren elektrikle aydınlatılabilmıştır²⁰⁵⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nda elektrik üretimi ilk kez 1902'de, Tarsus'a 1800 metre uzaklıktaki Bentbaşı mevkiî Berdan Nehri üzerinde kurulan su değirmeni milinin transmisyon kayışı ile 2 kW'lık bir dinamoya bağlanmasıyla gerçekleştirildi. Üretilen elektrik enerjisiyle önce Tarsus'un sokakları aydınlatılmış, elektrikle aydınlanan ilk konutlar ise Müftüzade Sadık Paşa (Sadık Eliyeşil) ile Sorgu Hâkimi Yakup Efendi'nin evleri olmuştu²⁰⁵¹.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra elektrik yasağı da, korkular da ortadan kalkmış, ama elektrik hemen gelememiştir. Çünkü tramvay ve gaz şirketleri ellerindeki imtiyazları kaybetmek istememişlerdi. İstanbul'un elektrikle aydınlatılması ise Türk Hükümeti'nin ele almak istediği başlıca belediyeçilik hizmetlerindendi. Zira İstanbul'un Avrupa yakasındaki surlar içinde kalan, eski İstanbul denilen bölge ile Pera-Galata bölgelerini iki şirket, Asya yakasını ise üçüncü bir şirket imtiyaza dayalı olarak gaz ile aydınlatmaktaydı. Türk Hükümeti 1910 yılında ihtiyaca cevap veremediği gerekçesiyle Pera bölgesini aydınlatan Dolmabahçe Gazhanesi'nin işletme imtiyazını elinde bulunduran şirketin anlaşmasını sona erdirmişti. Gün geçtikçe gaz ile aydınlatmanın yetersiz kalması büyük çaplı bir elektrik üretiminin ve dağıtımının gereksinimi de ortaya çıkarmıştı²⁰⁵².

İstanbul'un aydınlatılması ve elektrik imtiyazı NBT'nin gündemine ise Ekim 1909'da İstanbul Belediye kredisi görüşmeleri sırasında gelmişti. Hatırlanacağı üzere o günlerde Belediye kredisi ihalesine girmeye çalışan başka bir İngiliz firması Keyser, NBT'nin ihalede yer alması üzerine ihaleden çekilmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Keyser'in temsilcileri Mr. Franklin ve Mr. Montague da İstanbul'dan elleri boş dönmek istememişler ve yapabilecekleri başka işler aramışlardı. Londra'ya dönmeden önce bu

gazeteci-yazar Edmondo de Amicis de meşhur güncesinde yer vermiştir. Bkz. Edmondo De Amicis, *İstanbul*, çev. Sevinç Tezcan Yanar, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 131; Beşir Ayvazoğlu, "Ufukların İhtiyacı Var Nura'Mumdan Elektriğe İstanbul Geceleri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ocak 2011, s. 95; WEB_64. Gökhan Akçura, 'Elektrik ne kuvvetli bir hizmetçi!', *Radikal*, <http://www.radikal.com.tr/hayat/elektrik-ne-kuvvetli-bir-hizmetci-867522/>, 09.10.2018; WEB_65. Halil Sarı, Osmanlı payitahtında elektriğin kısa öyküsü, <https://enerjigunlugu.net/icerik/6213/osmanli-payitahtinda-elektrigin-kisa-oykusu.html>, (08.10.2018).

²⁰⁵⁰ Naziye Özdemir, "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Elektriğin Tarihsel Gelişimi (1850-1938)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (Journal of Ottoman Civilization Studies, c. 2, S. 3, Temmuz 2016, s. 21-23.*

²⁰⁵¹ N. Özdemir, agm., 2016, s. 21; WEB_66. https://www.wikizero.com/tr/T%C3%BCrkiye%27de_elektri%C4%9Fin_tarihi, (09.10.2018).

²⁰⁵² N. Özdemir, agm., 2016, s. 24.

konuda Babington Smith'e danışmışlar, Smith de o an için hiçbir İngiliz grubun İstanbul'da elektrik ve aydınlatma konusu ile ilgilenmediğini söylemişti. Bunun üzerine Keyser'in adamları bu işlerde ya da başka konularda NBT'nin kendileriyle birlikte hareket edip edemeyeceğini sormuştu. Babington Smith ise firma yetkilileriyle büyük bir ihtiyatlılık içinde konuşarak, böyle bir durumda önce Londra Komitesi'ne danışılması gerektiğini ve yeterince sağlam olmayan bir işte ne olursa olsun NBT'nin yer almayacağını belirtmişti. Zira Babington Smith, Mr. Franklin'den çok etkilenmemiş, küçük çaplı projeler üzerinde çalışan Keyser'in İstanbul'un ışıklandırılması gibi oldukça büyük ölçekli bir işin altından nasıl kalkabileceklerini anlayamamıştı²⁰⁵³.

İstanbul şehrinin aydınlatılması işi bir sonraki yıl bankanın gündemine tekrar gelmiştir. Bu defa imtiyazı almak için daha istekli davranan banka bir mühendislik firması olan British Westinghouse Electric and Manufacturing'den Mr. Carlton ile görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerin sonucunda ise söz konusu firmayla Ocak 1910'da geçici bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre mühendislik işlerinin projede Messrs. MacArthur & Bock'a verilmesi ve plana ilişkin masrafların Westinghouse ve NBT arasında eşit bir şekilde paylaşılması kararlaştırılmıştır. Şayet imtiyaz elde edilebilirse Westinghouse firması tüm montaj işleri ve projenin çalıştırılmasından sorumlu olacak, NBT ise projenin finansman ayağıyla ilgilenecekti. Projenin maliyet boyutuna ilişkin kesin hesaplar bir proje hazırlanmadan kestirilememekle birlikte, Mr. Carlton bunun kabaca 100.000 sterlinden fazla olmayacağını tahmin etmişti²⁰⁵⁴.

Yabancı şirketlerin Babîali'den elektrik imtiyazı almak için yaptıkları girişimler sürerken, Osmanlı Devleti de 10 Haziran 1910 tarihinde "Menafii Umumiyye Mûteallik İmtiyazat"²⁰⁵⁵ adlı bir yasa çıkartarak, İstanbul'un elektriğe kavuşturulması için ilk önemli adımı atmıştır. Söz konusu yasa ile enerji alanında yatırım yapacak yabancı sermayeye kolaylıklar tanınacak ve imtiyazlar sağlanacaktı²⁰⁵⁶. Kısa bir süre sonra yapılacak ihaleye katılacak olan Westinghouse da tüm prosedürleri tamamlamış, NBT de şirketin İstanbul'daki bu girişimini desteklemeye hazırlanmaktaydı. Gelişmeler hakkında Foreign Office'i de bilgilendiren Babington Smith, Westinghouse'un teklifinin Türk

²⁰⁵³ Keyser; İngiltere ve İskoçya'nın birkaç yerinde tramvay inşaatları yapıp, çalıştırmış bir müteahhitlik firmasıydı. Ayrıca Danimarka'da da hafif demiryolu inşaatı ve işletmeciliği yapmıştı. Bkz. HBS 23 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 23.10.1909'da gönderilen mektup.

²⁰⁵⁴ HBS 28 167 (2-3), Babington Smith'den Cassel'e 10.01.1910'da gönderilen mektup.

²⁰⁵⁵ WEB_67. Menafii Umumiyye Mûteallik İmtiyazat Hakkında Kanun, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/0.1.6.pdf>, (09.10.2018).

²⁰⁵⁶ Seda Örsen Esirgen, II. Meşrutiyet Meclis Tutanaklarına Göre "Menafii Umumiye Mûteallik İmtiyazat Hakkında Kanun'un Kabulü, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 60, S. 4, 2011, s. 945.

Hükümeti'ne sunulacak teklifler arasında en uygulanabilir ve en iyilerden biri olduğunu bildirmişti²⁰⁵⁷. Ancak 27 Eylül 1910 tarihinde düzenlenen ihalede “British Westinghouse Electric and Manufacturing” şirketinin imtiyaz talepleri kabul görmemiştir. Dolayısıyla NBT de artık bu projede yer alamayacaktı. Söz konusu ihaleyi ise sekiz şirket arasından merkezi Budapeşte’de bulunan Macar “Ganz Electric Company” şirketi kazanmıştı. Banque Generale de Credit Hongrois ve Banque de Bruxelles gibi bankaların da arkasında olduğu Macar Ganz elektrik şirketi, 50 yıllığına aldığı bu lisansla İstanbul’un belirli bölgelerinde elektrik üretme ve satma yetkisine sahip olmuştu²⁰⁵⁸. Macar Ganz şirketi 1911’de Haliç’te kurduğu “Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi” (Société Anonyme d’Electricite Ganz) ile de faaliyetlerini resmen başlatmıştı²⁰⁵⁹.

5.12.2. Bağdat Elektrik İmtiyazı (Bagdad Electricity Concession)

NBT Eylül 1912’de Bağdat Elektrik İmtiyazı (Bagdad Electricity Concession) ile de ilgilenmiştir. Banka o tarihlerde Bağdat Demiryolu inşaatının başlaması ve sulama çalışmalarının ciddiyetle ele alınmasıyla birlikte, Bağdat yöresinde önemli gelişmeler olacağını düşünmüş ve bu konuları Londra’ya bildirmişti. Bunlardan biri de elektrikli tramvay, aydınlatma ve elektrik enerjisi üretimiydi. Bağdat, Dicle nehrinden dolayı avantajlıydı ve nehir kıyısında bir şehrin genişlemesi beklenmekteydi. Nehrin kıyısındaki bu şehir ile ise bir bağlantı kurmak gerekecekti. Bunun dışında yaklaşan günlerde Bağdat içme suyu işi de yeniden ihaleye açılacaktı. Söz konusu iş Belediye tarafından bir yükleniciye kiralanmış, içme suyu Dicle’den pompalanıyor, ancak filtre edilmeden dağıtılıyordu. Üstelik su arzı yetersiz miktardaydı ve çok düzensizdi. NBT’nin İstanbul yönetimi ise Collingwood & Selby tarafından 1860-1865’te hazırlanan ve o zamanlar Bağdat’a ait tek şehir haritası olan bir harita elde etmişti. Bu haritada Bağdat’daki sokaklar, yollar, köprüler ve son Bağdat Valisi’nin açmayı önerdiği yeni sokaklar vs gösterilmekteydi. Yapılacak işler arasında öncelikle Bağdat’daki tramvay hatlarının döşeneceği sokakların genişletilmesi gerekmekteydi ve bu sorumluluk da belediyeye aitti.

²⁰⁵⁷ HBS 28 175 (1), Babington Smith’den Hardinge’e 22.07.1910’da gönderilen mektup.

²⁰⁵⁸ WEB_68. <http://www.santralistanbul.org/press/show/silahtaraga-elektrik-santralinin-hikayesi/tr/>, (14.09.2018); WEB_69. <https://enerjigunlugu.net/icerik/6546/istanbulda-ilk-elektrik-uretimi.html>, (14.09.2018); WEB_70. <http://www.elektrik.gen.tr/2016/04/osmanli-devletinde-elektrik/2230>, (14.09.2018); WEB_71. Emre Gül, Dünya Bülteni, Tarih Dosyası, Türkiye’de elektriğin serüveni, Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi’nden Türk Elektrik Anonim Şirketi’ne, <https://www.dunyabulteni.net/belge-tarih/turkiyede-elektrigin-seruveni-h247024.html>, (09.10.2018).

²⁰⁵⁹ WEB_71. Emre Gül, Dünya Bülteni, Tarih Dosyası, Türkiye’de elektriğin serüveni, Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi’nden Türk Elektrik Anonim Şirketi’ne, <https://www.dunyabulteni.net/belge-tarih/turkiyede-elektrigin-seruveni-h247024.html>, (09.10.2018).

Bu konuda Sir John Jackson'ın mühendisleri detaylı bir araştırma yapmayı planlamış, ancak Cemal Bey'in istifa etmesiyle birlikte bu proje de iptal edilmişti²⁰⁶⁰.

5.12.3. Osmanlı Dersaadet Telefon Anonim Şirketi'nin Finansmanı (Osmanlı Telefon Şirketi/The Ottoman Telephone Company)

1910 yılı başlarında İngiliz girişimlerinin ilgilendiği alanlardan bir diğeri de, İstanbul telefon şebekesi ihalesidir. Hiç şüphesiz bu dönemde Jön Türk iktidarının da İngiliz sermayesine sempatiyle yaklaşması İngiliz yatırımcılarını cesaretlendirmiştir. Bu yatırımlar o zamanlar New York Times, İngiliz menşeli The Levant gibi yabancı menşeli önemli haber kaynaklarının da gözünden kaçmamış, bu türden gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde sürekli duyurmuşlardır. The Levant Herald gazetesi 08 Ocak 1910 tarihli haberinde, Osmanlı Maliye Nezareti'nin İstanbul ve havalisinde tesisi kararlaştırılan telefon şebekeleri için bir ihale açtığını, Türk Hükümeti'nin²⁰⁶¹ çok adil ve kusursuz şekilde gelen teklifleri değerlendirdiğini ve İngiliz-Fransız-Amerikan ortaklığında bir grubun İstanbul Telefon Şirketi ihalesini almaya hak kazandığını duyurmuştur²⁰⁶².

1909 da açılan telefon ihalesine 14 farklı grup katılmış ve Herbert Laws Webb adlı bir mühendis; Western Electric Company, British Insulated & Helsby Cables Company, Thompson-Houston Company of Paris ve National Telephone Company'den oluşan müşterek bir heyet adına hareket ederek, en uygun fiyat vermiş ve ihaleyi kazanmıştı²⁰⁶³. Söz konusu konsorsiyum Mart 1911'de ise ön çalışmaların yapılmasını teminen "*Telefon Geliştirme Şirketi Limited (The Telephone Development Company Limited)*" adlı bir de şirket kurmuştu²⁰⁶⁴. NBT'nin yöneticileri de bu imtiyaz sürecini dikkatle izlemişti; zira ihalenin İngiliz şirkette kalması halinde banka İngiliz şirketin finansal işlerini üstlenebilecekti²⁰⁶⁵.

²⁰⁶⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 7, No. 24 File 'Bagdad Electricity Concession', Robert I. Money'den 18.09.1912'de Sir Henry Babington Smith'e gönderilen mektup.

²⁰⁶¹ Ocak 1910'da yeni Osmanlı Kabinesi şu devlet adamlarından oluşmaktaydı: Sadrazam: Hakkı Paşa, Şeyhülislam: Hüseyin Hüsnü Efendi, Hariciye Nazırı: Rifat Paşa, Dâhiliye Nazırı: Talat Bey, Adliye Nazırı: Necmettin Bey, Maliye Nazırı: Cavid Bey, Harbiye Nazırı: Mahmut Şevket Paşa, Bahriye Nazırı: Halil Paşa, Nafia Nazırı: Haladjian Efendi, Ticaret ve Ziraat Nazırı: Mavrogordato Efendi, Maarif Nazırı: Emrullah Bey The Levant Herald, 08 Ocak 1910, s. 1.

²⁰⁶² The Levant Herald, 8 Ocak 1910, s. 10.

²⁰⁶³ Olcay Hartoka, *İmtiyazlı Yap-İşlet-Devret Projeleri ve Sukuk Finansman Yöntemi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2012, s. 47; Hulusi Ersoy, *Osmanlı'da Telefon Hizmeti ve İmtiyaz*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, 2017, s. 113.

²⁰⁶⁴ Ö. Kocatürk, agt., 2010, s. 447.

²⁰⁶⁵ HBS 28 127 (2), Babington Smith'den Cassel'e 01.03.1911'de gönderilen mektup.

Bu arada söz konusu ihaleye ilişkin sözleşme ve tesis şartnamesi Osmanlı Meclisi Mebusan ve Şura-yı Devlet'te müzakere edilmiş ve gerekli tadilatlar yapıldıktan sonra sözleşmeye son şekli verilmişti. 19 Nisan 1911'de Sultan Mehmed Reşad'ın İradesiyle Herbert Laws Webb'e gerekli imtiyaz verilirken²⁰⁶⁶, Mayıs 1911'de de Osmanlı Hükümeti adına Maliye Nazırı Cavid Bey ve Telefon Geliştirme Şirketi adına Herbert Laws Webb arasında bir imtiyaz anlaşması imzalanmıştı²⁰⁶⁷. Hemen arkasından da söz konusu konsorsiyum, İstanbul ve civarında tesis edilecek telefon sistemi için 06 Mayıs 1911'de "Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi" adlı şirketi kurmuştu. Söz konusu anonim şirketin ortaklık yapısı; İngiliz (%60), Fransız (%25), Amerikan (%7) olarak şekillenirken, imtiyaz süresi 30 yıl olarak belirlenmişti²⁰⁶⁸. Şirketin merkez ofis adresi, İstanbul Galata'daki Adalet Han olarak tescillenmişti²⁰⁶⁹.

Şirkete birçok kolaylık sunulurken, Türklerin de şirket kâr'ından belli bir pay alması kararlaştırılmıştı. Nitekim kuruluş aşamasında kullanılacak olan bütün malzemeler gümrük vergilerinden muaf tutulurken, Osmanlı Hükümeti de şirketin brüt kârından %15 pay alacaktı. Ayrıca hükümet, kurulacak hattın her mili için yıllık \$ 3.35 ve şirketin sahip olduğu yapıların her square yardı için \$ 4.06 para alacaktı²⁰⁷⁰.

Osmanlı Telefon Şirketi'nin bankacılık işlemlerini ise NBT üstlenecekti. Şirketin toplam sermayesi 300.000 sterlin (330.000 Osmanlı Lirası) olup, her biri 5 sterlinden (5.50 lira) 60.000 adet hissese bölünmüştü. Söz konusu hisseler 20-23 Kasım 1911 tarihleri arasında halka arz edilecekti. Hisse senetlerinin yarısı ihraç edilecek, diğer yarısı ise ihtiyaca göre yönetim kurulu kararına göre ihraç edilebilecekti. Hisse senetleri Paris, Londra ve İstanbul'da halka arz edilecekti. Şayet hisseler bu yolla satılamazsa o durumda müzayede yoluyla satılacaktı²⁰⁷¹.

Haziran ayı ortalarında ise İngiliz mühendislerden oluşan bir kadro İstanbul'da telefon altyapısı için araştırma yapmak, sistem için planlar ve şartnameler hazırlamak üzere Londra'dan yola çıkmıştır. İngiltere'deki Ulusal Telefon Şirketi'nin (The National Telephone Company) başmühendisi Frank Gill ve yardımcı mühendisi W. W. Cook proje danışmanları olarak görevlendirilirken, projenin başındaki isim John Scott olacaktır.

²⁰⁶⁶ H. Ersoy, agt., 2017, s. 116.

²⁰⁶⁷ Ö. Kocatürk, agt., 2010, s. 448.

²⁰⁶⁸ HBS 28 127 (2), Babington Smith'den Cassel'e 01.03.1911'de gönderilen mektup; HBS 31 65 (1), Babington Smith'den Cassel'e 25.10.1911'de gönderilen mektup.

²⁰⁶⁹ Ö. Kocatürk, agt., 2010, s. 447.

²⁰⁷⁰ O. Hartoka, agt., 2012, s. 48.

²⁰⁷¹ Ö. Kocatürk, agt., 2010, s. 449; H. Ersoy, agt., 2017, s. 116-119.

Telefon şebekesinin 10.000 hat kapasiteli olması ve Temmuz 1913'te hizmete açılması öngörülürken, çok kârlı olması da beklenmekteydi²⁰⁷².

Ancak Osmanlı Devleti uzun yıllar sürecek bir savaş dönemine girmektedir ve tüm alt yapı hizmetlerinde olduğu gibi bu girişimde de kısa bir süre sonra sorunlar baş gösterecekti. Nitekim Eylül 1911'de İtalya'nın Trablusgarb'a saldırması ve hemen arkasından Ekim 1912'de çıkan Balkan Savaşları şirketin tesis kurma faaliyetlerini sekteye uğratmış ve kuruluş süreçlerinde gecikmeler olmuştu. Her ne kadar 16 Ekim 1913'te yeni bir sözleşme daha yapılarak, işin bitiş süresi 28 Şubat 1914'e kadar uzatıldıysa da çok geçmeden patlayan I. Dünya Savaşı hesapları büsbütün alt üst etmişti. Zira Osmanlı Devleti, güvenlik ve kamu menfaatlerini göz önüne alarak 14 Mart 1915'te şirkete el koymuştu²⁰⁷³.

5.12.4. Diğer Maden İmtiyazları

NBT o dönemde sadece Turkish Petroleum Company çatısı altında Mezopotamya petroleri ile ilgilenmemiş, zaman zaman petrol dışında başka madenlere²⁰⁷⁴ de ilgi duymuştu. Bu konudaki teklifler ise daha çok bankanın yöneticilerinin iş bağlantılarının bulunduğu kişi veya kurumlardan gelmişti. Bu bağlamda gelen iş tekliflerinden biri de, Amerikalı bir sendikanın Kasım 1910'da Cassel'e ulaşmasıyla gerçekleşmişti. Cassel, Kasım 1910 sonlarında Amerika'dan bir mektup almıştı. Mektup, Cassel'in Amerika'daki iş arkadaşları Kuhn, Loeb & Co. firmasından gelmekteydi. Kuhn, Loeb & Co. firmasının bağlantılı olduğu McArthur adlı oldukça yetenekli bir Amerikalı müteahhit, New York basınından Cassel'in New York'a geleceğini duymuş ve Cassel'le bir görüşme ayarlaması için Kuhn, Loeb & Co. firmasına bir ricada bulunmuştu. McArthur'un elinde Türkiye işlerine ilgi duyan bir grup ünlü Amerikalı iş adamının kurduğu bir sendikayı İstanbul'da tanıtmak amacıyla verilmiş bir yığın da kağıt bulunmaktaydı. Bu küçük grubu oluşturan Amerikalılar, kendi alanlarında oldukça başarılı, saygın iş adamlarıydılar. McArthur'un niyeti; içinde olduğu bu "sözde" Amerikan sendikasının Türkiye projelerini Cassel'in önüne koyarak, Cassel'le bir iş birliğine girip, girmeyeceklerini öğrenmekti. Dolayısıyla Kuhn, Loeb & Co. şirketinden,

²⁰⁷² Ö. Kocatürk, agt., 2010, 448.

²⁰⁷³ H. Ersoy, agt., 2017, s. 120.

²⁰⁷⁴ 19. yy'da Osmanlı Devleti sahip olduğu, mülkiyeti hazineye ait olan madenlerin işletilmesini yabancı şirketlere bırakmıştı. Bu durum 20. yy başlarında da değişmemiş, eskiden olduğu gibi yabancı yatırımcılar birbirleriyle yaptıkları rekabet dışında önemli bir engelle karşılaşmamışlardı. 1910 yılına gelindiğinde ise yabancı şirketler imparatorluktaki kömür, krom, bakır ve diğer madenlerin üçte ikisinden fazlasını ele geçirmişlerdi. Bkz. V. N. Geyikdağı, age., 2008, s. 180.

“sözde” Amerikan sendikasının Türkiye planları hakkında Cassel’e bilgi vermek için bir randevu ayarlamasını istemişti. Mr. MacArthur’un da üyesi olduğu bu grup, 1910’da Türk Hükümeti’nden demiryolu imtiyazı almak için başvuran “*Ottoman-American Development*” (OADC) idi²⁰⁷⁵.

Kuhn, Loeb & Co. firmasının anladığına göre, bu grup orijinal planını büyük ölçüde değiştirmişti. Başlangıçta söz konusu demiryolu proje teklifi, İskenderun Körfezi’nin kuzeyinden başlayarak, Diyarbakır - Bitlis üzerinden Van’a devam eden ve kilometre garantisi içermeyen bir hat yapımını öngörmüştü. Bu grup demiryolu hattının 20’şer km’lik her iki tarafında çıkarılacak olan madenlere ait imtiyazı elde edebilmek için ilk başta kilometre garantisi olmayan bir demiryolu inşa etmeyi tasarlamıştı. Ancak şimdi Türkiye’deki Alman demiryollarına benzer bir kilometre garantisi fikrine geri dönmüşlerdi. Zira söz konusu grup o güne kadar projenin gerektirdiği gerçek bir finansal desteği sağlamakta başarılı olamamıştı. O ana kadar yaptıkları tek şey, iyi niyetlerinin bir kanıtı olarak, İstanbul’da \$100.000 dolarlık bir depozito yatırmaktan ibaretti.

O günlerde basın da Amerikalı yatırımcıların Osmanlı topraklarındaki girişimlerini yakından izlemekteydi. Basında çıkan haberlere göre ise Amerikalı yatırımcıların demiryolu ve maden çıkarma projeleri için tescil ettirdikleri “*Ottoman American Development Company*”nin kuruluş serüveni eskilere dayanmaktaydı. 20. yy’ın başlarında Amiral Colby M. Chester Anadolu’ya bir seyahatte bulunmuş ve ülkesine döndüğünde New York’lu bir makine ihracatçısı “*Manning Maxwell and Moore*”un sahibi Mr. C. Moore ile birlikte 1909 yılında, 100.000 sterlin sermayeli, Amerika’nın State of New Jersey Eyaleti yasalarına tabi “*Ottoman American Development Company*”i kurmuştu. Söz konusu şirkete sonradan bir grup önemli kapitalist daha katılmıştı. Bunlar; Steel Trust’un başkanı Mr. E. C. Converse, Mr. Franklin Remington, “*Laidlaw and Company*” adlı bankacılık şirketi, İngiliz “*MacArthur Perks and Company*” adlı demiryolu şirketi ile bağlantılı “*MacArthur Brothers Company*” idi. The Levant Herald’da çıkan haberlere göre, söz konusu şirket Mart 1910’da Osmanlı Hükümeti’nden bir demiryolu ve bu hattın her iki tarafındaki 12 mil genişliğindeki madenlerin imtiyazını almak üzere Osmanlı Hükümeti ile anlaşmış, hatta bir ön anlaşma yapmayı başarmıştı. İmtiyaz ayrıca o zamana kadar Osmanlı Hükümeti’nce işletilen Arghana (Ergani) bakır madenlerini de kapsamaktaydı. Kasım

²⁰⁷⁵ Mr. MacArthur’un belirttiğine göre, Sir Babington Smith söz konusu planları bilmekteydi. Bkz. HBS 30 112 (1-8), Cassel’den Babington Smith’e 24.11.1910’da gönderilen mektup.

1910'da Osmanlı parlamentosundan geçmesi beklenen imtiyaz için girişimciler proje finansmanı için 12.000.000 sterlin ayırmışlardı²⁰⁷⁶.

The Levant Herald gazetesinin verdiği bu teknik bilgiler, Mr. MacArthur'un elindeki "J. W. Colt" adlı uzmana ait rapordaki bilgilerle uyuşmaktaydı. Şöyle ki; Kuhn, Loeb & Co. firması, Cassel'e gönderdiği mektup ekine, söz konusu grubun planlarından bahseden J. W. Colt'a ait bir de rapor iliştimişti. Mr. J. W. Colt'un raporu, Türkiye'deki madenler, demiryolu inşaatları ve yapılacak birçok iş hakkında detaylı bilgiler içermektedir²⁰⁷⁷. Zira MacArthur'un müteahhit sıfatıyla içinde bulunduğu grup; Anadolu'dan Musul, Kerkük, Süleymaniye'ye kadar uzanan 1800 km'lik bir demiryolu inşaatına talip olmuş²⁰⁷⁸ ve Almanlara verilen imtiyaz benzeri demiryolunun her iki tarafındaki bilinen/bilinmeyen tüm maden haklarının kendilerine verilmesini istemişti. İlginç bir şekilde Amerikalıların raporunda da özellikle Musul ve Kerkük'de çok zengin petrol yataklarının olduğunun altı çizilmişti. Raporda Musul, Kerkük petrollerinin yanı sıra Van gölü çevresindeki demir cevherlerinden, Ergani (Arghana Copper Mine) ve civarındaki zengin bakır madenlerinden bahsedilmekteydi. Amerikalı grup tüm bu işler için NBT ile iş birliği yapmayı arzulamaktaydı. Şayet bir Anglo-Amerikan iş birliği kurulabilirse bu onlara Avrupa fonlarını güvence altına almalarına da yardımcı olacaktı.

Mr. MacArthur ayrıca American Development Company'nin teklifi ile ilgili olarak Türk Hükümeti'nin istediği tüm prosedürleri yerine getirdiğinden, hatta Türk Hükümeti'ne \$100.000'luk bir depozito yatırdığından da bahsetmişti. Böylece söz konusu şirkete ait demiryolu projesi Meclis'e sunuluncaya kadar başka hiçbir öneri Türk Hükümeti'nce dikkate alınmayacaktı²⁰⁷⁹. Amerikalı grup Mart 1910'da yaptığı ön anlaşmaya dayanarak, konuyu yaz başında onay için Meclis'e getirmeyi başarmışsa da²⁰⁸⁰, 28 Haziran 1910'de yapılan Meclis oturumunda ayrıcalık onaylanmamış, konu

²⁰⁷⁶ The Levant Herald, 03 Eylül 1910.

²⁰⁷⁷ Buna karşın gazetenin finansman detayı ile ilgili verdiği bilgi, Cassel'e arkadaşlarından gelen bilgidir. Zira Kuhn, Loeb & Co. firması, Cassel'e yazdığı mektupta, projenin finansman sıkıntısından dolayı hayata geçirilemediğinden söz etmiştir. Oysaki gazete de söz konusu girişimcilerin proje finansmanı için 12.000.000 sterlin ayırdıklarından bahsedilmiştir.

²⁰⁷⁸ "Chester Projesi" olarak da bilinen bu proje; Sivas-Harpüt-Ergani-Diyarbakır-Musul-Kerkük-Süleymaniye hattı ile, Samsun'a, Van'a ve Akdeniz kıyısına birer koldan ulaşan toplam 2000 km'lik bir demiryolu yatırımını kapsamaktaydı. Bkz. B. B. Can, agm, 2001, s. 176.

²⁰⁷⁹ HBS 30 112 (1-8), Cassel'den Babington Smith'e 24.11.1910'da gönderilen mektup.

²⁰⁸⁰ Emekli Amiral Colby M. Chester, Sultan Abdülhamid zamanında "Ottoman American Development Company" adına elde ettiği petrol ve maden imtiyazlarının asıl sahibi olduğu iddiasıyla, imtiyazların kendilerine geri verilmesi için Osmanlı Parlamentosu'na müracaat etmişti. Osmanlı Parlamentosu da Chester'ın söz konusu başvurusunu incelemeye almıştı. Bkz. HBS 28 208 (3-5), E. Whittall'den Babington Smith'e 21.05.1910'da gönderilen mektup.

belirsiz bir tarihe ertelenmişti²⁰⁸¹. Kasım sonlarına gelindiğinde ise Türk Hükümeti'nden henüz olumlu ya da olumsuz henüz bir cevap çıkmamıştı. Ancak İTC liderlerinden önerinin derhal iletileceği ve yaklaşmakta olan ilk oturum sırasında kabul edileceğine dair güvence alınmıştı²⁰⁸².

Cassel ise her ne kadar Amerika'daki Kuhn, Loeb & Co. firmasındaki arkadaşlarına söz konusu proje ile ilgilenmeyeceğini bildirirse de, yine de Amerikalı grubun hazırlamış olduğu demiryolu planlarını incelemesi için Babington Smith'e göndermişti. Sir H. Babington Smith ise söz konusu planlara ihtiyatla yaklaşmış ve çok gerçekçi bulmamıştır. Ona göre Mr. Colt'un raporu biraz aceleyle hazırlanmıştı. Keşif detayları ile madenler ve petrol konusundaki veriler proje sahiplerinin elindeki bilgilere dayanmaktaydı. Üstelik bu projelerin arkasında sağlam bir finansal güvence yoktu ve sadece Avrupalı fonlardan gelebilecek desteğe umut bağlanmıştı. Böyle bir durumda Avrupalı fonların Amerikalı bir yatırıma ilgi duyması ise imkânsız gözükmekteydi. Kaldı ki finansal problemler aşılsa bile böyle bir projeye Almanlar karşı çıkmaktaydı. Mevcut koşullar altında muhalefet de öncekinden daha güçlü olacaktı. Zaten Sadrazam da bu imtiyaza, Amerikalı firma tarafından sunulduğu biçimiyle şiddetle karşı çıkmaktaydı²⁰⁸³.

Babington Smith ayrıca, İTC tarafından söz konusu projeye ilgili olarak Amerikalı gruba bazı sözler verilmiş olmasına kuşkuyla yaklaşmıştır. Zira Babington Smith, Mr. Colt'un Nafia Nezareti'ndeki hangi devlet adamlarıyla ya da İTC'nin hangi liderlerle görüştüğünü bilmesede, kendisine ulaşan raporlardan Mr. Colt gibi proje sahiplerinin, bazı mebusları ve İTC'nin üyelerini olduklarından daha büyük bir etki derecesine sahipmiş gibi gösterme eğiliminde olduklarını fark etmişti. Sonuç olarak Babington Smith, Cassel'e mevcut bilgiler ışığında Amerikalı grup ile bir iş birliği yapılmasının kendilerine bir avantaj getirmeyeceğini, dolayısıyla teklife olumsuz baktığını bildirmiştir. Bununla birlikte Babington Smith, işin sağlıklı bir temelde olması ve Amerika'da gerçek mali desteğe sahip olması koşuluyla bir Anglo-Amerikan ittifakını avantajlı da görmekteydi²⁰⁸⁴. Cassel de bu konuda hem fikirdi ve Amerikalı arkadaşlarına bu görüşünü gizli bir şekilde iletmişti²⁰⁸⁵. Kanaatimizce de Amerikalı grubun Cassel ile iş birliği yapmak istemesinin asıl nedeni; Cassel'in finansal gücü ve sahibi olduğu NBT

²⁰⁸¹ B. B. Can, agm., 2001, s. 176.

²⁰⁸² HBS 30 112 (1-8), Cassel'den Babington Smith'e 24.11.1910'da gönderilen mektup.

²⁰⁸³ HBS 30 113 (5), Babington Smith'den Cassel'e 30.11.1910'da gönderilen mektup.

²⁰⁸⁴ HBS 30 115 (1-3), Babington Smith'den Cassel'e 02.12.1910'da gönderilen mektup.

²⁰⁸⁵ HBS 30 120 (2), Cassel'den Babington Smith'e 16.12.1910'da gönderilen mektup.

aracılığıyla bu projeye rahatlıkla finansman bulabileceği yönündeki beklentiydi. Böyle bir iş birliği halinde Amerikalılar, Avrupa'nın fonlarından yararlanabileceklerdi. Amerikalıların hesabına göre, Avrupalıların para yatırdığı bir “demiryolu ve petrol projesine” Amerikan sermayesi de ilgi gösterebilirdi. Bu nedenle MacArthur; Kuhn, Loeb & Co. aracılığıyla, bu projede Anglo-Amerikan ittifakını memnuniyetle karşılayacaklarını bildirmişti²⁰⁸⁶.

Ancak çok geçmeden Amerikan Hükümeti'nin devreye girmesiyle birlikte, Chester projesi açısından umutlar yeniden yeşermiştir. Amerikan resmi çevrelerinden verilen yoğun destek sonucunda Chester projesi aylar sonra tekrar onaylanmak üzere Meclis gündemine gelmiştir. “*Ottoman American Development Co.*” adına hareket eden James W. Colt ve Arthur T. Chester, 1911'de Hakkı Paşa ile konuyu müzakere etmiş ve bir sözleşme taslağı hazırlanmıştır. Amerikalı gruba 99 yıllığına verilecek olan imtiyazın 1500-1600 kilometrelik hat için toplam 5 milyon liralık bir maliyetinin olması beklenmekteydi. Bu denli yüksek bir maliyete karşın, girişimciler özellikle Ergani Bakır Madenleri üzerinden verilecek haklardaki kârlara güvenmekteydiler. Söz konusu imtiyaz ayrıca Van Gölü'nde gemi işletmeciliği hakkını da içermekteydi²⁰⁸⁷.

Öte yandan Amerikalı grubun projesine değişik çevrelerden tepkiler gelmeye başlamıştır. Yukarıda da değinildiği üzere söz konusu Amerikalı grup, demiryolu hattı ile birlikte hat çevresindeki maden imtiyazlarını da elde etmeye çalışmaktaydı. Amerikan Hükümeti de, Amerikalı grubun bu imtiyazı alabilmesi için elinden gelenin en iyisini yapacağını beyan etmişti. Kaldı ki bu tutum Amerikan kamuoyu tarafından da desteklenmekteydi. Babington Smith'in de tahmin ettiği gibi Almanlar, Chester projesine kesinlikle karşı çıkmış, kaldı ki bu proje onaylanırsa % 3'lük ek gümrük vergisinin devam etmesine rıza göstermeyeceklerine dair Türkleri tehdit etmişlerdi. Hatta o günlerde görevinden ayrılan Haladjian'ın düşüşü kısmen Chester projesinden yana olmasına ve Alman düşmanlığına atfedilmişti²⁰⁸⁸.

²⁰⁸⁶ HBS 30 149 (2), Babington Smith'den Cassel'e 23.02.1911'de gönderilen mektup; Chester projesi bir demiryolu projesi olmanın yanı sıra gündeme geldiği ilk günden beri aynı zamanda bir petrol projesi olarak görülmekteydi. Bunun nedeni yapılacak demiryolu hattı boyunca, hattın her iki tarafında 20'şer km olmak üzere toplam 40 km'lik bir alan içerisindeki tüm yer altı kaynaklarının işletilmesi hakkını yapımçı firmaya verilmekteydi. Bkz. B. B. Can, agm., 2001, s. 170.

²⁰⁸⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, No. 27 File 'Chester Railway Scheme' 1912 relating to a 'scheme for a railway from Youmourtalik to Ergana, Kherkouk etc', 04.10.1912 ve 08.08.1912 tarihli Memorandum of Interview Chester Railway Scheme, aynı yerde 07.10.1912'de NBT'ye gönderilen mektup.

²⁰⁸⁸ HBS 30 149 (2), Babington Smith'den Cassel'e 23.02.1911'de gönderilen mektup.

Diğer yandan Musul petrollerinin Amerikalıların kontrolüne geçme olasılığı İngiliz çevrelerinde de rahatsızlıklara yol açmıştı. İngilizlere göre Chester, bu uğurda İstanbul'da “ustaca bahşişler” dağıtmaktaydı²⁰⁸⁹. Kaldı ki Chester'ın peşinde olduğu Musul'daki petrol imtiyazı, İngiltere'nin kendi kontrolüne almaya çalıştığı Mezopotamya petrolüne ait imtiyazdı. İngiliz Hükümeti'nin de ortağı olduğu Mr. W. K. D'Archy'e ait Anglo-Persian Oil Company şirketi bir süredir Türk Hükümeti'nden bu imtiyazı elde etmeye çalışmaktaydı. Majestelerinin Hükümeti, hiçbir şekilde D'Archy grubuna verdiği desteği geri çekmeyi asla düşünmemektedir²⁰⁹⁰. Rusya ise Sivas-Samsun demiryolu hattının kendi çıkar alanı olduğunu savunarak projeye karşı çıkmaktaydı²⁰⁹¹. Bunun yanı sıra 1830'daki bir antlaşma uyarınca Amerikalılar, Osmanlı ülkesinde Amerikalıların cezai işlem konusunda özel haklara (kapitülasyonlara) sahip olduklarını iddia ederken, Türk Hükümeti ise diğer yabancılarda olduğu gibi aynı muameleye tabi olduklarını ileri sürmekteydi. Sadrazam Hakkı Paşa ise Amerikan Hükümeti'ni, Chester imtiyazı karşılığında kapitülasyonların kaldırılması noktasında ikna etmeye çalışmaktaydı²⁰⁹². Bu durum da imtiyaz sözleşmesinin Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında görüşülmesini geciktirmektedir²⁰⁹³.

Nitekim çok geçmeden Chester planının Almanların müdahalesi ile askıya alındığı söylentileri ortalıkta dolaşmaya başlamıştır. Tanin'in verdiği bilgiye göre; ekonomik meselelerin politik meselelerden ayrı tutulması düzeni henüz Osmanlı ülkesinde benimsenmemiştir. Dolayısıyla Osmanlı Sadrazamı ile Alman büyükelçisi arasında geçen bir görüşme sırasında, Alman büyükelçisi; Amerikalı sermayedarların Anadolu'daki demiryolu inşaatları için imtiyaz talep ettiğini, ancak bunun doğal olarak Amerikalıların bu alanda Almanlarla rekabet etmeleri anlamına geleceğini söylemişti. Gazetenin yorumuna göre, Şûrâ-yı Devletce kabul edilen Chester planı muhtemelen Alman büyükelçisinin Babıâli'yi ziyareti üzerine beklemeye alınmış, konunun Maadin Nezareti'nce tekrar incelenmesine karar verilmişti²⁰⁹⁴.

²⁰⁸⁹ R. Hewins, *age.*, 1958, s. 58-59.

²⁰⁹⁰ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Eyre A. Crowe'den Sir H. Babington Smith'e 28.09.1912'de gönderilen “Confidential” mektup, s. 121; MEC Archive, Box. 1, No. 3 File ‘Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912’, Foreign Office Eyre A. Crowe'den Sir H. Babington Smith'e 28.09.1912'de gönderilen 40516/12 No'lu “Confidential” mektup.

²⁰⁹¹ Biçe Sukan Yavuz, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 24, Kasım-1999-2003, s. 527-561.

²⁰⁹² HBS 30 119 (1), Babington Smith'den Cassel'e 15.12.1910'da gönderilen mektup.

²⁰⁹³ B. S. Yavuz, *agm.*, Kasım 1999-2003, s. 527-561.

²⁰⁹⁴ The Levant Herald, 4 Haziran 1910, 200-201.

Bu şekilde Chester projesi İngilizlerin, Fransızların, Rusların ve bilhassa da Almanların hükümet içindeki temsilcilerinin muhalefetini aşamamış ve Haziran 1911’de bir kez daha Meclis-i Mebusan’a gönderildiyse de, 64 oya karşılık 77 oyla konunun daha iyi ve detaylı incelenmesi için yeterince zaman olmadığı gerekçesiyle onaya dair husus bir sonraki yasama yılına bırakılmıştı. Yaşanan hayal kırıklıkları ile birlikte iç çatışmalar ve kopmalar yaşayan şirket, Eylül 1911’de Trablusgarp Savaşı sırasında yatırdığı teminatı geri alarak, başvurusunu geri çekmişti²⁰⁹⁵.

Öte yandan Chester ve arkadaşları 1912-1913’te söz konusu projeyi tekrar ele almışlar ve Osmanlı makamları nezdinde tekrar imtiyaz girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu arada Amerikalılardan oluşan grupta bazı hissedar değişiklikleri söz konusuydu. Yeni oluşumda; Amiral Chester, A. T. Chester, Mc Arthur Bros. & Co., J. W. Colt gibi isimler yer almaktaydı. Bu hissedarlar 1091 adet hissenin sahibi olup, şirkete \$109.100 sermaye koymuşlardı. Amiral Chester ve arkadaşları 1912 yılı başlarında “*Turkish Exploration Company*” adında bir de şirket kurmuş²⁰⁹⁶, bu şirkete İngiliz, Fransız yeni sermayedar arayışına girişmişlerdi. Amerikalı grubun üyelerinden Mr. J. W. Colt, Babington Smith ile de görüşmüş ve NBT’nin ön araştırmalar için para bulma amacıyla oluşturulması düşünülen konsorsiyuma 1/3’lük bir pay ile katılmasını önermişti. J. Gunzberg ise diğer 1/3’lük hisseyi üstlenecek bir Fransız grup oluşturmaya çalışmaktaydı. Ancak Amerikalılarca böyle bir şirket kurulmuş olsa da NBT önerilen bu teklifi yine kabul etmemiş, geri çevirmişti²⁰⁹⁷. Şirkete yeni sermayedar bulma konusunda 1912 yılındaki bu çabaları da sonuçsuz kalan Chester, bu kez de “*Ottoman Exploration Company*” adlı bir şirket etrafında topladığı grupla birlikte yeniden girişimlerde bulunmak üzere 1913 yılında İstanbul’a bir temsilci yollamıştı²⁰⁹⁸.

²⁰⁹⁵ B. S. Yavuz, agm., Kasım 1999-2003, s. 527-561; B. B. Can, agm., 2001, s. 176.

²⁰⁹⁶ B. B. Can, agm., 2001, s. 177.

²⁰⁹⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, No. 27 File ‘Chester Railway Scheme’ 1912 relating to a ‘scheme for a railway from Youmourtalik to Ergana, Kherkouk etc’, 04.10.1912 ve 08.08.1912 tarihli Memorandum of Interview Chester Railway Scheme, aynı yerde 07.10.1912’de NBT’ye gönderilen mektup.

²⁰⁹⁸ “Chester İmtiyazı” diye anılan bu projenin Amerikalı sahipleri, 1908–1914 ve 1922–1923 yıllarında olmak üzere iki kez imtiyaz girişiminde bulunmuşlardır. Her iki girişimde de grubun muhatapları “milliyetçi” ve “anti-emperyalist” hükümetler olmuşlardır. Grubun imtiyaz girişimlerinin her ikisinin de “milli iktisat” anlayışının en parlak olduğu dönemlere denk gelmesi dikkat çekmektedir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Amiral Chester’in oğlu Ankara’ya başvurmuş ve bir sözleşme imzalanmıştır. Proje kapsamında yapılacak olan demiryolu, köprü, liman vb yatırımlar 99 yıl sonra Türk Hükümeti’ne devredilecek, fakat bu süre içinde hattın 20 km’lik her iki tarafında çıkarılacak olan madenler imtiyaz sahibinin tekelinde bulunacaktı. Bu sözleşmeler 9 Nisan 1922’de TBMM’de onaylandıysa da, şirketin asıl ilgisinin Musul ve Kerkük petrolüne yönelik olması ve Lozan Antlaşması’yla bu yörelerin Türkiye’den ayrılacağına anlaşılmasıyla uygulamaya konulamamıştır. Türk Hükümeti de 18 Aralık 1923’te sözleşmeleri iptal etmiştir. Bkz. B. Oran, *age.*, 2009, c. I., s. 109; B. B. Can, agm., 2001, s. 342.

Diğer taraftan aynı imtiyazı Ethem Bey isminde biri daha aynı şartlarda elde etmek için uğraşmaktaydı ve bu konuda Sir John Jackson firması ile iletişime geçmişti. Bunun üzerine Sir Jackson firmasından Mr. Warbrick de NBT'nin konuya ilgi gösterme eğiliminde olup olmadığını sormuş, ancak NBT çok spekülâtif olduğu gerekçesiyle teklifi geri çevirdiğini belirtmişti. Kaldı ki Amerikalı yatırımcılar da daha sonra şartları yeterince iyi bulmadıklarından söz konusu proje ile ilgilenmeyi bırakmışlardı²⁰⁹⁹.

NBT'ye getirilen bir başka madencilik teklifi ise 1911 yılı başlarında Whittall'ün içinde bulunduğu bir maden ortaklığı şirketinden gelmiştir. Bu ortaklığın %45 hissesi Whittall'e aitti ve bunun da üçte biri Leopold Hirsch & Co. adlı bir Londralı firmanın elindeydi. Diğer %45 Baron Hirsch & Co.'e ait olurken, kalan %10 da Deutsche Bank'ın elindeydi. Deutsche Bank'ın söz konusu sendikaya Anadolu Demiryolu ve Bağdat Demiryolu'nun sahip olduğu maden imtiyazlarıyla katkıda bulunması kararlaştırılmıştı. Ancak petrol ve cıva madeni bunun dışında tutulmuştu²¹⁰⁰. Söz konusu şirket ortaklığı beş yıldır faaliyettedir ve bazı maden tetkikleri de yapılmıştı. Birçok maden için incelemeler yapmakla birlikte, o günlerde ele almaya değer çok az şey bulmuştu. O da Tarsus'daki cıva madeniydi. Ayrıca Ergani'deki bakır madenlerinde de incelemeler yapmaktaydı²¹⁰¹. Babington Smith'e göre eğer NBT maden işine girecekse söz konusu konsorsiyuma katılması gerekmektedir. Bu nedenle Whittall'ün teklifini olumlu karşılamıştı²¹⁰². Whittall söz konusu sendikadaki kendi hisselerinden tamamen vazgeçmeyi düşünmemekle birlikte, Londralı şirketin kendi payından bir miktar hisseyi devretmek istediğini bildirmişti. NBT bu durumda Londralı şirketin devretmeyi planladığı %15 hisse ile ilgilenecekti. Şayet Cassel de projeye ilgi duyuyorsa Whittall'den gerekli belgeleri isteyecek ve ondan Londra'daki iş arkadaşlarının görüşlerini sormasını isteyecekti²¹⁰³.

Cassel bu aşamada NBT'nin tatmin edici düzeyde önemli bir ortak olması şartıyla Whittall'ün teklif ettiği bu oluşuma katılmaya sıcak bakmıştır²¹⁰⁴. Arkasından da Ekim 1911'de Whittall adına çalışan bir maden mühendisi, Ergani bakır madenleri hakkında

²⁰⁹⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, No. 27 File 'Chester Railway Scheme' 1912 relating to a 'scheme for a railway from Youmourtalik to Ergana, Kherkouk etc', 04.10.1912 ve 08.08.1912 tarihli Memorandum of Interview Chester Railway Scheme, aynı yerde 07.10.1912'de NBT'ye gönderilen mektup.

²¹⁰⁰ HBS 30 153 (4), Babington Smith'den Cassel'e 28.02.1911'de gönderilen mektup; HBS 31 26 (4), Babington Smith'den Cassel'e 22.06.1911'de gönderilen mektup.

²¹⁰¹ HBS 28 138 (1), Babington Smith'den Cassel'e 15.03.1911'de gönderilen mektup.

²¹⁰² HBS 30 153 (4), Babington Smith'den Cassel'e 28.02.1911'de gönderilen mektup.

²¹⁰³ HBS 28 138 (1), Babington Smith'den Cassel'e 15.03.1911'de gönderilen mektup.

²¹⁰⁴ HBS 28 146 (2), Cassel'den Babington Smith'e 23.03.1911'de gönderilen mektup.

bir rapor hazırlamış ve bu rapor Babington Smith'e sunulmuştur. Sir H. Babington Smith söz konusu raporun bir kopyasını hemen Cassel'e gönderirken, maden işinin çok avantajlı görüldüğünü kaydetmişti²¹⁰⁵. Ancak o dönemde bankanın geleceği konusunda bazı karamsarlıklar vardı. Ayrıca söz konusu maden işi yeni bir girişim olduğundan gelgitler yaşanmaktaydı. Dolayısıyla söz konusu belirsizlikler yüzünden bu konuda da bir ilerleme kaydedilememiş, net bir pozisyon alınamamıştı²¹⁰⁶.

5.12.5. Tigris (Dicle) Nehri Gemi İşletmeciliği

NBT o dönemde Mezopotamya petrolerindeki girişiminden başka, Dicle (Tigris) Nehri gemi işletmeciliği ile ilgili yatırım teşebbüsünden dolayı, bu bölgedeki köklü Britanya çıkarlarını tehdit ettiği şeklinde İngiliz Hükümeti'nin suçlamalarına maruz kalmıştır. Şöyle ki; Türk Hükümeti Kasım 1911'de Maliye Nazırı Nail Bey'i Dicle nehri üzerindeki gemi işletmeciliği ile ilgili olarak bir plan hazırlanması için görevlendirmişti. Nail Bey'in bu konudaki düşüncesi ise; hâlihazırda bölgedeki nehir ulaşımını kontrol eden Lynch'in yürüttüğü seyrüsefer servisini ve işlettiği vapurları devralacak bir Osmanlı şirketinin kurulması yönündeydi. Konu hakkında Whittall ile bir görüşme yapan Nail Bey, istediği takdirde Lynch Şirketi'nin de yeni şirkete katılabileceğini, NBT'nin de yeni şirkette hissedar olmasını çok arzuladıklarını belirtmişti. Whittall ise söz konusu teklifi çok kârlı bir yatırım olarak değerlendirmiş ve yeni şirket için bir hisse dağılımı önerisinde bulunmuştu. Buna göre; Osmanlı sermayesi %30, NBT %20 (Osmanlı sermayesi olarak hesaba katılabilirdi), Whittall %10 alırken; Almanlara %20, kalan %20 de Lynch'e verilebilirdi. Whittall'ün düşüncesine göre böyle bir hisse dağılımı İngiliz çıkarlarını ve etkin yönetimini yeterince güvenceye alacaktı. Babington Smith de öneriye sıcak bakmış ve bu gelişmenin çok çetrefilli bir sorun haline gelen Lynch meselesi için de bir çözüm olabileceğini belirtmişti. Whittall, Lynch'e de konu hakkında bilgi vermişti; zira Lynch olsa da olmasa da şirket muhtemelen kurulacaktı²¹⁰⁷.

Nitekim ilerleyen günlerde Deutsche Bank ve Mr. Lynch, Dicle-Fırat (Tigris-Euphrates) seferleri için bir Belçika firması kurmak üzere anlaşmışlardır. Buna göre Lynch, Deutsche Bank, NBT ve Belçikalı gruptan oluşacak bir şirket kurulacak ve her bir hissedar ¼'lük hisseye sahip olacaktı. Türk Hükümeti ile de bu temelde bir düzenlemeye gidilmesi kararlaştırılmıştı. Bu girişimdeki öncelikli amaç ise; Bağdat Demiryolu'nda

²¹⁰⁵ HBS 31 67 (3), Babington Smith'den Cassel'e 28.10.1911'de gönderilen mektup.

²¹⁰⁶ HBS 30 153 (4), Babington Smith'den Cassel'e 28.02.1911'de gönderilen mektup.

²¹⁰⁷ HBS 30 231 (1-5), Babington Smith'den Cassel'e 24.11.1911'de gönderilen mektup.

ihtiyaç duyulan malzemenin sevkiyatını sağlamak, ikinci olarak da gemi seferleri konusunda Türk Hükümeti ile bir iş birliği sağlayabilmektir²¹⁰⁸.

NBT, Lynch'in bu işe girmeye hazır olduğunu varsayarak, söz konusu öneriye olumlu bakmış, fakat önce Foreign Office'in hangi görüşte olduğunu bilmek istemiştir. Sir Edward Grey'in de ilk bakışta bu düzenlemeye bir itirazı olmamış, Babington Smith'den konuya ilişkin bilgilendirme yapmasını istemiştir²¹⁰⁹. Ancak NBT ve iş birliği içinde olduğu taraflar tam da görüşmeleri tamamlamak üzereyken o sırada basından söz konusu imtiyazın "*India Steam Navigation Company*"nin başkanıyla sonuçlandırılmak üzere olduğunu duymuşlardı²¹¹⁰. NBT bunun üzerine hemen Foreign Office'e başvurmuş, Louis Mallet da seyrüsefer imtiyazına NBT'den çok daha önce başka İngiliz firmalarının ilgi gösterdiğini ve bu talepleri göz ardı edemeyeceklerini bildirmişti. Louis Mallet ayrıca daha önce ellerine geçen düzenlemelerden çok daha iyi şartlarda bir düzenlemenin varlığından söz etmişti. Zira bu konu hakkında İngiliz Ticaret Kurulu (Board of Trade), *India Steam Navigation Company*'nin başkanı Lord Inchcape'le iletişim halindeydi.

Bu gelişme üzerine Babington Smith, Foreign Office'in tavsiyeleri doğrultusunda Lord Inchcape ile iletişime geçmiştir. Babington Smith görüşme sırasında NBT'nin de dâhil edileceği bir düzenlemeyi arzu ettiklerini iletirken, Lord Inchcape'in böyle düşünmediğini, NBT'nin çok küçük bir pay dışında bu işe dahil edilmek istenmediğini anlamıştır. Üstelik Lord Inchcape'in Ticaret Kurulu ile olan görüşmelerinden edindiği izlenime göre aslında İngiliz Hükümeti NBT'nin katılımını pek de arzulamamaktaydı. Zaten İngiliz Hükümeti imtiyaz planını hazırlarken, NBT'ye haber vermemiş, bankanın yöneticileri bu işle ilgili hiçbir görüşmeye davet edilmemişti. Hatta banka plandan tesadüfen, basında çıkan haberler yoluyla haberdar olmuştu. Görülüyor ki bankanın bu girişimi de Haziran 1913'te Foreign Office tarafından desteklenmemiş, hatta engellenmişti²¹¹¹.

²¹⁰⁸ Bunun için de Osmanlı Hükümeti'nin sahip olduğu buharlı gemileri devralacak bir Osmanlı şirketinin kurulması gerekmektedir.

²¹⁰⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, File No: 3, Sir Edward Gey, Sir Babington Smith ve Mr. Maxwell arasında 17.10.1912'de geçen görüşme hakkında Memorandum of Interview, Petroleum in Turkey.

²¹¹⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Louis Mallet'dan Babington Smith'e 13.06.1913'te gönderilen mektup; PRO, FO 371/1826, No. 26928, Sir H. Babington Smith'den Sir Edward Grey'e 11.06.1913'te gönderilen "gizli" başlıklı mektup; MEC Archive, Box. 1, File: 1, Sir H. Babington Smith'in Sir Edward Grey'e 11.06.1913'te "gizli" kaydıyla gönderdiği mektup.

²¹¹¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Louis Mallet'dan Babington Smith'e 13.06.1913'te gönderilen mektup; PRO, FO 371/1826, No. 26928, Sir H. Babington Smith'den Sir Edward Grey'e 11.06.1913'te gönderilen "gizli" başlıklı mektup;

Çünkü NBT, Lynch, Deutsche Bank ve Belçikalı grubun oluşturduğu yabancı bir konsorsiyumda yer almış ve bu konsorsiyum adına Babıâli ile müzakerelere girmeye karar vermişti. İngiliz Dışişleri ise bu konuya İngiliz Ticaret Odası'nın ve Hindistan Ofisi'nin muhalefet edeceğini öngörmekteydi. Ayrıca Foreign Office de diğer muhalifler gibi, Bağdat Demiryolu'na karşı rekabetçi oranların korunması için Nehir imtiyazının İngiliz kontrolünde tutulmasının şart olduğu görüşündeydi. Foreign Office'den A. Parker'ın ifade ettiği üzere Lynch şirketi, İngiliz Hükümeti'nin desteğiyle söz konusu nehirlerde dolaşma hakkını elinde bulundurduğundan beri kendilerini güvende hissetmekteydiler. Yine de Grey gerçekçi olmayı tercih etmiş ve İngiltere'nin hiçbir zaman navigasyon üzerinde "tamamen" İngiliz kontrolünü elde edemeyeceğini ve İngiliz çıkarlarının çoğunlukta kalmasının "daha güvenli" olabileceğini dile getirmişti. Ancak bu aşamada Lynch'e destek vermek niyetinde de değildi. Çünkü Foreign Office, Lynch'in, Deutsche Bank ile iş birliği yaparak kendisine "ihamet ettiğini" düşünmekteydi²¹¹².

Bu aşamadan sonra İngiltere diğer tüm meselelerde olduğu gibi nehir imtiyazı konusunu da istediği mecraya sürüklemeyi başarmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi İttihat ve Terakki Hükümeti, Mezopotamya ve Körfez sorunlarına bir çözüm bulmak amacıyla eski Sadrazam Hakkı Paşa'yı Ocak 1913'te Londra'ya göndermiş, Dicle nehri üzerinde gemi işletmeciliği ile ilgili mesele, diğer tüm Mezopotamya ve Körfez sorunlarıyla birlikte ele alınarak, uzun müzakereler sonucunda hal yoluna girmiştir. Osmanlı Hükümeti'nce "*Britanya ile göze çarpan tüm farklılıkları gidermek için her yolu denemek*"²¹¹³ üzere talimatlandırılan Hakkı Paşa ile İngiliz Dışişleri bakanı Sir Edward Grey arasında aylarca süren görüşmelerin ardından, 16 Mayıs 1913'te Seyrüsefain şartlarını düzenleyen, "*Rivers Navigasyon Anlaşması*" (Rivers Navigation Agreement) imzalanmıştır²¹¹⁴.

Osmanlı İmparatorluğu bu anlaşma ile İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki ayrıcalıklı konumunu tanıırken, 1909'dakilerden çok daha ağır koşullara razı olmuştu²¹¹⁵.

MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Sir H. Babington Smith'in Sir Edward Grey'e 11.06.1913'te "gizli" kaydıyla gönderdiği mektup.

²¹¹² Nitekim çok geçmeden Ağustos 1913'te Babıâli'nin elindeki üç ilave buharlı gemi ile birlikte Dicle, Fırat ve Şattularap'ta gemicilik imtiyazı Lynch'e değil, kendi başına hareket eden başka bir İngiliz şirketine, yani Lord Inchcape'e gidecekti. Bkz. J. Heller, *age.*, 2012, s. 93; Ö. Kocatürk, *agt.*, 2010, s. 158.

²¹¹³ Rashid Khalidi, Lisa Anderson, Muhammad Muslih, Reeva S. Simon, *The Origins of Arab Nationalism Iraq Before World War I*, Columbia University Press, 1991, s. 133.

²¹¹⁴ J. Heller, *age.*, 2012, s. 93-94.

²¹¹⁵ Hatırlanacağı üzere 1909 yılı sonlarında İngiliz Lynch Kumpanyası'na Dicle ve Fırat nehirlerinde gemi işletme imtiyazının verilmesi gündeme gelince, İngiliz sermayesinin bu nehirlerde tek başına hâkimiyet

Bu defa, Şattü'l-Arap'ta İngiltere'ye tanınan imtiyazlı duruma ilaveten, Şattü'l-Arap nehri, Basra'ya erişimde tüm milletlerin gemilerine açık hale getirilmiş, yani uluslararası bir statüye büründürülmüştür. Ayrıca anlaşma uyarınca, Dicle, Fırat ve Şattü'l-Arap nehri üzerindeki vapur ve mavnaların navigasyonu, uluslararası bir şirkete verilerek bir tekel oluşturulması kararlaştırılmıştır. “*Osmanlı Nehri Seyrüsefer Şirketi*” (The Ottoman River Navigation Company) adını alacak bu uluslararası şirketin hisseleri, Büyük Britanya ile Osmanlı Hükümeti arasında eşit olarak paylaşılacaktı. Şirketin başına ise Foreign Office destekli İngiliz iş adamı Lord Inchcape'in getirilmesi kararlaştırılmıştı²¹¹⁶. Bu arada Babiâli ve Inchcape arasındaki nihai anlaşma 12 Aralık 1913'te imzalanırken, Lynch şirketi hiçbir düzenlemeye dâhil edilmemişti²¹¹⁷. Ancak bu anlaşma I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte uygulamaya konulamamıştır. Zaten savaştan sonra bu bölgedeki Osmanlı varlığı tamamen ortadan kalkınca yapılan tüm anlaşmalar da anlamsız kalmıştı²¹¹⁸.

5.12.6. İdare-i Mahsusa İmtiyazı (Mahsousseh Concession) ve Şirketi Hayriye (Chirket-i-Hairié Company)

Bankanın üzerinde önemle durduğu bir başka imtiyaz girişimi de İstanbul'u yakın çevresine bağlayan “*İdare-i Mahsusa*” (Mahsousseh) seyrüsefer (vapur) işletmeciliği idi. “*İdare-i Mahsusa*”nın nüvesini oluşturan “*Osmanlı Vapur Kumpanyası*”²¹¹⁹ ise 1840'larda Sultan Abdülmecid döneminde Tersane-i Amire tarafından kurulmuştu.

Bu idare ticari amaçlı olarak İzmir, Selânik, Çanakkale, İzmit, Gemlik, Limni, Galos, Sinop, Samsun ve Trabzon gibi birçok limana vapur seferleri düzenlemekteydi. 1860'larda, Tersane-i Amire'ye ait olan vapurların tarifeli seferleri daha da genişletilmiş, hatlar; İstanbul'dan Hereke-İzmit, Mudanya-Gemlik, Silivri-Tekirdağ, Gelibolu-Midilli-İzmir, Kavala-Selânik, İzmir-Sakız-Rodos, Rodos-İskenderiye, Anadolu Limanları-Beyrut ve İzmir-Girit-Sisam'a kadar uzanmıştı. Aynı tarihlerde Tersane vapurları da haftada bir kez yine aynı limanlara sefer yapmaktaydı. İlerleyen zamanlarda Tersane-i Amire, Hazine-i Hassa ve Mösyö Custinyani'nin vapurları birleştirilerek yeni bir şirket daha kurulmuştu. Hisseleri bir süre sonra Hazine-i Hassa tarafından satın alınan şirketin

kurma çabaları başta Bağdatlı yerli halk ve Meclis'teki Bağdatlı mebuslar olmak üzere büyük protestolara yol açmış ve bu tepkilerden dolayı söz konusu girişimden vazgeçilmişti. Bkz. D. Hut, *age.*, 2011, s. 97-98.

²¹¹⁶ R. Khaliti, L. Anderson, M. Muslih, R. S. Simon, *age.*, 1991, s. 133.

²¹¹⁷ J. Heller, *age.*, 2012, s. 93-94.

²¹¹⁸ D. Hut, *agm.*, 2011, s. 98.

²¹¹⁹ Osmanlı Vapur Kumpanyası'nın adı 1850'lerde “*Hazine-i Hassa ve Osmanlı Vapur Kumpanyası*” olmuştur.

vapurları bu kez de, “*Hazine-i Hassa Kumpanyası*” adıyla yeniden seferler yapmıştı. Daha sonraları ise (1864-1865) Hazine-i Hassa Kumpanyası’na ait vapurların sayısı artırılmış, adı da “*Fevaid-i Osmaniye*” olarak değiştirilmişti.

“*Fevaid-i Osmaniye İdaresi*”, 19 adet gemisiyle birçok limana yolcu ve posta seferleri yapan denizcilik alanındaki ilk Osmanlı devlet işletmesiydi. Fevaid-i Osmaniye ismi 1871 Haziran ayında padişahın adına atfen “*İdare-i Aziziye*” olarak değiştirilmişti. Sultan Abdülaziz, şirketin başına da Şura-yı Devlet âzâsı Mısırlızade Bogos Efendi’yi getirerek şirketi ıslah etmek ve büyük bir kurum haline dönüştürmek düşüncesindeydi. Ancak, Bogos Efendi’nin 1873’te ölümü üzerine şirket faaliyete geçirilemediğinden hisseleri Sultan Abdülaziz tarafından satın alınmış, idaresi ise Bahriye Nezareti’ne verilmişti. Abdülaziz’in 1876’da tahttan indirilmesinden sonra ise padişah V. Murad, İdare-i Aziziye’nin yönetimini değiştirmiş ve şirketin tüm varlığını yeniden devlete devretmişti. Bu esnada şirketin adı da “*İdare-i Mahsusa*” olarak değiştirilmişti. Sultan II. Abdülhamid döneminde ise yeni değişikliklere konu olan idare, 1878’den itibaren müstakil bir idareye dönüştürülüp, Bahriye Nezareti’ne bağlanmıştı. 1902 yılına gelindiğinde ise İdare-i Mahsusa’ya bağlı, çoğu İngiltere, Fransa ve Belçika’dan alınan toplam 75 vapur bulunmaktaydı²¹²⁰.

Yukarıda ana hatlarıyla değinilen İdare-i Mahsusa adlı vapur işletmeciliğine ait imtiyaz NBT’nin gündemine ilk kez 1912 yılında gelmiştir. Zira söz konusu hatlar çok kötü çalıştırıldığından ve halk arasında çok şikâyete konu olduğundan hükümet bunları özel teşebbüse devretmeyi kararlaştırmıştı²¹²¹. İdare-i Mahsusa’nın tekel hakkına sahip olduğu yolcu hatlarının ekonomik değeri ise çok yüksekti. Çünkü bu vapur hatlarında yolcu trafiği fazla olduğu için iyi kazançlar sağlamaktaydı. Marmara, Karadeniz ve Ege Denizi’nde de bu türden hatlar vardı ve muhtemelen bunlar da iyi getiriler sunmaktaydı. Ancak bunların hiçbiri İdare-i Mahsusa’nın elindeki tekel hatları kadar kârlı değillerdi. Kaldı ki söz konusu hatların iyi yönetilmesi halinde işletme gelirlerinin daha da artacağı tahmin edilmekteydi. Sir Babington Smith oldukça kârlı olduğunu düşündüğü bu hatların 1912’de özelleştirilmesi gündeme geldiğinde konuyu ayrıntılı olarak incelemeye değer bulmuş, bu amaçla Cassel’e başvurmuştu. Babington Smith, Cassel’in kendisinin ya da onun “*Union Castle Line*”nın yönetiminde bulunan arkadaşlarının konuya ilgi duyup,

²¹²⁰ D. Hut, agm., 2011, s. 71-101.

²¹²¹ HBS 30 299 (1-2) Babington Smith’den Cassel’e 25.04.1912’de gönderilen mektup; D. Hut, agm., 2011, s. 71-101.

duymayacaklarını öğrenmek istemişti. Babington Smith, öncelikle konu hakkında bir inceleme yapılmasını ve bunun sonucunda işin tatminkâr olduğu anlaşılırsa, meseleyi finansal açıdan bir Fransız grubu ile birlikte ele almayı önermişti. Doğal olarak NBT işin finansman tarafıyla ilgilenecekti. Şayet bu konuda ilerlemeye karar verilirse özellikle de buharlı seyrüsefer işletmelerinin yönetimi konusunda uzman bir şirketle iş birliği yapılması gerekmektedir. Babington Smith'e göre eğer İngiliz sermayesi ve İngiliz gemicilik teşebbüsü bu işe girmezse, iyi bir fırsat kaçırılmış olacaktı²¹²².

Bu yazışmadan birkaç gün sonra Babington Smith'e, Liverpool'daki "*The Cunard Steam Ship Company Limited*"den konuya ilgi duyabileceklerine dair bir mektup gelmiştir. Şirketin başkanı A. A. Booth o sırada Amerika'da olsa da, başkan vekili Mr. Thomas Royden hiç vakit kaybetmeden bir an önce Londra'da Babington Smith ile görüşmek için bir randevu talep etmişti. Babington Smith de vakit kaybetmeden 03.05.1912'de Londra'da Mr. Royden ile görüşmüştü. Ancak çok geçmeden Mr. Royden konuyu tüm hatlarıyla Başkan Mr. Booth ile etraflıca görüştüklerini, fakat bazı sebeplerden dolayı bu işe giremeyeceklerini bildirmişti²¹²³.

Sir Babington Smith bu imtiyazdan Osmanlı Bankası genel müdürü Revoil'e de söz etmiştir. Çünkü projede Fransız sermayesinin de yer alması istenmiş ve bu amaçla Osmanlı Bankası'na iş birliği teklifinde bulunmuştu. Revoil ise böyle bir iş birliğine yanaşabileceklerini, ancak bunun çıkar eşitliği temelinde olamayacağını söylemiştir. Revoil, 1911 Temmuz ayında Mahsusa İdaresi ile yapılan kredi anlaşması uyarınca bir düzenleme yapmayı teklif etmekteydi. Bu finansal düzenlemede NBT'nin payı %33, Selânik Bankası'nın payı %27, Osmanlı Bankası'nınki ise %40 olacaktı. Osmanlı Bankası halihazırda projenin Fransız teknik tarafını üstlenmesi için Messageries Maritimes Co. ile de görüşmeler yapmaktaydı.

Sir Babington Smith ayrıca Anadolu Demiryolları A.Ş. tarafından temsil edilen Alman çıkarlarının da söz konusu oluşumun dışında bırakılmayacağını düşünmekteydi. Çünkü Almanlar, Bağdat Demiryolları sözleşmesinin 33. Maddesi gereğince bu hat üzerinde kesin olarak belirlenmiş maddi haklara sahiplerdi. Türk Hükümeti de muhtemelen bu hattı İdare-i Mahsusa hatlarının geri kalanından ayırmak istemeyecekti. Revoil ise Alman unsurunu söz konusu plana dahil etmek için bir zorunluluk

²¹²² HBS 30 299 (1-2) Babington Smith'den Cassel'e 25.04.1912'de gönderilen mektup.

²¹²³ HBS 30 301, Mr. Dranfield'dan (The Cunard Steam Ship Company Ltd.) 30.04.1912'de Babington Smith'e gönderilen mektup; HBS 30 302, Babington Smith'den Mr. Thomas Royden'e 01.05.1912'de gönderilen mektup; HBS 30 305, Mr. T. Royden'den 10.05.1912'de Babington Smith'e gönderilen mektup.

görmemekteydi. Ona göre Anadolu Demiryolu'nun Haydarpaşa hattı üzerinde sahip olduğu bir hakkın, İdare-i Mahsusa işinin tamamen dışında kalmaları ile bir bağlantısı bulunmamaktaydı. Bu nedenle de itirazını kararlı bir şekilde sürdürmüştü²¹²⁴.

Bunun dışında NBT'nin ilgilendiği bir başka denizcilik işletmesi ise 1854'ten beri İstanbul Boğazı'nda vapur işletmeciliği yapan “Şirket-i Hayriye” idi (Chirket-i-Hairié Company ya da Şirket). Bu şirket 1945'e kadar Boğaziçi'nde yük ve yolcu taşımış ve Türkiye'nin ilk anonim şirketi olarak Boğaziçi'nin gelişmesine de önemli katkılarda bulunmuştu²¹²⁵. Bu şekilde o dönemde İstanbul Boğazında taşımacılık yapan Şirket-i Hayriye'nin yanı sıra²¹²⁶, İzmir Körfezi ve Ege Adaları'nda faaliyet gösteren Hamidiye Kumpanyası ve İdare-i Mahsusa gibi yerli vapur işletmeleri, İstanbul'dan başlayarak Akdeniz'de Beyrut ve İskenderiye, Kızıldeniz'de ise Cidde ve Hudeyde'ye kadar olan limanlar arasında düzenli seferler gerçekleştirerek, deniz taşımacılığında faal bir rol üstlenmişler ve yabancı şirketlerle rekabet edebilmişlerdi²¹²⁷.

İngiliz belgelerinde, İttihat ve Terakki Komitesi'nin, Yönetim Kurulu'nda bazı İttihatçılara yer verilmesini gerekli gördüğü zamana kadar Şirket-i Hayriye'nin iyi yönetildiği kaydedilmektedir. Hatta şirket o zamanlar diğer ülkelerdeki benzer oluşumlar için de iyi bir model teşkil etmişti. Şirketin hizmetinde uzun yıllar boyunca gemi yapım firmalarından getirilmiş olan İngiliz mühendisler çalışırken, bu sayede güvenilir bir yerli mühendis kadrosu yetiştirilebilmişti. Savaşın başlangıcına kadar bile, bir İngiliz kontrol mühendisi, şirketin tamirhanesinden sorumlu olmuştu. Bunun sonucunda da, filonun gemilerinin bakımlı olması sağlanmış, hatta otuz yıllık eski çarklı vapurlar bile hızlarını korumuştur. Ancak savaşın çıkmasıyla birlikte birçok vapur, askeri yetkililer tarafından Haydarpaşa'dan Çanakkale Boğazı'na askeri birliklerin taşınması için talep edilmiş ve bunun sonucunda filonun yarından fazlası İngiliz denizaltılarınca saf dışı edilmişti.

²¹²⁴ HBS 30 294 (2), Memorandum of Interview with M. Revoil, 26.03.1912.

²¹²⁵ Ali Akyıldız, “Şirket-i Hayriyye”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010, c. 39, s. 201; WEB_72. Şehir Hatları, Şirket-i Hayriye, <http://www.sehirhatlari.istanbul/tr/kurumsal/sirket-i-hayriye-459.html>, (02.05.2019); D. Hut, agm., 2011, s. 71-101; WEB_73. <http://m.bianet.org/bianet/tarih/202699-bu-topraklarin-ilk-anonim-sirketi-sirket-i-hayriye>, (02.05.2019).

²¹²⁶ Şirket'in 1858 yılı yaz tarifesine göre şirket vapurları; İstanbul ile Boğaziçi'nin Rumeli sahilinde; Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Rumelihisarı, Bebek, Emirgan, İstinye, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere ve Yenimahalle iskeleleri; Anadolu sahilinde ise Üsküdar, Kuzguncuk, Çengelköy, Beylerbeyi, Vaniköy, Anadoluhisarı, Kanlıca, Paşabahçe ve Beykoz iskeleleri arasında sefer yapmışlardı. Bkz. Fatma Şensoy, “Şirket-i Hayriye: Osmanlı Boğaziçi Taşımacılık Şirketi”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Eylül 2018 Özel Sayı, s.250-251, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/507463>, 02.05.2019.

²¹²⁷ D. Hut, agm., 2011, s. 71-101.

Şirketi Hayriye, savaştan sonra yeniden bir toparlanma sürecine girmiş, iskelelerde onarım yapmak, filolarını arttırmak vb yatırımlar yapmak amacıyla paraya duyulan ihtiyaçtan dolayı ilk olarak Osmanlı Bankası'na başvurmuştu. Şirketin niyeti en kısa zamanda Osmanlı Bankası ile bir anlaşma sağlayarak, şirkete girecek yeni mali kaynaklarla arzulan ıslahat çalışmalarını yapabilmektir²¹²⁸. Bu arada ihaleye ilgi duyan İngiliz “*Edward's & Sons Ltd.*” firmasından Middleton Edwards da İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği bünyesindeki Donanma Ataşesi'ne bir teklif sunmuştu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği bu işe NBT'nin de girmesini istemekteydi ve bu konuyu “*Türkiye'deki en iyi işlerden biri olarak*” bankaya lanse etmişti. Banka da gerek politik, gerekse de başka nedenlerden dolayı bir İngiliz unsur (British element) olarak böyle bir oluşumda bulunmayı çok cazip bulmuştu. Ancak NBT o sırada böyle bir iş için gerekli organizasyona sahip olmadığından hâlihazırda İstanbul'da rıhtım ve cephanelik işleri yapan Vickers'larla birlikte hareket etmeyi önermişti. Fakat o günlerde Vickers'ların İstanbul'da temsilcisi olmadığından ve İngiliz Yüksek Komiserliği'nden de bir ses çıkmadığından konu takipsiz kalmıştı.

Bir süre sonra ise bu defa da Şirket-i Hayriye yöneticilerinin Bilinski ile iletişime geçmesiyle birlikte konu yeniden NBT'nin gündemine getirilmiştir. Şirket o sıralarda Osmanlı Bankası ile bir ön anlaşma yapmışsa da şirketin Fransızların kontrolüne geçmesinden çekinen Türkler, mümkünse Osmanlı Bankası'nın hisse bedelinin ödenerek, Fransızlar yerine İngiliz sermayesini tercih edeceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine Bilinski, Edwin Whittall'le görüşmüş ve Vickers'ın temsilcisi Harry Vere²¹²⁹, Captain Jakes ve mühendis R. N.'nin de bulunduğu bir toplantı düzenlenmişti. Hepsinin ortak görüşü; Şirket-i Hayriye işinin İstanbul'daki en kârlı iş tekliflerinden biri olduğu ve İngilizlerin elinden çıkması halinde çok üzücü olacağı yönündeydi. Bu nedenle Whittall, Osmanlı Bankası'nın, özellikle de Fransız makamlarının muhalefetini engellemek için banka ile anlaşarak, birlikte hareket edilmesini önermişti. Ayrıca şirketin bir dereceye kadar Türk şirketi olarak kalması zorunluydu ve bunun için de bir Osmanlı kuruluşu olan Osmanlı Bankası'nın gerekli fonları en iyi şekilde sağlayacağına inanılmaktaydı. Osmanlı Bankası'na götürülecek teklif ise; şirkette Fransız-İngiliz çıkarlarının ortak bir şekilde temsil edilmesi idi. Kaldı ki söz konusu şirkette Osmanlı Sultanı ve imparatorluk ailesinin

²¹²⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', 18.10.1920'de Harold Thompson'dan A. G. M. Dickson'a gönderilen mektup ekindeki “Journal of the British Chamber of Commerce of Turkey and the Balkan States” adlı gazetenin “The Chirket-i Hairie Steamboat Company” başlıklı haberi.

²¹²⁹ Harry Vere, Armstrong-Vickers'lara ait Eastern Constructions Ltd.'in temsilcisiydi.

büyük bir bağlantısı bulunmaktaydı ve onlar, Şirket-i Hayriye'yi tercihen İngiliz himayesinde, sağlıklı bir mali temele oturtmak niyetindeydiler²¹³⁰.

Ancak banka Şirket-i Hayriye işinde iki güçlkle karşı karşıyaydı; bunlardan biri Osmanlı Bankası'nın zaten kendi bünyesindeki Londra Komitesi'nin İngiliz olmasından dolayı İngiliz sermayesinin katılımı için NBT'ye veya British Trade Corporation'a ihtiyaç duymayacağı fikrini öne sürme ihtimaliydi²¹³¹. Kaldı ki İngilizler söz konusu girişimde Fransızlarla iş birliği yapmayı avantajlı bulup, şirketin gelecekteki finansal kontrolünü birlikte ele almayı düşünürken, Osmanlı Bankası, geçmişte başka işlerde de karşılaşıldığı üzere, buna pek yanaşmamaktaydı. Osmanlı Bankası'nın niyeti, *Şirket'in* bankacılık işlemlerinin tamamını elinde tutmaktı²¹³². Diğer sorun ise, Vickers'ların yeni kurulan "*La Banque Commerciale de la Méditerranée*" ile olan bağlantılarıydı. Zira Vickers'lar bu bankada önemli bir rol oynadığı söylenen ortakları Zacharoff'dan dolayı "*La Banque Commerciale de la Méditerranée*" ile çalışmayı tercih edebilirlerdi²¹³³.

Bu arada İstanbul'un 13 Kasım 1918'de işgal edilmesiyle birlikte, İstanbul limanları ve tersanelerine hâkim olabilmek için Müttefikler arasında kıyasıya bir rekabet de başlamıştı²¹³⁴. Fransız Yüksek Komiserliği'nin yürüttüğü temaslar neticesinde Osmanlı Hükümeti, İstinye'deki gezici tersane ve imalathaneyi Fransız kontrolündeki İstinye Şirketi'ne vermişti. Bu şirketin tersanecilik alanındaki işlerde tekel kurmaya çalışması ise İngilizleri harekete geçirmişti. Haliç Mühimmat deposu da (Tophane) İtilaf Devletleri Amiralleri tarafından işgal edilmişti. O günlerde savaş öncesinde sözleşmeleri bulunan şirketlerin temsilcileri de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından İstanbul'a gelerek, yarım kalan işlerine devam etmek için harekete geçmişlerdi. Bunlardan biri olan İngiliz Armstrong&Vickers şirketi de savaşın ilan edilmesinden 4 ay kadar önce liman ve Tophanede çalışmalara başlamış, ancak savaşın başlamasıyla çalışmalarına son verilmişti. Armstrong&Vickers şirketi de savaş öncesi sahip olduğu, fakat savaşın başlamasıyla kaybettiği ayrıcalıklarını yeniden kazanmak üzere çalışmalara başlamıştı.

²¹³⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', S. de Bilinski'den Dickson'a 24.04.1920'de gönderilen mektup.

²¹³¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Bilinski'den Dickson'a 14.07.1920'de gönderilen mektup.

²¹³² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', "Chirket and Mahsousse", Bilinski'den Dickson'a, 27.07.1920'de gönderilen mektup.

²¹³³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Bilinski'den Dickson'a 14.07.1920'de gönderilen mektup.

²¹³⁴ Beş buçuk yıl süren işgal döneminde Müttefikler arasında yalnızca anlaşmazlıklar çıkmakla kalmamış, birbirlerine karşı kuşku da artmıştı. Bkz. Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)*, İletişim Yayınları, 2008, İstanbul, s. 95.

Armstrong&Vickers söz konusu imtiyazları ise kendi yan kuruluşu olan “*Doklar, Tersaneler ve Denizcilik İnşaat Şirketi*”nin (Osmanlı Tersane Şirketi) üstlenmesini istemekteydi. Bunun için Yüksek Komiserlere müracaat eden şirket temsilcilerine garanti verilmemiş, riski göze almaları halinde çalışmalarını sürdürebilecekleri ifade edilmişti. Vickers şirketi de Mayıs 1920’de “*Doklar, Tersaneler ve Denizcilik İnşaat Şirketi*”ni tekrar ele geçirmişti²¹³⁵. Hatta İdare-i Mahsusa şirketine de iki yönetim kurulu üyesi atamıştı. Bu defa da bunu duyan İtalyanlar duruma çok bozulmuşlardı. Konuyu İstanbul’daki Yüksek Komiserliğe kadar taşıyan İtalyanlar birer Osmanlı kuruluşu olan bu şirketlerde İngilizler ve Fransızlar kadar eşit bir paya sahip olmaları gerektiğini ileri sürmüşlerdi²¹³⁶.

O sırada İdare-i Mahsusa’nın büyük gemilerine Müttefik İşgal Kuvvetleri’nce el konulmuş, şirketin elinde sadece feribot seferleri kalmıştı. Zaten fazla sayıdaki personeli ve ödenen yüksek maaşlar nedeniyle hantal bir yapıya sahip olan şirket, gemilerini de kaybedince büsbütün zor duruma düşmüştü²¹³⁷. Diğer taraftan Mahsusa İdaresi I. Dünya Savaşı’ndan önce Almanya’ya 100.000 sterlin tutarında dört gemilik bir sipariş vermiş, ancak Almanlar 40.000 sterlinlik kısmî bir ödeme almadan söz konusu gemileri teslim etmeyi reddetmişlerdi. Mahsusa Şirketi’ne ilgi gösteren Messrs Gilchrist & Walker adlı İngiliz firması bu siparişe ait plandan Armstrong-Vickers’ların temsilcisi Mr. Harry Vere’e söz etmiş, NBT’yi de aralarına alarak Mahsusa ve Şirketi Hayriye’yi bir araya getiren bir proje geliştirmişlerdi. Bilinski’ye göre bu iki şirket eninde sonunda birleştirilmeliydi, zira bu şekilde büyük bir verimlilik yakalanabilirdi. Ayrıca, Osmanlı Bankası’nın karşı çıkmasını önlemek için söz konusu oluşuma onun da davet edilmesi düşünülmüştü. Böylece NBT, Osmanlı Bankası, J. W. Whittall & Company ve

²¹³⁵ Tersanede denetimi ele geçiren Vickers Şirketi, Müttefiklerarası Tersane Komisyonu’na gerek kalmadığı gerekçesiyle bu Komisyon’un kontrolünün de sona erdirilmesini teklif etmişse de, Komisyonu’ndaki Fransız ve İtalyan üyelerin muhalefeti nedeniyle bu teklif kabul görmemişti. Şirket, Tersane Komisyonunun gözetiminde çalışmalarına devam etmişti. Bkz. A. Bozkurt, agt., 2009, 704-705, 748.

²¹³⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File ‘Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920’, Bilinski’den Dickson’a 22.07.1920’de gönderilen mektup; aynı yerde Bilinski’den Dickson’a 06.08.1920’de gönderilen mektup.

²¹³⁷ İdare-i Mahsusa’ye bağlı 72 adet vapur, 1911’de çıkan Trablusgarp Savaşı ve arkasından patlayan Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı’nda devletin asker ve mühimmat sevkiyatlarında kullanılarak, asli görevlerinin dışında hizmet vermek durumunda kalmıştır. Bunlardan, 142 m. boyundaki ünlü Gülcemal Vapuru, Amerika’ya sefer yapan ilk Türk gemisi olup, bir ara hastane gemisi olarak kullanılmış, asker taşımıştır. İdare’nin I. Dünya Savaşı sırasında 28 adet gemisi yok olmuştur. Bkz. D. Hut, agm., 2011, s. 71-101; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File ‘Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920’, Bilinski’den Dickson’a 06.08.1920’de gönderilen mektup.

Vickers'ları içeren çok güçlü bir grup oluşturarak, gelecekte olabilecek her türlü cazip iş fırsatını kontrol etmeyi planlamıştı²¹³⁸.

O günlerde Mahsusa İdaresi'ne satın alınacak vapurlar için NBT ve Edwin Whittall, Osmanlı Bahriye Nazırlığı ve Maliye Nazırlığı ile görüşmeler halindeydi. Taraflar, vapurlara ilişkin ödemenin, her bir vapurun Türkiye'ye gelmesinden üç ay sonra yapılması konusunda anlaşmak üzereydi. Buna karşın Bilinski, Mahsusa'nın öngörülen süre içinde bu miktarları ödeyemeyeceğini bilmekteydi ve o zaman yerel feribot seferlerinin yönetimini de devralıp, sonunda şirketin kontrolünü ele geçirebileceklerini düşünmekteydi. Bu arada Türk delegelerin İtalyanların temin ettiği pasaportlarla Danzig'e (Polonya'da) gittiği ve bir İtalyan grubuyla anlaşmak üzere olduğuna dair söylentiler çıkmıştı. İtalyanların, Türklerle anlaşarak, İngiliz-Fransız çıkarlarına aykırı olacak şekilde Mahsusa'nın kontrolünü ele geçirmesinden endişelenen NBT ve ortakları hemen Foreign Office'e bir telgraf çekip, gemilerin Osmanlı delegelerine tesliminin engellenmesi için diplomatik destek istemişlerdi. Benzer şekilde Fransız Yüksek Komiseri de kendi hükümetine durumu telgrafla bildirmişti. Foreign Office de, Türklerin Danzig'de İtalyanlarla bir anlaşma yapmak üzere olduğu haberini alır almaz Danzig'deki İngiliz Komiseri Klawitter'a bir talimat geçerek, bunu engellemeye çalışmıştır. Türk Hükümeti İngiliz-Fransız grupla anlaşmadığı sürece Komiser Klawitter gemilerin Danzig'den ayrılmasına izin vermeyecekti²¹³⁹.

Görüleceği üzere İngiliz ve Fransızların gerisinde kalmak istemeyen İtalyanlar da diğer alanlarda olduğu gibi İstanbul vapur işletmeciliğinde sağlam bir imtiyaz elde etmenin çabası içindeydi. Nitekim o sıralarda İtalyan Banca Commerciale, Whittall'e Mahsusa²¹⁴⁰ işinde İtalyan katılımını onaylamaları halinde sahip olduğu Haliç (Golden

²¹³⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', S. de Bilinski'den Dickson'a 06.05.1920'de gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Bilinski'den Dickson'a 06.08.1920'de gönderilen "Mahsoussé and Chirket" başlıklı mektup.

²¹³⁹ Bilinski'ye göre İtalyanların bu işin finansmanını sağlaması şüpheliydi, muhtemelen İstanbul'da yeni açılmış olan "American Guaranty Trust Company" imtiyazların elde edilmesi konusunda İtalyanlara finansal destek teklifinde bulunmuştu. Bilinski'ye göre şayet bu konuda ısrarcı olurlarsa, İtalyanların da Heraklee (Ereğli) ve Zonguldak kömür bölgesinde maden imtiyazlarının üçte ikisini devralarak ayrıcalıklı bir muameleye tabi tutuldukları hatırlatarak, mütekabiliyet esas gereğince İtalyanların söz konusu işte dışarıda bırakılabileceklerini belirtmişti. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Bilinski'den Dickson'a 06.08.1920'de gönderilen mektup; aynı yerde Gilchrist'den 07.08.1920'de gönderilen mektup.

²¹⁴⁰ İdare-i Mahsusa'nın savaştan sonra elinde kalan vapurlar Kurtuluş Savaşı'nda da önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bunlardan Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'a çıkaran Bandırma Vapuru, Seyr-i Sefain İdaresi'ne bağlı gemilerdendi. İdare-i Mahsusa, 1924'te Cumhuriyet'in ilanından sonra "Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi" adıyla hizmet vermeye devam etmiştir. 1940'larda Devlet Deniz Yolları ve Limanları

Horn) feribot seferleri imtiyazında İngiliz-Fransız katılımına sıcak bakacaklarını bildirmişti²¹⁴¹. NBT başkanı Dickson da Mahsusa, Şirket-i Hayriye ve Haliç'teki tüm feribot servislerini bünyesinde toplayan ve Müttefik Kuvvetlerin hepsinin katılımının sağlanacağı bir oluşumu desteklemekteydi. Dolayısıyla İstanbul'daki Bilinski'ye, vapur işletmeciliği planının bu şekilde ele alınmasını bildirmişti²¹⁴².

İstanbul'daki Müttefik Kuvvetler arasındaki rekabet ortamı o günlerde Bilinski'nin tabiriyle uluslararası kıskançlıklar ve entrikalarla tam bir “*Tom Tiddler's ground*”a²¹⁴³ dönüşmüştü. Fransızlar ve İtalyanlar mümkün olan her türlü imtiyazı elde etmek için ellerinden geleni yapıyor, hükümetleri tarafından güçlü bir şekilde destekleniyorlardı. Ortaklaşa, ya da müteselsilen, en çok ilgilendikleri konuya göre, açık ya da gizlice İngilizlerin karşısındaydılar. Amerika ise, tanınmış memurları ya da gizli ajanları vasıtasıyla İngiltere'nin yorgun ve tükenmiş olduğu doktrinini yaymaktaydılar. Bilinski o günlerde içinde buldukları pozisyonu şöyle değerlendirmişti:

“Buna karşın İngiliz çıkarları, evden (Londra'yı kastediyor) resmi destek almıyor. Foreign Office ya da daha doğrusu L.G (Lloyd George kastediliyor), temsilcisinin ya da oradaki yetkilisinin görüş ve önerilerini dikkate almayı reddediyor. Bunun sonucu olarak, her tarafta L.G.'nin İstanbul'u Yunanistan'a verme konusunda kararlı olduğuna dair artan bir inanç var. Bu inanç bende, İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki gizli anlaşmayla teyit edildi... Her ne kadar Türkiye'nin Barış Antlaşması kapsamında Sultan'a bırakılan bu bölgesinde Sultan resmi olarak egemen haklara sahip olacaksa da, (Anadolu) gizli anlaşma kapsamında gerçekte dört bölgeye ayrıldı. Karadeniz kıyıları (üçte ikisi İtalya'ya, üçte biri Fransa'ya ayrılan Héaclea ve Zonguldak kömür havzaları hariç) ve iç bölgelere kadar olan kısım herkes için bir serbest bölge olacak. Nispeten küçük bir alan olan İzmir, Yunan etkisi altına girecek ve Türkiye'nin geri kalanı, ekonomik ve mali hakların üç Müttefiğe eşit olarak verileceği anlayışıyla, Fransız ve İtalyan etki alanlarına bölünecek. Anadolu ve Bağdat Demiryolları bir Anglo-Fransız-İtalyan grubunca devralınacak ve işletilecek...”

İşletmesi ve Şirket-i Hayriye'nin birleştirilmesiyle faaliyetlerini sürdüren işletme, 1983 yılında Türkiye Denizcilik İşletmeleri adını almıştır. Bkz. D. Hut, agm., 2011, s. 71-101.

²¹⁴¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Whittall'den Dickson'a 12.08.1920'de gönderilen mektup.

²¹⁴² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Dickson'dan Sir H. Babington Smith'e 13.08.1920'de gönderilen mektup; aynı yerde Dickson'dan Bilinski'ye 16.08.1920'de gönderilen mektup.

²¹⁴³ Tom Tiddler veya Tommy Tiddler adlı bir oyuncunun mülkü olarak belirlenen alanı işgal eden diğer oyuncularını yakalamaya çalıştığı bir oyun.

İran, Mezopotamya ve Hindistan'daki menfaatlerimizin korunmasında, Türkiye'de kontrol edici bir güce sahip olmamızın şart olduğunun etkili bir şekilde Foreign Office'e bildirildiğine inanıyorum. F.O. ise meseleyi, politik veya ticari sorunlarla ilgileri olmayan ve konuyu askeri açıdan ele alan, Türkiye'ye büyük önem vermediğini söyleyen War Office'e taşıdı. L.G. Türkiye ile ilgili olarak rahatsız edilmek istemiyor gibi görünmektedir ve Avrupa dışında sadece Mezopotamya ve Filistin'e dikkat çekecektir. O, muhtemelen İstanbul'un ortak kontrolünden kaynaklanan "çıkamaz sokağı" fark ediyor ve her şeyden kurtulmak için Müttefikleri zorlamak ve İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini sağlayacak bir durum yaratma gayreti içinde olabilir.

Fransızlar ve İtalyanlar hemen hemen milliyetçileri (Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını kastediyor) destekliyorlar. Lloyd George, Türk Hükümeti'nin Antlaşmanın imzalanmasından itibaren iki ay içinde Milliyetçileri bastıramaması halinde İstanbul'un Türklere (lehine) kaybedileceğini resmen açıkladı. Lord Curzon da, yetkililerin İstanbul'u Türklere terk etme kararının en sonunda bir hata olduğunun kanıtlanacağını beyan ediyor.

Bizim hükümetimiz arkasında çok az bir Türkün olduğu Damad Ferid'i destekliyor. Türklerin çoğu milliyetçi hislerde ve Abdülhamid'in yöntemlerini benimsiyorlar. Mevcut hükümetin Milliyetçileri bastıramayacağı çok açık ve tek çözüm Milliyetçilerle bir anlaşmaya varmak. Fakat Lloyd George Yunanlıları, kibirli ve kışkırtıcı tavırlarında oldukça fazla cesaretlendiriyor gibi görünüyor... Benim kişisel inancım bunun nedeninin L.G'nin kayıtsızlığının dışında bir şey olduğu, ya da "bozguna uğramış" olarak gördüğü Türkleri sevmemesi. Burada duyduğum çeşitli şeylerden, Büyük Britanya ve Yunanistan arasında gizli bir donanma anlaşması olduğunu düşünmeden edemiyorum. Bu da Yunanistan'ın, Yakın Doğu'daki ihtiraslarında İngiltere'nin aktif desteğini sağlamak karşılığında, yine kurulmasına İngiltere'nin yardım edeceği bir donanmayla Doğu Akdeniz'de devriye gezerek, İtalya'nın Akdeniz'deki filosuna karşı onu dengeleyecek bir deniz filosu oluşturacağı fikridir. Bu, Lloyd George'un Akdeniz'de tutmak zorunda olduğu İngiliz askeri donanma gücünün düşürülmesini sağlayacaktır. Böylece Lloyd George, İşçi Partisi'ni (Labour Party) yatıştırarak ve Küçük İngiltereli tüm masraf kalemlerini azaltmış olacak. Eğer burada

özetlediğim durum ve Yunanistan ile gizli bir Antlaşma yapıldığına dair varsayımım doğrusa, o zaman geleceğimizi nasıl şekillendireceğiz?’²¹⁴⁴.

Bilinski'nin bu düşüncelerine Edwin Whittall de katılmaktaydı. Whittall'e göre de İngiltere kazandığı hakları Fransa, İtalya ve Yunanistan'a satmıştı. Onun da anladığı kadarıyla gizli anlaşmanın şartları bu durumu kanıtlamaktaydı:

“...Kendilerine ayrılan alanları kontrol eden güçler (Asyatik Türkiye'nin 3/4'ü), kendi vatandaşlarının çıkarlarını her zaman bizim zararımıza kollayabilirler. Biz tüccarlar bile dezavantajlı olacağız...Görünüm, İngiliz ticaretinin geleceği için karanlıktır...”²¹⁴⁵.

Oysaki Bilinski, Türkiye'deki çalışmalara devam etmek niyetindeydi. Özellikle de Türkler arasında popüler olduklarını düşünmekteydi, ancak istenmeyen olaylar tüm hesapları alt üst edebilirdi. Bu nedenle “yelkenlerini” yeni ticaret rüzgârlarına uyacak şekilde ayarlamaları gerekmektedir. O günlerde banka birleşmeleri, bir bankaya satılma vs şeklindeki düzenlemeler, bankalar arasında konuşulan şeylerdi. Bilinski de bu nedenlerle, Ionian Bank Ltd. ile yakın bir çalışmayı önermekteydi. Bu banka Yunanistan ve Yunan nüfuz alanları üzerinde çalışmaktaydı. Eğer Ionian Bank ile bir anlaşma zemini yakalanabilirse iki bankanın oluşturacağı sinerjiyle Türkiye, Ermenistan, Suriye ve belki de Mısır'da çalışma alanları yakalanabilecekti. İşte Bilinski'nin Londra'daki Dickson'a NBT için önerdiği gelecek ile ilgili planı böyle bir perspektif içermekteydi²¹⁴⁶.

²¹⁴⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Bilinski'den Dickson'a 18.08.1920'de gönderilen “Confidential” mektup.

²¹⁴⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Edwin Whittall'den Bilinski'ye 19.08.1920'de gönderilen mektup.

²¹⁴⁶ O günlerde “Banque de la Seine”de başkan ve aynı zamanda “Banque de la Méditerranée”de başkan yardımcısı olan Monsier Pissard (Dünyu Umumiye'de eski Fransız delegesi) Bilinski ile birkaç kez görüşmüş ve bankacılık alanında güçlerini birleştirerek, birlikte hareket etmeyi teklif etmişti. Banque de la Méditerranée'de Zacharoff'un yanı sıra Vickers'lar ve başka Yunanlıların da büyük bağları bulunmaktaydı. Pissard bu önerisinde belki de, NBT, Whittalls, Vickers ve Osmanlı Bankası (I.O.B) arasında kurulması düşünülen bir çalışma düzenlemesinden etkilenmişti. Pissard'ın A. Block'a söylediğine göre Banque de la Méditerranée için İstanbul'da çok fazla çalışma alanı bulunmamaktaydı, banka bu yüzden enerjisini Yakın Doğu, Yunanistan, Bulgaristan gibi yerlere yönlendirecekti. Bu yerlerde muhtemelen Türkiye'den daha geniş bir hareket alanı görünmekteydi. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Bilinski'den Dickson'a 18.08.1920'de gönderilen “Confidential” mektup.

ALTINCI BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI - MÜTAREKE YILLARI VE THE NATIONAL BANK OF TURKEY’NİN SONU

6.1. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında NBT

NBT savaş öncesinin diplomatik gerçekleri karşısında bankacılık alanında pek de ilerleme kaydedememiştir. Her ne kadar Sir Babington Smith’in kendi kişisel çabaları ve İstanbul’da hem Türkler hem de diğer çevrelerde sevilen bir şahsiyet olmasından dolayı banka tüm olumsuz koşullara rağmen iyi bir pozisyon elde etmişse de, başarılı olması için bunlar yeterli olamamıştı. Özellikle de bu süreçte kalkıştığı işlerde kendi hükümetinin engellerine takılan banka, ticari bankacılık işlerinde (başta hükümet kredileri) ciddi bir mesafe kat edememiş, bankanın en önemli girişimlerinden biri olan Mezopotamya petrol imtiyazı ise Foreign Office tarafından desteklenmediğinden hiçbir zaman gerçeğe dönüşmemiştir.

Bunların yanı sıra çok belirleyici bir neden olmasa da, bankanın müdüriyetine Kingham isminde Türklerden hoşlanmayan bir İngilizin tayin edilmiş olması da banka için bir sorun teşkil etmişti. Kingham kapasitesi ve ticari ilişkileriyle yeterli bir bankacı değildi²¹⁴⁷. Yine Genel Sekreter ve Başveznedarlık kadrolarında da bu işleri layıkıyla yapacak adamlar bulamamış olması bankanın işlemlerini beklediği kadar genişletemeyip, geliştirememesinde etkili olmuştu²¹⁴⁸. Sir H. Babington Smith’in de değindiği gibi Kingham, nitelikli bir personel olsa da, Türkler nezdinde istenen bir kişi değildi ve personel ilişkilerinde hiç de başarılı değildi. Bunun da etkisiyle olsa gerek banka hem İstanbul’da, hem de Türkler nezdinde iyi bir pozisyon yakalayamamıştı, bu açıdan Kingham’ın Smith’in yerini alması imkânsızdı²¹⁴⁹.

Ancak her şeyden öte NBT’nin kaderini şekillendiren ana nedenler; Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu temel zorluklar ve özellikle de I. Dünya Savaşı olmuştur.

²¹⁴⁷ I. Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla birlikte H. P. Kingham da İstanbul’dan ayrılmak zorunda kalmış ve bankanın müdürlüğünü geçici bir süreliğine A. H. Manoukian üstlenmiştir. O günlerde banka Nail Bey, Ahmed Cemal Bey ve L. Courdadji’nin çabalarıyla faaliyetlerini sürdürebilmiştir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File ‘Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924’, Bilinski’dan Dickson’a 16.10.1919’da gönderilen mektup; HBS 28 208 (7), E. Whittall’dan Babington Smith’e 21.05.1910’da gönderilen mektup.

²¹⁴⁸ Hasan Ferid, *age.*, 1918, s. 62-64.

²¹⁴⁹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith’dan Sir Ernest Cassel’e 11.09.1911’de gönderilen mektup, s. 332-333; Hasan Ferid, *age.*, 1918, s. 62-64.

Türkiye'nin stratejik gereksinimleri ve 20. yy'ın başlarında yaşanan toprak kayıpları devletin ekonomik amaçlara hizmet etmeyen birçok yatırımı yapmasını zorunlu kılmıştı. Osmanlı Devleti'nin askeri ve donanma harcamalarıyla zaten büyümüş olan bütçe açıkları savaş yılları ile birlikte büsbütün artmıştı. Türkiye'nin o günlerde ek kaynaklara büyük ihtiyacı vardı ve en belirgin kaynakları ise gümrüklerdeki ilave artışlar ve Temettü vergisinin²¹⁵⁰ yabancılar için uygulanmasıydı. Türkiye bu ilave gelirlere özgürce kavuşup, Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'nın doğal kaynaklarını işlemek için sağlam bir politika izlenebilseydi belki de ülkenin konumu birkaç yıl sonra önemli ölçüde iyileşebilirdi. Ne yazık ki o devirde Osmanlı Devleti ne gelirlerini özgürce artıracak durumdaydı, ne de doğal kaynaklarını ekonomiye kazandıracak bilgi ve kadrolara sahipti²¹⁵¹.

Böylece banka, önce Ocak 1911'de ve daha sonra da 1913 yılının ortalarında Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullar ve çeşitli iş girişimlerinden uzak tutulmak gibi zorluklarının etkisiyle Türkiye'den çekilme kararı almıştı. Ancak İngiliz Dışişleri bu bölgedeki stratejik çıkarları ve yakın dönem planları için bankanın faaliyetlerini sürdürmesini istemiş ve bu konuda onları ikna etmişti. Banka 1914 yılının ilk aylarında ise tekrar Türkiye'den çıkmaya karar vermiş ve tam hisselerini Selânik Bankası vasıtasıyla bir Rus bankasına devretmeye hazırlanırken, bu defa da savaşın çıkmasıyla bu girişimi de sonuçsuz kalmıştı. NBT'nin de bu olumsuz iktisadi koşullardan etkilenmemesi mümkün değildi.

Birinci Dünya Savaşı'na yakalanılması ise banka açısından en büyük talihsizliktir. Her şeyden önce banka, gelecekteki Türkiye planlarını ve konumunu ciddi ölçüde belirleyecek olan büyük projeleri savaşın çıkmasıyla birlikte terk etmek zorunda kalmıştır. NBT, bu yatırımlarda önemli bir payı garanti edip, kâr beklentilerini tam gerçekleştirmek üzereyken, umutları bir anda uçup gitmiştir. Savaş öncesinde Türk Hükümeti'nden büyük çabalarla elde ettiği alt yapı ihaleleri, hâlihazırda görüşmekte olduğu kontratlara ilişkin ön çalışmalar²¹⁵² hepsi terk edilmiştir. Üstelik bu projelerin bir

²¹⁵⁰ Temettü, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat reformlarının getirdiği bir vergiydi. Temettü, ticari kârların vergisiydi ve çoğunlukla tüccar ve zanaatkârlar tarafından ödenmişti. Yabancılar başlangıçta bu vergiden muaf tutulmuş, ancak daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda ikamet eden yabancılar Temettü Vergisi uygulamak için girişimlerde bulunulmuştur. Temettü vergisi 1906'da kaldırılmış ancak daha sonra I. Dünya Savaşı'nın başında yeniden yürürlüğe girerek, herhangi bir meslek sahibi yabancılar kadar kapsama genişletilmiştir. WEB_74. <https://www.revolvy.com/page/Temettu>, (17.09.2018).

²¹⁵¹ HBS 28 246 (3-4), H. Babington Smith'in 1913'te Türkiye finansı hakkında yazdığı memorandum.

²¹⁵² Bu konuda fazla bilgi için bkz. BOA. DH.İD.Dosya No: 88 Gömlek No: 10; BOA. İ.MMS.Dosya No: 147 Gömlek No: 13; BOA. İ. MMS.Dosya No: 154 Gömlek No: 4; BOA. İ. MMS.Dosya No: 169 Gömlek No: 1; BOA. İ.MMS. Dosya No: 157 Gömlek No: 4; BOA. İ.DH.Dosya No: 01482 Gömlek No: 31; BOA.

kısımında (Reşadiye, Docks&Arsenal şirketi) vadesi henüz gelmeyen hazine bonoları ve bazı projeler için yapılan masraflar nedeniyle banka, tahvil sahipleri ve müteahhitler karşısında çok zor durumda kalmıştır. Banka ayrıca, İngiliz Hükümeti'nin el koyduğu Reşadiye zırhlısı ve bunun son taksitinin yıllarca hesaplarda ciddi değer kaybına uğramış Türk Lirası cinsinden bekletilmesi nedeniyle Türk Hükümeti ile de sorunlar yaşamıştır.

Öte yandan Türklerin I. Dünya Savaşı'na dâhil olması tüm bankacılık sektörünü alt üst ederken, NBT'nin kredi ve mevduat hacmi de ciddi bir darbe almıştır. Piyasalarda iş hacmi zaten azalmışken, banka risk kaygısıyla neredeyse tüm müşteri taleplerinden uzak durmuştur. NBT bu dönemde yeni kredi tahsis etmekten çok, eskiden verdiği kredilerin tahsilatına önem vermiş, fakat bunlarda da büyük sorunlar yaşamıştır. Üstelik banka o denli çetin rekabet ortamında bin bir güçlükte açmayı başardığı Türk hükümet kredilerinde de benzer tablo ile karşılaşmıştı. Nitekim savaşla birlikte ölümcül bir mali felakete sürüklenen Türk Hükümeti bu süreçte yükümlülüklerini yerine getiremeyince, NBT'nin verdiği kredilerin geri ödemeleri de yapılamamıştı. Bu durum ise banka için tam bir felaketti; öyle ki NBT ödenmiş sermayesinden daha büyük bir kısmını kaybetmekle yüz yüze gelmişti. Hatta banka varlıklarındaki şiddetli değer azalmasını karşılamak üzere 325.000 sterlin tutarında bir karşılığı ayırmak zorunda kalmıştı²¹⁵³.

Tüm bunların yanı sıra NBT daha savaşın hemen başında, düşman ülke topraklarında faaliyet gösterdiği için yürüttüğü ithalat, ihracat vb ticari bankacılık işlemlerini durdurmak zorunda kalmış, hiçbir işlem yapamaz hale gelmiştir. Hatta savaşın çıkmasıyla birlikte NBT'nin düşman bölgeler sınırları içinde (İstanbul) faaliyet gösteriyor olması sermayesinin ve statüsünün sorgulanmasına bile yol açmıştır. NBT bu süreçte birçok güçlüğün arasında ayrıca İngiliz makamlarına da bir İngiliz bankası olduğunu ispat etmek zorunda kalmıştır. NBT yönetimi 15 Kasım 1918'de Foreign Office'e yazdığı bir mektupta konumunu şu sözlerle tekrar hatırlatmıştır:

“Bu banka, 1909 yılında, Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz ticaretini ve girişimini ilerletmek amacıyla Majesteleri'nin hükümetinin tam onayı ve teşvikiyle kuruldu. Banka, 1909/1914 yılları arasında kuruluşunun amaçlarını yerine getirmek için bir şeyler yapmıştı ve daha sonra İstanbul'da hüküm süren olumsuz etkiye rağmen

MV.Dosya No: 00174 Gömlek No: 00122; BOA. MV.Dosya No: 220 Gömlek No: 81; BOA. MV.Dosya No: 221 Gömlek No: 224; BOA. İ.DUİT.Dosya No: 187 Gömlek No: 18.

²¹⁵³ MEC Archive, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, L. W. Hawkins Official Supervisor'dan the Manager of Banque Privee Paris'e 02.11.1915'te gönderilen mektup; M. Kent, agm., 1975, s. 388-389; D. Mclean, agm., 1976, s. 297.

konumunu istikrarlı bir şekilde sağlamlaştırıyordu. Tabii ki savaşın patlak vermesi, faaliyetlerine bir son verdi, ancak yönetim kurulu değişen şartlarda mümkün olduğunca en kısa sürede çalışmalarına devam etmek için kaygılanıyor. Şunu da eklemem gerekir ki, bankanın kontrolünün bir an önce British Trade Corporation'a (İngiliz Ticaret Birliği) geçmesi için şu anda gerekli düzenlemeler de yapılmaktadır. Yönetim kurulunun bir temsilcisinin oradaki (İstanbul kastediliyor) ofisi devralması için bir süreliğine İstanbul'a gitmesine izni verilmesini rica ediyorum. Müdürlerim, mevcut durumda herhangi bir hükümet hesabını tutarak ya da başka açılardan bankacı olarak hizmet edip, Majesteleri'nin hükümetine yardım sunacak bir pozisyonda olmayı umuyorlar. Daha kesin düzenlemeler beklenmeden, hükümet tarafından onaylandığı takdirde British Trade Corporation'ın yöneticisi Mr. Dickson'ın erken bir tarihte İstanbul'a gitmesini istiyoruz. Mr. Dickson, Yakın Doğu hakkında kapsamlı bir bilgiye sahiptir. National Bank of Egypt'de müdür yardımcısı olarak çalıştığı Mısır'da, Yunanistan ve Türkiye'de uzun yıllara dayanan pratik bankacılık tecrübesine sahiptir. Bu nedenle hükümetin İstanbul'daki temsilcilerinin, şu anda Türkiye'de ortaya çıkan parasal ya da finansal birçok sorun hakkında ona danışmasının yararlı olabileceği düşünülmektedir''²¹⁵⁴.

İngiliz Dışişleri de bu görüşe katılmaktaydı; NBT, hakikaten yönetimi, sermayesi ve bankacılık misyonu ile her açıdan bir İngiliz bankasıydı. Bankanın yönetiminin Londra'nın elinde olması ve hissedarların çoğunluğunun İngiliz olması bunun en büyük göstergesiydi. Bu görüşler neticesinde banka, İngiliz Hükümeti'nce 30 Kasım 1914'te verilen özel izinle (restricted licence) Türkiye'deki faaliyetlerine devam edebilmiştir. Söz konusu lisans gereğince NBT, düşman bölge ilan edilen yerlerle ya da düşman bölgesinde bulunan herhangi bir kişiyle işlem yapamayacaktı. Ayrıca söz konusu izin kapsamında gerçekleştirilen tüm işlemler hazine tarafından görevlendirilmek üzere tayin edilecek Sir William Plender'ın gözetim ve denetimine tabi olacaktı. Bu yetkili İngiliz menfaatlerine aykırı olabilecek herhangi bir ödeme veya işlemin yapılmasını reddetmek için mutlak takdir yetkisine sahip olacaktı²¹⁵⁵.

²¹⁵⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, NBT R. Kay'den Foreign Office'e 15.11.1918'de gönderilen mektup.

²¹⁵⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 6 File 'N.B.T. Special Licence Trading with Enemy' unopened original wrapper, R. McKenna (One of His Majesty's Principal Secretaries of State)'den Home Office, Whitehall'a 30.11.1914'te gönderilen mektup; aynı yerde Edward Shortt'tan (One of His Majesty's Principal Secretaries of State)'den Home Office, Whitehall'a 18.02.1919'da gönderilen 270773/15-32 no'lu mektup.

6.2. İngiliz Hükümeti'nin Kamufrajında Bir Şirket: British Trade Corporation (İngiliz Ticaret Korporasyonu) ve NBT'nin B.T.C.'a Satılması

NBT'nin Londra'daki müdürü R. Kay'ın 15.11.1918'de Foreign Office'e gönderdiği bir mektupta belirttiği üzere banka Kasım 1918'de el değiştirmek üzereydi. Bankanın kurucusu ve en büyük hissedarı Sir Ernest Cassel kendi kontrolündeki 96.410 adet (£2.10 hisse başına) hisseyi British Trade Corporation'a²¹⁵⁶ satmak üzere anlaşmıştı. Cassel söz konusu hisseleri hisse başına 2.10 sterlin ödenmesi suretiyle devretmek isterken, British Trade Corporation'ın kurucularından ve yöneticilerinden Lord Faringdon ise NBT'nin 31.12.1919 tarihi itibarıyla varlıkları ve yükümlülüklerinin kesinleşmesi ve net hesabın buna göre yapılmasını uygun bulmuştu. Zira bankanın mevcut varlıkları, mevcut yükümlülüklerini 250.000 sterlinden daha fazla aşarsa o takdirde devredilen paylara tekabül eden orantılı bir kısmın Cassel'e ödenmesi lazımdı. Lord Faringdon bu işin vakit kaybedilmeden yapılmasını istemekteydi, zira NBT'nin karşısına çıkabilecek fırsatların Osmanlı Bankası'na gitmesinden korkmaktaydı²¹⁵⁷.

Çok geçmeden Sir Ernest Cassel elindeki hisseleri söz konusu kuruluşu devrederken, Baring'ler gibi NBT'nin hissedarlarından herhangi birinin hisselerini satmayı arzu etmesi halinde de belirlenen tarihten itibaren altı aylık bir süre boyunca bu hisselerin de aynı şartlarda satın alınmasını kabul ettirmişti. Ernest Cassel, British Trade Corporation ile başka önemli bir noktada daha anlaşmıştı; buna göre Cassel, 20 Mart 1914'te Selânik Bankası ile yaptığı sözleşmesinden dolayı Selânik Bankası'ndan gelebilecek herhangi bir hak iddiasına karşı da korunacaktı²¹⁵⁸.

²¹⁵⁶ British Trade Corporation İngiliz karakterini koruduğundan, yabancı kontrolünden muaftı. İngiltere başlıca ikametgâhı ve asli iş yeri olacaktı. Kuruluşun adresi; No. 13 Austin Friars, E. C. 2, Londra olarak gösterilmişti. Söz konusu kuruluş The National Bank of Turkey'nin birim değeri £10 olan 100.000 hissesinden 96,410'unu, yani neredeyse tüm hisselerini satın almıştı. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, Norton, Rose, Barrington & Co.'dan NBT London Manager'i R. Kay'e 06.06.1919'da gönderilen mektup; aynı yerde "Statutory Declaration re National Bank of Turkey"; Başka bir kaynakta satın alınan hisselerin 96.810 olduğu belirtilmiştir (£243.111). Bkz. The Economist, 14.02.1920, s. 335, BL, Newspaper Room.

²¹⁵⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Copies of correspondence to and from Ernest Cassel relating to Sale of Shares of the National Bank of Turkey', Lord Faringdon'dan 06-14.11.1918'de gönderilen mektuplar; aynı yerde A. G. M. Dickson'dan Cassel'e 25.11.1918'de gönderilen mektup.

²¹⁵⁸ Cassel ve Selânik Bankası müdürü E. Salem arasında NBT'nin 96.000 adet hissesinin devri ile ilgili 20.03.1914 tarihli anlaşma 19.12.1918'de iptal edilmiştir. Cassel de 24.12.1918'de, Selânik Bankası'nın kendisine verdiği 9,100 adet hisseye ait geçici sertifikayı söz konusu bankaya iade etmiştir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Copies of correspondence to and from Ernest Cassel relating to Sale of Shares of the National Bank of Turkey', Sir Ernest Cassel, British Trade Corporation ve Bank of Salonica arasında 21.11.1918, 19.12.1918 ve 24.12.1918 tarihlerinde geçen yazışmalar.

Diğer taratan savaşın ardından NBT'ye verilen lisans da 18 Şubat 1919'da "kısıtlamasız" bir lisans ile değiştirilmiş ve resmi supervisor da geri çekilmişti²¹⁵⁹. 27 Şubat 1919'da ise Türkiye ile ticari faaliyetlerin yeniden başlayabilmesi için İngiliz Ticaret Odası'ndan (Board of Trade) "Genel Lisans" çıkmıştı. Buna karşın NBT Londra'nın İstanbul'daki ofis ile bankacılık işlemlerine başlaması için ayrıca "Hazine Lordlar Komisyonu"nun da (The Lords Commissioners of His Majesty's Treasury) bir lisans düzenlemesi gerekiyordu. O sıralarda NBT de söz konusu Genel Lisansı (General Licence) dikkate alarak, müşterilerinden ithalat işlemleri için talimatları almaya başlamış, fakat ticaret kanalları henüz açılmadığından banka bu talimatlara cevap verememişti. Bunun üzerine NBT'nin Londra'daki müdürü R. Kay, Hazine'deki "Trading with the Enemy Branch, Treasury"²¹⁶⁰ (düşman ülke ticareti ile ilgili departman) departmanına; Türkiye'ye büyük gönderilerin hazırlanmakta olduğunu ve ithalata konu belgelerin hazırlanabilmesi için gerekli kanalların açılması sorununun acil bir hal aldığını bildirmişti²¹⁶¹.

Öte yandan o günlerde Osmanlı Bankası ve Banca di Roma, İtilaf Devletleri'nin bankaları olarak ayrıcalıklı bir konuma oturmuşlar, NBT'nin aksine müşterilerinden aldıkları dış ticaret işlemlerine dair talimatları rahatlıkla yerine getirmeye başlamışlardı. NBT ise sembolik olarak Osmanlı statüsünde bir banka konumunda olduğundan döviz transferlerinde kısıtlamalara tabi tutulmaktaydı. Hatta o günlerde bankanın müşterisi J. W. Whittall Company'nin American Grain Corporation, New York şirketinden yaptığı un ithalatına ait \$50.000'lık ithalat bedeli Amerikalı şirkete ödenememiş, "*Office of Alien Property Custodian*" (Yabancı Mülkiyet Sorumlusu Ofisi)²¹⁶² tarafından alıkonulmuştu. Daha da kötüsü, Banca di Roma, NBT'nin bir düşman bankası olduğu gerekçesiyle herhangi bir ödeme emrini veya telgraf transferlerini kabul etmeyeceğini bildirmişti. Osmanlı Bankası da NBT ile aynı pozisyonda olmakla birlikte, açıkça saldırmasa da, NBT'nin özel kısıtlamalar altında olduğu izlenimini dolaylı olarak teşvik etmekteydi.

²¹⁵⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, Memorandum.

²¹⁶⁰ "Trading with the Enemy Branch, Treasury"; Düşman Ülke Ticaret Yasasına dayanarak yapılan ticareti yönetmek ve kolaylaştırmak için İngiliz Ticaret Kurulu ve İngiliz Hazine departmanınca ortaklaşa kurulan bir birimdi.

²¹⁶¹ MEC Archive, Box 2, No. 6 File 'N.B.T. Special Licence Trading with Enemy' unopened original wrapper, NBT London'dan The Secretary Trading with the Enemy Branch, Treasury Chambers, Whitehall'a 27.02.1919'da gönderilen mektup.

²¹⁶² Office of Alien Property Custodian, I. Dünya Savaşı sırasında ve yine II. Dünya Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti bünyesinde bulunan ve ABD düşmanlarına ait olan mülklere düşman mülkiyetinin koruyucusu olarak hizmet veren bir makamı.

Şayet bu kısıtlamalar kaldırılmazsa yerel pazar hiçbir kısıtlamaya maruz kalmayan İtalyan, Fransız ve Amerikalılar tarafından ele geçirilecekti. Bu esnada İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri bankaya her koşulda yardım etmeye hazırken, garip bir biçimde Londra'daki yetkililer meseleleri anlaşılabilir bir şekilde ağırdan almaktaydılar.

Anlaşılabileceği üzere banka daha önceki yıllarda olduğu gibi savaş sonunda da yine Osmanlı Bankası başta olmak üzere İngiltere'nin müttefiklerinin bankaları tarafından acımasız bir rekabete maruz kalmıştı²¹⁶³. Neyse ki NBT'nin Londra ile yazışmalarından birkaç gün sonra Foreign Office, American Grain Corporation'a ait olan ithalat bedelinin ödenmesini onaylarken, Londra'daki Treasury Chambers da İngiltere ile Türkiye arasındaki para transferleriyle sınırlı olması kaydıyla bu türden işlemlerin yerine getirilebileceğini bildirmiştir. Buna göre NBT İstanbul tarafından açılacak olan "irrevocable"²¹⁶⁴(dönülemez) akreditiflerin (LC) ithalat bedelleri İngiltere'deki ihracatçı firmaya NBT Londra aracılığıyla ödenebilecekti. Söz konusu ithalat bedelleri NBT İstanbul tarafından müşteriden tahsil edilecek ve daha sonra da NBT Londra hesabına alacak kaydedilecekti²¹⁶⁵.

6.2.1. İşgal Yıllarında İtilaf Devletleri Arasında Artan Rekabet ve NBT

NBT işte böylesine uluslararası rekabetin kızıştığı bir ortamda British Trade Corporation'a ²¹⁶⁶ satılmış, eskisinden daha aktif bir şekilde İngiltere'nin Yakın Doğu'daki çıkarlarının en önemli takipçilerinden biri haline gelmişti. British Trade Corporation ise dünyanın herhangi bir yerinde ticaret ve bankacılık faaliyetlerini

²¹⁶³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Bilinski'den Lord Faringdon'a 27.03.1919'da gönderilen mektup.

²¹⁶⁴ İngilizce tanımı "Irrevocable Letter of Credit" (LC) olan ve Türkçe'de Gayri Kabili Rücu veya dönülemez akreditif olarak bilinen akreditif türüdür. Gayri Kabili Rücu Akreditif ihracatçı açısından güvenli bir ödeme yöntemidir. Çünkü ihracatçı kendisinden istenilen şartları yerine getirdiği sürece mal bedelinin ödeneceğinden emindir.

²¹⁶⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Foreign Office Gerald Spicer'dan 27.03.1919'da British Trade Corporation'a gönderilen mektup; MEC Archive, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, The Secretary Trading with the Enemy Branch, Treasury Chambers, Whitehall'dan NBT London'a 17.03.1919'da gönderilen mektup; MEC Archive, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, The Secretary Trading with the Enemy Branch, Treasury Chambers, Whitehall'dan NBT London'a 23.04.1919'da gönderilen mektup.

²¹⁶⁶ NBT London Ofisi, Cornhill, E.C. 3, London adresinden 25 Aralık 1923 tarihinde muhtemelen kira maliyeti dikkate alınarak 13-14 Austin Friars E.C.3 adresine taşınmıştır. Çünkü NBT, E.C.3, 50, Cornhill adresinde £1.800 kira öderken, 13, Austin Friars adresinde British Trade Co. ile aynı çatı altında olacağından kira maliyeti olmayacaktı. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, NBT London'dan British Trade Co.'a Temmuz 1923'te gönderilen mektup; aynı yerde National Provincial and Union Bank of England Limited'den NBT London'a 23.07.1923'te gönderilen mektup.

sürdürmek amacıyla 21 Nisan 1917’de “Royal Charter” (Kraliyet İmtiyazı) belgesiyle kurulmuş yarı resmi bir İngiliz kurumuydu. İngiliz Hükümeti, British Trade Corporation’ı Yakın Doğu’daki İngiliz ticaret ve sanayi çıkarlarını geliştirmek amacıyla NBT’yi satın almakla bizzat görevlendirmişti. Banka, British Trade Corporation’a satıldıktan sonra bu yeni dönemde pozisyonunu güçlendirmiş, çok daha önemli bir hale gelmişti. Çünkü artık bankanın arkasında Bank of England ve İngiliz Hükümeti çok net bir şekilde bulunmaktaydı.

Bu kuruluş 1919 yılında çok agresif bir şekilde Yakın Doğu ve Balkanlarda İngiliz çıkarlarını geliştirmeye çabalamıştı. British Trade Corporation’ın o tarihlerde Danzig, Batum, Belgrad ve Güney Rusya’da da şubeleri bulunmaktaydı. Şirketin ayrıca o yıllarda NBT’den başka yan kuruluşları daha vardı; bunlardan biri; Batum, Güney Rusya, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Bağdat, Yunanistan, Mısır ve Sudan’da şubeleri olan “*Levant Company*” idi. Bu yarı-resmi İngiliz kurumu tanınmış acenteleri sayesinde yurtdışında kazanılacak olan prestij ve bağlantılara çok önem vermişti. Şirketin ilgisinin olduğu diğer kurumlar ise “*The Trade Indemnity Company*”, “*Anglo-Brazilian Company*”, “*Agency Company*” ve “*Portuguese Trade Corporation*” idi. British Trade Corporation’ın bu yıllardaki ana hedefi; denizaşırı ülkelerde ticaretin genişletilmesi olurken, özellikle de geçmişte İngiliz çıkarlarının bir miktar ihmal edildiği bölgelerde aktif olmaya özen gösterilmişti²¹⁶⁷.

İngiliz Hükümeti’nin himayesindeki BTC’nin başlıca misyonlarından biri ise; işgal altındaki Osmanlı ülkesinin diğer Müttefik devletlerle paylaşımında İngiliz çıkarlarını korumaktı²¹⁶⁸. Çünkü 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra Müttefik devletler işgal döneminin nimetlerinden sonuna kadar istifade etmek için amansız bir mücadele içine girmişler, British Trade Corporation da İngiliz çıkarlarının peşine düşmüştü. Fransız şirketleri savaş öncesi ayrıcalıklarını sürdürmeye çalışırken, İtalyan şirketleri yeni ayrıcalıklar elde etmenin gayreti içindeydi. Ancak Osmanlı Hükümeti ile müttefik ve tarafsız devletlere tabii şirketler arasında yapılan sözleşmeler hakkında tam bir belirsizlik hâkimdi. İşgal yönetimi müttefik şirketlerine karşı son derece

²¹⁶⁷ The Economist, 14.02.1920, s. 335, BL, Newspaper Room.

²¹⁶⁸ British Trade Corporation savaşın sonradan Anadolu topraklarında adeta İngiliz Hükümeti’nin resmi bir organı gibi görev yapmış, daima İngiltere Savaş Bakanlığı ve İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliği ile bağlantı halinde kalarak, İngiliz Hükümeti’nin yönergeleri doğrultusunda hareket etmiştir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File ‘Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920’, R. Kay’den Sir Charles Harris’e (Assistant Financial Secretary, War Office) 28.06.1920’de gönderilen mektup; aynı yerde Bilinski’den Dickson’a 12.08.1920’de gönderilen mektup.

esnek bir tutum sergilerken, özellikle mali alanlarda aldıkları kararlarla müttefik şirketlerini teşvik etmişlerdi. İttifak Devletleri'nden bazı şirketler ise Türkiye'den ayrılmak istememekteydi. Bunun üzerine Yüksek Komiserler 21 Ağustos 1919'de Osmanlı Hükümeti'ne savaşın ilanından beri bahşedilen ayrıcalıkların geçersizliğine dair bir nota göndererek, bu durumu protesto etmişlerdi. Hazırlanan nota Müttefik hükümetleri ve Paris Konferansı tarafından da tasvip edilmişti. Bu gelişmelerden sonra İtilaf Devletleri şirketleri, Osmanlı Devleti'ndeki maden, orman, liman, tersane, demiryolu gibi ayrıcalıkları paylaşmak için adeta sıraya girmişlerdir. Osmanlı Seyri-Sefain İdaresi (İdare-i Mahsusa) ayrıcalığını elde etmek için bir Fransız şirketi, Mezbaha ve diğer belediye işlerindeki ayrıcalık elde etmek için İtalyan ve Fransız Şirketleri, Ergani maden yatakları için yine başka bir Fransız grubu girişimlerde bulunmaktaydı²¹⁶⁹.

Öte yandan İngiliz, Fransız ve İtalyan şirketleri, Zonguldak ve Ereğli havzalarında bulunan kömür sahaları için de kıyasıya bir mücadele içine girmişlerdi. İtalyanlar, Zonguldak ve Ereğli'deki kömür madenlerinin 2/3'ünün imtiyazını ele geçirmiş, bunu duyan İngilizler, İtalyanların tüm imtiyazları ele geçirmeye çalışmalarından dolayı büyük kızgınlık duymuşlardı²¹⁷⁰.

Fransızların tavırları ise hiç de dostane değildi. Fransa İngiltere'yi, Türkiye'nin bölünmesini talep etmekle suçlayıp, Türkler lehine muazzam bir propaganda yürütmeye başlamıştı. Fransız basını da İngiltere'nin Türkiye'deki politikasıyla ilgili olarak ağız bozuk makaleler yayınlanmaktaydı. Bilinski'ye göre bu gelişmeler eğer Türkiye'de bir İngiliz-Fransız ortak yönetimi söz konusu olursa hiç de iyiye alamet olmayacağına bir göstergesiydi. İngilizler ayrıca, Fransız Hükümeti'nin demiryolları ve bayındırlık alanlarında Osmanlı Hükümeti ile gizli antlaşmalar yapmış olmasından da şüphelenmekteydiler²¹⁷¹.

Bu arada Amerikalılar da savaş sonrasında hayırseverlik kisvesi altında Osmanlı piyasasına girmeye çalışmaktaydılar. Birçoğu görünürde “Yardım” ya da “Kızıl Haç” amaçlı olsa da, tümü ticari misyonların üyesiydiler. Hayırsever örgütler (charity) ticaretle bağlantılı olduklarını açık bir şekilde itiraf ediyorlardı. Önemli sayıda Amerikalı

²¹⁶⁹ A. Bozkurt, agt., 2009, s. 751.

²¹⁷⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. [no.] 2 1919' - [DIV & Tab. No. 17-6], Anglo-American Trade Rivalry, Confidential Notes.

²¹⁷¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], S. de Bilinski'den Dickson'a 19.09.1919'da gönderilen “Strictly private” mektup; A. Bozkurt, agt., 2009, s. 752-753.

Türkiye'ye gelirken, Türkiye'deki ana örgütleri Kızıl Haç (Red Cross), Amerikan Y.M.C.A. (Young Men's Christian Association / Genç Hristiyan Erkekler Birliği)²¹⁷² ve Ermenistan Yardım Komitesi idi. Komite tarafından kiralanan vapurlar, New York'tan İstanbul'a geliyor ve gemilerin kargolarında maliyet fiyatıyla satılmak üzere, tarım aletleri, dikiş makineleri, pişirme gereçleri, sobalar, ev eşyaları bulunuyordu. Bunların arasında belli miktarlarda ilaç ve şuruplar da vardı ki bunlar dağıtılacak ve yardım çalışmalarını temsil edecekti. Onlar malları ucuza ithal edip, satarak insanlığa hizmet ettiklerini söylüyorlardı. Oysaki "yardım" görünümlü tüm bu faaliyetlerdeki gerçek amaç; Amerikan mallarının reklamını yapmak ve fiyat kırarak pazarı ele geçirmektir. Aynı şekilde Y.M.C.A.'nın da ticari bir tarafı vardı. Bu kuruluş ise bazı Amerikan üreticileri ile iş birliği içindeydi. Amaç; İstanbul ve Küçük Asya'nın fotografik filmlerini çekmek ve Amerikalı üreticilere yerel şartlar ve ihtiyaçlar hakkında fikir vermektir. Ayrıca Amerikan mallarını gösteren filmler, bunların kullanımını ve satışını teşvik etmek için Türkiye'de sergilenecekti.

Gelişmeleri dikkatle izleyen İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Bristol Mayıs 1919'da, aralarında NBT'nin İstanbul'daki yöneticilerinin de olduğu bir toplantıda ABD'nin İngiltere'ye karşı düşmanca tavırlarına dikkat çekerek, bunun nedenlerini açıklamıştı. Buna göre; ABD'nin, İngiltere'ye düşmanca tavırlarının asıl nedeni; İngiltere'nin İran ve Mezopotamya petroleri üzerindeki kontrolüydü. Bunun yanı sıra British Trade Corporation'ın varlığı da ABD'yi rahatsız etmekteydi. Çünkü British Corporation'ın arkasında Bank of England vardı. İngiliz Hükümeti de Anglo-Persian Petrol Şirketi'nin %51 hissesinin sahibiydi. Anglo-Persian Oil Company son birkaç hafta içinde, Bakü petrollerinin de en değerli hisselerini satın almıştı. Bundan böyle İngiltere'nin petrol üzerindeki kontrolü muhtemelen iddia edilenden çok daha kapsamlı

²¹⁷² YMCA (Young Men's Christian Association / Genç Hristiyan Erkekler Birliği) 1844'te Londra'da George Williams önderliğindeki 12 genç adam tarafından kurulmuştur. İngiltere ve Amerika'daki misyoner teşkilatları sayesinde kısa sürede teşkilatlanmış ve kadınlar arasında faaliyet göstermek için de 1857'de YWCA (Young Women's Christian Association) kurulmuştur. YMCA İstanbul'da 1881'de Robert Kolej'in içerisinde yapılmış ve Amerikan misyoner faaliyetlerinin bir uzantısı olarak çalışmıştır. Ancak YMCA'nın Dünya Kurulu, Robert Kolej içerisindeki YMCA oluşumunu ancak 1900 yılında tanımıştır. YMCA'nın başlıca iki amacı olmuştur; birincisi, Hristiyanlara Hristiyanlığı öğretmek, diğer devletlerin himayesindeki Hristiyanları korumaktır. İkincisi ise, Hristiyanlığın Protestan mezhebini yaymak olmuştur. Özellikle işgal yıllarında etkinliklerini artıran YMCA, Rumlar ve Ermeniler için Türkler aleyhine propaganda yapılan merkezlere dönüşmüştür. İşgal yıllarında etkinliğini artıran örgüt İstanbul'un yanı sıra gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı İzmir ve Adana'da da şubeler açmıştır. YMCA Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bulunuş amacını ise; yabancı dil eğitimi, konferans, jimnastik, tenis, müzik vb etkinlikleri geliştirmek olarak açıklamıştır. "*Cemiyet kendini insani bir kuruluş olarak tanısa da, dönemin önde gelen münevverleri buna pek inanmamıştır*". Bkz. Resul Çatalbaş, "YMVA'nın Türkiye'deki Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55:1, 2014, s. 101-122. https://www.wikizero.com/tr/Young_Men%27s_Christian_Association, (07.05.2019).

olacaktı. İngiltere'nin petrol tekellerinden şikâyet edilen bir ortamda ABD'nin bu kurumlara karşı düşmanca tavrı açıkça Büyük Britanya'ya yönelik olmaktadır²¹⁷³. Amiral Bristol Türkiye'deki ABD propagandası için ise şöyle düşünmekteydi:

“İngiltere'nin her halükarda, gelecekteki refahı ve varoluşu için yeni pazarlar geliştirmesi gerekiyor, Türkiye bunlardan biridir. Türkiye'de elde ettiğimiz fırsatların tüm avantajlarından yararlanıyormuyuz? Bugün Amerikalıların, Almanya'nın yerini alarak, dünyadaki en tehlikeli rakiplerimiz olduklarının farkındamıyız? Amerikalılar tıpkı Almanların yaptığı gibi ilkesiz ve kararlılar... ABD sadece Almanya'nın kaybettiği pazarlar için değil, dünya pazarları için de cesur bir teklif veriyor. En son savaşa girdiklerinde, ilk olarak ondan (savaşın getirdiği sorumluluklardan) kurtulmaya özen gösteriyorlar. İngiltere, düşman ülkelerde düzeni koruma konusunda üstüne düşen tüm sorumluluğu taşıyor, büyük askeri ve deniz kuvvetleri için büyük masraflara katlanarak, amaca hizmet etmenin ekonomik dezavantajlarını yaşıyor. ABD ise bu türden hiçbir şey yapmıyor... Türkiye'yi örnek olarak alırsak; ABD, asker yerine ticari gezginler gönderiyor...”²¹⁷⁴.

Anlaşılabacağı üzere ABD savaş sırasında İngiltere'nin müttefiki olsa da, İngiltere bu gücün dostça olmayan tavırlar sergilediğini düşünmekteydi. İstanbul'daki İngiliz yetkililere göre; ABD eski Osmanlı topraklarında ticari üstünlük kurma iddiasıyla ortaya çıkan ve bu uğurda her yolu deneyen tehlikeli bir rakipti. Hatta bu rakip tüm dünya pazarlarında büyük bir çekişmeye yol açmıştı.

6.2.2. İngiliz Ticaret Propaganda Kampanyası (English Trade Propaganda Campaign)

İlerleyen zamanlardaki gelişmeler İngiliz Hükümeti'nin, Amiral Bristol'ün Mayıs 1919'da işaret ettiği tehlikeleri dikkate aldığını göstermektedir. Nitekim İstanbul Yüksek Komiserliği'ne bağlı Ticari Sekreterlik (Commercial Secretary) 1920 ortalarında Türkiye'de İngiliz ticaret propagandası başlatmak için oldukça iddialı bir program hazırlamış ve hararetle bir çalışma başlatmıştır. İngiliz Yüksek Komiserliği'nin bu projesinde Türkiye'deki İngiliz tüccarlarına ait ihracatların NBT tarafından sonuçlandırılması tasarlanmıştır. NBT de geçmişte İngiliz ticaret propagandası söz konusu

²¹⁷³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. [no.] 2 1919' - [DIV & Tab. No. 17-6], Anglo-American Trade Rivalry, Confidential Notes.

²¹⁷⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. [no.] 2 1919' - [DIV & Tab. No. 17-6], Anglo-American Trade Rivalry, Confidential Notes, 30.05.1919, S. C. Wyatt.

olduğunda, bizzat kendisi veya aracıları vasıtasıyla İngiltere'deki firmalarla, İstanbul'daki firmaların temasını sağlayan banka olduğunu, yeni konjonktürde de resmi olarak talep edilmesi halinde, İngiliz ticaret propagandası için bir İngiliz Ticaret propaganda bürosu kurmaya hazır olduğunu bildirmişti.

Kaldı ki NBT eski günlerinde, yani Cassel'in elindeyken de zaman zaman Fransızların kontrolündeki Osmanlı Bankası ile iş birliği yapmaya hazır olsa da şüphesiz ki banka her zaman için İngiliz çıkarlarını ön planda tutmuştu²¹⁷⁵. Hatta Bilinski o sıralarda American National City Bank'ın da yaptığı gibi; Türkiye hakkında sürekli olarak ekonomik, finansal, endüstriyel vb bilgileri toplayan ve belli periyodlarla Türkiye'deki ve yurtdışındaki müşterilerini sürekli bilgilendirecek özel bir departman kurulmasını da önermişti. Bu departman İstanbul'da ve Türkiye'nin iç bölgelerinde Ticari Sekreterlik (Commercial Secretary) tarafından İngiliz ticaretini canlandırmak ve İngiliz ticari mallarının reklamını yapmak üzere planlanmış "*Ticaret Propaganda Kampanyası*" (English Trade Propaganda Campaign) ile iş birliği halinde çalışabilirdi. Bilinski, Anadolu'daki belli başlı tüccarların bir listesini bu örgüte vermeyi taahhüt ederek, bu isimlerin bankanın aracısı olmasını teklif etmişti. Bu toptancı tüccarlar, en uzak bölgelere ulaşmak ve müşterileri aracılığıyla İngiliz ticaret propagandası yapmak için en iyi şekilde donatılmış olacaktı.

Anadolu'nun iç kısımlarında şartlar daha istikrarlı hale gelince de banka buralarda büyük bir şube ağı oluşturacaktı. Binlerce ticari katalog, poster vs ise bu ofislerde ve kasabaların demiryolu istasyonu gibi önemli yerlerinde sergilenecekti. Türkiye ile ticarete ilgi duyan İngiliz firmaları da Türkçe, Yunanca ve Ermenice dillerinden ürün kataloglarını hazırlamaya bir an önce ikna edilmeliydi. Ayrıca Fransızca katalogların İngilizce kataloglardan daha fazla kullanılacağı öngörüldüğünden Fransızca kataloglar da bastırılmıyordu. Bu projede NBT'nin asli görevlerinden biri de; İngiliz firmalar ile Türkiye'nin iç kesimlerindeki yerel alıcılar arasındaki ödemelerin sonuçlandırılmasını sağlamak ve İngiliz firmalara ödeme garantisi vererek (teyitli akreditif ya da avallı poliçe işlemleri) ticareti cazip hale getirmek, kolaylaştırmak olacaktı. İstanbul'daki Yüksek Komiserlik (High Commission) bünyesinde bulunan Ticari Sekreterlik (Commercial Secretary) departmanı barışın imzalanmasından sonra bu projeyi hemen hayata geçirecek

²¹⁷⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', Memorandum on Staff Minute Sheet from Commercial Secretary to High Commission on Trade Propaganda Campaign dated May 7th, 1920.

ve bu yolla Türkiye pazarındaki İngiliz ticareti belirgin bir şekilde etkili hale getirilecekti²¹⁷⁶.

Kaldı ki NBT savaştan sonra keşifler ve araştırmalar yapmak üzere Türkiye'ye gelen İngiliz iş adamlarına yardımcı olmaya başlamıştı. Bunlardan biri de İngiltere'de ünlü bir maden firmaları olan Mining Engineers, Messrs. Bewick Moreing & Co. idi. Firmanın temsilcilerinden Captain A. H. Moreing'in Eylül 1919'daki Türkiye seyahati sırasında kendisine yardımcı olunması için bizzat başkan Dickson tarafından NBT İstanbul müdürü Bilinski'ye direktif verilmişti²¹⁷⁷.

Ticari Sekreterlik (Commercial Secretary) tarafından diğer rakiplere karşı da bazı önlemler alınması düşünülmüştü. Bu önlemler ise İngiliz ihracatçıları zararına karşı güvence altına alacak olan ihracat kredileri/ticaret sigortaları idi. İngiliz ihracatçıları bu türden garantiler sayesinde banka adına çalışan Türkiye'deki alt-temsilci şeklindeki toptancı satıcılara (mümessillere) İngiliz ticaret propagandası için önemli bir indirim verebilecekti²¹⁷⁸. Kaldı ki NBT'nin hisselerinin çoğunluğunu elinde bulunduran British Trade Corporation iki yıl önce kurduğu bir şirketle milyonlarca sterlin değerinde mal ihracatı yapılmasını sağlamıştı. Bu şirketin küçük tüccarlar için büyük ölçüde faydalı olacağı beklenirken, uyguladığı politikalarla büyük İngiliz üreticilere de yarar sağlamıştı²¹⁷⁹.

6.2.3. General Milne'nin Türkiye'nin Paylaşımı Hakkında Bilinski'ye Aktardığı Görüşler

İlginç bir tesadüftür ki Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'yi başlatmak amacıyla Sivas Kongresi'ni topladığı günlerde General Milne de Türkiye'nin paylaşımı hakkında NBT'nin İstanbul'daki yöneticisi Bilinski ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmeye ait tutanak Bilinski tarafından "çok özel" başlıklı bir mektupla Londra'daki British Trade Corporation'un başkanı Dickson'a gönderilmişti. Çünkü İngiltere'nin

²¹⁷⁶ MEC Archive, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', Bilinski'den Dickson'a 08.06.1920'de gönderilen mektup; aynı yerde "Staff Minute Sheet- Proposed Trade Propaganda Campaign", The Office of British High Commission, İstanbul, Commercial Secretary, 07.05.1920; aynı yerde Memorandum Re Trade Propaganda Campaign.

²¹⁷⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. [no.] 2 1919' - [DIV & Tab. No. 17-6], Dickson'dan Bilinski'ye 01.09.1919'da gönderilen mektup.

²¹⁷⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', Memorandum re Trade Propaganda Campaign.

²¹⁷⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', Memorandum on Staff Minute Sheet from Commercial Secretary to High Commission on Trade Propaganda Campaign dated May 7th, 1920.

gelecekteki Türkiye planları bu topraklarda şubeler açmak ve büyümek isteyen NBT açısından da çok önemliydi.

General Milne; Anadolu'nun ve İzmir'in sadece ticari açıdan değil, özellikle İran'la yapılan anlaşma ile bağlantılı olarak (yani petrol ile ilgili), stratejik ve diğer sebeplerden dolayı çok önemli olduğunu düşünmekteydi. Milne, "*Türkiye'nin güneyine ve batısına hâkim olamadıkça ne İran petrollerini kontrol edebiliriz ne de Hindistan'daki Müslümanları sakinleştirebiliriz*" demekteydi. Milne, Ermenistan ve Suriye hariç, İzmir'in de dâhil olduğu Küçük Asya için bir mandaterlik oluşturmaları gerektiğini düşünmekteydi. Ona göre Ermenistan bir eşek arısı yuvasıydı ve uzak durulması gerekmekteydi. Ancak Amerikalılar tarafından ele alınmalıydı, fakat Milne, Amerikalıların yöntemlerini de çok şiddetli bir şekilde eleştiriyordu. Milne, her ne kadar Fransızların kendilerine bırakılan şeyi berbat hale getireceğini biliyorsa da, Suriye'nin de Fransızlara sorunsuzca verilmesi gerektiğini düşünüyordu.

General Milne'nin Türkiye'yi kontrol etme planı ise çok basitti; Küçük Asya'da askeri bir işgal değil, Lord Cromer'in yönetimi altındaki Mısır işgaline benzer bir İngiliz kontrolü önermişti. Türk görevlileri seçecek ve yönetecek kesinlikle birinci sınıf İngiliz birkaç yönetici atanmalıydı. Türkler sözde kendilerini idare edeceklerdi, ancak arkasındaki güç, onların doğru şekilde çalıştığını görecekti. Düzeni sağlamak için Türklerden yeterli bir polis gücü alınmalıydı. Türklerle doğru dürüst muamele edilir, iyi ücret ödenir ve dinsel önyargılarına müdahale edilmezse, düzenin korunması için en iyi (beşeri) malzemeyi sağlarlardı. Bu görüşünü Türklerle yaptığı konuşmaların bir sonucu olarak oluşturamamış, yakın mesafede yaptığı çalışmaların sonucunda bu kanaate ulaşmıştı.

General Milne'ye göre Yunanlılar, Küçük Asya'da "mandatör" bir güç oldukları sürece bu bölgedeki dertler ve gerilla savaşları bitmeyecekti. Daha da kötüsü daha önce hiç olmadığı kadar kötü bir durum ortaya çıkacaktı. Yunanlılara İzmir işiyle ilgili nasıl bir aklama yapılırsa yapılsın, İzmir'e yerleşen Yunanlılar buraları doğru bir şekilde idare edememekteydiler ve bu yüzden de tarihsel düşmanları Türkleri yönetecek durumda değillerdi. Hatta Yunanlılar öncekilerden (Osmanlı) daha kötü bir yönetim sergilemekteydiler, bunun bir örneği Aydın'da yaşananlardı. Zira İngiliz subayları olayları izlemek için Aydın ilçesine gittiklerinde kavga sona ermişti.

General Milne, The Times'ın İstanbul muhabiri Philip Perceval Graves²¹⁸⁰ tarafından yazılan makaleleri çok sert bir şekilde reddetmişti. Buna göre Graves ön yargılıydı ve gerçek durumu resmetmiyordu. Milliyetçi bir bakış açısıyla, “*ne de olsa, savaşı biz kazandık*” diyerek, durumu özetlemekteydi. Oysaki Milne, büyük fedakârlıklarla savaşı kazandıklarını, ancak müttefikleri olan “*sözde*” dostlarının onları hayal kırıklığına uğratarak, onları alt etmekten mutluluk duyacaklarını da söylemeden edemiyordu. General Harbord'ın Anadolu'daki misyonuna da değinerek, onun bazı sözlerine de kızgınlık duymaktaydı. Zira General Harbord, İngilizlerin sahte beyanlarla ve birtakım bahanelerle özgür bir ülke olan Türkiye'de kontrolü ele geçirdiklerini ifade etmekteydi²¹⁸¹.

O sıralarda Başbakan Lloyd George, Dışişleri Bakanı Lord Curzon gibi önde gelen İngiliz devlet adamları da Milne gibi Amerikan dostluğuna şüpheyle bakmaktaydılar. Nitekim Ocak 1919'da İngiliz politikasının hedeflerinden biri; Filistin ve çevresini Amerika Birleşik Devletleri'nin yetki sahasına bırakmak olurken, Aralık 1919'daki toplantıdan sonra Lloyd George ve Curzon, Filistin'de Amerikan mandasını destekler tarzdaki görüşlerini değiştirmişlerdi. Bu toplantı ile ilgili olarak Lloyd George'un yorumu; Amerikan varlığının İngiliz çıkarlarını tehdit edebileceği yönündeydi:

*“Filistin'e gelince, başta Birleşik Devletler'e güvenmek yanılsiyken artık fikir değiştirmişlerdir. Bu zaten Mısır, Arabistan ve Mezopotamya'daki karmaşık çıkarlarımızın tam ortasına yeni ve alışılmadık bir güç yerleştirilmesi demek olurdu. İngiliz idaresiyle ilgili şikâyeti olan herkes yüzünü bir an önce Birleşik Devletlere dönecek ve o da işe karışmak için çok sabredemeyecektir”*²¹⁸².

²¹⁸⁰ Philip Perceval Graves, 1908-1914 yılları arasında The Times'ın İstanbul muhabiri olarak çalışmıştır. Oxford Üniversitesi mezunu olan Graves, I. Dünya Savaşı çıkınca İngiliz vatandaşı olduğundan savaş nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak zorunda kalmıştır. 1915-1919 yılları arasında Orta Doğu'daki İngiliz ordusunda görev yapmıştır. Kahire'deki Arab Bureau'da ordu istihbaratı şefi olarak, T. E. Lawrence ile birlikte çalışmış, savaş bittikten sonra Haziran 1919'da, tekrar İstanbul'daki işinin başına dönmüştür. Yunanistan, Suriye ve Filistin'de üstlendiği bazı özel görevlerin yanı sıra, 1922'nin sonuna kadar gazetenin İstanbul muhabiri olarak çalışmıştır. Bkz. Ebru Boyar, “Savaş ve Basın: Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ve İngiliz The Times Gazetesi (1919-1922) (War and Press: Turkish National Liberation War and the British The Times Newspaper (1919-1922))”, *METU Studies in Development, ODTÜ Gelişme Dergisi*, 36 (Aralık) 2009, s. 291-324, [https://www.academia.edu/8063226/Sava%C5%9F_ve_Bas%C4%B1n_T%C3%BCrk_Ulusal_Kurtulu%C5%9F_Sava%C5%9F%C4%B1_ve_%C4%B0ngiliz_The_Times_Gazetesi_1919-1922_War_and_Press_Turkish_National_Liberation_War_and_the_British_The_Times_Newspaper_1919-1922_27.05.2019; WEB_75. https://wikivisually.com/wiki/Philip_Graves, \(08.05.2019\).](https://www.academia.edu/8063226/Sava%C5%9F_ve_Bas%C4%B1n_T%C3%BCrk_Ulusal_Kurtulu%C5%9F_Sava%C5%9F%C4%B1_ve_%C4%B0ngiliz_The_Times_Gazetesi_1919-1922_War_and_Press_Turkish_National_Liberation_War_and_the_British_The_Times_Newspaper_1919-1922_27.05.2019; WEB_75. https://wikivisually.com/wiki/Philip_Graves, (08.05.2019).)

²¹⁸¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File ‘Bilinski S. 3 1920 Jan - June’, S. de Bilinski'den Dickson'a 19.01.1920'de gönderilen mektup.

²¹⁸² Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, 1996, İstanbul, s. IX, 8-9.

General Milne yakında kendi isteği ile emekliye ayrılmayı düşünmekteydi, Doğu Afrika'dan bir çiftlik satın almış ve birkaç ay içinde orada yerleşmeyi ummaktaydı. Ancak dünyanın kargaşasından çekilmeden önce, ülkesinin prestiji, ticari üstünlüğü ve refahı için elinden geleni yapmak istemekteydi. Londra'daki kodamanlar tarafından ise istenmeyen (persona non grata) kişiydi ve özellikle Başbakan Lloyd George kendisinden kişisel olarak hoşlanmamaktaydı. Bu nedenle bu görüşlerini destekleyecek kişilere ihtiyaç duymaktaydı, ama özellikle Lord Faringdon ve The Times'ın patronu Lord Northcliffe'in desteğine özel bir atıfta bulunmuştu. Bilinski, Milne'nin bu görüşlerine bütünüyle katılmaktaydı, şayet Dickson da aynı fikirdeyse Milne'nin görüşlerinin söz konusu kişilere iletilmesini istemişti²¹⁸³. Bilinski'ye göre ise eğer İstanbul enternasyonalize edilirse, yani uluslararası güçlerce yönetilen bir yer haline getirilirse, kaderi ekonomik açıdan hiç iyi olmayacaktı; ihracat olmayacak, öte yandan büyük miktarlarda ithalat gerektirecekti. Yerli halk arasındaki görüş birliği de, İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasını oluşturmaya devam etmesi ve İmparatorluğun Mısır'daki koşullarda İngiltere'nin vesayeti altında olması gerektiği²¹⁸⁴.

6.3. Türklerin “Milli Bankası”ndan - Cassel'in “NBT”sinden “British Bank of Orient”e

British Trade Corporation'ın (BTC) Londra'daki yönetimi, bankanın bu kuruluşa satılmasından sonra NBT'nin gelecekteki statüsü ve unvanıyla ilgili olarak, tüzel kişiliğinde de bazı değişiklikler öngörmüştü. Başkan Dickson, gelecekteki vergilendirmeye bağlantılı birçok pratik sebepten dolayı NBT'nin İstanbul'da kayıtlı yabancı bir şirket olarak faaliyetlerine devam etmesini uygun bulmaktaydı. BTC'nin Yakın Doğu'daki tüm ofislerinin de İstanbul'daki büronun yetki alanına devredilip, örgüt ve kontrol birliğinin kurulması için bankanın adının “*British Bank of the Orient*” veya benzer bir şeye dönüştürülmesini arzulamaktaydı. Dickson bu amaçla Bilinski'ye bu genel politika çizgisine katılıp katılmadığını ve eğer öyleyse, banka tüzüğüne buna göre tadil edilmesi gerektiğini bildirmişti. Böyle bir değişiklik elbette ki Türk Hükümeti'nin rızasını gerektirecekti.

²¹⁸³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], S. de Bilinski'den Dickson'a 19.09.1919'da gönderilen “Strictly private” mektup.

²¹⁸⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Bilinski'den Lord Faringdon'a 27.03.1919'da gönderilen mektup.

Bilinski'ye göre ise bankanın tüzel kişiliğinde düşünülen bu değişikliklerle ilgili kararlar büyük ölçüde Türkiye'nin kaderine bağlıydı. Şayet ABD, Türkiye'nin mandaterliğini alırsa, ki insanlar böyle olacağına inanmaya başlamıştı, bankanın tamamen İngiliz olması neredeyse daha iyi olacaktı. ABD ya da başka bir mandater güç olsa dahi, Küçük Asya'nın bir kısmının Türkiye'ye tahsis edileceği varsayılmaktaydı. Bu nedenle NBT, yeni Türkiye'de faaliyetlerine devam edebilir, İstanbul'da ve Müttefik güçlerin mandaterliği altındaki yerlerde başka şubeler açarak, çalışmalarını sürdürebilirdi. Ancak Türkiye hakkında resmi kararlar alınana kadar bankanın statüsünü değiştirme meselesini ele almak doğru değildi²¹⁸⁵. İstanbul'daki müdürlerden Harold Thompson da Bilinski ile benzer görüşteydi. Thompson'a göre bankanın isminin değiştirilmesi konusu her zaman düşünülmüş bir şeydi ve zamanı geldiğinde bunu yapmak gerekmekteydi. Ancak bankanın Merkez Ofisi (Head Office), İstanbul şubesi ve yakın gelecekte Türkiye'de kurabilecekleri diğer şubelerin, en azından bir süreliğine Türk ünvanı ve bir Türk kuruluşu olarak çalışmaya devam etmesi gerekmekteydi. Çünkü banka hâlihazırda tartışmasız bir şekilde Türk mahkemelerine ve Türk Maliye Bakanlığı'nın yetkilerine tabiiydi ve mevcut siyasi statü devam ettiği sürece de bankanın tüzüklerinde yapılacak herhangi bir değişiklik Osmanlı Hükümeti'nin onayını gerektirecekti. Her ne kadar yerel halkın zihninde NBT'nin tamamen bir Britanyalı kurum olduğuna dair hiçbir şüphe yoksa da, bankanın Türk ünvanı bir "değer" (asset) teşkil etmekteydi²¹⁸⁶. Bu nedenle herhangi bir karar alırken, mevcut ismin, hem yurtdışında hem de Türkiye'de bankanın iyi niyetini inşaa etmede hayli etkili olduğu akılda tutulmalıydı. Türk resmi ve iş çevrelerinde, bankanın tamamen İngiliz kuruluşu olduğu iyi bilinmekle birlikte, eğer isim değiştirilirse, Genel Müdürlük ve Türkiye'deki şubeler açısından bankanın konumu üzerine önyargılar olabilecekti²¹⁸⁷. Dolayısıyla bankanın ünvanının değiştirilmesi o günler için doğru bulunmamış, Türkiye'nin geleceği kesinleşene kadar bu konu rafa kaldırılmıştı.

²¹⁸⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Bilinski'den Dickson'a 12.08.1919'da gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], Bilinski'den Dickson'a 11.09.1919'da gönderilen mektup.

²¹⁸⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Thompson'dan Dickson'a 06.08.1919'da gönderilen mektup.

²¹⁸⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920' [DIV & Tab. No. 17-7], Harold Thompson'dan Dickson'a 25.08.1920'de gönderilen mektup.

6.4. Yeni Dönemde NBT'nin Artan Önemi ve Başlıca Ekonomik Girişimleri

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İttifak Devletleri'ne ait bankalar etkisiz hale getirilirken, işgal yönetimi “düşman” bankaları ile birlikte hâlâ bir düşman devlet olarak gördükleri Osmanlı bankalarına el koymuşlardı. Bu bağlamda İstanbul'daki en güçlü bankalardan olan Alman Deutsche Bank ile İttihatçılarla bağlantısı olduğu ve savaş yıllarında haksız kazanç sağladığı gerekçesiyle Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'na (Credit National Ottoman) el konulmuştu. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın, imtiyaz süresi 1925'te dolacak olan Osmanlı Bankası'nın yerini alacağı daha önce ilan edilmişti. Bankanın aynen NBT ve Osmanlı Bankası gibi demiryolları, ticaret, kamu işleri, yollar, sulama gibi işler yapması planlanmaktaydı. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, Alman ve Avusturya sermayesini davet etmek suretiyle, bu işleri yapacak şirketlere finansal anlamda yardımcı olacaktı.

İşgal yıllarında İttifak devletlerinin bankalarına el konulurken, Müttefik devletlerine mensup, Fransız sermayesi ağır basan Osmanlı Bankası ile İstanbul'da tamamen İngiliz sermayeli tek banka olan NBT bankacılık sektörünün önde gelen iki bankası olmuştu. Zira Osmanlı ülkesindeki ekonomik hayat Müttefiklerin kontrolüne geçince bu durum Osmanlı bankacılık sektöründeki Müttefik bankalarının işlerine de hemen yansımış, söz konusu bankaların işlem hacimleri ciddi miktarlarda artmıştı. Müttefiklerden sadece Amerika'nın İstanbul'da bir bankası yoktu. Amerikan National City Bank ise Deutsche Orient Bank ile ilgilenmekteydi. National City Bank New York Şubesi, Deutsche Orient Bank'a gönderdiği yeni yıl mesajında; “*yeni yılda ve ileride barış ve refah içinde iyi ilişkilerini devam ettirmeyi*” dilemişti. Bu mesajdan haberdar olan Yüksek Komiserler, Amerikan bankasına Türkiye'de bağlantı kurabilecekleri bankaların listesini göndermişlerdi. Amerikalıların, İngiliz-Fransız ortaklı Osmanlı Bankası, İngiliz The National Bank of Turkey, Fransız Credit Lyonnais, Banque Générale pour le Commerce et le Credit, İtalyan Banco di Roma, Banca Italiana di Sconto, Banca Commerciale Italiana ve Yunan bankaları Bank of Athens ve Selânik Bankası ile irtibat kurmaları tavsiye edilmişti. Anlaşılacağı üzere İstanbul'u işgal eden üç müttefik güç, “*el konulan bankalara dördüncü bir ortak istememekteydi*”²¹⁸⁸.

İşgal yönetiminin “düşman bankaları” olarak niteledikleri İttifak Devletleri ve vatandaşlarına ait bankalar etkisiz hale getirildikten sonra bu bankalara birbirlerinden

²¹⁸⁸ A. Bozkurt, agt., 2009, s. 667-668, 675.

bağımsız olarak denetçiler yerleştirmişlerdi. Bu denetçilerin görevi bankaların yapmış olduğu devir işlemleri ile hesap hareketlerini teftiş etmektir. İngilizler bu konuda İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserlerinin gerisinde kalmıştı. Zira İngiliz Yüksek Komiserliği, bu işten anlayan personel bulmakta sıkıntı çekmişti. Calthorpe çareyi NBT'den personel istemekte bulmuş, bankanın yardımı sayesinde bir İngiliz vatandaşı olan Wyatt düşman bankalarında görevlendirilmek üzere geçici olarak İngiliz Yüksek Komiserliği'nce görevlendirilmişti. İlerleyen günlerde de Calthorpe, Mısır'da bulunan İngiliz personeli arasından bu işe uygun şahısların İstanbul'a gönderilmesini talep etmişti²¹⁸⁹.

Müttefik bankaları bir taraftan da el konulan banka ve onlara ait malvarlıklarını paylaşım çabasına girmişti. İstanbul ve İzmir'de şubeleri olan Macar Banque Hongroise'nin gayrimenkullerinin peşine İtalyan Banco di Roma düşmüştü. Türkiye'deki şube müdürleri arasında yapılan görüşmelerden sonra Banque Hongroise'nin mülkleri Banco di Roma'ya satılmıştı. Ancak "Müttefiklerarası Düşman (İttifak) Bankaları Umumi Kontrol Komisyonu"ndaki İngiliz ve Fransız denetçiler bu satışa karşı çıkmışlar ve "düşman" bankasının zararına yol açtığını iddia ederek satışı iptal ettirmişlerdi. Bunun üzerine Budapeşte'ye giderek Banque Hongroise'nin genel müdürlüğü ile anlaşılan İtalyan yetkililer yeni bir mukavele yaparak amaçlarına kavuşmuşlardı. Banque Hongroise'in Galata mağazasının kira kontratı ve mobilyaları yapılan mukaveleden sonra NBT'ye devredilirken, Banque Hongroise'e ait depoya ise Osmanlı Bankası talip olmuştu. Denetçiler ayrıca, Deutsche Orientalische Handelagesellschaft'dan Türkiye'de kalan bütün stoklara el koyarak, Deutsche Bank'a ait olanlarla birlikte bu stokları banka hesabına satmışlardı. Bu bankalara ait depoların kontratları ise Whittall&Co.'ya devredilmişti²¹⁹⁰.

NBT bu yıllarda asli görev olarak İstanbul'daki İngiliz askeri birliklerinin ihtiyaç duyduğu malzemelerin finansmanını sağlarken, bizzat İngiliz Hükümeti'nin talimatıyla savaş artığı malzemelerin Rusya'ya satışını da üstlenmişti²¹⁹¹. NBT yine İstanbul'daki İngiliz Hazine hesaplarının ve İngiliz işgal güçlerinin (British Military and Naval Forces ve British High Commissioner) döviz işlemlerinin gerçekleştirildiği ana banka haline gelirken, bu işleviyle İngiliz Hükümeti nezdinde oldukça önem kazanmıştı. Bunun bir

²¹⁸⁹ A. Bozkurt, agt., 2009, s. 652.

²¹⁹⁰ A. Bozkurt, agt., 2009, s. 661.

²¹⁹¹ NBT Ağustos 1920'de General Wrangel'a yüklü miktardaki kamyonları, iyi bir fiyattan peşin ödeme karşılığı satmıştı. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', R. Kay'den Sir Charles Harris'e (Assistant Financial Secretary, War Office) 28.06.1920'de gönderilen mektup, aynı yerde Bilinski'den Dickson'a 12.08.1920'de gönderilen mektup.

göstergesi olarak da çok geçmeden Ionian Bank yöneticisi ve aynı zamanda “Interallied Financial Commission”ın İngiliz delegesi ve İngiliz Hazinesi’nin (Treasury) Yunanistan’daki temsilcisi Mr. Severin de Bilinski, savaş biter bitmez İngiliz Hükümeti’nce, British Trade Corporation’ın İstanbul’daki Yakın Doğu temsilciliğine atanmıştı²¹⁹². Bankanın yeni Genel Müdürü Mr. Bilinski, saygın bir devlet görevlisiydi; Ekim 1919’da Majesteleri tarafından C.B.E. (Komutan/Commander) nişanıyla onurlandırılırken, aynı tarihlerde Yunanistan Kralı George tarafından da “Commander of the Order” (I. Georgios Kraliyet Nişanı kapsamında “Komutan” derecesi) ile donatılmıştı²¹⁹³.

Şüphesiz savaşın İtilaf devletlerinin zaferiyle sonuçlanması NBT açısından birçok iş fırsatında beraberinde getirmiştir. Zira banka geçmişte istediği ortamı bir türlü bulamazken, İngiliz sermayeli bir banka olarak pozisyonunu güçlendirecek daha elverişli imkânlarla kavuşmuştur. Her şeyden öte bu yeni dönem NBT için yarım kalan projelerin gerçekleşmesi açısından bir umut ışığı olmuştur. Nitekim banka savaş biter bitmez hemen Foreign Office’e başvurmuş, eski dönemde imzaladığı kontratlar ve imtiyazlar için Osmanlı Devleti’ne karşı talepte bulunmuştur. Bankanın ilk olarak gündeme getirdiği kontratlar ise gerek kesinlik kazanmış imtiyazlar olmaları, gerekse de yürütülen ön çalışmalar nedeniyle istisnai bir konuma gelen Menderes Vadisi Sulama Projesi ile Samsun-Trabzon liman projeleriydi. Banka yönetimi bu konularda Foreign Office’e hak iddialarını bildirirken bazı hatırlatmalar yapmayı da ihmal etmemişti. Zira NBT 1909’da Osmanlı topraklarında İngiliz çıkarlarının geliştirilmesi amacıyla Majesteleri’nin Hükümeti’nin onayı ve cesaretlendirmesiyle kurulmuştu. NBT her ne kadar teknik olarak

²¹⁹² Bu bir anlamda NBT’nin de İstanbul’daki en tepe yönetici olduğu anlamına gelmektedir. Bilinski’ye ilk kez bu teklif savaş sırasında geldiğinde, Alman bankacılık sisteminin model olarak benimsenmesini istemişti. Alman bankacılık sisteminde olduğu gibi, British Trade Corporation’a, İngiliz hükümetinden daima aktif ve manevi destek verilmeliydi. Bilinski, Almanya’nın ticari başarısını kısmen de algı kabiliyetinin yüksekliğine ve her alanda yeni fikirleri ortaya atmaya hazır olmasına bağlamaktaydı. Bkz. MEC Archive, Box 21, File ‘Bilinski S. I. 1917- Jan 1919’ [DIV & Tab. No. 17-7], Bilinski’den Dickson’a 28.06.1918’de gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label ‘Foreign Office (N.B.T.)’ 1919-1925, Foreign Office Eyre A. Crowe’dan NBT London’a 07.12.1918’de gönderilen mektup; aynı yerde Memorandum for the Foreign Office, 18.11.1918; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label ‘Foreign Office (N.B.T.)’ 1919-1925, Foreign Office’den British Trade Co.’a 26.08.1920’de gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, ‘Secretarial’ relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, Londra’daki Komite’den Messrs. Godfrey Warr & Co.’a 27.05.1925’te gönderilen mektup.

²¹⁹³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File ‘Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924’, Bilinski’den Dickson’a 11.10.1919’da gönderilen mektup.

bir Osmanlı Kurumu olsa da, gerçek anlamda İngiliz uyruklu kişilerce oluşturulmuştu ve sermayesinin %96'ndan fazlası British Trade Co.'a aitti²¹⁹⁴.

Bankanın 1919'da iş hacmi belirgin bir şekilde yükselişe geçerken, her şeyden önemlisi İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Yüksek Komiserliği de her şekilde bankaya desteklemekte çok istekli davranmıştır. Bankanın Genel Müdürü Bilinski bu dönemde rutin bankacılık işlerinin yanı sıra, British Trade Corporation'ın işleri, Levant Company'nin yeniden canlandırılması ve İngiliz Hükümeti adına savaş artıklarının elden çıkarılması²¹⁹⁵ gibi aynı anda birçok farklı işle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Müttefik Liman Kontrol Komisyonu da topladığı vergileri NBT'ye yatırmıştır. Komisyon 1 Eylül 1919'dan itibaren liman kanunlarını çiğneyenlere kestiği para cezalarını Osmanlı Bankası Londra Şubesi'ne yatırırken, 15 Ekim 1921'den itibaren topladığı şamandıra ve demir atma vergilerini NBT Londra ve Galata Şubelerindeki hesaplarına yatırmıştır²¹⁹⁶.

Haziran 1920'de de İstanbul'daki İngiliz donanma gücü ve askeri otoriteleri NBT'nin İstanbul'daki yöneticileri ile görüşerek, İngiliz ordusunun ve deniz kuvvetlerinin finansal gereksinimlerinin NBT tarafından karşılanmasını istemiştir. Bunun üzerine banka da Eylül 1920'de Donanma güçleri, İngiliz Yüksek Komiseri, Karadeniz'deki İngiliz ordusu ve Kumandanlık Mutemet hesaplarını açmıştır. Her hesap için aylık 200.000 sterlin limiti bulunan bu hesaplara ilişkin her departmanın ihtiyaçlarını önceden bankaya bildirmesi gerekmektedir. Banka her departman için 200.000 sterlinlik limit tahsis edecek ve bu kredileri %4 faizle işletecekti. NBT söz konusu hizmetleri karşılığında ise %12,5 oranında komisyon alacaktı. Söz konusu tutarlar İngiliz Savaş Dairesi (The War Office), Amirallik ve Foreign Office tarafından NBT'nin Londra ofisine ödenecekti²¹⁹⁷.

Daha önce sadece NBT tarafından tutulan bu hesaplar ve döviz işlemleri 1920 sonlarında ise İngiliz Kraliyet Hazinesi'nin (Treasury Chamber) emriyle Osmanlı Bankası ile paylaşılmış ve bu defa söz konusu iki banka bu güçlerin finansal ihtiyaçlarını karşılamakla görevlendirilmiştir. Böylece Türkiye'de uzun yıllar birbirlerinin en büyük

²¹⁹⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No.4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, NBT'den Foreign Claims Office'e 10.06.1919'da gönderilen mektup.

²¹⁹⁵ Disposal of Surplus Material etc.

²¹⁹⁶ A. Bozkurt, agt., 2009, s. 714.

²¹⁹⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, NBT İstanbul Müdürü Mr. Kay'den Sir Charles Harris'e (Assistant Financial Secretary of British War Office) 28.06.1920'de gönderilen mektup; aynı yerde B. P. Blackatt'tan (Secretary of Treasury Chambers) NBT Müdürü'ne 17.09.1920'de gönderilen mektup.

rakibi olarak faaliyet gösteren bu iki banka ortak menfaatleri icabı 01 Ekim 1920'den itibaren Türkiye'deki İngiliz Hükümet Dairelerinin döviz işlemlerini eşitlik prensibine dayalı olarak yürütmek konusunda bir anlaşmaya varmıştır. Anlaşmaya göre her banka, yetkililer tarafından sunulan tüm döviz değişimlerinin (arbitraj) yarısını yapmaktan sorumlu olacaktı. NBT için Mr. Reid veya Mr. Thompson, Osmanlı Bankası için ise Colonel Proctor arasında fiyatlar, satış yöntemi vs ile ilgili ayrıntılar karşılıklı mutabakata varılarak belirlenecekti. Bu süreçte İngiliz savaş güçleri ve İngiliz görevlileri için aylık ödemeler ise 500.000 sterlin civarında gerçekleşmişti²¹⁹⁸.

Öte yandan ülkenin koşulları da kimi zaman bankanın işlerinin artmasına yaramıştır. Savaş yıllarında İtilaf Devletleri ordularının buldukları bölgelerde, iaşe sorunlarını çözebilmek amacıyla "*Müttefiklerarası İaşe Temsilciler Komisyonu*" adı verilen bir komisyon kurulmuştu. Savaştan sonra da İstanbul'un iaşesi önemli bir mesele olmuş, diğer konularda olduğu gibi İstanbul'un iaşesinin sağlanmasında İngilizler başlıca rolü oynamıştı. Anadolu'dan İstanbul'a iaşe nakli hakkında tahkikat yapan Tuğgeneral H.E.C Whittall tarafından hazırlanan raporda, ateşkesin İtilaf Devletlerine, Osmanlı İaşe Nezareti'nde bir temsilci bulundurma hakkı tanıdığını ileri sürülmüştü²¹⁹⁹. Whittall'ün yaptığı önerileri İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe da desteklemiş, Binbaşı Harold Woods'un İaşe Nezareti'ne Müttefik Temsilcisi olarak atanmasını teklif etmişti. Bu teklifi kabul eden İngiliz Hükümeti, söz konusu göreve müttefiklerinin temsilci atamasını önlemek için Yüksek Komiserine gerekli talimatı vermişti. Bu talimat diğer konularda olduğu gibi Müttefikler arasında iaşe alanında da rekabet olduğunu göstermekteydi.

Bir süre sonra ise İstanbul'daki Yüksek Komiserler, İaşe Nezareti'ndeki İngiliz temsilci Woods'un tavsiyeleri doğrultusunda "*Müttefiklerarası İaşe Komisyonu*"nu yeniden kurmaya karar vermişlerdir. Woods, iaşe sorununu çözümlmek amacıyla Anadolu'da İaşe Nezareti depolarındaki tahılın İstanbul'a getirtilmesinin yanı sıra, 1919 Nisan ayında yaşanabilecek olası bir krize karşı NBT ile müzakerelerde bulunarak, iaşe ithal etmeleri ve dağıtmaları için bir antlaşma teklifinde bulunmuştu. O günlerde İstanbul'un iaşesi ile ilgilenen Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti ve İstanbul'daki

²¹⁹⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, Proposed Agreement between the Imperial Ottoman Bank and the National Bank of Turkey, 19.11.1920; aynı yerde 'Treasury Government Accounts- unopened original wrapper', The Secretary, Treasury'den NBT Genel Müdürü'ne 20.09.1922'de gönderilen "Confidential" mektup; aynı yerde 'Treasury Government Accounts- unopened original wrapper', Imperial Ottoman Bank'tan NBT London'a 24.11.1920'de gönderilen mektup.

²¹⁹⁹ İ. Soysal, *age.*, 2000, s. 14; A. Bozkurt, *agt.*, 2009, s. 535.

Amerikan Ticaret Odası fahri başkanı Ravndal'ın²²⁰⁰ da aralarında bulunduğu bazı Amerikalı yetkililer de İstanbul'da ticari faaliyetlerini arttırmak üzere harekete geçmişlerdi²²⁰¹. Bu şekilde Müttefiklerarası İaşe Komisyonu'nun aldığı tedbirler ve Amerikan Heyeti tarafından piyasaya sürülen düşük fiyatlı Amerikan ununun etkisiyle birkaç ay içerisinde İstanbul'un iaşesi sağlanmış, İTC' ne bağlı yerli şirketler ve un tüccarları ise büyük kayıplara uğramışlardı. Yerli tüccara vurulan bu darbeye karşın NBT ve Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti ithal ettikleri unlarla hatırı sayılır miktarlarda kazanç sağlamışlardı²²⁰².

Özellikle de bu ithalatların NBT'nin işine yaradığı anlaşılmaktadır. O günlerde Anadolu'dan İstanbul'a tahılın gelememesi, un ithalatını tetikleyince bankanın en büyük kredili müşterilerinden başta J. W. Whittall & Co., Ltd. şirketi olmak üzere birkaç şirket ABD'den çok büyük tonajlarda un ve şeker ithalatı yapmaya başlamış, haliyle bu ithalat akreditiflerinin büyük bir kısmı NBT tarafından açılmıştır. Bankanın 1919'da bu işlerden net kâr'ı 24.726,01 Türk Lirası olmuştu. O günlerde Osmanlı Bankası'nın da işleri artmıştı, onun da arkasında Fransız Yüksek Komiseri vardı ve NBT ile rekabet aynen devam etmekteydi. Bir ara iş birliği vs gündeme yeniden gelmiş, ama yine sonuçlandırılmamıştı²²⁰³.

Banka çok geçmeden Şubat 1920 itibariyle ciddi bir büyüme ivmesi ve önemli kâr oranları (Aralık 1920 itibariyle £88.000 civarında) yakalamıştır. Öyle ki British Trade

²²⁰⁰ Gabriel Bie Ravndal, I. Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'da Amerikan Başkonsolosu olarak görev yaparken, savaşın çıkmasıyla birlikte ABD'nin Müttefik devletler safında savaşa katılmasıyla birlikte 04 Mayıs 1917'de İstanbul'dan ayrılmıştır. İstanbul'a 1919'da bu defa Amerikan komiseri olarak dönen Ravndal, Şubat 1921'e kadar bu ünvanla görev yapmıştır. 1921'de ise tekrar İstanbul'daki Amerikan Başkonsololuğu'na atanan Ravndal'ın özellikle 27 yıllık meslek hayatının 24 yılını geçirdiği İstanbul ve Beyrut'ta Amerikan misyonerlik, eğitim, yardım kuruluşları, Amerikan şirketleri ve Amerikan kurumlarına önemli katkılarda bulunmuştur.

Ravndal'ın İstanbul'da kurduğu ve öncülüğünü yaptığı önemli kurum ve cemiyetler vardır. Bunlardan ilki; Mart 1911 kurulan ve Amerika'nın yurtdışındaki ilk ticaret odalarından olan Amerikan Levant Ticaret Odası'dır. Bu Oda'nın iş dünyasını bilgilendirecek bir dergi yayınlamasına, Selanik, Pire, Bükreş, İzmir, İskenderiye gibi bölgenin önemli kentlerinde şubeler açmasına yardımcı olmuştur. Ravndal ayrıca, Amerikan Kızıl Haçı İstanbul Şubesi'nin kurucusu, Amerikan Hastanesi'nin öncüsü ve Amerikan Kulübü'nün kurucusudur. Bkz. Ercan Karakoç ve Hasan Küçük, "Osmanlı-Amerika Ticari İlişkilerinin Gelişiminde Önemli Bir Kişi Başkonsolos Gabriel Bie Ravndal (1865-1950)", *V. Yıldız Sosyal Bilimler Kongresi*, (13-15 Aralık 2018), s. 16-27, http://www.sbe.yildiz.edu.tr/images/files/5_%20YSBK%20Tam%20Metin.pdf, 09. 05.2019.

²²⁰¹ A. Bozkurt, agt., 2009, s. 535-543.

²²⁰² A. Bozkurt, agt., 2009, s. 541-543.

²²⁰³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', S. de Bilinski'den Dickson'a 14.04.1920'de gönderilen mektup; aynı yerde Memorandum on Staff Minute Sheet from Commercial Secretary to High Commission on Trade Propaganda Campaign dated May 7th, 1920; MEC Archive Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Analysis of the Amalgamated Balance Sheet of the Head Office and Stamboul Branch Constantinople as at 31st December 1919.

Corporation'ın devraldığı sırada 855.000 sterlin olan kredi hacmi, ertesi yıl yani 1920'de 5.456.000 sterline fırlamıştır²²⁰⁴. Bu yeni dönemde İstanbul'daki İngiliz firmaları ve kurumları bankanın müşterisi olmuş ve çok geçmeden bankanın müşteri sayısında da müthiş bir patlama yaşanmıştır. Nitekim Nisan 1919'da bankanın hesap sayısı 250 kadarken bu sayı Ağustos 1919'da 1000'i aşmıştı²²⁰⁵.

1919'da İstanbul'daki bankacılık dünyasında hatırı sayılır bir yer edinen ve giderek daha da önem kazanan NBT artık politik ve ekonomik şartlar elverdiği ölçüde İngiliz çıkarlarının gerektirdiği her yerde şube açmaya hazırlanmaktaydı. Hatta banka bu hedef doğrultusunda hiç vakit kaybetmeden hemen o yıl İzmir'de (Symrna) bir şube açmıştı²²⁰⁶. Zira İzmir'in geleceği banka için de önem taşımaktaydı. Bankanın İzmir'deki İngiliz tüccarlarıyla yaptığı görüşmelerde, NBT'nin İngiliz ticaret topluluğunun tüm bankacılık işlemlerini elde etmede çok az zorluk yaşayacağı söylenmişti²²⁰⁷.

NBT'nin o sıralarda İzmir'de açacağı şube için şube yeri bulmakla görevli danışmanlarından Major Blake, Yunanlılar ve aynı zamanda General Milne'nin tam güvenini kazanmış bir İngilizdi. Bu kişi Türkiye'nin geleceği hakkında öylesine güçlü tahminlerde bulunmuştu ki, tarih bazı durumlar için onu haklı çıkarmıştır. Major Blake İzmir'de daha o zamanlar galeyana gelmiş Yunan milliyetçilerine rastlamış, bu fanatik Yunanlılar bankanın adının değiştirilerek, "National Bank of Greece" olmasını bile önermişlerdi. Öyle ki daha şimdiden Skouses adında Yunanlı bir genç National Bank of Greece'den bahsederek, NBT'nin Yunan rejiminde altı aydan daha uzun süre yaşayamayacağını yüksek sesle ilan etmişti. Major Blake ve Bilinski (General Milne gibi) her ikisi de İzmir'in Yunanistan'a bırakılmasına kesinlikle karşıydılar ve Yunanlıların İzmir'de rahat durmayacaklarını düşünüyorlardı. Özellikle Major Blake, bu konunun yanı sıra Fransa, Bolşevizm ve Almanya vb birçok konuda İngiliz üst makamlarına birçok uyarı ve ciddi tavsiyelerde bulunmuştu:

"Amerika, istekli olsa bile, mandayı alamaz ve her durumda, Türkiye'yi dolarize etme temeline dayanır. Fransa, Suriye'yi bile idare edemiyor, şimdi bile yardım için bize koşmaya devam ediyor. Üstelik İslamın şampiyonu Kaiser Willhem ile alay ettiğini

²²⁰⁴ The Economist, 14.02.1920, s. 335, BL, Newspaper Room.

²²⁰⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920' [DIV & Tab. No. 17-7], Harold Thompson'dan Dickson'a 06.08.1920'de gönderilen mektup.

²²⁰⁶ HBS 28 144 (4), Babington Smith'den Cassel'e 21.03.1911'de gönderilen mektup.

²²⁰⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Thompson'dan Dickson'a 06.08.1919'da gönderilen mektup.

tamamen unutarak onun rolünü benimsiyor. Her zaman burada bize karşı çalışıyor ve üretken güçlerin olmadığı gübrelikte tükenmiş küçük bir horoz olmasına rağmen bu yürüyüşün horozu (lideri) olmak istiyor... Fransa'nın Türkiye'de büyük maddi menfaatlere sahip olduğunu biliyoruz. Fransa'ya Türkiye'nin ekonomik avantajlarını onlarla eşit olarak paylaşmaya gerçekten hazır olduğumuzu, fakat bizim Doğu İmparatorluğumuzun bakış açısından bakıldığında buralarda Fransa'dan daha büyük politik çıkarlarımız olduğunu Fransa'ya söylemeliyiz... Yunanistan'a gelince; kendi ülkesini bile düzgün bir şekilde idare edemeyecek durumdayken, yine de İzmir'i yönetmesi bekleniyor. Neden Yunanistan'ın İzmir'de kalmasını istiyoruz?... İzmir'i pratikte Yunanistan'a verdiğimiz için suçluyuz, fakat hatamızı gördükten sonra neden itiraf etmiyoruz... Yunanistan'a mali yardımı reddederek veya Fransa ya da başka bir ülkenin onlara Türkiye'deki emperyalist amaçlarına yönelik mali yardımda bulunmalarını yasaklayarak, Yunanlılara İzmir'i boşaltmaya zorlayın. İstanbul'dan ayrılarak, Türklere Edirne'de dâhil olacak şekilde bir hinterland bırakın. İtalyanları da hemen İzmir'in yan kapısından çıkartın. Ermenistan hudutlarını ve Fransızların Suriye sınırını çok sıkı sıkıya belirleyin.

Yunanistan'a Rodos ve 12 Adalar da dâhil olmak üzere tüm Ege adalarını verin, fakat Kıbrıs'ı bundan hariç tutun. Yunanistan'ın pozisyonunu Arnavutluk'a kadar genişletin. Yunanlılara kendi ülkelerini kalkındırmak için her türlü yardımı yapın ve karşılıklı avantajların olduğu bir deniz programı anlaşması yapın. İtalya'nın dünya çıkarlarına uyumlu olduğu sürece Adriyatik'te en fazla serbestliğe sahip olmasına izin verin.

Sultan'ı herkesin Halifesi olarak tutun ve Müslümanları yatıştırın. Türk kitlelerini ve özellikle eski Türkleri, yukarıdaki politikalar aracılığıyla tarihsel düşmanları olan Moskofların ilerleyen dalgasına karşı destekleyin. Türk yetkililerin geçtiğimiz günlerde Bolşevizme resmen karşı çıktıkları gerçeği buna ilave destek olacak. Var olan tek güçlü partiyi koruyun - sözde milliyetçi ama gerçekten İttihat ve Terakki Partisi. Bu partiye ülke yönetiminden eşit bir pay verin, bunu yaparken tahtın arkasındaki gerçek gücün İngiliz danışmanlar olduğunu ise net bir şekilde ortaya koyun... İngiliz subaylarının komutasında bir Türk Ordusu veya kaliteli bir jandarma oluşturun. Ülkenin ekonomik ve endüstriyel kalkınmasına el atın.

Ne Türkiye'yi en küçük miktarda umursuyorum, ne de Hindistan'daki Müslüman galeyanına fazla önem veriyorum, ancak Bolşevizm'in yönelttiği artan tehdide büyük

önem veriyorum. Bolşevizm Avrupa medeniyeti için Alman militarizminden çok daha tehlikeli... Dağıstan, Azerbaycan ve İran'ı içine alan bir blok oluşturarak, gözetim altında her türlü parasal, ekipman vs yardımda bulunun.

Böylesi bir destek, grubun sadık bağlılığını tartışmasız bir şekilde kazanacak ve Suniler ile Şiiler arasında var olan güçlü dini farklılıklardan dolayı Panturanizm hareketine otomatik olarak son verecektir...''²²⁰⁸.

Bilinski de bu mektubu Amiral Robeck'e iletmiştir. Bu mektubun eşliğinde kendisi de Blake'i destekleyici bazı önemli notlar düşmüştür:

“Şu günlerde Türkiye'nin gelecekteki statüsü belirleniyor ve benim Yunanlılar hakkındaki samimi kanaatim; Yunanlılar arasında yabancı düşmanlığının var olduğudur. Bu durum zaman zaman gizlense de bu ruh onların doğasında vardır ve etkin bir şekilde kolayca harekete geçebilir. İngiliz çıkarlarını göz önünde bulundurarak, konuyu bilgilerinize sunulmasını görevim olarak görüyorum. Şunu da eklemeliyim ki, bankanın asıl niteliğine ilişkin şüphelere yer vermemek için, İzmir ister Yunanistan mandası altında yönetilsin, isterse de Türkiye'ye geri verilsin Major Blake'e aşağıdaki gibi bir isim plakası koymasını emrettim: NATIONAL BANK OF TURKEY. AGENTS FOR THE BRITISH TRADE CORPORATION''²²⁰⁹.

İzmir'de bu gelişmeler olurken banka bir taraftan da şube ağını genişletmek için Barış Antlaşması'nın onaylanıp, Anadolu'ya geçişlerin rahatlamasını beklemekteydi. Banka İzmir gibi çok verimli ihracat merkezlerinin yanı sıra bu şubeleri besleyecek ofisler açmayı planlamaktaydı. Mesela İzmir'de faaliyet gösteren bir şubeye, Uşak ve Karahisar'da kurulan küçük ofisler çok değerli katkıları olacaktı. Bu şehirler, yerel üretimi İzmir'e taşıyan demiryolu hattında bulunmaktaydı. Böyle bir organizasyonun ayrıntılı bir ölçekte olması gerekmemekteydi, sorumlu bir kâtip, kasiyer ve muhaberat görevlisi başlamak için yeterliydi. Banka ayrıca demiryolunun geçtiği Çukurova (Kilikya)²²¹⁰ bölgesinde, özellikle de Tarsus ve Adana'da şubeler açmalıydı. Buralarda

²²⁰⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', Major Blake'den S. de Bilinski'e 12.02.1920'de gönderilen mektup.

²²⁰⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', S. de Bilinski'den 21.02.1920'de Amiral de Robeck'e gönderilen mektup.

²²¹⁰ Ancak Dickson, Çukurova (Kilikya) Ovasında ve kuzey Suriye'ye doğru bir genişlemenin hükümetleri tarafından olumlu bir gözle ele alınıp, alınmayacağından endişeliydi. Zira Müttefikleriyle bu bölgeler konusunda çok fazla sürtüşme olmuş, barışçıl nüfuz girişimi olarak yorumlanabilecek herhangi bir adımın çok dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini bildirmişti. Nitekim Anglo Egyptian Bank'ın uzun zamandır Halep'e gitme konusunda istekli olduğu bilinmekteydi, ama o zamana kadar bu dileklerini yerine

şubeleri olan Osmanlı Bankası her zaman bu yatırımlardan çok iyi sonuçlar elde etmiş, savaştan önce çok yüksek kârlılıkla çalışmıştı. Ancak aldığı yüksek masraf ve komisyonlar nedeniyle müşterileri arasında memnuniyetsizlikler söz konusuydu. Yine Halep oldukça gelişmiş bir pazardı, burada açılacak bir şube ve mal sevkiyatının yapılacağı İskenderiye’de (Alexandretta) buna bağlı bir ofis açmak iyi bir fikirdi. Halep ve Bağdat savaştan önce birbirleriyle ticari bağlantıları olan şehirlerdi ve muhtemelen böyle devam edecekti. Karadeniz kıyılarında Samsun, Trabzon ve Giresun üç önemli liman kentiydi. Buralardan fındık, bakır, tahıl, yün, deri, tütün vb birçok malın ihracatı yapılmaktaydı.

Bu yerlerde (Halep hariç) Osmanlı Bankası’nın dışında henüz hiçbir banka, şube açmamıştı. Bu durum NBT için büyük bir avantajdı. NBT’nin İzmir ve İstanbul²²¹¹ dışında hiçbir yerde şubesi yoktu ve yılsonuna kadar ilk açılması planlanan şubeler, Pera, Bursa olurken, ülkenin şartları elverdiği zaman Anadolu’nun iç kısımlarında ve Bandırma gibi belli başlı ilçelerde temsilcilikler açılması önerilmekteydi²²¹².

O sıralarda British Trade Corporation’ın yöneticileri de gelecekteki siyasi olasılıkları göz önünde bulundurarak, bu coğrafyadaki bankacılık faaliyetlerinin genişletilmesi gerektiğini düşünmekteydiler. Ağustos 1919’da General Field Marshal Allenby kendi yetki alanındaki yerlerde, (Mısır’daki) Anglo-Egyptian Bank’ın şubeler açmasını istemişti. Bu yerler özellikle Beyrut, Halep (Aleppo) ve Şam’dı (Damascus). Ancak Kahire’deki İngiliz İçişleri danışmanı General Clayton, Fransız duyarlılıklarını bozmamak için böyle bir girişimde bulunulmamasını rica ettiğinden plan askıya alınmıştı. British Trade Corporation başkanı Dickson da her halükarda Anglo-Egyptian Bank’ın bu bölgelerde İngiltere hükümet bankası olarak kabul edileceğine işaret ederek, Bilinski’den, General Milne ile görüşmesini ve bu yerlerde Anglo-Egyptian Bank yerine NBT’nin şube açmasını tavsiye edip, etmediğini sormasını istemişti²²¹³. Ancak Milne, Şam (Damascus) ve çevre yerlerin kendi yetki alanının dışında kaldığını ve bu konuda General Allenby ile görüşülmesini tavsiye etmişti. Milne’ye göre, her halükarda bu bölgenin muhtemelen

getirememişlerdi. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File ‘Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920’, Dickson’dan Thompson’a 19.10.1920’de gönderilen mektup.

²²¹¹ İstanbul içinde Stamboul Office ve Galata Office olmak üzere iki şubesi vardı.

²²¹² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File ‘Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920’ [DIV & Tab. No. 17-7], Harold Thompson’dan Dickson’a 25.08.1920’de gönderilen mektup.

²²¹³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File ‘Bilinski S. I. 1917- Jan 1919’ [DIV & Tab. No. 17-7], Dickson’dan Bilinski’e 29.08.1919’da gönderilen mektup.

Fransa'ya verilecek gibi görünmesinden dolayı, Suriye'de İngilizler için fazla bir alan olmayacaktı²²¹⁴.

O dönemde BTC'nin önemli hedefleri arasında Yunanistan ile kârlı işler yapılacağı düşüncesiyle Levant Company Greece'in kurulması da bulunmaktaydı²²¹⁵. Özellikle İzmir'in Yunanistan'a bırakılması halinde bu şubenin daha da önem kazanacağı, faaliyetlerinin bütün Anadolu'ya (Asia Minor) yayılacağı hesap edilmişti. Bu şirket Yunanistan'da hâlihazırda var olan Whittall Saltiel & Co. Limited'in yerini alacak ve Jacob Saltiel ile Whittall de Levant Company Greece'e ortak olacaktı. Ancak bu şirkette de 40.000 sterlinlik sermayenin 21.000 sterlinin İngilizlere (NBT'ye) ait olması, dolayısıyla şirketin İngilizlerin elinde olması planlanmıştı²²¹⁶. NBT ayrıca İzmir'in işgali sırasında Batı Anadolu'daki Yunanlılara ihtiyaç duydukları önemli malzemenin satışını üstlenmeyi de teklif etmişti²²¹⁷.

NBT ayrıca, İngiliz Higgs Wisham & Co.'dan, Beyaz Ordu komutanı Denikin için 500.000 sterlin değerindeki malların temininde de aracılık etmişti. Bu alışveriş İngiliz War Office'in Higgs ile yaptığı özel bir anlaşma kapsamında düzenlenmişti²²¹⁸. Yine banka İngiliz Hükümeti tarafından İngiltere'nin savaş artığı malzemelerini Güney Rusya'ya, Tiflis'e, Batum'a satmakla görevlendirilmişti²²¹⁹. Ayrıca, Rusya'da birçok farklı bankayla birlikte bir İngiliz bankası açarak, Rusya'nın tüm iş hayatını kontrol altına almak istenmişti. Ancak Fransız otoritelerinin tepkisinden de çekinildiği için bazı

²²¹⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], Bilinski'den Dickson'a 12.09.1919'da gönderilen "Confidential" mektup.

²²¹⁵ Levant Company 16. yy'da Royal Charter ile kurulmuş ve 2,5 yüzyılı aşkın süredir Yakın Doğu'da İngiliz ticaret etkisini için önemli ve şerefli bir görev üstlenmişti. Levant Company, Yakın Doğu'da İngiliz ticari etkisinin öncüsü olarak kabul edilmekteydi. Kendi elçilerini ve konsoloslarını atamış, Türk makamlarından özel ayrıcalıklar kazanmış, faaliyetleri ve etkileri o günlere kadar gelmişti. Birçok merkezde ticaret istasyonları vardı, bunların bazıları çok önemliydi. Bunlar; İstanbul, Alexandria, İzmir, Alexandretta, Aleppo, Kıbrıs ve Patras'dı. Nihayet 1821'de İngiliz Hükümeti tarafından devralınmıştı. Yakın Doğu'nun çeşitli ülkelerinin her birinde ayrı şirketler şeklinde bir yapılanma ile "Levant Company" genel ünvanıyla, Levant Company (Egypt) Ltd, Levant Company (Serbia) Ltd. gibi isimler altında faaliyetlerini yürütmesi uygun bulunmuştu. Bu şekilde Levant'ta İngiliz ticari çıkarlarını geliştirmek için yeni bir çabanın, yeniden canlandırıldığına işaret ediyordu. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], 07.06.1918 tarihli mektup.

²²¹⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. [no.] 2 1919' - [DIV & Tab. No. 17-6], Dickson'dan Severin de Bilinski'ye 03-09.07.1919'da gönderilen mektuplar.

²²¹⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 5' 1 Jan- 30 June 1921, Bilinski'den Dickson'a 31.05.1921'de gönderilen mektup.

²²¹⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', "C. R., A.B.S., No. 35518/Q. A.", L. J. Castle'dan Bilinski'ye 02.06.1920'de gönderilen "Confidential" mektup.

²²¹⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], Bilinski'den Dickson'a 29.07.1919'da gönderilen mektup.

imtiyazları birlikte almayı teklif etmişler, mesela Haliç'teki Anglo-Fransız ortaklığındaki vapur işletmeciliği bunlardan biri olmuştu²²²⁰.

Bankacılığın rutin işlerinin yanı sıra NBT bu dönemde birçok farklı alana daha el atmıştır. Bu işlerden bazıları ise, Life Insurance Scheme planı, Bakü'de National Bank of Bakü adında bir İngiliz devlet bankası açılması, Khedivial Mail Company adında büyük bir kargo/navlun şirketinin kurulması, Batum'da İngiliz devlet bankası gibi çalışacak bir "National" bank açılması, yine Kafkasya'da, Bağdat'da banka şubeleri açılması, Rusya'dan et ihracatı için bir konsorsiyum kurulması, Osmanlı Bankası ile iş birliği yapılarak, Osmanlı topraklarındaki tüm ticari/ekonomik işlerin tekele alınması, Anadolu'da yeni liman inşaatları, tuz tekelinin elde edilmesi ve daha önce de değindiğimiz gibi Şirketi Hayriye'nin (Chirket Hairié Company), İdare-i Mahsusa'nın kontrolünün ele geçirilmesiydi²²²¹.

İşgal yılları banka açısından oldukça parlak geçse de, NBT kimi zaman da Milli Mücadele yıllarının zorlukları ve Osmanlı Hükümeti'nin mali çıkmazları ile yüz yüze kalmıştır. Öyle ki dönemin olağanüstü koşullarında banka İstanbul'daki hükümetin borçlanma taleplerini kimi zaman riskli bulduğu için geri çevirmiş, kimi zamanda yeterli teminatları almak kaydıyla yerine getirmiştir. Daha önce de değinildiği üzere, bu süreçte banka nezdinde bulunan Osmanlı mevduatı, hazineye ait bazı emlak ve bunlar kâfi olmadığı takdirde yine hazineye ait depolarda bulunan birtakım eşyanın rehin edilmesi suretiyle istikrazlar yapılması gündeme gelmiştir²²²².

6.5. TCMB'nin Kuruluşu ve Bankanın Tasfiyesi

NBT'nin akıbeti İzmir'in düşman işgalinden kurtulması ve Yunan askerlerinin Anadolu'dan çekilmesiyle birlikte nihai olarak şekillenmeye başlamıştır. İngiliz belgelerindeki ifadesiyle Kemalistler, Anadolu'nun kontrolünü ele geçirip, milliyetçi güdülerle hareket ettiklerinden Kasım 1922'de birçok yabancı şirket ve banka İzmir'i terk

²²²⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. [no.] 2 1919' - [DIV & Tab. No. 17-6], Severin de Bilinski'ye 03-09.07.1919'da gönderilen mektuplar.

²²²¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], Dickson'dan Bilinski'ye 12.08.1919'da gönderilen "Confidential" mektup; aynı yerde G. F. Milne'den Bilinski'ye 16.10.1919'da gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', S. de Bilinski'den Dickson'a 24.04.1920'de gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Decoded copy of telegram received from Constantinople 16th July 1920.

²²²² BOA. MV.Dosya No: 220 Gömlek No: 82, Meclis-i Mahsus Mazbatası, 9 Eylül 1920/9 Eylül 1336; BOA. BEO.Dosya No: 4652 Gömlek No: 348833, Sadaret'ten Maliye ve Adliye Nezaretlerine tezkire, 09 Eylül 1920 [1336].

etmeye başlamıştır. O günlerde birçok Amerikan tütün şirketi faaliyetlerini askıya alırken, stoklarını ABD'ye devretmeye hazırlanmıştır. Bunlar arasında iş yapmaya devam eden tek Amerikan şirketi ise, sattığı ürünlerin bedeli Bolşevik altınıyla Türkler tarafından ödenen Standard Oil Petrol şirketi idi.

İzmir'deki bankaların kontrolünü ele geçiren “Kemalistler” 08 Kasım 1922'de, bütün bankaların Ermeni ve Yunanlılara ait hesap listelerini vermeleri için bir talimat yayınlamış ve ayrıca bu bankalardan çok sayıdaki müşteriye ait hesap hareketlerini istemişlerdir. Ancak bir kısım banka şubesi (hesap gizliliğine ilişkin ilkeler nedeniyle) müşterilerine ait bu listeleri vermeyi reddedince silahlı Türk muhafızları tarafından mühürlenmiştir. NBT de, artık herhangi bir iş olmadığı gerekçesiyle İzmir Şubesi'ni gönüllü kapatmıştır²²²³.

NBT'nin akıbeti Cumhuriyet'in ilanından sonra da bir süre belirsizliğini korumuş, ancak yeni rejimin aldığı ekonomi-politik bazı radikal kararlarla durumu hızla kötüye gitmiştir. Banka bir İngiliz bankası olarak mütareke yıllarının sağladığı avantajları kaybederken, yeni rejimin yabancı sermayeye ihtiyatla yaklaşması ve bir süre sonra da milli sermayeye yönelmesiyle birlikte zorlanmaya başlamıştır. Daha Ekim 1923'te Banco di Roma ile NBT'nin iflas edeceklerine dair şayialar çıkmış ve bunun üzerine yabancılar tarafından yatırılmış mevduatın çekilmek istendiği basına yansımıştır²²²⁴. Aralık 1923'te ise bankanın işgal ordusuyla bağlantılı özel çalışmaları sona erince, gelecekteki politikası en önemli mesele haline gelmiştir. Bunun için bazı alternatifler düşünülmüş, özellikle iki politika üzerinde durulmuştur: Bunlardan ilki, kaçınılmaz bir prestij kaybı ve bankanın bazı bölümlerinin yok olmasıyla yüzleşilerek, küçülmektir. Diğerisi ise, İstanbul'daki Banque Hollandaise, The American Express Agency ve Ionian Bank örneğinde olduğu gibi makul sınırlar içinde kalarak, iyimser, ileriye yönelik bir politika benimsenmesiydi. İstanbul'daki bankalar içinde o günlerde sadece bu üç banka kâr etmekteydi. Bunlardan Hollandaise Bank, aldığı büyük risklerle Rusya işlerinin finansmanından, American Express, ABD bağlantılı işlerden, Ionian Bank da Guarantee Trust'ın yüksek montanlı işlerinden kâr etmekteydi. Bu işler vaktiyle NBT ile Ionian Bank arasında paylaştırılmıştı.

²²²³ WEB_78. Capital journal, November 09, 1922, “Bank Vaults of Smyrna in Turks Hands”, <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn90066132/1922-11-09/ed-1/seq-1/#date1=1789&index=19&rows=20&words=Bank+National+Turkey&searchType=basic&sequence=0&state=&date2=1963&proxtext=The+National+BANK+Of+Turkey&y=6&x=14&dateFilterType=yearRange&page=1>, (18.08.2018).

²²²⁴ BOA. HR.İM. Dosya No: 48 Gömlek No: 277, Anadolu Ajansı'nın Yenigün Gazetesi'nin 9 Teşrinisani 1923 tarihli nüshasından alıntısı.

O günlerde bankanın yüz yüze olduğu başka bir problem ise “Dretnot” meselesiydi. Banka, Türk hükümetinin 1913’te paranın ödenmemesi yönündeki yazılı talimatlarını yerine getirmişti ve hiç kimse o zamanlar savaş ve sonrasında yaşananlardan kaynaklanan ağır kayıpları öngörememişti. Banka bir an önce bir hakem ya da mahkeme tarafından bir karar alınarak, içinde bulunduğu güç durumdan kurtulmak istemekteydi²²²⁵.

Bankanın İstanbul’daki yöneticileri Türkiye’nin ekonomik ve politik durumu hakkında ise ciddi endişeler taşımaktaydı. Yapılan değerlendirmelere göre, Türkiye’nin karşı karşıya olduğu siyasi-ekonomik sorunların hepsi de çok çetin ve eşit ağırlıktaydı. Buna karşın geçmişteki tecrübeler, bir tarım devletinin endüstriyel bir devlete kıyasla harabelerinden kurtulup, yeniden ortaya çıkmasının daha hızlı olabileceğini kanıtlamıştı. Türkiye esasen tarımsal bir devletti ve arka arkaya gelecek iki veya üç iyi hasat köylünün satın alma gücünü eski haline getirebilirdi. Öte yandan, o zamana kadar ülke ekonomisini elinde tutan nitelikli insan gücü tehcir, mübadele vb. işlemlerle bu topraklardan sürülmüştü. Üstelik politik istikrarın da ne zaman sağlanacağını kestirmek zordu. Politik hırslar büyük bir hızla yok olabilir ya da yıllar içinde büyük bir karışıklığa neden olabilirdi. Ayrıca Türk yetkililerin ekonomi biliminin öğretilerini özümsemesi de esastı. O günlerde toplum içindeki Türk unsurlar ülkenin ekonomik yaşamında daha aktif bir rol almaya teşvik edilmekteydi. Ancak yetkililer bu niteliklerin yalnızca çıraklık ve deneyim yoluyla aşamalı olarak kazanılabileceğini düşünmekteydiler. Oysaki ekonomik kapasitenin ne sipariş üzerine, ne de hazırlıksız yapılamayacağını farkında değildiler. Düzenlenen raporlarda refahın önemli bir şartının; ırk veya inanç ayrımı olmaksızın toplumun tüm sınıflarının yaşamlarını barış ve güvenlik içinde sürdürmeleri olduğu öne sürülmüşse de, ülkedeki ekonomik iyileşme iki veya üç yıl sürecek büyük bir durgunluktan sonra mümkün olabilecekti²²²⁶.

O sıralarda Foreign Office de savaş öncesi verilen imtiyazlar ya da başka haklarla ilgili olarak İstanbul’daki belli başlı İngiliz kurumlarına veya bireylerine yardım etmesi için özel bir delegeyi Türk hükümeti ile görüşmesi için İstanbul’a göndermişti. Bu delege Sir Harry Lamb’di. İngiliz Hükümeti’nin yardım etmeyi planladığı İngiliz sermayeli şirketler arasında ise öncelikle; Dersaadet Rıhtım Şirketi (Constantinople Quay

²²²⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File ‘Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924’, 02.12.1923’te Dickson’dan Major Day’e gönderilen mektup.

²²²⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File ‘Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924’, Political-Economic Conditions in Constantinople, 06 December 1923, Confidential Report.

Company), İstanbul Telefon Şirketi (Constantinople Telephone Company), Doklar, Tersaneler ve Denizcilik İnşaat Şirketi (The Société des Docks ve Arsenaux) ve NBT bulunmaktaydı. Oysaki İstanbul'daki Genel Müdür Harold Thompson, Kemalist otoritelerin o günkü ruh hallerine bakıldığında bu girişimden bir sonuç çıkmayacağını düşünmekteydi. Ayrıca bu kritik dönemde İngiliz Hükümeti tarafından korunan bir İngiliz kuruluşu görünümüne bürünmekten de hoşlanmamıştı. Zira böyle bir tutum Kemalist makamlar tarafından yanlış yorumlanabilir ve bankayı eleştirilere açık bırakabilirdi. Bu da belki de gelecekte böyle bir korumanın olmadığı bir zamanda bankayı saldırıya uğratabilirdi²²²⁷. Nitekim H. Thompson'un tahmin ettiği gibi Sir Harry Lamb'in Ankara Hükümeti nezdinde yaptığı görüşmelerinden hiçbir sonuç alınamamıştır. Bu görüşmeler sırasında NBT, Borax Consolidation²²²⁸, Vickers Maxim & Co., Eastern Telegraph, Telephone Co., Smyrna Gas Company'nin Türkiye işleri tek tek ele alınırken, hemen hepsinin akıbeti belirsiz kalmıştır²²²⁹.

Bu arada yabancı sermaye Türkiye ekonomisinde önemli rol oynamaya devam edecekse de, İngiliz sermayesine karşı nasıl bir tavır takınılacağı konusunda bazı şüpheler de vardı. İngiliz tüccarlar arasında Kemalist yönetimin dış ticareti durdurmaya çalışacağı yönünde genel bir korku yayılmıştı. Ayrıca ticari işlemlerde adil davranılıp davranılmayacağı, sözleşmelerin nasıl yorumlanacağı ve mevzuat cezalarına karşı korunmasız kalınması noktalarında bariz endişeler söz konusuydu²²³⁰. Nitekim çok geçmeden Ankara'daki yeni hükümet Türkiye'deki yabancı bankalara, sigorta şirketlerine yönelik bazı radikal kararlar almaya başlamıştır. Mayıs 1924'te Ankara Hükümeti'nce bankaları denetlemek üzere görevlendirilmiş Hayrettin Bey, NBT'de yaptığı inceleme sırasında bankanın sadece yevmiye defterinin Türkçe tutulduğunu, oysaki yeni dönemde tüm yazışmaların, bültenlerin, makbuzların, kitapların, kısaca banka ile ilgili tüm dokümanların Türkçe lisanıyla yapılması gerektiğini bildirmişti²²³¹.

²²²⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', 05.04.1923'te H. Thompson'dan Dickson'a gönderilen mektup.

²²²⁸ Terveres Boraks Konsolide şirketi namına İngiliz tebaasından Hanry Danielle Thessiger, Fransız tebaasından Hyacinthe Tulini, Türkiye Milli Bankası namına Harold Thompson murahhas tayin edilmiştir. Armstrong şirketi namına ise Comte Astronag, İngiliz tebaasından Hanrry Vere ve A Londer murahhas tayin edilmiştir. BOA.HR.İM. Dosya No: 00073, Gömlek No: 00074.

²²²⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, MEC Archive, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Harold Thomson'dan Dickson'a 08.06.1923'te gönderilen mektup.

²²³⁰ J. Fisher, *age.*, 2019, s. 108, 123-125.

²²³¹ İlerleyen zamanlarda bankanın Türkçe ismi de kağıt üstünde yazılmaya başlanmıştır. Zira Ocak 1929'dan itibaren bankanın antetli kağıtlarında artık İngilizce isminin üstünde "Türkiye Milli Bankası" isminin zorunlu olarak yer alması "Türkçe"nin kullanılması ile ilgili arzuyu göstermekteydi. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-

NBT'nin edindiği izlenime göre bankanın kendi bünyesinde bulundurduğu ek kitap ve belgeleri dilediği herhangi bir dilden tutmasına müsaade edilebilecekti, fakat devletin müfettişlerinin Banka'nın faaliyetlerini her zaman için Türkçe kayıtlardan takip etmesi gerekmektedir. Müfettiş, bu meselenin milliyetçi dönemden önceki günlere ait bir yasaya dayandığını da belirtmişti. Bu konuda Selânik Bankası ve İstanbul Telefon Şirketi de (Constantinople Telephone Company) benzer durumdaydı ve Müfettiş orayı da ziyaret etmişti. H. Thompson'ın, Maître Apikian'dan öğrendiğine göre, İstanbul merkezli Selânik Bankası istenilen düzenlemeleri yapmaya başlamıştı. Hatta banka bünyesine birçok Türkü de katmıştı. Yine Apikian, Müfettiş'in şayet Ankara'nın talebine uyulmaması halinde bankanın hukuki yollarla kapatılması şeklindeki tehdidinin ciddi olduğunu ve hükümetin emirlerinin yerine getirilmemesi halinde bunun sonuçlarının ağır olacağını söylemişti. Müdür Thompson da bu durumda Selânik Bankası gibi istenilen düzenlemeleri yapmak ve kadrolarına 4-5 kadar Türkçe tercüman almak için Londra'dan izin istemişti²²³². Zira bankanın personeli ağırlıklı olarak Rum ve Ermenilerden oluşmaktaydı. 1918 yılı itibariyle 22 kişilik kadrosunda sadece üç Türk eleman vardı²²³³. Ancak herhangi bir adım atmadan önce Londra'daki yönetimin daha genel bir perspektifle bankanın geleceği hakkında bir karara varması gerekmektedir²²³⁴.

Şüphesiz bu mektupların bir sonucu olarak Londra'daki yönetim NBT'nin konumunu etraflıca bir şekilde değerlendirmiştir. Ele alınan konular; bankanın geleceğine dair izlenecek politika, Ankara'daki son görüşmelerin olumsuz sonuçları ve özellikle de banka tarafından istihdam edilecek personelin dili ve milliyeti konusunda getirilen zorunluluklar idi. Bankanın işlerinin artık tehdit altında bulunduğu ve gizemli kısıtlamaların olduğu bu ortamda faaliyetlerini sürdürmesi zor gözükmekteydi. Tüm bu nedenlerden dolayı tasfiyeye ihtiyaç duyulduğu ve bankanın tasfiyesi için makul adımların aşamalı bir şekilde atılması gerektiği sonucuna varılmıştı. Londra'daki yönetim İstanbul'daki müdürlerden bu politika çizgisi çerçevesinde ne yapılabileceğine dair bir

1931, Perkins'den Dickson'a 19.12.1929'da gönderilen mektup; aynı yerde Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31-' 1931-1933, NBT İstanbul'dan Dickson'a 17.01.1931'da gönderilen mektup; H. Woods (Colonel), O. B. E., Commercial Secretary, Constantinople, *Department of Overseas Trade Report on the Economic and Commercial Conditions in Turkey*, Published by His Majesty's Stationery Office, April 1924, s. 12.

²²³² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Political-Economic Conditions in Constantinople, D. 291, W/45, Harold Thompson'dan Dickson'a 28.05.1924'te gönderilen mektup.

²²³³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925.

²²³⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Political-Economic Conditions in Constantinople, D. 291, W/45, Harold Thompson'dan Dickson'a 28.05.1924'te gönderilen mektup.

plan yapmalarını da istemişti. Ayrıca bu aşamadan itibaren Londra'daki kurulun onaylamadığı ya da bir krize yol açabilecek hiçbir şeyin yapılmaması da eklenmişti²²³⁵.

Öte yandan Mart 1925'te British Trade Corporation'dan Lord Faringdon İngiliz Hükümeti tarafından yardım edilmediği sürece bankanın kaçınılmaz olarak ortadan kalkacağına dikkat çekerek, bu konuda Sir George Lloyd'un bir şeyler yapmasını istemiştir. Bu mektuplar Sir George Lloyd tarafından Foreign Office'e ve dolayısıyla Mr. Chamberlain'e iletilmiştir. Ancak Foreign Office'den gelen cevaplar ümit verici olmayıp, Majesteleri'nin Hükümeti'nin NBT'nin faaliyetlerini sürdürmesine yönelik çabalara yardımcı olamayacağı bildirilmişti. Zira o sırada Dışişleri Bakanı olan Sir Austin Chamberlain, NBT hakkında olumsuz görüşlere sahipti ve bankanın faaliyetlerine devamı konusunda hiçbir cesaret vermemişti. Chamberlain'e göre bu iş başından beri politik bir hataydı ve artık NBT'nin devam etmesi gereksizdi. Çünkü İngiliz İmparatorluğu'nun ekonomik girişimlerini geliştirmek ve bu şekilde politik nüfuzunu artırmak için kurulan banka, beklenenin aksine Britanya için bir başarısızlık örneği olmuştu. Mr. Chamberlain ayrıca NBT'nin kaçınılmaz tasfiyesi durumunda Lord Faringdon'dan 1909 tarihli İstanbul Belediye kredisi (%5), Reşadiye savaş gemisi ile ilgili 1911 tarihli, %5 faizli hazine bonoları, 1912 tarihli %6 faizli Bağdat Belediye kredisi²²³⁶, 1913 tarihli Docks, Arsenals and Naval Construction (%5,5 faiz) kredisi gibi NBT tarafından üstlenilen Osmanlı kredilerinin başka bir kuruma devredilmesi gibi zorunlu bazı düzenlemeleri yerine getirmesi gerekliliğine de dikkat çekmişti²²³⁷.

Bu arada 14 Mayıs 1925'te NBT'nin İstanbul merkezinden British Trade Corporation'a bankanın Türkiye pazarındaki faaliyetlerinin bir süreliğine askıya alınmasına karar verildiği bildirilmiştir²²³⁸. British Trade Corporation ise 18 Mayıs

²²³⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Acting Secretary'den NBT İstanbul ortak yönetimine 27.06.1924'te gönderilen "Confidential" mektup.

²²³⁶ Sevres Antlaşması hükümleri gereğince Mezopotamya'nın savaştan önceki gelirleri, İmparatorluğun genel gelirleri oranında Türk borcuna katılacaktı. Mezopotamya'nın gelirleri Bağdat Belediye kredisi de dâhil olmak üzere Sevr Antlaşması uyarınca Mali Komisyona ödenmesi gerekmekteydi Ancak İngiltere'nin Mezopotamya'yı işgal etmesiyle birlikte bu yöreye ait tüm gelirler İngiliz askeri otoritelerinin kontrolüne geçmişti. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 36, File 'Turkey National Bank of. Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921', Minutes No: 136, 08.11.1921.

²²³⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Lancel Oliphant'dan (Foreign Office) Lord Faringdon'a 24.03.1925'te gönderilen mektup; MEC, Box 1, File No: 4, Ref. E 1700/1045/44, British Trade Corporation'dan Foreign Office'e 26.03.1925'te gönderilen acknowledgment; Walker H. Charles, "The International Banks", *Economica*, New Series, Vol. 4, No. 13, 1937, s. 110, <http://www.jstor.org/stable/2548796>.

²²³⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, NBT İstanbul'dan British Trade Corporation'a 14.05.1925'te gönderilen mektup.

1925'te Foreign Office'e bir kez daha başvurarak, Sir Adam Block, Mr. Edwin Whittall'ün de aralarında bulunduğu İstanbul'daki yöneticilerin bankanın devamı konusunda ısrarcı ve hâlâ ümitli olduklarını bildirmiştir. İstanbul'daki yöneticiler bankanın kuruluşunun "İrade" ile onaylandığı ve dolayısıyla değerli bir tüzüğe sahip eşsiz bir Anglo-Türk kurumu olduğu görüşündeydi. Ayrıca Türkiye'nin yeniden yapılanma sürecinde böyle bir organizasyonun varlığı İngiliz çıkarları açısından büyük avantaj sağlayacaktı. Bu nedenle şayet bankanın çok ağır işletme giderleri olmadıkça tamamen tasfiye edilmektense, işlemlerini ve yükümlülüklerini bir miktar azaltarak, normal bankacılık işlemlerine devam etmesi ve menkul kıymetler alım-satım işlemlerinden kaçınması tavsiye edilmekteydi. Bunun dışında bankanın tasfiyesini engelleyecek bir diğer husus da 1909 Belediye Kredisi'nin başka bir kuruma transfer edilmesi meselesiydi. Banka bu krediye taraftı ve avukatların görüşüne göre, mevcut Türk hükümetinin bu krediyle bağlantılı olarak söz konusu sözleşmeden doğan fayda ve yükümlülüklerin başka bir kuruma devri konusunda bir tartışma yaratma ihtimali vardı²²³⁹.

Ancak bu girişimlerin hiçbirinden sonuç alınamamış olmalı ki, banka 30 Mayıs 1925'te Londra ofisinin de kapatılmasına karar vermiş ve Somerset House'daki sicil kaydının iptali için gerekli işlemler başlatılmıştı. Ertesi gün ise NBT'nin British Trade Corporation bünyesindeki Londra Ofisi kapanarak, ortadan kalkmış, "The Times"ın 02 Haziran 1925'teki sayısında NBT'nin faaliyetlerinin durdurulduğuna dair kararın yayınlanmasına karar verilmişti²²⁴⁰. Zaten British Trade Corporation'ın da İngiliz dış politikasına yardımcı olmak için tasarladığı yatırımlar fiyasko ve başarısızlıkla sonuçlanmış, 1926'da bir isimden başka bir şey ifade etmez hale gelmişti. 1925'te Korporasyon'un %25'inin bir Amerikan sendikasına satılması gündeme geldiyse de, İngiliz ticaretini desteklemek amacıyla Royal Charter ile kurulmuş özel pozisyonundan dolayı bu teklif İngiliz Hükümeti'nce kesinlikle reddedilmişti. Bir sonraki yıl ise Bank of England, kendisinin de büyük bir hissedarı olduğu Anglo-Avusturya bankası ile BTC'nin birleşmesini sağlayarak, '*Anglo-International Bank Limited*' adı altında yeni bir banka oluşturulmuştu²²⁴¹. Bu gelişmeden hemen sonra NBT'nin tüm yükümlülükleri ve

²²³⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Ref. E 1700/1045/44, NBT Londra Komitesi başkanından Foreign Office'e 18.05.1925'te gönderilen mektup.

²²⁴⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, Londra'daki Kredi Komitesi'nden Messrs. Godfrey Warr & Co.'a 27.05.1925'te gönderilen mektup.

²²⁴¹ G. Jones, *age.*, 1993, s. 227-230.

varlıkları da Eylül 1926'da Anglo-International Bank Limited'e (24-28, Lombard Street, London E.C.3) devredilmişti²²⁴².

Ayrıca Türkiye'de Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, ekonomik hayatın denetiminin milli unsurlara geçmesini kolaylaştıran, yerli sermayeyi özendiren ve devlet desteğiyle milli burjuvazi yaratmaya yönelik bir iktisadi yöneliş (Milli iktisat) söz konusuydu. Temelleri II. Meşrutiyet yıllarında atılan bu anlayış çerçevesinde Türkiye'de her alanda olduğu gibi bankacılıkta da süratle bir millileştirme politikası izlenmeye başlanmıştı²²⁴³. Kaldı ki Türkiye Cumhuriyeti para ve mali piyasalara yabancı bankaların hâkim olduğu bir bankacılık sistemi devralmıştı. Oysaki bankaların ekonominin yönlendirilmesindeki kilit rolü düşünülüğünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yabancı bankaların Türkiye ekonomisi üzerinde yoğunlaşan baskılarının kırılması ve ekonomik bağımsızlığın bir zorunluluğu olarak ulusal bir Merkez Bankası'na sahip olunması bu sürecin en önemli ekonomi politik gelişmeleri arasında yer aldı. Zaten dönemin dünya koşullarında ekonomik ve mali alanın büyük kısmının yabancı kontrolünde olması tam bağımsızlık olgusuyla da çelişmekteydi. Bu bağlamda peş peşe ulusal bankalar kurulup, yerel bankalar açılırken, 1923'te 18 olan ulusal banka sayısı, 1930 yılında 44'e yükselmiş, aynı süre içinde ulusal bankaların toplam mevduat içindeki payı %50'den %80 civarına çıkmıştı. Buna karşın yabancı bankaların Türkiye'deki toplam mevduattan ve kredilerden aldıkları paylar da ise keskin düşüşler yaşanmıştı²²⁴⁴.

Üstelik Türk Hükümeti içinde bulunduğu maddi sıkıntılardan ötürü yeni kaynaklar ararken, bunlar bankaya da yansımaktaydı. Mart 1927'de Türk mali makamları bankadan, 1923'te çıkarılan adli özel bir vergiye "Askeri Taşımacılık Vergisi"ne

²²⁴² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey Natioanl Bank of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, NBT Turkey'den 08.09.1926'da W. J. Perkins'e gönderilen mektup; aynı yerde Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931 British Trade Co.'dan Griffiths &Co.'a (Liquidator) 14.05.1927'de gönderilen mektup.

²²⁴³ Yabancı sermaye ise Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sebepleri arasında sayılan ve ülkeyi bir yarı sömürge durumuna getiren kapitülasyon tipi ayrıcalıklar tanınmadığı sürece, belli koşullarda teşvik edilecekti. Bkz. Ö. Akgüç, *age.*, 1981, s. 162-163; K. Boratav, *age.*, 2012, s. 39, 42, 46.

²²⁴⁴ Atatürk'ün önderliğinde 9 Eylül 1924'te İş Bankası açıldıktan sonra onu 1925'te Sanayi-Maadin Bankası takip etmiş, arkasından da Emlak ve Eytam Bankası (1926) ve diğerleri takip etmişti. Daha sonra TC Merkez Bankası (1930), İller Bankası (1933), Sümerbank (1933), Etibank (1935), Denizbank (1937) ve Halk Bankası kurulmuştu. Buna karşın yabancı bankaların bankacılık sektöründeki payları giderek azalmıştır. Nitekim 1924 yılında yabancı bankaların Türkiye'deki toplam mevduattaki payı %78 iken, bu oran 1950'de %14'e, toplam krediler içindeki payı da %53'ten %12'ye düşmüştü. Bkz. Ö. Akgüç, *age.*, 1981, s. 153, 156, 162-163; Y. S. Tezel, *age.*, 1986, s. 112-113, 392; T. Çavdar, *age.*, 2003, s. 174; Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 71.

(Military transport Taxation)²²⁴⁵ katkıda bulunması için 2500 lira ödemesini istemişti. Mr. Apikian'ın tavsiyesi üzerine Mr. Pears ve Mr. Perkins banka adına bir başvuruda bulunarak, bankanın bir Türk şirketi olmasına rağmen, yatırılan fonların neredeyse tamamen İngiliz olduğunu ve yıllık bilançolarının da gösterdiği üzere son altı yıldır zarar yazdıklarını bildirmişlerdi. Bu nedenle, mali otoritelerin bankayı söz konusu özel vergilerin ödenmesinden muaf tutması talep edilmişti. Ancak Türk makamları, bankanın hisselerin büyük bir kısmının İngilizlerin elinde olduğunu kanıtlayan bir belge ibraz edilmeden bankanın bu talebinin dikkate alınamayacağını bildirmişlerdir. İstenen bu belge, şirketin 95.000 adet hamiline hisse senedinin ve mülkiyetinin İngilizlere ait olduğunu gösteren bir noterlik beyannameydi. Bu beyanın ise Londra'daki Türk Konsoloslugu tarafından yasallaştırılması ve mümkün olan en kısa sürede teslim edilmesi gerekmektedir²²⁴⁶. Bu prosedürler hemen tamamlanamadığından banka Maliye'ye söz konusu vergi için 2500 TL'dan fazla bir ödeme yapmak zorunda kalmış ve bu haksız vergiye karşı temyiz başvurusunu Ankara kabul etmiş olsa da, ödenen tutarın geri ödenmesini beklemişlerdi.

Banka o günlerde Türk mali otoritelerince “tekin olmayan” bir kurum olarak görülüp, gizli kârları keşfetme amacıyla sürekli olarak da incelenmekteydi. Maliye Bakanlığı'ndan bir vergi müfettişi bu incelemelerden birinde bankaya kindarca bir yaklaşımla, farazi bir dayanağa istinaden çok yüksek vergiler ve para cezaları talep etmişti²²⁴⁷. Hatta vergi memurları bir İngiliz kuruluşu olan bankanın zarar göstermesine inanmayarak, büyük miktarlarda bir paranın bir yerlerde saklandığından şüphelenmişlerdi. Bu zihniyetle bakıldığında, mali otoritelerin talep ettikleri 100.000 lira (bu o dönemde çok büyük bir miktardı) ile yetinmeyeceklerini ve yeni gerçek dışı iddialar üretmeyeceklerini kimse garanti edemezdi²²⁴⁸.

Nitekim Maliye Müfettişi daha sonraki bir raporunda, British Trade Corporation tarafından 13 Mayıs 1925'te 70.000 tahvil alımı yapıldığı, ancak bankanın bilançosuna bunu yansıtmayarak “hileli” bir operasyon gerçekleştirdiği, kayıtlara sokulduğu takdirde 1926 yılına kadar bu işlemde yaklaşık 450.000 lira kâr (!) elde edecekken, bunu gizlediği

²²⁴⁵ H. Woods (Colonel), *age.*, 1924, s. 10.

²²⁴⁶ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey Natioanl Bk of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, W. J. Perkins'den Dickson'a 08.03.1927'de gönderilen mektup.

²²⁴⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, W. J. Perkins'den 26.03.1932, Dickson'a gönderilen mektup.

²²⁴⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, Perkins'den 01.06.1932, Dickson'a gönderilen mektup.

vs. iddia edilerek, bu kâr üzerinden verginin ödenmemesi suretiyle Türk Hazinesini bundan mahrum bıraktığı ileri sürülmüştü. Söz konusu raporda ayrıca, bu verginin (muhtemelen o anda sorumlu yönetim kurulu üyeleri görevde olmadığından) artık yasal olarak zaman aşımına uğramış olduğu, ancak bankaya söz konusu işlemle ilgili olarak bir dava açılacağı belirtiliyordu²²⁴⁹. Bankanın yöneticilerine göre bu vergi talebi endişe verici bir durumdu. Ülkenin yoksulluğu bu tür saçma iddiaların üretilmesine yol açmaktaydı. Vergi memurları hiç şüphe yok ki mümkün olan her kör kuruşu toplama talimatı almışlardı²²⁵⁰.

Bankanın yönetim kurulu raporlarına yansıdığı kadarıyla, önceki iki yıl da kötü geçmiş olmakla beraber, 1 Temmuz 1925'ten 31 Mayıs 1926 yılına kadar geçen süreç, o güne kadar yaşananların en felâketiydi. Çünkü ticaret kısmen fiyatlardaki genel düşüş eğilimine bağlı olarak tatmin edici sonuçlar vermezken, ülkede genel olarak yabancı sermayeye ve ticari faaliyetlere karşı cesaret kırıcı bir hava da esmekteydi. Yeni yasaların ya da yüzlerce yeni düzenlemenin her biri, ister tekeller, ister yeni vergiler, isterse de Türk menfaatlerine ayrıcalık tanıyor olsun, tüm bu uygulamalar hep bu nihai amacı ortaya koymaktaydı. Memleketteki mevcut İngiliz ve Fransız tüccarların önemli bir kısmı ya yok oluyor, ya da işlerini tasfiye ederek, ülkeyi terk ediyorlardı. Çünkü hüküm süren koşullar altında zararına iş yapmamaları kaçınılmazdı. Ayrıca bu insanlar, özel hesaplarına, özel işlerine kadar araştırma yapma hakkına sahip ufak-dar kafalı memurların neden olduğu adaletsizliklerden ve bunların yarattığı kaygılardan da kurtulmuş oluyorlardı²²⁵¹.

Bütün bu baskıların üzerine Temmuz 1931'de bankanın aylık masraflarını karşılayamaz olması nedeniyle bir an önce satılması ya da tasfiyesi sorunu gündemdeydi. O sıralarda bir Yokohama Specie Bank'ın da sahibi olan bir Japon grubunun Türkiye'de banka açmak istediği ve imtiyazın bu gruba satılma ihtimali üzerinde durulmuştu. Ancak Türkler eski imtiyazlara saygı duymakla birlikte, özellikle o günlerde bir banka açma izni almak veya aynı imtiyazı devretmek neredeyse imkânsızdı. Me. Mazliah, Londra'dan herhangi bir talimat almaksızın, tamamen kendi inisiyatifi ile banka için bir alıcı arayışına girişmiş, ancak bu kararlaştırılmış herhangi bir stratejinin sonucunda yapılmamıştı. Ancak mevcut durumda yeni bir bankanın açılışı için en ufak bir ihtimal

²²⁴⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, Perkins'den 01.06.1932, Dickson'a gönderilen mektup.

²²⁵⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31' 1931-1933, 11.08.1932, W. J. Perkins'den Dickson'a 11.08.1932'de gönderilen mektup.

²²⁵¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37 B, File 'Turkey N. Bk of. Chronological File' 1926-1931, Director's Report for the Financial Year July 1st. 1925 to May 31st. 1926.

bulunmamaktaydı. Belki Hoover planından beklenen dünya çapındaki iyileşme, burada koşulları iyileştirebilirdi. Ya da Barclays gibi yabancı şubelerde uzmanlaşmış bir İngiliz bankası Türkiye’de bir şube açmak için NBT’nin elindeki imtiyazla ilgilenebilirdi. Zira o sıralarda Yakın Doğu’da tek İngiliz bankası olarak “Commercial Bank” faaliyet göstermekteydi. Ancak bunların hepsi bir dilekten ibaretti, zaten çok geçmeden Japon grubun da o dönemde Türkiye’de bir bankacılık girişiminde bulunmaktan vazgeçtiği anlaşılmıştı. Bu nedenle vakit kaybetmeden yönetim kurulunu olağanüstü genel toplantıya çağırarak tasfiye yönünde gerekli kararların alınması kaçınılmazdı²²⁵².

Bu süreçte Türkiye’deki bankacılık sisteminde yabancı sermayeli bankaların egemenliğine son verme ve sermayeyi millileştirme hedefinin bir tezahürü olarak birçok yabancı banka kapanmış, NBT de bu koşullarda bir İngiliz bankası olarak daha fazla faaliyette bulunmayı anlamsız görerek kapanma kararı almıştır. Zaten 11 Nisan 1931’de Ankara yeni bir devlet bankasının kurulma hazırlıklarının artık tamamlandığını açıklanmış, 28 Aralık 1931’de de Türkiye’de faaliyet gösteren tüm ana bankalar ve banka şubelerinin sermayeleri ile orantılı bir şekilde yeni kurulacak devlet bankasına hissedar olarak katılmaları, aksi halde bir yıl içinde Türkiye’deki faaliyetlerine son vermeleri zorunlu hale getirilmişti. Aynı tarihte de (28 Aralık 1931) İstanbul’da yapılan Olağanüstü Genel Kurul ile NBT’nin tasfiyesine karar verilmiştir. Bankanın tasfiyesi için ise Mr. W. J. Perkins ve V. Aznavour görevlendirilmiştir. Böylece banka bir kez daha yaşanan hayal kırıklıklarıyla 28 Aralık 1931’de sessizce kapanmıştı²²⁵³.

6.6. Bankanın Bilançolarına Genel Bir Bakış

Banka ilk kuruluş yılı 1909 hariç, 1922 yılına kadar sürekli kâr etmiştir. Bankanın 1909’da zarar etmesinin nedeni ise öncelikle kuruluş masraflarından (4113,90 L.T.) kaynaklanmıştır²²⁵⁴. İlk kuruluş yılında bankanın zarar etmesi normal bir durum olsa da, bunun başka önemli sebepleri daha vardı. Banka her şeyden önce müdür bulmakta yaşadığı güçlüklerden dolayı açıldıktan ancak sekiz ay sonra kapılarını halka açabilmiş

²²⁵² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File ‘N.B.T. Direction 1/1/31’ 1931-1933, Perkins’ten Dickson’a 17.01.1931’de gönderilen mektup; aynı yerde Henry E. Pears’dan A.G.M. Dickson’a 07.07.1931-08.07.1931’de gönderilen mektuplar.

²²⁵³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File ‘N.B.T. Direction 1/1/31’ 1931-1933, W. J. Perkins’den Dickson’a gönderilen mektup; aynı yerde 15.02.1932, Perkins’den Dickson’a gönderilen mektup; M. Kent, agm., 1975, s. 388-389; D. Mclean, agm., 1976, s. 297; BL, The Newspaper Room, ‘National Bank of Turkey’ adlı tarihsiz haber.

²²⁵⁴ Banka bu üç aylık süre içindeki (Eylül-Aralık 1909) toplam kredileri 67517 liraya ulaşırken, mevduat toplamı ise 51.661,65 kuruş olmuştur. Faiz, komisyon ve kambiyo kazançları ise toplam 1594,77 kuruştur. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File ‘National Bank of Turkey 1909-1913’.

ve müşterilerine geç bir tarihte, Eylül 1909'da hizmet vermeye başlayabilmişti. Ayrıca bankanın açıldığı günlerde İstanbul'da bankalar arasındaki rekabet çok şiddetliydi ve bu da kâr marjlarının çok düşük kalmasına neden olmuştu. Kaldı ki başka bir bankada uzun süredir hesabı olan bir firma, istese de bağlantısını hemen kesmeye hazır değildi. Ayrıca ülkede tarımsal hâsılat üç sezon üst üste kötü gitmiş, bu da iş hayatını çok olumsuz etkilemişti. Banka yine de bu olumsuz koşullara rağmen 2.519 lira gibi oldukça düşük tutarda bir zarar ile 1909 yılını kapamıştı.

NBT'nin 1910 yılından itibaren kâr ettiği görülmektedir. Her ne kadar 1910 yılı sonunda 13,573.61 lira gibi küçük bir kâr açıkladıysa da, bu durum yine İstanbul'daki bankalar arası rekabetten ve NBT'nin piyasaya yeni girmesinden kaynaklanmıştı. Ayrıca Osmanlı Bankası, Deutsche Bank gibi büyük bankaların oturmuş konumları karşısında NBT'nin müşteri portföyü oluşturması hiç de kolay bir iş değildi. Ağustos 1910'da Babington Smith bankanın genel durumu hakkında Cassel'i bilgilendirirken, bankanın sermayesini daha kârlı bir şekilde çalıştırabilmesi için İstanbul dışındaki önemli ticaret merkezlerinde şube açılması gerektiğini bildirmişti. Bankalar arası rekabet o şehirlerde de vardı, fakat İstanbul'daki kadar keskin değildi. Banka ayrıca o merkezlerde yeni kurulmuş İngiliz ya da Amerikalı şirketlerle daha iyi bir ivme yakalama şansına sahipti²²⁵⁵.

Bankanın işlerinde özellikle de Temmuz 1911'den itibaren ise dikkate değer bir iyileşme olmuştur. Yıl sonu kâr'ından da (31,094.41 lira) anlaşılacağı üzere banka artık toparlanmaya başlamıştı. Bunda İtalyanlarla girişilen savaşın etkileri vardı; savaşın yarattığı politik belirsizlikten dolayı kredi faizleri hayli yükselmiş, banka da verdiği kredilerden iyi paralar kazanmıştı. Bu dönemde Banque de Salonique ve Banque de Mételin gibi bankalar daha çok da altın yokluğu ve şubelerinden mevduat çekilişi yüzünden zor günler yaşarken, NBT'nin işlerindeki artış muhtemelen, Osmanlı Bankası'nın İtalyanların etkisiyle vermeyi reddettiği, ancak bankanın Türk Hükümeti'ne verdiği 1.500.000 sterlinlik (1.650.000 Osmanlı Lirası) krediden büyük ölçüde etkilenmişti²²⁵⁶.

NBT'nin 1913 yılını da yine 26,693.98 lira gibi makûl bir kâr ile kapattığı anlaşılmaktadır. Öte yandan banka, Ocak 1914'ten 31 Aralık 1918'e kadar geçen beş

²²⁵⁵ HBS 28 109 (3) Babington Smith'den Cassel'e 04.08.1910'da gönderilen mektup; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913'.

²²⁵⁶ HBS 31 58 (4), Babington Smith'den Cassel'e 16.10.1911'de gönderilen mektup.

yıllık süre içinde savaş nedeniyle hesap özetlerini yönetim kuruluna sunamamıştır. Bu dönemlere ait hesaplara ilişkin ilk toplantı 23 Şubat 1920 tarihinde Galata'daki Union Han'da yapılmıştır. Bu süreçte (1914-1918) toplam 77,673.70.25 Lira kâr eden bankanın önceki dönemden devrolan 10,112.75 Lira tutarındaki kâr'ıyla birlikte 1918 yılı sonu itibariyle kümüle kârı 87,785.88 Lira olmuştur²²⁵⁷.

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere bankanın özellikle mütareke yıllarında iş hacmi ve kârı ciddi miktarda artmıştır. Banka 1919'da politik, ekonomik ve finansal açıdan çok zor ve yorucu bir süreçten geçmesine rağmen son derece tatmin edici sonuçlar elde etmiştir. Bankanın özellikle de 1921'de hesaplarının çok büyüdüğü ve mevduat rakamının 9,920,479.27 liraya ulaştığı görülmüştür. Bu sonuçlarda hiç kuşkusuz İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul'daki yönetim kurulu ve Londra Komitesi'nin (BTC) verdiği sınırsız destek ve iş birliği etkili olmuştur.

Banka 1922'de her ne kadar yeni hesaplar açmaya devam etse de, bu tarihlerden itibaren zarar etmeye başlamış ve yeni işlerden çok, şüpheli alacakların tasfiyesi ile uğraşmıştır. NBT her zaman olduğu gibi bu süreçte de kredi riskleri konusunda oldukça hassas davranmış, piyasa istihbaratı yapan uzman kadrolarıyla sürekli tetikte olmuştur. Banka istihbarat konusunda deneyimli kişilerden yararlanmış, istihbarat personeli Mr. Vartanian'ın yanı sıra (istihbarat şefi), Mr. Manoukian, Mr. Kingham, Mr. Whittall gibi piyasayı çok iyi bilen iş adamları ve bankacılar bankayı sürekli olarak bilgilendirmiştir²²⁵⁸. Diğer yandan NBT'nin prensip olarak ticari kredilerde (tüccar hesaplarında) teminat olarak ithalata ve ihracata konu malları teminat olarak kabul etmesi de kredi risklerini sağlamlaştırmıştır. Bu uygulama özellikle de İzmir Şubesi'nde bankanın çok işine yaramıştır. İzmir'deki müşterilerin ağırlıklı ihracat müşterisi olması ve ihraç ettikleri tütün, tahıl gibi malların fiyatlarında kayda değer düşüşler yaşanmaması bankanın kredi/teminat dengesini bozmamış, dolayısıyla banka bu türden kredilerde sorun yaşamamıştır.

Öte yandan 1920'den itibaren, özellikle de 1922'de çok keskin düşüşler gösteren ithal mal fiyatları, kredi teminatlarının büyük bir kısmını ithal maddeleri oluşturan Galata

²²⁵⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 23rd February 1920; aynı yerde Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 31st August 1920; aynı yerde Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 28th April, 1921.

²²⁵⁸ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 04.04.1911, NBT İstanbul'dan Barings Bros. & Co.'ne gönderilen mektup.

ve İstanbul şubesi kredi hesaplarını çok riskli hale getirmiştir. Çünkü vaktiyle kredilerini rahatlıkla karşılayan bu mallar, fiyatlar çökünce kredinin tutarını karşılayamaz hale gelmiş ve banka açısından teminat açıkları oluşmuştur. Türk kanunları da müşterinin rızası olmadan ipotek ya da rehin şeklindeki teminatların zorla satılmasını imkânsız hale getirince bankacıların işi daha da zorlaşmıştır. Banka bu ortamda müşterilerden mümkün olduğunca daha fazla teminat almak için her türlü çabayı göstermiştir. Ancak elde edilecek bir şeylerin olduğu yerlerde bile bu oldukça zor bir iş olmuş ve birçok yasal engelle karşılaşmıştır²²⁵⁹.

Banka kayıtlarında rastlanan şüpheli alacakların çoğu yabancılara ait olurken, bunlar arasında bazı Osmanlı tabiiyetindeki kişiler de bulunmaktaydı. Tahsil edilememiş alacaklılar listesinde; Said Halim Paşa²²⁶⁰, Princess Fatma, Nazım Paşa, Nurettin Paşa, İsmail Hakkı Bey, İsmail Müştak, Dilsizian Brothers²²⁶¹, Vassos Coyimzoglou & Co. gibi bazı tanınmış isimler de bulunmaktaydı. Bankanın bu süreçte (1922-1923) açtığı hesapların çoğunluğu ise İngiliz, Musevi, Ermeni, Yunan ve Levantenlere ait olurken, çok az sayıda da olsa Türk, Rus, Fransız müşteriye de hesap açılmıştı²²⁶².

1923'ten itibaren ise bankadan hızlı bir mevduat çekilişi söz konusudur. Özellikle de 1925'te çok sayıda hesap kapatılmıştır. Bunların çoğu İstanbul'u terk eden

²²⁵⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 36, File 'Turkey National Bank of Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921', Minutes No: 139, 16.12.1921, "Merchandise Accounts".

²²⁶⁰ NBT'ye £10.200 civarında kredi borcu olan Said Halim Paşa 06.12.1921'de Roma'da bir suikast sonucu öldürülünce, Paşa'nın bankaya olan borcunun nasıl tahsil edileceği gündeme gelmiştir. Her ne kadar Paşa bu borcun teminatı olarak Anglo-Egyptian Bank Cairo'da mühürlü bir kutu içinde Prenses Amina'nın mirasından kalan iki adet inci kolyeyi vermişse de o günlerdeki değer kayıplarından dolayı bu teminat borcun ana para, faiz, komisyon vb. giderlerini karşılayamaz olmuştur. Bankanın sorunlu kredilerinden biri haline gereken bu borç sonunda Messrs Perrott & Russell of Cairo avukatlık firması tarafından bir miktar eksiklikle tahsil edilmiştir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 35, File 'N.B.T. Manager's Committee Minutes 1921', Managers' Committee Minutes No: 274, 22.07.1921; Box 36, File 'Turkey National Bank of. Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921', Minutes No: 131, 16.08.1921; aynı yerde Managers' Committee Minutes No: 461, 26.06.1922; NBT ayrıca Anglo-Egyptian Bank, Cairo aracılığıyla söz konusu borca dair bir gecikme faizi talep ettiyse de Prens Abdel Halim tarafından söz konusu talep reddedilmiştir. Bkz. aynı yerde Managers' Committee Minutes No: 413, 22.03.1922.

²²⁶¹ NBT, Dilsizian ve Coyimzoglou kredilerinde Eastern Bank Basra şubesi ile birlikte çalışmıştır. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, Copy of Letter from Vassos Coyimzoglou to Eastern Bank Ltd., Basra, 03 Mayıs 1921.

²²⁶² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 8, No. 29 File 'N.B.T. Accounts opened etc 1922'; aynı yerde Box 35, File 'N.B.T. Manager's Committee Minutes 1923', Minutes No. 14, 13.02.1923; aynı yerde Box 37 A File 'Coyimzoglou & Co' concerning Money owed by Coyimzoglou & Co. to the National Bank of Turkey, 1921-1925.

yabancılarla, Rum, Ermeni, Yahudi ve Levanten isimlerden oluşmaktaydı²²⁶³. Yılın sonlarında ise bankanın İngiliz yöneticileri gelecek hakkında görüşmeler yaparken, ülkedeki ekonomik iyileşmenin zaman alacağını öngörmüşlerdi. Gelecek birkaç yıl içinde mal sahipleri tasfiye alternatifleriyle yüz yüze gelecekler ya da işletmeler büyük kayıplarla karşılaşacaktı. Öyle ki Muhtar Paşa, Nurettin Paşa, Münire Sultan gibi bir zamanların en soylu şahsiyetleri bile düşkün hale gelmiş, bankadan mücevher karşılığı borç istemişlerdi. Banka da çok riskli bulunduğundan doğal olarak bu türden taleplerin hepsini geri çevirmişti.

Bu güçlüklerin yanı sıra bu dönemde bankanın şüpheli alacaklarının sayısı da artmaya başlamış, bazıları ise hiç ödenmemiştir. Bu müşteriler arasında; Behar & Israel, Molla Zade Djemal, İsmail Hakkı, Coyimzoglou (Dilsizian Brothers), Carayanopoulos, Hatem Macris & S. Beressi gibi isimler yer almaktaydı. Bankanın İstanbul'daki müdürleri ise daralmış iş hacmini dikkate alarak, gelecek yıllarda oluşacak zararlarını azaltmak için küçük çaplı da olsa bazı önlemler almaya çalışmışlardı. İstanbul, Pera şubeleri, Şişli'deki ev ve Galata'daki şubenin üst katını kiraya vererek, kayıplarını azaltmayı ummuşlardı. Bu şekilde 1924'teki tahmini zarar bir miktar düşürülse de, kayıpların büyük olduğu bir ortamda bu çabalar çok da bir anlam ifade etmemekteydi²²⁶⁴.

TABLO 10: BANKANIN BİLANÇOLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Yıllar	Bilanço Büyüklüğü	Net Kâr (L.T.)	Net Zarar (L.T.)
1909	1,451,661.65		2,519 ²²⁶⁵
1910	1,885,520.95	13,573.61 ²²⁶⁶	
1911	3,365,543.50	31,094.41 ²²⁶⁷	

²²⁶³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 9, No. 30 File 'N.B.T. Accountes opened from January 1925 & Cash Position'; MEC Archive, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Turkish Liras Accounts 01.01.1923-30.11.1923.

²²⁶⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, A. G. M. Dickson'dan Major Julian Day'e 10.12.1923'te gönderilen mektup; aynı yerde Box 35, File 'N.B.T. Manager's Committee Minutes 1923'; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', National Bank of Turkey First Quarter's Working 1924 Profit & Loss.

²²⁶⁵ Tüm rakamlar L.T. (Türk Lirası) cinsindedir. Banque Nationale De Turquie Rapport du Conseil Administration 5/18 Nisan 1910, Alexander Henderson Collection, Oxford University, St. Antony's College, MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms'.

²²⁶⁶ The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 2, s. 260, 264.

²²⁶⁷ Bu meblağdan %10 yasal yedekler (3109,44) ve 100.000 hisseye %5 yasal faiz (13,750) düşüldükten sonra geriye kalan 14234,97 liranın 10.000 lirası ihtiyat akçesi olarak ayrılırken, kalan 4234, 97 liranın tüzükte belirtilen oranlarda İdare Meclisi (423,50 lira), Danışma Meclisi (211,75), kurucu hissedarlar (952,87 lira) ve diğer hissedarlara (2646,85 lira) dağıtılması kararlaştırılmıştır. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913.

1912	2,348,139.25	26,693.98 ²²⁶⁸	
1913	1,980,375.40	23,790.80 ²²⁶⁹	
1918	1,266,329.98	25,889.11 ²²⁷⁰	
1919	12,101,245.14	354,710.14 ²²⁷¹	
1920	17,075,734.76	244,850.95 ²²⁷²	
1921	12,849,759.52	91,484.64 ²²⁷³	
1922	8,184,117.50		271,379.44 ²²⁷⁴

²²⁶⁸ Bu meblağdan %10 yasal yedekler (2.669,40) ve 100.000 hisseye ait %5 yasal faiz (13,750 lira) düşüldükten sonra geriye kalan 10274,58 lira ihtiyat akçesi (olağanüstü yedekler) olarak ayrılmıştır. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913.

²²⁶⁹ 1913 yılında bankanın brüt gelirleri 52.653,46 kuruş iken, genel giderleri 28.862,66 kuruş olmuştur. Buna göre net kâr; 23,790.80 L.T. olmuştur. Tüzük gereğince %10 yasal yedekler: 2379,08 lira; 100.000 hisseye %5 yasal faiz:13.750 lira olmak üzere toplam 16.129,08 liranın düşülmesiyle geriye kalan 7661,71 liranın %10'u (766,17) İdare Meclisine, %5'i Danışma Kuruluna (383,09); %22'si kurucu hissedarlara (1723,88); %62,5 ise (4788,57) diğer hissedarlara pay edilmiştir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', S. C. Wyatt'ın 28.02.1919 tarihli National Bank of Turkey Balance Sheet'i At 31st December 1918; Banque Nationale De Turquie Deuxième Assemblée Générale Ordinaire du Mardi 29 Mars/11 Avril 1911 Rapport du Conseil D'Administration; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913'; Bir fikir vermesi açısından aynı tarih itibarıyla The National Bank of Egypt'in bilanço büyüklüğü £12.153.228, kârı ise £409.146 olmuştur. Bkz. BL, Newspaper Room, The Economist, 24.10.1914, s. 740.

²²⁷⁰ Bu rakam sadece 1918 yılına aittir. Yukarıda da değinildiği üzere bankanın Ocak 1914-Aralık 1918 arasındaki bilançoları savaş nedeniyle açıklanamamıştır. Daha sonra açıklandığında 1914-1918 arasındaki 5 yıllık kâr'ın 77,673.70 L.T. olduğu görülmüştür. Bankanın kümülatif kârı ise 1913'ten devreden (hissedarlar ve kuruculara ait paylar) 10.112.17 L.T.'nin eklenmesiyle 87,785.88 L.T.'dir. Bunun da 7,767.37 L.T.'sı yasal yedeklere, 74,074.49 L.T.'sı genel rezervlere ayrılmış ve kalan 5994.02 L.T. sonraki yıla devredilmiştir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 23rd February 1920; aynı yerde Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', S. C. Wyatt'ın 28.02.1919 tarihli National Bank of Turkey Balance Sheet'i At 31st December 1918.

²²⁷¹ Bu tutar £100.000'dan fazla bir rakama tekabül etmekteydi. Bkz. MEC Archive, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', S. de Bilinski'den Dickson'a 31.01.1920'de gönderilen mektup; MEC Archive, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 31st August 1920.

²²⁷² Bu rakam 1919'dan devreden 512,33 L.T. ile birleştirilince 245,363.28 L.T. olmuştur. Bu rakamın da 24,485 L.T.'sı (%10) yasal yedeklere, 70,625 L.T.'sı (%5) hissedarlara, 150,000 L.T.'sı ise özel rezervlere ayrılmıştır. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 28th April, 1921.

²²⁷³ 15 Temmuz 1922 tarihli Yönetim Kurulu toplantısında; I. Dünya Savaşı, Türk parasının değer kaybı, barış koşullarının henüz tamamlanmamasından kaynaklanan istikrarsız konjonktürden dolayı 50,225 liranın şüpheli alacaklar için genel karşılık ayrılmasına karar verilmiştir. Bu nedenle 1921 yılının net kâr rakamı olan 91,484.64 L.T.'nden bu tutar düşülmüş ve buna 1920'den gelen 253.28 L.T. eklenmiştir. Bu şekilde toplam rakam 41,512.92 L.T. olarak netleşmiştir. Bundan da 4,151.29 yasal akçe olarak ayrılmış olup, sonraki yıla devredecek rakam 37,361.63 L.T. olarak netleşmiştir. Bkz. MEC Archive, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 15th July 1922, National Bank Of Turkey, Balance Sheet As At 31st December 1922.

²²⁷⁴ Aslında 1922 yılındaki zarar 308,741.07 L.T.'dir. Bu tutardan önceki yıldan devreden 37,361.63 L.T. düşüldüğünde zarar 271.379,44 L.T.'na inmiştir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 24th April, 1923.

1923	6,921,815.70		220,251.02 ²²⁷⁵
1924	5,738,291.60		2,094.527.77 ²²⁷⁶
1925	3,803,831.21		422,668.13 ²²⁷⁷
1926	3,221,465.65		27,154.55 ²²⁷⁸

6.7. Bankanın Yönetim Kurulları

Bankanın ilk yönetim kurulunda; Londra Komitesi'nin üyeleri Sir Henry Babington Smith, K.C.B., C.S.I. (başkan), The Hon. Hugo Baring, Sir Henry Birchenough ESQ. C.M.G., C. S. Gulbenkian, R.H. Macaulay E.S.Q. ve E. N. Meyer E.S.Q.'den oluşmuştur. Türk tarafında ise Sir Adam Block, K.C.M.G, M. F. Edwin Whittall (İngiliz uyruklu tüccar ve J. W. Whittall & Co. Ltd.'in başkanı), Hüseyin Cahit Bey, S. E. Nail Bey, Ahmed Cemal Bey, Reşid Sadi Bey ve Cassel'in sağ kolu The Hon. Sidney Peel bulunmuştur. Danışma Kurulu ise Said Paşa, Said Halim Paşa, Hasan Fehmi Paşa, Cemil Paşa, Mavrocordato Efendi, M. Meguerditch Essayan'dan oluşmuştur. Genel Merkez'de M. R. Hecht müdür, M. H. P. Kingham da İstanbul müdürü olarak görev yapmıştır²²⁷⁹. Yönetim kuruluna 1909-13 yılları itibariyle sekreterliği A. H. Manoukian yaparken, bu yıllarda William B. Peat ve F. W. Comber de denetçi olarak çalışmıştır²²⁸⁰.

²²⁷⁵ 15.04.1924 tarihli denetçi raporunda; Türkiye'de hâlâ geçerli olan anormal koşullarda, bazı varlıkların değerini, bazı yükümlülüklerin derecesini veya bunlara ilişkin rezervlerin yeterli olup olmadığını belirlemenin imkânsız olduğu yazılmıştır. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 29th April, 1924.

²²⁷⁶ Bu zararın,970.724.55 lirasının sorunlu krediler ve batık yatırımlardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Banka denetçilerinin 27.05.1925'te NBT hissedarlarına yönelik düzenlediği raporda; Türkiye'deki anormal koşullar göz önüne alındığında, tutarını belirleyemeyecekleri daha fazla önemli zararların oluşmasının muhtemel olduğu ve bu nedenle NBT'nin yöneticilerinin masrafları daha da azaltmak için bir program hazırladığı yazılmıştır. Bunlar da; Londra ofisinin kapatılması ve Türkiye'deki operasyonların daha da azaltılması yönündeydi. Bu amaçla bankanın yöneticileri müşterileri cari hesaplarını kapatmaya ve mevduat hesaplarını çekmeye davet etmişlerdi. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', National Bank of Turkey Rapport du Conseil D'Administration, 23 June 1925; aynı yerde File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', Report of the Directors of the National Bank, 27th May1925.

²²⁷⁷ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', National Bank of Turkey Rapport du Conseil D'Administration Juin 1926.

²²⁷⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey National Bk of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, NBT Bilan 31st December 1926.

²²⁷⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', Banque Nationale De Turquie Rapport du Conseil Adminastration 5/18 Nisan 1910.

²²⁸⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', Banque Nationale De Turquie Rapport du Conseil Adminastration 17/30 Nisan 1913, 16/29 Nisan 1914.

1910 yılı itibariyle bankanın Londra Komitesi'nin üyeleri Sir H. Babington Smith (başkan), Hugo Baring, Sir Henry Birchenough, C. S. Gulbenkian, R. H. Macaulay ve E. N. Meyer'den oluşmuştur. Türk tarafında ise Sir Adam Block, M. F. Edwin Whittall, Hüseyin Cahit Bey, Nail Bey, Ahmed Cemal Bey, Sidney Peel, Reşid Sadi Bey bulunmuştur. Danışma Kurulu ise Said Paşa, Said Halim Paşa, Cemil Paşa, Mavrocordato Efendi, M. Meguerditch Essayan'dan oluşmuştur. Genel Merkez'de M. R. Hecht müdür, M. H. P. Kingham da İstanbul müdürü olarak görev almıştır²²⁸¹.

1911 yılı itibariyle bankanın Londra'daki üyeleri değişmemiştir²²⁸². Türk tarafında ise yine Sir Adam Block, M. F. Edwin Whittall, Hüseyin Cahit Bey, Ahmed Cemal Bey, Reşid Sadi Bey yer almıştır. Yine Danışma Kurulu Said Paşa, Said Halim Paşa, Cemil Paşa, Mavrocordato Efendi, M. Meguerditch Essayan'dan oluşmuştur. Genel Merkez'de M. R. Hecht müdür, M. H. P. Kingham da İstanbul müdürü olarak görev yapmıştır²²⁸³.

1912 yılı itibariyle bankanın Londra Komitesi'ndeki üyeleri, Danışma Kurulu ve diğer müdürleri değişmezken, Türk tarafında Hüseyin Cahit Bey'in yer almadığı görülmüştür²²⁸⁴. Hüseyin Cahit Bey Ocak 1912'de bankadaki görevinden istifa etmek istemiştir. Zira Babington Smith, 19 Ekim 1911'de Cavid Bey ile yaptığı bir görüşme sırasında H. Cahit'in hem uyumlu bir meslektaş, hem de iyi bir haber alma kaynağı olarak yararlı olmasına rağmen, yine de gazeteci ve banka yöneticisi görevlerinin her zaman bağdaşmadığını, yazılarında zaman zaman kullandığı şiddetli dilin bazı durumlarda bankaya atfedildiğini ve bunun da bankaya zarar verdiğini söylemişti²²⁸⁵. Cavid Bey'e

²²⁸¹ The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, s. 45; MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', Banque Nationale De Turquie Rapport du Conseil Administration 29 Mart/11 Nisan 1911.

²²⁸² Londra'da Sir Henry Babington Smith, K.C.B., C.S.I. (başkan), The Hon. Hugo Baring, Sir Henry Birchenough ESQ. C.M.C., Gulbenkian E.S.Q., R.H. Macaulay E.S.Q., M. E. N. Meyer E.S.Q ve The Hon. Sidney Peel görev yapmıştır. Londra'daki müdür de yine R. Hecht'di. Bkz. HBS 30 153 (1), Babington Smith'den Cassel'e 28.02.1911'de gönderilen mektup; The Economist, 25.02.1911, s. 388, BL, Newspaper Room.

²²⁸³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', Banque Nationale De Turquie Rapport du Conseil Administration 08/21 Mart 1912.

²²⁸⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', Banque Nationale De Turquie Rapport du Conseil Administration 17/30 Nisan 1913, 16/29 Nisan 1914.

²²⁸⁵ NBT, Tanin'de sık sık sert içerikli makalelerin esin kaynağı olarak gündeme gelmekteydi ve Cavid Bey de Hüseyin Cahit'in bu konularda NBT'den hiç kimseye danışmadığını çok iyi bilmekteydi. Kaldı ki tavsiyelerde bulunsalar da kendisi bunları hiç dikkate de almayacaktı. Üstelik kamuoyu da bunun böyle olduğunu bilmemekteydi. Bkz. HBS 31 61 (2-3), Babington Smith'den Cassel'e 21.10.1911'de gönderilen mektup.

göre ise böyle bir zarar mevcut değildi, misal olarak verilen geçen seneki istikraz meselesinde Osmanlı Bankası aleyhinde yazılan makalelerin Milli Banka'ya atfolunduğu söylenmişse de o vakitten beri yeni bir hadise meydana gelmemiştir²²⁸⁶. Cavid Bey ayrıca Hüseyin Cahit'den boşalan mevkiye etkili ve yetenekli bir şahsiyet olan Said Halim Paşa'dan başka önerebileceği hiç kimse olmadığını kaydetmişti. Ayrıca atanacak kişinin milletvekili olmaması tercihiydi. Cemal Bey de Hüseyin Hilmi Paşa'nın böyle bir teklifi kabul edebileceğinden bahsetmişti. Babington Smith ve Cavid Bey ise bu konuda şüpheliydi; eğer gelmeye istekli olursa bu büyük bir kazanç olurdu. Zira herhangi bir aşırı partiyle bağlantısı yoktu ve çok fazla etkiye sahipti²²⁸⁷. Cassel de Hüseyin Hilmi Paşa konusunda İstanbul'dakilerle aynı fikirdeydi. Cassel ayrıca Hüseyin Cahit'i sevmesine rağmen istifasının bir an önce kabul edilmesi gerektiğini de bildirmişti. Zira bir gazetecinin ve özellikle de bu denli militan karakterli birinin bankadaki varlığı utanç vericiydi²²⁸⁸.

Savaş yıllarında ise bankanın İngiliz uyruklu yönetim kurulu üyeleri; Sir H. Babington Smith (başkan), F. E. Whittall, The Hon. Hugo Baring, Sir Henry Birchenouch, Gulbenkian, R. H. Macaulay, M. E. N. Meyer ve Sidney Peel olmuştur. Türk uyruklular ise Reşid Sadi Bey, Ahmed Cemal Bey ve Nail Bey görevlerine devam etmiştir²²⁸⁹.

1918 yılı itibariyle ise Londra tarafında Arthur George Mitton Dickson (başkan), Hugo Baring, Sir Henry Birchenouch, C. S. Gulbenkian, R. H. Macaulay ve E. N. Meyer görev yapmıştır. Türk tarafında ise S. de Bilinski C. B. E. (Başkan), Sir Adam Block²²⁹⁰, F. Edwin Whittall, Ahmed Cemal Bey, Nail Bey, İsmail Cenani Bey yönetim kurulu üyelikleri yapmıştır. Harold Thompson ve S. de Bilinski Genel Merkez'deki müdürler olurken, E. S. Howland ve L. Courdadji İstanbul müdürleri, R. Kay Londra müdürü olarak görev yapmıştır. Jesse Roberts sekreter, W. B. Peat & Co. ve S. C. Wyatt denetmen olarak yer almıştır²²⁹¹.

²²⁸⁶ H. Babacan ve S. Avşar, *age.*, c. 1, s. 175.

²²⁸⁷ HBS 30 263 (2-3), Babington Smith'den Cassel'e 12.01.1912'de gönderilen mektup.

²²⁸⁸ HBS 30 278 (1), Cassel'den Babington Smith'e 16.01.1912'de gönderilen mektup.

²²⁸⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Imperial Ottoman Docks, NBT'den Norton, Rose, Barrington & Co.'a 04.01.1915'te gönderilen mektup.

²²⁹⁰ Sir Adam Block, savaş çıktığında Londra'ya dönmüştür. Londra'da yine resmi bir görevde, Trade Clearing House, War Trade Department'da (4, Central Buildings, Westminster, S. W.) görevlendirilmiştir. Bkz. MEC Archive, Box 14, File 'Imperial Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915 [Blue No. 11], Adam Block'tan Babington Smith'e 24.05.1915'te gönderilen mektup.

²²⁹¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 23rd February 1920.

1919 yılı itibariyle bankanın yönetim kurulunun Londra ve Türk tarafı görevlerine aynen devam etmiştir. Harold Thompson Genel Merkez'deki müdür, E. S. Howland ve L. Courdadji İstanbul müdürleri, C. E. Winter İzmir Şubesi müdürü, R. Kay de Londra müdürü olmuştur. G. S. Blake sekreter, W. B. Peat & Co. ve Mr. H. Madge denetmendir²²⁹². Sir H. Babington Smith ise savaştan sonra İngiliz Hükümeti'nce ABD'de resmi bir göreve tayin edilince gerek bankadaki görevinden, gerekse de Societe des Eaux du Liban'daki pozisyonundan ayrılmıştır²²⁹³.

1920 yılında bankanın yönetim kurulunun Londra tarafında Hugo Baring ayrılırken, diğer yöneticiler ise görevlerine devam etmişlerdir. Türk tarafında ise Nail Bey, İsmail Cenani Bey yönetim kurulu üyeliklerinden ayrılmıştır. Harold Thompson Genel Merkez'de müdür, E. S. Howland ve L. Courdadji İstanbul müdürleri, C. E. Winter İzmir Şubesi müdürü, R. Kay de Londra müdürü olmuştur. Bu kadroda Jesse Roberts sekreter, W. B. Peat & Co. ve Mr. H. Madge denetmen olarak görev almıştır²²⁹⁴.

1921 yılında bankanın yönetim kurulunun Londra tarafında E. N. Meyer'in ölümü dışında bir değişiklik olmazken, Türk tarafı da görevine aynen devam etmiştir. Harold Thompson Genel Merkez'deki müdür olarak kalırken, İstanbul müdürü sadece L. Courdadji olmuştur. Yine C. E. Winter İzmir Şubesi'nde müdür, R. Kay Londra müdürüydü. Sekreter A. E. Greenhill olurken, W. B. Peat & Co. ve Mr. H. Madge denetmen olarak yer almıştı. Bu hesap döneminde Bandırma Şubesi de kapanmış olmalı ki, antetli kağıtlarda yer almamıştır²²⁹⁵.

1922 yılında bankanın yönetim kurulunun Londra tarafında A.G.M. Dickson (başkan) olurken²²⁹⁶, Sir Henry Birchenouch, George Rodgers Smiley Gallaher, C. S. Gulbenkian, R.H. Macaulay görev yapmıştır. Türk tarafında ise S. de Bilinski (Başkan), Sir Adam Block, F. Edwin Whittall, H. E. Pears (İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğunda

²²⁹² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 31st August 1920.

²²⁹³ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, R. Kay'den Sir John Jackson'a 18.02.1919'da gönderilen mektup.

²²⁹⁴ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 28th April 1921.

²²⁹⁵ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 15th July 1922; BL, The Newspaper Room, The Economist, 22.10.1921, s. 693.

²²⁹⁶ NBT London'ın yönetim kurulu başkanı olan Mr. A. G. M. Dickson, Ekim 1922'de aynı zamanda British Trade Company ve Chile Telephone Company Ltd.'e de yönetim kurulu üyesi seçilmişti. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, Financier and Bullionist'den NBT London R. C. Kay'e 27.10.1922'de gönderilen mektup.

dava vekili), Ahmed Cemal Bey ve Hazine-i Hassa'nın eski Nazırı ve Sultan'ın eski muhasebecisi Mehmed Emin Bey bulunmaktaydı. S. de Bilinski ve Harold Thompson Genel Merkez'deki müdürler olurken, R. Kay Londra müdürüydü. Sekreter A. E. Greenhill olurken, W. B. Peat & Co. ve Mr. H. Madge denetmen olarak yer almıştı²²⁹⁷.

1923 yılında bankanın yönetim kurulunun Londra tarafında bazı değişiklikler olmuştur. Londra Komitesi'nde A.G.M. Dickson (başkan), Sir Henry Birchenouch, Sir Maurice de Bunsen, P.C. Bart., George Brounlie, Major Julian Day, R. H. Macaulay görev alırken, Gülbenkian 04.12.1922'de NBT'deki yönetim kurulu üyeliğinden istifa etmiştir. Türk tarafında ise S. de Bilinski görevden ayrılmıştır. Sir Adam Block başkan olurken, üyeler arasına Şerif Abdul Medjid katılmıştır. Bu defa C. E. Winter ve Harold Thompson İstanbul Head Office'deki müdürler ve sekreter Cyril M. Bell olmuştur. R. Kay Londra müdürü, W. B. Peat & Co. ve Mr. H. Madge denetmen olarak kalmıştı²²⁹⁸.

1924 yılında Yönetim Kurulu'nun Londra tarafı değişmezken, Türk tarafında Şerif Abdul Medjid yerine Osman Nizami Paşa getirilmiştir. A. Douch sekreter olurken, yine Peat, Marwick, Mitchell & Co. ve Mr. H. Madge denetmen olarak yer almıştı.²²⁹⁹ Mart 1924'e kadar Ahmed Cemal Bey ismi Yönetim Kurulu tutanaklarında görülmekle birlikte, daha sonra ortadan kaybolmuştur. Şirket birtakım kararlar alacağı için kendisine sürekli mektuplar yazmış, fakat Ahmed Cemal Bey'den hiç cevap alınamamıştır. En sonunda Almanya'daki ikametgâh ettiği adres öğrenilmiş ve mektuplar oraya gönderilmiştir²³⁰⁰.

²²⁹⁷ Emin Bey 1920'de Hazine-i Hassa Nazırı iken Hazine-i Hassa'nın elindeki mülklerin imtiyazını bankaya verme konusundaki görüşmeleri yürüten kişidir. Hazine-i Hassa bu imtiyazı NBT'ye vermek istemiş, ancak NBT İstanbul'un, Londra'dan onay alması gerekmiştir. Onay işlemi zaman alacağından NBT'nin İstanbul yöneticileri Emin Bey'den rakipleri bir müddet daha oyalamasını istemiştir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Harold Thompson'dan Dickson'a 25.08.1920'de gönderilen mektup; Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 24th April, 1923; Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 29th April, 1924.

²²⁹⁸ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', National Bank of Turkey Rapport du Conseil D'Administration 29th April 1924; Gulbenkian Londra'da bulunamayıp, toplantılara katılamayacağından dolayı NBT London ofisindeki bu görevinden ayrılmak istemişti. MEC Archive, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, C. S. Gulbenkian'dan 04.12.1922'de NBT London, A. G. M. Dickson'a gönderilen mektup.

²²⁹⁹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', National Bank of Turkey Rapport du Conseil D'Administration, 23 June 1925.

²³⁰⁰ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16 File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1913, aynı yerde File (No.1) Kesrewan Irrigation (to Nov 1912) 1911-1912 relating to 'Lebanon Water Scheme' of a concession situated in Syria from 10 to 15 miles North of Beyreut. Cemal Bey savaş sırasında bankaya verdiği özel hizmetler ve Turkish Tobacco Export Co.'daki ilgisinden dolayı 1919'da kendisine bir ücret verilmesini istemiştir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey

1925 yılı itibariyle ise bankanın Yönetim Kurulu'nun Londra üyeleri değişmezken, Türk tarafında F. Edwin Whittall, Mehmed Emin Bey görevden ayrılmış, bunların yerine S. E. Ragıp Raif Bey ve W. J. Perkins geçmiştir. Bu oluşumda yine V. Aznavour sekreter, sadece H. Madge denetmen olarak görev almıştı²³⁰¹.

1931 yılında Me. Mazliah'ın vefatı üzerine İstanbul'daki Yönetim Kurulu'nda bir boşluk oluşmuştur. O sıralar Osman Nizami Paşa da ortalıkta yoktur. Oysaki Yönetim Kurulu'ndaki boş yerlerin doldurulması hem Türk yasalarınca, hem de Lebanon Water ve diğer meselelerin hallolması için gerekliydi. Ayrıca bankanın tasfiye kararı için genel kurul toplantısı çağrısında bulunulmak zorundaydı. Bu nedenle Mazliah yerine Prens Abbas Paşa'nın damadı Nadji Ali Bey, Osman Nizami Paşa yerine de Hesap Denetçisi Reşit Saffet Bey isimleri Londra'ya önerilmişti. Reşit Saffet Bey yılsonunda emekli olana kadar ise onun yerine yeğeni Yönetim Kuruluna getirilecekti²³⁰².

National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Bilinski'den Dickson'a 24.04.1919'da gönderilen mektup; Banka yönetimi de 21 Eylül 1919'da Ahmed Cemal Bey'e savaş sırasındaki hizmetlerinden dolayı £3000 vermeyi uygun bulmuştur. Banka 1920'de de Adam Block, Edwin Whittall ve Ahmed Cemal Bey'e; "British Trade Co." yani bankanın yeni sahipleri adına £500'lık birer çek takdim ederek, takdirlerini sunmuştur; Ahmed Cemal Bey, 28.10.1927'de ölmüştür. Bunun üzerine NBT İstanbul komitesi Ahmed Cemal Bey'den boşalan yere ise halihazırda bankanın denetçiliği görevinde bulunan Reşid Saffet Bey'i önermiştir. Bkz. MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30'on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' 1926-1930, Perkins'ten Mr. Dickson'a 02.11.1927 ve 12.11.1927'de gönderilen mektuplar.

²³⁰¹ MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr. R. C. Kay in January also blank transfer forms', National Bank of Turkey Rapport du Conseil D'Administration Juin 1926.

²³⁰² MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31-' 1931-1933, Pears'tan Dickson'a 07.07.1931'de gönderilen mektup.

SONUÇ

19. yüzyıl Avrupalı devletlerin emperyalist hırslarının doruğa ulaşarak, dünyanın hemen her bölgesinin doğrudan ya da dolaylı stratejilerle yarı veya tam sömürge haline getirildiği bir dönemdir. Sanayileşme yolunda dev adımlar atmış İngiltere ve Fransa gibi devletler özellikle sermaye ihracı yoluyla (önce borçlandırma yöntemi, arkasından bankacılık, demiryolu projeleri, madencilik vb yatırımlar yoluyla) dünyanın geri kalan bölgelerine kolayca akın edebilmiş, etki alanlarını daha da genişletebilmiş, nüfuz ettikleri ülkelerde hem ekonomik hem de politik kontrol kurabilmişlerdir. Özellikle de finans ona ihtiyacı olan ülkelerde en etkili politik müdahale aracı ya da diplomasi aracı haline getirilmiştir.

Dolayısıyla bu yüzyıl uluslararası bankacılar çevresinin oluşturduğu büyük finans çevrelerinin (Haute Finance) büyüyüp, güçlendiği ve finans kapitalin dünyaya hükmettiği “*Bankerler Çağı*” olarak da dikkat çeker. Önde gelenleri arasında; Sterns, Max Warburg, Japhet & Sons, Edouard Noetzelin, Franz M. Philippson, Wertheim & Gompertz, Jacob Schiff, Baron de Hirsch, Gerson von Bleichröder, Bischoffsheims, Albert Ballin, Sassoons, Péreire Brothers, Baring Brothers, Goldsmith, Solomon Loeb, Lehman, Hambros, Cassel, Speyer ve hepsinin ötesinde Rothschild’ler gibi çoğu da Alman Yahudi kökenlere sahip finans baronları yer almıştır. Bu kişiler kendi aralarında kurdukları çok kuvvetli iletişim ağı ile o devre göre çok büyük bir hızla yüklü miktarlardaki paraları finans imparatorluklarının bir köşesinden diğer köşesine iletebilme kapasitesine sahiptiler. Tek amaçları daha kazla kâr sağlamak olan, bunun için de gerektiğinde hiçbir kural tanımayan bu finans çevreleri ülkelerin politik kararlarına da yön vermişlerdir. Bu çevreler ayrıca Doğu’nun geri kalmış ülkelerinin kronik parasal ihtiyaçlarını, finansal konulardaki acemiliklerini, dolayısıyla yasal düzenlemeler veya sınırlamalar getirememeleri sebebiyle oluşan boşluklardan da çok iyi yararlanarak, büyük ve kâr’lı fırsatlar yakalamışlardır. Nitekim bir Osmanlı eyaleti olan Mısır’da Avrupalı bankacılar fahiş kazançlar uğruna Mısır Hıdivlerine borç vermiş, büyük paralar kazanmışlardır. Mısır’ın 1875 yılından sonra, Avrupa ve bilhassa da Britanya emperyalizmine boyun eğmesi, Mısır’ın Avrupa’dan aldığı borçları ödeyememesinden kaynaklanmıştır. Bundan sonraki yıllarda Mısır’da hükümetin ismen var olduğu ve bütün yetkilerin İngiliz Mısır Yüksek Komiserinin elinde olduğu bir döneme geçilmiş ve Mısır adeta İngiltere’nin “*gayri resmi imparatorluğunun*” bir kolonisi haline getirilmiştir. Mısır’ın kaderini birbirine bağlı Avrupalı bankacılar ağı belirlemeye başlamıştır ki bunlardan biri Baron

Maurice de Hirsch, diğeri de 1898 yılında Mısır'ın en büyük tarım sınai şirketini ödenmemiş borçları karşılığında satın alan ve arkasından The National Bank of Egypt'i kuran Sir Ernest Cassel'dir. Bu banka sahip olduğu imtiyazlarla uzun yıllar boyunca Mısır'ın Merkez Bankası işlevini görmüştür. Adı geçen Sir Ernest Cassel Mısır'da elde ettiği başarılarının ardından, Osmanlı Devleti'nde The National Bank of Turkey'i de kuracak kişidir.

Her ne kadar bu süreçte Doğu'nun geri kalmış ülkelerinden İran ve Osmanlı İmparatorluğu gibi kadim geleneğe sahip devletler tamamen diz çökmemişlerse de bu ülkeler de borçları nedeniyle, yani finans yoluyla Avrupalı devletlerin en hayati konularda bile ülkelerinde söz sahibi olmasının önüne geçememişlerdir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin 1854'teki ilk borçlanmasından tam 21 yıl sonra mali iflasını ilan etmesi ve Düyunu Umumiye adlı uluslararası konsorsiyumun vesayeti altına girmesi Avrupa finans kapitalinin yarattığı bir sonuçtur. Yine önce Anglo-Fransız, daha sonra Fransız etkisinin ağır bastığı Osmanlı Bankası da dayandığı Avrupa sermaye gruplarının ekonomik gücü sayesinde Osmanlı ekonomisi, iç ve dış siyaseti üzerinde hegemonya kurmuş, hatta Sultan II. Abdülhamid seviyesinde etkili olmuştur. Bu banka, Osmanlı Devleti'ne verdiği kredilerden elde ettiği kâr'lar sayesinde dünyadaki belli başlı finans kurumlarından biri haline gelmiştir.

19. yüzyıldaki emperyalist politikaların en büyük uygulayıcısı ise dönemin küresel gücü İngiltere'dir. Çin'den Afrika'ya, Yeni Zelanda ve Avustralya'dan Kuzey ve Güney Amerika'ya çok farklı topraklarda “*Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk*” kuran İngiltere, bu büyük gücünü çok çeşitli faktörlerden almıştır. İngiltere'nin büyüklüğü ve gücü Hindistan'ı da kapsayan çok yaygın sömürge ağına, denizlerdeki hâkimiyetine, gelişmiş sanayisine, geniş ticaret ilişkilerine, etkin istihbarat sistemine, daha kapsayıcı ekonomik ve siyasi kurumlarının varlığına ve uluslararası finans alanındaki üstünlüğüne dayanmaktaydı. Londra kentinin sunduğu mali hizmetler İngiltere'yi, küresel ekonomi içinde en büyük yatırımcıların, banker ve sigortacıların, kısacası uluslararası finansın merkezi yapmıştı. İngiltere, finansın kalbinin attığı yer olarak Kıta Avrupası'nı ve dünyanın geri kalanını Londra'da oluşturulan ticaret koşullarına uyum sağlamaya zorlarken, dünyanın hemen her yerinde açtığı denizaşırı ya da sömürge bankaları yoluyla ekonomik ve politik kontrolünü kolaylaştırmıştı.

İngiltere'nin liderliğinde oluşturulan uluslararası düzen ve dengeler 19. yüzyılın sonlarından itibaren Almanya'nın büyük bir güç olarak sahneye çıkması ve her alanda İngiltere'ye rakip olması ile bir anda değişmiştir. İkili arasındaki en büyük çekişme ise zengin petrol kaynakları ve stratejik konumu nedeniyle büyük ölçüde Osmanlı toprakları üzerinde hissedilmiştir. Almanya'nın Orta Doğu'ya nüfuz ederek, İngiltere'nin bu bölgedeki çıkarlarını tehdit etmesi, özellikle de Mezopotamya petrolü ve Basra Körfezi'ndeki çıkarları ile doğrudan ilişkili Bağdat Demiryolu imtiyazını ele geçirmesi bölgeyi kendi nüfuz alanı olarak düşünen İngilizler açısından adeta bir kabus olarak değerlendirilmiştir. Almanya'nın Mezopotamya'daki emellerini hiçbir şekilde hoş karşılamayan İngiltere bundan sonra her fırsatta kurduğu ittifaklar, diplomatik çalışmalar, finans vb. araçlarla Alman ilerlemesini var gücüyle durdurmaya çalışsa da mesela Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Abdülhamid engeliyle karşılaşmıştır. Sultan II. Abdülhamid, İngiltere'nin Orta Doğu planlarını daimi surette baltalamış, İngiltere'nin rakibi Almanya'yı öne çıkaran tercihleriyle bölge ile ilgili İngiliz menfaatlerine darbe vurmuştur. Bu nedenle İngiltere, "*İngiliz olan her şeye karşı*" olarak gördükleri Sultan II. Abdülhamid'in ölümüne kadar, o tahttan indirilmedikçe Osmanlı topraklarındaki emellerini gerçekleştiremeyeceğini düşünmüştür.

Jön Türk devrimi ise İngiltere için büyük bir şans olmuş, devrim tüm hesapları değiştirmiştir. İngilizlere göre yeni dönemde Sultan Abdülhamid'in etkisi azalacak, dolayısıyla Almanlar itibardan düşecek ve İngiliz sempatisini olduğu düşünülen Jön Türklerin politikaları her alana yayılacaktı. O günlerde İngiliz ekolüne daha yakın duran Jön Türkler, özellikle de Abdülhamid düşmanlığından dolayı Almanlardan, yaşadıkları kötü tecrübelerden dolayı ise Fransız finansörlerden uzak durmak istemiş, reformlar için muhalefet yıllarında ilişkide oldukları Londra'nın yardımına başvurarak, ülkelerinde İngiliz finansına ve İngiliz sermayesine daha çok yer vermek istemişlerdi. Dolayısıyla bu yeni durum İngiltere açısından, eski rejim zamanında Orta Doğu'da kaybettikleri ekonomik ve politik nüfuzlarını onarmak, hatta bazı imtiyazlarda diğer güçlerin önüne geçmek için büyük bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Zira Orta Doğu'nun İngiliz kontrolü altında kalması zengin petrol yatakları, Hindistan yolu ve Basra Körfezi'ndeki İngiliz hakimiyeti açısından zaten gerekliyken, borç batağındaki Osmanlı Devleti'nin sonunda borçlarını ödeyemez hale geleceğinin beklendiği o günlerde daha da önem kazanmıştı. Ekonomik iflas durumunda Fransa ve Almanya'nın aksine İngiltere'nin, Türkiye'de yeterli ekonomik yatırımı bulunmadığından, Osmanlı Devleti'ne politik

müdahalesini ve istediği tavizleri almasını haklı gösterecek bir bahanesi olamayacaktı. Bu nedenle İngiltere imtiyazlardan en az Almanlar ve Fransızlar kadar pay almak, “oyunun dışında kalmamak” amacıyla daha önce İran, Çin, Mısır gibi başka ülkelerde kullandığı “finansal yatırımları” politik bir araç olarak Osmanlı ülkesinde de devreye sokmak istemiş, bu yönde bazı denemelerde bulunmuştu.

Bu aşamada İngiltere, bölgedeki çıkar alanlarının bölüşümü konusunda Fransa ile gereksiz bir çatışmaya girmek istemediğinden Fransızlarla iş birliği içinde kalarak güçlü bir Fransız-İngiliz finansal ortaklığı kurulması konusunda girişimlerde bulunduysa da, bu çabalar Fransız kıskançlıkları nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. İngiliz Dışişleri'nin bu şekilde 1907'den beri sürdürdüğü, ancak bir türlü başaramadığı İstanbul'da İngiliz finansını en üst seviyede temsil edecek bir kurumsal yapılanma arayışı ise Jön Türklerden gelen teklif üzerine hayata geçmiştir. O sırada banka kurmak için parasal imkânları olmayan Jön Türkler, tam bir iyimserlik ve hayali bir idealizm içinde, diğer Büyük Güçlere kıyasla daha çok güvendikleri ve kendilerine “dost” gördükleri İngiltere'ye başvurmak istemişler, bu amaçla kendisini Mısır'a hayat veren projelerden tanıdıkları, 1898'de para basma yetkisine sahip Mısır milli bankası “The National Bank of Egypt”i kuran ünlü İngiliz banker Sir Ernest Cassel ile bağlantı kurmak istemişlerdi. Jön Türkler, Cassel'in ve kuracağı bankanın Türkiye'nin menfaatlerine uygun hareket edeceğini, Osmanlı Bankası'nın ve Deutsche Bank'ın hâkim olduğu mali piyasalarda Türk Hükümeti'nin destekçisi olacağını düşünmüşlerdi. O sırada gelişmeleri dikkatle izleyen İstanbul'daki İngiliz görevliler ise Türkiye pazarına yeniden girilmek isteniyorsa bizzat Foreign Office'in Londra'nın en iyi finansçılarıyla temas kurmasını tavsiye etmişler, şayet İngiliz finansörler Türkiye'deki işlerde varlık gösteremez ve Türklerin bir banka kurulması ile ilgili ricaları yerine getirilmezse, bunun İngiliz Hükümeti'nin Yakın Doğu'daki tüm politikalarına büyük bir darbe vuracağı söylenmiştir. Böyle bir durum İstanbul'daki İngiliz prestijini ve nüfuzunu tamiri mümkün olmayacak şekilde azaltacak, gelecekteki İngiliz ticaretinin gelişiminde çok vahim sonuçlar doğuracaktı. İşte tam da o sıralarda Osmanlı piyasasına tekrar girebilmek için bir kanal/yol arayışı içinde olan İngiliz Dışişleri, Türklerden gelen bu bankacılık teklifini bir şans olarak değerlendirmiş ve İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey harekete geçmiştir. Sir Edward Grey bu aşamada İstanbul'daki bankayı kurması için Londra'da büyük bir finansal otorite olan Cassel ile temasa geçerken, bankanın kuruluşu da bir anlamda İngiliz Hükümeti'nce onaylanıp, desteklenmişti. Kaldı ki bankanın İngiliz Hükümeti'nin onayı olmadan

kurulması mümkün değildi, zira İngiltere’de hiçbir grubun İngiliz Hükümeti tarafından doğrudan yetki verilmeden veya iyi niyet göstergesi olmadan bir Türk meselesine ilgi göstermesi düşünülemezdi. Bu desteğin bir göstergesi ise o sırada Hindistan’daki Posta Dairesi Müdürlüğü gibi çok önemli bir görevi sürdüren ve saygın bir İngiliz bürokrati olan Sir Henry Babington Smith’in NBT’nin genel müdürlüğü için devreye girilmesiydi. Atama bizzat Majesteleri’nin Hükümeti’nin talepleriyle ve Kral VII. Edward’ın ricasıyla gerçekleşmişti. Ancak İngiliz Dışişleri, İngiliz çıkarları için bankanın kurulmasını teşvik etmekle birlikte, NBT’nin Osmanlı Bankası ile rekabet etmek amacıyla kurulduğundan şüphelenen Fransızların tepkisini çekmemek ve daha da önemlisi Alman yayımlıcağının güçlü bir rakip olarak çıktığı ve savaşın ayak seslerinin duyulduğu bir ortamda Fransa ile gereksiz bir mücadele içine girmemek için bankanın İngiliz Hükümeti’nin resmi desteği ile kurulduğunun ifade edilmesini hiçbir şekilde istememiştir. Bunun için de Grey, bankaya verilen desteğin görünüşte Sir Babington Smith’in Cassel’in teklifini kabul etmesi için gösterdiği teşvikten ibaret kalmasını tercih etmişti. Bu bağlamda İngiliz Dışişleri, I. Dünya Savaşı’na kadar geçen sürede Fransızlarla ilişkileri bozmamak adına bankaya karşı hep ihtiyatlı yaklaşmış ve bankayı destekleyen ifadelerden kaçınmıştır.

Böyle bir atmosferde Jön Türklerin daveti, İngiliz Hükümeti’nin teşvik ve onayıyla, İngiliz sermayesi ve İngiliz yatırımcılar tarafından 11 Nisan 1909’da İstanbul’da kurulan The National Bank of Turkey, kağıt üstünde bir “Osmanlı şirketi” olarak şekillenmiş, ancak banka temsil ettiği çıkarlar ve sermayesiyle tam anlamıyla bir İngiliz kurumu olmuştur. Bankanın nominal sermayesi 1 milyon sterlin olurken, bunun 250.000 sterlini ödenmiştir ki, bunun da %98’i gibi çok büyük bir kısmı İngilizler tarafından konulmuştur. Cassel, İstanbul’da kurduğu bankayı da tıpkı Mısır’daki bankacılık modeline uygun bir şekilde dizayn etmiş ve bu bağlamda biri Londra’da, diğeri de İstanbul’da olmak üzere iki farklı yönetim kurulu oluşturmuştur. Her ne kadar bankanın idare merkezi İstanbul’da olsa da, Mısır’daki bankada olduğu gibi en önemli kararlar ve yüksek montanlı kredilerin onayı Londra’dan verilmiştir. Bir başka deyişle bankanın “kaptan köşkü” Londra ofisi olmuştur. Tüm bunlara bakıldığında bankanın tam anlamıyla bir İngiliz girişimi olduğu, İngiliz çıkarlarına hizmet ettiği ve Türk milli bankacılığının şekilden ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Kaldı ki İngiliz kurucuların hiçbir zaman aksine bir arzusu ya da iddiası da olmamıştır. Bir zorunluluk olarak Osmanlı yasaları gereği Yönetim Kurulu’nda ve Danışma Kurulu’nda Türklere yer verilmiştir. Cassel ayrıca iş yaptığı ülkelerde yerel nüfuz sahibi kişilerle ilişkilere ve siyasi bağlantılara çok

önem verdiğinden İstanbul'daki bankada da bir strateji olarak yeni Türk Hükümeti ile yakın bağlar kurmuş ve Yönetim Kurulu'nda Maliye Nazırı Cavid Bey, eski Londra Sefareti Başkâtibi Reşid Sadi Bey, eski Stockholm Sefiri Şerif Paşa, Manyasızade Refik Bey, Said Halim Paşa, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Nail Bey (1909'da Maarif, 1912'de Maliye Nazırı), Şura-yı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşa, Osman Nizami Paşa, Ahmed Cemal Bey, Kâmil Paşa, Hüseyin Cahit Yalçın gibi dönemin önde gelen İttihat ve Terakki üyeleri ile devlet adamlarına yer vermiş, adı geçenler bankanın hissedarları da yapılmışlardır.

Söz konusu oluşumda tüm tarafların farklı çıkar ve beklentileri aynı zaman diliminde bu banka projesinde buluşmuştur. Bu nedenle NBT klâsik anlamda bir banka olmayıp, başka misyonlar da üstlenmiştir. Bir tarafta kendi kontrollerinde bir banka kurdurarak, özellikle Fransızların ve Almanların ülkelerinde kurduğu emperyalist baskıları hafifletmek isteyen Jön Türkler, diğer yanda Orta Doğu'da ekonomik girişimlerini geliştirerek, bu yolla politik nüfuzunu artırmaya çalışan İngiltere ve son olarak da büyük kazançların kokusunu almış Sir Ernest Cassel bulunmaktaydı. Özellikle İngiltere'nin bu girişimde büyük çıkarları söz konusuydu. Zira İngiltere, bu banka sayesinde Osmanlı Devleti'nde kaybettiği İngiliz prestijini ve siyasi nüfuzunu yeniden kuracak, Basra Körfezi'nde yüzyıllardır süregelen siyasi ve ekonomik nüfuzunu koruyabilecek, Hindistan yolunun güvenliğini sağlayabilecek, gayriresimi kolonisi Mısır'ın kontrolünü sürdürebilecekti. Her şeyden önemlisi Mezopotamya petrolünün varlığı artık Batılılarca bilinmekteydi. Kısaca İngiltere NBT sayesinde Orta Doğu'daki çıkarlarını koruyup, güçlendirebilecekti. Sir Edward Grey'e göre, Osmanlı topraklarında ancak böyle bir kurumun varlığında Almanlarla ve Fransızlarla eşit koşullarda çalışabileceklerdi. NBT, tıpkı Osmanlı Bankası'nın Fransız çıkarlarını, Deutsche Bank'ın Alman çıkarlarını tanımladığı gibi, İngiliz çıkarlarını temsil edecek ve bu alandaki eksikliği giderecekti. Yine İngiltere, tıpkı Fransa ve Almanya'nın yaptığı gibi, finansı emperyalist ilişkiler ağında bir diplomatik araç olarak kullanacak, NBT, İngiltere'nin ekonomi politik amaçlarına hizmet edecekti. Bu bağlamda NBT, Osmanlı Bankası'nın ve Deutsche Bank'ın etkin olduğu Türkiye piyasasında, İngiliz finansal varlığının en önemli simgesi, İstanbul'daki bankalar arası rekabette dikkate alınan bir oyuncu, İngiliz çıkarlarının savunucusu olacaktı.

NBT, Osmanlı ülkesindeki İngiliz finansal boşluğunu doldururken, İngiliz yatırımlarının da öncüsü olacak ve Türkiye'deki işlerde İngiliz sermayesine büyük

açılımlar sağlayacaktı. Kaldı ki yeni dönemle birlikte Osmanlı ülkesindeki çok çeşitli maden yatakları, ormanlar, şehir aydınlatması, limanlar, demiryolları, ticari ve endüstriyel yatırımlar ve daha nice alt yapı yatırımlarının imtiyazları Avrupalı sermayedarlara açılmak üzereydi. Özellikle de Mezopotamya petrolü, Mezopotamya'daki sulama projeleri, Bağdat Demiryolları'nın Bağdat-Basra hattı, Kuveyt'teki liman inşaatı, Dicle ve Fırat'da gemi işletmeciliği gibi çok önemli imtiyazlar İngilizlerin yakın takibindeydi.

Diğer yandan İngiltere bu banka sayesinde Türkiye'deki yeni rejime yardımcı bulunarak, Jön Türklere de sempatisini gösterebilecekti. Çünkü İngiltere'ye göre Türkler üzerinde politik açıdan etkili olmanın yolu; Türklerin parasal ihtiyaçlarının karşılanmasından geçmekteydi. Şayet NBT, Türklerin finansal taleplerini karşılar ve onları Fransızlar ve Almanlardan uzak tutmayı başarabilirse bu ülkedeki en önemli imtiyazlar İngilizlerin kontrolüne geçebilecekti. Bu nedenle banka kurulurken Sir Edward Grey'in vurguladığı gibi, Türkiye'nin yeniden yapılanma sürecinde kalkınmasına yardım edilmesi ve İngiliz çıkarlarının Türkiye'deki gelişimi; İngiliz finansının İstanbul'da en üst sırada yer almasına bağlıydı.

Türk tarafı ise konuyu daha çok, Osmanlı Bankası ve Deutsche Bank aracılığı ile oluşan siyasi hegemonya ve emperyalist yayılmaya karşı direnme yollarından biri olarak görmüştür. İttihatçılar "milli" bankayı, ayakları yere basmayan bir bakış açısıyla, siyasi hedefleri olmayan, sadece ülkelerinin kalkınmasına yardım edecek ekonomik bir enstrüman olarak görmüşler ve bu sayede Avrupa mali çevrelerinden daha iyi koşullarda ve her şeyden önemlisi onurları kırılmadan istikrazlar yapabileceklerini ümit etmişlerdi. NBT sayesinde Deutsche Bank ve Osmanlı Bankası ile bütünleşen Alman ve Fransız nüfuzu kırılabilirdi. Ya da en azından yeni rejim bu banka sayesinde diğer yabancı bankaların finansal baskılarıyla ezilmeyecek, hatta bankayı onlara karşı bir kalkan olarak kullanabilecekti. Jön Türkler, NBT ile sadece Fransız finansal emperyalizmine karşı değil, önceki dönemin gözdesi, Sultan II. Abdülhamid zamanında birçok imtiyazın bahşedildiği, çok ayrıcalıklı bir konuma oturmuş Alman emperyalizmine de başkaldırabilirdi. Üstelik Alman finansı uzun bir süredir Fransız finansı ile bir iş birliği içine girmiş, Fransız-Alman ortak hâkimiyeti Türkiye'nin çıkarlarına çok zarar vermişti.

Bankanın kurucusu Cassel'e gelince; o dokunduğu her şeyi adeta altına çeviren bir finans dehası, sosyal ve ticari ağları tüm dünyaya yayılmış uluslararası üne sahip çok

zengin bir banker ve iş adamıydı. Cassel aynı zamanda çok karmaşık ilişkileri ve güçlü siyasi bağlantıları ile de dikkat çeken gizemli bir kişilikti. Alman Yahudisi köklerine rağmen Londra'nın en güçlü kişilerinden biri haline gelmiş ve İngiliz Kraliyeti'ne yakın adamlar içinde en etkili isimlerden biri olmuştu. İngiliz Kraliyet ailesi, Alman İmparatoru, Japon İmparatoru ve Mısır Hıdivi tarafından birçok nişan ve ödülle donatılmış olan Cassel, Kral VII. Edward'ın mali danışmanı ve Kral'ın en özel sırlarını bilecek kadar ona yakın bir isimdi. Aynı zamanda İngiliz Dışişleri'nin güvenilir iş birlikçilerinden biriydi. Cassel, Boer Savaşı'nda (1899-1902) ve 1906 yılındaki bir Çin kredisinde İngiliz Dışişleri'nin talep ettiği paraları bulan kişiydi. İngiliz Dışişleri, İngiltere'nin Fas üzerindeki çıkarlarının desteklenmesinin bir gereği olarak kurulan "Bank of Morocco"nun güçlendirilmesi sırasında İngiliz etkisinin muhafazası için ihtiyaç duyulan parayı yine Cassel'den temin etmişti. Yine Bağdat Demiryolu projesinde İngiliz Hükümeti'ni temsilen Almanlarla görüşmeleri o yürütmüştü. Bu bağlamda Cassel, İngiliz Dışişleri ile yakın temas içinde kurduğu İstanbul'daki bankacılık girişiminde bu kez ihtiyaç duyduğu desteğin kendisine İngiliz Hükümeti'nce verileceğini zannetmişti.

Sir Ernest Cassel, Doğu'nun henüz keşfedilmemiş yatırım alanlarını, bankacılık ve finans alanındaki eksikliklerini, sermaye yokluğunun yarattığı fırsatları, hükümetlerin sağladığı siyasi avantajları çok iyi bilen bir finansçıydı. Kaldı ki servetinin çoğunu Britanya koruması altındaki Mısır'daki yatırımlarından elde etmişti (20 milyon sterlin) ve İngiltere yönetimi tarafından talep edilen tüm işlere girerek, kısa bir sürede Mısır'ın en büyük iş adamı haline gelmişti. Cassel, iş yaptığı her yerde olduğu gibi Mısır'da da başta İngiliz Vali Lord Cromer olmak üzere, yerel yöneticilerle kurduğu sosyal ve politik bağlar sayesinde hedeflerine rahatlıkla ulaşabilmişti. Benzer şekilde Cassel, İngiliz sempatisinin yükselişe geçtiği bir dönemde Jön Türklerin (başta Cavid Bey, Ahmed Cemal Bey, Hüseyin Cahit Bey, Nail Bey) ve kendi hükümetinin desteğine güvenerek İstanbul'daki banka işine sıcak bakmıştı. Kaldı ki Cassel'e İstanbul hiç de yabancı değildi; 1873'te, yani daha Sultan II. Abdülhamid zamanında Bischoffsheim'lerin bazı sorunlu kredilerini çözmek için bu şehre gelmiş ve o esnada Osmanlı topraklarının sunduğu imkânları fark etmişti. Muhakkak ki Cassel eğer kendi Dışişleri'nin de desteğini almayı başarabilirse, Jön Türklerle kurduğu iyi ilişkiler sayesinde Osmanlı ülkesinde büyük ve kârlı fırsatların yakalanabileceğini hesap etmişti. Bu gerekçelerle Cassel, Mısır'daki başarılı deneyimi The National Bank of Egypt'i göz önüne alarak ve ona benzer bir modelle, Jön Türk-Foreign Office destekli bir bankayı İstanbul'da kurmayı

akıllıca bulmuştu. NBT, Cassel'in Osmanlı ülkesindeki girişimlerinin öncüsü olacak, ona Mısır'daki gibi büyük paralar kazandıracaktı. Cassel, Londra'dan Baring Brothers & Co.'dan John Baring (Lord Revelstoke), Londralı iş adamı Alexander Henderson (Lord Faringdon) ve ünlü petrolcü Kalust Gulbenkian gibi bazı önemli isimleri de yanına alarak, bankanın konumunu güçlendirmeyi planlamıştı. Bu haliyle NBT, Sir Ernest Cassel gibi "milli" görünümlü bankaların avantajlarını çok iyi bilen, olağanüstü büyük paralar kazanılacak alanları iyi seçebilen büyük bir finansçının Jön Türkler ve İngiliz Hükümeti'nin desteğini arkasına alarak kurduğu, politik yanı ağır basan bir İngiliz kurumu olarak doğmuştur. Kısaca NBT hem finansal, hem de siyasi niyetlerin bir ürünüydü.

Ancak büyük umutlarla kurulan banka, çok geçmeden 1910 yılı sonları gibi kısa bir süre içinde zorlanmaya başlamış, başarısızlığını, başka bankalarla birleşmeleri, hatta tasviyesini konuşur hale gelmiştir. Bankanın başarısızlığının nedeni; yöneticilerinin basiretsizliği ya da İttihatçılardan yeterli desteğin görülememesi değildir. Aksine adı geçen kişilerin önceki kariyerlerinin oldukça başarılı olduğu ifade edilmektedir. Bankanın başarısızlığının en büyük sebeplerinden biri; kendi hükümetinden beklediği desteği alamamasıdır. NBT'nin kuruluşu her ne kadar İngiliz Hükümeti'nce onaylanıp, teşvik edildiyse de I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte İngiliz Dışişleri, özellikle de Fransa ile arayış bozmamak için NBT'ye karşı kimi zaman belirsiz, kimi zaman karşı çıkan, kararsız, bazen de bir çıkarı değerine tercih etme şeklinde ikircikli bir politika izlemiştir. Tüm bunlar bankanın faaliyetlerini etkilerken, NBT kendi devletinin, yani büyük emperyal çatışmanın odağındaki İngiltere'nin yürüttüğü çok yönlü çıkar hesapları ile orta-uzun vadeli planları arasında sıkışıp kalmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından en fazla menfaati elde etmek için her gelişmeyi kontrolü altında tutmak isteyen, parçalanma sonrasının bölüşümü için gizli-açık bir düzine anlaşma yapan İngiltere; Fransa ve Rusya'nın bazı çıkarlarını şimdilik (beklenen Büyük Savaşa kadar) tatmin etmek uğruna bankanın çeşitli faaliyetlerini engellemiş, çoğu zaman bankanın çıkarlarını göz ardı etmiştir. Bu bağlamda İngiltere, yükselen Alman tehlikesine karşı bir zorunluluktan ötürü 1904'te Fransızlarla imzaladığı "Entente Cordiale" (Dostluk Antlaşması) icabı Fransızları karşısına almadan ve hatta olabiliyorsa güçlü bir İngiliz-Fransız finansal iş birliği kurarak, Alman etkisinin azaltılabileceğini hesap etmiştir. Yine Türkiye'de uzun yıllara dayanan kemikleşmiş bir pozisyondaki Osmanlı Bankası'nın engellemeleri karşısında Fransa Hükümeti'nin tepkisini çekmemek için bankanın bazı

girişimlerine karşı çıkmıştır. Bu yüzden umulanın aksine, bankanın normal ticari faaliyetleri bile eğer İngiltere'nin Fransa ile ilgili dış politikasına uyumlu değilse engellenmiş, bu da bankanın başarısını olumsuz etkilemiştir. Yine İngiliz Dışişleri, Doğu Anadolu'daki ve Karadeniz'deki yatırımlarda, bu bölgeyi kendi menfaat alanı olarak gören Rusya'yı karşısına almamak için bankayı bu işlerden uzak tutmuştur. Daha doğru bir ifadeyle İngiliz Dışişleri, Ruslarla ve Fransızlarla yaptığı ittifak anlaşmalarının bozulmaması adına bankayı çoğu zaman engellemiş veya görünür bir destek vermemiştir. Buna karşılık İngiltere'nin bu zaafının farkında olan Fransa her fırsatta Osmanlı Bankası'nın çıkarlarını desteklemiştir. Hatta Fransızlar çıkarları uğruna NBT ile iş yapmak isteyen Türk Hükümeti'ni bile tehdit etmekten çekinmemiştir. NBT ise çoğu zaman kendi hükümetinden etkili bir destek göremezken, kendisini Fransa devletinin tüm ağırlığı ile yüzleşmek zorunda kaldığı bir pozisyonda bulmuştur. Bu nedenlerle, her ne kadar banka kendisini İngiliz Hükümeti'nin "sadık" bir kurumu olarak görse de, İngiliz Hükümeti'nin "değişiklik arz eden ve net olmayan" tutumu yüzünden arzu ettiği pozisyonu bir türlü elde edememiştir. Banka girişimcilere geniş imkânlar sunan Osmanlı ülkesinde kârlı işler peşindeyken, İngiliz Hükümeti'nin dış politika öncelikleri ile kendi çıkarları arasında sıkışıp kalınca, çoğu zaman "isteksizce" de olsa kazanımlarından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu sorun, I. Dünya Savaşı'na kadar NBT'nin hemen hemen tüm işlerine yansımıştır.

Yine İngiliz Dışişleri için imparatorluğun Mezopotamya'daki stratejik çıkarları bir İngiliz bankasının çıkarları karşısında hep daha ağır basmıştır. İngiltere, Mezopotamya petrolü, Basra Körfezi'nde gemi işletmeciliği gibi tamamen kendi kontrolünde olmasını istediği hayati alanlarda, NBT'nin İngiliz dışı sermaye gruplarıyla yaptığı ortaklıklara karşı çıkmış, bankanın elde ettiği tüm kazanımları hiçe saymıştır. Denilebilir ki bankanın faaliyette olduğu yıllarda İngiliz Dışişleri'nin temel meselesi Osmanlı ülkesinde kurulmuş bir İngiliz girişiminin desteklenmesinden çok, imparatorluğun Mezopotamya'daki çıkarlarının korunması ve Alman tehdidine karşı Fransızlarla kurmuş olduğu ittifakın bozulmaması olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte yaşananlar göstermektedir ki; NBT'nin sahipleri zaman zaman bankayı kapatmak istemiş, kapatamamış, Fransızlarla finansal iş birliği kurup, Fransız bankalarıyla birleşmek istemiş ancak bu girişimleri de ya Osmanlı Bankası'nın düşük bir fiyatla bankayı yutmak teklifi ile son bulmuş, ya da Osmanlı Bankası ve Fransız engeliyle karşılaşmıştır. Banka her adımda İngiliz

Hükümeti'ne gözlerini çevirip, oradan onay beklemiştir. İngiliz Hükümeti ise her ticari işletmede olması gereken kâr-zarar hesabına bakmamış, kendi siyasi amaç ve hedefleri gereği bankaya “faaliyetlerine devam et” mesajını vermiştir. Çünkü İngiltere açısından Mezopotamya'daki sulama imtiyazlarıyla ilgili kontratlar ve eninde sonunda İngiliz nüfuz alanına dönüşebilecek bu bölgenin tüm potansiyel zenginliği ortadayken ülkedeki tek İngiliz bankasının varlığını koruması şart olarak görülmüştür. Ayrıca İngiliz Hükümeti, İstanbul'daki İngiliz etkisini sağlamlaştırmak ve Bağdat Demiryolu'nda şayet İngiliz katılımı sağlanacak olursa bankanın Bağdat-Basra hattının yapımında üstleneceği kritik fonksiyonlardan ötürü NBT'yi gözden çıkaramamıştır.

Kısaca İngiliz prestiji ve İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik maddi ilgisi icabı NBT büyük avantajdı. Bu haliyle bankanın en azından İngiliz Hükümeti açısından en başından itibaren kâr amaçlı değil, siyasi amaçlarla kurulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Banka da bu süreçte (1909-1914) kimi zaman daha bağımsız olup, özgürce hareket etmek istemişse de, yaptığı hemen tüm işlerde İngiliz politikacıların müdahalelerinden kurtulamamıştır. Bu durum çoğu zaman bankanın işlerini olumsuz etkileyip, kâr ve iş kayıplarına sebep olurken, bankanın sahiplerinde de büyük hayal kırıklıklarına yol açmıştır. NBT'nin sahipleri ve yöneticileri kendi hükümetlerinden beklenen desteğin gelmediği, hatta engellendiklerine dair zaman zaman sitemlerde bulunmuşlarsa da NBT her koşulda İngiliz dış politika çizgisinden kopmadan, bu politikalarla çatışmadan faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. Tüm bunlara bakıldığında bankanın İngiliz dış politikasının bir temsilcisi ya da uzantısı olduğunu söylemek mümkündür.

Bankanın başarısızlığında İstanbul'daki bankalar arasındaki çetin rekabetin de payı vardır. Çünkü banka daha kurulur, kurulmaz başta Osmanlı Bankası olmak üzere, İstanbul'daki diğer bankaların rekabeti ile karşı karşıya kalmıştır. Fransızların Osmanlı Bankası sayesinde İstanbul'da sahip oldukları hâkim pozisyonu zayıflatmak istememeleri ve Osmanlı Bankası'nın kârlarından asla vazgeçmemesi yüzünden neredeyse giriştiği tüm işlerde Fransız engelleriyle karşılaşmış, bu yüzden de başarısız olmuştur. Bunun yanında İngiliz yatırımcıların Türkiye'deki operasyonlara pek ilgi göstermemesi, Londra para piyasasının Türkiye işlerine ve kredilerine karşı aşırı ihtiyatlı tutumu, Türklerin bağımsız bir şekilde ülkeyi kalkındırarak ve koruyacak gücünün olmaması, ekonomik kaynaklarını özgürce kullanamaması bankanın faaliyetlerini etkilemiştir. Şayet Türkiye o dönemde ekonomisini düzeltecek imkânlarla sahip olup, Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'nın doğal kaynaklarını işleyebilseydi belki de ülkenin durumu önemli ölçüde iyileşebilecek,

bu da ekonomik ortama, bankacılık sektörüne yansıtacaktı. Ne yazık ki Osmanlı Devleti o günlerde kendi gelir kaynaklarına ulaşma özgürlüğüne de, gücüne de, bilgisine de sahip değildi. Türkler çok ihtiyaç duyduğu gümrük vergilerini bile artırabilmek için Büyük Devletlerden onay almak zorundaydı. Yine ülkenin en belirgin kaynaklarından olan gelir vergisinin (temettü) yabancılar için uygulanması büyük devletlerin iznine tabiydi. O dönemde Osmanlı Devleti'nin handikaplarından biri de imtiyazların kime verileceği ve istikrazların hangi banka ile yapılacağı konusunda dilediği gibi özgürce hareket edememesiydi. Ne zaman bir ihale ya da bir istikraz yapılması söz konusu olsa Büyük Devletlerin, özellikle de Fransa'nın, kimi zaman da Almanya'nın müdahaleleri ile karşılaşılırdı. Dolayısıyla NBT'nin arkasında ekonomik olarak bağımsız, güçlü bir Osmanlı Devleti de olamamıştır. NBT özellikle de Türk Hükümetleri ile iş yapmayı planlayan bir banka olarak tüm bu olumsuz koşullardan etkilenmiştir. Bu sebeplerle başlangıçtan itibaren bankanın Türkiye'deki genel bankacılık faaliyetlerinden elde ettiği kazanımlar beklentilerinin çok altında kalmıştır.

Ancak her şeyden öte politik görünümü bu İngiliz bankasının kaderini şekillendiren en önemli faktörler; I. Dünya Savaşı ve savaş sonrasındaki gelişmeler olmuştur. NBT'nin kaderi, savaş çıkmasa ve imparatorluk dağılmasa belki daha farklı şekillenebilecek iken, savaş bankanın geleceğe dönük tüm hesaplarını alt üst etmiştir. Savaş yılları banka için kayıp yıllar olurken, NBT'nin düşman bir ülkede faaliyet gösteren bir İngiliz bankası olması da bir başka zorluğunu oluşturmuştur. İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nın galiplerinden biri olması ise 1919'da İngiliz Hükümeti'nin isteği üzerine yarı-resmi bir İngiliz kurumu olan British Trade Corporation'a satılan NBT'nin konumunu bir anda güçlendirmiştir. Çünkü artık savaş bitmiş, ittifaklar da anlamını yitirmiştir. Almanya çökertilmiş, Rusya kargaşa içine girmiş, Fransa ise savaşın etkisiyle zayıflamıştır. Yeni dönemdeki amaçlar artık; Orta Doğu'daki İngiliz çıkarlarını korumak ve daha da geliştirmektir. Dolayısıyla İngiliz himayesindeki BTC'nin bir uzantısı haline gelen NBT'nin ülkedeki tek İngiliz bankası olarak önemi artmış ve eski müttefikler arasındaki ekonomik paylaşım mücadelesinde İngiliz Dışişleri'nin en büyük iş birlikçisi, İngiliz çıkarlarının temsilcisi olmuştur. Banka yakaladığı büyük iş hacimleri ve elde ettiği ciddi kârlarla kısa sürede belirgin bir yükselişe geçerken, bu motivasyonla neredeyse İngiliz çıkarlarının gerektirdiği her yerde şube açmaya hazırlanmıştır. Denilebilir ki Mütareke yılları bankanın "altın" yılları olmuştur.

Ancak bankanın ayakta kalabilmek için yeşerttiği son umutlar da emperyalizme karşı başlayan Türk Milli Mücadelesi ile son bulmuştur. NBT'nin akıbeti Yunan askerlerinin Anadolu'dan çekilmesi ve Kasım 1922'den itibaren birçok yabancı şirket ve bankanın İzmir'i terk etmesiyle birlikte daha da şekillenmeye başlamıştır. NBT yeni konjonktürde bir İngiliz bankası olarak mütareke yıllarının sağladığı avantajları hızla kaybederken, bankanın yöneticileri Türkiye'nin ekonomik ve politik geleceği hakkında da ciddi endişeler taşımaya başlamıştır. Bankanın çöküşü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra ise iyice hızlanmıştır. Tüm olumsuz koşullar ve yıpratıcı süreçlerin içinde ayakta kalmaya çalışan banka, emperyalist yaklaşımlarından dolayı özellikle de İngiliz, Fransız ve İtalyan sermayesine karşı kuşkuyla yaklaşılması ve tercihin Amerikalı yatırımcılardan yana olmasıyla birlikte son umutlarını da yitirmiştir. Cumhuriyeti kuran kadronun imparatorluğun dağılma nedenleri arasında gördüğü emperyalizme ve onu simgeleyen tüm kurumlara kuşkuyla yaklaşması yabancı sermayenin en yoğun girdiği alanlardan biri olan bankacılık sektörünü de tümüyle etkilemiştir. Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlarla birlikte yabancı sermayeli bankaların egemenliğine son verileceği, bunun yerine milli sermayenin hakim olacağı bir bankacılık sistemine geçileceği de anlaşılmıştır.

Bu güçlüklerin yanı sıra banka o günlerde Türk mali otoritelerince "tekin olmayan" bir kurum olarak görülüp, kayıtları gizli kârları keşfetme amacıyla sürekli incelenirken, haksız vergiler ve para cezalarına maruz kalmış, yeni vergilemeler için ise farazi dayanaklar aranmıştır. Bu baskıların yanı sıra İngiliz Hükümeti'nden de devam etmesi konusunda cesaret verici hiçbir işaret alamayan NBT bu koşullarda bir İngiliz bankası olarak daha fazla faaliyette bulunmayı anlamsız görerek kapanma kararı almıştır. Zaten 28 Aralık 1931 tarihine kadar Türkiye'de faaliyet gösteren tüm bankaların sermayeleri ile orantılı bir şekilde yeni kurulacak devlet bankasına (TCMB) hissedar olarak katılmaları, aksi halde bir yıl içinde Türkiye'deki faaliyetlerine son vermeleri zorunlu hale getirilmiştir. Aynı tarihte de (28 Aralık 1931) İstanbul'da yapılan Olağanüstü Genel Kurul ile NBT'nin tasfiyesine karar verilmiştir. Böylece 1909 yılında bir devrimin karışıklığı içinde kurulan NBT, tarihin belki de en çalkantılı dönemlerinden birine tanıklık ederek, yine başka bir devrimin, yani Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde, kurulduğu sıradaki coşkun ve ilginin aksine, sessizce kapılarını kapatmıştır.

Tüm bu tabloya bakıldığında, NBT'nin yirmi iki yıllık faaliyet süresi boyunca oldukça inişli ve çıkışlı, son derece karışık bir kariyer çizgisi izlediği ve bankanın

Osmanlı ülkesindeki büyük fırsatlara ve tüm çabalarına rağmen İngiliz girişimciliği açısından büyük bir başarısızlık örneği olduğu söylenebilir. Yine bankanın tüm taraflar için büyük bir hayal kırıklığı olduğu da ileri sürülebilir. NBT'nin kurucusu Cassel son derece başarılı bir finansçı olmasına rağmen, Türkiye'deki bankacılık macerasında başarılı olamamış, hatta kimi tarihçilere göre NBT'de yaşadığı hayal kırıklıkları nedeniyle devrin en mutsuz milyonerlerinden biri olmuştur. Cassel, İngiltere'nin ve İttihatçıların desteğini arkasına alarak büyük kazançlar elde edeceğini ummuşsa da, o günlerde İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nde güttüğü temel politika karşısında pek bir şey yapamamıştır.

İngiliz Dışişleri de her ne kadar NBT'nin kuruluşunu onaylayıp, teşvik etmişse de, tüm iktisadi ve siyasi hazırlıkların yapılarak, büyük bir dünya savaşına doğru doludizgin gidilen bir dönemde (1909-1914) politik kaygılarından ve ittifak bağlarından dolayı bankaya istenilen desteği verememiştir. Banka da yukarıda bahsettiğimiz olumsuzluklar nedeniyle Türkiye işlerinden önemli paylar alamamış, istikrazlarda ciddi bir rol üstlenememiştir. Dolayısıyla NBT, İngiliz finansının tek temsilcisi sıfatıyla özellikle de I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte kendisine yüklenen misyonu yerine getirememiş, arkasından İngiliz yatırımcıları sürükleyememiştir.

NBT, kendisine umutla sarılan İttihatçı rejimin finansal ihtiyaçlarını karşılama noktasında da yetersiz kalmıştır. Jön Türkler büyük bir hevesle kurdurup, büyük umutlar bağladıkları bu kuruma güvenemeyeceklerini çok geçmeden anlamışlardır. Özellikle de Türk Hükümeti'ne verilen kredilerde piyasadaki ana oyuncuların biri olamayacağı hemen ortaya çıkmıştır. Zira bankanın İngiliz Hükümeti'nin isteklerine karşı koyması mümkün olmamıştır. Bu etki, Türk Hükümeti'ni kısa süre içinde Almanlarla daha yakın ilişkilere sürüklerken, özellikle Cavid Bey'in İngiliz diplomasisi ve finansına olan güvenini sarsmıştır. NBT, Jön Türklerce en sonunda zayıf, etkisiz ve güvenilmez bir banka olarak algılanmıştır. NBT, Babington Smith'in zaman zaman kendi konumlarını belirtmek için kullandığı bir İngiliz deyişiyle "*A broken reed*" (kırık bir kargı), yani "ipi ile kuyuya inilmez" bir banka olarak ömrünü tamamlamıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babîâli Evrak Odası Evrakı

- BOA. BEO.Dosya No:2153 Gömlek No:161449, 12 Ağustos 1903.
 BOA. BEO.Dosya No:3486 Gömlek No:261385, 4 Şubat 1909 [22 Kânunusani 1324].
 BOA. BEO.Dosya No:3785 Gömlek No:283861.
 BOA. BEO.Dosya No:4101 Gömlek No:307539, 01 Kasım 1912 [19 Teşrinievvel 1912].
 BOA. BEO.Dosya No:4103 Gömlek No:307678, 20 Ekim 1912 [7 Teşrinievvel 1328].
 BOA. BEO.Dosya No:4116 Gömlek No:308649, 13 Kasım 1912 [9 Teşrinisani 1328].
 BOA. BEO.Dosya No:4124 Gömlek No:309289, 17 Aralık 1912 [4 Kânunuevvel 1328].
 BOA. BEO.Dosya No:4142 Gömlek No:310604, 08 Şubat 1913 [26 Kânunusani 1328].
 BOA. BEO.Dosya No:4149 Gömlek No:311111, 01 Mart 1913 [16 Şubat 1328].
 BOA. BEO.Dosya No:4192 Gömlek No:314388, 7 Temmuz 1913 [24 Haziran 1329].
 BOA. BEO.Dosya No:4209 Gömlek No:315612, 31 Ağustos 1913 [18 Ağustos 1329].
 BOA. BEO.Dosya No:4535 Gömlek No:340064, 1 Temmuz 1918 [1334].
 BOA. BEO.Dosya No:4652 Gömlek No:348833, 09 Eylül 1920 [1336].
 BOA. BEO.Dosya No:4656 Gömlek No:349157, 20 Eylül 1920 [20 Eylül 1336].
 BOA. BEO.Dosya No:4656 Gömlek No:349157, 2 Ekim 1920 [2 Teşrinievvel 1336].
 BOA. BEO.Dosya No: 4661 Gömlek No:349526, 31 Ekim 1920 [31 Teşrinievvel 1336].
 BOA. BEO.Dosya No:4702 Gömlek No:352601, 19 Kasım 1921 [19 Teşrinisani 1337].
 BOA. BEO.Dosya No:4713 Gömlek No:353420, tarihsiz müsvedde.
 BOA. BEO.Dosya No:4713 Gömlek No:353420, 13 Mayıs 1922 [1338].
 BOA. BEO.Dosya No:4713 Gömlek No:353420, 12 Haziran 1922 [1338].

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 5. Şube Müdüriyeti

- BOA. DH.EUM.5.Şb.Dosya No:56 Gömlek No:4, 11 Mart 1920 [11 Mart 1336].
 BOA. DH.EUM.5.Şb.Dosya No:71/13/002, 23 Haziran 1918 [1334].
 BOA. DH.EUM.5.Şb.Dosya No:71/13/003.
 BOA. DH.EUM.5.Şb.Dosya No:71/13/005.
 BOA. DH.EUM.5.Şb.Dosya No:71/13/007, 26 Haziran 1918 [1334].
 BOA. DH.EUM.5.Şb.Dosya No:71/13/009, 7 Temmuz 1918 [1334].
 BOA. DH.EUM.5.Şb.Dosya No:71/13/011, 25 Eylül 1918 [1334].

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî

- BOA. DH.ŞFR.Dosya No:55 Gömlek No:232, 14 Ağustos 1915 [13 Ağustos 1331].

Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı

- BOA. HR.SYS.Dosya No:108 Gömlek No:64, 02 Ocak 1910.
 BOA. HR.SYS.Dosya No:111 Gömlek No:1, 12 Nisan 1912.
 BOA. HR.SYS.Dosya No:2152 Gömlek No:15, 17 Kasım 1917 [17 Teşrinisani 1333].

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

- BOA. DH.EUM.VRK Dosya No: 4 Gömlek No: 14.

Sadâret Divan Mukavelenameler

- BOA. A.DVN.MKL.Dosya No:52 Gömlek No:5, 24 Ağustos 1911 [11 Ağustos 1327].
 BOA. A.DVN.MKL.Dosya No:55 Gömlek No:19, 02 Ağustos 1913 [20 Temmuz 1329].

BOA. A.DVN.MKL.Dosya No:55 Gömlek No:19, 06 Ağustos 1913 [24 Temmuz 1329].

Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Evrak Bölümü

BOA. Y.A.HUS.Dosya No:405 Gömlek No:35.

BOA. Y.A.HUS.Dosya No:526 Gömlek No:67, 20.01.1909.

BOA. Y.A.HUS.Dosya No:526 Gömlek No:67, 31.01.1909 [18 Kanunusani 1324].

BOA. Y.A.HUS.Dosya No:526 Gömlek No:70, 02.02.1909 [20 Kanunusani 1324].

BOA. Y.A.HUS.Dosya No:526 Gömlek No:70, 05.02.1909 [23 Kanunusani 1324].

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî Evrak

BOA. DH.MKT.Dosya No:889 Gömlek No:72.

BOA. DH.MKT.Dosya No:2885 Gömlek No:44, 27 Temmuz 1909 [14 Temmuz 1325].

Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı

BOA. DH.MTV.Dosya No:38 Gömlek No:26 [27 Haziran 1911].

Dosya Usulü İradeler

BOA. İ.DUİT.Dosya No:84 Gömlek No:27, 16 Mayıs 1329 [29 Mayıs 1913].

BOA. İ.DUİT.Dosya No:84 Gömlek No:27, 29 Mayıs 1913 [16 Mayıs 1329].

BOA. İ.DUİT.Dosya No:84 Gömlek No:27, 7 Haziran 1913 [25 Mayıs 1329].

BOA. İ.DUİT.Dosya No:187 Gömlek No:18.

İrade Ticaret ve Nafia

BOA. İ.TNF.Dosya No:19 Gömlek No:28.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı

BOA. DH.İD.Dosya No:6 Gömlek No:56, 15 Temmuz 1911 [2 Temmuz 1327].

BOA. DH.İD.Dosya No:6 Gömlek No:56, 22 Temmuz 1911 [9 Temmuz 1327].

BOA. DH.İD.Dosya No:25 Gömlek No:16, 23 Mart 1912 [10 Mart 1328].

BOA. DH.İD.Dosya No:25 Gömlek No:16, 03 Nisan 1912 [21 Mart 1328].

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 11 Ocak 1911 [29 Kanunievvel 1326].

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 02 Kasım 1911 [20 Teşrinievvel 1327].

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 30 Kasım 1911 [17 Teşrinisânî 1327].

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 9 Şubat 1912.

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 17 Şubat 1912 [4 Şubat 1327].

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 08 Haziran 1912 [26 Mayıs 1328].

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 9 Kasım 1913 [22 Teşrinisânî 1329].

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 29 Kasım 1913 [16 Teşrinisânî 1329].

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 04 Aralık 1913 [21 Teşrinisânî 1329].

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 05 Aralık 1913 [22 Teşrinisânî 1329].

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 20 Ocak 1914 [7 Kanûnusânî 1329].

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 17 Haziran 1914.

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 29 Ekim 1914 [16 Teşrinievvel 1330].

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 03 Aralık 1914 [20 Teşrinisânî 1914].

BOA. DH.İD.Dosya No:88 Gömlek No:10, 20 Ocak 1915 [7 Kanûnusânî 1330].

BOA. DH.İD.Dosya No:108 Gömlek No:35.

BOA. DH.İD.Dosya No:112 Gömlek No:53, 12 Temmuz 1910 [29 Haziran 1326].

BOA. DH.İD.Dosya No:112 Gömlek No:53, 14 Temmuz 1910 [1 Temmuz 1326].

BOA. DH.İD.Dosya No:112 Gömlek No:53, 31 Ağustos 1910 [18 Ağustos 1326].

BOA. DH.İD.Dosya No:130 Gömlek No:6.

BOA. DH.İD.Dosya No:131 Gömlek No:3, 30 Ekim 1910 [17 Teşrinievvel 1326].

BOA. DH.İD.Dosya No:131 Gömlek No:3, 13 Kasım 1910 [31 Teşrinievvel 1326].

Meclis-i Vükela Zabıtları (Mazbataları)

BOA. MV.Dosya No:170 Gömlek No:40, 19 Ekim 1912 [6 Teşrinievvel 1328].
 BOA. MV.Dosya No:174 Gömlek No:122, 4 Mart 1913 [19 Şubat 1328].
 BOA. MV.Dosya No:179 Gömlek No:5, 6 Temmuz 1913 [23 Haziran 1329].
 BOA. MV.Dosya No:191 Gömlek No:22, 9 Ağustos 1914 [27 Temmuz 1330].
 BOA. MV.Dosya No:195 Gömlek No:34, 2 Aralık 1914 [19 Teşrinisani 1330].
 BOA. MV.Dosya No:220 Gömlek No:81.
 BOA. MV. Dosya No:220 Gömlek No:181.
 BOA. MV.Dosya No:220 Gömlek No:82, 9 Eylül 1920 [9 Eylül 1336].
 BOA. MV.Dosya No:221 Gömlek No: 224.
 BOA. MV.Dosya No:222 Gömlek No:123, 24 Ekim 1921 [24 Teşrinievvel 1337].
 BOA. MV.Dosya No:226 Gömlek No: 119.
 BOA. MV.Dosya No:229 Gömlek No:43.
 BOA. MV.Dosya No:237 Gömlek No:125, 22 Kasım 1914 [9 Teşrinisani 1330].

İrade Meclis-i Mahsus

BOA. İ.MMS.Dosya No:147 Gömlek No:13.
 BOA. İ.MMS.Dosya No:154 Gömlek No:4.
 BOA. İ.MMS.Dosya No:157 Gömlek No:4, 12 Aralık 1913 [29 Teşrini sâni 1328].
 BOA. İ.MMS.Dosya No:157 Gömlek No:4, 14 Aralık 1912 [1 Kânûnuevvel 1328].
 BOA. İ.MMS.Dosya No:157 Gömlek No:4, 16 Aralık 1912 [3 Kânûnuevvel 1328].
 BOA. İ.MMS.Dosya No:169 Gömlek No:1, 14 Temmuz 1913 [1 Temmuz 1329].
 BOA. İ.MMS.Dosya No:169 Gömlek No:1, 29 Temmuz 1913 [16 Temmuz 1329].

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı

BOA. DH.MUI.Dosya No:110 Gömlek No:70.

Şura-yı Devlet

BOA. ŞD.Dosya No:28 Gömlek No:73.
 BOA. ŞD.Dosya No:29 Gömlek No:30, 23 Ağustos 1910.
 BOA. ŞD.Dosya No:29 Gömlek No:30, 27 Ağustos 1910.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı, Teşrifat-ı Umumiye

BOA. Y.PRK.TŞF.Dosya No:7 Gömlek No:20, 21 Ağustos 1903 [8 Ağustos 1319].

Dahiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdüriyeti Evrakı

BOA. DH.UMVM.Dosya No:67 Gömlek No:65.
 BOA. DH.UMVM.Dosya No:99 Gömlek No:52, 31 Temmuz 1921 [31 Temmuz 1337].
 BOA. DH.UMVM.Dosya No:99 Gömlek No:52, 23 Ağustos 1921 [23 Ağustos 1337].
 BOA. DH.UMVM.Dosya No:99 Gömlek No:52, 10 Ekim 1921 [10 Teşrini evvel 1337].
 BOA. DH.UMVM.Dosya No:165 Gömlek No:52, 29 Haziran 1921 [1337], 13 Temmuz 1921 [1337] ve 28 Temmuz 1921 [1337].
 BOA. DH.UMVM.Dosya No:165 Gömlek No:52, 19 Temmuz 1921 [1337].
 BOA. DH.UMVM.Dosya No:165 Gömlek No:52, 21 Temmuz 1921 [1337].
 BOA. DH.UMVM.Dosya No:165 Gömlek No:52, 28 Temmuz 1921 [28 Temmuz 1337].
 BOA. DH.UMVM.Dosya No:165 Gömlek No:52, 30 Ağustos 1921 [30 Ağustos 1337].
 BOA. DH.UMVM.Dosya No:165 Gömlek No:52, 17 Ekim 1921 [17 Teşrinievvel 1337].
 BOA. DH.UMVM.Dosya No:165 Gömlek No:52, 23 Ekim 1921 [23 Teşrinievvel 1337].

İrade Dahiliye

BOA. İ.DH.Dosya No:1482 Gömlek No: 31.

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı

BOA. HR.İM.Dosya No:20 Gömlek No:58, 02 Ağustos 1923 [2 Ağustos 1339].
BOA. HR.İM. Dosya No:48 Gömlek No:277, 9 Kasım 1923.
BOA. HR.İM. Dosya No:73 Gömlek No:74.

Hukuk Müşavirliği İstişare Odası

BOA. HR.HMŞ.İSO., 210/24/001, 8 Ağustos 1918 [1334].
BOA. HR.HMŞ.İSO., 210/24/03
BOA. HR.HMŞ.İSO., 210/24/04.
BOA. HR.HMŞ.İSO., 210/24/07, 06 Ekim 1918 [6 Teşrinievvel 1334].

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA. 030.11.1/61.2.15 (19 Ocak 1931).
BCA. 030.18.1.1/30.55.9.

İngiliz Arşivleri

1-Cambridge University, Trinity College Library, “Henry Babington-Smith’s papers”:

HBS 5 31, “Press anythings on HBS’s appointment as President of the National Bank of Turkey, Ağustos-Eylül 1909.
HBS 23 (1-2), Babington Smith’den Cassel’e 23.10.1909’da gönderilen mektup.
HBS 27 2 Cassel’den Babington Smith’e 04 Aralık 1908’de gönderilen mektup.
HBS 27 3 Babington. Smith’den Cassel’e 04 Aralık 1908’de gönderilen mektup.
HBS 27 5 (2) (a), Daily Mirror, 09.08.1909.
HBS 27 5 (2) (b), Daily Chronicle, 09.08.1909.
HBS 27 5 (5) (d), Telegraph Engineering Journal, 09.09.1909.
HBS 27 5 (6) (e), Telegraph Chronicle, 03.09.1909.
HBS 27 8 (6), Eastern Morning News, 09.08.1909.
HBS 27 9 (1), Daily Telegraph, 09.08.1909.
HBS 27 11 (a-b).
HBS 27 15 (1) (a), Morning Post, 10.08.1909.
HBS 27 16, New Castle Journal, 13.08.1909.
HBS 27 17, Illustrated London News, 14.08.1909.
HBS 27 20, The Outlook, 14.08.1909.
HBS 27 22, Civil Service Gazzette, 14.08.1909.
HBS 27 30 (a), Durrant’s Press Cuttings, 21.08.1909.
HBS 28 2 (1-2-3), Babington Smith’den Cassel’e 13.10.1909’da gönderilen mektup.
HBS 28 4 (1-3-4-5-6).
HBS 28 12 (1-2), Babington Smith’den Cassel’e 18.10.1909’da gönderilen mektup.
HBS 28 13 (1-2-3), Cassel’den Babington Smith’e 18.10.1909’da gönderilen telgraf.
HBS 28 17 (1-2-3), Cassel’den Babington Smith’e 19.10.1909’da gönderilen mektup.
HBS 28 18 (1-2-3-4), Cassel ve Babington Smith arasındaki yazışmalar, 14.10.1909-20.10.1909.
HBS 28 20 (1-5), Babington Smith’den Cassel’e 20.10.1909’da gönderilen mektup.
HBS 28 24 (2-3), Cassel’den Babington Smith’e 23.10.1909’da gönderilen mektup.
HBS 28 26, Babington Smith’den Cassel’e 25.10.1909’da gönderilen mektup.
HBS 28 31 (1-2), Babington Smith’den Cassel’e 30.10.1909’da gönderilen mektup.
HBS 28 33 (1-2), Babington Smith’den Cassel’e 01.11.1909’da gönderine mektup.
HBS 28 36 (3-4), Cassel’den Babington Smith’e 05.11.1909’da gönderilen mektup.
HBS 28 38 (2), Cassel’den Babington Smith’e 08.11.1909’da gönderilen mektup.
HBS 28 43, Cassel’den Babington Smith’e 15.11.1909’da gönderilen mektup.

- HBS 28 44 (3), Cassel'den Babington Smith'e 16.11.1909'da gönderilen mektup.
HBS 28 49 (1), Sir Babington Smith'den Cassel'e 23.11.1909'da gönderilen mektup.
HBS 28 52 (2), Babington Smith'den Cassel'e 04.12.1909'da gönderilen mektup.
HBS 28 56 (5), Babington Smith'den Cassel'e 08.12.1909'da gönderilen mektup.
HBS 28 63 (1-3), Cassel'den Babington Smith'e 22.01.1910'da gönderilen "gizli" mektup.
HBS 28 67 (2), Babington Smith'den Cassel'e 29.01.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 68 (3), Mr. Arthur Spitzer'den 21.01.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 68 (5), Cassel'den Spitzer'e 21.01.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 85 (1), Babington Smith'den Cassel'e 01.03.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 97 (3), Babington Smith'den Cassel'e 21.03.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 100 (5), Babington Smith'den Cassel'e 26.03.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 100 (7-11), Babington Smith'den Cassel'e 29.03.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 107 (4-5), Babington Smith'den Cassel'e 20.07.1910 gönderilen mektup.
HBS 28 108 (1-2-3-6-7-8), Cassel'den Babington Smith'e 28.07.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 109 (1-3-4), Babington Smith'den Cassel'e 04.08.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 111 (4-5-8), Babington Smith'den Cassel'e 04.08.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 115 (3-4), Babington Smith'den Cassel'e 17.08.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 120 (2), Babington Smith'den Cassel'e 31.08.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 121 (5), Sir Babington Smith'den Cassel'e 07.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 127 (2), Babington Smith'den Cassel'e 01.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 128 (2-4), Babington Smith'den Cassel'e 02.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 131 (2), Babington Smith'den Cassel'e 07.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 133 (3), Cassel'den Babington Smith'e 08.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 135 (1), Babington Smith'den Cassel'e 13.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 138 (1), Babington Smith'den Cassel'e 15.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 141, Cassel'den Babington Smith'e 16.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 142 (2), Cassel'den Babington Smith'e 18.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 142 (3-4), Cassel'den Nicolson'a 17.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 142 (6), A. Nicolson'dan Cassel'e 17.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 143 (1), Babington Smith'den Cassel'e 20.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 144 (1-4), Babington Smith'den Cassel'e 21.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 145 (2-3), Babington Smith'den Cassel'e 22.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 146 (2), Cassel'den Babington Smith'e 23.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 147 (5), Babington Smith'den Cassel'e 24.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 147 (9).
HBS 30 148 (2), Babington Smith'den Cassel'e 22.02.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 149 (8), Babington Smith'den Cassel'e 27.03.1911'de gönderilen mektup.
HBS 28 153 (2), Babington Smith'in Dr. Gwinner ile 04-05 Kasım 1909'da yaptığı görüşmeye ait memorandum.
HBS 28 154 (3), Babington Smith'den Cassel'e 09.11.1909'da gönderilen mektup.
HBS 28 154 (4), Babington Smith ile Dr. Gwinner ile yaptığı görüşmeye ait 09.11.1909 tarihli memorandum.
HBS 28 159 (1-2), Cassel'den Gwinner'a 22.12.1909'da gönderilen mektup.
HBS 28 160 (2), Livesey, Son & Henderson'dan Babington Smith'e 24.12.1909'da gönderilen mektup.
HBS 28 161 (2), A. Gwinner'dan Babington Smith'e 27.12.1909'da gönderilen mektup.
HBS 28 163 (1-2-3-4), Babington Smith'den Cassel'e 31.12.1909'da gönderilen mektup.
HBS 28 167 (1-2-3), Babington Smith'den Cassel'e 10.01.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 168 (1), Babington Smith'den Dr. von Gwinner'a 10.01.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 169, Babington Smith ile Mr. Henderson arasındaki görüşmeye ait memorandum, 10.01.1910.
HBS 28 170 (1), Babington Smith'den Livesey, Son & Henderson'a 12.01.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 171, Dr. Von Gwinner'dan Babington Smith'e 14.01.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 173 (1-2), Babington Smith ile Mr. Bompard arasında 30.03.1910'da geçen mülakata ait memorandum.
HBS 28 174 (1-2), Dr. Von Gwinner'dan Cassel'e 21.05.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 175 (1-2-3), Babington Smith'den Hardinge'e 22.07.1910'da gönderilen mektup.
HBS 28 176 (1-4), Babington Smith'den Cassel'e 27.02.1911'de gönderilen görüşme tutanağı.
HBS 28 178 (3-4), Babington Smith'den Cassel'e gönderilen 28.04.1911 tarihli memorandum.
HBS 28 188 (1), Report, Prospects of The Completion of the Bagdad Railway Without British Co-Operation.
HBS 28 194 (1), Babington Smith'den Cassel'e 13.01.1910'da gönderilen mektup.

- HBS 28 194 (1-3), Babington Smith'den Cassel'e 13.01.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 28 195 (1-5-10), Babington Smith'den Hardinge'e 08.02.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 28 198 (2), C. Hardinge'den Babington Smith'e 12.03.1910'da gönderilen "özel" mektup.
- HBS 28 199 (1), Babington Smith'in Baron Marschal Von Bieberstein ile yaptığı görüşme hakkındaki memorandum, 24.03.1911.
- HBS 28 200 (11-12-13) Sir Babington Smith'den C. Hardinge'e 11.04.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 28 200 (14), Babington Smith ile M. Bompard arasında 11.04.1910'de geçen görüşmeye ait memorandum.
- HBS 28 208 (3-5-7), E. Whittall'den Babington Smith'e 21.05.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 28 214 (1), Cassel'den Babington Smith'e 25.05.1910'da gönderdiği "Private" başlıklı mektup.
- HBS 28 215 (1-3), Babington Smith'in Edward Grey'e yazdığı, fakat 26.05.1910'daki görüşme sırasında teslim etmediği mektup.
- HBS 28 216 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 26.05.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 28 217 (1-5), Babington Smith'den Cassel'e 26.05.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 28 219 (1), Grey'den Babington Smith'e 31.05.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 28 226 (1), Memorandum communicated to the Ottoman Minister of Finance, 29.07.1910.
- HBS 28 227 (1-4), Cassel'den Babington Smith'e 03.08.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 28 231 (1-4), Memorandum of Interview between Babington Smith and E. Grey, 27.02.1911.
- HBS 28 232 (1), Babington Smith ve Hakkı Paşa arasında 28.04.1911'de geçen görüşmeye ilişkin tutanak.
- HBS 28 246 (3-4), H. Babington Smith'in 1913'te Türkiye finansı hakkında yazdığı memorandum.
- HBS 29 (2) 1, The Times, "The Baghdad Railway", 09.01.1907.
- HBS 29 22 (1), Foreign Office'de Dışişleri Müsteşarı Sir Thomas Sanderson, İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Sir N. O'Connor ve Dr. Von Siemens arasında geçen "gizli" görüşme tutanağı, 04.01.1901.
- HBS 29 25 (1), Babington Smith'den Caillard'a 25.02.1901'de İstanbul'dan gönderilen mektup.
- HBS 29 26 (2), Babington Smith'den, J. P. Morgan & Co. Dawkins'e 25.02.1901'de gönderilen mektup.
- HBS 29 27, V. H. P. Caillard'dan Babington Smith'e gönderilen mektup, 01.03.1901.
- HBS 29 41 (2), Babington Smith'den Caillard'a 03.08.1901'de gönderilen mektup.
- HBS 29 47 (29), Sir H. Babington Smith'den Londra'daki "Economist" editörüne 19.11.1901'de gönderilen mektup.
- HBS 29 58 (1-2), C. Dawkins'den (J. S. Morgan & Co.) 26.03.1902'de Sir H. Babington Smith'e gönderilen mektup.
- HBS 29 73 (1-2), Dawkins'den Babington Smith'e 06.02.1903'te gönderilen mektup.
- HBS 29 74, C. E. Dawkins'den Babington Smith'e 09.02.1903'te gönderilen mektup.
- HBS 29 77 (1-2-3), Babington Smith'den Dawkins'e 19.02.1903'te gönderilen mektup.
- HBS 29 78 (1), Dawkins'den Babington Smith'e 19.02.1903'te gönderilen "gizli" mektup.
- HBS 29 79 (1), Babington Smith'den Dawkins'e 23.02.1903'te gönderilen mektup.
- HBS 29 80 (1), Babington Smith'den Dawkins'e 25.02.1903'te gönderilen mektup.
- HBS 29 86 (1), Dawkins'den Babington Smith'e 13.03.1903'te gönderilen mektup.
- HBS 29 86 (2), Dawkins'den Babington Smith'e 14.03.1903'te gönderilen mektup.
- HBS 29 100 (2), Babington Smith'den Dawkins'e 24.04.1903'te gönderilen mektup.
- HBS 30 1 (3), Cassel, B. Smith, E. Grey ve A. Nicolson arasında geçen görüşmeye ait memorandum, 30.09.1909.
- HBS 30 1 (1-8), Ottoman Loan Negotiations, Memorandum of Interview, Foreign Office, London, 30.09.1910.
- HBS 30 2 (1-2), Babington Smith'den Foreign Office (Under Secretary) 04.10.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 2 (5), Babington Smith'den Foreign Office'e gönderilen Memorandum on Recent Ottoman Loan Negotiations, 04.10.1910.
- HBS 30 3 (2), Sir Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a 07.10.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 3 (1-13), Sir Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a 07.10.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 4 (1-2-5-7), Sir Francis Bertie, Sir Babington Smith ve Monsieur Pichon arasında 10.10.1910'da geçen görüşmeye ait Memorandum.
- HBS 30 5 (1-2-3), Monsieur Revoil ile Sir H. Babington Smith arasında 17.10.1910'da geçen görüşmeye ait memorandum.
- HBS 30 5 (4-5), Monsieur Revoil ile Sir H. Babington Smith ve Hugo Baring arasında 17.10.1910'da geçen görüşmeye ait memorandum.
- HBS 30 6 (1-2), Memorandum of Conversation with Monsieur Revoil, H. A. Lawrence, Mr. E. W. H. Barry and Babington Smith, Hugo Baring, 18.10.1910.
- HBS 30 8 (1-2), Memorandum of Interview with Monsieur Bardac and Sir H. Babington Smith and Hugo Baring, 20.10.1910.

- HBS 30 11, İstanbul'dan Babington Smith'e gönderilen telgraf, 24.10.1910.
- HBS 30 23, Sir H. Babington Smith'den Monsieur Revoil'e 04.11.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 27 (3), Edward Grey'den Sir F. Bertie'ye 09.11.1910'da gönderilen telgraf.
- HBS 30 28 (2), Babington Smith'den M. Sullivan'a gönderilen mektup, 10.11.1910.
- HBS 30 31 (1-8), Sir Adam Block'tan Sir Babington Smith'e 29.11.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 33 (1) Sir H. Babington Smith'ten A. Nicolson'a 11.02.1911 tarihli memorandum.
- HBS 30 34 (1-2-3-4), Babington Smith ile Arthur Nicolson arasında 05.05.1911'de geçen görüşmeye ait memorandum.
- HBS 30 36 (1), Sir A. Nicolson ve Sir H. Babington Smith arasında 08.05.1911'de geçen görüşmeye ait memorandum (Memorandum of Interview).
- HBS 30 38 (2-4-9), Cassel'den Babington Smith'e 13.09.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 41 (2-3), C. Hardinge'den Cassel'e 19.09.1910'da gönderilen "Private" mektup.
- HBS 30 41 (4-5), Cassel'den Babington Smith'e 19.09.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 51 (3-4), Cassel'den Sir Arthur Nicolson'a 08.10.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 58 (4), A. Nicolson'dan Cassel'e 10.10.1910'da gönderilen "confidential" mektup.
- HBS 30 66 (3), Cassel'den Babington Smith'e 11.10.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 68 (2), Babington Smith'den Lord Revelstoke'a 12.10.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 74 (3), Babington Smith'den Lord Revelstoke'a 13.10.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 78 (1), Babington Smith'den Revelstoke'a 14.10.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 82 (1-2), Cassel'den Babington Smith'e 14.10.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 83 (2), Cassel'den Babington Smith'e 14.10.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 102 (1), Cassel'den Babington Smith'e 19.10.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 108 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 16.11.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 110 (1-2-4-6), Babington Smith'den Cassel'e 23.11.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 112 (1-8), Cassel'den Babington Smith'e 24.11.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 113 (1-2-3-5), Babington Smith'den Cassel'e 30.11.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 115 (1-3), Babington Smith'den Cassel'e 02.12.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 116 (2), Babington Smith'den Cassel'e 08.12.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 116 (4), Babington Smith'den Cassel'e 08.12.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 118 (1), Babington Smith'den Cassel'e 14.12.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 119 (1), Babington Smith'den Cassel'e 15.12.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 120 (2), Cassel'den Babington Smith'e 16.12.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 121, Babington Smith'den Cassel'e 17.12.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 122, Cassel'den Babington Smith'e 20.12.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 123 (2), Babington Smith'den Cassel'e 23.12.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 127 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 31.12.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 127 (4-11), Babington Smith ile Sadrazam Hakkı Paşa arasında 29.12.1910'da geçen görüşmeye ait memorandum.
- HBS 30 128 (1-4), Babington Smith'den Cassel'e 31.12.1910'da gönderilen mektup.
- HBS 30 129 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 04.01.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 143 (2), A. Nicolson'dan Cassel'e 14.02.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 144 (1-3), Cassel'den Babington Smith'e 16.02.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 147 (2), Babington Smith'den Cassel'e 20.02.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 149 (2), Babington Smith'den Cassel'e 23.02.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 150 (2), Cassel'den Babington Smith'e 24.02.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 151 (3), Babington Smith'den Cassel'e 25.02.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 153 (1-4), Babington Smith'den Cassel'e 28.02.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 156 (8-10), Cassel'den Arthur Nicolson'a 29.03.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 156 (11), A. Nicolson'dan Cassel'e 29.03.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 159 (3), Cassel'den A. Nicolson'a 31.03.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 161 (1), Cassel'den Babington Smith'e 01.04.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 164, Cassel'den Babington Smith'e 03.04.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 172 (2-3-4-5), Babington Smith'den Cassel'e 13.04.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 174 (2), Babington Smith'den Cassel'e 14.04.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 180 (1), Babington Smith'den Cassel'e 21.04.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 186 (1-3-4), Babington Smith'den Cassel'e 26.04.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 187 (2), Babington Smith'den Cassel'e 26.04.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 188 (2), Babington Smith'den Cassel'e 17.05.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 189 (1-4-5), Babington Smith'den Cassel'e 18.05.1911'de gönderilen mektup.
- HBS 30 190 (3), Babington Smith'den Cassel'e 22.05.1911'de gönderilen mektup.

- HBS 30 194 (1-6), Babington Smith'den Cassel'e 26.05.1911'de gönderilen mektup.
HBS 30 201 (1), Babington Smith'den Cassel'e 02.06.1911'de gönderilen mektup.
HBS 30 205 (2), Cassel'den Babington Smith'e 06.06.1911'de gönderilen mektup.
HBS 30 208 (1), Babington Smith'den Cassel'e 08.06.1911'de gönderilen mektup.
HBS 30 209 (3), Babington Smith'den Cassel'e 05.06.1911'de gönderilen mektup.
HBS 30 210 (4-8), Cassel'den Babington Smith'e 08.06.1911'de gönderilen mektup.
HBS 30 215 (2), Babington Smith'den Mr. Bardac'a 13.06.1911'de gönderilen mektup.
HBS 30 220 (1), Babington Smith'den Cassel'e 09.11.1911'de gönderilen mektup.
HBS 30 224, Cassel'den Babington Smith'e 15.11.1911'de gönderilen mektup.
HBS 30 226 (1), Babington Smith'den Cassel'e 17.11.1911'de gönderilen mektup.
HBS 30 231 (1-5), Babington Smith'den Cassel'e 24.11.1911'de gönderilen mektup.
HBS 30 235 (1), Babington Smith'den Cassel'e 23.12.1911'de gönderilen mektup.
HBS 30 235 (3), Memorandum of financial arrangements, Aralık 1911.
HBS 30 237, Cassel'den Babington Smith'e 01.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 238, Cassel'den Babington Smith'e 02.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 239 (2-3), Babington Smith'den Cassel'e 02.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 242 (1), Babington Smith'den Cassel'e 05.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 245 (2-4), Babington Smith'den Cassel'e 06.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 250 (3), Babington Smith'den Cassel'e 08.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 256 (3-5), Babington Smith'den Cassel'e 10.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 259 (1), Babington Smith'den Cassel'e 11.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 262 (1-2), Cassel'den Babington Smith'e 11.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 263 (2-3), Babington Smith'den Cassel'e 12.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 264, Cassel'den Babington Smith'e 12.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 265 (2), Babington Smith'den Cassel'e 13.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 268 (3), Cassel'den Babington Smith'e 15.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 278 (1), Cassel'den Babington Smith'e 16.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 278 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 16.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 284 (1-8), Babington Smith'den Cassel'e 18.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 290 (3), Babington Smith'den Cassel'e 19.01.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 294 (2), Memorandum of Interview with M. Revoil, 26.03.1912.
HBS 30 299 (1-2) Babington Smith'den Cassel'e 25.04.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 301, Mr. Dranfield'dan (The Cunard Steam Ship Company Ltd.) 30.04.1912'de Babington Smith'e gönderilen mektup.
HBS 30 302, Babington Smith'den Mr. Thomas Royden'e 01.05.1912'de gönderilen mektup.
HBS 30 305, Mr. T. Royden'den 10.05.1912'de Babington Smith'e gönderilen mektup.
HBS 31 12 (4), Cassel'den 16.06.1911'de Babington Smith'e gönderilen mektup.
HBS 31 14 (5), Babington Smith'den Cassel'e 17.06.1911'de gönderilen mektup.
HBS 31 17 (3), Babington Smith'den Cassel'e 19.06.1911'de gönderilen mektup.
HBS 31 24 (2), Cassel'den Albert Vickers, Esq.'a (Messrs. Vickers & Co. Ltd.) 21.06.1911'de gönderilen mektup.
HBS 31 25, Cassel'den Babington Smith'e 21.06.1911'de gönderilen mektup.
HBS 31 26 (4), Babington Smith'den Cassel'e 22.06.1911'de gönderilen mektup.
HBS 31 27 (5), Babington Smith'den Cassel'e 01.07.1911'de gönderilen mektup;
HBS 31 29 (1-2), HBS 31 33 (1-2), HBS 31 34 (1-2), Babington Smith'den Lord Revelstoke'a 03.07.1911, 12.07.1911 ve 13.07.1911'de gönderilen mektuplar.
HBS 31 32, Lord Revelstoke'dan Babington Smith'e 10.07.1911'de gönderilen mektup.
HBS 31 35 (1), Babington Smith'den Cassel'e 17.07.1911'de gönderilen mektup.
HBS 31 36 (2), Babington Smith'den Lord Revelstoke'a 17.07.1911'de gönderilen mektup.
HBS 31 37, Lord Revelstoke'dan Babington Smith'e 18.07.1911'de gönderilen mektup.
HBS 31 39, N. Bardac ile Revelstoke arasındaki görüşmeye ait 31.07.1911 tarihli "gizli" başlıklı memorandum.
HBS 31 40 (1-7), Babington Smith'den Cassel'e 02.08.1911'de gönderilen mektup.
HBS 31 56 (3), Sir Clarendon Hyde (of Messrs. S. Pearson & Sons) ile Sir Babington Smith arasında geçen görüşmeye ait 03.10.1911 tarihli memorandum.
HBS 31 57 (4), Babington Smith'den Cassel'e 11.10.1911'de gönderilen mektup.
HBS 31 58 (4), Babington Smith'den Cassel'e 16.10.1911'de gönderilen mektup.
HBS 31 60 (1), Cassel'den Babington Smith'e 20.10.1911'de gönderilen mektup.
HBS 31 61 (2-4), Babington Smith'den Cassel'e 21.10.1911'de gönderilen mektup.
HBS 31 63 (1), Cassel'den Babington Smith'e 23.10.1911'de gönderilen mektup.

HBS 31 63 (2-3-4), Reşit Sadi Bey'den Cassel'e 14.10.1911'de gönderilen mektup.
 HBS 31 64 (4), Babington Smith'den Cassel'e 24.10.1911'de gönderilen mektup.
 HBS 31 65 (1-2), Babington Smith'den Cassel'e 25.10.1911'de gönderilen mektup.
 HBS 31 67 (2-3), Babington Smith'den Cassel'e 28.10.1911'de gönderilen mektup.
 HBS 31 69 (7), Babington Smith'den Cassel'e 01.11.1911'de gönderilen mektup.
 HBS 31 70 (1-3), Babington Smith'den Cassel'e 03.11.1911'de gönderilen mektup.

2- The Baring Archive, London

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol 1, "National Banque De Turquie Status, London, 1909", s. 91, 110, 179.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, E. Cassel'den Baring Brothers Co., Ltd'e 24.08.1909'da gönderilen mektup, s. 101-102, 163.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, à la Société de la Banque Nationale de Turquie, Ticaret ve Nafia Nazırı Bedros Haladjian'ın 11.09.1909 tarihli mektubu, s. 12.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, Le Temps'in haberi (08.09.1909), s. 116; aynı yerde Baring Brothers Co. Limited'den Lord Revelstoke'a 06.10.1909'da gönderilen mektup, s. 150.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, Sir Ernest Cassel'den Lord Revelstoke'a gönderilen mektup, 11.10.1909, s. 157-158.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, Sidney Peel'den Baring Brothers'a gönderilen mektup, 11.11.1909, s. 168-169.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, Ahmed Cemal Bey'den Baring Bros. & Co. Ltd.'ne gönderilen mektup, 15.02.1910, s. 177.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200195, Vol. 1, Banque Nationale De Turquie Statuts, London: H. V. Clements & Co., Star Alley, Mark Lane, E. C., 1909, s. 13-14.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol 2, "Memorandum on Recent Ottoman Loan Negotiations, Loan of 1909", s. 2-3, 9-10, 45, 67-68, 260, 264, 347.

The Baring Archive, Turkey Affairs, 200196, Vol. 2, s. 0H, Times'in haberi, 23.09.1910.

The Baring Archive, Turkey Affairs, 200196, Vol. 2, Cassel'den Revelstoke'a gönderilen "gizli" mektup, s. OJ, 23.09.1910.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, NBT'nin Londra'daki Yönetim Kurulu toplantı tutanağı, 30.09.1910, s. 45-51.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir H. Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a gönderilen mektup, "Recent Ottoman Loan Negotiations Loan of 1909 and Loan of 1910", 07.10.1910, s. 10-17.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Ernest Cassel'den Sir Arthur Nicolson'a gönderilen "Confidential" mektup, 08.10.1910, s. 18-19.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a 07.10.1910'da ve Cassel'e gönderilen mektuplar, 10.10.1910, s. 1-2.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir H. Babington Smith'den Sir E. Cassel'e gönderilen mektup, 10.10.1910, s. 20-21

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Cassel'den A. Henderson'a gönderilen Memorandum on Recent Ottoman Loan Negotiations, 11.10.1910, s. 4.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir H. Babington Smith'den Sir Ernest Cassel'e gönderilen mektup, 11.10.1910, s. 34-36.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Lord Revelstoke'a gönderilen mektup, s. 66-67, 12.10.1910.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Ernest Cassel'den Lord Revelstoke'a gönderilen mektup, 13.10.1910, s. 61-64.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'den Cassel'e gönderilen mektuplar, 12-13.10.1910, s. 73-74.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Lord Revelstoke'dan Sir Ernest Cassel'e gönderilen mektuplar, 12-13.10.1910.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir E. Cassel'den H. Babington Smith'e gönderilen mektup, 14.10.1910, s. 80-81.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Revelstoke'a gönderilen mektup, 14.10.1910, s. 89-90.

The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Revelstoke'dan E. Cassel'e gönderilen mektuplar, 19 ve 21.10.1910, s. 103-110, 113-114.

- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Revelstoke'dan E. Cassel'e gönderilen memorandum, 24.10.1910, s. 118.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 10.11.1910 tarihli mektup, s. 132.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Revelstoke'dan E. Cassel'e gönderilen mektup, 17.11.1910, s. 133-134.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a gönderilen mektup, 30.11.1910, s. 141.
- The Baring Archive, Vol. 2, Babington Smith'den Ernest Cassel'e mektup, 30.11.1910, s. 136-138.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Lord Revelstoke'dan Mr. Farrer'e gönderilen mektup, 18.01.1911, s. 160.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Cassel'den Revelstoke'a gönderilen mektup, 19.01.1911, s. 167-170.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Ernest Cassel'den Arthur Spitzer'e gönderilen mektup, 19.01.1911, s. 171.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Spitzer'den Cassel'e gönderilen mektup, 20.01.1911, s. 174-175.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Baring Brothers'dan Lord Revelstoke'a gönderilen telgraf, 23.01.1911, s. 176-178.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'den Foreign Office'e gönderilen memorandum, 25.01.1911, s. 182-184.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Mr. Farrer'den Lord Revelstoke'a gönderilen memorandum, 30.01.1911, s. 186-187.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, John Baring'e gönderilen mektup, 31.01.1911, s. 188-189.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Revelstoke'dan Cassel'e gönderilen "Confidential" mektup, 31.01.1911, s. 191-194.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 01.02.1911, s. 204-205.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, 02.02.1911, s. 198.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Cassel'den Revelstoke'a gönderilen mektup, 04.02.1911, s. 202-203.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Arthur Nicolson'un memorandumunu, 11.02.1911, s. 208-209.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, NBT İstanbul'dan Barings Bros. & Co.'ne gönderilen mektup, 04.04.1911.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 2, Sir H. Babington Smith'den Sir Ernest Cassel'e gönderilen mektup, 05.06.1911, s. 270.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 2, Sir Ernest Cassel'den Sir H. Babington Smith'e gönderilen mektup, 08.06.1911, s. 267-268.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Vickers, Sons & Maxim, Limited'e gönderilen mektup, 27.06.1911, s. 281.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Lord Revelstoke'tan Cassel'e gönderilen mektup, 30.06.1911, s. 290.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Sir Babington Smith'ten Lord Revelstoke'a gönderilen mektup, 03.07.1911, s. 293-294.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'ten Sir Arthur Nicolson'a gönderilen mektup, 03.07.1911, s. 296-304.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Lord Revelstoke'tan Sir Babington Smith'e gönderilen mektup, 10.07.1911, s. 306-307.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Arthur Nicolson'dan Sir H. Babington Smith'e gönderilen mektup, 10.07.1911, s. 320-322.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Revelstoke'a gönderilen mektuplar, 12.07.1911 ve 13.07.1911, s. 312-315.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Revelstoke'a gönderilen mektup, 17.07.1911, s. 319.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, N. Bardac ile Revelstoke görüşmesine ait memorandum, 31.07.1911, s. 329.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Sir Arthur Nicolson'a gönderilen mektup, 03.07.1911, s. 296.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, Vol. 2, Sir Babington Smith'den Revelstoke'a gönderilen mektup, s. 03.07.1911, s. 294.

- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Babington Smith'den Sir Ernest Cassel'e gönderilen mektup, 11.09.1911, s. 332-333.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, s. 345, Sir Clarendon Hyde (of Messrs. S. Pearson & Sons) ile Sir Babington Smith arasında geçen görüşmeye ait memorandum, 03.10.1911.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 2, Sir H. Babington Smith'ten Ernest Cassel'e gönderilen mektup, 03.11.1911, s. 350-352.
- The Baring Archive, Vol. 3, s. 30, s. 107.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Lord Revelstoke'dan Baring Brothers & Co. Ltd., 23.01.1912, s. 51-52.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Mr. Hecht'ten Lord Revelstoke'a gönderilen mektup, 07.02.1912, s. 64.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, The Times gazete kúpürü, 15.02.1912, s. 70.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 3, C. S. Gulbenkian'dan Sir Henry Babington Smith'e gönderilen mektup, 21.02.1912, s. 74-78.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Revelstoke'dan Babington Smith'e gönderilen mektup, 26.02.1912, s. 69, 92-93, 100.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Lord Revelstoke'dan Sir Ernest Cassel'e gönderilen "gizli" mektup, 26.02.1912, s. 88-90.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Sir Babington Smith'den Lord Revelstoke'a gönderilen mektup, 15.03.1912, s. 108-109.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200196, Vol. 3, Sir Babington Smith'den Sir Ernest Cassel'e gönderilen mektup, 23.05.1912, s. 111-112.
- The Baring Archive, Vol. 3, Louis Mallet'den Sir Babington Smith'e gönderilen "Confidential" mektup, 12.08.1912, s. 117.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Eyre A. Crove'den Sir H. Babington Smith'e gönderilen "Confidential" mektup, 28.09.1912, s. 121.
- The Baring Archive, 200197, Vol. 3, Sir Babington Smith'den Foreign Office'e gönderilen Confidential mektup, s. 118-119 ve Memorandum of Interview, 29.08.1912, s.123-124.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Sir H. Babington Smith'den Foreign Office- S. W.'e gönderilen mektup, 09.10.1912, s. 127-128.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200197, Vol. 3, Sir H. Babington Smith ile Sir Edward Grey arasındaki Memorandum of Interview, 25.10.1912, s. 136-137.
- The Baring Archive, Turkey Affairs, Vol. 3, Revelstoke'dan Lord Cromer'e 25.07.1913'te gönderilen mektup, s. 414-415.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200408, Vol. X, s. 248-249.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200368, Vol. V, May 1922-4, Times'ın "Galata Bridge" başlıklı yazısı, 06.06.1923, s. 102.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200368, Vol. V, May 1922-4, NBT İstanbul'un Yönetim Kurulu Toplantı tutanağı, 18.09.1923, s. 136.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, The Times, Constantinople Interest Arrears, 14.01.1928, s. 7.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, Henry E. Pears'dan Komite'nin hukuki danışmanı G. Godfrey Warr'a gönderilen Strictly Private&Confidential mektup, 18.01.1928, s. 9.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, W. J. Perkins'dan Godfrey Warr & Co.'a gönderilen "gizli" mektup, 19.01.1928, s. 14-20.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, Financial Times, Fresh Challenge, "Turkish Loan Surprise, Constantinople Case, New Defence, City Authorities' Contention" başlıklı haberler, 26.01.1928.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, Constantinople Municipal 5% Loan (1909) Memorandum, Copy Handed to Foreign Office 27.01.1928.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, Adam Block'tan Baring'e gönderilen mektup, 29.01.1928, s. 39-40.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Volume VIII, 1928-30 June, W. J. Perkins'den Mr. Warr'a gönderilen "Private" mektup, 04.04.1928.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Volume VIII, 1928-30 June, W. J. Perkins'den Mr. Warr'a gönderilen mektup, 10.05.1928, s. 203, 206-207.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, Godfrey Warr & Co.'dan Cecil Baring'e gönderilen mektup, 21.05.1928.

- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200371, Vol. VIII, 1928-30 June, W. J. Perkins'den Mr. Warr'a gönderilen mektup, 23.05.1928, s. 236.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200409, Vol. IX, July 1928-Jan 1929, Mr. Pawle'den Cecil Baring'e 20.08.1928'de gönderilen mektup, s. 40; aynı yerde Cecil Baring'den Mr. Pawle'ye gönderilen mektup, 25.08.1928.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, Volume X, T. C. İstanbul Şehremaneti Belediye Başkanı'ndan Lord Revelstoke'a gönderilen mektup, 30.04.1929, s. 200.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, Volume X, Constantinople Municipal 5% Loan Meeting At Winchester House, Text of Chairman's Adress, 14.05.1929, s. 250.
- The Baring Archive, Turkey, Affairs, 200441, Vol. XI, June- December 1929, The Times, 03.10.1929, s. 239.

3- Oxford University, St Antony's College, Middle East Centre Archive, Baron Faringdon's papers (Alexander Henderson Collection), Oxford.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Foreign Office Eyre A. Crowe'den Sir H. Babington Smith'e 28.09.1912'de gönderilen 40516/12 No'lu "Confidential" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Memorandum of Interview, 02.06.1913.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Sir H. Babington Smith'in Sir Edward Grey'e 11.06.1913'te "gizli" kaydıyla gönderdiği mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Sir L. Mallet'den Sir H. Babington Smith'e 13.06.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Louis Mallet'den Babington Smith'e 18.06.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Babington Smith'den Sir Louis Mallet'e 21.06.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Louis Mallet'den Sir Babington Smith'e 25.06.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Babington Smith'den Sir Louis Mallet'e 27.06.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 1 File 'Foreign Office re Petroleum in Turkey', Babington Smith'den Arthur Nicolson'a 03.11.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', An Agreement Between The Turkish Petroleum Co. Ltd. and The Deutsche Bank, s. 2-3.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Babington Smith'den Dr. Arthur von Gwinner'a 19.01.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Mr. Arthur von Gwinner'dan 31.01.1912'de Babington Smith'e gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2, Gülbenkyan'dan Babington Smith'e 13.02.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Norton, Rose, Barrington & Co.'dan NBT London'a 03.10.1911 ve 16.10.1911'de gönderilen mektuplar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Norton Rose & Co.'dan Babington Smith'e 18.12.1911'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912' Norton, Rose, Barrington & Co.'dan Babington Smith'e 12.12.1911, 13.12.1911, 15.12.1911 ve 19.12.1911'de gönderilen mektuplar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Turkish Petroleum Co. Ltd., Sir Babington Smith'den Dr. Von Gwinner'a 19.01.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No.1 Oct 1911 – August 1912', Gülbenkyan'dan Mr. Peel'e 10.02.1912'de gönderilen mektup.

- MEC Archive, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Babington Smith'e 10.02.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Dr. Arthur Von Gwinner'dan Babington Smith'e 10.06.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Sir Henry Babington Smith'den E. G. Stauss'a 25.09.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 1 Oct 1911-August 1912', Sir Henry Babington Smith'den E. G. Stauss'a 02.10.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Confidential- Memorandum concerning the Petroleum Rights in Turkey acquired by the Turkish Petroleum Company, Limited.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Sir Babington Smith'den Foreign Office'e gönderilen "Confidential mektup", 29.08.1912.
- MEC Archive, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Foreign Office Eyre A. Crowe'den Sir H. Babington Smith'e 28.09.1912'de gönderilen 40516/12 No'lu "Confidential" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', R. P. Maxwell'den Sir Babington Smith'e 28.09.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Mr. Maxwell ve Babington Smith arasında 28.09.1912'de geçen görüşmeye ait Memorandum of Interview.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Memorandum of Interview, 17.10.1912.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Memorandum of Interview on Turkish Petroleum Co. Ltd., 25.10.1912.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', 24.10.1912 tarihli mektup; aynı yerde Special Letter No. 178, 16.11.1912.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', 05.06.1913'te Turkish Petroleum Company Ltd. hakkında Foreign Office'de yapılan toplantı notları.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', 09.06.1913'te Turkish Petroleum Company Ltd. hakkındaki meeting.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den Mr. Deterding ve Gulbenkian'a 20.06.1913'te gönderilen mektuplar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Hugh Whittall'den Edwin Whittall'e 31.03.1913'te gönderilen mektup; aynı yerde Minute by Mr. Parker, 11.06.1913.
- MEC Archive, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Gwinner'dan Babington Smith'e 03.07.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', 07.07.1913, Memorandum of Interview on Petroleum in Mesopotamia.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den Gwinner'a 10.07.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Memorandum of Meeting at Board of Trade on Petroleum in Mesopotamia, 15.09.1913.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Gwinner'dan Babington Smith'e 01.10.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', H. W. A. Deterding'e 17.10.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Gulbenkian'dan Babington Smith'e 24.10.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', 04.11.1913'te Gulbenkian'a gönderilen mektup.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den Foreign Office'e 07.11.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den Foreign Office Sir Eyre Crowe'a 09.12.1913'te gönderilen "gizli" başlıklı mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', FO Sir Eyre Crowe'dan Babington Smith'e 14.01.1914'te gönderilen "gizli" başlıklı, 57611/13 no'lu mektup
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den FO'e 27.01.1914'te gönderilen "gizli" başlıklı mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', FO'den Babington Smith'e 28.01.1914'te gönderilen 10010/14 no'lu mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den Deutsche Bank'a 18.02.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No.3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Arthur Gwinner'dan Babington Smith'e 04.03.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', FO'den Babington Smith'e 06.03.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No.3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Babington Smith'den FO'e 16.03.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', NBT'den FO'e 18.07.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', NBT'den Foreign Office'e 21.10.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Turkish Petroleum Company Ltd, NBT'den FO'e 16.01.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', NBT Robert Kay'den Sir Ernest Cassel's Administration, 51, Green Street, Grosvenor Square, W. adresine 14.08.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', J. E. Whittall'den Mr. Ray'e 12.11.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 3 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No. 2 Aug 1912-Dec 1912', Turkish Petroleum Company Ltd, Grounds of Claim; aynı yerde NBT'den Turkish Petroleum Co.'den Mr. Turner'e 02.11.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Turkish Petroleum Concessions-Arrangements for Fusion of the Interests in Turkish Petroleum Concessions of the D'Arcy Group and of the Turkish Petroleum Company, 19.03.1914.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Memorandum for the Foreign Office, 18.11.1918.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Foreign Office Eyre A. Crowe'dan NBT London'a 07.12.1918'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, NBT London'dan Foreign Claims Department'a (Foreign Office) 10.06.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, British Trade Co.'dan G. J. Kidston'a (Foreign Office) 22.10.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Foreign Office'den British Trade Co.'a 12.11.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Turkish Petroleum Concessions- "Confidential"- Arrangements for Fusion of the Interests in Turkish Petroleum Concessions of the D'Arcy Group and of the Turkish Petroleum Company.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, 10.06.1919'da NBT'den Foreign Office'e gönderilen kontrat örneği.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925' "British Trade Co.'dan G. J. Kidston'a (Foreign Office) 22.10.1919'da gönderilen mektup"; ayrıca Baron Groedel'den British Trade Co.'a 06.10.1921'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4, Foreign Office'den British Trade Co.'a 12.11.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, British Trade Co. temsilcisi S. de Bilinski'den İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'ne (The British High Commissioner) 21.07.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Foreign Office'den British Trade Co.'a 26.08.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Turkish Petroleum Co.'dan NBT'ye 02.12.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, The British Trade Corporation'dan Foreign Office'e 10.10.1921'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Foreign Office D. G. Osborne'den The British Trade Corporation'a 15.11.1921'de gönderilen No. E 12220/11234/44. No'lu mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 2 File 'Turkish Petroleum Co Ltd No.1 Oct 1911 – August 1912', (NBT) R. Kay'den 14.01.1925 tarihinde Gulbenkian'a gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Lancel Oliphant'dan (Foreign Office) Lord Faringdon'a 24.03.1925'te gönderilen mektup.
- MEC, Box 1, File No: 4, Ref. E 1700/1045/44, British Trade Corporation'dan Foreign Office'e 26.03.1925'te gönderilen acknowledgment.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 1, No. 4 File on inside cover label 'Foreign Office (N.B.T.)' 1919-1925, Ref. E 1700/1045/44, NBT Londra Komitesi başkanından Foreign Office'e 18.05.1925'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 6 File 'N.B.T. Special Licence Trading with Enemy' unopened original wrapper, R. McKenna (One of His Majesty's Principal Secretaries of State)'den Home Office, Whitehall'a 30.11.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 6 File 'N.B.T. Special License Trading with Enemy' unopened original wrapper, In the Matter of the Trading with the Enemy Amendment Act 1914 and In the Matter of the National Bank of Turkey, Ağustos 1916.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 6 File 'N.B.T. Special Licence Trading with Enemy' unopened original wrapper, Edward Shortt'tan (One of His Majesty's Principal Secretaries of State)'den Home Office, Whitehall'a 18.02.1919'da gönderilen 270773/15-32 no'lu mektup.
- MEC Archive, Box 2, No. 6 File 'N.B.T. Special Licence Trading with Enemy' unopened original wrapper, NBT London'dan The Secretary Trading with the Enemy Branch, Treasury Chambers, Whitehall'a 27.02.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, NBT London'dan Trade Clearing House, War Trade Department'a 07.05.1915'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, L. W. Hawkins Official Supervisor'dan the Manager of Banque Privee Paris'e 02.11.1915'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No.7, Re the Trading with the Enemy Amendment Act 1914 and Re the National Bank of Turkey, Case for the opinion of Counsel, Ağustos 1916.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, NBT R. Kay'den Foreign Office'e 15.11.1918'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, The Secretary Trading with the Enemy Branch, Treasury Chambers, Whitehall'dan NBT London'a 17.03.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, NBT'den Messrs. Norton Rose Barrington & Co.'a 14.04.1919'da gönderilen mektup.

- MEC Archive, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, The Secretary Trading with the Enemy Branch, Treasury Chambers, Whitehall'dan NBT London'a 23.04.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7, NBT London'dan Foreign Claims Department'a (Foreign Office) 10.06.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No.7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, National Bank of Turkey List of Shareholders.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, Memorandum.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, Norton, Rose, Barrington & Co.'dan NBT London Manager'i R. Kay'e 06.06.1919'da gönderilen mektup; aynı yerde "Statutory Declaration re National Bank of Turkey".
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, NBT İstanbul Müdürü Mr. Kay'den Sir Charles Harris'e (Assistant Financial Secretary of British War Office) 28.06.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, B. P. Blackatt'tan (Secretary of Treasury Chambers) NBT Müdürü'ne 17.09.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, Proposed Agreement between the Imperial Ottoman Bank and the National Bank of Turkey, 19.11.1920.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, 'Treasury Government Accounts- unopened original wrapper', Imperial Ottoman Bank'tan NBT London'a 24.11.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 2, No. 7 File 'Treasury Government Accounts' unopened original wrapper, 'Treasury Government Accounts- unopened original wrapper', The Secretary, Treasury'den NBT genel müdürüne 20.09.1922'de gönderilen "Confidential" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 10 File 'Dreadnought No. 1 May 1911-Nov 1912', 21.06.1911 Cassel'den Vickers'a gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', NBT R. Hecht'den Messrs. Vickers Limited'e 05.08.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', Original Purchasers in August 1911.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', National Bank of Turkey and Vickers Limited, Case to Counsel to advise.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', NBT London'dan Foreign Office'e 12.08.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', Rechadieh- List of the principal holders of outstanding bills, 14.09.1914.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', NBT Babington Smith'den Tevfik Paşa'ya 15.09.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', R. M. Kindersley'den Babington Smith'e 22.09.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', R. M. Kindersley'den Babington Smith'e 01.10.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', İngiliz Amirallik Birimi- Sir Francis Hopwood'a 16.10.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', R. M. Kindersley'den Babington Smith'e 01.05.1915'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', Minutes of Meeting of Billholders'Committee held at Vickers House, Westminster, 03.05.1915.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 11 File 'Dreadnought No. 2 Dec 1912-Dec 1914', Minutes of Meeting of Billholders' Committee held at Vickers House, Westminster, 28.06.1915.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Dreadnought No. 3', Agreement as to Warhips, 25.07.1911; aynı yerde List of Papers re Dreadnought Contract.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Dreadnought No. 3', Statement.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Dreadnought No. 3', Kont Leon Ostrorog'dan NBT London'a 26.02.1913'te gönderilen "An opinion on Turkish Treasury Bills".
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Imperial Ottoman Government Treasury Bills (Warships) Outstanding Bills, 26.03.1914.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Dreadnought No. 3', Rechadiéh.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No.12 File 'Dreadnought No. 3', 23.03.1915'te C. G. Seligman'a gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Dreadnought No. 3', Sir Charks Ottley'e (Sir W. G. Armstrong, Whitwort & Co. Ltd.) 25.03.1915'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Dreadnought No. 3', The Secretary-The Treasury Chambers'dan Sir H. Babington Smith'e 04.07.1915'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No.12 File 'Dreadnought No. 3', E. Cassel's Administration'dan N.B.T London'a 09.07.1915'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Dreadnought No. 3', S. de Bilinski'den Mr. Dickson'a Mayıs 1921'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 3, No. 12 File 'Dreadnought No. 3', Vickers Ltd.'den The National Bank of Turkey'e 26.08.1921'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Warship "RESHADIE", "TURKISH DREADNOUGHT RESHADIEH" başlıklı memorandum.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Warship "RESHADIE", NBT London Mr. R. Kay'den A.G.M. Dickson'a 24.04.1919'da gönderilen Memorandum, Original sent to Mr. Bilinski, Ltq. 197615.- "VAISSEAU de GUERRE".
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Warskip "RESHADIE", H. Thompson'dan 17.02.1922'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Memorandum re Dreadnought "RECHADIE", 05.12.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul, H. Thompson'dan A. G. M. Dickson'a 29.04.1924'te gönderilen "Confidential" mektup. Precis of Interview between Mr. Dickson and Mr. Thompson on behalf of the bank & Hamid Bey, the legal Representative of the Comissary of Finance at Angora on the subject of the battleship "Reshadiéh" which took place at the National Bank of Turkey on Thursday, March 17th, 1924 at 3 p.m.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Sir H. Babington Smith'den 22.01.1920'de gönderilen "Turkish Dreadnought" başlıklı mektup; aynı yerde ACHAT de VAISSEAU de GUERRE CONTRAT FINANCIER.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Monsieur Gregoire Apikian'dan NBT Mr. De Biliski'ye 27.01.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Bilinski'den Dickson'a 30.09.1921'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Treasury Chambers H. G. Fass.'dan Sir Adam Block'a 21.11.1921'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Schedule J., Constructors of Warship – L.T. 197,615.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul Bilinski'den 23.11.1921, 24.11.1921 ve 30.11.1921'de Dickson'a gönderilen mektuplar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT, H. Thompson'dan 19.02.1922'de A. G. M. Dickson'a gönderilen memorandum; aynı yerde A. G. M. Dickson'dan NBT H. Thompson'a 30.01.1922'de gönderilen "Dreadnought RECHADIE" başlıklı mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul Mr. de Bilinski'den 18.08.1922'de Dickson'a gönderilen D 2110 No'lu "Confidential" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul'dan 19.12.1922'de NBT London'a gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Mr. Dickson'dan 08.02.1923'te Sir Henry Babington Smith'e gönderilen mektup.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Dickson'dan Babington Smith'e 24.06.1923'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, S. D. Waley'den Mr. Dickson'a 26.06.1923'te Lozan, Hotel Beau Rivage'den gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Mr. Dickson'dan Mr. S. D. Waley'e (Lozan'daki İngiliz delegelerinden) 09.07.1923'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Sir Adam Block'tan Mr. Dickson'a 03.10.1923'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, İstanbul Defterdarlığı'ndan 10.11.1923'te NBT İstanbul'a gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul'dan İstanbul Defterdarlığı'na 13.11.1923'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Memorandum re Dreadnought "RECHADIE", 05.12.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, A. G. M. Dickson'dan Major Julian Day'e 10.12.1923'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul H. Thompson'dan Major Julian Day'e 10.12.1923'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Major Julian Day'den NBT İstanbul H. Thompson'a 12.12.1923'te gönderilen telgraf.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5, 1911-1926, Copy of the Opinion of Counsel (Mr August Cohn) in the Matter of Contracts in Relation to the Dreadnought "RECHADIE", 28.01.1924.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul H. Thompson'dan 14.02.1924'te Adam Block'a gönderilen "Confidential" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul, H. Thompson'dan A. G. M. Dickson'a 29.04.1924'te gönderilen "Confidential" mektup. Precis of Interview between Mr. Dickson and Mr. Thompson on behalf of the bank & Hamid Bey, the legal Representative of the Comissary of Finance at Angora on the subject of the battleship "Reshadiieh" which took place at the National Bank of Turkey on Thursday, March 17th, 1924 at 3 p.m.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul, Dickson'dan Julian Day'e 20.03.1924'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul, Thompson'dan A. G. M. Dickson'a 09.04.1924'te gönderilen "Confidential" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul'dan A. G. M. Dickson'a 21.06.1924'te gönderilen "Confidential" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, NBT İstanbul'dan A. G. M. Dickson'a 22.06.1924'te gönderilen telgraf.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, A. G. M. Dickson'dan (British Trade Co.), R. Kay ve Harold Thompson'a (Joint Managers) 26.06.1924'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, R. Kay ve Harold Thompson'dan (Joint Managers), A. G. M. Dickson'a (British Trade Co.) 03.07.1924'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, R. Kay ve Harold Thompson'dan (Joint Managers), A. G. M. Dickson'a (British Trade Co.) 24.07.1924'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 13 File 'Turkish Dreadnought' No. 5 1911-1926, Memorandum Turkish Treasury Bonds (Warship) 1911, 06.01.1926.
- MEC Archive, Box 4, No. 14 File 'National Bank of Turkey re Dreadnought Reshadiieh' 1910-1923 English and French.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 14 File 'National Bank of Turkey re Dreadnought Reshadiieh' 1910-1923 English and French, National Bank of Turkey- Vickers Limited Case to Counsel to Advise and Memorandum Dreadnought.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 4, No. 15 File 'Turkish Treasury Bands (Warship) 1911 Ottoman Public Debt' 'Turkish Dreadnought file 1925-1926', İngiliz Delegate & President'tan (Commission For The Assessment of Damage Suffered in Turkey) NBT İstanbul'a 15.12.1925'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 16 File 'Djebbleh Irrigation' 1912, Irrigation Scheme for Djebbleh, Province of Beyrouth, Syria, 13.04.1912 tarihli taslak plan.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 16 File 'Djebbleh Irrigation' 1912, Griffin Eady'den Sir John Jackson Limited Westminster'a 04.06.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 16 File 'Djebbleh Irrigation' 1912, Sir Babington Smith'den Sir John Jackson'a 03.07.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 20 File 'Mahsansseh Concession' Steam Navigation 1911-1912, H. P. Kingham'dan Babington Smith'e 30.06.1911'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Thornycroft & Co. Ltd.'den NBT London'a 23.11.1910'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Contract, The Ottoman Ministry of Marine & John I. Thornycroft & Company Limited.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Thornycroft & Co. Ltd.'den NBT London'a 13.04.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Thornycroft & Co. Ltd.'den NBT London'a 02.11.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, NBT'den 01.12.1914'te Thornycroft & Co. Ltd.'e gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Thornycroft & Co. Ltd.'den NBT'ye 03.12.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Thornycroft & Co. Ltd.'den NBT London'a 15.01.1915'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, NBT'den 16.01.1915'te Thornycroft & Co. Ltd.'e gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, NBT London'dan 18.01.1915'te Thornycroft & Co. Ltd.'den gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Thornycroft & Co. Ltd.'den NBT London'a 19.03.1917'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Thornycroft & Co. Ltd.'den NBT London'a 22.03.1917'de gönderilen mektuplar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Norton, Rose, Barrington & Co.'dan NBT London'dan R. Kay'e 07.01.1918'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Treasury Solicitor's Department'dan Norton, Rose, Barrington & Co.'ya 09.01.1918'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Treasury Solicitor's Department'dan Norton, Rose, Barrington & Co.'ya 10.04.1918'de gönderilen mektuplar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 5, No. 21 File 'Thornycroft re construction motor Gun Boat for Turkish Government' unopened original wrapper, Norton, Rose, Barrington & Co.'dan 25.04.1918'de NBT London, R. Kay'e gönderilen mektup.
- MEC Archive, Box 6, No. 22, File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Dr. Schrecker'den Dickson'a 30.10.1919'da gönderilen mektup; aynı yerde A. Cazes'dan Dickson'a 01.11.1919'da gönderilen mektup.

- MEC Archive, Box 6, No. 22, File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Schedule to the Contract of Association concluded between Ahmed Midhat Bey and the Baron Hermann de Broedel, 07.12.1916.
- MEC Archive, Box 6, No. 22, File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, British Trade Co.'dan Lord Faringdon'a 11.09.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22, File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Baron Hermann De Groedel'in 13.09.1919 tarihli Summary of Report'u (on the Concession of the Forests of the Province of Castamouni and of the Sub-Division of Boli). (of the firm of Groedel Brothers).
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22, File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Anatolian Forests, Translation of Notes By M. Cazés, 16.09.1919.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, A.G.M. Dickson'dan S. de Bilinski'ye 06.10.1919'da gönderilen "Strictly Private" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Baron Hermann Groedel ile The British Trade Corporation arasında 14.10.1919'da yapılan anlaşma.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, A.G.M. Dickson'dan S. De Bilinski'ye 20.10.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22, File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Copy of Procuration, 30.10.1919.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22, File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, S. de Bilinski'den Dickson'a 03.11.1919'da gönderilen "Strictly Private" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, FO, V. Wellesley'den Lord Faringdon'a 12.11.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Bilinski'den Lord Faringdon'a 14.11.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Bilinski'den Dickson'a 20.11.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Bilinski'den T. B. Hohler'e 08.12.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, British Trade Corporation'dan Foreign Office'e 09.03.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, NBT'den Foreign Office'e 20.03.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Bilinski'den Dickson'a 06.08.1920'de gönderilen mektup; aynı yerde British Trade Co.'dan FO'e 18.08.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Dickson'dan Babington Smith'e 18.08.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Charles Schrecker'den 06.10.1921'de British Trade Corporation'a gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Dickson'dan Sir H. Babington Smith'e 11.01.1922'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Dickson'dan 19.01.1922'de Babington Smith'e gönderilen mektup ve "American Capital for Anatolia" başlıklı Vakit gazetesi kütürü.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Dr. Schrecker'dan Dickson'a 27.06.1922'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Bilinski'den Dickson'a 03.07.1922'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Dickson'dan Bilinski'ye 05.07.1922'de gönderilen "Confidential" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Dickson'dan Dr. Schrecker'a 06.07.1922'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Babington Smith'den Billinski'ye 17.07.1922'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Minutes of the board, 19.07.1922.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Castamouni & Boli Concession and the N.B.T., 08.08.1923.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Forest Concession in Asia Minor, Proposed Syndicate, 09.10.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, British Trade Corporation'dan H. E. Baron Hermann Groedel'e 05.05.1924'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, British Trade Corporation'dan H. E. Baron Hermann Groedel'e 12.05.1924'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Dickson'dan Baron Hermann Groedel'e 22.05.1924'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Baron Hermann Groedel'den British Trade Corporation'a 12.06.1924'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, NBT İstanbul Harold Thompson'dan British Trade Co. Major Julian Day'e 02.08.1924'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 22 File 'Castamouni Forest Concession' 1919-1924, Harold Thompson'dan Major Day'e 12.08.1924'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 27 File 'Chester Railway Scheme' 1912 relating to a 'scheme for a railway from Youmourtalik to Ergana, Kherkouk etc', 04.10.1912 ve 08.08.1912 tarihli Memorandum of Interview Chester Railway Scheme.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 6, No. 27 File 'Chester Railway Scheme' 1912 relating to a 'scheme for a railway from Youmourtalik to Ergana, Kherkouk etc', 07.10.1912'de NBT'ye gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 7, No. 24 File 'Bagdad Electricity Concession', Robert I. Money'den 18.09.1912'de Sir Henry Babington Smith'e gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 7, No. 26 File 'Irak Exploration' 1912, Babington Smith'e 23.05.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 7, No. 26 File 'Irak Exploration' 1912, Memorandum and Articles of Association of Irak Exploration Limited.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 8, No. 29 File 'N.B.T. Accounts opened etc 1922'.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 9, No. 30 File 'N.B.T. Accountes opened from January 1925 & Cash Position'.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 10, File 'Trebizonde Sir Jackson, Limited, Westminster' Survey Report for construction of a port at Trebizond' not dated. TS ink has blurred but still readable. 121 pages plus plan.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey 1909-1925, "List of London Directors".
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, List of Shareholders as on 08.10.1910.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Sir Ernest Cassel relating to Sale of Shares of the National Bank Turkey'.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', "National Banque De Turquie Status- Statutes of the National Bank of Turkey, H. V. Clements & Co., Star Alley, Mark Lane, E. C., London, 1909".
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', Banque Nationale De Turquie Rapport du Conseil Administration 5/18 Nisan 1910.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', "Banque Nationale De Turquie Rapport Du Conseil D'Administration Bilan et Profits et Pertes de l'exercice 1910, Constantinople, 1911".
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', Banque Nationale De Turquie Rapport du Conseil Administration 29 Mart/11 Nisan 1911.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', Banque Nationale De Turquie Rapport du Conseil Administration 08/21 Mart 1912.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, Notice of Alteration in the List of Directors, 20.03.1913.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', Banque Nationale De Turquie Rapport du Conseil Administration 17/30 Nisan 1913, 16/29 Nisan 1914.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, List of Shareholders as at 01.08.1914.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, Gülbenkian'dan N.B.T London'a 28.08.1917'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, Reşit Sadi'den NBT London'a 06.09.1917'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Copies of correspondence to and from Ernest Cassel relating to Sale of Shares of the National Bank of Turkey', Lord Faringdon'dan 06-14.11.1918'de gönderilen mektuplar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Copies of correspondence to and from Ernest Cassel relating to Sale of Shares of the National Bank of Turkey', Sir Ernest Cassel, British Trade Corporation ve Bank of Salonica arasında 21.11.1918, 19.12.1918 ve 24.12.1918 tarihlerinde geçen yazışmalar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Copies of correspondence to and from Ernest Cassel relating to Sale of Shares of the National Bank of Turkey' A. G. M. Dickson'dan Cassel'e 25.11.1918'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, R. Kay'den Sir John Jackson'a 18.02.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 23.02.1920.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 31.08.1920.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, NBT İstanbul'dan NBT London'a 04.12.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 28.04.1921.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 15.07.1922.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, Financier and Bullionist'den NBT London R. C. Kay'e gönderilen mektup, 27.10.1922.
- MEC Archive, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, C. S. Gulbenkian'dan, NBT London'daki A. G. M. Dickson'a gönderilen mektup, 04.12.1922.
- MEC Archive, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 15th July 1922, National Bank Of Turkey, Balance Sheet As At 31.12.1922.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 24.04.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, NBT London'dan British Trade Co.'a Temmuz 1923'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, NBT London'dan National Provincial & Union Bank of England, Ltd.'e 21.07.1923'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, National Provincial and Union Bank of England Limited'den NBT London'a 23.07.1923'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey 1909-1925, NBT 'den G. G. Warr'a gönderilen mektup, 21.02.1924.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, List of Registered Shareholders, 24.03.1924.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', Report of the Directors of the National Bank of Turkey, 29.04.1924.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', National Bank of Turkey Rapport du Conseil D'Administration 29.04.1924.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, NBT İstanbul'dan British Trade Corporation'a gönderilen mektup, 14.05.1925.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey, 1909-1925, Londra'daki Komite'den Messrs. Godfrey Warr & Co.'a gönderilen mektup, 27.05.1925.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', Report of the Directors of the National Bank, 27th May 1925.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey 1909-1913', National Bank of Turkey Rapport du Conseil D'Administration, 23.06.1925.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'Secretarial' relating to the National Bank of Turkey 1909-1925, "List of London Directors".
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 12, File 'National Bank of Turkey File of various Balance Sheets etc handed over by Mr Kay in January also blank transfer forms', National Bank of Turkey Rapport du Conseil D'Administration Juin 1926.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 13, File 'General A Constantinople Docks May-October 1914', Memorandum Regarding Meeting At the National Bank of Turkey, re Imperial Ottoman Docks Arsenals and Naval Constructions Company, 22.06.1914.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 13, File 'Financial B Constantinople Docks' 1914-1915, Imperial Ottoman Docks Arsenals and Naval Company, Prospectus 21.07.1914.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 13, File 'Financial B Constantinople Docks' 1914-1915, Copy of Telegram, Received by NATBANK, London, from NATBANK, Constantinople, 22.07.1914. Sir E. Cassel's Administration'dan (51, Green Street, Grosvenor Square, London, W.) NBT, London'a 22.07.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Imperial Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915 [Blue No. 11], The Trustees Executors & Securities Insurance Corporation'dan The Imperial Ottoman Docks, Arsenals and Naval Co.'e 06.11.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Imperial Ottoman Docks, NBT İstanbul'dan, Imperial Ottoman Docks, Arsenals, and Naval Company'nin Londra'daki Finans ve Teknik Komitesi'ne (Financial & Technical Committee) 09.11.1914'te gönderilen "Imperial Ottoman Docks" başlıklı mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Norton, Rose, Barrington & Co.'dan Sir Henry Babington Smith'e 10.12.1914'te gönderilen mektup; General A Constantinople Docks May- October 1914.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Imperial Ottoman Docks, Memorandum of Interview with Sir Vincent Caillard and Sir Babington Smith, 15.12.1914.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Eastern Construction Committee'den NBT Londra'ya 16.12.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Imperial Ottoman Docks, NBT'den Norton, Rose, Barrington & Co.'a 04.01.1915'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Imperial Ottoman Docks, Minutes of Meeting (NBT, S. Japhet & Company, Kleinwort Sons & Co., Helbert Wagg & Co., Norton Rose Barrington & Co. arasında düzenlenen toplantı), 14.01.1915.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 14, File 'Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915, Imperial Ottoman Docks, Minutes of Meeting (NBT, S. Japhet & Company, Kleinwort Sons & Co., Helbert Wagg & Co., Norton Rose Barrington & Co. arasında düzenlenen toplantı), 01.05.1915.
- MEC Archive, Box 14, File 'Imperial Ottoman Docks (Legal)' 1914-1915 [Blue No. 11], Adam Block'tan Babington Smith'e 24.05.1915'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Imp Ottoman Docks Co Prospectus, Agreements & Trust Deeds, Legal Opinion' 1914; File 'Constantinople Docks' 1910-1914; File 'General C Constantinople Docks' 1914-1915.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Constantinople Docks' 1910-1914 [Blue No. 12], Memorandum of Interview 25.01.1911.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, William Thomson'dan NBT'ye 02.02.1911'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Constantinople Docks' 1910-1914 [Blue No. 12], Memorandum of Interview 09.02.1911.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Imp. Ottoman Docks Miscellaneous Draft Documents & Adverts' [Blue No. 7] 1914, Charles Barker & Sons, Ltd. General Advertising Office, White Lion Court, Cornhill, "New Issues", 02.07.1914.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Imp. Ottoman Docks Miscellaneous Draft Documents & Adverts' [Blue No. 7] 1914, Charles Barker & Sons, Ltd. General Advertising Office, Telegraph, Standard, Morning Post, Daily Mail, Daily News, Times, Daily Telegraph, Financial News, Daily Chronicle, Financier, Financial Times, 21.07.1914.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Imp Ottoman Docks Miscellaneous Draft Documents & Adverts' [Blue No. 7] 1914, "New Witness", 22.07.1914.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 15, File 'Imp Ottoman Docks Miscellaneous Draft Documents & Adverts' [Blue No. 7] 1914, Charles Barker & Sons, Ltd., General Advertising Office, Sir Edward Grey ve Mr. King adında bir parlamenterin Avam Kamarasındaki konuşmalarını haber alan "Ottoman Docks & Arsenals Company, Concession The Result of Private Negotiation" başlıklı gazete küpürü, 31.07.1914.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File '(No. 1) Kesrewan Irrigation (to Nov 1912)' 1911-1912 relating to 'Lebanon Water Scheme' of a concession situated in Syria from 10 to 15 miles North of Beyreut, Sir Henry Babington Smith'den (NBT London) P. W. Stout'a 21.12.1911'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File '(No.1) Kesrewan Irrigation (to Nov 1912)' 1911-1912 relating to 'Lebanon Water Scheme' of a concession situated in Syria from 10 to 15 miles North of Beyreut, Sir Henry Babington Smith'den Mr. Kingham'a (NBT İstanbul) 06.02.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File '(No.1) Kesrewan Irrigation (to Nov 1912)' 1911-1912 relating to 'Lebanon Water Scheme' of a concession situated in Syria from 10 to 15 miles North of Beyreut, Sir Henry Babington Smith'den Sir John Jackson Ltd.'e 13.03.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File '(No.1) Kesrewan Irrigation (to Nov 1912)' 1911-1912 relating to 'Lebanon Water Scheme' of a concession situated in Syria from 10 to 15 miles North of Beyreut, Lord Milner'den Sir Henry Babington Smith'e 20.03.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1912, E. W. Sheel'den Sir John Jackson Ltd'e 07.12.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1912, NBT'den J. J. Warbrick'e (Sir John Jackson Limited) 18.12.1912'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1913, Sir John Jackson Ltd.'den Sir Henry Babington Smith'e 06.01.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1913, NBT'den Selim Chaker Bey 09.01.1913'te gönderilen telgraf.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1913, NBT'den 17.01.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1913, Special Letter No. 31, 26.02.1913.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1913, Sir John Jackson Ltd.'den NBT London'a 27.03.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 16, File (2) Kesrewan Irrigation Nov 1912 to July 1913, E. W. Sheel'den Sir John Jackson Ltd'e 18.05.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'Kesrewan (Supplementary) to 1 or 2' 1912-1914, Statuts Societe Anonyme Ottomane Des Eaux Du Liban, 1913.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'Kesrewan (Supplementary) to 1 or 2' 1912-1914, The Inhabitants of the Kesrouan'dan Sir John Jackson Ltd.'e 03.03.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, Chacker Bey'den Sir Henry Babington Smith'e 02.03.1915'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, Chacker Bey'den Sir Henry Babington Smith'e 07.10.1915'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, Returns of Claims Against Enemy Governments Made Pursuant to the Royal Proclamation, 07.09.1916.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, Chacker Bey'den Sir Henry Babington Smith'e 25.10.1916'da gönderilen mektup.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, Sir John Jackson (Turkey) Limited'den NBT London'a 03.07.1917'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, Chacker Bey'den Sir Henry Babington Smith'e 08.09.1917'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, Sir Henry Babington Smith'den 12.11.1917'de Mr. Stout'a gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, Leonard Barnes'den 21.11.1917'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, Mr. Stout'dan Sir Henry Babington Smith'e 18.07.1918'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, Robert L. Devonshire'dan Sir Henry Babington Smith'e 08.08.1918'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, 23.01.1920 tarihli mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, Selim Chaker'den NBT London'a 16.12.1921'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 18, File 'No. 4 Kesrewan Irrigation Jan 1915-' 1915-1922, NBT'den The Secretary of Societe des Eaux du Liban'a 04.07.1922'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File 'Lebanon Water Supply Sir John Jackson Ltd' 1911-1926, National Bank of Turkey, Ports of Samsoun and Trebizond.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Lebanon Water Scheme, No. 1070, Copy of Concession Dated 07.07.1911.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File 2 (1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Mesopotamia Irrigation Works, 16.10.1919.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Babington Smith'den Foreign Claims Office'den Sir Malcolm Macnaghten'e gönderilen mektup, 14.05.1920.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Memorandum of Interview, Lebanon Water Scheme, Babington Smith'den Mr. Friend'e gönderilen mektup, 23.07.1920.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Babington Smith'den Sir John Jackson Ltd'den J. Proffitt'e gönderilen mektup, 28.07.1920.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File 'Lebanon Water Supply Sir John Jackson Ltd' 1911-1926, Statement of Claim, Société Anonyme Ottomane des Eaux Du Liban, Mart 1922.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Lebanon Water Scheme, Babington Smith'den gönderilen Lebanon Water Scheme başlıklı mektup (HBS/EFC), 11.05.1922.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Memorandum of Interview, Lebanon Water Scheme, 08.08.1922.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Sir John Jackson Ltd.'den Babington Smith'e gönderilen mektup, 11.10.1922.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Lebanon Water Scheme, HBS/EFC, 26.01.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Lord Faringdon'dan Sir Clarendon Hyde'a gönderilen mektup, 02.03.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, S. Pearson & Sons Limited'den Lord Faringon'a gönderilen mektup, 08.03.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Pearson & Sons Limited'den H. Babington Smith'e gönderilen "Lebanon Water Scheme" başlıklı mektup, 16.03.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Mr. J. Proffitt'e gönderilen "Confidential" mektup, 01.11.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'No. 5 Société des Eaux du Liban' [T.V. 84] 1913-1924, Memorandum.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'No. 6 Societe des Eaux du Liban' [T.V.84] 1924-1926, Societe Des Eaux Du Liban'dan NBT London'a 03.07.1924'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], British Tarde Co.'dan Julian Major Day'e 21.07.1924'te gönderilen mektup.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], G. G. Eady'den Mr. Dickson'a 24.07.1924'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], G. G. Eady'den Major Julian Day'e Societe Anonyme Ottomane Des Eaux Du Liban (The Ottoman Lebanon Water Co. Ltd.) hakkında 09.08.1924'te gönderilen Confidential mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'No. 6 Societe des Eaux du Liban' [T.V.84] 1924-1926, File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], Mr. Eady'den George Brownlie (BTC) 13.08.1924'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], Major Day'den 25.08.1924'te gönderilen not.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], G. G. Eady'den Lord Faringdon'a 04.10.1924'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 19, File '(1) Soc Anon des Eaux du Liban Minutes' 1914-1925, Mr. J. Proffitt'e gönderilen mektup, 11.12.1924.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], Societe Des Eaux Du Liban Balance Sheet at 31st December 1924, H. Madge (Chartered Accountant).
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], G. G. Eady'den Dickson'a 10.07.1925'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 20, File 'Lebanon Water Supply (Eady G. G.)' 1924-1926 [DIV & Tab No. 103-16], G. Griffin Eady'den Mr. Dickson'a 19.05.1926'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], 07.06.1918 tarihli mektup.
- MEC Archive, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], Bilinski'den Dickson'a 28.06.1918'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. [no.] 2 1919' - [DIV & Tab. No. 17-6], Anglo-American Trade Rivalry, Confidential Notes, S. C. Wyatt, 30.05.1919.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. [no.] 2 1919' - [DIV & Tab. No. 17-6], Dickson'dan Severin de Bilinski'ye 03-09.07.1919'da gönderilen mektuplar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. [no.] 2 1919' - [DIV & Tab. No. 17-6], Dickson'dan Bilinski'ye gönderilen "Confidential" mektup, 18.07.1919.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], Bilinski'den Dickson'a gönderilen mektup, 29.07.1919.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], Dickson'dan Bilinski'ye gönderilen "Confidential" mektup, 12.08.1919.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], Dickson'dan Bilinski'e 29.08.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. [no.] 2 1919' - [DIV & Tab. No. 17-6], Dickson'dan Bilinski'ye 01.09.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], Bilinski'den Dickson'a 12.09.1919'da gönderilen "Confidential" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], S. de Bilinski'den Dickson'a 19.09.1919'da gönderilen "Strictly private" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], G. F. Milne'den Bilinski'ye 16.10.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 21, File 'Bilinski S. I. 1917- Jan 1919' [DIV & Tab. No. 17-7], Bilinski'den Dickson'a 20.11.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', Memorandum Re Trade Propaganda Campaign.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', D. Reif ve S. de Bilinski'den 19.01.1920'de Major S. Blake'e gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', S. de Bilinski'den Dickson'a 19.01.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', Major Blake'den S. de Bilinski'e 12.02.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', S. de Bilinski'den 21.02.1920'de Amiral de Robeck'e gönderilen mektup.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', S. de Bilinski'den Dickson'a 14.04.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', S. de Bilinski'den Dickson'a 24.04.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', S. de Bilinski'den Dickson'a 06.05.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June' Memorandum on Staff Minute Sheet from Commercial Secretary to High Commission on Trade Propaganda Campaign dated 07.05.1920.
- MEC Archive, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', "Staff Minute Sheet- Proposed Trade Propaganda Campaign", The Office of British High Commission, İstanbul, Commercial Secretary, 07.05.1920.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', "C. R., A.B.S., No. 35518/Q. A.", L. J. Castle'den Bilinski'ye gönderilen "Confidential" mektup, 02.06.1920.
- MEC Archive, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', Bilinski'den Dickson'a 08.06.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 22, File 'Bilinski S. 3 1920 Jan - June', S. de Bilinski'den Dickson'a 12.06.1920'de gönderilen "Confidential" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', R. Kay'den Sir Charles Harris'e (Assistant Financial Secretary, War Office) 28.06.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', H. Babington Smith'den S. de Bilinski'ye 05.07.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Bilinski'den Dickson'a 14.07.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Decoded copy of telegram received from Constantinople, 16.07.1920.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', S. de Bilinski'den H. Babington Smith'e 21.07.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', "Chirket and Mahsousse", Bilinski'den Dickson'a, 27.07.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', S. de Bilinski'den Dickson'a 06.08.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920' [DIV & Tab. No. 17-7], Harold Thompson'dan Dickson'a 06.08.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Gilchrist'den 07.08.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Whittall'den Dickson'a 12.08.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Bilinski'den Dickson'a 12.08.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Dickson'dan Sir H. Babington Smith'e 13.08.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Dickson'dan Bilinski'ye 16.08.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Bilinski'den Dickson'a 18.08.1920'de gönderilen "Confidential" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Edwin Whittall'den Bilinski'ye 19.08.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920' [DIV & Tab. No. 17-7], Harold Thompson'dan Dickson'a 25.08.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Interview with Admiral Sir John de Robeck, G.C.B., G.C.M.G. Also present: Sir Harry Lamb, 1st Political Officer, Mr. A. Ryan, C.M.G. 2nd, 08.09.1920.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Harold Thompson'dan Dickson'a "Interview With Grand Vizier" a dair "Confidential" mektup, 07.10.1920.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Harold Thompson'dan Dickson'a "Second Interview with Grand Vizier (04.09.1920)"e dair gönderilen "Confidential" mektup, 07.10.1920.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Harold Thompson'dan Dickson'a "Third Interview with Grand Vizier (07.09.1920)"e dair gönderilen "Confidential" mektup, 07.10.1920.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920'. Harold Thompson'dan A. G. M. Dickson'a gönderilen mektup ekindeki "Journal of the British Chamber of Commerce of Turkey and the Balkan States" adlı gazetenin "The Chirket-i Hairie Steamboat Company" başlıklı haberi, 18.10.1920.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 4 July 1st- Dec 1920', Dickson'dan Thompson'a gönderilen mektup, 19.10.1920.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 23, File 'Bilinski S. 5' 1 Jan- 30 June 1921, Bilinski'den Dickson'a 31.05.1921'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection Box 26, File 'City of Constantinople 5% municipal loan 1909. Various documents', City of Constantinople 5% Municipal Loan, Extract from the Contract dated at Constantinople, 3/16 November, 1325/1909.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 27, File, 'Constantinople Loan Minutes and correspondence' relating to a municipal loan, 1909-1928, Godfrey Warr & Co.'dan Dickson'a 22.11.1929'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Bilinski'den Dickson'a 11.10.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Bilinski'den Dickson'a 16.10.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Bilinski'den NBT London yönetimine 24.11.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Turkish Liras Accounts 01.01.1923-30.11.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', H. Thompson'dan Dickson'a gönderilen mektup, 05.04.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Harold Thomson'dan Dickson'a Economic Conference ile ilgili gönderilen "Confidential Report", 08.06.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', C. E. Winter'dan Dickson'a gönderilen mektup, 13.09.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Dickson'dan Major Day'e gönderilen mektup, 02.12.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Political-Economic Conditions in Constantinople, Confidential Report, 06.12.1923.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', National Bank of Turkey First Quarter's Working 1924 Profit & Loss.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Political-Economic Conditions in Constantinople, D. 291, W/45, Harold Thompson'dan Dickson'a 28.05.1924'te gönderilen
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 28, File 'Turkey National Bank of Direction March 1923 to 30th June 1924', Acting Secretary'den NBT İstanbul ortak yönetimine 27.06.1924'te gönderilen "Confidential" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, H. M. Consul-General at Smyrna Mr. Heathcote-Smith'den Board Trade London'a 24.11.1913'te gönderilen "Meander Irrigation Scheme" başlıklı "Confidential" memorandum.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, NBT'den Mr. Heathcote-Smith'e 14.01.1914'te gönderilen mektup.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Sir John Jackson'dan Babington Smith'e 03.04.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, NBT Mr. Kingham'dan Foreign Office Alwyn Parker'a 08.05.1914'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Foreign Office E. A. Crowe'dan National Bank of Turkey London'a 06.06.1914'te gönderilen No. 24938/14, "Immediate" mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Statement of the Position of a Contract between the Imperial Ottoman Government and the National Bank of Turkey relating to the Meander Irrigation Works.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Statement of the position of a contract between the Imperial Ottoman Government and the National Bank of Turkey relating to the construction of ports Samsoun and Trebizonde.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Sir John Jackson, Ltd.'den Leonard Barnes'in 30.05.1918 tarihli yasal deklarasyonu.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Sir John Jackson, Limited, Leonard Barnes'den The Director of Foreign Claims Office, Foreign Office, S. W. I.'a 03.06.1918'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Foreign Claims Office, M. M. Macnaughten'dan Sir John Jackson, Limited'e 05.06.1918'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Sir John Jackson, Limited, Leonard Barnes'den Foreign Office Claims Office'e gönderilen 06.06.1918'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, Foreign Office S. W. I.'dan National Bank Turkey Manager'ına gönderilen No. 12026, 24.06.1919 tarihli mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf of the Turkish Government' 1910, National Bank of Turkey'den British Trade Corporation'a 11.05.1921'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 31, File 'Samsoun Sir John Jackson, Limited, Westminster' consisting of a 'detailed scheme for the construction of a port at Samsoun' which Sir John Jackson Limited were commissioned to make 'by the National Bank of Turkey on behalf

- of the Turkish Government' 1910, National Bank of Turkey'den Sir John Jackson Ltd.'e 03.02.1925'te gönderilen Ref. 25/74, "Meander Irrigation" başlıklı mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde (to Sept 1913' 1909-1913), Sir John Jackson Ltd.'den NBT'den Kingham'a 29.04.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde (to Sept 1913' 1909-1913), Foreign Office Louis Mallet'den NBT'ye 09.06.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde (to Sept 1913' 1909-1913, NBT'den Foreign Office Louis Mallet'e 10.06.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde (to Sept 1913' 1909-1913), Memorandum of Interview 06.11.1913.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde (to Sept 1913' 1909-1913), Griffin Eady'den Sir John Jackson Ltd'e 20.11.1913'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde' 1909-1924, NBT'den Sir John Jackson Ltd.'e 23.10.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde' 1909-1924, 16.12.1924 tarihli National Bank of Turkey, Samsoun Port Concession başlıklı mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 32, File 'No. 2 Ports Samsoun & Trebizonde' 1909-1924, NBT'den Alwyn Parker'a 14.01.1925'te gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 35, File 'N.B.T. Manager's Committee Minutes 1921', Managers' Committee Minutes No: 274, 22.07.1921.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 35, File 'N.B.T. Manager's Committee Minutes 1921', Managers' Committee Minutes No: 429, 20.04.1922.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 35, File 'N.B.T. Manager's Committee Minutes 1923', Minutes No. 14, 13.02.1923.
- MEC Archive, Box 36, File 'Turkey National Bank of Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921', Minutes No: 129, 19.07.1921.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 36, File 'Turkey National Bank of. Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921', Minutes No: 131, 16.08.1921.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 36, File 'Turkey National Bank of Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921' [DIV & Tab No. 180-13], Minutes No: 136, National Bank of Turkey Board of Directors, 08.11.1921.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 36, File 'Turkey National Bank of Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921' [DIV & Tab No. 180-13], Minutes No: 137, 22.11.1921.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 36, File 'Turkey National Bank of Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921', Minutes No: 139, 16.12.1921, "Merchandise Accounts".
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 36, File 'Turkey National Bank of. Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921', Managers' Committee Minutes No: 413, 22.03.1922.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 36, File 'Turkey National Bank of. Minutes of Board of Directors From Jan to Dec 1921', Managers' Committee Minutes No: 461, 26.06.1922.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37 A File 'Coyimzoglou & Co' concerning Money owed by Coyimzoglou & Co. to the National Bank of Turkey, 1921-1925.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey Natioanl Bk of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, Copy of Letter from Vassos Coyimzoglou to Eastern Bank Ltd., Basra, 03.05.1921.
- MEC Archive, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey Natioanl Bk of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, NBT Turkey'den 08.09.1926'da W. J. Perkins'e gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30'on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' 1926-1930, NBT İstanbul'da W. J. Perkins'ten Mr. Dickson'a 04.11.1926'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey Natioanl Bk of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, NBT Bilan 31st December 1926.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey Natioanl Bankk of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, NBT İstanbul, W. J. Perkins'dan Mr. Dickson'a 19.01.1927'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey Natioanl Bk of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, W. J. Perkins'den Dickson'a 08.03.1927'de gönderilen mektup.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30'on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' 1926-1930, Perkins'ten Mr. Dickson'a 02.11.1927 ve 12.11.1927'de gönderilen mektuplar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey Natioanl Bankk of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, Perkins'den A. G. M. Dickson'a 04.01.1928'de gönderilen mektup, Report and Doubtful Accounts for the Year ending 31st December 1927, National Bank of Turkey Approximate Situation at the 31.12.1927.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, Perkins'den A. G. M. Dickson'a 04.01.1928'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30'on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' 1926-1930, Türkiye Milli Bankası İstanbul Merkez İdaresi Mr. Perkins'ten Dickson'a 17.07.1928'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30'on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' 1926-1930, NBT İstanbul'daki W. J. Perkins'ten Mr. Dickson'a 30.12.1929'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30'on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' 1926-1930, NBT İstanbul'daki W. J. Perkins'ten Mr. Dickson'a 22.02.1930'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey Natioanl Bk of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, NBT İstanbul, W. J. Perkins'dan Mr. Dickson'a 13.08.1930'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30'on tab 'Turkey National Bank of Direction July 1st 1926' 1926-1930, Türkiye Milli Bankası İstanbul Merkez İdaresi'nden Dickson'a 03.10.1930'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37A, File on front cover 'N.B.T. Direction to 31/12/30' on tab 'Turkey Natioanl Bk of Direction July 1st 1926' (DIV & Tab No. 108-18) 1926-1930, NBT İstanbul, W. J. Perkins'dan Mr. Dickson'a 13.10.1930'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37 B, File 'Turkey N. Bk of. Chronological File' 1926-1931, Director's Report for the Financial Year July 1st. 1925 to May 31st. 1926.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, J. Proffitt'ten Dickson'a 29.10.1926'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, Dickson'dan J. Proffitt'e (Sir John Jackson Limited) 05.11.1926'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, G. Street & Co, Ltd.'den A.G.M. Dickson'a 08.03.1927'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931 British Trade Co.'dan Griffiths & Co.'a (Liquidator) 14.05.1927'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk of. Chronological File' 1926-1931, Perkins'den Dickson'a 17.07.1928'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B File 'Turkey N. Bk of. Chronological File' 1926-1931, Perkins'den Dickson'a 27.07.1928'de gönderilen mektuplar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B File 'Turkey N. Bk of. Chronological File' 1926-1931, Dickson'dan Perkins'e 31.07.1928'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-193, Perkins'den Dickson'a 03.10.1928'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, Perkins'den Dickson'a 19.12.1929'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, Perkins'den Dickson'a 21.06.1930-13.08.1930-13.10.1930'da gönderilen mektuplar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, Vickers-Armstrongs Limited'den Dickson'a 15.01.1930'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37 B, File 'Turkey N. Bk of Chronological File' 1926-1931, Türkiye Milli Bankası, V. Aznavour'dan Mr. Henry Pears'a 16.04.1931'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, W. J. Perkins'den 26.03.1932, Dickson'a gönderilen mektup.

- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 37B, File 'Turkey N. Bk. Of. Chronological File' 1926-1931, Perkins'den 01.06.1932, Dickson'a gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31' 1931-1933, 11.08.1932, W. J. Perkins'den Dickson'a 10.04.1930-14.01.1931'de gönderilen mektuplar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31-' 1931-1933, NBT İstanbul Henry E. Pears'dan Dickson'a 14.01.1931-15.01.1931'de gönderilen mektuplar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31-' 1931-1933, NBT İstanbul'dan Dickson'a 17.01.1931'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31' 1931-1933, Perkins'ten Dickson'a 17.01.1931'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31-' 1931-1933, Perkins'ten Dickson'a 22.01.1931'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, Perkins'ten, A.G.M. Dickson'a 21.02.1931'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 171/31-' 1931-1933, W. J. Perkins'ten, A.G.M. Dickson'a Eau de Liban hakkında 26.03.1931'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 171/31-' 1931-1933, 07.04.1931'de Henry E. Pears'tan Dickson'a gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31-' 1931-1933, E. Pears'tan Dickson'a 10.04.1931'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 171/31-' 1931-1933, Anzavour'dan E. Pears'a 16.04.1931'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31-' 1931-1933, Perkins'ten Dickson'a 20.06.1931'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31' 1931-1933, Henry E. Pears'dan A.G.M. Dickson'a 07.07.1931-08.07.1931'de gönderilen mektuplar.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31' 1931-1933, W. J. Perkins'den Dickson'a 15.02.1932'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 171/31-' 1931-1933, Perkins'ten Dickson'a 26.03.1932'e gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 38, File 'N.B.T. Direction 1/1/31' 1931-1933, 11.08.1932, W. J. Perkins'den Dickson'a 11.08.1932'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 39 A, File 'Turkey National Bank of. 1920 London', NBT (London) R. Kay'den The Secretary Clearing Office (Enemy Debts)'e 11.03.1920'de gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', S. C. Wyatt'ın 28.02.1919 tarihli National Bank of Turkey Balance Sheet'i At 31st December 1918; Banque Nationale De Turquie Deuxième Assemblée Générale Ordinaire du Mardi 29 Mars/11 Avril 1911 Rapport du Conseil D'Administration.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Bilinski'den Lord Faringdon'a 27.03.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Foreign Office Gerald Spicer'dan 27.03.1919'da British Trade Corporation'a gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Thompson'dan Dickson'a 06.08.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Bilinski'den Dickson'a 12.08.1919'da gönderilen mektup.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', S. C. Wyatt'ın 28.02.1919 tarihli National Bank of Turkey Balance Sheet'i At 31st December 1918.
- MEC Archive, Alexander Henderson Collection, Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Bilinski'den Dickson'a 24.04.1919'da gönderilen mektup.

MEC Archive Box 45, File 'Turkey National Bank of (Constantinople) 1919 From Jan 13/1919 to Dec 31/1919' Note on front cover 'T.V.14', Analysis of the Amalgamated Balance Sheet of the Head Office and Stamboul Branch Constantinople as at 31st December 1919.

4- The National Archives (TNA), London (Public Record Office, Kew, Richmond, Surrey, UK

- FO 371/144, No. 722, Sir Edward Grey'den Sir F. Bertie'ye gönderilen "gizli" başlıklı mektup, 29.12.1906.
 FO 371/148, No. 481, 02.12.1906.
 FO 371/152, No. 22545, Adam Block'tan C. Hardinge'e, "Franco-German Economic Penetration into Turkey" başlıklı ve "gizli" kaydıyla gönderilen 8735 No'lu bilgi notu, s. 590-609, 03.07.1906.
 FO 371/157, No. 42113, Lord Cromer'den Edward Grey'e, No. 216, Confidential başlıklı mektup, 03.12.1906.
 FO 371/350, No. 15180, Arthur Vere'den C. Hardinge'e, 03.05.1907.
 FO 371/350, No. 15180, No. 33703, E. Grey'den Hardinge, s. 216-217, 15.10.1907.
 FO 371/350, No. 37427, A. Wilson Fox, Ticaret Kurulu, Hardinge'in bilgi notu, 11.11.1907.
 FO 371/463, 39366/39366/08/18 No. 34.
 FO 371/463, 39367/39367/08/18 No. 312, Sir Edward Grey'den Sir E. Goschen'e 07 ve 10 Kasım 1908'de gönderilen memorandumlara, No.130 ve 131, s. 206-208.
 FO 371/538, No. 5777, Reginald Lister'in memorandumunu, s. 413, 07.02.1908. Francis Bertie'den C. Hardinge'e "özel" mektup, s. 412, 08.02.1908.
 FO 371/538, No. 5777, Sir Charles Hardinge'in zabtı, s. 409, 14.02.1908.
 FO 371/538, No. 5777, C. Hardinge'den Mr. Barry'e gönderilen mektup, s. 427, 27.03.1908.
 FO 371/545, Dosya No. 27894, Grey'den Bertie'ye "gizli" başlıklı mektup, 11.08.1908.
 FO 371/545, Dosya No: 29019, Sir F. Bertie'den Sir Edward Grey'e gönderilen "gizli" başlıklı memorandum, 21.08.1908, s. 400.
 FO 371/547, No. 26752, Louis Mallet'den Lowther'a gönderilen "gizli" mektup, s. 202-204, 05.08.1908.
 FO 371/548, No. 28640, Sir G. Lowther'dan Mallet'a, "özel" başlıklı mektup, s. 123-124, 13.08.1908.
 FO 371/549, No. 30912, Sir G. Lowther'dan Sir Edward Grey'e gönderilen "gizli" başlıklı mektup, s. 3, 06.09.1908.
 FO 371/549, No. 30912, Sir Edward Grey'den Sir F. Bertie'e gönderilen "gizli" başlıklı mektup, No:138, s. 4, 07.09.1908.
 FO 371/549, No. 32243, L. de Rothschild'den Louis Mallet'a gönderilen mektup, 16.09.1908.
 FO 371/549, No. 406, Grey'den Lowther'a "gizli", 19.09.1908.
 FO 371/549, No. 33186, Grey'den Lowther'a gönderilen No. 406 "gizli" başlıklı mektup, 19.09.1908.
 FO 371/549, No: 33879, Adam Block'dan C. Hardinge'e "gizli" başlıklı mektup, 30.09.1908.
 FO 371/549, No. 34124, Hardinge'den Lowther'a "gizli" başlıklı, No. 416, s. 112, 03.10.1908.
 FO 371/549, No. 32243, L. de Rothschild'den Mr. Mallet'a mektup, s. 72, 16.09.1908.
 FO 371/549, No. 33186, No. 406, Sir Edward Grey'den Sir G. Lowther'a "gizli" mektup, 19.09.1908, s. 82-83-84.
 FO 371/549, No. 33186, C. Hardinge'den Lowther'a "gizli" başlıklı mektup, 19.09.1908.
 FO 371/549, No. 38314, Lowther'dan Sir Edward Grey'e "gizli" başlıklı mektup, 03.11.1908, s. 197-198.
 FO 371/549, No. 39083, Sir Adam Block'tan C. Hardinge'a memorandum, 03.11.1908.
 FO 371/549, No. 39062, Adam Block'un gönderdiği memorandum, 04.11.1908.
 FO 371/549, No. 39083, 09.11.1908.
 FO 371/549, No. 39821, Lowther'dan Grey'e, "gizli" başlıklı memorandum, 10.11.1908.
 FO 371/549, No. 39083, Hardinge'den A. Block, Cassel ve Huth Jackson'a gönderilen mektuplar, 13.11.1908.
 FO 371/549, No. 41434, 14.11.1908.
 FO 371/549, No. 40480, Bertie'den Sir Edward Grey'e, 18.11.1908.
 FO 371/549, No. 41434, Robert Miller'den Mr. Stevenc'e, 19.11.1908.
 FO 371/549, No. 40480, C. Hardinge'in notu, 20.11.1908.
 FO 371/549, No. 41419, Huth Jackson'dan Hardinge'e, 26.11.1908.
 FO 371/549, No. 41434, Foreign Office'deki R.P.Y. imzalı kayıt, 27.11.1908.
 FO 371/549, No. 41995, Sir Ernest Cassel'den Sir Edward Grey'e "confidential" mektup, 30.11.1908.
 FO 371/549, No. 43682, Adam Block'tan Charles Hardinge'e, 07.12.1908.
 FO 371/549, No. 45704, Sir E. Cassel'den Hardinge'e, 29.12.1908.
 FO 371/549, No. 45717, Hardinge'den Grey'e, s. 411-412, 31.12.1908.
 FO 371/549, No: 31640, 31654, 32249, 38155, 39464, 40311, 41344, 41834, 42200 ve 42597.

- FO 371/762, No. 2419, Sir Adam Block'tan Sir C. Hardinge'e gönderilen mektup, 13.01.1909.
 FO 371/766, No. 2674, 20.01.1909, Mr. Mallet'dan Edward Grey'e zabıt, s. 249, 18.01.1909.
 FO 371/762, No. 1241 (11.01.1909); No. 2561 (19.01.1909).
 FO 371/762, No. 4184, C. Hardinge'den Edward Grey'e gönderilen mektup, 23.01.1909.
 FO 371/762, No. 3816, File: 659, 28.01.1909.
 FO 371/762, No. 3816, Banque Nationale de Turquie, s. 220-225.
 FO 371/762, No. 4287, Sir Adam Block'tan C. Hardinge'e yazılan "Private" başlıklı mektup, 30.01.1909-01.02.1909.
 FO 371/762, No. 8682, Dosya No: 659, Sir Adam Block'tan C. Hardinge'e gönderilen mektup, 02.03.1909.
 FO 371/762, No. 13678, Grey ile Lowther arasındaki "özel" yazışmalar (8 ve 15 Mart 1909) ve Lowther'dan Grey'e gönderilen "gizli" başlıklı 238 No'lu not (05.04.1909).
 FO 371/762, No. 13678, Dosya No. 659, 13.04.1909.
 FO 371/993, No. 14472, Sir Edward Grey'den Sir F. Bertie'ye "gizli" başlıklı not, 30.04.1910.
 FO 371/762, No. 20209, Sir G. Lowther'dan, C. Hardinge'e "Most Secret" başlıklı mektup, 29.05.1909.
 FO 371/762, No. 33649, File No:659, 07.09.1909.
 FO 371/994, No. 45474, A. Nicolson'dan Sir E. Grey'e gönderilen zabıt, s. 395-397, 03.11. 1910.
 FO 371/994, No. 40867, Sir Edward Grey'den Sir F. Bertie'e, s. 355-357, 09.11.1910.
 FO 371/994, No. 636, Sir H. Babington Smith'den Sir A. Nicolson'a, s. 190-192, 29.12.1910.
 FO 371/994, No. 636, Sir H. Babington Smith'den Sir A. Nicolson'a mektup, s. 190-191, 06.01.1911.
 FO 371/994, No. 636, Sir H. Babington Smith'den Sir A. Nicolson'a, s. 190, 06.02.1911.
 FO 371/994, No. 5126, H. Babington Smith'ten A. Nicolson'a memorandum, s. 213-215, 11.02. 1911; A. Nicolson'dan Sir Ernest Cassel'e, s. 211-212, 14.02.1911.
 FO 371/994, No. 7742, s. 218.
 FO 371/1826, No. 26928, Sir H. Babington Smith'den Sir Edward Grey'e "gizli" başlıklı mektup, 11.06.1913.
 FO 371/1826, No. 26928, Sir L. Mallet'dan Sir H. Babington Smith'e "gizli" kayıtlı mektup, 13.06.1913.
 FO 371/1826, No. 26928, No. 260, Sir E. Grey'den Sir G. Lowther'a "gizli" kayıtlı mektup, 13.06.1913.
 FO 371/1826, No. 26928, Alweyn Parker'ın "gizli" kayıtlı zabıtı, 13.06.1913.
 FO 371/1826, No. 26928, A. Nicolson'ın Foreign Office kayıtlarına düştüğü not, 13.06.1913.
 FO 608/113, No. 2080, 14.02.1919.
 FO 800/79, Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. GREY, Sir Edward (Viscount), Grey'den Sir Gerard Lowther'a, 11.08.1908, s. 188, 196.
 FO 800/79, Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. GREY, Sir Edward (Viscount), Grey'den Lowther'a 08.03.1909 tarihli "özel" mektup, s. 285-286.
 FO 800/79, Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. GREY, Sir Edward (Viscount), Grey'den Sir G. Lowther'a gönderilen mektup, 24.05.1909, s. 339.
 FO 800/79, Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. GREY, Sir Edward (Viscount), Grey'den Lowther'a mektup, 30.05.1909.
 FO 800/79, Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. GREY, Sir Edward (Viscount), Lowther'dan Grey'e gönderilen mektup, 21.09.1910, s. 431.
 FO 800/180, BERTIE, Sir Francis (1898-1913), Nos. Tu/07/9, Bertie'den Mallet'a, 18.04.1907.
 FO 800/180, BERTIE, Nos. Tu/06/2, 4-5; Nos. Tu/07/7, 9-12, 14-28; Nos. Tu/08/1-9, 25, 28.
 FO 800/180, No. Tu/08/1, Francis Bertie'den C. Hardinge, 08.02.1908.
 FO 800/180, No. Tu/08/2, C. Hardinge'den F. Bertie'ye 13.02.1908.
 FO 800/180, No. Tu/08/9, Bertie'den C. Hardinge'e telgraf.
 FO 800/180, No. Tus/08/24, C. Hardinge'dan Bertie'e mektup, 05.11.1908.
 FO 800/180, No. Tu/08/28, Bertie'den C. Hardinge'e gönderilen "özel ve gizli" mektup, 16.12.1908.
 FO 800/193A, Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers Lowther, Sir Gerald 1908-1913, s.10.
 FO 800/193A, 31.07.1908.
 FO 800/193A, Hardinge'den Cassel'e, s. 152, 16.09.1909.
 FO 800/193A, Cassel'den Hardinge'e, s. 151, 17.09.1909.
 FO 800/193A, Gerard Lowther's papers, 21.09.1908.
 FO 800/193A, C. Hardinge'den G. Lowther'a gönderilen "Private" başlıklı mektup, 21.09.1908.
 FO 800/193A, C. Hardinge'den Lowther'a mektup, 20.10.1908.
 FO 800/193A, C. Hardinge'den Lowther'a "Private" başlıklı mektup, 03.11.1908.
 FO 800/193A, Hardinge'den Lowther'a "Private" başlıklı mektup, 01.12.1908.
 FO 800 193A, Hardinge'den Lowther'a "private" başlıklı mektup, 15.12.1908.
 FO 800/193A, Hardinge'den Lowther'a "Private" başlıklı mektup, s. 79-80, 23.02.1909.
 FO 800/193A, Hardinge'den Lowther'a Private" başlıklı mektup, 23.03.1909.

- FO 800/193A, E. Grey'den Lowther'a, 24.05.1909.
 FO 800/193A, Sir E. Grey'den Sir F. Bertie'ye "Private" başlıklı mektup, s. 210, 24.05.1909.
 FO 800/193A, Hardinge'den Lowther'a "Private" başlıklı mektup, s. 105, 28.05.1909.
 FO 800/193A, H. A. Laurance'ın Grey'e 09.08.1909 tarihli mektubu ve Sir Edward Grey'in Laurance'a verdiği cevabı içeren 16.08.1909 tarihli Lowther'a gönderilen memorandum, s. 191, 199-200.
 FO 800/193A, Cassel'den Hardinge'e mektup, s. 153-154, 14.09.1909.
 FO 800/193A, Hardinge'den Cassel'e mektup, s. 152, 16.09.1909.
 FO 800/193A, Cassel'den Hardinge'e, s. 151, 17.09.1909.
 FO 800/193A, Hardinge'den Lowther'e, "Private" mektup, s. 155-157, 159, 21.09.1909.
 FO 800/193A, Hardinge'den Lowther'e yazılan "Private" başlıklı mektup, s. 164, 05.10.1909.
 FO/800 193A, Hardinge'den Marling'e "Private" mektup, s. 165, 02.11.1909.
 FO 800/193A, Hardinge'den Marling'e "Private" mektup, s. 168-170, 16.11.1909.
 FO 800/193A, E. Grey'den Lowther'a "private" başlıklı mektuplar, 18.02.1910 ve 21.02.1910, s. 231, 233, 236.
 FO 800/193A, Hardinge'den Lowther'a "Private" başlıklı mektup, s. 259-260, 26.07.1910.
 FO 800/193A, E. Grey'den Lowther'a "Private" mektup, s. 269-270, 19.01.1911.
 FO 800/193A, Nicolsan'dan Lowther'a "Private" mektup, s. 310, 23.01.1911.
 FO 800/193A, Nicolsan'dan Lowther'a "Private" başlıklı mektup, s. 330-331, 02.05.1911.
 FO 800/193A, Nicolsan'dan Lowther'a "Private" başlıklı mektup, s. 336-337, 432, 05.05.1911.
 FO 800/193B, Lowther'dan Sir Edward Grey'e "Private" mektup, s. 15, 31.08.1908.
 FO 800/193B, Lowther'dan Hardinge'e, s. 68, 06.01.1909.
 FO 800/344, C. Hardinge'den Bertie'ye, 05.10.1910'da yazılan, ancak gönderilmeyen mektup.
 FO 800/344, Foreign Office, Private Offices: NICOLSON, Sir Arthur (Public Record Office, London), 1910.
 FO 800/1826, No. Tu/08/5, L. Mallet'dan Bertie'ye 24.04.1908'de gönderilen mektup.
 FO 34716/659/09/44, 23.09.1909.
 FO 41730 /2074 /09 /44, No. 893, 09.11.1909.
 PRO (National Archive), Intelligence Report on SA'DUN 'AJAIMI IBN SA'DUN, 1930, Air Staff Intelligence, AIR H. Q., IRAQ, AIR 23/456, X/M 4583, sayfa 2 A, 1A PRESERVATION. Extract from Special Service Officer, Nasiriya, Report No. S/N/1 for period ending 22nd November 1930.

Kütüphaneler

- Milli Kütüphane, Ankara
 İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı
 Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, Ankara
 British Library, London, UK
 Trinity Colleece Library, Cambridge (Babington Smith Papers), UK
 University of Southampton, Hartley Library (Ernest Cassel's Archive), Southampton, UK

Kitap

- Al, Hüseyin (2007). *Uluslararası Sermaye ve Osmanlı Maliyesi (1820-1875)*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
 Akgüç, Öztin (1981). *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*, YKB Yayınları, İstanbul.
 Akkaya, Rukiye (2005). *Prens Sabahaddin*, Liberte, Ankara.
 Aksun, Nur Ziya (2017). *II. Abdülhamid Han*, Yay. Haz. Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul.
 Akyıldız, Ali (2001). *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri "Ottoman Securities"*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
 Akyıldız, Ali (2005). *Anka'nın Sonbaharı Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İletişim Yayınları, İstanbul.
 Ateş, Toktamış (2012). *Siyasal Tarih*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
 Autheman, Andre (2002). *Bank-ı Osmanî-i Şahane Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
 Avcı, Halil Ersin (2005). *İngiliz Gizli Raporu Türkiye 1908*, Emre Yayınları, İstanbul.
 Avcıoğlu, Doğan (2001). *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Birinci Kitap, Tekin Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti, İstanbul.
 Babacan, Hasan ve Avşar, Servet (2014). *Cavid Bey Meşrutiyet Ruznâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. 1, Ankara.
 Badem, Candan (2010). *The Ottoman Crimean War: 1853-1856*, Brill, Leiden, Boston.

- Bailey, Edgar Frank (1942). *British Policy and the Turkish Reform Movement, A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853*, Harvard University Press, Cambridge.
- Bassett, Richard (2005). *Hitler's Spy Chief=THE WILHELM CANARIS*, The Orion Publishing Group Ltd, London.
- Baster, J. S. Albert (1935). *The International Banks*, P.S. KING & Son, Ltd, London.
- Berke, Metin (2000). *110 Yıllık Mazi (Selanik Bankası'ndan İnterbank'a)*, İnterbank Yayınları, İstanbul.
- Black, Edwin (2004). *Banking on Baghdad*, John Wiley & Sons, Inc., USA.
- Bolts, William (1772). *Consideration on Indian Affairs; Particularly Respecting The Present State of Bengal and Its Dependencies*, publisher not identified (yayıncı adı belirtilmemiş), London.
- Boratav, Korkut (1988). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, Korkut (2012). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2009)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Cassis, Youssef (1994). *City Bankers, 1890-1914*, Cambridge University Press, UK.
- Cassis, Youssef (2006). *Capitals of Capital: The Rise and Fall of International Financial Centres, 1780-2009*, Cambridge University Press, USA.
- Cengizer, Altay (2017). *Osmanlı'nın Son Savaşı: Adil Hafızanın Işığında*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Conlin, Jonathan (2019). *Mr Five Per Cent: The many lives of Calouste Gulbenkian, the world's richest man*, Profile Books Ltd., 2019, London.
- Criss, Nur Bilge (2008). *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)*, İletişim Yayınları, 2008, İstanbul.
- Çavdar, Tefik (1970). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Yayınevi, Ankara.
- Çavdar, Tefik (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ediger, Ş. Volkan, (2005). *Enerji Ekonomi-Politiği Perspektifinden Osmanlı'da Neft ve Petrol*, Odtü Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A. Ş. Yayınları ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Eldem, Vedat (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Vakfı, İstanbul.
- Eldem, Edhem (2000). *Osmanlı Bankası Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Emden, H. Paul (1937). *Money Powers of Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Purnell and Sons Ltd., Paulton (Somerset) and London.
- Engdahl, F. William (2004). *A Century of War Anglo-American Oil Politics And The New World Order*, Pluto Press, London.
- Eroğlu, Nazmi (2008). *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Eğilmez, Mahfi (2018). *Değişim Sürecinde Türkiye Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Fahri, Ali (2015). *Emel Yolunda Kandil ve Muhtar Paşa Jön Türklerin Sürgün Hatıraları*, Yay. Haz. Yücel Yiğit-Mehmet Narlı, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2015,
- Feis, Herbert (1930). *Europe the World's Banker*, Yale University Press, New Haven.
- Fisher, John (2019). *Outskirts of Empire: Studies in British Power Projection*, Routledge, Oxford & New York.
- Friedman, Isaiah (1997). *Germany, Turkey, and Zionism 1897-1918*, Transaction Publishers, USA.
- Genell, M. Aime (2013). *Empire by Law: Ottoman Sovereignty and British Occupation of Egypt, 1882-1923*, Colombia University.
- Geyikdağı, V. Necla (2008). *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, Hil Yayın, İstanbul.
- Geyikdağı, V. Necla (2011). *Foreign Investment in the Ottoman Empire: International Trade and Relations 1854-1914*.
- Gülen, Nejat (1988). *Düinden Bugüne Bahriyemiz*, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- Güvenç, Serhat (2011). *Osmanlıların Drednot Düşleri Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Hanioğlu, M. Şükrü (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, M. Şükrü (1995). *The Young Turks in Opposition*, Oxford University Press.
- Hanioğlu, M. Şükrü (2001). *Preperation for a Revolution: The Young Turks 1902-1908*, Oxford University Press, Oxford.
- Heller, Joseph (2012). *British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914*, Routledge, UK.
- Hewins, Ralph (1958). *Mr Five Per Cent The Story of Calouste Gulbenkian*, Rinehart & Company, Inc., New York.
- İnan, Arı (2009). *Cami Baykut'un Anlarıyla Son Osmanlı Afrikasında Hayat-Çöl İnsanları, Sürgünler ve Jön Türkler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Jones, G. Geoffrey (1993). *British Multinational Banking, 1830-1990*, Oxford Univeristy Press, Oxford.
- Kabacalı, Alpay (2015). *Hatıralar Cemal Paşa İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Kayalı, Hasan (1998), *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kaymaz, İhsan Ş. (2014). *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Kazgan, Haydar (1999). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti.
- Kazgan, Haydar (2014). *Galata Bankerleri*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Kazgan, Gülten (2009). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kent, Marian (1976). *Oil & Empire, British Policy & Mesopotamian Oil, 1900-1920*, The Macmillan Press Ltd, Londra/New York.
- Kent, Marian (2011). *Moguls and Mandarins: Oil, Imperialism and the Middle East in British Foreign Policy, 1900-1940*, Routledge, USA.
- Khalidi Rashid, Anderson Lisa, Muslih Muhammad, Reeva S. Simon (1991). *The Origins of Arab Nationalism Iraq Before World War I*, Colombia University Press.
- Knightley, Phillip (2013). *The Second Oldest Profession: Spies and Spying in the Twentieth Century, 2013*, Random House, London.
- Kodal, Tahir (2005). *Paylaşılmayan Toprak Türk Basımına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Koral Türk, Murat (2011). *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Korkmaz, Hakan Cemil (2013). *İttihat ve Terakki*, Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Kuran, Bedevî Ahmet (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Kurmuş, Orhan (2012). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Kuruç, Bilsay (1988). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, Ankara.
- Küçükömer, İdris (2012). *Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması*, Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Mandel, J. Neville (1976). *The Arabs and Zionism Before World War I*, University of California Press Ltd., USA.
- Meray, Seha L. (1923). *Lozan Barış Konferansı, Tutanak Belgeler, Takım II, c. 2*, Cumhuriyetin 50. Yılı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: No. 348, Devlet Basımevi, Paris.
- Meray, Seha L. (2001). *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler, Üçüncü Komisyonun Raporları ile Tutanakları (İktisat ve Maliye Sorunları)*, Birinci Takım, c. 3, YKY, İstanbul.
- Midhat, Ali Haydar (2008). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatıralarım 1872-1946*, Bengi Yayınları, İstanbul.
- Mumcu, Uğur (2018). *Kürt İslam Ayaklanması*, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı (um:ag), Ankara.
- Neilson Keith and T.G. Otte (2009), *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854-1946*, Routledge, Taylor & Francis Group, UK.
- Oran, Baskın (2009). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I. 1919-1980)*, İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2005). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2016). *Osmanlı'ya Bakmak Osmanlı Çağdaşlaşması*, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Owen, Roger (2004). *Lord Cromer Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul*, Oxford University Press, Oxford.
- Öke, Mim Kemal (1991). *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, İhanetler Komplolar Aldanmalar*, Çay Yayınları.
- Özçelik, Ayfer (1993). *Osmanlı Devleti'nin Çöküşünde Ekonomi-Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme*, Ecdad Yayınları, Ankara.
- Özçelik, Selahittin (2000). *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Özdemir, Biltekin (2010). *Osmanlı Devleti Dış Borçları, 1854-1914 Borçlanmaları Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası Düyun-u Umumiye İdaresi Türkiye Cumhuriyeti'nin Kabul Ettiği Osmanlı Devlet Borçları*, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara.
- Öztürk, Mustafa (2010), *Tarih Felsefesi*, Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., Ankara.
- Pamuk, Şevket (2005), *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2017). *Osmanlı Ekonomisinde Bağlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Panayi, Panikos (1991). *The Enemy in our Midst: Germans in Britain during the First World War*, Publishing Inc. NY, USA.
- Parlar, Suat (2003). *Barbarlığın Kaynağı Petrol*, Anka Yayınları, İstanbul.
- Pears, Edwin (1917). *Life of Abdul Hamid*, Henry Holt & Company, New York.

- Platt, D. C. M. (1968), *Finance Trade & Politics in British Foreign Policy 1815-1914* Clarendon Press, Oxford.
- Plessis, du Armand (2014). *CIVILIZATION*, AuthorHouse UK Ltd, USA.
- Puryear, John Vernon (1935). *International Economics and Diplomacy in the Near East: A study of British commercial policy in the Levant, 1834-1853*, Stanford University Press, USA.
- Reed, Douglas (2012). *The Controversy of Zion*, Bridger House Publishers, Inc. R. Douglas, USA.
- Richelson, T. Jeffery (1995). *A Century of Spies: Intelligence in the Twentieth Century*, Oxford University Press.
- Sayar, Güner Ahmet (2009). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması Klasik Dönemden II. Abdülhamid'e*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, Sevgül (2010). *İstanbul'un 100 Ailesi, İstanbul'un Yüzleri Serisi 26*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- Tezel, Sezai Yahya (1986), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Sarıgöl, Adem (2001). *Harbiye Nazırı Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Selâhattin, Mehmed (2006). *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Sombart, Werner (2009). *The Jews and Modern Capitalism*, Transaction Publishers, USA.
- Soysal, İsmail (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, c. 1, Türk Tarih Kurumu.
- Şener, Abdülhatif (2007). *Sona Doğru Osmanlı Ekonomisi ve Maliyesi Üzerine Yazılar*, Birleşik Kitabevi, Ankara.
- Şerif Paşa (1990). *Bir Muhalifin Hatıraları İttihat ve Terakkiye Muhalefet*, Nehir Yayınları, İstanbul.
- Thane, Pat (2009). "Private Bankers and Philanthropy: the City of London, 1880s-1920s", in *The World of Private Banking*, Youssef Cassis and Philip Cottrell, Co-Edited by Monika Pohle Fraser and Iain L. Fraser, Ashgate, UK.
- Temperley, Vazeille William Harold and Gooch, P. G. (1927). *British documents on the origins of the war, 1898-1914*, The Anglo-Japanese Alliance and the Franco-British Entente, Vol. 2, Printed and Published by her Majesty's Stationery Office (H. M. S. O.), London.
- Temperley, Vazeille William Harold and Gooch, P. G. (1930). *British Documents on the origins of the war, 1898-1914*, Anglo-German Tension, Armaments and Negotiation, 1907-12, Vol. 6, Printed and Published by her Majesty's Stationery Office (H. M. S. O.), London.
- Temperley, Vazeille William Harold and Gooch, P. G. (1955). *British documents on the origins of the war, 1898-1914*, Anglo-German Tension Armaments and Negotiation 1907-12, Vol. 6, Printed and Published by her Majesty's Stationery Office (H. M. S. O.), London.
- Tokgöz, Erdinç (2009). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914- 2009)*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Toynbee, Arnold ve Kirkwood, Kenneth (1927). *Turkey, Charles Scribner's Sons*, New York.
- Uçarol, Rifat (2010). *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul.
- Uluğbay, Hikmet (2008). *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Petropolitik*, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti, Ankara.
- Uran, Hilmi (2008). *Meşrutiyet, Tek parti, Çok parti hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Viner, Jacob (1951). *The International Economics: Studies*, Princeton University, The Free Press, USA.
- Williamson, John G. ve Helfferich, Karl (1971). *1872-1924, Economist, Financier, Politician*, Princeton University Press, USA.
- Woods, H. (Colonel) (April 1924). *Department of Overseas Trade Report on the Economic and Commercial Conditions in Turkey*, Commercial Secretary, Constantinople, Published by His Majesty's Stationery Office.
- Woods, H. (Colonel) (April 1925). *Department of Overseas Trade Report on the Economic and Commercial Conditions in Turkey*, Commercial Secretary, Published by His Majesty's Stationery Office.
- Yalçın, Şiar (1995). *Şiar'ın Defteri Eski Maliye Nazırı Cavid Bey*, İletişim Yayınları.
- Yeniay, İbrahim Hakkı (1964). *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, Ekin Basımevi, İstanbul.

Makale

- Acar, Nurettin (2013). "Petrolün Stratejik Önemi ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülsenkyan'ın Rolü (1890-1928)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6 Issue 4.
- Akar, Şevket Kamil (2001). "Osmanlı Devleti'nde Kısa ve Uzun Vadeli İç Borçlanmanın Gelişimi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt. 51, Sayı: 2.

- Akkor, Mahmut (2018). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Gölcük Tersanesinin Yapım Süreci”, *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV*, Cilt. 2, Kocaeli.
- Al Hüseyin, Akar Şevket Kamil, (2007). “Uluslararası Finans Politik Açısından 1860-61 Suriye Bunalımı ve Mirés Borçlanması”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sayı: 45, İstanbul.
- Artuç, Nevzat (2010, Aralık). “Osmanlı Devleti’nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa’nın Bağdat Valiliği (25 Kasım 1909 – 15 Mart 1911)”, *Belleten*, Cilt: LXXIV, Sayı: 271, Türk Tarih Kurumu.
- Aydın, Nermin Zahide (2015). “Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Ayvazoğlu, Beşir (2011, Ocak). “Ufukların İhtiyakı Var Nura’Mumdan Elektriğe İstanbul Geceleri”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*.
- Bahçe, Serdal (2014). JOHN ATKINSON HOBSON: SAPKIN, HABERCİ ve UNUTULMUŞ, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, No. 1, Cilt. 69, Ankara.
- Baster, J. S. Albert (1934, Ekim), “The Origins of British Banking Expansion in the Near East”, *The Economic History Review*, Sayı: 1, Cilt. 5.
- Birecikli, Burak İhsan (2009), “Avlonyalı İsmail Kemal Bey’in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt. 3, Sayı: 5, Ankara.
- Cain, Peter (1985, Mayıs), “A. J. Hobson, Financial Capitalism and Imperialism in Late Victorian and Edwardian England”, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Volume XIII, Number 3.
- Can Bülent Bilmez, (2001). Suya Düşen Bir “Tatlı Hayal” Şarki Anadolu Demiryolları (Chester) projesi (1922-23), *Kebikeç*, Sayı:11.
- Conlin, Jonathan (2016). “Debt, diplomacy and dreadnoughts: The National Bank of Turkey, 1909-1919”, *Middle Eastern Studies*, Routledge, Taylor & Francis, London.
- Çalışkan, Koray (2008, Ekim). “Ortadoğu Siyaseti ve Toplumlarını Anlama Yolları”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:39.
- Doğançay, Sungur (2016, Eylül). “XIX. Yüzyılda Fırat ve Dicle Havzasında Büyük Güçlerin Nüfuz Mücadeleleri”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Yıl/Vol. 1, Ortadoğu Özel Sayısı/ Special Issue on the Middle East, ISSN: 2149-9535.
- Ekinci, İlhan (1999/2). “Osmanlı Devleti’nde Bazı Nehir ve Göllerde Vapur İşletme Teşebbüsleri”, *Araştırmalar İnsan Bilimleri Araştırmaları*, Yıl:1, Sayı: 2.
- Ekinci, İlhan (Ağustos 2005). Kızıldeniz’in Güneyinde Rekabet-Şeyh Said ve Fersan Adaları Mesesi, *Belleten*, LXIX, 255.
- Eraslan, Cezmi (1994). Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 35, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul.
- Erçin, Abdülkadir (2017). İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858), *Bartın Üniversitesi, Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, Sayı: 2, Cilt. 4, Bartın.
- Esirgen, Seda Örsten (2011). II. Meşrutiyet Meclis Tutanaklarına Göre “Menafii Umumiye Mütcellik İmtiyazat Hakkında Kanun’un Kabulü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt. 60, Sayı: 4.
- Ferid, Hasan (1918). , “Bankacılık”, *Nakit ve İtibar-ı Mâlî*, Cilt. 3, İstanbul.
- Grunwald, Kurt (1969). “Windsor-Cassel” *The Last Court Jew. Prolegomena to a Biography of Sir Ernest Cassel*, Year Book XIV, 1969, Leo Baeck Institute, East and West Library Published for the Institute London.
- Hamilton, Keith (2014). “Diplomatists, Not Men of Business: the Constantinople Quays Company in Edwardian Economic Diplomacy”, *Diplomacy and Statecraft*, Vol.25, London.
- Howard, N. Harry (1936, Ekim). “International Economics and Diplomacy in the Near East: A study of British commercial policy in the Levant, 1834-1853 by Vernon John Puryear, Robert J. Kerner”, *Oxford Journals Oxford University Press on behalf of the American Historical Association*, Vol. 42, UK.
- İlgen, Abdülkadir (2008). “Parvus Efendi- Kozmopolit Bir Yahudi Enternasyonalisti”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:172, İstanbul.
- İnegöllüoğlu, M. (1918, Nisan). *Ulûm-ı Siyasiye ve İktisadiye Mecmuası*,1. Sene, Sayı:1.
- Karabulut Irmak ve Bayrakdar Bayram (2017-Güz/Autumn). “İkinci Meşrutiyet Döneminde istikraz Politikası Üzerine Bir Basın Tartışması: Londra İstemez Berlin Yapamaz” *Journal Of Modern Turkish History Studies*, XVII/35, İzmir.
- Karabulut, Irmak ve Bayrakdar, Bayram (2018). “Türkiye Milli Bankası ile Türk Hükümeti Arasında Osmanlı Borçlarına İlişkin Bir Anlaşmazlık: Reşadiye Gemisi Meselesi”, *İzmir Democracy University Social Sciences*, Sayı: 2, Cilt. 1.

- Karabulut, Irmak (2018). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Bankaların Çalışmaları: Türkiye Milli Bankası Örneği", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, Yıl:6, Sayı 85.
- Karacagil, Kürşad Ö. (2014, Güz). "II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Ziyareti ve Mihmandarı Mehmed Şakir Paşa'nın Günlüğü (1898)", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt. 24.
- Karakoç, Ercan (2010, Bahar). Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriyel Noradunkyan Efendi, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, Sayı: 25, Cilt: 7.
- Kutlu, Sacit (Mayıs 2017). "Boğaziçi Aşığı Bir Fransız Osmanlı Paşası ve Galata Rıhtımı", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Tarih Vakfı Yayınları, Sayı: 281.
- Küçük, Evren (2017). "Knockaloe Kampında Bir Osmanlı Diplomatı: Reşid Sadi Bey'in Esareti (1915-1918)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 12, Sayı: 1.
- Malhut, Mustafa (2013, Yaz). "Mezopotamya Üzerinde İngiliz-Alman Nüfuz Mücadelesi", *Tarih Okulu İlkbahar-Yaz 2013*, S. XIV.
- Özdemir, Naziye (2016, Temmuz). "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Elektriğin Tarihsel Gelişimi (1850-1938)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* (Journal of Ottoman Civilization Studies, Cilt. 2, Sayı: 3.
- Öztürk Yaman Melda ve Ertürk Nuray (2011). "Osmanlı'da Yabancı Yatırımlar, Duyunu Umumiye ve Tütün Rejisi", *Memleket Siyaset Yönetim*, Ankara, Sayı: 16, Cilt. 6.
- Özyüksel, Murat (2008). "İkinci Meşrutiyet ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman-İngiliz Nüfuz Mücadelesi", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 38, İstanbul.
- Rodkey, S. F. (1936, Mart), "International Economics and Diplomacy in the Near East: A Study of British commercial policy in the Levant, 1834-1853 by Vernon John Puryear", *The Journal of Modern History*, *The University of Chicago Press*, No. 1, Vol. 8, USA.
- Rodkey, S. F. (1958, Aralık). "Ottoman Concern About Western Economic Penetration in the Levant", 1849-1856, *The Journal of Modern History*, Vol. 30, No. 4, *The University of Chicago Press Journals*.
- Sayar, Güner Ahmet (2008, Güz). "İktisadi Düşüncesinin Gelişimi İçerisinde Küreselleşmenin 19. Yüzyıl Versiyonuna Dair Bir Deneme", *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2, Cilt. 2, İstanbul.
- Serbestoğlu, İbrahim (2013). "Balkan Savaşları ve Tabiiyet Sorunu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2, S. 472.
- Soy, Bayram (2014). "Satılık İmparatorluk: Britanya İmparatorluğu'nun Tasviyesi", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 2.
- Soy, Bayram (2016, Güz). "Lord Salisbury'nin 1895'te Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı: 5, Ankara.
- Şeker, Murat (2007). Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma, *Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı:2, Cilt. 8, Sivas.
- Thane, Pat (Ocak 1986). "Financiers and the British State: The Case of Sir Ernest Cassel", *Business History*, Vol. XXVIII, No 1, London.
- Tokgöz, Erdiñç (2018). Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisinde Değişen Dengeler, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:7, Sayı:13.
- Toprak, Zafer (1979-1980). "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980.
- Tufan, Samet (2008), Türk-Rus İlişkilerinden Bir Kesit: Karadeniz Demiryolları Müzakereleri ve İtilafname Teşebbüsü (Nisan 1900), *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6.
- Tunaboşlu, İskender (2005, Ekim). "Parasını Ödediğimiz Halde Alamadığımız Gemiler Sultan Osman ve Reşadiye", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı: 386.
- Yavuz, Bige Sükan (Kasım-1999-2003). "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24.

Yazar Adı Olarak Bir Kurum

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı (2012). Türkiye Milli Bankası Nizamname-i Dahilisi, Projeyi Destekleyen: İstanbul Kalkınma Ajansı, Proje No: İSTKA/2012/BIL/233, Proje Adı: *Osmanlı Dönemi Nadir Eserlerin Kataloglanması, Dijital Ortama Aktarılması ve Elektronik Ortamda Kullanıma Sunulması*, Uygulama Yeri: Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, Atatürk Kitaplığı, İstanbul.

Tercüme Eser

- Ahmad, Feroz (2007). İttihat ve Terakki 1908-1914, (çev. Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, Feroz (Mayıs 2009). İttihatçılıktan Kemalizme, [çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı)], Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, Feroz (Kasım 2009). Modern Türkiye'nin Oluşumu, (çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Amicis, Edmondo De (2009). İstanbul, (çev. Sevinç Tezcan Yanar), Pegasus Yayınları, İstanbul.
- Bareilles, Roland (2003). Osmanlı'nın Alacakaranlığı Son Büyük Sultanlıkta Bir Fransız 1875-1933, (çev. Yeşim Türkmenoğlu), Güncel Yayıncılık.
- Barr, James (2016). Kırmızı Çizgi Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi, Özgün Adı: A Line in the Sand, (çev. Ekin Can Göksoy), Ed. Dilek Yücel-Ömer Çiftci, Pegasus Yayınları, İstanbul.
- Beaud, Michel (2016). Kapitalizmin Tarihi 1500-2010, (çev. Fikret Başkaya), Yordam Kitap, İstanbul.
- Berridge, R. G. (2016). İngiliz Gizli Belgelerinde "Yahudi Dönmesi İttihatçılar", Gerald H. Fitzmaurice Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği Baştercümanı'nın Anıları, (çev. Utku Umut Bulsun), Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.
- Blaisdell, C. Donald (1979). Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi Düyunumumiye, (çev. Ali İhsan Dalkılıç), İstanbul Matbaası, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.
- Dumont, Paul (2014). Osmanlılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk, (çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Earle, M. Edward (2003). Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923), (çev. K. Yargıcı ve N. Uğurlu), Ed. Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Easterlin, Richard, A. (2010). "Niye Bütün Dünya Kalkınmış Değil?", Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi, Yay. Haz. Fikret Şenses, (çev. Sedef Öztürk), İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- Findley, V. Cartley (2012). Modern Türkiye Tarihi, (çev. Güneş Ayas), Timaş, İstanbul.
- Fontaine, Pierre (tarihsiz), Petrolün Sırları Türkiye'ye Petrol Tröstleri Nasıl Girdiler? Gülbenkyan Kimdir?, (çev. Erdoğan Alkan).
- Helmreich, Paul C. (1996). Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi, (çev. Şerif Erol), Sabah Kitapları, 1996, İstanbul, s. IX.
- Hobsbawm, J. Eric (2010). İmparatorluk Çağı (1875-1914), (çev. Vedat Aslan), Dost Kitabevi Yay., Ankara.
- Hobsbawm, J. Eric (2012), Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı, (çev. Yavuz Alagon), Everest, İstanbul.
- Kennedy, Paul (2015). Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri, (çev. Birtane Karanakçı), T. İş Bankası, Kültür Yayınları.
- Klaveren, van Jakob (Güz 2010). "Mısır'da Rüşvetin Gelişimi: Muhammed Ali Paşa'dan Hidiv İsmail'e Kadar (Die Entwicklung der Korruption in Aegypten: Von Mohammed Al Pasha bis zum Khediven Ismael", (çev. Ahmet Asker), 28, OTAM.
- Lewis, Bernard (2011). Modern Türkiye'nin Doğuşu, (çev. Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Magdoff, Harry (2006). Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm, Kalkedon, (çev. Erdoğan Usta), İstanbul.
- Massie, K. Robert (1995). Drennot İngiltere, Almanya ve Yaklaşan Savaşın Ayak Sesleri, (çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul.
- Mosley, Leonard (1975). Petrol Savaşı- Belgeler, Bilgiler, Bölgeler Dizisi: 14, (çev. Haim İnal), E Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2012). Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserleri II, (çev. Gökhan Aksay, ed. Ali Berktaş), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Panzac, Daniel (2009). Osmanlı Donanması (1572-1923), (çev. Ahmet Maden ve Sertaç Canpolat), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Polanyi, Karl (2010). Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, (çev. Ayşe Buğra), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Robins, Nick (2017), Dünyayı Değiştiren Şirket Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Modern Çokulusluluğu Şekillendirmesi, (çev. M. İnanç Özekmekçi), H2o Kitap, İstanbul.
- Sommerville, Story, (ed.), (2009), İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, (çev. Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Yerasimos, Stefanos (1975). Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2-Tanzimattan 1. Dünya Savaşına, (çev. Babür Kuzucu), Gözlem Yayınları, İstanbul.
- Yergin, Daniel (2009). Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, (çev. Kamuran Tuncay), T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Zürcher, Jan Erik (2012). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, (çev. Yasemin Saner), İstanbul.

Derleyen, Düzenleyen, Hazırlayan, Toplayan

- Cottrell L. Philip (ed.), (2008). "A survey of European Investment in Turkey 1854-1914: Banks and the Finance of the State and Railway Construction", East Meets West- Banking, Commerce and Investment in the Ottoman Empire, Ashgate.
- Kent Marian (ed.), (2013). Ahmad Feroz, Bodger Alan, Bosworth R. J. , Bridge F. R. , Fulton L. Bruce, Trumpener Ulrich, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler, ed. Marian Kent, Çev. Ahmet Fethi, Alfa Basım, İstanbul.
- Parin, Fahri (haz.), (2010). Cemal Paşa, Anılarım 1913-1922, Paraf Yayınları.
- Porter, A. N. and Holland, R. F. (ed.) (1985). Money, Finance and Empire 1790-1960, Published by Frank Cass&Co. Ltd., London.
- Şehsuvaroğlu Haluk Yusuf (haz.), (2001). Ahmet Rıza, Anılar, Cumhuriyet Gazetesi, Aydınlanma Dizisi: 208, Yeni Gün Haber Ajansı Basım ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul.

Gazeteler

- Tanin, Sefer Bey, Açık Sütunlar, 13 Ekim 1908, S. 74.
- Tanin, Hüseyin Cahit, "İngiliz Sermayesi", 27 Kasım 1908, S. 117
- Tanin, Sefer Bey, 11 Ocak 1909, S.160.
- Tanin, Hüseyin Cahit, "Siyasiyat-Memalik'i Osmaniye'de Ecnebi Teşebbüsat-ı Ticariyesi", 23 Kânunusani [Ocak] 1909, S. 172.
- Tanin, Hükümet Bankası, 21 Şubat 1909 (8 Şubat 1324), S. 201.
- Tanin, Hüseyin Cahit, "Ne Dolaplar Dönüyor?-1-2-3", 18-19-20 Mart 1909, S. 226-227-228.
- Tanin, Hüseyin Cahit, "İstikraz Etrafında", 20 Eylül 1909, S. 378.
- Tanin, Hüseyin Cahit, "İstikraz Münasebetiyle", 25 Eylül 1909, S. 383.
- Tanin, Hüseyin Cahit, 27 Eylül 1909, S. 378.
- Tanin, Hüseyin Cahit, "İstikraz", 03 Ekim 1909, S. 391.
- Tanin, Hüseyin Cahit, 14 Ekim 1909 (1 Teşrinievvel 1325), S. 402.
- Tanin, "Bağdat Şimendiferi Meselesi", 22 Aralık 1909, S. 469.
- Tanin, 25 Şubat 1910, S. 532.
- Tanin, "Alınacak Sefain-i Harbiye", 15 Mayıs 1910, S. 611.
- Tanin, Babanzade İsmail Hakkı, 25 Haziran 1910, S. 652.
- Tanin, Hüseyin Cahit, "İstikrazın Borsaya Kabulü", 7 Eylül 1910, S. 725.
- Tanin, 9 Eylül 1910, S. 727.
- Tanin, 22 Eylül 1910, S. 740.
- Tanin, 27 Eylül 1910, S. 744-745.
- Tanin, Hüseyin Cahit, "Maliye Nazırının Mülakatı", 3 Ekim 1910, S. 751.
- Tanin, Hüseyin Cahit, "Müzakeratın İnkıtayı [Görüşmelerin Kesilmesi]", 25 Ekim (Teşrinievvel)1910.
- Tanin, Maliye Nazırı Mehmet Cavid, 14 Kasım 1910, S. 791.
- Tanin, Hüseyin Cahit, 2 Mart 1911, S. 896.
- Tanin, Hüseyin Cahit, "Siyasiyat, Türkiye Milli Bankası ve Bank-ı Osmani", 12 Mayıs 1913.
- Tasvir-i Efkâr, Milli Osmanlı Bankası (Şuun-u Kevniye Köşesi), 4 Haziran 1909, S. 5.
- Tasvir-i Efkâr, Reybu'l-Menun Köşesi, 22 Haziran 1909.
- Tasvir-i Efkâr, Ebuzziya Tefik, "Mebuslarımızın Seyahati", 10 Ağustos 1909, S. 71.
- Tasvir-i Efkâr, Osmanlı İstikrazı: (Şuun-u Kevniye Köşesi), 13 Eylül 1909, S. 105.
- Tasvir-i Efkâr, Ebuzziya Tefik, "İstikraz [Başyazı]", 26 Eylül 1909, S. 118.
- Tasvir-i Efkâr, 4 Teşrinisani (Kasım) 1909.
- Tasvir-i Efkâr, Ebuzziya, "Fırat ve Dicle Nehirlerinde Seyr-i Sefain (Mevki-i Siyasi ve Mevki-i İktisadımız)", 9 Teşrinisani 1909, S. 160.
- Tasvir-i Efkâr, Ebuzziya Tefik, 6 Nisan 1911, S. 553.
- İkdâm, "Yeni İstikraz [Karadeniz Demiryolları İçin]", 22 Mart 1911, S. 370.
- Sada-yı Millet, "Sipariş Edilecek Sefain-i Harbiye", 2 Haziran 1910, S. 184.
- Servet-i Fünun, 28 Mart 1912 (15 Mart 1328), S. 1086.
- Yeni Gazete, 19 Mart 1911.
- Cumhuriyet, 15 Haziran 1935.
- Yeni Şafak, Abdullah Muradoğlu, 20 Kasım 2011.

Amerikan Gazeteleri

The Bolivar Bulletin, Baron Hirsch's Scheme, 18 Eylül 1891, Vol. XXVII, No. 5.
 The day book, 08 Aralık, 1914, Chicago.
 Evening Star Newspaper, Washington, 18 Aralık 1909.
 New-York Tribune, 21 ve 23 Eylül 1921.
 The Jewish Herald, Houston, Texas, 17 Ağustos 1911,
 The Ekalaka eagle, 05 Aralık 1913.
 New York Times, 09 Ağustos 1909.
 The Times, 29 Ağustos 1909.
 The Washington Herald, 09 Ağustos 1909.

İngiliz Gazeteleri

The Illustrated London News, 11 Ocak 1902.
 Daily Chronicle, 09 Ağustos 1909.
 Daily Mail, 09 Ağustos 1909.
 Financial Times, London, 09 Ağustos 1909.
 Daily Telegraph, 09 Ağustos 1909.
 Eastern Morning News, 09 Ağustos 1909.
 Morning Post, 10 Ağustos 1909.
 New Castle Journal, 13 Ağustos 1909.
 The Outlook, 14 Ağustos 1909.
 Civil Service Gazette, 14 Ağustos 1909.
 Illustrated London News, 14 Ağustos 1909.
 Telegraph Chronicle, 20 Ağustos 1909.
 Durrant's Press Cuttings, 21 Ağustos 1909.
 Telegraph Chronicle, 03 Eylül 1909.
 Telegraph Engineering Journal, 09 Eylül 1909.
 Evening Star Newspaper, Washington, USA, 18 Aralık 1909.
 The Economist, 01 Ekim 1910.
 The Economist, 22 Ekim 1910.
 The Economist, 25 Şubat 1911.
 The Economist, 26 Aralık 1914.
 The Economist, 14 Şubat 1920.
 Near East and Anglo Egyptian Mail, 16 Ocak 1911.
 The Levant Herald, 21 Temmuz 1886.
 The Levant Herald, 5-6 Şubat 1909.
 The Levant Herald, 18 Mart 1909.
 The Levant Herald, 08 Ocak 1910.
 The Levant Herald, 15 Ocak 1910.
 The Levant Herald, 29 Ocak 1910.
 The Levant Herald, 02 Nisan 1910.
 The Levant Herald, 04 Haziran 1910.
 The Levant Herald, 02 Temmuz 1910.
 The Levant Herald, 30 Temmuz 1910.
 The Levant Herald, 06 Ağustos 1910.
 The Levant Herald, 20 Ağustos, 1910.
 The Levant Herald, 03 Eylül 1910.
 The Levant Herald, 24 Eylül 1910.
 The Levant Herald, 01 Ekim 1910.
 The Levant Herald, "The Loan", 08 Ekim 1910.
 The Levant Herald, "A German View", 08 Ekim 1910.
 The Levant Herald, "Turkish Finance", 08 Ekim 1910.
 The Levant Herald, 15 Ekim 1910.
 The Levant Herald, 28 Ocak 1911.

Dergiler

- Mecmua-i Ebuzziya, 17 Kasım 1911 (25 Zilkade 1329), S. 121.
 Mecmua-i Ebuzziya, Siyonisler Teşebbüsatta, İmzasız, 13 Ekim 1911 [19 Şevval 1329], S. 116.
 Mecmua-i Ebuzziya, Ebuzziya Tefvik, “Bir Mukayesecik (Hükümet Hakkında Değerlendirme)”, 1 Aralık 1911, (9 Zilhicce 1329), S. 123.
 Ay Mecmuası, 5 Teşrinievvel (Ekim) 1911, S. 1, İstanbul.
 Ordu ve Donanma Mecmuası, Mart 1330, Sayı: 8.
 Ordu ve Donanma Mecmuası, Nisan 1914 (1330), Sayı:8-9.
 Ordu ve Donanma Mecmuası, 18 Mart 1918 (18 Mart 1334), Numara: 109-110.

Ansiklopedi ve Sözlük

- Akyıldız, Ali (2010), “Şirket-i Hayriyye”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, C. 39.
 Beydilli, Kemal (1991). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4.
 Cohn-Sherbok, Dan (2005). *Dictionary of Jewish Biography*, Continuum, London.
 Gürsel, Seyfettin (1985). “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
 Gürsel, Seyfettin (1985). “Osmanlı Dış Borçları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.3, İletişim Yayınları, İstanbul.
 Harrison, Brian ve Matthew H. C. G. (ed.), (2004). *Oxford Dictionary of National Biography*: In Association with the British Academy, Volume 60, Oxford University Press, Oxford.
 Kazgan, Haydar (1985), Galata Bankerleri, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
 Keyder, Çağlar (1985). “Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
 Mardin, Şerif (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
 Ortaylı, İlber (1985). “Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 4, İletişim Yayınları, İstanbul.
 Pamuk, Şevket (1985). “19. yy’da Osmanlı Dış Ticareti”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
 Thobie, Jacques (1985). “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
 Toprak, Zafer (1985). “Osmanlı Devleti’nde Para ve Bankacılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
 Toprak, Zafer (1985). “Tanzimat’tan Sonra Dış İktisadi Politika”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
 Toprak, Zafer (1985). “II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 3, İletişim Yayınları, İstanbul.

Meclis Görüşmeleri

- MMZC, Onuncu İnikad, Devre:1, Cilt:2, 3 Aralık 1910 (20 Teşrinisani 1326).
 MMZC, Onbirinci İnikad, Devre:1, Cilt:1, İctima Senesi:3, 5 Aralık 1910 (22 Teşrinisani 1326).
 MMZC, Onbirinci İnikad, Devre:1, Cilt:2, İctima Senesi:3, 5 Aralık 1910 (22 Teşrinisani 1326).
 MMZC, Onikinci İnikad, Devre:1, Cilt:1, İctima Senesi:3, 7 Aralık 1910 (24 Teşrinisani 1326).
 MMZC, Onikinci İnikad, Devre:1, Cilt:2, İctima Senesi:3, 7 Aralık 1910 (24 Teşrinisani 1326).
 MMZC, Onüçüncü İnikad, Devre:1, Cilt:1, İctima Senesi:3, 8 Aralık 1910 (25 Teşrinisani 1326).
 MMZC, Onüçüncü İnikad, Devre:1, Cilt:3, İctima Senesi:3, 8 Aralık 1910 (25 Teşrinisani 1326).
 MMZC, Kırkdokuzuncu İnikad, Devre:1, Cilt:3, İctima Senesi:3, 01 Mart 1911 (16 Şubat 1326).

Tezler

- Bilgili, Nazire (2016). İstanbul Limanları'nın Modernizasyonu: Dersaadet Rıhtım ve Anadolu Demiryolları Şirketlerinin İnşa Faaliyetleri (1890-1934), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bozkurt, Abdurrahman (2009). İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.
- Ersoy, Hulusi (2017). Osmanlı'da Telefon Hizmeti ve İmtiyaz, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı.
- Hartoka, Olcay (2012). İmtiyazlı Yap-İşlet-Devret Projeleri ve Sukuk Finansman Yöntemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Karabulut, İrmak (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye Milli Bankası: Bir Toplum Dönüşürme Aygıtı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kocatürk, Önder (2010). Türk-İngiliz İlişkilerinin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914), Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Mayak, Faysal (2008). Tanin Gazetesine Göre II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı-Alman İlişkileri (1910-1912), Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Rice, Eber Harold (1974). "British Policy in Turkey 1908-1914", University of Toronto, Unpublished Doctorate Thesis, Canada.
- Tiryaki, Yunus Emre (2016). Hatıratlarda II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Vak'ası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Elektronik Dergilerden Alıntı

- Adrian, Tschoegl, E. (2002, Ağustos), Financial Integration, Disintegration and Emerging Re-Integration in the Eastern Mediterranean, c.1850 to the Present, The Wharton Financial Institutions Center, USA, fic.wharton.upenn.edu/fic/papers/02/0238.pdf, (07.01.2016).
- Ahmad, Feroz, (2006). Bir Kimlik Peşinde Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul, <https://gaziakademi.files.wordpress.com/2016/04/feroz-ahmad-bir-kimlik-pec59finde-tc3berkiye.pdf>, (10.10.2018).
- Akalın, Durmuş (Kış 2014/I), "Kuzey Yemen'de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)", BELGİ, S. 7., <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/417327>, 04.04.2019; Mehmet Yüksel, Osmanlı Son Döneminde Trablusgarb Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1872-1911), Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2016, s. 37, http://cdn.hitit.edu.tr/sbe/files/20328_1609071550277.pdf, 04.04.2019.
- Aktemur, Ali Murat (2005). Osmanlı Bankası'nın Tarihçe ve Mimarisi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdürlüğü, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. 15, e-dergi.atauni.edu.tr/ataunigsed/article/viewFile/.../1025002458, 12.02.2016.
- Albanis, Sleightholme Elisabeth (1990). Sir Ernest Cassel and Anglo-German relations before the outbreak of the First World War, Cambridge Review of International, <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09557579008400047>.
- Alus, Sermed Muhtar (14 Mayıs 1939), "Kırk Yıl Evvelkiler, Hafızlar", Akşam Gazetesi, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/42833/001522618006.pdf?sequence=1>, 16.04.2019.
- Aslan, Taner (2011). "Saidpaşazade Mehmet Şerif Paşa Muhalefeti ve İkinci Meşrutiyet Döneminde Yasaklanan Bir Risalesi", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 50, Cilt. 30, Ankara, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1673/17840.pdf>, (14.01.2016).
- Birinci, Ali, İslam Ansiklopedisi, <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=5671>, (07.02.2016).
- Brook, Gordon ve Shepherd, "Uncle of Europe: The Social and Diplomatic life of Edward VII", Editör: A. Gilam, Jewish Social Studies, Vol. 40, No. ¾ (Summer-Autumn, 1978), Indiana University, s. 321-322. <http://www.jstor.org/discover/10.2307/4467011?uid=389393281&uid=2134&uid=3739192&uid=389393291&uid=389393281&uid=2&uid=70&uid=3&uid=60&sid=21106825088403>, (14.05.2015).

- Boyar, Ebru (2009, Aralık). “Savaş ve Basın: Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ve İngiliz The Times Gazetesi (1919-1922) (War and Press: Turkish National Liberation War and the British The Times Newspaper (1919-1922)”, METU Studies in Development, ODTÜ Gelişme Dergisi, 36, https://www.academia.edu/8063226/Sava%C5%9F_ve_Bas%C4%B1n_T%C3%BCrk_Ulusal_Kurtulu%C5%9F_Sava%C5%9F%C4%B1_ve_%C4%B0ngiliz_The_Times_Gazetesi_1919-1922_War_and_Press_Turkish_National_Liberation_War_and_the_British_The_Times_Newspaper_1919-1922, 27.05.2019.
- Burman, John (2009). “Politics and Profits: The National Bank of Turkey Revisited”, *Oriens*, Vol. 37, pp. 225-236, <http://www.jstor.org/discover/10.2307> (26.02.2015).
- Cassel, Sir Ernest Joseph, <http://www.encyclopedia.com/article-1G2-2587504032/cassel-sir-ernest-joseph.html>, (17.01.2015).
- Cassel, Sir Ernest, <http://www.pronatura-aletsch.ch/sir-ernest-cassel>, (07.01.2016).
- Cassel, Sir Ernest Joseph, <https://www.geni.com/people/Sir-Ernest-Joseph-Cassel/373865020800011442>, (14.08.2018).
- Çatalbaş, Resul (2014). “YMVA’nın Türkiye’deki Faaliyetleri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 55:1, 2014, https://www.wikizero.com/tr/Young_Men%27s_Christian_Association, (07.05.2019).
- Dikmen, Nedim (2005, Eylül). “Osmanlı Dış Borçları’nın Ekonomik ve Siyasi Sonuçları”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c. 19, S. 2, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/30059>.
- Duman, Özkaya, Olcay (2006). “Bir Orta-Doğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-61)”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 5, c. 3, <http://sbed.mku.edu.tr/article/view/1038000566/1038000360>, (14.05.2019).
- E. H., Calouste S. Gulbenkian, *The Geographical Journal*, Vol. 121, No. 4, 1955, s. 547, <http://www.jstor.org/stable/1791792>.
- Eldem, Edhem, Bağımlılık ve Gelişme Arasında Bir Kurum: Osmanlı Bankası, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=351726&Ba%C4%9F%C4%B1ml%C4%B1%C4%B1k-ve-Geli%C5%9Fme-Aras%C4%B1nda-Bir-Kurum:-Osmanl%C4%B1-Bankas%C4%B1-/Prof.-Dr.-Edhem-Eldem->, (06.02.2019).
- Erdoğan, Aynur (2014). “Meşrutiyet’in Evrimci Dergisi: Ulüm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası”, *Sosyoloji Dergisi*, S. 28, 3. Dizi, İstanbul, https://www.academia.edu/13409403/Me%C5%9Frutiyet_in_Evrimci_Dergisi_Ul%C3%BBm-%C4%B1_%C4%B0ktisadiye_ve_%C4%B0C3%A7timaiye_Mecmuas%C4%B1, 13.05.2019.
- Ergüder, Başak, Kapitalizme Entegrasyonda Galata Bankerleri ve Bankaların Borçlanma Mekanizmasındaki Rolü (1868-1923), http://www.academia.edu/2445242/Kapitalizme_Entegrasyonda_Galata_Bankerleri_ve_Bankalar%C4%B1n_Bor%C3%A7lanma_Mekanizmas%C4%B1ndaki_Rol%C3%BC_1868-1923, (07.02.2019).
- Esirgen, Seda Örsten (2012, Temmuz). “Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 83, <http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/05-Seda-%C3%96rsten.pdf>, (02.09.2018).
- Grunwald, Kurt (1972, Ocak/Februvar), *On Cario’s Lombard Street, Tradition: Zeitschrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie* 17. Jahrg., H. 1. Published by: Verlag C. H. Beck, https://www.jstor.org/stable/40697294?read-now=1&seq=4#page_scan_tab_contents, (04.04.2019).
- Kagan, Robert (2006). *Dangerous Nation, America’s Place in the World from Its Earliest Days to the Dawn of the Twentieth Century*, A Knopf Doubleday Publishing Group, USA, http://www.ozetkitap.com/kitaplar/amerikanin_kurdugu_dunya.pdf, (17.02.2019).
- Karaca, Taha Niyazi (2003, Ağustos). “Ermeni Sorunu İle İlgili Bir İngiliz Kaynağı Üzerine Eleştirel Değerlendirme”, *Belleten, Türk Tarih Kurumu*, C. LXVII S. 249, http://docs.neu.edu.tr/library/nadir_eserler_el_yazmalari/Dergiler/1_Belletenler/1957.pdf, 27.03.2019.
- Karakoç, Ercan ve Küçük, Hasan (13-15 Aralık 2018). “Osmanlı-Amerika Ticari İlişkilerinin Gelişiminde Önemli Bir Kişi Başkonsolos Gabriel Bie Ravndal (1865-1950)”, V. Yıldız Sosyal Bilimler Kongresi, http://www.sbe.yildiz.edu.tr/images/files/5_%20YSBK%20Tam%20Metin.pdf, (09.05.2019).
- Kent, Marian, “Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British Policy”, *The Historical Journal*, Vol. 18, No. 2, 1975, <http://www.jstor.org/stable/2638493>, (22.08.2014).
- Kocatürk, Önder (2011). “İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri (1913-1914)”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 6/3,

- http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1306664911_92_%C3%B6nder_kocat%C3%BCrk.pdf, (13.03.2015).
- Kotan, Alparlan, (2014, Şubat). “Osmanlı Sanayisinin Çöküşü”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, S. 208, İstanbul, s. 11, http://uvf.ulakbim.gov.tr/uvf/index.php?cwid=9&vtadi=TSOS&c=ebsco&ano=185743_ef8c72240934ffd1f6db933a24954965&?, (07.08.2018).
- Köylü, Murat (Haziran 2017). “Türkiye’nin Musul Pozisyonunun Uluslararası Perspektifler Açısından İncelenmesi”, Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, c. 3, Sayı/No:2, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/316681>, (02.04.2019).
- McLean, David (1976). “Source Finance and ‘Informal Empire’ before the First World War”, The Economic History Review, New Series, Vol. 29, No. 2, <http://www.jstor.org/stable/2594316>.
- Küçükvatan, Mahir (2013). “İngiliz Basımında Osmanlı’nın Kut’ül-Amare Zaferi”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XXXIII/26, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/235741>, (22.04.2019).
- Nacar, Can (2016). “20. Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar, Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti”, Kebikeç, S. 41, http://www.academia.edu/28277934/20_Y%C3%BCzyil%C4%B1n_Ba%C5%9F%C4%B1nda_%C4%B0stanbul_Liman%C4%B1_Hamallar_Dersaadet_R%C4%B1ht%C4%B1m_%C5%9Eir_keti_ve_Osmanlı_H%C3%BCk%C3%BCmeti, (28.09.2018).
- Newbold, Walton T. J. (1922, Ağustos). Egypt & the Entente, The Communist Review, Communist Party of Great Britain, Vol. III, No. 1, UK, <https://www.marxists.org/archive/newbold/1922/08/egypt.htm>, (01.03.2016).
- Esin, Taylan (2016). “Büyük Savaşın Sonunda Anadolu Ormanları”, Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, S. 41, <http://archive.kebicecdergi.org/41.pdf>, (04.09.2018).
- Öz, Satılmış (2013, Ocak-Haziran). “Kapitalizmin Ruhu Problemi: Werner Sombart”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl:18, Sayı: 29, Ocak-Haziran 2013, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/257720>, (11.02.2019).
- Özdemir, Biltekin (2009). Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk, Ankara Ticaret Odası, Ankara 2009, http://www.os-ar.com/Duyun-i_Umumiye.pdf, (17.08.2018).
- Özdemir, Bülent (2008). “İngiltere, I. Dünya Savaşı Arifesinde, Osmanlı Savaş Gemileri ‘Sultan Osman’ı ve ‘Reşadiye’yi Neden Teslim Etmedi?”, Perspectives on Ottoman Studies: papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO), 2008, edited by: Ekrem Čaušević, Nenad Moačanin and Vjeran Kursar, Berlin: LIT Verlag 2010, https://books.google.com.tr/books?id=rXozTgKsAdMC&pg=PA184&lpg=PA184&dq=Beaumont+%C4%B0stanbul+1914&source=bl&ots=y8XTUeHvC&sig=ACfU3U1WGomCSm02_1319ml4_fldjwwBBQ&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiXqcbqKXhAhVwwqYKHckVBC0Q6AEwBnoECAyQAQ#v=onepage&q=Beaumont%20%C4%B0stanbul%201914&f=false, 28.03.2019.
- Raafat, Samir (2010), The National Bank of Egypt (NBE) 1898-1998, Egyptian Mail, Saturday, May 11 and 25, 1996, <http://www.egy.com/historica/96-05-11.php> (28.12.2015).
- Sherwood, James, Sir Ernest Cassel, https://henrypoole.com/hall_of_fame/sir-ernest-cassel/, Sir Ernest Cassel, erişim tarihi: 24.12.2015.
- Şensoy, Fatma (2018, Eylül). “Şirket-i Hayriye: Osmanlı Boğaziçi Taşımacılık Şirketi”, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı, s.250-251, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/507463>, (02.05.2019).
- Jacques Thobie, I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Gücü, <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=290117>, (25.12.2015).
- Taşkaya, Baykara, Arzu (2011, Aralık). “XIX-XX. Yüzyılda Köyceğiz’de Krom Madenleri ve Madenlerin İşletme İmtiyazları”, T. C. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Sociel Sciences), Sayı: 31, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/55725>, (06.04.2019).
- Taylor, P. J. A (1977). “Imperial Germany’s Jewish Banker”, The New York Review of Books, <https://www.nybooks.com/articles/1977/02/17/imperial-germanys-jewish-banker/>, (14.02.2019).
- Tunç, Salih (2009, Bahar). “I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkileri”, OTAM 25, Bahar 2009, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910769.pdf>, 06.04.2019.
- Uçarol, Rifat (2012). “1912 Balkan Bunalımı, Osmanlı Devleti’nde Büyük Kabine’nin Kurulması ve Savaşa Gidiş”, Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011), T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Yenilevent/İstanbul, Harp Akademileri Basımevi Yenilevent –İstanbul. <https://studylibtr.com/doc/935866>, 14.05.2019.
- Walker H. Charles (1937). “The International Banks”, *Economica*, New Series, Vol. 4, No. 13, 1937, <http://www.jstor.org/stable/2548796>.

Siteden Alıntı

- WEB_1. https://tr.wikipedia.org/wiki/Orta_Do%C4%9Fu, (16.05.2020).
- WEB_2. Cemil Meriç, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/27856/001515201006.pdf?sequence=1>, (14.11.2018).
- WEB_3. <http://www.andalucia.com/ronda/hendersons-railway.htm>, (06.08.2018).
- WEB_4. http://history.farmersboys.com/Battle_Honours/pekin_1860.htm, (07.08.2018).
- WEB_5. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İdare Merkezi, Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kitapçığı, TCMB, Ankara, 2008, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/3fac8ff1-5cbe-4c05-89b1-4f0a4cfbaa90/dundenbugune_TCMB.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-3fac8ff1-5cbe-4c05-89b1-4f0a4cfbaa90-m3fB7Js, (07.08.2018).
- WEB_6. <http://www.ekodialog.com/Konular/senyoraj.html>, (07.08.2018).
- WEB_7. Osmanlı'da İlk Banka: İzmir Bankası, <https://www.tarihvebilim.com/701-osmanlida-ilk-banka-izmir-bankasi/>, (14.02.2019).
- WEB_8. Lady Elisabeth Mary Babington Smith (née Bruce) with four of her daughters. National Portrait Gallery, <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw173567/Lady-Elisabeth-Mary-Babington-Smith-ne-Bruce-with-four-of-her-daughters>, (02.07.2019).
- WEB_9. <https://www.icbc.com.tr/tr/firmaniz-icin/detay/Ithalat-Ihracat-Islem-Turleri/474/2417/0>, (05.02.2019).
- WEB_10. Türkiye'nin Borçlanma Tarihi ve Dünya Ülkelerinin Durumu, https://www.ankaratb.org.tr/lib_upload/157_T%C3%9CRK%C4%B0YE%E2%80%99N%C4%B0N%20BOR%C3%87LANMA%20TAR%C4%B0H%C4%B0%20VE%20D%C3%9CNYA%20%C3%9CLKELER%C4%B0N%C4%B0N%20DURUMU_13_03_2015.pdf, (17.08.2018).
- WEB_11. F. William Engdahl (2007). http://www.engdahl.oilgeopolitics.net/History/Oil_and_the_Origins_of_World_W/oil_and_the_origins_of_world_w.HTM, Oil and the origins of the 'War to make the world safe for Democracy', (24.12.2015).
- WEB_12. Birinci Dünya Savaşı Dönemi (1908-1914), <http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/68213/44206/7.pdf>, (28.09.2018).
- WEB_13. The Telegraph (03.04.2004), <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/1458403/How-cordiale-is-the-entente-100-years-on.html>, (27.09.2018).
- WEB_14. The Washington Times, (10 Kasım 1921), "Ten Billion Back British Oil Monopoly", <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn84026749/1921-11-10/ed-1/seq-3/#date1=1789&index=3&rows=20&words=Bank+National+Turkey&searchType=basic&sequence=0&state=&date2=1963&proxtext=The+National+BANK+Of+Turkey&y=6&x=14&dateFilterType=yearRange&page=1>, (18.08.2018).
- WEB_15. https://tr.wikipedia.org/wiki/Arminius_Vambery, (14.10.2016).
- WEB_16. Encyclopaedia Britannica, Baring family British Merchants, <https://www.britannica.com/topic/Baring-family>, (23.09.2018).
- WEB_17. Nicolas Stoskopf, What is the Parisian "haute banque" in the nineteenth century?, (15.12.2009).
- WEB_18. Sir Ernest Joseph (2008). http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0004_0_04032.html.
- WEB_19. Sir Ernest Cassel (2014). http://en.wikipedia.org/wiki/Ernest_Cassel.
- WEB_20. American Falls press., July 23, 1910, <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn86063041/1910-07-23/ed-1/seq-11/#date1=1908&index=19&rows=20&words=Cassel+Ernest+Sir&searchType=basic&sequence=0&state=&date2=1915&proxtext=Sir+Ernest+Cassel&y=14&x=19&dateFilterType=yearRange&page=1>, (13.08.2018).
- WEB_21. Chatsworth Devonshires, <https://www.chatsworth.org/about-chatsworth/history-of-chatsworth/16th-century/>, (14.02.2019).
- WEB_22. Haaretz, "This Day in Jewish History 1852: From Rags to the King's Privy March 3, 1852, is the birthdate of Sir Ernest Joseph Cassel, a German-born Jew who reached the pinnacle of English society", 03.03.2014, <https://www.haaretz.com/jewish/.premium-1852-from-rags-to-king-s-privy-1.5328043>, (14.08.2018).
- WEB_23. The daily telegram (November 30, 1914). <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn85059715/1914-11-30/ed-1/seq->

- 10/#date1=1908&index=9&rows=20&words=Cassel+Ernest+Sir&searchType=basic&sequence=0&state=&date2=1915&proxtext=Sir+Ernest+Cassel&y=14&x=19&dateFilterType=yearRange&page=1, (13.08.2018).
- WEB_24. The day book (December 08, 1914). <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045487/1914-12-08/ed-1/seq-8/#date1=1908&index=0&rows=20&words=Cassel+Ernest+Sir&searchType=basic&sequence=0&state=&date2=1915&proxtext=Sir+Ernest+Cassel&y=14&x=19&dateFilterType=yearRange&page=1>, (13.08.2018).
- WEB_25. https://tr.wikipedia.org/wiki/Basil_Zaharoff, (14.02.2019).
- WEB_26. <https://scripophily.net/egyptbond.html>, (04.04.2019).
- WEB_27. http://www.jewage.org/wiki/ru/Article:Edgar_Speyer_-_Biography, (03.03.2019).
- WEB_28. <https://www.gov.uk/government/history/past-foreign-secretaries/henry-petty-fitzmaurice>, (07.03.2019.)
- WEB_29. http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/judaica/ejud_0002_0011_0_10128.html, (26.01.2016).
- WEB_30. Farrokh, Kaveh, <http://ebitik.azerblog.com/anbar/8873.pdf>, (19.02.2016).
- WEB_31. <https://www.istanbulmuzayede.com/en/product/530220/edwin-pears-life-of>, (27.03.2019).
- WEB_32. <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-23/31-mart-vakasinin-cikis-nedenleri-uzerine-cesitli-yorumlar-ve-ataturk-ve-hareket-ordusu-uzerine-orgeneral-izzettin-calislarin-bir-makalesi>, (11.03.2019).
- WEB_33. TBMM Başkanlığı, I:61, c. 1, 28.05.1933, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c015/b061/tbmm040150610392pdf>, (10.04.2019).
- WEB_34. Osmanlı Bankası (2015), http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı_Bankası (12.03.2015).
- WEB_35. Osmanlı Bankası Tarihçesi (2002), <http://www.obarsiv.com/ob-tarih.html>, (12.03.2015).
- WEB_36. <https://www.britannica.com/biography/Charles-Hardinge-1st-Baron-Hardinge>, (21.03.2019).
- WEB_37. Biyografya, Mehmed Cavid Bey, <http://www.biyografya.com/biyografi/7215>, (22.08.2018).
- WEB_38. https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Avebury,_John_Lubbock_1st_Baron, (28.02.2019).
- WEB_39. OBA, Proposed fusion of I.O.B. and National Bank of Turkey- interviews, No: LA2401300300023, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433817.xml&dvs=1532605160914~76&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).
- WEB_40. https://tr.wikipedia.org/wiki/Eton_College, (28.01.2016).
- WEB_41. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Okul>, (28.01.2016).
- WEB_42. OBA, Proposed fusion of I.O.B. and National Bank of Turkey- Conference of octobre 28/1910, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433851.xml&dvs=1532602165197~320&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).
- WEB_43. OBA, Sullivan'dan Barry'e 14.10.1910'da gönderilen mektup, Proposed fusion of I.O.B. and National Bank of Turkey- Letters sent and received, No: LA2401300100047, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433670.xml&dvs=1532618493500~918&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).
- WEB_44. OBA, Proposed fusion of the I.O.B. and N.B. of T., Letters sent and received, Propositions de Sir B. S., 19.10.1910, No: LA2401300100117, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433670.xml&dvs=1532599218223~939&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).
- WEB_45. OBA, Proposed fusion of I.O.B. and National Bank of Turkey- interviews, No: LA2401300300022, Interview of Col. Lawrence and Mr. Barry with the French Ambassador, (28.10.1910), <https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433817.xml&dvs=>

- 1532603463778~217&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).
- WEB_46. OBA, Proposed fusion of the I.O.B. and N.B. of T., Letters sent and received, A. Nicolson'dan Mr. Bessborough'a 19.10.1910'da gönderilen "Private" başlıklı mektup, No: LA2401300100044, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433670.xml&dvs=1532609840079~839&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).
- WEB_47. OBA, Proposed the fusion of the I.O.B. and N.B. of T., Interviews, "Very confidential", 28.10.1910, No: LA24013003000026, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433817.xml&dvs=1532608599668~911&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).
- WEB_48. OBA, Proposed fusion of the I.O.B. and N.B. of T., Interviews with the F.O., the French Ambassador, and Sir Henry Babington Smith. Also with Sir A. Henderson, "Confidential" Interview of Lord Bessborough and Col. Lawrence with Sir A. Nicolson, No: LA2401300300003, 14.11.1910, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433817.xml&dvs=1532595727814~293&locale=tr_TR&search_terms=National+Bank+of+Turkey&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).
- WEB_49. OBA, No: LA2401300100024, 02.01.1911, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433670.xml&dvs=1532560900090~499&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).
- WEB_50. OBA, 18.01.1911, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433670.xml&dvs=1532560900090~499&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).
- WEB_51. OBA, Proposed fusion of I.O.B. and National Bank of Turkey, No: LA2401300100105, H. Babington Smith'den Mr. Revoil'e 04.11.1910'da gönderilen mektup, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433670.xml&dvs=1532599218223~939&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, (17.04.2015).
- WEB_52. OBA, No: LA2401300200002, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433810.xml&dvs=1532558338425~865&locale=tr_TR&search_terms=National+Bank+of+Turkey&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action, (17.04.2015).
- WEB_53. <http://www.omurokur.com/2014/07/sevr-antlasmasi-tam-metni-433-madde/>, erişim tarihi: (27.02.2018).
- WEB_54. Birinci Dünya Savaşı Dönemi (1908-1914), s. 167, <http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/68213/44206/7.pdf>, (28.09.2018).
- WEB_55. <https://www.fikriyat.com/tarih/2018/05/13/ingilizlerin-gasp-ettigi-osmanli-gemileri>, (26.03.2019).
- WEB_56. Metin Ayışığı, "İngilizler Tarafından Müsadere Edilen Sultan Osman ve Reşadiye Zırhlıları", <http://metinayisigi.net/ingilizler-tarafindan-musadere-edilen-sultan-osman-ve-resadiye-zirhlilari/>, (10.12.2018).
- WEB_57. <https://scripophily.net/egyptbond.html>, (04.04.2019).
- WEB_58. Treaty of Peace with Turkey Signed at Lausanne, July 24, 1923, from The Treaties of Peace 1919-1923, Vol. II, Carnegie Endowment for International Peace, New York, 1924, http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lausanne_ENG.pdf, (11.04.2019).
- WEB_59. Hansard, "Imperial Ottoman Arsenal Company", Volume: 68, 24.11.1914, <https://hansard.parliament.uk/commons/1914-11-24/debates/5f755cd5-6158-449c-9aea-2628f1a5ee4d/CommonsChamber>, (11.04.2019).

- WEB_60. Hansard, "Imperial Ottoman Docks Arsenals and Naval Construction Company," 17.11.1914, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1914/nov/17/imperial-ottoman-docks-arsenals-and>, (11.04.2019).
- WEB_61. http://www.jasstudies.com/Makaleler/1994309468_01AcarNecmettin-1-32.pdf, (15.06.2014.)
- WEB_62. Türkiye'de Elektrik Enerjisi Gelişiminin Kısa Tarihiçesi ve Genel Üretim Bilgileri, http://www.emo.org.tr/ekler/0082ac261d74f5a_ek.pdf, (08.10.2018).
- WEB_63. Adnan Dinçel, Türkiye'de elektriğin ilkleri ve Silahtarağa Santralistanbul, Kaynak Elektrik, 01.08.2007, s. 61, http://www.santralistanbul.org/media/press_archive/medya_302.pdf, (08.10.2018).
- WEB_64. Gökhan Akçura, 'Elektrik ne kuvvetli bir hizmetçi!', Radikal, <http://www.radikal.com.tr/hayat/elektrik-ne-kuvvetli-bir-hizmetci-867522/>, (09.10.2018).
- WEB_65. Halil Sarı, Osmanlı payitahtında elektriğin kısa öyküsü, <https://enerjigunlugu.net/icerik/6213/osmanli-payitahtinda-elektrigin-kisa-oykusu.html>, (08.10.2018).
- WEB_66. https://www.wikizero.com/tr/T%C3%BCrkiye%27de_elektri%C4%9Fin_tarihi, (09.10.2018).
- WEB_67. Menafii Umumiyye Mütteallik İmtiyazat Hakkında Kanun, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/0.1.6.pdf>, (09.10.2018).
- WEB_68. <http://www.santralistanbul.org/press/show/silahtaraga-elektrik-santralinin-hikayesi/tr/>, (14.09.2018).
- WEB_69. <https://enerjigunlugu.net/icerik/6546/istanbulda-ilk-elektrik-uretimi.html>, (14.09.2018).
- WEB_70. <http://www.elektrik.gen.tr/2016/04/osmanli-devletinde-elektrik/2230>, (14.09.2018).
- WEB_71. Emre Gül, Dünya Bülteni, Tarih Dosyası, Türkiye'de elektriğin serüveni, Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'nden Türk Elektrik Anonim Şirketi'ne, <https://www.dunyabulteni.net/belge-tarih/turkiyede-elektrigin-seruveni-h247024.html>, (09.10.2018).
- WEB_72. Şehir Hatları, Şirket-i Hayriye, <http://www.sehirhatlari.istanbul.tr/kurumsal/sirket-i-hayriye-459.html>, (02.05.2019).
- WEB_73. <http://m.bianet.org/bianet/tarih/202699-bu-topraklarin-ilk-anonim-sirketi-sirket-i-hayriye>, (02.05.2019).
- WEB_74. <https://www.revolvy.com/page/Temettu>, (17.09.2018).
- WEB_75. https://wikivisually.com/wiki/Philip_Graves, (08.05.2019).
- WEB_76. <http://lebrizimages.net/img/glrs/0369/web/muz0663/html/files/assets/seo/page77.html>, (14.10.2018).
- WEB_77. Gabriel Bie Ravndal (1865-1949)- Genealogy, <https://www.geni.com/people/Gabriel-Bie-Ravndal/6000000008459997690>, (14.10.2018).
- WEB_78. Capital journal, November 09, 1922, "Bank Vaults of Smyrna in Turks Hands", <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn90066132/1922-11-09/ed-1/seq-1/#date1=1789&index=19&rows=20&words=Bank+National+Turkey&searchType=basic&sequence=0&state=&date2=1963&proxtext=The+National+BANK+Of+Turkey&y=6&x=14&dateFilterType=yearRange&page=1>, (18.08.2018).
- WEB_79. Royal Collection Trust. <https://www.rct.uk/collection/2303472-n/john-baring-2nd-baron-revelstoke-1863-1929-arthur-balfour-1848-1930-and-a-child>, (02.07.2019).
- WEB_80. OBA, No: LA2401300400003, https://www.archives.saltresearch.org/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1433851.xml&dvs=1532598121153~542&locale=tr_TR&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights2, NBT müdürü R. Hecht'den I.O.B.'nin Londra Komitesi'nden M. Sullivan'a 10.11.1910'da gönderilen mektup, (17.04.2015).
- WEB_81. Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi, Mustafa Öztürk, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=382323>, (28.09.2019).
- WEB_82. <http://www.levantineheritage.com/mizzi.htm>, (19.01.2020).
- WEB_83. https://www.rothschildarchive.org/collections/treasure_of_the_month/march_2015_suez_canal_1oan_receipts_1876, (09.02.2020).
- WEB_84. https://www.ing.com.tr/F/Documents/pdf/Basin_Odasi/2011/ING_Bank_Ve_Buyuksehir_Belediyesi_Tekrar_El_Sikisti_22032011.pdf, (12.02.2020).
- WEB_85. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cavid-bey-mehmed>, (15.02.2020).

EKLER

Ek 1- Sir Ernest Cassel

(The Illustrated London News, 11 January 1902)

Sir Ernest Cassel, whose gift of £200,000 has enabled the King to make another move in the campaign against consumption, is a well-known London merchant. He is just fifty years of age, and the method he has chosen for the celebration of the golden jubilee of his birth must commend itself to the country of his adoption. By birth Sir Ernest is a German, and he was educated at Cologne. He married, in 1878, Annette, daughter of Mr. R. T. Maxwell, and became a widower in three years' time. Sir Ernest, who has been prominent in various works of philanthropy, received his K.C.M.G. three years ago. He is a sportsman, and has a house in the Melton Mowbray country as well as in Grosvenor Square. Sir Ernest's munificent gift has naturally suggested the question whether benevolence will not be moved to give an equally handsome endowment for the treatment of cancer.

Photo. Ellis and Walery.

SIR ERNEST CASSEL,
Giver of £200,000 to the King, which his Majesty has devoted to the Cure of Consumption.

Ek 2- Sir Alexander Henderson (1st Baron Faringdon)

Ek 3- John Baring, 2nd Baron Revelstoke GCVO PC DL (7 September 1863-19 April 1929).

John Baring, 2. Baron Revelstoke (1863-1929), Arthur Balfour (1848-1930) ve bir çocuğun Balmoral'da çekilen tam boy portre fotoğrafı (1910).

Kaynak: WEB_79. Royal Collection Trust,
<https://www.rct.uk/collection/2303472-n/john-baring-2nd-baron-revelstoke-1863-1929-arthur-balfour-1848-1930-and-a-child>, 02.07.2019.

Ek 4- Sir Henry Babington Smith

Ek 5- WEB_8. Lady Elisabeth Mary Babington Smith (née Bruce) with four of her daughters. National Portrait Gallery,
<https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw173567/Lady-Elisabeth-Mary-Babington-Smith-ne-Bruce-with-four-of-her-daughters>, (02.07.2019).

Ek 6- The day book, December 08, 1914, LAST EDITION, Image 8, Chicago, 1911-1917, <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045487/1914-12-08/ed-1/seq-8/#date1=1908&index=0&rows=20&words=Cassel+Ernest+Sir&searchType=basic&sequence=0&state=&date2=1915&proxtext=Sir+Ernest+Cassel&y=14&x=19&dateFilterType=yearRange&page=1>, (09.08.2018).

Told judge he now feared bad luck. Fears came true. Fined \$100.

Local transportation committee of council to hold meeting to set date for reopening of investigation into bookkeeping methods of street car companies and board of supervising engineers.

Lincoln Av. Business Men's Ass'n talked over north side subway at dinner last night. Aldermen of 26th ward spoke.

Marie Moudra, assisted by crowd, captured robber last night. He entered her beauty parlor at 134 S. Kostner av. and tried to rob her.

Alonzo Whiteman, former Minneapolis state senator, being held at detective bureau pending police inquiry as to value of several checks he had. Offered one for hotel bill.

Charles Ball, city health dep't, in speech at City club banquet, urged campaign to kill rats.

Ed Portley, chief of detectives in Joplin, Mo., tried to find "his man" in saloons on W. Madison. Awoke to find self in cell. Released upon proving identity.

Mrs. George Feuerstein filed petition for accounting of \$5,000 dowry. Husband in return bill says she insisted on spending it for good time.

REPORTS SAY CARRANZA'S OWN OFFICERS ARRESTED HIM

El Paso, Texas, Dec. 8.—Reports unconfirmed from any other source, were received today in Mexico City from Vera Cruz that Gen. Venustiano Carranza had been arrested by his own officers or charge of having looted the national treasury of 6,000,000 pesos when he evacuated Mexico City.

The stories are that Carranza was asked to account for the money and, failing, was placed in jail to await trial before a military court. Gen. Avaro Obregon was said to have taken charge of the government.

Gen. Francisco Villa and Gen. Emiliano Zapata are still in the national capital, but are preparing a vigorous

campaign against the Carranzista forces. It is expected the expedition will start against Vera Cruz this week.

PRIVY COUNCIL BARS GERMAN FINANCIER

Sir Ernest Cassel

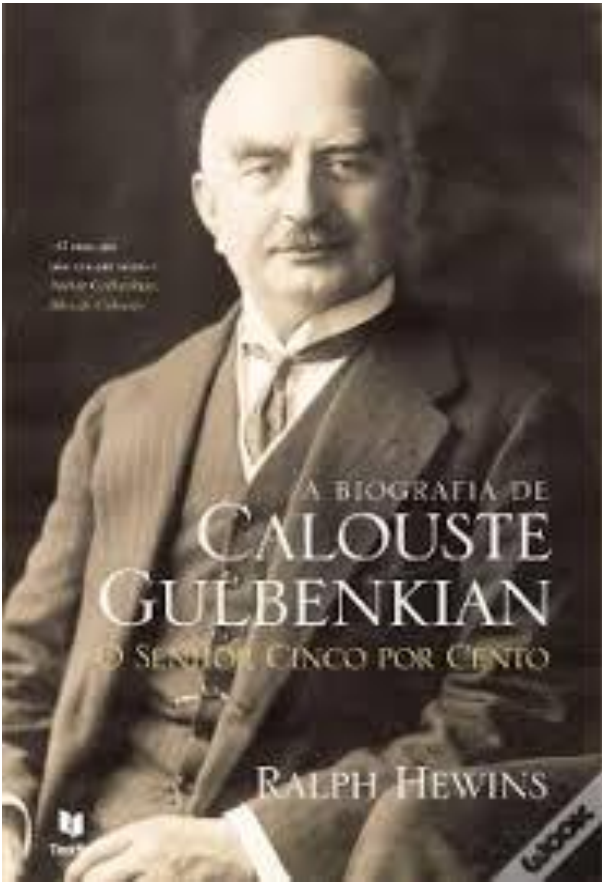
London, Eng.—Sir Ernest Cassel, a German by birth, but for many years a resident of London and closely identified with English royalty, has been barred from Britain's privy council.

Sir Ernest Cassel is one of the world's most powerful financiers, and he was financial adviser to the late King Edward. As soon as the war was declared with Germany he was requested not to attend the privy council meetings.

London.—2 members of crew of 36 of oil steamer Vedra, enroute from Mexico to Barrow, perished when vessel caught fire off Walney Island.

Beloit, Wis.—174 head of livestock ordered killed; foot and mouth disease.

Ek 7- Calouste Sarkis Gulbenkian (Kalust Gülbenkyan)

THE EVENING STAR, SATURDAY, DECEMBER 18, 1909—PART I.

EN IN HONOR OF COMMANDER PEARY

Andrew Carnegie, Alexander Graham Bell and Admiral Chester made speeches, which were transmitted to the guests at New York.

The transmission was wonderfully clear, which is an evidence of the great strides made by the Bell system in its long-distance work. The equipment used in the installation was especially de-

signed by the Western Electric Company.

The above picture shows Andrew Carnegie transmitting his speech over the wire to New York, and he is surrounded by the following:

From left to right—O. R. Graham, C. T. Clagett, Gen. Hubbard, Gilbert Grosvenor, Ambassador Bryce, Capt. Bartlett, Commander Peary, Andrew Carnegie (at the telephone), Admiral Chester, Willis L. Moore and Alexander Graham Bell.

ADVANCE OF TURKEY

Opportunities Waiting for American Shippers.

NEW CONDITIONS PREVAIL

ers, which will make it possible to cultivate millions of acres of land which have lain idle for fifteen or eighteen hundred years. It is proposed to induce immigration from Italy, Poland and other crowded parts of Europe by offering farms to those who will occupy and cultivate them. But I will leave that subject for another letter.

The success of similar enterprises has inspired schemes for the construction of several railways from the Mediterranean and the Black sea to the interior, where are now enormous areas, thickly populated, entirely without communication with the outside world except by the

SCRIBNER'S

ROO
AF

SCA

Nothing he h
personality, his
tion of the pictur

In the JAN
periences ne
HIPPO HUN

T
RE
By M

No one who
anist, nature lover,
interest in the wor
touched with a spi

AMONG OTHER

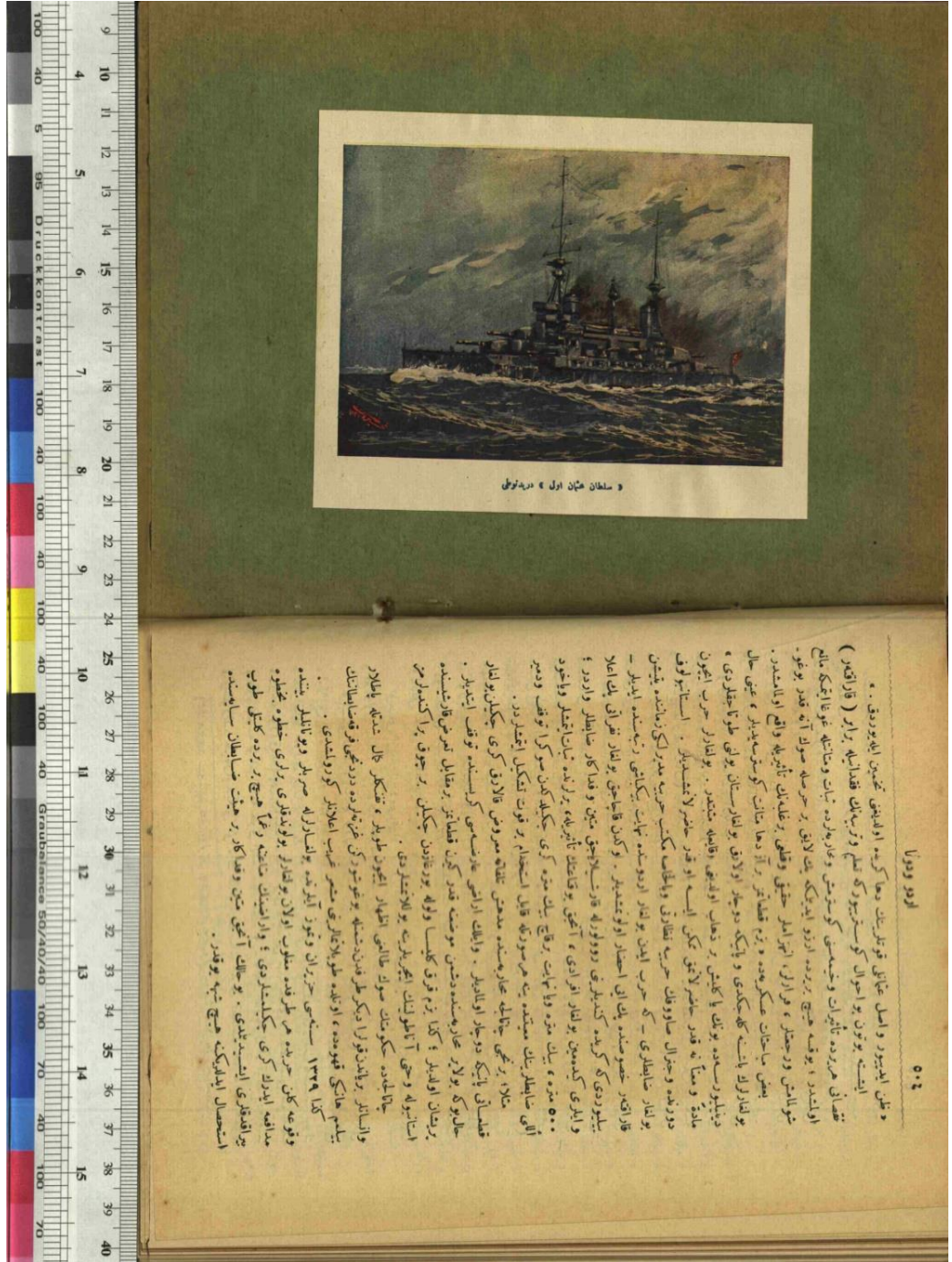
MONARCH

Ek 9- NBT'nin Londra Ofisi (Bu fotoğraf 4 Ağustos 2015'te çekilmiştir).

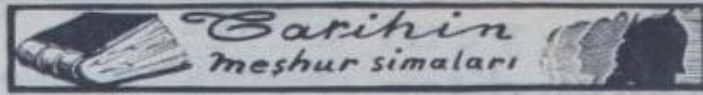
Ek 11-Sultan Osman-ı Evvel Drednotu, Tahsin isimli bir ressamın tablolarından (Ordu ve Donanma Mecmuası, Mart 1330, Sayı: 8).

Ek 12- Rothschild ailesi (Cumhuriyet gazetesi, 15 Haziran 1935).

MİKRAF

15 Haziran 1935

"Cumhuriyet,, in müsabakası

Meşhur iş adamları : 6

Rothsild ve ailesi

Rothsild ailesi mall işlerde büyük şöhret kazanmış bir ailedir. Rothsild ailesi Yahudi olan bu ailenin reisidir. Göbek ismi Bauerdir. 1743 - 1812 de tesis edilen Mayer Anselm isimindeki müessesenin kurucusudur. Oğlu Anselm Moses Bauer Frankfortta küçük bir Yahudi ticarati. Babası onu Harham yapmak istedi. Fakat Anselm Frankfortta para ikraz eden bir banger olmağı terah etti. William Hess-Cassel isiminde bir bangerin dostluğunu kazandı. William 1801 de Anselmi kendine ajan yaptı. Ertesi sene Rothsild, Danimarka hükümetinin Almanya'dan yaptığı on milyon falerlik istikraza vasıta oldu. Fransızların Almanya'ya girmesi sebebiyle memleketinden kaçmağa mecbur olan efendisi William giderken altın ve gümüş hazinesini Rothsild'e emanet etti. Rothsild tehlikeyi düşünmeden bu hazineyi aldı. Evinde bahçesine gömdü, lcah et-tiğe bu gömülü servetten istediği gibi istifade etti. Rothsild'in memlekette kalıp işi çevirmesi şirket namına çok faydalı oldu, o sene hissedarlara % 5 kâr dağıttı. 1813 senesinin Eylülünde beşi kız, beşi erkek on çocuk bırakarak öldü.

Rothsild ticaret müessesesinin Viyana, Londra, Paris ve Napoli'de şubeleri kurulmuştu. Çocuklarından her biri bu şubelerin başına geçtiler. Umumi firma Rothsild namı altında daima Frankfortta kaldı. Rothsild müesseseleri cooperation ve müşterek meclisler vasıtasıyla ve mütehasas ajanların yardımıyla mall pazarların vasiyeti hakkında görülmemiş bir malûmata sahip oldular, bütün Avrupayı mall ağları içine dilediler. Aynı firmaya mensub Rothsild ailesinin birliğini, aile dahilinde yaptıkları tedavalar daha sağlamla bağladı. 1815 te beş kardeş te Avusturya hükümetinden toprak sahibi olmak beraetini, ve aynı hükümetin baron ünvanını aldı. Frankforttaki merkezi idare eden kardeşlerin en yaşlı Anselm Mayer (1773 - 1855) idi. Anselm 12 temmuz 1773 te doğmuştur. İşin başına geçtikten sonra Prusya Kralının hususi ticaret meclisine aza oldu, 1820 de Bayera meclisine ve bangerler birliğine seçildi.

Viyana'daki şube Solomonun idaresi altında idi (1774 - 1826). Solomon 9 künunusvevvel 1774 te dünyaya gelmiştir. Viyanadaki şubenin başında bulunduğu zamanlar, Frens Metternihle münasebete girdi. Metternih'in yardımıyla Rothsild firmasını müteahhid devletlere tanıttırmağa muvaffak oldu.

Üçüncü kardeşleri Nathan Mayer (1777 - 1836) 18 Eylül 1777 senesinde doğdu. Nathan Rothsild ailesi içinde en büyük mall debaya sahip olanıdır. Mall dünyada Rothsild müesseselerinin süratle yayılmasını, ve bütün dünyayı çemberi içine almalarını temin eden Nathandır.

1800 de bahasının mallarını satmak için Mançestere gitti, fakat beş sene sonra Londraya döndü. Nathanın cesareti, mall işlerdeki iltihası, rakib firmaların, mall tüccarların evvelâ şüpheli ve kuşkuçluğunu uyandırdı, fakat sonraları hayret ve gıptaların sebebi oldu.

Bu rey varakasını kesib saklayınız

Hisse senedlerinin düşüp kalkması, ve mall piyasayı takib için güvercin postalarından, ve kendine mahsus teğkilâtlandırmağı en son süratli gemilerden yaptığı istifade, havadisleri gazetecilerden evvel stabilizmek kabiliyeti ve rekâsı bütün rakiblerini altüst etti. Hiç kimse onun kadar havadisli fakül alıp yaymak fırsatına sahip değildi. Rothsild firmasının en çok muvaffakiyet kazandığı, en büyük faaliyetler gösterdiği nüfuzunun arttığı tarih 1810 senesidir. Aynı sene Wellington büyük polçeler çekmişti, İngiltere hükümeti bu polçeleri karşılamıyordu. Rothsild bu polçeleri uygun bir fiatle satın aldı, hükümetin vadelerini ısratı, bu suretle İngiltere hükümetinin mall itibarını kurtardı. Bundan sonra müteahhid devletler Napolyona karşı açtıkları muharebeelerde sadece Rothsild müesseselerinden istikraz yaptılar.

Rothsild Napolyonun mağlûb olacağı, ümidini, kanaatini bir saniye bile kaybetmedi. Rothsild'in bizzat Waterloo muharebesinde bulunduğu nu şâyierler. Müteahhid devletlerin muvaffakiyetlerini Londraya bildirmek için elindeki istihbarat vasıtaları havadisiz halktan evvel kendisine erişmesine sebep olmuş, bu suretle Rothsild hisse senedlerini satın alarak hucuduz servetler biriktirmeye muvaffak olmuştur.

Ecebi devletlere istikraz yapmağı İngiltere hükümetinde umumileştiren ilk adam Rothsild'dir. Rothsild ecebi devletlere verececek parayı sterling üzerinden ve Londrada ödemek şartlarını da ecebi devletlere kabul ettirmiştir. Bundan sonra Rothsild hemem umum meclis devletlerin mall ajansı olmuştur. İspanya ve Amerika devletleriyle çok mühim konturatlar imzalamıştır.

Rothsild dar bir sahada mall işlere giripmekle kalmamış, ticari ve mall teebbüblerini dünyanın dört bucağına yaymıştır. 28 temmuz 1836 da Londrada öldükten sonra müessesenin idaresini oğlu Gionel üzerine almıştır. (1803 - 1879). Gionel 22 teğrinievvel 1808 de doğmuştur. 1874 te Londra Belediye meclisine aza olmuş, 1849 ve 1852 de de bu azalığı muhafaza etmiştir.

Büyük oğlu Nathan 1885 te Baron Rothsild ünvanını almıştır.

Rothsild kardeşlerin en küçüğü Jakob (1869 - 1792) Burbonların devriminden sonra Paris'e yerleşmiş, hükümete mühim istikrazlar yapmıştır. 1848 ihtilâlinde büyük zararlar görmiş, uzun zaman hususi muhafaza altına alınmıştır. Fransadaki ilk demiryolları Rothsild'in sermayesiyle meydana getirilmiştir. Bu işte Jacobun yaptığı spekülasyon hucuduzdu. Jacob 15 teğrinievvel 1868 de öldü. Napoli'deki şube 5 kardeşten Karl isimindeki çocuk tarafından idare edilmiştir. (1805 - 1870) Karl beş kardeşin en az ehemmiyete lâyık olanı idi. 1860 ta Napoli, İtalyan hükümetine geçtikten sonra Karl buradaki işine nihayet verdi.

Rothsild ailesinin imini yücelten Nathan Rothsild'dir. Nathanın mall işlerde gösterdiği rekâ deha sercesine varmıştır. Rothsild ailesinin hayıperverliği, maddi hirsleri yanında sönmiştir.

Tarihin meşhur simaları

Büyük müsabakamızın tafsilâtı

1500 lira mükâfatlı büyük müsabakamız devam ediyor. Müsabakamızın esas şudur:

- 12 — Meşhur kumandan
- 12 — Meşhur devlet adamı
- 12 — Meşhur kadim
- 12 — Meşhur kâğıf
- 12 — Meşhur iş adamı.

Her hayat ve muvaffakiyetlerini ısratle ve grup halinde negrediyoruz. Her makalenin içinde bir de rey varakası vardır. Karilerimiz bu rey varakalarını saklayacaklar ve 60 büyük adama dair yazılarını neğri bitince, her serideki yazılara birinci, ikinci, üçüncü, diye dolurarak «Cumhuriyet müsabakası memurluğu» na yollayacaklardır.

Beş seri neçrolunup reyler tamamen birze yollandıktan sonra tamamiğine bağlanacak ve rey varakalarındaki isimler sıraya konulacaktır. Her grubun en çok numara alan büyük adamlara rey verenler veya bu intihaba yaklaşılanlarında 500 karimizize 1500 liralık mükâfat verilecektir.

Mükâfat sırası şöyledir:

- 1 - kişiye 300 gümüş lira
- 1 - kişiye 200 gümüş lira
- 1 - kişiye 100 gümüş lira
- 5 - kişiye birer beşbiyerde Cumhuriyet altını
- 10 - kişiye birer yarım beşbiyerde cumhuriyet altını
- 15 - kişiye birer cumhuriyet altını
- 470 kişiye mühtelâ hediyelet

Müsabaka neticesine intizaren her günkü rey pasalarını saklayınız. Ehiik rey varakalarını için lazım olan gazete nüshalarını idarehanemize bes hürusluk pul yolluyarak tedarik edebilirsiniz. Müsabaka nüshalarından kâfi miktarda saklanmıştır.

Fener Patrikhanesinin mühim bir tamimi

Papa Ettimin dünkü trısttan sonra saçları yapıyor (Buğ tarafı İ inci sahifede)

tefi papazlarından Papa Yorginin me-denî kıyafete girmek için evine kandanız söylemektedir.

Fener Patrikhanesinin bir tamimi

Kıyafet kamununun tabikundan iki gün evvel Fener Rum patrikhanesi ruhbanlarına kıyafet kanununun bir suretile bir de tamim gönderilmiştir.

Tamimde ruhbanların ifa etmeleri yüksek vazifelerle müteasib surette iyi bir kılıkta ortaya çıkmaları tavsiye edilmiştir. Tamimdeki ruhbanların değişiminde giydikleri kadir olan hayatı ruhbanlarında bir değniklik ihdas edemiyecği zikri ve sakal, bıyıklarının ustura ile trıapı siddetle

Ek 13- Kudüs Mutasarrıfı Osman bin Kazım. Kudüs Mutasarrıflığından Sadaret'e tahrîrât (BOA. BEO.Dosya No: 2153 Gömlek No: 161449, 12 Ağustos 1903)

"Kudüs'e geldiğimde bu şehir için Musevi meselesinin önemini göz önünde bulundurdum. Kudüs ve Yafa'da Siyonistlerin fikirlerini yaymak ve taraftar toplamak için girişimlerini önleme tedbirlerinde kusur edilmemiştir. Bir müddet önce Baron Roçild tarafından bu bölgede kurulan köylerin idaresini bu dönemde yürüten, kısaca Ayka (JCA) denilen 'Musevi Muhacirleri Yerleştirme Cemiyeti' ve 'Musevi Müstemlekat Kurma Şirketi' gibi oluşumların, 'Musevi Muhacirleri Yerleştirme Cemiyeti Filistin Müstemlekeleri Genel Müdürü' diye tanınan, ekteki nüshada görüleceği gibi 'Ziyaret Varakası' bastırarak kadar ileri giden ve bu sıfatla buralara sokulan Beyrut'ta yerleşik Pariante isimli şahıs ve yardımcılarının buradaki faaliyetlerine rağmen, eldeki mevzuatı tamamen uygulayarak Musevi göçmenlerin buralara yerleşmesine ve istenmeyen hareketlerine asla meydan vermemek için elden geldiğince çalışılmaktadır. Yukarıda bahsedilen 29 Kasım 1900 tarihli emirnamede önceden yerleşik olan ve giriş çıkışı yasak olmayan Osmanlı vatandaşı ve yabancı Yahudilerin emlak ve arazi işlemleri, arazilere bina yapma gibi konularda diğer milletlerden olan vatandaşlarımızla aynı kanuni haklardan faydalanmaları ve yasaklanmış bölgedeki arazi ve emlak alım-satım işlemlerinde; alıcı, satıcı, Müslüman, Musevi, Hristiyan ne olursa olsun eğer alınan mülk şehir içinde ise, Filistin'e göçleri yasak olan Musevilerin orada oturmasına müsaade etmeyeceğine, alınan mülk şehir dışında ise orada Musevi mülteci yerleştirmeyeceğine dair taahhüt belirtir beyanname alma yöntemi uygulandığı halde eskiden yerleşmiş ve yabancı Musevilerin arazi satın alması engellenememektedir. İstimlak kanunu ve bu emirnameye dayanarak hareket eden konsolosların iddia ve şikâyetleri, özellikle bu gibi yabancı Musevilerin alım satım işlemlerini zorlaştırmaya imkân bırakmıyor. Ziyaret için Filistin'e gelmek isteyenler hakkında da emirname ekindeki talimata göre işlem yapıldığından, bunların Yafa iskelesinden gidiş gelişleri dikkatle gözlenmekte ve bazı konsoloslukların henüz talimatnameyi kabul etmemiş olmalarından dolayı yabancı olanların çıkışlarında zorluklar yaşanmaktadır. Yine de bu gibi ziyaretçi Musevilerin burada üç aydan fazla kalmamaları için mümkün olan yöntemlerle devamlı sıkı takip yapılmaktadır. Bahsedilen zorluklarla beraber, şimdiye kadar konsoloslar tarafından Musevilerin bu bölgedeki amaçlarını ve girişimlerini teşvik yönünde bir hareket görülmemiştir. Daha sonra hükümet dairesine gelen İngiltere'nin Kudüs konsolosu, yanındaki Mösyö Levanten adında birini bana tanıtarak 'Anglo Palestin Bankası' müdürü olduğunu söylemiştir. Birlikte geleceğini önceden söylememiş olan konsolosa nezaket gereği bir şey denilmemişse de daha sonra bu kişi ve yönettiği banka hakkında araştırma yapılmıştır. Siyonistlerin beş altı sene önceki toplantılarında Filistin bölgesindeki Musevilerin durumlarını iyileştirmek için, ya küçük sermayeli çeşitli ziraat ve sanat şirketleri kurulması veya çok sermayeli büyük bir banka kurulması gereği ileri sürülerek her konuda büyük sermayeye ihtiyaç olduğunun söylendiği ve onbeş sene süreyle taraftarlardan alınacak paranın nemalandırılmasıyla 510 milyon frank toplanması için bir plan yapıldığı malumdur. Sonuçta 2 milyon İngiliz lirası sermaye ile 'Musevi Müstemlekat Bankası' adıyla Londra merkezli bir banka kurulmuş olduğu ve Yafa ve Kudüs'te bankacılık işlemleri yapmak üzere oluşturulmak istenen 'Anglo Palestin Müessesesi', 50 bin İngiliz lirası sermaye ile anılan bankadan şubelere ayrılmış (bankanın şubelerini oluşturmuş) olduğu ve anılan kişinin de her iki bankanın müdürü olduğu anlaşılmıştır. İngiltere konsolosu tarafından bu kişinin benim yanıma getirilmesi, sadece hatırlı bir kişinin tanıştırılması gibi gerçekleştiğinden konsolosa karşı itiraz edilememiş ise de anılan kişinin Yafa'ya gitmesi ve orada banka şubesi açma teşebbüsünde bulunması üzerine, Yafa kaymakamlığına gizli bir emir iletilerek, 'hükümetin menfaatlerinin tam olarak korunmasının memurların asıl görevi olduğu,

amacından dolayı böyle bir banka açılmasının zararları bilinip ruhsatsız açılışına meydan verilmemesi, yapılacak müracaatın geçiştirilmesi anılan kişinin hareketlerinin gözden uzak tutulmaması yazılmakla birlikte yüce tarafınıza da 4 Ağustos 1903 tarihli telgrafla durum bildirilmişti. Bu kişi (banka müdürü Mösyö Levanten) aslında Rus vatandaşı olmasına rağmen, İngiltere konsolosu tarafından getirilmesi idare ettiği kurumun İngiliz kurumu olmasından kaynaklanmaktadır. Gerek bu nokta ve gerek Siyonistlerin girişimleri şimdiye kadar kendilerine özel iken bu sefer İngiltere konsolosunun burada ilk defa korumacı tavırla hareket etmesi dikkate değerdir. Bir de ayrıca banka daha çok arazi konusunda çok uygun krediler kullandırmaktadır. Yafa halkının da paraya çok ihtiyacı olması sebebiyle arazilerini bankaya rehin bırakarak borçlanmakta ve borçlarını zamanında ödeyemediklerinden banka büyük ölçekteki araziye kolayca ele geçireceği gibi, teminatı bilinmeyen ve sermayesi sınırlı böyle bir Siyonist kurumunun kendi kendine işlemlerde bulunmasında, hükümet ve ahali açısından eninde sonunda sakınca ve zarar doğuracağı beklendiğinden ve bu bankanın açılışına ve işlem yapmasına izin verilmemesi de Sadaret'in emri gereği olduğundan Mutasarrıflıkça engel olunması için her türlü tedbirin alınması doğaldır. Ancak bu konuda konsolosluklarla anlaşmazlıklar ortaya çıkar ve buranın imkânlarıyla çözümlenemezse, hemen arz edilmek ve yapılacaklar konusunda talimat beklemek gerekeceğinden müracaatımıza gerek kalmadan yapılacakların şimdiden bildirilmesi hususunda emir sizlerindir efendim”

Ek 14-Hüseyin Cahit'in NBT hakkında 12 Mayıs 1913'te Tanin'de çıkan yazısı.

“...Memleketimizde Türkiye Milli Bankası gibi temiz, hayırhah gizli kapaklı işlerden uzak, bir müessese-i maliyenin vücudundan ne kadar büyük faideler görüleceği geçen seneki istikraz meselesinde teyit olmuştur. O zaman bankanın bu hizmeti bir dereceye kadar gayri meri geçti ise de erbab-ı dikkat bunu fark etmişler ve bankanın bu hizmetini unutamamışlardır. Bu sene istikraz etrafında kopan gürültüler geçen sene olacaktı. Fakat Türkiye Milli Bankası'nın müessislerinden olan Sir Ernest Kassel istikraz yapmağa talip olunca Bank-ı Osmani derhal tehlikeyi anladı. Bizim istikrazlarımız şimdiye kadar Bank-ı Osmanisi'nin dest-i inhisarında idi. Başka biri işe karışacak olursa inhisarın ortadan kalkacağını düşündüğü için her çi-bad-âbad yeni rakibi uzaklaştırmağa karar verirdi. Bundan dolayıdır ki geçen sene kayd-ı müsaid-i şeraid dairesinde istikraz akdettik. Bank-ı Osmani geçen sene o kadar muvafık şeraid verdi ki, Türkiye ile uzun müddetten beri münasebet-i maliyesini kesmiş olan Londra piyasası bu şeraidi kaldıramazdı. İki teklif karşısında bulunan hükümet-i Osmaniye bittabi en muvafakını kabul etti. İstikraz, Bank-ı Osmani ile yapıldı. Bank-ı Osmani bu suretle Türkiye Milli Bankası'nı nevmid etmek zorunda kaldı. Çünkü itiraf etmelidir ki, Sir Ernest Kassel Türkiye'ye geçen sene büyük bir hizmet etti. O, işe karışmasa idi yine Bank-ı Osmani'nin insafsız elinde kalacak idik. Bize istediği gibi şeraid teklif edecekti. Sir Ernest Kassel tam vaktinde işe karıştı, banka korktu, şeraidini değiştirdi ve istikrazı kazandı. Bundan biz müstefit olduk ama bize bu kadar faidesi dokunan İngiliz heyeti maliyesi açıkta kaldı... Bize artık lüzumları kalmayınca kendilerinden yüz çevirdik...”

Ek 15- Osmanlı Devleti'nin Reşadiye Zirhlısına Ait Tahvil Sahiplerine Yönelik Ödeme Tablosu: [MEC Archive, Box 4, No. 14 File 'National Bank of Turkey re Dreadnought Reshadieh' 1910-1923 English and French; Cambridge University, Trinity College Library, HBS 30 210 (5-8)]

TAKVİMİ ANNUEL No 1.

Années.	Montant du capital		Montant des Cou-		Détail des Bons.
	des Bons échéant.	pons échéant.	Total.		
1911	1/14 Septembre. 66.443: 8: 6	20.322:11: 6	86.665: 0: 0	1	1 Bon de L. 66.443: 4: 8.....0001
	1/14 Décembre 67.273: 19: 4	19.392: 0: 0	86.665: 0: 0	1	" " L. 67.273: 19: 4.....0002
1912	1/14 Mars 11.320: 17: 10	18.351: 8: 2	29.772: 0: 0	1	" " L. 11.320: 17: 10.....0003
	1/14 Juin 11.361: 3: 0	10.410: 17: 0	29.772: 0: 0	1	" " L. 11.361: 3: 0.....0004
	1/14 Septembre 11.363: 3: 4	18.359: 16: 8	29.772: 0: 0	1	" " L. 11.363: 3: 4.....0005
	1/14 Décembre 11.546: 19: 1	18.123: 0: 11	29.772: 0: 0	1	" " L. 11.546: 19: 1.....0006
1913	1/14 Mars 98.656: 10: 10	17.979: 9: 2	113.636: 0: 0	9	" " L. 10.000:0007 à 0010
	1/14 Juin 97.100: 1: 7	16.783: 15: 0	113.636: 16: 7	9	" " L. 8.636: 10: 10.....0010
	1/14 Septembre 98.000: 0: 0	15.270: 0: 0	113.636: 0: 0	140	" " L. 10.000:0017 à 0020
	1/14 Décembre 99.200: 0: 0	14.345: 0: 0	113.636: 0: 0	240	" " L. 7.100: 1: 7.....0020
					" " L. 300: L. 74.000.....0027 à 0174
					" " L. 100: L. 24.000.....0027 à 0130
					L. 24.000
				140	" " L. 300: L. 74.000.....0135 à 0322
				232	" " L. 100: L. 24.000.....0137 à 0308
					L. 24.000
1914	1/14 Mars 100.400: 0: 10	13.105: 0: 0	113.505: 0: 0	132	" " L. 300: L. 78.000.....0323 à 0474
	1/14 Juin 101.600: 0: 0	11.850: 0: 0	113.450: 0: 0	236	" " L. 100: L. 24.000.....0309 à 0432
	1/14 Septembre 103.200: 0: 0	10.580: 0: 0	113.780: 0: 0	198	" " L. 300: L. 78.000.....0475 à 0630
	1/14 Décembre 104.400: 0: 0	9.290: 0: 0	113.690: 0: 0	204	" " L. 100: L. 24.000.....0433 à 0606
					L. 24.000
				198	" " L. 300: L. 78.000.....0631 à 0768
				204	" " L. 100: L. 24.000.....0607 à 0730
					L. 24.000
				198	" " L. 300: L. 78.000.....0769 à 0942
				204	" " L. 100: L. 24.000.....0731 à 0884
					L. 24.000
1915	1/14 Mars 106.600: 0: 0	8.985: 0: 0	113.585: 0: 0	156	" " L. 300: L. 78.000.....0943 à 1098
	1/14 Juin 106.800: 0: 0	8.600: 0: 0	113.400: 0: 0	208	" " L. 100: L. 24.000.....0885 à 1008
	1/14 Septembre 108.400: 0: 0	7.330: 0: 0	113.730: 0: 0	160	" " L. 300: L. 78.000.....1099 à 1259
	1/14 Décembre 109.600: 0: 0	3.975: 0: 0	113.575: 0: 0	204	" " L. 100: L. 24.000.....1010 à 1212
					L. 24.000
				160	" " L. 300: L. 78.000.....1260 à 1376
				204	" " L. 100: L. 24.000.....1213 à 1408
					L. 24.000
1916	1/14 Mars 111.200: 0: 0	2.603: 0: 0	113.803: 0: 0	170	" " L. 300: L. 80.000.....1377 à 1748
	1/14 Juin 97.200: 0: 0	1.215: 0: 0	98.415: 0: 0	262	" " L. 100: L. 24.000.....1409 à 1770
					L. 24.000
				148	" " L. 300: L. 74.000.....1749 à 1898
				232	" " L. 100: L. 23.000.....1771 à 2002
					L. 23.000

465 30 210 (15)

AMOUNT DUE BY THE GOVERNMENT.

	£ 180,000	due 1st July 1911
5%	<u>2,250</u>	
	182,250	1st Oct. 1911
to Contractors	<u>180,000</u>	
	362,250	1st Oct. 1911
5%	<u>4,528</u>	
	366,778	1st Jan. 1912
5%	<u>4,585</u>	
	371,363	1st Apr. 1912
Contractors	<u>180,000</u>	
	551,363	1st Apr. 1912
5%	<u>6,892</u>	
	558,255	1st July 1912
to Contractors	<u>360,000</u>	
	918,255	1st July 1912
bill	<u>160,000</u>	
	758,255	1st July 1912
2 mo. 5%	<u>6,319</u>	
	764,574	1st Sep. 1912
to Contractors	<u>180,000</u>	
	944,574	1st Sep. 1912
1 mo. 5%	<u>3,909</u>	
	948,483	1st Oct. 1912
bill	<u>160,000</u>	
	788,483	1st Oct. 1912
1 mo. 5%	<u>3,285</u>	
	791,768	1st Nov. 1912
to Contractors	<u>180,000</u>	
	971,768	1st Nov. 1912
2 mo. 5%	<u>8,071</u>	
	979,839	1st Jan. 1913

HBS 30 210 (6) 21

	2 979,839	due 1st Jan. 1913	2.
bill	<u>160,000</u>		
	819,839	1st Jan. 1913	
2 mo. 5%	<u>6,832</u>		
	826,671	1st Mar. 1913	
to Contractors	<u>360,000</u>		
	1186,671	1st Mar. 1913	
1 mo. 5%	<u>4,916</u>		
	1191,587	1st Apr. 1913	
bill	<u>160,000</u>		
	1031,587	1st Apr. 1913	
1 mo. 5%	<u>4,298</u>		
	1035,885	1st May, 1913	
to Constructors	<u>180,000</u>		
	1215,885	1st May, 1913	
2 mo. 5%	<u>10,096</u>		
	1225,981	1st July 1913	
bill	<u>85,000</u>		
	1140,981	1st July 1913	
5%	<u>14,262</u>		
	1155,243	1st Oct. 1913	
bill	<u>85,000</u>		
	1070,243	1st Oct. 1913	
5%	<u>13,377</u>		
	1083,620	1st Jan. 1914	
bill	<u>85,000</u>		
	998,620	1st Jan. 1914	
5%	<u>12,483</u>		
	1011,103	1st Apr. 1914	
bill	<u>85,000</u>		
	926,103	1st Apr. 1914	

HBS 30 210 (7)

3.

	£ 926,103	due 1st Apr. 1914
5%	<u>11,576</u>	
	937,679	1st July 1914
bill	<u>85,000</u>	
	852,679	1st July 1914
5%	<u>10,658</u>	
	863,337	1st Oct. 1914
bill	<u>85,000</u>	
	778,337	1st Oct. 1914
5%	<u>9,729</u>	
	788,066	1st Jan. 1915
bill	<u>85,000</u>	
	703,066	1st Jan. 1915
5%	<u>8,788</u>	
	711,854	1st Apr. 1915
bill	<u>85,000</u>	
	626,854	1st Apr. 1915
5%	<u>7,835</u>	
	634,689	1st July 1915
bill	<u>85,000</u>	
	549,689	1st July 1915
5%	<u>6,871</u>	
	556,560	1st Oct. 1915
bill	<u>85,000</u>	
	471,560	1st Oct. 1915
5%	<u>5,894</u>	
	477,454	1st Jan. 1916
bill	<u>85,000</u>	
	392,454	1st Jan. 1916
5%	<u>4,905</u>	
	397,359	1st April 1916

HBS 30 210(8)

4.22

	£ 397,359	due 1st Apr. 1916
bill	<u>85,000</u>	
	312,359	1st Apr. 1916
5%	<u>3,904</u>	
	316,263	1st July 1916
bill	<u>85,000</u>	
	231,263	1st July 1916
5%	<u>2,891</u>	
	234,154	1st Oct. 1916
bill	<u>85,000</u>	
	149,154	1st Oct. 1916
5%	<u>1,864</u>	
	151,018	1st Jan. 1917
bill	<u>85,000</u>	
	66,018	1st Jan. 1917
5%	<u>825</u>	
	66,843	1st April 1917
bill	<u>66,843</u>	

£ 640,000

1,275,000

66,843

£ 1,981,843

Ek 16: Reşadiye zırhlısına ait ilk peşinatı gösteren belge (MEC Archive, Box 4, No. 14 File 'National Bank of Turkey re Dreadnought Reshadieh' 1910-1923 English and French).

BANQUE NATIONALE
DE TURQUIE
AGENCE TELEGRAPHIQUE
NATBANK
Encl: Copy of Tele.

CONSTANTINOPLE.
29th July 1911.

Received - 2 AUG 1911
N° 522/11.

National Bank of Turkey,
London.

Dear Sir,

We confirm our three letters of this day and are in receipt of your communication N°262 of the 24th inst., contents of which have been noted and our Books entered accordingly.

Dr. & Cr. - Dreadnoughts. - We shall thank you to debit our account with £.86,666. value date of receipt of this letter, being first payment (according to Financial Contract) received from the Ministry of Finance on account of Dreadnoughts, advising us of same.

The 522 (and not N°1, as mentioned erroneously by you) Coupons of the Municipal Loan Nos. 13021/30, 42426/30, 4119/38, 4165/3, 34291/3 & 4214/3 with Lista attached are duly to hand.

Please note that the N°1307 of our R/D of £.95:11:10 mentioned in your letter N°262 is correct.

Enclosed please find copy of telegrams received from you.

Yours faithfully,
NATIONAL BANK OF TURKEY
Manager.

Ek 17: The National Bank of Turkey'nin İstanbul Sirkeci'deki Merkez İdare Binası Kınacıyan'ın günümüzdeki hali (Bu fotoğraf 11 Mart 2020'de çekilmiştir).

Ek 18: The National Bank of Turkey'nin İstanbul Sirkeci'deki Merkez İdare Binası Kınacıyan'ın 1920'lerdeki hali.

ÖZ GEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı : Işıl SAĞLAM
Doğum Yeri : Kars
Doğum Tarihi : 1967
E-posta : isilsaglam@yahoo.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Erzincan Anadolu Lisesi
Lisans : Dokuz Eylül Üniversitesi - İktisat Bölümü
Yüksek Lisans : Pamukkale Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı-
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı
Doktora : Pamukkale Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı
Yabancı Dil ve Düzeyi : İngilizce (İleri)
ÜDS:83,75
TOEFL (PBT): 520
TWE Score: 5.0

İŞ DENEYİMİ : Finans ve dış ticaret alanlarında çeşitli kurum ve kuruluşlarda yönetici olarak görev yapmıştır. İthalat ve İhracat Uygulamaları; Uluslararası Ticarete Ödeme Yöntemleri; Exim ve Döviz Kredileri; Vergi, Resim, Harç İstisnaları ve Swift Uygulamaları konularında eğitimler vermiştir.

ARAŞTIRMA ALANLARI : İktisat Tarihi, Son Dönem Osmanlı Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi.